TOPLUMSAL
TARİH

TOPLUMSAL TARİH

1 Ocak 1994

Fiyatı: 40.000 TL. (KDV dahil)

Dünyanın En Eski Haritalarında Türkiye

Şinasi Tekin'in Kelime Cerrahisi

Rus Anıt-Kilisesi Nasıl Yıkıldı?

1

Venedik ve Türkler

Ceza Sömürgeliğinden Olimpiyat Başkentliğine: Sydney

Atatürk'ün Halifeliği ve İlk Hocası

DUNYA YENİDEN YAPILANIRKEN...

...Bunu bilgi, deneyim, modern teknoloji, yönetim, planlama yeteneği ve finans gücü ile taahhüt edebilen bir kuruluş...

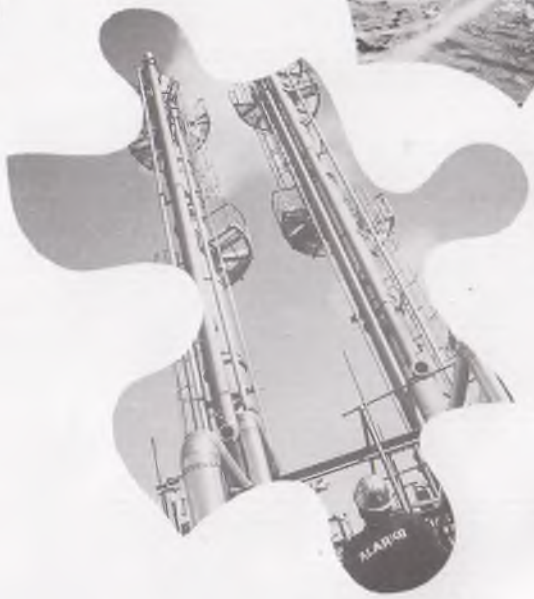

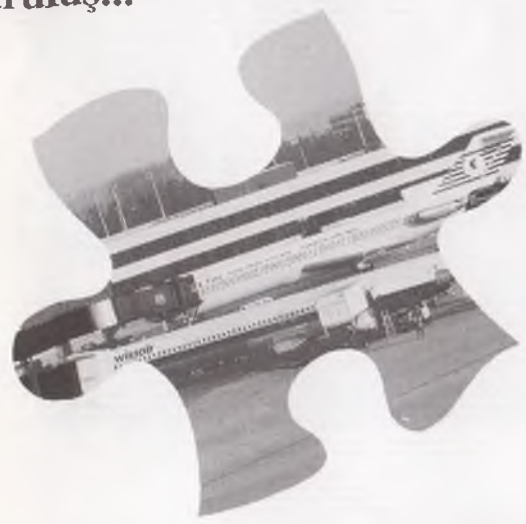

ALARKO ALSİM

" TÜRKİYE'DEN DÜNYA'YA "

- **Komple Anahtar Teslimi Projeler (Endüstriyel Tesisler, Doğalgaz Dağıtım Şebekeleri, Havaalanları, Su Arıtma Tesisleri v.b.)**
- **İş Merkezleri, Siteler, Uydu Kentler • Turizm, İnşaat ve İşletme**
- **Ağır Ekipmanlar, Isıtma Havalandırma Cihazları, Brülör ve Pompa İmalatı ve Pazarlaması • Hidroelektrik Santralleri Yapımı ve İşletmesi • İthalat, İhracat ve Mümesillik • Bankacılık • Su Ürünleri**

ALARKO ALSİM : AYDIN SK. NO: 8 - 10 80620 LEVENT - İSTANBUL TEL : 0 (212) 281 25 30 FAX : 0 (212) 269 06 75 TELEKS : 26511 SNLS TR

SUNUŞ

Bundan tam on yıl önce, İletişim Yayınları'nda *Tarih ve Toplum* adıyla aylık bir yarı-popüler, yarı-akademik dergi çıkarmaya başladım. Değerli araştırmacı arkadaşlarımının katkı ve yardımlarıyla, düzenli olarak 120 sayı (20 cilt) yayımladıktan sonra, şimdi, kurucularından olduğum ve başından beri yönetim kurulunda yer aldığım Tarih Vakfı yapısı içinde yeni bir dergi çıkarmaya girişiyorum. Dilerim, bu kere eskisinin başarısını aşarız.

Amacımız ve ilkelerimiz değişmedi, ama gelişti. O zaman, adını örnek aldığımız *History and Society* gibi, yine sosyal tarih yapmak istiyoruz. Tarih deyince ağırlıkla siyasal tarihin anlaşıldığı ülkemizde, toplum tarihi çalışmalarının hem sayıca çoğalmasını, hem de nitelikçe yükselmesini amaçlıyoruz.

Toplumsal tarih, tarihçilerle sosyologların buluşma alanı. Birbirlerine karşı geleneksel önyargıları devam etmekle birlikte, artık bizde de zaman ve değişim boyutlarını göz önüne alan toplumbilimciler ve (bazen farkında bile olmadıkları ideolojilerle) sıradan olay-anlatma sınırlarını aşmak, bunların üstüne kuramsal açıklamalar, çözümlemeler oturtmak çabasında olan tarihçiler yetişiyor.

Konumuz, kültür, sanat ve edebiyattan, dine, bilime, siyasete, iktisada, coğrafyaya ve uluslararası ilişkilere kadar yayılan geniş bir yelpazede geçmişin günümüze aktarımı. On yıllık deneyimimizde, Türkiye tarihiyle bir hayli sınırlı kaldık. Bu kere, *Toplumsal Tarih* dünyaya daha çok açılacak.

Türkiye'de tarihçilik, oldum olası milliyetçi veya mümin kişilerin tekelindeydi. *Tarih ve Toplum* deneyimiz, toplumsal ve siyasal bakımlardan değişme ve ilerleme yanlısı kimselerin de geçmişle ilgilenmelerinin zorunlu olduğunu gösterdi, bu tekelin kırılmasında payı oldu.

İlkelerimizin başında çoğulluk ve çeşitlilik geliyordu. Yine öyle. Biz bir siyasal parti değiliz. Türlü türlü görüşlerdeki insanların çalışmaları dergimizde yer alacak. Belli bir niteliksel düzeyde oldukça, yazıların içeriğine ve diline karışmayacağız. Yalnız, dürüst olarak yazılamayacak konulara girmeyeceğiz. Bugün on yıl öncesinin koşullarına oranla, tabular oldukça azaldı; ama ne yazık ki, hâlâ büsbütün ortadan kalkmadı. Yakın bir gelecekte yeniden çoğalabilir de.

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nı iki buçuk yıl önce, işadamlarından siyasetçilere ve bilim adamlarından gazetecilere kadar hemen hemen her türlü uğraştan, ileri gelen 264 kişi kurdu. Her yıl üye sayımızı, mevcudun yüzde onu kadar artırıyoruz. Bizimki En-Ci-O (Non Governmental Organization) denilen tipik bir "sivil toplum" örgütü. Temel amacı, bir arşiv ve araştırma kütüphanesi içeren Bilgi-Belge Merkezimizi geliştirmek. Çeşitli tarih konularında herkese açık toplantılar düzenliyoruz. Ayrıca, üç aylık *İstanbul* dergisini ve haftalık fasiküllerle yayımlanan *İstanbul Ansiklopedisi*'ni çıkarmaktayız. Devraldığımız *Yurt Yayınları*'nda da yeni kitaplar basıyoruz. Bunların arasında, dergimizle eklemlenen özel bir dizi de yer alacak.

Vakfımızın üye ve dostlarına gönderdiği aylık bir *Haberler* bülteni vardı. Bu bülten, artık *Toplumsal Tarih*'in ayrı bir bölümü olacak. Vakıf çerçevesinde yapılması planlanan ve gerçekleşen etkinliklerle ilgili bilgileri her sayıda sayfalarımızdan izleyebileceksiniz.

Gelelim, elimizdeki ilk sayının içeriğine. Harvard'dan Prof. Dr. Şinasi Tekin, "iştikak" dediği etimolojik cerrahi işlemlerine devam ediyor. Bir başka Harvard'lı (doktorası oradan!) arkadaşımız, Fatma Mansur Coşar, bize altı sayı boyunca, İtalyanların birkaç yıl önce yayımladıkları *Venedik ve Türkler* adlı büyük derlemeyi bölüm bölüm aktaracak. (Bu kitap hakkında, yanılmıyorsam, Prof. Dr. Mahmut Şakiroğlu'nun T. Tarih Kurumu *Belleten*'inde kısa bir tanıtma yazısı vardı.)

Harita tarihi merakımız, eski tarih dergimizin ilk sayısında başlamıştı. Şimdi biraz daha iyi öğrendik. Bu kere, en eski birtakım haritalarda Türkiye coğrafyasını gösteren bazı örnekler sunuyoruz. İleride de zaman zaman böyle haritalar yayımlayacağız.

1993 yılı içinde, İstanbul şehri ve bütün Türkiye, birkaç yıl önce Atina'nın yaşadığı bir hayal kırıklığını kendi nefsinde tattı. 2000 yılı olimpiyatlarını İstanbul'da örgütleme girişimimizden söz ediyorum. Atina da, 1896'da orada düzenlenen ilk modern olimpiyatın yüzüncü yıldönümünde bu şerefi tekrar yaşamak (ve ekonomik nimetlerinden yararlanmak) umuduna kapılmıştı. Yunan halkını neredeyse bir kitle histeryası sardı. Dileklerini dağa-taşa yazdılar, kurda-kuşa ilân ettiler. Beklentileri hüsranla sonuçlandı. Birkaç ay önce, benzer bir akibete biz de duçar olduk. 2000 Olimpiyatı için başkent seçilme yarışında, Avustralya'nın Sydney şehri İstanbul'un yanısıra Beijing'i (Pekin) ve Manchester'ı de eleyerek ipi göğüsledi. Oysa, Sydney dünyanın en yeni şehirlerinden biri. Daha iki yüzyıl önce, İngiltere'nin bir ceza sömürgesi olarak kurulmuştu. Nasıl olup da, böyle muazzam bir gelişme gösterdiğinin öyküsünü, çevirdiğimiz inceleme yazısından öğrenebilirsiniz.

EDİTÖRDEN

Roni Margulies arkadaşımızın ilginç kartpostallarla süslediği, 1914 sonlarında Yeşilköy'deki (93 Harbi yenilgimizden kalma) Rus anıt-kilisesinin yıkılma olayı üstüne yazısı, bize birçok yeni bilgi getirirken, kafamızda yeni birtakım soruların doğmasına da yol açıyor. (Zaten, her alanda araştırma süreçleri böyle olur!)

Dr. Zare Karakaş'ın koleksiyonunda bir örneğine rastladığımız, sancak Kur'anları gibi, gümüş bir mahfaza içine yerleştirilmiş, çok küçük boyda, 32 sayfalık "Beyanname-i Cihad" kitapçığı da, yine aynı günlerin ürünü.

Bu sayıda, Atatürk'e ilişkin iki inceleme yayımlıyoruz. Biri, onun Selânik'teki ilk öğretmeni, Şemsi Efendi hakkında. (Ilgaz Zorlu arkadaşımız gelecek sayılarımızda da, Sabetaycılar üstüne araştırmalarını sürdürecek.) Diğeri ise, Trabzon'dan Mesut Çapa'nın hazırladığı, Mustafa Kemal Paşa'ya yapılan halifelik önerisine dair belgesel bir katkı. Benim, Ahmet Taner Kışlalı'nın kitabı hakkındaki eleştiri denemem ise, doğrudan doğruya Atatürk'le değil, onun izinden gitmek iddiasında bulunanlarla ilgili.

İzmir'den Hakkı Uyar ve Türkan Çetin'in anlattıkları, 60 yıl öncesinin *Yurt* gazetesi öyküsünü merakla okuyacağınızı umuyorum. CHP'nin halkı "devrimler"e ısındırmak ve rejim propagandası yapmak amacıyla, köylülere parasız dağıtmak üzere, Cumhuriyet'in ilânının onuncu yıldönümü gününde yayımlamaya başladığı bu on beş günlük gazeteden dört buçuk yıl önce, Türk Tayyare Cemiyeti de, 10 Şubat 1929'dan itibaren, daha özgül bir amaçla, yine parasız dağıtılması için her ayın 10'unda ve 25'inde *Köylünün Gazetesi* diye bir süreli yayın çıkarmıştı.

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin başındayken, 1930'lu yılların ilk yarısında *Kadro* dergisinin kuruluşuna katılan Vedat Nedim Tör (1897-1985), daha sonra Matbuat Umum Müdürü olmuş, İkinci Dünya Savaşı yıllarında da Ankara Radyosu'nu yönetmişti. Sonra uzun süre Yapı (ve) Kredi Bankası'nın kültür ve sanat danışmanlığında bulunmuştu. Bütün bunlardan önce, Vedat Nedim "Türk Spartakistleri"ndendi ve TKP'nin önde gelenleri arasında yer almış, hatta 1925-27 döneminde bu yeraltı partisinin genel sekreterliğini yapmıştı. Yücel Demirel arkadaşımızın bulduğu ve yeni harflere çevirerek sunduğu *Son Telgraf* başyazısı, onun sonradan kesin bir dönüş yaptığı komünistlik yıllarındaki görüşlerini yansıtıyor. Anımsayalım ki, Şeyh Said Ayaklanması öncesinde, ülkede Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adını taşıyan bir muhalefet partisi vardı. Ama Vedat Nedim Bey, bunu yeterli görmüyor, halkın gereksinimlerini dile getirecek yeni bir partinin kurulmasını savunuyordu.

Tarih Vakfımızın kurucularından Abidin Dino'nun aralık ayındaki ölümü, kültür ve sanat dünyamız için gerçek bir kayıp oldu. Paris'ten getirilen naaşı, görkemli bir törenle Boğaz'daki Aşiyan'da bulunan aile kabristanına gömüldü. Yakın akrabası Rasih Nuri İleri'nin onun hakkındaki makalesi, sıradan bir nekrolojinin çok ötesinde. Ayrıca, Haberler bölümümüzde de, Dino'nun Vakıf'la ilişkilerine dair anılar bulacaksınız.

Eski *Tarih ve Toplum* okuyucularının, "Geçmiş Zaman Olur ki..." başlığı altında yazdığı şirin incelemelerini hatırlayacakları, edebiyat tarihçisi arkadaşım Halil Erdoğan Cengiz geçen ekim ayının sonunda vefat etti. Merhumla, bundan neredeyse kırk yıl önce, Ankara'daki öğrencilik günlerimizden tanışırdık. Ortak dostumuz Aydın Sami Güneyçal'ın onun için hazırladığı anı yazısını iç burukluğuyla sunuyoruz. Halil Erdoğan'ı hep özleyeceğiz.

Koleksiyoncunun Dağarcığından köşemizde, Birinci Dünya Savaşı sonunda, İtalyan işgali altındaki Rodos adasında bir Türk lisesinin verdiği diploma örneği var. Yüz yıl önce bu ayın bir Osmanlı gazetesinden Ayşe Şen arkadaşımızın hazırladığı seçmeler, yeni dergimizde de sürüyor. Yayımlanmaya değer okuyucu mektupları geldikçe, onlara da yer vereceğiz. Değerli tarihçi arkadaşlarımızın katkılarını bekliyoruz.

Gelecek ay yeniden buluşma umuduyla hepinize saygı ve sevgiler sunuyorum.

Yeni Yılınız Kutlu Olsun.

Mete Tunçay

KAPAK

Ressamı bilinmeyen bir İstanbul panoramasından ayrıntı: Galata sırtlarından tarihî yarımadanın görünüşü. (Venedik, Pallazo Mocenigo)

TOPLUMSAL TARİH Aylık Dergi
Sayı: 1 Ocak 1994
Sahibi:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
İlhan Tekeli
Sorumlu Yazışleri Müdürü ve Yayın Yönetmeni:
Mete Tunçay
Danışma Kurulu:
Nuri Akbayar, Ayşen Anadol, Edhem Eldem, Ekrem Işın, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak
Teknik Yönetmen: *Tamer Kayaş*
Dizgi, Sayfa Düzeni: Tarih Vakfı
Baskı: Altan Matbaası

4-5
OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY:
TARİK GAZETESİ'NİN OCAK 1894 SAYILARINDAN SEÇMELER *Ayşe Şen*

6-8
BEYANNAME-İ CİHAD *Çevrimyazı: Necdet Sakaoğlu*

10-11
ABİDİN DİNO - BİR KRONOLOJİ DENEMESİ *Rasih Nuri İleri*

12-13
HALİL ERDOĞAN CENGİZ'İN ARDINDAN *Aydın Sami Güneyçal*

14-17
MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA HALİFELİK ÖNERİSİ *Mesut Çapa*

18-23
İştikakçının Köşesi:
DÖRT KELİMENİN NEREDEN GELDİĞİ HAKKINDA *Şinasi Tekin*

24-31
CEZA SÖMÜRGELİĞİ'NDEN OLİMPİYAT BAŞKENTLİĞİNE: SYDNEY

32-39
EN ESKİ HARİTALARDA TÜRKİYE
St. Sever Yazması - Hereford Mappamundi'si - Peutinger Yol Haritası -
St. Denis Kroniği - Kaşgarlı Mahmud'un Türk Dünyası -
Louis Renard'ın 17. Yüzyılda Avrupa Kıyıları

40-42
RUS KİLİSE ABİDESİ NASIL YIKILDI? *Roni Margulies*

43
LENİN PORTRESİ *Abidin Dino*

44-49
VENEDİK VE TÜRKLER *Derleyen: Fatma Mansur Coşar*

50
BEKLEDİĞİMİZ FIRKA *Vedat Nedim (Tör)*

51-58
TEK PARTİ DÖNEMİNDE YURT GAZETESİ *Hakkı Uyar - Türkan Çetin*

59-60
ATATÜRK'ÜN İLK ÖĞRETMENİ ŞEMSİ EFENDİ *Ilgaz Zorlu*

61-62
Koleksiyoncunun Dağarcığından:
BİR İDADİ DİPLOMASI *Çevrimyazı: Dr. Nuran Yıldırım*

62-64
Kitap Eleştirisi:
O ZAMAN ÖYLE [Mİ] GEREKİYORDU [?] *Mete Tunçay*

65-72
TARİH VAKFI'NDAN HABERLER

Abone Koşulları:
Yıllık (12 Sayı): 400.000 TL, Altı Aylık: 225.000 TL.

Fünun ve edebiyata ve menafi-i âmmeyi mutazammın muharrerat ve makalâta ve igraz ve şahsiyattan âri her nev'i muhahesat ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin teehhür ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekâtib ve evrakın istirdadı iddiası kat'a mesmu' ve makbul olamaz.

'TARİK'TEN SEÇMELER

OCAK 1894

Ayşe Şen

DAHİLİYE

GARİP BİR SİRKAT

Mevsûken rivayet edildiğine göre geçenlerde üstü başı temiz bir dolandırıcı bir kunduracı dükkânına giderek ayağına en iyi cinsten bir fotin kunduru ölçüsü verdikten ve güzel yapılması hakkında uzun müddet ihtarâtta bulunduktan sonra çıkar gider.

Bunu müteâkib bir diğer kunduracıya aynı şekil ve biçimde bir fotin kundura daha ısmarlar. Aradan bir hafta geçtikten sonra fotin ısmarladığı kunduracı dükkânına giderek fotinleri muayene eyledikten sonra makâm-ı takdirde birkaç söz söyleyip kemal-i tehevvür (tam bir öfkeyle) ile der ki:

-Hah işte bak yüz yirmiye böyle fotin yapılmaz diyordun görsün de anlasın eşek herif gitgide hep müşterilerini kaçıracak; kuzum usta şunun bir tekini ver de o bizim kunduracı olacak, acemi herife gidip göstereyim, gözü kundura görsün.

Bu sözlerden sonra koltuğu kabarmış olan kunduracı derhal fotinin tekini uzatır. Dolandırıcı tekini alıp bir yerde sakladıktan sonra öteki kunduracıyı da bu sözlerle iğfal edip son tekini aldıktan sonra çıkar gider. Kendisinde kundura fotinin çifti, zavallı kunduracılarda da teki kalır... (7 Kânun-i Sâni 1894)

GÖÇMEN YERLEŞTİRME İŞLERİ

Ilgın kazası dahilinde müceddeden tesis ve teşkil ile Kafkasya muhacirleri iskân edilmiş olan İhsaniye karyesinin hududunu tahdid ve muâmelât-ı sâire-i iskâniyyeyi ikmal etmek üzere Konya Mektupcusu saadetlü Hayri efendi hazretleri ol cânibe izâm edilmiş idi.

HAZRETİ İSA'NIN DOĞUMGÜNÜ

Milâd-i İsa yortusu olmak münasebetiyle şehrimizde bilcümle Rum kiliselerinde evvelki gece icrâ-yi âyin-i ruhânî edilmiş ve bu vesile ile de duâ-yi temâdi-i ömr ü iclâl-i hazret-i Padişahi yâd ü tezkâr kılınmıştır... (7 Kânun-i Sâni 1894).

Mektûbi-i müşarünileyh bu karye hududunu da diğer muhacir karyelerinde yaptıkları gibi sezildisizce tahdid ve irâe olunan araziyi muhacirine tevzi ve taksim ve muhacirinin nüfusunu tahrir ederek bilahire ahali-i kadime ile muhacirler beyninde münâzaaya mahal kalmamak üzere tanzim olunan hudûd-nâmeyi muhacirler temhir ettirip (mühürlettirip) bu defa da gerek muhacirler ve gerek mütecâvire ahalisinden (komşularından) şevket-meâb-i merhametnisâb velinimet efendimiz hazretleri için daavât-i hayriyye-isticlâb ile merkez vilâyete avdet etmişlerdir.

Vilâyet dahilinde saye-i tevfikatvâye-i hazret tacdârîde iskân ve îvâ edilmiş (yerleştirilmiş) olan bin nüfusu mütecâviz Kafkas muhacirlerinin bu suretle levâzım-i iskâniyyesi icrâ ve ikmal edilip muhacirin emr-i ziraat ve harâsete (çiftçiliğe) mübâşeret etmiştir.)

Yalnız Niğde sancağında bir karye arazisinin tahdid-i hududu geri kalıp bu da be-minhü-Taalâ ilkbaharda icra ve ikmal olunacaktır... (25 Kanun-i Sâni 1894)

HARİCİYE

Hengâm-ı muharebede mecruhîne muâvenet için Hilâl ü Salib-i Ahmer (Kızılay ve Kızılhaç) cemiyetleri nâmında birer cemiyet-i insaniyetperver-âne teşkil olunduğu malumdu. Halbuki insaniyet için felaket yalnız muharebâttan ibaret olmayıp

zaman-ı sulh ü silmde (barış zamanında) dahi harik gibi nice âfetler vukûa gelmekte olduğundan biçâregâna kazalara dahi yetişmek üzere Belçika'da bir cemiyet teşekkül etmiştir.

Bu cemiyet maksad-ı insaniyet-kârîsini lâyıkıyla ta'mîm etmek (umumîleştirmek) üzere bir dershâne dahi küşâd etmiştir ki orada mecruhların nasıl nakl edilmek lâzım geleceği, yaraların ne suretle sarılması iktizâ edeceği ve bir kaza vukûunda müdavât-ı evveliyyenin (ilk tedavi, ilk yardımın) neden ibaret olduğu gösterilecek ve bu dersler meccânen talim olunacaktır.

Şu cemiyetin müessisleri hakikaten tebrik ve âferine sezâvârdırlar. Hin-i hâcette biçaregân ve kazazedegânın muâvenetlerine yetişmek insaniyet için bir lâzıme-i tabiiyye ve akliyyedir. Fakat bu muâvenet istihsal-i malûmâta mütevakkıftır. Yarayı sarmak, bir kırık veya çıkığı ufûnetlendirmemek (ihtihaplandırmamak) yalnız bir azm-i hayır-hâhî ye istinâden kazâzedenin muâvenetine şitâb etmekle taht-ı temine alınamaz. Meselâ denize düşerek birkaç defa dalıp çıkan kazazedeyi boğazından su aksın diye bacağından ağaca veya tavana asmak biçarenin tahlisinden (kurtarılmasından) ziyade imhâsına sebep olacağı der-kârdır.

Ama böyle bir dershane tesis edilip te orada muâvenet-i evveliyyenin neden ibaret olduğu bir suret-i ameliyyede talim ve tedris edilecek olur ise muâvenet ve imdada halk-i i'dâd edilmiş (hazırlama yaratılmış) olur... (7 Kânun-i Sâni 1894)

Bir Bilginin Ölümü

İsviçre'nin sebeb-i mefhareti olan ulemâ-yı meşhurasından mualim Rudolf Wolf terk-i hayat ederek hemşehrilerini hüzün ve kedere müstagrık eylemiştir (gark etmiştir).

Mumâileyh 1816 senesinde tevellüd edip daha küçük yaşında iken ulûm-ı riyaziyye tahsiline sarf-ı evkat ederek birçok âsâr-i mutebere neşr eylemiş ve ilm-i heyet hakkındaki keşfiyât ve tedrisâtı zinet-sâz-ı hatırât olmuştur... (7 Kânun-i Sâni 1894)

Mütenevvia

Nisvânın bu yakınlarda talim ve terbiyeye verdikleri ehemmiyet her yerde celb-i enzâr-i dikkat etmektedir.

Terakkiyât-ı beşeriyye için bir yandan da benâtın (kızların) tahsillerine ihtimam-ı dikkat elzem olup bu husus hastalık gibi bazı halâtta sahibat-el-malûmat olmalarından bihakkın istifadeler elde edilmektedir.

Birkaç hafta mukaddem Fransa'da bir matmazel ulûm-i riyaziyyede doktorluk şehadetnâmesi almış olduğu gibi Heidelberg Darülfünununda dahi matmezel Vine Şayt !!? hikmet imtihanlarında birincilik ihraz eylemiştir.

Bâ-husus Liverpol'de dürus-i âliyye için Kraliçe Viktorya hazretlerinin tayin ettikleri mükâfâtı on sekiz yaşında bir kız kazanmış ve 475 namzede bâ-imtihan tefevvuk eylemiştir (üstün gelmiştir)... (1 Kânun-i Sâni 1894)

Ufacık Arılar Koskoca Treni Durdurabilir mi?

Pansilvâni (Pennsylvania) eyaleti dahilinde vâkî (Huntington) dan yazıldığına göre bir arı oğulu şehr-i mezkura azimet etmek üzere bulunan bir trenin yarım saat tevakufuna sebebiyet vermiştir.

Şöyle ki tren kemal-i sür'atle bir çiftliğin önünden geçmekte iken bir arı oğulu nasılsa lokomotife hücum ile makineci ve ateşçinin yüzlerinden sokmuşlar ve biçareleri etrafı göremeyecek bir hale getirmişlerdir. Bu cihetle makineci bir kazaya meydan vermemek üzere treni tevkîfe (durdurmaya) mecbur olmuş ve bu tevkîfin nâ-gehânı (ânil yolculara mucib-i telâş olduğundan cümlesi vagonlardan harice fırlamış ve iş anlaşılıp tren hareket edinceye değin yarım saat geçmiştir. Mezkur trenin yarım saat sonra muvâsalat etmesi ise diğer trenlerin âmed ü şuduna mahsus olan cedvelin tebdiline sebebiyet verdiğinden o gün akşama kadar mezkûr yol üzerinde hareket eden trenler yarım saat tehir-i harekete mecbur olmuşlardır. (5 Kânun-i Sâni 1894)

Bir Sigortanın Fedakârlığı

Brüksel'de bir müddetten beri teessüs etmiş olan bir sigorta hayat üzerine haylice iş görerek müşterileri nezdinde be-gâyet celb-i rağbet ve itibar etmiş olmasına magrûren bu kere idaresini bir kat daha ıslah ederek ba'de-mâ düelloda vefat edenlerin ailelerine dahi tazminat i'tâ edeceğini ilân eylemiştir.

Avrupa'daki düello merakının derecesine nazaran bu sigortaya kim bilir ne kadar müşteri koşacaktır. Fakat zannımıza kalır ise sigorta şirketi şu taahhüdâtıyla düelloya bir kat daha germi (sıcaklık, hararet) vermiş olacaktır... (5 Kânun-i Sâni 1894)

İki Orangutan

Malumdurya maymunların bir cinsi vardır ki onlara (Orangutan) nâmı veriliyor. Bunlar vahşetce de diğer maymunların fevkinde olduğundan büyüklerini diri diri ele geçirmek kolaylıkla müyesser olamaz.

Âhiren Fransa'daki hayvanat bahçesine bunlardan iki tane getirilmiş ki biri otuz diğeri otuz beş yaşında imiş. Paris halkı bunların geldiklerinden haberdar olduğu gibi takım takım temâşâlarına giderek hayvanlara fındık, ceviz ikram eylemekte imiş... (5 Kânun-i Sâni 1894)

Hususi Kurşun Kalemler

Mektep talebesinin ekserisi istimâl ettikleri kurşun kalemlerini birbirine verip bazısı dahi şurada burada bulduğu kurşun kalemini istimâl eyleyerek bu cihetle emr-i vahîmetül-endârdan ma'dud (tehlikeli sayılan hastalıklardan) olan "difteri" hastalığının sirâyetine vüs'at verildiği (yayıldığı) taayyün etmekle Cemâhir-i Müttefika Amerika'da bu husus için en müessir ve en yegâne tedbir herkesin birer hususi kurşun kalemi bulunmasına katiyyen hüküm ve karar verilmiştir... (5 Kânun-i Sâni 1894)

Münih şehrinde bir Rum hokkabazlık ederken on iki adet yirmi Marklık akçe bel' etmiştir (yutmuştur). Zavallı herif hokkabazlık edeyim derken can verir bir halde hastahaneye nakl olunmuştur... (13 Kânun-i Sâni 1894) ■

BEYANNAME-İ CİHAD

Dr. Zare Karakaş Koleksiyonu

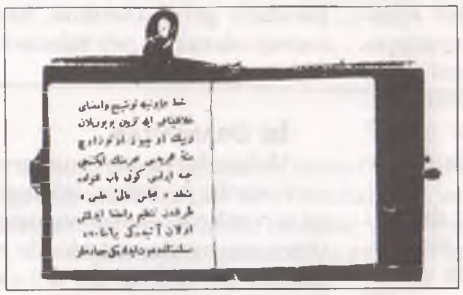

Hatt-ı hümâyun ile tevşîh ve imzâ-yı hilâfet-penâhî ile tezyîn buyurulan ve bin üçyüz otuzüç sene-i hicriyyesi muharreminin ikinci cumâ' ertesi günü Bâb-ı Fetvâ'da müna'kid Meclis-i Âli-yi l'lmî tarafından tanzim ve imzâ edilmiş olan âtideki beyânnâme, müslimînin dâ'vet edildiği cihâd-ı u'lvî-yi

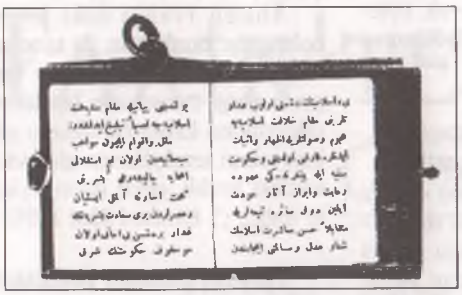

İslâmiyetin düşmeni olup a'davetlerini Makâm-ı Hilâfet-i İslâmiyeyye hücûm ve savletleriyle izhâr ve isbât edenlere karşı olduğu ve Hükûmet-i Seniye ile beyinlerindeki u'hûda riâ'yet ve ibrâz-ı âsâr-ı meveddet eyleyen düvel-i sâire tebâ'larıyle mütekabilen hüsn-i muâ'şeret-i islâmiyenin Şiâr-ı a'dl ü müsâlemeti icâbından
bulunduğu beyânıyla Makâm-ı Meşihat-ı İslâmiye'ce ta'mimen tebliğ edilmişdir:
Milel ve akvâm içün mevâcib-i sübhaniyyeden olan nea'm-ı istiklâli imhâya çalışarak beşeriyeti taht-ı esârete almak isteyen ve a'sırlardan beri saâ'det-i beşeriyenin gaddar bir düşmen-i bîamanı olan Moskof Hükûmetinin Şark-ı

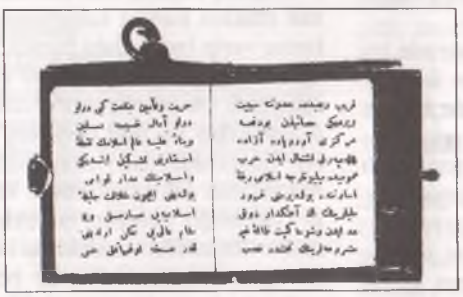

karîb ve ba'îdde hudûsuna sebebiyet verdiği mesaibden bu def'a Merkezî Avrupa da âzade kalmayarak iştiâ'l eden Harb-i U'mumî'de milyonlarca islâmı rıbka-i esâretinde bulundurmağı gurûr-ı milliyelerinin en âhenkdâr zevkı a'dd eden şu hâkimiyet-i zâlime-i gayr-ı meşrûa'larının tahtında gasb-ı

hürriyet ve te'mîni menfa'at gibi dürlü dürlü âmâl-i hamîne besleyen ve binâen a'leyh â'lem-i islâmın nokta-i istinâdını teşkîl etdiği ve islâmiyetin medâr-ı kıvâmı bulunduğu içün Hilâfet-i Celîle-i İslâmiye-yi sarsmak ve bu makâm-ı â'liyi mümkün olduğu kadar zaa'fa uğratmak hiss-i

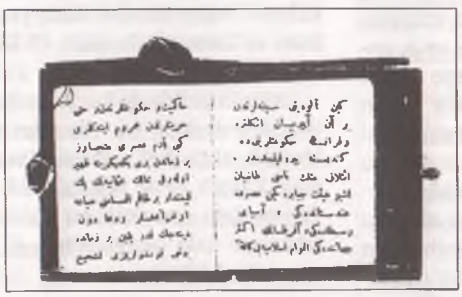

kin-alûdunu sinelerinden bir an ayırmayan İngiltere ve Fransa'nın hükûmetlerini de kendisine peyrev kılmışdır.
İ'tilâf-ı Müselles nâmını taşıyan işbu hey'et-i cebâire geçen a'sırda Hindistan'daki Asyâ-ı Vustâ'daki, Afrika'nın ekser cihatındaki akvam-ı islâmiyeyi kâffeten

hâkimiyet ve hükûmetlerinden ve hatta hürriyetlerinden mahrûm etdikleri gibi yarım a'srı mütecâviz bir zamandan beri yekdideğine zahîr olarak Memâlik-i Osmaniyenin pek kıymetdar bir takım aksamını ziyâ'a uğratmışlar ve daha dün denecek kadar yakın bir zamanda dahi komşularımızı teşei'

ve himâye ederek vuku'a getirdikleri Balkan Harbi'nde niçe yüzbin nüfus-ı ma'sûme-i islâmiyenin heder olmasına ve binlerce pâk-dâmen-i muhaderat-ı islâmiyenin cevher-i i'smetlerinin çâk çâk edilmesine ve mukaddesat-ı celîle-i islâmiyenin bâziçe-i hevsat olmasına mânen ve maddeten sebeb oldukları gibi

bu def'â da bütün kürre-i arzı bir mahşer-i heyecâ' hâline getirecek olan her nev'i ihtilâtatı iltizâma ve bu âteş-i ceng ü cidâlin en dilsiz şerârelerini yine kalb-gâh-ı ümmet-i Muhammed'e doğru saçmağa başlamışlar ve tertibat-ı mel'ânetkârâneleriyle eliyâzübillah nûr-ı mûbîn-i ilâhiyi itfâya sây'i bulunmuşlardır.

Sultan Mehmed Reşat

1333
Cihad Beyânnamesi
Hatırası

Beyânname-i Cihad

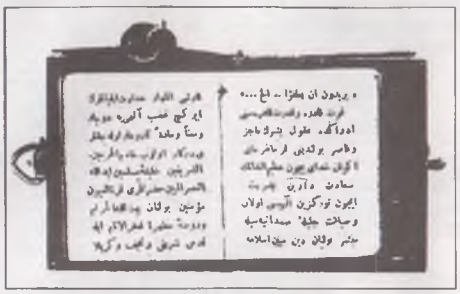

Yerisûne inne... ilâ âhire...
kuvvet-i Kadr'e ve kudret-i kahiresini idrâkde u'kul-i beşerin â'ciz ve kâsır bulunduğu ferman-fermây-ı ekvân-ı hûda-yı a'zimü'ş-şân'ın sa'adet-i dareyn-i beşeriyet için nûr-ı güzîn-i ilâhisi olan ve siyanet-i celile-i samedâniyesiyle mübeşşir bulunan din-i mûbin-i İslâma

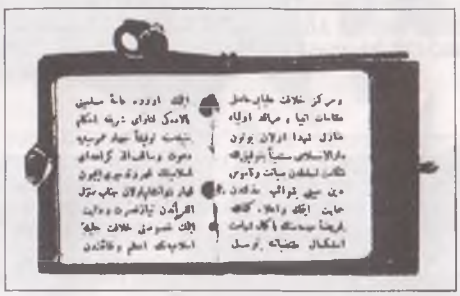

karşı izhâr-ı a'dâvet eyleyenlerin er geç gazab-ı ilâhiyeye düçâr ve ma'nen ve maddeten târümâr olacakları derkâr olub hâdimülharemeyn'üş bi'l-nasrü'l-mübîn hazretleri kurre'tü'l-u'yun-ı mü'minin bulunan Beytullahü'l-harâm ve Ravzâ-i mutahhara-i fahrü'l-enâm ile Kudüs-i şerifi ve Necef ve Kerbelâ

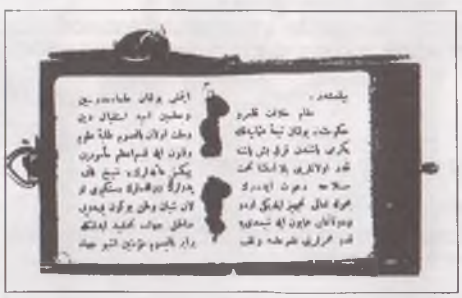

ve merkez-i hilâfet-i a'liyyeyi hâsılı makamat-ı enbiyâ, merakıd-ı evliyâ, menazil-i şühedâ olan bütün Dârü'l-İslâmı müste'inen bi-tevfik-ullah şeamet-i tasallutdan siyanet ve nâmus-ı dîn-i mübini şevaib-i mezelletden himâyet etmek ve i'lâ-i kelimetullah farîzâ-ı mühimmesinin ba-kemal şehamet-i istikmâl-i muktezıyâne tevessül

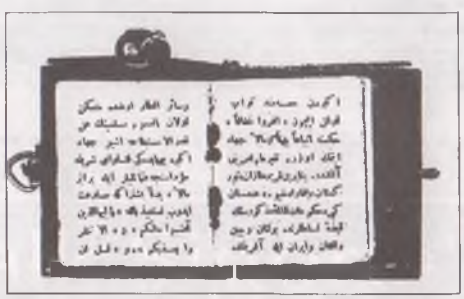

eylemek üzere â'mme-i müslimîni bâlâdaki fetâvi-yi şerîfe ahkâm-ı münifesine tevfikan cihad-ı u'mumiyeye dâvet ve sâlifüzzikr â'dâ-yı islâmiyenin kahrü tedmiri için kahhar-ı zü'l-intikam olan Cenâb-ı münzel-i Kur'andan niyâz-ı nusret ve i'nayet eylemek hususunu Hilâfet-i celile-i islâmiyenin a'zâm vezaifinden

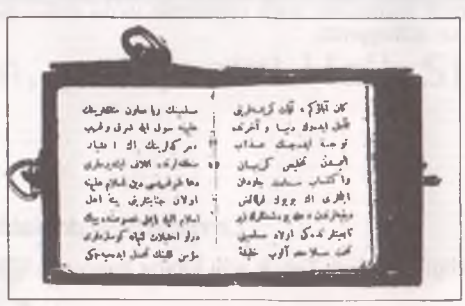

bilmişdir. Makam-ı hilafet kalemru hükûmetinde bulunan teba'i Osmaniye'nin yirmi yaşından kırkbeş yaşına kadar olanlarını bi'listisnâ taht-ı silâha dâvet ederek bi-havle-tealâ techiz eylediği ordu ve donanmâ-yı hümâyûn ile şimdiye kadar ömürlerini neşr-i i'lme vakf

etmiş bulunan ulemâ-i müderrisîn ve muallimîn ümîd-i istikbâl-i din ü millet olan bi'l-umum talebe-i u'lûm ve fünûn ile kısm-ı a'zâm memurin bi-yekûn a'ilelerin şeyh-i fâni pederleri ve vâlidelerin destgîri olan şübbân-ı vatan bugün peyderpey manatık-ı cihada tehşid edilmekle beraber bi'l-umum mü'minin işbu cihad-ı

ekberden hissemend-i sevab olmak için "infürû hifafen" hükmüne ittibâ'en bedenen ve mâlen cihâd etmek üzere nefîr-i â'mm emrini almışdır. Binâberin, Kırım, Keşan, Türkistan, Buhara, Hıve, Hindistan gibi, Hükûmât-ı zâlime-i mezkûrenin kabza-i tasallutlarında bulunan ve Çin ve Efgan ve İran ile Afrika'da

ve sâir aktar arasında mütemekkin olan bil-umum müslimînin â'la-kadrül- istibtâe' işbu cihad-ı ekbere bu babdaki fetâvi-i şerife müeddasınca Osmanlılar ile berâber mâlen, bedenen iştirâke müsara'at edüb "esteizü-billâh yâ eyyühellezine âmenû mâleküm" ve "illâ tenferû ya'zibküm" ve "kale

kâne âbaüküm" âyât-ı kerimelerini teemmül ederek dünya ve âhiretde teveccüh edecek a'zâb-ı elîmden tahlis-i giribân ve iktisab-ı mesâdet-i câvidân eylemeleri en büyük ferâyîz-i dinîyelerinden, hele bu düşmenlerin zîr-i tâbi'yetlerindeki evlâd-ı müslimini taht-ı silâha alub Ha'life-i

müsliminin veya muâvn müttefiklerinin a'leyhine sevk ile şark ve garb ma'rekelerinin en (?) mıntakalarında itlâf etdirmeleri daha doğrusu din-i islâm a'leyhine olan cinâyetlerini yine ihtilât-ı esimâne göstermeleri mü'min kalbinin tahammül edemeyeceği

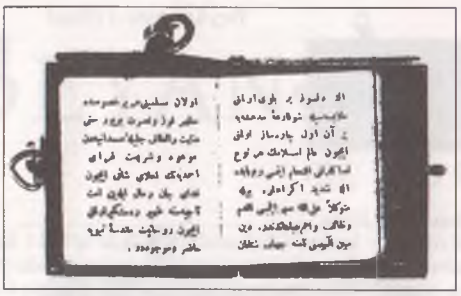

en dilsûz bir belui olmak mülâbesesiyle şu kâri'a-i müdhişeye bir an evvel çâre-sâz olmak için â'lem-i islâmın her nev'i fedâkârlığı ıktihâm etmesi ve bu babda en şedid ikrâhlara yine mütevekkilen a'lellah sabr eylemesi akdem vezâif ve ehemm-i ibâdâtdandır. Din-i mübîn-i ilâhi nâmına cihâda şitâbân

olan müslimîni her bir hususda mazhar-ı fevz ve nusret buyurmağı i'nâyet ve eltâf-ı celile-i sâmedâniyeden mev'ûd ve şeri'at-ı garra-i ahmediyyenin i'lâ-yı şânı için fedâ-yı cân ve mâl eyleyen ümmet-i nâciyesine tahîr ve dest-gir olmak için rûhaniyet-ı mukaddese-i nebevviyye hâzır ve mevcûddur.

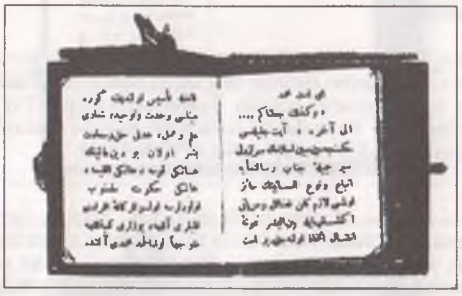

ey ümmet-i Muhammed "Ve kezâlike ceâlnâküm... ilâ âhire" âyet-i celilesi hükmünce din-i mübîn-i islâmın ser-nüzûlü siyer-i cemile-i cenâb-ı risâlet-meaba ittiba' ve nevi' insâniyetin hâiz olması lâzım gelen fezâil ve meziyâtı iktisâb ile beyne'l-beşer nümûne-i imtisâl ittihaz olunacak bir ümmet-i

fâzle te'sis olunduğuna göre menbası vahdet ve tevhîd, şiârı i'lm ü a'mel, hedefi hakk u seadet-i beşer olan bir din-i â'linin hangi kavme hangi ıklime, hangi hükûmete mensûb olurlarsa olsunlar kâffeten efrâdı kalbleri Allaha yüzleri Kâbetullah'a müteveccihen Livâü'l-hamd-i Muhammedî altında

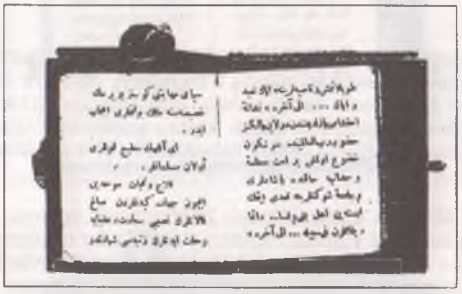

toplanmış ve nâsiyelerine "iyâke n'bud ve iyâke... ilâ âhire" nişâne-i ihtişâmı yazıldığından dolayı yalnız huzûr-ı Rabbi'l-a'leminde ser-nigûn-ı huzû' olmuş bir ümmet-i muazzama-i vahdaniyye hâlinde yaşamalarî ve câmiâ-i şevketlerine teaddi etmek isteyen ehl-i bağî ve fesâde daimâ "yekatilûn fî sebile... ilâ âhire"

Simây-ı mehâbetini gösterivermek hususuna mâlik bulunmaları icâb eder.
Ey Allahın mutî kulları olan Müslümanlar.
Felâh ve necât-ı muvahhîdin için cihâda gidenlerden sağ kalanların nasibi seâdet, u'kbâya rıhlet edenlerin rütbesi şehâdetdir.

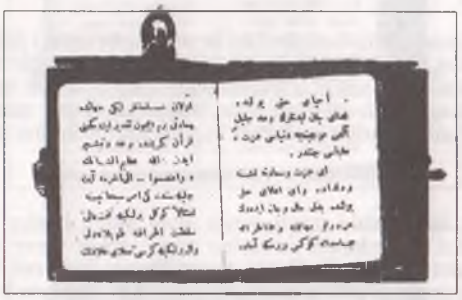

ihyâ-yı hak yolunda fedâ-yı can edenlerin va'd-i celil-i ilâhi mûcibince dünyâsı izzet m'kbâsı cennetdir.

Ey izzet ve seâdete teşne ve dildâde ve ey i'lâ-yı hakk yolunda bezl-i mâl ve cân ederek her dürlü mehâlik ve muhataraya mücâhidâne göğüs vermeğe âmâde

olan Müslümanlar! iki cihanda saadeti bizim için takdîr etdiğini Kur'an-ı Kerîminde va'ad ve tebşir eden Allahü a'zîmü'ş-şânın "ve A'tasamva... ilâ âhire" âyet-i celilerindeki emr-i süphanesine imtisâlen gönül birliğiyle taht-ı â'lî-i saltanat etrafına toplanarak ve elbirliğiyle Kürsî-yi Mua'llâ-yı Hılâfet'in

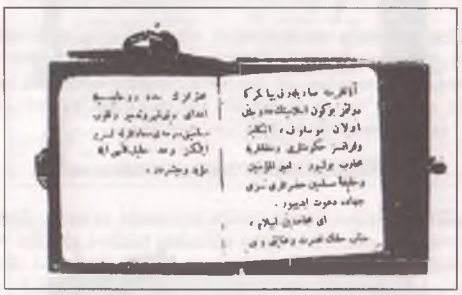

ayaklarına sarılarak biliniz ki devletimiz bugün İslâmiyetin adüvv-i cânı olan Moskof, İngiliz ve Fransız hükûmetleri ve müttefikleriyle muhârib bulunuyor. Emîrü'l-mü'minîn ve Halife-i Müslimîn Hazretleri sizi cihâda dâ'vet ediyor.

Ey Mücâhidin-i İslâm,
Cenâb-ı Hakk'ın nusret ve i'nayeti ve nebî-i muhteremimizin meded-i rûhaniyesiyle â'dâ-yı dini kahr ü tedmîr ve kulûb-i müslimîni sermedî seadetlerle tesrir eylemeniz va'd-i celîl-i ilâhî ile müeyyed ve mübeşşerdir.

Çevrimyazı Necdet Sakaoğlu

Bu konuda daha geniş bilgi için Mete Tunçay'ın çevirip derlediği Cihad ve Tehcir adlı kitaba başvurulabilir (Afa Yay., 1991).

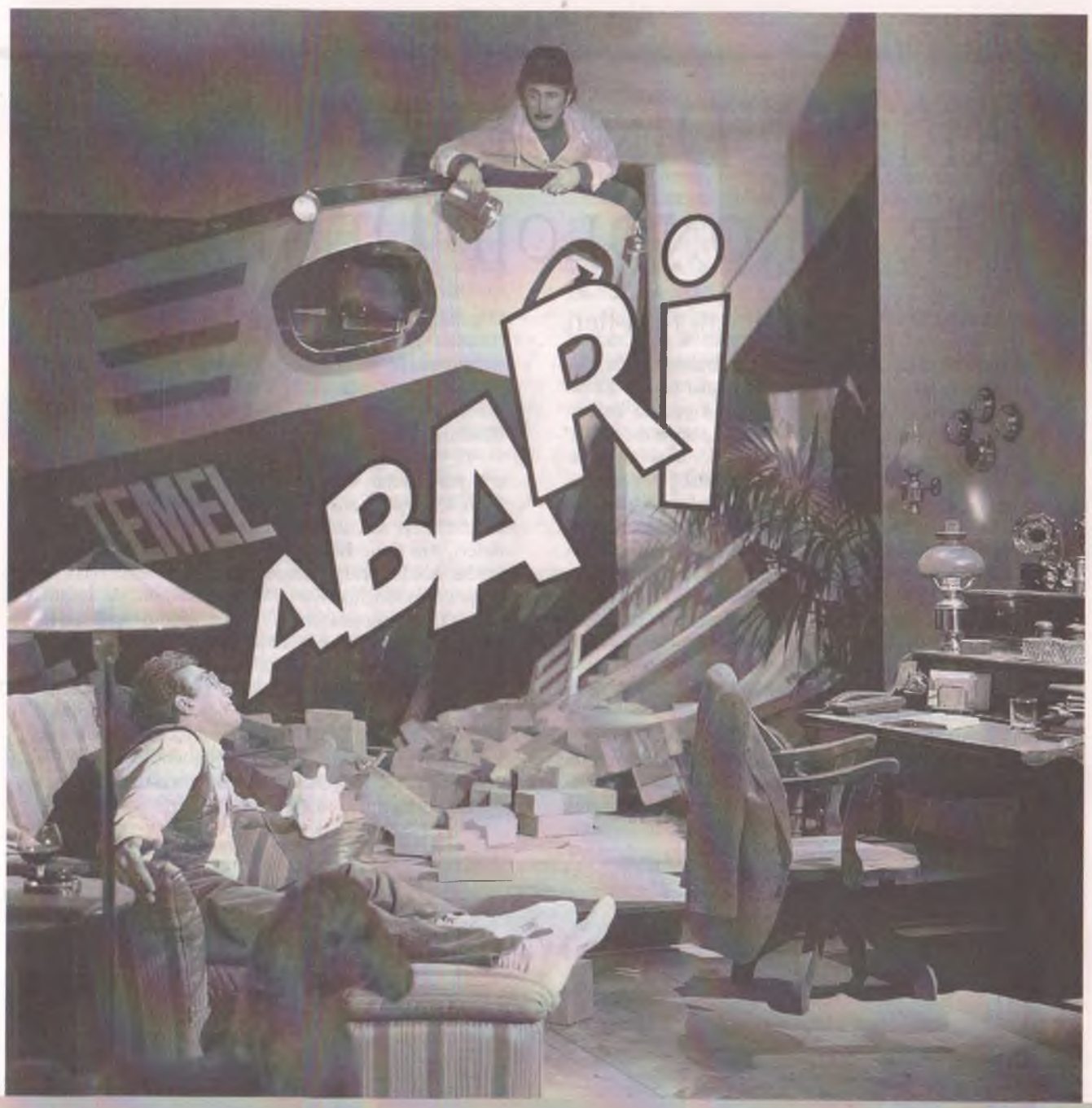

Hayat sürprizlerle doludur.

Halk Sigorta'da sürpriz yoktur.

Gelin, poliçenizi Halk Sigorta acentesinden alın.

Halk Sigorta

HALK SİGORTA 50 YIL ELLİNCİ YIL

Büyükdere Caddesi 161 80506 Zincirlikuyu, İstanbul Tel: 0 212 274 39 40 (10 hat)

Bir Çukurova ve Yapı Kredi kuruluşudur.

ABİDİN DİNO HAKKINDA BİR KRONOLOJİ DENEMESİ

Rasih Nuri İleri

Abidin Dino 23 Mart 1913'te İstanbul'da doğdu, babası Rasih Bey Divan-ı Muhasebat Reisi iken sağır olmuş ve memuriyeti terketmişti. 1913 yılında Balkan Savaşını kaybetmemiz üzerine Yanya vilâyetinde (Epiros), kendisine isabet eden 99.000 dönüm zeytinlik, mer'a ve ziraat arazisindeki gelirini alabilmek için ailece Fransa'ya taşınmayı yeğledi. Böylece Abidin de bebek denecek yaşta Paris'e yerleşti. Birinci Dünya Savaşı başlayınca Osmanlı vatandaşı olduğundan, tarafsız İsviçre'deki Cenevre'ye taşınmak zorunluluğu doğdu. Savaşın bitiminde tekrar ailece Paris'e döndüler ise de, Cenevre'deki evlerini terketmediler. Çünkü Rasih Bey Yanya vilâyetinin Yunanlılara verilmemesi için yoğun bir çabaya girişmişti.

Barış andlaşmaları aksi sonuç verince, bu kez, bir ara İtalyan hâkimiyetine giren Korfu adasına yerleştiler (1925-26). Oradan da İstanbul'a döndüler. Rasih Bey ablasının ve aynı zamanda damadının Yeniköy'deki yalısına aileyi yerleştirip bu kez Adana'daki çiftliklerinin başına geçti. 1927 yazında Abidin de çiftliğe gitti. O güzün Robert Kolej'e kaydedildi, ama yıl sonunda babasını kaybetti. Abidin 1930'a kadar kolejde okudu.Matematik dersindeki başarısızlığı nedeniyle okulu terketmek zorunda kaldı. 1930 okul yıllığında renkli desenleri basılmış, aynı yıl oynanan "Fermanlı Deli Hazretleri" piyesinin davetiyesini de resimlemişti.

1930 yılında Fethi (Okyar) Beyin Serbest Fırkası ile çok partili rejim deneyimi yapılıyordu. Arif ve Abidin Dino kardeşler karikatürleriyle yeni partiyi desteklediler, C.H.P.'yi sert şekilde eleştirdiler. Abidin'in karikatürleri, Arif Oruç Beyin "Yarın" gazetesinde yayınlanıyordu. Abidin aynı gazetede çıkan, Nizamettin Nazif'in (Tepedelenlidoğlu) "Kara Davut" tefrikasını da resimledi. O yıl annesini de kaybeden Abidin çok genç yaşta, kendini "bohem" hayatının göbeğinde buldu. Nâzım Hikmet'in kitaplarını resimlediği halde, Fikret Âdil'in, Peyami Safa'nın, Necip Fazıl'ın (Kısakürek) kültür ve kokain kokan "Asmalımescit" muhitinde yaşıyordu. Bu ortam, Fikret Âdil'in iki kitabıyla, Necip Fazıl'ın "Bâbıâli"sinde, hatta G. Simenon'da çok iyi canlandırılır. Kardeşleri bu durumdan tedirgindi.

Cumhuriyetin Onuncu yılı için Sovyet rejisörü Yut-

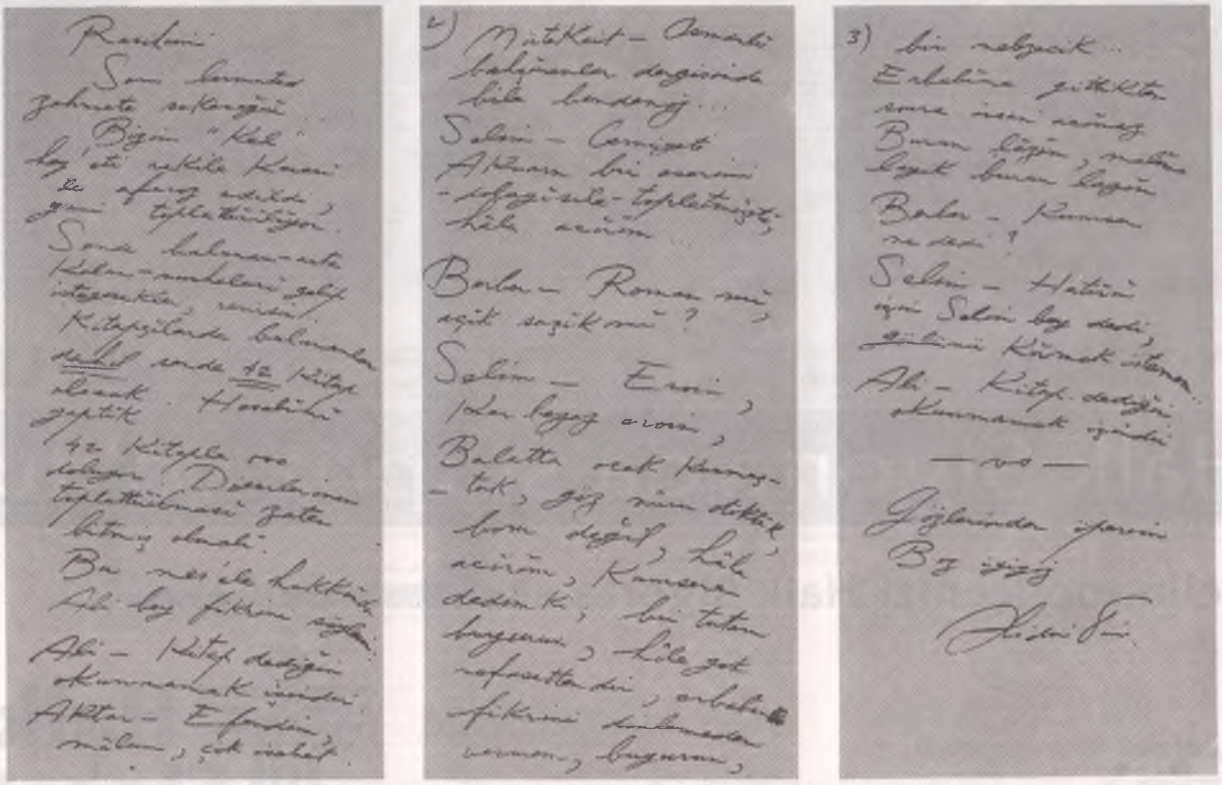

Abidin Dino'nun 1944'te Adana'da kitap halinde bastırdığı *Kel* adlı tiyatro eserinin Bakanlar Kurulu kararıyla toplatılması üzerine Rasih Nuri İleri'ye yazdığı mektup.

kiyeviç'in çevirdiği "Ankara Türkiye'nin Kalbi" filmini çok beğenen Gazi Mustafa Kemal Paşa, yetiştirilmek üzere onun yanına bir Türk genci yollamayı önerir. Bunun üzerine babam (Suphi Nuri) Girit'ten yakın akrabası olan Ali Fuat (Cebesoy) Paşadan aracı olmasını ister. Abidin böylece seçilerek 1 Eylül 1934 günü Moskova'ya, oradan Leningrad'a gider. Dekor, reji ve diğer sinema dallarında yetişir, hatta Yutkiyeviç'in çevirdiği "Madenciler" filminin dekorlarını ve çekimini üstlenir. 1937 yılında Hitler'in savaş kışkırtıcılığı karşısında Sovyetler'deki yabancı teknisyen ve öğrencilere Sovyet vatandaşı olmak veya geri dörmek teklifi yapılınca, Abidin 15 Mayıs 1937 günü Londra'ya hareket eder. Orada Gertrude Stein ile ilişki kurar, Amerika'dan sahne siparişleri alır, Paris'e geçer. Picasso, Tzara, Breton, Eluard ve Dali ile arkadaş olur. 15 Mayıs 1938 günü gemiyle İstanbul'a döner. Hiç unutmam, takside Fikret Âdil'e eski arkadaşları sorunca, Peyami Safa için "Onunla artık konuşmuyoruz" cevabını almıştı, oysa eski dönemde Peyami bir eserini Nâzım'a ithaf etmişti...

New York sergisindeki Türk pavyonunu düzenleyen, Fikret Mualla'ya beşer liradan 40 kadar suluboya İstanbul manzarası çizdiren Abidin, askerliğini yapmadığından, ne sergiye gidebildi ne de aldığı önemli sahne siparişlerini gerçekleştirebildi.

1938-1941 yılları arasında Abidin, resim bir yana, antifaşist cephenin ön saflarındadır. "Ses", "Yeni Ses", T.K.P.'nin edebiyat dergisi "Yeni Edebiyat", yeniler hareketi, gençlerle birlikte "Liman" sergisi... Artık Abidin T.K.P.'lidir, ancak yine de örneğin Jdanov'un sekter çizgisinden rahatsızlık duymaktadır. Parti genel sekreteri Reşat Fuat Baraner ile dergi sayfalarında yaptığı "Realizm tartışmaları" mutlaka kitap olarak yayınlanmalıdır.

Sekanslar: bir parti toplantısı olarak gelişen Dinamo'nun düğünü... anti-faşistlerin kanunsuz sürgünü... Mecitözü... Adana... Kayseri'de askerlik... 23 Eylül 1943 günü, Güzin ile elli yıl sürecek evliliği. Ankara'ya yerleşme.

Abidin bu dönemde resim, piyes yazarlığı ve gazetecilik alanlarında yoğun bir faaliyet içindedir. Resimlerinin yanısıra, Adana Emlâk Bankası duvarları ile Ankara'da Cündoğlu hanında freskler. Adana'da kitap halinde basılıp toplattırılan "Kel" piyesi, basılmadan yok edilen "Verese" piyesi. Fakat asıl ilginci, Ferit Celâl Güven'in "Türk Sözü" gazetesindeki haber yayını. Mill^ı Emniyet , bu bilgiyi nereden buluyorsunuz diye gazeteyi birkaç kez sıkıştırmıştı. Oysa Abidin Rus, İngiliz, Fransız radyolarını dinleyip, İstanbul'a Ankara'dan önce savaş haberlerini saati saatine vermekteydi.

Ankara'ya taşınan Abidin T.K.P.'nin yeniden toparlanmasında Zeki Baştımar'ın yanında yer alacaktır. Hücre teşkilâtından epeyi kopuk olan aydınlar grubunda önemli rolü olacaktır. Sürgün yıllarında 1944 T.K.P. tutuklamaları, 1946'da "İki Sosyalist Parti" dönemi, 16 Aralık 1946 tevkifatı. Yeniden istemeye istemeye illegale itiliş. İşte bu dönemde Abidin Ankara'dadır. Polis, hareketi yakından izlemektedir. Dört yıl böylece geçer. Nihayet 27 Ekim 1951 günü Sevim Tarı(Belli)'nin tutuklanmasıyla büyük kök sökme operasyonu başlar. Baştımar, aydınlar grubunu gizlemeyi başarır. Ancak Abidin'in seramiklerinde bile, cami alemleri orak-çekiçe benzetilerek dava açılmıştır, fırsat kollanmaktadır. Üstelik, az önce 1950'de Abidin'in çıkardığı parti dergisi "Nuh'un Gemisi" Esat Âdil'in (Müstecaplıoğlu) "Gerçek" dergisi ile ağır polemiğe girişmiş, Abidin'in imzası oylmadığı halde Esat Âdil ona ağır suçlamalarda bulunmuştu.

Suphi Nuri'nin İstiklâl Savaşı ve "İleri" gazetesi arkadaşı, D.P. Dahiliye Vekili Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu Abidin'e pasaport verir. Yine de 26 Ocak 1952 günü, tutuklamaların hızlı döneminde , polis Abidin'i havaalanından çevirir. Yeniden Ankara'ya telefon ve ertesi günü, 13 yıl ara ile Vekil'in şiddetli emri üzerine yurt dışına çıkış.

Burada eski bir karar ve yeni bir görev Abidin'i beklemektedir. Yurt dışındaki "Bizim Radyo"ya çeki düzen verme. Sabiha Sertel, Nâzım Hikmet, Abidin Dino, Zeki Baştımar ve yurt dışına çıkmayı kabul etmeyen bir arkadaşları çıkmak olanağını bulunca bu görevi üstleneceklerdi. Yaptılar da. T.B.K.P. kurulunca Abidin orada verdiği mesajların çok önemli olduğunu, yurt politikası bakımından faydalı olacağını söylemiş ve ne oldular diye sormuştu, yanıtladım. T.K.P. Leipzig'de iken, Almanya'nın birleşmesi söz konusu olunca T.K.P. arşivi ile birlikte "Bizim Radyo" arşivi de Moskova'ya taşınmış ve Sovyet Partisinin Merkez Komitesine emanet edilmişti, yakında geri alınacaktı, ancak Yeltsin yönetimi binayı mühürlediğinden iki arşiv de şimdilik kurtarılamadı.

Abidin de, yurt dışındaki T.K.P. de, 1961'de T.İ.P. kurulup da 1962'de Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, ve sabıkası olmayan "aydınlar" Partinin yönetimine getirilince, Partiyi sonuna kadar tuttular, desteklediler. Zaten o dönemde bütün Türkiye solcu akımları aynı tutumda idiler.

Konumuz Abidin'in sanatkâr kişiliği, yapıtları değil, yine de kendisinin yıllarca yurt dışında Türkiye'nin Kültürve Sanat elçiliğini yaptığını hatırlamadan

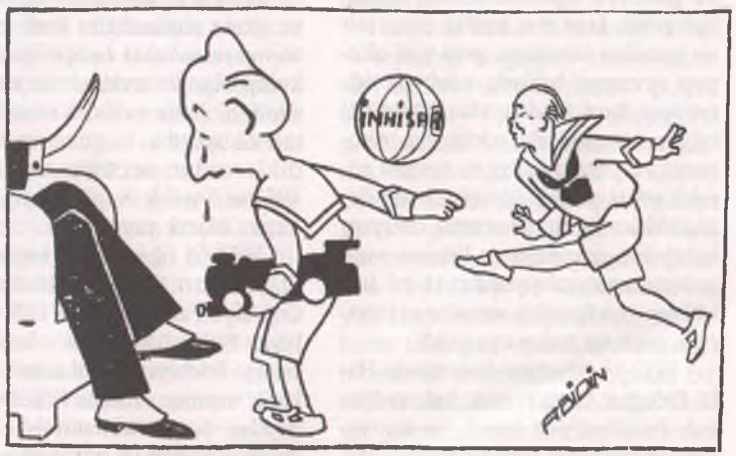

— İhhiii... Fethi oyuncaklarımı kırıyor.. İhhii!

Abidin Dino'nun 1930 Eylülünde Arif Oruç'un *Yarın* gazetesinde çıkmış, Serbest Fırka/Fethi Okyar yanlısı bir karikatürü

HALİL ERDOĞAN CENGİZ'İN ARDINDAN

Aydın Sami Güneyçal

Elli dokuz yıl sürebilen bir ömür. Henüz bir lise öğrencisi iken şiir yazmakla başlayan, kitap okuma zevk ve alışkanlığı ile büyüyen edebiyat sevgisi; üniversitede edebiyat öğrenimi yılları; belge ve kitap toplamakla devam eden, gitgide yoğunlaşan bir merak ve gayretle eski edebiyatımızı, "eslâfın yâdigârını" bıkmadan yorulmadan metotlu ve bilinçli bir biçimde inceleme, araştırma ve bugüne aktarma tutkusu... Bu hızlı çalışma temposuyla sürdürdüğü yaklaşık kırk yılı, "yokuşta dinlenmek" olarak tanımlayabileceğim bir biçimde yaşayan, edebiyat tarihçisi Halil Erdoğan Cengiz'i 28 Ekim 1993 günü kaybettik.

Halil Erdoğan Cengiz 1934 yılında Araç'ta doğdu. Babası başöğretmen Hamdi Cengiz, annesi Faika Hanımdır. İlkokulu Tosya'da bitirdi. Öğrenimini tamamlamak için geldiği Kastamonu'da şiirle ilgilenmeye başladı. Pek başarılı olmamakla beraber, halk şiirinin etkisi altında yazdığı, kendine özgü bir söyleyişi olan ilk şiirleriyle öğretmenlerinin dikkatini çekti. Lise son sınıfta yeni şair ve yazarları tanımaya, yeni şiiri okuyup sevmeye başladı; edebiyat öğretmeni Rauf Mutluay'dan öğrendiği bilgilerin eşliğinde edebiyata, okumaya ve yazmaya ilgi ve sevgisi sürekli artarken, şiir görüşünde de değişiklikler oldu. Devamlı okuyor, kültürünü artırmaya ve Fransızcasını geliştirmeye çalışıyordu. O yıl lise bitirme ve olgunluk sınavlarını başarıyla geçti ve Ankara'ya geldi.

1952-53 öğrenim döneminde Halil Erdoğan Cengiz artık Ankara Hukuk Fakültesi"nde kayıtlı bir üniversite öğrencisidir. Petrol Ofisi'nde çalışmakta, Konur Sokak'ta yer alan iki katlı bir lojmanın bir odasını diğer bir memur arkadaş ile paylaşmaktadır. Karyolasının yanındaki konsol üzerinde birkaç kitap vardır ve duvarda başucunda bir saz asılıdır. Geceleri "kıraathane müdavimi" olmuş, lisede başladığı sigaraya iyice alışmıştır. Lojmana döndüğünde bazan kitap okumakta; kızkardeşi Nurhayat'a ortadan ikiye katlanmış renkli pelür kağıtlarına yazdığı 15-20 sayfalık mektuplarında Ankara'daki yaşantısından söz etmekte, "Her şeyin maddeciliğe doğru gittiği bu devirde, bırak sen ruh hazinelerini geliştir, bedii zevkini artır, her şeyden önce insan ol..." diye öğütler vermekte; bazan da sazını tıngırdatmaktadır.

O günlerde, ben Denizciler Caddesi'nde bir barakada, lise öğrencisi iken başladığım eski kitap alım satımını sürdürmekteydim. Hikâye gönderdiğim bir dergiyi yöneten genç arkadaştan "yazı kurulunun incelenmesinden sonra dergide çıkıp çıkmayacağı belli olur!" cevabını alınca, "Arayış" adında bir sanat ve edebiyat dergisi çıkarmaya başlamıştım. Halil Erdoğan Cengiz o ara bana "Arayış"ta yayınlanmak üzere birkaç şiir getirdi. Sanırım bir arkadaşımla birlikte gelmişti. Onunla kısa sürede candan iki arkadaş, iki dost olduk.

Cengiz'in akşamları kahvehaneye gitme alışkanlığını sona erdirdik. Menekşe sokakta bahçe içinde üstü kulüp olan bir evin zemin katına taşınmıştı. Ayda yaklaşık otuz kırk kitap okuyordu. O güne kadar yazdıklarından seçtiğimiz şiirlerini 1953'te "Aralık Kapı" adıyla Arayış Yayını olarak yayımladık.

1953-54 öğretim yılı başında Halil Erdoğan Cengiz'i Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencisi olarak görüyoruz. Edebiyat bilimi tahsil etmeye karar vermiş, Hukuk Fakültesinden kaydını oraya naklettirmiştir. Dairede işleri yoğun ve yorucudur. Evraktan, Petrol Ofisi Teftiş Heyeti "Müfettişliği"ne terfi etmiştir. Dersi olduğu günler fakülteye gidiyor, dairede işlerini aksatmamak için durmadan dinlenmeden, bazan gece yarılarına kadar çalışıyordu. Fransızcadan Türkçeye Japon şiirleri çeviriyor, bağlama dersleri veriyordu. Yaptığı işleri kendisi şöyle sıralardı. "Memurluk, öğrencilik, mütercimlik, şairlik, romancılık, dergicilik, bağlama hocalığı, kütüphane fareliği...." Bu arada, "yeraltı cenneti" dediğimiz yeni ikametgâhında arkadaşlarla "edebî sohbet" toplantıları bile yapıyorduk.

Roma Hukuku dersinde başarılı olamadığım bahanesiyle, 1955-56 öğretim döneminde ben de Hukuk Fakültesinden DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne kaydımı naklettim. Kitapçılığı bırakmıştım. Dört sayı çıkardıktan sonra usanıp yayımına son verdiğimiz "Arayış"ı, Cengiz'in zorlamasıyla Mart 1956'da 1'inci sayıdan başlamak üzere yeniden çıkarmaya başladım. Kıvır zıvır uğraşlarımıza son vermiştik. Ekmek kapısı işimiz, derslerimiz, dergimiz ve kitaplarımızdan başka düşüncemiz yoktu; ama bunların altından kalkmak için de 24 saat yetmiyordu. Bir koltuğa üç dört karpuz sığdırmaya çalışıyorduk. Bu arada evlenmişti de. Genç yaşında ilki kız, ikincisi erkek iki evlâdı oldu. Her ikisi de bugün tıp doktorudur.

Kitaplarla başbaşa, okumak, yazmakla dolu günler, aylar, yıllar geçti. Halil Erdoğan Cengiz bu yoğun çalışmayı ısrarla sürdürdü ve fakülteden mezun oldu. Askerliğini "Harp Tarihi Enstitüsü"nde yaptıktan sonra emekli olana kadar (1982) Başbakanlıkta çalıştı. Emekli ikramiyesiyle satın aldığı dairesinin bir odasında gece gündüz demeden okudu, yazdı, inceledi, araştırdı.

Devlet Konservatuarı Müzikoloji Bölümünde Osmanlı Paleografyası, Osmanlıca ve Türk Edebiyatı dersleri; Hacettepe Üniversite'nde de yine Eski Türk Edebiyatı dersleri verdi. Okumaya, öğrenmeye niyeti olan öğrencileriyle -maddî hiçbir menfaat mukabilinde olmayarak- ilgilenir, onları evine çağırır, günlerce birşey-

ler öğrenmeleri için çalışırdı. Eski edebiyatımızın her dalında başı sıkışıp gelen herkese, üşenmez, yardımcı olurdu. "Destursuz Bağa Girenler"i fena halde hırpalayanların yanlışlarını bulur, ancak bunları dergilerde yazmak yerine, yanlışı yapanın kendisine yazardı. Orada burada bilgiçlik taslamayı sevmezdi.

Halil Erdoğan Cengiz'in basılı ilk kitabı *Aralık Kapı*, ilk gençlik yıllarının ürünü 48 sayfalık bir şiir kitabıydı. O yıllara ait şiirleri, eleştiri yazıları, makaleleri, Japon şiiri çevirileri, yazmaya başladığı "Sepetçioğlu Destanı"ndan parçalar, ilkin 4 sayı, daha sonra yeniden 17 sayı yayımlayabildiğimiz *Arayış*'ta; daha sonraki eleştiri ve kitap tanıtma yazıları da 1962'de yayımlamaya başladığımız *Kitaplar Âlemi*'nde çıktı,. 1956 yılında *Türk Sanatı* adlı sanat dergisinde de birkaç şiir ve Japon şiiri çevirisi yayımlandı. Elimde tek sayısı bile bulunmayan ilk *Arayış* dergilerinde çıkan yazılarının neler olduğunu hatırlamıyorum. İki yıl kadar sonra birinci sayıdan başlayarak yeniden çıkan *Arayış* ile *Kitaplar Âlemi*'ndeki şiir ve yazılarının bir kısmının başlığı şöyle:

Japon şiirleri: Haikular (İssa'dan çevirme 3 haiku). Nasrullah Köprüsü (Sepetçioğlu Destanı'ndan). Japon Şiirinde Haiku ve Tanka'lar (Orhan Veli'nin 1937'de Yayımlanan Haykay Çevirileri Üzerine Bir İnceleme). Sanat Akımları ve Zaman (makale). Yenilik Taassubu (makale). Yeni Bir Türk Uygarlığı Üzerine (makale). Edebî Ahlâk Üzerine (Necdet Sözer'le diyalog). Gülten (Akın) Cankoçak'la Konuşma (röportaj). Prof. Kenan Akyüz ile "Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi" Üzerine Bir Konuşma (röportaj). Kitaplar (Namık Kemal'in Şiirleri" (eleştiri). Dilsiz Acılar (Sepetçioğlu Destanı'ndan). Fikret Baha Berke İle konuşma (röportaj). "Saygılı Yosma" ile Saygısız Çevirmen (çeviri kitap eleştirisi). "Batıya Yönelirken Şinasi" (kitap tanıtma). İki Şiir Kitabı (tanıtma). "Dünya Şiiri" Üzerine (eleştiri).

Halil Erdoğan Cengiz'in eski edebiyatımızla ilgili ilk araştırma ve inceleme eseri, *Açıklamalı-Notlu Divan Şiiri Antolojisi*'dir (Turhan Kitabevi, 1967. Yeniden gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş 2. basım, Turhan Kitabevi, 1982).

Diğer eserleri şunlardır: *Divan Şiiri Antolojisi*, (Milliyet Yayın Ltd. Şti. 1972. Genişletilmiş 2. basım Bilgi Yayınevi, 1983), "Ruhi Tarihi" (Yaşar Yücel'le birlikte, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, Cilt XIV, sayı 18, 1992), *Enver Paşa'nın Anıları 1881-1908* (İletişim yayınları, 1991), *Ermeni Komitelerini A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi* (İlân-ı Meşruiyet'ten Evvel ve Sonra) (Kültür Bakanlığı, 1983), *Yaşanmış Olaylarla Atatürk ve Müzik*. Riyâset-i Cumhur İnci Saz Hey'eti Şefi Binbaşı Hâfız Yaşar Okur'un Anıları (1924-1938). (Müzik Ansiklopedisi yayınları, 1993), "Divan Şiirinde Musammatlar" (*Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II. Divan Şiiri, s. 291-427).

Tarih ve Toplum dergisinin birçok sayısında "Geçmiş Zaman Olur ki..." üst başlığını taşıyan, her biri inceleme ve araştırma ürünü epeyce yazısı çıktı. Bunların bir kısmının başlığını aşağıya alıyorum:

"Eski Çamaşırlar, Killer, Sabunlar ve Leke Çıkarma Yöntemleri", "Eski Zamânın Aşkları ve Bazı Aşk Devâları", "İnsan Denenmiştir Denilen Her Şeye İnanmamalı", "Eski ve Yeni Yanlışlar", "Vak Vak Ağacı", "Akdeniz'in Balinaları, Yanar Ada ve Osman Gazi'nin Pazarı", "Nefi'nin Kirli Nigârı", "'Dün Dündür; Bugün, Bugündür' Sözünün Sahibi Kimdir?", "İnsanlar Nelerle Uğraşmış", "Kaka Deyip Geçmemeli", "Dizilerle Saklı Kalan...", "Eski Arslanları Takdimimizdir", "Hilmi Yavuz ve Eski Hayvan Bilimi", "Keyifli ve Sorunsuz Kişiler İçin Keyfe Keder Vermeyen Sorunlar", "Yahşı Fakih"...

Halil Erdoğan Cengiz'in çalışmaları çok yönlü idi. Basılmış olanların birkaç katı baskıya hazır eserinin yanında birçok da ileride kitaplaşmaya aday çalışması bulunmaktadır. Bunların içinde bildiğim ve tesbit edebildiklerimi belirtmek istiyorum:

Cengiz, XVIII. yüzyılın ikinci yarısı divan şiiri devrinin birçok olayına mizah ve nükte dolu tarihler düşüren Adanalı Surûrî'nin tarihlerini, Divân-ı Surûrî Mecmuası'nı yıllarca satır satır, didik didik incelemiş, bunların tamamını notlar ve açıklamalarla yeni yazıya aktarmıştır. Bestekâr Haşim Bey (1815-1869)'in "Haşim Bey Mecmûası" diye anılan edvârı, Kırşehrî'nin "Der Beyân-ı Kavaid-i Nâme-i Perde-i Tanbur"u, "Kadızâde-i Tirevî Edvârı", Rauf Yektâ'nın "Esâtîz-i Elhân"ı da Cengiz'in yeni yazıya aktardığı eserler arasındadır. Birinci cildinin nerede olduğu bilinmeyen 22 ciltlik "Mustafa Nezihi Albayrak Koleksiyonu" tercümesinin hemen hemen tamamı Halil Erdoğan Cengiz'in çalışmalarıyla gerçekleşmiştir.

Rahmetli arkadaşımın Halk Şiiri, Azmî, Vîrânî, Şair Padişahlar, Fetvâlar, Gevherî, Bektâşî Şairleri, Agâhî üzerine incelemeleri bulunmaktadır. Bunların bir kısmı tamamlanmış bir kısmı da yarım kalmış durumdadır. İstanbul'daki bir yayınevi için hazırlamaya başladığı "Divan Şiiri" adlı küçük fakat özlü çalışması sona ermek üzere idi. Onu yıllar süren çalışmalarının birikimini ve ürünlerini ardı ardına Türk Kültür hayatına vermeye başlayacağı bir sırada kaybettik. 1994 yılı, çalışmalarının önemli bir kısmını yayımlamaya giriştiğimiz bir yıl olacaktı.

Halil Erdoğan Cengiz, insanları, denizi seven, duygulu, ince zevkli, çok çalışkan, çabuk anlayan, çabuk kavrayan ve işini mümkün olan çabuklukla yapan saygıdeğer bir insandı. Kendisine rahatsızlık ve büyük ıstırap veren hastalığıyla başı dertte olduğu günlerde, sevdiklerinin ve kendisi sevenlerin sürekli yanında olduğu için, yalnız kalmadığından söz ediyor, mutluluğunu dile getiriyordu. Yatamadığı, uyumadığı o halinde bile elindeki son çalışmasını bir an önce bitirebilmek için üstün bir gayret gösteriyordu. Hayata gözlerini yumduğu son anda, kızkardeşine "Tosya'nın Mahalleleri ve Lâkapları" adlı araştırmasını dikte etmekteydi.

Bugüne kadar biriktirdiği kitap ve topladığı belgelerin -onun hatırasını zedeleyecek biçimde- çarçur edilmesine, "kâr metâi" durumuna getirilmesine fırsat vermemek; notlarını, hazırladığı veya yarım kalmış çalışmalarını korumak; bunların gözden geçirilerek gerekli olanlarının yayımlanmasını sağlamaya çalışmak değerli eşi ile -babalarına büyük saygı ve sevgileri olduğunu yıllardır izlediğim- çocuklarının onun hâtırasına duydukları saygının bir ölçüsü olacaktır. Halil Erdoğan Cengiz, yalnızca yakınlarının, öğrencilerinin ve dostlarının değil, kültür toplumumuzun ortaklaşa saygı ve sevgisini hak etmiş, erdemli, bilge bir kişi idi. Aramızdan sessizce ayrıldı. Nur içinde yat azîz kardeşim. ▪

MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA HALİFELİK ÖNERİSİ

Mesut ÇAPA

Türkiye'de halifeliğin kaldırılmasına yönelik gelişmeler, içte ve dışta bazı görüş ve önerinin doğmasına sebep olmuştur. Halifelik makamının muhafazasında, dini ve siyasî menfaat ve zaruret bulunduğunu düşünen birtakım kişiler, halifelikle ilgili kararların alındığı son dakikalarda, Mustafa Kemal Paşa'ya halifelik önerisinde bulunmuşlar; ancak, bu öneri derhal geri çevrilmişti. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde halifeliğin kaldırılmasından kısa bir süre sonra, böyle bir öneri ile gelen Antalya Mebusu Rasih Efendi'ye Mustafa Kemal Paşa şu cevabı vermişti:

"Siz din bilginlerindensiniz. Halifenin devlet başkanı olduğunu bilirsiniz. Başlarında kralları, imparatorları bulunan uyrukların bana ulaştırdığınız dilek ve önerilerini ben nasıl kabul edebilirim? Kabul ettim desem, o uyrukların başındaki kişiler bunu kabul eder mi? Halifenin buyrukları ve yasakları yerine getirilir. Beni halife yapmak isteyenler buyruklarımı yerine getirebilecekler midir? Bu duruma göre, yapacak işi ve anlamı olmayan asılsız bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı?"[1]

Bu yazıda, Rasih (Kaplan) Efendi'nin Mustafa Kemal Paşa'ya sunduğu öneri ve daha önceki gelişmelerden söz edilecektir.

Halifelik kaldırılmadan önce, Rasih Efendi başkanlığındaki bir Kızılay (Hilâl-i Ahmer) heyeti Hindistan'a gitmişti. Bu heyet, mübadele yoluyla Yunanistan'dan Türkiye'ye gelecek göçmenler için yardım sağlayacak ve aynı amaçla Mustafa Kemal Paşa'nın tüm Müslümanlara hitaben yazdığı beyannameyi Hindistan'da dağıtacaktı.[2]

Heyet, 9 Şubat 1924'te Bombay'a vardı. Rasih Efendi, Hindistan'da faaliyet gösteren Müslüman cemiyetlerinin ileri gelenleriyle yaptığı toplantılarda halifelikle ilgili görüşmelerde bulunmuştu. Halifeliğin kaldırıldığı günlerde, İngilizlerce Hindistan'da Türkiye aleyhine bir kamuoyu oluşturulmaya başlanmıştı. Rasih Efendi'nin ifadesine göre, insani bir amaç taşıyan Kızılay'ın bu teşebbüsüne siyasî bir şekil verilmek isteniyordu. Nihayet, ümit edilenin çok altında cüzi miktarda bağış toplayan Heyet, beyannameleri dağıtamadan geri dönmüştü.[3]

Halifelik önerisiyle Ankara'ya dönen Rasih Efendi, bu önerinin Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul görmeyeceğini şüphesiz ki tahmin edebiliyordu. Çünkü, kendisinin Hindistan'da bulunduğu sırada, Hindistan'dan Ankara'ya gönderilen bu konudaki bir telgrafa Mustafa Kemal Paşa'nın olumlu cevap vermediği biliniyordu.

Rasih Efendi, halifelik konusunda daha önce de bazı çalışmalar içinde bulunmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit'te bulunduğu bir sırada, 14 Ocak 1923 gününün ertesinde, Afyonkarahisar Mebusu Hoca Şükrü (Çelikalay) imzasıyla yayınlanan "İslâm Halifeliği ve Büyük Millet Meclisi" adlı kitapçık Meclis'te dağıtıldı. Şükrü Efendi ve arkadaşları, "Halife Meclisin, Meclis Halifenindir" diyerek, Millet Meclisi'ni Halifenin danışma kurulu ve Halifeyi, Meclis'in ve dolayısıyla devletin başkanı gibi göstermek ve kabul ettirmek istiyorlardı. Kitapçıkta, TBMM'nin İslâm yasalarını bir yana bırakarak Halifeliği "Papalık" gibi bir makam durumuna getirdiği kanısının uyandığı yazılıydı.[4] Bu görüşleri cevaplandırmak üzere iki kitapçık hazırlanmış,[5] bunlardan ikincisini Hoca Rasih Efendi ile iki arkadaşı yazmışlardı.[6]

TBMM'nin aldığı kararlar yurtdışında da bazı yankılara yol açıyordu. Hindistan'da yaşayan Müslüman ve gayri Müslimler "Hindistan Hintlilerindir" diyerek İngilizlere karşı başlattıkları bağımsızlık hareketinde Türkiye'yi örnek alıyorlardı. Başta Hilâfet Komitesi olmak üzere, Hindistan'daki Müslüman cemiyetleri ile Mahatma Gandi başkanlığındaki cemiyet ortak hareket ediyordu. Hilâfet Komitesi, amaçlarına ulaşabilmek için ısrarla halifeliğin Türkiye'de kalmasını istiyordu. İngilizler de çoğu kez bu görüşü destekliyorlardı. Bu hususta İngiliz uyruklu Hindistan Müslümanları İngiliz siyasetine yardımcı oluyorlardı.

Yabancıların halifeliği kendi çıkarlarına kullanmalarına yönelik böyle bir teşebbüsü, halifeliğin kaldırılmasına doğru atılan adımları hızlandırdı. "Hilâfet ve İngiltere İslâm Cemiyeti" adına Ağa Han ile Emir Ali imzasıyla Londra'dan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ve Başbakan İsmet Paşa'ya gönderilen mektupların, henüz Ankara'ya ulaşmadan, 5 Aralık 1923 günü *Tanin* ve *İkdam*, 6 Aralık günü de *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde yayınlanması Meclis'in büyük tepkisine yol açtı.

Türkiye'nin tam bağımsızlık ilkesi dikkate alınmadan yazılan bu mektupta, "Sünnî dünyasının başkanlık makamının şeriata uygun bir şekilde dokulmaz kalması" istenerek, "Hilâfet Makamının Türk siyasî yapısında dinî bir etmen olma niteliğinin kaldırılması, İslâmiyetin yeryüzünde sahip bulunduğu manevî kuvvetin yok olması sonucunu doğurur ki, bunu ne Büyük Millet Meclisi'nin ne Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin uygun bulmayacağına eminiz" deniliyordu. Düşüncelerine göre, Halife Sünnî toplumun birliğini temsil ediyordu. İslâmiyetin büyük bir manevî güç olarak kalması için Halifeliğin yeri ve şerefinin hiçbir zaman Papa'nın yeri ve şerefinden aşağı olmamalıydı. Ayrıca, "Hilâfet Makamı bütün İslâm dünyasına güven ve saygı uyandıracak esaslar içerisinde, İslâmın manevî ve dinî bütünlüğünü korumaya yararlı bir duruma konulsun"[7] diyorlardı.

Konu, Meclis'in 8 Aralık 1923 günkü gizli oturumunda ele alındı. Başbakan İsmet Paşa, Ağa Han ve Emir Ali'nin Londra'da İngiliz Hükûmeti ile İngiliz Kraliyet sarayının en yakın adamları ve sadık İngiliz uyruğu olduklarını söyledi. Ona göre, bu kişilerin Hint Hilâfet Komitesi ile alâkaları olmadığı gibi, bunların, "İngiliz Hükûmeti programı haricinde bir vaziyet almaları mutasavver ve mesbuk değildir". Bu mektup olayı

tamamen İngilizlerin bir tertibiydi. Hüseyin Rauf (Orbay), bu kişileri, kendisinin elçi olarak İngiltere'de bulunduğu günlerde tanımıştı. Sünnî birliğini savunan Ağa Han, İsmailiye mezhebinin başkanı idi; Emir Ali'nin ise Kraliyet sarayında önemli bir görevi vardı.[8] Hükûmetin görüşlerini yansıtan *Hâkimiyet-i Milliye* ise, İslâmiyette Hıristiyanlıktaki "Papalık" gibi "Halifelik" adlı dinî bir teşkilâtın olmadığını yazıyordu. Unvanı, "İngiltere Kralının Özel Danışmanı" olan Emir Ali'nin İngiliz himayesi altında bir Türkiye amaçlayan, Mütareke sonrası Türkiye taraftarı görünmekle birlikte, İngilizlere yarar sağlayabilecek şekilde halifeliği destekleyen bir kişi olduğunu belirtiyordu.[9]

Yusuf Akçura, bu kişilerin İngiliz hazinesinden binlerce sterlin maaş alan büyük memurlar olduğunu söylüyordu. Ağa Han, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye aleyhine İngiliz gazetelerine mektup ve makaleler yazmıştı. Bunları, *Tercüman-ı Hakikat*'te Ağaoğlu Ahmet Bey cevaplandırmıştı. Yine de, manevî birtakım etkilerle Hint Müslümanları arasında Türkiye'yi dost bilenlerin varlığı görmemezlikten gelinemezdi. Akçura daha sonra şöyle diyordu: "Bilirsiniz ki Irak Cephesinde bizim Mehmetçiklerin, Türk askerinin karşısında bulunanların bir kısmı Hintlilerdir ve Müslümanlardır. ... ve bize de bu güzel nasihatları yapan Ağa hazretleri acaba o vakit kendisinin tebaa değil, mahlûk addettikleri adamlara niçin iyi cevaplar vermemiştir?"[10]

Görüldüğü gibi, söz alan milletvekillerinin hepsi de Ağa Han ile Emir Ali'nin İngiliz çıkarlarına hizmet ettiklerini savunuyorlar ve bu düşüncelerini bazı örneklerle destekliyorlardı.

Emir Ali, Hilâfetin kaldırılmasından sonra daha da ileri giderek, Türkiye'nin tam bağımsızlık ilkesine aykırı yazılarını sürdürdü. Mart 1924'te *L'Illustration*'da yayınladığı yazıda Halifeliğin kaldırılmasına karşı çıkarak, "Hilâfet, herhangi bir Müslim devletin millî bir müessesesi değildir ki, sırf o devletin kanunuyla ilga olunabilsin" diyordu.[11] Belki de, Anadolu'da tam bağımsızlık ilkesine dayalı ulusal bir devletin kurulduğunu anlayamıyordu. Halbuki, "milletimizin kurduğu yeni devletin alın yazısına, işlerine, bağımsızlığına, unvanı ne olursa olsun hiç kimse karıştırılmayacaktı".[12]

Halifeliğin kaldırılması Hindistan Müslümanları dışındaki diğer İslâm ülkelerinde fazla bir yankı uyandırmamıştı. Hint Hilâfet Komitesi, siyasî amaçlarına ulaşabilmek için halifeliği vazgeçilmez bir kuvvet olarak görüyordu. Rasih Efendi bu hususta şöyle demektedir: "Hilâfet unvanına kendilerinin ihtiyacı olduğunu serd ve isbatta feragat edemediler. Hilâfet ve halife olmazsa, kendileri Hilâfet Komitesi unvanıyla çalışamayacaklarından, faaliyette bulunamayacaklarından endişe ediyorlardı. İngilizlerle bu unvan ile mücadele ediyorlarmış. Hint ekseriyeti yanında bu unvana tutunabiliyorlarmış. Ancak bu unvan ile halkı başlarına toplayabilirlermiş."

İlk bakışta Hindistan Müslümanlarının, kendilerine karşı bağımsızlık mücadelesi başlattıkları İngilizlerle ortak bir noktada, halifelik konusunda, birleşmiş görünmeleri bir çelişki gibi ortaya çıksa da, esasında her iki tarafın amaçları arasında önemli farklılıklar vardır. İngilizlerin asıl amacı, bağımsızlık hareketleri karşısında kontrolü ellerinde tutabilmektir. İngilizler, daha XIX. yüzyıldan itibaren Hilâfet meselesine büyük önem vererek Hindistan'dan yararlanmak istemişlerdir. Yusuf Akçura'nın deyimiyle, "İngiltere Hilâfetten istifade ederek Hindistan istiklalinin şuaatını söndürmüştür".[13] Diğer yandan İngiltere, Halifelik konusuna önem veren Hindistan Müslümanlarını, büyük mücadelesiyle örnek almak istedikleri, Türkiye'den soğutabilmek için, Halifeliğin kaldırılması olayını siyasî bir propaganda aracı haline dönüştürerek bağımsızlık hareketini durdurmayı hedefliyordu. Hindistan ve Mısır'da Müslümanların yetkili kurulları, Mustafa Kemal Paşa'nın halifeliği kabul etmesini bildirmek için Rasih Efendi'yi vekil tayin etmişlerdi. Rasih Efendi dört maddelik bir öneri ile Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna çıktı.

Ne var ki, halifelik devlet başkanlığı demekti. Halbuki Müslüman devletlerin her birinin bir devlet başkanı vardı. Bu öneri kabul edilse bile, acaba uygulanabilir miydi? Kendi bağımsızlığına özen gösteren Türkiye'nin, diğer ülkelerin bağımsızlığına müdahalesi düşünülemezdi. O halde, "Müslüman halkı bir halife heyulâsı ile uğraştırma çabasında bulunanlar, yalnız ve ancak Müslümanların ve özellikle Türkiye'nin düşmanlarıdır. Böyle bir oyuna kapılmak da ancak ve ancak bilgisizlik ve gaflet eseri olabilir"di.[14]

Rasih Efendi'nin Mustafa Kemal Paşa'ya Sunduğu Rapor:[15]

BÜYÜK REİS-İ MÜBECCELİMİZ, REİS-İ CUMHURUMUZ GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ'NE,

Malûm-ı devletleri buyurulduğu üzere, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti nâmına Hindistan'a giden heyet meyanında idim. Hindistan'da bulunduğu müddet, Hilâl-i Ahmer nâmına çalışırken ordaki Müslümanların teşki-

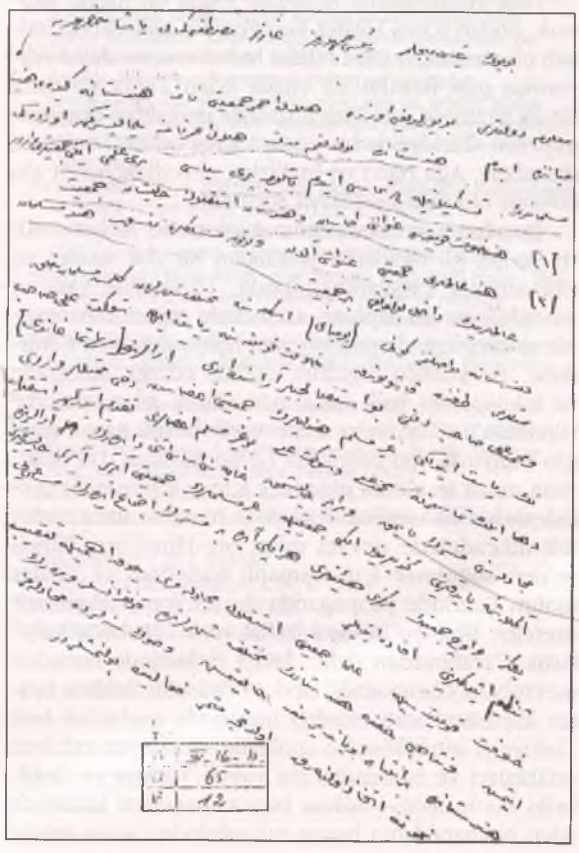

lâtıyla da temas ettim. Başlıca biri siyasî, biri ilmî iki cemiyetleri vardır:

1. Hint Hilâfet Komitesi unvânını taşıyan ve Hindistan istiklâline çalışan cemiyet,

2. Hint Âlimleri Cemiyeti unvânını alan ve bütün mesleklere mensup Hind Müslüman âlimlerinin dâhil bulunduğu bir cemiyet.

Hindistan'a muvasalatımız günü, (Bombay) iskelesinde muhtelif şehirlerden gelmiş Müslüman halk mümessilleri tarafından karşılandık. Hilâfet Komitesi'ne riyâset eyleyen Şevket Ali Sahip ve Mehmet Ali Sahip dahi bu istikbalciler arasında idi. Aralarında Mahatma Gandi'nin riyâset ettiği gayri Müslim Hintlilerin cemiyeti azâsından dahi mümessiller vardı. Daha ilk temasımızda Mehmet Ali ve Şevket Ali, bu gayri Müslim azâları takdim ederken istiklâl mücadelesini müşterek yapmak ve beraber çalışmak gayesini esas ittihaz ederek aralarında anlaşma yaptıklarını, kendilerinin iki cemiyetle gayri Müslimlerin cemiyeti ayrı ayrı çalıştıklarını yalnız bu üç cemiyetin merkezi heyetleri her iki ayda bir müşterek ictimâ ederek mesaiyi tanzim ettiklerini ifade ettiler.

Hilâfet Komitesi'yle Ulemâ Cemiyeti, İstiklâl Mücadelemizi çok ehemmiyetle takip etmiş ve netâyici hakkında Hindistan'ın muhtelif şehirlerinde konferanslar vererek Hindistan'da bir intibâh uyandırmağa çalışmış ve son senelerde mücadelemiz numûne ittihaz olunarak, oldukça müsmir faaliyette bulunmuşlardır. İngilizler bu faaliyeti durdurmak için kendi muhibleri olan ve İslâm esasatıyla kabil-i tevfîk olmayan bir mezhebin reisi bulunan Ağa Han'ı Hilâfet Komitesi'nin riyâsetine getirmek istemişlerdir.

Hint Müslümanları nezdinde ibtida bir mevki yapmak, ondan sonra Hilâfet Komitesi'nin riyâsetinde intihab olunmak için güya hilâfet hukukunu müdafaa ediyormuş gibi İstanbul'da intişâr eden Tanin ve daha bir-iki gazetede Ağa Han imzasıyla makaleler neşrettirmişlerdir. Türkiye'de bu vak'aya karşı celâdetle olunan mukabele, Ağa Han'ı ve İngilizleri muvaffakiyetten alıkoymuş olduğunu reyülayn gördüm.

Bombay'a muvasalatımız günlerinde Mehmet Ali ve Şevket Ali biraderler tarafından bir çok sualler ve istifhamlarla karşılandık. İbtida, Türkiye'de yapılan mücadele ve inkılâpların azametiyle mütenâsib neşriyât ve propaganda şebekemizin noksanlığından tutturdular. Bu yüzden İngilizler istifade ederek mücadele ve inkılâbımızı halk nazarında sönük göstermek ve Hindistan'da Türkiye'ye müteveccih hüsnü nazarı izâle için mütemadiyen neşriyatta bulunduklarını, bu neşriyatın muzır tesirlerini gidermek için çok müşkülât çektiklerinden bahsettiler. Türkiye'yi numûne ittihaz ederek mücadelede devam eden biz Hindlileri Türkiye'den soğutmak için Osmanlı hanedanı ve hilâfet umûru üzerinde propaganda ile tefrikaya düşürmek üzereler. Bize bu hususta izahat verin, hitabıyla karşılaştık. Tarafımızdan dahi, devlet riyâsetinde hanedan mevzubahs olamıyacağı, devlet-i riyâsetin iktidara liyâkat kapasitesi icab ettirdiği hususuyla asırlardan beri Türkiye'yi izmihlâllerden izmihlâle sürükleyen cehlleri, sefâhetleri ve istibdadlarıyla yalnız Türkiye'ye değil, belki bütün âlem-i İslâma bunca ihanetleri tahakkuk eden bir hanedanın bunca mücadeleden sonra tekrar devlet riyâsetine getirilemeyeceği, kendilerine ariz ve âmîk anlatıldı. Münakaşa edildi. Neticede, hanedan hakkında verilecek kararda Türkiye'ye müzâhir kalacaklarını ve hanedan işinin doğrudan doğruya Türkiye'ye ait bir keyfiyet olduğunu kabul ettiler.

Bombay'a muvasalatımızdan bir hafta sonra, Valiyi Umûmî ile mülâkat etmek üzere Hindistan'ın umûm merkezi olan Delhi'ye muvasalat ettik. Burada Hilâl-i Ahmer nâmına faaliyetimizi tanzim ederken, Hilâfet Komitesi erkânından Mehmet Ali, Şevket Ali, Hakim Ecmel Han, Doktor Ensari hitabet ve ictimaî ilimlerde ihtisasıyla müştehir Bengale ulemâsından Ebû Kelam Ahmet Âzâd ve Cemiyetü'l-Ulemâ reisi Mehmet Kifayetullah Sahiplerden müteşekkil bir heyet, ziyaretimizde bulunarak mahrem görüşmek arzusunu izhâr ettiler. Bir akşamdan sabaha kadar münakaşa ve mübâhasemiz devam etti. Mevzû yine hilâfet, şu farkla ki, bu mecliste hanedan mevzubahs olmuyor, Millet Meclisi Gazi Paşa Hazretleri'ni hem reisicumhur, hem de halife ilân etsin iddiasında ısrar ediyorlar. Ve Gazi Paşa Hazretleri'ne bu hususta istirham edersek bizleri reddetmeyecek, ifadesinde bulunuyorlardı. İslâmda hilâfet unvânının devlet riyâsetine alem olduğu ve İslâm hukuk-ı esasiyesinde devlet şekli hilâfet kelimesiyle ifâde edildiği, hatta Ebubekir ve Ömer zamanında bu ifadenin bile henüz tesbit edilmediği, lügât mânası itibarıyla da hilâfetin vekâlet-i âmmeden başka bir şey olmadığı kendileriyle olan uzun uzadıya münakaşamızda tarafımızdan izah olundu. Devlet teşekkül edip adalet icra, memleket ve millet hukukunun müdafaa ve muhafaza(sı) deruhte olunduğu andan itibaren hilâfet fiilen tahakkuk etmiştir. Hanedan ve unvân mevzûbahs olamaz. Esasında serdettiğimiz delaile mutâvaat mecburiyetinde kaldıkları halde, hilâfet ünvanına kendilerinin ihtiyacı olduğunu serd ve isbatta feragat edemediler. Hilâfet ve halife olmazsa kendileri hilâfet komitesi unvânıyla çalışamıyacaklarından, faaliyette bulunamayacaklarından endişe ediyorlardı. İngilizlerle bu unvân ile mücadele ediyorlarmış. Hint ekseriyeti yanında bu unvâna tutunabiliyorlarmış. Ancak, bu unvân ile halkı başlarına toplayabilirlermiş.

Şu halde iş değişti. Siz siyasî gayeniz için Türkiye'yi daima sel önüne vermek, Türkiye'yi bir kalkan olarak istihdam etmek istiyorsunuz, mealinde mukabelem üzerine Türkiye şimdiye kadar âlem-i İslâma çok hidmet etmiştir. Bu uğurda çok kan dökmüştür. Mâmelekin sarf etmiştir. Bunu takdir ederiz. Bu defa da esir milletlerin kurtuluş mücadalelerini devam ettirmek ve aralarında ihtilâfa mahal bırakmamak için bu külfeti yine üzerine almalıdır, talebinde ısrar ediyorlardı.

Her millet kendi hududu dahilinde kendi kuvvetine istinad ederek kendi hükûmetini teşkîl eder. Muasır devletlerden hiçbirisi kendi hudud ve tâbiyeti haricinde kalan insanların umurunu deruhte edemez. Ederse beyne'd-düvel hukuka münâfî olur. Burada bulunan zevat muhtelif sahalarda tahsil-i âli görmüş insanlarsınız. Böyle bir nazariyeyi bugünkü dünyada kabul eden bir ilim ve bir diyar gördünüz mü, sualimize hiçbir mâna ifade etmeyen, âlem-i İslâmın vaziyeti başkadır, cümlesiyle mukabele ediyorlardı.

Siz Hindistan'da seksen milyon Müslüman istiklâlinizi Türkiye'de kalan on milyon Türk'e müdâfaa ettir-

mek istiyorsunuz. Külfet kudretle ve takatla mütenasip olursa tahammül edilse bile, bu nazariye ve teklifiniz makûl değildir. Bugün dünyaya karşı on milyon Türkü koz olarak kullanırsanız bu yükün altından Türkiye Türkleri kalkamaz. Eğer maksadınız Türkiye'yi öldürüp yerine bir türbe yaparak ziyaret etmek ise, bunu akıl ve mantık kabul etmez. Kurân yalnız Türkiye Türklerinin kitabı değildir. Sekiz milyonluk Türkiye Türklerine cihadı emreden Kurân, seksen milyonluk Hindistan Müslümanlarına dahi emretmiştir. Fiiliyata geçiniz, hakim Kurân'ı yerine getiriniz, cihada başlayın. Hem kendiniz kurtulunuz hem âlemi kurtarınız. Bunca mücadeleden sonra elde ettiğimiz istiklâlimizi tehlikeye koyamayız, cevabıyla meclise hitam verdim.

Bu ictimâdan bir hafta sonra idi, 9 Mart 340 tarihinde icrâ olunacak Aligarh kasabasında bulunan Hindistan millî darülfünûnunun şehadetname tevzii merasimine davet olunduk. Bu sırada Osmanlı hanedanı hudud haricine çıkarıldı ve hilâfet lağvedildi. İngiltere devleti de bütün propaganda şebekesini faaliyete geçirerek bütün kuvvetiyle aleyhimizde neşriyata devam ediyordu. Meclisten çıkan kanunları tahrif ederek aleyhimize cereyan uyandırıyordu. Bu vaziyet karşısında Hindistan istiklâline çalışan Müslüman ve gayri Müslim cemiyetler kendilerini idare edemediler. Hindistan işini, kendi işlerini unuttular, aleyhde cereyanın büyümesine sebep oldular. Hissiyata mağlup olarak olunan nasihat ve ettiğimiz münakaşaları dinlemek istemediler. Avâm tabakasıyla beraber bunlar da Royter Ajansının neşriyâtından mütesir oldular. Avâmı tenvir edemediler. Hilâl-i Ahmer namına insanî bir vazife ile aralarında bulunduğumuzu dahi düşünmeyerek heyetimize karşı siyasî bir vaziyet aldılar. Beş altı gün kendileriyle olan müzakeremiz müntac olmayınca hemen avdete karar verdim.

Aligarh'da darülfünûnda bilumûm cemiyetlerin heyet-i merkeziyeleri hazır bulunacağı ve Gazi Paşa Hazretleri'ne keşide ettikleri telgrafa alacakları cevap üzerine Aligarh'da tekrar bir müzakerede bulunmak üzere gelmemize ısrar ettiler. 9 Mart 340'da Aligarh kasabasında darülfünûnun odalarından birisinde Hilâfet Komitesi merkez heyeti ve Ulemâ Cemiyeti merkez heyeti mûctemiân inikad halindedir. Bize haber gönderdiler, gittim. Bu sırada zât-ı Sâmîlerinin cevabî telgrafı vürûd etti. Bu telgraf üzerine saatlerce münakaşa ettik. Netayice yine siyasî gayeleri için hilâfete ihtiyaçları olduğundan Gazi Hazretlerinin kabulünü rica ve istirhama karar veriyorlar ve telgrafla zât-ı Devletlerine müracaatta devam ediyorlar. Bu esnada Mısır'dan bir hilâfet komitesi akdedilmek üzere Hindlilerin iştirakini ricâ eden Şeyh Reşit Rıza imzalı bir telgraf bir iki Hind cemiyetine de gelmiş ise de, telgrafla hemen cevab-ı red vermişlerdir.

Vaziyetimiz nezaket kesbetti. Hilâl-i Ahmer namına cem-i iane için teşekkül eden bütün heyetlerden aldığımız cevaplarda, çalışamayacakları işâr olunuyordu. Avdet etmek zarureti bir kat daha kendisini gösterdi. İnsanî olan Hilâl-i Ahmer işine âdeta siyasî bir renk vererek gayelerine âlet etmek istiyorlardı. Böyle hissî hareketlerle ecnebi propagandasının revâcına kendiniz âlet olacaksınız, yolunda kendilerine mükerreren ihtarlarımız faide vermedi. Avdete hazırlandık. 15 Mart 340 tarihinde Hindistan'dan ayrılarak avdet kararımızı haber alan her iki heyet-i merkeziye, Hind Hilâfet Komitesi heyet-i merkeziyesi ve Hind Ulemâ Cemiyeti heyet-i merkeziyesi, nezdimize gelerek mevâdd-ı âtiyenin Huzur-ı Devletlerine arzını ricâ etmişlerdir. Aynı mealde ricaya, avdetimizde uğradığımız Mısır'ın bir kısım erkân ve ulemâsı tarafından dahi marûz kaldık.

Oradaki vaziyeti ve bu zevâtın teklif ve ricâlarını huzur-ı Sâmîlerine arzla taktimat ve tekrîmâtımın kabulünü istirham eylerim muhterem efendimiz. Teklif ve ricaları bu maddelerdir:

1. Mücahid-i a'zam Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri hilâfeti deruhde ve kabul buyurarak biz esir insanları tefrikadan vikaye buyurmalıdır.

2. Tefrikamızdan düşmanlarımız istifade edecektir. Türkleri bunların şerrinden nasıl kurtarmış ise, bizim dahi halâsımıza sebep olacaktır.

3. Biz Hindliler, bu hususta ne Mısırlılarla, ne Hicazlılarla, ne de Suriye ve Iraklılarla teşrik-i mesai edebilmeyiz. Onlar da bizim gibi esir insanlardır. Bu hususta hakk-ı kelâm ve reyleri yoktur.

4. Emir buyurdukları takdirde Türkiye'de akdolunacak bir kongreye iştiraka hazırız. Mamafih, kongreye dahi ihtiyaç yoktur; mücahid-i a'zam Gazi Hazretleri'nin kararları mutâ' olacaktır.

30 Nisan 340 Antalya Mebusu Rasih ■

[1] *Nutuk-Söylev*, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, s. 1132-1133.

[2] *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Ocak 1924; Beyanname İngilizce ve Fransızcaya çevrilerek Kızılay dergisinde yayınlanmıştı. *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Şubat 1924, No: 30, s. 169-170, 203-204.

[3] Bazı gazeteler Heyet'in Türkiye'ye eli boş dönmesinin sebebini, Türkiye hakkında Hindistan'a yanlış akseden haberlere bağlıyorlardı. *Tevhid-i Efkâr* gazetesine verdiği demeçte Rasih Efendi, "Türk matbuatı neşriyatında çok ihtiyatkâr olmalıdır. Bazı boş makaleler yanlış tercüme ediliyor ve aleyhimizde silâh olarak kullanılıyor. Lâtin hurûfu meselesi de aleyhimizde bir silah olarak işâa edilmiştir. Mamafih ben de buna taraftar değilim. Bizim hurûflarımızın kabahati ne olduğunu bilemiyorum. Hurûflarımızı ıslah varid olsa da, tebdile lüzûm yoktur" diyordu. Ona göre, gazetelerimiz İslâm dünyası arasında sû-i tefehhüme yol açacak yazılar yazmamalıydı. *Açıksöz*, 15 Nisan 1924.

[4] *Nutuk-Söylev*, C.II, s. 938-939; Seçil Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)*, Ankara (t.y.), s. 105-107.

[5] Mete Tunçay, *T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınevi, 3. Basım, İstanbul 1992, s. 64-67.

[6] Antalya Mebusu Hoca Rasih - Siirt Mebusu Hoca Halil Hulki - Muş Mebusu Hoca İlyas Sami, *Hâkimiyet-i Milliye ve Hilâfet-i İslâmiye*, Yenigün Matbaası, İkinci Baskı, Ankara 1341 (1925).

[7] Neslihan Erözbek - Fethi Kayalı, "Bir Mektup ve Hilâfet Meselesinin Gündeme Gelmesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Eylül 1988, Sayı: 43, s. 49.

[8] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.IV, Ankara 1985, s. 315, 320.

[9] Akgün, a.g.e., s. 152; Mektup olayı ve yorumu için bkz., Mim Kemâl Öke, *Güney Asya Müslümanları'nın İstiklâl Davası ve Türk Milli Mücadelesi*, Ankara 1988, s. 123-130.

[10] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.IV, s. 323.

[11] Salih Keramet Nigâr, *Halife İkinci Abdülmecit*, İstanbul 1964, s. 16-17.

[12] *Nutuk-Söylev*, C.II, s. 946-947.

[13] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.IV, s. 324.

[14] *Nutuk-Söylev*, C. II, s. 1132-1133.

[15] Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-16-b., D: 65, F: 12/1-5

ÖG : akıl; anne.
ÖGİR : sevinmek, neş'elenmek.
YARLIĞ : sefil, acınacak durumda olan; vaaz; dinî kitap; emir, ferman
YARLIKA : acımak; vaaz vermek; buyurmak, emretmek

DÖRT KELİMENİN NEREDEN GELDİĞİ HAKKINDA

Şinasi Tekin

İştikakçının torbasında bugün yalnız dört tanecik kelime var. Her biri için gene her zamanki gibi bir araba laf edeceğim. Çünkü her birinin kendine göre uzun hayat hikâyesi var. Nereden geldiklerini, nereye doğru gittiklerini anlayabilmek için, dildeki kelimelerin bir çeşit nüfus kütük kaydı vazifesini gören eski eserlerden, önce bunların künyelerini; doğum, ölüm tarihlerini bulup çıkarmamız gerekiyor. Sonra bu kayıtları, yani verileri yan yana getirip konuşturacağız, istintak edeceğiz. Bazen eski kayıtlardaki veriler birbirini tutmayacak, terslikler olacak. Bunların da sebeplerini bulup araştıracağız. Zaman zaman hayal gücümüzü zorlayıp, akla hayale sığmayacak sonuçlara varacağız. Bu durumlarda okuyucu, belki de haklı olarak bize gülecek, ama hemen ardından ciddileşip kendi kendine diyecek ki '... peki bu sonuç doğru değilse...acaba şöyle olamaz mıydı?...'

İşte iştikakçının gayesi bence bu olmalıdır: Okuyucuyu önce güldürmeli sonra da düşündürmelidir.[1] Ne mutlu bunu yapabilen iştikakçıya.

◆

ÖG kelimesi iki anlama geliyor eski metinlerimizde 1. 'akıl'; 2. 'anne'. Buna göre de telaffuzu aynı olan iki ayrı kelime var demektir.[2] Şimdiye kadar bu kelime hakkında söylenenlere ve lügat kitaplarındaki sıralanışına bakacak olursak bunun böyle olduğu kabul edilmiştir: İki ayrı anlama gelen fakat tek telaffuzlu iki kelime vardır. Ama gerçekten bu böyle midir? Yani telaffuzu *ög* olan iki ayrı kelime mi var, yoksa iki ayrı mânaya gelen bir tek *ög* mü? Öte yandan *ögir-* 'sevinmek' fiilinin bunlarla bir ilgisi var mı? Varsa, kelimenin hangi mânasıyla ilgili? Ama şimdilik bu soruları burada bırakalım da, ilkin *ög*'ün eski metinlerdeki her iki mânasını ayrı ayrı görelim.

I. 'AKIL' MÂNASINDA *ÖG*

Göktürk ve Uygur devrinde sık sık kullanılan *ö-* 'düşünmek, planlamak, tasavvur etmek' fiilinden *-g* ile bir isim yapılmış: *ö-g*. Göktürk kitabelerinde sadece *ö-* 'düşünmek, hatırlamak' fiil kökü geçtiği halde *ög* ismi tek başına bulunmaz. Ancak kitabelerdeki *ögleş-* 'birlikte planlamak' fiilinde bir *ög* bulunduğu açıkça görülüyor. Bir de *ö-* kökünün bir başka iştikakına Tonyukuk kitabesinde rastlanır: *kür ökül-* 'bir hile düzmek'.[3] Buna karşılık daha en eski devirlerden beri, yani 8. yüzyıldan bu yana bütün Uygur metinlerinde (Mani ve Burkan) *ög* sık sık geçer; *sakınç*, *köngül* ve *dyan* kelimeleriyle eşanlamlı olarak kullanılır (kendisi ve diğer iştikakları için bk. EDPCT, 102 vd, 99: (2) *ög*; 117: *ögsüz* 'aptal, cahil').

İslâmî dönemde *ög* ve iştikakları için şunları buluyoruz:

1. Karahanlıca Kuran tercümelerinde: *ög uk-* 'anlamak' ('akala, behired der-yâften), *ögi uçgun-* 'aklı başından gitmek' (magşî, bîhuş şuden), *ögret-* 'öğretmek' ('alima, âmûzânîden) [< *ög+re-t-*].[4]

2. el-Kâşgarî'de: *ög* ('akıl, fitne), *ögsüz* 'şaşkın' (hayran), *ögreyük* âdet, gelenek (<*ög+re-yük*), *ögüt* 'nasihat' (<*ög+üt*, +t eski bir çokluk ekidir); *öge* 'olgun, saygıdeğer insan' (<*ö-ge*). *ötür-* 'hatırlatmak' (<*ö-tür*).[5]

3. Anadolu'da durum şudur: *ög* 'akıl', *öglü* 'aklı başında' ve *ög+i* 'aklı...' ile ilgili bütün birleşik şekillerden başka bir de *öglen-* 'kendine gelmek' var.[6] Ama Anadolu'daki Kuran tercümelerinde *ög* kelimesine nedense rastlanmaz.

Bugünkü yazı dilimizde ise bunlardan sadece *öğren-(t-)* ve *öğüt* kalmış, geri kalanları unutulmuş.

II. 'ANNE' MÂNASINDA *ÖG*

Göktürk kitabelerinde 'anne' mânasındaki *ög* kelimesine sık sık rastlanır. Akrabalık adı olarak *kang*[7] 'baba' yanında *ög* daha 8. yüzyıldaki Mani ve Burkancı metinlerinde sık sık geçer: *ögü kangı* 'anası babası, (bk. EDPCT, 99). Ve bir de ilk Uygurca Mani metinlerinden, 796 tarihinde Hoço'da istinsah edildiği kesinlikle bilinen bir metinde *ög tengri* 'ana tanrıça' olarak kullanılmıştır.[8] Ve biz bu *ög tengri*'ye tekrar döneceğiz. Bütün bunların yanında bir de üzerinde çok münâkaşa edilmiş bir *ögütmiş ög* var.[9] Şimdi İslami devreye gelelim.

1. Karahanlıca ve devamında *ög* tek başına hiç yok. Ancak el-Kâşgarî'de iki iştikakı var. Biri atasözünde geçiyor: *kangdaş kama urur. ögdeş örü tartar* "baba bir kardeşler dövüşürler, ana bir kardeşler ise birbirlerine yardım ederler".[10] Öteki ise *ögsüz* 'öksüz, yetim'.[11]

2. Anadolu'da *ög* kelimesinin 'öksüz'den başka hiçbir izi kalmamış, ne eski devirlerde ne de yeni devirde.

◆

ÖGİR- 'sevinmek, neşelenmek' fiili kitabelerde iki yerde geçiyor. O da taşın kopuk köşesinde, yani metin tamiri isteyen yerde.[12] Aşağı yukarı kitabelerle aynı tarihlerde kaleme alınmış veya istinsah edilmiş olan Mani metinlerinde *ögir-*fiiline sık sık rastlanır. Ayrıca fiilin birkaç iştikakı da var: *ögrünç*, *ögrünçü* 'se-

vinç', *ögrünçü+le* 'neşelenmek' *ögrünçlüg* 'sevinçli'. Bu sonuncular bilhassa Mani dini mensubu Uygurların ilâhilerinde sık sık kullanılır.[13]

Türkler Mani ve Burkan muhitini terk edip Müslüman olduktan sonra *ögir-* ve iştikaklarına hiç rastlanmaz.

Şimdi kelimeler arasındaki ilişkileri tesbit etmeden önce Mani dininde 'ilk insan'ın yaradılışından ve başına gelenlerden bahsedelim. Burada teferruata girilmeyecek ve sadece konumuzla ilgili noktalar belirtilecektir:

Karanlıklar tanrısı, Işık dünyasınan hücum edince, ilkin, 'canlıların anası' yaratılır. Bu Uygurca Mani metinlerinde *Ög tengri*'dir, yani 'ana tanrıça'. Orta Farsça Mani metinlerde buna *Mâdar î Zîndagân* veya *Zîndagân Mâdar* şekilleri tekâbül eder. Bu da 'ilk insan'ı yaratır (*Hormuzta tengri).* Karanlıklar ilk insanı yutarlar, cehennemin dibine atarlar. Bunun üzerine Işık tanrısı 'canlı ruh'u yaratır. (*Vadzivanta(g) tengri*). Vadzivantag tengri, 'canlıların anası' yani *Ög tengri* ile birlikte cehennemin başına gelir. *Ög tengri* aşağıya, oğlu ilk insana yani Hormuzta tengri'ye seslenir; bu bir davettir. *Hormuzta tengri* bu davete cevap verir. 'Davet' ve 'Cevap' birer şahıs şekline dönüşür [Uygurcası: *Hroştag tengri - Pdvahtag tengri*]. *Vadzivantag tengri* 'davet'e, *Ög tengri* de oğlu ilk insanın (*Hormuzta tengri*) 'cevab'ına bürünür. Birlikte ilk insanı kurtarıp tanrılar ülkesine götürürler.[14]

Turfan'da bulunmuş bir Orta Farsça (Pehlevîce) Mani metninde *Zîndagân Mâdar* yani 'canlıların anası'nın bir açıklaması, bir başka İran dili olan Soğutçada şöyle verilmiştir: *râmrâtûh bagîy zîndagân mâdar* 'sevinç dağıtan tanrıça, canlıların anası'. İki kısımdan meydana gelmiş olan ilk kelimenin birinci kısmı şöyle: *râm* 'sevinç, neşe, mutluluk', ikinci kısım *rât* 'verici, cömert' demektir. Sonundaki *-ûh* ise mücerret isim yapmaya yarayan Orta Farsça *-îh* ekinin Soğutçasıdır. Buna göre *râmrâtûh* 'neşe vericilik, sevinç vermeklik' gibi bir mânaya gelir. Sonuna 'tanrıça' mânasında getirilen Soğutça *bagîy* kelimesiyle birlikte 'bol sevinç, bol neşe dağıtan tanrıça' diye tercüme edilebilir ki *Ög tengri*'nin en mühim özelliği zaten 'mutluluk' dağıtmaktır.[15] Aynı durumu yani *Ög tengri*'nin 'neşe, sevinç ve mutluluk' ile ilgisini, Mani dini hakkında en mühim kaynaklardan biri olan İbn el-Nedîm'in *El-Fihrist* adlı eserinde buluyoruz. Bu eserde *Ög tengri, el-Behîce* diye adlandırılıyor ki 'neşelilik, sevinçli olma' mânasına geliyor.[16]

Uygurlar ve adlarını kesinlikle bilemediğimiz diğer Türk boyları, Mani dini ile ilk temaslarını Soğutlular aracılığıyla, VII. yüzyılın sonu ile VIII. yüzyılın başlarında yapmış olmalıdırlar. Bu ilk temaslar sırasında Mani misyoner rahipleri, yarı göçebe Uygurlara dinlerini en cazip, en ilgi çekici hikâyelerle anlatıyorlardı. Herhalde ilk insanın yani *Hormuzta tengri*'nin karanlıklar diyarında yutulması; oğlunu kurtarmaya çalışan 'ana tanrıça'nın gayretleri ve başarısı Uygurlar üzerinde büyük tesirler bırakmış olmalıdır. 'Sevinmek, neşeli olmak, sevinç' gibi kavramların dönüp dolaşıp iki dil konuşan (Soğutça-Uygarca) Mani misyonerleri tarafından ısrarla, en büyük vasfı 'etrafına neşe vermek' olan *Ög tengri* ile birlikte kullanılması dilde *ögir-* 'sevinmek, neşeli olmak' diye bir fiilin ortaya çıkmasına sebep olmuş olabilir; yani *ög+ir-* '[*sevinçli olan] ana gibi davranmak' > 'sevinmek' şeklinde düşünebileceğimiz 'sevinmek' mânasındaki *ögir-* fiili 'anne' mânasındaki ög kelimesiyle ilgili olabilir.[17]

Öte yandan hep 'övülmüş ana' (*gepriesene Mutter*) diye tercüme edilen *ögütmiş ög*'ün de 'neşe, sevinç' ile ilgili olabileceğini ileri sürmek isteyen fakat nasıl olabileceğini bilmeyen W. Jackson'a karşı W. Bang, A. v. Le Coq'un 'övülmüş' şeklindeki tercümesini savunuyor ve kabul ediyor.[18] Bence her ikisi de haklı, yani W. Bang'ın dediği gibi *ögüt-* fiili *ög-* 'methetmek, övmek' kökünden gelebileceği gibi yukarıdaki Soğutça açıklamadan ve el-Fihrist'deki Arapça *el-behîce* 'neşe, sevinç' sıfatından hareket ederek bunu *ög+ir-* gibi **ög+ü-t-* '[*sevinçli olan] ana gibi davranmak' > 'sevinmek' şeklinde düşünmemiz de pekâlâ mümkün görünüyor.

Buraya kadar söylediklerimizi toparlayacak olursak şu neticeleri çıkarabiliriz:

1. En eski Türkçe metinlerde sık sık görülen 'sevinmek' mânasındaki *ögir-* fiili ile iştikaklarından *ögrünç, ögrünçü* 'sevinç' kelimelerinin temelinde 'anne' mânasındaki *ög* yatmaktadır: <**ög+ir-* '[*sevinçli olan] anne gibi davranmak' yani 'sevinmek'.

2. Mani ve Burkan muhiti dışında bir *ögir-* fiiline ve bundan türeyen *ögrünç, ögrünçü* gibi kelimelere rastlanmaması ve 'anne' mânasındaki *ög* kelimesinin iştikakının kendi içinde yapılamaması da dikkati çekiyor.

3. Ama 'akıl' mânasındaki *ög*'ün 'düşünmek' mânasındaki bir *ö-* fiilinden geldiği açıktır. Nitekim söz konusu ettiğimiz kelimeler içinde yalnız bu, uzun süre varlığını koruyabilmiş ve dilin temel kelimelerinden sayılmıştır.

4. Aynı şekilde 'anne' mânasındaki *ög* kelimesinin de İslâm muhitinde bir iki kalıplaşmış şekil dışında hemen hiç bulunmaması çok dikkat çekici görünüyor. 'ana', 'baba' için *ana* ve *ata* kullanılmaktadır.

5. Yakın Doğu'da 'akıl' ve 'düşünce' müennes, yani dişi olarak tasavvur edildiği için 'akıl' mânasındaki *ög* ile 'anne' mânasındaki *ög* arasında bir ilişki kurmak mümkün olabilir.[19] Yani dilde zaten var olan *ög* (<*ö-g*) 'akıl' kelimesi dişi olarak tasavvur edildiği için, Mani dininin Türkler arasında yayılmasıyla 'anne' mânası da ayrıca buna yüklenmiş olabilir. Fakat bu ilişkiyi temellendirecek, 'anne'/ 'sevinç' ilişkisi için yukarıda topladığımız verilere benzer filolojik delillerimiz yoktur.

Bu yüzden bu ilişkiyi bu kadarla bırakıp yeni delillerin bulunmasını bekleyelim.

YARLIG 1. [İslâmiyetten önce:] 'sefil, acınacak durumda olan'; 'vaaz'; 'dinî kitap'; 'emir, ferman' 2. [İslamiyette:] 'sefil'; 'izin'; 'hüküm, vahiy'; 'emir, ferman' / *YARLIKA-* 'affetme'; 'acımak'; 'izin vermek, ihsanda bulunmak'; 'vaaz vermek'; 'buyurmak, emretmek' [İştikakları: *yarlıkançuçı* 'merhametli', *yarlıkançsız* 'merhametsiz, acımasız']

Her zamanki gibi kaynakları teker teker yoklayıp en eski metinlerden yakın zamanlara kadar *yarlıg* ve *yarlıka-* kelimelerini ve iştikaklarını

tarayalım ve buralarda nasıl geçtiklerini, hangi mânalarda kullanıldıklarını dikkatli bir şekilde inceleyelim.

Her şeyden önce okuyuculara şunu hatırlatmak isterim. Eski Türklerde askerî hayatın dinî ve manevî tasavvurlara tekaddüm etmiş olduğu düşüncesinden hareket eden birçok araştırıcı, eski metinleri kelime kelime karıştırmadan yola çıktığı için 'vaaz' kavramının, 'emir' kavramından çok sonra gelişmiş olacağını sessiz sedasız, münakaşa etmeye dahi lüzum görmeden kabul etmiş, hatta bu iki kavramın birbirleriyle ilgisini dahi düşünmemiştir.

Aşağıda bu kelimelerle ilgili olarak ileri sürdüğüm iddialar şu tesbitlerin ışığında okunursa vardığımız sonuçlar daha bir açıklık kazanır:

1. Orhon kitabelerinde *yarlıg* kelimesi bulunmaz; 2. *yarlıka-* fiilinin gösterdiği eylemi bozkırda insanlar, kağanlar işlemez, bilâkis bu fiil hep tanrılarla ilgilidir; bunun yerine kağanlar *ay-* 'emretmek, hüküm sürmek' fiilini kullanılır. 3. Mani ve Burkan misyonerleri, Türkler daha yerleşik hayata geçmeden çok önce bozkırda bunların peşindeydiler. Yani Türkler tarihlerinin ilk devirlerinden beri bu misyonerler sayesinde şifahî din eğitimi görüyorlardı. Bu suretle 700'lerden itibaren gerek şehirlerde gerekse bozkırda ilk Türk yazı dili teşekkül ettiğinde (Göktürkçe ve Uygurca) dilin kelime hazinesi artık dinî kavramları karşılayabilecek kadar gelişmişti.

yarlıg / yarlıka-: Göktürk harfleriyle yazılmış kitabelerde *yarlıg* kelimesine rastlanmaz. Yani Bilge Kağan, Köl Tigin ve Tonyukuk bu kelimeyi tanımıyorlar; hiç olmazsa en azından elimizdeki kitabelerinde böyle bir kelime yok. Fakat Mani dinine mensup Uygurlar tarafından Göktürk harfleriyle kâğıt üzerine yazılmış kitap parçalarında *yarlıg* kelimesine sık sık rastlıyoruz. Fakat 'sefil' mânasında değil. Bu parçalar Turfan ve Dunhuang'da (Kuzey İpek Yolu üzerinde) bulunmuştur:

ol taşıg özi öze tutsar... ne iş yarlıg yarlıkasar kopda işi yorıg bolgay "bu taşı üzerinde taşıdığı müddetçe giriştiği her işi yolunda gider" (ETY II, 58). *...+ke yarlıg boldı* "... bir kimseye ihsan olundu, lutfedildi" (ETY II, 64, 65, 66).

Buna karşılık kitabelerde *yarlıka-* fiili oldukça sık geçer:

tengri yarlıkadı yanydımız "Tanrı izin verdiği için (düşmanları) perişan ettik" (ETY I, 104). *tengri yarlıkaduk üçün ... yagıg baz kılmış* "Tanrı izin verdiği için ... düşmanları dize getirmiş" (ETY I, 36) *tengri yarlıkaduk üçün ülügüm bar üçün ölteçi bodunug tirgürü igitim* "Tanrı izin verdiği için, benim de ilahi gücüm olduğu için, ölmek üzere olan milleti diriltttim" (ETY I, 42) *tengri küç birtük üçün anda sançdım... tengri yarlıkaduk üçün men kazganduk üçün...* "Tanrı kuvvet verdiği için, orada (savaşı) kazandım... Tanrı izin verdiği için, ben de gayret ettiğim için..." (ETY I, 64). *öze tengri asra yir yalıkaduk üçün...* "Yukarıdaki (Gök) Tanrısı, aşağıdaki Yer (Tanrısı) izin verdiği için..." (ETY I, 56)

Bütün bu örneklerden anlaşıldığına göre *yarlıka-* fiili beklediğimiz 'emretmek, buyurmak, kumanda et-

Vaaz veren Mani Râhipleri. Yarlıgka fiilini dile sokan, yarlıg kelimesine 'vaaz, dinî emir' mânasını veren Mani Râhipleri bunlardır işte!

mek' mânalarına gelmiyor, 'ihsan etmek, izin vermek' gibi bir mânaya geliyor. Üstelik öznesi, insanın kendi dışında olan ilâhi bir güçtür; gök ve yer tanrılarıdır. Yani koskoca, haşmetli bir Bilge Kağan, bozkırların kahramanı, ölümünde o devir yetmiş iki düvelinin, cenaze merasimine temsilci gönderdiği meşhur Köl Tigin *yarlıka-* fiilinin öznesi olamıyor. Neden? Bu sorunun bir tek cevabı vardır: 700'lerde bozkırda *yarlıka-* fiili, daha sonraki devirlerde karşımıza çıkacak olan "emretmek, buyurmak, kumanda etmek" mânalarını henüz kazanmamıştır.[20]

Bozkırlardan şehirlere, Kuzey İpek Yolu üzerindeki şehirlere iniyoruz. Mani ve Burkancı manastırlarının kütüphanelerini karıştırıyoruz. Soğutca, Pehlevice ve Toharca metinler arasında Uygur Türkçesiyle yazılmış metinlere bakıyoruz. Bunların bir kısmı, 850 tarihinde kuzeyden güneybatıdaki İpek yollarına kitleler halinde göç eden Uygurlardan çok önce yani 700'lerde kaleme alınmış eserlerdir. Bu eserlerde şunları buluyoruz:

1. Bögü Kağan Mani dinini kabul etmek üzeredir. Mani rahipleriyle yaptığı uzun münakaşalardan sonra nihayet ikna olur. 762 yılında cereyan eden bu hadiseyi anlatan Uygurca metin[21] bir noktadan sonra şöyle devam eder: *...begke kara bodunka edgü yarlıg yarlıkadı... amtı sizler ... seviningler ... ayang tapıng* "Beylere ve halka iyi nasihatler etti: 'şimdi sizler... sevinin... (rahiplere) hürmet edin' "(Türkische Turfan-Texte II, str. 69-79). *ol ödün bögü kagan tengriken bu yarlıg yarlıkadukta... öküş kuvrag kara bodun tengri iligke yükünü ötüntiler* "Bunun üzerine Bögü Kağan hazretleri bu nasihatleri yaptıktan sonra... kalabalık halk kitleleri hükümdar hazretlerine saygı gösterdiler" (a.g.y. str. 79-81).

Görüldüğü gibi burada da eylem askerî bir eylem değildir, tamamıyla dinî dir.[22] Bozkırdaki kullanımdan farklı olarak, özne gökden yere inmiştir. Yani özne bir insandır, bir hükümdardır; ama ne de olsa ilâhi bir gücü olan varlıktır. Onun için kelimelerde askerî bir sertlik taşıyan 'emir' ve 'buyurmak' mânaları henüz yoktur. Ne olursa olsun öznenin değişmiş olması, yani gök tanrısının yerini hükümdarın almış olması çok önemli bir semantik gelişmedir. Buna rağmen Mani metinleri hâlâ bozkır havası estiriyorlar:

il ötüken kutı küç birü yarlıkaduk üçün "İl Ötüken'in[23] ruhu güç verme lutfunda bulunduğu için" (A. von Le Coq, *...Manichaica* III, 34, 15).

Diğer Mani metinlerinden şunlar dikkatimizi çekiyor:

...kodı ün kelti, honug burkan yarlıgın kelürdi. ince tip aydı "Yukarıdan bir ses geldi, fevkâlade peygamberin (yani Mani'nin) tebliğini getirdi. Şöyle dedi" (a.g.e., 23, 10-11).

kirtü türlüg yarlıkamak "gerçek acıma" veya "gerçek ihsan".

Fakat şu örneklerdeki kullanım, bozkırın hiç tanımadığı yeni bir cümle kuruluşunu sergiliyor: nezaket ve saygı ifâde eden yardımcı fiillerin ortaya çıkışı.[24]

amrayu yarlıkang "sevmek lütfunda bulunan" (a.g.e., 25, 6-7); *çoma bata yarlıkamışı üçün* "(güneş) gibi haşmetle battığı için" (a.g.e., 33, 1-2); *altun örgin öze oluru yarlıg boltı* "Altından taht üzerine oturma lütfunda bulundu" (a.g.e., 35, 16)

2. Burkancı metinlerde de durum buna benziyor: 'vaaz' dolayısıyla 'dinî kitap, Burkan'ın vaazlarını ihtiva eden mukaddes kitap = sûtra' mânasına bilebildiğim kadarıyla ilk defa Sekiz Yükmek adlı meşhur eserde rastlıyoruz.[25] *yarlıka-* fiili ise 'dinî bir meseleyi münakaşa etmek' yani 'vaaz vermek' mânalarına geliyor. Nezaket ve saygı ifade eden yardımcı fiil olarak kullanılması Burkancılarda da aynı.

Şimdi yukarıda ilk kaydettiğimiz mânasına gelelim *yarlıg* kelimesinin: 'fakir, acınacak durumda olan, perişan'. Bu mâna bozkırda görülmez.[26] Ama bütün Mani ve Burkancı metinlerinde sık sık geçer: *irinç yarlıg umugsuz ınagsız tınlıglar* 'perişan, sefil ve dayanaksız, desteksiz varlıklar'.[27]

İslam dünyasına gelince Karahanlıca Kuran tercümesinde durum şudur: *yarlıg* Arapca 'izin', Farsça 'hüküm' mânasında; *y. ıd-* 'vahiy göndermek' (*y. ıdıl-*, *y. tegrül-*); *y. + dın çık-* 'Allah'ın emirlerinden çıkmak'; *yarlıgsız* 'Allah'ın dediğinin tersi' (Ar. fısk, Fa. bîrûn âmeden ez fermân); *yarlıka-* 'affetmek, bağışlamak'; *yarlıkagan* 'acıyan, rahmet eden'; *yazuk yarlıkaglı* 'günahları affedici'.[28] el-Kâşgarî'de ve Kutadgu Bilig'de de Kuran tercümesine benzer mânaların yanı sıra dünyevî mânalar da var: el-Kâşgarî *yarlıg* için 'kitâbu's-sultân ve emruhu' diyor. Büyük bir ihtimalle "sultanın yazılı ve şifahî buyruğu" mânasında olmalı. Oğuzların bu kelimeyi bilmedikleri kaydı çok mühim, çünkü gerçekten *yarlıg* kelimesi Oğuz dil bölgesine yabancıdır (aş. bk.). Kutadgu Bilig'de *bayat yarlıgı* "Allah'ın emri" şeklinde geçiyor. *yarlıka-* da 'bağışlamak' mânasındadır (bütün bunlar için bk. EDPCT 967, 968).

Anadolu'da *yarlıga-* kelimesinin hâkim olduğu anlaşılıyor. İlk Kuran tercümelerinden itibâren bütün metinlerde 'affetmek, bağışlamak, acımak, rahmet etmek' mânalarına geliyor. *yarlıg* kelimesi ise 'ferman, irade, buyruldu' mânasında pek az kullanılıyor; XVI. asırdan sonra daha çok lügat kitaplarında görülüyor.[29]

yarlıg'ın 'sefil, acınacak durumda olan' mânası el-Kâşgarî'den itibâren biliniyor. Fakat XIV. asırda *yarlu*'dan başkası bilinmiyor (bk. EDPCT, 967). Anadolu'da ise hiç yok.

Bu kelimenin temelinde yatan isim tabiî olarak 'salya' mânasında her yerde çok yaygın olarak kullanılan *yar* kelimesidir.[30]

Bütün verileri topladıktan sonra bunlar arasındaki muhtemel şekil ve mâna ilişkilerini tesbit etmeye çalışalım. Önce şekil ilişkilerinden başlayalım. Maitrisimit'de[31] geçen bir *yarlıgka-* fiili ve bundan türediği açık olan *yarlagkançuçı* 'merhametli' (bk. *Manichaica* I, 10, 3-6) gösteriyor ki burada *+ka-* diye bir isimden fiil yapma eki söz konusudur.[32] Çok az kullanılmış olsa dahi *+ka-* ekinin fonksiyonu şudur: Sonuna geldiği ismin ifade ettiği şeyin farkına varmak, bilincine varmak, o şeyin varlığını kabullenmek. Bunun en açık misalini *emgen-* (*em* 'ilaç' *+ge-*) ve *ad+ka-n-* 'dış dünyaya bağlanmak, dış dünyayı adıyla sanıyla var saymak' fiillerinde görüyoruz. Buna göre 'sefil, perişan' mânasındaki *yarlıg* kelimesinin müteradifi, yani eşanlamlısı olan *irinç* kelimesine de getirilmek suretiyle bir *irinçke-* fiili teşkil edilmiştir ki Uygurca metinlerde sık sık kullanılmaktadır:

'*varlıkların sefil ve perişanlığının farkına varmak' > 'acımak, merhamet etmek'.

Aşağıda yapacağımız bir iştikak denemesinin daha iyi anlaşılabilmesi için Burkancılıktaki yani Budizmdeki önemli bir hususiyetten bahsetmek istiyorum. Burkancılığın Türkler arasında çok yaygın olan Mahayana mezhebinde Nirvana'ya ulaşan burkanlar yani buddhalar son anda Nirvana'ya[33] girmekten vazgeçerler ve canlı varlıkların çektikleri sonsuz acıları ve perişanlıklarından onları kurtarmak için bu dünyada kalmaya karar verirler. Bu durumu metinler muhtelif şekillerde tekrar tekrar ifade ederler. Bunlardan biri şudur: *...men kamag biş ajun tınlıg oglanı öze ulug yarlıkançuçı köngül turgurup kördüm irinç yarlıg umugsuz ınagsız bu tınlıglar muntag emgeklig yolta tururlar* 'ben bütün bu beş varlık şeklindeki canlılara çok acıdım, çok üzüldüm. Gördüm ki bu canlılar perişan, sefil, umutsuz ve desteksiz bir halde bunca acılar ve ızdıraplarla dolu varlık şekillerinde yaşıyorlar' (bk. *Uigurica* II, 4, 5-8). İşte Nirvana'dan vazgeçen burkan, yeni adı ile bodhisattva bütün ömrünü canlılara yardım etmekle geçirecektir artık. O, bu duygusunu 'başkalarının ızdırabının, acısının, sefaletinin farkına varmak' demek olan *irinçke-* veya *yarlı(g)* ka- fiili ile ifade eder: '*Birisinin acısının farkına varmak' yani 'merhamet etmek, acımak' demektir.[34] Burkancılıktaki bir hususa daha işaret etmemiz gerekiyor. Canlı varlıklara yardım için büyük merhamet duygularıyla yola çıkan bodhisattvaların tek silâhı 'vaaz'dır, 'dini öğretmek'tir. İşte bu noktada 'acıma, merhamet etme' kavramı kendiliğinden 'vaaz'ı, vaazları ihtiva eden 'dinî kitapları, sûtraları' beraberinde getiriyor.

Şimdi bütün mesele şudur: Nasıl oluyor da *yarlı(g)ka-* 'acımak; vaaz vermek' fiilinin temelindeki 'sefil, perişan' mânasındaki *yarlıg* kelimesi bir de 'vaaz; dinî kitap' mânasına gelebiliyor? Burada yürütülecek mantık '(salyalı) > sefil' > 'vaaz; dinî kitap' değil tabiî. Böyle bir semantik gelişme çok saçma ve imkânsız bir şey olurdu elbette. Burada işleyen mantık herhalde şu olmalı: 'sefaletin, perişanlığın farkına varmak' yani 'acımak, merhamet etmek' demek olan bir *yarlı(g)*ka- fiili, yukarıda izah ettiğimiz bodhisattvaların, bu 'acıma' eylemini 'vaaz' yolu ile tatbik mevkiine koyduklarını ifade ettiği anda temelindeki *yarlıg* kelimesine bir de '(salyalı) > sefil' mânasının yanı sıra 'vaaz'; dinî kitap' mânasını yansıtmış olmalıdır.

Son olarak bu iki kelimenin iştikakı ve birbirleriyle ilişkisi hakkında daha önce söylenmiş olanları gözden geçirelim. Bu değişik görüşler G. Doerfer tarafından bir araya getirilmiştir.[35] 'Emir, ferman' mânasındaki *yarlıg* bir tü. *yar* 'bağırma, ilan etme' ve aynı mânada mo. *car* kelimesinden türetilmiştir. Doerfer bunu mümkün görüyor; fakat bir de kendi iştikakını ileri sürüyor: "...< **yar-ıl-ıg* (orta hecenin düşmesiyle > *yarlıg*), 'karar vermek' mânasındaki bir *yar-* fiilinden..." (bk. a.g.e., No. 1784: *yargu*).

Bence böyle bir şeyi kabul etmeye imkân yok, çünkü *-g/-k* fiilden isim yapma eki, iki veya daha fazla heceli meçhul fiillere[36] getirilemez. Yani 'hüküm vermek' mânasındaki bir *yar-* kökünden **yar-ık* türetilebilirdi, ama **yar-ıl-* 'hükmolunmak' fiilinden **yar(ı)lık* yapılamaz; nitekim bugün kırık diyoruz ama **kırılık* (*kırıl-*'dan) diyemiyoruz. Bu yüzden *yarlıg* 'hüküm, ferman' kelimesinin *yar-ıl-ıg* şeklinde açıklanması doğru görünmüyor.

G. Doerfer 'sefil, perişan' mânasındaki *yarlıg* kelimesini incelerken bir yerde bunun *yarlıka-*, *yarlıga-* 'acımak', 'konuşmak' ile ilgisini müphem bir şekilde belirtiyor, fakat bu ilişkiyi nasıl kurduğunu bildirmiyor (bk. Doerfer, a.g.e., No. 1850).

Buraya kadar söylenenleri hülâsa edip toparlayacak olursak şöyle bir tablo çıkarabiliriz:

1. Dilde var olan bir *yar* 'salya, sümük' kelimesinden *+lıg* ekiyle bir *yarlıg* kelimesi teşkil edilmiş "sefil, fakir, acınacak durumda olan" mânasında.

2. Sonra Burkancı ve Mani misyonerlerinin vaazları sonucunda dilde bir *yarlıgka-* fiili teşkil edilmiş. Bu fiil herhalde bozkırda ve şehirde yazı dili henüz teşekkül etmeden çok önce misyonerlerin göçebeler arasında yürüttükleri şifâhî din yayma faaliyetleri sonucu ortaya çıkmıştı: '*birisinin acısının farkına varmak' > 'merhamet etmek, ihsan etmek'.

3."Merhamet etme, acıma' kavramı, yukarıda izah edildiği gibi canlıları acılarından kurtarmak için 'vaaz verme, dini öğretme' eylemini beraberinde getirir.

4. Bu noktada *yarlıgka-* fiili kazandığı yeni mânayı, kökü olan *yarlıg* ismine yansıtarak buna 'sefil, fakir' mânasının yanı sıra 'vaaz, dinî eser' mânalarını yakıştırır.

5. Bir süre sonra bu eylem maneviyat düzeyinden dünya düzeyine indiğinde, bir de tabii olarak devlet otoritesini temsil eden hükümdarın 'konuşması' ve 'emir vermesi'ni ifade eder; aynı şekilde maddi dünya ile ilgili bu yeni anlam, daha önce bir 'vaaz' yani bir çeşit "dini yasak" mânasını kazanmış olan *yarlıg*'a yansır ve 'emir, hüküm, ferman' mânasını kazanır.

6. Burada dikkat edilmesi gereken husus, semantik gelişmede maneviyat ile ilgili kavramın dünyevî kavramdan önce teşekkül etmiş olmasıdır ki bunun böyle olduğunu yukarıda sıraladığımız filolojik veriler açıkça göstermektedir.

Bugünlük bu kadar. Ama gene de bu filolojik verilere güvenmeyen okuyucu *yarlıg* kelimesini bir homonim çifti, yani iki ayrı mânaya gelen, fakat telâffuzu aynı iki ayrı kelime olarak da telâkki edebilir. Belki de haklıdır, kim bilir? ■

[1] Bundan bir süre önce olduğu gibi, bazen de iştikakçı bazı okuyucuları kızdıracak, hop oturtup hop kaldıracak.

[2] Bu türden olan kelimelere dilciler *homonim* diyorlar yani telaffuzu aynı olup da başka mânaya gelen ayrı kelimeler. Meselâ *yüz* kelimesinin birbiriyle hiç ilgisi olmayan üç ayrı mânası vardır: 1. '100', 2. 'çehre, surat', 3. 'yüzmek' fiilinden emri hazır: 'yüz!' 4. 'hayvanın derisini çıkarmak' fiilinden emri hazır. Buna göre telâffuzları en azından bugün Türkiye Türkçesinde aynı olan dört ayrı kelime var demektir.

[3] Bk. Tonyukuk, K8. T. Tekin neşri 1968, s. 251. Bunu da < *ö-k-ül-* şeklinde paralayıp **ök-* iştikakının günün birinde eski metinlerimizde meydana çıkmasını bekleyeceğiz. Böyle bir fiil varolmuş olabilir, nitekim *-k-* fiilinden fiil yapma eki az da olsa eski ve yeni devirlerde vardır. Meselâ bugün günlük kelimelerimizden *yak-mak* ve *yan-mak* fiillerini düşünelim: İkincisindeki *-n-* dönüşlülük bildiren çok yaygın bir ekimizdir. Meselâ *yıka-n-*, *ört-ün-* gibi. Bunu kaldırdığımız zaman geriye **ya-* gibi bir fiil kalıyor ki ne eski devirlerde var, ne bugün. Ama bunun yerine fonksiyonunu tam olarak kestiremediğimiz, bir çeşit geçişlilik

bildiren *-k-* ekiyle *ya-k-* fiili kullanılıyor. İşte aynı şekilde metinlerde geçen bir *ö-* fiilinden **ö-k-* gibi bir fiilin de teşkil edilmiş olabileceğini düşünebiliriz. Bütün bu söylediklerimizden şu küçücük türkolojik vecize ortaya çıkıyor: Kelimeyi köküne kadar korkmadan parala. Ama kestiğin her bir parçanın yani her bir ekin hesabını kitabını iyi tut. Aksi takdirde yaptığın iş gülünç olur.

[4] J.Eckmann, *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*, Budapeşte 1976 [bk. S. Tezcan'ın tenkidi: TDAY 1978-81, s. 279 vd.]

[5] bk. R. Dankoff, CTD I-III, Harvard University 1982-1985.

[6] Bk. TTS s. 3061 vd.

[7] 'baba' mânasına gelen bu kelime Türkçede fazla yaşayamamış nedense. İştikakı herhalde *ka+ng* şeklinde düşünülmeli. *ka* 'âile' mânasında Çince *chia* kelimesinden geliyor. *+ng* ise az kullanılan bir isimden isim yapma ekidir. İleride bu ekden söz edeceğiz.

[8] A. von Le Coq, *Türkische Manichaica aus Chotscho*.I. ABAW 1911 (Berlin 1912) s. 13, 14. Bu Mani dinine ait olan metin Uygur harfleriyle yazılmıştır, ketebesinde kesin tarih var: 796 [bu yazmanın bir kaç yönden önemi hk. bk. Şinasi Tekin, *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları*, İstanbul 1993, s. 83, 103]. Bu mühim metne aşağıda tekrar döneceğiz. A. von Le Coq'un aynı eserinde *ög tengri* tekrar tekrar geçiyor: TM III (1992), s. 7 vb.

[9] bk. A. von Le Coq, a.g.e., III (1922), s. 15. Bu meseleye de tekrar döneceğiz.

[10] Eserin aslında müstensihin *igdiş...kuma* şeklindeki okuyuşu, atasözlerine hâkim olan aliterasyon ve asonans kaidesine göre (meselâ burada: *ka-/ka-,ö-/ö,*) düzeltilmeli, nitekim R. Dankoff da neşrinde böyle düzeltmiştir (bk. R. Dankoff neşri: CTD II,345; III, 45: burada nedense kelime **ö-* altında gösterilmiş ki doğru değil. Buradan çıkarılıp kendi yerinde gösterilmeliydi.) Görüldüğü gibi bugünkü *kardeş* (*karın+daş*) kelimesi de tıpkı el-Kâşgarî'nin kaydettiği *kang-daş* ve *ög-deş* gibi teşkil edilmiştir.

[11] bk. R. Dankoff, a.g.e. I, s. 128. *ögsüz*'ün bugüne kadar gelebilmesi dikkatimizi çekiyor.

[12] Bilge Kağan, D2, 41: *ögir-sebin-* (bk. T. Tekin, *Orhon Yazıtları*, Ankara 1988)

[13] Bilindiği gibi Mani dini mensupları, nesiller boyu Hıristiyanların kanlı takibatına maruz kalmışlardı. O yüzden de M.S. 700'lere kadar ki Mani metinlerinde (gerek Akdeniz bölgesinde gerekse Orta Asya'da) karamsar ve matem dolu bir üslup hâkim iken 762 yılında Bozkırdaki Uygur hükümdarı Bögü Kağan'ın Mani dinini resmî devlet dini olarak kabul etmesi üzerine büyük bir koruyucuya kavuşan Mani cemaati, coşku ve sevinç dolu ilâhiler üretmeye başlar. İşte bu yüzden *ögir-* 'sevinmek, neşelenmek' fiili ile bundan türetilmiş olan *ögrünç, ögrünçü, ögrünçülüg* kelimeleri sık sık kullanılmaktadır.

[14] Dramatik hikâyenin son kısmı, 796 tarihinde istinsah edilmiş olan Uygurca bir kitap parçasında şöyle: *yme hrıştag ıdvahtag tengri hormızta tengriden tamudan yokarı agdukta öl ödün vadzivantag tengri Ög tengri terkleyü keltiler. hormızta tengrig tamudan yokarı agturtı, öntürti; tengri yiringerü ıdtı* (A. von Le Coq, Türkische Manichaica aus Chotscho I, Berlin 1912, s.13-14.; özellikle *Ög tenri* için bir de bk. TM III (Berlin 1922), s. 7. Bu konudaki bazı mühim mülâhazalar için bk. A.V Williams Jackson, *Researches in Manichaesm*, Colombia University, Indo-Iranian Series, Volume 13, New York 1932, s. 255 vd.; s. 321 vd.)

[15] Bk. F. W. K. Müller, *Handschriften-reste in Estrangelo-schrift aus Turfan*, ABAW, Berlin 1904, s. 101, 102; A. V. W. Jackson, a.g.e., s. 321 vd.

[16] *The Fihrist of al-Nadim, A Tenth Century Survey of Muslim Culture*, Bayard Dodge, Editor and Translator, 2 cilt, New York 1970, C. I, s. 780.

[17] Bu ilişkiyi ilk defa, teferruatına girmeden A. von Le Coq ortaya atmıştır, bk. A. v. Le Coq, *Türkische Manichaica aus Chotscho I*, Berlin 1912, s. 40-41. Hatta A. v. Le Coq daha da ileri giderek buradaki *ög* kelimesini 'anne' olarak değil de 'sevinç' diye mânalandırmak istiyor. *ögir-* fiilinin Orhon kitabelerinde de geçmiş olması yukarıda söylediklerimizle bir çelişki teşkil etmez; çünkü Soğutlu Mani rahipleri nesiller boyu Ötüken ve civarındaki göçebe ve yarı göçebe kavimlerin dikkatini çekmek, dinlerini bunların arasında yaymak için gayret sarfetmekte idiler. Göktürkler de bunlardan biriydi. Ve ayrıca Mani muhitinde meydana getirilmiş olan *Irk Bitig* adlı falnamenin Göktürk harfleriyle yazılmış olması, Mani misyonerlerinin bu alfabeyi bilen topluluklar arasında da faaliyet göstermiş olduğuna işaret etmektedir (bk. H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, C. II).

[18] W. Bang, "Manichaeische Hymnen," Le Muséon, XXXVIII (1925): 17 vd. W. Jackson, a.g.e., s.330 vd. [W.Jackson, burada yeniden basılan incelenmesini daha önce yayınlamıştı: JAOS (1924), s. 61. W. Bang bu ilk yayını kastediyor.]

[19] Hans Jonas, *The Gnostic Religion*, The message of the alien God and the beginnings of Christianity, 3. baskı, Boston 1970, s.105-106. Mani üzerinde Gnostik dinin çok büyük etkisi olduğunu unutmamak gerekir.

[20] Burada şöyle bir itiraz yükselebilir '... efendim, kitabe metinleri üç beş satır şeydir... belki de *yarlıka-* bu mânalarda kullanılıyordu da metinlerin azlığı yüzünden karşımıza çıkmamıştır.' İlk bakışta doğru görünüyor; tabii ki bir avuç metinde dilin her kelimesini bulmak mümkün olmayabilir. Fakat kitabelerin dile getirdiği dünya görüşünü temsil eden temel kelimeler arasında "emretmek, buyurmak, kumanda etmek" gibi fiillerin karşılığının bulunması gerekmez miydi? Gerekirdi. Nitekim bunun için *ay-* kullanılmıştır.

[21] Bu metni yazan Mani rahibi bozkırda at oynatan yarı göçebe Uygur değildi tabii. Sonradan 'Uygurca' adı verilen bir dil ve aynı addaki bir alfabeyle yazdığı için bu adı veriyoruz. Yani 850'den önce Tarim bölgesinde faaliyet gösteren Türklerin hepsi Uygur değildi. İçlerinde şehirlere yerleşmiş, artık göçebeliği terk etmiş, şehrin kültür hayatına ayak uydurmuş Uygurlar da vardı elbette. Fakat bunların etnik kimlikleri hakkında hiçbir bilgimiz yok; yani hangi Türk boyuna mensuptu bu ilk Türk yazı dilini kuranlar, bilmiyoruz.

[22] *edgü yarlıg*'ı 'iyi emir' yerine 'iyi nasihatlar' diye çevirdim. Tabii *yarlıka-* fiili de ona göre bir mâna kazandı: 'yapmak, etmek' gibi.

[23] Ötüken bilindiği gibi Göktürklerin ve Uygurların dünyayı idare ettikleri bölgedir. Bugünkü Moğolistan.

[24] Buna göre tanrı veya bir hükümdar bir eylemde bulunduğu zaman o fiil tek başına kullanılmaz, ana fiil zarf-fiil ekini alır, nezaket yardımcı fiili *yarlıka-* da normal eklerini üstlenir: *nomla-yu yarlıkamış* gibi.

[25] Türkische Turfan-Texte VI, not 201.

[26] EDPCT 967'de ETY II (122)'den naklen verilen cümlenin doğru olup olmadığı kesin değil. Clousen şöyle okuyor: kalmış ölügi yarlıg ermiş 'terk edilmiş cesedi perişan olmuş'. Bunun dışında kitabelerin hiçbiri bu mânayı tanımıyor.

[27] F. W. K. Müller, Uigurica II, 4, 6-7 <metin biraz kopuktur>

[28] Bk. J. Eckmann, *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*, Budapeşte 1976, s. 332-334

[29] *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* VI, (Ankara 1972), s. 4352 vd. Tabii burada (s. 4358'de) 'önlük, çocuk göğüslüğü' mânasında görülen *yarlık* kelimesinin bunlarla bir ilişkisi yoktur. Bunu *yar+lık* 'salyalık, sümüklük' şeklinde anlamak gerekir. Ama buna tekrar döneceğiz.

[30] Bu ilişkiye daha önce de temas edilmişti bk. EDPCT, 967.

[31] bk. Şinasi Tekin neşri, 4, 9 ve 116, 6

[32] *+ka-* / *+ke-* (*+ga-*) eki için bk. A. v. Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* (Mehmet Akalın tercümesi) 92: *irinçke-* 'acımak, merhemet etmek', *kinggeş-* 'müzakere etmek, görüşmek'. Buradaki misallere şunları da eklemek mümkün görünüyor *emgen-* 'acı çekmek' (< *em+ge-n*, em 'ilac'ın acılığından kinaye), *adkan-* 'varlığa bağlanmak' (**ad+ka-n-* 'dış dünyayı temsil eden ad ve şekilleri gerçekte varsaymak'. Burkancıların bilgi nazariyesi ile ilgili bazı teknik terimlerin esasıdır; diğer bir iştikakı da şu *adkangu* 'duyu organlarımızın her birinin dış dünyadaki karşılıkları = skr. viṣaya'.

[33] Nirvana ne doğumun ne ölümün olduğu bir durumdur. Burada varlık ve duyu organları fonksiyonlarını yitirmiştir. Burada ne mutluluk vardır ne de ızdırap.

[34] Buna benzer bir durumu Mani dininde de buluyoruz. Bu dinde de karanlıklar ülkesi tarafından yutulan ışık parçalarının çektiği ızdırap karşısında duyulan 'merhamet' aynı şekilde teşkil edilmiş fiillerle ifade edilmiştir.

[35] bk. TMEN IV, 1849, bilhassa s. 158.

[36] Ama eski bir meçhul fiil kökü olan *kıl-* fiilinden *kıl-ık* türetebiliyoruz, tek heceli olduğu için. Bir de bunun meçhullüğü artık bugün bilinmiyor.

CEZA SÖMÜRGELİĞİNDEN OLİMPİYAT BAŞKENTLİĞİNE

SYDNEY
DÜNYANIN EN İYİ LİMANI[1]

Amerika kolonilerinin[2] İngiltere yönetimine ve başkaldırmasının sonuçlarından biri de, bu ülkenin idamlık mahkûmlarını artık Atlantik ötesine süremez olmasıydı. Bunun üzerine İngilizler, asmaktansa beslemeyi tercih ettikleri böyle insanları bir müddet, nehir mansaplarına demirlemiş köhne teknelerde hapsettiler. 1876'da, birkaç yıl önce Kaptan Cook'un keşfettiği, dünyanın öbür ucundaki yeni bir kıtanın bu soruna çözüm getirebileceği önerildi. Cook, seyir defterine -Bristol Kanalının kuzey kıyılarına benzettiği için- Yeni Güney Galler (*New South Wales*) adını verdiği bölgedeki bir limanda demirliyken toplattığı bitki çeşitlerinin, doğabilimcilerini hayran ettiğini ve onların buraya Botanik Körfezi (*Botany Bay*) dediğini yazmıştı. "Zengin otlaklarla dolu güzelim çayırlarda yalnızca birkaç vahşi yaşıyordu". Sonuç olarak, Hazine Komitesi Lordlara gönderilen resmî bir yazıyla, burasının kendileri için ağır bir yük oluşturan vahşi suçlulara mükemmel bir adres olabileceği bildirildi.

Kaptan Arthur Phillip adında, becerikli, sert, ama insanlığı da kuvvetli bir deniz subayı, Avustralya'da bir ceza yerleşimi kurmakla görevlendirildi. Yeni Güney Galler'e vali atanan Kaptan Phillip 1787 Mayısında İngiltere'den bir firkateynle yelken açtı. Yanında üç erzak, altı da mahkûm gemisi vardı. Bunlar 558'i erkek, 192'si kadın idamlıkta, 250 kadar deniz eri taşımaktay-

Algernon Talmadge'ın bir tablosu: Avustralya'nın Kuruluşu.

1823'te Sydney kenti. Major Taylor'un bir çizimi.

dı. "İlk Filo"nun yolculuğu sekiz ay sürdü. Botanik Körfezi'ne varınca, Kaptan Phillip burasının hiç de söylendiği gibi güzel bir yer değil, çorak bir kumsal ve bataklık olduğunu gördü. Daha kuzeye yönelerek, Cook'un eski Amirallik Bakanı Sir George Jackson'ın adını verdiği Port Jackson'a gitti. İngiltere'ye gönderdiği ilk raporda "bin tane saff-ı harp gemisinin tam bir güvenle barınabileceği dünyanın en iyi limanını bulmanın hazzı içinde" olduğunu yazıyordu.

26 Ocak 1788 sabahı buraya bir direk dikildi, İngiliz bayrağı çekildi, havaya ateş edildi ve sömürgenin başarısına kadehler kaldırıldı, deniz askerleri alkışladılar. Phillip törenin yapıldığı koya Sydney adını verdi. Vikont Sydney (Thomas Townshend)[3] o zaman Sömürgeler Dairesinin de bağlı olduğu İçişleri Bakanıydı.

Bu, yeterince neşeli bir andı, ama Sydney'in tarihi başlangıçta hiç de mutlu olmadı. Phillip'in taşıdığı mahkûmların elli kadarı, uzun yolculuk sırasında ölmüş, bazıları kaçmış, iki kadın da bir Fransız gemisine geçmişti. Geriye kalan mahkûmlar nemrut ve azılı tiplerdi, çoğu frengili, dizanterili ya da iskorbütlüydü.

Üstünde bir yerleşim kurmaları beklenen araziyi işlemeye ya da kışkırtılmış yerlilerin sürekli saldırıları karşısında bekçilerine yardım etmeye hiçbiri yanaşmıyordu. Yiyecek azalınca kalan erzakı yağmaladılar. Kırbaçlanmalarına ve aralarından en azgın on yedisinin asılmasına aldırış etmeden, zaten zayıf olan buğday hasadını aşırdılar. Vali yardımcısı, "Bütün dünyada bundan daha kötü bir ülke olamaz" diye yakınıyordu. "Ektiğimiz hemen hemen bütün tohumlar çürüdü... Buraya adam göndermek yerine mahkûmları Londra Kalesi'nde kaplumbağa ve av etleriyle beslemek daha ucuza gelir sanıyorum... Eğer Bakan mahkûm yollamaya devam ederse, gönderdiği herkesi sefil edeceğini söylemekten çekinmeyeceğim."

Yine de, Sydney'e mahkûm gönderilmeye devam etti. Ulaştırma üstlenici(müteahhit)lerine, karaya sağ olarak indirdikleri mahkûm başına değil, gemiye bindirdikleri adam başına ödeme yapıldığı için, birçokları yolda telef oldu; bazıları da daha çok kâr etmek için, düpedüz açlıktan öldürüldü. Sağ gelenler, Vali yardımcısının öngördüğü kadar sefil oldular. Bir kafile gemisi koya demirler demirlemez, koloninin önce subayları, sonra assubayları, en sonra da erleri güverteye çıkıyor ve "kendilerine kadın beğeniyorlar"dı. Bunlar kıyıya indikten sonra, mahkûmlar boşaltılıyor ve yedi ya da on dört yıllık sürelerle çalışmaları için kamplarına yürütülüyorlardı. Birçokları birbirlerine zincirlenmiş olarak, günde on iki saat çalıştırılıyor, geceleri de ağır demir köstekleri çıkarılmadan tahta kulübelere tıkılıyorlardı, bunlar çoğu öyle kalabalık oluyordu ki, herkesin birden yatmasına yetecek kadar yer bulunmuyordu.

Vali, İngiltere'den yol paraları devletçe ödenen dürüst ve sağlıklı erkek ve kadınlar gelmedikçe, sömürgenin istenilir bir gelişme gösteremeyeceği kanısındaydı. Böyle teşviklerle gelen birkaç göçmen olmadı değil, ama bunların çoğunluğunun da, kendilerinden kat kat kalabalık mahkûmlara oranla "fazla üstün olmadık-

Prangalı mahkûmlar çalışmaya götürülüyor, 1831.

New South Wales Valisi Tümgeneral Lachlan Macquaire'ın eşi Elizabeth Macquarie'ın portresi.

ları" görüldü. Kaptan Phillip'in sağlının bozulması nedeniyle İngiltere'ye dönmesinden on yedi yıl sonra, Yeni Güney Galler'in nüfusu hâlâ on bini geçmemişti, büyük çoğunluğu yine mahkûmlardı. *Sydney Gazette*, bunlardan birçoğunun en kötü yiyeceklerle beslendiğini, en katı disiplinle yönetildiğini, genellikle kendisi de bir mahkûm olan bir gözetçinin sert, keyfî ve müstebit iradesine tâbi tutulduğunu yazmaktaydı. Parlamento komisyonunda dinlenen bir tanık, "küçük kabahatlerden ötürü, kunduralarına kan sızıncaya kadar kırbaçlanan adamlar gördüm" diyordu. "Çok insan bedeninde dayaktan etlerin çürüyüp düştüğünü de gördüm. Kamçılandıktan sonra, hemen araziye gitmek zorundaydılar." Mahkûmlar da ellerinden geldiği kadar çok kafayı çekmekteydiler. Öyle ki, "herkes ya içki satar ya içer" gözleminde abartma yoktu.

1805'te Vali atanan Kaptan William Bligh sert içkilerin sınırsız ithalini engellemek istedi. Fakat onun katı ve kibirli tutumu yüzünden daha önce *Bounty* gemisinde çıkan isyan gibi bir ayaklanma da 1808'de Yeni Güney Galler'de patlak verdi. Sert bir yasa egemenliği istemeyen sivillerle yerel askerî güçler geçici bir hükûmet kurup Bligh'ı da hapse attılar. İngiltere'nin müdahalesiyle, vali çıkarılıp ülkesine iade edildi ve 1809'da onun yerine eski bir İskoç ailesinden Lachlan Macquarie diye bir karacı subay vali olarak gönderildi. Bu, yetkesine karşı çıkılmasına hiç tahammülü olmayan, mağrur, sabırsız, ama çok yetenekli bir adamdı; yerleşimin fiilî diktatörü oldu.

Macquarie Sydney'e geldiğinde, burası bir sınır kasabasıyla kaba saba bir liman kentinin çoğu özelliklerini taşımaktaydı. Haylisi daha o vakitten harabe haline gelmiş evlerin pencereleri küçücüktü, çünkü daha büyük boyutlu cam bulunmuyordu. Çatıların kaplama tahtaları maviye boyanmıştı. Çünkü elde başka renk boya yoktu. Çoğu insanlar ya asker üniforması ya mahkûm elbisesi giyiyor, kadın giyimlerinde belirli bir modaya uyulmuyordu. Kaptan Phillip'in karaya çıktığı Sydney koyunun batısındaki Kayalar (*The Rocks*) diye bilinen yörede, karanlık yol ve dehlizler, kumtaşı çı-

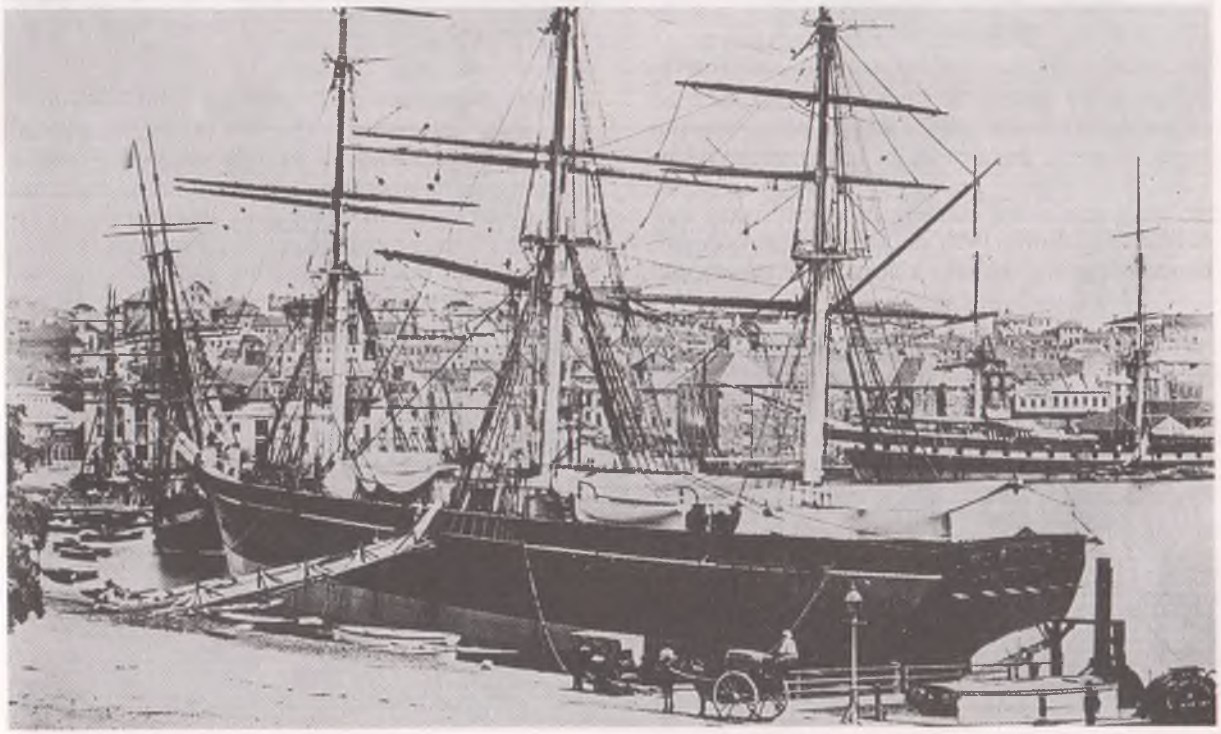

Sydney Limanı'ndaki çember rıhtımın yaklaşık 1890'da çekilmiş bir fotoğrafı.

kıntıları altından su kenarına çıkmaktaydı. Burada hırsızların aşhaneleri, gemici ve askerlerin genelevleri, eski giysi ve içki dükkânları, adi meyhaneler ve pis havası içinde her yıl yüzlerce erkek, kadın ve çocuğun tifo ve dizanteriden can verdiği ahır gibi kulübeler vardı. O zamanlar kumtaşından bir sırt, Kayalar'ı ikiye ayırmaktaydı. Ancak birçok yıl sonra, mahkûmlar burayı oyup Argyle Meydanı ile Kutsal Üçleme Garnizon Kilisesi'ne çıkan bir geçit açtılar.

Sydney'e geldikten sonra, Macquarie mahkûmlara daha yumuşak davranılmasını emretti, izin kâğıtları dağıttı, çalışma koşullarındaki bazı kısıtlamaları kaldırdı, sürelerini tamamlayanlara da otuzar dönüm toprak vermeyi vaat etti. Gelin görün ki, bu muamelenin onları daha iyi yurttaşlar haline getireceği yolundaki umutlarının çoğu boşa çıkacaktı. Mahkûmların büyük çoğunluğu, Sydney'de yerleşmektense, yeni sahip oldukları araziyi satıp paralarını içki ve kadınlara harcamayı ya da İngiltere'ye dönmeyi yeğledi. Öte yandan, onlara böyle ayrıcalıklar tanınması, özgür yerleşimcilerin gelmesini engelliyordu; bu tür göçmenlik, ancak 1821'de Macquarie'nin yerine Sir Thomas Brisbane'in atanmasından sonra tatmin edici düzeylerde gerçekleşti.

Brisbane ile ardılları zamanında gelen özgür yerleşimciler, Yeni Güney Galler'in artık bir mahkûm çöplüğü olmaktan çıkarılıp doğru dürüst ve saygın bir koloni haline getirilmesi, Sydney de övünülecek bir şehir olması isteklerini giderek daha fazla vurgulamaya başladılar. Valiye ve Sömürgeler Bakanlığına yaptıkları başvurularda zengin ve rezil eski mahkûmların kendilerine sağladıkları büyük nüfuzdan, utanılacak kadar yüksek suç oranından her yıl İngiltere'deki bütün haydutluk olaylarından daha fazla sayıda vuku bulan yol kesiciliklerden, uçsuz bucaksız çalılıklarda eşkıyalığa soyunan kaçak mahkûmlardan, şehrin varoşlarındaki arazilere çöreklenip şehrin içindeki haydut ve hırsızlara yataklık eden tahliyesini almış adamlardan, sarhoşluğun çokluğundan ve genelevlerin sayısından yakınıyorlardı. Bu şikâyetler İngiltere'de iyi karşılandı, suçluların deniz aşırı sürgün edilmeleri, artık orada da ne önleyici ne de eğitici sayılmaktaydı. Son mahkûm gemisi, limana 1849'da girdi.

O tarihe gelindiğinde, Sydney nüfusu otuz bini hayli aşmış, büyüyen bir şehir olmuştu. Güçlü Lachlan Macquarie valiyken, iddialı bir inşaat programına girişmiş ve on iki yıllık görev süresi boyunca, hastaneler, okullar, kışlalar, mahkemeler, parklar ve kiliseler yaptırmış, Vilâyet Evi'nden Port Jackson'a bakan Mrs. Macquarie Burnu'na kadar uzanan üç millik bir yol açtırmıştır. Burun gibi, bu yol da hâlâ Valinin eşinin adını taşımaktadır. Bayan Macquarie ufak tefek, zeki, ince ruhlu bir kadındı; Sydney sosyetesinin o zamanki ileri gelenleriyle pek bir ortak yanı yoktu. Ya tek başına ya da kocasının yaveri ve Hindistan'dayken 85 Rupiye satın aldığı sadık uşağının eşliğinde uzun yürüyüşler yapardı. Limana çaprazlamasına bakan Mrs. Macquarie Burnu'ndaki, hâlâ "Bayan Macquarie'nin Koltuğu" adını taşıyan kayalara oyulmuş bir oturakta saatler geçirir-

M. S. Hill'in bir çiziminde Sydney'in genel görünümü, 1888.

di. Valinin gururunu okşamak için, Sydney'in birçok yerine de onun adı verilmişti. Örneğin, Vilâyet Evi'nin mutfak bahçesinin bir bölümünde kurulan ve şimdi ulu incir ağaçlarının gölgelediği, Kaptan Phillip'in *Sirius* firkateyninin bir topuyla çıpasının da sergilendiği küçük bir park, Macquarie Alanı'dır.

Macquarie inşaat programında yetenekli bir tasarımcı olan Francis Greenway'in yardımlarından yararlanmıştır; bu hüzünlü adam, talihin bir cilvesiyle kalpazanlıktan sürgün edilmişti. Greenway'ın Sydney'de hâlâ görülebilecek yapıları vardır: dokuz yüz kişilik bir mahkûm yatakhanesi olarak 1817'de inşası tamamlanan Hyde Park Kışlası (bunlar o vakit, sarımtırak kurşuni üniformalarıyla işe gitmek için sokakları arşınlarlardı), Sydney'in ayakta kalan en eski kilisesi, Kraliçe Meydanı'ndaki St. James ve Macquarie'nin 1817'de temelini attığı Musa Caddesindeki St. Matthew. Vali, aynı yıl Hyde Park Kışlası'nın duvarındaki saatin altına da adını yazdırmıştı: "L. Macquarie, Esq. Governor, 1817."

Bir zamanlar limanla Botany Bay arasında eşkıyaların cirit attığı Hyde Park'ın kendisi de, kökenini Macquarie'ye borçludur. Vali 73'üncü alayın askerlerine çalılıkları temizleterek burada bir at yarışı alanı açtırmıştı. 1820'lerin sonlarında park bir kriket oyun sahası yapılıncaya kadar, at yarışları düzenleniyordu. Toprağın altındaysa, mahkûmlar on yıl boyunca dizlerinin üstünde çalışıp (kolonide Valinin adını taşıyan çok sayıdaki yerlerden biri) Lachlan Bataklıklarından şehre su getiren Busby Boru hattını döşediler.

Macquarie'nin İngiltere'ye dönmesinden sonra, Sydney Koyunun, gittikçe önemi artan bir şehre lâyık bir çember rıhtıma (*Circular Quay*) dönüştürülmesi projesi askerî bir mühendisin, Albay George Barney'in yönetiminde gerçekleştirilmeye başlandı. Sydney'de mahkûm emeğiyle yapılan büyük çaplı işlerin sonuncusu olan bu rıhtım 1844'te tamamlandı. Bundan sonra, bir nesil süresince sıra sıra hızlı büyük yelkenliler, Kirribilli ve Bennelong Burunları arasında Port Jackson'a girip antrepolarla yük ambarlarının önüne bağlandılar.

İlk Merinos koyunları bölgeye yüzyılın başlarında getirilmiş ve bundan sonra gelişen çok başarılı yün endüstrisi, hızlı bir nüfus artışına yol açmıştı. 1850'de Yeni Güney Galler'de altının keşfi, hem halkın daha da çoğalması, hem de şehrin limanın kuzeyine ve güneyine doğru yayılması sonucunu verdi: kırk yıl içinde nüfus artışı binden dörtyüz bine yükseldi. Avustralya'nın öteki şehirlerinden çoğunun tersine, Sydney'in büyümesi, denetleyici bir plan bulunmadan rasgele ve bölük pörçük olmuştur. Yine de, balkon destekleri ve parmaklıkları dökme demirden bitişik düzen ev dizileriyle yeni banliyöler, yaşanması çekici yerlerdi; göçmenlerin çoğunun geldiği kalabalık Victoria dönemi şehirlerinden çok daha güzeldirler. Buraya gelip yerleşen birinin eski ülkesine gönderdiği bir mektupta dediği gibi, "Manchester'den Sydney'e gelmek bir başka, çok daha hoş dünyaya yolculuk etmek oluyor"du.

1890'larda başgösteren bir ekonomik bunalım Sydney'in büyümesini duraklattı; fakat bunun geçici olduğu anlaşıldı ve Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde nüfus bir milyonun üstüne çıktı. Güneydeki Sydney şehir merkezini kuzeyde genişleyip duran banliyölere bağlayacak, limanın iki yakası arasında bir köprü kurulması gereksinimi giderek ağırlaşıyordu. Daha 1815 gibi erken bir tarihte Francis Greenway böyle bir köprü önermişti; 1900 yılına Bayındırlık Bakanlığı (*Minister of Works*) bu iş için mimar ve mühendislerden plan ve maliyet tahminleri istedi. Fakat şehrin yıllarca övüncü ve simgesi olacak ünlü köprüde, çalışma

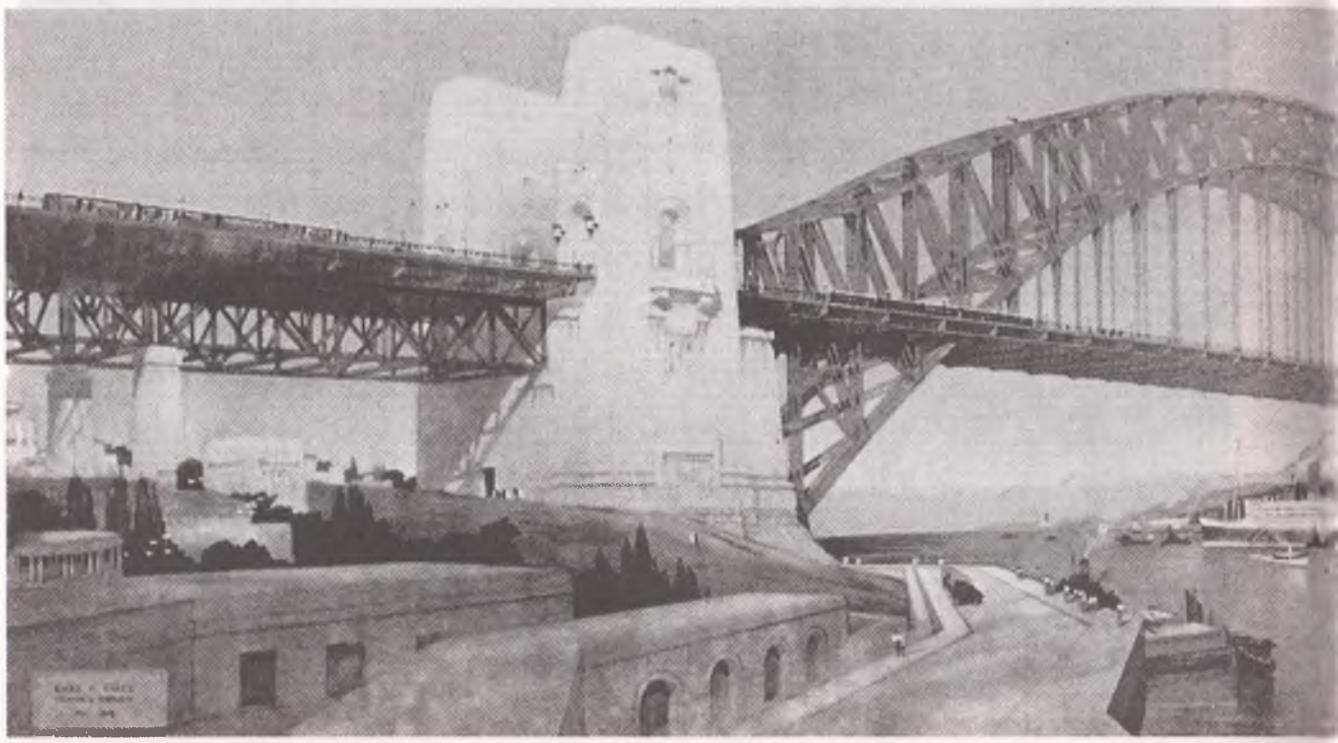

Günümüzdeki haliyle Sydney Limanı ve Sydney kentinin bir bölümünün panoramik bir fotoğrafı (üstte).
Cyril Farley'in Sydney Liman Köprüsü çizimi, 1924 (altta).

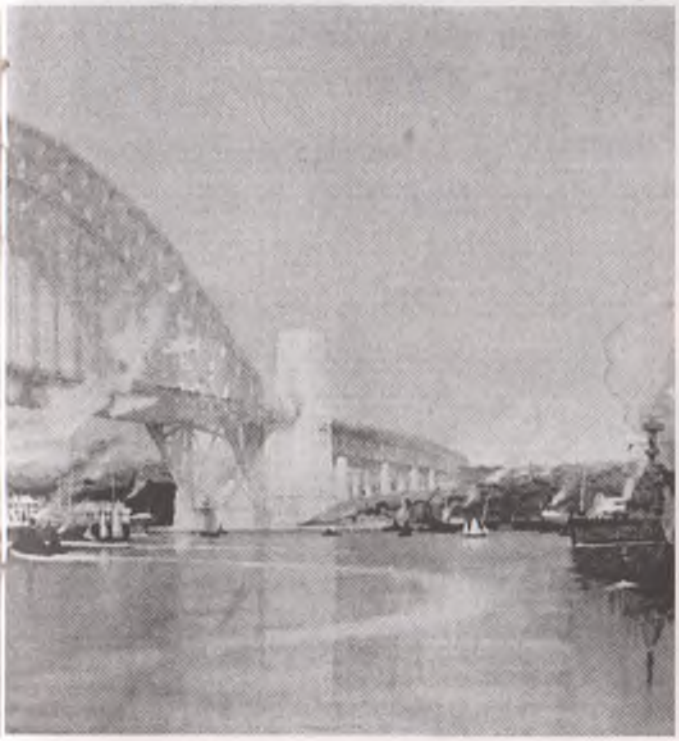

1923'e kadar başlayamadı. Yılda 2 milyon dolardan fazlaya mal olan inşaat dokuz yıl sürdü; iş bitince, muazzam yapıya son kat gri boya sürüldü-yeterli miktarda bulunabilen tek boya rengi griydi.

Dünyanın en uzun tek gözlü köprüsü, Dawe ve Milton Burunlarına dikilmiş devasa ayaklar arasında uzanmaktadır. Bu ayaklar, o sıralarda yeni ortaya çıkarılmış olan Tutankhamon'un mezarının moda ettiği eski Mısır sütunlarından esinlenmişti. Açış töreni 12 Mart 1932'de yapıldı ve beklenmedik bir heyecanla geçti. İşçi Partili Başbakan J. T. Lang elinde altın bir makasla kurdelayı kesmeye hazırlanırken, onun siyasetine karşıt görüşleri olan, eksantrik ve hoşnutsuz bir subay atının üstünde dörtnala saldırdı ve kılıcıyla kurdelayı parçaladı. Seyirciler donakalmış, bando çalmaz olmuştu, üç kadın da bayılmıştı. Sonra kurdela yeniden bağlandı ve Mr. Lang altın makasını kullandı.

Köprünün güney ayağının batısındaki Bennelong Burnu'nda şehrin öteki simgesi olan Opera binası suların üstünde yüzüyor gibi durmaktadır. Kuğulara, çiçeklere, çeşitli deniz kabuklularına, kelebeklere ya da yelken açmış bir gemiye benzetilen bu olağanüstü ve dinamik yapı, planları 1956'da uluslararası bir yarışmada seçilen Danimarkalı mimar Joern Utzon'un tasarımıdır. Onun ilk maliyet tahmini 4,5 milyon sterlindi. Fakat bu sayı çabuk aşıldı, 17 milyon sterlin harcandı ve işin tamamlanması için daha çok para gerekiyordu. Parlamentoda kızgın eleştiriler yapıldı, 1966'da Utzon istifa etti, yerine üç Avustralyalı mimar atandı. Yükselen maliyeti karşılamak için, büyük ödülü 100.000 sterlin olan özel bir piyango düzenlendi. 1973'te Kraliçe II. Elizabeth operayı açtığında, giderler 102 milyon

Avustralya dolarını bulmuştu. Fakat bu büyük paraya, görkemli bir manzarası olan, üç yanı suyla çevrili, çarpıcı güzellikteki bir yerde, sadece bir opera binası değil, konser ve sergi salonlarını, bir tiyatroyu, bir sinemayı, müzik ve kabul odalarını, iki lokantayı, prova ve kayıt stüdyolarıyla bir de mağazayı içeren dinamik bir "külliye" çıkmıştı.

Opera inşaatının başlamasından beri, Sydney hızla büyümeye devam ediyor. Şimdi üç milyonun epeyi üstündeki nüfusuyla Avustralyalıların dörtte birini barındıran şehrin, yüzyılın sonunda beş buçuk milyona varması beklenmektedir. Sydneylilerin yüzde seksen kadarı Britanya kökenlidir ve birçoğu da, mahkûm atalarıyla övünür. Halkın geri kalanı arasında, dört bin yerliden başka, bütün Avrupa ulusları temsil edilmektedir; özellikle iç banliyöler güçlü bir Yunan ya da İtalyan havası taşır. 1880'lerde Sydney'in çeşitli imalâthanelerinde uzun saatler boyunca düşük ücretlerle çalışmak üzere, altı yüz Çinli göçmenin çember rıhtımı karaya çıkmaya kalkışmalarının şiddetli nümayişlerle engellenmiş olmasına karşın, şimdi şehirde birçok Çinli yaşamaktadır; onların gelmesini de başka Asya ve Orta doğu ülkelerinden insanlar izlemiştir. Şehrin kozmopolit havası, en çok, Hyde Park'ın doğusunda ve Wooloomooloo (Vulumulu) Körfezi'nin güneyinde yer alan King's Cross'ta belirgindir. Burada striptiz barları ve masajcı dükkânları, pastaneler ve restoranlar fahişeler ve turistlerle doludur. Bir zamanlar bir sefalet mahallesi olan (King's Cross'un güneyindeki) Paddington, şimdi genç aydın ve sanatçıların pek rağbet ettiği ondokuzuncu yüzyıl sonlarından kalma dantela gibi dökme demir parmaklıklarıyla sıra sıra evlerin bulunduğu bir semttir.

Londra'nın semtleriyle benzerlikleri açısından King's Cross Sydney'in Soho'su, Paddington da Chelsea'siyse, şehir merkezi New York'taki Manhattan'ın küçültülmüşüdür ve bu alanda da Manhattan'ın aşırı şehirleşme ve motorlu araç trafiği sorunlarının aynı yaşanmaktadır. Yine de, Sydney New York'a oranla çok daha rahat ve yumuşak bir kent sayılır. Halkı içtenlikli, yumuşak ve sokulgandır; şehirlerine herkesin hayran olmasını isterler, olmazlarsa da, alınganlık gösterme eğilimindedirler. Gereğinden fazla çalışmaya heves etmezler; liman ve kumsallarının, bahçe ve lunaparklarının, sıcak ve güneşli iklimlerinin[4] tadını çıkarırlar. Diğer modern şehirlerin birçoğunda yaşanamayacak olan bu hazlar, Sydney ne denli hızla büyürse büyüsün, her zaman onlar için erişilebilir kalacaktır. Hep denildiği gibi, "insan kemiklerinin oluşturduğu bir mekânda kurulmuş olan bu şehir, kuruluşunda amaçlanan kaderi yırtarak, gerçekten dünyanın en hoş çağdaş kentlerinden biri haline gelmiştir. ■

[1] Christopher Hibbert, *Cities and Civilizations* (London: Guild Publishing, 1987), Bl. 21.

[2] Bu kavram, klâsik Osmanlıcada "imar" kökünden müstamere sözcüğüyle karşılanırdı. Sonra, anti-emperyalist bir vurguyla, "istimlâk" kökünden müstemleke denmeye başladı ki, şimdi kullandığımız "sömürmek'ten" sömürge bunun tam çevirisidir.

[3] Acaba, bizim Birinci Dünya Savaşı'nda Kutü'l-Amare'de yenip esir aldığımız General Charles Townshend'in dedesi mi?

[4] Sydney, 34° güney enleminde yer almaktadır ki, kuzey yarım küresinde Türkiye'nin hiçbir noktası buna eşdeğer olamaz. Aşağı yukarı Beyrut'a denk düşer. Elbette, Avustralya ile mevsimlerimiz terstir. Şimdi orada yaz ortası!

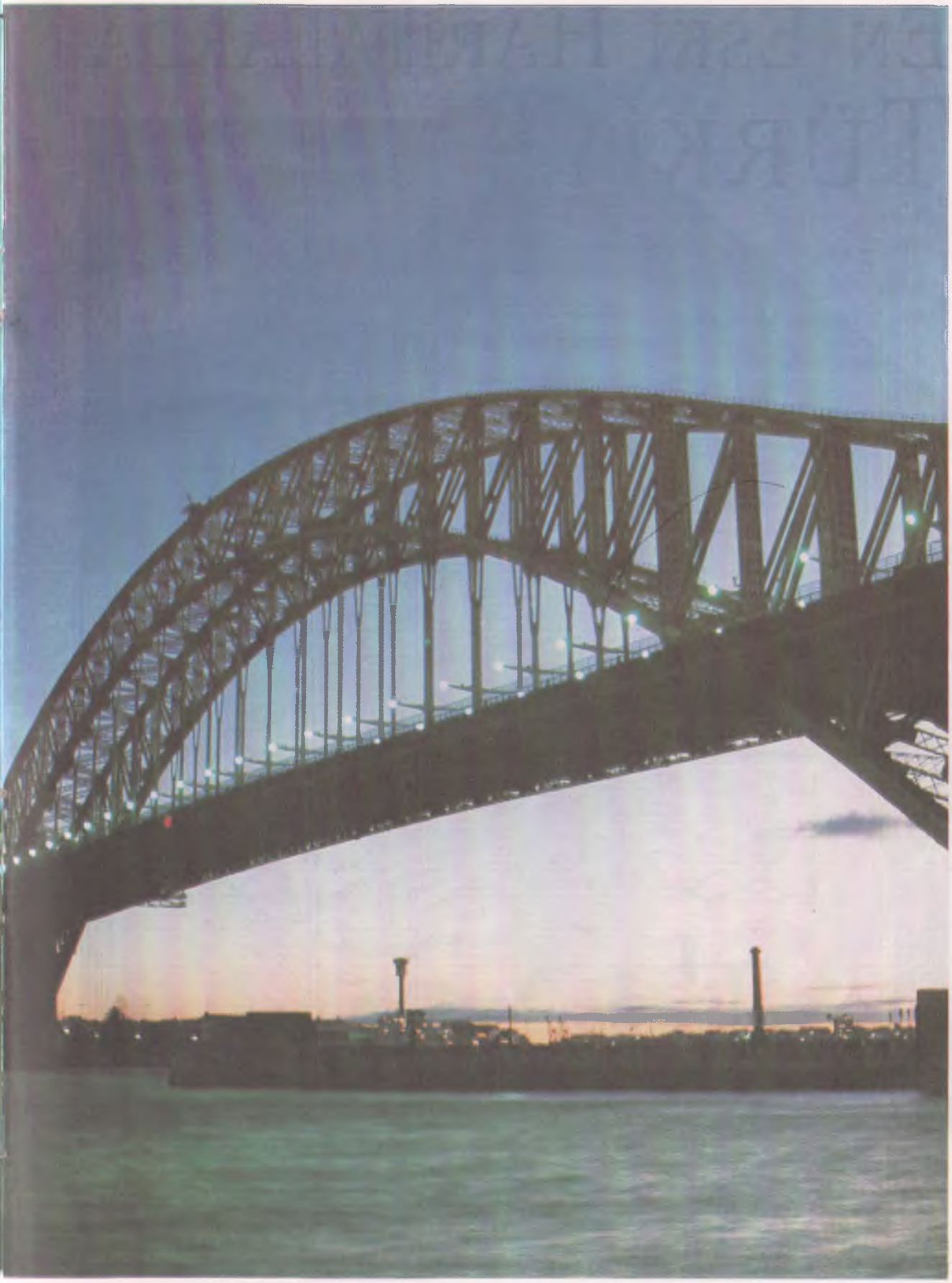

EN ESKİ HARİTALARDA TÜRKİYE

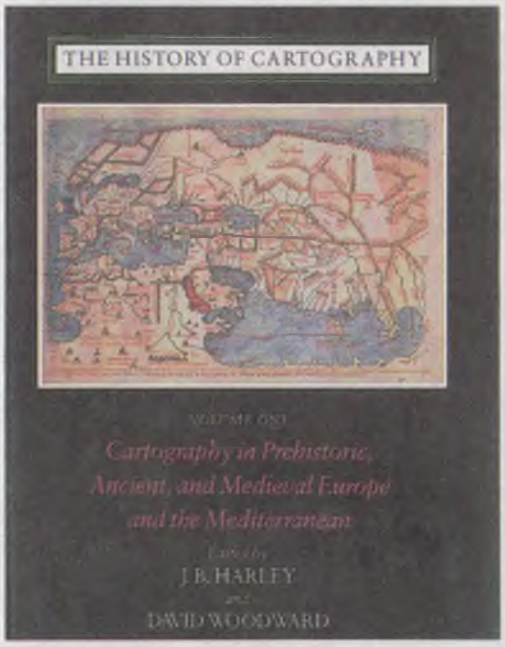

University of Chicago Press tarafından 6 cilt halinde yayımlanması sürdürülen Kartografya Tarihi'nin ilk cildi.

(Kapaktaki harita, 15. yüzyıl başlarında Pirrus de Noha'nın yaptığı Mappamundi 'dir.)

Cilt 1. Tarih-öncesi, Eski ve Ortaçağ Avrupası ve Akdeniz
Cilt 2. Geleneksel Asya Toplumları
Cilt 3. Rönesans ve Keşifler Çağı
Cilt 4. Bilim, Aydınlanma ve Yayılım Çağı
Cilt 5. On dokuzuncu Yüzyıl
Cilt 6. Yirminci Yüzyıl

Paris Bibliothèque Nationale'de bulunan Saint Sever yazmasındaki Dünya Haritası (11. yüzyıl). Doğu tepededir. İstanbul'u, orta soldaki iki katlı bina simgeliyor. Denizin üst yanı Anadolu'dur.

İngiltere'nin Hereford Katedrali'nde bulunan 13. yüzyıl sonlarından kalma ünlü harita, Richard de Bello'nun eseridir. 1,32 metre çapında bir daire içinde gösterilen dünya haritası, Batı ortaçağında yaygın T-O türünün gelişkin bir örneği sayılabilir. Dünya, ortasına bir T harfi çizilmiş bir yuvarlakla gösterilir. Dünyayı, O harfini oluşturan okyanus çevrelemektedir. Doğu, tepededir; T'nin gövdesi Akdeniz, tepe çizgisi ise, Karadeniz ve Ege'yle birleştirilen Don ve Nil nehirleri. Haritanın üst yanı Asya, solu Avrupa, sağı da Afrika kıtalarıdır.

ESKİ BİR ROMA HARİTASINDA BUGÜNKÜ TÜRKİYE *TABULA PEUTINGERIANA*

Bilge Karasu'nun dilimize kazandırdığı, Italo Calvino'nun *Üç Denemesi*'nden ilki, "Haritada Bir Yolcu" şu sözlerle başlıyor (Yapı Kredi Yayınları, Eylül 1993, s. 11):

"Coğrafya haritasının en yalın biçimi, bugün bize en doğal gibi görüneni, yani yerin yüzünü yeryuvarlağı dışındaki bir gözün göreceği gibi gösteren harita değildir. Harita üzerinde yer saptanması yolunda duyulacak ilk gereksinim, yolculuğa bağlıdır: Harita, konakların dizilişinin andacıdır, bir güzergâhın çizimidir. Dolayısıyla bir çizgisel imge söz konusudur; ancak uzun bir tomar üzerinde gösterilebilecek türden... Roma haritaları, tirşe(*) tomarlarıydı; bu haritaların nasıl yapıldıklarını, bize ulaşan bir ortaçağ kopyasından ("Peutinger tabelası") anlayabiliyoruz: Bu haritada İspanya'dan Türkiye'ye dek İmparatorluğun yollar dizgesinin tümü gösterilmektedir.

O sıralarda bilinen dünyanın tümü, bu haritada (bir aynanın çarpıttığı biçimler gibi) yatay doğrultuda yassıtılmış görünmektedir. İlgi duyulan şey, karayolları olduğuna göre Akdeniz, daha geniş iki şeridi, yani Avrupa ile Afrika'yı, ayıran yatay, dalgalı, ensiz bir çizgiye indirgenmiştir; bundan ötürü Provence ile Kuzey Afrika, Filistin ile Anadolu birbirine çok yakındır. Bu anakara şeritleri üzerinde boydan boya, tamamıyla yatay, hemen hemen koşut çizgiler uzanır: Yollardır bunlar; bunları kesen yılankavi çizgiler ise, ırmaklardır. Çevrelerindeki boşluklarda bir yığın ad yazılıdır, birtakım uzaklıklar belirtilmiştir; şehirler değişik biçimlerde çizilmiş evciklerle imlenmiştir.

Bu çizgisel kalıbın yalnız Eski Çağda yürürlükte olduğunu samayın..."

(*) Tirşe, "Parşömen"in [Bergama'dan] Farsçasıdır; kâğıt gibi kullanmak üzere kazınmış (traş edilmiş) deri demektir. -TT

Viyana'daki Avusturya Millî Kütüphanesi'nde bulunan *Tabula Peutingeriana*, Roma İmparatorluğunun geç dönemine (İ.S. 365 dolaylarında) ilişkin klâsik bir yol haritasının Ortaçağda (XII. yüzyılda) yapılmış bir kopyasıdır. 34 cm eninde ve 6,75 m boyunda olan bu parşömen rulo (*rotulus*) sonradan kesilerek yapraklara ayrılmıştır. Ünlü humanist Konrad Celtes, 1508'deki vasiyetiyle bu yazmayı Augsburg şehir kâtibi Konrad Peutinger'e bırakmış ve harita o sahibinin adıyla tanınmıştır. Bu, gerçek bir harita değil, bir yol izlencesidir; ne projeksiyonu, ne ölçeği vardır. Roma haritalarının karışık, barbarca ve zerafet yoksunu oldukları yolundaki eleştiriler, *Tabula*'nın bu özelliklerinden ileri gelmektedir. Haritayı yapanın kuzey-güney-doğu-batı kavramlarından haberi yoktur, yalnızca sağ ve solu bilmektedir. Bu izlenceye bakarak istediği yere gitmeye çalışan bir yolcu, bir yol ayrımına gelince, sağ ya da soldaki yolu seçecektir. Haritada görülen coğrafî yerler arasındaki uzaklıklar tamamen keyfîdir ve kâğıtta ne kadar boşluk olduğuna göre düzenlenmiştir. Ancak her yol çizgisinin üzerine, iki durak (menzil) arasındaki mesafe -Roma mili ve "fersah" cinsinden- sayısal olarak yazılmıştır. Britanya'dan Seylân'a kadar tüm Roma dünyasını kapsayan bu haritada, önem ya da büyüklüğüne aldırış edilmeden seçilmiş, gecelenebilecek 555 tane yerleşim noktası irili ufaklı vinyetlerle gösterilmiştir.

Bu ilginç belgeden, bugünkü Türkiye'yi içine alan yaprakları sunuyoruz.

Tabula Peutingeriana'nın kopyalanması için Dr. Arif Çağlar'ın yardımlarına teşekkür borçluyum.
Mete Tunçay

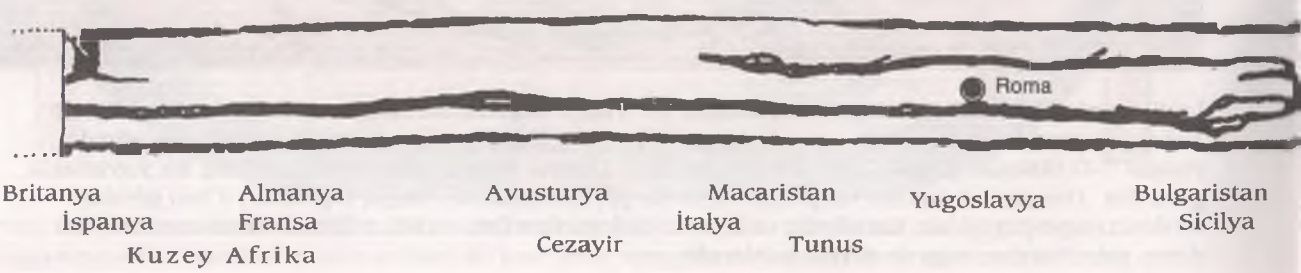

Constantinopolis (İstanbul) Chalcedon (Kadıköy) Nicomedia (İzmit) ALEXANDRIA (İskenderiye) Pergamum (Bergama) ANCYRA (Ankara) Amastris (Amasra) Ephesus (Selçuk)

M.S. 330 yılında Konstantinos İstanbul'u imparatorluk başkenti yapmış ve şehre kendi adını vermiştir. Şehri simgeleyen, tahtta oturmuş miğferli ve kalkanlı bir kadın figürü, Çemberlitaş'ın(?) üstündeki Büyük Konstantinos'un(?) heykeline işaret etmektedir.
Karşı kıyıda Chrysopolis (Altın Şehir: Üsküdar) vardır. Önündeki deniz feneri Kız Kulesi'dir.

İstanbul

Antakya

Romanya Rusya Irak Çin

Libya Türkiye İran

Mısır İsrail - Ürdün Suriye Hindistan (Seylan)

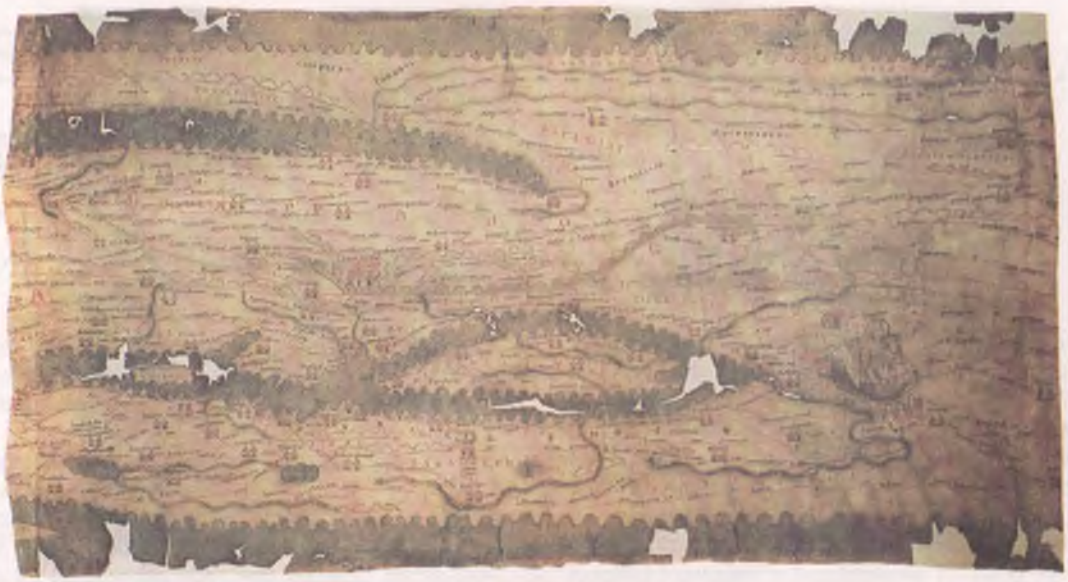

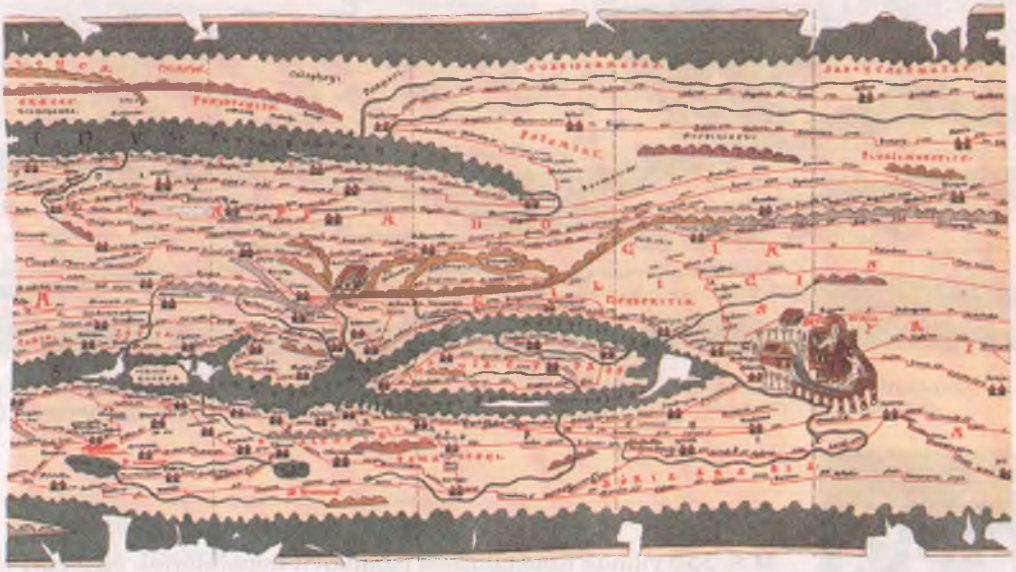

Sinope (Sinop) Amasia (Amasya) Zela (Zile) Side Trapezus (Trabzon) Damascus (Şam) Antiochia (Antakya)

Şehir vinyetlerinin en büyüğü, Antakya'yı gösteriyor. Bu şehri, önünde bir su kemeri ya da köprü resmi bulunan Kader Tanrıçası (Tihe) figürü simgeliyor. Büyüklük, güzellik ve zenginlik bakımlarından İstanbul ve İskenderiye ile yarışan bu merkezde, bir süre Roma imparatorları da yaşamışlardı. Yeni dinin mensuplarına, ilk kez burada *Hıristiyan*, yani Hristos'un (mesh edilmiş olanın, Mesih'in) izleyicileri (İsevîler) denilmiştir.

Hierapolis (Denizli) | Euphrates (Fırat) | Melitene (Malatya) | AMİDA (Diyarbakır) | Edessa (Urfa) | Nisibis (Nusaybin) | Tigris (Dicle)

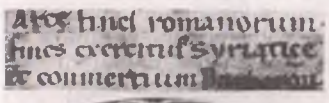

Trajanus zamanında Roma İmparatorluğu, Hazer Denizi kıyılarına ve Basra Körfezine kadar genişlemişti. Ama o bile Partlar üzerinde kesin bir zafer kazanamamış; ardılı Hadrianus'un ilk işlerinden biri de, bu kadar doğudan çekilmek olmuştur.

Roma'nın (Part İmparatorluğu ile) sınır bölgesi.

Daha aşağıda; Suriye ve Barbar ticareti sınırı (bu sınırlar, herhalde Aurelianus'un İ.S. 272 yılındaki seferine değgindir).

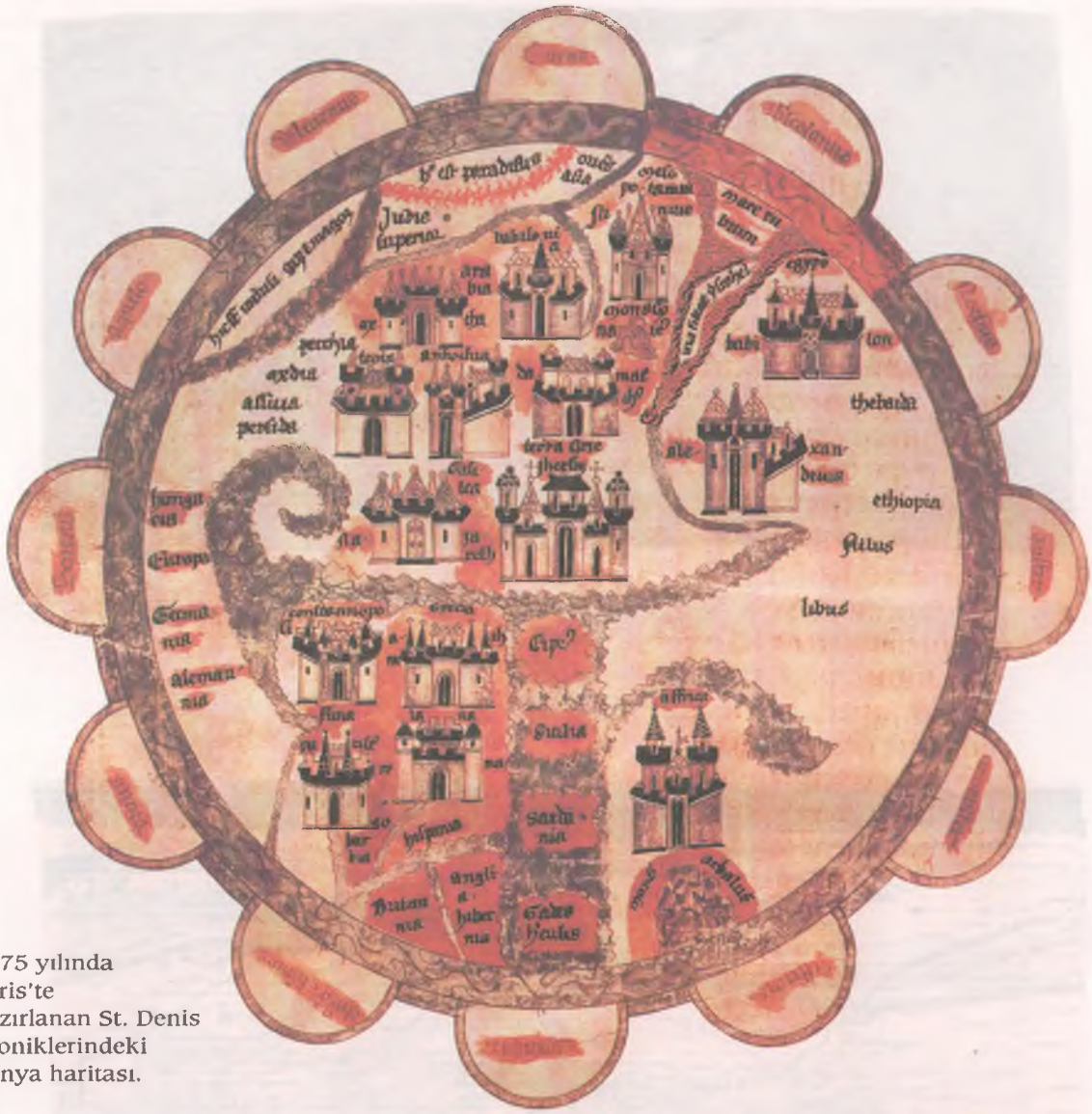

1275 yılında Paris'te hazırlanan St. Denis Kroniklerindeki dünya haritası.

İlk Türk haritası, 11. yüzyıl sonlarında Kaşgarlı Mahmut tarafından hazırlanan *Divanü Lügat-it-Türk*'ün metnindedir. Türk boylarının oturduğu yerlerle çevredeki yabancı yer ve toplulukları göstermektedir. Haritanın ortasında Karahanlıların ilk başkenti olan Balasagun vardır.

Dairenin çevresindeki Arapça yazıların anlamları:

Üsteki yazı : *Doğu*
Alttaki yazı : *Batı*
Sağdaki yazı : *Güney*
Soldaki yazı : *Kuzey*

Köşelerdeki Arapça yazıların anlamları:

Sağ üstte : *Yeşil, denizdir.*
Sol üstte : *Boz, ırmaktır.*
Sağ altta : *Sarı, kumluk, kenttir.*

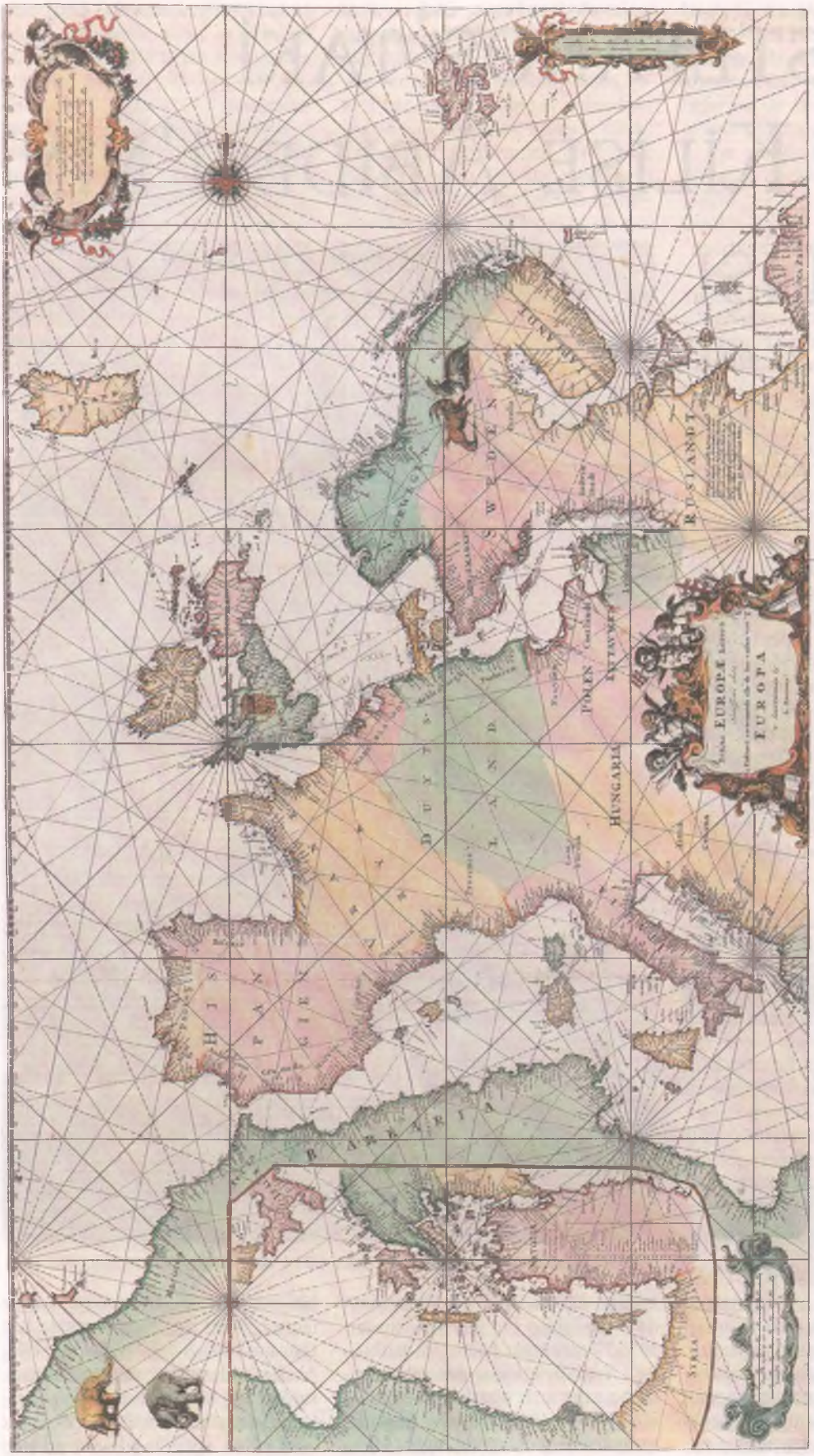

Louis Renard'ın Avrupa Kıyıları Haritası (Amsterdam 1715; aslında, kırk yıl önce hazırlanmıştır): *Totius Europea Littorae*

AYASTEFANOS'TAKİ RUS KİLİSE ABİDESİ'NİN YIKILIŞI

Roni Margulies

Agâh Özgüç'e göre, Türk sinema tarihinin ilk filmini I. Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde yedek subaylığını yapmakta olan Fuat Uzkınay çeker: "Ayastefanos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı adını taşıyan ve tarih anısı olan bu film, 150 metre uzunluğunda bir belgeseldir. Ve işte 14 Kasım 1914'te Türk sinemasının gerçek doğum tarihi gerçekleşir." [1]

Ne var ki, olay bu kadar basit değil anlaşılan. Giovanni Scognamillo şöyle yazıyor: "Kısa bir süre öncesine kadar Ayastefanos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı filmi bu şekilde bilinip anlatıldı, ta ki bir kısım araştırmacılarda kuşkular beliriverdi ve sonuçta, gerek böyle bir kısa filmin çekimi gerekse bu çekimde Fuat Uzkınay'ın katkısı tartışma konusu oldu. Tartışma, bugün bile, kesin bir şekilde sonuçlandırılmış değildir ve yeni belgeler ortaya çıkıncaya kadar tatmin edici bir sonuca varacak değildir." [2]

Eklemek gerek, film ortada yok. Yine Scognamillo diyor ki "Nijat Özön ise, filmin bulunamadığına işaret ederek, filmle ilgili hiçbir resim bulunmadığını da belirtmektedir. Fuat Uzkınay'ın kızları (Mutena Uzkınay ve Mualla Uzkınay Tüzel) ise babalarının bu filmden ve güç koşullar altında gerçekleşen çekimden zaman zaman söz ettiğini, oysa Fuat Uzkınay'ın hayatta olduğu sürece ne bu, ne de başka filmlerini izleyemediklerini açıklamışlardır." [3]

Her neyse, konumuz Fuat Uzkınay değil. Bu bilgileri pasif bir sinemaperver olarak zamanında okumuş ve aklıma Fuat Uzkınay'ın böyle bir film çekip çekmemiş olması sorusunda ziyade, kitaplarda resmi görülen o muhteşem abidenin hangi örümcek kafalının emriyle yıkıldığı sorusu takılmıştı. Doğru, abidenin yıkılmasında anlaşılabilir bir yön var. Ruslar 1876-77 savaşında (yani, "93 harbinde") Yeşilköy'e kadar dayandıklarında bir zafer anıtı olarak inşa etmişler abideyi. Ve 1914'te tekrar Ruslarla savaş haline girildiğinde bu abidenin birilerini rahatsız etmesi doğal karşılanmalı belki de. Ama tepesine bir Osmanlı bayrağı çekilip "Sultan Reşat Abidesi" adı takılamaz mıydı? Tepesindeki haç kırılıp adına "Enver Paşa Camii" denemez miydi?

Derken, 1950'li yıllarda çıkmış

Ayastefanos'taki Rus Kilisesi'nin 1911'deki hali.

olan *Tarih Dünyası* dergisinin birinci cildini geçenlerde almış okuyordum ki, 1 Haziran 1950 tarihli 4. sayısında yine Rus Abidesi çıktı karşıma. Abidenin resminin altında bir paragraflık bir yazı: "...Birinci Cihan Harbinin başında, o zaman iktidarda bulunan İttihad ve Terakki Fırkası bu abideyi bomba ile yıktırmağa karar vermiş, 14 Teşrinisâni 1914 Pazar günü sabah saat 8.30'da Moskofların meş'um hatırası, altına konan bombanın ateşlenmesi ile param parça edildi. Avusturyalı bir şirket bunun filmini almak istemiş, fakat filmi ancak bir Türkün çekebileceği cevabı verilince, şirketin mümessili Mordo Fuad Bey adında biri vasıtası ile filmini aldırdı..." [4]

Besbelli ki, abidenin yıktırılması, gününün önemli bir olayı olmuş. Sadece film çekilmekle kalınmamış, fotoğrafçılar da yıkılışı belgelemeye gitmişler. Yıkımdan önce ve yıkım sırasında abidenin önünde ve üzerinde pozlar verilmiş, fotoğraflar çekilmiş. Yandaki fotoğraf işte bunlardan biri. Fotoğrafçılığa Selânik'te başlayıp daha sonra İstanbul'a taşınmış olan Ali Enis tarafından çekilmiş. Askerler Ali Enis Bey'e bakarak poz vermişler ve, yanılmıyorsam, yıkım başlamış; abidenin solundaki girişin merdivenleri kısmen yıkık, ana girişin merdivenleri taş toprak dolu, bir de en üstteki pencerelerin altı yıkık. (Gerçi bu hasarın bakımsızlıktan olmuş olabileceğini de düşünmek mümkün; yıkım henüz başlamak üzere olabilir).

Ali Enis Bey'in tesadüfen 14 Kasım 1914 günü oradan geçerken bu sahneyi yakalamış olduğunu düşünenler olabilir. Ama, hayır. İki de kartpostal/fotoğraf var elimde: birincisinde abide yan yatmış, devriliyor; ikincisinde devrilmiş. Photo Resna kartları, yani fotoğrafçı Bahaeddin Rahmizade'nin Photographie Resna stüdyosunun imalâtı. Demek ki, büyük ihtimalle, Bahaeddin Bey de o gün Yeşilköy'deymiş. Büyük ihtimalle diyorum, çünkü kim bilir, fotoğrafları bir başka fotoğrafçıdan almış olabilir; ama sonuç olarak Ali Enis Bey'den başka bir fotoğrafçı da oradaymış.

Bu durumda, *Tarih Dünyası*'nın anlattığı gibi, hükûmetin abidenin yıkılacağını ilân etmiş ve fotoğrafçılarla belki bir de sinemacının yıkımı belgelemeye gitmiş olmaları akla yatkın.

Ne var ki, *Tarih Dünyası* cildimi okumaya devam edip sayı 6'ya geldiğimde her şey çorba oldu. Karşıma Emekli Yarbay Y. Bahri Doğanay'ın "Ayastefanos'taki Rus Abidesi Nasıl Yıkıldı?" yazısı çıktı.[5] Doğanay 1914 yılında Davutpaşa kışlasındaki 27. süvari alayı ikinci bölüğünde teğmenmiş. "Demiryolu, köprü, istasyon ve daha buna mümasil yerlerin tahribi vazifesi" süvari sınıfı mensuplarına düştüğünden, bunlar her yıl tahribat kursu yaparlarmış. Böylesi bir kursun son günü alay kumandanı Binbaşı Hamit Fahri "amelî ve tatbikî sahada" bir deneme yapmak istemiş. "Ayastefanos civarında Kalikıratya köyünün hemen yanında bulunan Ayastefanos abidesine geldik. Alay kumandanı "İşte bu abidenin bahçe duvarında birinci tecrübeyi yapalım"

Rus Kilisesi'nin iç görünüşü (1912 öncesi).

Ali Enis'in yıkım başlangıcında çektiği resim.

dedi... Bir gün evvel İstanbul'dan ve civar köylerden gelen şahıslar abide önünde nümayiş yapmışlar ve ellerindeki kazmalarla duvarları yıkmaya yeltenmişler, abidedeki papazlarla Rus muhafız askerleri keyfiyetten hükûmetimizi haberdar ederek İstanbul'a kaçmışlardı."

Burada bir sorunumuz çözülüyor. Ali Enis Bey'in fotoğrafındaki yıkık merdivenler "bir gün evvelki nümayiş" sırasında yıkılmış olsa gerek. Fakat okumaya devam edince iş karışıyor. Binbaşı Hamit Fahri'nin askerleri tahribat kalıplarıyla ilgilenirken Emniyet Umum Müdürü Bedri Bey çıkageliyor.

"Bedri Bey asabî bir hal ve tavırla ve heyecanlı ifade ile:

-Hangi makamdan emir alarak ve kendinizde ne gibi bir selâhiyet görerek abideyi yıkacaksınız? dedi.

Alay kumandanı şehit merhum da hiddetli hiddetli:

-Beyefendi, vicdanımızdan! 33 senedir milletin sinesinde dikili duran Moskofun bu meş'um abidesini yıkmak için daha 33 sene mi beklemek lazımdır? Hükûmet yıkmak istemiyorsa, bunu yıkmak milletin hakkıdır, mukabelesinde bulundu

Bedri Bey:

-Hükûmetin muvafakati yoktur. Bu işi yapmaktan sizi men'ederim, deyince, Hamit Fahri Bey mütecellidane bir tavırla:

-Milletin şahlanmış iradesini durdurmak elinizde ise buyurun, biz şimdi abideyi yıkacağız, mâni olun, diye cevap verdi."

Bu tartışmadan sonra Bedri Bey arabasına binip İstanbul'a doğru yola çıkar, kumandan ise askerlerine dönüp duvarı değil, bizzat abideyi yıkmalarını emreder. Abidenin kule bölümünün başladığı sahanlıktaki sütunlara tahrip kalıpları yerleştirilir, Yarbay Doğanay ile Üsteğmen Hobyarlı Haydar ellerindeki sigaralarla fitilleri ateşlerler. Sütunlardan altı tanesi hasar görür, fakat abide yıkılmaz. Ellerinde tahrip kalıbı kalmamıştır, akşam da olmak üzeredir, kışlaya dönerler. Ertesi sabah daha güneş doğmadan abideye dönerler.

"Emniyet Umum Müdürü Bedri Bey İstanbul'a döner dönmez Dahiliye Nâzırını keyfiyetten haberdar etmiş, o da kolordu, ordu kumandanını ve nihayet Harbiye Nâzırı Enver Paşa'yı aramış. Bu zevat o gün İstanbul civarında yapılmakta olan manevra meydanında olduklarından akşama kadar kendilerine haber verilmek imkânı bulunamamış. Ancak gece malûmatları olabilmiş. Abidenin yıkılmamasını sağlamak üzere geceden üç tabur gönderilmiş. Ayrıca Harbiye Nezareti Daire Müdürlerinden birçok da subay yollanmış... Bizim alay kumandanını görünce "Nezaretin emri var, abideyi yıkamazsınız" dediler. O da "Muhakkak yıkacağım" diye cevap verdi".

Yıkarım, yıkamazsın diye tartışılırken, bizim yarbay kumandanının kulağına "Efendim, siz lâfa tutun, ben ateşleyeyim" der. Sessizce abideye çıkar, tahrip kalıplarını yerleştirir, kalabalığa "Kaçın ateşliyorum" diye bağırıp ateşler: "Bir saniye sonra bir infilâk. Gözler, fotoğraf adeseleri, çarpan yürekler oraya çevrildi. Kesif bir duman görmeye mâni. Yalnız çöküntüden mütevellid büyük bir gürültü".

O güzelim abideyi yıkanlar, şimdi onun yerine Yeşilköy'de üzerinde atlı arabalarla itfaiye arabalarının park ettiği boş ve berbat bir arsa bulunuyor olmasına sebep olanlar, kendilerini kahraman olarak görürler. Yaptıkları barbarlık yanlarına kalır: "Abide bu hale geldikten sonra hükûmet bunun tamamen kaldırılmasına karar verdi. İstihkâm taburları çalıştırıldı ve iş tamamlandı. Hükûmet yıkanları aramadı. Mesuliyet cihetine gidilmedi".

Yine de kafama takılı kaldı. Olay Doğanay'ın dediği gibi gerçekleşmişse, bu iş hükümetin karar ve ilânıyla değil de bir alay kumandanının kabadayılığıyla yapılmışsa, fotoğrafçılar (ve belki de Fuat Uzkınay) nasıl haber alıp da Yeşilköy'e gitmişler? ■

[1] Agâh Özgüç, *Kronolojik Türk Sinema Tarihi, 1914-1988.*, (Kültür ve Turizm Bakanlığı, Sinema Dairesi Başkanlığı, 1988) s. 7.
[2] Giovanni Scognamillo, *Türk Sinema Tarihi*, Birinci Cilt, 1896-1959, (Metis Yayınları, İstanbul, 1987) s. 21.
[3] A. g. e., s. 21.
[4] *Tarih Dünyası*, No. 4, 1 Haziran 1950, s. 141.
[5] Y. Bahri Doğanay, "Ayastefanos'taki Rus Abidesi Nasıl Yıkıldı?", *Tarih Dünyası*, No. 6, 30 Haziran 1950, s. 245-47.

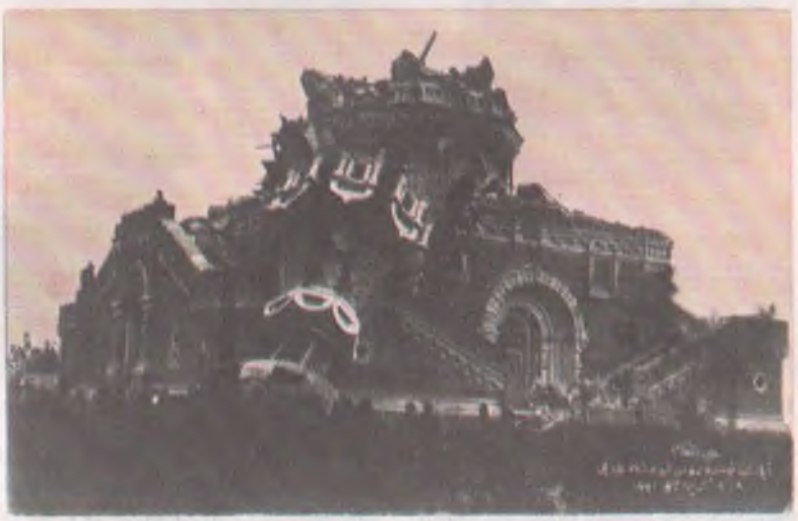

"Millî İntikam
Ayastefanos'ta Rus Abidesi'nin Hedmi 2 Teşrini Sâni" (üstte) ve "2-5 Teşrini Sâni" (altta).
Atakan Omurtak Koleksiyonu

Abidin Dino'nun ilk eserlerinden biri: Rusya'ya gitmeden önce yaptığı Lenin Portresi.
(sağ üst köşedeki imzasını, sonradan atmış.)

Rasih Nuri Koleksiyonu

İTALYANCA BİR KİTAP

VENEDİK VE TÜRKLER

Derleyen
Fatma Mansur Coşar

Osmanlı tarihi ile ilgilenenler için, Osmanlı varlığının Batı varlığı ile karşılaşmasının ve yüzleşmesinin, genellikle bir askeri güç çekişmesinden daha karmaşık ve çok boyutlu olduğu açıktır. Yüzyıllarca süren çatışmalardan sonra - ve de, şöyle veya böyle hâlâ süren - bu karşılaşmada her iki tarafın düş dünyasında bazı imgelerin oluşmasından daha doğal bir şey olamaz. İlginç olan, yüzyılların getirdiği tüm sarsıntı ve değişimlere rağmen, bu imgelerin çok az bir değişikliğe uğramalarıdır.

Adı geçen kitapta, birkaç İtalyan tarihçi Venedik-Osmanlı ilişkilerini değişik açılarıyla ele alıyor. Bu yazıları okurken nasıl bir Türk imgesi meydana çıkıyor? Venediklilerin Türk imgesi nasıl gelişmiş? Ve neden Venedik?

Hıristiyan dünyası ile İslam dünyasının karşılaşması ilk olarak Araplarla başlıyor. Gerek Sasanîlerin, gerek Emevîlerin çok geniş coğrafyalarda yayılması ve bilhassa İspanya'nın fethinden sonra Batı'da doğan İslam korkusu Haçlı seferleriyle devam eder. Akdeniz evreninde devletleri, ticaretleri, kültürleri ve korsanlarıyla Araplar hâkimdir. On birinci yüzyıla kadar bir Türk imgesi ya yoktur ya da Arap imgesi ile karıştırılır. Ancak, İstanbul fethinden çok daha evvel, Türklerin Anadolu'ya yerleşmesiyle, Batı zihniyetinde imgede bir ayırım meydana geliyor. Aralarında tek ortak yan, ikisinin Müslüman olmasıdır.

Arapların ağırlık merkezi Batı Akdeniz iken, onüçüncü yüzyıldan itibaren Doğu Akdeniz Osmanlıların oyun meydanıdır. Ve bu meydanda en etkin devlet, Bizans İmparatorluğu ile olan eski ilişkilerini Osmanlı İmparatorluğu ile sürdüren Venedik Cumhuriyetidir. Batı'nın gözünde Venedik Hıristiyanlığın en uç savunucusudur ve Batı ile Doğu arasındaki köprüdür.

Resmî ilişkiler Orhan Gazi ile imzalanan anlaşmayla başlar, fetihten sonra Fatih Sultan Mehmet ile pekişir ve Venedik Cumhuriyeti'nin 1866'da İtalya Birliği'ne katılması ile son bulur.

Yedi yüzyıl boyunca Osmanlı Doğusu korku yaratan, gizem dolu, nefret, hayret, merak, kıskançlık, küçümseme, hayranlık duyguları uyandıran bir dünyadır, Batılılar ve Osmanlıyı en yakından tanıyan Venedikliler için. Bu duygular yumağında İslam öğesi hep vardır ve varlığını zamana ve mekâna göre, az veya çok, gizli veya açık bir biçimde hissettirir.

Bütün bunlara rağmen geleneksel hale gelmiş İslam düşmanlığı ilişkilerde baş rolü oynamaz. Venedikliler sadık ve imanlı Hıristiyanlardır. Fakat Venedik'in can damarı ticaretti. Bu birkaç bataklık ada üzerinde kurulmuş devlet için, deniz topraktan önemlidir ve deniz ticareti hayati bir önem taşır. Venediklilerin ticarete karşı besledikleri sadakat büyüktür. Denemeleri gözden geçirirken okurun içinde bir kuşku uyanıyor. Bu İslam düşmanlığı elverişli bir diplomatik araç olmasın? Bazı hallerde, realpolitiğe, ticari realpolitiğe yakıştırılan bir süs olmasın? Hatta, pek de değilmeye gelmeyen bir bahane olmasın? Aziz Thomas Aquinas için, akıl, imanın hizmetkârıdır. Venedikliler için, büyük bir olasılıkla iman, ticarî aklın hizmetkârı olsa gerek.

Bu aydan itibaren Venedik-Osmanlı ilişkilerinin bazı yanları ele alınacak. İlk olarak, şiirsel bir şekilde adlandırıldığı üzere, San Marco Aslanı ile Hilal'in arasındaki siyasi ve askeri ilişkilerin üzerinde durulacaktır. Birinci yazı Alberto Tenenti imzasını taşıyor ve adı, "Yüzyıllarca Süren Bir Çatışmanın Profili."

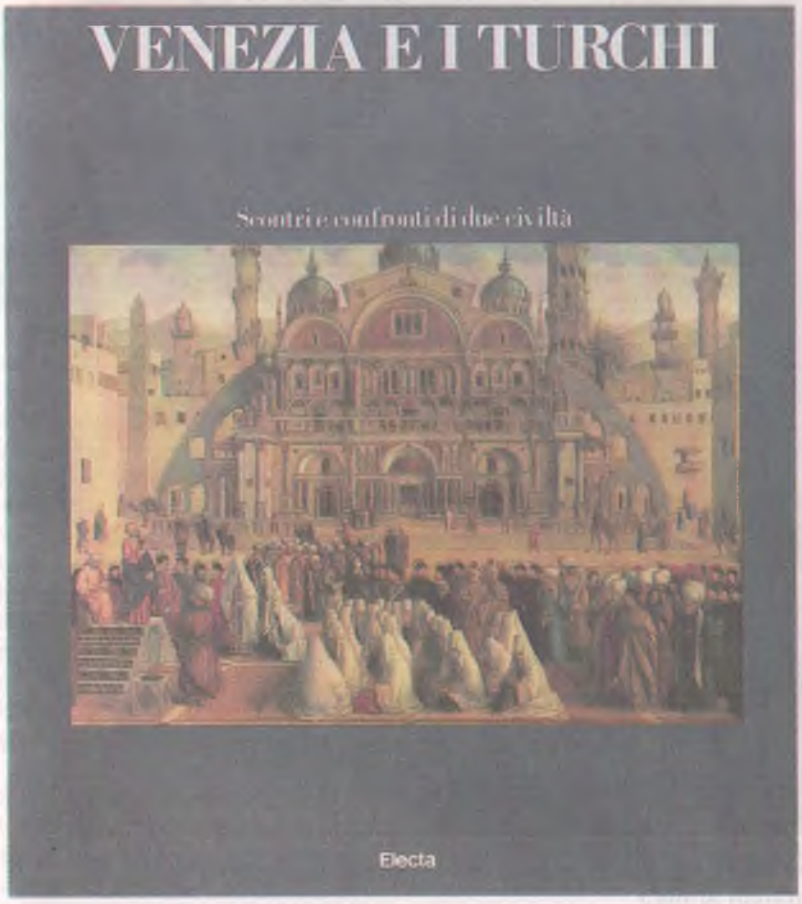

Kitabın kapağı (Milano: Electa Editrice, 1985).

Tenenti, yazısına simgesel saydığı bir olayı nakletmekle başlıyor:

30 Haziran 1497 günü Kutsal Topraklara Hıristiyan hacıları taşıyan bir Venedik kadırgası Çuha (Cerigo) Adası açıklarında dokuz Türk teknesiyle karşı karşıya gelir. Osmanlı Amirali Venedikliden demirlemesini ister. Venedikli reddeder -ya bunlar korsansa?- Bunu düşünmesi olağandır, çünkü Berber korsanları ve resmi Osmanlı donanması aynı simgeyi taşımaktadır, hilali. Üstelik Türk neden kendisini tanıtmamaktadır? Şiddetli bir çatışmadan sonra her iki taraf çok sayıda ölü ve yaralı verir. Venedikli şöyle der: "Bilmediğim bir kimseye boyun eğmektense Sinyoriya'nın şerefi için ölümü yeğlerim". Osmanlı'nın cevabı ise şöyledir: "Bu kibir de ne? Senden büyük ve güçlü olana saygı borcun olmalı". Bu olay sırasında iki devlet savaş halinde değillerdi. Her ikisi de hükümetlerine can ve mal kaybı için hesap vermek zorunda idiler. Buna rağmen savaştılar. Yazara göre, bu çarpışma ve onu izleyen diyalog, iki devlet arasında esen hâkim havayı oldukça doğru bir şekilde yansıtmaktadır. Bu durum, bu tutum Adriyatik ve Ege sularında ondördüncü yüzyıldan onyedinci yüzyılın sonlarına kadar süregelmişti ve sürecekti.

O çatışmadan sonra Venedikli kaptan esir alınmamıştı. Yazara göre, bu da gösterir ki, acımasız olmasına acımasızdı Osmanlı, ama aynı zamanda cesur bir düşmanı takdir edebilirdi. İki taraf tüm ayrılıklarına rağmen bir duygu ve davranış biçimini paylaşıyorlardı. O da, mensup oldukları devlete karşı duydukları gurur ve saygıydı. Dolayısıyla, birçok olayda birbirlerine yönelttikleri en sık rastlanan suçlama, fazla kibirli olmalarıydı.

İki devlet arasında ayrıntılar yüzeysel değildi. Karşılıklı çıkar çatışması bir yana, iki kültürün arasında derinlere inen bir "başkalık" duygusu vardı.

Her ne kadar barış ve savaş yılları toplamında barış yılları ağır basmış ise de, bu "başkalık" kendini her zaman gösteriyordu. Fakat, realpolitik ve ticaret -ikisi aynı şey olabilirlicapları, bu iki devleti bir arada yaşamaya zorluyordu. Kaldı ki, gereksinimleri birbirlerini tamamlıyordu. Venedik bir ada ve limanlar devletiydi. Kısa aralıklar hariç, hiçbir zaman arkakarası (hinterland) olmamıştı. Yaşantısı deniz ticaretine dayandığından, zamanla deniz yayılmacılığına yönelmişti. Osmanlı ise, askeri ve göçer kimliğini kara yayılmacılığında buluyordu. Örneğin, Girit Venedik'e aitti, fakat ada Osmanlıların stratejik alanının içinde idi.

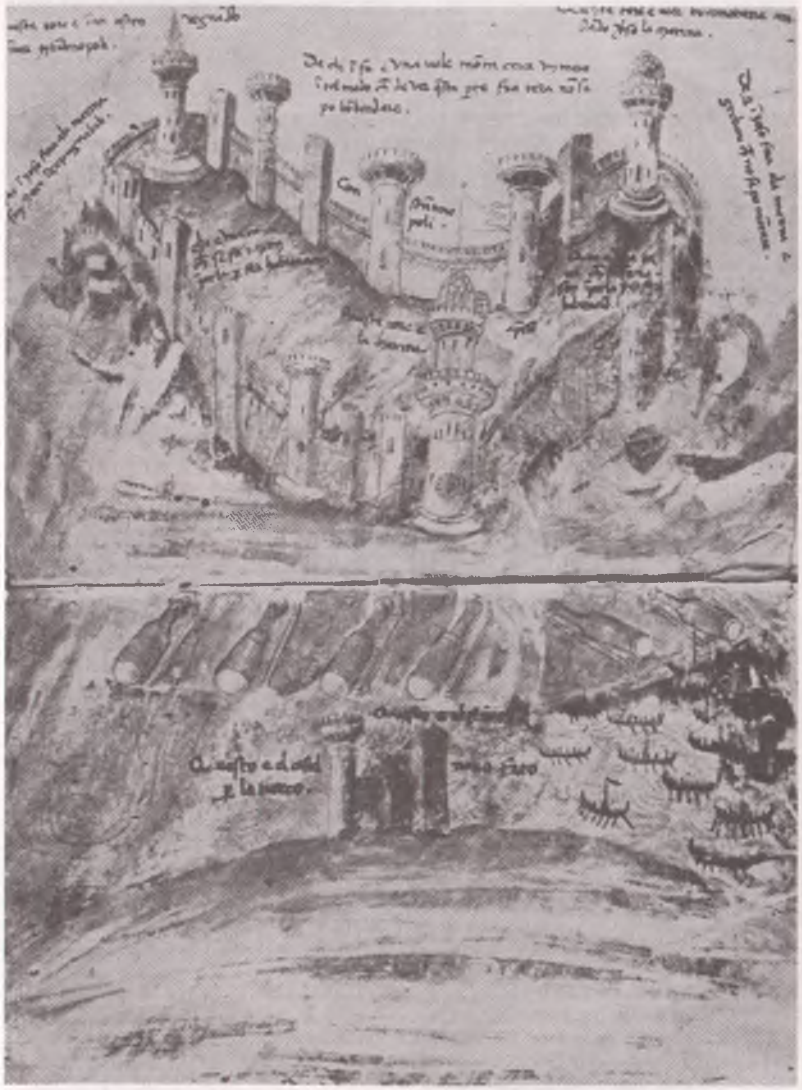

Rumeli Hisarı'nın 1453'te bir Venedik casusu tarafından yapılmış en eski resmi

(Milano: Biblioteca Trivulziana).

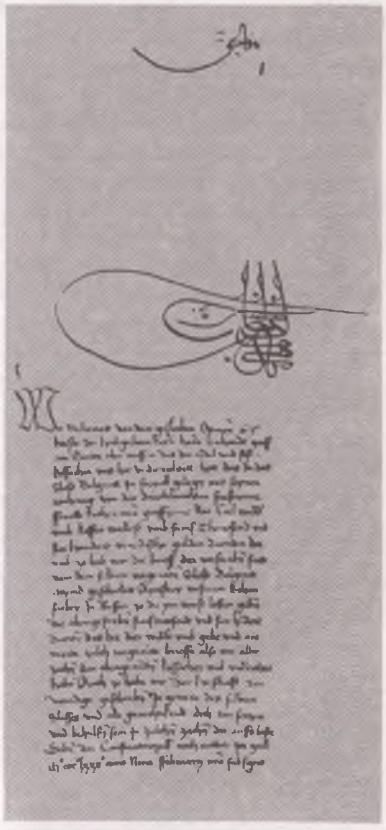

Fatih Sultan Mehmed'in Venedik lehçesiyle yazdırdığı 24 Nisan 1480 tarihli namesi.

Suriye ve Mısır fetihleri ile de Venedik'in tüm Yakın Doğu limanları Osmanlı hâkimiyetine geçmiş oldu.

Stratejik çıkarlara maddi çıkarlar ekleniyordu. Venedik tüccarlarından alınan gümrük ve diğer paraların tutarı, onlara satılan tarım mahsulleri ve hammaddeleri, onlara uzak yerlerden mal getiren kervanlardan alınan paralar hiç de küçümsenecek boyutta değildi. Diğer bir örnek verecek olursak, Osmanlı sınırları Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ne ulaştığında, oradaki Portekiz tüccarlarının geliş gidişleri azalmış ve Venedik Uzak Asya ürünlerini daha rahat ve düzenli bir şekilde Avrupa'ya taşıyabilmişti.

Zamanla Venedik tüccarı karşısına Fransız, İngiliz, Hollandalı tüccar dikilmeye başlamış, Osmanlı bu rekabete karışmadığı gibi, kendi çıkarlarını bu rekabetten dolayı daha kolay bir şekilde kollayabilmiştir.

Hıristiyanlık ve İslam öğelerine gelince, başka Avrupa devletlerine kıyasla Venediklilerin Haçlılık duyguları göreli olarak daha zayıftı. Avrupalılar bundan dolayı Venedikliler i suçlamaktan geri kalmıyor, başta Papa her fırsatta onları kışkırtmaya bakıyorlardı. Ne var ki, Venediklilerde İslama karşı düşmanlık hissi pek kuvvetli değildi. Batı devletlerine nazaran Venedikliler daha kosmopolitti - unutmamak lazımdır ki Venedik bir ara Bizans'ın bir parçası idi - Bizans ve diğer Doğu devletleriyle çok uzun yıllar alışverişte bulunmuşlardı. Bu özellik onlara kültürlerüstü, dinlerüstü bir yaklaşım sağlamıştı. Rönesans hümanizmasının, Akdeniz pragmatizminin bu yaklaşımlarında bir payı olmaması mümkün değildir. Gene de, inanç ve kültür farkı vardı, bunu duyumsuyorlardı. Burada ilginç bir ayrıntıyı gözlemlemek gerekir. Venediklileri, Osmanlıya ve daha sonra Berberlere duydukları "başkalığı", diğer Müslüman halklara, örneğin Mısırlılara veya İranlılara karşı duymaz gibi idiler. Kaldı ki bunlar, Osmanlıya karşı Venedik'e yardım etmekten geri kalmıyorlardı. Yazara göre, bu da şunu gösteriyor: İslam'a karşı düşmanlık güçlü ve yayılmacı bir devlete karşı duyulan düşmanlıkla karışıktır. Olayın diğer yanı, Venediklilerin, Hıristiyan olmalarına rağmen, birçok Avrupa devletine karşı da düşmanlık duyguları sergilemeleriydi. Burada realpolitik öğesi din öğesine baskın çıkıyor. Yazarın sorduğu soru şudur: Venedik'in üst düzey devlet adamları -Senatörleri- için Türkler "barbar, kibirli ve cahildir." Yüzyıllar boyunca bu sıfatlara sık sık rastlanılıyor. Böyle bir yargıya nasıl varmışlardı, bu yargı nerden kaynaklanıyordu? İstanbul ve diğer Osmanlı limanlarında bir miktar Venedikli tüccar Bizans zamanından beri yerleşmişti. Bizans İmparatoru onlara özel ayrıcalıklar tanımıştı ve bu ayrıcalık Orhan Gazi ve ondan sonra gelen Osmanlı hükümdarları tarafından devam ettirilmişti. Onaltıncı yüzyılda İstanbul'da bir Venedik "Bailo"su -elçi- vardı. Fakat İstanbul'da olsun, taşrada olsun, bunlar başkentten ve diğer liman kentlerinden dışarı çıkmaz, Türkçeyi ne bilir ne öğrenir, Türk düzeniyle (*establishment*) ilişki kuramazlardı. İlişkiler "dragoman"lar aracılığı ile yürütülürdü. Bu tercümanların ise, Türkçe bir yana, İtalyancayı ne denli iyi bildikleri, aktardıkları bilgilerin ne denli doğru olduğu da belli değildir. Üstelik bu tercümanlar da kendi çıkarları uğruna bilgi saptırmaktan,

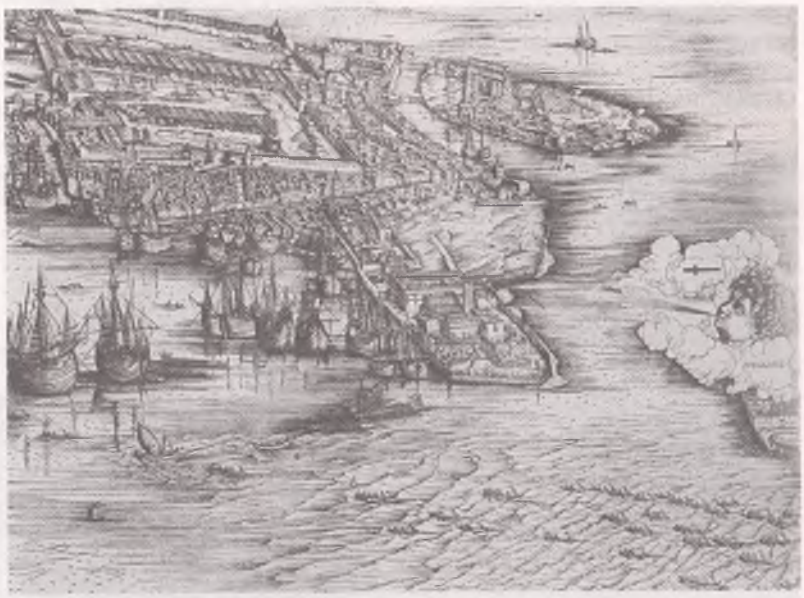

Türklerin Magosa Kuşatması. *(G.F. Camotio, 1571)*

Jacopo de' Barbari'nin 1500 yılında yaptığı gravürünün ünlü Tersane'yi (Arsenal) gösteren bölümü. *(Museo Civico Correr).*

Venediklilerin rakibi başka Avrupa tüccarları ile işbirliği yapmaktan kaçınmazlardı. Günümüzde de sık sık rastlanan bir olaya o zaman da tanık oluyoruz. İstanbul'dan Venedik'e dönen tüccar ve elçiler derhal birer Türk uzmanı olarak davranırlardı.

Aynı şekilde Türkler de Venedikliler hakkında ne fazla bir şey biliyor, ne de bilmek için çaba sarfediyorlardı. Bu durumda "sözle sarkıntılık" devam ediyordu. Türkler "dostluk ve nezaket duygularına yabancı", Venedikliler ise "hadlerine düşmediği halde saldırgan"dı.

Okura öyle geliyor ki, -ilerde görüleceği gibi- bu karşılıklı küfür edebiyatı çok defa bir bahane, adeta bir süs, dinle ilgisi olmayan girişimleri haklı gösterebilmek için bir sebepti.

Bununla beraber "başkalık" duygusu yalnız dinle ilgili değildi. Venedik ne bir dükalık, ne bir prenslik ne de bir krallıktı. Bin yıllık bir cumhuriyetti. Başındaki "Doge" (Doç) Senato'yu temsil ediyordu. Her iki kurum seçimle meydana gelirdi. Devlet idaresi tekil değil, çoğuldu. Kurumları Roma hukukuna dayalıydı, feodal öğeler taşımazdı. Bizde ise, Padişah mutlak yetkiye sahip, kurumlarımız örf ve şeriat kanunlarına dayalı bir İmparatorluktu. Venedik'te siyasi ve askeri yetkiler birbirinden ayrı, bizde aynı ellerde idi. Mülkiyet haklarına gelince, Venedik'te bu haklar şahsiydi ve veraset yolu ile babadan oğula geçerdi. Osmanlı'da dolaylı veya dolaysız, mal ve mülk devletindi.

Birileri asker ve toprak insanı, diğeri tüccar ve denizciydi. Venedikli varlığını Cumhuriyete, Osmanlı ise Padişahına adamıştı.

Bu gibi ayrıntılar göz önünde tutulursa, din öğesinin önemi o kadar büyük görünmüyor. Savaş halinde bir siyasi propaganda işlevi görebiliyor, taraftar toplamaya yarayabiliyor, ama yazara göre, Venedikliler hiçbir zaman -yüzyıllarca- komşu Hıristiyan devletlerine karşı besledikleri "derin ve adeta yapısal kin ve nefreti" Osmanlıya karşı beslememişlerdir. Kaldı ki Venedik'in yayılmacılığı Hıristiyan topraklarını da içeriyordu, tıpkı Osmanlı yayılmacılığının Müslüman topraklarını içerdiği gibi.

Genelde upuzun, girintili çıkıntılı deniz ve kara sınırlarında Venedik savunmada, Osmanlılar saldırıda bulunuyordu. Osmanlılarda olduğu gibi, Venedik'te de "şahinler" ve "güvercinler" vardı. Ve bunlar uluslararası satranç tahtalarında çeşitli stratejileri belirliyorlardı. Bu durumlarda güç öğesi nasıl din öğesinden daha önemli olmasın? Bir Bailo'nun dediği gibi, "Bizler, savaşmak veya savaşmamak arasında seçim yapmak durumundayız, her zaman, hep tetikte olmalıyız." Haçlı seferlerinin çok uzağındayız, bunları okurken.

Venedik Osmanlılarla bir arada yaşamaya mecburdu. Denge arayışları, zamanı gelince, ödün vermeyi de içeriyordu. Bütün mesele Venedikliler için, o ödünlerin niceliğinin ve zamanlamasının hesaplamasında idi. Osmanlılar da, kendi iç diyalektiklerine göre davranıyor, Venedik'in güçsüz düştüğü zamanları kolluyor, kendileri başka yerlerde savaşırken, örneğin İran veya İspanya'da Venedik'in olası saldırılarına dikkat ediyorlardı. Kaldı ki bu geniş sahalara yayılmış iki devletin, uç sınırlarında olan bitenlerden, girişilen ufak tefek çatışmalardan haberleri olmayabilirdi. Savaş her zaman "resmi" değildi. Gene zamanla, Osmanlılar Venedik'i bir ikincil düşman olarak görmeye başlamış, Batı devletleriyle giriştiği çatışmalarda Venedik'in tarafsız kaldığını gözlemlemişti. Beş yüzyıl boyunca Venedik-Osmanlı ilişkileri değişik evrelerden geçmiştir. Yazara göre, bunlar başlıca üç dönem içinde irdelenebilir.

Birinci dönem 1300'lerden İstanbul fethine kadar uzanır. O dönem de Osmanlı deniz kuvvetleri Venedikliler için bir tehdit olarak görünmüyor. Osmanlı saldırıları zaten Venedik topraklarına yönelik değildir. Ondördüncü yüzyılın ilk yarısında Venedik gemileri yalnızca Türk korsanların saldırısına uğrar. Bu korsanlar İnebahtı (Lepanto), Modon (Modone) ve Avlonya (Valona) limanlarını üs olarak kullanırlar. Bu gayriresmi işgale karşı Venedikliler fazla bir tepki göstermezler. Kuzey Karadeniz ve Güney Akdeniz'den getirmeye zorunlu oldukları buğday onlar için ha-

İnebahtı (Lepanto) Deniz Savaşı: 7 Ekim 1571. *(Museo Civico Correr)*

yati bir ihtiyaçtı. Ankara savaşından sonra Osmanlı'nın yükselişi biraz yavaşlamıştı, buna rağmen, Osmanlı Macar, Polonyalı, Rumen ve Sırp haçlı seferlerine göğüs gerebildi. Venedikliler bu durumda isteksiz de olsalar haçlılara yardımda bulunmuştu. Fakat Venedik'in ve Osmanlı devletinin doğrudan karşı karşıya gelmesi, ancak 1470'te gerçekleşmiştir. Yazara göre, Osmanlılar bu arada yeni bir yayılma hamlesi olarak, Eğriboz'a (Euboea) saldırır ve bu savaş ikinci dönemin başlangıcıdır. Eğriboz'un ele geçirilmesi, Osmanlıların Friuli topraklarına girmesi Venedikliler için ciddi bir tehdit olarak görülüyor. Halk dehşete düşmüş, Fatih'in sergilediği görkemli deniz ve kara kuvvetleri Venedik'i korkutmuştur. Zamanın bir gözlemcisine göre, "deniz bir ormana dönüştü, 400 parça donanma sayabildim. Karşı gelebilmek için en az 100 tane kadırga gerekir".

Eğriboz savaşı birkaç yıl sürmüş ve Venediklilerin deniz imparatorluğunun doğu sınırı çökmüştü, bu da Ege'deki mutlak hâkimiyetlerini sarsmıştı. Bundan sonra, 1470-1669'a kadar iki yüzyıl süresince bir denge kurulabilmiş ve bu devam etmiştir. Tenenti'ye göre, bu dengenin başlıca öğeleri şunlardır:

Venedik donanması teknik ve genel nitelik bakımından üstündü. Ne var ki, tersaneleri yalnız Venedik'te bulunuyordu. Her an, her türlü tehdit altında bulunan bu deniz imparatorluğunun ada ve limanlarında tersane bulundurulamazdı. Savaşçıları ise, genellikle yabancı uyruklu forsalar (kürek mahkûmları) idi. Üstelik kara kuvvetleri yoktu. Osmanlılara gelince hem İstanbul'da hem başka limanlarda tersaneleri bulunuyordu. Savaşçılarının bir kısmı köle idi, fakat önemli bir kısmı eski Venedik kolonilerinden gönüllülerdi. Buna karşılık, gemileri teknik bakımından daha zayıftı.

Osmanlılara yardım edenler de vardı: Örneğin, Berber emirliklerinin kaptan ve gemicileri, hatta korsanları. Bu durumda Venedikliler saldırıdan sakınıyor, Osmanlı donanmasının hareketlerini uzaktan gözetmekle yetiniyordu. Ancak iki defa Venedik Osmanlı'nın görkemli askeri gücüne karşı çıktı, bunu da İspanyolların yardımı ile yaptı. 1538'de Preveze savaşında yenilmişler, fakat 33 yıl sonra İnebahtı savaşını kazanmışlardı. Buna rağmen, her iki savaşta Venedikliler ayrı barış imzalamaya mecbur kalmışlardı. Netice olarak 1540'ta Ege'de birçok adayı ve 1573'te Kıbrıs Krallığını Osmanlılara teslim etmişlerdi. Barış 1644'e kadar sürmüştür, çünkü o arada Osmanlılar denizde büyük seferlere çıkmıyorlardı. Bu dönemde Akdeniz tam bir korsan yatağına dönüşmüştü. Gerek Katolik, gerek Protestan olsun korsanlar Venedik gemilerine saldırıyorlardı. Müslüman korsanlar da -Berberler- bu işlerden geri kalmıyorlardı. Hepsi de ganimet hırsına din savaşı süsü vermekteydi. Berberler himaye edilmek için Osmanlı donanmasına katılıyorlardı. Böyle bir durumda, Venedikliler ve Osmanlılar arasında karşılıklı suçlamalar, şikâyet ve misillemeler arttıkça artıyordu. Nihayet, üçüncü dönemin başlangıcı olacak Kandiya savaşı patladı. Girit, 1200'lerden beri Venediklilerin elinde idi ve onlar için son derece önemli bir konumda idi. Bu dönemlerde Girit halkı hem Hıristiyan korsanlardan payını alıyor hem de Venedik'ten durmadan yardım isteğinde bulunuyordu. Bu meyanda, Venedik ve Osmanlılar arasında ilginç bir benzerlik daha ortaya çıkıyor. Nasıl ki Osmanlılar Müslüman korsanları cezalandırmıyorsa, Venedik de Hıristiyan korsanlara meydanı boş bırakıyordu.

Kandiya savaşı olağan sayılabilecek bir olayla başlar.1644 yılında bir Osmanlı filosu Malta'dan gelen bazı gemilere el koymuştur. Fakat olay beklenen şekilde gelişmez. Girit za-

Türklere karşı savaşan Venedik gemilerinden biri (1692).

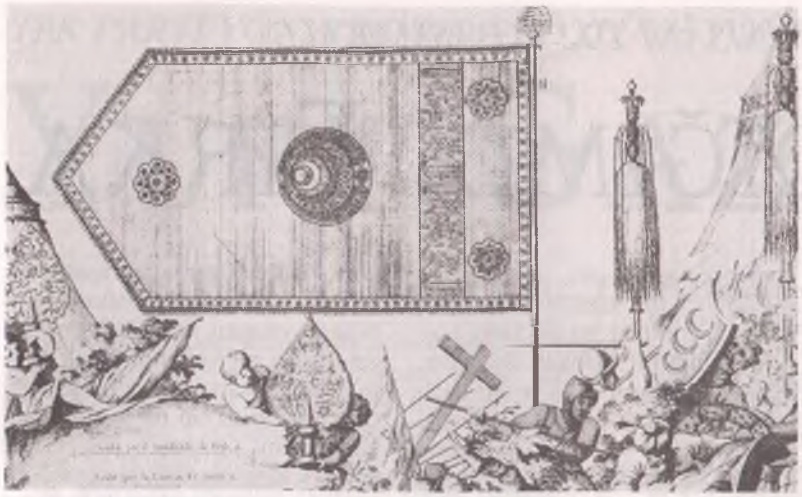

1687'deki Türk-Venedik Savaşını gösteren bir tablodan Osmanlı sancağı ve tuğları

ten uzun zamandan beri Osmanlı'yı rahatsız ediyordu, hareket sahasında önemli bir engeldi. Osmanlılar Girit'e ani bir şekilde bir çıkarma yaptılar ve böylece savaş patladı. Bu iki devlet arasında en uzun sürecek savaş olup, bilindiği gibi, Osmanlıların lehine neticelendi. Yirmi beş yıl süresince Venedikliler Dalmaçya'dan Çanakkale'ye kadar savaştılar, Osmanlıların Ege'deki iletişim hatlarını kesmeye çalıştılar, hatta İstanbul'da oralara kadar geleceklerine dair korkulu dedikodulara sebep oldular. Okurun ilginç bulduğu husus şu ki, uzun yıllar süresince ve Venedik bu kadar çetin bir çaba verirken hiçbir Hıristiyan devleti ona yardım etmedi. Stratejik ve ticari çıkarlar söz konusu olunca, yine din öğesi yok sayılabilecek kadar önemsizleşmişti.

Onyedinci yüzyıldan sonra Venedik Cumhuriyeti ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler yavaş yavaş değişmeye başlar. Venedik deniz imparatorluğu giderek çözülür. Egemenlikleri altında tuttukları bazı ülkelerde yeni bir olay görünmeye başlar: Karadağ'da ve Yunanistan'da olduğu gibi, ulusçuluk. İtalya'daki diğer devletler Venedik'i karadaki mülkleriyle ilgilenmeye zorluyordu. Osmanlılara gelince, onlar da eski güçlerini yitirmeye başlamışlardı. İki eski dost-düşman birbirini gözetmekte, öbürünün sonunun gelip gelmediğini sorgulamakta idiler. Fakat, eninde sonunda olan olur. Venedik Cumhuriyeti 1866'da İtalya Krallığı'na katılır, ve 1923'te Osmanlı İmparatorluğunun bağrından Türkiye Cumhuriyeti doğar.

Gelecek yazıda: faaliyetleri, davranışları ve ilişkileriyle İstanbul'daki Venedik tüccarları ele alınacaktır. ■

Bilim ve Teknik
TÜBİTAK
27 NCİ YIL
26 yıllık birikimi 27.yıla taşıdık
• Takvimin evrimi OCAK SAYISINDA
• Leonardo da Vinci ve anatomi
• 800 yıllık otomatik makineler
• Bilim öğrencisi bir öğretmen: Mustafa İnan
• Orion Takımyıldızı
BİLİM VE TEKNİK DERGİSİ ATATÜRK BULVARI NO: 221
06680 KAVAKLIDERE-ANKARA TEL: 466 52 00 FAX: 427 13 36

SON TELGRAF 14 KÂNÛNİSÂNİ 1925 (BAŞMAKALE)

BEKLEDİĞİMİZ FIRKA

İktisat Doktoru
Vedat Nedim

Siyasî fırkalar, bir memleketteki muayyen sınıfların ve sınıflar içindeki muayyen iktisadî, içtimaî menfaatlerini temsil, müdafaa, tahakkuk ettirmek maksadıyla teşekkül eder, her siyasî fırka sınıf fırkasıdır.

Sınıfî bir mahiyeti, bir gayesi olmayan fevka's-sunûf (sınıflarüstü) bir parti tasavvur bile olunamaz! Şu kadar var ki istinâd ettikleri sınıf temeli dar ve zayıf olan fırkalar kendilerini daima "sınıfların üstünde" göstermeye çabalarlar. Bütün burjuva partileri ya ticaret, ya sanayi, ya ziraat, ya da finans sermayesine istinâd ettikleri halde beynelmilel siyaset tarihinde şimdiye kadar bir "tüccârlar fırkası", bir "sanayiciler fırkası", bir "ashâb-ı arazi fırkası" işitilmemiştir.

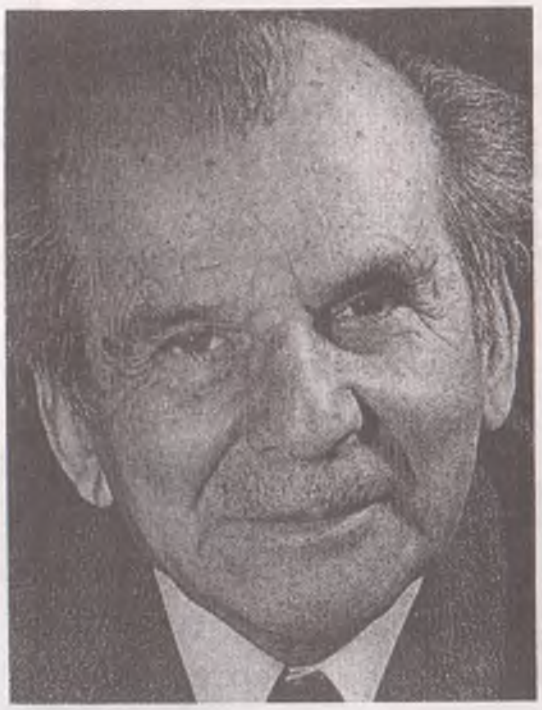

Parti hayatının çok tekemmül etmiş olduğu Almanya'da ticaret sermayesinin menfaatlerine istinâd eden partinin adı "Alman Halk Demokrat Partisi"dir. Büyük sanayi sermayesine dayanan fırka, SİTİSENİG fırkası unvanıyla meşhur olmasına rağmen, "Alman Halk Partisi"dir. Monarşist jenerallerin, büyük arazi ashabının partisi ise "Alman Millî Halk Partisi"dir.

Görüyoruz ki, Almanya'nın burjuva partileri "halk" kelimesinden bir türlü vazgeçmiyorlar! Başka memleketlerde de burjuva fırkaları hakiki adlarıyla değil maske-adlarla tecelli ederler. Liberal, konservatif, demokrat, nasyonal gibi sınıflar bu maske-adların en meşhurlarıdır. Gayeleri itibariyle geniş halk kitlelerine istinâd eden partiler ise her yerde, bilâtereddüd hakiki adlarıyla, hakiki renkleriyle ortaya atılırlar. Meselâ, işçi ve çiftçi partileri, sosyalist ve komünist partileri gibi.

Zâhiren pek ehemmiyetsiz, pek tâli gibi görünen bu ad farkı bize pek mühim bir hakikati ifşa eder. Türkiye'de yoksul çiftçi ve işçi sınıflarının geniş kitlelerine nisbetle mütegallibe, eşraf ve tüccar sınıfı nasıl gülünç bir ekalliyet teşkil ederse Avrupa memleketlerinin milyonluk proletarya orduları karşısında burjuvazi sınıfı da adeden pek cılız bir varlığa maliktir. Fakat her partinin nihâi gayesi hükûmet kuvvetini ele almak olduğuna göre bu hedefe vusul içün geniş halk kitlelerinin yardımını, reyini, kuvvetini temin etmesi şarttır. Binaenaleyh hakikatte küçük bir zümrenin, küçük bir sınıfın menfaatlerini temin maksadıyla teşekkül eden burjuva partileri halkın ekseriyetini kendilerine celb edebilmek içün yaldızlı programlar, riyâlı vaadler, gösterişli sözlerle mücadeleye girişirler...

Cumhuriyet Halk Fırkası da öyledir. Halk kelimesi bir halitayı ifade eder. Halk her yerde her memlekette iktisadî ve içtimaî menfaatleri birbirine uymayan hatta birbirine zıd sınıflardan mürekkebdir. Sınıf mefhûmu inkâr kabul etmez bir şeniyettir. Halk Fırkası'nın hangi sınıfa istinâd ettiğini öğrenmek istiyorsanız şehir ve kasabalardaki mutemedlerine bakınız. Göreceksiniz ki hepsi bilâistisnâ ya mütegallibe, ya eşraf, ya tüccar yahut da burjuvalaşmaya yeltenen asker ve münevverler sınıfına mensupturlar. Bu zümreler ise Türkiye halkının gayet gülünç bir ekalliyetini temsil ederler. Beri tarafta şimdiye kadar bütün saltanatların, hükûmetlerin ve fırkaların lâkayd kaldıkları kahir bir ekseriyet vardır ki işte bu zümrenin menfaatlerine, haklarına istinâd edecek bir partiyi özlüyoruz. Bu zümre, işleyenler ve muztaribler zümresidir. Türkiye'de yedi milyon nüfus var ise bunun hiç şüphesiz ki altı milyon beşyüz bini işleyen sınıfı teşkil eder. İşleyen sınıf yani yaşamak içün işlemek ve say kuvvetini satmak mecburiyetinde olan sınıf: Küçük çiftçi, yoksul işçi, küçük memur, küçük zabit, ahar hür meslek erbâbı. Kısaca Türkiye'nin bel kemiği olan sınıf.

Bu sınıfın menfaatlerine istinâd edecek bir çiftçi ve işçi partisinin doğumu Türkiye'nin siyaset tarihinde en hayırlı ve en mühim bir inkılâb olacaktır.

Halk ile alâkası yalnız adlarıyla olan partilere mukabil halkın en kesir, en ziyade himâyeye muhtaç, en ziyade ezilen, soyulan ıztırab çeken sınıfına istinâd eden bir parti... İşte bizim özlediğimiz büyük hareket!..

(Çevrimyazı: Yücel Demirel)

TEK PARTİ YÖNETİMİ'NDE KÖYLÜYE YÖNELİK PROPAGANDA

YURT GAZETESİ

Hakkı Uyar - Türkan Çetin

Cumhuriyet döneminin birçok gelişmesinin temeli II. Meşrutiyet döneminde atıldı. Ulusçuluk fikrinin gerçek anlamda tartışıldığı ve ele alındığı dönem II. Meşrutiyet yıllarıdır. Cumhuriyet döneminin köylü politikasının ilk belirtileri de bu dönemde görülür.

II. Meşrutiyet yıllarında köylünün içinde bulunduğu durumu Ahmet Şerif ve Parvus Efendi ilginç bir şekilde anlatırlar.[1] Ancak, İttihat ve Terakki yönetimi, köylünün içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıları çözmeye yönelik bir çaba içerisine pek girmedi; "millî iktisat" politikası çerçevesinde "millî burjuvazi" yaratmaya yöneldi.[2]

Köylüye yönelik yapılan etkinlikler, dernek kurmaktan öteye gidemedi. 1914 yılında kurulan "Köylü Bilgi Cemiyeti" ve bunu takiben 1917 yılında kurulan "Halka Doğru Cemiyeti" bu dernekler arasında sayılabilir.[3]

Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında en çok yıpranan köylüydü. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, ülke nüfusunun yaklaşık %80'i köylerde yaşıyordu. 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre; Türkiye nüfusu 13.748.720 idi. Şehirlerde yaşayanların nüfusu %24.2'lik (3.300.000) bir paya sahipken, köylerde yaşayanların nüfusu %75.8'lik (10.342.000) bir paya sahipti.[4] Salgın hastalıklar, yoksulluk, işgalde kurtarılan bölgelerde yanmış ve yıkılmışlık egemendi.

Yeni Türkiye'nin hedefi; çağdaş, laik, ulusal bir devlet ve toplum yaratmaktı. Ancak, bunu yaratmak hiç de kolay değildi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen ekonomi politikası bunu sağlamaktan uzaktı. İzmir İktisat Kongresi'nde (1923) alınan kararlar, liberal ekonomi politikasına yönelik kararlardı.[5]

1930 yılına kadar geçen dönem içerisinde Cumhuriyet yönetiminin köye yönelik bazı olumlu politikalar izlediği görülür. Bunun sonucu olarak, Cumhuriyet'in ilanının ardından, 5 ay kadar kısa bir süre sonra Köy Kanunu çıkarıldı. Böylece, köyler ilk defa tüzel bir kişilik olarak kabul ediliyordu. Kanun, 97 maddeden oluşuyor ve köylünün sağlık, eğitim, ulaşım, makinalaşma, tarım, yönetim hatta günlük yaşantısını düzenleyen birçok maddeyi de içeriyordu. Kanun, tam anlamıyla uygulandığında Cumhuriyet yönetiminin ideal köy tipi ortaya çıkacaktı. Köy Kanunu'nun uygulanmasıyla büyük bir başarı elde edilebileceğini göstermek amacıyla "numune köyler" oluşturuldu. Ancak, Köy Kanunu uygulama aşamasındayken, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın çıkması, Kanun'dan istenilen başarının sağlanmasını engelledi.

Köy Kanunu'nun çıkarılmasının yanı sıra, Âşâr vergisi kaldırıldı (1925); Ziraat Bankası'nın etkinlikleri artırılarak kredi verme işi kolaylaştırılmaya çalışıldı. Kurulması düşünülen Köy Bankaları projesi gerçekleştirilemedi. 1924 yılında Tarım Kredi Kooperatifleri'nin kuruluşunu teşvik edici nitelik taşıyan 428 sayılı İtibari Zirai Birlikleri Kanunu çıkarıldı. Bu kanun kooperatiflerin kuruluşunu hızlandıramadı. 1929 yılında çıkarılan 1470 sayılı Zirai Kredi Birlikleri Kanunu ile Tarım Kredi Kooperatifleri'nin kuruluşunda sorumluluk Ziraat Bankası'na verildi.[6] Ziraat Bankası'nın sorumluluğu üstlenmesinden sonradır ki, kredi kooperatiflerinde hızlı bir yaygınlaşma görüldü. Bu da özellikle Dünya Ekonomik Bunalımı'nın yoğun olarak yaşandığı 1929-1930 yıllarında oldu.

Türkiye'de, 1930 yılına gelindiğinde Türk Devrimi üst yapıda büyük ölçüde gerçekleşmişti. Devrim'in üst yapıda yoğun olarak devam ettiği 1924-25 yıllarında denenen çok partili rejim (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası denemesi) başarısız olmuştu. 1930 yılında ikinci bir denemeye girişildi. Fethi Bey'in kurduğu Serbest Cumhuriyet Fırkası kısa bir süre sonra kendini kapatmak zorunda kaldı. Kurulan diğer bazı partiler de kapatıldı. SCF'nin kapanmasını Menemen Olayı izledi. Bu gelişmeler ve dünya konjonktüründeki değişmeler CHF iktidarını yeni arayışlara yöneltti.

Ekonomik anlamda liberal ekonomi politikalarını bir kenara bırakan CHF iktidarı, devletçi ekonomi politikası izlemeye başladı. Halkın ekonomik seviyesini artırıcı önlemler alınmaya çalışıldı. Çünkü, Dünya Ekonomik Buhranı ve SCF denemesi halkın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıları açık bir şekilde ortaya koymuştu.

Halkın ekonomik seviyesini yükselterek, eğitim ve kültür alanlarında yapılacak atılımlarla Türk Devrimi'nin toplumsal tabanda benimsetilebileceği umuluyordu. Aslında karşılaşılan sorun büyüktü. 1930'lu yılların başında mevcut 40.000 civarındaki köyün yaklaşık 35.000'inde okul ve öğretmen bulunmuyordu. 32.000 köyde ise ne okul, ne posta teşkilatı ve ne de bakkal vardı. Tüm köylerde yaşayanların sayısı 11 milyon kadardı ve bunların ancak % 2'si okuma yazma biliyordu. 32.000 köyün nüfusu 400'ün altındaydı. Bu köylerin 16.000'inde nüfus 150'den de azdı.[7]

Tüm bu gerçekler büyük bir atılımın yapılması gerekliliğini ortaya koyuyordu. CHF iktidarı ilk iş olarak birçok dernek ve kuruluşu ya kapattı, ya da "himaye"si altına aldı. Böylece 1930 öncesinin "çok seslilik"inin yerine 1930 sonrasında "tek seslilik" egemen oldu. Kapatılan derneklerin başında, İttihat ve Terakki'nin "kültür" kuruluşu olan Türk Ocakları geliyordu. CHF iktidarı kendine ait yeni bir "kültür" kuruluşu olarak Halkevleri'ni kurdu (1932).

Türk Devrimi'nin ve O'nun ideolojisi olan Kema-

lizm'in toplumsal tabana "dokunması" sürecinde Halkevleri'nin yanı sıra Millet Mektepleri, Halk Okuma Odaları, Spor Kulüpleri, eğitim ve kültür alanlarında etkinlikte bulunan çeşitli dernekler, Muallim Birlikleri, Halkodaları, Köy Eğitmenliği Örgütü, Köy Enstitüleri ve köylüye yönelik çeşitli kursların (Gezici Köy Demircilik ve Marangozluk Kursları, Köy Kadınları Gezici Kursları) büyük rolü oldu.

Ortaöğretim düzeyinde Cumhuriyet ideolojisinin verildiği Tarih ve Yurttaşlık Bilgisi derslerini Üniversite düzeyinde okutulan Devrim Tarihi Dersleri izledi. Devrim Tarihi Dersleri, Mart 1934 tarihinden itibaren "üniversite son sınıf talebelerinden başka harp akademisi,mühendis, yüksek iktisat ve ticaret mektebi son sınıf talebeleri"ne[8] dönemin öndegelen CHP'li aydınlarınca verilmeye başlandı. Dersleri verenler "inkılâp ricali"ndendi: Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk ve Yusuf Hikmet Bayur.[9]

1930'lu yıllar CHP'nin yoğun bir şekilde Türk Devrimi'ni toplumsal tabana benimsetme faaliyetlerine hız verdiği yıllar oldu. Bunun doruğa ulaştığı Cumhuriyet'in 10. yılında (1933) M. Kemal, Türk Devrimi'nin hedefini "muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkmak"[10] olarak tanımlıyordu. 10. Yıl Marşı'nda da ülkenin dört bir yanının demir ağlarla örüldüğü övünülerek anlatılıyordu. Aynı yıllarda demiryollarının yanı sıra CHP il, ilçe, bucak ve ocak teşkilatlarıyla da ülkenin dört bir yanını sarmıştı. 1936 yılında, CHP'nin 50 il, 342 ilçe, 1.800 bucak ve 25.941 ocak teşkilâtı vardı.[11]

Cumhuriyet'in 10. yılı kutlamaları çerçevesinde[12], 29 Ekim 1933 tarihinden itibaren *Yurt* adında köylüye yönelik bir gazete[13] çıkarılmaya başladı.

CHF Kâtibiumumiliği'nin 17.10.1933 tarihinde "CHF Kâtibiumumisi Kütahya Mebusu Recep" imzasıyla CHF İdare Heyeti Reislikleri'ne gönderdiği yazıda *Yurt* gazetesi hakkında bilgi veriliyordu:[14]

1. "CHF *Yurt* adı ile yeni bir gazete çıkarıyor." Gazete'nin amaç ve konusu yalnızca köy ve köylüdür. Gazete, köy ve köylülerimizin tüm gereksinimleriyle ilgilenecektir. Köy ve köylüye "hitap" ederek, köy ve köylümüzün yurdun gelişmesinde izleyeceği yolda kendilerine "arkadaşlık etmeğe çalışacaktır. Halkçılık düşüncesi gazetemizin ana düşüncesidir." Gazete köylüye zarar veren şeyleri göstererek, onlardan korunma yollarını öğretecek, köylünün bilgi sınırlarını genişletecek yararlı bilgiler verecektir. "... hasılı köylümüzün gazetesi olacaktır."

2. *Yurt* gazetesi 15 günde bir çıkacak ve köylere ücretsiz olarak gönderilecektir.

3. Posta aracı uğramayan yerlere zamanında bir şey ulaştırmak güç olduğundan parasız olarak yollayacağımız *Yurt* gazetesi şimdilik, ya doğrudan doğruya posta teşkilatı olan ya da posta merkezlerinde posta kutusu bulunan köylere gönderilecektir. Şimdilik *Yurt* gazetesinin köylerin il içinde hangileri olacağını belirten bir liste göndereceğiz. Kendisine posta uğrayan ya da posta merkezinde posta kutusu bulunan köyler bu listeye girmişlerse bize bildirmelidirler.

4. *Yurt* gazetesinin ilk sayısını Cumhuriyet'in 10. yılı dolayısıyla, Türkiye'deki tüm köylere göndermek istiyoruz. Bu nedenle de ilk sayının nerelere ve nasıl dağıtılacağını ayrıca bildiriyoruz.

5. "*Yurt* gazetesinin bir 15 günlük sayısında daha çok yazı

YURT

Sayı: 1 • Cumhuriyet Halk Firkasının Köylü Gazetesi • 29 B. Teşrin 1933

Köy'üye parasız yollanır

İdare – Ankara Hâkimiyet matbuası karşısında

Türk Köylüsü,
Bayramın kutlu olsun.

10

Kendi başımızdan doğduğu için her zaman öğüneceğimiz Büyük Gazi Türk Köylüsüne karşı duyduğu yüksek duyguları şöyle anlatıyor:

"Yedi asırdanberi cihanın dört köşesine sevkedilerek kanlarını akıttığımız, kemiklerini yabancı topraklarda bıraktığımız ve yedi asırdanberi emeklerini ellerinden alıp israf evlediğimiz ve buna mukabil daima tahkir, terzil ile mukabele ettiğimiz v[illegible]nca fedakârlıklarına ve ihsanlarına karşı nankörlük, küstahlık, cebbarlıkla uşak menzilesine indirmek istediğimiz bu asıl sahibin huzurunda bugün ihtiramla hakikî vaziyetimizi alalım.„

Gene Büyük Reisimiz, bugün on yaşına basan Cumhuriyeti kurduğu yıl, 1923 te demişti ki:

"Türkiyenin sahibi hakikîsi ve Efendisi, hakikî müstahsil olan köylüdür.„

Bu saydıklarımız, Cumhuriyetin on yılda yaptıklarından bir parçasıdır. Daha nice işlerimizi düzelten Cumhuriyet, Türk ordusunu her zamankinden kuvvetli ve güçlü bir hale getirdi. Bütün komşu devletlerle dostuz. Fakat sınırlarımızın tutan ordumuz yurdun topraklarını aslan gibi korur. Denizlerimizi koruyan donanmamız kuvvetlidir. Havalarımızı koruyan tayyarelerimiz bayrağımızı bulutların yanına yükseltiyor.

Mahkemelerimiz hak ve adalet dağıtıyor. Alış verişimizi yükseltmek için durmadan dinlenmeden uğraşıyoruz. Başta iş bankası olmak üzere birçok bankalar açıldı.

Büyük Gazi, çoğu köylü dilinde hâlâ yaşıyan öz sözlerle dilimizin zenginleşmesini emretti buna çalışıyor; jandarmamız ve polislerimiz haydutlara, eşkıyaya, kaçakçılara göz açtırmıyor. Bunları ve daha nice güzel işleri on yıl içinde yapan hep Cumhuriyettir.

Bu sayının basıldığı yer VAKIT matbaası :
Umum neşriyatı idare eden : Hakkı Tarık

bulunacağından bu sayı el gazetesi, ikinci 15 günlük sayısı içinde daha çok resim bulundurulacağından bu sayı duvar gazetesi şeklinde olacaktır." El gazetesi deyiminden amacımız "elden ele dolaştırılarak okunacak veya okutulup dinlenecek gazete demektir." Duvar gazetesi deyimi ile de "bu gazetenin görünür bir yerde bir duvara asılarak gösterilecek levha halinde olacağını söylemiş oluyoruz."

Duvar gazetesini çıkarmamızın amacı "Onu köylünün kolay toplandığı bir yerde asılı bulundurmak, böylece küçük köylünün her birini ayrı ayrı ve çoğunun birden kolayca ve istediği zaman görebilmesini, okuyabilmesini ve okutabilmesini mümkün kılmaktadır."

6. Köylülerin kendilerine gönderilen *Yurt* gazetesinin yukarıda yazıldığı gibi yapılarak, hepsinin yararlanması çarelerinin bulunması, her yeni sayı geldikten bir süre sonra eskilerinin toplanması ve yırtılıp atılmayarak köy odalarında saklanması gerekmektedir.

7. Gazetenin idare merkezi Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye matbaası karşısındadır. Gazete'yle doğrudan doğruya ilişkisi olan yazılar buraya gönderilebilir.

8. *Yurt* gazetesinin sayıları köylere geldikçe ve okundukça köylümüz tarafından nasıl karşılandığı, gazetede neler bulundurulması istenildiği, yeni sayılarda yararlanılmak üzere bildirilmelidir.

9. Bu yazının bütün köy ocaklarına bildirilmesini rica ederim.

Yurt gazetesinin 29 Ekim 1933 tarihli ilk sayısında, Gazete'nin köylüye ait olduğu, CHF'nin bu gazeteyi köylü için çıkardığı belirtiliyordu:[15]

"Köylü Arkadaş,

Yurt senin gazetendir. Cumhuriyet Halk Fırkası bunu senin için çıkarıyor. Büyük Gazinin kendi yüksek elile kurduğu bu fırka, senin dileklerini gerçekleştirecek, yıkıklarını onaracak, eksiklerini tamamlayacak bir kuvvettir.

Senin fırkan, senin gazeten olan YURD'u, her ay iki yol basacak, her köye parasız yollayacaktır.

YURD'un ilk sayısını Türkün en büyük bayramı olan 29 Birinci Teşrinde basarak uğur aldık.

On yıl önce bugün kurulan Cumhuriyet İdaresi, Padişahların yabancılara köle gibi satmak istedikleri Türk Milletine bir daha dönmeyecek bir yaşama hızı verdi. Yakılan, yıkılan bir ülkeyi dünyanın en ileri yurdu haline koymaya ant içti.

Bugün bu büyük kuruluşun, bu şerefli andın onuncu yıldönümüdür. Büyük bayramdır. Başında Gazi gibi bir başbuğu olan Cumhuriyet Halk Fırkası, onun için, senin gazeteni sana ilk defa bugün sunmakla övünür ve "Nice Yıllara" diyerek bayramını kutlar."

Yurt gazetesinin bu ilk sayısı CHF İdare Heyetleri'ne ve bölgelerindeki her köye ikişer tane olmak üzere posta ile gönderilmişti. 29 Ekim tarihinde bunların bütün köylere dağıtılmış olması CHF Kâtibiumumiliği tarafından isteniliyordu. Kâtibiumuiliğin CHF İdare Heyetleri'ne gönderdiği yazıda, *Yurt* gazetesindeki yazıların ve resimlerin gösterilmesi ve okutulması ya da yüksek sesle okunarak dinlenmesinin sağlanması, sonra da her iki nüshanın sayfa sırasıyla bir duvara iliştirilerek orada uzun süre kalması gerektiği önemle vurgulanıyordu.[16]

Aynı tarihlerde CHF'nin ve dolayısıyla da Cumhuriyet yönetiminin resmî yayın organı olan *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi köylere daha ucuza satılmaya başlandı. Posta kutusu bulunan köylere *Hâkimiyeti Milliye*'nin yıllık abone bedeli 17 liradan 9 liraya indirilerek (% 47.1) gönderilecekti. [17]

Cumhuriyet'in 10. yılı kutlama programı çerçevesinde Köy Kanunu'nun uygulandığı 20.000 civarındaki köye CHF tarafından hediye olarak bayrak gönderildi.[18] Türk bayrağının yanı sıra, yine CHF tarafından altı oklu CHF bayrağı da çeşitli yerlere dağıtıldı. [19]

Yurt gazetesinin köylere gönderilmesinde bazı sorunlarla karşılaşılıyordu. Bunlardan biri de gazetenin köylünün eline geç ulaşmasıydı. Gecikmenin nedeni, posta merkezlerinde köyler adına ayrılan posta kutularının 15 günde bir olsun açılmamasıydı. Gönderilen gazeteler bu nedenle posta kutuları içinde kalıyordu. Bu durum "köylerde medeni münasebetin harekette ve köylünün memleket ve dünya işleri karşısında uyanık tutulabilmesi için alınan tedbirlerin boşa gitmesi" anlamına geliyordu. Bu olumsuzluğu gidermek amacıyla, Kâtibiumumilik gazetelerin postadan alımında köy muhtarlarının görevlendirilmesini İçişleri Bakanlığı'ndan istemişti. Ayrıca, karşılaşılan sorunların parti teşkilâtına bildirilmesi ve ihmal görülen yerlerde buna meydan verilmemesi talep ediliyordu.[20]

Yine, *Yurt* gazetesi yayınlandığı bir ilânda gazetenin dağıtılmasıyla ilgili olarak mülki âmirlerden (vali, kaymakam, nahiye müdürü), tüm partililerden ve Halkevleri'nin köycülük şubelerinde çalışan köycülerden gazetenin postanelerde, yollarda ve köylerde bir kişi-

nin elinde kalmaması için ilgilenmelerini istiyordu. Köy muhtarlarının gazeteyi posta kutusundan alıp köye götürmesini, gazetenin burada paket kâğıdı ya da örtü gibi kullanılmasının önlenerek, köylülerin görebilecekleri bir meydana düzgün olarak asılmasını ve okuma yazma bilen biri tarafından köylülere yüksek sesle okunmasını, bunun kontrolünü de her köyde köycülüğe gönül vermiş kişilerin yapmasını istiyordu.[21]

Yurt gazetesi, "Türk köylüsünü nurlandırmak ve onu yükseltmek" amacına ulaşmak için CHF tarafından çıkarılıyordu. Bu nedenle de Parti, gazetenin "şunun, bunun elinde ve cebinde kalmayarak... yollandıkları yerlerdeki halk yığınlarına kadar gitmesini" istiyordu.[22]

15 günde bir çıkan *Yurt* gazetesi her defasında 50.000 sayı basılıyor ve büyük zorluklara rağmen posta kutusu bulunan veya posta uğrayan 24.941 köye ve 800 nahiyeye gönderiliyordu.[23]

Köylünün çeşitli gereksinimlerine yanıt vermeye çalışan *Yurt* gazetesine CHF Genel Sekreterliği tarafından yeni bir şekil verilmeye çalışılıyordu. Bu amaçla, CHP il başkanlarına da konuya ilişkin köylünün görüşlerinin bildirilmesini isteyen duyurular yapılıyordu. Bu duyurulardan birinde şöyle deniliyordu:[24]

"Partimiz tarafından köylünün faydası için çıkarılıp geniş bir alanda dağıtılan *Yurt* gazetesi şimdiye kadar takip ettiği programla köylünün ihtiyaçlarına uydurulmak için elden gelen bütün çarelere başvurulmaktadır. Halk ve köylü ile daha yakından münasebette bulunmanız hasebile reel ihtiyaçları yakından göreceğiniz tabiidir. Şu hale göre *Yurt* gazetesinin daha mükemmel olması ve ihtiyaca daha uygun olması için yazı ve resim olarak daha neler konması icap ettiğinin bildirilmesini saygılarımla dilerim."

Yurt gazetesi de sık sık yaptığı duyurularla köylülerin ekme, biçme, hayvan bakımı, sağlık, Köy Kanunu'nun uygulanmasıyla ilgili vb konulardaki sorunlarını yazmalarını istiyor, bu mektupların Okuyucu Mektupları köşesinde yanıtlanacağını belirtiyordu.[25] Yine, gazetenin bir başka sayısında bu konu tekrar gündeme getiriliyordu:[26]

"*Yurt* köylünün gazetesidir. Gazetemizin sayfaları, köylü okuyucularımızın dileklerine, şikâyetlerine her zaman açıktır.

Dileklerinizi, şikâyetlerinizi bize yazınız; bunlar için lazım gelen yerlere baş vurur, dileklerinizi yerine getirmeye uğraşırız.

Her sayımızda aldığımız mektuplardan bir kaçına cevap veriyoruz.

Yazınız, gönderiniz!"

Gazete, Cumhuriyet yönetimini köylüye benimsetmek amacıyla, Osmanlı yönetimiyle Cumhuriyet yönetimi arasındaki farkları resimlerle ortaya koyuyordu. Örneğin, daha ilk sayısının 4. sayfasını kaplayan iki resimden Osmanlı dönemini anlatan bölümde "Eskiden köylüyü uşak yerine tutarlardı" deniliyordu. Cumhuriyet dönemini anlatan resimde köylünün hak ettiği yaşam düzeyine ulaşması için devletin yaptığı çalışmalar tasvir ediliyor; "Köylü memleketin efendisidir" ve "Bugün Cumhuriyet köylüyü gönülden sayar..." ibaresi yer alıyordu.[27]

Yurt gazetesi, köylüye ulus bilincini aşılamak ve yapılan devrimlerin köye ulaşmasını sağlamak amacıyla yayınlandı-

ğından, gazetenin birçok sayısında Türk Devrimi hakkında bilgiler veriliyordu. Türk Devrimi, köylüye yine kendi içlerinden birisi olan "Mehmet Çavuş"un dilinden anlatılıyordu. Resimlerle anlatımı kuvvetlendirilen yazılarda medeni nikâh, köy evlerinin sağlık şartlarına uygun olarak yapılması, sağlığın korunması, köy çocuklarının okula gönderilmesi vb konularda Mehmet Çavuş'un dilinden köylü bilgilendiriliyordu.[28] Ölçü ve tartılarda yapılan değişiklikler de köylüye anlatılıyor; eski ölçülerin yeni ölçülere nasıl çevrileceği basit bir dille veriliyordu.[29]

Cumhuriyet yönetimini köylüye tanıtmak ve köylüye yurttaşlık bilincini aşılamak amacıyla gazetenin bu konulara ağırlık verdiği görülmektedir. Osmanlı yönetiminde reaya olarak nitelenen ve padişahın "kul"ları olan insanlara, ulusal egemenliğe dayanan Türkiye Cumhuriyeti'nin birer "yurttaş"ı olma niteliği kazandırılmak isteniyordu. Bu amaçla Kazım Nami Bey (Duru) tarafından kaleme alınan "Köylüye *Yurt* ve Cumhuriyet Bilgisi" adlı dizi yazıda halk hükümetinin ilkeleri, Anayasa, milletvekili seçme görevi, özgürlük ve ulus kavramları, Osmanlı dönemiyle Cumhuriyet dönemi arasındaki farklar, TBMM'nin görevleri, Türkiye Cumhuriyeti hakkında bilgiler aktarılıyordu.[30]

Gazetede çıkan daha sonraki yazılarda ise; bakanlıkların (Dahiliye, Hariciye, Maarif, Maliye, İktisat, Nafia, Ziraat, Gümrükler ve İnhisarlar, Sıhhat ve İçtimai Muavenet, Milli Müdafaa vs.), belediyelerin, muhtarların, ihtiyar meclislerinin görevleri basit bir dille anlatılıyordu.[31]

Demokratik rejimlerde milletvekili seçiminin öneminin büyüklüğü belirtiliyor; "mebus seçmek yurttaşların en üstün hakkıdır" deniliyordu.[32] Ayrıca, kadınların sosyal ve siyasal hayatta hak ettikleri yeri almasını sağlamayı amaçlayan düşüncenin bir ürünü olarak, ilk kadın köy muhtarının seçilmesi, Meclis'e giren kadın milletvekilleri hakkında yazılar da *Yurt*'ta yer alıyordu.[33] Günlük siyasal olaylarla köylünün ilgilenmesini sağlamak amacıyla, bu tür haberlere de yer veriliyordu.[34]

Gazete köylüye yönelik olarak çıkarılan kanunların metnini de veriyordu. Bu nedenle gazetelerin okunduktan sonra bir tarafa atılmayarak, köy odasında biriktirilmesini "yarın herhangi bir zaman bir yasayı, bir nizamı, bir buyruğu arayacağınızda onu kolayca bulursunuz" deniliyordu.[35] Köyün idari yapılanmasını yakından ilgilendiren Köy Kanunu'nda zaman içerisinde yapılan değişiklikler köylüye duyuruluyordu. Çiftçiyi desteklemek amacıyla, çiftçinin borçlarını taksite bağlayan kanun, hayvanlar vergisinin indirilmesi, hayvancılıkla uğraşan köylüye rahat bir nefes aldırmak amacıyla tuz fiyatlarının yarıya indirilmesi (6 kuruştan 3 kuruşa), şekerin kilosunun on iki kuruş ucuzlatılması, çiftçiyi kalkındırmak amacıyla tarımda alet ve makinalı üretime geçilmesine yönelik çalışmalar, topraksız köylülere hazine arazisinden toprak dağıtılmasıyla ilgili kanun layihaları gazetenin köylüye hemen ulaştırdığı haberler arasındaydı.[36]

Kooperatifçilik hareketinin hızlandığı ve bir devlet politikası haline geldiği 1935'li yıllardan itibaren kooperatifleşmenin önemini anlatan yazılar gazetenin sütunlarında da yerlerini almaya başladı.[37] Kooperatiflerin amaç ve görevlerinin "ortaklarının mahsullerini ıslah etmek, artırmak ve kıymetlendirmek için ucuz istihsal kredisi açmak, orta mühtahsilleri zararlı kredi borçlarına başvurmaktan alıkoymak ve böylece yurt içinde ve dışında rekabet kabiliyetini çoğaltmak" olacağı belirtiliyordu.[38]

Sağlık konusunda köylüyü aydınlatmak ve dönemin en yaygın hastalıklarından olan sıtma, trahom gibi hastalıklardan köylüyü korumak amacıyla sık sık yazılar yayınlanıyor; gezici hekimlerin, sağlık memurları-

YURT

15 GÜNDE BİR ÇIKAR

Mehmet çavuş diyor ki

"Cümhuriyet bizimdir; biz Cümhuriyet yo
luna başını koymuş köylüleriz. Biz sağ ol
dukça onun kılına hata gelmez„

Mehmet çavuşu tanır tanımaz! Işık köyündendir. Uyanık, çalışkan, gözü açık bir adamdır. Birçoklarının bilmediğini bilir. Aklı birçok işlere erer. Büyük dünya savaşında sınırdan sonra koştu: muharebe etti. O muharebeden köyüne döndüğü zaman onbaşı idi. Sakarya boylarında düşmanla çarpıştı. O sırada çavuş oldu. Şimdi asker değildir, köyüne dönmüştür. İşile, güçle uğraşır. Bildiklerini köylülere öğretmek ister. Dünden gelen hiç bir yardımı onlardan esirgemez. Adı askerliktekî rütbesindeki oları. Mehmet çavuş kalmıştır. Köyde kadın, erkek, çolık çocuk, genç, ihtiyar herkes onu sever. Sıkıda kalanın onu baş vurmayan yok gibidir.

Mehmet çavuş, akıllı bir köylüdür. Askerlikte dünyanın birçok yerlerine gitmiş, çok gezmiş, çok görmüştür. Sonra okuma yazma merakhdır. Vaktini boş geçirmemiş, okumuş, öğrenmiştir. Çok zamanlar anlayamadığı şeyleri zabitlerinden sormuş, onu da anlayıp öğrencenin yolunu bulmuştur.

Yurt gazetesini Mehmet çavuşun köyüne de yolladık. Bu gazetenin oraya varışı Mehmet çavuşu çok sevindirmiş, öyle haber saldılar. Cümhuriyet Halk Fırkasının yalnız köylüler için bastırdığı Yurt, köylere bedava yollanır. Yurt, köylünün bilmediğini öğretmek, derlerine çare arayacak yollara baş vurmak, ona Cümhuriyetin neler yaptığını göstermek, boşuna gidecek yazılar, hikâyeler okutmak için çıkar.

Mehmet çavuş, Yurdu alır almaz baştan başa okumuş ve Cümhuriyet Halk Fırkasının bu meksadını anlamış.

Cümhuriyet köylüsü, iyi bir düşüncesi, faydalı bir görüşü olunca onu kendine saklamaz. Hemşerilerine de anlatır, söyler.

Mehmet çavuş da öyle yapmış. Işık köyünün büyüklerinden Osman dayıya, kurnaz, kızılca, Ali ustaya haber göndermiş; konuyu konuşup toplayıp ağaç altına geliverin, hepinize söyleyeceğim sözler var diye.

Mehmet çavuşun arade bir köylüyü toplayıp onlara faydalı şeyler anlattığını bilen Osman dayı, dört tarafa haber salmış, köylüler ağaç altında toplanmışlar. Mehmet çavuş elinde Yurt gazetesiyle çıka gelmiş ve söylecek söze girişmiş.

"Ağalar, hemşiler, delikanlılar, Cümhuriyet Halk Fırkasından hepinize eğderli bir armağan geldi. O armağan şimdi elimde tuttuğum Yurt gazetesidir. Bizi candan, gönülden düşünen fırka, bundan binlerce bu köylere parasız yollıyor. Seve seve çektiği bütün en harcadığı bütün paralar bizim içindir.

Siz de eski günleri bilirsiniz. Küçükler, delikanlılar bilmez. Fakat ben şehirlerde bulunduğum için eski şeylerin ne demek olduğunu topunuzdan iyi bilirim. Eden köylü derince şehirdeki Vali paşalar, Nazır paşalardır tiksinirler, köylüye Allahın kendilerine kul, olmak için yaratlığı bir mahlük yerinde bilir. Ondan hem âşar alırlar, köyünü kasarlar, kapurcu konaklarında, saraylarında, tepe tepe kullanırlar, hem de onunla "Ayı Türk„, "Kaba köylü„ diye eğlenirlerdi.

Kendi sınıfı için böyle kaba, kötü fikirde eden o soysuzların gününü büyük Gazimiz kavarttı. O günden beri Cümhuriyet şehirlisi köylüye kardeş gibi sevmeğe, saymağa başladı. İşte elimde tuttuğum şu gazete bu sevgiyi gösterir. bakın size okuyayım da dinleyin.

Mehmet çavuş bundan sonra Yurdun geçen sayısında bütün yazıları okumuş, hemşerileri dinlemiştir. Onlan sonra Mehmet çavuş tekrar demiştir ki:

"Cümhuriyet bizimdir, biz Cümhuriyet yolunda başını koymuş köylüleriz. Biz sağ kalmanın kılına hata gelmez. Biz dinç bulunduğumuz hiç bir ağız onu çekiştiremez, kötüleyemez.

Yurt gazetesi bize yol gösterecek bir armağandır. Yaşasın Cümhuriyet! Varolsun Gazi!"

Bütün köylü bir ağızdan "Varolsun Gazi... Yaşasın Cumhuriyet„ diye bağırmışlar. evlerine dönmüşler.

YURT gazetesi köy odasının duvarına çakılmış duruyor. Gelen geçen okusun diye.

Her Türk köyünde Mehmet çavuşun benzeri uyanık, akıllı erer hemşeriler vardır. Onlar da Mehmet çavuş gibi Yurdu köylülere okumalı, anlamalı, onların borç bilelerine iyi ederler.

enklarını sevdi. Köylü kadınların verdiği lafdaları adı.

Derin ve karanlık kuyulardan içinde kömür kazarken Başvekilini yanı başında gören bir amele de ne istekle çalışır artık, düşünün. Bu istek gün geçtikçe çoğalacak, her yıl kömürlerimizden gelen kazanç artacaktır.

nın köylülere nasıl yardımda bulunacağı anlatılıyordu.[39]

Devletin köylüye yönelik politikalarının istenilen sonuca ulaşması köylünün eğitim seviyesinin yükseltilmesine bağlıydı. Devletin önemli sorunlarından birisi de köye yönelik öğretmen yetiştirilmesiydi. 40.000 köyün 35.000'inde okul ve öğretmen yoktu. Devlet bu sorunu çözümlemek amacıyla Kültür ve Tarım Bakanlıkları'nın işbirliği ile Eskişehir Çifteler'de 4.5 aylık bir kurs düzenleyerek, çavuşlardan köy öğretmeni (eğitmen) yetiştirdi. Bu ilk öğretmenler Ankara köylerinde görevlendirildi.[40] Bu öğretmenler, Ankara'nın civar köylülerine "ahırla birleşik evden gelecek hastalıkları, sıtmanın sebeplerini, dereceyi, ağacın değerini, iyi tohum kullanmayı, pulluğun faydalarını, Köy Kanunu'nu öğretmişlerdir." Yeni köy öğretmeninin hüviyeti gazetede şu cümleyle özetleniyordu:[41] "Yeni öğretmen, devletin köy için düşündüklerini gerçekleştirmek, köy kanununu tatbik etmek ve bir cümle ile Kemalist köyü yaratmak için cihazlanmış ve hazırlanmış olarak köye gönderilmektedir."

Bir tarım ülkesi olan Türkiye'de geleneksel yöntemlerle yapılan tarımdan istenilen verim alınamıyordu. Tarımda çağdaş yöntemlerin kullanılmasını sağlamak amacıyla, devlet tarafından Ziraat Mektepleri kuruldu. Bu okulların öğrencileri yaz tatillerinde köylerde köylüyle birlikte çalışıyordu.[42] Gazete, köylülerin hayvancılık ve ürün ekimiyle ilgili geleneksel yöntemleri bir kenara bırakarak, verimliliği artıracak bilimsel yöntemleri benimsemesini sağlamayı amaçlıyordu. Hayvanların bakımı, hastalıkları, hastalıklardan korunma yöntemleri, sebzecilik konularında bilgiler veriliyordu.[43]

Yurt gazetesi, ulaşabildiği köylerde eğitim eksikliğini kapatmak ve halk eğitimi açısından önemli bir işlevi yerine getirmek amacını güdüyordu. Bu nedenle, gazete köylünün bilinçlenmesini, batıl inançları bir tarafa atıp bilimsel yöntemleri benimsemesini sağlamaya yönelik yazılar yayınlıyordu. Köyünün dışına hayatı boyunca hiç çıkmamış, çok dar bir alanda yaşayan köy insanını dünyada olup biten olaylardan haberdar etmek amaçlanıyordu. "Faydalı Bilgiler" başlığı altında yayınlanan bir dizi yazıda; gökyüzü, güneş ve çevresi, arz ve hareketleri vb konular resimlerle açıklanıyordu.[44]

Gazete, bir bölümünü "Köy Çocuklarının Sayfası" olarak ayırmıştı. Bu bölümde köy çocuklarının görmediği hayvanların hikâyesi (örneğin Zürafa), gök gürlemesi ve şimşek çakmasının nedenleri, ilk lokomotif ve mucidi gibi konular anlatılıyordu.[45] Posta pullarının hikâyesi, haberleşme alanındaki gelişmeler, telefon ve radyo gibi buluşların tarihçesi ele alınıyordu.[46] Böylece, köyünün dışındaki dünya ile köy çocuğu arasında bir köprü kurulmaya çalışılıyordu.

Yurt'un eğitime, daha doğrusu propagandaya yönelik yayınladığı "Ulusal Kültür" adlı yazı dizisi önemlidir. Türk Tarih Tezi'nin bir uzantısı olarak yayınlanan bu yazı dizisinde, Türklerin atalarının kimler olduğu anlatılıyordu. Yeryüzüne uygarlığı Türklerin getirdiğinden ve Türklerin en eski atalarının Etiler, İskitler, Topalar olduğundan söz ediliyor; Anadolu uygarlığına sahip çıkılıyordu.[47] Anadolu uygar-

Yıl: 1 Sayı: 4

Gaziye Hasret.

Cümhuriyet bayramı dolayısile Ankaraya gelen bir köylü, Yurdun çıkarıldığı eve uğradı. Ankaraya yolu düşüp de bize uğrayan her köylü gibi bu arkadaşı da ağırladık. Bu genç Türk köylüsünün adı Mustafa idi. Köyünü, nahiyesini sorduk:

— Ben Güdüllü nahiyesinin Yukarı mahallesinden Hasan Efendi oğullarındanım.

dedi. Güdüllü Mustafa, Ankaraya uzaktan uzağa pek özlediği Büyük Gazi'yi bir göreyim diye gelmişti.

Güdüllü Mustafa şairdir. Ankaradan ayrılırken bize bıraktığı defterinde güzel güzel yazıları var. Bunlardan bir tanesini gazetemize alıyoruz. Ötekilerinden de bazılarını sırası düştükçe gene gazetemizde okursunuz. Bakarsınız köylü bir yazıcı neler duymuş, neler yazmış, neler anlatmıştır.

Güdüllü Mustafa, bakın bu koşmasında ne diyor!

GAZİMİZE HASRET

Başladım, şöylece ben bir akına,
Ankara hedeftir, gönül okuna,
Yüzünü görmek için geldim yakına,
Doğ karşımda, benze güneşe, aya . .

Bir emel taşırım ne alım, satım
Elbette gelecek bir gün fırsatım;
" Yolcuyum, Gazi'yi görmek maksadım, „
Deyince yol verdi, her valcın kava . .

Dünyada kalmayım diye muratsız,
Süzülüp, göklerde uçtum, kanatsız;
Koyuldum yollara, binitsiz, atsız;
Aşkınla bu yeri, boyladım yaya . .

Doğrusu [illegible] ndim, yüce ismine,
Kalbimi, çerçeve yaptım rsmine;
Türklüğün siperi, tunçtan cismine;
Dur, göz gezdireyim ben doya doya . .

Güdüllü Mustafa

lığını Türk köylüsüne tanıtan bu yazı dizisinin ardından, gazete köylülerin bu yapıtları koruması ve buldukları eserleri Hükümete bildirmesi için bir kampanya başlattı. Kampanya, gazetenin çeşitli sayılarında büyük puntolarla halka duyuruluyordu:[48]

"ANITLARI KORU

Köylü kardeş! Yol üstünde, köyde kendde rasladığın eski yazılı ve resimli taşları, heykelleri, eski yapıları bozup kırma, başkasına bozdurup kırdırma! Bulduğun çanak ve çömleği şuna buna kaptırma! Onları hükûmete bildir mükâfat görürsün!"

Türk Tarih Tezi'nin yanı sıra, gerçekleştirilen Dil Devrimi köylüye "köylü ile şehirlinin dili bir olacak"[49] ve "okuma-yazma dilimizi köylerde kullanılan güzel sözleri de alarak zenginleştireceğiz"[50] başlıklarıyla müjdeleniyordu. Dil Devrimi'nin gerçekleştirilme aşamaları, "Öztürkçe kelimeler" (yeni sözcükler) alfabetik sırayla gazetenin her sayısında bir sütunu kaplıyordu.[51]

Sonuç olarak *Yurt* gazetesi, Tek Parti Yönetimi'nin köylüye yönelik olarak izlediği politikada önemli bir propaganda aracı oldu. Köy ve köylüye yönelik olarak yapılan atılımlar bu gazete aracılığı ile köylüye duyuruldu. *Yurt* gazetesi; Köy Eğitmenliği Kursları, Köy Öğretmen Okulları, Köy Enstitüleri, Halkevleri'nin Köycülük şubeleri, Halkodaları, Halk Okuma Odaları, Köy Kadınları Gezici Kursları ve Gezici Köy Demircilik ve Marangozluk Kursları ile birlikte köylüye Cumhuriyet ideolojisini benimsetmekte ve propagandasını yapmakta önemli işlevler üstlendi.

Ancak, ekonomik yönden köylünün kalkınmasında önemli bir işlevi olamadığı gibi, rejimin propagandasını yapmakta da yeterli olamadı. Gazete, köylerin yaklaşık yarısına ulaşabildi. Ulaşabildiği köylerde de köylünün çok az bir bölümü (yaklaşık %2'si) okuma yazma bildiğinden, hatta muhtarların bile okuma yazma bilmediği köyler bulunduğundan *Yurt* gazetesi, buralarda da bazen bir köşeye atılmaktan kurtulamadı. Okuma yazma bilen çok az bir azınlığa ulaştı. Resimlerle propagandaya ağırlık veren duvar sayısı ise, genellikle köyün dikkat çekici olmayan bölümlerine asılıyordu. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, Köy Kanunu'nun uygulandığı 20.000'den fazla köye ulaşan *Yurt* gazetesi, rejimin köye ulaştırdığı (6 lâmbalı ve akümülatörlü) radyo ile birlikte önemli bir propaganda aracıydı. ■

* Görüş ve katkılarından dolayı hocamız Prof. Dr. Ergün Aybars'a teşekkür ederiz.

[1] Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*. (yay. haz. Çetin Börekçi), Kavram yay., İstanbul, 1977; Parvus Efendi, *Türkiye'nin Malî Tutsaklığı*, (der. Muammer Sencer), May yay., İstanbul, 1972

[2] Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Yurt yay., Ankara, 1982

[3] Feroz Ahmad, *İttihatçılık'tan Kemalizm'e*, (çev. Fatmagül Berktay), Kaynak yay., İstanbul, 1986, s. 111; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. II, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul, 1986, s. 417-418, 475

[4] *Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye (1923-1930)*, Tablo 35; Köy İşleri Bakanlığı, *Cumhuriyetin 50. Yılında Köylerimiz*, Ankara, 1973, s. 6

[5] A. Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi* (17 Şubat - 4 Mart 1923), TTK yay., Ankara, 1989; A. Gündüz, Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Ankara Üniv. SBF. yay. Ankara, 1971

[6] Remzi Saka, *Türkiye Kooperatifçilik Siyaseti*, İstanbul, 1943, s. 38-42; Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi (1923-1950)*, *Yurt* yay., Ankara, 1986, s. 350

[7] Nusret K. (Köymen), "Köy Seferberliğine Doğru", Ülkü, c. I, sayı 5, Haziran 1933, s. 355

[8] "İnkılâp Enstitüsü", *Hakimiyeti Milliye*, 2.3.1934, s.1

[9] Bu kişilerin okuttukları Devrim Tarihi Dersleri yayınlanmıştır: Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilâli*, İstanbul, 1940; Yusuf Hikmet Bayur, *Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti*, İstanbul, 1935; Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, Ankara, 1935; Yusuf Kemal Tengirşenk, *Türk İnkılâbı Dersleri Ekonomik Değişmeler*, İstanbul, 1935

[10] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. I-III, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1989, c. II, ss. 318-319

[11] *CHP Broşürü*, Ankara, 1937, (Broşürün sonundaki haritadan), Haritada verilen bilgiye göre 16.158.018 olan ülke nüfusunun 1.237.504'ü CHP üyesiydi. Bu da ülke nüfusunun %7.7'sine karşılık gelmektedir.

[12] Cumhuriyet'in 10. yılını kutlamak amacıyla, CHF Kâtibiumumisi Recep (Peker) Bey'in başkanlığında bir yüksek komisyon kuruldu. Bkz. *Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilâtına Umumî Tebligatı*, Temmuz 1933'ten Birincikanun 1933 Sonuna Kadar, (Mahremdir. Hizmete Mahsustur. Fırka Bürolarında Kullanılacaktır.), c. 3, Ankara, 1934, ss. 25-26, CHF Kâtibiumumiliği'nin 17.7.1933 tarihinde CHF Vilâyet İdare Heyeti Reislikleri'ne gönderdiği telgraftan.

Cumhuriyet'in 10. yılı kutlamaları nedeniyle, CHF Kâtibiumumiliği Parti üyelerince "kendilerine, ailelerine, çocuklarına yapacakları yeni elbise, şapka, palto vesairenin giyemlerinin Cumhuriyet bayramına rast getirmelerinin usulleştirilmesi"ni istiyordu. Bkz. *Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilatına Umumî Tebligatı*, c. 3, ss. 28-29, CHF Kâtibiumumiliği'nin 31.8.1933 tarihinde CHF İdare Heyeti Reislikleri'ne gönderdiği yazıdan.

Kutlamalar nedeniyle, "Kutlama Umumi Program"ları hazırlanmıştı. Örneğin, İzmir'de hazırlanan program broşürünün bazı ilgi çekici maddeleri şöyleydi:

"1. Onuncu Cumhuriyet bayramının tesadüf ettiği 29,30,31 Teşrinievvel 1933 Pazar, Pazartesi, Salı günleri bütün dükkânlar, ticari müesseseler kanunun buyuruğu gibi kapalı bulunacaklardır. Yalnız kahveler, gazinolar ve diğer cuma tatilinden müstesna tutulan esnaf tatil yapmıyarak dükkânları açabilirler.

2. Bütün yurttaşlar bayramın devam ettiği üç gün bayramlık elbiselerini giyeceklerdir.

3. Bütün bayramların üstünde olan bu bayramda her Türkün birbirini kutlaması ve aile ziyaretlerinin yapılması lazımdır.

4. Uzakta bulunan akraba ve dostların da mektupla veya diğer vasıtalarla bayramları kutlunanmadır.

5. Bütün evler ve dükkânlar en iyi bir şekilde süslenecektir. Bayraksız hiçbir ev, dükkân ve müessese görünmiyecektir."

Bkz. *Onuncu Cumhuriyet Bayramı Kutlama Umumî Programı*, İzmir, 1933, ss. 3-4

[13] Örneğin bkz. Servet İskit, *Türkiyede Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekâlet Basın Yayın Umum Müdürlüğü yayınlarından, 1943, s. 276, İskit'in belirttiğine göre; "1933'de İstanbul'da Ağaoğlunun "Akın", Nizamettin Nazifle Vâlâ Nurettinin "Hergün", Hüseyin Cahidin "Fikir Hareketleri", Sedad Simavinin "Yedi Gün", İsmail Hakkının "Yeni Adam" ve Ankarada Halkevlerinin "Ülkü", Yaşar Nabi ve Nahid Sırrının "Varlık" mecmuaları, CHP'nin köylü için "Yurd" gazetesi ve Türk Dili Tetkik Kurumunun bülteni tesis olunmuştur."

[14] *Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilâtına Umumî Tebligatı*, c. 3, s. 98-99; 1935 yılı başında, gazetenin sahibi Kemal Mutluay, müdürü Naşid Ulug'du ve yayınını Hakkı Tarık Us idare ediyordu. Gazete, Ulus Basımevi'nde basılıyordu. Örneğin bkz. *Yurt*, yıl 2, sayı 29, 1.1.1935; *Yurt*, yıl 2, sayı 30, 15.1.1935

[15] "Bayramın Kutlu Olsun", *Yurt*, sayı 1, 29.10.1933, s.2

[16] *Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilâtına Umumî Tebligatı*, c.3, s. 101, CHF Kâtibiumumiliği'nin 19.10.1933 tarihinde CHF İdare Heyeti Reislikleri'ne gönderdiği yazıdan

[17] *Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilâtına*

Umumî Tebligatı, c. 3, s. 97, CHP Kâtibiumumiliği'nin 16.10.1933 tarihinde CHF Vilayet İdare Heyeti Reislikleri'ne gönderdiği yazıdan.

[18] *Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilâtına Umumî Tebligatı*, c. 3, ss. 130-131, CHP Katibiumumiliği'nin 9.9.1933 tarihinde CHF İdare Heyeti Reislikleri'ne gönderdiği yazıdan

[19] *Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilâtına Umumî Tebligatı*, c. 3, s. 145, CHP Katibiumumiliği'nin 1.10.1933 tarihinde CHF İdare Heyeti ve Halkevleri Reislikleri'ne gönderdiği yazıdan

[20] *Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilâtına Umumî Tebligatı*, İkincikanun 1934'ten Haziran 1934 Sonuna Kadar, (Mahremdir. Hizmete Mahsustur. Fırka Bürolarında Kullanılacaktır.), c.4, Ankara, 1934, s. 86, CHF Katibiumumiliği'nin 1.3.1934 tarihinde CHF Vilayet İdare Heyeti Reislikleri'ne gönderdiği yazıdan.

[21] "Yurd'un dilekleri", *Yurt*, yıl 2, sayı 37, 9.5.1935

[22] *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütüne Genelgesi*, 17 Mayıs 1935'den Birincikanun 1935 Sonuna Kadar, (Gizlidir. İşe Özgü ve Özeldir. Parti Bürolarında Kullanılacaktır.), c. 7, Ankara, 1936, s. 127, CHP Genel Sekreterliği'nin 16.11.1935 tarihinde CHP Başkanlıkları'na gönderdiği yazıdan.

[23] "Yurd'un Dilekleri", *Yurt*, yıl 2, sayı 37, 9.5.1935; TBMM'nde, Posta İdaresi'nin gazetenin taşınması sırasında posta ücreti almaması da onaylanmıştı

[24] Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi, c. 7, s. 130, CHP Genel Sekreterliği'nin 4.12.1935 tarihinde CHP Başkanlıkları'na gönderdiği yazıdan; Yine bu konuda bkz. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi, 1 İkincikanun 1936'dan 30 Haziran 1936 Tarihine Kadar, (Gizlidir. İşe Özgü ve Özeldir. Parti Bürolarında kullanılacaktır), c. 8, Ankara, 1936, s. 110, CHP Genel Sekreterliği'nin 22.2.1936 tarihinde CHP Başkanlıkları'na gönderdiği yazıdan.

[25] *Yurt* (Duvar sayısı), yıl 1, sayı 11, 1.4.1934

[26] *Yurt* (Duvar sayısı), yıl 1, sayı 22, 15.9.1934

[27] *Yurt*, Sayı 1, 29.10.1933; *Yurt* (Duvar sayısı), yıl 2, sayı 28, 15.12.1934

[28] "Mehmet Çavuş Diyor ki: "Cumhuriyet Bizimdir, Biz Cumhuriyet Yoluna Başını Koymuş Köylüleriz. Biz Sağ Oldukça Onun Kılına Hata Gelmez", *Yurt*, yıl 1, sayı 3, 1.12.1933; "Geçen Hafta Evlenen Mehmet Çavuş Diyor ki", *Yurt*, yıl 1, sayı 6, 15.1.1934; "Mehmed Çavuş Diyor ki: "Köy Evleri Nasıl Düzelir?", *Yurt*, yıl 1, sayı 4, 15.12.1933; "Mehmed Çavuş Diyor ki: "Sağlığımızı Koruyalım", *Yurt*, yıl 1, sayı 5, 1.1.1934; *Yurt*, yıl 1, sayı 7, 1.2.1934

[29] "Yeni Ölçüler, Yeni Tartılar", *Yurt* (Duvar sayısı), yıl 1, sayı 5, 1.1.1934; *Yurt*, yıl 1, sayı 6, 15.1.1934.

[30] Kâzım Nâmi, "Köylüye *Yurt* ve Cumhuriyet Bilgisi, Halk Hükümeti ve Esas Teşkilât Kanunu", *Yurt*, yıl 1, sayı 6, 15.1.1934; Kazım Nami, "Köylüye *Yurt* ve Cumhuriyet Bilgisi, Hürriyet Nedir? Ne Demektir? Köylü Çocuğuna Her Yer Açıktır, Çalışarak En Büyük Makamlara Geçilebilir", *Yurt*, yıl 1, sayı 10, 15.3.1934; Kâzım Nâmi, "Köylüye Faydalı Bilgiler: Mebus Seçmek Vazifesi", *Yurt*, yıl 1, sayı 12, 15.4.1934; Kâzım Nâmi, "Köylüye *Yurt* ve Cumhuriyet Bilgisi", *Yurt*, yıl 1, sayı 4, 15.12.1933

[31] "Köylüye *Yurt* Bilgisi: Cumhuriyette Vekillikler", *Yurt*, yıl 1, sayı 16, 15.6.1934; "Köylüye Yurt Bilgisi: Cumhuriyette Vekillikler", *Yurt*, yıl 1, sayı 17, 1.7.1934; "Köylüye Yurt Bilgisi: Cumhuriyette Vekillikler", *Yurt*, yıl 1, sayı 18, 15.7.1934; "Köylüye Yurt Bilgisi: Cumhuriyette Vekillikler", *Yurt*, yıl 1, sayı 19, 1.8.1934

[32] *Yurt* (Duvar sayısı), yıl 2, sayı 29, 1.11.1935

[33] "Köylü Kadın, Cumhuriyet Sana Muhtar Olmak Hakkını da Verdi", *Yurt*, yıl 1, sayı 2, 15.11.1933; İlk kadın muhtar Gül Hanım'dır. Aydın Çine'nin Karpuzlu nahiyesinin Dereköy'ünde seçilmiştir.

[34] "İran Şahı Hazretleri Geliyorlar", *Yurt*, yıl 1, sayı 15, 1.6.1934; "Dört Devlet Arasında", *Yurt*, yıl 1, sayı 8, 15.2.1934; "Atatürk Beşinci Kez Cumhurbaşkanımız", *Yurt*, yıl 2, sayı 34, 15.3.1935

[35] "Yurd Yeni Yıla Girerken", *Yurt*, yıl 2, sayı 30, 15.1.1935

[36] "Köy Kanununun Bazı Hükümleri Değiştiriliyor", *Yurt*, yıl 4, sayı 82, 1.4.1937; "Köy Kanununda Değişiklik", *Yurt*, yıl 4, sayı 79, 15.2.1937; "Çiftçinin Eski Borçları 15 Yıla Taksitleniyor", *Yurt* (Duvar sayısı),yıl 2, sayı 36, 15.4.1935; "Tuz Ucuzlatıldı", *Yurt*, yıl 2, sayı 38, 1.6.1935; "Devlet Şekerin Kilosunu On İki Kuruş Ucuzlattı", *Yurt* (Duvar sayısı), yıl 2, sayı 39, 15.6.1935; "Köylere Ziraat Makina ve Âletleri Gidecek", *Yurt*, yıl 4, sayı 78, 1.2.1937; "Topraksız Köylüye Toprak Dağıtılıyor", *Yurt*, yıl 4, sayı 74, 1.12.1936; "Toprak Kanunu Lahiyası", *Yurt*, yıl 4, sayı 77, 15.1.1937

[37] "Kooperatifleşelim", *Yurt*, yıl 3, sayı 52,54,55, 1.1.1936; 1935 yılı sonlarında çıkarılan 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri Kanunu ve 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanun bu bağlamda değerlendirilmelidir.

[38] "Tarım ve Kredi Kooperatifleri", *Yurt*, yıl 3, sayı 65, 15.7.1936

[39] "Sağlımızı Koruyalım: Sıtmaya Tutulmak ve Tutulduktan Sonra Kurtulmak için Öğütler", *Yurt* (Duvar sayısı), yıl 1, sayı 3, 1.12.1933; "Sıtma Belâsını Yeniyoruz", *Yurt* (Duvar sayısı), yıl 1, sayı 9, 1.3.1934; yıl 2, sayı 39, 15.6.1935; "Hayvanlar Vergisi İndirildi", *Yurt* (Duvar sayısı), yıl 3, sayı 53, 15.1.1936; "Kanunlar: Kamutay Hayvanlar Vergisini Düzeltti", *Yurt* (Duvar sayısı), "Sağlığımızı Koruyalım: Pamukcuk "Müge", *Yurt*, yıl 4, sayı 77, 15.2.1937; "Gezici Hekimler Ne İşler Görecekler", *Yurt*, yıl 2, sayı 24, 15.10.1934; "Gezici Hekimlerin ve Sağlık Memurlarının Köylüye Ne Yolda Faydası Dokunur?", *Yurt* (Duvar sayısı), yıl 2, sayı 26, 15.11.1934; "Sağlığımızı Koruyalım: Kuş Palazı Hastalığı Nedir?", *Yurt*, yıl 1, sayı 15, 1.6.1934, "Türk Anaları Yavrularınıza Nasıl Bakmalısınız", *Yurt* (Duvar sayısı), yıl 1, sayı 22, 15.9.1934; "Sağlığımızı Koruyalım: Trahomdan Nasıl Kaçınmalı", *Yurt*, yıl 1, sayı 6, 15.1.1934

[40] "Yeni Köy Öğretmenlerimiz", *Yurt*, yıl 4, sayı 73, 15.11.1936; "Yeni Köy Öğretmenleri Yetiştiriliyor", *Yurt*, yıl 4, sayı 80, 1.3.1937

[41] "10 Yılda 32.000 Köyde Daha Okul Açılacak", *Yurt*, yıl 4, sayı 81, 15.3.1937; "Köyde Eğitmen", *Yurt*, yıl 4, sayı 82, 1.4.1937; "Eğitmenlerin Sayısı Artırılıyor", *Yurt*, yıl 4, sayı 114, 1.8.1938.

[42] "Ziraat Enstitüsü Talebeleri Yazın Köylerde Çalıştırılıyor", *Yurt*, yıl 4, sayı 114, 1.8.1938

[43] "Hayvan Bakımı", *Yurt*, yıl 1, sayı 4, 15.12.1933; "Gebe Kısraklara Nasıl Bakılır", *Yurt*, yıl 1, sayı 17, 1.7.1934; "Hayvanlarda Verem Hastalığı", *Yurt* (Duvar sayısı), yıl 1, sayı 22, 15.9.1934; "Hayvan Nasıl Yetiştirilir?", *Yurt*, yıl 2, sayı 33, 1.3.1935; "Sebzecilik: Soğan Ekimi", *Yurt*, yıl 4, sayı 77, 15.1.1937

[44] "Faydalı Bilgiler: Arz ve Hareketleri", *Yurt*, yıl 3, sayı 58, 1.4.1936; "Faydalı Bilgiler: Gök Bilgisi", *Yurt*, yıl 3, sayı 59, 15.4.1936; "Faydalı Bilgiler: Güneş ve Çevresi", *Yurt*, yıl 3, sayı 60, 1.5.1936; "Faydalı Bilgiler: Coğrafya-Arz Bilgisi", *Yurt*, yıl 3, sayı 63, 15.6.1936

[45] *Yurt*, yıl 1, sayı 8, 15.2.1934

[46] *Yurt*, yıl 1, sayı 12, 15.4.1934

[47] "Ulusal Kültür: Yeryüzüne Medeniyeti Türk Ulusu Getirdi", *Yurt*, yıl 2, sayı 30, 15.1.1935; "Ulusal Kültür: Türklüğün Büyük Dedeleri", *Yurt*, yıl 2, sayı 32, 15.2.1935; "Ulusal Kültür: En Eski Dedelerimiz", *Yurt*, yıl 2, sayı 34, 15.3.1935; "Ulusal Kültür: En Eski Dedelerimiz: Etiler", *Yurt*, yıl 2, sayı 36, 15.4.1935; "Ulusal Kültür: En Eski Dedelerimiz: İskitler-Topalar-Çin ve Hindi Adam Eden Türkler", *Yurt*, yıl 2, sayı 37, 9.5.1935; "Öz Dilden Kelimeler", *Yurt*, yıl 2, sayı 43, 15.8.1935; "Öz Dilden Kelimeler", *Yurt*, yıl 2, sayı 44, 30.8.1935; "Ulusal Kültür: Anadolu Selçukluları Devleti", *Yurt*, yıl 2, sayı 43, 15.8.1935

[48] "Anıtları Koru", *Yurt*, yıl 3, sayı 52, 1.1.1936, Ayrıca bu konuda bkz. "Tarihsel Anıtları Korumak Yurd Görevidir", *Yurt*, yıl 2, sayı 47, 15.10.1935

[49] *Yurt* (Duvar sayısı), yıl 2, sayı 26, 15.11.1934

[50] *Yurt*, yıl 1 sayı 16, 15,6.1934.

[51] "Öz Türkçe Kelimeler", *Yurt*, yıl 2, sayı 41, 15.7.1935; Öz Dilden Kelimeler", *Yurt*, yıl 2, sayı 46, 1.10.1935.

ATATÜRK'ÜN İLK ÖĞRETMENİ

ŞEMSİ EFENDİ HAKKINDA BİLİNMEYEN BİRKAÇ NOKTA

Ilgaz Zorlu

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında yaşanan siyasal ve ekonomik olayların incelenmesi belli başlı merkezlerin önemini ortaya çıkarmaktadır. Bu merkezlerden biri olan Selânik şehri, tarihî rolü açısından belki de en az ele alınmış olanıdır. Türkiye'nin ilk siyasal dernekleri burada kurulmuş (Mason locaları, İttihat ve Terakki gibi), İstanbul'da yaşanan 31 Mart isyanı bu kentte organize edilen bir ordu tarafından bastırılmış, Sultan 2. Hamid sürgün günlerini bu şehirde geçirmiştir. Ama tüm bu olayların dışında hiç kuşkusuz en önemlisi, çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk'ün Selânik'te doğmuş ve burada ilk eğitimini almış olmasıdır.

Atatürk *Nutuk*'ta çocukluk yıllarını anlatırken, okul çağı geldiğinde annesiyle babası arasında sürekli bir tartışma yaşandığını belirterek, buna neden olarak annesinin onu mahalle mektebine gönderme arzusuna karşılık, babasının bir süredir faaliyette bulunan ve modern sistemde eğitim veren Şemsi Efendi Mektebi'ne gönderme isteğini göstermektedir. Sonuçta küçük Mustafa Şemsi Efendi Mektebi'ne gidecektir. Tarihçiler ne yazık ki, Atatürk'ün hayatıyla ilgili yaptıkları araştırmalarda onun bu okuldaki yaşantısını pek fazla ele almamışlardır. Halbuki o dönemde yeni birtakım eğitim metodlarını uygulayan Şemsi Efendi Mektebi'nin gerek Selânik ve gerek daha sonraları İstanbul'da taşımış olduğu bazı fonksiyonlar olmuştur ki bunlar yazımızın konusunu teşkil etmektedir.

Şemsi Efendi bir öğrencisiyle beraber.
Ilgaz Zorlu arşivi

Atatürk'ün ilk öğretmeni olan Şemsi Efendi ve okulu hakkında birkaç makale yayınlanmış olmakla beraber bunların hiçbiri tam olarak aydınlatıcı bilgiler verememektedir. Şemsi Efendi'yi en son olarak ele alan Doç. Dr. Özcan Mert'in "Atatürk'ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi" adlı çalışması[1], bunların içerisinde en kapsamlı bilgileri ihtiva etmesi açısından önemlidir. Fakat bu çalışmada da eksik kalan bazı noktalar olmuştur.

Şemsi Efendi 1852 yılı civarında aslen Sabetaycı bir ailenin ferdi olarak doğdu[2], Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenen Şemsi Efendi Selânik'te açılan bir yabancı okulda çalışmaya başladı. Burada öğrendiği metodları kendi kuracağı bir okulda uygulamak amacındaydı,[3] ancak maddî olanakları yeterli olmadığı için destek bulması gerekiyordu. İşte kendisine bu destek mensup olduğu "Kapancı" grubu üyelerince sağlanmıştır.[4] Kapancı grubunun eğitim hususunda Şemsi Efendi'yi desteklemesinde iki amaç vardır: İlki sürekli ticaret ilişkileri nedeniyle Batı'yı tanıyan grup üyelerinin oradaki ileri teknoloji ve kültürel aşamaya ulaşma istekleridir. Sabetaycılar ilerlemenin ilk koşulunun gelişmiş eğitim kurumları ile olacağını anlamışlardı.[5] Diğer amaç ise, 19. yy'a kadar sürekli kapalı şekilde yaşayan cemaat üyelerinin Türkçe'yi yeterince konuşamamalarıydı.[6] Gerçekten de Tanzimat'la beraber Osmanlı Ülkesinde ortaya çıkan "eşitlik" ilkesi ile farklı dini toplumlar arasında kaynaşmalar olmaktaydı. O zamana kadar aile içerisinde sürekli olarak İspanyolca[7] konuşan Sabetaycılar bu durum karşısında ülkede en çok kullanılan dili -Türkçe'yi- öğrenme zorunluluğunu anlamaktaydılar. Nitekim okulların desteklenmesinin, belki de en başta gelen nedeni budur.[8]

Osman Ergin'e göre "Tarz-ı Cedit" adlı yeni öğrenim usulünü ilk uygulayan okul İsmail Hakkı'nın Selânik'te Suratkâr mahallesinde açtığı okuldur. Şemsi Efendi ile beraber İsmail Hakkı daha sonra Aktarönü'nde harap bir mescidi okul haline sokarak Halil Vehbi ve Derviş Efendilerle beraber çalışmışlardır.[9] Fakat Mert'e göre, 1872 yılında, Şemsi Efendi'nin Sabri Paşa Caddesi'ndeki Çarşamba Dergâhı'nda açtığı okul ilk olma özelliğindedir.[10] Bütün bu okulların ortak özel-

liği, Sabetaycı aydınlarca finanse edilmiş olmalarıydı.

Şemsi Efendi'nin diğer bir özelliği ise, yaşadığı dönemin en büyük Sabetaycı Kabalistlerinden biri olmasıydı.[11] Amacı, 1800'lerde yaşanan Osman Baba[12] olayından sonra ayrılan Karakaşlar grubuyla kendi grubunu birleştirmekti. Hatta bu amaçla Karakaşlar grubuna ait okullara giderek orada tartışmalara girdiği bilinmektedir. 1885 yılında Fevzi Sıbyan olarak bilinen okulun kuruluşunda da oldukça önemli bir rol almıştır, hatta bu okulun kurucusu olduğu ileri sürülmüştür.[13] Fevziye mektebi, kendi gibi daha sonraları İstanbul'da da faaliyet gösterecek olan "Mekteb-i Terakki"ye göre daha radikal ve cemaatçi bir yapıya sahipti.[14] Şemsi Efendi'nin burada "Akaid-i Diniye" öğretmeni olarak görev yapması da, onun Sabetaycı dinî kuralları gençlere aktarma amacından kaynaklanmaktaydı. Mektebi Fevziye'nin de kuruluşu ve ilerki faaliyetlerinde Karakaşlar grubunun maddî desteği olmuştur. Okul bu grubun resmî okulu görünümündeydi. Ahmet Emin Yalman 1922'de *Vatan* gazetesinde yazdığı "Tarihin Esrarengiz Bir Sahifesi" adlı yazı dizisinde Karakaşlar grubunda meydana gelen ilerlemenin Fevziye Mektebi sayesinde olduğunu iddia ederek "... iki asırlık fakrü cehaleti beş on senelik bir intibah silip süpürdü. Bir zamanlar memleketin en mükemmel terbiye müessesesi olan Fevzi Sıbyan ve Fevziye'nin, bu intibahın husulüne pek bir tesiri olmuştur" ifadesini kullanmıştır.[15] Şemsi Efendi sağlığında Karakaş ve Kapancı gruplarını birleştirmeyi amaçlıyordu. Ancak onun her iki cemaati birleştirmeye yönelik çabaları tepkiyle karşılandı.[16]

Şemsi Efendi yaşamının son yıllarında
Ilgaz Zorlu arşivi

Kendisini cemaatten dışladılar, 1912'de Türkiye'ye gelen Şemsi Efendi ilk öğretim müfettişliğine tayin edildi, ancak sıkıntılı ve parasız bir hayat yaşadı, 1917'de öldüğünde Üsküdar'daki Selâmiklikler Mezarlığında Karakaşlara ait bölüme gömüldü.

Mustafa Kemal Atatürk'ün ilk öğretmeni olan ve onun nutkunda adı geçen Şemsi Efendi, devrinin yalnız büyük bir eğitimcisi değil, aynı zamanda siyasî yönleri de olan bir Kabalistiydi. Hayatının büyük bir bölümünü Zohar'ı tekik ederek geçiren bu kişi Karakaş ve Kapancı gruplarını birleştirerek Sabetaycı cemaatin yaşamasını amaçlıyordu. Ancak bu idealinde başarılı olamadan öldü. Acı olan, yaşamının son yıllarını sefalet ve zorluklarla geçiren bu insanla ilgili yeterli bilimsel çalışmanın yapılmamış olması, Türk eğitim hayatına olan katkılarının unutulmasıdır. ■

[1] Bu çalışma 1990 yılında Ankara'da toplanan 11. Türk Tarih Kongresi'nde tebliğ olarak sunulmuş, aynı zamanda da *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*'nin 7. cilt (Mart 1991) 28. sayısında da yayımlanmıştır.

[2] Sabetaycılık kavramı tarih literatüründe genellikle "Dönmelik" olarak ifade edilmektedir. Bu konuda bkz. Ilgaz Zorlu, *Tarih ve Toplum*, Eylül 1992'de yayımlanan "500. Yılda Unutulan Bir Cemaat: Türkiye Dönmeleri."

[3] Mert, "Atatürk'ün ilk öğretmeni Şemsi Efendi", s:332-333.

[4] Şemsi Efendi köken itibariyle Sabetaycı Cemaatin "Kapancılar" grubundandı. Kapancılar 17. yy'da Mesihliğini ilan eden Sabetay Sevi'ye bağlı kalmışlardır, onun tekrar Mesih olarak geri döneceğine inanıyorlardı. Diğer grup olan Karakaşlar'a göre taasuptan uzak olmakla beraber, yine de 19. yy başlarına kadar dini ritüellerini uygulamışlardır.

[5] Her kültür sahip olduğu değerleri gelecek kuşaklara eğitim yoluyla bırakabilir. Okulların varolma nedenlerinden biri de budur: Bilimsel ve kültürel gelişmeleri bir sonraki kuşaklara aktarabilmek.

[6] Çoğunluğunu 1492'de İspanya'dan Osmanlı topraklarına göç eden Musevilerin oluşturduğu Sabetaycı cemaatte konuşulan günlük lisan İspanyolca olmuştur. Başta diğer Sefarad Yahudilerinin de konuştuğu bu dil, daha sonraları Alliance okulunun getirdiği Fransızca ve günlük Türkçe lisanlarıyla birleşerek "Judeo İspanyol" halini alıp "Ladino" olarak adlandırılmıştır. Halbuki Sabetaycılar sürekli olarak dışa kapalı bir cemaat yapısını muhafaza ettiklerinden 17. yy. İspanyolcasını 19. yy'a kadar aynen koruyabilmişlerdir.

[7] Nitekim Sabetaycılar'ın konuştukları farklı Türkçe 1924 mübadelesi sonrasında İstanbul'a gelmeleriyle halk tarafından algılanabilmiştir. Lisan sorunu cemaat okullarının kurulmasında da etkili olmuştur.

[8] Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, s 468-69 arasından özetle

[9] Mert, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c:7, s:28.

[10] *Ibid.*

[11] Sevi ortaya koyduğu birtakım dinî teorileri klâsik Yahudi anlayışından farklı olarak Zohar'a dayandırmaktaydı. Ancak bilgilerini yalnızca ona inanan müritlerine açıklamıştır. Literatürde "Hoca" veya "Ogan" ya da "Ağa" olarak geçen Sabetaycı din adamları kurdukları okullarda bu bilgileri genç kuşaklara aktarmaktaydılar. Şemsi Efendi de 19. yy'ın en büyük Kabbala üstatlarından biri idi.

[12] Önce Yakubîler ve Sabetaycılar olarak ikiye ayrılan Sabetayistler, "Osman Baba" olayıyla sonunda üçe bölünmüşlerdi. Büyük Sabetaycı grubun içinden Osman ismindeki Baruhya Ruso'nun Mesihliğine inanan Karakaşların - ya da Onyollular- ayrılmasıyla bölünme gerçekleşmiş oldu, son grubun adı da Kapancılardır.

[13] Mert, *age*, s:334, 26 sayılı dipnot.

[14] Feyziye Mektepleri'nin kuruluş amacı "Karakaşlar" grubunun cemaatçi yapısını devam ettirme amacına dayanmaktaydı. Bu Kapancılarla aralarındaki en önemli farklardan biridir.

[15] Düzdağ, *Tarihimizde Gizli Çehreler* adlı kitaptan.

[16] Bunun en büyük nedeni, bu grubun genç üyelerinin Türklerle kaynaşma arzularıdır. Onlar Karakaşları cahil ve mutaassıp görmekteydiler, üstelik Sabetay Sevi'ye de inanmıyorlardı.

1919'DA İTALYAN İŞGALİNDEKİ RODOS'TA ALINMIŞ BİR LİSE DİPLOMASI

Nuran Yıldırım Koleksiyonu

İtalya Devlet-i Fahimesinin Cezair-i Bahr-i Sefid İşgal-i Askerî Kumandanlığı Mekâtib-i İdadiye Şehâdetnâmesi

İsim ve Künyesi: Mehmed Efendi bin Şerif Usta
Mahall-i Velâdeti: Rodos
Tarih-i Tevellüdü: 1311
Sinni: 23
Mezhebi: İslâm
Tabiyyeti: Osmanlı

Akâid: A'lâ
Arabî: A'lâ
Kitâbet ve Edebiyât-ı Osmaniye: Aliyü'l-a'lâ
Fransızca: Aliyü'l-a'lâ
Coğrafya: Aliyü'l-a'lâ
Tarih: Aliyü'l-a'lâ
Usûl-i defterî: Aliyü'l-a'lâ
Ma'lûmât-ı Kânûniyye: Aliyü'l-a'lâ
Ma'lûmât-ı İktisadiyye: Aliyü'l-a'lâ
Hikmet-i Tabi'iyye (Fizik): Aliyü'l-a'lâ
İlm-i Kimya: Aliyü'l-a'lâ
Tarih-i Tabi'î: Aliyü'l-a'lâ
Hıfzıssıhha: Aliyü'l-a'lâ
Cebr ve Müsellesât: Aliyü'l-a'lâ
Kozmografya: Karîbü'l-a'lâ
Hendese: A'lâ
İtalyanca: Aliyü'l-a'lâ
Tavr ve Hareket: Aliyü'l-a'lâ

Rodos Mekteb-i İdadisi müntehi sene şakirdanından Mehmed Efendi bin Şerif Efendi programa dahil olup esâmisi bâlâda mübeyyin olunan ulûm ve fünûnu tahsil ile her sene nihayetinde hey'et-i mümeyyize ma'rifetiyle imtihanları bil-icra her fennin hizasında gösterilen derecâtı kazandığı ve derecât-ı mezkûrenin mecmu'una nazaran âliyü'l-a'lâ mertebesini ihrâz eylediği cihetle işbu şehâdetnâme yedine i'tâ kılınmış ve efendi-i mumâileyh Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde muharrer imtiyâzâta kesb-i salâhiyyet eylemişdir. 23 Şubat 1919
Rodos Mekteb-i İdadi Müdürü: Mehmed Kadri

II Sovrintendente Dell'Istruzione Publica

II Commissario Per L'Amministrazione Delle Isole Dell'Egeo

Diplomanın arka yüzü

Sınıf derecesi: 4 Mekteb numerosu: 591
Rodos İdadisi'nin yedi senelik Mekâtib-i İdadiye-i Resmiye'ye muâdil olduğu tasdik olunur. 13 Eylül (1)335

Mete Tunçay

ABD Üniversitelerinde Amerikan Tarihi okutanlara "theologians of civic religion" diye takılırlar: yani, yurttaşlık dininin ilâhiyatçıları. Onlara haksızlık etmemek için, çoğu Amerikan Tarihi kitaplarının, Marxist-Leninist-Stalinist parti tarihi metinlerine benzemediği, iki yüzyıl önce yaşanmış olayların bütün kıvrım ve büklümlerini yansıttığı ve tartıştığı eklenmelidir. Yine de, devrim tarihi konuları -bir karşı-devrim olmadıkça- dünyanın her yerinde bir çeşit lâik din oluşturuyor. Bu dinin de türlü rütbelerde görevlileri oluyor. Kardinal'den mahalle papazına ya da Şeyhülislâm'dan câmi imamına kadar inanç ve anlayış aynıdır; ancak aralarında incelik (refinement) farkları vardır.

Bizim lâik dinimizin "hademe-i hayrat"ının en iyilerinden biri, eski meslekdaşım (eski olan benim; o meslekte devam ediyor), siyaset bilimci, (Ecevit'in bir kabinesinde Kültür Bakanlığı görevinde de bulunmuş olan) Prof. Dr. Ahmed Taner Kışlalı'dır. Geçen ilkbaharda çıkan "Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği" kitabı, art arda birçok baskı yaptı. (Kışlalı, çoğu daha önce *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan yazılarını dört bölümde toplamış: 1- Kemalizm, 2- Sol, 3- Kürt Sorunu, 4- Kültür, Siyaset ve Ordu. Ben bu yazıda, ilk bölüm üstünde duracağım.)

Milan Kundera'nın ülkemizde de pek tutulan "Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği" romanının adından esinlenerek kitaba başlık yapılan bu sözler, aslında birinci makalenin de başlığı. (Kundera'nın romanını okuyanların, en azından filmini görenlerin bildiği gibi, o yapıtın Kemalizmle falan ilgisi yoktur. Geri plânında Rus işgaline ve sosyalist rejime yönelik eleştiriler bulunmakla birlikte, leit-motiv'i hiç de siyasal değildir).

Kışlalı'ya karşı, birisi çıkıp da Atatürk konusunda muteber tutumun "kaldırılmaz ağırlığı" diye bir kitap yazsa, iyi olurdu. Ben kendi payıma "kişi tapısı" (kültü) hakkında hayli duyarlıyım, ama böyle bir şey yapmaya niyetim yok. Bu konuda eleştirel bir yaklaşımı savunmakla, başıma yeterince belâ açtım. Üstelik, benim paylaşmadığım gerekçelere dayanarak Atatürk'e karşı çıkan başkalarıyla aynı çuvala sokulmak hoşuma gitmiyor.

Kışlalı, benim yol arkadaşlığı etmekten tedirginlik duyduğum İslâmcılarla Kürt ayrılıkçılarına değiniyor. Ama, bunların Atatürk'e saldırmalarını "tutarlılık" açısından anlayışla karşılıyor. Onun asıl kızdığı, kendileri "çağdaşlaşma" yanlısı olup da, yine Atatürk'ü eleştirmeye kalkanlar: Özellikle Mehmet Altan, babası, kardeşi vb. Hemen belirtmek isterim ki, ben bu 2'nci Cumhuriyetçilerden değilim. Onların yakın geçmişe yönelttikleri eleştirilerin çoğunu haklı buluyorum. Fakat öngördükleri siyasal demokrasinin ancak liberal kapitalizm temeli üstünde varolabileceği inançlarını paylaşmıyorum. (Hatta, benim yorumuma göre, Atatürk'ün kendisi bu konuda onlara yakın düşünüyordu.) Bense, Türkiye'nin koşullarında siyasal liberalizme evet, ekonomik liberalizme hayır diyorum. Maddî nimetlerin

O ZAMAN ÖYLE [Mİ] GEREKİYORDU [?]

hakça dağılımı açısından eşitlikçi, sosyalist değerlerimi muhafaza ediyorum.

Kışlalı bir de, "orijinal olabilme uğruna, Atatürk'ü demokrasi karşıtı gösterebilmek için kendi düşüncelerine bilim kılıfı giydirme çabasına girenler"den söz ediyor. Ben ne orijinallik, ne de bilimsellik savındayım. Atatürk'ün demokrat olup olmadığı sorusunun bilimsel olarak yanıtlanabileceğini sanmıyorum. Bu soru, ancak "tarihsel" olarak tartışılabilir. Eleştirel tarih yaklaşımı, ciddi bilimin her alanındaki dogmatik-olmama özelliğini içermekle birlikte, tarih bir bilim değildir (tanım meselesi), ama nesnel yöntemlerin kullanılabileceği bir bilgi dalıdır.

Kışlalı ise, "Mustafa Kemal'i bilimsel olarak değerlendirebilmeleri yöntemi açıktır" diyor: Hangi koşullarda yola çıktığına, ne yaptığına ve sonucun ne olduğuna bakarız. Bilimi işe karıştırmazsak, böyle izlence bana göre de uygun. Fakat, Kışlalı'nın bu yolda gösterdiği kanıtları ve onları yorumlayışını doyurucu bulmuyorum.

Atatürk'ün ne yapmak istediğini, söylemeyi "münasip" gördüklerinden çıkarabilir miyiz? Emin değilim. Cumhuriyet'ten demokrasi'yi anlıyormuş. Kendi zamanında yapılanlar, pek öyle görünmüyor. Türk Dil ve Tarih Kurumlarını, "siyasal iktidarların etkisinden uzak, bağımsız bir yapıda oluşturmuş." Bu kurumların 12 Eylül döneminde uğratıldıkları dönüşüme ben de kızgınım; fakat Atatürk zamanında kültürel özerklik araçları olduklarını kabul etmem olanaksız. Bunlar, bütün eğitim sistemi gibi, o zamanki rejim propagandasının kurumları idiler. Elli yıl sonra daha kötüye değiştirilmeleri, başlangıçta doğru yolda olduklarını göstermez.

Atatürk tek-partinin içinde çoğulculuğu özendirmiş. (Her toplumsal yapının kanatları olması doğaldır.) Öyleyse, çok partiye niçin izin verilmediği sorulmaz mı? Recep Peker'in faşist parti modelini reddetmiş (1935). Doğru, ama ben "Tek-Parti Yönetiminin Kurulması" kitabımda, bunun bambaşka bir yorumu olabileceğine değindim. Bence Türkiye'de parti devlete el koymadı; tersine, devlet kendi partisi bile olsa, bir partinin ayrıca varlığına tahammül edemedi.

Atatürk'ün açtığı yol -Kışlalı, "tüm ihanetlere karşın" diye renkli bir ifade kullanıyor- nereye varmış: "Eksikleri yanlışları olsa da, hiçbir Müslüman ülkede varolmayan bir demokrasiye." Bu karşılaştırmalı yazgıya ben de katılırım. fakat bunun bizim marifetimizden çok, öteki Müslüman ülkelerin taksiratına dayandığını düşünüyorum. Ayrıca, bu sonucun, Atatürk'ün yoluyla amaçlandığından kuşkuluyum. Belki de buraya, Kışlalı'nın "ihanet" saydığı bazı gelişmelerle geldik.

Ona göre, "bu ülkede Atatürk'ü yıkarak olumlu bir şeyler yapılabileceğini sananlar" yanılıyormuş. "Atatürk'ü yıkmak" ne demek? Evet, uydurma belgelerle onun nesebini falan karıştıranlar olduğunu ben de biliyorum. Elbette, onlardan yana değilim. Ama, ortada yıkılması gereken bir şey var: Kişi tapısı. Bu yaşadıkça -ki gayet diri görünüyor-, Türkiye'de demokrasinin gelişmesi olanaksızdır.

Kışlalı, bazı tanıkları da yardımına çağırıyor. Aziz Nesin, "geçmişte Atatürk'ü eleştirmiş olmaktan dolayı şimdi utanıyorum" demiş. Aziz Bey için üzgünüm. Eleştirisiz bağlılık, demokrasiyle bağdaşmaz. Yaşar Kemal'in tanıklığıysa, bana ikircikli geldi.

"Cesaretim olsa, tıpkı İnce Memed'in destanını yazdığım gibi, Mustafa Kemal'in de destanını yazmak isterdim" demiş. Yaşar Kemal kimden korkuyormuş dersiniz? İslâmcılardan mı, Kürtçülerden mi, eleştirel bakmaya çalışanlardan mı? yoksa dogmatik Atatürkçülerden mi? Sonuncuları kastettiğinden hiç şüpheniz olmasın.

Kışlalı, kitaptaki "Niçin Kemalistim?" başlıklı bir diğer makalesinde, benim de hocam olan hocası Prof. Dr. Nermin Abadan-Unat'ın tanıklığına başvuruyor. Çok güzel, duygulu bir yazı; ama 14 yaşında, Türkçe bilmeyen bir kız çocuğunun zoraki seçimi, Kemalizmin değerini ne kadar doğrular, bilmem?

Kışlalı'nın Atatürk hakkında, son moda terminolojiyle büyük bir iddiası var: Onun "sıradan bir liberal demokrasi anlayışı" ile kalmayıp, "katılımcı-sivil toplumcu bir demokrasiye inandığının somut kanıtları"nı da verdiğini ileri sürüyor. Ama bunu ileriki makalelerinde açıklayacakmış. Kemalizm bölümünün son yazısı, kendisinin 1991'de çıkan *Siyasal Sistemler* adlı eserinden aktarılmış. Burada "Kemalizm Nedir?" başlığı altında Altı Ok'u yorumluyor.

Ben kendi kitabımda Lâiklik ve Halkçılık oklarını tartışmıştım. Burada, Milliyetçilik okuna değinmek istiyorum. Bu konuda da, Kışlalı'nın söylediklerinden hareket edeyim. O, milliyetçiliğin bir dış, bir de iç boyutu olduğunu belirtiyor. Dış boyutuyla, Atatürk milliyetçiliği "tam bağımsızlığa" yönelikmiş. Katılıyor ve onaylıyorum; ama unutmayalım ki, bu ülkü bir mecazdır. Ayrıca, Kemalizmin anti-emperyalist niteliğini ve tek parti döneminin otarşi (kendi kendine yetme) politikasını savunanlar, bunun nasıl bir yalıtılmışlık ve durgunluğa yol açtığını hesaba katarak, globalleşmeye aykırı düşme yükünü de omuzlamak zorundadırlar.

Kışlalı'ya göre, Kemalist milliyetçiliğin içe yönelik hedefi çağdaş bir ulus yaratmaktır. Bu milliyetçilik, ırkçı ve ümmetçi olmayan, çoğulcu ve ilerici, hümanist bir milliyetçiliktir. Keşke, bunlar doğru olsaydı. O zaman belki hâlâ Kürt sorununu yaşamazdık. Kışlalı, bu anlayışta ulusun öğelerinin ortak tarih, ortak dil ve ortak kültür olduğunu söylüyor. Çelişkiler, bence işte bu noktalarda.

Cumhuriyet döneminde lâiklik adı altında uygulanan siyaset çizgisi, Türkiye insanları arasındaki başlıca tutunum (cohesion) öğesi olan dini zedeledi. Milliyetçilik de, onun yerini tutamadı. Türkleştirme (bizim Arapların özellikle Meşrutiyet İttihatçılarının zorlamasından yakındıkları tatrik) başarılı olamadı. Sonuç ortada.

Bütün dünyada hanidir salgın bir hastalık olan milliyetçiliği, yurtseverlikten ayırmak gerekir. Bir kimsenin pek rasyonel olmasa bile, kendi yurdunu, dilini, kültürünü, insanlarını sevmesi, onları başkalarına yeğlemesi doğal, zararsız, hatta belki yararlı bir duygudur. Ama, sanıldığı kadar yaygın ve güçlü değildir. (Siyasal sınırlamalar olmasa, bizimkiler dahil bütün Asya, Afrika, Güney Amerika halkları Batı Avrupa'ya ve Kuzey Amerika'ya üşüşür, dünyanın dengesini bozardı!)

Yine de, her ülkede yurtsever insanlar vardır. Milliyetçilik ise, süslü sözlerle dile getirilse de, şovenlikten başka bir şey değildir. Bir keresinde, ben bir Kürt aydınıyla tartışırken, muhatabım bir tecavüzî bir de tedafüî (saldırı ve savunma halinde) milliyetçilik ayrımı yapmış ve savunmadaki milliyetçiliğin meşru olduğunu ileri sürmüştü. Bu ayrım da, bana sağlam görünmüyor.

Milliyetçiliğin insanlığa sadece belâ getirdiğini düşünüyorum. Şovenlik, eleştirel yetilerimizi köreltir, bizi alacağına şahin, vereceğine karga haline getirir. Jivkov Bulgaristanı'ndaki Türkleri Bulgarlaştırma zulmüne karşı çıkan insanlar, Türkiye'de Kürtlerin kendi çocuklarına diledikleri gibi isim koymalarının engellenmesini doğal sayarlar.

Gayrimüslim azınlıklarımıza karşı, Cumhuriyetin başından beri, çeşitli hükûmetlerin hiç değişmeden uyguladıkları politikaları bir düşünün. (Ermeni okullarında dil dersinin dışında Ermenice öğretimin yasaklanması, upuzun bir geleneğe dayanıyor!) İşgalci Yunan ordusunu topraklarımızdan atmakta ne kadar haklı idiysek, Ermeni tehcirinden ve Yunanistan'la nüfus mübadelesinden sonra izlediğimiz azınlık politikası bir o kadar haksız ve adaletsiz oldu. Varlık Vergisi İcraatı, Türk milliyetçiliğinin ırkçılıktan başka bir şeye dayanmadığını göstermiyor mu?

Bırakın, Müslümanlara da şirin görünmeye çalışan Tansu Hanımın milliyetçiliğini, merhum cumhurbaşkanımız Turgut Özal'la şimdiki cumhurbaşkanımız Süleyman Demirel'in yanı sıra, (o zamanki fiilî, bugünkü onursal) Sosyal Demokrat önderimiz Erdal İnönü de, önceki yıl Antalya'da kardeş Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ileri gelenleriyle birlikte, örsün başına geçip çekiç sallamadı mı? Bu âyinin, Kürt mitolojisindeki Demirci Kawa'dan farkı ne? ▪

BİLMEMEK AYIP DEĞİL!

İspanya'daki boğa güreşlerinden bütün dünya dillerine yayılan "Ole", Allah sözünün İspanyolların ağzında bozulmuş söylenişidir.

"Hurra" da, Türklerin savaş nağrası (v)ur ha'dan başka bir şey değildir.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

ZİNDANKAPI DEĞİRMEN S. 15 34460 EMİNÖNÜ/İST. TEL: 513 52 35 FAKS: 513 21 77

Merhaba!

Bilenler bilmeyenlere anlatabilir ama bir "bilen"i olmayanlar için *Tarih Vakfı'ndan Haberler*'in ne olduğunu fısıldamak istiyoruz. Haberler'in ilk sayısı Mayıs 1991'de çıkmıştı; yani iki buçuk yıl önce. O tarihte henüz Tarih Vakfı kuruluş hazırlıkları sürüyordu. Girişim Kurulu'nun çıkarttığı bültenin ilk başlığı şöyleydi: "Artık bir tarih vakfımız var". Sarı kağıda basılmış dört sayfalık bülten kuruluş hazırlıklarının tamamlandığını müjdeliyor, Tarih Vakfı Senedi Taslağını sunuyor, Vakfa nasıl katkıda bulunabilineceği konusunda öneriler getirdikten sonra Dünyadaki Emek Tarihi Kuruluşlarının da bir listesini veriyordu. Ayrıca, Vakfın ilk etkinliğinin, yani "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Ekonomik ve Toplumsal Mirası" sempozyumunun da haberi yer almıştı.

Ayda bir çıkan bültenin amacı Vakfın çevresi ile iletişimini sağlamaktı; Vakıf çevresi Vakıfta olup bitenleri öğrenecek, etkinliklerini izleyebilecekti. Bülten kısa zamanda sekiz sayfaya çıktı ve her ay muntazaman 2500 kişiye ulaşan bir yayın haline geldi.

Haberler'in geçmiş yirmi sekiz sayısını şöyle bir çevirip baktığımızda Tarih Vakfı'nın serpilip gelişmesini de görebiliyoruz. Temmuz 1991'deki "Güçlü, güzel bir başlangıç" başlığından sonra hemen Kasım 1991'in başlığı şöyle: "Büyük çaplı projelere doğru". Haziran 1992'de "artık 14 kişilik bir ekiple çalışıyoruz" diye haber veriliyor. Oysa bugün çalışanları öyle bir çırpıda sayamaz olduk. Sayılar boyunca çeşit çeşit toplantılar, projeler gelip geçiyor ... hepsi de ardında zengin bir birikim bırakarak...

Tarih Vakfı ilk *Haberler*'in çıkışından bu yana iyice büyüdü. Çevremiz de sudaki halkalar misali yayıldı. Artık daha da geniş bir çevreye yayılmamız, dostlarımızın sayısını artırmamız lazım. Bu aydan itibaren *Tarih Vakfı'ndan Haberler*'i *Toplumsal Tarih* dergisinin içinde yeni elbisesiyle bulacak, yeni yeni dostlar edineceksiniz. Merhaba!

Kurucu üyemiz Abidin Dino'yu kaybettik

Geçen Haziran'da, I. Tarih ve Deniz Şenliği'nin hemen öncesinde, şenliğin tanıtımında kullanılacak büyük afişler ve posterler için uygun görsel malzeme bulma telaşında idik. Orhan Silier arkadaşımız, zaman sınırlılığı düşünerek, biraz da çekine çekine Abidin Dino'ya telefon etti. Hemen, daha telefonda heyecanımızı ve telaşımızı paylaşan Dino, "bir-iki gün zamanımız var mı?" diye soruyordu... Ve iki günün sonunda birbirinden güzel bir dizi desen elimizdeydi...

Şenlik sonrasında, Dino'lar Eylül'de yeniden İstanbul'a geldiklerinde, birlikte Toplumsal Tarih Müzesi projesini konuşuyorduk. Dino böyle bir projenin Türkiye'de genel olarak kültür yaşamına ve özellikle müzeciliğe getireceklerini heyecanla sayıp döküyordu... Çok somut ve çok değerli bir önerisi vardı. Türkiye'de fotoğrafçılık Batı'dakinden kısa bir süre sonra başlamıştı. Birçok ailenin elinde dönemin toplumsal tarihine ışık tutacak aile albümleri vardı. "Ben gelecek yıl Türkiye'de daha uzun süre kalıp, Vakıf adına bu işin başlatıcılığını yaparım. Kendi aile albümlerim dahil yüzlerce, hatta binlerce fotoğrafı kısa sürede toplarız. Toplumsal Tarih Müzesini öncelikle bir fotoğraf müzesi biçiminde kurarız; daha sonra orijinal malzeme oranı artar. Böylece çok kısa bir sürede müzenin açılışını yaparız" diyordu. Büylesine kendiyle barışık, geleceğe ümitle bakan, yapıcı bir kişiyle konuşmak bile başlı başına bir mutluluktu.

Çeşitli projeler ortaya çıktığında, işin zorluklarını ve kendi zaman kısıtlarını anlatmak yerine hep güzel, yaratıcı bir heyecanla Vakıf çalışmalarının içindeydi. Dino'nun ölümüyle ülkemizin çok değerli bir aydınını ve usta bir sanatçısını kaybetmekle kalmadık, Vakfımız'ın da en aktif ve özverili kurucularından biri aramızdan ayrıldı.

Vakfımızın yeni üyeleri

Aralık ayında toplanan Vakıf Yönetim Kurulumuz, Vakıf Resmi Senedinin 8. maddesinin verdiği yetkiye dayanarak 1993 yılı için, 319 olan kurucu ve üye sayısının yüzde 10'u oranında yeni üye kabulüne karar verdi. "Vakfın amaçları ile ilgili faaliyetleri ve Vakfa katkıları nedeniyle" yazılı başvuruları kabul edilen ya da doğrudan doğruya Yönetim Kurulunca üyeliğe davet edilip bu çağrıyı kabul eden 32 yeni üyemiz şunlar: Dr. Şükrü Arslanyürek, Prof Dr Nurhan Atasoy, Reşat Atalar, Engin Çizgen, E. Amr. Fahri Çoker, Oktay Ekinci, Prof Dr Cevat Geray, Prof Dr Nejat Göğünç, Korhan Gümüş, E. Amr. Erhan Gürcan, Prof Dr Bozkurt Güvenç, Dr Murat Güvenç, Ekrem Işın, Faruk Kaptan, Prof Dr Ruşen Keleş, Arif Keskiner, Prof Dr Şerif Mardin, Saim Oğuzülgen, Faruk Pekin, Prof Dr Günsel Renda, Ferit Safkan, Prof Dr Halil Sahillioğlu, Necdet Sakaoğlu, Enis Sakızlı, Şen Sahir Sılan, Dr Semra Somersan, Prof Dr Faruk Şen, Doç Dr Baha Tanman, Zekeriya Temizel, Prof Dr Turgut Uzel, Hasan Yelman, Prof Dr Filiz Yenişehirlioğlu.

Yönetim Kurulu, yukarıda adları verilen yeni üyelerimize katılımlarıyla Vakfın daha başarılı çalışmalar yapacağına olan inancını belirtirken, üyelik için başvurup sayı sınırlaması dolayısıyla bu yıl talepleri yerine getirilemeyen kişilere de katkılarını destekçi üye - Tarih Vakfı dostu olarak sürdürmeleri dileğinde bulundu. Yeni üyelerimizin katılımıyla Tarih Vakfı'nın toplam kurucu ve üye sayısı -kuruluştan bugüne kadar geçen süre içinde kaybettiğimiz 6 kişi dahil olmak üzere- 351'e çıkmış oldu.

1994 başlar başlamaz...

Devam eden proje ve işlerimize ek olarak çiçeği burnunda projelerimiz var. İşte:

İstanbul'da müzik tarihi

Tarih Vakfı ile İstanbul'daki müzik dernekleri ve grupları bu kuruluşların tarihleri üzerine ortak bir çalışmaya giriştiler. İstanbul Konservatuarı öğretim üyelerinden Gönül Paçacı'nın koordinatörlüğünde başlatılan çalışma öncelikle bu dernek ve grupların bir envanterinin yapılmasını hedefliyor. Şu an elde varolan bilgilere göre İstanbul'da aktif durumda 60'a yakın Türk musıkisi dernek ve grubu var. Bu dernek ve gruplara ait arşivlerin koruma altına alınıp, tasnif edilip araştırmacılara açılması, yaşlı müzik sanatçılarımızla videoya çekilecek mülakatların yapılması, İstanbul tarihinde müzik üzerine bir sempozyumun ve serginin düzenlenmesi bu çalışmanın genel amaçları arasında.

Ocak ayı içinde halen aktif durumda olan çeşitli dernek ve gruplarla, hukuki varlığı sona ermiş ya da dağılmış olanları yakından tanıyan kişiler Vakıf merkezinde biraraya gelerek ortadaki işlerin nasıl yürütüleceğini tartışacaklar. Ayrıca eski müzik eserlerinin yeni tekniklerle kopyalanması için de bir başka çalışma yürütülüyor. Tüm ilgilenenlerin Gönül Paçacı arkadaşımızla ya da Vakıf merkezi ile bağlantı kurmalarını diliyoruz.

Kent tarihleri projesi

Tarih Vakfı kurum tarihçiliği projelerinden sonra yeni bir tarih yazımı alanına daha giriyor. Belediyelerin, büyük şehirlerdeki hemşehri vakıf ve derneklerinin, çeşitli illerin ticaret ve sanayi odalarının ve doğal olarak başta Kültür Bakanlığı olmak üzere merkezi yönetimin desteğiyle, uzman ekiplerce kent tarihleri yazımı çalışması başlatılıyor.

Bu projenin ilk adımı olarak 5-6 Mart 1994'te Türkiye'de Kent Tarihçiliği konulu bir atölye toplanacak. Bu atölyede, dünyada yerel tarihçiliğin bugünkü durumu, Türkiye'de şimdiye kadar yapılan yerel tarih ve özellikle kent tarihçiliği araştırmalarının değerlendirilmesi, bilimsel yöntem ve ölçülere uygun kent tarihleri yazımının önündeki sorunlar ve çözüm yolları tartışılacak. Mart sonrasında da kent tarihleri araştırma ve yazımına hız vereceğiz.

Kent tarihleri proje hazırlıklarını uzun yıllar belediyelerde ve Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği'nde çalışmış, bu alanla ilgili bir dizi uzmanlık çalışmasını tamamlamış olan Ferzan Yıldırım arkadaşımız yürütüyor. Kendisine iletilecek her türlü bilgi, öneri ve eleştiri bu hazırlıkları daha da zenginleştirip hızlandırabilir.

Lise ve üniversite öğrencileri arasında tarih yarışması

Tarih Vakfının kuruluş amaçlarından biri de "Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal tarihi ile ilgil araştırma çalışmalarının desteklenmesi, teşvik ödülleri konulması, yarışmalar düzenlenmesi"dir. Bu amacın yerine getirilmesinde bir adım olmak üzere, gündemimizde 1994'ün ilk yarısı içinde hazırlıkları tamamlanıp, ikinci yarısında uygulamasına geçmeyi planladığımız bir çalışma var.

Lise ve üniversite öğrencilerinin katılımına açık ve katılanların kendi ailelerinin, mahallelerinin, köylerinin, kentlerinin, kısaca yakın çevrelerinin tarihi üzerine hazırlayacakları metinlerle yarışacakları iki yarışma düzenlemeyi planlıyoruz.

Böylesi bir yarışmanın düzenlenmesi düşüncesi Almanya'da Kölber Vakfı adlı kuruluşun orta öğretim düzeyinde yaptığı yarışmalar örneğiyle gündemimize geldi. Vakfımızla işbirliği yapmak üzere ilişki kuran Kölber Vakfı yetkilileri faaliyetlerini sıralarken ülke çapında düzenledikleri bir yarışmadan sözettiler. Uzun yıllardır Cumhurbaşkanı Weizsaecker'in koruyuculuğu altında binlerce öğrencinin katılımıyla düzenlenen bu yarışmaya ait yayınları ve belgeleri inceleyince konu daha da ilgimizi çekti.

Vakıf Yönetim Kurulu Kölber Vakfı ile işbirliği içinde aynı türden bir yarışmanın Türkiye'de düzenlenmesi için hazırlık yapılması kararını aldı. Bu hazırlıklarımız olumlu bir biçimde sonuçlanırsa, araştırarak öğrenme, tarih anlayış ve eğitiminin ezberlerle dolu bir kahramanlık edebiyatı alanı olmaktan kurtarılması ve sevdirilmesi azımsanmayacak bir adım atılmış olacak.

İzmir'de tarih eğitimi üzerine sempozyum

Vakfımızın son Genel Kurulunda çalışmalarımızın çeşitli derecelerdeki okullarda kullanılan tarih kitaplarının eleştirisine ve hatta alternatif kitaplar hazırlanmasına öncülük edilmesine ilişkin birçok öneri dile getirilmişti. Bu önerileri dikkate alarak, üyelerimizden konu üzerine birçok çalışması bulunan Prof.Dr. Salih Özbaran'ın sorumluluğu altında İzmir'de bir sempozyum örgütlenmesi kararlaştırıldı.

1994 yılının ortalarında yapılacak olan bu sempozyumla Türkiye'de ilk, orta ve yüksek eğitimde tarih eğitiminin yeri değerlendirilecek ve bu eğitim kurumlarındaki öğretmen ve öğretim üyelerinin katkılarıyla somut sonuçlara ulaşılmaya çalışılacak. Özbaran Hocanın ve İzmir'deki genç ve dinamik tarihçiler grubunun örgütleyeceği bu çalışma üzerine gelecek ay daha geniş bilgi verebileceğimizi umuyoruz.

Sözlü Tarih Çalışma Grubu her hafta toplanıyor

Sözlü Tarih Çalışma Grubu 9 Kasım'dan beri her hafta pazartesi günü toplanıyor. Çalışma grubu sözlü tarihin çeşitli alanlarında bilgi ve deneyim sahibi olmayı amaçlıyor. Bir yandan sözlü tarih konusunda bibliyografya, envanter oluşturuyor, sözlü tarih projelerini üretmek ve mülakat yapabilmek için bu alanda okumalar yapıyor; diğer yandan grubun ortak olarak ilgilendiği alanlarda grubun üyeleri tebliğ sunuyorlar. Hatta grup birlikte bir sözlü tarih projesi yapmayı amaçlıyor.

Sözlü Tarih çalışma grubunda on kişi var: Ayşe Azman, Can San, Dilara Uygun, Fahri Dikkaya, Figen Taşkın, Gülden Hacaloğlu, Hürriyet Konyar, Sinan Öner, Semra Somersan ve Tunçay Yakışır. Grup ayrıca devamlı olarak katılmak ve her hafta iş yapmak için gönlü ve zamanı bol olanlara açık. Katılmak istiyorsanız Sözlü Tarih sorumlusu Semra Somersan'a (Tarih Vakfı Emimönü, 0212-513 52 35) başvurup konuşmanız gerekiyor.

TİP Arşivi oluşturma çabaları

Cumhuriyet Gazetesi'nde 10 Aralık 1993 günü bir ilan çıktı. İlan şöyleydi:

"Türkiye İşçi Partisi'nin Türkiye'nin sosyal ve politik tarihinde önemli bir yer tuttuğunu tespit eden bizler, bu partiye ait her türlü malzemeyi (belge, bildiri, fotoğraf, film, video kaseti, ses kaseti, afiş, bülten, tez, dergi, kitap vs.) bir araya getirecek bir arşiv oluşturup araştırmacılara açmaya karar verdik. Böy-

le bir çalışmanın konu ile ilgili alanda faaliyette bulunan Tarih Vakfı çatısı altında gerçekleştirilmesini uygun bulduk. Ellerinde, doğrudan ya da dolaylı olarak TİP'e ait yukarıda anılan türden malzeme bulunan tüm kişileri bu malzemenin mümkünse asıllarını, değilse kopyalarını söz konusu arşive devretmeye davet ediyoruz."

Mehmet Ali Aybar (Genel Başkan), Mehmet Ali Aslan (Genel Başkan), Şaban Yıldız (Genel Başkan), Cenan Bıçakcı (SDP Genel Başkanı), Nihat Sargın (Genel Sekreter), Kemal Nebioğlu (Genel Sekreter), Yahya Kanbolat (Genel Sekreter), Cemal Hakkı Selek (Genel Sekreter), Tarık Ziya Ekinci (Genel Sekreter), Sait Çiltaş (Genel Sekreter), Mehmet Selik (Genel Sekreter).

TİP arşivi oluşturma çabaları geçen ekim ayında başlamıştı. TİP'in eski genel başkanları ve genel sekreterleri bir toplantı yaparak bir gazete ilanı vermeyi ve böylece somut bir adım atmayı kararlaştırdılar. Ayrıca TİP ile ilgili olan ve adresi tespit edilebilen herkese, ilandaki metni içeren birer mektup gönderildi. 27 Kasım'da da yine TİP'le ilgili ve ulaşılabilen kişilerle geniş katılımlı bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda elinde malzeme olabilecek kişilerin tespit edilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca toplanacak malzemenin tasnifi için altı ay süreyle çalışacak iki elemana ihtiyaç olduğu ve bu iki elemanın bağış toplanarak finanse edilmesi kararlaştırıldı.

Şu an için en önemli sorunlardan biri çalışmaların hızlandırılması. TİP genel başkan ve genel sekreterleri yukarıdaki ilan metninde yer alan çağrıyı burada da yinelemek istiyorlar. Elinde TİP'le ilgili malzeme olanların lütfen Tarih Vakfı Merkezi'nden Nadir Özbek'e başvurmalarını rica ediyoruz.

Tarihe Tanıklık Edenler

Tarih Vakfı, geçen yıllarda "Tarihçinin Mutfağından" ve "Kuşaklar Buluşması" adları altında toplantılar yapmaktaydı. Bu yıl yeni bir toplantı türünü başlattık. Sözlü tarih örneği olabilecek "Tarihe Tanıklık Edenler" panel dizisini, belli dönemleri veya olayları yaşayan kişilerin, okuduğumuz kaynaklarda bulamayacağımız kişisel deneylerini, anılarını anlattıkları bir tarih araştırmasına dönüştürme çabasındayız.

"Yeşilçam"ın İlk Günleri" ilk panelimizdi. Prof. Dr. Sami Şekeroğlu'nun yönettiği panele Lütfi Ö. Akad, İlhan Arakon, Faruk Kenç, Halit Refiğ ve Sezer Sezin katıldılar. Türk Sinema tarihinin anılarda canlandığı bir panel oldu. Basının yakından izlediği paneli, Mimar Sinan Üniversitesi Sinema TV Enstitüsü arşiv için kaydetti, TRT 2 de filme aldı ve yayınlarında yer verdi.

İkinci panelimiz 23 Aralık 1993 tarihinde yapıldı. Konusu "Son Osmanlılar". Paneli kendisi de son Osmanlılar'dan olan Doç. Dr. Edhem Eldem yönetti. Panelle ilgili haberleri, önümüzdeki sayıda ileteceğiz.

Ocak ayında yapılacak üçüncü panelimizin konusu ise "İlk Sanayiciler". Bu konuda panele katılmasında yarar gördüğünüz kişileri bize iletebilirsiniz.

Panellerimizde birlikte olalım.

II. İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği çalışmaları

I. İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği 12-18 Temmuz 1993 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Amacı üç tarafı denizle kaplı bu kentte insanların yüzünü tekrar denize çevirmek, İstanbul'un yok olma tehlikesi altındaki tarihsel mekânlarına, tarihsel kültürüne ve denizine sahip çıkmaktı.

Tarih Vakfı, II. İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği çalışmalarını da başlattı. 29 Haziran-3 Temmuz 1994 tarihleri arasında yapılacak olan II. Şenliğin, uluslararası bir şenliğe dönüştürülmesi kararı alındı. Özellikle Regatta'ya (tekneler geçidi) yurtdışından büyük yelkenli gemileri getirme çabası içindeyiz. Tüm uluslararası yat ve turizm fuarlarında, İstanbul Regattası'nın ve Şenliğinin duyurularının bulundurulması, dünya yatçılarına "İki Kıta Arasından Geçiniz" sloganı ile çağrı yapılması, katılanlara sertifika verilmesini düşünüyoruz.

Dış ilişkilerde, Dışişleri Bakanlığı, Turizm Bakanlığı ve Kültür Bakanlığı'ndan destek alınıyor. Şenlik etkinlikleri için önemli mali kaynağa ihtiyacımız var. Geçen yıl çeşitli kamu kuruluşları ve şenlik dostlarının çok önemli ayni katkıları oldu. Ancak sponsor arayacak ve örgütleyecek zamanımız olamadı. Bu yıl bu desteklerin yanı sıra sponsor desteklerine de ihtiyacımız var.

II. İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği'ne tüm İstanbul

sevdalılarının desteğini bekliyoruz. Yaşadığımız kenti yaşanır bir kente dönüştürebilmek için şenliğin önemli bir araç olduğu kanısındayız. Şenliğe destek verecek sponsorlarla ilişkimizi sağlamakta bize yardımcı olabilirsiniz.

Şenliği birlikte yapmak dileğiyle.

Haberleşme: Neşe Tunçay - Şenlik Koordinatörü
Tel: 0212 243 31 27 / 252 91 55

Marsilya'da araştırma bursu

Fransa'nın Türkiye büyükelçisi, kültür müsteşarı, İstanbul başkonsolosu, kültür ataşesi şimdiye kadar hep Tarih Vakfının çalışmalarına yakın ilgi gösterdiler ve destek oldular. Kültür ataşesi Sayın François Neuville'den bize iletilen son mesajda Marsilya Belediyesi'nin Tarih Vakfı aracılığıyla Marsilya'daki arşivlerde Fransa-Türkiye ilişkileri özellikle Marsilya-İstanbul ilişkileri tarihi üzerine çalışacak bir ya da iki genç bilimadamına burs vereceği bildirildi. Burs 3 ya da 4 ay süreli ve 8000 frank tutarında olacak; ayrıca kalınacak yer bursu da veren kuruluş olan Marsilya belediyesi tarafından sağlanacak.

İsteklilerin en kısa sürede özgeçmişlerini ve üzerinde çalışacakları konuyu içeren bir proje metnini 20 Ocak 1994'e kadar Tarih Vakfı Genel müdürlüğüne yollamalarını bekliyoruz.

Eyüp, Dün/Bugün Sempozyumu

Geçen ay, Eyüp'ün biraz perişan, biraz mistik atmosferinde canlı bir sempozyum yaşadık. Sempozyum Vakfımızın Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü ile birlikte yürüttüğü İstanbul-Eyüp Eski Kent Dokusunun Korunması Projesi çerçevesinde düzenlenmişti. Eyüp Belediyesi'nin tahsis ettiği şık ve sıcak salonda birbirinden ilginç ve parlak bildiriler dinledik. Pırıl pırıl bir kış güneşi her alandan meraklıların doldurduğu küçük salonu neşelendiriyordu. Evet, neşeli bir sempozyumdu bu. Bilimadamlarımızın sevimli atışmaları herkesi sık sık kahkahaya boğdu.

Açış konuşmasını yapacak olan Sayın Halil İnalcık gelemediği için Doğan Kuban söz aldı. Birinci oturumun başkanı Ayda Arel'di. İlk bildiriyi Halil Berktay sundu ve pagan inançlarındaki bazı simgelerin nasıl tek tanrılı dinlerde de sürdüğünü anlattı. Gülru Necipoğlu, Osmanlı sultanlarının türbelerinin konumlanması ve tahta çıkma törenlerinin güzergâhı arasındaki bağlantıyı ve bunların meşruiyet göstergesi olup olamayacağını tartıştı. Cemal Kafadar ise Eyüp'teki kılıç kuşanma törenlerindeki bazı adetlerin iktidar ilişkilerine yansımasının akla getirdiği soruları sergiledi.

İkinci oturumun başkanı İlber Ortaylı'ydı ve ilk sözü Jean-Louis Bacqué Grammont aldı. Bacqué-Grammont birçok hanedan üyesi ve aristokrat elit mezarlarının yer aldığı Eyüp Mezarlıklarında dört yıl sürecek bir tarih sosyolojisi araştırması öneriyordu. Tülay Artan ise Eyüp'ün bambaşka bir yüzünü, şimdi hiçbiri kalmamış olan Eyüp sayfiye ve sahilsaraylarını ve bunların iktidar paylaşımında nasıl bir gösterge olabileceklerini anlattı.

Öğleden sonra oturumunda, İstanbul Müftülüğü'nde İstanbul Şeriyye Sicillerinden sorumlu olan Dr. Abdülaziz Bayındır, Eyüp Mahkemesi'nden söz ederken bu siciller hakkında örneklerle bilgi verdi. Eyüp Projesi tarih araştırmasında yer alan Ahmet Hezarfen de bölgedeki gayrimüslimleri, ticari ve artizanal faaliyetlerini anlattı. Son konuşmacı İlber Ortaylı 19. yüzyılda, hızla sanayileşmenin gereğine inanan Osmanlı hanedanının saraylarını bile gözden çıkararak Eyüp ve çevresinde bir dizi sanayi kuruluşunu gerçekleştirme sürecini aktardı.

Pazar günkü ilk oturumda ilk sözü alan Abdullah Kuran, Eyüp Camii'nin ilk yapısının rekonstrüksiyonu ile varolan literatürü eleştirip yeni öneriler getirdi. Doğan Kuban, Eyüp'ün bağımsız kalması gereken kimliğini tartıştı ve semt ölçeğinde bir korumanın gözden kaçırılmaması gereken ilkelerini bir kez daha sergiledi. Nezih Eldem, Bedrettin Dalan zamanında yapılıp uygulanmayan Eyüp projesini tanıttı, kazıklı yolun kaldırılması için bir kampanya başlatılmasını diledi.

Öğleden sonraki Eyüp'ün Kimliğini Korumak başlıklı paneli Doğan Kuban yönetti, Kadir Akpınar, Murat Belge, Turgut Cansever, Misket Yılmaz, Nurhan Ercan ve Gülsevin Soner katıldı. Eyüp Belediye Başkanı Kadir Akpınar Eyüp hakkında iyimser bir tablo çizdi ve yeni koruma projelerinde eski çalışmaların da değerlendirileceğini belirtti. Murat Belge bir bölgeyi korumanın bazan akla gelmeyen boyutlarını anlatırken, neyi korumak gerektiğini tartıştı. Turgut

Cansever'in sağlıklı çevrenin korunması ana fikri etrafında oluşan konuşmasından sonra panelin ağırlığı mimari çevrenin korunması eksenine oturdu. Mimari çevre çalışmalarına alternatif olarak Eyüp Projesinin tespit ve tarih araştırmalarının önemini öne çıkaran amaçları üzerinde durulamadı.

Ankara'daki konferansımız

Sayın Özer Ergenç 29 Aralık 1993 günü Ankara'da bir konferans verdi. Bu ilginç sohbet için kendisine teşekkür ediyoruz.

Sayın Ergenç'e göre, Osmanlı klasik düzeni, 14. yüzyıl sonlarına kadar devam eden gelişmeler içinde gittikçe belirginleşen kurumları içeren bir siyasal mekanizma olarak tanımlanabilir. Osmanlı klasik düzeni, esas itibariyle kul ve timar sistemlerinin içine yerleştirilmiş çok fonksiyonlu kurumlara dayanır. Bu çok fonksiyonluluk yanında, ikinci belirgin bir özellik mali açıdan merkezi hazineden bir ödeme yapmadan, vergi kaynaklarına havale yoluyla birçok hizmetin gördürülmesidir. Yönetim bakımından bu özellikler öne çıkarken, toplumun faaliyetleri yönünden belirli sınırları olan ekonomik düzen ve makânda hareketliliğin kayıt altına alınması isteği şeklinde özetlenebilir. 14. ve 18. yüzyıllar bu düzenin çeşitli açılardan değişmeler gösterdiği bir dönemdir. Özellikle 18. yüzyıl bu bakımdan oldukça ilginçtir ve araştırmalar yönünden diğer zamanlara göre, bilgilerimizin pek fazla olmadığı bir zaman dilimidir.

Bu konferansta, yönetim, yargı ve toplumsal düzen açısından ortaya çıkan yeni koşullar irdelendi, bu konuda bildiklerimiz ve yorumlarımız üzerinde kimi sorulara cevap arandı.

BBM, Uluslararası Enformasyon ve Dokümantasyon Federasyonu üyesi

Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal tarihi alanında seçkin bir bilgi ve belge merkezi oluşturmayı hedeflemiş olmamız, bizleri faaliyet alanımızla ilgili her türlü ulusal ve uluslararası kuruluşlarla ilişki kurmaya yöneltiyor. Böylesi kurumlarla fikir, bilgi alışverişinde bulunmak, hem olanaklarımızı artıracak hem de Merkezimiz faaliyetlerini uluslararası bir düzeye yükseltecek.

BBM, bu düşüncenin ışığında, geçen ay Uluslararası Enformasyon ve Dokümantasyon Federasyonu'na (FID) üyelik işlemlerini tamamladı.

1995 yılında 100. kuruluş yıldönümü kutlayacak olan FID, her şeyden önce enformasyon ve dokümantasyon alanında faaliyet gösteren kurumların ve bireylerin meslek örgütüdür.

FID dünyanın her yerindeki bilgi kurumlarının faaliyetlerini kolaylaştırmayı, karşılıklı yardımlaşmayı geliştirmeyi, bilgi sektöründe uluslararası ortak bir dil ve standart oluşturmayı ve bilgi çağında bilgi alanında çalışan kişi ve kurumların mesleki düzeylerinin gelişmesine yardım etmeyi amaçlamaktadır.

FID mesleki faaliyetlerini yedi program etrafında örgütlemektedir: Mesleki gelişme, ticari, mali ve sınai bilgi, enformasyon politikası, enformasyon bilimi, enformasyon ve komünikasyon teknolojisi, bilgi işleme ve ürün, bilgi yönetimi.

FID çeşitli kongre ve konferanslar da düzenlemektedir. Bu kongre ve konferanslardan 46'ncısı 22-30 Ekim 1992 tarihleri arasında Madrid'de gerçekleştirildi. Toplantının konusu Enformasyon ve Dokümantasyonda Yeni Dünyalar idi. Bu kongreye 55 farklı ülkeden 650 kişi katıldı. 47'nci konferans ve kongre ise 2-9 Ekim 1994 tarihleri arasında Tokyo'da Japon Bilim Konseyi'nin işbirliğiyle gerçekleşecektir. Bu toplantının konusu ise Enformasyon için yeni değerler bulmak olacaktır.

Federasyona üyelik beş kategoride olmaktadır:

1. Ulusal üyelik (her ülke için bir temsilci kurum), 2. Uluslararası üyelik, 3. Kurumsal üyelik, 4. Bireysel üyelik, 5. Sponsor üyelik. 31 Ekim 1992 itibariyle Federasyonun 67 Ulusal üyesi, 7 Uluslararası üyesi, 330 Destekçi üye ve 13 tane de onur üyesi bulunmaktadır.

Tarih Vakfı Bilgi-Belge Merkezi olarak Uluslararası Enformasyon ve Dokümantasyon Federasyonuna kurumsal düzeyde üye oldu. Komitelerden Sosyal Bilimler Enformasyon ve Dokümantasyon Komitesi, Arşiv ve Kayıt Yönetimi Komitesi ve Eğitim ve Öğretim Komitesine kayıt olduk.

Böylece bu komitelerin faaliyetlerini, yayınlarını ve eğitim çalışmalarını daha yakından takip edebileceğiz.

Derin bir İstanbul soluğu çekin

İstanbul dergisinin bu ay yayımlanan sekizinci sayısı "İstanbul Nasıl Yönetilmeli?" sorununu her yönüyle ele alıyor. Yaklaşan yerel seçimler öncesinde yeniden alevlenen "yönetim" tartışmalarına hem açıklık kazandırmak, hem de yapıcı bir yön verebilmek için seçildi bu dosya.

Yönetim sorunu, Belediye Başkanı Nurettin Sözen, Toplu Konut İdaresi Başkanı Yiğit Gülöksüz, Marmara Belediyeler Birliği'nden Fikret Toksöz, IULA'dan Selahattin Yıldırım, ODTÜ'den İlhan Tekeli, Tarhan Erdem ve Necdet Uğur'un katıldığı bir toplantıda incelendi. Toplantıya gelemeyen Vali Kozakçıoğlu, başka bir çalışmayla dosyaya katıldı. Ayrıca aydınlar arasında bir "soruşturma" yapıldı. Çağlar boyu şu "Şehr-i İstanbul"un nasıl yönetilmiş olduğu, konunun uzmanı kalemlerden gelen (İlber Ortaylı, Adalet Alada) yazılarla anlatıldı. Dünyanın diğer gelişmekte olan ülke metropollerinin yönetim modelleri İstanbul'a projekte edilerek, karşılaştırmalı bir bakış açısı yakalandı (İlhan Tekeli, Atila Alpöge). Ankara'nın İstanbul'a gözü kapalı bakışını, şehircilikle ilgili devlet bakanının danışmanı Ali Rıza Aydın anlattı.

Ayrıca Necdet Sakaoğlu "İstanbul Sularına Şehrengiz"i, Afife Batur "Huber Evi"ni yazdı. İstanbul Balıkları'nı Gökhan Akçura, Mecidiyeköy Likör Fabrikası'nı Vefa Zat, Abdullah Biraderler'i, fotoğraf tarihçisi Engin Çizgen yazdı. Ahmet Keskin ise günümüzün derdi ulaşımın yeni projelerle yöneldiği noktayı gözler önüne serdi. Jak Deleon Harbiye ve Şişli semtlerinin gelişimini hikaye ederken, Necdet Çatak bu semtlerdeki izlenimlerini resimleriyle yansıttı. Emre Çağatay "Serviler Altında bir Küheylan" adlı yazısında, Osmanlı sultanlarından birinin atma olan düşkünlüğünün günümüze ulaşan izlerini anlatıyor. "Topkapı Bitpazarı"nın yakın geçmişe kadar süren görüntülerini saptayan ve bu görüntüler karşısındaki izlenimlerini aktaran ise Erdal Yazıcı. Baha Tanman'ın "Biz aşağıda imzası olanlar" üst başlığıyla hazırladığı yazı, yıkılmakta olan yüzlerce yıllık bir mevlevihaneyi yeniden İstanbul'a kazandırma inancının ürünü. Giovanni Scognamillo "Beyoğlu Eğlenirken" ile bu levanten başkentinin gizli saklı sayısız keyfini sunuyor bize: revü kızları, ensest aşklar, bekçi usulü asayiş önlemleri ve daha neler neler...

Sekizinci sayının en büyük süprizi ise tam 16 sayfalık bir fotoğraf albümü. Ara Güler ustanın 1950'li yılların Beyoğlu'sundaki eğlence yaşamını yansıtan unutulmaz fotoğraf dizisine Hilmi Yavuz kalemiyle katıldı.

Uzun lafın kısası sevgili okur, İstanbul'a açılan o incelikli pencerenin kaşısına kurulup şöyle derin bir *İstanbul* soluğu çekmenin tam da zamanıdır bu kış günleri...

1993 Yılında Tarih Vakfı

Tarih Vakfı için 1993, yoğun bir yıl oldu. Geçip giden bu koca yıla gelin bu kez Tarih Vakfı'nın penceresinden bakalım.

Ocak ayında, Tarihçinin Mutfağı konferans dizisinin ilkini Profesör Kazım Çeçen'in konuşması oluşturuyordu. Kuşaklar Buluşması konferans dizisinde ise Profesör Bahri Savcı yer aldı. Milli Piyango tarihi üzerindeki çalışmalar bitti ve Mete Tunçay'ın yazdığı Milli Piyango İdaresi Tarihi ilgili kuruma teslim edildi. Şubat ayında Tarihçinin Mutfağı dizisinde yer alan konuşmacı ise Profesör Ahmet Mumcu idi. Tarih Vakfı'nın Ankara Konferansları da İlhan Tekeli'nin Tarih ve Sosyal Bilimler konuşması ile başladı. Kuşaklar Buluşması'nda Mualla Eyüboğlu ile Robert Anhegger birlikte yer alıyorlardı. Ayın bir diğer önemli etkinliği ise Kültür Bakanlığı ile müştereken gerçekleştirilen İstanbul Üzerine Beklentiler ve Ütopyalar Sempozyumu'ydu.

Mart ayında Tarihçinin Mutfağında Profesör Şerafettin Turan söz aldı. Ankara'da ise Doğu Avrupa ve Balkanlar konusunda Profesör İlber Ortaylı konuştu.

Nisan ayında Tarihçinin Mutfağı ve Kuşaklar Buluşması dizilerinde iki değerli bilim ve düşün adamımız, Burhan Oğuz ve Vedat Günyol konuştular. Ayın en ilginç etkinliği 23-24 Nisan tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen Toplumsal tarihte Çocuk Sempozyumu'ydu. Herkül Millas ise Ders Kitaplarımız ve Dünya Standartları başlıklı konuşmasıyla Ankara Konferanslarının üçüncüsünü gerçekleştirdi.

Tarih Vakfı Mayıs ayında Profesör Hüsnü Erkan'ın yönetimindeMilli Aydın Bankası projesine başladı.

Tarihçinin Mutfağı dizisinin konuğu Orhan Koloğlu, Ankara Konferanslarının konuşmacısı ise Tarih Felsefesi başlıklı sunuşuyla Kurtuluş Dinçer'di. 24-26 Mayıs tarihlerinde I. Uluslararası Tarih Kongresi ODTÜ anfilerinde gerçekleştirildi. 27-29 Mayıs'ta bu sefer İstanbul'da gerçekleştirilen çalışma, Toplumsal Tarih Müzesi Kuruluş Sorunları Sempozyumu'ydu. İSKİ tarih yazımı projesi de bu ay tamamlanarak Burhan Oğuz'un yazdığı İSKİ Tarihi ilgili kuruma teslim edildi.

Haziran ayı'nda Tarihçinin Mutfağı'nda Şevket Pamuk konuğumuz oldu. Bu ayın en önemli etkinliği Oral History dergisinin editörü Paul Thompson'un katıldığı Sözlü Tarih Atölyesi'ydi.

Tarih Vakfı'nın 1993'teki en önemli çalışmalarından biri olan I. İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği, bir sergi, bir sempozyum, iki konferans, beş gösteri, beş yarış, on altı konser ve diğer etkinliklerle 12-18 Temmuz tarihleri arasında gerçekleştirildi.

Ağustos ayında, dizgi ve yayın hazırlık birimlerimiz faaliyete geçti.

Eylül ayında iki önemli projeye başlandı. Bunlardan birincisi Profesör Halil İnalcık ile Profesör Doğan Kuban'ın ortak başkanlığı yürüteceği Eyüp Projesi, diğeri ise Profesör Ayla Ödekan'ın yönetimindeki Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Ulusal Arşivi Projesi'ydi. 1992'de başlatılmış olan Prof. Zeki Arıkan'ın başkanlığındaki Tariş kurum tarihi yazımı projesi tamamlandı. İstanbul Ansiklopedisi'nin de ilk fasikülü çıktı.

Ekim ayında, yayın faaliyetlerinin yanı sıra Tarih Vakfı'nın ilk Olağan Genel Kurulu gerçekleştirildi. Ankara'da "Türkiye'nin Tarihsel ve Toplumsal Gelişmedeki Yeri"ni Profesör Sina Akşin anlattı.

Tarih Vakfı Kasım'da yeni bir diziyi başlattı: Tarihe Tanıklık edenler. İlk konu, Yeşilçam'ın İlk Günleri'ydi. Sözlü Tarih Atölyesi'nde Mete Tunçay İsmail Hüsrev Tökin'i ele aldı. İzmir'deki ilk faaliyetimiz bir sempozyumdu: Türkiye'de Kooperatifçilik Hareketi ve 80. Yılında Tariş. Ankara'da Profesör Nejat Kaymaz, Türkiye Toplumu ve İslam Dini hakkında konuştu.

Aralık ayı etkinliklerinin başta geleni Vakfın Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü ile birlikte yürüttüğü Eyüp Projesi çerçevesinde gerçekleştirdiği Eyüp, Dün/Bugün Sempozyumu oldu.

Bütün bu çalışmalar arasında dergi ve kitaplarımızın da yayınlandığını hatırlatmak isteriz. *İstanbul* dergisi dört sayısıyla İstanbul severlere güzel saatler yaşattı. *New Perspectives on Turkey* dokuzuncu sayısından itibaren Vakfı'mızca yayımlanıyor. Tarih Vakfı Yurt Yayınları da yeni altı kitabını sunmakla gurur duyuyor: *Türkiye'de Sanayinin Yeni Boyutları ve KİT'ler, Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, İstanbul Anıları, İstanbul Gezi Rehberi, Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929).*

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
Yönetim Kurulu

Tülin Aren, Korkut Boratav (Bşk Yrd.),
Yiğit Gülöksüz, Hasan Karacal (Sayman),
Nazan Ölçer, Haldun Özen,
Orhan Silier (Gen. Sekr. ve Vakıf Genel Müdürü),
Özkan Taner, İlhan Tekeli (Bşk),
Zafer Toprak (Bşk Yrd.),
Mete Tunçay

Adres ve telefon numaralarımız:

Vakıf Merkezi ve Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayın, Mali İşler, Tanıtım ve Reklam Bölümleri
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 34 - 227 37 27
Faks: (0212) 227 37 32

Deniz Şenliği Ve Projeler
Miralay Şefik Bey Sokak, 1 D.3
Ayaspaşa- İstanbul
Tel: (0212) 243 31 27 - 243 35 84
Faks: (0212) 243 35 84

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi sokak 14/2 Kavaklıdere-Ankara
Tel: (0312) 426 56 54
Faks: (0312) 426 16 54

Posta çeki hesabımız:

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı ve İstanbul dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

Banka hesap numaralarımız:

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

İstanbul'un tarihinde yeni bir sayfa açıldı!

İstanbul üzerine hazırlanmış
en kapsamlı çalışma yayın hayatına başladı.
İstanbul Ansiklopedisi.

8 cilt, 10.000 madde, binlerce fotoğraf, gravür, harita... *İstanbul Ansiklopedisi*'nde şehrin 2.000 yıl öncesine uzanan tarihi bütün yönleriyle işleniyor. Gelişerek, değişerek, büyüyerek yaşayan İstanbul, sadece tarihle sınırlanamayacağı için, şehrin bugünü ve yarını da, dünü kadar önemli.
İstanbul Ansiklopedisi'nde şehrin günümüzdeki yaşamı, kurumları, değişimi ile ilgili pek çok madde bulunuyor...
İstanbul Ansiklopedisi 72 haftada tamamlanacak.

İstanbulseverleri ve araştırmacıları
***İstanbul Ansiklopedisi*'ne**
abone olmaya çağırıyoruz.

İstanbul Ansiklopedisi
Tarih Vakfı
Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş / İstanbul
Telefon: (212) 227 37 33 - 34 Faks: (212) 227 37 32

Birinci Cilt Tamamlandı!

YAPI KREDİ
KÜLTÜR
MERKEZİ

BİR USTA BİR DÜNYA

BEHÇET NECATİGİL

Fotoğraf: İsa Çelik

Yapı Kredi'nin "Bir Usta, Bir Dünya"
arşiv sergilerinden ilkinin konusu Behçet Necatigil.
Fotoğraflar, elyazmaları ve kişisel eşyadan
oluşan sergi, sanatçının hayatı, kişiliği ve
eserlerine ışık tutuyor.

21 Aralık 1993 - 11 Şubat 1994

Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi
İstiklâl Caddesi 285 Beyoğlu 80050 İstanbul Telefon: (212) 252 01 15

YAPI KREDİ

TOPLUMSAL TARİH

1 ŞUBAT 1994 FİYATI: 40.000 TL (KDV DAHİL)

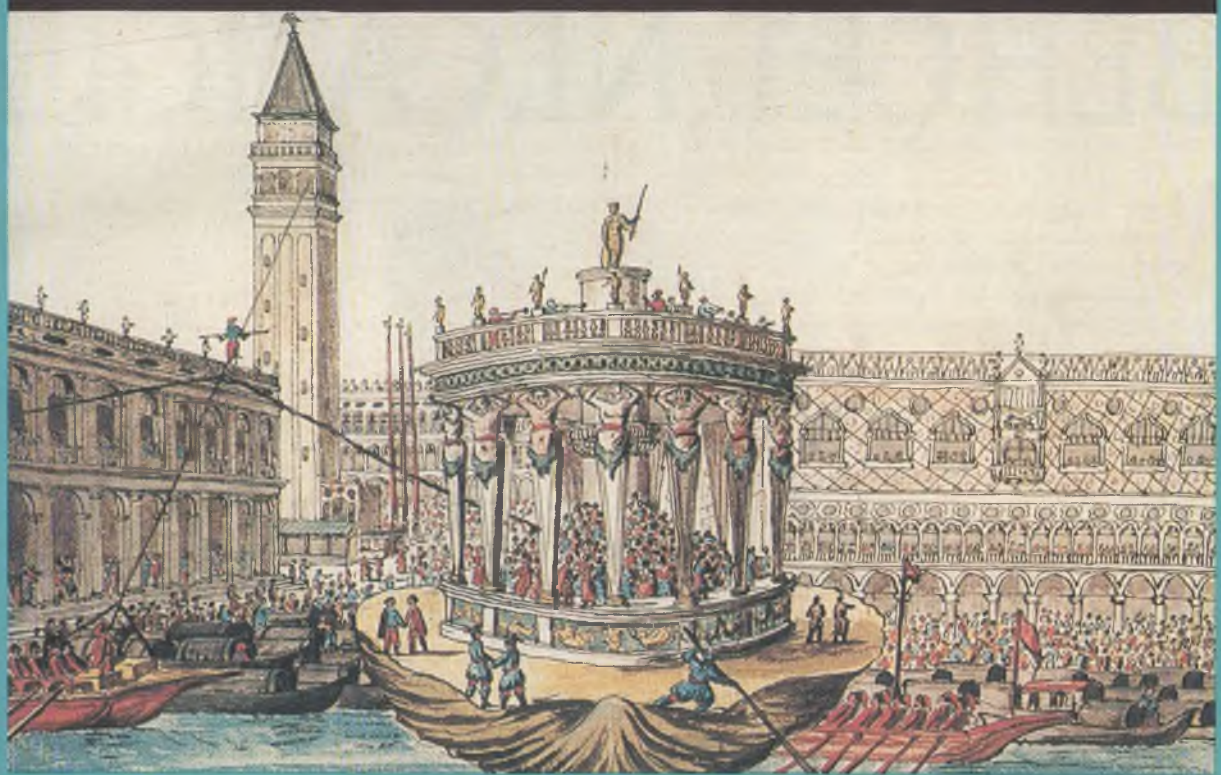

YMCA JİMNASTİKHANELERİ

TİRYAK REKLAMI

VENEDİK-OSMANLI TÜCCARLARI

ARNAVUT BEKTAŞİLERİ

ÇAĞDAŞ TÜRK SANATI

ESKİ ROMA'DA SAÇ YAPMAK

2

YAPI KREDİ
KÜLTÜR
MERKEZİ

BİR USTA BİR DÜNYA

BEHÇET NECATİGİL

Fotoğraf: Isa Çelik

Yapı Kredi'nin "Bir Usta, Bir Dünya"
arşiv sergilerinden ilkinin konusu Behçet Necatigil.
Fotoğraflar, elyazmaları ve kişisel eşyadan
oluşan sergi, sanatçının hayatı, kişiliği ve
eserlerine ışık tutuyor.

21 Aralık 1993 - 11 Şubat 1994

Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi
İstiklâl Caddesi 285 Beyoğlu 80050 İstanbul Telefon: (212) 252 01 15

YAPI KREDİ

SUNUŞ

Bu sayımızın ilk yazısı, Oktay Koltan adlı "gıyabî" ve "manevî" öğrencimin, bana yazdığı mektup. Türkiye'de tarih araştırmacılığı ve yayıncılığı açısından çok önemli sorunlara değinen bu metnin içerdiği görüşleri, bazı çevrelerde zaten ötedenberi tartışıyoruz. Sayın Koltan'a, bunların ortaya konulmasına yol açtığı için, öncelikle teşekkür ederim. Hemen söyleyeyim ki, eleştirilerini kısmen haklı, kısmen haksız buldum. Kendi düşüncelerimi, gelecek ay sizlere sunmaya çalışacağım. (Arkadaşım Mehmet Genç, henüz üniversite sıralarındayken, "akıllı" olmanın diyalektik mantıksal kalıbını keşfetmişti: "Bir hayli öyle olmakla birlikte, bir hayli de öyle değildir!")

Adeta, okuyucumuzun benzetmesini doğrularcasına, bu ay maden tarihiyle ilgili bir inceleme (Şerife Yorulmaz) ve bir de kitap tanıtımı (Atilla Aybay) yayımlıyoruz. Kapak resmimizle de ilişkili olarak, Fatma Mansur Coşar'ın özetle aktardığı "Venedik ve Türkler" dizisi, bu kere tüccarlarla devam ediyor. Edhem Eldem tarafından sunulan, Osmanlıca Venedik tiryakı ilânı aynı konuyla eklemlenmekte. Her ne kadar, Dr. Eldem bu belgenin reklâmcılık tarihi açısından önemini vurguluyorsa da, bana 17'nci yüzyılda bazı uyuşturucuların (Batıda ve bizde) yaygın kullanımına tanıklık etmesi daha ilginç geldi.

Prof. Dr. Zafer Toprak, bir süredir başka birçok konunun yanısıra, Spor Tarihiyle de uğraşıyor. Mütareke yıllarında İstanbul'daki Protestan misyoner örgütünün düzenlediği sportif etkinliklerle ilgili yazısı, bir başlangıç niteliğinde. Meğer, şehrimiz aynı çerçevede bir mini-Olimpiyat bile yaşamış. Bunun öyküsünü ileride okuyacağız.

Merkez Bankası'nın 12 Ocakta Ankara'da açılan "Çağdaş Türk Sanatı Koleksiyonu" sergisi devam ediyor. Sanat Tarihçisi Necla Arslan, bu vesileyle düşündüklerini yazdı. Tarih'le çağdaş'ın, modern'in, yeni'nin ne ilgisi olduğu sorgulanabilir. Ama unutmayalım ki, bütün bunlar göreli (relatif) terimlerdir. Bir şey, ancak geçmişte kalan başka bir şeye oranla bu sıfatları taşıyabilir. Fakat 20'nci yüzyıl Batı kültüründe, "modern" terimi belirgin bir anlam kazanmıştır, "çağını aşan" demektir. Çağdaş sanat, öncülük (avant-garde'lık) etmek, gelecekte benimsenecek estetik değer ve ölçüleri şimdiden kestirerek onlara göre yapıtlar üretmek gibi bir iddia içerir. Birçok kehanetler de kendi kendilerini gerçekleştirirler. Merkez Bankası'nın bu girişimini candan kutluyor, özel ve kamusal başka kurumlara örnek olmasını diliyorum.

Kadın Tarihine ilişkin olarak aktardığımız Eski Roma kuvafür ve kozmetiği bilgilerinin hoşunuza gideceğini ve sizi, kültürel süreklilik konusunda düşündüreceğini umuyorum. Harita Tarihinden bu ay verdiğimiz örnekler, gerçekten önemli. Türkî halklar hakkındaki kitap, ülkemizde henüz tanınmadı. Bu konuda, heyecan ve coşkudan ihmal ve ilgilenmemeye savrulduk. Benim o derlemeden seçip dilimize aktardığım yazı ise, Türkiye açısından bu halklara bakış ve onlardan bize gelenlerle bütünleşme sürecimize ışık tutmakta.

"En Büyük Askerimiz" (yeni gitti!) Mehmet Alkan'ın sunduğu Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın ilk program ve tüzüğü, Siyasal Partiler Tarihine önemli bir katkı niteliğinde. Orhan Koloğlu dostumuzun Türkçeye çevirdiği Fransız araştırıcı Bayan Clayer'in Arnavut Bektaşileri üstüne incelemesi, bu eski Osmanlı ülkesinin geçmişiyle ilgili bilgiler vermektenbaşka, İslâm tarikatlarıyla milliyetçiliğin bağdaşması konusunda da ipuçları içermekte.

İlhan Pınar'ın "İzmir'de Veba" yazısı ise, Tanzimat öncesindeki bir taun salgınına bazı Batılıların tanıklıklarını anlatıyor ve de Osmanlı bürokrasisinin aczini, Koleksiyoncunun Dağarcığından sayfamızda, merhum maden mühendisi Kadri Yersel amcanın 1921'de aldığı iptidaî mektep diploması var. İleride onun Darüşşafaka diplomasını da basacağız. Bir Hisse Senedi örneği olarak da, Dr. Zare Karakaş'tan aldığımız Eşyay-ı Askeriye A.Ş.'nin 1917'de çıkardığı aksiyonu sunuyoruz. Osmanlı gazetelerinden seçmeler, her zamanki yerinde. Vakıftan Haberler bölümü, örgütümüzün zengin etkinliklerini yansıtıyor.

Geçen ayın başlarında *Panorama* ve *Aktüel* dergileri *Toplumsal Tarih* hakkında benimle yaptıkları söyleşileri yayımladılar. Sağolsunlar. Yalnız *Aktüel*, bu röportaja "Tarih bir iptilâdır derunumda" diye bir başlık atmış. Ben böyle bir şey söylemedim. (Sefa Kaplan arkadaşım yakıştırmış olmalı!) Tütün dışında herhangi bir bağımlılığım yok. Tarihe tutkun falan da değilim. Sadece, başka bir şey yapmayı bilmediğim için onunla uğraşıyorum.

Birinci sayıda öyle çok yanlışımız oldu ki, buraya birkaç satırlık bir hata-sevap cetveli koyarak üstesinden gelemedik. Şinasi Tekin de, Amerika'dan kendi makalesiyle ilgili bir değişiklik fakslayınca, bütün bunları derginin sonlarına doğru ayrı bir sayfay (s.62) gizledik.

Gelecek ay yeniden buluşmak üzere, hepinizi saygı ve sevgiyle selâmlarım.

METE TUNÇAY

"İSTİHRAC-I MAADİN..."
konusunda ***Oktay Koltan*** *'ın editöre yarı-açık mektubu* 4

YÜZ YIL ÖNCE OSMANLI BASININDA BU AY
Ayşe Şen *'in Tarik'ten seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri* 6

İSTANBUL'DA SPOR: YMCA JİMNASTİKHANELERİ
Zafer Toprak *'ın belge ve resimlerle anlattığı, işgal yıllarında ve ertesinde Protestan misyoner örgütünce düzenlenen sportif etkinlikler* 8

TOPLUMSAL TARİH

Venedik'te Türk Cambazı. *(18. yüzyıl. Museo Civico Correr'deki bir elyazmasından: Cod. Gradenigo Dolfin, n. 155)*

Aylık Dergi
Sayı: 2 Cilt: 1 Şubat 1994

Sahibi:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
İlhan Tekeli

Sorumlu Yazışleri Müdürü ve Yayın Yönetmeni:
Mete Tunçay

Danışma Kurulu:
Ayşen Anadol, Ayda Arel, Halil Berktay, Edhem Eldem, Ekrem Işın, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak

Grafik Tasarım:
Haluk Tuncay

Teknik Yönetmen:
Tamer Kayaş

Dizgi, Sayfa Düzeni: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Altan Matbaası*

İTALYA'DAN ESKİ BİR İLÂÇ REKLÂMI
Edhem Eldem*, Altınbaş Venedik Tiryakını sunuyor* 13

VENEDİK VE OSMANLI ARASINDAKİ BAĞ: TÜCCARLAR
Fatma Mansur Coşar *'ın Venezia e i Turchi başlıklı kitaptan aktardığı makale* 17

İZMİR'DE VEBA
İlhan Pınar *'dan Tanzimat arefesinde Alman gezginlerin gözlemleri* 22

ALTIN MADENCİLİĞİ TARİHİNDE BATI ANADOLU VE BİR BELGE
Şerife Yorulmaz*, Kamil Paşaya verilen dilekçeyi açıklamakta* 26

BİR HİSSE SENEDİ: EŞYAY-I ASKERİYE A.Ş.
(Dr. ***Zare Karakaş*** *Koleksiyonu)* 30

Kadın Tarihi:
EŞKİ ROMA'DA SAÇ YAPMAK VE SÜRÜP SÜRÜŞTÜRMEK 31

HARİTA TARİHİ
El İdrisî ve bir İtalyan Portolanında bugünkü Türkiye, Tarih-i Hind-i Garbî'nin ve John Tallis'in (1851) Doğu Yarımküreleri 34

1950'DEN 2000'E TÜRK PLASTİK SANATLARI
***Necla Arslan**'ın Merkez Bankası Çağdaş Türk Sanatı Koleksiyonu sergisi ve kataloğu üstüne düşünceleri* 40

***M.Bainbridge**'in derlediği*
DÜNYANIN TÜRK HALKLARI
*adlı yeni bir İngilizce kitabın tanıtımı ve içinden, **A. Mango**'nun*
"DIŞ TÜRKLER" *yazısının çevirisi* 44

HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI'NIN İLK PROGRAM VE NİZAMNAMESİ
***Mehmet Alkan**, şimdiye kadar bilinmeyen belgeleri açıklıyor* 49

ZONGULDAK KÖMÜR HAVZASININ KISA TARİHİ
***Atilla Aybay**, Bahri Savaşkan'ın madencilik tarihiyle ilgili kitabını tanıtıyor* 56

Koleksiyoncunun Dağarcığından:
BİR İLKOKUL DİPLOMASI (1921) 57

BEKTAŞİLİK VE ARNAVUT ULUSÇULUĞU
***Nathalie Clayer** / çev. Orhan Koloğlu* 58

İLK SAYIMIZIN GÜNAHLARI VE İŞTİKAKÇININ ÖZRÜ 62

TARİH VAKFINDAN HABERLER
Çeşitli etkinliklerimiz üstüne
***Ayşen Anadol**'un derlediği bilgiler* 65

"İSTİHRAC-I MAADİN" VE "DESTGÂH-I ZİYNET" MUKAYESESİ KONUSUNDA METE TUNÇAY'A YARI AÇIK MEKTUP

Hocam![1]

Öncelikle uğurlu olsun diyorum (o kadar çok can-ı yürekten diyorum ki, anlatamam. Zaten bu mektup bu "uğurlu"dan ne kastedildiğini anlatmak üzere yazıldı).

Kimbilir, şu an ne denli çok tebrik-teşekkür tufanına tutulmuşsunuzdur ve masanızın üzeri ne kadar çok yıkama/yağlama pusulalarıyla doludur? (Derginin çıkışıyla birlikte, araya milâdî yıl da girince, tufan geometrik olarak katlanmıştır mutlaka.. Ben dahi bir taşla iki kuş vurarak, ba-vesile yeni yılınızı kutlarım.)

Bendeniz, min-gayri-haddin, sizi herkesten çok seven/sayan biri olduğumdan, "dost acı söyler" kabilinden veya "çoban sevdiği postu yerden yere vururmuş" hesabı, sizi bir top atışına tâbi tutmak istiyorum. Belki hayırlara vesile olur (en azından içimi dökmeye yarar) veya şerlere vesile olur (kafama vazoyu indirirsiniz). **Hem biraz "dikine tıraş" yapalım ki, sohbet daha bir perdahlı olsun..!** Buna sizin de gereksiniminiz olduğu ve negatif eleştiri eksikliğinin bir felâket olduğu kanısındayım. Çünkü bu tür eksiklik yapılan yanlışların süregitmesine neden olur ve *birinin kralın çıplak olduğunu söylemesi gerek!...*

"*Tarih ve Toplum*" zamanında yazmaya birmilyonyüzseksenaltıbindokuzyüzonüç kere niyetlendim. Hocam bu derginizin bağlacı ve ikinci sözcüğü ne işe yarıyor? Gereksiz ise atın! gibilerden bir şey demek için; bir vesile bulamadım. İçimde ukde kaldı. Fırsat bu fırsat deyip şimdi yükleniyorum.

Hocam hep bir ***maden "müstahrici"*** *olarak mı kalacaksınız/kalacağız/kalacaklar? Başımızda lâmbalı baret, kömür ocaklarına inip, volfram, manganez, potasyum sülfat, amerikyum ve en çok da "ottomanium" madeni istihraç ededurmak sizin aslî göreviniz mi? Bunca yığılan maden ne işe yarıyor? Birilerinin bunu işlemesi, hayata geçirmesi, küpe-kolye-yüzük-bilezik yapması gerekmiyor mu? Korkarım kendinizi, elde kazmak-kürek, maden ocağı işçiliğine kaptırmaktan, kuyumculuğunuz ve sanatkârlığınız dumura uğrasın; daha da korkarım iğdiş olasınız..!*

Bir tezyinat destgâhı tesis etseniz de, biz de orada bir çift küpe ist'imal edebilsek!...

Hiç kuşkusuz allegoriyi (metaforu mu yoksa?) görmüşsünüzdür, ama ipin ucunu kaçıranlar için[2] allegoriyi reele tahvil ederek bir kez daha arzedeyim:

Efendim "tez"lerimiz şunlardır:

Bir: Türkiye henüz materyeli derlemek aşamasındadır, ve -ara tez- bu süreç çok uzadı. Dört yıllık bilfiil sahaflık ve kendimi bildim bileli mecanin-i kütüb'lük hayatımda şunu müşahade ve idrak ettim ki, kapalı ekonomi gibi kapalı kültür ortamından açık-kültür ortamına geçişmekte olan ülkemizde; belirli noktalara konsantre olmaktan, "afakın diğer buudları" "ignorée" edilmiş bulunduğundan, çuvalın dibine dibine mal bulmuş mağribî gibi saldırma eğilimi hâkimdir ve bu da, -bu toz duman arasında- bolca "kâzib şöhret" oluşmasına zemin hazırlamakta ve ortalıkta "materyelin bir yerlere getirdiği adam" ve buna özenenler sayısının artmasına neden olmaktadır. Bu kabil şeyler, henüz ve hâlâ, prim yapabildiğine göre, durum gösteriyor ki, **ülkemiz hâlâ malzemeyi devşirme aşamasındadır.**

İki: Oysa material oradadır ve orada durmaktadır. Onu oradan Ahmet değilse Mehmet, o da değilse Necati; bugün değilse yarın, o da değilse 2002 yılında alacaktır.

Aslolan ve bize lâzım olan, "thesis" va'zedebilmektedir. Malûmatfuruşluk üretmek ukalâlığı muktezi; fikir üretmekse -belirli bir- background'u müstelzim olduğundan mıdır nedir, ikincisinden çok yoksunuz. Bari siz olsun, müstağni olsanız!.. Karl Popper'la uğraşan; Sokrates'le didişen, Bryan Magee'yi devşiren, A. Toynbee ile güreşen (bu da 'pas la verité, mais la volonté'), hele hele o muhteşem SOROKIN (+Toynbee+Berdyaev+Spengler): ***Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri***'ni çeviren Mete Tunçay hocayı, inan olsun, çok arıyoruz!..

Zinhar küçümsemiyorum!: "Rüknettin Sami'nin İttihad-ü Terakki Merkez İcra Komitesi'nden Nuri Giyaseddin'e Paris'ten gönderdiği İki Hafi Pusula gibi bir belgeyi araştıran, bulan, transkripte eden, şu gözlüklerimin camı gibi şeffaf ve "renksiz" bir bakış açısından, inceleyip yayımlayan araştırmacı, çok ama çok önemli bir iş yapıyor. Gerekli, işin raconu da bu. Ancak, Eeeee, ne!? Bütün bunlar ne demek oluyor? Birilerinin de çıkıp -buradan yola çıkarak- tarihi yorması (hayra ya da şerre) gerekiyor. Bakınız kaç türlü tez[3] ortaya çıkabilir: a) "Türk aydını hep siyasal iktidara muhalif olagelmiştir. Kendi fikriyatı dahi uygulamada olsa, ona

bile muhalefet eder. Muhalefet hastalığıyla malûldür." b) "Türk aydını Avrupa hastalığıyla vurgundur. Tarihin her döneminde batıya ve batılılığa meftundur." c) "Türk aydınının çabaları, doğuşu, gelişimi, siyasal-sosyal-yayımsal palazlanması hep batı fiştikli'dir." d) "Türk aydını, mutlak (ve hatta kadr-i mutlak) yönetimlerden, siyasal ve sosyal yönlerden görece 'demokratik' ortamlara geçişte; kendisini artık 'iktidara lâyık' görmekte ve "sen yeme/ben yiyeyim" hesabı, ideolojik olmaktan ziyade iştiyakî hareket etmektedir" (Nitekim Paris'te muhalefetle iştigal edip "ittihad-ı islâm"ı savunan veya örneğin Kâmil Paşa'yla fikirleri örtüşen ve çakışan; veya Said Paşa'ya "Haşmetmeap" gibilerden hitap eden, sözümona "köktendeğişimci" Osmanlı aydınları vardır.) e) "Türk (+Osmanlı) aydını, şu ya da bu anlamda, şu ya da bu oranda sol tandanslıdır. Nitekim İttihad ve Terakki de -bir anlamda- bir sol partidir." f) Osmanlı münevverinin ve/veya Türk aydınının amacı üzüm yemek değil, bağcı dövmektir. Nitekim İttihad ve Terraki iktidarı gözüne bulaştırmış, İSKİ yönetimi de selefini aratmıştır(!)" ...vs.vb.vd.vg...

İşte bunlar ve bunlar gibi bir hipoteze sahip olup, bunu desteklemek saikasıyla Rüknettin Sami'nin mektuplarındaki bir-iki hususu, bir "subut", "tevsikat", "Temoignage", "mehaz" kabilinden alıp değerlendirecek fikir adamlarını arıyoruz. Kuşkusuz sağlıklı bir "tez" oluşturabilmek için, önce malzemenin küllünü, hiç değilse cüz-ü kifayesini görmek şart-ı elzem'dir. Lâkin bir başına materyele garkolmak da neticede bir "ot"a yaramamaktadır.

Ve kuşkusuz, dünyanın bütün tezleri (fizik ve matematik olanlar hariç... içtimaî ilimlere mütealik olanlar) doğrudur ve dünyanın bütün tezleri yanlıştır: Yeter ki, sofistike ve -tercihan- humoristik bir üslûpta sunulmuş olsun, benim fikriyatıma 180 derece ters olsun!... Ayna tutar, asimetrisini alır, gene çoğalırım!....

Amerikan Kütüphanesi'ne her gidişimde, elime -örneğin- *Middle East Journal*'ı alıp "Türkiye'den kim var!?" diye sarılıp, hep aynı (Ş. Mardin, bazen Ç. Keyder vd.) kişilerden gayrısını görmemeğe; bazen de hiç kimseyi görememe hüsranına daha ne kadar maruz kalacağım? Türk şiir incelemelerinin şahikasında H. A. R. GIBB, tasavvufta Nicholson, Arberry, A. Schimmell, Osmanlı mimarisinde Maximillan Schell, daha ne kadar beni bir Türk olarak utandıracaklar? *Bunları "mutfak laklakiyatı" -tabir caizse- esnasında yedi trilyon beşyüzyirmidört kez konuşmuş olduğunuzdan, belki şimdi size "geyik muhabbeti" -tekrar tabir caizse- gibi geliyordur ama*, kudemadan Köprülü, S. H. Eldem; hâzirundan H. İnalcık'larımızın mümasilleri ve "hayr-ül halefleri" olmayacak mı? Tabiî ki bunların sorumlusu siz değilsiniz ama, biz gene de ağzımızı açıp size nazar ediyoruz: bir Muzaffer Sencer'e dahi hasret mi kalacağız? Tarih -ve tarih felsefesi (sahi böyle bir şey var, hatırlıyor musunuz?)- eğer akademik çevrelere münhasır değilse ve sivil dolayımlarda da "neşv-ü nema" bulacaksa bu siz olmayacaksınız da nereler olacak!?

Ektiğinizi biçiyorsunuz, ne olur -bari bu yeni çıkan derginin- tarlasına birkaç cılız "toplum"(sal) fide dikseniz! "Tarih ve Toplum" için ben birkaç şeye yeltendim. Bunların mecrai burası değil diye vazgeçtiğimi hatırlıyorum.

İşte, "Toplumsal(!) Tarih" araştırmalarının Kadıköy'de ilk satışa çıktığı gün ve saat (3,1) 8.30 Eminönü vapurunun kıç güvertesinde bunları düşündüm. Onca kutlama arasında zıppırı bir eleştirinin elzem olduğu zehabile, akşam yazıyorum.

Derginizin bende bıraktığı intiba bu: Maden istihracına devam! Devrek'te 317 no'lu ocak'taki düzeniniz ne ise, onu Bartın'da 524 no'lu ocağa (araba ray sistemi, yeraltı istinad çatısı ve hatta baretiyle kazı başçavuşları dahil) aynı düzenle kurmuşsunuz.[4]

İlk sayıda, benim kasdettiğim anlamda tek yazı, zat-âlinizin Kışlalı'ya eleştirisi idi. Bu da şunu düşündürdü: varımız yoğumuz bir Mete Tunçay hocamız var (ince, İngiliz'vari humour ile, o sofistike ve rafine üslûpla -wise 'n witty- yazan kaç kişi var ki!?) ona da ancak "sunuş" yazıları ile kitap tanıtımı ve özellikle, en erkeni on yıl önce yayımlanmış kitaplarına, fanatik saldırılara göğüs gererken mi marifetini görmek nasip olacak!? Re'sen bir işe koyulmayacak mı? Mete Tunçay('ın cânım yazılarını) okumak için, onun kitaplarına nâ-hak saldırılarda bulunmak mı gerek?

Allah çabanızı hayırlı kılsın ama; bana kalırsa ilk günlerden (sayılardan) dergiye biraz fikriyat mayası da katsanız iyi olacak. Yoksa birkaç yıl sonra bir ukalâ/pervasız/patavatsız/destursuz-salavatsız çıkar ve "derginizin ilk sözcüğü neye yarıyor?" der ve haksız da olmaz!

Ve eğer bunu bir NGO olarak (Non-Governental Organization) siz yapmazsanız, BKBA olarak (Bir Köroğlu Bir Ayvaz) bu gidişle ben yapacağım.

Sürç-ü lisan ettikse (ve dahi pot kırdıksa) affola; "sitem sevgiden doğar" (Nihavend) biline; başınızı ağrıttıksa özür dileriz; kafanızda bir işaret-i istifham yarattıksa (veya böyle bir nokta vardı da, manipüle ederek uyardıysam) kendimi bahtiyar ve amacına ermiş hissedeceğim.

Bâki selâm eder gözlerinizden öperim, hocam! (İçten, derin, gerçek, ciddi ve formalite icabı olmayan) ■

Saygılarımla OKTAY KOLTAN

1) Yetmişli yılların ortalarında, talisilde bulunduğum Basın ve Yayın Yüksek Okulu'na SBF'den ve ona bağlı BYYO'dan hayli hoca derslerimize girmekte idiyse de, fiilen MT bunların içerisinde maalesef değildi. Ama ben kendisini her zaman gururla hocam addetmişimdir. Zaten ne borçlu isek vicahî hocalarımıza değil, benimsediğimiz hocalarımıza -kendi payıma- borçluyuz.

2) Bu mektup size olduğu kadar, size "muavenet" ettiği zehabiyle, maden istihrac eden sizin ocak'ın (hem maden ocağı hem tekke anlamlarında) müridanını muhatap aldığından belki neşrolur da onlara dahi arz-ı meram etmiş oluruz zannıyla yazıldı.

3) Burada da çok tez sözü geçti. Bu, kimilerine, büyüklü küçüklü kimi yazarları çağrıştırabilir. O yazarların kafasını kızdırmayalım, yoksa "Kafa Kızdırma Üzerine Tezler" adıyla 5-6 ciltlik, herbirisi kafam kalınlığında (pek tezleri neymiş/belli değil tipi) kitap yazarlar falan da!... Bu arada Rükneddin Sami ile Nuri Gıyaseddin farz-ı muhal ve iktiza-i temsil-i kaziyye olarak uydurulduu.

4) Hayır maden mühendisi falan değilim! Yazıdaki ocak numaraları ve sair hususlar tamamen hayalîdir. Gene hayır, roman filânla hiç alâkam yok!

Fünun ve edebiyata ve menafi-i âmmeyi mutazammın muharrerat ve makalâta ve igraz ve şahsiyattan âri her nev'i muhahesat ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin teehhür ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekâtib ve evrakın istirdadı iddiası kat'a mesmu' ve makbul olamaz.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

'TARİK'TEN SEÇMELER

ŞUBAT 1894

DERLEYEN

A Y Ş E Ş E N

İCMAL-İ AHVAL KORUYUCU GÜMRÜK RESİMLERİ

"Dostluk kantarla alışveriş miskal ile" darbımeselinin nasıl bir hikmet ve hakikati câmi' olduğu şimdi Fransa ile Rusya'nın münasebâtında görülüyor.

Mesele Fransa'ya idhal edilecek buğdayların tezyîd-i rüsûmundan ibaret olup bugünkü telgraf kısmımızda buna dair bir nebze malûmât vardır.

Bir müddetten beri Fransa meclis-i meb'usanında usul-i himaye efkârı galebe etmekte olduğundan Fransa'nın münasebât-ı ticariyyesinde bu fikrin tesiratı görülmek umûr-i tabiiyyedendir.

İşte bu sefer dahi buğday rüsûmunun tezyîdi maddesi müzakere olunmakta iken Cumhuriyet Fırkasına mensub olan mebusandan biri bir nutuk irâd ederek tezyîd-i rüsûmdan vâkıa Rusya ihracâtının haleldâr olacağı derkâr ise de Fransa ziraati harab olup ona mukabil Rusya'nın dostluğu ile iktifa eylemek kâfi olamayacağını ityân eylemiştir [söylemiştir, bildirmiştir].

Fransa meclis-i meb'usanındaki müzakerâtın ne renk kesb edeceği şimdiden malûm olamaz ise de, Almanya ile Rusya arasında bir muâhede-i ticariyye akdini müteâkib Rusya ve Fransa meyânında böyle bir mesele-i ekonomi zuhuru bütün enzâr-i siyasiyyûnu celb etmekten geri kalmayacağı bedîdârdır [meydandadır, açıktır].

Rus gazeteleri Fransa meslis-i meb'usanının müzakerâtına nasb-ı nazar-ı ihtimam ederek şimdiden ilân-ı şikâyete başlamışlardır... (16 Şubat 1894)

DAHİLİYE

İtalyan delikanlı gebe Rum kadına vurmağla...

Beyoğlu'nda Yenişehir'de İngiltere Sokağı'nda bir hânede ikamet etmekte bulunan Amelya nâmında bir kadın hânesi arkasındaki bahçede çamaşır sermekle meşgul iken arka cihetinde bir hânede ikamet ve mezkûr bahçeyi müştereken istimâl eden makarnacı Batista'nın oğlu Antonyo gelip itâle-i lisan eyledikten [dil uzattıktan, sövüp saydıktan] sonra merkume tarafından vukû bulan mukabelede elinde tuttuğu büyük bir ekmek bıçağıyla tehdid ile beraber sekiz aylık gebe olduğu halde- merkumenin karnına tekme ile darb etmiştir.

Vukû bulan ihbarât üzerine Dolapderesi merkez komiseri rif'atlû Ömer Celâl bey bizzat gidip kadının halini istifsâr [soruşturmuş] ve muayene etmiş ve iskat-ı cenîne [çocuk düşürmeye] sebeb olduğu tahakkuk etmesine ve cânî İtalya devleti tebaasından olmasına mebnî merkum komiser efendi tarafından usulü dairesinde der-dest ve tevkif olunmuştur... (3 Şubat 1894)

LANGA CİNAYETİ

Palikaryalar Meyhaneden Kaçmışlar...

Dünkü pazar günü saat sekiz buçuk raddelerinde Pavri'nin meyhanesinde bir cinayet vukû bulmuştur.

Şehremateni kantar idaresinde müstahdem Lütfipaşalı Nazmi ile refiki Matbaa-i Osmaniyye mürettiblerinden Şerif mezkûr meyhanede oturup ayş ü işret etmekte iken Langa sâkinlerinden tahminen on kadar Rum delikanlısı önlerinde bir takım ince saz olduğu halde içeriye dahil olmuşlardır.

İncesaz icrâ-i âhenge başlamış, merkumûndan biri bir nara atmış, Şerif tarafından dahi mukabele edilmiş, münâzaa da bed' eylemiştir [kavga da başlamıştır].

Merkumûn, Şerif ile Nazmi'nin üzerine hücum etmişler ve onlar da mukabele ile iskemlelerle birbirlerine girişmişler ise de münâzaa-i mezkure Şerif'in sol böğrüyle başından tehlikeli surette cerh olunarak yere serilmesi ve Nazmi'nin dahi sol omuzuyla göğsünden hafif surette

yaralanmasıyla hitam bulmuştur.

Keyfiyet mahallî polis merkezine aks eder etmez komiser rif'atlû Hüsrev efendi maiyetine birkaç efendi alarak mahall-i vak'aya şitâb eylemiş ise de hayfa ki [yazık ki] cârihlerin [yaralayanların] kimi meyhanenin kapısından ve kimi de arkadan tahta perdeden firar eyledikleri cihetle der-dest olunamamışlardır.

Mecruhlar [yaralılar] merkeze götürülmüş ve ifadelerinde hiçbirinin isimlerini bilmediklerini ve cerhin [yaralamanın] içlerinden hangisi tarafından vukû bulduğunu tefrik edemeyeceklerini ve yalnız bazılarını şahsen tanıdıklarını beyan eylemişlerdir.

Yarası tehlikeli olduğu beyan olunan Şerif bir arabaya râkiben [binerek] Gurebâ-i müslimin [Müslüman kimsesizler] hastahânesine ve Nazmi dahi bâb-ı vâlâyı zaptiyyeye i'zâm olunmuşlardır... (8 Şubat 1894)

NURUOSMANİYE KOYUNLARA YASAK

Tarz-ı mimarîsi gayet güzel olmak münasebetiyle maâbid-i İslâmiyyenin [İslâm mâbedlerinin] mümtazlarından Nuruosmaniye cami-i şerifini ekseriya birtakım ecânibin ziyaret etmekte oldukları ve gerek cami-i şerif-i mezkûrun ve gerek havalisinin intizamına ve nezâfet ve tahâretine [temizliğine] dikkat edilmekle beraber oradan araba ve bârgir ve sâire geçmemek üzere havlunun her iki kapısına zincirler ta'lîk edilmiş [asılmış] olduğu malûmdur.

Halbuki Nuruosmaniyye civarında bulunan bazı kasap esnafı agnam [koyunlar] ile sâir hayvanâtı cami-i şerif-i mezkûr havalisine getirmekte ve hayvanâtı dahi geceleri havlu dahilinde bulunan bu duruma vaz' eylemekte oldukları memurîn-i zabıtaca görülerek şu hal külliyen men' edilmiş ve cami-i şerif-i mezkûr havâlisinin bu suretle nezâfet ve tahâretine himmet olunmuş olması mucib-i memnuniyyet-i ahvâlden bulunmuştur... (8 Şubat 1894)

ŞEHİR HATLARI VAPURLARI ARASINDA EZİLEN KAYIK

Dünkü gün Üsküdar kayıkçılarından 219 numaralı Hasan nâm kimesne Üsküdar iskelesinden almış olduğu dört müşteriden ikisini Sirkeci iskelesine çıkarıp diğer ikisini dahi Eminönü'ne isâl etmek [ulaştırmak] üzere köprünün altından geçirdiği sırada orada yatmakta olan idare-i mahsusanın Marmara vapuru üzerine Kadıköyünden gelmekte olan idare-i mezkûrenin Yahya kaptanın süvâr olduğu [bindiği] iki numaralı Kartal nâm vapuru yanaşmak üzere çıma atarak tornistan etmiş ise de bu sırada mezkûr kayık suların şiddet-i cereyanı sebebiyle oraya düşerek iki vapurun küpeştesi arasında kalıp ezilmiş ve bu sırada merkum Hasan başından ve vücudunun sâir mahallelerinden almış olduğu cerîhadan müteessiren vefat etmiş ve müşterilerden Hristo dahi başından ağır surette yaralanmış olduğu halde etraftan yetişilerek diğer müşteri tahlis edilmiş ve merkum iskeleye çıkar çıkmaz savuşmuş olduğundan taharriyâtına ibtidâr olunmuştur.

Suların şiddet-i cereyanına ve kayıkçının bir gözü alîl ve kendisinin ihtiyar olarak [kendi seçimiyle] köprünün memnû mahallinden geçmeye cür'eti gibi ahvâle nazaran Kartal vapuru süvarisinin bu bâbta mes'ul olmaması lâzım geleceği zannedilmektedir... (8 Şubat 1894)

EGE'DE TARIM ÜRÜNLERİ

İzmir'e civar olan mahallerde bu sene afyon mezrûâtı pek iyi bir halde olup yeniden dahi tarlalar zer'edilmiştir [ekilmiştir].

Manisa ile Kırkağaç'ta deranbar bulunan kuru üzüm kesîr-el-miktar olup okkası on paraya yani bir meteliğe verildiği ve helva için de haylice üzüm istimal edildiği halde meydanda alıcı görülmemekte imiş.

İngiliz ticaret evleri üzüm suyuyla imâl edilen halvanın nümûnelerinden talep etmişlerdir... (28 Şubat 1894)

MÜTENEVVİA

"Güvercinlerin Balık Avında İstîmâli"

Güvercinlerin muhaberât için kullanıldıkları malûmdur. Elyevm Cemahir-i Müttefikada (ABD) kain Cleveland'da tuyûr-i mezkûre (anılan kuşlar) balık avında isâl-i malumât için kullanılmaya başlanmıştır. Şöyle ki:

Buranın balıkçı şirketleri kendi vapurlarına iki güvercin alarak bunlardan biri ağlar çekildikten sonra balığın ne cins ve miktarda bulunduğunu şirkete ihbar etmek ve diğeri ise bir kaza vukûunda haber götürmek üzere kullanılıyor... (8 Şubat 1894)

BAŞBAKANLIK HENÜZ HAYAL, AMA...

Nisvânın ekseriyetle kulûb-i refi'asında mütecellî olan [kadınların genellikle yüce kalplerinde görünen] istidad-ı rahm ü şefkat bezl-i muavenet-i insaniyetkarâne maddesinde kendilerinden mesâi-i cemile ve aliyye zuhuruna sebeb-i mahz [tam bir sebep] olmakla müessesât-ı hayriyyeden bir haylisine kadınlar dahi teşrîk edilmekte bulunmuştur.

Bahusus Belçika'da kain Royal Cemiyet-i azime-i hayriyyesinin müdiriyeti bir madama havale edildiği gibi hayrathâneye alınan fukaranın ahvâlini gözden geçirmek vazifesi dahi hem genç hem de güzel bir kadına tevdî edilmiştir.

Şu takdirde bu cemiyete talib-i muâvenet için müracaat edecek bir bîçâre her güne lûtuftan mahrum iken oraya hatve-endâz olur olmaz [adım atar atmaz] böyle genç ve güzel bir kadının nazar-ı müşfikânesine maruz olacağından elbette kendini bahtiyar addeder... (10 Şubat 1894)

"GARİP BİR İZDİVAC"

Memâlik-i Müctemianın (ABD) (Wisconsin) eyaletinde gayetle garip bir izdivac vukûa gelmiştir.

Güveyin boyu bir metro seksen sekiz santimetro tûlünde iken gelin adeta cüce, doksan beş santimetrodan ziyade değil.

Resm-i nikâhta hazır bulunan şahitlere gelince; erkek tarafında bulunan şahit iki kolundan mahrum olduğundan kalemi dişleri ile tutup nikâh mukavelenamesini o suretle imza eylemiştir. Gelin tarafında bulunan kadın şahit ise gayet şişman iki yüz kilogram sıkletinde ve resm-i izdivacları icra eden papaz dahi bir bacaktan mahrum imiş.

Yeni güvey elli yaşından ziyade olduğu gibi, doksan sekiz yaşında bulunan büyük validesi resm-i izdivaçta bulunmuştur... (15 Şubat 1894) ■

VAY EM Sİ EY (YMCA) JİMNASTİKHANELERİ

ZAFER TOPRAK

Vay Em Si Ey ya da YMCA, *Young Men's Christian Association*'ın başharflerini simgeliyor. Türkiye'de uzun süre faaliyet göstermiş bir dernek. Adı Osmanlıca ya da Türkçe'ye hiçbir zaman çevrilmemiş. Kaynaklarda Vay Em Si Ey diye geçiyor. Osmanlıca'da dört Latince harfin çıkardığı seslerle ifade ediliyor.

Dernek ya da bu derneğe hâkim olan düşünce Osmanlı topraklarında 19. yüzyılın son çeyreğinde Amerikan misyoner faaliyetlerinin uzantısı olarak gündeme gelmiş. Başlangıçta *American Board of Commissioners for Foreign Missions* çatısı altında faaliyet göstermiş. American Board'un okullarında ya YMCA olarak ya da *Christian Endeavor Societies* olarak örgütlenmiş. İstanbul'daki örgütleniş 1881'den itibaren. 1900 yılında Dünya Komitesi'nce (World's Committee) kabul görmüş. Sonraları İzmir, Adana gibi diğer Osmanlı kentlerinde de örgütlenmiş.

YMCA Osmanlı topraklarında II. Meşrutiyet yıllarında etkinlik kazanmış; İstanbul'da resmen faaliyete geçiş yılı 1913. Tepebaşı'nda Fresko apartmanını mesken edinmiş. İşgal yıllarında etkinliklerini arttırmış. Cumhuriyet döneminde seküler bir çizgiye girmiş. Ancak Amerika'dan aldığı malî destek giderek azalmış. Bir süre sonra Beyoğlu şubesi kapanarak, binası Cumhuriyet Halk Partisi'nin kültür ocağı Halk Evi'nin hizmetine verilmiş. 1939 sonlarında YMCA'in Türkiye faaliyetleri son bulmuş ve kısa bir süre sonra Amerikan Lisan ve Ticaret Dersanesi adı altında yeniden açılmış. İstanbul'da uzun süre Dershane diye bilinegelmiş.

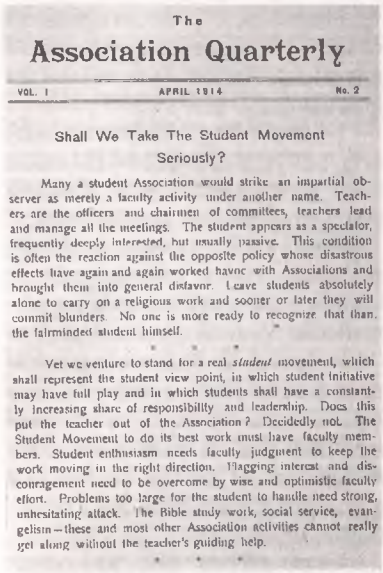

The
Association Quarterly

VOL. I APRIL 1914 No. 2

Shall We Take The Student Movement Seriously?

Many a student Association would strike an impartial observer as merely a faculty activity under another name. Teachers are the officers and chairmen of committees, teachers lead and manage all the meetings. The student appears as a spectator, frequently deeply interested, but usually passive. This condition is often the reaction against the opposite policy whose disastrous effects have again and again worked havoc with Associations and brought them into general disfavor. Leave students absolutely alone to carry on a religious work and sooner or later they will commit blunders. No one is more ready to recognize that than the fairminded student himself.

* * *

Yet we venture to stand for a real *student* movement, which shall represent the student view point, in which student initiative may have full play and in which students shall have a constantly increasing share of responsibility and leadership. Does this put the teacher out of the Association? Decidedly not. The Student Movement to do its best work must have faculty members. Student enthusiasm needs faculty judgment to keep the work moving in the right direction. Flagging interest and discouragement need to be overcome by wise and optimistic faculty effort. Problems too large for the student to handle need strong, unhesitating attack. The Bible study work, social service, evangelism—these and most other Association activities cannot really get along without the teacher's guiding help.

* * *

YMCA'in İngilizce olarak yayımlanan üç aylık dergisi (1914-15).
Fotoğraflar: Zafer Toprak koleksiyonu

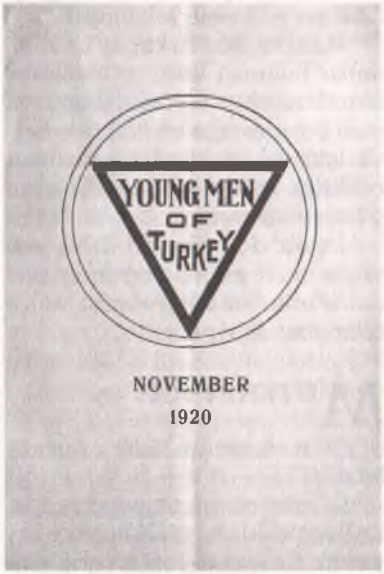

YMCA'in İngilizce olarak yayımladığı, Türkiye Genç Erkekleri dergisi (1920).

YMCA'in Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinin ayrıntıları *"World Service - A History of the Foreign Work and World Service of the Young Men's Christian Associations of the United States and Canada"* başlıklı kitapta yer alıyor. Yazarı Kenneth Scott Latourette.

Ulaşabildiğimiz kadarıyla YMCA'in İstanbul'da en az üç süreli yayını olmuş. *The Association Quarterly- Constantinople, Young Men of Turkey* ve *Pera Young Men*.

The Association Quarterly iki yılda 8 sayı çıkarmış; Ocak 1914'ten Ekim 1915'e kadar. Derginin başlığının altında *"Published by the General Committee of Christian Associations in the Turkish Empire"* yazılı. Yayın yeri Fincancılar Yokuşu, Bible House; mes'ul müdürü Ohannes Kirkoryan.

The Association Quarterly Osmanlı Devleti'nin son döneminde toplumsal örgütlenmelerine ayrı bir yer ayırmış: Nisan 1914 sayısında İzmir'den Suriye'ye Osmanlı topraklarındaki keşşaflık ya da izcilik örgütlerinden söz ediyor. (Scouting in the Turkish Empire); Ekim 1914 sayısında Mrs. Marcellus Bowen İstanbul'da örgütlü kadın çalışmalarını anlatmış (Organized Work of Women in Constantinople)

Young Men of Turkey'in ilk sayısı Ekim 1920 tarihini taşıyor. Aylık bir dergi. En az üç sayı yayımlanmış. Sonuncusu Aralık 1920. Kapağındaki üçgen YMCA'in simgesi olan "beden, akıl ve ruh"un birlikteliği anlamına geliyor.

Pera Young Men haftalık bir bülten. İşgal yılları İstanbulu'nda yayımlanmış. 25 Ocak 1920'de

çıkmaya başlamış. Haftalık olarak 27 Mayıs 1922'ye kadar sürmüş. Dernek üyelerinin haberleşmesini sağlamış *(Published by the Young Men's Christian Association for circulation among its members)*. Adresi Kabristan Sokak, no. 10. İşgal yılları İstanbulu'nun toplumsal tarihine yönelik değerli bilgiler içeriyor.

YMCA'in değişik tür faaliyetlerini *Toplumsal Tarih*'in ileriki sayılarında zaman zaman yazacağız. Kentlerin giderek anonimleştiği bir ortamda YMCA değişik faaliyetlerle insanları bir araya getirmiş; onları "toplumsallaştırmış"; kent kültürü yaratmaya çalışmış.

Toplumsallaştırma girişimlerinin başında spor geliyor. YMCA'in Türkiye'nin spor tarihinde ayrıcalıklı bir yeri var. Çoğu tekkeler bünyesinde örgütlenmiş geleneksel sporların ötesinde "modern" sporların Osmanlı topraklarına büyük ölçüde yabancılar tarafından getirildiği biliniyor. 1890'ların ortalarında İstanbul'daki İngiliz kolonisi kendi aralarında spor müsabakaları düzenlemeye başlamış; kürek, yat, tenis en gözde sporlar olmuş. Ardından İngilizler futbol takımları kurmuşlar. Futbol kısa sürede boş sahalarda ve okul avlularında rağbet görmüş. Galatasaray'da okuyan bir İngiliz, 1899'da okulun bahçesine futbol topunu sokmuş. 1905'de Galatasaray Spor Klübü resmen kurulmuş. Bir süre sonra iki İngiliz Kadıköy Football Club'ü kurmuş. Moda British Club, Elpis Greek Club, Emogine Club ilk kurulan klüplerden. Robinson kardeşler tüm bu klüpleri bir futbol ligi altında toplamışlar.

Türkiye'de futbolun doğuş öyküsünün ayrıntılarını ilerki sayılara bırakalım ve YMCA'in spor ve beden terbiyesi faaliyetlerine değinelim. YMCA'in en aktif yönü beden terbiyesi. İstanbul'da. YMCA Terbiye-i Bedeniye dairesinin kuruluşundaki amaç şöyle açıklanıyor: "Dünyanın her tarafında olduğu gibi YMCA Cemiyeti Terbiye Dairesi'nin buradaki maksadı da harekât-ı bedeniye, rekreatif (yaratıcı ve tenezzühî) oyunlar ve terbiye-i sıhhiye vasıtasıyle sağlam ve kabiliyetli bir erkeklik istihsali için yegâne yol olan, erkek ve çocukların en yüksek bedenî, fikrî ve ahlâkî inkişaf ve tenemmülerini temine çalışmaktır."

İstanbul YMCA Cemiyeti o günün koşullarıyla mükemmel sayılabilecek donanımlı iki jimnastikhaneye sahip. Banyo ve duşlar, sıcak, soğuk su, elbise dolapları , uzman hocalar yönetiminde "terbiye-i sıhhiye programı" YMCA'in ne denli geniş olanakları olduğunu kanıtlıyor.

YMCA'in bir aralık İstanbul'da dört mekânı olmuş. Bunlardan biri Rusya'dan kaçan Beyaz Ruslar için açılan *Maiak*: A YMCA for the Russians in Constantinople. *Maiak* Rusçada deniz feneri anlamına geliyor ve Petrograd'daki (bugünkü Petersburg) YMCA'in adı. Bolşevik Devrimi ertesi YMCA Rusya'yı boşaltırken Rus YMCA'ini de İstanbul'a taşımışlar. Adresi Bursa Sokak, no 40. 1 Nisan 1920'den itibaren faaliyete geçmiş. Binada ayrıca bir Rus jimnazyumu açılmış; göçmen çocukları eğitiyor.

Diğeri Amerikan Donanması için açılmış olan American Navy YMCA-Constantinople. İşgal kuvvetleri arasında yer alan Amerikan donanması denizcilerinin

Pera Young Men

A WEEKLY BULLETIN

A Message from our President

A Friendly Word from the Board of Managers to Every Member

YMCA'in İngilizce olarak çıkardığı, Beyoğlu Genç Erkekleri dergisi (1920-22).

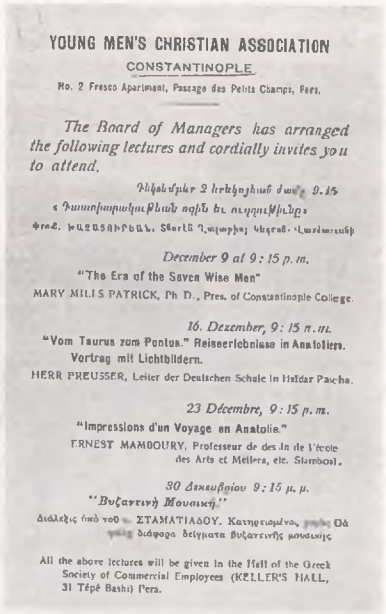
YOUNG MEN'S CHRISTIAN ASSOCIATION

CONSTANTINOPLE

No. 2 Fresco Apartment, Passage des Petits Champs, Pera.

The Board of Managers has arranged the following lectures and cordially invites you to attend.

December 9 at 9 : 15 p. m.

"The Era of the Seven Wise Men"

MARY MILLS PATRICK, Ph D., Pres. of Constantinople College.

16. Dezember, 9 : 15 n. m.

"Vom Taurus zum Pontus." Reiseerlebnisse in Anatolien. Vortrag mit Lichtbildern.

HERR PREUSSER, Leiter der Deutschen Schule in Haidar Pascha.

23 Décembre, 9 : 15 p. m.

"Impressions d'un Voyage en Anatolie."

ERNEST MAMBOURY, Professeur de des.in de l'école des Arts et Métiers, etc. Stamboul.

30 Δεκεμβρίου 9 : 15 μ. μ.

"Βυζαντινή Μουσική."

Διάλεξις ὑπὸ τοῦ ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΟΥ. Κατηχουμένου, [illegible] Θὰ γίνῃ διάφορα δείγματα βυζαντινῆς μουσικῆς

All the above lectures will be given in the Hall of the Greek Society of Commercial Employees (KELLER'S HALL, 31 Tépé Bashi) Pera.

YMCA'in 1920 Aralık ayı Konferans Programı: Ermenice, İngilizce, Almanca, Fransızca, Rumca beş ayrı haftalık kültür konferansı.

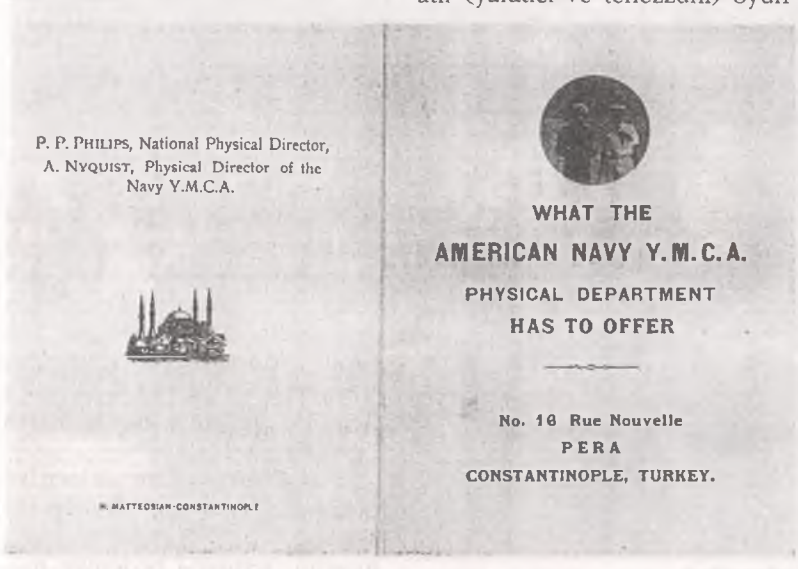
P. P. PHILIPS, National Physical Director,
A. NYQUIST, Physical Director of the Navy Y.M.C.A.

H. MATTEOSIAN-CONSTANTINOPLE

WHAT THE
AMERICAN NAVY Y.M.C.A.
PHYSICAL DEPARTMENT
HAS TO OFFER

No. 16 Rue Nouvelle
PERA
CONSTANTINOPLE, TURKEY.

Amerikan Bahriyesi İstanbul YMCA'inin Beden Terbiyesi Bölümü broşürü.

YMCA İstanbul Şubesi Kros (tarla!) koşusu takımı, 1926.

spor gereksinimini karşılamaya yönelik. Bu şubenin önemli faaliyetlerinden biri yaz kampı. 1922'de Boğaz'da, Yeniköy'de açtığı Bristol Kampı (Camp Mark L. Britol) 1923'te Suadiye'ye taşınıyor. Tenis, yüzme, balıkçılık ve beyzbol kampta en rağbet gören etkinlikler.

Cumhuriyet'le birlikte mekân sayısı ikiye düşmüş; ardından bire. En önemli birimleri Beyoğlu Şubesi Jimnastikhanesi ve İstanbul Şubesi Jimnastikhanesi. Beyoğlu Şubesi, Kabristan Sokağı'nda, İstanbul Şubesi Çarşıkapı'da Medrese Sokağı'nda.

Beyoğlu Şubesi Jimnastikhane Evkat Cetveli derneğin faaliyetleri konusunda bizlere ayrıntılı bilgi veriyor:

Terbiye-i Bedeniye Sınıfları:

• Senior'lar sınıfları:

İşadamları terbiye-i bedeniye sınıfı

Senior âzâ terbiye-i bedeniye sınıfı

Senior rehberler terbiye-i bedeniye sınıfı

Büyük oyunlar

İstanbul Şubesi güreşçileri.

Hendbol

Tenis

Aletli jimnastik

Kılıç ve flöre ile mübareze sınıfı

Boks

Âzâ olmayan terbiye-i bedeniyye muallimleri

Klüb ve saire rehberlerine mahsus saatler

•Junior'lar sınıfları:

Junior âzâ A sınıfı 15 ilâ 17

Junior âzâ B sınıfı 12 ilâ 15

Junior rehberler terbiye-i bedeniyye sınıfı

Büyük oyunlar

Âzâ olmayan talebeye mahsus saatler

Çocuk klüplerine mahsus zaman

Aletli jimnastik

Boks

İstanbul Şubesi Jimnastikhanesi'nin de benzer bir evkat cetveli var. Jimnastikhanelerde Nizami jimnastik elbisesi "kolsuz beyaz jimnastik fanilesi, beyaz kısa pantolon, beyaz jimnastik pabuçları"ndan oluşmuş. YMCA ayrıca Karadeniz sahilinde "Terbiye-i Bedeniyye Kampı'nı (Camp Perry)" açmış, Türkiye'de belki de gençlik kamplarının ilk örneğini oluşturmuş.

Her üye cemiyete girince ve belirli aralıklarla sağlık muayenesine tutuluyor. Bu muayeneyi cemiyetin "terbiye-i bedeniye müdürü" ya da "heyet-i tıbbiyesi"

Gedikpaşa Amerikan Okulu Basketbol Takımı, (yönetici Ali İlhami Bey).

üyelerinden biri yapıyor. Beslenme, uyku, yıkanma, beden hareketleri, şişmanlama ya da zayıflama (sıklet-i bedeniyyeyi tezyid veya tasgir), sağlık sorunları muayeneye gelen her kişiye sağlanan bilgiler. Sağlıkla ve beden terbiyesiyle ilgili Türkçe, İngilizce ve Fransızca kitaplar, dergiler YMCA kütüphanesinde başvurulabilecek kaynaklar. Ayrıca sağlık üzerine konferanslar düzenleniyor.

Her tür üye için gruplar halinde jimnastik sınıfları açılmış. Gençler, çocuklar ve işadamları için her hafta en az iki kez jimnastik sınıfları var. Söz konusu saatlerde uzmanların nezareti altında çalışmalar yürütülüyor; yarışlar örgütleniyor.

Güreş, kılıç, flöre ve boksa meraklı olanlar için özel sınıflar var. Özel olarak çalışmak isteyenler "evkat cetveli"nde boş olan saatlerden yararlanabiliyorlar.

Yüksek ahlâkî seciye sahibi olan ve rehberlik kabiliyetini haiz ve etkinliklerde üyelere yardımcı olan cemiyetin her iki şubesinde seniorlar (büyükler) ve juniorlar (küçükler) için fahrî rehber heyetleri oluşturulmuş. Rehberlere ayrı bir özen gösteriliyor. Atletizm ve yüzücülük en gözde spor faaliyetleri arasında.

Basketbol, voleybol, Cage voleybol, futbol, dahilî (in door) beyzbol, playground bol, haricî (out door) beyzbol, tenis, hendbol ve yol ve meydan atletizmi Cemiyet'in her iki şubesinde bulunan spor olanakları. Sürekli "hususi", "lig" ve "turnuva" müsabakaları düzenleniyor. Her Cumartesi akşamı "Cumartesi Spor Suvareleri" var. Faaliyetler hemen hemen tüm yıl boyunca devam ediyor.

Spor ve sağlık YMCA'in ana kaygılarını oluşturmuş. İyi bir yurttaş olmak için akıl ve beden sağlığı önkoşul olarak görülmüş. YMCA Terbiye-i Bedeniyye Dairesi sağlıkla ilgili ilkelerini küçük bir broşürde yayımlanmış: Bunlar dört başlık altında on beş ilkede sıralanmış:

I. Hava:

1. İşgal etiğiniz her odayı havalandırınız
2. Hafif, gevşek ve mesamatlı elbise giyiniz.
3. Açık hava meşguliyetleri ve tenezzühleri arayınız.
4. Mümkünse açıkta uyuyunuz.
5. Derin nefes alınız.

II. Gıda:

Eski Beyoğlu Şubesi Jimnastikhanesi.

6. Fazla yemek ve fazla sıkletten sakınınız.
7. Et ve yumurtayı seyrek yiyiniz.
8. Bazen sert, bazen hacımlı ve bazen çiğ gıda yiyiniz.
9. Yavaş yiyiniz.

III. Zehirler:

10. Temam, muntazam ve sık olarak ifrazatta bulununuz.
11. Dik durunuz, dik oturunuz ve dik yürüyünüz.
12. Zehir ve bulaşıklıkların vücudunuza girmesine müsaade etmeyiniz.
13. Dişlerinizi, diş etlerinizi ve dilinizi temiz tutunuz.

IV. Faaliyet

14. Mutedil bir surette çalışınız, oynayınız, istirahat ediniz ve uyuyunuz.
15. Sakin, münşerih (gönlü açık, eğlenen) ve muferrih (ferahlık veren, iç açıcı) olunuz.

YMCA'in yayınlarından seçtiğimiz sağlıkla ilgili özdeyişlerden birkaçını aşağıda kaydedelim:

Sıhhat en büyük servettir.
Tenezzühî oyunlar canlandırıcıdır.
Hayat yaşamak değil fakat sağlam olmaktır.
Saadetin temeli sıhhattir.
Sıhhati olan ümide ve ümüdi olan her şeye mazhar olur.
Gençlik terbiye-i bedeniye ile idame edebilir.
Millî sıhhat en büyük millî mülktür.
Atletizm ve spor seciye yoğurur.
Sağlam bir dimağ sağlam bir vücudda bulunur.
Sıhhat, sükûnet ve ehliyet aklın ve hissiyatın zevk ve sürurudur.

Terbiye-i bedeniye dairesi doğrudan doğruya meclis-i müdiran ile her şubenin terbiye-i bedeniye heyetleri nezareti altında. Terbiye-i bedeniyye müdürü Türk Olimpiyat takımının da antrenörü olan Mister Chester M. Tobin. Deneyimli ve sportmen bir Amerikalı. Programlar onun nezaretinde yürütülüyor. YMCA Beyoğlu Şubesi terbiye-i bedeniyye dairesi müdürü uzun yıllar Türkiye'nin her tarafında izciliğin kuruluşunda önayak olmu ve beden terbiyesinin ülkeye yerleşmesinde büyük katkıları olmuş terbiye-i bedeniyye muallimi Ahmed Robenson Bey. Ünlü Türk atlet ve güreşcisi ve jimnastik muallimi Ali İlhami Bey İstanbul Şubesi terbiye-i bedeniyye dairesi müdürü.

YMCA'in yıllık faaliyetleri hakkında bilgi edinmek için Terbiye-i Bedeniyye Dairesi'nce çıkarılmış "Pour l'amélioration de votre santé" başlıklı broşüre bir göz atmak yeterli. Aşağıda Ekim 1924-Eylül 1925 dönemi programının özetini Cumhuriyet'in ilk yılı Türkçesiyle veriyoruz:

"Senenin programına dahil bulunan başlıca birkaç faaliyet:

Teşrin-i Evvel 1340: Mevsim faaliyetlerine ibtidar münasabetiyle idman yevm-i mahsusu. Futbol birliği.
Teşrin-i sâni - Basketbol, voleybol, Cage voleybol birlikleri ictima-i umumisi.
Cross Country (Tarla) koşusu.
Kânun-ı evvel - İşadamlarının voleybol ve hendbol klübü
Mevsim bidayeti hendbol turnuvası.
Kânun-ı sâni 1341 - Yeni sene münasabetiyle umumun ziyaretine küşad bulundurulan "Açık Ev (Open House)" günü.
Dahili atletizm müsabakaları.
Şubat - Güreş birincilikleri.
İşadamlarının banket ve eğlence akşamı.
Mart - Jimnastik müsabakaları.
Basketbol serbest atış müsabakaları.
Boks birincilikleri.
Nisan - Basketbol birincilikleri.
Hendbol birincilikleri.
Mayıs - Beynelmilel Avrupa pentatlon (beşlik) müsabakaları.
Yol ve meydan atletizm müsabakaları.
Haziran - Haftalık gezme ve tenezzühler.
Kazalara karşı mücadele.
Sıhhat mücadelesi haftası.
Beyzbol ve Playgroundbol birlikleri.
Temmuz - Yüzme ve can kurtarma mücadelesi.
Tenis birincilikleri.
Ağustos - Terbiye-i bedeniyye talim klübü.
Deniz yarışları.
Eylül - Gelecek mevsim mesai ve programlarını tetkik ve tanzim etmek için konferans.
"Yeni Mevsim" muayene-i sıhhiyesine ibtidar.

YMCA'in Beden Terbiyesi Dairesi'nce yayımlanan Fransızca sağlık geliştirme broşürü.

Türkiye'de YMCA bir *mission* olarak başlamışsa da giderek ülkedeki dönüşümlere ayak uydurmak gereği duymuş. Spor ve sağlık YMCA'in laik Cumhuriyet'te temel hedeflerini oluşturmuş. Bu nedenle dinsel kisvesi giderek yok olmuş; gençliğin us ve beden terbiyesi vurgulanmış; açtığı jimnastikhanelerle İstanbul halkına ve gençliğine geniş olanaklar sunmuş. YMCA'in bu alanlardaki çalışmalarını önümüzdeki sayılarda ayrıntılandıracağız. ■

BİLMEMEK AYIP DEĞİL

Alfabedeki her harf bir resimden gelişmiş, o resimle anlatılan şeyin adı - giderek, bu adın başındaki ses- simgesel bir biçime bürünen harfin değeri olmuştur.

ELİF = OĞUZ

İbranice alef, Arapça elif (çeşitli alfabelerin ilk harfi), kökenlerinde, İÖ 15. yüzyıldan kalma Proto-Sınai yazıtlarda bir öküz (oğuz) başını temsil eden, ortası noktalı (göz!) ve iki boynuzlu bir yuvarlakla gösterilir. (latincenin küçük harf a'sı, hâlâ Yunanca α alfa'ya benzer.)

İÖ 10. yüzyılın erken Fenike yazısında, K gibi kesişen üç çizgiyle gösterilen elif, İÖ 7 ve 8. yüzyıl yunancasında bugünkü kapitalinin yan yakmış, ters ve düz biçimleriyle kullanıldı. Sonra açısı tepede olarak Yunancadan A diye Latinceye geçti.

BİR İLÂÇ REKLÂMI ÜZERİNE:

VENEDİK'TEN İTHAL ALTINBAŞ TİRYAKI

EDHEM ELDEM

Tıpkıbasımını ve çevirisini arka sayfalarda yayınladığımız belge, Paris'te bulunan Kapuçin Rahiplerinin Arşivlerinden (*Archives des Capucins de la région de Paris*) elde edilmiştir. Bu arşivlerde bulunan ve Osmanlı topraklarını ilgilendiren belgelerin çoğunun, bu tarikata bağlı rahiplerin 18. yüzyıl sonlarına kadar İstanbul'da ellerinde olan üç kilisenin evraklarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır (Galata'da Saint Pierre et Saint Paul ile Saint Georges ve Beyoğlu'nda hâlâ bu tarikata ait olan sefaret kilisesi Saint-Louis). Belgenin üzerinde herhangi bir tarih bulunmamakla beraber, aynı seri içinde muhafaza edilen diğer belgeler gibi 17. yüzyılın ikinci yarısına veya en geç 18. yüzyılın başına ait olması kuvvetle muhtemeldir. Tek bir varaktan oluşan belgenin, acemi denebilecek bir yazı ile kazınmış bir metnin basımı ile elde edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu özelliklerden metnin büyük bir ihtimalle Venedik'te hazırlandığı, ve hatta bazı cümle düşüklüklerine dayanarak, Osmanlıca bilgisi nisbeten sınırlı bir kişi tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır.[1]

Belgeyi ilginç kılan, Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanımının yaygın olduğu bilinen bir ilâçla ilgili olmasından çok, tamamen müşteri kazanmaya yönelik bir reklâm niteliği taşımasıdır. Bu açıdan, hazırlandığını tahmin ettiğimiz dönem göz önünde bulundurulursa, Osmanlı toplumunda rastlanabilecek ilk reklâm örneklerinden biri sayılabileceği kesindir. Osmanlı İmparatorluğu'nda modern anlamda reklâm örneklerinin ancak çok geç ortaya çıkmış olmasının sebebi, tabiî ki matbaanın kullanımı ile ilgilidir. Mesajın hedef kitleye ulaşması ancak çok sayıda dağıtılması ile mümkün olacağından, matbaanın sağladığı çoğaltma imkânlarının ve hatta bunun da ötesinde ilk gazetelerin ortaya çıkmasını beklemek gerekecektir. Elimizdeki bu belge ise, çok daha erken olduğunu sandığımız bir dönemde, Venedik'te basılarak çoğaltılmış ve böylece reklâm mahiyetini kazanabilmiştir. Bu reklâmın kullanılış şekli açısından iki başlıca ihtimal üzerinde durabiliriz: Birincisi, el ilânı olarak halk arasında dağıtılması ve belki de belli yerlerde (dükkân önleri vb.) asılmasıdır; ikincisi ise, metnin hem reklâm hem de prospektüs vazifesini görerek, bir şekilde ambalaja dahil edilmesidir. Gerçekten de elimizdeki metin, teklif edilen tiryakın özelliklerini sıralamanın ötesinde, basit de olsa bir pozoloji içermekte ve bu anlamda bugünkü ilaç prospektüslerini anımsatmaktadır.

Tiryak, Ortaçağ'dan 19. yüzyıla kadar Batı'da olduğu kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nda da son derece makbul ve hemen hemen her derde deva (*panacea*) olarak görülen bir ilâç türüydü. Kelimenin kökü Yunanca *therion* (vahşi hayvan)'dan gelmektedir[2] ve diğer dillere benzer şekillerde girmiştir (Lâtince *theriaca*; İtalyanca *triaca, teriaca*; Fransızca *triacle, thériaque*; İngilizce *treacle, theriac, theriaca*; Arapça ve Osmanlıca *tiryâk*). Kelimenin ilk mânası doğrudan doğruya hayvan zehirlerine karşı panzehir idiyse de, zamanla afyon ağırlıklı bir terkipten oluşan, macun kıvamında ve her türlü hastalığa iyi geleceği söylenen bir ilâç anlamı daha fazla kuvvet kazanmıştır. Genel olarak imal edilen tiryaklar mîdevî ve içerdikleri afyondan dolayı da müsekkin özelliklere sahipti.[3] 45-50 kadar nebatî ve madenî madde ile 2 hayvanî maddeden oluşan bu bileşimin aslında en etkili maddesi takriben % 6 oranında bulunan afyondu.[4] Osmanlıcada esasen afyon kullanımı için kullanılan, ama daha sonra tütün ve kahve için de yaygınlaşan tiryakî deyimi, tiryakın afyon içermesinden dolayı bu kelimeden türemiştir.[5]

Kullanılan tiryakların kalitelerine göre değişik isimler aldıkları bilinmektedir. Elimizdeki belgede kullanılan altunbaş (altınbaş) ve faruk sıfatları ise en iyi kaliteye mahsustu. *Tiryâk-ı altunbaş* tabiri genellikle Venedik tiryakını tanımlamak için kullanılırdı (*thériaque supérieure, thériaque de Venise*) ve ismini kurşun kutusunun üstündeki Venedik armasından (altın arslan) alırdı.[6] *Tiryâk-ı faruk* ise daha özel olarak Venedik tiryakının en iyi kalitesine verilen isimdi.[7] Bu üstün tiryaktan başka, *tiryak-ı türkî* (asphaltum), *tiryak-ı farisî* (bezoar taşı), *çiğ tiryak* (aristolochia longa) da kullanılan ilâçlardandı. Hatta sarmısak bile *tiryak-ı rusta'yân* (köylü tiryakı) adı ile anılmaktaydı.[8] Daha önce de belirttiğimiz gibi, tiryak ithali 19. yüzyıla kadar devam etmiştir: 1232/1816 tarihli gümrük tarife defterinde ithal edilen mallar arasında *tiryâk-ı altunbaş* ibaresi bulunmaktadır.[9] Bu tür ilâçlar attar (aktar) dükkânlarında satılmaktaydı ve büyük bir ihtimalle, Batı eczacılığının Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygın bir hale gelmesine kadar iç tüketime cevap vermeye devam etmiştir.[10]

[14]

Tiryakın kullanım şekline gelince, genellikle başka maddelerle karıştırılarak terkibe sokuldukları anlaşılmaktadır. Bunun bir örneğini Hekimbaşı Ömer Efendi'nin III. Ahmed için hazırladığı bir hap terkibinde bulabiliriz.[11]

Kakulei kebir	5 dirhem	Anber	5 dirhem
Kakulei sagir	5 dirhem	Cevz-i bevva	5 dirhem
Darçın	5 dirhem	Gayet lüb olmuş afyon	5 dirhem
Karanfil	5 dirhem	Besbase	5 dirhem
Beyaz günlük	5 dirhem	Altınbaş tiryak	5 dirhem
Cendip küster	5 dirhem	Ravend-i çini	5 dirhem
Sahlep kökü	5 dirhem	Misk çekirdek	5 dirhem
Has ud-u maverdi	5 dirhem		

Tesadüfen bulmuş olduğumuz tarihlendirilmemiş ama 19. yüzyıla ait olduğu anlaşılan bir belgede ise, birçok ilacın arasında, terkîb-i hab başlığı altında benzer bir formüle rastladık:

Karanfil	3 dirhem	Tiryak	5 dirhem
Darçın	3 dirhem	Afyon	5 dirhem
Sünbül-i Hindî	2 dirhem	Mustaki (Sakız)	3 dirhem
Cevz-i Hindî	5 dirhem	Altın varak	1 deste

Bu bilgilerin ışığında, elimizdeki metin, "klasik" diyebileceğimiz bir Venedik tiryakı tarifnamesi olarak ele alınmalıdır: Hayvan ısırmasından vebaya, âdet sancılarından kurt ve basurlara kadar her türlü derde deva olarak gösterilen tiryakın gerçekte ne kadar etkili olabileceği çok şüphelidir. Fakat, daha önce de belirttiğimiz gibi, bu belgenin en ilginç yönü pazarlamaya yönelik işlevi ve bu işlev için kullanılan taktik ve stratejilerdir. Bunların başında, ürünü tüketiciye tanıtmak için bir "alâmet-i fârika"nın kullanılmasıdır. "Nişan" olarak tanımlanan bu marka, tiryakın kaynağının ve dolayısıyla kalitesinin garantisi mahiyetindeki Venedik şehrinin simgesi arslan (San Marco arslanı) ve tiryakın türüne doğrudan gönderme yapan altın rengindeki insan başıdır.[12] Kaynağın ve kalitenin temininde önemli bir unsur olarak da "re'is-ül etibbâ" Andromako'ya da atıfta bulunulmakta ve böylece tiryakın icadını Nero'nun baştabipliğini yapmış olan Andromachus'a bağlayan gelenek dile getirilmiş olmaktadır.[13] Bunun da ötesinde, varağın baş tarafındaki insan (Andromachus ?) başının etrafında, üretici eczacının Venedik'teki adresi -Osmanlı tüketicisinin kısıtlı coğrafî hareketliliğiyle orantısız olarak- gayet detaylı bir şekilde verilmektedir. Bununla da yetinmeyen üretici/pazarlayıcı, Osmanlı müşterisinin anlayabileceği şekilde,[14] "taklitlerinden sakının" mesajını açık bir şekilde vermekte ve bunu mümkün kılmak için, "nişan"ın da ötesinde, kendi imzasını (*Eredi Silvestrini*- Silvestrini vârisleri) ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak bu belge, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilâç tüketimi ve şekilleri, eczacılık ve tıp konusunda geleneksel Batı uygulamaları ile olan benzerlik ve bağlantılar hakkında önemli bilgiler vermekle beraber, sanırız en önemli tarafı ticarî uygulamalarla ve özellikle modern denebilecek türde bir reklâmcılık anlayışının pazarlama yöntemi olarak kullanımıyla ilgilidir. Bu anlamda bu

Mezbûr tabîbin dükkânı altun baş nîşânıdır Venedik Riyâlto köbrüsi kûrbindedir

Tiryâk-ı a'lâdır

1. Medîne-i Venedik-il-mahrûsede yapılan tiryâk-ı fârûkun îcâd eden* ma'rûf ve meşhûr olan eski tabîb ve re'îs-il-etibbâ Andromako tiryâkı 2. meşhûrdur* ve cemî'en 'ilâcların arasında hâssiyyeti min-el-'acâyibdir* olkadar def'aten gayr-ı m'alûmeten* cümle tabîblerin ma'rifet-i 3. ferâsetleri ile îcâd eyledikleri edviye-i* mezbûr re'îs ül-etibba Andromakonun cümlesinden a'lâdır* ve-l-hâlet mezbûr tiryâk ist'imâli ve hâssiyyeti 4. ne minvâl üzere ise şerh olunur 5. Zikr olunan mezbûr tiryâk* evvelen her kim marazı varise ve isti'mâl eyledi ise ol marazdan halâs olunmuşdur* zîrâ mezbûr tiryâkın hâssiyyeti 6. her insânın sağlığını ve râhatını karâr verir* ve tenini aytlamasına sebeb olur* ve insânın vücûdı marazlardan hıfz ve hirâset eder* ve bundan 7. mâ'da nefesi dar olan nefes almağa râhat verir* ve dahî zehirli olan hayvânât bir kimesne ısırmış ve te'sîr olunmuş ise* 'akreb 8. gibi yâhûd ılan yâ mûkelb kelb gibi ve gayr-ı hayvânât dahî zehirli olanlar* fî-l-hâlet mezbûr tiryâkdan isti'mâl* yâhût insânın 9. yeddinde eğer ist'imâl eder ise himâyet eder* 10. ve dahî her ne hummâ insâna zuhûr olunur ise* mezbûr tiryâkdan eğer isti'mâl eder ise sıhhat verir* ve dahî insânın m'idesinde olan 11. maraz ve 'ufûnât* ve karnına hâsıl olan dahî acılık def' eder* ve dahî tıfılların karnında beydâ olunan kurt öldürmesine ve def'ine 12. münasebetdir* ve bundan mâ'dâ nisâların aylığı icrây eder ve âdemlerde dahî hâsıl olan mâyesil icrây eder ve şifâ verir* ve dahî ba'z 13. vakitlerde insânın kalbinde titremek zuhûr olunur* ve vücûdun üsatından dahî zuhûr olunan marazlar* eğer mezbûr tiryâkdan isti'mâl eder ise 14. def' eder ve sıhhat verir* zîrâ mezbûr tiryâk her insâna münâsebetdir* ancak insânın yaşına ve tabi'atına göre isti'mâli tertîb olunmak lâzımdır* 15. tertîb olunan budur ki genc ve kâmil insân isti'mâl etdikleri vakitde* beher def'a onar kırat olmak üzere isti'mâl olunur* ve ihtiyâr 16. olana beher def'a birer dirhem* ve ikişer dirhem bile almak cayizdir* kaçan ta'ûn yâhûd zehirli bir şeyi bir kimesne ist'imâl etmiş ola* ol 17. vakitde almak iktizâ olunur ise mikdâr-ı mezbûr-u evvel ve sânî* alınmak münasib ve cayizdir* ve-l Şâfî Hüve Allah 18. Hâlâ Venedik-il-mahrûsada sâkin* tabîb ve eczayî Zan Patişta nâm Silfistirinin vârislerinden* mezbûr dükkânı altun baş 19. nîşânıdır* işbu basma kâğızları olan altun baş nîşânında mâ'dâ* bir kimesne taklîd etmeyüb* ol kâgıdın başında altın 20. baş nîşânın iki tarafında kâgıdın derûnunda* iki kelime-i efrenkçe lisânında altun baş mürekkeb sis basma olunmuşdur* m'alûmunuz 21. dahî nîşân olub* ve mezbûr kâgıdı altında yapılan tiryâk-ı fârûkun ismini frenkçe dahî yazı ile olunmuşdur

Eredi Silvestrini

Sözü geçen hekimin dükkânının simgesi altın baştır ve Venedik'te Riyalto (Rialto) isimli köprünün yakınındadır.

En iyi tiryaktır

Venedik şehrinde yapılan üstün tiryakı icat eden meşhur eski hekim ve hekimlerin başı Andromako'nun tiryakı ünlüdür. Bütün ilaçların arasında özelliği (kalitesi) şaşırtıcıdır. Bütün hekimlerin zekâları aracılığıyla o kadar defalarca bilmeden icat ettikleri ilaçlardan sözü geçen hekimlerin başı Andromako'nunki hepsinden daha iyidir. Ve şimdi sözü geçen tiryakın kullanım ve özelliklerinin ne olduğunu açıklayalım:

Adı geçen tiryakı her şeyden önce, hastalığı olan kim kullandıysa, hastalığından kurtulmuştur. Çünkü bu tiryakın özelliği her insanın sağlığını ve rahat etmesini, teninin temizlenmesini sağlar. İnsanın vücudunu hastalıklardan korur. Bundan başka, nefes darlığı çekene rahat nefes verir ve akrep, yılan, köpek gibi veya başka zehirli hayvanlar tarafından ısırılmış veya etkilenmiş olanlar bu tiryaktan anında alarak veya insanın elindeki etkilenen yere sürerek etkisi yok edilir. Ve dahi veba olduğu takdirde, insan yakalanmadan önce kullanırsa korur. Ve dahi insanda ne humma çıkar ise, bu tiryaktan kullanıldığında sağlık verir. Ve dahi insanın midesinde olabilecek hastalık ve yangıları ve karnında ortaya çıkan acılığı kovar. Ve dahi çocukların karınlarında ortaya çıkan kurtları öldürüp kovmaya yarar. Ve bundan başka kadınların aybaşı âdetlerini akıtır (kolaylaştırır) ve erkeklerde ortaya çıkan mayasılı (basur) akıtır ve sağlık verir. Ve dahi bazen insanın kalbinde oluşan titreme ve vücudun kanayan damarlarından da ortaya çıkan hastalıklar eğer bu tiryaktan alınırsa kovulur ve sağlık verir. Çünkü bu tiryak her insana uygundur, ancak insanın yaşı ve tabiatına göre kullanımının düzenlenmesi gerekir. Bu düzenlemeye göre, genç ve olgun insan aldığında her defasında onar kırat olmak üzere kullanılır ve yaşlı birine birer veya ikişer dirhem almak uygundur. Ne zaman ki veba [ya yakalanılsa] veya zehirli bir şey alınsa, o anda almak gerekirse, yukarıdaki birinci ve ikinci dozları almak uygundur ve kabul edilir. Ve şifa veren Allahtır.

Bugün Venedik şehrinde oturan hekim ve eczacı Zan Patişta (Gian-Battista) isimli Silfistrini'nin (Silvestrini'nin) vârislerinden adı geçen dükkânının simgesi altın baştır. İşbu basma kâğıtlarda olan altın baş simgesini başka kimse taklit etmez ve o kâğıdın başında altın baş simgesinin iki yanında kâğıdın içinde altın baştan oluşan iki Frenk lisanında kelime sis (filigran ?) basılmıştır. Simge aklınızda olsun ve bu kâğıdın altında, yapılan üstün tiryakın ismi Frenkçe de yazılmıştır.

Silvestrini vârisleri

reklâmı, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki kapitalist dünya ekonomisine edilgen entegrasyonundan en az bir buçuk asır önce, geçerliliğini henüz tamamen kaybetmemiş olan bir Akdeniz pazarının canlılığının çarpıcı örneklerinden biri olarak kabul etmek gerekir. ■

1) Belgenin aslını sekiz sene kadar önce gördüğümüz için, baskı türü ve tekniği konusunda herhangi bir şey söyleyemiyoruz. Aynı şekilde, belgenin nasıl katlanmış olduğundan hareket ederek, kullanımı hakkında daha fazla bilgi elde edilmesi mümkün olabilirdi.
2) *Theriakos:* zehirli hayvanlarla ilgili; *Theriaki:* zehirli hayvanlara karşı ilâç, panzehir, tiryak (E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, Hildesheim-New York, 1975, s. 583.
3) Paul-Émile Littrê, *Dictionnaire de la langue française*, Chicago, 1987, c. 6, s. 6299.
4) Paul Augé, *Larousse du XXe siècle*, Paris, 1933, c. 6, s. 674.
5) Afyon tiryakiliği konusunda, ve özellikle afyonun kullanımının tıbbî kullanımlara benzerliği açısından, J. Dallaway'in 18. yüzyıl sonundaki seyahatnamesi ilginç bilgiler vermektedir. (J. Dallaway, *Constantinople ancienne et moderne*, Paris, 1799, s. 127: "Kahvelerden başka, [Nuru]Osmaniye civarında bulunan, afyonun satıldığı ve Türklerin bunu günde on ilâ yüz habbelik dozlarda kullandıkları, tiryakihane ismi verilen dükkânları katmak gerekir. Türklerin bu zararlı âdete olan tutkuları genellikle söylenilenden daha az yaygındır; devamlı kullananlara acıma ve iğrenme ile bakılır. Buralarda, tadını daha hoş kılmak ve daha az sarhoşluk vermesi için, afyon değişik şuruplarla hazırlanır ve eczacılıkta pelte denilene benzer bir halde olup kaşıkla alınır. Bazen de üstünde şu kelimelerin basıldığı tabletler halinde sunulur: Maşallah, yani Tanrı'nın eseri."
6) T. X. Bianchi ve J. D. Kieffer, *Dictionnaire Turc-Français*, Paris, 1850, c. I, s. 487; Şemseddin Sami [Fraschery], *Resimli Kamus-ı Fransevî*, 4. basım, İstanbul, 1905, s. 2122; James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, İstanbul, 1921, s. 540..
7) Redhouse, *a.g.e.*, s. 540.
8) *A.y.*
9) Süheyl Ünver, *Türk Tıb Tarihi Hakkında Cevdet'in Bibliyografyası*, İstanbul, 1937, s. 16.
10) Süheyl Ünver, "Türk İspençiyarî Tarihine Ait Bazı Notlar", *Dirim*, XV, 3-4 (1940), s. 2-14. Ünver 19. yüzyılın sonunda Batı eczacılığı ile yerel attarlar arasındaki çekişmeyi çarpıcı bir şekilde aktarmaktadır: "Mısır Çarşısı aktarları XIX'uncu asır sonlarına doğru İstanbul'da çalışan Hıristiyan eczahane sahipleri tarafından ticaretimize kesat veriyorlar diye kapattırılmak istenmişse de, Mektebi Tıbbiye Başkâtibi ve o zamanın Sıhhat Vekâleti müsteşarı selâhiyetini haiz olan Mehmed Muhtar Efendinin teşebbüsleriyle bu sakat teşebbüse mâni olunmuştur." (S. Ünver, *Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık Tarihi Hakkında*, İstanbul, 1952, s. 10).
11) Sühely Ünver, *Hekimbaşı Ömer Efendi, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1955, s. 9-10.
12) Tiryak üretiminde Venedik'in neredeyse bir tekelinden söz etmek mümkündü ve tiryakın hazırlanması şehirde şenliklerle kutlanan bir olay haline gelirdi (*Larousse...*, c. 6, s. 674).
13) Littrê, *a.g.e.*, c. 6, s. 6299. Fransızcada Venedik tiryakına *thériaque d'Andromaque* da denirdi (*Larousse...*, c. 6, s. 674).
14) Metnin mümkün olduğu kadar hedef kitleye göre düzenlenmesinin tipik bir örneği de, ilâcın bütün meziyetlerinin sıralanmasının "ve şâfi Hüve Allah" (ve şifa veren Allahtır) sözüyle bitmesinde görülmektedir.

VENEDİK VE OSMANLI ARASINDAKİ BAĞ: TÜCCARLAR

DERLEYEN
FATMA MANSUR COŞAR

Ugo Tucci bu yazısında önce İstanbul'daki Venedik tüccarlarını, sonra Venedik'teki Müslüman tüccarlarını ele alıyor. Görüleceği üzere, iki topluluk bulundukları yerlerde çok farklı konumlarda idiler. Yazının özüne girmeden önce, önemli bir iki ayrıntıya değinmek yerinde olur. Birincisi, ticaret hacmi ve sayısı bakımından Venedikliler daha ağır basmaktaydı. İkincisi, Venedikliler İstanbul'da "Frenk" mahallesinde oturmaktaydılar ki, bu mahalle son derece kozmopolit, açık ve zengindi. Buna karşılık, Türk ve Müslüman tüccarlar Venedik'te bir "ghetto"ya kapanmışlardır. Üçüncüsü, Venedikliler bağdaşık bir topluluk iken, Müslüman tüccarlar Türk, Arap, İranlı, Berber vb gibi milletlerden meydana gelmiş bulunuyorlardı. Bu bağlamda din öğesi ön plâna çıkmaktadır.

Birinci yazıda görüldüğü gibi, savaştan söz edildiğinde, Venediklilerin Osmanlı'ya karşı kullandıkları dilde "İslâm", "kâfir" gibi terimler şaşılacak kadar azdır. Çıkarlar dengesi, bir "modus vivendi"ye zorluyordu iki tarafı da. Bu yazıda işlenen konu açısından ise, durum farklıdır.

Bizans İmparatorluğu ile kurulan ticaret rejimi 1453'ten sonra hemen hemen hiç sarsıntı geçirmeden devam edecek, hatta 1489'da Venediklilerin Kıbrıs'ı almasından sonra ticaret ilişkileri pekişecektir. İbrahim Paşa 1525'te Venedik Bailo'suna şunu der: "İki devleti ayakta tutmakta fayda var." Buğday ve tahıl gibi ürünler iki devlet için çok önemlidir. Hatta, bir ara, bir Müslüman devleti ile imzalanan bir barış antlaşması, Venedikliler tarafından "ilahî bir lütuf" addedilmiştir!

Bizans zamanında yerleşmiş ticaret usulleri aynen devam ediyordu. Onbeşinci yüzyılın ikinci yarısında Venedik ve İstanbul arasındaki deniz trafiği bir miktar azalmış görünüyor ise de, bu Batı'da baharata karşı çoğalan ilgiye bağlanabilir. Bu ticaret daha çok Suriye ve Mısır yolu ile yapılırdı. Venedik tüccarlarının en zenginleri oralara yerleşmişlerdi.

Gemi inşaatı Osmanlı'nın gelişi ile çoğalmıştı. İcabında bunların donanımı savaş için de düzenlenirdi. Yazara göre, Venediklilerin limanlarının arkakarası (*hinterland*) Osmanlıların eline geçince, ticaret daha düzenli ve emniyetli bir şekilde yapılabilecek hale geldi. Örneğin Trakya ve Güney Rusya'dan buğday ticareti Makedonya limanlarına kaydırılmıştı. İnebahtı savaşına kadar ticaret çoğunlukla Venedik tüccarları tarafından yürütülüyordu. Osmanlı yetkilileri bu ticaretin sağladığı kumanya, gümrük ve diğer gelirlerden önemli kârlar elde ettikleri için, Venedik tüccarlarının Osmanlı topraklarına yerleşmelerini teşvik ettiler. Zaten bunlar onbirinci asırdan beri İstanbul'da önemli bir topluluk oluşturmuşlardı. Bu kentte tüccarlar ve aileleri rahatça dolaşabilirlerdi. Türkler onların örf ve âdetlerine, gece "serenatlarına", balo ve kayık yarışlarına karışmazlardı. Buna rağmen Venediklilerin birçoğu silâhlı olarak gezerlerdi. Öyleki 1595'te Bailo bunları ayıplamaktan kaçınmaz ve şöyle der: "Türklere baksanıza, onlar her yerde, İstanbul olsun, Pera olsun her mahallede, silâh taşımadan dolaşıyorlar!"

Venediklilerin yerli halkla ilişkileri rahat olmakla beraber arasıra Bailolar için bir mesele teşkil edebilirdi. Örneğin, yerli

Venedik'teki Piazzetta'da Türk cambazı.
(Museo Civico Corres)

bir kadınla nikâhlı veya nikâhsız bir beraberlik yaşamış bir Venediklinin ölümü halinde arkada bıraktığı mal ve mülk çetin veraset kavgalarına yol açabilirdi.

Ticarî anlaşma ve usullere gelince, bunlar adliye makamlarına başvurmadan anlaşmazlıkları çözmeye yeterliydi. Peşin satışlarda bu mekanizma iyi işliyordu, fakat taksitli satışlarda durum öyle değildi. Venedik tüccarları başka bir tüccara, hatta devlete olan borçlarını ödemedikleri zaman, Osmanlı yetkililer harekete geçmezlerdi. Tüccarların en büyük bir şikâyeti de, her padişahın ölümünden sonra kenti perişan eden yangınlardan dolayı uğradıkları büyük zararlarla ilgiliydi.

Siyasal öğeler bazan ciddi bunalımlara yol açabiliyordu. Örneğin 1463'te Bosna-Hersek'in fethinde Bailo dahil, tüm Venedik tüccarları hapsedilmişti. Bir Floransalı yazar yazdığı bir mektupta ilginç bir haber veriyor: "Bir tüccar idam edildi ve Ulu Türk'ün filine yem olarak sunuldu." Herhalde fil bu beklenmedik ziyafete pek itibar etmemiş olmalı ki, 1499'da ve 1501'de tüccarlar özgürlüklerine on bin düka karşılığında kavuşabildiler. Ticaretin getirdiği kârlar hakkında bir fikir vermek için bir başka örnek gösterilebilir. 1523 yılındaki veba salgınından ötürü birçok Venedikli tüccar İstanbul'u terk etmeden evvel Bailo'ya 100.000 altın düka emanet etmişlerdi.

1530 yılında Osmanlılar tüm baharat ve ipek ticaretini İstanbul'da toplamak istediler. Suriyeli tüccarların aleyhine işleyen bu karar, Venedik tüccarlarının hoşuna gitmemiş değildi. Üstelik, İstanbul'da kendilerini daha emniyette hissediyorlardı ve taşra memurlarının keyfî isteklerinden de kurtulmuş oluyorlardı.

1553'ü izleyen yıllarda, tüccarların sayısı giderek azalmaya başlamıştı. Kazançlar düşmüş, masraflar % 14'e varmıştı. Genel konjonktür olumsuzlaşmıştı. Sarayın, daha önce büyük miktarda aldığı yün ve ipek kumaşların siparişleri hemen hemen durmuştu. Venedikliler, bu son olayın sorumlusunu Sultan Süleyman'da buluyorlardı: Padişah yaşlanınca daha sade bir şekilde giyinmeye

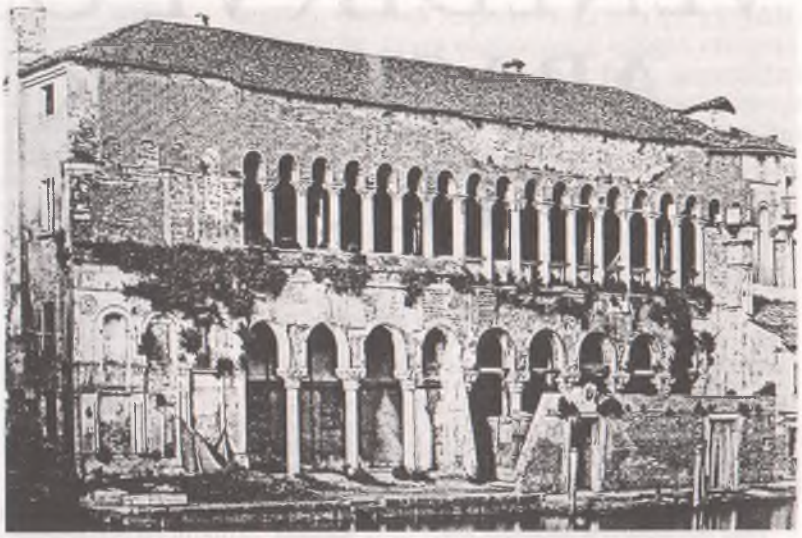

Venedik'teki Türk hanının restorasyondan önce (1859-69), ve restorasyondan sonra günümüzdeki görünümü (altta).

başlamış ve saray erkânı da ona uymuştu. Kanuni'nin mücevherlere olan tutkusu da epey azalmıştı. Fakat 1580'lerde saray alımları tekrar canlandı, özellikle zümrüt taşı için. O senelerde bir Venedik tüccarı İstanbul temsilcisine özel bir mücevher parçasını teklif ediyor. Bir taç, ikiye veya kırk ayrı parçaya bölünebilen, 800 elmas, 12-14 karatlık 10 çift inciden meydana gelen ve işçiliği dört sene sürmüş bir parça idi bu, ve fiyatı 100.000 ekü idi.

Fakat 1560'larda durum öyle değildi. Venedik'ten ancak 150.000 dükalık mal gönderilebilmişti; yün ve ipek mamulleri, cam eşya ve boncuk, beyaz kurşun gibi mallar. Geriye ancak 130.000 dükalık mal gelmişti; deri, şap, tuzlu balık, kümes hayvanları gibi. Bu sefer, suç Yahudi tüccarlara atfediliyordu. Bunlar, bütün ticareti ellerinde toplamış ve Batılı tüccarların aracıları olmuşlardı. İstanbul'da kalmış olan bir düzine Venedikli ticarethane, işlenmiş yün, şap ve daha bir iki ürün ile uğraşıyorlardı. Bu ticaret dahi Yahudilerin aracılığıyla yapılıyordu. Dolayısiyle, Venediklilerin kârları yarı yarıya inmişti. Kabahat Türklerindi. Bir Venedikli, onlar, der, "ticareti sevmiyorlar, tembeller ve zamanlarını kahvelerde geçirmeyi yeğliyorlar."

Yahudi tüccarların sayısı 1553'te 15.000'i, 1574'te ise 30.000'i bulmuştu. Venediklilerin başka bir şikâyeti ise, bu tüccarların ödeme yöntemiyle ilgiliydi.

Onlar yalnız taksitle iş görüyorlardı, peşin ödemelerde % 18'lik bir iskonto istiyorlardı.

Aslında Venedikliler de bu gibi usullere ve tekelciliğe başvurmuyor değillerdi. 1490'da ve 1545'te Venedik Senatosu böyle işlemleri yasaklamıştı. Ancak o yıllarda Venedik tüccarları onlardan daha iyi teşkilâtlanmış bir tüccar topluluğu ile karşılaşmamıştı. İşler bozulunca Venedikliler arasıra boykota başvurmaya bile başlamışlardı. Bu boykotlar tek bir tüccara yönelik oluyordu, hiçbir zaman bütün topluluğa karşı değildi.

Bu gibi olayların başka bir nedeni ilginçtir. Yahudi toplumunun arasında, Osmanlı idaresinde ve gümrüklerinde dostları olan birçok şehir yetkilileri vardı. Böyle bir öğe, haliyle içinde bir misilleme tehlikesini taşırdı. Venedik Cumhuriyetinin Çanakkale konsolosu bir Yahudiydi. 1586'da İstanbul'daki bütün Yahudi tüccarları bir tek Venedikli tücaarın hesabına çalışıyordu. Durumun ciddiyetini göstermek için, 1612'de bir Bailo'nun dileğini aktarmamak olmaz. Yahudilerden söz ederken, bu Bailo "İnşallah günün birinde Türkler uyanır ve bunları yok ederler" der! Zavallı Hıristiyan Bailo, altınlarının hesabını yaparken iki "kâfir" arasında bir seçim yapmak durumuna düşmüştü.

Aslında, ticaret hacminin azalmasında daha önemli, daha derinlere giden öğeler vardı. Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında Yakın Doğu'da baharat ticareti giderek azalmıştı. Halbuki Hindistan'dan kervanlarla gelen baharat Halep'ten, İskenderiye'den ve Trablusşam'dan geçtiklerinde, Venediklilere % 200 kâr sağlıyordu. Hollandalıların Hint denizlerine inmeleriyle, Yakın Doğu ticareti yavaş yavaş lüks malların ticaretinden daha sıradan mallar ticaretine dönüşmeye başlamıştı. Bir süre için bazı Venedikliler Osmanlı Sarayının zenginliğinden ve lüks mallara olan düşkünlüğünden faydalanabilmişlerdi, fakat genelde durum artık parlak değildi.

Aynı dönemde, ticarî yöntemler ve teknikler gelişmiş, teşkilâtlanma, finansman, muhasebe yeni şekiller almaya başlamıştı. Uzun yıllardan beri süregelen

Venedikli tüccarların İstanbul'da kaldıkları Elçi Hanı, 16. yüzyıl.
(Viyana Millî Kütüphanesi, Cod. 8615, c.140).

psikolojik alışkanlıklar Venediklilerin yeniliklere ayak uydurmalarını güçleştiriyordu.

Savaşların rolü de büyüktü. Örneğin, İran-Osmanlı savaşı sınırları kapatmıştı. Doğu'dan gelen ham ipekle, Doğu'ya giden işlenmiş mercan, kehribar ve civa gibi ürünler satılamıyordu.

Bütün bu yeni ve değişik şartlar, artık ciddi yatırımlar, çağa uygun bir meslekî anlayış, yeni tekniklere uyma zorunluğunu getiriyordu. Venedikliler yüzyıllardan beri alıştıkları tekelci düşünme tarzlarını kolay kolay bırakamadılar ve yeni şartlara ayak uyduramadılar.

Bütün bunlara rağmen Venedikliler yün kumaşlarına Osmanlı topraklarında hâlâ geniş bir pazar buluyor, Marsilyalı, Katalonyalı, Ankonalı ve bilhassa İngiliz ve Hollandalılarla giderek kızışan bir rekabete girişebiliyorlardı. Bunun nedenlerinden biri ise, Suriye, Mısır ve Irak'ın Osmanlıların eline geçmesiyle, pazarların genişlemiş olması ve Venedik dokumalarının renk ve dokunuşunun Doğuluların zevkine uymasıydı. Buğday ticaretine gelince, onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında, siyaset, idare ve iklim konjonktürlerinin değişmesine rağmen hâlâ büyük kârlar sağlıyordu. Bu durum ancak onyedinci yüzyılın ortalarına kadar sürebildi. Çünkü o tarihte Kuzey'den gelmeye başlayan buğday ve çavdar, kârları düşürdü.

İstanbul hiçbir zaman Venedikliler için çekiciliğini kaybetmedi. Vebalar, yangınlar, güçlükler bu cazibeyi azaltmadı. Seyyahlar İstanbul'un güzelliklerini usanmadan över dururlardı. Onlardan biri Venedik'ten şöyle yazıyor: "Özlüyorum o ruhumu ve gözümü okşayan güzelliği. Dönmek için sabırsızlanıyorum, orada gömülmek isterim." Bir Venediklinin ağzından çıkan bu övgüler oldukça ilginçtir.

Venedik Bailo'su ve yardımcıları fiyat tespiti, borç verme, banka işlevleri üstlenme gibi ticaret ilişkilerinde hayatî bir rol oynamaktaydı. Kendi tüccarlarının arasında çıkan anlaşmazlıkları da onlar hallederlerdi.

Osmanlılar bütün mallar için gümrük vergilerinde tek bir oran uyguluyorlardı: % 5. Dolayısıyla Venedikliler mallarının değerini en düşük seviyede tutmaya çalışıyor; kârlarının bir kısmını da, Osmanlı memurlarına "hediye" olarak ayırıyorlardı. Venedikliler, ticarî yazışmalarında Osmanlı'dan çok, kendi vatandaş ve aracılarından şikâyetçiydiler. Venedikli tüccarların bazısı tembellik, bazısı hırsızlık, bir tanesi de satın aldığı güzel bir odalığından başka bir şeyle ilgilenmemekle suçlanıyordu. Şunu da unutmamalı ki, Venedik Senatosu ve sermayedarları, İstanbul'daki tüccarlarını sıkı ve daimi bir kontrol altında tutmaktaydılar. Çabuk zengin olmak zihniyeti, az çok sömürgeci davranışlar Venedik tarafından hoş karşılanmazdı.

Bunlar bir yana, Yakın Doğu ticaretinin ezeli dengesizlikleri, iklim şartları, korsanlık, bitmek bilmeyen yakın veya uzak savaşlar, kazanç marjlarını oynattıkları için, bütün bu öğeler ve olaylar hakkında Senato'ya haber vermek, kazançların düşüşünü anlatmak gerekiyordu.

1612'yi izleyen yıllarda, dengeyi doğrultabilmek amacıyla Venedikliler, örneğin, çelik ve kılıçlar gibi yasak mallar getirmeye başlamışlardı. Ticaretin kötü gidişatına başka bir faktör de girmişti. İngilizler ucuz yün kumaşlarıyla Venediklilerin en büyük rakipleri haline gelmişti. İzmir'i ellerin-

de tutuyorlardı, ciroları dört, hatta beş misline varmıştı. 1640'larda İngilizler en büyük tüccar topluluğunu oluşturmaktaydılar. Osmanlılar da sırmalı ipek dokumacılığını teşvik ediyor, dokuma atölyeleri açtırıyordu.

Kandiya'nın kaybına, yirmi beş yıl süren savaşa ve yukarda sıraladığımız nedenlere rağmen Venedik ticareti durmadı, Yahudi aracılarıyla devam etti. En parlak dönemlerden beri ticaretin en belirgin yanı, ithalat ve ihracat arasındaki dengenin ihracattan yana olmasıydı. Bu demektir ki, ihracat her zaman altın ve gümüş para ile ödeniyordu.

Onyedinci yüzyılda Osmanlılar Batı tüccarlarına gümrük indirimleri uygulamaya başlamışlardı. Denizlerde güvensizlik o denli artmıştı ki, Venedik ticaret gemilerine askerî refakat verildi. 1684 savaşı sırasında Venedik gemileri yabancı bayrak taşıyarak ticarete devam edebildiler. On yıl sonra da, Osmanlılar Venedikli mal, kişi ve gemilerin gelmesini yasakladılar. 1699'da barış imzalandığında, Venedik tüccarlarına vaktiyle tanınmış olan ayrıcalıklar Fransızlara verildi. Ondan sonra da Venedik ticareti cam, kâğıt ve başka lüks malların ihracıyla ve yalnızca İstanbul'a yönelik olarak ağır aksak devam etti.

VENEDİK'TE TÜRK TÜCCARLARI

1524'te, bir yazar "Türkler" der, "tüccar değil, olanları da pek öyle denizlerde dolaşmayı göze alamaz." Buna rağmen, Venedik'te bir Türk tüccar topluluğu vardı. Yazarımıza göre bunlar, Venedik'in hanlarında ve "fuhuş yuvalarında" görünüyormuş. Ugo Tucci, böyle olup olmadığı belli değildir, diyor, belki de bu dedikodular Türkleri küçümsetmek için ortaya atılıyordu. 1567'de Venedik'teki Apostolik Elçi Facchinetti bir Türk varlığına işaretle bu kişilerin Cizvit misyonerleri için elverişli bir eylem alanı teşkil edip etmediğinin araştırılmasını istemekteydi. Arasıra olaylar çıkıyor, bu tüccarların bazıları hapse atılıyordu; fakat kim oldukları, neleri alıp sattıkları belli değildi. 1563 yılında İskenderiye'den buğday taşıyan bir Türk gemisi

İstanbul'da bir Venedikli, 18. yüzyıl.
(G. Grevembrock, Costumi de'Venetiani).

gelmişti. Herhalde Türk topluluğu epey kalabalık olmalıydı ki, Kıbrıs Savaşı sırasında, İstanbul'dan Bailo'nun ve Venedik tüccarlarının tutuklandıklarına dair haber ulaşınca, Venedik Senatosu'nda, Türk tüccarlarının tutuklanıp tutuklanmaması hakkında bir müzakere yapılmıştı. Tucci'ye göre bu, kendi adamlarını ve mallarını geri alabilmek için bir önlem olabilirdi.

Neticede tutuklanmadılar, ama bir Bailo'nun konağına kapatıldılar ve ticarî faaliyetleri yasaklandı. 1571'de bu kısıtlamalar kaldırıldı. İnebahtı savaşı sırasında gene dört gün için kapatıldılar, fakat bu sefer Venedikli çocukların attıkları taşlardan onları korumak içindi. Bundan sonra, Türk tüccarları çeşitli semtlerde ev kiralamaya başladılar. Venedikliler bu "hırsız, oğlan düşkünü, Hıristiyan kadınlarının namusunu bozucu" kişilere ev veren hemşerilerini ayıplıyor, bir gece yataklarında öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını hatırlatıyorlardı.

1573'te Rum asıllı bir zat, Senato'ya bir öneri getirdi. Yahudiler ve Almanlar için olduğu gibi, Türkler için de özel bir yer ayarlanmaz mıydı? Venedik Senatosu böyle bir yerin yalnız açılması, kapatılması ve güvenliğinden sorumlu olacaktı, Türkler "kendi âdetlerine göre yemeklerini ve yataklarını düzenleyeceklerdi." Üstelik, Türkler, "tabiatlarından dolayı temiz olmadıkları" için, emirlerine birkaç hizmetçi verilebilirdi. Bunların maaşlarını Türk tüccarları değil, onlarla iş yapan Venedik tüccarları ödeyecekti.

Karar verildi, uygun bir yer arandı ve bulundu. Türklerin evi bir adacık üzerinde idi. Yerin düzenlemesi, Almanlardan çok, Yahudilerinkine uygulanan çeşittendi, çünkü Türklerin Hıristiyanlarla temaslarını asgariye indirmek gerekiyordu. Seçilen binanın, "ghetto" gibi, dört tarafı kapalıydı. Binanın onarımı sürdükçe sürüyordu ve sonunda proje terk edildi. Bu arada, Arnavut, Boşnak ve Asyalı Türkler çeşitli yerlerde oturmaya devam ediyor ve halkın hakaretlerine uğramakla beraber, korkunç kiralar ödemeye mecbur kalıyorlardı.

Dedikodular da eksik değildi. Örneğin, 1602'de imzasız bir yazı dolaştırıldı. Yazıda, yeni düşünülen "Fondaco (ardiye) dei Turchi" için böylesine bir "sapıklıklar yuvası" nasıl tasarlanabilir, diye soruluyor ve üstelik "bir cami yaparlarsa, bunun kent için ne büyük bir ayıp" olacağının düşünülmesi isteniyordu. Yazı ilginç bir ayrıntıyı içeriyordu: Her ne kadar Türkler her türlü günahı işlemeye yatkın idilerse, İranlılar onlardan beterdi!

Nihayet, 1608 yılında Gran Kanale üzerinde büyük bir konak bulundu. Mahallenin papazı derhal karşı çıktı ve alım işi ancak 1621'de tamamlanabildi. O sıralarda piyasanın durumu kötü idi ve böyle bir tasarrufun işlere canlılık getireceğine inanılmaktaydı. Bir kere daha, papaz değil, tüccar ağır basmıştı.

Onarım başlatıldı. Sokağa bakan birçok pencere ve kapı örüldü, Gran Kanale'ye bakan duvar yükseltildi. Gerekli pencereler daha yüksekte açıldı, ve demirlendi. İçerde ise kesin bir ayırıma gidildi. "Avrupalı" Türkler, yani Arnavutlar ve Boşnaklar bir tarafa, İstanbullular ve "Asyalı"lar bir tarafa yerleştirildi. Aslında bunlar daha çok İranlı ve Ermeni tüccarlardı. Hepsi Müslüman oldukları halde, Venedikliler aralarındaki örf ve âdet farklılıklarını biliyor ve iki cemaati birbirinden yalıtmak istiyorlardı.

Fondaco, bütün imparatorluğun teb'asına açıktı, fakat Yahudi olanlar ghetto'ya yerleşiyordu. Hıristiyan ve özellikle Boşnaklar yakın evlere yerleşmeyi yeğliyorlardı. Fondaco'nun hayata geçirilmesiyle civar mahallelerde, depo ve dükkânlarda, sokaklarda, alış veriş ve geliş gidişlerde büyük bir canlılık ve çeşitlilik başladı. Bu çeşitlilik, bu "başkalık" tüccarların nereli olduklarına değil, Müslümanlıklarına atfediliyordu. Din öğesi, bu bağlamda, diğer bütün öğelerden en önemlisi idi ve "kötülük"le eşanlamlıydı.

Fondaco'da 24 ardiye ve 52 oda vardı. Kira, konuma göre değişiyordu. Odalar üç, en çok altı kişilikti. Her odada bir ocak ve kerevetler vardı. Her iki bölümün kendi hamamı, tuvaleti ve oturma odası vardı. Konağın kapısı gece yarısında dışardan kilitlenir, şafak sökerken açılırdı. -Hatırlansın, İstanbul'daki Venedikliler ne kadar "rahat ve özgür"dü. - Fondaco'ya "sakalı bitmemiş delikanlılar" ve Hıristiyan kadınlar giremezdi. İhtiyaçlar özel simsarlar tarafından karşılanırdı.

O dönemde ticaret hacmi azalmıştı, ama Osmanlı fetihlerinin sayesinde Balkanlarda şehirleşme ve yol yapımı hızla gelişmişti. Böylece Fondaco'ya gelen tüccarların çoğu o yörelerden geliyordu. 1582'de bile bazı Türkler, daha doğrusu İslâmlaşmış Slavlar kullanılan resmî dillere Slav dilinin eklenmesini istemişlerdi.

Bosnalı ve Arnavut tüccarlar Venedik'e önemli miktarda balmumu, ham yün ve deri satıyor, karşılığında kumaş ve başka işlenmiş mallar alıyorlardı. Fakat en önemli alımı altın sikkeler teşkil ediyordu. Bu alım öyle boyutlara ulaşmıştı ki, Venedik Senatosu 1670 yıllarında bu sikkelerin basımını yasaklamıştı. Altın alımı diğer Venedik mallarının aleyhine işliyor, imalâtçıları güç durumlara sürüklüyordu.

İki devlet arasındaki ticaret ilişkileri türünün yüzyıllar boyunca değişmemesi çarpıcıdır. Klâsik bir durum bu. Bir taraftan hammadde gidiyor, öbür taraftan işlenmiş mal olarak dönüyor. Diğer bir deyişle, gelişmemiş bir ekonominin gelişmiş bir ekonomiyle karşılaşmasıdır.

Venedik mallarının fiyat listesi kitabının kapağı, 1534.

Dahası, Türk tüccarlar yalnız Venedik bandıralı gemilerle iş görebilirdi. Ancak 1639'da bayramı memlekette kutlamaları ve kışı Venedik'te geçirmemeleri için Türklere başka gemilerle seyahat etme izni verildi. Genellikle bunlar, Venedikli özel armatörlere ait gemiler veya Ragusalı gemilerdi. Yunan takımadasından gelen tüccarlar ise, Osmanlı bandıralı Yunan gemileriyle iş yapıyorlardı. Fakat bu gemiler Venedik limanı dışında demirlemeye ve içindeki kişiler geceyi gemide geçirmeye mecburdular.

Fondaco genişçe bir yerdi. Gene de Venedik Türk tüccarlarını tam olarak tecrid edemedi. Bunlardan birçoğu dışarda, genellikle simsarların evlerinde oturmayı başarmıştı. Venedik yetkilileri bundan hoşnut değildi; çünkü, "bunlar gençliğimizin ahlâk ve tevazuunu bozuyorlar; hatta dinlerinden dönmelerine de neden olabilirler."

Tucci eğlenceli bir ayrıntıyı naklediyor. 1662'de İranlılar Fondaco'dan ayrılmak için resmî başvuruda bulunmuşlar, nedeni de Türklerle hiçbir ortak yanları yokmuş. İzin verilmezse, Venedik'i terk etmeye mecbur kalacaklarını da söylüyorlarmış. Venedik yetkilileri kaideyi bozmamışlar ve İranlılar kenti terk etmiş. "Kaideyi bozmamak çok güç olmamıştı: İranlılar yalnız altı kişiydi!"

Kandiya savaşı Fondaco'nun boşalmasına neden oldu. Barış gelince Fondaco onarıldı ve yeniden doldu; çünkü Venedik Senatosu ticaretin Adriyatik'in başka limanlarına kaymasından endişe ediyordu. Tütün ticareti de o sıralarda başladı.

Bütün dönem sırasında ticaret hacmi mütevazılığını korudu. 1719'da Fondaco'da oturanların sayıları onbeşe düşmüştü. Bakım masrafları karşılanamıyordu. O kadar ki 1732'de bir çökme meydana gelmişti. Yetkililer onarım masraflarını ev sahibinden istediler, ama o kabahatın Türklerin olduğunu söyledi, fazla su kullandıklarından duvarlar çürümüştü!

İşler böylece ağır aksak giderken, 1838'de Avusturya Venedik Cumhuriyetini işgal etti. Türklerin sayısı bire indi ve o zat da kısa bir süre sonra Fondaco'yu terk etti. İtalya Devleti kurulduktan birkaç yıl sonra Fondaco dei Turchi konağı eski haline getirildi ve bugün "Doğa Tarihi Müzesi" olarak hizmet veriyor.

Birinci yazıdaki gibi, bu yazıda da Venedik Osmanlı ilişkilerinin, her türlü savaş ve engele rağmen ve fakat onların iniş çıkışlarını yansıtarak, uzun yüzyıllar süresince karşılıklı çıkarların kollanıldığı görülüyor. Burada da din öğesi, Fondaco sorusunda bile arasıra geri plânda kalabiliyor. Peki, bu Türk imgesi Venediklilerin zihniyetinde nasıl ve ne zaman gelişmişti? Üçüncü yazıda, Bizans ve Venedik düş dünyasındaki Türk arketiplerinin doğmasına tanık olacağız. ■

BİLMEMEK AYIP DEĞİL

M'NİN DALGALARI

Sâmi dillerde bu harfin adı (İbranca mem, Arapça mim) Su anlamına gelir. bu şeklin atası, Proto-Sinaî ve erken Proto-Kenanî yazılarda, dikey ya da yatay kıvrımlarla suyun dalgalarını temsil eden bir piktografti. İÖ 10. yüzyıldaki Fenike yazısında, dikey kıvrımlı bu resim-yazı karakterine bir de kuyruk eklendi. Harf buradan Aramca ve İbrancaya, Nebatiler üzerinden de Arapça'ya geçti. İÖ 8 yüzyılda Yunancaya giren Mu, oradan da Latincenin eM'ine dönüştü.

İZMİR'DE VEBA

İLHAN PINAR

Şimdi başlığa bakıp da bu kadar sorun arasında bu veba da ne ola ki, diye sorabilirsiniz. Tabiî hemen söyleyelim, burada üzerinde durulan veba, 19. yüzyıl İzmir'inde yaşanan kara ölümdür. Gerçi, körfezinin kirliliği, sokaklarının pisliği ve çeşmelerinde arada sırada akan suyunun neredeyse içilemeyecek durumda olması ortadayken ve buna bağlı olarak şimdi de acaba hangi salgınla karşılaşacağız sorusu bugünkü İzmir için de sorulabilir. Ama biz bugünü bırakıp, düne bakalım. Dün, fenerini mutlaka bugüne tutacaktır.

Bu yazıda amaçlanan, İzmir'in veba ile ilişkisine genel bir bakış değil, bir kontesin, bir misyoner papazın ve bir doktorun gözlemlerine dayalı bilgiler ışığında, İzmir'in bir döneminin veba ile ilişkisini irdelemektir. Onun için bu yazı, aynı zamanda İzmir'in yakın dönem toplumsal tarihi için bir yapı taşı olarak da algılanabilir.

İzmir, tarihler boyu deprem, yangın, veba ve savaşlar gibi insanının telef olmasına yol açan birçok felâketle karşılaşmıştır. Ve o İzmir'dir ki, bir anka kuşu gibi her felâketten sonra gene dirilmiştir.

İzmir'de vebanın sık ve yaygın olarak görülmesinin nedeni üzerine egemen olan kanı, şehrin önemli bir liman ve dolayısıyla Trabzon, İstanbul, İskenderiye ve Kahire'den gelen gemilerin uğrak yeri olması ve bu şehirlerde ortaya çıkan salgının bu yolla İzmir'e de yayılmasıdır. Hastalığın sık sık ortaya çıkmasına rağmen, gerekli önlemlerin alınmamasıysa, salgının çabuk yayılması ve ölü sayısının çok olmasının nedeni olarak çıkıyor karşımıza.

"Güzel bir Haziran sabahı, masmavi gökyüzünün altında Karaburun'u geçip -güzelliği Napoli Körfezi ile kıyaslanan ve haklı olarak dillerde dolaşan- İzmir Körfezi'ne doğru yol alıyorduk. Körfezin karayla kucaklaştığı yerde, zeytin ve servilikler ve diğer yeşilliklerin oluşturduğu alçalıp yükselen manzara uzayıp gidiyordu. Ağır ağır doğmakta olan güneş, çeşitli açık renklerde boyanmış alçak evleriyle, ince minarelerinin pitoresk düzensizliğindeki İzmir'i aydınlatmaya başlamıştı. Yamaca kurulmuş ve sık servi ağaçları arasındaki Müslüman mezarlığından yansıyan beyaz mermer ışıltıları gözümüzü alıyordu. Mezarlığın ilerisinde, oymalar ve değişik renklerle bezenmiş evlerin üzerinde tüm heybetiyle tarihe meydan okurcasına ayakta duran ve bir Türk şehriyle tam bir zıtlık içinde bulunan üç sıra Roma sukemeri uzanmaktaydı; zaten Roma uygarlığının, Türk egemenliğine girdiği bir yerde de bundan başka ne beklenirdi ki.

Bu güzel manzarayı, binlerce yıllık tarihi gözlerimizin önüne seriveren bu manzarayı daha fazla seyretmeye ve keyiflenmeye zamanımız olmayacaktı; çünkü, limana doğru yaklaştıkça, limandaki bütün gemilerin direklerine sarı bayrak çekilmiş olduğunu gördük: İzmir'de veba salgını vardı!"

Evet, tüm ev eşyalarınızı, meslek âlet edevatlarınızı bir gemiye yükleyip, "Anadolu'nun incisi" İzmir'e yerleşmek niyetindesiniz; fakat limana gelince, değil şehre yerleşmek, karaya dahi ayak basamıyorsunuz. Çünkü, şehirde veba salgını vardır. Yukarıdaki satırları aktaran Kontes Pauline Nostitz, eşi böcekbilimci Johann Wilhelm Helfer ile yerleşmek üzere İzmir'e geldiğinde körfezde bu manzara ile karşılaşır. Gerçi daha sonra, Hollanda'nın ünlü İzmir Konsolosu van Lennep aracılığıyla ve gidip ge-

İzmir'de Sarıkışla ve liman.

len tavsiye mektuplarının ve yanıtlarının pense ile tutulup, sirke suyunda yıkanarak okunması sonucu karaya çıkmaları mümkün olur. Yıl 1835'dir.

Batılı gezginlerin birçoğu, gözlemlerini aktardıkları yapıtlarında ya vebayı yaşamadan duyduklarını anlatmışlar ya da o dönemde bulundukları yörede ortaya çıkan veba salgınını bizzat yaşamışlardır. Onun için de olayların içinde bulunarak aktaran gezginlerin bilgileri birinci elden bilgilerdir. Ve ülkemizin yakın dönem toplumsal yaşayışıyla ilgili önemli kaynaklardır. Bizler kendi tarihimizi yazılı hale getiremediğimiz gibi, bizim tarihimizi kendi ülke çıkarları doğrultusunda kullanmak için (çünkü bilgileri kullanabilmek için doğru bilgiye gereksinim vardı; Anadolu halkının yaşayışı, eğilimleri, alışkanlıkları, gereksinimleri vb) ve dolayısıyla -en azından azımsanmayacak bir kısmı- nesnel olarak kaleme almış yazarların, gezginlerin, araştırmacıların yapıtlarını da hâlâ çevirmemişiz. Yeni yeni bu konuda yoğun olarak ortaya çıkan çevirilerse daha çok İstanbul ile sınırlı kalmaktadır. Bir *Hammer Tarihi* dahi Fransızcadan çevrilmiş, ne yazık ki.

Anadolu'ya çok değişik amaçla gelen ve her biri ilgi ve uzmanlık alanına bakmaksızın bu ülke ve insanı üzerinde kalem oynatan insanlardan birisi de Papaz Lüdecke'dir; Lüdecke, Danimarka kralı tarafından İzmir'de ilk Protestan Kilisesi'ni kurmakla görevlendirilmiş bir Alman'dır. İzmir'de dokuz yıl kalmış ve o günlerin İzmir'ini, Osmanlı toplum yaşayışını ve idarî yapısını incelediği kitabını 1770 yılında Leipzig'de yayınlamıştır. Böylece Lüdecke, İzmir'deki 1759, 1760, 1762 ve 1765 yıllarında ortaya çıkan veba salgınlarını da yaşamış ve yaşanan olayları inceleme fırsatı bulmuştur. Günlük ölü sayısının 30-300 arasında değiştiğini aktaran Lüdecke, her salgında şehrin 15.000-20.000 kayıp verdiğini yazıyor. Lüdecke'nin İzmir'de veba ile ilgili gözlemleri ise şöyle: "Hastalığın en yoğun olduğu aylar Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarıydı. Hastalığa yakalanan kişide önce bel ve ağır bir baş ağrısı gözleniyor. Ve vücut süratle güçsüzleşiyor. Hasta ateşler içinde yanıyor ve akabinde ölüyor. Hastalığın insan üzerinde yaptığı ruhsal etkiyse çok ilginç. Hasta cesaretini kaybediyor ve hiçbir şey onu teselli etmiyor. Ölümden sonra ise vücutta veba hıyarcığı meydana geliyor. Eğer hastalık şiddetli değilse veba hıyarcığı ölümden önce de çıkabiliyor. Hastalık bazen öyle şiddetli ortaya çıkıyor ki, hasta bir anda ölüveriyor. Bazıları birkaç saat dayanabiliyor. Bazılarıysa en fazla üç gün mücadele edebiliyor. Veba hıyarcıklarıysa vücudun yumuşak yerlerinde zuhur ediyor, bazen bir tane bazen de birden fazla. Hastalık, iyi huylu ve kötü huylu olmak üzere genellikle iki tür oluyor. Kötü huylu vebadan kurtulmak mümkün değil; iyi huylu vebada ise hıyarcık kesilerek içindeki kötü kokulu irin akıtılıyor. Fakat buna rağmen hastanın sıkı bir diyet uygulaması gerekiyor. Buna göre et, balık, yumurta ve tereyağlı yiyeceklerle beslenenler hemen ölebiliyor. Vebaya yakalanan insanların yiyebilecekleri şeyler olarak pirinç, makarna, çeşitli otlar ve içecek olarak da kaynatılmış suyun adları geçiyor."

Lüdecke kendisiyle tartıştığı, hastalığın neden Türkiye'de bu kadar sık görüldüğü ve yayılmasının önlenemediği sorusunuysa şöyle yanıtlamaya çalışıyor: "Her şeyden önce hastalığın yayılma nedeni herhangi bir önlem alınmaması; hastalığın görüldüğü yerler, kişiler veya evler karantinaya alınmıyor. Bu da salgını kolaylaştırıyor. Hatta ve hatta ölenin eşyaları mirasçıları veya açıkgözler tarafından kapışılıyor, bir süre sonra da ortaya çıkarılıp açıkça satılıyor; o zaman da veba yeniden yayılıyor. Tabiî bir de bu durumun bir başka nedeni Müslümanların teslimiyetçiliği ve kadere karşı gelinmez gibi dogmalarıdır. Şehirde yaşayan Avrupalılar ise konuyu çok önemsiyorlar. Salgın zamanlarında ya kendilerini evlerine kilitleyip dışarıyla ilişkilerini kesiyor ya da sayfiyeliklerine taşınıp salgın süresini oralarda geçiriyorlar. Ve evlerine tütsülenmemiş, sirkelenmemiş veya suyla iyice yıkanmamış hiçbir şey sokmuyorlar. Böyle zamanlarda alışveriş ya tamamen duruyor ya da birkaç adım uzaklıktan yapılıyor. Ayrıca, Mısır'dan yayılan salgın çok çabuk yayılıyor ve hemen öldürüyor."

Hastalığın bu kadar etkili olması ve çok sayıda ölüme yol açması karşısında II. Mahmut Fransa'dan bir uzman ister. Fransız hükûmeti de bu isteğe karşılık, Floransa Bilim Akademisi üyesi F. U. Bulard'ı bu konuyla görevlendirir. Bulard, 1833-38 yıllarında İskenderiye, Kahire, İzmir ve İstanbul'da veba üzerine araştırmalar yapar ve bu araştırmalarını bir kitap halinde yayınlar. Gösterdiği olağanüstü çabalardan dolayı padişah tarafından iftihar nişanıyla taltif edilir. Biz burada, Bulard'ın İzmir'deki araştırmalarına yer vereceğiz. İstanbul ise ayrı bir yazı konusu.

"...Yedi yıl içinde çok büyük üç veba salgınını hiçbir tehlikeyle karşılaşmadan yaşadık. Yirmi binden fazla hastayla ilgilendik, sekiz yüzden fazla kadavra inceledik. Kahire, İzmir ve İstanbul'daki hastanelerde kaldık. Hastaların irinli ve kanlı gömleklerini giydik. Hastalarla ve kadavralarla çalışırken hiçbir önlem almadık. Gene de hastalığa yakalanmadık. Binlerce insanı kırıp geçiren bu hastalıkta ilerleme kaydetmek için, geçen yüzyıldan beri bilimde yapılan tüm gelişmeleri aynen uyguladık; ve her türlü tıbbi ve idari koşulu sonuna kadar zorladık. Hastalığa kesin bir tedavi bulamamamıza rağmen, hastalık üzerine yaptığımız saptamalar ve hastalığın sonuçları hakkında edindiğimiz kesin bilgiler tıp bilimi için kazanım sayılmalıdır. Bu da bizi bu konuda daha az spekülatif daha çok ampirik yaptı..."

"...Kahire'de Sayın Clot ve Lacheze ile birlikte çalışmamıza karşılık, hastalığın sevdiği bir başka yer olan ve çok çeşitli milletlerin yan yana yaşadığı İzmir'de yalnızdık. Hastaneye kapandık ve görülmesi korkunç, yazılması imkânsız şeyler yaşadık. İzmirliler çok iyi niyetli insanlar olmalarına karşılık, veba salgınını sıkça yaşamalarına rağmen, veba hastaları için öngör-

dükleri hastanelerinden aynı iyilikte söz etmek pek mümkün değil. Çünkü, hastaneler hem idari hem tıbbi olarak çok yetersizdi.

Bir defa bu hastanelere düşen hastayla ailesi arasına hiç de sağlıklı olmayan bir duvar çekiliyor. Böylece hastalar, kendisini daha baştan bir ölü olarak gören ve payına düşecek malların hesabını yapan insafsız ve soyguncu hasta bakıcıların eline düşüyorlar. Hastanın bir yandan ailesi tarafından terk edilmesi ve buna bağlı olarak açgözlü insanların eline düşmesi yetmiyormuş gibi, hasta bir de üstüne üstlük, doktorsuz, ilaçsız pisliğin içinde bırakılarak ölüme terk ediliyor. Leş gibi kokan ve havalandırılmayan odalarda üst üste yatıyorlar. Gerçi can çekiştiği ana kadar hastalara yiyecek veriliyor ama, veba hıyarcığı işin ehli olmayan eller tarafından kesiliyor ve tabiî bu arada bir atardamar açılıyor ve hastanın kanı durdurulamıyor. Hasta vebadan daha beter bir durumda kanlar içinde kalakalıyor. Kısaca İzmir'de hastaneler, mezarlıkların bekleme odası gibi bir şey.

İzmir'de Yunan hastanesine geldiğimizde durum buydu. İçinde bulunduğumuz durumu yazıyla anlatabilmek gerçekten mümkün değil. Zavallı hastalar ağlaşıyorlar, Allah'a şükrediyorlardı; bizi gören hastalar, ellerimize sarılıyor, kuruluktan çatlamış duduklarına götürüyorlardı.

İlk heyecanımızı üzerimizden attıktan sonra işe çevredeki düzensizlikten başladık. Yeni bölümler oluşturup, ağır ve hafif hastaları ayırdık. Hastaneyi baştan aşağıya yıkattık ve odaların havalandırılmasını sağladık. Hastalara pansuman yaptık ve yeni ilaçlar temin ettik. Bir kişiyi gece bekçiliğiyle görevlendirdik. Ertesi gün düzen sağlanmıştı.

Hastanenin bahçesi mezarlık olarak kullanılıyordu ve cesetler, toprak derin kazılmadan gömüldüğü için çevreyi korkunç bir koku sarmıştı. Bu yüzden çevre evler de boşaltılmıştı. Derhal cesetlerin daha derine gömülmesi ve üzerlerinin kireçle örtülmesi talimatını verdik. Bu kötü ortamı daha fazla anlatamayacağım. Sadece şunu söyleyeyim, buradan, henüz ölmemiş bir genç kızı alarak süratle ayrıldık ve bize hâlâ ihtiyacı olanların yanına gittik.

Biz İzmir'e gelmeden önce hastaneye iki yüz hasta alınmış ve iki yüzü de ölmüş! Biz geldikten sonra da salgın devam etmesine rağmen, kurtardığımız hasta sayısı ölenlerden çok oldu. Bu sonuçta elbette moral kazanan hastaların gayreti, temizlik, diyet ve birkaç ilacın etkisi yadsınamazdı. Tabiî bu olumlu sonucu kendi hanemize yazmaktan kaçınmaya özen gösterdik. Çünkü, bazı bilgisiz ve kötü niyetli insanlar, İzmir'e geliş nedenimizin, vebayı iyileştirmek olduğuna inanıyorlardı. Biz hastalarla korkusuzca ilgilendikçe, onlar, bizim de bir zamanlar vebaya yakalandığımızı veya hastalara gizlice bir ilaç verdiğimizi zannediyorlardı.

Aslında bu düşüncelerin hepsi boşunaydı. Çünkü hastalar, vebanın iyi ya da kötü huylu olmasına göre, bilimin bir katkısı olmadan iyileşiyorlar veya ölüyorlardı. Her türlü sonuç tamamen doğaya aitti; hekimliğe değil! Bize gelince, biz hiçbir zaman prezervatif kullanmadık. Başarının ön koşulları bunlardı ve bizim tek avantajımız, üç gün süreyle hastalığın ilk belirtilerini gözlemiş olmamızdı.

Bu olaylardan sonra, hastaneye gireli bir ay olmuşken kendi üzerimizde bir deney uygulayıp, hastalığın gelişimini gözlemek istedik.

Kendimizi hastalarla aynı odaya kapattığımızda felsefemiz, hiçbir tedavi yöntemini kullanmamak ve sadece doğanın buyruklarını beklemekti. Kahire'de yaptığımız ve İzmir'de de denediğimiz bir dizi başarısız girişimden sonra hiçbir şey yapmamaya kararlıydık. Yeni gözlem alanımız dirimselcilikti. Doğayı kendisini savunması için kendisiyle başbaşa bırakıyorduk. Yaşamı ölümle karşı karşıya getirip yaşam gücünün kendi direngenliğini yani kriz anlarını keşfetmek istiyorduk.

Gerçekten bu ilginç gözlemimizde, hastalık belirtilerinin kritik bir anında gerçek bir sinerjik (görevdeş) faaliyet saptadık. Gözlemlediğimiz doğanın bu iyileştirici gücü, maalesef hastanın yaşına, vücut direngenliğine ve sosyal konumuna göre engelleniyor veya işliyordu. Demek ki bunun yerine koyabileceğimiz bir şey olmalıydı. Şöyle bir yol tuttuk: Eğer hastalığın başlangıç aşamasında şirpençenin yüzeyi genişse, bu demektir ki, sadece ilk aşamada, koltuk altında veya karın boşluğunda gelişiyor ve süratle irin halini alıyorsa, hasta iyileşiyor. İlk iki yüz hastada bunu gözledikten sonra, zayıf bir olasılık veya yanıltıcı gibi görünse de, biz doğaya öykünmeye ve onu desteklemeye karar verdik. Hastalarda yapay şirpençeler ve hıyarcıklar geliştirip operasyona giriştik ve bu yöntemi uyguladığımız hastaların hepsi iyileşti. Bu yolla iyileştirmelerden emin olduktan sonra bu saptamamızı yetkinleştirmek için baldırımızın iç kısımlarında yapay şirpençe ve hıyarcıklar geliştirdik. İki ucu keskin bisturiyle bir parmak genişliğinde bir tür cep açtık. Cep, deri altındaki iltihap büyüklüğündeydi ve aynı yere dağlayıcı bir karışım yerleştirdik. O an şiddetli bir acı duyduk ve dağlayıcı karışımın yakıcılığının geçmesi ve yaranın kabuk bağlaması için on iki saat gerekti. Aynı anda süratli bir tasfiye süreci başladı. Ateş bastı ve nabız ertesi güne kadar 90-95 arasında seyretti; ondan sonra iki gün süreyle 80'de kaldı. Bu arada bezeler ur halini aldı. Aşırı miktarda ter ve tükrük salgıladık. Hafif bir baş ağrısı ve yüksek ateş, saptadığımız belli başlı semptomlardı.

Baldırımızda bir yeri çapraz şeklinde kestik. Kesilen yere hıyarcık oluşturacak maddeyi koyduk. İltihaplanma süreci yavaş ve düzensiz ilerliyordu. Çünkü kestiğimiz yerin derinliği yeterli değildi.

Bu denemeyle şu üç sonucu elde etmek istiyorduk: 1) Hastalara uyguladığımız yöntemi sağlıklı insanda da uygulayarak aradaki farkı gözlemlemek, 2) Hastalığın vücudun belli bir bölgesindeki etki sürecini, organizmada ve hastalıktaki değişiklikleri açık olarak kavrayabilmek, 3) Ve yapay olarak oluşturulan maddeyi biriktirerek aşı olarak kullanmak ve böylece sağlıklı bir insanda üretilen hıyarcık veya şirpençenin kurutulup kurutulamayacağını anlamak; ve buna bağlı olarak, eğer kuru-

tulabilirse, bu sürecin hasta ve sağlıklı insan arasındaki benzerliği, ya da hıyarcığın irininin veya şirpençenin serumunun aşılanması halinde, sürecin bundan önceki olaylarla benzeştiği ve ayrıştığı noktaları saptamak.

Böyle yeni bir araştırma yöntemi üzerine kesin karar vermeden önce, salgı sisteminde meydana gelen köklü değişiklikleri ve bu sistemin içinde yerleşen veba mikrobu üzerine sadece bir sonuç çıkarabileceğimiz bu denemeden önce inancımız oydu ki, bu yöntemle, yapılan aşı sonucu organizmanın çiçek hastalığına karşı direncinin arttırıldığı gibi, organdaki hıyarcığın kurutulması etkilenebilir ve ait olduğu sistem, veba mikrobuna karşı güçlendirilebilirdi.

Görüldüğü üzere biz bu yöntemle veba aşılamadığımız gibi, hastalığa yakalanma gibi bir sorunumuz da olmadı. Akılcı ve sıkı ilkelerle yürüttüğümüz bu yöntemle hastalığa terapötik ve profilaktik yaklaşmayı denedik.

Bu noktada, İzmir'deki salgının geçmesiyle birlikte, salgının hâlâ sürmekte olduğu başkent İstanbul'a gidip araştırmalara orada devam etmek ve Türk yetkililerden bizim çalışmalarımız doğrultusunda gerekli sağlık reformlarının yapılmasını istemek kalıyordu. Eylül 1837'de İstanbul'daydık..."

Bulard, İzmir'de giriştiği bu denemeden sonra, vebanın ortaya çıkış ve yayılma nedenlerini sorgular, aşağıdaki sonuçları saptar.

"... İster teslimiyetçilik, ister boşvermişlik, ister antipati diyelim, yani adını ne koyarsak koyalım, Türkler hastalığa karşı hiçbir önlem almıyorlar. Bu yüzden de Türkler arasındaki ölüm oranı, tablodan da çıkarsanacağı gibi, diğer milletlerden yani Rum, Ermeni, Katolik ve Yahudilerden çok daha fazla.

Şimdi bu tablodaki rakamları, Türklerin sağlık önlemi almamaları veya ilaç temin etmemeleri gibi nedenlerle açıklamak mümkün mü? Elbetteki hayır! Türklerin yoğun olarak yerleşmiş oldukları yer olan Kadifekale'nin kuzeyi, hem havadar, dolayısıyla sağlıklı hem de güneye karşı korunaklı. Sokaklar taşlık ve genellikle temiz. Evleri düzenli ve kültürleri gereği temizliğe, diğer bütün kültürlerden çok daha fazla önem veriyorlar. O halde bu salgının Türkler arasında bu kadar etkili olmasının nedenlerini nerede arayabiliriz?

Bu bilgilere karşılık, çoğunlukla Frenklerin oturduğu, şehrin aşağı kısmıysa tam bir lağım. Burada her yönüyle sağlıksız bir ortam var. 'Alçak konumları dolayısıyla' diyor Dr. Floquin ve devam ediyor, 'doğru dürüst bakımları yapılmayan kanalizasyonlar ve şehrin en güzel semtinde kıyı boyunca denize akan atıklar büyük tehlike oluşturuyor. Rıhtımın kuzeydoğu ucunda bulunan evlerin, yani tepedeki evlere en uzak noktada bulunan evlerin çevresi bataklıkla çevrili. Burada yağmur zamanları genellikle su birikir, sıcak aylardaysa kurur ve çatlak çatlak olur.' Tabloda gördük; bu bataklığın kenarında yaşayan ve her gün bu pisliği soluyan insanlar kim? Frenkler; ama onlardan 831 kişi ölüyor, yani Türklerin 1:6'i.

Kendimizi rakamların ve yaşamın gerçeğine bırakalım ve şu sonucu çıkaralım: Bu değişik sonuçların temeli ne tamamen bireysel özelliklerden ne de başka nedenlerden kaynaklanıyor. Bu değişik sonuçlar zorunluluk olarak, etkilenmelerin değişkenliklerinden kaynaklanıyor. Kısacası, bir yerde tecrit kurtarırken diğer yerde serbest iletişim öldürüyor."

Buraya kadar, Bulard'ın İzmir'de verdiği saygın bilim insanı mücadelesi üzerindeydi. Bulard, Kahire, İskenderiye ve İstanbul'da da benzeri çalışmalar yapmış, yetkililerden ve çeşitli kurumlardan teşekkür mektupları almış. Ben buraya bunlardan İzmirli İngilizlerin gönderdiği mektupla, Mustafa Reşid Paşa'nın mektubunu alıntılıyorum. İngilizlerin mektubunu, İzmir'de yaşanan bir salgın karşısında İzmir'de yaşayanların duygu ve düşüncelerini belirtmesi; Mustafa Reşid Paşa'nınsa Osmanlı yönetiminin içler acısı işleyişini göstermesi açısından alıyorum.

"Beyefendi,

14 Temmuz 1838

Geçen yıl şehrimizi saran veba salgınında gösterdiğiniz insan üstü çabalarınız karşısında, şahsınıza duyduğumuz minnet ve şükran duygularımız bizden uzaklarda bulunmanıza ve üzerinden uzun bir süre geçmesine rağmen azalmamış aksine gün geçtikçe çoğalmıştır. Bilim tarihi sizin bu mücadelenizi her zaman övgüyle anacaktır. Eğer izin verirseniz, size olan hayranlığımızın bir göstergesi ve insanlık ve tıp adına giriştiğiniz onurlu mücadelenin bir anısı olarak bu madalyayı size armağan etmek istiyoruz.

İzmir'de Oturan
İngilizler"

Mustafa Reşid Paşa'nın Bulard'a gönderdiği mektup ise şöyle:

"Beyefendi,

21 Mayıs 1838

Bendeniz, Padişah Hazretlerinin sizin engin deneyiminiz ve veba hastalığı üzerine yaptığınız yürekli çalışmalar dolayısıyla size bağladığı aylık 2500 kuruşu bildirmek için içten bir sevinçle acele etmekteyim. Ve sizden Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelebilecek veba salgınını önleyebilmek için gerekli olan ve sizin de önerdiğiniz gibi sağlık müdürlüklerinin bir çatı altında birleştirilmesinde bana yardımcı olmanızı rica ediyorum. Hiç kuşkum yok ki, siz bu tercihimizi gerekçelendirerek, Padişah Hazretlerini ikna edebilirsiniz.

Sizi saygıyla selâmlamaktan onur duyuyorum.

Hariciye Nâzırı
Mustafa Reşid Paşa" ■

* Tablodaki sayısal hataların dizgi hatası olduğunu sanıyorum. (İ.P)

İZMİR'DE VEBANIN ORTAYA ÇIKIŞINDAN SONRAKİ İLK BEŞ AYIN TABLOSU*

	SAYILAR				ORANLAR		
Milliyet	Nüfus	Hastalığa yakalanan	Ölen	İyileşen	Hastalığa Yakalanan Millet Nüfusuna Oranı	Hastalığa Yakalanan Kaçta Kaçının Öldüğü	Ölenlerin Millet Nüfusuna Oranı
Türk	58.000	4.500	4.000	500	1:13	8:9	1:14
Rum	48000	690	450	150	1:80	3:4	1:106
Katolik	10.000	50	30	20	1:200	3:5	1:333
Yahudi	8.000	457	279	160	1:18	2:3	1:27
Ermeni	6.000	120	54	77	1:50	3:7	1:111
Toplam	130000	5727	4831	907	1:22	4:5	1:26

ALTIN MADENCİLİĞİ TARİHİNDE BATI ANADOLU'NUN YERİ VE BİR BELGE

ŞERİFE YORULMAZ*

Madenler çok eski çağlardan beri insan yaşamında önemi tartışmasız bir yere sahiptir. Fakat bunlar arasında soy metal ya da değerli maden olarak nitelendirilen altının yeri daha bir başkadır. Altın, insanların keşfetmiş olduğu ilk metalik madendir. Su yataklarında kendiğinden toplanmaktaydı ve bu nedenle bulunuşu saf halde olup İÖ 5000'den beri bilinmektedir. Madenler çeşitli eşya yapımında kullanıldığı gibi, ayrıca ekonomide bir mübadele aracı olarak da değerlendirilmişlerdir. Altının tarih boyunca insan ekonomisinde oynadığı rol çok daha önemli ve birçok açıdan belirleyici olmuştur.

Şöyle ki, ekonomide mübadele aracı olarak madenler, uzun süre yalnızca tartı ile kullanılmış, çok daha sonraları sahip olan devletler tarafından damgalanmışlardır. Akdeniz dünyasında çok eski zamanlarda bu şekilde damgalı madenleri, yani parayı kullanmakta büyük başarı gösteren ve bundan büyük çıkar sağlayan Fenikeliler olmuştur. Fenikeliler gittikleri her yerde öncelikle maden ararlardı. Altın ve gümüş başta olmak üzere madenleri çıkarıp tasfiye ederler veya ucuz buldukları yerlerden alırlar ve satarak büyük kazanç elde ederlerdi. Böylece İÖ 1500 yıllarında dünya ticareti hemen hemen tümüyle onların eline geçmişti. Akdeniz'in batısında İspanya'yı keşfetmiş olan Fenikeliler burada hemen koloniler kurmuşlar, fakat İspanya'nın varlığını diğer Akdeniz devletlerinden titizlikle gizlemişlerdir. Fenikelilerin bu davranışının nedeni, buradan bol miktarda ve çok ucuza gümüş elde etmeleriydi. O dönemde gümüş, altına göre yaklaşık 1/4 değerindeydi. Fenikeliler gümüşü yurtlarına götürüp yavaş yavaş altınla değiştirerek büyük altın stoklarına sahip olmuşlardı. Fakat bu durum Akdeniz piyasasında gümüşün önceleri yavaş yavaş ve sonra hızla değer kaybetmesine neden olmuştu. Fenikeliler ise bu sırada gümüş stoklarını altına çevirmiş olduklarından çok zenginleşmişlerdi. Altına damga basarak ticaret piyasasına sürmeleri bu tarihlere rastlamaktadır.[1]

Daha fazla maden elde etme ihtiyacı, maden hazırlama ve maden zenginleştirme[2] yöntemlerinin gelişip mekanize olmasına yol açmıştır. Zenginleştirme işlemlerinin özellikle altın ve gümüş madenciliğinin gelişmesiyle ön plana çıktığı bilinmektedir.

Bu işleme ilk sahne olan ülke Anadolu'dur.[3] Batı Anadolu'da Lidya Krallığı'nın (İÖ 650-550) merkezi olan Sardes (Manisa), döneminin önemli bir metalurji ve sanayi merkeziydi. Bu bölgedeki ırmakların plaserleri içinden elde edilmiş olan altın sayesinde Lidya Krallığı büyük bir zenginliğe ulaşmıştır. Ayrıca yine bu dönemde genellikle altın ve gümüş karışımı elektrumdan (beyaz altın) yapılan para (sikke) bulunmuş ve ticarette değişim aracı olarak kullanılmıştır.[4]

Türkiye metalojenisi gözönüne alındığında Ege'de altın madeninin bulunduğu yerler: Arıkbaşı (İzmir), Yusufoğlu (İzmir), Bozdağ (İzmir), Umurbaba (Manisa), Çavuşlar (Manisa), Tire (İzmir), Sobuca (Aydın), Arapdağ (İzmir), Sekiköy (İzmir), Sart (Manisa)[5] ile Dereköy (Eşme) ve son yıllarda keşfedilen Ovacık (Bergama)'dır.

Amerika'nın keşfi ve İspanyolların buraya yerleşmelerinden bir süre sonra, Aztek ve İnka uygarlıkları kıtaya yeni gelenler tarafından ortadan kaldırıldı. Böylece bu toplulukların yüzyıllardır süren çabaları ile biriktirmiş oldukları altın, üretimi için gerekli çalışmaya gerek kalmadan hazır olarak İspanyollara geçti. Bunu, Amerika'nın zengin altın madenlerinin işletilmeye başlaması ve çok ucuza altın elde edilmesi izledi. Bu yeni İspanyol altını daha önce Fenikelilerin gümüş örneğine benzer bir şekilde Akdeniz piyasasına sürüldü. Bu durum Osmanlı ekonomisi için ağır sonuçlar doğurmuştur.

Osmanlı devleti, Fenike,. İspanya vb gibi tüccar ve sömürgeci bir devlet olamadığı için tarihinin hemen her döneminde ekonomik sıkıntı ile karşılaşmıştır.[6] XVII. yüzyıldan başlayarak harcamaların gelirin çok üzerinde seyretmesi devleti büyük sıkıntılara sokmuş ve sonuçta sonraki yıllara ait devlet gelirleri olan vergiler bir yandan mültezimlere iskonto ettirilirken, diğer yandan madeni paranın ayarını düşürmek, ağırlığını azaltmak gibi tehlikeli bir para politikası izlenmiştir. Osmanlı tarihi bu politikanın sonucu olarak, pek çok ekonomik nedenli siyasal ve toplumsal tepki örnekleri ile doludur.

19. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı döneminde Ege bölgesinde düzenli olarak altın madeni işletildiğine dair belgelere rastlayamadık, ancak 18. yüzyılda Nif'deki simli kurşun ve gümüş madenlerinin ihale ve işletilmesiyle ilgili bazı belgelerde, bu yörede gerekli âletler sağlanırsa altın da çıkarılabileceğinden söz edilmektedir.[7]

Meşrutiyet dönemlerinin ünlü devlet adamlarından olan Kâmil Paşa,[8] Aydın Vilayeti[9] Valiliği sırasında bölgede madenlerin potansiyeli ve madencilik faaliyetleri ile de ilgilenmiş ve onun isteği üzerine bir maden defteri[10] düzenlenmiştir. Bu defterde, işletilen maden türleri ve bulundukları yerler ile işletenlerin adları ve ruhsatname tarihleri belirtilmektedir. Bu deftere bakıldığında o dönemde zımpara, krom, demir, bakır ve simli kurşun gibi endüstriyel hammadde olarak nitelendirilen madenlere yönelik yoğun faaliyetlere karşılık aynı şekilde altın madeni işletmeciliğinden söz etmek zordur. Ancak daha sonraları 8 Kasım 1894 (Hicri 9 Cemaziyelevvel 1312) tarihinde Saruhan (Manisa) - Eşme/Dereköy'de altın madeni aramak (taharri) üzere Emanuel Andonyadi'ye[11] ve 10 Ağustos 1908 (Rumi 28 Temmuz 1324) tarihinde de İzmir-Bayındır/Yusuflu'da bakır, gümüş, kurşun, cıva, kalamin, ve arsenik madenleri ile birlikte altın da aramak amacıyla Osmanlı teb'asından Hacı Emin Efendi, İsmail Hakkı Efendi'nin kızı Kadriye Hanım ve Edremitli Mehmed Efendi ile İngiltere tebasından Mösyö Şarno (Charnaud)'ya[12] ruhsatname verilmiştir.

Bu defter dışında, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yine Kâmil Paşa Evrakı arasında bulmuş olduğumuz bir altın raporunu[13] burada özellikle ele almak istiyoruz. Bu rapor, Kâmil Paşa'nın bölge madenciliğine gösterdiği ilginin ötesinde altına tarih boyunca duyulan ilgiyi vurgulamaktadır.[14]

Rapor, İzmir'de Wilhelm Fischbach adlı bir maden mühendisi tarafından Fransızca olarak hazırlanmış olup 7/19 Haziran 1896 tarihini taşımaktadır. Bu raporda öncelikle, bölgedeki nehirlerden Gediz ve ona bağlı çaylar ile Madran ve Bakırçay'ın bol miktarda altın tozu getirdiği belirtilmektedir. Lidya Kralı Krezüs ve oğlu ile daha sonraları Fenikelilerin burada altın madeni işlettikleri belirtildikten sonra, Plevne savaşından önce de bazı Bulgar madencilerin[15] buraya gelerek altın elde edilmesinde çalıştıklarından söz edilmektedir. Altı kişilik bir grubun iki ayda 300 dirhem[16] altın elde ettiği, bunun oldukça iyi sayılabileceği ve adı geçen nehirlerdeki altınlı kum yataklarının Amerika, Avusturya, Ural ve Transilval altın madenlerinden daha zengin olduğu sonucuna varılmıştır.

Teknik açıdan değerlendirildiğinde buradaki madenin, daha "gevrek" ve içindeki cıva taneciklerinin daha fazla olduğu ve bu nedenle toz haline getirilmesi daha kolay olduğundan üretimi de Amerika'nın sert altın madenlerine göre daha zahmetsizdir.

Altının elde edilmesi için gerekli makina burada imâl edilebilecek ve bu makina 24 saatte 3000 "kıyye"[17] kum aktarabilecekti. Diğer çalışmalar için de 10 işçi yeterli olup işletme için yapılması gerekenler bu kadardı.

Bir ton kumdan elde edilecek altın 2 ile 6 dirhem arasındaydı ve en verimli alanlar tren yolu hattına yakın olan yerlerdi. Altının diğer maden veya maden hammaddeleri gibi dışarıya ihracı da gerekmemekteydi. Yurt içinde de kolaylıkla "dirhemi seksen beşten seksen sekiz kuruşa kadar" satılabileceğinden bu bölgede altın işletmeciliğinin çok faydalı olacağı belirtilmektedir. İşletme için fermanlar çıkarılması ve çok düşük olan yatırım masraflarının karşılanması önerilmektedir. Bunun sonucunda, kısa bir süre sonra Anadolu altın madenleri dünyanın en verimli altın madenlerinden daha fazla rağbet görecekti.

Belki, oldukça olumlu gözüken ve işletmeyi teşvik eden bu raporun bir sonucu olarak 21 Mayıs 1905 (Hicri 16 Rebiülevvel 1323) tarihinde "Hazine-i Hassa-i Şahane Nâzırı" olan Ohannes Efendi'ye, Salihli ve Sart bölgesinde "zuhur eden" yani ortaya çıkan altın madenini Hazine-i Hassa adına işletme imtiyazı verilmiştir.[18]

Madenin ortaya çıkarıldığı alanın sınırları şöyle belirlenmiştir. Kuzeyde doğudan batıya doğru akan Gediz nehrinin sağ kıyısı, doğuda Gediz'e akan Alaşehir çayının bir kısmıyla Salihli'den gelen Kurşunlu çayının sağ kıyısı boyunca Kemer Gediği'ne ve oradan Bozdağ eteklerinde Bozdağ çayının sol kıyısını izleyip Birgi kasabasına ve bu kasabadan Sarıyar çayının sol kıyısından Küçük Menderes'in sol kıyısına, güneyde Küçük Menderes'in sol kıyısı ve batıda da Küçük Menderes'in kaynağından kuzeye doğru Süpürgeli köyünden geçen Üzümlü Manastır deresinin sağ kıyısı boyunca Ot kışlak ve yaylaklarına oradan da Ahmetli (Mathasan) deresinin sol kıyısının Gediz nehriyle birleştiği yere kadardır. Bu sınırların, ele aldığımız raporda belirlenen bölge içinde kaldığı görülmektedir. Verilen imtiyaz fermanının sonunda, "Sen ki nâzır-ı müşarünileyhsin, Hazine-i Hassa-i Şahanemce muamele-i mukteziyenin ifasına himmet eyleyesin" denilerek diğer imtiyazlarda karşılaşmadığımız bir durum, yani bir maden imtiyazının "Hazine-i Hassa" adına bir üst düzey yetkilisine verilişi söz konusudur. Fakat üç yıl kadar sonra 26 Kasım 1908 (Hicri 2 Zilkade 1326) tarihli "irade-i seniyye"[19] gereğince bu imtiyaz Maliye Hazinesi'ne devredilmiştir.[20] Bu da sanırız, her devlette olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin de değerli madenler konusunda özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra daha duyarlı olma isteğinden kaynaklanmış olmalıdır.

Altının tarihteki serüvenine bir an tekrar dönerek, dünya ticaretini ve ekonomi politikalarını nasıl etkilemiş olduğunu gözden geçirelim.

15. yüzyıl Avrupa'sına akmaya başlayan altın ve gümüş, dönemin düşünür ve yazarlarına temel zenginliğin ana unsurunun altın ve gümüş olduğu inancını vermiştir. Merkantilist sistemin söz konusu olduğu bu dönemlerde altın, kişiler yanında toplumu da etkilediğinden, bir "devlet politikası" olarak altına sahip olma zenginliğin tek göstergesi kabul edilmiştir. Devletin hazinesi bol altın ve gümüşle doluysa, dışarıdaki gücü de artacaktır; öyleyse devletler mümkün olduğu kadar çok altın elde etmelidir. Bu ise devletleri karşı karşıya getirmiştir. 18. yüzyılda merkantilist düşünce sistemine tepki olarak doğan ve başını Adam Smith'in çektiği klasik düşünce sistemine göre, ülkelerin zenginliği temelde üretimin artması ve bunun mübadele yoluyla refahı yükseltici bir unsur olarak kullanılmasıy-

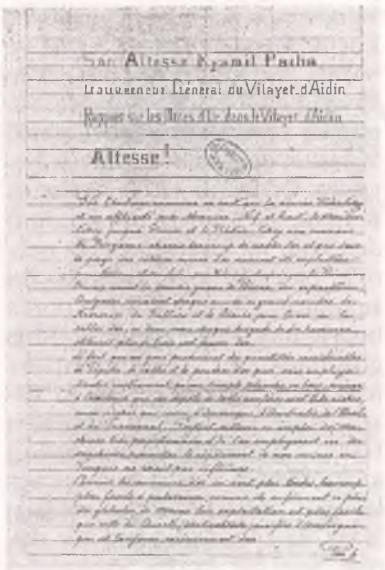
Son Altesse Kiamil Pacha
Gouverneur Général du Vilayet d'Aidin
Altesse!

la sağlanabilir. Altın bu sistemde önemli bir yere sahiptir ve altının bu sistem içinde sadece bir değişim aracı olarak kullanıldığını söylemek yanlış olmaz. Sistemde para arzı, doğrudan doğruya altın miktarıyla belirlenmektedir. Klasikler, bütün ülkelerin altını uluslararası para birimi olarak kabul etmeleri halinde uzun vadede iç ve dış dengeye ulaşabileceklerini belirtmişlerdir.[21]

Keynes, klasik düşünce sisteminde altının fonksiyonuna karşı çıkmıştır. Altını "barbar bir eski değerli meta" olarak görmekte ve ondan kurtulmanın yollarını aramaktadır. Birleşmiş Milletler'e sunduğu ünlü planında da bu konudaki düşüncelerini korumuştur. Fakat politik olarak ABD'nin güçlü olması nedeniyle, İngiltere'yi temsil eden Keynes'in planı değil, White'in planı kabul görmüştür. White'ın planı, Keynes'in altını uluslararası sistemden tamamen uzaklaştırmaya çalışan planına göre, altına daha çok bağımlı bir nitelik taşır. Bunun da temel nedeni, ABD'nin o dönemde büyük altın stoklarına sahip olmasıydı. Bretton Woods'ta oluşturulan "altın kambiyo sistemi" ile bir süre daha -1971'e kadar- altına bağımlı bir ödemeler sistemi dünyada geçerli olmuş, altın yine eski yerini az da olsa korumaya devam etmiştir. Sistemde altın para tedavülde yoktur. İç ve dış işlemlerde altın ortadan kalkmış bulunmaktadır. Fakat dış ödemelerde belli oranlarda kullanılabilmektedir. Ve para ünitesi ile altın arasındaki ilişki halen mevcuttur.[22]

Altının binlerce yıllık tarihinden anladığımız, hiçbir dönemde kullanım amaçları dışında öneminden bir şey kaybetmediğidir. Ancak gelişen dünya ticaretinde çeşitli sakıncalardan dolayı tek ölçü ve değişim aracı olmasına karşı çıkılmıştır.

Türk toplumunda altının yeri, geleneksel değerler ve altın arasındaki ilişkiden dolayı daha önemli görünmektedir. Yatırım aracı ve ziynet eşyası olarak kişilerin tasarrufunda bulunan altının büyük bir potansiyel oluşturduğu bilinmektedir.

Türkiye'nin ayrıntılı jeolojik araştırmaları tamamlanmamış olsa da, uzmanlara göre, volkanik kayalarla bağlantılı epitermal ve porfiri tipi yataklarda potansiyel altın ve gümüş bulunduğu belirtilmektedir. Son yıllarda yapılan çalışmalarla önemli sayılacak altın yatakları saptanmıştır.[23] Ege'de altın içerdiği 19. yüzyıldan beri bilinen Arapdağ ve bir buçuk yıl kadar önce Eurogold Madencilik A.Ş. tarafından Bergama'ya bağlı Ovacık-Çamköy-Pınarköy civarında bulunan altın rezervleri bunlar arasındadır.[24] Bergama ve çevresinin, eski çağlardan beri altın madenciliğinin söz konusu olduğu ve yukarıda ele aldığımız raporda da belirlenen alana olan yakınlığı ortadadır.

S. A. Kiamil Pacha

Bu bölgede altın madenciliği, tanıttığımız belgede de görüldüğü gibi tarihin her döneminde gündemde olmuştur, bulunan yeni rezervlerle ve işletilmesi konularıyla bugün de gündemde kalmaya devam etmektedir.

BELGE

"Maadin Mühendisi Wilhelm Fischbach imzasıyla Aydın Vilayeti Dahilinde Bulunan Altın Madenlerine Dair Huzur-u Sâmi-i Vilâyetpenahiye Takdim Olunan İşbu Raporun Tercümesidir.

Ubuhhetlû Devletlû Efendim Hazretleri

Gediz nehriyle Manisa ve Nif ve Sart havalesinde bulunan mezkûr nehre mansıb çayların ve Dinar'a kadar Ma-i dıraz[25] nehrinin ve Bergama civarındaki Bakırçay'ın külliyetli altın tozu getirdiği ve buralarda evvela Hükümdar Krezüs ile mahdumu, badehu Keyhüsrev ve ondan sonra da Fenike-

liler tarafından gayet meşhur altun madenleri işletildiği ezmine-i atika tarihince malûm olduğu gibi daha sonra Plevne Muharebesi'nden evvelce bir takım Bulgar madencileri Nevrekob ve sair taraflardan buralara gelerek altun tozu yıkarlar ve altı kişiden mürekkeb olan bir fırka iki mah zarfında üçyüz dirhemden ziyade altun cem'eder idi.

Merkumların yedlerinde bir güna altun olduğu halde aynı bir tahta parçasıyla böyle külliyetli altun cem'etmeleri delâlet eder ki, mezkûr çaylardaki altunlu kum depozitoları Amerika ve Avusturya ve Ural ve Transilval maadininden zengindir. Mahall-i sairede isti'mal olunan mükemmel makinalar buralarda da isti'mal olunsa memalik-i Osmaniye madenleri de anlardan aşağı kalmaz.

Buradaki madenler daha gevrek, toz haline ifrağı daha kolay ve derununda cıva danecikleri daha kesretli olması hasebiyle i'mali Amerika'nın çakmak taşını havi olan gayet sert altun madeninden esheldir. Nizamname-i cedide mucibince maadin-i sathiyeden biriçün 99 sene imtiyazlı olmak üzere bir ferman dört liraya maadin-i asliye için yüz liraya istihsal olunur.

Kumların veya toz haline getirilmiş madenin tahlisi için icab eden makina burada elli liraya i'mal olunabilir. Bu makina 24 saatte 3 bin kıyye kum devredib ve el işleri için de 10 nefer âdi amele kifayet eder ki, işte edilecek masarıf bundan ibaretdir.

Sekizyüz kıyye veya bin kilodan ibaret olan beher tonda ikiden altı dirheme kadar maden husule gelir. Bu madenin diğer maadin gibi memalik-i ecnebiyeye ihracı icab etmeyüb burada bile daima dirhemi seksen beşden seksen sekiz guruşa kadar satılabileceğinden, bu vilâyetde altun madeni taharrisi teşebbüsü gayet faideli bir işdir. Binaenaleyh fermanların istihsaliyle tasarrufa yol bulmak için masarıf-ı evveliyye-i cüziyyeyi ifa etmekdeki faide-i azime meydandadır. En iyi madenler şömendöfer hattıyla yollara karib olanlardır. Zira evailde gayet meşhur olan Anadolu altun madenleri bir kaç sene zarfında Afrika'daki Transilval madenleriyle diğer daha baid olan maadinden ziyade mergub olacakdır." ■

*) DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Elemanı

1) Mithat Sertoğlu, "XVI. Yüzyılda Orta Doğu'da Çürük Altın Meselesi ve Osmanlılar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 32, s. 21-22

2) Maden zenginleştirme: Cevherin hazırlanıp, içerisindeki faydalı minerallerin serbest hale getirilmesinden sonra değişik yöntem veya yöntemler ile faydalı minerallerin ayrılarak bunlardan bir konsantre üretilmesi işlemine verilen addır.

3) Yavuz Aytekin, *Maden Mühendisliğine Giriş*, Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Yayını, 2. Baskı, İzmir 1992, s. 3

4) *Türkiye'de Madenciliğin Tarihçesi ve MTA*, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1985, s. 7; Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1971, s. 74-75; Ekonomik hayat şartlarının değişmesinde sikkenin icadı büyük rol oynamıştır. İÖ 7. yüzyıla doğru değer ölçüsü anlamı gelişmiş, bakır ve demirin yanında altın ve gümüş gibi değerli madenler de kullanılmaya başlanmıştır. Bu gelişimin son aşamasını, ağırlığının ve ayarının doğruluğu hükümet tarafından üzeri damgalanmak suretiyle tasdik edilen ve kolayca taşınabilir bir şekilde olan ve bir devletin sınırları içinde geçen ödeme aracı, yani sikke oluşturur. İlk sikkelerin İÖ 7. yüzyılın son yarısında Lidyalılar tarafından icat edildiğini Herodotos bildirmekte ve bu haberin doğruluğu Lidya'nın başkenti Sardes'te bulunmuş olan elektrumdan yapılmış bakla şeklindeki en eski sikkeler tarafından ispatlanmaktadır.

5) Altan Gümüş, *Türkiye Metalojenisi*, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayını, Ankara 1970; Antimuan, Cıva, Altın, Arsenik Yatakları Tablosu.

6) Osmanlı Devleti'nin en parlak ve klasik çağı olarak bilinen Kanuni Sultan Süleyman devrinden örnek vermek gerekirse bu padişah, son seferine (Zigetvar) giderken saraydaki altın ve gümüş eşyayı darbhaneye göndererek para bastırmak zorunda kalmıştır. Sonraki dönemlerde de büyük sıkıntıya düşüldüğü zaman değerli madenlerin değişik amaçlarla kullanımına yasak getirildiği gibi toplanıldığı da görülmüştür.

7) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbn'ül Emin Tasnifi, Maadin (1), sıra no: 17, tarihsiz; arz. Söz konusu belgeyi, Ahmet Refik "Üçüncü Murad zamanında Manisa Kadısı tarafından verilen arzuhalin üzerine yazılan telhis" olarak Hazinei Evrak Vesikaları (Perakende Vesikalar 1) içinde göstermektedir. Bkz. Ahmet Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 44

8) Kâmil Paşa 1832'de Lefkoşe'de doğmuş, eğitimini Mısır'da tamamladıktan sonra Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın yardımlarıyla Osmanlı devleti hizmetine girmiştir. 1871'de Kosova Valiliğine, 1879'da Halep Valiliğine, 1880'de Evkaf Nazırlığına ve 1884'te sadrazamlığa getirilmiştir. II. Abdülhamit tarafından bir süre sonra azledilen Kâmil Paşa, 1895'te tekrar sadrazamlığa getirilmiş, fakat 36 gün sonra yine görevden alınarak İstanbul'dan uzaklaştırılmak amacıyla Aydın Vilâyeti valiliğine atanmış ve 17 Kasım 1895'de İzmir'e gelmiştir. Altı yıl kadar süren valilik döneminde Kâmil Paşa, İzmir'e önemli hizmetlerde bulunmuştur. Bunlardan bazıları; İzmir ve çevresinde tehlikeli bir hale gelen eşkıyalık hareketlerinin üzerine giderek güvenlik sorunu ile ilgilenmesi, önemli bazı yolların yapımı (Alsancak-Darağacı, Karşıyaka sahil yolu gibi), Girit göçmenlerinin yerleştirilmesi, Eşrefpaşa Hastanesi'nin yapımı ve İzmir tramvaylarının işletmeye açılmasıdır. İzmir Valiliğinden sonra iki kez daha Sadrazamlığa getirilen Kâmil Paşa 1909'da Bâb-ı Âli baskını sonucunda, Sadrazamlıktan ayrılmış ve Mısır'a gitmiş, tekrar İstanbul'a dönmesine izin verilmeyince Kıbrıs'a geçmiş ve 4 Kasım 1915'te burada vefat etmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, cilt IX, İstanbul 1948; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, cilt VIII, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988; Sevim Aslan, *Mehmet Kâmil Paşa'nın Aydın Valiliği (1895-1907)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Lisans Tezi, İzmir 1988.

9) Aydın Vilâyeti, merkez İzmir olmak üzere Manisa (Saruhan), Aydın, Denizli ve Muğla (Menteşe) sancaklarını kapsamaktaydı.

10) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kâmil Paşa Evrakı, no. 86-7/682.

11) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kâmil Paşa Evrakı, no. 86-7/682.

12) *1324 Senesi Maadin İstatistiki*, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1326, cedvel 2, s. 14.

13) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kâmil Paşa Evrakı, no. 86-6/533.

14) Diğer maden türleri ile ilgili böyle bir rapora rastlayamadık.

15) Anadolu'daki bazı madenlerde yabancı madencilerin çalıştırıldıkları bilinmektedir. Bunların başında da Hırvatlar gelir. 19. yüzyılın ikinci yarısında ise özellikle Ege bölgesi madenlerinde İtalya ve Yunanistan'dan gelen işçilerin çalıştırıldıklarını belgeler ortaya koymaktadır.

16) Dirhem; eski okkanın dörtyüzde biri; 3.205 gram.

17) Eski kıyye; okka, dörtyüz dirhemlik ağırlık ölçüsü (1282 gram).
Yeni kıyye; kilo, 1000 gramlık ağırlık ölçüsü (okkanın %78'i).

18) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İmtiyaz Defteri 3, s. 166.

19) Padişah buyruğu.

20) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İmtiyaz Defteri 3, s. 166; Söz konusu irade aynı defterin 246. sayfasında kayıtlıdır.

21) Ali Alıç, *Dünyada ve Türkiye'de Altın*, D. S. İ. Matb., Ankara 1985, s. 11-13.

22) Ali Alıç, *a.g.e.*, s. 20-21.

23) Cahit Helvacı, "Türkiye'nin Altın Potansiyeli", *Yeni Asır*, 17. 9. 1992.

24) Bu yörede MTA, maden arama ruhsatı olmadığı için çalışma yapamamıştır. Maden arama ruhsatı, Eczacıbaşı A.Ş.'ne ait olup, bu şirket tarafından Eurogold Madencilik A. Ş. ne devredilmiştir.

25) Madran nehri.

BİR HİSSE SENEDİ

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA ÖZEL OYAK

DR. ZARE KARAKAŞ KOLEKSİYONU

Eşyay-ı Askeriye A.Ş., "zabitana mahsus eşyay-ı askeriye"yi peşin veya taksitle satmak ve "her nevi komisyonculuk" yapmak amaçlarıyla, Mütekaid Miralay (Em. Alb.) Ömer Nâzım Bey ve İpekçi İsmail Efendi tarafından 1914 başlarında İstanbul'da kurulmuştur.

Merkezi, Sirkeci'de(!) Hamidiye Türbesi civarında olup, kuruluş işlemleri 26 Mart 1330'da tamamlanmıştır. Şirket, 4 Temmuz 1330'da açtığı mağazasında, askerî eşyadan başka, "teehhül edecek veya evlâdını evlendirecek zabitana maaşlarından taksitle ödenmek üzere" çeyiz de satmaktadır.

Esas sermayesi, 10'ar liralık 2.000 hisseye bölünmüş bulunan 20.000 Osmanlı lirasıdır. (Dördü emekli subay, biriyse tüccar olan Meclis-i İdare âzâlarının ellerinde 20'şer müessis hissesi vardır.)

Şirket, kuruluşundan iki yıl sonra sermayesini 100.000 liraya çıkarmıştır. 2.000 hisse senedinin yalnız 290 adedi mensubîn-i askeriyeden maadasının elindedir. ■

Ticaret ve Ziraat Nezareti Neşriyatından *Memalik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim Şirketleri*. (Dersaadet, 1334), s. 21-23. (Prof. Dr. Zafer Toprak'a teşekkür ediyoruz. TT.)

Eşyâ-i Askerîye Anonim Ticâret Şirketi.
Merkezi İstanbul

Şirketin sermâyesi 100.000 adet Osmanlı lirasıdır. Beheri on Osmanlı lirası kıymetinde 10.000 aded hisse senedine münkasımdır.

18 Rebiü'l-evvel 1332 ve 3 Mart 1330 tarihli irâde-i seniyye-i hazret-i padişâhiye tevfikan teşekkül etmiştir.
Harbiye Nezâreti İkmal Şu'besi müdîri binbaşı *Mehmed Sa'id Bey* nâmına a'id on lira-i Osmanî kıymetinde bir aded hisse senedidir.
Meclis-i idare a'zâsından Meclis-i idare a'zâsından
Matba-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı.

Yirmi bin liradan ibâret olan şirketin sermâye-i ibtidâsı 1 ve 11 Nisan sene 333 târihinde in'ikad eden hissedarân hey'et-i 'umûmîlerince müttehiz mukarerata ve 19 Temmuz sene 333 târihli irâde-i seniyye-i hazret-i padişâhi mantuk-ı münifine tevfikan yüz bin liraya iblağ edilmiştir.

ÇEVRİMYAZI: EKREM IŞIN

ESKİ ROMA'DA SAÇ YAPMAK VE SÜRÜP SÜRÜŞTÜRMEK

Cumhuriyet Roması ile İmparatorluğun son dönemleri arasında geçen yüzyıllar boyunca, birçok kere kadın saçı modası değişti. Üstelik, her devirde yaşa ve toplumsal konuma (kadının hangi sınıftan olduğuna) göre, stiller ayrılıyordu; her bir moda döneminde de, basit gündelik saç yapma biçemleriyle, önemli buluşmalar için geliştirilmiş özenli biçemler vardı.

Cumhuriyet çağında, kadın saçları yalındı: ortadan ayrılarak taranır ve başın arkasında topuz yapılırdı; gençler atkuyruğu bırakırdı. Görünümü yumuşatmak için, bazen alına küçük bir perçem sarkıtılır ya da yüz, çepeçevre örgülerle sarılırdı.

Saç yapmanın onsuz-olunmaz aracı taraklar, tunçtan, fildişinden, kemikten, boynuzdan, bağadan, hatta altındandı. Bir sıra dişleri vardı. Ama İmparatorluk döneminde bir yüzü sık, bir yüzü seyrek, iki yanlı taraklar çıkmıştı. Bazı taraklar süs olarak saçlara takılırdı.

Via Statilia'dan bir mezar steli ayrıntısı.
İÖ I. yüzyıl ortasında, evli bir orta sınıf kadınının başı.
(Roma, Conservator'lar Sarayı)

Şişeye ıtriyat dolduran kız.
(Roma, Museo delle Terme)

Camdan, uzun boyunlu koku ve merhem şişeleri.
(Aquileia, Arkeoloji Müzesi)

Re publica libera ineunte feminae crines nodo simplici componebant. At temporibus posterioribus varii modi crines fingendi fuerunt velut crines nexi, anuli, cincinni.

Cincinni calamistro efficiebantur. Imago comptus varios monstrat.

Feminae interdum comptus conservandi causa vittis utebantur, divitibus anuli gemmis ornati atque diademata erant.

Et acus discriminales eburneae vel aureae decori erant.

Feminae aliquamdiu, ut crines flavos vel rutilos haberent, aut infectore suco aut capillamentis (e servarum crinibus compositis) utebantur.

Etiam supercilia vellebant oculosque tenui favilla signabant.

Erant dentes falsi eburnei. Romani dentes pulvere cretae simili purgabant.

Haec puella aquam odoratam in lagoenam infundit. Aquae odoratae floribus, condimentis, lignis efficiebantur. Quas et feminae et viri libenter adhibebant.

Ut rugas vitarent, feminae unguentis utebantur, quae ex. gr. e farina lacteque asinarum constabant.

Imago monstrat aliquot instrumenta feminis nobilibus utilia. Apparet specula argentea esse.

Servae dominam suam sollemni praeparant. Facies purpurisso cerussaque depingebatur. Ungues colore rubro tincti erant. Pigmenta plantis vel pulvere conficiebantur.

(Adı hâlâ bizim Ağustos ayımızda yaşayan) Augustus çağında, Cumhuriyet'in saç modasına daha incelikli öğeler eklendi; başın önünde, alına doğru dalgalı bir bukle taranıp gerisi sıkı sıkı örülüyor ve arkadaki topuz, birçok örgünün birbirine sarılmasıyla yapılıyordu.

Yine de, kadınların saç modaları zenginlik ve ayrıntıda en üst noktasına, Flavius imparatorları ve Trayanus döneminden önce erişmemiştir. "Başına öyle kat kat yerleştirmiş ki saçlarını, önden bakınca [Hektor'un karısı] Andromakhe sanırsın kadını; arkadan o kadar uzun boylu değildir, aynı insan olduğuna inanamazsın" diyor Juvenal, kadınlara yönelik ünlü taşlamasında (VI, 502 vd.).

Saçları kolay bozulmayacak kıvırcıklığa getirmek için, bir bacağı oyuk, bir bacağı dolu, içiçe geçen iki saplı çubuktan oluşan ve *calmistrum* denilen saç maşaları kullanılır, bunlar kömür ateşinde ısıtılırdı (bu yöntem ve araç, hafif asitli *permanant* ilaçları çıkıncaya kadar, annelerimiz tarafından da kullanılmıştır). Kıvırma işlemi tamamlanınca, yapılan saçı pekiştirmek için, arasına iğneler sokuşturulur; kurdelalar, fileler, küçük süs tarakları ve (4. yüzyılın sonlarında sayıları çoğalan) postişlerden yararlanılır; iyice tutsun diye de, üstüne briyantin türü merhemler sürülürdü.

O zaman henüz kuaför-kuaföz sözleri yoktu, ama erkeğine *ornator, pectinator,* kadınına *ornatrix, pectinatrix* denilen tarayıcı ve berberlerin (Azerîcesiyle "arvat başı kırhanlar"ın) hizmeti olmazsa olmazdı. Zengin evlerinde, bu iş için sürekli bir hizmetli bulunurdu.

Romalı kadınların görünüşünde kozmetiğin de önemli bir payı vardı. Şehrin her döneminde krem, parfüm ve merhem ticareti gelişkindi. Hemen hemen her zaman Yunan'dan ya da Helenistik Doğu'dan getirilen bu ürünler, küçük seramik vazolarda, cam kavanozlarda ya da *pissidi* denilen su-mermerinden yapılmış çanaklarda saklanırdı.

Makyaj malzemeleri, küçük

Julia Domna'nın İmparator Severus çağı saç modasını gösteren büstü.
(Roma, Capitoline Müzesi)

Haterii Mezarlığı'ndan evli bir kadın büstü. İS 100 yılı dolaylarında, orta sınıfta dalgalı saç modaydı.
(Vatikan, Gregorian Profan Müzesi)

tabaklarda karıştırılır yahut sulandırılırdı. Bunların "temeli", yıkanmamış koyun yünü yağından elde edilen *oesypum* dedikleri bir merhemdi. Dudak ve yanaklara kınadan, *ficus* denilen bir tür yosundan ya da yumuşakçalardan elde edilmiş allıklar sürülürdü. Göz kapaklarının kenarına (is ya da antimon tozundan yapılan) sürmeler çekilmesi ve kaşların karartılarak kalınlaştırılması, Roma tarihinin hemen hemen her döneminde belirgindi. Şakaklar mavimsi bir açık tona boyanır, alınsa alçı ya da üstübeçle beyazlaştırılırdı.

Ayna, en temel gereksinimdi. Kurşundan, tunçtan ya da değerli madenden bir tabakanın üstüne üfleme cam yapıştırılarak yapılan bu gerecin en güzelleri İskenderiye'den getirilirdi. ■

(Mısır'daki) El Faiyum'dan bir kadın portresi. Özenli makyaja dikkat ediniz. *(Floransa, Arkeoloji Müzesi)*

İDRİSÎ'NİN DÜNYA HARİTASI'NDA BUGÜNKÜ TÜRKİYE

Arap Haritacılığının Parlak Bir Örneği El İdrisî'nin Dünya (Avrupa-Asya-Afrika) Haritası:
(Charta Rogeriana 1154)

Kuzeyi yukarıda gösterme kuralı henüz yerleşmemiş, İdrisî güneyi tepeye almıştır. Sicilya'nın Norman kralı II. Roger tarafından bir dünya haritası yapmakla görevlendirilen İdrisî, hem eski haritaları incelemiş hem de veri toplamaları için o zaman bilinen dünyanın dört bir yanına adamlar göndermişti. Bu sayede, sağ alt köşedeki Britanya adalarından sol üst köşedeki Endonezya adalarına kadar, Nil'in başındaki göller, Rusya'daki Volga nehri ve Çin'deki Kanton şehri gibi kendisinin görmediği birçok uzak mevkii belirlemiştir. Arap dünyasını ve civarını zaten iyi bilmektedir. Herhalde Roger'i memnun etmek için, onun akrabası olan Orange hanedanından Normandiyalı William'ın 1066'da Anglosaksonları yendiği Hastings savaşının yerini de göstermiştir. Gerçek boyut ve konumlardan sapmalar içermekle birlikte, çağına göre çok ileri bir eser olan bu haritanın daha iyi anlaşılması için *National Geographic* dergisinin Temmuz 1972 tarihli sayısında yapılmış bir çizimini aktarıyoruz. Burada Arap-İslâm imparatorluğunun milâdi 8'inci yüzyıl ortalarında eriştiği (ve İdrisî'nin zamanına kadar pek az değişen) en geniş kapsamı da gösterilmektedir. Almanya'nın Tübingen Üniversitesi Yakın Doğu Haritaları (TAVO) dizisinde yayımlanmış olan, Arapça adların transkripsiyonlu bir paftasından da karşı sayfada bugünkü Türkiye'nin bulunduğu bölümü veriyoruz.

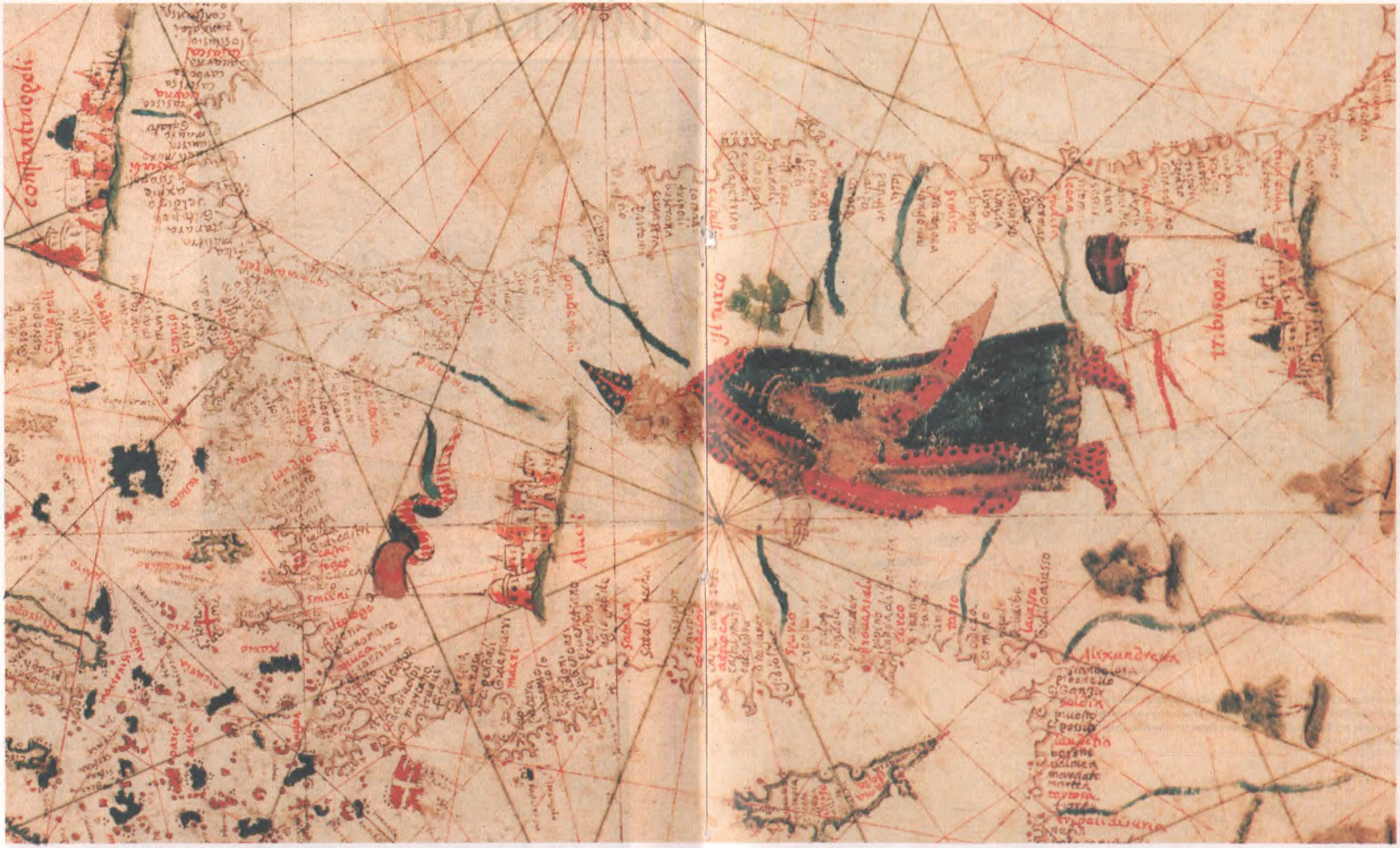

YAZMA BİR AKDENİZ PORTOLANINDA BUGÜNKÜ TÜRKİYE.
1580 yılında Napoli'de Dominico Vigliarolo adlı bir İtalyan tarafından yapılan eserin aslı, halen Batı Berlin'deki Prusya Kültür Varlığı Devlet Kütüphanesi'nin Harita Bölümü'ndedir. (Kart. F 40). Portolanda, İstanbul ve Trabzon'dan sonra, üçüncü büyük liman olarak Makri'nin (bugünkü Fethiye) gösterilmesi dikkat çekiyor.

1583 yılında Padişah III. Murad'a sunulan *Tarih-i Hind-i Garbî* [West Indies, yani Amerika] adlı (yazarının kimliği tartışmalı) yapıt, yeni dünya coğrafyası hakkında verdiği bilgiler açısından ilginçtir. Burada, Doğu Yarımküresi haritasını sunuyoruz.

John Tallis'in 1851'de Londra'da düzenlenen Dünya Sergisi için hazırladığı *Illustrated Atlas*'tan Doğu Yarımküresi.

1950'DEN 2000'E TÜRK PLASTİK SANATLARI

NECLÂ ARSLAN

Ocak-Şubat 1994'te Ankara Atatürk Kültür Merkezi'nde T.C. Merkez Bankası tarafından Çağdaş Türk Sanatı Koleksiyonu I sergisi düzenleniyor. İsmi 1950-2000 olarak belirlenen serginin son derece özenle hazırlanmış bir de kataloğu bulunuyor. Sergi ve katalog hem kapsadığı dönem hem de seçilen eserler açısından "Çağdaş Türk Sanatı" için büyük önem taşımakta. Bu sergi ve katalogla Türk resminin 1950 sonrası döneminde keyifli ve aynı zamanda düşündürücü bir gezi yapıyorsunuz. Kapsadığı dönemden olsa gerek, beni daha çok Türk resminin dönemleri, özellikle de bu dönemlerin oluşmasında payı bulunan ortamların karakteri cezbetti.

Z. Faik İzer, 1974. Kâğıt+guaş, 24x36 "Doğaya Saygı-Paris"

Sanat tarihinin kronolojik değerlendirmesinde dönüm noktalarını büyük siyasal, toplumsal ve ekonomik olaylar belirler. Çağdaş sanatın başlangıcından günümüze değin yaşadığı serüven içinde II.Dünya Savaşı böyle bir dönüm noktasıdır. Çağdaş Batı sanatı değerlendirmelerinde savaş sonrası, daha belirlenmiş bir tarih verilecek olursa 1950, yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilir. 1950, çağdaş Türk sanatı açısından da yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir. Bu durum, tüm Avrupa, Amerika ve gelişmekte olan ülkelerde benzer bazı dönüşümlere yol açan etkenlerle birlikte, Türkiye'ye özgü oluşum ve gelişmelerin de bir sonucudur. Bir başka deyişle, toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşümler nedeniyle çağdaş Batı sanatının girdiği yeni yol, Türkiye'de, 1950'lerin başında yeni siyasal ve toplumsal dönüşümlerin çağdaş sanata açtığı yolla çakışmıştır.

Çağdaş Türk sanatı, 1950 öncesi ve sonrasında, nitelik ve nicelik olarak pek çok yönden farklılıklar gösterir. Bu yazının amacı Türk plastik sanatlarını tarihsel gelişimi içinde yansıtmak değildir. Burada, Merkez Banka-

sı'nın sergisinden yola çıkılarak, Türkiye'de, çevreleyenleriyle birlikte çağdaş sanatın oluştuğu ortamlar üzerinde bazı saptamalar yapılmaya ve bu sergi ile kataloğun önemi çeşitli yönleriyle vurgulanmaya çalışılacaktır.

Türk plastik sanatları, Cumhuriyet öncesi gelişmeler de gözönüne alınacak olursa, 150 yıla yakın bir geçmişe sahiptir. Bu yüz elli yılın ilk yarısı Osmanlı, diğer yarısı Cumhuriyet devri Türkiye'si içindedir. Türk plastik sanatlarının oluşumu ve gelişmesinde Cumhuriyet'e kadar olan dönem, kendi öznel şartları içinde, ikinci dönemi hazırlayan önemli bir zaman dilimi görünümündedir. Başlangıçta askeri okullarda yetişen ressamlar, ardından yurtdışına eğitim amacıyla gönderilenler ve nihayet Sanayi-i Nefise Mektebi, hiç kuşkusuz, plastik sanatların Türkiye'de kabul görmesinde önemli roller üstlenmişlerdir.

1923 yılı, Türk tarihindeki en büyük siyasal ve toplumsal dönüşümlerden birine sahne olmuştur. Cumhuriyet'in ilanının hemen ardından devletin tüm kurumları yeniden yapılandırılırken, burada önceliklerden birini sanat almıştır. Ülke kalkınması ve inkılâp düşüncelerinin memleketin her köşesine yayılması için kültürün önemini kavrayan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin bu paralelde sanat ve sanatçıların üstlenebileceği görevin farkına vardığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kalkınmada önemli görevler üstlenecek gruplar içinde sanatçıların yeri, bu amaçla 1924'te yurtdışına gönderilen ilk kafile incelendiği zaman açık bir şekilde görülür. Ressam ve heykeltıraşlar, diğer meslek gruplarına oranla sayısal olarak daha az değildir.

1924'te yurtdışına giden sanatçıların Paris ve Münih'te toplandıkları görülüyor. Cumhuriyet döneminin ilk sanatçı kuşağını ve Türk plastik sanatlarında ilk düşünsel yönelimleri, 1927-28'de yurda dönen bu sanatçılar oluşturmuştur. Türkiye'ye dönen bir grup sanatçı tarafından kurulan "d Grubu" çağdaş sanat tarihimizde çok önemli bir yer tutmaktadır. Modern Türk resminin oluşumundaki rolü kurulduğu dönemden günümüze değin tartışılmakta olan "d Grubu" için N.Berk şu değerlendirmeyi yapmaktadır: *"Türk ressamının anlayışında, tekniğinde birşeyler değişmeye başlıyordu. Modern devrim 1933'de D Grubu ile gerçekleşti."*[1]

"d Grubu" Kübist, Konstrüktivist, Fov, Dışavurumcu anlayışlardaki uygulamaları ile çağdaş sanatı Türkiye'de yaymaya ve benimsetmeye çalıştı.[2] Ancak öte yandan geleneği içinde "plastik sanatlar" yer almayan Türkiye'de grubun sanat anlayışının kabul görmesi hiç de kolay olmadı ve büyük ölçüde "d Grubu" nedeniyle 1930 ve 40'lar boyunca "sanat meselesi" basının ve aydınların başlıca konularından biri haline geldi. 1930'larda çağdaş sanat Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği ve büyük ölçüde "d Grubu" tarafından sürdürülürken, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür politikaları paralelinde halkın sanat eğitimini sağlamak amacıyla 1932'de Halkevleri kuruldu ve kurum bu işlevini uzun bir süre yerine getirdi. 20.yüzyılın neredeyse ilk yarısının en belirgin özelliği olan devlet-sanat ilişkisinin devletin sanatı himayesi boyutu ilk kez bu sırada güçlü bir şekilde algılanmaya başlanır. 1933-37 arasında düzenlenen Kurtuluş Savaşı ve Türk İnkılâbı sergileri bu uygulamanın ilk somut göstergeleridir. Ancak sergilerin "sanat değeri" açısından başarısız bulunması ve sonraki bazı uygulamalar, devlet-sanat ilişkisi ve sanatın himayesi meselesinin tartışılmasını gündeme getirmiştir. Sanatın himaye edilmesi, Cumhuriyet'in ikinci on yıllık döneminin resmi politikası görünümündedir. Model, 1920' lerin İtalyası, 1930'ların Almanya ve Rusyası'dır. İdeolojilerin yayılmasında oynadığı rolün fark edilmesi ile, resmi politika sözcüleri ve daha pek çok aydın Cumhuriyet inkılâbının geniş kitlelere iletilmesinde sanatın kullanılması düşüncesine destek vermişlerdir. Konunun 1930'lar basınında çok geniş bir yer tuttuğu görülmektedir. Tartışmaların bir boyutunu da bunun ortaya çıkarabileceği problemler oluşturmaktadır. Bu grubun başını Yaşar Nabi çekmektedir. Bir başyazısında şöyle demekte: *"Sanatın en iyi himaye usulü sanatkârın değil doğrudan sanatın himayesidir. Ve sanatın himayesi esasının en doğru tatbik şekli de vücuda getirilmiş eserlerin yüksek bir jüri heyeti tarafından takdir edilecek bir kıymetle satın alınarak teksir edilmesidir... devlet himayesi sanatkârın eserini ortaya çıkarmasında yardımcı olmasıyla sınırlı kalmalıdır"*.[3]

Fikret Mualla, 1966, Tual+Y. boya, 41x33 cm.

A. Dino, 1990, kâğıt+guaş, 50x65 cm "Çiçekleme"

Sanatın devlet tarafından himayesi, 1938'de Cumhuriyet Halk Partisi tarafından başlatılan "Yurt Gezileri Programı" ile bir yıl sonra başlanan ve günümüze kadar sürdürülen yarışmalı Devlet Resim ve Heykel Sergileri'yle daha somut bir nitelik kazanmıştır. Yurt gezileri programı dönemin hemen tüm aydın ve sanatçıları tarafından desteklenmiştir. *"Bu teşebbüs sanatkârı hayâl çerçevesinden tabiate, mütenevvi hayât şartları içerisine, bir kelime ile Anadolu'nun kendisine ulaştırmıştır".*[4] Sanatçıların gerçekleştirdikleri eserler, Parti tarafından düzenlenen sergilerde teşhir edilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi ve Maarif Bakanlığı sergilerden eser satın alarak devlet kurumlarının kendi koleksiyonlarını oluşturma girişimini de başlatmıştır. Devlet destekli Resim ve Heykel Sergileri, uygulamaya başlandığı dönemden bugüne değin çeşitli boyutlarıyla çağdaş sanatımızın gündeminden hiç düşmemiştir. I. serginin açış konuşmasında devrin Maarif Vekili şöyle demekte: *"...sanat duygusu Türkün ruhundan silinmemiş, ayrılmamıştır. Bu duygu kâh sesle, kâh renk ve şekille, kâh mücerret hatlarla daima kendine bir tezahür mercii bulmuştur. Tam inkişafı için Cumhuriyet devrimiz ona yepyeni bir bahar bağışladı."* [5] Bu iki uygulama, 1930 ve 40'lar boyunca, Türk sanatının kendi özüne dönmesi ve biçim-içerik tartışmalarının yoğunluk kazanmasına neden olmuştur. Tartışma boyutunun genişlemesinin bir nedeni de Leopold Levy'nin 1936'da Güzel Sanatlar Akademisi'ne hoca olarak getirilmesiyle daha sonraki süreç içinde resim eğitiminde yeni kavramların vurgulanmaya başlanmasıdır. Bu yöndeki tartışmalar İ.Çallı, H.Onat ve F.Duran'ın emekli olmaları ile yoğunlaşmış ve zaman zaman sertleşmiştir. Olaylar, Temmuz–Ekim 1947 basınında bütün açıklığıyla izlenmektedir.

1930'ların ardından, 1940'ların hemen başında "Yeniler" adındaki grup sanat gündeminde birdenbire ön plana çıkar. Figüratif bir anlayışla toplumsal konulara yönelen grup, aslında, Yurt gezileri ve Resim Heykel Sergileri uygulamasının bir sonucu görünümündedir. Grup, işlediği konularla, beraberinde sanatın propaganda gücünü de gündeme getirmiştir. Dönemin aydınları, siyasi görüşleri paralelinde, grubu destekleyen ya da eleştiren yazılar yazmışlardır. Özellikle M.Şekip Tunç ve H.Ziya Ülken yazılarıyla gruba destek verirken, grup sağ basının kıyasıya eleştirisine uğramıştır. O.Seyfi Orhon *"Resme karşı dikkatli davranmalıyız. Onun palyaço kıyafetine bakmayın. Yüzündeki sahte sanat maskesini koparın. Bakın altından ne çıkacak? Yabancı, kıpkızıl bir ihtilâlci yüzü."* [6] diyerek tartışmaları bütünüyle ideolojik boyuta çekmektedir. Yeniler grubu 1946'da dağılarak üyelerinin bir bölümü Paris'e gitti. Grubun dağılmasıyla Türkiye'de toplumsal gerçekçi eğilimler bir süre için etkinliğini yitirdi. Ancak öte yandan, Paris'te soyut sanatla yakınlık kuran grup üyeleri, 1950 sonrası Türkiye'sinde modern sanatın, çağdaş düşüncenin bir ifadesi olarak kökleşmesi ve özgünlük kazanmasında önemli rol oynadılar.

1950 sonrası Türk sanatı, bir önceki dönemin arayış, mücadele ve deneyleri üzerine oturmuş görünüyor. 1950 sonrası Türk plastik sanatlarının gelişimini belirleyecek en önemli faktörler, kuşkusuz, çok partili yönetim sistemine geçilmesi, parlamenter

demokrasi etkinlikleri ve bunun toplumsal yapıda neden olduğu değişikliklerdir. Erken Cumhuriyet dönemine hakim olan devletçilik ve halkçılık politikaları yerine, zaman içinde liberal ve özel sektöre ağırlık veren politikalar yerleşmeye başlamıştır. Teknoloji ve iletişim sistemlerinin yaygınlaşması, kentleşme, yurtdışına giden bilim adamı ve sanatçılar toplum kültüründe yansımalarını bulurken sanatta da yeni arayışlar başlamıştır. 1950'lerde toplumsal bilincin güçlenmesi ile sanatın ülke gerçekleriyle daha yakından ilgilendiği izlenmektedir. Öte yandan Paris merkezli çalışan bir grup sanatçı ise içerik ve biçim olarak Batı sanat diliyle paralel giden çalışmalar yapmaktadır. Ve böylece, 1950'den itibaren Türk resim sanatında etkin rol oynayacak bu iki farklı görüş, hızını bir oranda yitirerek günümüze kadar uzanan tartışmalara yol açmıştır.[7]

1961 anayasasıyla Türkiye'de, Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu önceki on yıla oranla, daha özgürlükçü bir ortam ortaya çıkmış ve bu sanata da yansımıştır. 1960-70 arasında bir yandan soyut sanatın Batı'daki gelişimi paralelinde iyice yerleştiği ve kendi özgün kimliğine ulaştığı gözlenirken, bir yandan da ülke gündeminin en önemli konularından birini oluşturan toplum ve özellikle köy gerçeği, sanatın biçim ve içeriğinde etkili olmuştur. Bu doğrultuda, 60'lar Türkiye'sinde sağlam ve özgün bir figüratif anlayışın da yerleştiği izlenmektedir. Artık önceki dönemin eski-yeni, akademik-modern tartışmaları yerini soyut-figüratif tartışmalarına bırakmıştır. Ancak, her iki eğilime bağlı sanatçılarda ortak bir özellik göze çarpmaktadır; figüratif ve soyut anlayışta çalışan sanatçıların en büyük esin kaynağı, binlerce yıllık Anadolu kültürüdür.

Bir muhtırayla açılan 1970'ler, toplumsal bunalımın yoğunlaştığı dönem görünümündedir. Dönemin sanatına toplumsal içerikli figüratif bir anlayış egemendir. Öte yandan edebiyatta II.Yeni'nin etkisiyle, Türk resim sanatında gerçeküstü ve bilinçdışına yönelimler olduğu izlenmektedir. Çağdaş Türk resminin gelişim çizgisi içinde Batı'daki bütün eğilimlere rastlanırken gerçeküstü sanat anlayışına yer verilmemiş olması son derece dikkat çekicidir. Bunun nedenleri konusunda henüz kapsamlı açıklamalar getirilmiş değildir. Düş ve fantazi eğilimlerinin 1970'lerin sanatında ortaya çıkışının nedenleri de çeşitli açılardan tartışılabilir. Ancak nedenler arasında dönemin öznel şartlarının olduğu da açıkça görülmektedir. 1970'lerin ortasından itibaren bunalım ve toplumsal hareketlerin tırmanmaya başladığı izlenmektedir. Bu durum edebiyat ve plastik sanatlarda politikleşme olgusunu gündeme getirmiştir. Ancak giderek slogan niteliği kazanması nedeniyle bu eğilimden vazgeçilmiştir.

Türkiye 80'li yıllara 12 Eylül ile girdi. Bu olay ve sonrasındaki uygulamalar, Türkiye'nin toplumsal, ekonomik, kültürel, düşünsel -bu liste istenildiği kadar genişletilebilir- alanlarında büyük sarsıntı ve değişikliklere yol açtı. Ek olarak iletişim sistemleri ve bilgisayar teknolojisinin baş döndürecek bir hızda yaygınlaşması günümüze kadar gelen bu on yılı aşkın sürede sanat üzerinde doğrudan bir etki yapmıştır. Bu etkinin niteliği üzerinde yapılan çalışmalar henüz yeterli oranda değildir. Ancak, öncelikle saptanan olgu, sanat üretiminin eski dönemlerle kıyaslanmayacak derecede arttığı ve çeşitlendiğidir. Çağdaş Türk sanatının terminolojisine Batı ile paralel olarak giren yeni kavramlar, yeni teknik ve eğilimlerle sanatımızda yepyeni bir dönem başlamıştır.

Türk plastik sanatlarının son kırk dört yıllık serüveni, uzun bir aradan sonra toplu olarak kamuoyunun dikkatine ilk kez Merkez Bankası'nın sergisiyle sunuluyor. Henüz bir "Modern Sanatlar Müzesi" olmayan ülkemizde bu serginin önemini tartışmak bile gereksizdir. Kuşkusuz en önemli nokta, serginin katalog haline dönüştürülerek kalıcı kılınmasıdır.

Ülkemizde çağdaş Türk sanatı konusunda çalışan değerli araştırmacı ve sanat tarihçilerinin bulunduğu bir gerçektir. Ancak kültür tarihimizin diğer alanlarıyla karşılaştırıldığı zaman, ortaya konan çalışmaların yeterli sayıya ulaştığını söylemek güçtür. Çağdaş sanat bibliyografyası tamamlanmadan, eserler belgelenmeden; yani olgular tam olarak saptanmadan çağdaş sanatımızı sağlıklı olarak değerlendirmek ve üzerinde teoriler üretmek olanaklı görünmüyor. Batı, uzun bir süre önce modernizmi tartışmaya açmış, enine boyuna sorgulamış ve bunun ardından yeni açılımlara yönelmiştir. Türk sanatının da aynı açılım içinde olduğunu görmekteyiz. Ancak Türk plastik sanatlarının "modern" dönemi henüz tam olarak incelenmiş ve sorgulanmış değildir. Ve bu bulanıklık giderilmediği sürece günümüz sanatını izlemek zorlaşacaktır. Merkez Bankası'nın sergisi bu sorunsalı yeniden gündeme getirmesi açısından da önemlidir. Kataloğun sanat kurulu tarafından hazırlanan giriş bölümünde bu tür sergilere devam edileceği, ayrıca koleksiyonun sanat tarihçileri, sanatçı ve araştırmacıların kullanımına açık olduğu belirtilmektedir. Bu uygulamaların ve kataloglarla kalıcı hale getirilecek dönem, grup ve akım sergilerinin çağdaş sanat serüvenimizin açıklanıp anlaşılmasında önemli katkılar sağlayacağı görüşündeyiz. Sanat kurulunun dediği gibi 1950-2000 bir başlangıçtır ve doğal olarak eksiklikleri vardır. Başlangıçlardan biri olması dileğine katılmamak mümkün değil... ■

1) Nurullah Berk, *Resim ve Heykel Müzesini Gezerken*, Varlık, Haziran 1961, S.551, s.5.
2) Gönül Gültekin, *1950'den Günümüze Türk Resim ve Yontu Sanatlarında Düşünsel Gelişim*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1986, s.17.
3) Yaşar Nabi, *Sanatın Himayesi Meselesi*, Varlık, I.Kanun 1933, S.11, s.1.
4) Refik Epikman, *Yurdu Gezen Ressamlar*, Güzel Sanatlar, 1939, S.1, s.131.
5) Hasan Âlî Yücel, *Birinci Devlet Resim ve Heykel Sergisi Açış Nutku*, Güzel Sanatlar, 1940, S.2, s.2.
6) Orhan Seyfi Orhon, *Türkiye'de Resim*, Çınaraltı, Haziran 1942, S.37, s.1.
7) Semra Germaner, *1950'den Günümüze Türk Resmi*, Sanat Çevresi, Nisan 1987, S.102. s.18.

DÜNYA'NIN TÜRK HALKLARI

1964 yılında hazırlanmaya başlayıp ancak on iki yıl sonra, 1976'da yayınlanabilen ve hacmi 1.500 sayfaya yaklaşan *Türk Dünyası El Kitabı*'ndan (2. bas. 1990) sonra, geçen yıl aynı konuda, ama bu kere yabancı Türkologlarca yazılmış, İngilizce bir kitap çıktı: "*Dünyanın Türk Halkları*".

Bosna Hersck'te Türk Limonatacı.
(Bütün kartpostallar Hakan Akçaoğlu koleksiyonundandır.)

Edirne dolaylarından muhacirler.
(Kartın üstüne 1905 yazılmış, ama arkasındaki posta damgaları 1911 yazbaşına ait: yani Balkan Savaşı)

Uzun yıllar Londra Üniversitesi'nin Doğu ve Afrika İncelemeleri Okulu'nda (SOAS) Türkçe okutan Dr. Margaret Bainbridge'in ikisi Finli, ikisi Amerikalı, ikisi Avustralyalı ve biri Fransız, geri kalan on ikisi İngiliz, toplam 19 uzmanla birlikte hazırladığı bu derlemenin, onun tarafından kaleme alınan Önsözü 1990 tarihini taşıyor. Fakat kitap Kegan Paul International yayınevince (daktilo metinler halinde) 1993'te bastırılmış. Önsöz'den sonra, Jean-Paul Roux'nun yazdığı bir Tarihî Giriş'i ve üç bölümü var. (Kitap toplam XXII+403 s.)

I. Türkî Halklar
1) Afganistan'da (Malcolm Yapp)
2) Bulgaristan'da (Feroze Yasemee)
3) Çin'de (Linda Benson)
4) Kıbrıs'ta (Robin Oakley)

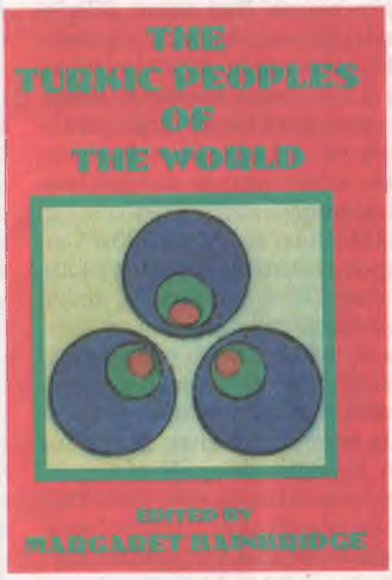

5) Finlandiya'da (Jussio Aro ve Harry Halen)
6) Yunanistan'da (Malcolm Wagstaffe)
7) İran'da (Pierre Oberling)
8) Irak'ta (R. I. Lawless)
9) Moğolistan'da (Alan Sanders)
10) Romanya'da (George Schöpflin)
11) Suriye'de (C. H. Bleaney)
12) SSCB'nde (J. C. Dewdney)
13) Yugoslavya'da (F. C. Carter)

II. Türkiye'de "Dış Türkler" (Andrew Mango)

III. Türk Göçmenler
1) Avustralya'da (Julie Marcus ve Jean Martin)
2) Batı Avrupa'da (William Hale).

Bu önemli kitaptan, 1962-1986 arasında tam yirmi dört yıl BBC'nin Türkçe bölümünü yöneten, Türkiye'de büyümüş gerçek bir poliglot olan (dilimizi de mükemmel

TÜRKİYE: DIŞ TÜRKLER

ANDREW MANGO

Bu inceleme, geçmiş tarihi, şimdi yaşadığı ülkesi, sayıları ve toplumsal örgütlenmesi kesinlikle belirlenebilecek ayrı bir Türk halkı hakkında değildir. T.C. sınırları içine yerleştirilmiş "Dış Türkler" - Türkî olan ya da Türk kökenli oldukları varsayılan göçmenler ve onların çocukları-, bütün ülkeye yayılmış ve türdeşleşmiş çağdaş bir Türk ulusu içinde geniş ölçüde özümlenmişlerdir. Ancak ben burada, o çağdaş ulusu değil, onun köken olarak yabancı topraklardan, ama yakın etnik ve kültürel topluluklardan gelen, kimi bakımlardan kendilerini hâlâ komşularının çoğunluğundan farklı hisseden ve onlarca da öyle algılanan bazı öğelerini inceleyeceğim. Bu insanları, Türkiye'de az sayıda kalan (Ermeni, Monofizit Süryani, Rum) Hıristiyanlar, kalabalık Müslüman Kürtler, o kadar çok olmayan [yine de Yahudilerden kalabalık] güneydoğudaki Müslüman Araplar ve kuzeydoğudaki Lâzlar gibi etnik azınlıklarla karıştırmamak gerekir. Bu azınlıklar (elbette çoğunluğu oluşturan çağdaş Türk ulusu için de yapılması gerektiği üzere) ayrıca ele alınmalıdırlar. Türkiye'nin içindeki "Dış Türkler", terimin olağan anlamında bir azınlık değil, Cumhuriyet sınırlarının dışındaki Türkî halklara uzanan ve bu nedenle de, Pan-Türkik bir bağlamda önem taşıyan gruplardır. Hatta, Türkiye'deki çoğu Türk milliyetçileri, Türkiye'nin dışındaki "Dış Türkler"in içeridekilerden farksız, dolayısıyla da devam edegelen Türk ulusunu-oluşturma süreci için gözönünde tutulabilecek adaylar sayarlar.

Türkiye Anayasası'na göre, Türkiye'nin bütün yurttaşları Türktür (1982 Anayasasının 66'ıncı maddesi). Ayrıca, Türk milleti, Türk devleti ve ülkesi gibi bölünmez bir bütündür ve devletin dili Türkçedir (madde 3). Bu siyasal formülleştirmelerin ötesinde, T.C. nüfusunun etnik bileşimi hakkında veriler saptama girişimi, sayım sonuçları yayınlanırken anadil ve dil dağılım istatistiklerinin artık verilmemesi, zaten bunların açıklandığı dönemlerde de güvenilir olmamaları yüzünden güçleşmektedir. Böyle bir dökümün yapıldığı son sayım yılı olan 1965'te nüfusun yüzde 90'ı (31,4 milyonluk toplam içinde 28,3 milyon kişi) anadilinin Türkçe olduğunu söylemiştir. Bu, 1987'de 52 milyon tahmin edilen ülke nüfusu içindeki etnik Türkler oranının hâlâ üst sınır olmalıdır.

Bu etnik Türklerin büyük çoğunluğu, Anadolulu, "memleket çocukları"dır. "Anadolu Türkleri" teriminin yetersizliği ortadadır, çünkü doğu Rumeli, yani Trakya Türkleri de vardır. Fakat yine de, bazan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etnik Türkleri anlatmak için kullanılan "Osmanlı" terimine uygun bir çağdaş karşılık sayılabilir.[1] Anadolu Türkleri, (Kürtler, Ermeniler, Rumlar ve Elenleşmiş Anadolulular gibi) büyük sayılarda yerel halkları, dört bir yandan gelen göçmenleri ve İmparatorluğun küçüldüğü yüzyıllar boyunca, hemen hemen tamamı Müslüman, bazıları ayrıca da etnik Türk olan sığınmacıları özümlemişlerdir. Bu göçmenlerin ve çocuklarının birçoğu, günümüz Cumhuriyet Türkiyesi'nin topraklarına kademeli olarak gelmişlerdir: Macaristan ya da Sırbistan'dan Makedonya'ya, oradan da İstanbul'a ve Anadolu'ya, yahut Kırım'dan Dobruca ya da Bulgaristan'a, oradan da Türkiye'ye Müslümanlar olarak sığınmışlar ve tedricen özümsenmişlerdir.

Onyedinci yüzyılın sonunda ve onsekizinci yüzyılın başında Macaristan, Transilvanya'dan, Hırvatistan askerî sınırından ve Banat'tan geri çekilen Osmanlı ordusuyla birlikte akan Müslüman sığınmacıların hiçbir yerde sayımı yapılmamıştır. Yunan Bağımsızlık Savaşı'ndan (1821-30) sonra, bütün Müslümanlar yeni Yunanistan Krallığı'nı terk ederken, gelen Mora göçmenleri de sayılmamıştır. Balkanlar'da bağımsız Hıristiyan devletlerinin kuruluşu sırasında çıkan ayaklanma ve savaşlarda da, Sırbistan, Bosna ve Prensliklerden başka Müslümanlar gelmiştir.

Rusya İmparatorluğu'nun Karadeniz ve Kafkaslar'a komşu Müslüman topraklarına girmesi de, Osmanlı ülkesine bir Müslüman göçü başlatmıştır. 1783'te Büyük Katerina Kuban ve Taman yarımadasını ilhak edince, bir hayli Tatar Kırım'ı terk etmişti.

Bu erken sığınmacı akınları hakkında istatistikler yoktur. Türkiye'ye gelenler yavaş yavaş özümlenerek "memleket çocukları" olmuşlardır, ancak yakın yıl-

Nargile içen Giritli Türkler.

Lefkoşe'de Cadde-i Kebir.

larda soyadları seçilirken alınan Moralı, Kili ya da Giray gibi aile anılarını yankılayan adlar, bu insanların atalarının Mora'dan, Besarabya'daki Chilia'dan ya da Kırım'dan geldiğini gösteriyor.

Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan Müslüman göçmenlerin sayıları hakkında yaklaşık doğru tahminler, ancak ondokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren mümkün hale gelmiştir. Buna göre, 1855-62 yılları arasında 210-230 bin Tatar'ın (Kırım ve biraz kuzeyini kapsayan) Tauridia eyaletinden ayrıldığı sanılıyor.[2] 1859'da da 16 bin Nogay'ın Kafkasya'dan Türkiye'ye geldiği söylenmektedir. İbero-Kafkas kökenli Türk-olmayan Müslüman sığınmacılar daha kalabalıktı: Bir Osmanlı raporuna göre, 1856-64 arasında 595 bin Çerkes ülkelerini bırakıp Osmanlı İmparatorluğu'na göçmüştür.[3] De la Jonquière, 1864'te Çerkes göçmelerin sayısını 700 bin olarak vermekte ve bu rakamın 1866'da 1 milyona çıktığını "Osmanlı yazarları"ndan alıntılamaktadır.[4] Bu sığınmacıların bazıları, 1866'da Ruslara isyan eden Abazalardı.[5] 1865'te de 40 bine yakın Çeçen Türkiye'ye göç etmişti.[6] Kuzeyden gelen bu göçler, Kırım Savaşı'nı ve Kafkaslar'da Rus egemenliğinin pekişmesini izlemiştir.

Bir sonraki Müslüman göçmen dalgasını, 1876-78 arasında, Sırbistan ve Karadağ'la, sonra da Rusya'yla yapılan savaşlar harekete geçirdi. Bu konuda, üç yıl için 550 bin, ayrıca 1896 için de 296 bin rakamlarını veren resmî Osmanlı istatistikleri vardır.[7] II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında (1876-1909), Anadolu'da Orhaniye, Muradiye, Selimiye, Süleymaniye gibi Osmanlı hanedan adlarını taşıyan birçok göçmen köyü kuruldu; bu tür isimlendirme âdeti, Balkan Savaşları'ndan sonra da devam etmiştir. Buralara yerleştirilenlerin bazıları, Bulgaristan'ı ve Dobruca'yı geçici olarak vatan edinen Çerkesler, Kırım ve Nogay Tatarlarıydı; diğerleri Türkler yahut Balkanlar'daki muhtedilerin (İslâma dönenlerin) çocuklarıydı. Birçok Çerkesle akrabaları Abazalar, ayrı kimliklerini son zamanlara kadar korudukları Kuzeybatı Anadolu'ya yerleştirilmişlerdir. Eskişehir'deki muhacir ya da göçmen, büyük Kırım Tatarları yerleşimi, günümüzde bile hayli ayrı bir topluluk oluşturmaktadır.

1879 yılıyla Balkan Savaşları'nın başladığı 1912 arasında, sığınmacı akını iyice azalmıştı. Ama Rusya'da eğitim görmüş birçok aydının, çağdaşlık ve ulusallık bilincini geliştirecekleri Türkiye'ye geldikleri dönem de budur. Dağıstanlı gazeteci Mizancı Murat Bey, daha önce, 1873'te gelmişti. Onu Volga Tatarı Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu ile Ali Hüseyinzade gibi Azerbaycanlılar izledi.[8]

Balkan Savaşları (1912-13) ve Birinci Dünya Savaşı, ardından Türk Bağımsızlık Savaşı ile Rus İçsavaşı büyük bir göç dalgası başlatmıştır. 1923 Lozan Antlaşması'nın öngördüğü nüfus mübadelesiyle 400 bin kadar Türk, Yunanistan'dan ayrılmış; Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya'dan da daha birçokları gelmiştir. Bunlar, [Azerbaycan'da kullanılan bir deyişle] ulusçuluk "kaçkın"larıydı. (Ermenistan SSC'nde) Ermenilerin yerlerinden ettiği bazı Azerilerle başka Kafkas Türkleri de öyleydi. Fakat Sovyetler Birliği'nden ayrılanların çoğu, Bolşevizm kaçkınlarıydı. Bunların arasında, Kırım Tatarlarının önderi Cafer Seyyit-Ahmet Kırımer, Azerbaycanlı önder Mehmet Emin Resulzade, önce Türkistan'da sonra Türkiye'de etkinlik gösteren Başkurt siyasetçi ve bilgini Prof. Zeki Velidi Togan vardı.

1935 sayımında, Türkiye sınırları içinde doğmuş 15.195.000 kişiye karşılık, bu sınırların dışında doğmuş 962.000 kişi vardı. Yabancı doğumluların 368 bini Yunanistan'dan, 227 bini Bulgaristan'dan, 158 bini Yugoslavya'dan, 62 bini Romanya'dan, 70 bini de Sovyetler Birliği'nden gelmişlerdir. 1937-46 yılları arasında 114 bin kişi daha geldi.[9] 1965 sayımında hâlâ 903 bin dış doğumlu Türk vardı.[10] Bu rakam, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Bulgaristan göçmenliğinin yeniden başlamasıyla şişmişti. 1980'e gelindiğinde, resmî kayıtlar Bulgaristan'dan toplam 488 bin, Yugoslavya'dan 303 bin, Romanya'dan 122 bin ve Çin Türkistanı'ndan[11] 3 bin göçmenin geldiğini gösteriyordu. Bulgaristan göçmenlerinin sayısı, muhtemelen, 1950-51'de sınır dışına sürülmüş ya da kaçmış 155 bin Türkle, 1968'de yapılan bölünmüş ailelerin birleştirilmesi anlaşması uyarınca Bulgaristan'dan daha düzenli ayrılanları da içermektedir. 1988 Martında, Bulgarların zorla özümleme politikasına etkinlikle karşı koyan birkaç yüz Türk'ün sınırdışı edilmesinden sonra, Türk azınlığının büyük bir bölümü Türkiye'ye akın etmiştir. 1989 yılında Haziranın başından Ağustosun sonuna kadar Bulgaristan'dan Türkiye sınırlarına giren Türklerin sayısı yaklaşık 300 bindi.

Ayrıca (Yunanistan'ın elindeki) Batı Trakya'dan da sürekli bir sızıntı halinde göç eden Türkler olmuştur. O yörede

Silistre'de Türk Kahvehanesi.

Florina'da Türk Cenazesi.

yaşayan Türk nüfusunun, 1923'ten beri 100 binin biraz üstünde aşağı yukarı sabit kalmış olması, oysa aynı dönemde Türkiye nüfusunun dört kat çoğalması, bugün orada bulunanlardan muhtemelen daha çok sayıda Türk'ün Batı Trakya'dan ayrılmış olduğunu düşündürüyor.

Daha başka birtakım göçlerin de, olacağı sanılmaktadır. Örneğin, 1988 yazında, Mesket Türkleri'nin hiç değilse bazılarının Türkiye'ye gelmeyi umdukları yolunda haberler çıktı. Bu insanlar, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Sovyet Gürcistanı'nın Türkiye sınırına yakın bir bölgesinden Orta Asya'ya sürülmüşlerdi ve artık, Türk Özbekler onları istemiyorlardı. Sayılarının 150 dolayında olduğu söylenen bu topluluk, vaktiyle Tiflis'in kuzeybatısındaki Mtskheta'dan ziyade, güneybatısındaki Ahıska (Gürcüce Akhaltsikhe) yöresinde yaşadığı için, kendine Ahıska Türkleri demeyi yeğliyor.

En geniş göçmen yoğunlaşmaları, Türkiye'nin büyük şehirlerinde ve bir de, Hıristiyanların boşalttığı yörelerde görülmektedir. Böyle yörelerden biri, eskiden birçok Rum ve bazı Bulgar yerleşimlerinin olduğu Doğu Trakya'dır. Orayı gezerken, bana biraz abartmayla, "Biz burada hepimiz göçmeniz" dediler. Birçok Bulgaristan göçmeni de, Bursa'nın içinde ve çevresinde yerleşmiştir.

Bir başka iskân alanı da, Ege ve Akdeniz kıyı şerididir. Örneğin, Selânik'ten gelen çok sayıda Müslüman ve bu arada birçok da dönme (yani Sabetaycı Yahudi), İzmir'i kendilerine yeni yurt edinmişlerdir. Hatta Selânik'te çıkardıkları *Yeni Asır* gazetesini de İzmir'e taşımışlardır. Kıyı boyunca kasabalara, adalardan -en çoğu Girit'ten, ama Midilli, İstanköy ve Rodos'tan da- Türkler yerleştirilmiştir. Yerel olarak "adalı" diye tanınan bu insanlar, çevreleriyle tamamen kaynaşmış değillerdir. Girit muhacirleri, Yunancanın bir lehçesini konuşurlardı; eski kuşak hâlâ bu dili kullanmaktadır. Antalya'da ve Akdeniz kıyısının başka yerlerinde de, Kıbrıs'tan gelmiş birçok Türk göçmeni vardır.

Doğu Türkiye'de, 1920 Gümrü (Aleksandropol) antlaşmasıyla geri alınan Kars, Ardahan ve Artvin'de (*elviye-i selâse=üç sancak)* bir hayli boş yer vardı. Bu boşluk, şimdiki Ermenistan'dan ve daha doğudaki yörelerden gelen Azerbaycanlılarca kısmen doldurulmuştur.[12] Bu Azeriler, sıkıştırılırsa, başlıca Türkmenlerin oluşturduğu Anadolu Alevîlerinden ayrılmamak için, kendilerinin Şiî olduklarını söylerler. Türkiye'deki göçmenlerin büyük çoğunluğunun Hanefî mezhebinden Sünnîler olmasının yanı sıra, yegâne büyücek Şiî göçmen grubu, bu Azerîlerdir.

İlginç bir yeni göçmen yerleşimi de, Çin Türkistanı'ndan gelenlerin Karaman'daki köyüdür. Gerek Çin, gerekse Sovyet Türkistanı'ndan, yüksek eğitim görmüş bazı sığınmacılar, büyük şehirlerde yaşamaktadır. Bunlardan kimileri (ya da anababaları) Beyaz Ruslarla birlikte, Sibirya üstünden Mançurya'ya ve Çin'in başka yerlerine kaçmışlar, oradan da İkinci Dünya Savaşı sırasında ve ertesinde Türkiye'ye gelmişlerdir. 1979 Aralık ayındaki Sovyet işgali üzerine, ülkelerine terk eden Türk soyundan birkaç bin Afganlı daha sonra Türkiye'ye yerleştirildiler.

Göçmenlerin birçoğunun Türkiye'de kendi dernekleri ve (iki dünya savaşı arasında çıkan milliyetçi *Odlu* lateşli, yani yiğit] *Azerbaycan* gibi) yayınları olmakla birlikte SSCB'ne karşı ilhakçı (*irredentist*) etkinlikler hükümetçe her zaman engellenmeye çalışılmış ve çoğucası Almanya'dan (bir ölçüde de, savaşlar arasında Polonya'dan) yürütülmüştür.

Türkiye siyasetinde, daha gelişmiş ülkelerden gelen göçmenler, liberal ya da sağcı partilere oy verme eğiliminde olmuşlardır. SSCB'den gelen sığınmacıların bazıları ise, doğal olarak, (1980 askerî darbesinden sonra kapatılan Milliyetçi Hareket Partisi gibi) ırkçı gruplara da yakınlık duymuşlardır, ama bu durumun esas itibarıyla, Sünnî-Alevî ve Türk-Kürt karşıtlıklarının yaşandığı Orta ve Doğu Anadolu'nun karma bölgelerinde yerel kökleri vardı. Genç kuşak Balkan göçmenlerinin arasında bazı Marxistler ve başka radikaller de görülüyordu.

Daha önce, birçok göçmen, özellikle de Rus İmparatorluğu'ndan gelenler, modernistlere karşı İslâm köktendinciliği yanlılarıydı. Türk Bağımsızlık Savaşı sırasında, Kuzeybatı Anadolu'daki (başlıca, Gerede'deki) Çerkes ve Abazaların Mustafa Kemal'e karşı çıkışları Halife-Sultan'a ve İman'a sadakatları ile açıklanabilir.

Doğal olarak, başlangıçta göçmenlerle yerliler arasında sürtüşmeler olmuş, bazı Anadolulu memleket çocukları ülkelerinin ellerinden alındığı duygusuna kapılmışlardır.[13]

Osmanlı İmparatorluğu'nun eski teb'aları olan batılı göçmenlerin Türkiye Türkleriyle, daha yabancı hissedilen doğulu göçmenlere oranla daha fazla ortak yanları vardı.[14]

Osmanlı döneminde göçmenler Müslüman dindaşlar olarak kabul edilir ve böyle nitelendirilirken, şimdi yuvaya dönen "dış Türkler" sayılmaktadır. Bu tanım, artık çok sayıda gayri-Türk ya da gayri-Türkî Müslümanın Türkiye'ye yerleşme olasılığı bulunmadığı için hem hayli doğrudur, hem de bütün Türkî halkların Bulgaristan Türkleri, Azerî Türkler, İdil Türkleri (Volga Tatarları) vb gibi köken ülkeleri belirterek Türk diye betimlendikleri Türkçe kullanıma uygundur.

Türkiye'ye yerleşmiş "dış Türkler"den kaçının sık sık oyun, öykü ve roman karakterlerine sevgiyle yakıştırılan özgün Türkî dilini ya da (Rumeli Türkçesi gibi) şivesini koruduğunu bilme olasılığı elbette yoktur. 1935 sayımında 15.615 kişi anadilinin Tatarca olduğunu söylemişti; ama bunun Kırım Tatarcası mı, Volga (Kazan) Tatarcası mı, yoksa başka bir Türkî dili mi olduğu belli değildir.

"Dış Türkler"e ek olarak, yerel Türkmenlerin de, (özellikle görünüş ve görenekler gibi) bazı bakımlardan Anadolu Türkleri kitlesinden farklı, arada yaşayan (mukim) bir Türk halkı olduğu söylenebilir. Kitabını 1881'de yazan Vicomte de la Jonquière onları ayrı olarak sınıflamış ve sayılarını 300 bin olarak göstermişti (s. 30). Bu ayrım, günümüzde elbette çok daha bulanıktır. Komşu Irak'ta Türkmen (Turakima) terimi, siyasal nedenlerden ötürü, Kerkük ve Erbil bölgelerindeki göçebe Türkmenler ve yerleşik Türkler ayırt edilmeksizin hepsini birden anlatmak için kullanılıyor. Birçok Iraklı Türk, Türkiye'ye göçmüştür. Bunlardan biri de (en ünlü üyesi: Ankara'daki Hacettepe Üniversitesi'ni kuran ve 1980 Eylülünde askerî darbeden sonra, YÖK başkanlığına getirilen pediatri profesörü İhsan Doğramacı olan) Doğramacı ailesidir. Türkiye'ye gelen "dış Türk" göçmenlerin yıllar geçtikçe kendi ayrı kimliklerini yitirmeleri beklenebilir. Fakat ai-

le anılan, yeni göçmenlerin gelmesi, ülke sınırları dışındaki Türklerin ve Türkî halkların çektikleriyle duygudaşlık, Üniversitelerde Türkî dillerin incelenmesi, ulusal ve uluslararası siyaset, Türkiye Türkleri ile dışarıda yaşayan Türkî halklar arasındaki ilişki ve akrabalık duygularını koruyabilir, hatta pekiştirebilir.

Öte yandan, Türkiye'den Birinci Dünya Savaşı ertesinde (ve o zamandan beri daha küçük sayılarda) ayrılan Rum ve Ermeniler Türkçelerini kaybetmişlerdir ya da kaybetmektedirler. 1912'de Anadolu'da yaşayan 1,5 milyon Ermeni'nin (Justin McCarthy, *Muslim and Minorities-the Population of Ottoman Anatolia at the end of the Empire* - New York, 1983-, s. 130) çoğunluğu, birçoğu da anadil olarak Türkçe konuşuyordu. Özellikle Güneydoğu Anadolu'da durum böyleydi (Kerop Bedoukian, *The Urchin*-Londra, 1978-, s. 42). Onlar gibi, aynı dönemde Anadolu'da yaşayan 1,2 milyon Rumun da birçoğu Türkçe bilirdi. Karamanlılar diye tanınan Orta Anadolu Rumlarınınsa tamamı Türk-dilliydi. Gerek Ermeniler gerek Rumlar, Türkçelerini kendi ulusal (ya da dinsel) alfabeleriyle yazıyor, bu dille süreli yayınlar, hatta edebiyat eserleri çıkanyorlardı. Ermeni ve Rum göçmenlerinin Türkçelerini kaybetmelerine karşılık, (çoğu İstanbul'da yoğunlaşan ve toplamı herhalde 50 bini geçmeyen) Türkiye'de kalanları bugün Türkçeyi aksansız konuşmaktadırlar. ■

Saraybosna'dan görünüşler:
Bir kahvehanenin ve dükkânın önünde Türkler, Türk kadını ve Hoca.

1) Örneğin, "Osmanlı"nın "la race conquérante" diye tanımlandığı şu kaynağa bakınız: Vte A. de la Jonquière, *Historie de l'Empire Ottoman* (Paris, 1881), s. 30-31.
2) M. Pinson, "Russian policy and the emigration of the Crimean Tatars to the Ottoman Empire, 1854-62," *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, I (Ankara, 1972), II-III (Ankara, 1974). Stanford J. ile Ezel Kural Shaw (*History of the Ottoman Empire*, cilt II; Cambridge, 1977; s. 116'da), "1854-75 yılları arasında yalnız Kırım'dan 1,4 milyon Tatar Osmanlı İmparatorluğu'na göçtü" derlerken abarttıkları hemen hemen kesindir.
3) *Encyclopaedia of Islam*, (yeni basım) II, 25b.
4) De la Jonquière, *a.g.e.*, s. 34-35.
5) *EI*, I, 101b.
6) *EI*, II, 18a.
7) Shaw, *a.g.e.*, s. 117.
8) Bernard Lewis, *The Emergence of Moderm Turkey* (Oxford, 1961), s. 189 ve 343; Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey* (McGill, 1964), s. 321.
9) DİE, *Small Statistical Abstract*, 1948, s. 87 ve 107.
10) *Türkiye İstatistik Yıllığı*, 1968, s. 37.
11) Emniyet Genel Müdürlüğü'nün Mart 1980'de bana verdiği bir belgeye göre, "ve diğer ülkeler" den.
12) 1976'da bana Kars'ta serbest girişim yanlısı Adalet Partisi'ni destekleyenlerin çoğunluğunun bu Azerbaycanlı göçmenler olduğunu söylediler. Bunun sebeplerinden biri, belki, ticaretin Azerbaycanlılar arasında, Anadolulu Türklerden daha gelişmiş olmasıdır.
13) Yunanlıların yenilmesinden kısa bir süre sonra, 1922 yılında TBMM'ne verilen bir önergeyle, milletvekili seçilebilmek için Türkiye sınırları içinde doğmuş ya da belirli bir seçim bölgesinde en az beş yıl ikamet etmiş olma koşulu getirilmek istenmişti. Mustafa Kemal'in kendisini elemeyi amaçlayan bu öneri, ondan şu ünlü yanıtı almıştı:
"Maalesef, doğduğum yer, bugünkü hudutlar haricinde kalmış bulunuyor. Herhangi bir intikap dairesinin de beş senelik mütemekkini değilim.. bunda benim katiyen bir kasıt ve kabahatim yoktur. Bunun sebebi, bütün memleketimizi, milletimizi yok etmek isteyen düşmanların hareketlerinde muvaffak olmaktan kısmen menedilememiş olmasıdır. Eğer düşmanlar tamamen maksatlarına muvaffak olmuş olsalardı, Allah muhafaza etsin, buraya imza koymuş olan efendilerin dahi memleketleri hudut haricinde kalabilirdi."
UNESCO Türkiye Milli Komisyonu'nun İngilizce yayını: *Atatürk* (Ankara, 1963), s. 130.
14) Kendisi de bir göçmen olan Atatürk, bir kızgınlık anında, Azerbaycan (Karabağ) doğumlu profesör Ahmet Ağaoğlu'na aşağılayarak "sığıntı" diyebilmişti. Ağaoğlu, ona şöyle cevap verdiğini iddia etmektedir (Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, s. 138):
Bir yandan bütün dünyanın Türk ırkından, Türk milletinden geldiği tezini ortaya atıyorsunuz, diğer taraftan hududumuzdan iki saat ötedeki halis Türk ve yazık ki esir bir yurttan Türk'ün hürriyetini muhafaza etmeğe muvaffak olmuş kısmına gelen, yine halis bir Türk'e sığıntı diyebiliyorsunuz. Bu ne korkunç bir tezattır...

TÜRKİYE'DE SİYASAL PARTİLER TARİHİNE KATKI-I*

HÜRRİYET VE İ'TİLÂF FIRKASI'NIN İLK PROGRAMI VE NİZÂMNÂMESİ[1]

PROF. DR. TARIK ZAFER TUNAYA'NIN ANISINA SAYGI İLE

MEHMET Ö. ALKAN

حریت و ائتلاف فرقه‌سی پروغرامی

و

نظامنامه‌سی

Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası, II. Meşrutiyet Döneminin ilk değil, ama en büyük ve en güçlü muhalefet partisidir. Tarık Zafer Tunaya'nın belirttiği gibi Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası, "...yönetime egemenliğini günden güne koymakta bulunan İttihat ve Terakki'nin karşısındaki tüm muhalefet ırmaklarının döküldüğü bir göl olmuştur."[2] Bu Parti üzerine bilimsel tek monografiyi yazan Ali Birinci'nin de belirttiği gibi İttihat ve Terakki mensublarında bir telâş ve endişe uyandırmış olan bu Parti, 21 Kasım 1911'de kurulmuş ve 1 Ocak 1913'de resmen, 23 Ocak 1913'de ise fiilen kapanmıştır.[3]

Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası'nın kuruluşundan yirmi gün sonra, 11 Aralık 1911'de, İstanbul mebusluğunun boşalması üzerine ara seçim yapılmıştı. Seçimde İttihatçılar, İstanbul için Mehmed Memduh Bey'i aday göstermişlerdi. Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası'nın adayı ise Tahir Hayrettin Bey'di. Yapılan seçimde, İttihatçıların adayı tek oy farkla seçimi kaybetmiş, İ'tilâfçıların adayı kazanmıştı.[4] Bu durum, aynı zamanda İttihat ve Terakki'ye yönelik muhalefetin de ne denli arttığının kanıtıydı. Bu nedenle, yaklaşık bir yıl sonra, Meşrutiyet'in 1912'de yapılan ikinci genel seçimi sırasında İttihatçılar tam bir baskı ve korku ortamı yaratarak oyların muhalefete gitmesini engellemek istemişlerdi. Seçim sırasında askerî ve sivil devlet memurlarının seçime müdahale etmelerinin yanı sıra, başkasının adına oy kullanmak, oy sayımı esnasında hile yapmak gibi yolsuzluklar da seçim sonucuna gölge düşürmüştü. Sandık başına giden Osmanlı yurttaşları, İttihatçıların fiili saldırıları ve baskılarıyla da karşı karşıya kaldıkları için bu seçimler dönemin muhaliflerince "dayaklı seçim" ya da "sopalı seçim" olarak adlandırılmış[5], siyasal tarihimize de bu adla geçmiştir.

Çok partili ilk siyasal deneyimin yaşandığı yıllarda kurulan Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası'nın bizim burada çevrim yazısını sunduğumuz nizâmnâme ve programı büyük bir olasılıkla Fırka'nın ilk nizâmnâme ve programıdır.[6] Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası'nın tek kongresinin 2-9 Haziran 1912 tarihlerinde yapıldığını biliyoruz. Bu "yegâne" kongre esnasında, Partinin program ve nizâmnâmesinde Rumlar ve Ermeniler ile parti arasında yapılan anlaşmaya uygun olarak değişiklikler de yapılmıştır. Örneğin, Programın 27. maddesinin bu anlaşmaya uygun olarak değişikliğe uğradığı anlaşılmaktadır.[7] Sayın Ali Birinci'nin yayınladığı Program ve Nizâmnâme ise kendisinin de belirttiği gibi muaddel (değiştirilmiş) olanıdır.

İncelediğimiz kadarıyla Sayın Ali Birinci'nin Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası'nın Programı ile ilgili olarak Tarık Zafer Tunaya'ya atfettiği iki yanlışı da düzeltmek istiyoruz. İlki Sayın Ali Birinci'nin yazdığı gibi Tarık Zafer Tunaya, Programı kullanırken yalnızca *Salname-i Servet-i Fünûn*'a bakmamıştır.[8] Kendisinin ***Opus Magnum***'u olan *Türkiye'de Siyasi Partiler* adlı yapıtının gerek ilk baskısında[9] ve gerek *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt:I İkinci Meşrutiyet Dönemi*[10] adlı genişletilmiş ikinci baskısında belirttiği gibi 1327 yılında yayınlanan metni de kullanmıştır. Ancak Tunaya, hangi metni kullandığını her iki baskıda da belirtmemiştir. İkinci olarak, Sayın Ali Birinci'nin belirttiği gibi "...Tunaya, onun (Programın) 25, 26, ve 57. maddelerini herhâlde dalgınlık eseri olarak, kitabında verememiştir..."[11] demektedir. Gerçekten de ikinci baskıda Programın üç maddesi atlanmıştır. Ancak ilk baskıda 71 maddelik tam metin verilmiştir.[12] Büyük bir olasılıkla bu üç madde dizgi sırasında atlanmış olmalı.[13] Oysa Sayın Ali Birinci kitabını hazırlarken Tunaya'nın yalnızca genişletilmiş ikinci baskısını değil ilk baskıyı da kullanmıştır. İkinci baskıdaki eksikliklerin ardında bilinçli bir irade aramak türünden bir yaklaşımın pek doğru olmadığını düşünüyoruz.

Hiç kuşku yok ki bu Program ve nizâmnâme hakkında bizi aydınlatacak ilk kişi bu Parti üzerine bilimsel tek çalışmayı yapmış olan Sayın Ali Birinci'dir. Bir araştırmacı olarak bizi heyecanlandıran bu belgenin, *Birgivi* risâlesini *Bir Köy Risâlesi* biçiminde okuyan birinin azizliğine uğrayarak bu kitabın peşine düşen ve bunu pek eğlenceli bir biçimde yazmış olan Sayın Ali Birinci'yi de sevindireceğini umuyoruz.

HÜRRİYET VE İ'TİLÂF FIRKASI PROGRAMI VE NİZÂMNÂMESİ

(BASIM YERİ, BASIMEVİ VE BASIM TARİHİ YOK)

HÜRRİYET VE İ'TİLÂF FIRKASI'NIN PROGRAMI

MAKSAD-I TEŞEKKÜL

Madde 1- Hürriyet ve İ'tilâf (Entente libérale) Fırkası'nın esâs ve maksad-ı teşekkülü her türlü vesâit-i kanûniye ile Memâlik-i Osmâniyye'de meşrûtiyyet-i hakikiyyenin te'min-i cereyânına, anâsır-ı muhtelife-i Osmâniyye arasında -her unsurun hayât-ı ictimâîye ve faâliyyet-i tabiîyyesi mahfûz kalmak üzere- hakikî bir vahdet-i siyâsiyyeye te'sisine ve vatan-ı Osmâniyye'nin dûçâr olduğu mehâlikin ve avâmilinin izâlesiyle Osmanlı saltanatının te'min-i âtîsine çalışmakdır.

MEVÂDD-I ESÂSİYYE

Madde 2- Meclis-i Meb'ûsân hey'et-i icrâiyyesinin veyâhûd nuzzârdan birinin icrâât ve netâyici hakkında suâl ve istîzâh ve tahkikat-ı teşrîiye (Anket parlamenter) (s.1)14 hakkını bir sûret-i gayr-ı mahdudada hâizdir. Suâl mûcib-i kanâat olamazsa istîzâha tebdîl olunabilir. Gerek bu sûretle ve gerek re'sen istîzâh üzerine tazırın (nâzırın olacak M.Ö.A.) vereceği izâhât Meclisce kâfi görülmez ve o nâzıra, yâhûd hey'et-i vükelâya beyân-ı i'timâd olunmazsa nâzır, yâhûd hey'et sakıt olur. Suâl ve istîzâh icrâ'sı için ekseriyyet karârına hâcet yokdur. Ancak nâzırlar lüzûm görürse suâl ve istîzâha verilecek cevabın te'hirini Meclis'den taleb etmek hakkını hâizdirler. Bir madde hakkında tahkikat-ı teşriiye icrâ'sı aded-i mürettebin lâ-akal humsu tarafından taleb-i vukua vâbestedir. Meb'ûsân her biri esrâr-ı siyâsiyye ve askeriyyeden mâadâ devâir-i resmiyyeden arzu eylediği evrâkı görmek ve malûmâtı kâmilen istihsâl etmek hukukunu hâizdir. Kanûn-ı Esâsî'nin (38)inci maddesi bu sûretle ta'dîl edilecekdir.

Madde 3- Meslis-i Meb'ûsân'ın hakk-ı murâkabesini îfâ ve vükelâya i'timâd veya adem-i i'timâd i'tâsı husûslarında madde-i ânifede gösterildiği vechile Meclisin re'y ve karârı bilâkayd ü şart cârîdir. Ancak vazîfe-i teşriiyesinin îfâsında Meclisle hey'et-i hükûmet arasında ihtilâf-ı nazar hâsıl olur ve tarafeyn ısrar eder ise Kanûn-ı (s.2) Esâsî'nin otuzbeşinci madde-i muaddelesi tatbîk olunacakdır. Madde-i mezkûre bu sûretle tasrih ve 73 üncü madde ona göre tashih edilecekdir.

Madde 4- Meclis-i Meb'ûsân intihâbatının doğrudan doğruya re'y-i âmm ve ekseriyyet-i mutlaka ile icrâ'sı ve devâir-i intihâbiye için teşkîlât-ı mahsûsa vücûda getirilmesi Fırka'nın fikr-i esâsîsi cümlesinden ise de memleketde tecrübe ve terbiye-i esâsîyenin buna müsâid olacağı zamana kadar iki derecede intihâb usûlü ibka' edilecek ve yirmi yaşını ikmâl etmiş olanlar hakk-ı intihâbı hâiz olub müntehib-i evvel ve sânîler ve meb'ûslar için mükellefiyet-i mâliye aranılmayacakdır. İntihâb müntehibler için aynı zamanda hem hak, hem bir vazîfe-i vataniyedir. Binâen aleyh her müntehibin bu vazîfeyi îfâ etmesi zarûrî ve mecbûrîdir. İntihâbatın serbestisi ve re'y-i hafînin her türlü müdâhâleden masûniyeti te'min edilecekdir. Me'mûrîn-i devlet me'mûren bulundukları vilâyet dâhilinde ve asâkir-i şâhâne ve jandarma erkân ve ümerâ ve zâbitân ve etrâdı hiç bir mahâlde hakk-ı intihâbı hâiz olamaz. İntihâb-ı meb'ûsân kanûnu bu esâslara göre tanzîm olunacakdır.

Madde 5- A'yân a'zâsının lâ-akall nısfının (s.3) müntehab olması Fırkamızca mültezem ise de intihâba esâs olan müessesât-ı medeniyye henüz memleketimizde vücûda gelememiş olduğu cihetle bu esâsâtın husûlüne kadar â'yânın kemâkân taraf-ı pâdişâhîden intihâb edilmesi kabûl edilmişdir. Ancak Meclis-i Â'yân'a dâhil olmak için lâ-akall on sene vükelâlık, büyükelçilik, vâlîlik ve ordu müşîrliği ve kazaskerlik ve feriklik vezâifini hüsn-ü îfâ edenler meyanında umûr-u devletde hidemât-ı memdûhası mesbûk ve müteârif ve üç def'a meb'ûsluğa intihâb edilmiş bulunanlar arasında ef'âl ve âsâr-ı umûmun vüsûk ve i'timâdına mazhar zevâtdan bulunmak veyâhûd patriklik hahambaşılık me'mûriyyetini îfâ eylemiş ma'zûlînden olmak ve kırk yaşınından aşağı bulunmamak lâzımdır. Â'yân a'zâlığına bu sûretle intihâb olunan zâtın â'yânlık sıfâtını iktisâb eylemesi evsâf-ı mezkûreyi hâiz olub olmadığı hey'et-i umûmiyye-i â'yânca ba'dettetkîk intihâb-ı vâki'n ekseriyyet-i mutlaka ile tasdîkine menutdur. Binâen aleyh Kanûn-ı Esâsî'nin altmış birinci ve altmış ikinci maddeleri bu esâsa göre ta'dîl olunacakdır.

Madde 6- Meclis-i Â'yân'ın hey'et-i vükelâya karşı hakk-ı suâli vardır. Suâl-i vâki'n cevabı Meclisce (s.4) kanâatbahş olmazsa Â'yân riyâsetinden Meclis-i Meb'ûsân riyâsetine bir tezkere yazılarak Meclis-i Meb'ûsân'ın nazar-ı dikkâtî celb olunur. Yazılan tezkere Meclis-i Meb'ûsân'ca üç gün zarfında behemehâl kırâat ve müzâkere edilerek karâr verilir. Kanûn-ı Esâsî'ye bunu müeyyid bir madde ilâve edilecekdir.

Madde 7- Meclis-i Â'yân levâyih-i kanûniyeyi kabul ve tasdik eylediği gibi umur-u mâliyeyi taalluk etmeyen kavânîni esbâb-ı mucibe serdiyle kamilen red veya tadil ederek Meclis-i Meb'ûsân'a iade edebilir. Â'yân ve Meb'ûsân hey'etleri arasında vaz'ı kanûndan dolayı ihtilâf zuhûr ederse te'lîf-i efkâra çalışmak hey'et-i vükelânın vazîfesidir. Bu te'lîf mümkün olamadığı hâlde hey'et-i vükelâ Meclislerden birinin re'yini tercih etmeğe mecbûrdur. Meclis-i Â'yânın re'yini tercih ederse o hâlde vükelâ ile Meclis-i Meb'ûsân arasında ihtilâf-ı nazar hâsıl olmuş demek olacağı cihetle üçüncü maddede beyân olunan sûrete göre tatbîk-i muâmele edilir. Meclis-i Meb'ûsân'ın re'yine iştirak eylediği hâlde Madde-i muhtelif fiha gelecek devre-i intihâbiyeye kadar te'hir edilir. İntihâbat-ı cedide ile teşekkül edecek Meclis-i Meb'ûsân da evvelki meclisin re'yinde ısrar ederse artık o sûret (s.5) Meclis-i Â'yân için mecbûriyülkabüldür. Kanûn-ı Esâsî'ye bu asla göre bir madde ilâve edilecekdir.

Madde 8- Bütçenin kabûl ve tasdîki evvelbeevvel Meclis-i Meb'ûsân'a âiddir. Meclis-i Â'yân vükelânın muvâfakatıyle taklil-i masârif hakkında ittihâz-ı karâr edebilirse de masârifi tezyid edemez.

Madde 9- Zât-ı hazret-i pâdişâhî hey'et-i icrâiyyece emr-i idârede, me'muinin (me'mûrînin olacak M.Ö.A.) azl ve nasbına velhâsıl icrâ' vazîfesine âid olarak ittihâz ve arz edilen mukarrerât ve ma'rûzât üzerine taleb-i izâhât ve ma'rûzât-ı varideyi red veya kabûl etmek hakkını hâizdir. Kanûn-ı Esâsî'nin muaddel 28, 29 uncu maddeleri bu esâsa göre ta'dîl edilecekdir.

Madde 10- Badema Kanûn-ı Esâsî'nin bir veya bir kaç maddesinin icâb-ı hâl ve vakte göre ta'dîline lüzûm görülerek bu babda hey'et-i vükelâ cânibinden veya â'yân ve meb'ûsândan bir zât tarafından teklif vuku bulduğu hâlde teklif eden Â'yândan ise lüzûm-u ta'dîl hey'et-i â'yânca badet tasdîk Meclis-i Meb'ûsâna gönderilir. Hey'et-i vükelâ tarafından veya meb'ûsândan biri cânibinden teklif vuku' hâlinde doğrudan (s.6) doğruya Meclis-i Meb'ûsân'da mevkiî-i tezekküre konulur. Ta'dîl teklifi bu sûretle Meclis-i meb'ûsânca bilmüzâkere aded-i mürettebin sülüsan ekseriyyetiyle lü-

zûm-u ta'dîle karâr verilirse ta'dîlât o meclisin hitâm-ı devre-i intihâbiyesine kadar icrâ' edilemez. İntihâbat-ı cedideyi müteakib içtima edecek Meclis-i Meb'ûsân Â'yânla birlikte Meclis-i Umûmî-i Milli hâlinde içtima ederek ta'dîlâtı bilmüzâkere ittihâz edeceği karârı tasdîk-i şâhâneye arz eyler. Müddet-i intihâbiyenin hitâmını beklemeğe vakt ü hâl müsâid olmayacak derecede müstacel ise Kanûn-ı Esâsî'nin ta'dîline evvelâ Meclis-i Meb'ûsân ve bade Meclis-i Â'yân tarafından aded-i mürettebin sülüsan ekseriyyetiyle karâr verilirse Meclis-i Meb'ûsân münfesih olur ve nihâyet üç ay zarfında yeniden intihâb icrâ' olunarak müteakiben Meclis-i Â'yân ile biliçtima ta'dîli hakkında ittihâz-ı karâr eder. Kanûn-ı Esâsî'nin 116 ıncı maddesi bu sûretle ta'dîl edilecekdir.

Madde 11- Kanûn-ı Esâsî'nin bâlâda beyân olunan sûretlere ifrâğına lüzûm görülen mevâddan mâadâ kâffe-i ahkâmı Fırka'nın Programında müttehazdır.

Madde 12- Vükelânın mes'ûliyyet-i siyâsiyye ve cezâiyye (s.7) ve mâliyyesinin derecâtını ve sûret-i tatbîkiyesini gösterir bir kanûn-u mahsûs âcilen tanzîm olunacakdır.

Madde 13- Hükûmetin idâre-i örfiyyeyi ilân edebilmesi hakkı takyîd ve idâre-i örfiyye müddeti tahdîd edilecekdir. Bu esâsa göre âcilen bir idâre-i örfiyye kanûnu tanzîm edilecekdir.

BÜNYÂN-I DEVLET

Madde 14- Devlet-i Osmâniyye'nin dîni dîn-i İslâmdır. Bu esâs-ı kadîmi muhâfaza ile beraber zâten şeriât-ı muhammediyye ile müeyyed ve Saltanat-ı Seniyyece de öteden beri müttehaz olduğu üzere devletçe resmen tanınmış olan mezâhibe mensûb cemâât-ı gayr-ı müslimenin serbesti-i âyînleri ve bilcülme hukuk-u dînîyyeleriye imtiyâzât-ı meshebiyeleri kemâkân mahfûz tutulacakdır.

Madde 15- Asrın mizâcı ve medeniyyet-i hâzıra ile ahâlî-i memleketin ilcâ' ve ihtiyâcı yek diğeri ile te'lîf olunarak, bünye-i devletde birkaç asırdan beri âraz olan velın ve inhitâtın izâlesi ve terakkiyât-ı medeniyyenin Memâlik-i (s.8) Osmâniyye'ye teshîl-i duhûlü esbâbı istihzâr edilecekdir.

Madde 16- Fırkamızca ittihâd-ı anâsır gayesi ancak anâsır ve akvâm-ı muhtelifenin menfaat-i hakikiyyelerinin yekdiğeriyle ve vahdet-i Osmâniyye ile te'lîfinde aranılacakdır.

Madde 17- Millet-i Osmâniyye'yi teşkil eden anâsır ve edyân-ı muhtelife ashâbından her birinin vahdet-i Osmâniyye'yi haleldâr etmemek şartıyla dînî, edebî, ilmî ve iktisâdî mesâî-i müştereke ve münferide sarf etmeleri ve bu maksatla kendi mezheb veya kavmiyetlerine has her türlü müessesât-i ilmîyye ve iktisâdiyye teşkil eylemeleri serbestdir. Her kavm mensûb olduğu dînîn menâfi'ine ve akvâm ve edyân-ı sâirenin hukuk-u mütesâvîyesine taarruz etmemek şartıyla- bilâmâni' hizmet edebilir. Hükûmet-i Osmâniyye'nin bu türlü teşebbüsâta karşı ittihâz edeceği hatt-ı hareket hiçbir kavm ve unsurun diğerinin hukukuna tecâvüz etmemesine ve bilhâssa vahdet-i Osmâniyye maksad-ı aksâsını ihlâl edecek harekâtda bulunmamasına dikkat etmekle beraber anâsır ve akvâm-ı muhtelifenin kâffesine bilâtefrik ve istisnâ' muâvenet-i mümküne-i kanûniyyeyi siyyânen îfâdan ibâretdir.

Madde 18- Akvâm-ı Osmâniyye'den birinin hey'et-i (s.9) umûmiyyesi veyâhûd herhangi unsur ve dîne mensûb olursa olsun alelıtlak efrâd veya cem'iyyât tarafından vahdet-i siyâsiyye-i Osmâniyye'yi ihlâle müstaid her türlü teşebbüs vuku'u vatan-ı Osmâniyye karşı derece derece hıyânet ve cinâyetdir. Hürriyyet-i vicdân ve hürriyyet-i kavmiyyeyi yalnız bu nokta tahdîd eder. Ve bu da bir kanûn-u mahsûsla sarîhan ta'yîn edilecekdir.

MAÂRİF-İ UMÛMİYE

Madde 19- Tahsîl-i ibtidâî mecbûrî ve meccânîdir. Nâhiye merkeziyle nüfûsu ikibin ve daha ziyâde olan karyelerde ve şühur ve kasabâtın ikibin nüfûsu hâvî her kısmında erkek ve kız çocukları için mekâtib-i ibtidâiyye ve kurâ'-yı sâirede ve pek küçük köylerin münâsebet-i mevkîîyesine göre birkaçı birleştirilerek en münâsibinde köy mektebleri te'sis olunacak ve yekdiğerinden gayet uzak ve dağınık hânelerden müteşekkil köylerde mektebden istifâde edebilmek üzere mektebin yanına talebe meskeni inşâ' ve te'sis edilecekdir. (s.10)

Madde 20- Köy mekteblerinde ve alelumûm mekâtib-i ibtidâiyyede tedrisât lisân-ı mahâlli ile icrâ' edilecekdir.

Madde 21- Tahsîl-i ibtidâî ile tahsîl-i i'dâdî arasında üç senelik rüşdiyye tahsîli vardır. Tahsîlin bu derecesi mecbûrî değilse de meccânîdir.

Madde 22- Tahsîl-i ibtidâî taammüm ve tevessü' ederek ahâlînin terbiye-i fikriyye ihtiyâcı tezâyüd ettikçe mekâtib-i i'dâdîye de o nisbetde teksir olunacak ve bu mektebler hâlkın istifâdesine en ziyâde yarayacak sûretde memleketin en münâsib noktalarında te'sis edilecekdir.

Madde 23- Mekâtib-i i'dâdîyede şâ'yân-ı nazar-ı dikkat âsâr-ı isti'dâd ibrâz eden fakir gençlerden bilmüsâbaka ihrâz-ı tefevvuk edenlerin mekâtib-i âliyede ikmâl-i tahsîl etmesi için taraf-ı hükûmetten tahsîsât-ı kâfiye i'tâ olunacakdır. Osmanlı mekâtib-i âliyesinde ikmâl-i tahsîl teden (eden olacak M.Ö.A.) şâkirdândan aynı evsâfı hâiz olanlar teşebbüs-ü şâhsîde muvaffakıyyeti te'min için bilmüsâbaka masrafları taraf-ı hükûmetten verilerek Avrupa'ya i'zâm olunacakdır.

Madde 24- Kurâ' mekâtibiyle mekâtib-i ibtidâiyyenin (s.11) nevâhice te'sis ve idâresi ve mekâtib-i rüşdiyyenin tensîk ve idâresi vilayât meclis-i umûmiyyesine mevdû' vezâif-i mühimmedendir. Maârif hissesi iâneleri tamâmen mahâllelerine terk olunarak nevâhî ve vilayât bütçelerinde evvelbeevvel işbu mekâtibin masârifine tahsîs olunacakdır.

Madde 25- Mekâtib-i umûmiyye Programlarının esâsı yalnız me'mûr yetiştirmek değil nesl-i cedidi mücâdele-i hayâtda galebeye hazırlayacak ve teşebbüs-ü şahsiyye müstaid edecek terbiye ve ma'arifeti ihsâr eylemeğe ma'tûf ve binâen aleyh Programlar daha ziyâde amelî olacakdır. Maârif-i umûmiyye kavânîn ve nizâmâtının bu asıllara göre tertib ve tanzîm edilmesi Fırkamızca mukarrerdir.

Madde 26- Dârülfünûn'un teşkilât ve tedrisât ve idâresinin Avrupa Dârülfünûnlarına tamâmen tatbîki esbâbı istikmâl olunacakdır.

Madde 27- Buraya kadar zikr olunan mektebler mekâtib-i resmiyyeden olub bunların hâricinde te'sis edilen ve âtîyen edilecek olan mekteblerin kaffesi mekâtib-i husûsiyyeden ma'dûddur. Fırkamız bilâtefrik-i cins ü mezheb (s.12) her unsurun terakkiyât-ı ilmîyesini vatan-ı Osmânî için dâimâ büyük bir fâide olarak kabûl eder. Binâen aleyh efrâd-ı milletin münferiden ve akvâm ve cemâât-ı muhtelifenin müştereken ilmî ve edebî ve dînî her türlü mekâtib te'sisine hakları Fırkamızca müttehaz bir asıldır. Bu türlü müessesât için yalnız merci'nden ruhsat almak ve Programlarını beyân etmekle beraber tedris edilen ve edilecek olan kitablardan birer nüshasını merci'ne tevdî' eylemekden başka bir kayd yokdur. Mekâtib-i husûsiyyeden me'zûn talebe - o mektebin Programları muâdili bulunan mekâtib-i resmiyye programlarına tevâfuk ettiği hâlde- bir derce yüksek olan mekâtib-i resmiyyeye bilâimtihân duhûl hakkını hâizdir. Devletin mekâtib-i husûsiyye üzerinde hakk-ı nezâreti ve şerâit-i sıhhiyye ve ahlâkıyyenin te'minine hâdim olan hakk-ı teftişi bilâtefrîk cins ü mezhep cümlesi için siyyândır.

Madde 28- Milletin alelumûm seviye-i ma'arifet ve terbiyesini a'lâsı için şühur ve kasabâtda kütübhâneler, kırâat salonları, terbiyevî ve sanâî dersler, konferanslar, müzeler, velhâsıl fünûn, edebiyyât ve sanâyi'e hâdim müesseselerin güşâd ve idâresine Fırkamız bezl-i mesâî edecekdir. (s.13) Bunların kısmen hükûmet, kısmen idâre-i mahâlliye ve kısmen cem'iyyât ve efrâd ma'arifetiyle vücûda getirilmesi için muâvenet-i ciddiyye îfâsı fırkamızın vezâifindendir.

SİYÂSET-İ HÂRİCİYYE

Madde 29- Emniyyet-i hâriciyyemizi istihsâl için bilcümle devletlerle idâme ve te'min-i hüsn-ü münâsebâta i'tinâ' olunmağla beraber menâfi'-i devletin icâbâtına göre devletlerin bazısı veya bazıları ile bilittifâk bir meslek-i sâlim ittihâz olunacakdır.

Madde 30- Siyâset-i hâriciyyemizdeki matmah-ı nazar hiçbir devlet ve milletin hukukuna taarruz ve memleketine tecâvüz olmayıb kendi mülkümüzün tamâmiyyeti dâiresinde istikbâlimizi te'min, istiklâlimizi muhâfazadan ibâretdir.

SİYÂSET-İ DÂHİLİYYE

Madde 31- Aksâm-ı Memâlik-i Osmâniyye idâre-i siyâsiyyede (s.14) merkeze merbût ve vahdet-i memleket hâlelden masûn bulunmağla beraber bazı vilayât-ı Osmâniyyenin husûsiyyet-i ahvâli kavânîn-i muvakkate-i istisnâiyye ile idâresini müstelzimdir. Kıtaât-ı muhtelife ahâlîsi arasında irfân ve terbiye-i siyâsiyye i'tibâriyle mevcûd olan tefâvüte ve her mahâllin isti'dâd ve mizâc-ı mahsûsasına tevâfuk edecek ve kıtaât-ı muhtelifenin bil'âhire tesâvî-i ahvâlini müeddî olacak sûretde usûl ve kavâid ittihâz olunacakdır.

Madde 32- İdâre-i vilayât; tevsî'-i me'zûniyyet ve tefrik-i vezâif kaidesine teffîk (tevfîk olacak M.Ö.A.) edilecekdir. Maârif gibi umûr-u nâfıa ve zirâat ve ticaret ve sanâyi'e müteallik husûsâtın menâfi'-i esâsîye-i devlete veya vatan-ı Osmânî'nin müdâfaasına temas eden ve nefî ve zararı bir vilâyete inhisâr etmeyerek bütün millete veya bir kısmına şâmil olan mevâddan mâadâ kâffesi idâre-i mahâlliyeye terk edilecek ve kavânîn ve nizâmât-ı lâzımeye göre tanzîm olunacakdır. İdâre-i merkeziyyede dahi muhtelif devâir-i resmiyye rüesâsının hukuk ve vezâifini tevsî' ve buna mukabil mes'ûliyyetleri ta'yîn edilecekdir.

Madde 33- Memâlik-i Osmâniyye'de -kıtaât-ı ma'mûreden (s.15) bed' ile- nevâhî teşkîlâtı icrâ' edilecekdir. Yek diğerine yakın köylerden münâsib miktarı mevkîfen sühûlet ve münâsebet ve ahâlîsi arasında mümkün mertebe mücâneset gözetilmek sûretiyle toplanarak nüfûsu ikibinden dûn ve onbinden ziyâde olmamak üzere nâhiyeler vücûda getirilecekdir.

Madde 34- Nâhiyelerin meclisleri ve müdîrleri müntehab, fakat kâtib ve tahsîldârları taraf-ı devairden mansûb ve muvazzaf olacakdır.

Madde 35- Nâhiye devletce teşkîlât-ı idârîyenin esâsı olduğu gibi, kendi kendine hayât-ı mahsûsa sâhibi bir ferd-i ictimâî hâlinde bulunacakdır. Binâen aleyh kavânîn ve nizâmât ve evâmir-i devletin neşr ve ilân ve tatbîk ve icrâ'sı ve zâbıta-i adliyye ve nâfıa vazîfeleri nâhiye müdîrine mevzû' ve bu vazifeler için nâhiye meclisi hey'et-i müşâvere sıfâtını hâiz olacak ve diğer tarafdan köy mektebiyle nâhiye mekteb-i ibtidâiyyesinin ve maâbidin ve makabirin, nâhiyeye âid orman ve baltalıkların ve su yollarıyla çeşmeler ve pazar mahâllerinin ve mer'aların ve nâhiye yollarının ihdâs ve idâre ve ta'mîri velhâsıl nef'i ve zararı nâhiyeye münhasır husûsât hakkında karâr ittihâzı (s.16) ve nâhiye bütçesinin tanzîmi ve inde'llüzûm "sistem adisyonel" vaz'ı nâhiye meclisine ve mukarrerâtın cihet-i icrâiyyesi müdîre âid bulunacakdır.

Madde 36- Nâhiye meclisi, meclis-i meb'ûsân ve mecâlis-i umûmiyye intihâbatının kanûnunu sû-i isti'mâlâttan beri olarak icrâ'sına dikkat ve nezâret etmek ve tekâlîf-i devletin tarh ve tevzî' ve cibâyetinde mugayir-i usûl ve adâlet ahvâl vuku'na mahal vermemek ve tahrîr-i nüfûs ve emlâk husûsâtında beyân-ı re'y ile hukuk ve vezâifini hâiz olacakdır.

Madde 37- Müdîrin vesâit-i icrâiyyesi nâhiyede jandarma neferâtı ve orman korucularıyla köy bekçileri olacakdır.

Madde 38- Bu esâs nâhiye mecâlis intihâbatını te'min ve tatbîkatını icâb-ı memlekete tevfîk edecek sûretde bu nevâhî tanzîm olunacakdır.

Madde 39- Şehir ve kasabalarda nâhiye meclisleri vazîfesi belediyye meclislerine ve müdîrin zâbıta-ı adliyye ve mânia vazîfesinden vezâif-i belediyye reîslerine âid olacak (s.17) ve nüfûsu kırklbinden altmışbine kadar olan şehirlerde iki belediyye hey'eti teşkil edilecek ve daha ziyâde nüfûsu olan yerlerde hey'etler o nisbetde taaddüd edecekdir.

Madde 40- Belediyye hey'etleri müteaddid olan şehirlerde bir hey'et-i umûmiyye-i müntehibe bulunacak ve belediyye rüesâsından biri hey'et-i umûmiyyece riyâset-i ûlâya intihâb olunarak İstanbul'a nisbetle şehr emini vazîfesi bu reîs-i evvele tevdî' edilecekdir.

Madde 41- Bu esâslara göre teşkîlâtı ve intihâbatı ve vezâifi mübîn belediyye kanûnu tanzîm olunacakdır.

Madde 42- Teşkîlât-ı idârîye i'tibâriyle memâlik-i Osmâniyye sancâklara taksîm edilecek ve her sancâğın vüs'at ve hudûdu ihtiyâcât-ı hâliye ve âtîyeye tevâfuk etmek üzere teşkîlât yeniden icrâ' olunacakdır.

Madde 43- Teshîl-i idâre için sancâklar icâbı kadar kazâlara münkasım olacak, fakat bir livâ dörtden ziyâde kazâyı ihtivâ' edemeyecekdir. Livâlarda mutasarrıf, kazâlarda kaymakam bulunur. Bunlardaki meclis-i idâreler yalnız me'mûrînden mürekkeb ve münhasıran umûr-u idâre ile meşgul olacakdır. (s.18)

Madde 44- İç dört ve nihâyet beş livâ cem' edilerek vilâyet teşkil yani vilâyât-ı mevcûdenin hudûd-u teşkîlâtı ihtiyâc-ı memlekete göre yeniden tanzîm edilecekdir.

Madde 45- Her vilâyet kendine âid işlerde hayât-ı mahsûsa sâhibi bir zümre-i ictimâiyye olacak ve a'zâsı intihâb-ı meb'ûsân kanûnuna tevfîkan müntehib bir meclis-i umûmîsi ve bir husûsî büdçesi bulunacakdır.

Madde 46- Meclis-i umûmî nef'i ve zararı yalnız o vilâyete has olan umûrda hakk-ı teşriie hâiz ve kâffe-i vezâifde nâhiye meclislerine mürci' olacakdır. Bu meclis senede iki def'a evkat-ı muaayyenede ictimâ' edecek ve mün'akid olduğu zamanlarda dâimî sûretde vâlînin hey'et-i müşâvere-i icrâiyyesi olmak üzere a'zâsından beş kişi intihâb edilecekdir. Müzâyede, münâkasa, bey' ve şirâ' gibi husûsât ve bilumûm makbûzât ve medfûât ve meclis-i umûmî mukarrerâtından muhtâc-ı müzâkere olan mevâdd bu beş zâtdan mürekkeb ve vâlînin riyâsetinde mün'akid meclis-i husûsî karârıyle icrâ' olunacakdır.

Madde 47- Her vilâyetde bir vâlî bulunacakdır. (s.19) Vazîfesi; Evvelâ merkez-i devletle cereyân edecek kâffe-i muhâberâtın merci' olmak emniyyet ve âsâyişin muhâfazası için ledelhâce tedâbîr-i fevkalâde ittihâz ve icâb eden nikata cihet-i sâireden kuvâ-yi külliye-i zâbıta ve ta'lîmât-ı devletin tatbîk ve icrâ'sıyla mükellef olan me'mûrîni ve bilhâssa me'mûrîn-i mülkiyyeyi dâimî teftiş ve murâkabe altında tutmak ve me'mûrîn aleyhinde şikâyât vuku'nda bittedkik lâzım gelen muâmele-i kanûniyyeyi derhâl icrâ' eylemek. Sânîyen vilâyet meclis-i umûmîsine riyâset etmek ve bu meclisin mukarrerâtının te'min-i icrââtı esbâbını istikmâl ve takib ile her ictimâ'ında meclise ve üç ayda bir dâhiliyye nezâretine raporlar vermek ve vilâyet husûsi bütçesinde murakkam meblağın ahz ve sarfı için emr i'tâ eylemek velhâsıl meclis-i umûmî mukarrerâtının icrâ'sında vilâyetin şahs-ı mütemessili sıfâtında bulunmakdır.

Madde 48- Vilâyet kanûnu bu esâslara göre tanzîm olunacak ve doğrudan doğruya vâlî maiyetindeki me'mûrînin kimlerden mürekkeb ve ne ile muvazzaf olacakları da tesrîc (tasrîh olacak M.Ö.A.) edilecekdir.

Madde 49- Âsâyiş ve inzibat ve emniyyet polis (s.20) ve jandarma hey'etlerine mevdû'dur. İhtilâl gibi umûmî bir şûriş zuhûr etmedikçe kuvve-i askeriyye te'min-i âsâyiş vazîfesiyle meşgul edilmeyecek ve binâen aleyh jandarma mevcûdînin ihtiyâc-ı hakikî derecesine iblâğıyle müddet-i muvazzafa-i askeriyye iki seneye tenzil olunacak ve ahvâl-i âdiyyede efrâd-ı nizâmiyyeye vazife-i askeriyye-

leri mümkün mertebe memleketlerine yakın kıtaâtda îfâ ettirilecekdir.

Madde 50- Jandarma ve polis hey'etleri bulundukları mahâllerdeki me'mûrîn-i mülkiyyeye ve binnihâye vâlilere tamâmiyle merbût olacak ve jandarma polisin vezâif-i merbûtiyyetleri ve derece-i mes'ûliyyetleri kanûn-u mahsûs ile mevzû'en ta'yîn edilecekdir.

Madde 51- Me'mûriyyet için Kanûn-ı Esâsî'de mevcûd olan şerâit-i istihdâmdan mâadâ takyîdât olamayacağı gibi cins ve mezheb de düşünülmez. Ancak ehliyet ve kifâyet ve me'mûrun hâl ve şânıyla mahâll-i me'mûriyyetinin icâbâtı arasındaki muvaffakıyyet nazar-ı i'tibâra alınır.

Madde 52- Bilumûm me'mûrînin usûl-ü intihâb ve ta'yînini ve hukukunu ve alelderecât mes'ûliyyetlerini mübîn bir kanûn-u mahsûs tanzîm edileceği gibi terfî' ve terakkilerinin (s.21) ve tekaüdlerinin de ve kavâid-i adl-i hakka tevfiki maksadına göre kavânîn-i hâzıra ta'dîl olunacak ve erkân ve ümerâ ve zâbitân-ı askeriyyenin emr kumanda ve terfî'leri hakkında ayrıca bir kanûn-u mahsûs tanzîm edilecekdir.

Madde 53- Bütün me'mûrînin siyâsî cereyânlar hâricinde bulunması selâmet-i vatan muktezâsı olduğundan asâkir-i şâhâne zâbitân ve efrâdı gibi bilumûm me'mûrîn-i mülkiyye ve adliyye ve zâbitenin fırka ve cem'iyyât-ı siyâsiyyeden birine intisab ile hâiz olduğu nüfûz-u hükûmeti o fırka veya cem'iyyet lehinde isti'mâl eylemelerinin bir kanûn-u mahsûs ile men'i fırkaca mültezemdir.

Madde 54- Kanûn-u cezâ ile matbûât kanûnu icâbât-ı hürriyyete tevfîkan ta'dîl edilecekdir.

SİYÂSET-İ İKTİSÂDİYYE

Madde 55- Ormanların, madenlerin işletilmesini, fabrikalar te'sisini, zürâ'ın terakkisini velhâsıl servet ve umrânın tezyidîni mûcib olacak teşebbüsât-ı husûsiyye (s.22) ve şahsiyyeye âid olan mevâni' külliyen izâle edilecek ve bu husûsât hakkında vaz' olunacak kavânîn ve nizâmâtın hedefi irae-i teshîlât olacakdır.

Madde 56- Ecnebî sermâyedârânın memlekete duhûlü teshîl olunmağla beraber ahâlî-i memleketin rekabet-i ecnebiyye altında ezilmemesini te'min için esâslı bir siyâset-i iktisâdiyye ittihâz edilecekdir.

Madde 57- Arazi-i emriyye-i hâliyenin sûret ve şerâit-i münâsibe ile fukara ve göçebe ahâlîye tevzî' hakkında bir kanûn-u mahsûs tanzîmi fırkaca mültezemdir.

Madde 58- Vilâyatda erbâb-ı teşebbüse mu'tedil şerâitle ikrâzâtda bulunabilecek müessesât vücûda gelmesine çalışılacakdır.

Madde 59- Emvâl-i gayr-ı menkulenin servet-i mütedâvile hâline gelmesini te'minen icâb eden kavânînin tanzîmi esbâbına teşebbüs olunacakdır.

Madde 60- Hayât-ı memleket için şimdiki hâlde zirâât mektebleri, tecrübe ve numûne tarlaları, âlât-ı zirâiyye i'mâlâthâne ve ta'mîrhâneleri te'sis ve ta'mîmine (s.23) ve zirâât bankalarının bir müssese-i müstakile hâline ifrâğına ve henüz idrak edilmemiş mahsûl üzerine akçe ikrâz edecek derecede tezyid-i fevâidine ve ticaret odaları gibi zirâât odalarının ikmâl-i teşkîlâtına çalışılacakdır.

SİYÂSET-İ MÂLİYYE

Madde 61- Mükellefinin kudretine ve adâlet ve müsâvât esâsına tevâfuk etmek lâzım gelen tekâlîf-i devlet; sûret-i tarh ve cibayeti i'tibâriyle mükellefinin terfihini mûcib olacak sûretde ta'dîl edilmekle mahsûlât-ı zirâiyyenin tekâlîf-i tazyıkıyeden âzâde kalmasına dikkat ve havâyic-i zarûriyyeden olan mevâddan bilvâsıta alınacak vergilerin dahi mümkün mertebe tahfîfine gayret edilecekdir. Masârif-i devletde israfâtâ aslâ müsâmaha edilmeyerek hükûmetin bilcümle masârifi kat'a hesâbâta göre ta'yîn edilecekdir. Siyâset-i mâliyyenin esâsı behemahâl mütevâzin bütçe tanzîmi maksadına ma'tûf olacakdır. Vâridât-ı devletin sarfına me'zûn olanlar sıkı ve şiddetli bir murâkebeye tâbi tutulacakdır. (s.24)

Madde 62- Düvel-i ecnebiyye ile akd olunacak ticaret mukavelenâmelerinde siyâset-i mâliyemiz ta'rife esâsına müstenid olacakdır. Fırkamızca Balkan Gümrük İttihâdı şâ'yân-ı müzâkere görülür.

Madde 63- Devletçe alınıp satılacak kâffe-i emlâk ve eşyâ'nın bey' ü şirâ'sı muâmelâtı bir merkezde toplanmak için bir müdîriyyet-i umûmiyye teşkiline teşebbüs edilecekdir.

EVKAF VE CEMÂÂT

Madde 64- Fırkaca ittihâz olunan esâsa göre Hükûmet-i Osmâniyye'nin hukuk ve vezâifi Osmanlı sıfâtını hâiz olan bilumûm efrâd ve anâsır hakkında seyyânen cârî olacağına ve cemâât-ı gayr-ı müslime ötedenberi sırf kendilerine âid umûr ve husûsâtı âncemââtin ruiyyet ve icrâ' etmekde bulunduklarına mebnî Osmanlılar arasında müsâvât-ı kâmile hâsıl olmak ve şahsiyyet-i ma'neviyyesi hükûmetin ihâta-ı siyâsiyyesi içinde gaib olarak bir vesâyet bilüzûm altında hiss-i teşebbüsden mahrûm kalmış (s.25) bulunan cemâât-ı islâmiye mevcûdiyyet-i hakikiyye ihrâz edebilmek üzere cemâât-ı sâire ile aynı hukuk ve vezâifi hâiz bir cem'iyyet-i islâmiye teşkîlâtına ehemmiyet-i mahsûsa verilerek bunun için lâzım gelen kavânîn âcilen tanzîm ve tatbîk edilecekdir. Kanûn-ı Esâsî'nin 111inci maddesi bu esâsa göre ta'dîl olunacakdır.

Madde 65- Evkaf Nezâreti evkaf müdîriyyet-i umûmiyyesi şekline vaz' olunacak ve meclis-i idâresi cemâat-ı islâmiye tarafından bilintihâb ta'yîn edilecekdir.

Madde 66- Vilâyât ve mülhakatı evkaf müdîr ve me'mûrîni müdîriyyet-i umûmiyye tarafından mensûb olacak ve fakat mahâlleri cemâat-ı islâmiyesi tarafından müntehib birer meclis-i idârenin nezâret ve murâkabesiyle îfâ-yı vazîfe eyleyecekdir.

Madde 67- Evkaf ve vâridât-ı vakfiyye-i mevcûdenin hermin muhteremine ve Kudüs-ü şerîfe ve İstanbul'a vesâir bilâd-ı cesîmedeki cevâmi'-i kebîreye velhâsıl bir mahâldeki vâridâtın diğer mahâllerde bulunan muhtas lehlerine merbûtiyyeti kemâkân bâkî kalacak ve bu türlü evkafın yalnız hibâyet vâridâtı husûsunun tanzîm ve ıslahı ve fakat hem vâridât ve hem sarfiyâtı mahâllerine muhtas olan vakıfların ez her cihet (s.26) idâresi mahâlleri evkaf meclisleri ma'arifetiyle icrâ' edilecekdir.

Madde 68- Evkaf-ı islâmiyenin şu asla göre idâresini te'min etmek üzere kâffe-i tafsîlât ve teferruâtı şamil bir kanûn-u mahsûsun serian tanzîm ve tatbîki Fırkamızca mukarrerdir.

Madde 69- Mekâtib-i husûsiyye-i islâmiyenin teşkil ve tensîk-i idâresi cemâât-ı islâmiyeye tevdî' olunarak cemâât-ı sâire gibi cemâat-ı islâmiye dahi terakkiyât-ı dînîye ve edebîye ve ilmîyesini idâre ve te'mine iktidâr olunacakdır.

Madde 70- Cemâât-ı islâmiye ile evkaf-ı islâmiye idârelerinin münâsebet ve revâbıtı derecesi bâlâda beyân olunan iki kanûnda mevzû'en ta'yîn olunacakdır.

Madde 71- Cevâmi' ve mesâcid-i şerîfe gibi medreselerin dahi vâridât ve sarfiyâtını tanzîm ve idârelerini tensîk ve talebe-i ulûmun maîşetlerini terfiye ve tedris ve tahsîli ihtiyâc-ı zamana göre ıslah etmek vazîfesi cemâat-ı islâmiyenin nezâret-i kanûniyesi altında bulunmak üzere evkaf müdîriyyet-i umûmiyyesine mevdû" olacakdır. (s.27)

NİZÂMNÂME-İ DÂHİLÎ

VEZÂİF-İ ESÂSÎYE VE ŞERÂİT-İ DUHÛL

Madde 1- Esâsât-ı Meşrûtiyyeti takviye, beynelanâsır hakikî bir âheng-i i'tilaf te'sis etmek ve idâre-i hükûmete mülkün terakki ve umrânına müsâid bir cereyân-ı sâlim vermek için "Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası" nâmıyla siyâsî bir fırka teşkil edilmişdir.

Madde 2- Yirmi yaşını ikmâl edib hukuk-u medeniyyesine mâlik olan ve cinâyetle mahkûm ve sû-i ahvâl ile müştehir olmayan her Osmanlı Si-

yâsî Programda münderic şerâit dâiresinde fırkaya dâhil olmak hakkını hâiz olduğu gibi istediği zaman istifâ salâhiyyetine dahi mâlikdir. Fırka'ya dâhil olmak için Fırka efrâdından birinin delâleti ve bulunduğu mahâldeki meclis-i idârenin inzimâm-ı muvâfakati lâzımdır. Fırka'ya dâhil olacak zevât kudret ve hamiyyetlerine göre duhûliye (s.28) ve şehrî bir mikdar-ı muayyen i'tâsında muhtardırlar. Fırka nâmına vuku'u bulacak vasiyyet ve hibeler şer'î ve kanûni olmak üzere kabûl edilecekdir.

Madde 3- Fırka'nın esâs teşekkülü Siyâsî Programının kabûl ve tervîcinden ibâret olduğundan bunun hâricinde Fırka efrâdı hiçbir karâr ile takyîd edilemeyecekdir.

Madde 4- Fırka'nın müretteb olan Siyâsî Programını tervîc ve tatbîk vazîfesi Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası'nın mümessili olan Fırka-i Meclis-i Meb'ûsân'a âiddir. Gerek Dersaâdet ve gerek taşralarda bulunacak Fırka merkez ve şu'belerinin vazîfesi mesâg-ı kanûniyi hâiz olan kâffe-i vesâit ile zikr olunan program mündericâtını neşr ve ta'mîme ve Fırka mensûbiyyetini teksire ve intihâbatda Fırka mensûbînînden ehl ve muktedir olanlarının meb'ûsluğa intihâbını teshîl ve te'mine çalışmakdır.

Madde 5- Fırka'ya mensûb efrâddan hiçbirinin gerek Fırka'ya âid mevâdd için me'mûrîn-i hükûmete mürâcaat ve gerek Fırka nâmına hükûmetle te'sis-i münâsebet etmeğe hakkı yokdur. Öyle bir harekete cür'et edenler bittedkik hareket-i vâkıa sübût bulduğu takdirde Fırka'dan ihrac ve matbûât ile ilân edilecekdir. (s.29)

TEŞKİLÂT

Madde 6- Hürriyyet ve İ'tilâf Fırkası'nın umûmî merkez-i idâresi İstanbul'da olacak ve efrâdı on kişiyi mütecâviz olan her mahâlde İstanbul merkeziyle bilmuharebe usûl-ü kanûniyesi vechile şu'beler teşkil edilebilecekdir. İndelhâce İstanbul'da dahi şuabât teşkil olunacakdır.

Madde 7- Fırka'nın İstanbul umûmî merkezinde bir reîs ve iki reîs-i sânî ile ondört a'zâdan mürekkeb bir meclis-i idâre bulunacakdır. A'zâdan biri kitâbet, diğeri de veznedârlık vezâifini deruhde edecekdir.

Madde 8- Her şu'benin meclis-i idâresi bir reîsden başka biri kâtib ve biri veznedâr olmak üzere aded-i efrâda göre altıdan ona kadar a'zâdan mürekkeb olacakdır.

Madde 9- Dersaâdet merkezinde ve büyük şu'belerde ayrıca muvazzaf kâtib istihdâm olunabilecekdir.

Madde 10- Her şu'bede senede bir def'a Mayıs'ın (s.30) bidâyetinde o şu'beye mensûb umûm efrâddan mürekkeb mahâlli bir kongre ictimâ' edecekdir.

Madde 11- İstanbul'da Meclis-i Meb'ûsân'ın hitâm-ı devre-i ictimâiyyesinde Fırka'nın İstanbul'da bulunan umûm müntesibininden ve adedin kesretine mebnî mümkün olamadığı hâlde efrâdın onda bir nisbetinde ve her hâlde yüz kişiden dûn olmamak üzere bilintihâb gönderecekleri murahhaslardan mürekkeb bir merkezî kongre in'ikad edecekdir.

Madde 12- Her sene Meclis-i Meb'ûsân'ın güşâdından onbeş gün evvel Fırka'ya mensûb â'yân ve meb'ûslardan ve bir de merkez ve şuabât kongreleri tarafından ta'yîn ve i'zâm edilecek murahhaslardan mürekkeb bir umûmî kongre in'ikad edecekdir.

Madde 13- Fırka dâhilinde ârâ-yı müntesibini hakkıyla tecelli ettirmek husûsunda ekseriyyet kaide-i sâlimesinden ayrılmamak maksadıyla kongrelere murahhas ta'yîninde şu'beler için dâimâ nisbet-i adediye nazar-ı i'tibâra alınacak ve aded-i müntesibini elliyi tecâvüz eden her şu'benin birden ziyâde murahhas gönderebilmesi ve elliden sonra beher yüz kişinin bir murahhas intihâb edebilmesi sûretiyle elliden (s.31) efzûn olan adedler için yüzde bir nisbeti gözedilecek ve Fırka'nın teşkîlâtı inkişaf ettikçe bu nisbetin muhâfazası müşkilatı dâî' olursa şu'belerin umûmuna seyyanen tatbîk edilmek üzere yüzde nisbeti umûmî kongre karârıyla tenkıs veyâhûd esbâb-ı ma'kûse dolayısıyla tezyid edilebilecekdir. Ancak umûmî kongre a'zâ-yı müntehibesi a'zâ-yı tabiyye olan â'yân ve meb'ûsân yekûnünden lâ-akall bir fazla olacakdır.

İTHABAT (**İntihâbat** olacak M.Ö.A.)

Madde 14- Meclis-i idâreler; Her sene ictimâ' edecek merkezî ve mahâlli kongreler tarafından ekseriyyet-i ârâ ile intihâb edilecekdir.

Madde 15- Meclis-i idârelerin reîs, kâtib ve veznedârı mensûb oldukları mecâlis-i idâre tarafından re'y-i hafî ile intihâb olunacak ve şuabât intihâbı derhâl merkeze bildirecekdir. (s.32)

MECÂLİS-İ İDÂRE VEZÂİFİ

Madde 16- Meclis-i idâreler Fırka'nın Siyâsî Programını beynelahâlî vesâit-i makbûle-i kanûniyye ile neşr ve ta'mîm ederek Fırka efrâdını teksir etmek ve intihâbatda Fırka mensûbînînden zevât-ı muktedirenin meb'ûsluğa intihâbını teshîl ve te'mine çalışmak vazîfe-i esâsîyesini icrâ' için lâzım gelen tedâbîri icâb-ı hâl ve mevki'e icrâ' için lâzım gelen tedâbîri icâb-ı hâl ve mevki'e göre karârlaştırmak ve icrâ' etmek ve "Cem'iyyetler Kanûnu"nun yedinci maddesi mûcibince tutulması lâzım defterleri kayd ve zabt etmek ile mükellefdir.

Madde 17- Mecâlis-i idâre Fırka'ya mensûb efrâd arasında mevcûd olmak lâzım gelen ittihâd-ı efkârı ve samimiyyet-i uhuvveti idâme için esbâb-ı lâzımeye tevessül edecek ve her hâlde oradaki bilumûm efrâdın nokta-i temas ve ittisâli olacakdır.

Madde 18- Her mahâlde Fırka'ya mensûb olsun olmasın bilâistisnâ' bütün Osmanlıların tenvir-i efkârı ve tehzib-i ahlâk için konferanslar ve gece dersleri i'tâsı ve kitabhâneler ve mektebler te'sisi ve risâleler (s.33) ve imkân varsa cerâid-i mevkute ve hattâ yevmiyye neşri mecâlis-i idârenin vezâifindendir.

Madde 19- İşbu vezâifin îfâsı için lâzım olan meblağı suver-i münâsibe ile tedârik ve yoluyla sarf etmek vazîfesi dahi mecâlis-i idâreye mevdû'dur. Mecâlisin karârı olmadıkça hiçbir akçe ahz ve sarf edilemeyecekdir. Şu'belerden merkeze akçe irsâli mecbûriyeti yokdur.

Madde 20- Meclis-i idâre reîsi esnayı müzekeratda icrâ'-yı riyâset ve rûznâme-i müzâkerâtı tanzîm etmek ve kanûn-u mezkûrun dokuzuncu maddesinde taaddüd ve beyân olunan muâmelâtı îfâ eylemek vazîfesiyle mükellef ve ittihâz olunacak mukarrerâtın zabt ve tahrîri vazîfesi de kâtibe âiddir. İrad ve masârifin evrâk-ı müsbitesiyle beraber tescîl ve tanzîmiveznedârın vazîfesidir.

Madde 21- Mecâlis-i idâre haftada lâakall iki def'a ictimâ edecek ve alettevâlî dört ictimâ'da bilâözr bulunmayan a'zâ müsta'fî add edilecekdir.

Madde 22- Meclis-i idâre her iki ay nihâyetinde veznedâr tarafından o aya mahsûs olarak tanzîm olunacak hesâbâtı hâvî cedveli tedkik ve tasdîk (s.34) ederek musaddak bir sûretini Dersaâdet merkezine irsâl edecekdir.

Madde 23- Meclis-i idârede a'zânın nısfı mevcûd olmadıkça müzâkereye ibtidâr edilemez ve verilecek karârlar mevcûdun ekseriyyetiyle ittihâz olunur.

Madde 24- Mecâlis-i idâre hey'et-i merkeziyyeden yalnız Siyâsî Programın tatbîkatı hakkında vâkî' olacak ta'lîmât ve irşâdâta tevfik muâmele etmek ve şayed bunlarda oraca tatbîk ve icrâ'sı mümkün olmâ'yân şeyler varsa onları esbâb-ı mûcibesiyle beraber merkeze bildirilmeğe mecbûrdur. Bunun hâricindeki mevâdda her şu'be hürriyyet-i harekâta mâlikdir. Ancak umûmî kongre mukarrerâtı her hâlde vâcibülicrâ'dır.

Madde 25- Mecâlis-i idâre gerek re'sen, gerek merkezin iş'ârı üzerine icrâ' edecekleri teşebbüsât ve tedâbîrin suver ve derecât-ı icrâiyyesi hakkında her üç ayda bir merkeze bir rapor göndermekle ve bu müddet zarfında yeniden Fırka'ya dahil olanları veya kat'-ı münâsebet edenler varsa onları bildirmekle mükellefdirler.

Madde 26- Her şu'benin meclis-i idâresi bir senelik teşebbüsât ve ic-

rââtı ve hesâbâtı hakkında kongreye bir rapor i'tâsına mecbûrdur. (s.35)

Madde 27- Merkez meclis-i idâresi şu'be meclis-i idârelerine mahsûs olan bâlâdaki vezâifi İstanbul için tatbîk ve icrâ' etmekle beraber vezâif-i mezkûrenin şuabât idârelerince hüsn-ü îfâsına nezâret ve onlara mümkün olduğu kadar muâvenetle de mükellefdir.

Madde 28- Merkeze âid olan teşebbüsât ve icrââtın derecât ve semerâtını sene nihâyetinde bir raporla merkezî kongreye ve kongrelerden gelecek raporları telhis ile mecmû hakkında umûmî bir rapor tanzîm ederek onu da umûmî kongreye i'tâ ile mükellefdir.

MERKEZ VE ŞU'BE KONGRELERİNİN VEZÂİFİ

Madde 29- Mahâlli kongreler (Şu'be kongreleri) ile merkezî kongre her sene vakt-i muayyeninde ictimâ' ile meclis-i idâreden tanzîm olunacak raporları ve hesâbâtı tedkik ederek neticesi hakkında tanzîm edeceği raporu merkeze irsâl edecek ve sene-i âtîye için yapılması lâzım gelen şeyler hakkında ittihâz-ı karâr ile sûretini kezâlik merkeze gönderecekdir.

Madde 30- Sene-i âtîye için meclis-i idâreyi (s.36) intihâb etmek kongrelerin vezâifindendir. Kongreler bu vazîfelerini ba'delîfâ yeni hey'et-i idâreye tevdî'-i umûr ile dağılırlar.

Madde 31- Kongrenin reîs-i sânî ile kâtibleri kongre a'zâsı tarafından bilintihâb ta'yîn olunur.

Madde 32- Kongrede bulunması lâzım gelen a'zânın sülüsânı mevcûd olmadıkça müzâkere icrâ' edilemez karârlar a'zâ-yı mevcûdenin ekseriyyet-i ârâ'sıyla ittihâz olunur.

Madde 33- Kongre mukarrerâtının ve raporlarının zabt ve tahrîri intihâb olunan kâtibin vazîfesidir.

UMÛMÎ KONGRENİN VAZÎFESİ

Madde 34- Umûmî kongre bilumûm teşebbüsât, icrâât ve hesâbât hakkında merkez meclis-i idâresi tarafından tanzîm ve i'tâ edilecek raporu tedkik ve tasdîk edecek ve icrâât-ı âtîye hakkında kongreye gönderilecek raporları ve vâki' olacak teklifâtı mütâlaa ile ittihâz-ı karâr eyleyecekdir.

Madde 35- Siyâsî Programın derecât-ı tatbîkiyesi (s.37) hakkında Fırka'nın Meclis-i Millîde mümessili olan Fırka-i meb'ûsân tarafından tanzîm ve i'tâ edilecek raporun tedkikiyle karâr i'tâsı umûmî kongreye âiddir.

Madde 36- Siyâsî Programın ve işbu nizâmnâmenin tebdil ve ta'dîli dahi umûmî kongre karârına menutdur. Tebdîl ve ta'dîl-i şuabât kongrelerinin taleb-i tahrîriyyesine veyâhûd umûmî kongre a'zâsından lâ-akall onikişi tarafından mümzî bir teklif-i tahrîriyye mütevakkıfdır. İşbu teklifin müzâkeresini kabûl etmek kongrenin a'zâ-yı mevcûdesinin ekseriyyet-i ârâsına ve şekl-i ta'dîlin kabûlü sülüsân ekseriyyetin husûlüne menûtdur.

Madde 37- Umûmî kongre mukarrerâtından umûr-u dâhiliyyeye taalluk edenlerin icrâ'sı evvelbeevvel merkez sânîyen şuabât mecâlis-i idârelerine ve Siyâsî Programa taalluk eden mukarrerâtın icrâ'sı Meclis-i Millî'deki Fırka'-i meb'ûsâna âiddir.

MECLİS-İ MİLLÎ'DEKİ FIRKA-I MEB'ÛSÂNIN TEŞKİLÂT VE VEZÂİFİ

Madde 38- Fırka-i meb'ûsânın a'zâsı tarafından her üç ayda bir intihâb edilecek bir reîs ve iki reîs-i (s.38) sânî ile biri kâtib olmak üzere altı a'zâdan mürekkeb bir meclis-i idâresi bulunacakdır. Meclis-i idâre karârları ekseriyyetle ittihâz olunur.

Madde 39- Fırka'ya mensûb a'zânın indellüzûm müzâkere etmek üzere ictimâ' da'veti meclis-i idâre karârıyla reîs tarafından tahrîren veyâhûd şifâhen icrâ' edilecekdir.

Müzâkereye da'vet için Fırka a'zâsından sekiz kişinin reîse tahrîren mürâcaatı dahi ictimâ'ı müstelzimdir.

Madde 40- Fırka-ı meb'ûsânın ictimâ' ve müzâkerâtı alenîdir. Celse-i hafîye akdi ekseriyyet karârına vâbestedir.

Madde 41- Fırka hey'et-i umûmiyyesinin ictimâ'ı aded-i mürettibinin nısfından bir fazlasıyla vukubulabilir. Vekâletle i'tâ-yı re'y makbûl değildir. Mevâdd-ı mühimmede mevcûdun sülüsân kesretiyle ve mevâdd-ı âdiyyede ekseriyyetle karâr verilir.

Madde 42- Fırka nâmına hükûmete mürâcaat etmek için icâbı kadar a'zâyı intihâb ve i'zâm etmek hakk-ı umûm Fırka'ya âiddir.

Madde 43- Fırka'ya dâhil olan meb'ûsândan her biri müzâkereye vaz' olunan husûsâtdan Siyâsî Program dâhil bulunan veya dolayısıyle Programa te'sîr edeceğine Fırka hey'etince karâr verilen mevâdd (s.39) hakkında re'y-i muhâlif i'tâ edemezler. Bunun hâricinde istedikleri gibi i'tâ-yı re'ye ve harekete salâhiyyetdârdırlar. Meclis-i Meb'ûsânın rûznâme-i müzâkerâtına dâhil olan veyâhûd meclisde bağteten zuhûr ile müzâkeresi lâzım gelen mevâddan dolayısıyla Fırka'nın Siyâsî Programına temas edenler hakkında Fırka a'zâsının nazar-ı dikkatini celb etmek Fırka-ı meb'ûsânın meclis-i idâresine âid vazîfedir.

Madde 44- Hükûmet-i icrâiyye fırka-ı siyâsiyyenin programını kabûl ve ittihâz etmiş zevâtdan müteşekkil olduğu hâlde dahi vükelâ-yı mes'ûleye tevcih edilen suâl ve istîzâh fırka Programını tenkid şeklinde olmadıkça fırka vükelâya müzaheret vazîfesiyle mükellef değildir. Fırkaya mensûb olan meb'ûsânın vazîfesi umûr-u teşrüiyyede Fırka Programını tervîc ve tatbîke sarf-ı mesâî etmek ve fırak-ı sâire tarafından Programa vaki' olacak i'tirâzâtı müdâfaa eylemek husûslarına maksûr olub Meclis-i Meb'ûsânın hey'et-i icrâiyye üzerindeki hakkı teftiş ve murâkabesi hiçbir sûret ve bahâne ile tahdîd edilmeyecekdir.

Madde 45- Fırka-ı meb'ûsân a'zâsı arasıra mevâdd-ı mühimme hakkında münâsib mahâllerde alenî ve umûmî konferanslar i'tâsıyla müntehibinin tenvir-i efkârına çalışacaklardır. (s.40.) ■

*) Araştırmalarımız sırasında rastladığımız siyasal partiler tarihine ilişkin belgeleri yayınlamayı düşündüğümüzden bu üst başlığı koyduk.

1) Bu belgenin teminindeki yardımları için sahhaf Rasim Yüksel'e teşekkür ederiz.

2) Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt:1 İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İst., Hürriyet Vakfı Yay., 1984. Genişletilmiş 2.Baskı s.264-265.

3) Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar*, İst., Dergâh Yay., 1990, s. 224.

4) Ali Birinci, *age*, s.103 ve Tarık Zafer Tunaya, *age*, s. 271.

5) Tarık Zafer Tunaya, *age*, s.272; Ali Birinci, *age*, s.153.

6) 40 sayfa olan bu kitapçıkta basımyeri, basımevi ve tarih bilgisi yer almamaktadır.

7) Bu konuda bkz. "Rumlarla Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası'nın İ'tilâfnâme Suretidir" *Bedâhet* No:247-6 (1 Kânun-u sânî 1327) s.2 ve "Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası'yla Sosyal Demokrat Hınçakyan Fırkası Arasında Vuku' bulan İ'tilâfnâme Suretidir." *Teminat* No: 218 (8 Şubat 1912) s.2'den aktaran, Ali Birinci, *age*, s. 275 ve 276.

8) Ali Birinci'nin iddiası için bkz. *age*, s. 55 d/n. 52.

9) *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*. İst., Doğan Kardeş Yay. A. Ş. Basımevi, 1952, s.335

10) Tarık Zafer Tunaya, *age*, s.287.

11) Ali Birinci, *age*, s. 55 d/n. 52.

12) Bkz. *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İst., Doğan Kardeş Yay. A. Ş. Basımevi, 1952, s. 335 v.d.

13) Sayın Birinci'nin kitabının önsözünden ilk baskı ile genişletilmiş ikinci baskıyı karşılaştırdığı anlaşılıyor. (Bkz. s.7). Ali Birinci'nin de verdiği nizâmnâmede benzer biçimde, "dalgınlık eseri" ya da iradî bir eylem olarak "verememe" değil de, yine muhtemelen dizgiden kaynaklanan kimi eksiklikler ve hatalar göze çarpmaktadır. (Örneğin bkz. Ali Birinci'nin verdiği Program , Madde 4-, s. 259-260)

14) Belgenin çevrimyazısında geçen sayfa numaraları sayfa sonunu göstermektedir.

ZONGULDAK KÖMÜR HAVZASININ KISA ÖYKÜSÜ

ATİLLA AYBAY

Madenlerin, daha doğrusu kamuya ait madencilik kuruluşlarının özelleştirilmesi tartışmaları sürerken ilginç bir derleme yayımlandı. Ömrünün 40 yıldan fazlasını madencilik alanında çalışarak geçirmiş olan Maden Yüksek Mühendisi Sayın Bahri Savaşkan'ın "Zonguldak Maden Kömürü Havzası Tarihçesi: 1829-1989" başlıklı bu derlemesinde kaynakça da gösterilerek "Havzanın Tarihi - İdari - Hukuki - Teknik ve Sosyal Safhaları" hakkında kısa fakat çok yararlı bilgiler verilmektedir

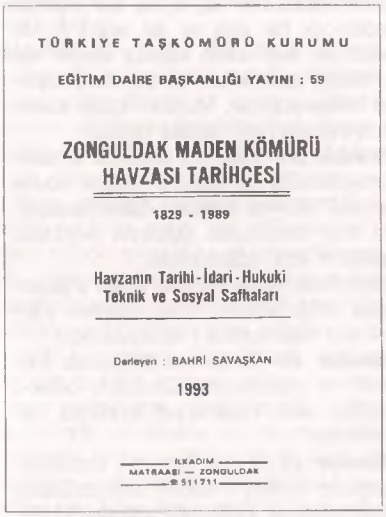

Derlemenin Hazine-i Hassa Devri (1848-1865) başlıklı bölümünde Havza'nın müteahhitler eliyle çalıştırılması sırasında çekilen sıkıntılarla ilgili olarak şu örneklere yer verilmiştir.

"... Havzayı ele geçiren bu kumpanya [Galata Bankerlerinin iştirakiyle kurulan Galatalı İngiliz Kumpanyası] aynı zamanda İngiltere'den de maden kömürü getirip, Tophane, Tersane ve sair sınai müessesata pahalı fiatlarla satarak büyük kâr temin ettikleri için Havza ocaklarından fazla kömür çıkarmama yolunu tutmuşlardır." Daha sonra "aktedilen.. (bir) mukavele ile Havza'ya girmiş olan.. bazirgân dahi Havzanın inkişafına hizmet edecek yerde kömür istihsalinin azalmasına gayret sarf etmiş ve hatta Kozlu ve Zonguldak vadilerindeki bazı ocakların kapatılmasına emir vermek derecesinde cür'et göstermiştir." 1860 yılında ikinci defa olarak Havza'yı ele geçiren kumpanya ise "eskiden olduğu gibi menfaatini Havza'dan mümkün olduğu kadar az kömür çıkarmakta bulduğu için bu maksadını temin için elinden gelen tedbiri almakta kusur etmemiş, Tersane'yi ve Tophane'yi kömürsüz bırakmıştır."

Derlemenin daha sonraki Bölümlerinde Havza'nın millileştirilmesine kadar geçirdiği aşamalar özetlenmekte ve millileştirme öncesi ve sonrasında Cumhuriyet Hükümetleri tarafından alınan önlemlere ve yürürlüğe konulan yasa ve kararnamelere değinilmektedir. Havzanın millileştirilmesi öncesinde alınan önlemler gerçekten çok ilgi çekicidir. Devlet önce "... Milli sermayenin işletmeciliğe katılması için 1927 yılında İş Bankası'na görev" vermiş, daha sonra "Havza'nın en büyük işletmesi olan ve Fransız sermayeli Ereğli Şirketi Devletçe satın alınmış..." ve "Bu hazırlık tedbirleri neticesi, Milli sermaye ile Havza'nın Devlet tarafından işletilebileceği" ve "yetişen idari personel ve maden yüksek mühendislerinin yönetimde başarılı olacağı kanaatine varılarak Havza'nın Devletleştirilmesi 1/12/1940 tarihinde tatbik edilmiştir."

Maden mühendisi yetiştirilmesi için ise daha 1924 yılında "... Yüksek Maadin Mühendisi Mektebi" açılmıştı. Üretim istatistikleri, yan kuruluşlar vb hakkında bilgiler de içeren Derleme Zonguldak'ın kısa bir tarihçesi ile sona ermektedir. Sayın Bahri Savaşkan her Bölümün sonuna bir kaynakça da eklemiştir. ■

Vue du Village de Bachtarla - Transport de poutrelles

Baştarla köyünde mandaların maden direklerini çekişini gösteren bir kartpostal ve kartpostalı basan Zonguldak'taki Fransız Maden Şirketi mağazasının amblemi (küçük resim).

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

BİR İLKOKUL DİPLOMASI (1921)

Sevinç Aybay Koleksiyonu

(Padişah Tuğrası)
Mehmed-i Sâdis (Vahideddin)
DEVLET-İ ALİYE-İ OSMANİYE
MAARİF-İ UMUMİYE NEZARETİ

Vasatiler Mecmuu : 70
Müfredat Mecmuu : 170
Tam Numara

Husus Numarası : 2
Umumi Numarası : 41

Vasatiler Mecmuu : 65
Müfredat Mecmuu : 160
Kazanılan Numara

Mekâtib-i İptidaiye Tasdiknamesi

Kadri Efendi bin Hüseyin Efendi Üsküdar'da altı dershaneli Mustafa Han-ı Salis Nümune Mekteb-i İptidaiyesinde tahsilini ikmal ve bilimtihan aliyülâlâ dereceyi iknaz eylemiş olduğunu mübeyyin işbu tasdikname ita kılındı.

fi 16 Zilkade 339 ve fi 23 Temmuz 337

İşbu tasdikname tarafımızdan dahi tasdik olunur (Kırmızı mühür)

fi 2 Ağustos 337

(siyah mühür) Müfettiş ve imza
(imza)

BEKTAŞİLİK VE ARNAVUT ULUSÇULUĞU(*)

NATHALIE CLAYER

ÇEVİREN
ORHAN KOLOĞLU

Bektaşi tarikatından bir Arnavut derviş, Arnavutluk'un bağımsızlığını kazanmasından az süre önce yazdığı nefeslerinden birine şu üç kelime ile başlamıştı: "Shqipëri per Shiqipëtari" (Arnavutluk Arnavutlarındır). Bir Müslüman, dahası bir Müslüman Arnavut, tarikatının beşiği Anadolu'da olduğu halde, nasıl olur da Osmanlı işgaline karşı böylesine açık seçik bir tutum alabilir? Dönemin Arnavut Bektaşilerinin büyük çoğunluğuna ortak olan bu çelişkili davranış, tarikatlarının çok özel bir yerel karakteri bulunmasıyla açıklanabilir. Ve bu özel karakter öyle bir yaygınlık kazanmıştır ki, tarikatları diğerlerinden tamamen farklı bir dinî cemaat haline gelmiştir. Gerçekten 19. ve 20. yüzyıllardaki Arnavut Bektaşiliği, ulusçuluğu doktrininin ana unsuru olarak benimsemeyle sıkı bağ içindedir.

Bu oluşumun kökeni muhtemelen 1826'dadır. Bilindiği gibi, o yıl Sultan II. Mahmud Yeniçeriliği kaldırmış ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün Bektaşi tekkelerinin kapatılmasını emretmişti. Hatta yeni yaptırılan tekkeler yıktırılmış, bazıları da başka tarikatlara devredilmişti. Mallarına el konmuş, tarikatın salikelerinden birçoğu sürülmüştür. Bu baskılar, tekkelerinin üçte biri zarar gören, bugünkü Arnavutluk topraklarını da etkiledi.

Yine de Bektaşi tarikatına indirilen darbe ne Arnavutluk'ta ne de Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde öldürücü oldu ve Bektaşilik bir tür yeraltı yaşamıyla devam etti. Ancak Arnavutluk topraklarında kesin bir dönüm noktası oluşturdu: Bu bölgenin Bektaşilerinde evvelce görülmemiş ulusçu ve Türk-karşıtı bir duygu belirdi. Bu tavır alış, daha sonrasının Arnavutluk'unda birçok açılardan destek görmüştür. Büyük oranda Müslümanlaşmış olan Arnavutluk'un (1912'de halkın yüzde 70'i Müslümandı) halkı, hemen hemen tamamen Arnavutlardan oluşuyordu. Dolayısıyla bölgenin Bektaşileri arasında pek az Türk vardı.[1] Son derece mütecanis olan bu grup, bu sebeple ulusçu bir duygu ve bir eylemin çevresinde bağlarını sıklaştırmaya son derece hazırdı.

Ulusçuluk Arnavut Bektaşilerinin bilincinde 1826'dan itibaren yeşermiş olmakla birlikte gerçek kökleşmesi ve gelişip açığa çıkması yarım yüzyıl sonradır. O andan itibaren birbirini izleyen iki safhayı ayırmak gerekir: İlk aşamada, Arnavutluk'un kurulması için savaşan ulusçu Bektaşilik; sonra, Osmanlı sonrası Arnavutluk'u çerçevesinde ulusal Bektaşilik.

ARNAVUTLUK İÇİN SAVAŞ: ULUSÇU BEKTAŞİLİK

Ayastefanos antlaşmasından sonra Arnavutluk'un kurulması için oluşturulan ve "Ulusal Bağımsızlık Hareketi" adı verilen eylem, 10 Haziran 1878'de Prizren'de (bugün eski Yugoslavya'da) elli kadar Arnavut'un bir araya gelip "Prizren Birliği" denilen bir Birlik kurmasıyla şekil almıştır. Arnavutlar, oturdukları toprakların bazı kısımlarının Ayastefanos antlaşmasıyla komşu ülkelere verilmesini öngören maddeleri protesto etmek için toplanmışlardı. Ancak genel şikâyetlerin dışında, kuzeyin Arnavutları daha çok Osmanlı İmparatorluğu içinde kazanmış oldukları bazı avantajları kaybetmemeyi, güneyin Arnavutları ise özerkliği düşünmeye başlamışlardı.[2]

Güney bölgesinin temsilcileri arasında, toplantıyı yöneten ünlü Abdul Fraşeri (1839-1892) de vardı. İsminin belirlediği gibi, güney Arnavutluk'ta Berat'ın güneydoğusundaki Fraşeri köyünden gelen bu şahıs büyük bir Bektaşi ailesine mensuptu. Amcası Dalip Fraşeri, 19. yüzyılın ortasında Arnavut Bektaşi çevrelerinde en çok okunan, terennüm edilen eserlerden olan Fuzuli'nin *Hadikatü's-Suada* adlı eserini Arnavutçaya çevirmişti. Abdul'un kendisi gibi ün kazanan iki kardeşi vardı. Siyasetçi, bilim adamı ve ünlü Osmanlı ansiklopedisi *Kamus-ül Âlâm*'ın yazarı Sami (Şemseddin Sami Bey Fraşeri, 1850-1904) ile "Arnavutluk ulusal hareketinin şairi" sayılan Naim Fraşeri (1846-1900). Fraşeriler köylerinin yakınında bulunan Bektaşi tekkesine devam eden muhiblerdi. 1835'te kurulan bu merkez, Arnavutluk toprakları üzerindeki tekkelerin en saygınlarından biri olmuştur.

Prizren'den dönüşünde 1879'da Abdül, Fraşeri tekkesinin babası Baba Aluş ile birlikte, Tosk Arnavutlarının yaşadığı güney bölgesinin bütün Tosk ileri gelenleriyle bir toplantı düzenledi.[3] Bektaşi babalarından bir diğeri, Korça (Görice) yakınındaki Melsan Bektaşi tekkesini yöneten Baba Adem de toplantıya katıldı.[4]

Bektaşilerin kadrosunu ve ruhanî yönetimini oluşturduğu güneydeki bu ilk ulusçu toplantı, 1881'de Berat'ın güneyindeki

Kusereci'de yapılana benzer diğer toplantılara zemin hazırladı ve bunlara düzinelerle Baba ve Bektaşi dervişi katıldı.[5] Böylece ulusal fikirler Bektaşi Babaları tarafından, köylü kütlelerine olduğu kadar, daha yüksek sosyal tabakalara ve yerel âyâna mensup olan muhiblere de yayılmıştır. Ancak Bektaşi Babalarının etkileri bu güney bölgelerin Ortodoks Hıristiyan halklarını da etkilemekten geri kalmadı. Tarikatın üyeleri eylemleriyle bir tür prestij kazandılar.

1881'de liderlerinin tutuklanmasıyla bir darbe yiyen ulusçu hareket bu andan itibaren Bektaşilikle sıkıca ilişkiye girdi ve 20. yüzyılın başında güney Arnavutluk'ta yoğunlaştı. Şuna da işaret etmeliyiz ki, bir tür özerklik beklentisine Jön Türk ihtilâli çabuk sönen bir umut ışığından fazlasını vermedi. Mücadele, 28 Kasım 1912'de Arnavutluk'un istiklâlinin ilânına kadar devam etti.

ARNAVUTLUK İÇİN MÜCADELE

Bu otuz yıllık dönemde Bektaşi babaları ulusal hareketi kutsamakla yetinmediler, ona aktif şekilde de katıldılar. Bu katılma Arnavut dilinin öğretilmesi ve Arnavutça kitapların yayılmasında özellikle kendini gösterdi. Bu konuda büyük bir çaba sarfı gerekiyordu: İlk Arnavut okulu Korça'da ancak 1886'da açıldı. Osmanlı makamları bir yandan Yunan Ortodoks Kilisesi, diğer yandan öğrencileri ve ana-babalarını vazgeçirmek için ellerinden gelen her şeyi yaptılar. Daha sonra 1902'de Sultan Abdülhamid bütün okulların kapatılmasını ve Arnavutça kitap yayınını yasakladı. Jön Türk ihtilâlinden sonra da okullar sadece birkaç ay için açıldı ve 1910 Ekim'inde yeniden kapatıldı. Oysa, Arnavut kimliği ister istemez, hemen tamamı okur yazar olmayan halkın edebiyat ve yönetim dili olarak ulusal dilin eğitilmesini gerektiriyordu.

Dervişlerin çoğu kez asgari bir eğitim aldıkları Bektaşi tekkeler derhal, alfabe, süreli yayın ve kitap dağıtımının yanı sıra, bir dizi gizli okullar ağı oluşturdular.[6] Bu Bektaşi Arnavut ağının, Arnavutluk denilen toprakların dışında da destek merkezleri vardı. Mesela Kahire Bektaşi tekkesinden Arnavut kökenli bir derviş, geleceğin Baba Melek Shemberdhenj'i, bütün Arnavutluk'ta kitap dağıtmak göreviyle oraya gönderildi.[7]

Dilin öğretilmesi sorununa bağlı olarak "alfabe sorunu", yani Arnavut dilinin yazılacağı alfabenin seçimi, bir yandan birleşmenin gereğini, diğer yandan da özerklik arzusunu yansıtıyordu. Sorunun evrimi bir sürü kongre sonucunda tamamlandı. Temel seçim, Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısı içinde devamı ifade eden Arap alfabesinin benimsenmesi ile, bir kopmayı hedefleyen Latin alfabesinin kabulü arasında olacaktı. Manastır Kongresi (14-18 Ekim 1908) Latin harflerinin kabulü yönünde karar aldı. Ancak bir yıl sonra 1909 yazında Jön Türkler Debre'de yeni bir toplantı düzenlediler ve Arnavut delegeleri Arap harflerinin kullanılması gereğine ikna etmeye çalıştılar. Davranışları, bazı delegelerin ayrılması ve bir Bektaşi tekkesinde toplanması sonucunu yarattı.[8]

Müslüman cemaatinden olmalarına ve daha önce Arap harfleriyle bir Arnavut edebiyatının gelişmesine katkıda bulunmalarına rağmen Bektaşiler ulusçuluklarının dürtüsüyle, Latin alfabesi taraftarlarının yanında yer aldılar.

Bu dönemde Arnavut toprakları, bir kısmı Jön Türkler, diğerleri Arnavut ulusçuları tarafından düzenlenen sayısız propaganda toplantısına sahne oluyordu. Jön Türkler için olduğu gibi ulusçular için de, halkın büyük kısmını kendi fikirlerine kazanmak yolunda en iyi çare, ruhanî etkenliği ülkenin güneyinde ihmal edilmeyecek kadar önemli olan Bektaşi dervişlerini ikna etmekti.[9] Nitekim Jön Türkler, Gjirokastër'deki üç tekkeden birine İstanbul'daki tarikatdaşlarından birini yollayarak Bektaşilerin etkisini kullanmaya çalıştılar.[10]

"Burada Gjirokastër'de, halkın hemen hepsinin Bektaşi olduğunu bildiklerinden, Arap alfabesi için propaganda yapmak üzere bir derviş gönderdiler. Bu sırada pek çok Bektaşi tekkelerde toplanıyor ve geceleri çeşitli işleri görüşerek geçiriyorlardı. Türk dervişi geldi, Baba Manes[11] tekkesine yerleştirildi ve çalışmaya başladı. Kimse ona önem vermedi, hatta aksine bu misyoner dervişle alaya başladılar. Bu şeytan'ın[!] en kısa zamanda gitmesi için her şey yapıldı.

"Bütün halkın saygı duyduğu akıllı bir kadı olan Veysel Bejkua, şehrin ileri gelenlerini bir toplantıya çağırdı. Toplantı 'Liria' [Özgürlük] okulunun büyük salonunda yapıldı ve Veysel Efendi'nin kendisi tarafından yönetildi. Konuşmaya şu sözlerle başladı: 'İçimizde, yazımızda kullandığımız Latin harflerinin İslâm inancına aykırı olduğunu düşünen var mı?' Hep birlikte cevap verdiler: Hayır!... O zaman Veysel Efendi Bejkua, toplantının ruhuna uygun bir karar yazmam için, kulübün sekreteri olarak beni çağırdı. Kararı büyük bir deftere yazdım ve hepsi imzaladı. Türk dervişi bu haberi tekkede öğrendi ve ertesi gün kaçıp, utanç içinde Gjirokaster'i terk etti."[12]

Jön Türkler için dava kaybedilmiş, Arnavut ulusçuluğunun lehine sonuçlanmıştı.

Bektaşi baba ve dervişleri, 20. yüzyılın başlangıcında önce yarı resmî, sonra resmî olarak bütün Arnavutluk şehirlerinde yaygınlaşan ve asıl görevi anadilin eğitiminin gelişmesi, gazete basılması, kitap yayınlanması gibi şeyler olan bu vatanperver 'kulüp' ya da 'cemiyetler'in kurulması ve yaşamasında da rol oynadılar.[13] Burada da, Jön Türklerle ulusçular arasında, Elbasan şehrinin iyi yansıttığı bir rekabet çekişmesi olmuştur. Elbasan'ın tahminen Arnavutluk'un ortasında ve Arnavutluk'taki iki etnik grubu oluşturan Geg'ler ile güneydeki Tosk'lar arasında doğal sınırı oluşturan Şkumbi nehrinin üzerinde bulunduğuna işaret edelim. Elbasan'da çok güçlü şekilde Bektaşi varlığı bulunmakla birlikte, kuzey Arnavutluk Geg'leri arasında hâkim olan Sünnilik de mevcuttu. Bunun sonucu olarak, yandaşlarını daha çok şehrin ve çevredeki köylerin Bektaşi ve Ortodoks Hıristiyan kesiminden toplayan "Başkimi" (Birlik) kulübüne karşı Jön Türkler Sünni Müslümanları yanlarına çekmek amacıyla Fukara Kulübü'nü kurdular.[14]

Ülkenin güneyinde Bektaşiler, aynı zamanda, ülkeyi kurtarmak için silahlanan çetelere de yoğun yardımda bulundular. Tekkeleri çoğu kez şehirlerin dışında ve yalıtık bölgelerde, yani Türk makamlarından uzakta bulunduğu oranda yardımlarının çapı artıyordu. Arnavut ulusçularının gerçek karargâhları haline gelen tekkeler, saklanma, toplanma ya da buluşma, girişilen ya da girişilecek eylemlerin bilgi merkezi, ve çetelerle işbirliğine hazır halkın bağlantı yerleri oldular.

Çeteleri besleyen destekleyen Baba'lar arasında Melsan tekkesi şefi Baba Hüseyin ulusal bağımsızlık hareketinin en önde gelen kişilerinden biri oldu. Bu kişi sadece devamlı olarak ulusal harekete karışmakla kalmadı, onu önemli oranda etkiledi de. Her şeyden önce, ilk ulusal çete 1906'da kendi tekkesinde kuruldu. O dönemde Manastır Türk lisesinde öğrenci olan ve aralarında Yorgi Kiriazi, Bayo Topulli, Albay Halit Berzezda ve Fehim Zavalani'nin de bulunduğu "Manastır Komitesi"nde üye olan Selim Pojani'ye göre, bu komite, "Arnavutluğun bağımsızlığı için köylü kütleleri içinde kışkırtma yaratmak ve Osmanlı Hükümeti'ne karşı savaşmak için ilk silahlı çeteyi kurma" kararını almıştır.[15] Bu kararın alınmasından az zaman sonra, vatanseverler Melsan tekkesinde buluştular:

"O gün, tekkenin meydanında hepsinin ve ulusçu fikirleri olan bütün dervişlerin katıldığı bir toplantı yapıldı. Açılışı ateşli bir vatan sevgisi söylevi veren Baba Hüseyin yaptı. Ondan sonra Bajo [Topulli] söz aldı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun artık bir harabe olduğunu söyledi ve bu sebeple vatanın özgürlüğü için silâha davranıp kendimize gelmemiz gerektiğine bizi inandırdı.

"Çete kuruldu [...] Tekkede bir hafta kadar kaldık sonra Kolonja'ya [Korça'nın güneyindeki bölge] hareket ettik. Çetemizin başlıca görevi, propaganda ve köylü kütlelerini kışkırtmaktı. Grigor Cilka'nın bize gönderdiği elifba ve kitapları da dağıtıyorduk. Çete Kolonja, Gora ve Korça ovasında eylem yapılıyordu".[16]

Çerçiz Topulli ve Mihal Grameno'nun çetelerini, Güney Arnavutluk'taki Jön Türk ihtilâlinin lideri Niyazi Bey'le birleşmeye iten de Baba Hüseyin olmuştur.[17] Arnavut ulusçuları ülkelerinin bağımsızlığı adına buna yanaştılar, ama Jön Türklerle birlik, 1908 ihtilâlinden sonra çok kısa sürdü.

Prizren Birlik'inden hemen sonra Baba Aluş'un yönetiminde çok önemli bir rol oynayan Fraşeri Tekke'si, Baba Abidin'in yönetimi altında çok aktif bir ulusçu merkez oldu ve buraya Müslümanlar kadar Hıristiyanlar da geldi. Onbeş kişi kadar olan dervişleri, köyden köye dolaşıp köylü halkı ulusal davaya ilgilendirerek bağlılıklarını sağlıyorlardı. Mihal Grameno'nun temizliğini, örgütlenişini, hizmet kurallarını ve disiplinini vurguladığı tekke, şefleri Baba Abidin'den bilgi ve tavsiyeler alan ulusçu çeteleri misafir ediyordu.[18] Burada sürekli olarak ikamet eden Çerçiz Topulli çetesi, zamanında uyarılınca, çetecilere derviş giysileri dağıtıp kendi adamlarıymış gibi gösteren Baba Abidin sayesinde Türk makamlarının kontrolünden kurtulabildi.[19]

Daha birçok Bektaşi tekkesi Güney Arnavutluk'ta çeteleri ve ulusal bağımsızlık hareketini desteklediler. Her ne kadar bunu bütün merkezlere mal etmek mümkün değilse de, Bektaşilerin büyük çoğunluğunun 1878 ile 1912 arasında ulusçuların yanında yer aldığı ve Arnavutluk'un özerkliği lehine davrandıkları söylenebilir.

ULUSAL BEKTAŞİLİK

Bu tavır alışların ve eylemlerin ilk yankılanmaları Arnavut Bektaşilerinin yazılarında belirmekte gecikmedi.

İlk örneği, tarikatın baba ya da derviş gibi yöneticilerinden değil de muhibbandan olan biri vermiştir. Abdul Fraşeri'nin kardeşi Naim Fraşeri, *Fletore e Bektashinjet* (Bektaşilerin Küçük Kitabı) isimli (in folio 16 sayfalık) küçük bir manifestonun yazarıdır. Bu broşür ilk kez 1896'da Bükreş'te yayınlandı ve arkasından birçok kez yeniden basıldı (1908, 1910 ve 1921). Naim Fraşeri, orada Bektaşiliğin ilkelerini ve çalışma kurallarını anlatır, fakat özellikle ulusçuluğu tarikatın doktrinine sokar:

"Fakat Bektaşiler özellikle vatanı ve vatanseveri severler, zira bu iyi davranışların en iyisidir".[20]

Ona göre Baba'ların rolü artık sadece vatanseverlikle yön almalıdır:

"Mürşid'ler yani Baba'lar gece ve gündüz, kendilerine baba diyen ve onlara inanan uluslar için hizmet etmeli, Arnavutluk'un ve Arnavutların selâmeti, ulusun ve vatanın bilgisi ve uygarlığı, dili ve tüm ilerlemesi, refahı vb.... şeyler için köy ileri gelenleri ve ihtiyar heyetleriyle birlikte çalışmalıdırlar.

"Köy ihtiyar heyetleri ve ileri gelenleriyle birlikte, Hıristiyan ve Müslümanların bir arada olmaları için sevgi ve kardeşlikle birlik ve dostluğu bütün Arnavutlara yaymalıdırlar; her şeyin daha iyiye gitmesi, bütün dünyada övülen Arnavut'un bugün hiç eleştirilmemesi için...".[21]

Bununla Baba, artık sadece Allah'a giden yolda bir kılavuz değil, Arnavutların din ayırımı olmadan birliği, dillerinin değerlendirilmesi ve ilerleme yolunda âyân ve ihtiyarlar derecesinde hatta onlardan daha ileri bir kılavuz oluyordu.

Bektaşi liderleri her yerde, Naim Fraşeri'nin özlediği çizgiyi benimsediler. Zaman zaman da uluscu inanış ve davranışını kâğıda dökerek ifade etti. Hatta ulusçuluk, 19. yüzyılın sonunda Arnavut Bektaşi nefeslerinin düzenlenmesinde bir esin kaynağı oldu. Baba Recep, *Misticisma dhe Bektashizma* adlı eserinde, ikisi Baba Melek Shemberdhenj ve üçüncüsü Kesarake (Fraşeri'nin güneydoğusunda) tekkesinden Baba İbrahim tarafından düzenlenmiş üç ulusçu şiir örneği verir. Bu şiirler tamamen diğer Bektaşi nefesleri türündedir.

Ulusçuluğu doktrinine entegre ederek ve ulusal bağımsızlık hareketine aktif olarak katılarak, Arnavut Bektaşiliği, Arnavut topraklarında mevcut Müslüman tarikatların hiçbirinde rastlanmayan güçlü bir yayılmaya tanık olmuştur. Bu yayılma ülkenin güney yarısına, yani ulusçuluğun ve özerklik arzusunun geliştiği bölgeye özgüdür. Bu bölgede

Bektaşi tekkeleri, 1878'le 1912 arasında yirmiden elliye çıkarak iki mislini aşmıştır. Tabiî ki, tekke sayısının artışı, köylü ya da şehirli mensupların artışıyla koşut olmuş ve bunlar baba ve dervişlerin yaydıkları ulusçu fikirlere bağlanarak ya da sadece tekkelerde okuyup yazmayı öğrenerek, tarikata girmişlerdir.

Böylelikle Arnavut Bektaşileri, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışının arefesinde, ülkenin güneyinde, sayısal güçleri ve önderlerinin halk üzerindeki saygınlığı sebebiyle siyasal alanda etkili bir grup haline gelmişlerdir. Bu grup, her ikisi de Arnavutluk'un bağımsızlığına karşı ve genelde Jön Türk çizgisini izleyen Türk Bektaşileriyle arasına mesafe koyduğu gibi, Sünni Müslüman Arnavutlardan da uzaklaşmıştır.

Dolayısıyla tarikat, gücü ve kimliğiyle yeni Arnavutluk'un içinde bağımsız dinî bir cemaat olmaya hazırdı. ■

*) Bu metin, Alexandre Popovic ve *Gilles Veinstein* tarafından derlenen Études Islamiques (c. LX, 1992, Librairie Orientale, Paul Genthner) yayınında bir araya getirilen Bektaşi Tarikatı ve Hacı Bektaş'a bağlı gruplar üzerine yazılardan bir makalenin özetidir.

1) Tabiî, Bektaşilik Arnavut topraklarına Türk misyonerler tarafından getirilmiştir. Yeni kurulan tekkeleri yöneten ilk Baba'lar da çoğu kez yine Türk'tü. Daha sonra Arnavutlar yerel merkezlerin yönetimini ele almakla kalmadılar, Balkanlar hatta Anadolu'da bulunan tekkelerin yönetimlerini de ele geçirdiler. Hacı Bektaş'ın son Büyük Dedesi, Salih Niyazi Dede'nin kendisi de Arnavut'tu. Korça'nın güneyinde Starja köyünde doğmuştu (bkz. Baba Rexhebi, *Misticisma Islame dhe Bektashizma*, New York, Waldon Press, 1970, s. 355-357).

2) Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening*: 1878-1912, Princeton N. J., Princeton Univ. Press, 1967, s. 88.

3) Bilindiği gibi Arnavutlar Gegler ve Tosklar diye ikiye ayrılır. Bu iki grup fizik tipleri, gelenekleri ve lehçeleriyle birbirlerinden farklıdır. Genellikle Geglerin yerleşme bölgesi Elbasan'dan geçen ve Arnavutluk'u aşağı yukarı eşit iki bölgeye ayıran Şkumbi nehrinin kuzeyindedir. Gegler aşiret ya da büyük aile (fis) modelinde yaşarken, Tosklar Hellenik etkiyle köy halinde yaşıyorlardı. Hıristiyanlaşma onları daha da ayırmıştı. Gegler Katolik oldukları halde Tosklar Ortodoksluğu kabul etmişti. Osmanlı döneminde Müslüman olan Gegler çoğu kez "fanatik" diye nitelenmiş, Müslüman olan Tosklara bu sıfat asla yakıştırılmamıştır.

4) Bu toplantı hakkında, Dr. Rifat Fresheri, 'Lidhja e Prizrenit', P. Pepo'nun *Kujtime nga lëvizja per çlirimin kombetar* (1878-1912) de, Tirana, Univ. Shtet. i. Tiranës, Inst. i Hist. e Gjuhesisë, s. 88-89, Mihal Grameno, 'Çeta me Kapedan...', P. Pepo, *a.g.e.*, s. 120; S. Skendi, *a.g.e.*, s. 41-42.

5) S. Skendi, *a.g.e.* s. 78-79.

6) Bu yayınlar, günümüz Arnavutluk topraklarının dışında, özellikle Manastır (Bitolj)'da ve Arnavut göçmenlerinin yaşadığı Bükreş, Sofya, Selanik ve Kahire gibi şehirlerde basılıyordu.

7) Baba Rexhebi, *a.g.e.*, s. 345.

8) S. Skendi, *a.g.e.*, s. 378-380.

9) Nepsi Kerenxhi, 'Mitingu i alfabetit' (Alfabe mitingi), P. Pepo, *a.g.e*, s. 316.

10) Nitekim İstanbul'daki Bektaşi çevreleri Arnavut Bektaşilerinin tutumuna çok şaşmışlardı. Thierry Zarcone 20. yüzyılın başındaki sufi dergilerden biri olan *Muhibban*'ın soruna nasıl baktığını şöyle tahlil ediyor:

"1912 Arnavutluk kirizini Muhtar'ın yorumlayış tarzı son derece şaşırtıcıdır. Bunu bir 'Bektaşi Sorunu' farzediyor ve ancak tarikatın Arnavut üyeleri sorgulandıktan ve aynı kola mensup İstanbullu Bektaşilerce yani bekâr Baba'ların öncelikle tavsiyeleri alındıktan sonra çözümlenebileceğini düşünüyor. Muhtar, ayaklanmaya hazırlanan Arnavut Bektaşilerin yanlış yola saptırıldıklarını ve kandırıldıklarını kabul ediyor. Bu garip yorumlar ancak *Muhibban*'ın yöneticisinin tarikata ve üyelerini birleştirmesi gereken kardeşliğe olan güveni ile açıklanabilir. Bektaşilerin gönüllü olarak Osmanlı saltanatına ve anayasanın ruhuna başkaldırmalarını kabul edemiyordu. Zira, Ahmed Muhtar gibi Jön Türk Bektaşiler için Anayasa Bektaşi ruhunun bir yansımasıydı." (T. Zarcone, *Mystiques, Philosophes et Francs-Maçons en Islam- Rıza Tevfik Penseur Ottoman (1863-1949) Du Soufisme a la Confrérie*, Paris, Jean Maisonneuve, 1993.

11) Gjirokastër'in üç tekkesinden biri, Baba Manes'in tekkesi buradaki ulusal hareketin yuvalarından biri olmuştur (P. Pepo'nun notu).

12) Thomas Papapano, 'Lufta per alfabetin kombëtar' (Ulusal alfabe için savaş), P. Pepo, *a.g.e*, s.315.

13) Meselâ, Asım Baba tekkesinden Baba Selim Gjirokastër'de bir kulübün kurulmasına yardım etmiştir. (Baba Rexhebi, *a.g.e*, s. 305). Memalia tekkesinden Baba Axhemin de Tepelen uluscu kulübünün üyesiydi (Arshi Daut Shehu, 'Klubi patriotik i Tepelenës', P. Pepo, *a.g.e*, s. 256.

14) Qamil Çeka, 'Klubi i Fukarave', P. Pepo, *a.g.e*, s. 260.

15) Selim Pojani, 'Çeta e pare kombetarë', P. Pepo, *a.g.e*, s. 111.

16) *Ibid.*, s. 112-113.

17) Mihal Grameno 'Hasja me Xhon Turqit' (Jön Türklerle Buluşma), P. Pepo. *a.g.e.*, s. 155-157; ve Shemso Hajro, 'Pritja e Bajos dhe e Çerçizit ne Gjirokastër' (Bajo ve Çerçiz'in Gjirokastër'de karşılanışı), *ibid*, s. 159-161.

18) Mihal Grameno, 'Çeta a kapedan Çerçizit ne zonën e Labërisë', P. Pepo, *a.g.e.*, s. 120-121.

19) Baba Rexhebi tarafından 1989 Haziranında Detroit (ABD) Bektaşi tekkesinde vâki bir sohbet sırasında anlatılan anekdot; Xhevat Klaajxhi'nin *a.g.e.*'de s. 29.

20) N. Jokl, 'Die bektaschis von Naim Be Fracheri', *Balkan-Archiv*, Leipzig, 1926, s. 226-256 (bkz. s. 232).

21) *Ibid*, s. 236.

ÇEVİRENİN NOTU:

Bu ilginç makalenin özet olması, unutulduğu fark edilen bazı hususların, görmediğimiz geniş versiyonunda bulunması gerektiğini düşündürüyor:

1) Müslümanla gayri-Müslimi bir "İttihad-ı Anasır" anlayışı içinde birleştirmek Tanzimat'ın felsefesidir, Arnavut Bektaşileri esinlerini buradan almışlardır.

2) Ulusçu hareketin sadece Osmanlı yönetimi ve Jön Türklere karşı olduğu havası veriliyor, oysa Arnavut ulusçu hareketi ağırlıkla Yunan, Sırp, Bulgar, hatta Karadağ irredentist akımlarına karşıdır ve Osmanlı içinde (Lübnan türü) bir özerklik amacı güder, bağımsızlık değil. O, en son aşamada başka çare kalmayınca Balkan Savaşı sırasında gelir.

BİLMEMEK AYIP DEĞİL

BİLİNMEYEN NİÇİN X İLE GÖSTERİLİR?

Kiril alfabesinde değeri **Kh** olan **X** harfi, aslında Latin alfabesine özgüdür ve değeri **Ks**'dir. Ama İspanyolcada **Şe** okunur. Emevi Arap matematikçiler bilinmeyene **"Şey"** demişler, İspanyollar da bunu o sesi veren **X** harfiyle göstermişlerdir.

BİRİNCİ SAYININ GÜNAHLARI

İlk sayımızda birtakım dizgi ve sayfa düzenlemesi yanlışları olmuş. Bunlar için yazarlarından ve okuyucularımızdan özür diliyoruz.

s. 6-8'deki "Beyanname-i Cihad" çevrimyazısının, 7'nci sayfanın sonundaki paragrafı şöyle olacak:

müslimînin veya muâvn mülteflklerinin a'leyhine sevk ile şark ve garp ma'rekelerinin en ateşbar mıntıkalarında itlâf etdirmeleri daha doğrusu dini İslâm a'leyhine olan cinayetlerini yine ehl-i İslâm eliyle yapmak hususunda bin türlü ihtiyalât-ı leimâne göstermeleri mü'min kalbinin tahammül edemeyeceği

Birçok okuyucumuz, bu ilginç belge hakkında bilgi istediler. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na katılınca, önce Bâb-ı Fetva'dan beş bölümlü bir Cihat Fetvası alınmış, sonra da Yüksek Bilim Kurulu tarafından hazırlanan bizim bildiriyi, padişah "İşbu beyannamenin kâffe-i aktar-ı İslâmiyede neşr ve ilânını irade ederim" derkenarıyla onaylamış, Şeyhülislâmlık da 23 Kasım 1914'te yayımlanmıştır.

Prof. Yusuf Hikmet Bayur'un *Türk İnkılâp Tarihi*, cilt III, kısım 1'de (T. Tarih Kurumu Yay., 1953), s. 322-24'te bazı bölümlerini açıklayarak aktardığı bu metnin tamamı, *Ceride-i İlmiye*'de (1333/1914-15) basılmıştır (s. 454-56). Aynı kaynakta, beyannamenin Arapça, Farsça, Tatarca ve Urduca çevirileri de vardır.

(Yine s. 7'de alttan dördüncü paragraftaki "Keşan"ın doğrusu "Kazan"; alttan üçüncü paragrafın başındaki "ve sair aktar arasında"nın doğrusu da, "ve sair aktar-ı arzda" olacak).

Bu güç metnin çevrimyazısını kısa sürede hazırlayan Necdet Sakaoğlu arkadaşımızın, yukarıdaki dizgi ve düzelti yanlışlarından sorumlu olmadığını özellikle belirtmek isterim.

s. 11'in en sonunda bir kelimenin yer aldığı satır düşmüş: (hatırlamadan) "edemeyiz".

s. 16'daki resim altı yazıları yer değiştirecek!

s. 32'deki St. Sever yazmasından alınan eski dünya haritası başaşağı basılmış: tepede Batı *(Occidens)* değil, Doğu *(Oriens)* olacak.

En vahimi, Vedat Nedim'in s. 50'deki "Beklediğimiz Fırka" yazısının orta sütununun sonlarında, "CHF da öyledir" diye başlayan paragraftan önce yer alması gereken aşağıdaki üç paragraf kaybolmuştur:

Bütün bu vaadler, programlar, sözler şuursuz ferdlerin "rey"lerine karşı kurulmuş birer kapandır. Sırf adının "Alman Halk Partisi" olması yüzünden SİTİZENİG partisine rey veren nice gafil Alman işçisi, memuru ve yoksul köylüsü vardır!

Binaenaleyh partiler gayeleri itibariyle birer sınıf partisi oldukları halde, kazandıkları reyler itibariyle halkın muhtelif, hatta birbirlerine zıd zümrelerine istinâd edebilirler. Eğer her ferd kendi sınıf şuuruna mâlik olsaydı, yani kendisini ananenin, göreneğin, aldatıcı propagandaların tesirlerinden kurtarabilecek kadar içtimaî mevkiini takdir edebilseydi, hiç şüphesiz ki hakikatte küçük bir zümrenin menfaatlerine istinâd eden ekalliyet partileri katiyen ekseriyet temin edemezlerdi. Bütün burjuva partileri muvaffakiyetlerini halkın saflığına, cehâletine, sınıf şuurunu gayr-i müdrik olmasına ve aynı zamanda mâlik oldukları geniş ve bol propaganda vasıtalarına -gazete, risale, hatip, para, reklâm gibi- medyûndur.

Şimdiye kadar Türkiye'nin de siyasî hayatına hep böyle maske-adlarla ortaya atılan partiler hâkim olmuştur. İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilâf fırkaları birer ekalliyet fırkasıydı.

İŞTİKAKÇININ ÖZRÜ

Bundan önceki sayıda çıkan ÖG, ÖGİR-, YARLIG, YARLIKA- kelimeleriyle ilgili yazımda I. "akıl" mânasındaki ög bölümünün son paragrafları şöyle olacak. Düzeltir okuyuculardan özür dilerim.

İslâmî dönemde *ög* ve iştikakları için şunları buluyoruz:

1. Karahanlıca Kur'ân tercümelerinde: *ög uk-* "anlamak" ('akala, be-hired der-yâften), *ögi uçgun-* "aklı başından gitmek" (magşî, bîhûş şuden).[4]

2. el-Kâşgarî'de: *ög* ('akıl, fitne), *ögsüz* "şaşkın" (hayrân), *ögüt* "nasihat" (< *ög+üt,+t* eski bir çokluk ekidir); *öge* "olgun, saygı değer insan" (< *ö-ge*). *Ötür-* "hatırlatmak" (< *ö-tür-*).[5]

3. Anadolu'da durum şudur: *ög* "akıl", *öglü* "aklı başında" ve *ög+i* "aklı..." ile ilgili bütün birleşik şekillerden başka bir de *öglen-* "kendine gelmek" var.[6] Ama Anadolu'daki Kur'an tercümelerinde *ög* kelimesine nedense rastlanmaz.

Bugünkü yazı dilimizdeki *öğrenmek* ve *öğretmek* fiilleri ilk bakışda *ög* ile ilgili imiş gibi görünüyorsa da, büyük bir ihtimâlle "sürü, ehlî hayvan, dost" gibi mânalara gelen *ögür* kelimesiyle ilgili olmalıdır.[7]

Şinasi Tekin

4) J. Eckmann, *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*, Budapeşte 1976 [bk. S. Tezcan'ın tenkidi: TDAY 1978-81, s. 279 vd.]

5) Bk. R. Dankoff, CTD I-III, Harvard University 1982-1985. *ögreyük* "âdet, gelenek" kelimesini nâşir *ö-* altında gösteriyor (III, 45). Herhâlde bu "sürü, ehlî hayvan' mânasındaki *ögür* ile ilgili olsa gerek: < "ögür+e-yük.

6) Bk. TTS s. 3061 vd.

7) Vaktiyle *ög* ile ilişkili görülüp **ög+re-n-(-t-)* şeklinde düşünülmüş olan bu fiillerin **ögür+e-* gibi bir iştikakdan çıkmış olması daha akla yakın gelmektedir: "ehlî olmak". Bk. Marcel Erdal, *Old Turkic Wordformation*, Wiesbaden 1992, s. 33. Bugünkü *öğretmek* fiilinin Eski Anadolu Türkçesinde "alışmak, alışdırmak, ehlîleşdirmek" mânalarına gelmesi M. Erdal'ın haklı olduğunu göstermektedir: *bedenini ıssıya ögrede* "vücûdunu insan sıcağa alışdırmalı", Diğer misâller için bk. TTS s. 3060.

BİLİM OKURLARI, BİLİME DAHA YAKIN

Bilim

SCIENTIFIC AMERICAN

BİLİM DERGİSİ, DÜNYADA 11 DİLDE YAYINLANAN VE 3 MİLYON OKURA ULAŞ
EN İYİ BİLİM DERGİSİ SCIENTIFIC AMERICAN'IN TÜRKÇE BASIMIDIR. TÜRK OKU
ARTIK DÜNYA BİLİMİNİ İZLİYOR. DARISI DİĞER KONULARIN BAŞINA...

5 ABONE YAPANA ARMAĞANLI

KENDİSİ DIŞINDA BEŞ KİŞİY
BİLİM'E ABONE YAPAN HEI
BİLİM ABONESİNE,
TÜRKİYE'DE BİLİM TARİHİ
KONUSUNDAKİ TEK YAYIN
OLAN "BİLİM TARİHİ"
DERGİSİNİN İLK 24 SAYISINI
(TOPLAM 792 SAYFA VE 10
ANA MAKALE) ARMAĞAN
EDİYORUZ.

10 ABONE YAPANA BEDAVA

10 KİŞİYİ ABONE
YAPANA,
BİLİM DERGİSİ
1 YIL SÜRELİ
ABONELİĞİ BEDAVA.

BİLİM ABONELİĞİ, AVANTAJLIDIR:
12 SAYI
600.000,- TL YERİNE500.000,-
(%17 İNDİRİM);
ÖĞRENCİYE 450.000,-TL
(% 25 İNDİRİM).

Bilim SCIENTIFIC AMERICAN

ABONE FORMU

ADI SOYADI : ..... MESLEĞİ : .....
ADRESİ : .....
POSTA KODU : ..... ŞEHİR : ..... TEL : .....

Abone bedelini
- ☐ Yapı ve Kredi Bankası Gümüşsuyu Şubesi 1006098-8 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
- ☐ 655237 no'lu posta çeki ile ödüyorum, fotokopisi ektedir.
- ☐ Çekle ödüyorum, çek ektedir.
- ☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
  - ☐ VISA ☐ MASTER-EUROCARD

Kredi kartı no :
Geçerlilik tarihi :
Kart Sahibi :
İmza :

Bilim SCIENTIFIC AMERICAN

ABONE FORMU

ADI SOYADI : ..... MESLEĞİ : .....
ADRESİ : .....
POSTA KODU : ..... ŞEHİR : ..... TEL : .....

Abone bedelini
- ☐ Yapı ve Kredi Bankası Gümüşsuyu Şubesi 1006098-8 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
- ☐ 655237 no'lu posta çeki ile ödüyorum, fotokopisi ektedir.
- ☐ Çekle ödüyorum, çek ektedir.
- ☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
  - ☐ VISA ☐ MASTER-EUROCARD

Kredi kartı no :
Geçerlilik tarihi :
Kart Sahibi :
İmza :

Bilim SCIENTIFIC AMERICAN

ABONE FORMU

ADI SOYADI : ..... MESLEĞİ : .....
ADRESİ : .....
POSTA KODU : ..... ŞEHİR : ..... TEL : .....

Abone bedelini
- ☐ Yapı ve Kredi Bankası Gümüşsuyu Şubesi 1006098-8 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
- ☐ 655237 no'lu posta çeki ile ödüyorum, fotokopisi ektedir.
- ☐ Çekle ödüyorum, çek ektedir.
- ☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
  - ☐ VISA ☐ MASTER-EUROCARD

Kredi kartı no :
Geçerlilik tarihi :
Kart Sahibi :
İmza :

Bilim SCIENTIFIC AMERICAN

ABONE FORMU

ADI SOYADI : ..... MESLEĞİ : .....
ADRESİ : .....
POSTA KODU : ..... ŞEHİR : ..... TEL : .....

Abone bedelini
- ☐ Yapı ve Kredi Bankası Gümüşsuyu Şubesi 1006098-8 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
- ☐ 655237 no'lu posta çeki ile ödüyorum, fotokopisi ektedir.
- ☐ Çekle ödüyorum, çek ektedir.
- ☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
  - ☐ VISA ☐ MASTER-EUROCARD

Kredi kartı no :
Geçerlilik tarihi :
Kart Sahibi :
İmza :

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK, NO. 15 34460 EMİNÖNÜ / İSTANBUL

Milli Aydın Bankası-Tarişbank Tarihi Araştırması Tamamlandı

Tariş ve Milli Piyango'dan sonra Vakfımız tarafından hazırlanan üçüncü kurum tarihi araştırması da yayımlanıyor. Mayıs 1993'ten beri Prof. Dr. Hüsnü Erkan yönetiminde Oğuzhan Altay, Sabri Yetkin, Oktay Gökdemir ve Özlem Yıldırır'dan oluşan araştırma ekibi tarafından sürdürülen Milli Aydın Bankası/Tarişbank Tarihi araştırması tamamlandı ve hazırlanan metin Tarişbank'a teslim edildi. Tarişbank, metni önümüzdeki haftalarda kitap haline getirecek.

Tarişbank tarihi, giriş ve sonuç bölümleri dışında beş ana bölümden oluşuyor. Giriş bölümünde, bankacılık ve Milli Aydın Bankası tarihine neden ihtiyaç duyulduğu üzerinde durulduktan sonra birinci bölümde dünyada ve Türkiye'de bankacılığın gelişimi kısaca özetleniyor ve Türkiye'de kooperatif bankacılığı hakkında bilgi veriliyor. Kitabın ikinci bölümünde 19. yüzyıl Osmanlı sosyo-ekonomik tarihine genel olarak yer veriliyor; özelde Ege Bölgesi ve İzmir'in ekonomik tarihi değerlendirilerek incir ekonomisi ve incir üreticilerinin yaşadığı sorunlar derinlemesine irdeleniyor. Bu bilgilerin ardından incir üreticilerinin örgütlenme çabaları, kooperatif felsefesine uygun çalışmaları ve bir kooperatif bankası olarak Milli Aydın Bankası'nın kuruluş sancıları işleniyor. Üçüncü bölümün konusu ise Birinci Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı yıllarında bankanın durumu.

Kitabın dördüncü bölümünde Kurtuluş Savaşı sonrası bankanın tekrar canlanma çabaları ve tarım satış kooperatifleriyle ilişkileri anlatılıyor ve 1970 yılına kadar olan faaliyetler değerlendiriliyor. Son bölümde ise, özellikle 1970 sonrasında bankanın büyümesi ve gelişmesi detaylı olarak incelenirken siyasal oluşumlardan nasıl etkilendiği de vurgulanmaya çalışılıyor. Bu bölümün ikinci alt başlığında 1980 sonrası Türkiye'deki oluşumlar ve ekonomik değişimle paralelliği değerlendirilerek bankanın bölge bankacılığından sıyrılıp ülke bankacılığına geçişine ilişkin bilgiler veriliyor. Bu arada gelişen teknolojiye de nasıl uyum sağlandığı üzerinde duruluyor, bankaya ilişkin sayısal bilgiler veriliyor; ekler kısmında da bankanın kuruluşuna tanıklık eden belgelere yer veriliyor. Belgeler kısmında kullanılan görsel malzeme orijinal belge ve resimlerden oluşuyor.

Taşınmaz Kültür ve Doğa Varlıkları Ulusal Arşivi İstanbul Projesi Tamamlandı

Geçen yıl eylül ayında, Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü'yle birlikte Vakfımız, Taşınmaz Kültür ve Doğa Varlıkları Ulusal Arşivi çalışmalarını başlatmıştı. İşte bu çalışmanın birinci aşaması 20 Eylül 1993 - 15 Ocak 1994 tarihleri arasında bir pilot proje niteliğinde gerçekleşti.

Çalışma, 1993 İstanbul yılı nedeniyle İstanbul'da başlamıştı. İlk aşamada, Kuruçeşme ve Arnavutköy'ün tamamıyla Bebek'in bir bölümünün kültür ve doğa varlığı tesbiti yapıldı. Ayrıca, Şifa Yurdu - Kuruçeşme arası da Kuruçeşme karakterinin bir devamı olduğu için, çalışma programı içine alınması gerekli görüldü. Pilot projede tespit edilen Taşınmaz kültür varlığı sayısı 800 oldu.

Pilot projenin özelliği, Türkiye genelinde oluşturulacak Taşınmaz Kültür ve Doğa Varlıkları Ulu-

Ayın Takvimi

Ankara

24 Şubat 1994 Perşembe 18.00 - Konferans: **Mete Tunçay**. "İsmail Hüsrev Tökin"

İstanbul

24 Şubat 1994 Perşembe 17.30 - **Tarihe Tanıklık Edenler:** "İstanbul'da Menderes İmarı ve Sonrası", paneli yöneten **Prof. Doğan Kuban.** (Tarih Vakfı Eminönü Merkez Binası)

sal Arşivi'nin envanter bölümü için bir model çalışma oluşturmayı hedeflemesiydi. Çünkü bu geniş kapsamlı proje ülkemizde ilk kez uygulanıyor. Birinci aşama, çalışma yöntemi, mali çerçeve, bu mali çerçeveyi en aza indirecek yöntemler, zamanlama, kadro, mekân, kavramlar, tanımlar gibi, çalışmanın tümüyle ilgili sorunların bir denemesi oldu. Bu, basitten karmaşık bir sisteme geçişi sağlayacak ve konuyu kademe kademe ele alacak bir deneme.

Pilot projenin bir başka özelliği, mevcut durumu saptayan bir yüzey araştırması olması. Envanter çalışmasının ilerde toprak altı ve sualtı araştırmalarıyla bütünleşmesi gerekiyor.

Pilot projenin başında belirtilen hedefler bu süre içinde gerçekleşti. 800 envanter föyü tespiti yapılırken, envanter föylerinin biçimi, başlıkları ve dili Danışma Kurulu'nda tartışıldı ve tespit sırasında, kısa sürede sistematik ve bilimsel sonuca varmanın yolları araştırıldı. 1975'ten beri kullanılan Avrupa Konseyi envanter föyleri geliştirilerek güncelleştirildi, bilgiler standartlaştırıldı.

Projenin özgün hedeflerinden biri doğa varlıklarının tespiti ve değerlendirilmesiydi. Nitekim, Kuruçeşme ve Arnavutköy'ün park ve koruları dışında, sokak ve bahçelerinin de ağaç rölöveleri çıkarıldı, varlıklar haritaya işlendi.

Envanter föylerinde toplanan bilgiler bilgisayara girildi ve bilgisayardan yararlanılarak yeni föy düzenlemesi geliştirildi. Föylerde yer alan birer fotoğraf dışındaki malzeme ve negatiflerle bir fotoğraf arşivi kuruldu.

Üzerinde pek düşünmüyoruz ama, ülkemizin önemli sorunlardan biri de belge israfı. Merkezi bir arşiv olmadığı için kurumlarda birbirlerinden habersiz yapılan araştırmalarla benzer belgeler birikiyor. Pilot projede bu sorun da önemsendi ve Kurumlar Dosyası açılarak İstanbul'la ilgili araştırma yapan kurumlardan belge referansları derlendi. Bölge ile ilgili yayınlar da Yayınlar Dosyası'nda toplandı.

İlgilenenlere duyurulur: Pilot proje çalışması harita, fotoğraf ve envanter bilgileriyle en kısa zamanda bir katalog halinde basılacak.

Geçen Ay Üye Toplantımız Vardı

Tarih Vakfı'nın 9 Ekim 1993 Genel Kurulu'ndan sonraki ilk üye toplantısı 8 Ocak'ta yapıldı. İstanbul'daki üyelere çağrı yapılarak gerçekleştirilen bu toplantıya katılan kurucu üye oranının düşüklüğü, buna karşılık 1992 ve 1993'te üye olanların katılım oranının yüksekliği dikkat çekiciydi. Gündemde son üç ayda yapılan çalışmaların değerlendirilmesi, gelecekte yapılacak çalışmalar, genel öneri ve eleştiriler vardı.

Toplantıyı açan Yönetim Kurulu Başkanı İlhan Tekeli son ayların belli başlı işlerini hatırlattı: *İstanbul Ansiklopedisi*'nin (Kültür Bakanlığı ile ortaklaşa), *New Perspectives on Turkey* ve *Toplumsal Tarih* dergilerinin yayına başlaması; Yurt Yayınları'nın yeniden kitap üretimine girişmesi; Milli Piyango, Tariş ve Milli Aydın Bankası kurum tarihçiliği projelerinin tamamlanması ve ilk ikisinin kitap olarak yayınlanması; Kültür Bakanlığı adına yürütülen Taşınmaz Kültür ve Doğa Varlıkları Ulusal Arşivi İstanbul Pilot Projesi'nin ve bir bölümü yine Kültür Bakanlığı, öteki bölümü İstanbul Büyükşehir Belediyesi adına yürütülen Eyüp Tesbit ve Koruma Planı Projesi'nin ilk bölümünün bitirilmesi; Sözlü Tarih projesinin uzun bir bekleyişten sonra ilk 20 görüşme ile başlatılması; kent tarihleri yazımı için bir proje birimi oluşturulması; Vakfın yurtdışı ilişkilerinde önemli bir sıçrama; Toplumsal Tarih Müzesi projesinin bir hayal olmaktan özel görevlileri bulunan bir somut projeye dönüşmesi; "Türkiye'de Tarih Eğitimi ve Tarih Kitapları" konulu bir hazırlığın başlatılması; İstanbul, Ankara ve İzmir'de bir dizi panel, konferans ve sempozyum düzenlenmesi son üç aya sığdırılmıştı.

Daha sonra sözalan Genel Sekreter Orhan Silier ise bu bilançonun eksik ve aksayan yanları ile yapılması gereken işler üzerinde durdu: *İstanbul Ansiklopedisi* içeriğiyle varolan koşullarda çok başarılı olmakla birlikte satış ve abone sayısı bakımından aynı düzeye ulaşamamıştı; abone sayısının artırılması için tüm üyelerin ve destekçilerin omuz vermesi gerekiyordu.

Yeni yayına başlayan *New Perspectives* ve *Toplumsal Tarih* dergileri de dahil olmak üzere tüm Vakıf yayınlarının daha iyi tanıtılması ve dağıtılması zorunluydu.

Kurum tarihçiliği alanında bir yandan usta tarihçiler arasından daha çok kişiyi proje yöneticisi olarak kazanabilmek, öte yandan daha çok sayıda büyük kurumu kendi tarihi üzerine eğilmeye yöneltmek gerekiyordu.

Kültür Bakanlığı'nın başlattığı birçok önemli proje için elde bulunan toplam fonlar çok yetersizdi; bütçedeki bu fonların büyük ölçüde artırılması için kamuoyu baskısı yaratmadan ve yurtdışı kaynak bulmadan, söz konusu projelerin makul süreler içinde tamamlanması olanaksızdı.

Toplumsal Tarih Müzesi çalışması gibi devasa bir

projede, onlarca yerli ve yabancı kuruluşun desteğinin alınması ve tüm ilgili meslek çevrelerinin özverili, yaratıcı katkılarının sağlanması gereken bir aşamaya ulaşılmış, diğer bir deyişle en güç aşamaya gelinmişti.

Bilgi-Belge Merkezinin bir sıçrama yapabilmesi için artık milyarlar düzeyinde ek yatırım ve personel harcamasına ihtiyaç duyuluyordu; bir kütüphaneci, bir arşivci ve bunların eşgüdümünü sağlayan bir tarihçi-bilgisayar mühendisinden oluşan küçük bir kadronun yalnızca bağış kitap ve belgelerle başarabilecekleri işlerin sınırlarına ulaşılmıştı.

Tarih Vakfı hâlâ büyük çaplı bağışlardan ve gayrimenkul geliri benzeri süreli gelirlerden yoksundu; Vakıf kasasına giren gelirin neredeyse tümü, kuruş kuruş Vakıf proje ve çalışmalarıyla kazanılmak zorundaydı.

Vakfın hızlı gelişmesi koşullarında, eldeki parasal ve mekânsal olanakların sınırlılığı Vakıf yönetimini ihtiyaçlara cevap veren bir nitelik ve niceliğe ulaştırmayı engelliyordu; Genel Kurul'da kurulması kararlaştırılan çalışma gruplarının oluşumu henüz pek az alanda başarılabilmişti; Ankara ve İzmir'de birer şube açmayı amaçlayan çalışmalar daha büyük kaynak ayrılmasını ve İstanbul'la iletişimin güçlendirilmesini zorunlu kılıyordu; Vakfın genel yönetiminde işbölümü, denetim ve kurumsallaşma açısından gözardı edilemeyecek aksaklıklar vardı.

Toplantıya katılan üyeler sorular sordular ve ortaya konulan bilanço üzerine görüşlerini belirttiler. Bu arada çeşitli öneriler de ortaya atıldı: Yurt Yayınları'nın Türkiye'nin ilk kuşak toplumsal tarihçilerinin kitap ve makalelerinin yeni basımlarını yapması; son 200 yılda Türkiye'nin dünyadaki yerinin gelişimi üzerine bilimsel araştırmaların teşvik edilmesi; sözlü tarih çalışmalarının tanınmamış, ancak anıları tarihsel değer taşıyan yaşlı kişilere ağırlık verilerek sürdürülmesi; önemli bayramlar ve kutlama günlerinde satışa sunulabilecek kaliteli hediyelik eşyalar üretilmesi, İstanbul'da uygun yerlerde kitabevi-lokal işlevini görecek birimlerin açılması; Diyanet İşleri ile işbirliği yapılarak mezarlıkların bir tarih araştırma alanı olarak daha iyi incelenmesinin sağlanması; Vakfın geçmişte yaptığı "1946-1980 Seçim Afişleri Sergisi" benzeri yeni sergiler düzenlemesi; sendika, dernek ve benzeri kitle örgütleriyle ortak projeler geliştirilmesinde daha ısrarcı olunması; önemli Vakıf etkinliklerinin ilgili üye ve destekçilere tek sayfalık bülten ya da mektuplarla duyurulması; daha sık enformal üye toplantıları yapılması; yerel yönetimler ve valiliklerle işbirliği edilerek her türlü yerel tarih çalışmasının teşvik edilmesi ... bu öneriler arasındaydı. Nisan ayında yapılacak yeni üçaylık toplantıya daha geniş ve aktif katılımın sağlanması ise toplantı biterken yapılan son bir öneriydi.

TOPLUMSAL TARİH MÜZESİ İÇİN ÖNEMLİ ADIMLAR

Tarih Vakfı'nın Resmi Senedi'nde yer alan temel bir hedefi olan, geniş kitlelerin tarihini, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'de günlük yaşamın gelişim tarihini yansıtacak bir müzenin kurulması projesi adım adım gerçekleşme yolunda. Müzenin kapısından içeriye girebilmemiz için daha yıllarla ifade edilebilecek bir süreyi gerektiren bu projede geçen yıl düzenlenen "Toplumsal Tarih Müzesi Kuruluş Sorunları Uluslararası Sempozyumu"ndan sonra ilk önemli hamle son iki ayda gerçekleştirildi. Müzenin kuruluşuna katkı için aralarında Rockefeller Vakfı, Ağa Han Vakfı, Smithsonian Kurumu da bulunan bir dizi yabancı kuruluşla somut bağlantılar kuruldu. Bir aylık gönüllü çalışmadan sonra Aralık başında Genel Müdür Asistanı olarak göreve başlayan Ayhan Akman arkadaşımız hemen hemen tüm zamanını bu alana veriyor. Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Sosyoloji bölümü mezunu olan ve ihtisasını Columbia ve Chicago üniversitelerinde tamamlayan Ayhan Akman yerli ve yabancı kurumlara yollanmak üzere onlarca mektup ve rapor hazırlayıp, bu işin gerektirdiği trafiğe yetişmeye çalışıyor.

Toplumsal Tarih Müzesi projesinde son haftaların iki önemli gelişmesi Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in kendisini ziyarete giden Vakıf Yönetim Kurulu heyetine bu konuda tüm etki gücünü kullanarak vakfı her açıdan destekleyeceğini bildirmesi oldu. Yönetim Kurulu Başkanımız İlhan Tekeli (İlhan Bey belki de hayatında ilk defa kravat takarak bu görüşme için büyük bir özveride bulundu!), Başkan Yardımcısı Korkut Boratav, Yönetim Kurulu üyesi Yiğit Gülöksüz ve Genel Sekreter Orhan Silier'i büyük bir yakınlıkla ve Vakıf çalışmalarıyla ilgili övgü sözleriyle karşılayan Sayın Demirel bu tür bir müzenin kültür yaşamımızda önemli bir eksikliği gidereceğini ve Tarih Vakfının kurduğu güçlü kadroyla bu işin de üstesinden geleceğini belirtti.

Müzenin kuruluş hazırlıklarıyla ilgili bir başka önemli gelişme İstanbul Büyükşehir Belediye

Başkanı Sayın Nurettin Sözen'in müze projesini belediye olarak en geniş ölçüde destekleme sözü vermesi oldu. Belediye üst düzey yöneticileri ile Tarih Vakfı temsilcileri önümüzdeki haftalarda yapacakları toplantıda bu desteği ayrıntılandırıp bir protokole bağlayacaklar.

Bu gelişmeler sırasında İstanbul Büyükşehir Belediye başkan adaylarından Sayın İlhan Kesici'nin, Sayın Bülent Akarcalı, Cem Kozlu, Bahattin Yücel ve Recep Koç'tan oluşan bir heyetle birlikte ilk ziyaretlerinden birini vakfımıza yapması ve öteki konuların yanı sıra müze projesine tam destek vereceklerini ifade etmesi bu projenin gördüğü geniş kabulün bir başka önemli belirtisi oldu.

"Son Osmanlılar"

"Tarihe Tanıklık Edenler" panel dizisinin ikincisi "Son Osmanlılar"dı; ilk defa hanedan mensupları ile söyleşmek olanağı bulduğumuz panele Satia Sultan ve paneli yönetecek Doç. Dr. Edhem Eldem sağlık nedeniyle katılamadılar. Paneli Mete Tunçay yönetti.

Sultan Abdülhamit'in soyundan Şehzade Harun Osmanoğlu Efendi, panele katılan tek hanedan üyesi oldu. Saray çevresinden Prof. Nesterin Dirvana ve Orhan Nasuhioğlu'nun, Osmanlı hanedan mensuplarıyla paylaştıkları değerli anıları panele önemli katkı getirdi. Panel tarihinin yılbaşına yakın olması nedeniyle yurtdışına giden bazı hanedan üyeleri ve sağlık sorunları sonucu panele katılamayan diğer hanedan üyeleriyle ilkbahar aylarında yine bir panel yapılacak.

Panelde, Mete Tunçay önce, Türkiye'de aile şecerelerinin Batıda, kiliselerde tutulduğu gibi resmi bir kayıt olmaması ve göçler nedeniyle ortaya çıkan büyük kopukluklar sonucunda, genellikle bilinmediğinden söz etti. Osmanlı Hanedanı'nın Türkiye'de şeceresi tam olarak bilinen tek aile ve dünyada da en uzun süreli hanedanlardan olmasının önemini belirtti. Hanedan erkekleri, en baştaki birkaç kuşak hariç, 19. yüzyıl sonuna kadar haremdeki ailesi belirsiz kızlarla evlendirilmişlerdi. Bu olgunun ardında, "Padişah bizim damadımız" diyerek iktidar iddiasında bulunabilecek Müslüman ailelerin ortaya çıkıp saltanatı sarsmaması fikrinin olduğunu, bunun da Osmanlı Hanedanını 600 yıl koruduğunu anlattı.

Harun Efendi ise konuşmasında Sultan Abdülhamit'in torunu olan babası Mehmet Abdülkerim Efendi'yi çok küçük yaşta kaybettiğini anlattı. Hanedan'ın Şam'a giden kolundan olan Harun Efendi, annesinin Lübnanlı olduğunu, babasının sık sık Orta Asya Türk topluluklarını ziyaret ettiğini ve Amerika'da bulunduğu sırada meçhul kişilerce intihar süsü verilmeye çalışılarak öldürüldüğünü söyledi.

Harun Efendi'nin Türkiye'ye dönme umudu olmadığı için çocukluğunda Arapça eğitim görmesi çevresi tarafından uygun bulunmuş, kendi çabalarıyla Türkçe öğrenmiş ve hanedanın erkek üyelerinin Türkiye'ye dönmesine izin verilmesinden sonra ilk dönen Harun Efendi olmuş.

"Tarihe Tanıklık Edenler" dizisinin basın ve televizyonların çok ilgisini çeken bu ikinci paneli, Türkiye'de artık şimdiye kadar ele alınamamış birçok tarihsel olayın incelenebildiğinin de bir örneği oldu.

27 Ocak 1994 Perşembe tarihinde, yani dergimizin baskıya girdiği sırada "Türkiye'de İlk Sanayiciler" konulu üçüncü panel yapılmış olacak. Panelin yöneticisi Yılmaz Karakoyunlu, panelistler Rüştü Akın, Pamir Bezmen, Şahap Kocatopçu ve Hasan Yelmen. Türkiye'de ilk sanayicilerin öyküsünü Mart sayımızda bulacaksınız.

"İstanbul'da Menderes İmarı ve Sonrası" dördüncü panelimizin konusu. Bu panel de 24 Şubat 1994 Perşembe günü saat 17.30'da Tarih Vakfı'nın Eminönü'ndeki merkez binasında yapılacak. Paneli Prof. Doğan Kuban yönetiyor. İstanbul'un çehresinin değişmesi, tarihsel kent dokusuna ilk müdahalenin hikayesi, bu dönemi yaşayan kişilerin tanıklıkları ile panelde yer alacak.

Beşinci panelimizin konusu "Varlık Vergisi". Bu panel de 31 Mart 1994 perşembe saat 17.30'da aynı yerde.

Ankara Konferansı: Bâbıâli, Fener Patrikhanesi ve Arnavut Milliyetçiliği

Geçen ayın son günlerinde Ankara'da Sayın Akşin Somel Vakfımız Ankara grubunun düzenlediği bir konferansın konuğu oldu. Sayın Somel'e ilginç sohbeti için teşekkür ediyor, konferansın bir özetini veriyoruz:

Sunuşun konusu 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Balkan topraklarında giderek güçlenen Arnavut milliyetçiliği ve bu gelişen milliyetçilik karşısında Bâbıâli ve Fener Patrikhanesinin aldıkları tavırlardır. Arnavut nüfusunun takriben üçte ikisi Müslüman olup geriye kalan üçte biri büyük oranda Rum Ortodokslardan, gerisi de Katoliklerden oluşuyordu. 1870'li yıllarda Balkanlarda baş-

gösteren Hersek ve Bulgar isyanları ve bunu takip eden 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı ("93 Harbi") sonucunda Rumeli'deki Osmanlı varlığının geleceği belirginleşmişti. Berlin Kongresi öncesinde ortaya çıkan Batı Rumeli topraklarının gerek Yunan Krallığı, gerekse savaş neticesinde siyasi varlığım yeni kazanmış veya bağımsız olmuş Bulgaristan, Sırbistan gibi Balkan devletleri arasında paylaşması ihtimali, bu paylaşıma maruz kalacak olan Arnavutlar arasında milliyetçiliğin kurumsal düzeyde zuhur etmesine ("Prizren Ligi") neden oldu. Berlin Kongresi neticesinde Batı Rumeli büyük ölçüde Osmanlı mülkü dahilinde kalmasına rağmen Arnavut milliyetçiliğinin artık durulmadığını görüyoruz. Bu milliyetçilik, Osmanlıların Rumeli'deki temel dayanaklarından biri olan ve büyük ölçüde Müslüman bir unsur içinde başgöstermesi nedeniyle Osmanlılığın Balkanlar'daki bekası açısından büyük bir tehlike arzediyordu. Aynı biçimde bu milliyetçilik, Fener Patrikhanesine bağlı olup Helenleştirme sürecine tâbi olan Rum Ortodoks Arnavutlar arasında da yaygınlık kazanmıştır. Dolayısıyla Fener Patrikhanesi'nin dini, kültürel ve siyasi nüfuzu Batı Rumeli topraklarında tehlike altındaydı. Sonuç itibariyla gerek Bâbıâli'nin, gerekse Fener Patrikhanesi'nin, ikinci Meşrutiyet'in ilanına kadar Arnavut milliyetçiliğine yönelik benzer tutumlar izlediklerini ve hatta zaman zaman işbirliği yaptıklarını görüyoruz.

ŞENLİK...ŞENLİK!

İkinci İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği hazırlıkları bu ay da oldukça yoğun geçti.

T.C. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği Koruyucu Grubu Başkanı olmayı kabul etti. Deniz Kuvvetleri Komutanı, Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, Denizden Sorumlu Devlet Bakanı Müsteşarlığı ve Büyükşehir Belediye Başkanı ile yapılan görüşmeler sonucunda Şenliğe önemli destekler sağlandı.

TÜYAP Şenlik Pazarını örgütlemek için bir stand pazarlama broşürü hazırlandı. Ocak ayı içinde stand satışları başlayacak. Bu stand pazarlama broşürü kapağını Latif Demirci'nin bir karikatürü süslüyor.

Yurtdışındaki fuarlara yollayacağımız afişleri Sadık Karamustafa hazırladı. Bir de İngilizce broşür hazırladık, yine yurtdışına gönderilmek üzere.

Şenliğimizde iki yarışma var. Biri Deniz Otobüsleri İşletmeleri'nin sponsorluğunu üstleneceği "İstanbul, Tarih ve Deniz" konusunda kısa metrajlı film ve belgesel yarışması. Yarışma şartnamesi hazırlanıyor, yakında basında ilan edilecek.

İkinci yarışma, İstanbul'u konu alan İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği "Deneysel Fotoğraf Yarışması." Duyurusu ve şartnamesi de bu ay içinde ilan edilecek.

TÜYAP'ta yer alacak Deniz Kirliliği Fotoğraf Sergisi de kesinleşti.

Sponsor ilişkilerimiz ve yeni sponsor arama çabalarımız da yoğun olarak sürüyor.

Kitlesel şenlik çalışmaları da yoğunlaştı. Komite çalışmaları sürüyor. İlk Şenlik Semt Komitesini Kuzguncuk'ta Cengiz Bektaş kurdu bile.

Yine tüm Tarih Vakfı üye ve dostlarını İstanbul Tarih ve Deniz Şenliğine destek vermeye çağırıyoruz. İlişkilerinize, gönüllü çalışmalarınıza ihtiyacımız var. Bu hepimizin Şenliği olacak.

YENİ KİTABIMIZ: OSMAN HAMDİ BEY VE DÖNEMİ

Tarih Vakfı Yurt Yayınlarına gösterilen ilgi bizleri sevindiriyor doğrusu. Kitaba olan saygı ve sevgimiz, kitaplarımızın üretimine de yansıyor herhalde ki yayınlarımız kitapseverlerin ilgisini çekiyor. Bazı okurlar telefonla arayıp böylesi nitelikli kitapların üstelik pırıl pırıl, özenli bir baskıyla yayımlanmasının kendilerini heyecanlandırdığını söylüyorlar. İtiraf edelim, o zaman biz de heyecanlanıyoruz, çalışmalarımıza daha bir sevinçle devam ediyoruz. Hemen ekleyelim, kitaplarımızın görsel tasarımı Haluk Tunçay'a ait. Üstelik Haluk bir tasarımı yapıp sonra peşini bırakanlardan değil; yeni kitapların getirdiği yeni sorunları izleyip çözümler getiriyor, daha iyi daha güzel yayınlar için bize daima ipuçları veriyor.

Kitaplarımızın piyasa satışları da belli bir ilginin göstergesi. Biliyorsunuz, ilk kitabımız olan *Türkiye'de Sanayinin Yeni Boyutları ve KİT'ler* iki ayda tükenip ikinci baskısını yapmıştı. Şimdi de Murat Belge'nin *İstanbul Gezi Rehberi*, yine iki ayda tükendi ve ikinci baskısı yapıldı. KİT'ler kitabımızı alanlar için hatırlatmak isteriz: KİT'ler, bir grup iktisatçının hazırladığı İktisat Politikası Seçenekleri dizisinin ilk kitabıydı. İkinci kitap, *Türkiye'de Kamu Maliyesi ve Finans Politikaları* da piyasada. Birincisi kadar ilginç ve önemli öneriler getiren bir kitap.

Ocak ayında birçok *Haberler* okurunun çeşitli vesilelerle bize sorduğu kitabımızı çıkarttık: *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*. Aralık 1992'de düzenlediğimiz Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu çerçevesinde verilen bildirileri içeren bu kitabı Zeynep Rona yayına hazırladı. Bildirilerin her biri kendi alanında önemli birer kaynak.

1993 yılının önemli toplanhtılarından Çocuk ve Tarihi Sempozyumu'nun bildirilerini içeren kitap da Vakıf üyemiz Prof. Dr. Bekir Onur tarafından hazırlanıyor. Tarih araştırmalarında oldukça ihmal edilmiş bir alanı kapsayan bildiriler önemli bir ilk adım niteliğinde. Bu kitabı da gelecek ay piyasaya verebileceğimizi umut ediyoruz.

İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ'NİN İLK CİLDİ TAMAMLANDI

İlk fasikülü 30 Ekim 1993'te yayınlanan *İstanbul Ansiklopedisi*'nin 9. sayısı 25 Aralık'ta yayınlandı, aynı tarihte cilt kapakları da bayilerde satışa sunuldu. Abonelerin ciltleri de postalanmaya da başlandı. *İstanbul Ansiklopedisi* abonelerinin tamamı Ocak ayı sonuna kadar ciltlerini almış olacaklar.

İstanbul Ansiklopedisi'nin her cildi 576 sayfa, ancak ciltlerin baş kısmında yer alan bölümler romen rakamlarıyla numaralandığı için birinci cildin son sayfası 558 sayısını taşıyor.

İstanbul Ansiklopedisi'nin birinci cildi "Ab Alemi" maddesiyle başlıyor ve "Bakırköy Pamuklu Sanayi İşletmesi" maddesi ile son buluyor. Cildin sayfa hacminin ortalama % 22'sini harita, plan, resim, fotoğraf gibi görsel elemanlar kaplıyor. *İstanbul Ansiklopedisi*'nde yer alan haritalar Yayın Kurulu Ortak Başkanlarından Doğan Kuban'ın denetimi altında bir ansiklopedi ekibince titizlikle hazırlanıyor ve ilgili mahaldeki tarihi yapılar harita üzerine işleniyor. Daha sonra bu haritalar bilgisayar ortamına alınarak çizgileri standartlaştırılıyor, ana arterler, yeşil alanlar, tarihi yapılar renklendiriliyor ve üzerine yer adları yazılıyor.

Birinci cildin abonelere postalandığı şu sırada Ansiklopedinin 12. sayısı bayilerde bulunuyor. İkinci cilt ise 18. fasikülün yayınlanacağı 26 Şubat 1994 tarihinde tamamlanacak ve Mart ayı içinde abonelere postalanacak.

İstanbul Ansiklopedisi aboneleri bu günlerde ağırca bir paketi açmanın heyacanını ve ansiklopedilerini zevkle okumanın keyfini yaşayacaklar.

İstanbul Ansiklopedisi'ni çıkaranların size selamı var. (Mekân Büyük Mabeyn'dir, yanlış anlaşılmasın biz mütevazı Arabacılar Dairesindeyiz).

ARIT'TAN 1994 YILI ARAŞTIRMA BURSU

American Research Institute in Turkey (ARIT-Türkiye'de Amerikan İlmi Araştırmalar Enstitüsü) ve Türk-Amerikan İlmi Araştırmalar Derneği 1994 yılı için sekiz adet teşvik bursu verecek.

ARIT 1963 yılında Washington'da Amerika Birleşik Devletlerinin önde gelen üniversitelerinin temsilcileri tarafından kuruldu. Halen, ilmi araştırmalarıyla ünlü 33 Amerikan üniversitesi ve bilim kurumu ARIT üyesi. Enstitü'nün amacı, Amerikan ve Türk bilim adamlarının Türkiye'de sanat tarihi, arkeoloji, antropoloji ve sosyal bilimler alanlarında araştırma yapmalarını teşvik ederek iki ülke arasındaki kültürel bağları güçlendirmek ve sözü edilen alanlarda çalışan bilim adamlarına mali destek sağlamak.

İstanbul'da bulunan Türk-Amerikan İlmi Araştırmalar Derneği de aynı amaçlarla kuruldu. Derneğin, Türk bilim adamlarının Türkiye'de yaptıkları araştırmalara mali destek sağlamanın yanı sıra özellikle Anadolu arkeolojisini ve Bizans-Selçuk-Osmanlı tarih konularını kapsayan zengin bir kitaplığı var.

Dernek, Türkiye'de Türk araştırmacıların 1994 yılında yapacağı araştırmaları burs vererek teşvik edecek. Bu amaçla bir Burs Komitesi kurulmuş. Bursa, sanat tarihi, arkeoloji, antropoloji, tarih, türkoloji ve sosyal bilimler alanlarında çalışan bilim adamları ve doktora adayları talip olabiliyor. Burs komitesi doktora adaylarından tez konusu seçmiş ve bu konu üzerinde çalışmalarını ilerletmiş olanlara öncelik tanıyacak.

Teşvik bursları ikisi doktora üstü, altısı doktora seviyesinde olmak üzere iki ayrı kategoride sekiz adet. Doktora üstü burslar 30 milyon TL, doktora bursları 12 milyon TL.

Burslara başvuracakların müzeler ve kütüphaneler dahil Türkiye'de bulunan öğretim ve araştırma kurumlarından birine bağlı olmaları gerekiyor. Ayrıca şu belgeler altı nüsha olarak (tavsiye mektupları hariç) dilekçeye eklenmeli: İlmi unvan ve meslek hayatını açıklayan özgeçmiş, araştırma programının ayrıntılı özeti; açık adres, telefon numarası; yayınların listesi; üç adet tavsiye mektubu ki bunları tavsiye mektubunu yazan kişiler doğrudan ARIT adresine postalayacaklar.

Bu belgeler 18 Mart 1994 tarihinden önce taahhütlü olarak derneğin aşağıdaki adresine postalanmalı:

ARIT Serencebey Yokuşu 61-63, D.11
80700 Beşiktaş-İstanbul

Sonuçlar üç ay içinde açıklanacak. Dernek bursu alanlar, aradan beş yıl geçmeden aynı seviyedeki burs için bir kere daha başvuramıyorlar.

TASG News

Newsletter of the Turkish Area Study Group (Türk Bölgesi Çalışma Grubu Haber Bülteni) ya da kısaca *TASG News,* Türkiye ve Türk halkları hakkında, tarihi ya da bugüne ait eğitim, toplum, kültür alanlarında haber ve bilgi sağlamak amacıyla çıkıyor. Herhangi bir kuruma bağlı değil; İngiltere'de Türkiye araştırmaları eğitimi veren bütün üniversitelerin desteğini almış durumda. TASG News editörleri son yani 37. sayısından itibaren bültenin kapsamını genişletmişler.

Son sayının teması dış ülkelerde "Türk İmajı". Bu çerçevede, Uygur Kocabaşoğlu'nun "Reflections on the Turkish Image in Nineteenth Century Britain" (19. Yüzyıl Britanyası'ndaki Türk İmajı üzerine Düşünceler) başlıklı ve Victoria Rowe Holbrook'un "Imagery, Ideology and Representation" başlıklı makaleleri var.

Ayrıca yeni çıkan ya da çıkacak olan yayınlar, üniversite ve araştırma merkezlerinden seminer, toplantı, sempozyum, kongre haberleri, birçok ilginç kitap eleştirisi yer alıyor.

Keyifli bir nokta: Vakfımız da ayrıntılı olarak tanıtılmış.

Grup hakkında ayrıntılı bilgi için:
Prof. J. M. Wagstaff
Dept Of Geography
University of Southampton
Highfield, Southampton SO9 5NH
United Kingdom

TASG News hakkında bilgi için:
Dr. S Paker
Boğaziçi Üniversitesi
Yabancı Diller Okulu
80815 Bebek- İstanbul

Tarih Vakfı Tanıtım ve Reklam Bölümü'nden Çağrı!

İşkadınları, işadamları,
Reklam Ajansları,
PR kuruluşları,
Reklam müdürleri,
Halkla ilişkiler sorumluları,
Medyacılar,
Müşteri temsilcileri,

Sizlere, seçkin, kaliteli, yaygın, ilginç, yeni, değişik, çağdaş... gibi nitelemelerle tanımlayabileceğimiz medyaları, yani:

"İstanbul Dergisi / İstanbul Dergisi (İngilizce) / İstanbul Ansiklopedisi / Toplumsal Tarih Dergisi / Sözlü Tarih / Kurum Tarihçiliği / Tarih ve Deniz Şenliği..."ni sunuyoruz.

Hülya Üstün sizinle ayrıntıları konuşmak istiyor, lütfen arayın.

Tel: 212-227 37 33 Faks: 212-227 37 32

Yeni LC475'imiz

Teknik servisimizde dizgi için kullandığımız IBM uyumlu bilgisayarlarımızın yanı sıra sayfa düzeni ve grafik işleri için kullandığımız bir çift de gelişmiş Macintosh'umuz vardı. Ama yayın işlerimizin yoğunluğu yüzünden bu iki makine yetmiyor ve arkadaşlarımız sık sık sabahlamak zorunda kalıyorlardı.

Bunun üzerine, *İstanbul* dergisinin, *İstanbul Ansiklopedisi*'nin basıldığı Anabasım'ın yöneticisi Sayın Yücel Uzmen, gözlüklerinin üstünden sevimli sevimli bakarak bize bir LC475 gelişmiş Macintosh hediye etti. Artık daha az sabahlayacağız. Kendisine çok teşekkür ediyoruz.

1994 Türk-Alman Yazakademisi

Türk ve Alman halklarının daha yoğun ilişkiler içinde olmasını isteyen Körber Vakfı, özellikle Türkiye'deki gençleri 1994 Türk-Alman Yazakademisi'ne çağırıyor. Bir Türk ya da Alman üniversitesinde, lisans veya lisansüstü eğitim aşamasında olan veya eğitimini yeni tamamlayan, Almancayı iyi bilen herkes müracaat edebilir.

Önkoşul, 31 Mart 1994 tarihine kadar, Türk-Alman ilişkileri kapsamında bir olayın, gelişmenin ya da sorunun incelendiği, yaklaşık 15 daktilo sayfası çalışmanın, Türkiye'deyse Bursa Uludağ Üniversitesi'ne, Almanya'daysa Siegen Üniversitesi'ne gönderilmesi. Türk ve Alman bilimadamlarından oluşan jüri en iyi 25 çalışmanın sahibini Yazakademisi'ne davet edecek.

14 günlük Yazakademisi Eylül 1994'te -bir hafta Köln/Siegen bölgesinde, bir hafta Ruhr bölgesinde- yapılacak. Bütün masrafları Körber Vakfı karşılayacak. Yoğun gezi ve tanıtım programının yanı sıra Türk-Alman ilişkileriyle ilgili çalışmalar yapılacak, Almanya'daki Türk kuruluşları tanıtılacak.

Adresler:

Prof. Dr. Mehmet Genç, Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Görükle Kampüsü, 16059 Bursa. Tel. (224) 4428013, Faks. (224) 4428088.

Prof. Dr. Jürgen Reulecke, Fachbereich 1, Universitat Gesamthochschule Siegen, 57068 Siegen, Deutschland.

Dr. Wolf Schmidt (Körber Vakfı), Kampchaussee 10, 21027 Hamburg, Deutschland.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Murat Belge, *İstanbul Gezi Rehberi*. 2. Baskı

Kendine has üslubuyla yazdığı bu kitapta Murat Belge İstanbul'u sokak sokak gezdiriyor, anlatıyor ve yorumluyor.

Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*.

Neyyir Kalaycıoğlu'nun dilimize kazandırdığı bu inceleme, kentler ve kentlilerin tarihiyle ilgilenenler için önemli bir kaynak olacak.

Hagop Mıntzuri, *İstanbul Anıları (1896-1907)*.

1886-1978 yılları arasında yaşamış olan Ermeni yazar Mıntzuri'nin çocukluk anılarında Beşiktaş esnafı, dilenciler, Tibetli doktorlar, mahalle köpekleri, tramvaylar, Ermeniler, Arnavutlar, Araplar ve Kürtleri okuyacaksınız.

Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*.

Yurt Yayınları'ndan 1982'de çıkıp mevcudu tükenen ve şimdi yeniden basılan bu kitap 1923-1929 yılları arasında Türkiye'de ekonominin yapılanmasını titizlikle inceliyor.

Korkut Boratav, Ergun Türkcan (Editörler), *Türkiye'de Sanayinin Yeni Boyutları ve Kitler*, 2. Baskı.

Değişen dünya koşulları Türkiye'de sanayileşme tartışmalarını gündem dışı bıraktı mı? KİT'lerin özelleştirilerek tasfiyesi, çağın gereği midir? On iki seçkin iktisatçı, bu sorulara olumsuz cevap veriyorlar.

İzzettin Önder, Oktar Türel, Nazım Ekinci, Cem Somel, *Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar*.

Son yıllarda Türkiye ekonomisinde kamu açıkları, kamu maliyesindeki tıkanmayı yansıtıyor; bir mali reformu gündeme getiriyor. Peki gündemde ne gibi çözümler var? Dört seçkin iktisatçı bu sorunları tartışıyor.

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yönetim Kurulu

Tülin Aren, Korkut Boratav (Bşk Yrd.),
Yiğit Gülöksüz, Hasan Karacal,
Nazan Ölçer, Haldun Özen,
Orhan Silier (Gen. Sekr. ve Vakıf Genel Müdürü),
Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk),
Zafer Toprak (Bşk Yrd.),
Mete Tunçay

Adres ve Telefon Numaralarımız:

Vakıf Merkezi ve Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayın, Mali İşler, Tanıtım ve Reklam Bölümleri
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 34 - 227 37 27
Faks: (0212) 227 37 32

Deniz Şenliği Ve Projeler
Miralay Şefik Bey Sokak, 1 D.3
Ayaspaşa- İstanbul
Tel. (0212) 243 31 27 - 243 35 84
Faks: (0212) 243 35 84

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi sokak 14/2 Kavaklıdere-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

Posta Çeki Hesabımız:

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı ve İstanbul dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

Banka Hesap Numaralarımız:

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

Çevre tasarımlarında yaratıcı ve doğal bir çözüm...

KİLİTLİ
BETON PARKE

- 60-80 mm kalınlıklarda, değişik tip ve renkte üretilir.
- Hızlı ve kolay döşenir.
- Asfalttan daha ekonomiktir.
- Çok uzun ömürlüdür.
- Buzlanma yapmaz, kaymayı önler.
- Hammaddesi tamamen yerlidir.

Caddeler, sokaklar, park ve meydanlar, otoparklar, otobüs durakları, bahçeler, kaldırımlar, yürüyüş parkurları ve limanlarda pırıl pırıl, akılcı ve çağdaş mekanlar yaratmak için kilitli beton parke geniş olanaklar sunuyor.

Kilitli Beton Parke, Yapı Merkezi'nin kalite anlayışı ve çevre bilinciyle üretilir.

yapı merkezi
ARAŞTIRMA PROJE PREFABRİKASYON A.Ş

Merkez: H. Reşit Paşa Cad. 13
Çamlıca, 81180 İstanbul
Tel: (1) 321 90 00 (8 hat)
Faks: (1) 321 90 13 Tlx: 29124 ypmz tr
Fab: (1) 398 01 59 Faks: (1) 398 75 07

YAPI MERKEZİ
üyesidir

TSE

TOPLUMSAL TARİH

MART 1994 FİYATI: 40.000 TL (KDV DAHİL)

1950'LERİN İSTANBUL ÜÇLEMESİ

ESKİ BEYOĞLU'NDA RUS LOKANTA VE BARLARI

FETVA MECMUALARI

GERMİNAL

TÜRK PORTOLANLARI

SABETAYCILIK VE YAHUDİLİK

M. E. BOZKURT VE BAKÛ SEMPOZYUMLARI

3

BAROMETRE CUP

İŞİNSANLARI VE YÖNETENLER TENİS TURNUVASI

9 Nisan-10 Mayıs 1994

Kültürpark Tenis Kulübü
15-24 Nisan 1994
İZMİR

Ankara Tenis Kulübü
15-23 Nisan 1994
ANKARA

Enka Spor Kulubü
20-30 Nisan 1994
İSTANBUL

Antalya Tenis İhtisas Kulubü
9-17 Nisan 1994
ANTALYA

Adana Tenis ve Su Sporları Kulübü
9-16 Nisan 1994
ADANA

Türkiye Finalleri
7-10 Mayıs 1994
SİDE - TURTEL

CottonBar
desteğiyle

SUNUŞ

Bu sayıda çeşitli konularda bir düzine inceleme var. Prof. Ayda Arel, ocak ayında Sydney şehrinin öyküsünü aktardığımız, Christopher Hibbert'in "Kentler ve Uygarlıklar" kitabından "S. Peterburg" bölümünü çevirdi (Ruslar, bu adı ortada s olmadan yazıyor). Bizans'ın son zamanlarında, o zayıflarken, Cenova, Pisa ve Venedik gibi İtalyan şehir cumhuriyetlerinin önemi artıyordu. Bunların arasında da Venedik sivrildi, ama 16'ncı yüzyıla gelindiğinde o da gerileme sürecine girdi. Bundan böyle, bir haz ve güzellik merkezi kimliğine büründü. İşte asıl Venedik çökerken, Büyük Petro (Piotr) kendi adını verdiği kuzeyin Venediğini kurdu. (Birinci Dünya Savaşı'nda, Ruslar Alman düşmanlarının dilini boykot ederek şehri *grad* diye andılar; Lenin'in ölümünden -1924- Komünizmin iflâsına kadar -1991- kentin adı Leningrad oldu.)

"Venedik ve Türkler" başlıklı İtalyanca derlemeden, bu ay da, klişeleşmiş Türk tipini işleyen bir makalenin özetini sunuyoruz.

Ruslarla ilgili bir başka yazımız, Behzat Üsdiken'in eski Beyoğlu'unda yemek yenecek ve içki içilecek yerleri anlatmaya başladığı dizinin ilki.

Necdet Sakaoğlu dostumuz eski fetvâ mecmualarına çağdaş bir duyarlıkla yaklaşıyor. İlhan Yerlikaya da, II. Abdülhamid döneminde yabancı medyanın hükûmete yaptığı baskı ve şantajları sergilemekte.

İlhan Pınar, İstanbul'un toplumsal yaşamını yansıtan 40 yıl önceki bir Alman radyo programını aktarıyor. Yine İzmir'den Dr. Kemal Arı, geçtiğimiz yılın sonlarında Kuşadası'nda toplanan Mahmut Esat Bozkurt Sempozyumu'nu anlatıyor. Ben de, bu ay katıldığım tek günlük bir Bakû Kurultayı sempozyumunu özetliyorum.

İlk sayımızda, Atatürk'ün ilk öğretmeni Şemsi Efendi hakkında bir yazısını okuduğunuz Ilgaz Zorlu, bu kere "Sabetaycılık ve Yahudilik" üstüne daha genel bir inceleme sunuyor.

Mustafa Şahin arkadaşımızın çevrimyazısını yaptığı konferans metni, Harb-i Umumî sonunda bir Türk Masonu gözüyle sosyalizmin ne anlama geldiğini açıklıyor. Bursa'dan Jean-Louis Mattei, Fransızca *Illustration* dergisinin bizim Trablusgarp savaşına bakışını aktarıyor.

Halil Berktay, Germinal'den hareketle bir film eleştirisi bağlamında, Marksizme bir tarihsel olgu ve kategori olarak yaklaşmak gereğine de değinmekte.

Koleksiyoncunun Dağarcığı'ndan sayfamızda Çocuk Esirgeme Kurumu'nun ilk yıllarına ait boş bir üyelik kartı var. Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay'ın seçmeleri, her zamanki yerinde.

Şubatta yayımladığımız okuyucu mektubuna yanıtımı, ne kadar haklı bulacağınızı bilmiyorum. Bu arada, aynı ayın *Dergâh* dergisinde İsmail Kara arkadaşımın bana sitem eden bir notu çıktı. Yılbaşı sıralarında *Cumhuriyet Dergi*'ye yazdığım bir yazıda, 1980'lerde "Tarihte milliyetçi ve dincilerin tekelini kırdık" gibilerinden bir şey demiştim. Sayın Kara, daha ziyade "Lâiklik elden gidiyor"cu söyleme yakışacağını düşündüğü bu ifadeyi ayrıca yanlış da buluyor. 12 Eylülde egemen olan tarihçiliğin Kemalist nitelik taşıdığını belirtiyor. Haklı. Ayrıca ben böyle bir klişe kullanmamalıydım. Ama kastettiğim, son yılların, hatta Cumhuriyet devrinin tarihçiliği değil, bütün tarihçilik geleneğimizdi. (Klâsik Osmanlı tarihçilerinin mütedeyyin kişiler olduğuna şüphe yok.) Tarihçilik II. Meşrutiyet'le birlikte şoven boyutlar aldı. Cumhuriyet'te de "Kültürel Turancılık" çizgisine girdi. Benim asıl eleştirmek istediğim, solun geçmişe karşı kayıtsızlığıydı. Tarih adına Marksist bir makro şemayla yetiniyorlar, geçmişi bilmemeyi âdeta solculuğun gereği sayıyorlardı. Bu anlayışın değişmesinde, bizim de tuzumuz oldu.

Geçen sayımız, ilkine oranla biraz daha toparlandı, ama hâlâ istediğimiz düzeyin uzağındayız. (İçerik açısından hedeflerimizi, Yanıt'ımın sonunda belirttim.) 44'üncü sayfada (Dünya'nın Türk Halkları) iki satır eksik çıkmış: Sayfanın bitiminde "dilimizi de mükemmel" dedikten sonra, "konuşan Dr. Andrew Mango'nun ilginç yazısını çevirerek sunuyoruz." sözleri olmalıydı.

Dergimiz çıktığında, Ramazan'ın yarısını geçmiş olacağız. Şeker Bayramı'nızı şimdiden kutluyorum. Hepinize saygı ve sevgiler sunarım.

METE TUNÇAY

BU SAYIDA

YÜZ YIL ÖNCE OSMANLI BASININDA BU AY
***Ayşe Şen**'in Tarik'ten seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* 4

HER KISSADAN İLLE DE HİSSE ÇIKARILMASINI İSTEYENLERE YANIT
***Mete Tunçay**'dan Oktay Kollan'a mektup.* 6

AVRUPALI GÖZÜYLE 1950'Lİ YILLARIN İSTANBUL ÜÇLEMESİ
İlhan Pınar Hamburg-Haiti Arası*'ndan aktarıyor.* 8

TRABLUSGARP SAVAŞI ÜZERİNE FRANSIZ KAYNAKLI BİR RÖPORTAJ
Jean-Louis Mattei L'Illustration*'dan özetledi.* 12

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YABANCI GAZETE VE HABER AJANSLARININ ŞANTAJ VE YOLSUZLUKLARI
***İlhan Yerlikaya**'nın incelemesi.* 17

ESKİ BEYOĞLU'NDA RESTAURANT, BİRAHANE, BAR, GAZİNO VE MEYHANELER I
Behzat Üsdiken *Rus lokanta ve barlarını anlatıyor.* 20

PETRO ZAMANINDA SANKT-PETERBURG ŞEHRİ
Ayda Arel *C. Hibbert'ten çevirdi.* 24

HARİTA TARİHİ
***Kemal Özdemir**'in hazırladığı* Osmanlı Deniz Haritaları *kitabından.* 32

GERMİNAL'DE GEÇMİŞ VE BUGÜN
***Halil Berktay**'dan bir film eleştirisi.* 40

ZÂLİM İSTİBDAT
Fatma Mansur Coşar *Bizans'tan Venedik'e Türk Arketipleri'ni aktarmakta.* 42

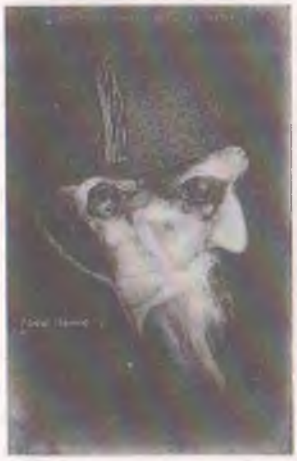

TOPLUMSAL TARİH

Arap Haritacı Al Barun'un Avrasya-Afrikası ve Kâbe resmi, 1738-39. *(Venedik: Museo Civico Correr)*

Aylık Dergi
Sayı: 3 Cilt: 1 Mart 1994

Sahibi:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
İlhan Tekeli

Sorumlu Yazışleri Müdürü ve Yayın Yönetmeni:
Mete Tunçay

Danışma Kurulu:
Ayşen Anadol, Ayda Arel, Halil Berktay, Edhem Eldem, Ekrem Işın, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak

Grafik Tasarım:
Haluk Tuncay

Teknik Yönetmen:
Tamer Kayaş

Dizgi, Sayfa Düzeni: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Altan Matbaası*

Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*

Abone Koşulları:
Yıllık-12 sayı: 400.000 TL.
Altı aylık-6 sayı: 225.000 TL.

FETVA MECMUALARI
Necdet Sakaoğlu, *toplum tarihi için zengin bir kaynak oluşturan fetvaları irdeliyor.* 47

MAHMUT ESAT BOZKURT SEMPOZYUMU
Dr. Kemal Arı *anlatıyor.* 49

YUNANİSTAN DA TÜRK KAHVESİ
Herkül Millas*'ın yaptığı bir kitap tanıtımı.* 53

SABETAYCILIK VE YAHUDİLİK
Ilgaz Zorlu, *bu ilginç konuyu irdelemekte.* 54

AMSTERDAM'DA BAKÜ SEMPOZYUMU
Mete Tunçay, *1920 Doğu Halkları Kurultayı hakkında yapılan bir toplantıyı anlatıyor.* 57

MAXIM'S Restaurant
AU TAXIM
F. THOMAS
MAISON AMÉRICAINE
DINERS DE LUXE
4 COURS AND COFEE LTQ. 2
MATINÉES DANSANTES
THÉ CONCERT
VARIETY EXTERTAMMENTS
RUSSIAN-CAUCASIAN BALLET
EXCELLENT
Symphonic Orchestra & Jazz-Band
— TEL. PERA 3689 —

MASON GÖZÜYLE SOSYALİZM
Mustafa Şahin*'in yeni harflere çevirdiği bir 1918 metni.* 59

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 65

Fünun ve edebiyata ve menafi-i âmmeyi mutazammın muharrerat ve makalâta ve igraz ve şahsiyattan âri her nev'i muhahesat ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin techhür ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekâtib ve evrakın istirdadı iddiası kat'a mesmu' ve makbul olamaz.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

'TARİK'TEN SEÇMELER

MART 1894

DERLEYEN

A Y Ş E Ş E N

İCMAL-İ AHVAL

Giderleri Azalt, Vergileri Arttır

İtalya umûr-i maliyyesinin dûçâr olduğu buhranı def'etmek ve bütçedeki açığı kapatmak üzere tavsiye edilen tedâbirin mahiyeti takarrür edemeyerek Maliye Nâzırı Mösyö Sonino'nun ol bâbta bir lâyiha i'tâ etmesine intizar edilmekte bulunulmuş idi.

Mumâileyhin lâyihası da itirazâta dûçâr olmuştur. Tuz ve buğday vergilerinin tezyidi teklif edilmek hal ve mevkîe muvâfık görülmemiştir.

Emlâk vergisinin tezyîdi hakkında dahi itirazât der-miyân edilmiştir. Geçen üç sene zarfında vergileri te'diye edilemediğinden dolayı seksen bin mülk ve akarın füruht edilmesine mecburiyetinden istidlâlen bu teklifin dahi kabil-i tatbik olmadığı ityân edilmiştir.

Mösyö Sonino'nun şehirlerde icra edilmek üzere ittihazını tavsiye eylediği tedâbir dahi rüsûm-i belediyyeyi tevfîr edeceğinden [belediye vergilerini artıracağından] nâ-be-mevsim [zamansız] add ediliyor.

Roma'dan Paris'te neşr olunan Figaro gazetesine gönderilen bir telgrafnâme, tezyîd-i rüsûm maddesinde şu mahâziri ta'dâd ettikten sonra emniyet sandığına yevmiye üç bin adet vedîa [emanet] bırakılarak bunların mukabilinde alınan para ekseriyetle bir Frank veya bir Frank elli santimden ibaret olduğu rivayet ediliyor ki iş'âr-ı vâki' muvâfık-ı nefs-ülemr ise Mösyö Sonino'nun teklifâtını mevkî-i icraya koymak bittabi kesb-i müşkilât eder.

Masarifât-ı zâidenin tenkihât [kısıntılar, indirimler] icrasıyla taklîli [azaltılması] senato meclisinde dahi mevzû-i bahs olmuştur.

Zaten evvelden beri İtalya kolordularından ikisinin ref'i tensîb olunmakta [lâğvedilmesi uygun görülmekte] bulunmuştur ki bu takdirde lâ-akall [en azından] otuz milyon Frank tasarruf vücuda gelebileceğinden taklîl-i masarif tedbiri tezyîd-i rüsûm tedbirine müreccah görülüp [tercih edilip] Fanfolla gazetesi de bu yolda idare-i efkâr eylemiştir.

Herhalde bu bâbtaki tedabirin ne suret kesb edeceğini şimdiden kesdirmek kabil olamaz ise de tenkîh-i masârifle beraber tezyîd-i rüsum cihetinden dahi sarf-ı nazar edilemeyeceği hükm olunabilir... (4 Mart 1894)

DAHİLİYE

Aynen Varaka
Osmanlı Tiyatrosu

Bu sene Direklerarasında icra-yı lu'biyyât etmekte olan Mınakyan efendinin Osmanlı Tiyatrosu hakkında birkaç söz söylemek isterim.

Ramazan-ı şerîfin ekseri geceleri devam etmekte olduğum Osmanlı Tiyatrosunda pek büyük bir terakki müşahede ettim.

Her ne kadar geçen sene Mınak ve Aleksanyan efendiler ayrılarak o kadar mazhar-ı rağbet olamamışlar ise de bu sene birleşerek en muktedir aktör ve aktrislerden teşekkül eden Osmanlı Kumpanyasının vaz'-ı sahne-i temâşâ etmiş olduğu dramlar ve icra olunan roller cidden temâşâ-gerâna [seyircilere] tesir-bahş oluyor.

Dramlarda rol icra edenler Mınakyan, Aleksanyan, Sisak, Binemeciyan, Solas efendiler ile Binemeciyan ve Aznif hanımlardır.

Kısa fakat lâtif olan komedilerde ise Çobanyan Çaprasid efendilerle Bayzar ve Öjeni hanımlardır.

Roller ne kadar muntazam ve tabiî olarak yapılır ise huzzâra o kadar tesir edeceği aşikâr olduğundan işte bu kumpanya tarafından oynanılan dram rolleri ta-

savvursuz olarak icra ediliyor.

Hele dün akşamki (La Dame aux Camélias) ismindeki dramı pek çok defalar görmüş idim.

Bu sefer daha güzel icra olunacağını ilânlarında beyan etmiş olduklarından yine gittim.

Başka bir âsâr-ı intizam göre rek memnun oldum. Aktör ve aktrisler kendi rollerini pek güzel ve ciddi surette icra ettiler.

Marguerite Gautier olan Binemeciyan hanım rollerini cidden takdir ve tahsine elyak [lâyık] bir surette icra etmiştir. Kendilerini tebrik için gazetenizi vasıta ittihaz ettim. Kari'in-i kiram gidip bir defa seyredecek olurlar ise sözlerimin hakikat olduğunu tasdik için tereddüd etmezler zannındayım.

Tiyatro. Sadakatin netâyic-i hasenesini, cinayetin avâkıb-i seyyiesini [kötü sonuçlarını], hüsn-i ahlâkı insana yalnız hayalinde değil gözünün önünde tecessüm ettirir.

Bu netâyici görmek, mütehassis ve hisse-yâb olmak [duygulanmak ve pay almak] için dram seyretmek lâzımdır.

Osmanlı Kumpanyasını ben nasıl takdir ediyorsam müdâvimîni de öylece tebrik ediyorlar....(25 Mart 1894)

M. A.

Eminönü'nde Düzenleme

Tevsî [genişletilmesi] ve tanzimi mukarrer olan Sultanhamam Caddesinin ol bâbta tersim edilmiş [çizilmiş] olan haritası görünen lüzum üzerine bu kere tebdil olunarak orası altı yol ağzı olduktan başka Payitaht-ı Saltanat-ı Seniyyenin İstanbul cihetinin en kalabalık bir caddesi olduğundan bir meydan mahalli vücuda getirilip mürûr ü ubûrun teshili [gelip-geçmenin kolaylaştırılması] Şehremanet-i celîlesiyle Birinci Daire-i Belediyyece kararlaştırılmıştır. Arka cihetindeki iki caddede geçende müceddeden inşa kılınmış olan müteaddit cesim han ve dükkânlardan şerefiye nâmıyla nizâmen alınacak mebâliğin bu uğurda edilecek masârife medârı olacağından bu halde evvelce kısmen kesilecek olan dükkânlardan icâb edenlerin kâmilen istimlâk ve hedm edileceği [yıkılacağı] ve icabının icrası derdest bulunduğu maa'l-memnuniyye istihbar kılınmıştır...(25 Mart 1894).

HARİCİYE

Ayna İmalatı

Küre-i arzın bazı nukat-ı muhtelifesinde senevî olarak vücuda getirilen aynaların miktarı ber-vech-i âtîdir:

	Destgah-ı aded:	Metre-i murabbaı ayine
Almanya'da	6	420.000
Avusturya	1	10.000
İngiltere	5	1.000.000
Belçika	6	650.000
Cemahir-i Müttefika	7	700.000
Fransa	7	600.000
Bavyera, Danimarka, İtalya, Rusya	-	70.000
	Yekûn	3.450.000

(11 Mart 1894)

Çay En Ziyade Nerede İstimal Olunuyor?

Çayın en ziyade istimal olunduğu mahal Avustralya'dır. Avustralyalılar çayı pek koyu yapmakla beraber bütün gün mütemadiyen içerler.

Bir hesaba göre senede adam başına 7 libre [3,5 kg.a yakın] çay düşüyormuş.

İngilizler ise adam başına senede ancak 4,70 libre istihlâk ediyorlar. Bu vechile Avustralyalılar çay istimal etmek hususunda birinciliği kazanmış oluyorlar... (11 Mart 1894).

MÜTENEVVİA

Eski Posta Pulları

Mağazası 1880 senesinde küşad olunarak Devlet-i Aliyye ve Romanya ve Yunanistan ve Sırbistan ve Karadağ Hükûmeti ile Şarkî Rumeli vilâyeti ve Bulgaristan Emâreti ve kaffe-i memâlik 1850 senesinden 1874 senesine kadar eski pulları ve eski mektup ve açık muhabere varakaları meskûkat-ı atika ve her nev'-i atika posta pulu koleksiyonları elverişli fiyatla satın alındığı ve esmânını [bedelini] posta ile göndermeye müsâraat edeceği ilân olunur... (2 Mart 1894)

Peşte'de A.Vays
Magasin de timbres postes et d'antiquité
Vaczi Karut 4
Budapest (Hongrie)

Avcı Bir Timsah

Hindistan'da Ganj nâm nehrin sevâhili civarında (Digagat) köyü ahalisinden bir sayyâd [avcı] sandalına binerek suların akıntısına doğru inmekte iken birden bire bir sadme zuhura gelir. Asla ehemmiyet vermez. Sandalın bir taş veyahut bir ağaç köküne çarptığı zannına düşer. Beş on saniye sonra sandal suların aksi cihetine gittiğini farkına varır ise de, yine ehemmiyet vermez. Fakat gitgide sandal nehrin vasatına doğru kemal-i sür'atle ilerlemeye başlar. Sayyâd dümen tarafına eğilince bir de ne görsün, cesim bir timsah dümene asılmış sandalı çekmekte. Sayyâd silâhlarını sahilde bırakmış olduğundan ancak küreklerden başka elinde âlet-i müdafaa bulunmaz.

Sayyâd cesaretini kaybetmeyip kürekle gürültü etmeye başlar, timsah sandalı bırakır. Fakat hiddeti nihayet dereceyi bulmakla ikinci defa hızla sandala yaklaşarak kuyruğuyla vurmaya başlar. Birkaç dakika bu yolda devam edecek olsa sandalı ya ikiye bölmeye yahut devirmeye muktedir olacağı der-kâr idi.

Sayyâd bir kürekle sandalı çekmeye ve diğeri ile timsaha mütemadiyen vurmakta devam eder. En sonra sayyâd karaya yanaşmaya muvaffak olur, ama bir türlü korkunç hayvan sandalı bırakmaz, intikam için habire çabalar.

Silâhını eline alarak kemal-i maharetle ateş eder. Kurşunu hayvanın kafasına yerleştirir. Birkaç dakika sonra hayvan kaybolup tekrar suyun üzerine çıkarak bir tulum gibi yüzmeye başlar...

(3 Mart 1894).

Amerika'da İslâmiyet

Amerika'daki İslâmların ahvâline dair malumât-i müfide ve mükemmeleyi câmi' olmak üzere bu nâm ile İsmetzâde doktor Mehmet Arif Bey biraderimiz tarafından gayet güzel bir surette tercüme ve nefis bir halde tab' edilmiş ve vaz'-ı mevkî-i intişâr olunmuş olan eserin mütalâası alelhusus bu gibi eyyâm-ı mübarekede her mümîn ve muvahhid için bâdi-i şevk ü şâdidir [mutluluk ve sevinç sebebidir].

Selâset-i ifade [ifadesinin akıcılığı] ve nefaset-i fevkalâdesine karşı fiyatı 50 paradır. Merkez-i tevzîi Bâbıâli karşısında 73 numaralı Mihran efendinin kütüphanesidir... (8 Mart 1894)

HER KISSADAN İLLE DE HİSSE ÇIKARILMASINI İSTEYENLERE YANIT

METE TUNÇAY

Geçen ay yayımladığımız, Sayın Oktay Koltan'ın mektubunu okuyanlar, umarım, onu "mutlak gerçek" peşinde koşan safdil biri sanmamışlardır. Dikkatli okuyucular, dostumuzun (her ne kadar bu savını sosyal bilimlerle sınırlıyorsa da) bütün tezleri doğru ve aynı zamanda yanlış, ama (yeterince incelikliyseler) "zenginleştirici" saydığını farketmiş olmalılar.

Bence "fikriyat" ya da tezli tarih istemi, kuramsal (yani iyi anlamıyla sosyolojik) tarih istemidir. Fakat, zaten hiçbir anlatı/betimleme kuramsız olamaz. Olsa olsa, betimlemeye kılavuzluk eden kuram bilinçsizdir (betimleyen, kendi kafasındaki kuramın bilincinde değildir, yaptığının adını bilmemektedir); ya da bu kuram tutarsız, zayıf, önemsiz olabilir. Bir de, kapsam sorunu var. Koltan, kendi verdiği tez örnekleri pek uygun değilse de, sanki tarih felsefesindeki gibi *grand théorie*'ler istiyor.

Onun Osmanlı / Türk aydını için önerdiği açıklamaları gözüm tutmadı. Muhaliflik, aydın olmanın ulusal değil, herhalde evrensel özelliğidir. Hiç muvafık aydın olur mu? (Ben kendi payıma, Hegelci değilim. Özgürlüğü, zorunluluğa boyun eğme diye anlamıyorum. Özgürlük, aykırı olma özgürlüğüdür.) Osmanlı / Türk aydınının ağırlıkla Batıcı, solcu, çıkarcı olması da, bana ayırıcı gelmedi. Hele aydınların Batıdan fiştiklendikleri tezini hiç sevmedim. Konspirasyonlara, komplolara kolay inanmam. Sağcı olmamamın neden ya da sonuçlarından biri de, perseküsyon manisine kapılmayışımdır.

Belki, bizim eski ve yeni aydınlarımız yeterince aydın değillerdir, yani herşeyi sorgulayıcı değillerdir. Başka kalıplar altında, dinî dogmatizm geleneğini sürdürüyorlardır. Eğer tezi bulduksa, şimdi tarihçiye düşen ödev, bunu Koltan'ın doyurucu bulacağı kadar incelikli bir biçimde olgusal çözümlemelerle desteklemek!

*

Koltan'ın "maden -hammadde/materyal- çıkartma × kuyumcu tezgâhında takı yapma" eğretilemesi, bana Platon'un Günahı'nı hatırlattı. Felsefe meraklıları bilirler. Platon (Eflâtun) benzetmeyi (analojiyi) çıkarsama gibi kullanarak akıl yürütür. Evet, "belge yayınlama × kuramsal çerçeve çizme" karşılaştırması, "maden çıkartma × onu işleyerek ziynet imâl etme" karşılaştırmasına benzer. Ama sadece benzer, onu birebir tutmaz, aynı şey değildir.

Tarihte -tıpkı bilimlerde olduğu gibi- önce kuram vardır, sonra veri toplanır, sonra gerekiyorsa - verilerin ışığında- kuram gözden geçirilir ve daha iyisi üretilinceye kadar kullanılır yahut büsbütün terkedilir.

Eski *Tarih ve Toplum* - yeni *Toplumsal Tarih*'in yer yer potpuri ya da antikacı dükkânı niteliği taşıdığı yadsınamaz. Bu, bir ölçüde dergiyi ilginç kılarak popülerleştirme çabalarımızdan, ama daha büyük ölçüde de, Toplumsal Tarih kapsamına giren alanların çeşitliliğinden ileri geliyor. Evet, yayımladığımız çoğu katkıların, bir belgeyi ya da olayı merkeze alan episodik bir karakteri var. Akademik eğilimli arkadaşlarımız, bu türlü "ıvır zıvır"la uğraşmanın yararsız, hatta meselâ Maliye Tarihi gibi "ciddî" çalışmalara harcanabilecek enerjileri saptırdığı için zararlı olduğunu düşünüyorlar. Ben o kanıda değilim: öylesi de gerekir, böylesi de. Böyle "bilgiler"in öyle çalışmaları özendireceğini umuyorum. Her örnek-olayın seçiminde, rastlantı payından öte, açıkça dile getirilmese de, içrek (*implicit*) bir düşünce vardır. Bu fikir yeni (özgün) olsa ve önemli/değerli bir genel çerçeveyle eklemlenebilse, elbette daha iyi olurdu. Fakat, bizimki gibi bir dergide, Köprülü, Eldem, İnalcık boyutlarına özenmek, haddini bilmezliktir. Yine de, yapabileceğimiz yararlı bir iş var: eleştirmek. G. B. Shaw, "ben tek bir yumurta bile yumurtlayamam, ama bütün tavuklardan daha iyi omletten anlarım" demişti. (Tavuklar benzetmeyi bağışlasınlar!) Ben kendi payıma, her zaman ve her konuda eleştirel olmaya, yönettiğim dergi için de bu tür yazılar bulmaya çalışıyorum. Şüpheci yaklaşımların, tarih gibi bir alanda çok sağlıklı bir işlevi olduğu inancındayım.

Toplumsal Tarih'i, amaçladığımız üzere, tarih aktüalitesini izler hale getirebilirsek; yayımlanan yeni tarih araştırmalarının yanısıra, tarihsel bir anlamı olan sergiler, filmler, romanlar, toplantılar, vb. hakkında tanıtıcı-eleştirici yazılar hazırlayabilirsek; en önemlisi de, dergimizi tarih öğretmenlerine benimsetebilirsek, topluma faydalı bir hizmet sunuyor olabileceğiz.

NOT

Koltan'ın "en erkeni (genci!) on yıl önce yayımlanmış kitaplar"ımdan söz etmesine üzüldüm. İlk

Sol Akımlar ve Tek-Parti Yönetiminin Kurulması gibi eski telif çalışmalarını bildiği kuşkusuz. Ama, beni Sorokin, Karl Popper, B. Magee çevirilerimle anıyor. Hazırladığım antolojilerle Aristoteles (*Politika*: Remzi, 1975), E. Barker (*Bizans Siyasal ve Toplumsal Düşünüşü*: Dost, 1982) ve en çok kıvanç duyduğum D. Hume (*Din Üstüne*: Kaynak, 1983) vb çevrilerini es geçiyor.

Gerçekten, 1402'lik olduğum 1983 Şubatından sonra, vaktimin çoğunu dergiciliğe harcadım. Geçim kaygısıyla, her zaman özendiğim daha soluklu araştırmaları yapamadım. Yine de, kitap çalışmalarım oldu:

-1989'da *Tek-Parti Yönetiminin Kurulması* (1981) kitabıma iki forma ekleyerek yeni bir basımını çıkardım (Cem Yay.)

-Aynı yıl, küçük boy bir araştırma yayımladım (160 s.) *1923 Amele Birliği* (BDS Yay.)

-1990'da (Aydın Uğur'la birlikte) *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* başlıklı, büyük bir kitabın (738 s.) çeviri editörlüğünü yaptım (V Yay.)

-1991'de *Sol Akımlar I* (1908-25) kitabının metin ve belgelerini iki cilde ayırarak (248+632 s.) genişletilmiş 4. basımını çıkardım (BDS Yay.)

-Aynı yıl, çeviri ve çevrimyazılarını yaptığım iki küçük kitap daha yayımladım:

* *Cihat ve Tehcir: 1915-16 Yazıları* (Afa Yay.)
* *Arif Oruç'un Yarın'ı, 1933* (İletişim Yay.)

-1992'de pek az kişinin farkettiği yeni bir kitabım çıktı (488 s.) *Sol Akımlar II* (1925-36) (BDS Yay.)

-Aynı yıl N. Polsby'den *Yasama* [ve Yürütme] *Organları*'nı çevirdim. İlter Turan'ın Türkçeye aktardığı "Yürütme Organları"yla birlikte (Türk Siyasî İlimler Derneği Yay.)

-1993'te Tarih Vakfı adına benim MPİ için hazırladığım bir kurum tarihi araştırması çıktı (464+XXXII s.) *Türkiye'de Piyango Tarihi ve Milli Piyango İdaresi* (MPİ Yay.)

-Aynı yıl *Marxist Düşünce Sözlüğü*'nün (672 s.) çeviri editörlüğünü yaptım (İletişim Yay.)

-Merhum Kerim Sadi'nin (A. Cerrahoğlu) *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*'sının yayımlanmış ve yayınlanmamış ciltlerinden hazırladığım seçki (820 s.) İletişim'de çıkmak üzere.

Şimdi de, Peter Burke'ün *Tarih ve Toplumsal Kuram*'ını çeviriyorum (Koltan'ın mutlaka hazzedeceği bir yapıt).

Sahi, İletişim'in "Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi" ciltlerinin ilki olan *1500'den Bu Yana İslâm Dünyası* çevirim yayımlanalı da (1986), daha on yıl olmadı. (Bunlardan başka, çeşitli arkadaşlarımın hazırladığı derlemelere katkılarda bulundum.)

Elbette, bütün bu ürünlerde (ve daha eski çalışmalarımda) özgün kuramsal öğelerin mütevazi payı tartışmaya açıktır. Her zaman, bir Koltan çıkıp bunların tümünü maden külçesi ilân edebilir. Neyleyim ki, elimden gelen bu kadar. ■

BİLMEMEK AYIP DEĞİL

Şerif sözcüğü üç ayrı kıt'ada, üç ayrı anlamda kullanılmaktadır.

ŞERİF 1

Arapçadaki anlamı "asil"dir. Ama her soylu ailede doğanlara bu ünvan verilmez. Yalnızca Peygamber'in kızı Fatma ile damadı Ali'den olan torunları Hasan ve Hüseyin sulbünden dünyaya gelen kimselere Şerif denir.

Hasanî kabul edilen iki kol Kuzey Afrika ve Hicaz'ın, Hüseynî olanlar da Yemen'in ve Şiîlerin Şerif ünvanlı yöneticileri olmuşlardır.

11-13'üncü yüzyıllarda Mısır'da çok tutulan Fatımîlerin bir kolu, bugün Fas'ta bulunmaktadır.

Bizde, Osmanlı döneminde şeriflik (vergi bağışıklığı gibi bazı ayrıcalıklar içeren) fahrî bir paye olarak tevcih edilmiş ve böyleleri yeşil sarık sarmışlardır.

ŞERİF 2

Avrupa'da bambaşka bir kökten gelen Şerif'in kökeni daha da eskidir. 11'inci yüzyılda, İngiltere'yi fetheden Norman William,

Sakson şerifleri kendi yönetimine katmıştır. (Sözcüğün Anglosakson dilindeki biçimi scir-gerefa'dır. Kontluk anlamına gelen shire'la ilgili!) İşlevleri vergi toplamak ve mahkeme başkanlığı yapmaktır. Fakat bu kurum zamanla yozlaşınca, Nottingham şerifinin yerini efsanevî Robin Hood almıştır.

Şerifler merkezî gücün temsilcileriydi. Makamlarını miras bırakamıyorlardı. Yılda iki kez (Paskalya'da ve Aziz Mikail yortusunda) kralın davetlilerine kimin daha çok kazanç sağladığını göstermek zorundaydılar. Bu özel günlerde, derebeyleri Winchester'e gider ve devlet hazinesine getirdikleri hasat hasılatını sunarlardı. Bunun karşılığında, makbuz olarak tally adı verilen bir tahta parçası alırlardı. Tahtanın uzunluğu hasılatın sonuçlarıyla orantılıydı. Bu ortadan kırılır, bir parçası şerife, bir parçası da mahkemeye verilirdi. Bu, herhangi bir ödeme karışıklığını önlemek için bir emniyetti.

ŞERİF 3

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bir yerel güvenlik görevlisi olan şerif ise, ortaçağ İngiltere'sindekinden büsbütün farklıdır.

Bu şeriflerin yetkileri hayli sınırlıdır. Üst yönetim kademeleriyle de pek ilişkileri yoktur. Seçimle işbaşına gelir, yasayı temsil ederler. Görevleri düzeni korumaktır. Western filmlerinin onsuz-olunmaz bir öğesidirler.

Bir de, bizim Sabah gazetesi karikatüristi Salih Memecan'ın Şerif ve Şerifeleri vardır ki, bunlar hiç kuşkusuz içinde tasvir edildikleri Amerikan geleneğine girerler.

AVRUPALI GÖZÜYLE

1950'Lİ YILLARIN İSTANBUL ÜÇLEMESİ

İLHAN PINAR

İstanbul bilindiği gibi birçok esere esin kaynağı olmuş, yüzlerce araştırmacı ve gezgin bu şehir üzerine kitaplar yazmıştır. Son zamanlarda bu konuda çıkan gerek özgün gerek çeviri eserler de bunun iyi bir göstergesidir. Fakat buna rağmen, yine de yurtdışında İstanbul üzerine yazılmış birçok eseri hâlâ tam olarak bilmiyoruz. Knut Hamsun'un İstanbul anılarının (Hilâl'in Altında) yaklaşık doksan yıl sonra Türkçeye çevrilip (oysa Knut Hamsun'un kitabı yayınlandıktan hemen birkaç yıl sonra Almancaya çevrilmiştir) yayınlanması da, bunun iyi bir kanıtı değil mi zaten?

Kuzey Almanya Radyosu 1956 yılında "Haiti'den Hamburg'a" adı altında bir dizi program yayınlamaya karar verir; ve hangi yörede muhabiri varsa, ondan yaşadığı şehirle ilgili yazı göndermesini ister. Ve dizi program böylece gerçekleşir. Radyoda yayınlanan yazılar o kadar beğenilir ki, dinleyicilerden gelen yoğun istek üzerine yazılar bir kitapta toplanır. Bu programda tabiî ki İstanbul da vardır. İstanbul ile ilgili yazıları radyonun Türkiye muhabiri Dr. Elef Sossidi yazar.

Elef Sossidi üç yazı gönderir İstanbul üzerine; bunlardan birisi 50'li yılların İstiklâl Caddesi'ni anlattığı Taksim-Tünel Arası, diğeri İstanbul'un sokak dişçilerini anlattığı İstanbul'un Motorize Diş Doktorları ve üçüncüsü İstanbul Rum Patrikhanesini anlattığı ilginç gözlemlere dayalı yazılardır. Bu yazıları, İstanbul'un yakın tarihinin bir yabancı gözüyle nasıl görüldüğü üzerine bilgiler vermesi nedeniyle aşağıya alıyorum.

Benim "İstanbul Üçlemesi" adı altında aktardığım yazılar, 1957 yılında radyonun redaktörü Ursula Klamroth tarafından yayına hazırlanan ve Hamburg-Haiti Arası adı altında yayınlanan kitaptan alınmıştır. Yazıların başında da yazarı hakkında bilgi verilmiştir.

Elef Sossidi Kimdir?

Elef Sossidi, Yunanlıdır ve anavatanı Balkanlardır; Kuzey ve Güney Almanya Radyolarının Türkiye muhabirliğini yapmaktadır. Yaşamının büyük bir kesitini Almanya'da geçirmiş olmasına rağmen, Türkiye üzerine bilgisi, bu ülkeyi ve insanlarını gidip gezip görenlerden daha fazladır. Dr. Sossidi, kısa bir süre önce, bir zamanlar adı Konstantinopolis olan ve 495'ten 1453'e kadar Bizans'a başkentlik yapmış İstanbul'a yerleşti; Sossidi bu kentte, Türk halkının tarihini ve geleneğini, ülkenin politik başkenti Ankara'dan daha yakından izleyebilmektedir. Şimdi, hazırlıklarınız tamamsa, Dr. Sossidi sizlerle İstanbul sokaklarında köşe bucak bir gezintiye çıkacak.

TAKSİM-TÜNEL ARASI

Pera, Batılıların yoğun yerleşmiş olmasıyla tanınan İstanbul semtinin adıdır. Pera, Yunanca "öte taraf" anlamına, suyun, yani Altın Boynuz'un öte tarafı anlamına geliyor. Erken Ortaçağ'da Cenevizli ve Venediklilerin gelip yerleşmiş oldukları yerdir aynı zamanda burası.

Pera'nın ortasından geçen ana cadde ezelden beri "Büyük Pera Sokağı" diye anılırdı; çok zaman önce Türkler, Pera'yı Beyoğlu, Büyük Pera Sokağı adını da İstiklâl Caddesi olarak değiştirdiler. Fakat, Pera'nın levanten yaşamını ve canlılığını oluşturan, Balkanların ve Doğu'nun bütün dillerinin gürültüsü, Paris parfümlerinin ağır kokusu bugün hâlâ aynı.

Şimdi sizlerle Taksim Meydanı'ndan aşağıya doğru İstiklâl Caddesi'nde küçük bir yürüyüş yapacağız. Aslında buna pek yürüyüş denemez; çünkü, ilerleyebilmek için kalabalıkla itişip kakışmak zorundayız. Pera'nın bu ünlü ve dar sokağı, ondokuzuncu yüzyıl zevkiyle yapılmış ve o zamandan beri de restore edilmemiş, eski ve gri renkli büyük binalarla çevrili. Ve sokağın her iki yanı sinemalar, pastaneler, şekerlemeciler ve çeşitli dükkânlarla dolu. Koskocaman bir dükkân, önünde büyük camlardan bir vitrin ve vitrini çevreleyen bir mermer. Vitrinlerse, Avrupalı her vitrin düzenleyicisinin düşünebileceği gibi, Ali Baba ve Kırk Haramilerin mağarası görünümünde: Amerikan buzdolapları, Paris çıkışlı kristaller ve İngiliz boyunbağları. Bu anlattıklarımı gerçeküstücü bir resim falan sanmayın. Hayır. Durum şu: Dükkân sahibi, ya bir Amerikan buzdolabı şirketinin ya da bir Fransız lamba şirketinin veya bir İngiliz boyunbağı şirketinin temsilciğilini kapmıştır ve mallarını satıyordur. Bu kadar basit. Ticaret, prensip olarak aynı ticaret; öte taraftaki eski İstambol'un ünlü Bazar'ının eskici esnafı buradaki dükkânına bu gözalıcı malları koymuş, Kapalıçarşı'daki ticaretini burada da sürdürüyor.

Bir binanın girişinde dört

ayakkabı boyacısı kolektif bir işletme açmışlar; gazete okumakta olan müşterilerinin ayakkabılarını becerikli ve kıvrak hareketlerle fırçalıyorlar. Bir yandan da sesi sonuna kadar açılmış radyodan aman aman'lı şarkılar.

Bir vitrin daha ilerliyoruz. Camdan raflara dizilmiş kâselerde, üzerleri fıstıklarla süslenmiş sütlaçlar, kaymaklı tavuk göğüsleri, muhallebiler ve daha adlarını bilmediğim onlarca Türk tatlı ve sütlü çeşitleri. Ve bunların arasında masum masum duran tavuk çorbası. Evet, burası bir tür Türk aşevi diyebileceğimiz ve tatlının yanı sıra tavuk suyu, tavuk çorbası ve pilav üstü haşlanmış tavuk satan "Muhallebici" dükkânı. Muhallebiciler aynı zamanda, diğer yerli restoranların yağlı, sarmısaklı, baharatlı ve ağır yemeklerine bir denge de oluşturuyorlar.

Sokak, yan yana diğer dükkânlarla uzayıp gidiyor. Çeşitli renklerden perdeler ve mobilyalar, şık tuvaletler ve iç çamaşırları, şapkalar ve ayakkabılar; vitrinleri süsleyen bütün bu göz alıcı ürünler, kenti gezmeye gelen yerli ve yabancı turistlerin buraya da uğramasına neden oluyor.

Sinema girişleri dev panolarla süslenmiş. Bu panolarda filmin konusu potpuri halinde alt alta yazılmış. Film, reklâm panosunda öylesine etkili gösterilmiş ki, insan bu panoyu görünce ister istemez filmin konusunun sadece yumruklardan, öpüşmelerden ve silahlardan oluştuğu ve tıka basa doldurulmuş bir asansörde çekildiği duygusuna kapılıyor.

Yolumuza devam edebilmek için, yeşil ve zencefil kırmızısı mantolu, biraz fazla beslenmiş genç kızı, yüzündeki ifadenin melankoli mi yoksa vakar mı olduğu pek belli olmayan kartal çehreli, gözüpek delikanlıyı, yüksek ökçeli kundurasıyla şık yaşlı bayanı ve haki renkli süslü üniformasıyla bir subayı bazı kuralları çiğneyerek sollamak zorunda kalıyoruz. Sanki, bütün bu tiplerin ana hatları George Grosz tarafından çizilmiş, rötuşlarıysa Bele Bachem tarafından yapılmış.

Şimdi, kapısının üstünde "Venüs Berberi" yazılı bir berber dükkânının önündeyiz. Vitrindeki raflarda çeşitli losyonlar ve pırıl pırıl tertemiz berber malzemeleri göze çarpıyor. "Venüs Berberi", şık bayanların kuaförü anlamına geliyor. Hemen sağında, üst üste konmuş demirlerden ve buzlu camdan yapılmış -hemşirelerin başlığına benzeyen- eski model kubbemsi girişiyle "Konak Oteli" (Tokatlıyan) var. Otel, eskimiş örtüleriyle, dökülmüş sıvalarıyla ve paslanmış demirleriyle bir kâbus gibi. İnsan kapıya doğru bakınca ister istemez Kafka'nın "Sacher Oteli"ni gözünün önünde buluvermiş gibi oluyor; fakat, her şeye rağmen tanınmış ve ünlü bir otel burası.

Bir kavşağa geliyoruz. Tramvayların, otobüslerin ve otomobillerin sarmalındaki trafik geçit vermiyor. Solumuzda, bahçe içindeki şatovari binasıyla, ünlü Türk-Fransız lisesi: Galatasaray. Sağımızda postane ve çapraz karşımızda, çeşitli ulusların havayolları büroları.

İstiklâl Caddesi'nin ikinci yarısına devam ediyoruz. Gene dükkânlar. Kumaşlarla, altın saatlerle, bahçe aletleriyle, çamaşır makineleriyle, nargileleriyle, şıkır şıkır takılarıyla, manyetofonlarıyla ve görmemişlerin portreleriyle dolu dükkânlar bir türlü bitmek bilmiyor.

Banka ve şekerlemecilerin arasındaki demir parmaklıklı kapının arkasında hüzünlü bir kilise gözümüze ilişiyor.

Osmanlı İmparatorluğu başkentinde yeni kilise yapılmasına koşullu olarak izin veriyordu: Anacaddede olmayacak ve sağlam demir kapılarıyla ayaktakımının saldırısına karşı korunaklı olacak.

Tünel'deyiz. İstiklâl Caddesi burda bitiyor. Ve tam burda, Jules Verne'in zamanından kalma, acınası ama gözüpek metro var. Yeraltı mahzeni gibi bir yere iniyorsunuz ve on kuruş karşılığında, atlı düğün arabası gibi iki vagondan oluşan metroya tırmanıyorsunuz. Çelik tellerle yokuş aşağıya çekilerek liman semti Galata'ya varıyorsunuz.

İstanbul sürprizlerle dolu bir kent. Eğer, İstiklâl Caddesi'nde yürürken kalabalığa kapılıp sürüklenirseniz, Galatasaray yakınlarındaki küçük dar sokağı ve arka avludaki Balık Pazarı'na açılan kapıyı göremeyebilirsiniz.

Burada, Pera'nın Levanten-Avrupa görünümünün sekiz-on metre arkasında bambaşka bir dünya açılıverir önünüzde. Burası, uskumru ve ton balığı, barbunya ve midye kokusuyla balık pazarı olduğu kadar, bu kokulara karışan nergis ve gül, zambak ve karanfil kokularıyla aynı zamanda çiçek pazarıdır da.

Dar kapıdan içeri girer girmez yüzlerce çiçek demeti karşılayıveriyor. Hemen giriş kapısının yanında, tahta tezgâhının başında bir adam oturmakta; tezgâhının üstünde iki tabak var: Birinde, büyük üçgen dilimler halinde istiflenmiş ton balığı füme, diğerindeyse dörde bölünmüş mosmor iri tatlı soğanlar. Onun tam karşısında oturan satıcının önündeki kahverengi fıçılardan tezgâhın üzeriyse fındık, fıstık, badem, leblebi, susam ve antep fıstığıyla kaplı. Yan taraftaki küçük ocağında bir yandan da kestane közlüyor. Yaz aylarında bu ocağın yerinde, içinde buz kalıbı olan büyük bir sahan durur. Ve daha önce suda yumuşatılmış bademler buz kalıbının üzerine serpiştirilip soğumaya bırakılır. Böylece bademin acı kabukları kolayca soyulur ve afiyetle yenir. Burası oldukça rahat ve kalabalığa rağmen kendi başınıza kalabileceğiniz bir yer. Bir iki adım ilerleyip sağınızda ve solunuzdaki tezgâhlara dizilmiş ton balığına ve fıstığa, nergise ve kuru soğana uzanıp alabilirsiniz. İşte o zaman satıcı, önünüzde iki büklüm eğilip yeminlerle dolu lâf kalabalığıyla sizi aşağıdan yukarıya süzerek doğrulacaktır.

İlerleyince, yanları kasalara ekilmiş palmiyelerle süslü avlu biraz genişliyor. Yerleri iri taşlarla döşenmiş yan yana iki restoranın kapıları ardına kadar açık. Müşteriler, açık havada taburelerde oturuyorlar. Önlerinde masa olarak üzerleri "meze"lerle dolu bira fıçıları var. Doğu'nun nefis soğukları: Sarma, tarama, soğanlı ton balığı, som balığı füme, kürdanlara özenle geçirilmiş zeytinler, nefis sosuyla midye tava, bunların vazgeçilemez eşlikçisi, beyaz ekmek. Ve su

karıştırınca süt rengini alan anasonlu içki.

Bütün bu yaşam, kasa içindeki palmiyeleriyle, küçük portakal ağaçlarıyla ve çiçek tezgâhlarıyla tam bir limonluğu andıran küçük bir avluda gerçekleşiyor. Biraz da İtalyan tavernalarının ve Berlin'in küçük meyhanelerinin havası var burada. İstanbul'da çok ilginç ve çarpıcı mekânlarla karşılaşabiliyor insan.

Avlunun dar kapısından arka taraftaki Balık Pazarı'na çıkıyoruz. Tam bir curcuna. Tezgâhları süsleyen rengârenk kırlangıç ve iskorpit balıkları arasındayız. İrili ufaklı taşlarla döşenmiş yolda ve eğreti balık tezgâhları arasında voltalıyoruz. Üzerine bastığımız çürük elmadan ayağımız kayıyor ve ağzı testere ucu gibi sivri bir kılıç balığıyla burun buruna geliyoruz. Satıcılar, zaten bizim de gördüğümüz binbir çeşit balığın adını kulağımızı yırtarcasına bağırıyorlar: Kefal, lüfer, dil balığı, mersin balığı, barbunya, kalkan, midye, istakoz, istiridye, karides, çağanoz ve pavurya. Marmara Denizi ile Karadeniz ve Boğaz ile Haliç arasında ne kadar suda çırpınan, sürünen ve yüzen canlı varsa, hepsi burada.

Bunların yanı sıra manavlar, kümes hayvanları satıcıları ve damak tadına özel önem verenlere yemek yapanlar... Ve herkes tavukların, ördeklerin ve horozların eşliğinde kıyasıya pazarlık yapıyor.

Uskumruların ve nergislerin, tavukların ve karpuzların bu yoğun trafiğinde bir köşede sessiz sakin bir dükkân var. Bir zamanlar burası bir Alman'ın işlettiği Alman kasabıydı; fakat, çok zaman oluyor, Alman sahibi dükkânı bir Türk'e devretti. Şimdi tezgâhın arkasında -Alman kasaplık eğitimi görmüş- bir Rum genci gururla Avrupa'nın, Balkanların ve Yakındoğu'nun bütün dillerinde, "Leberwurst", "Eisbein" ve "Kassler Rippe" satıyor. Maşallah, delikanlı bu kadar yabancı dille, İstanbul'un balık pazarında tezgâhtarlık değil, Birleşmiş Milletler'de basın sözcülüğü yapsa yeridir.

İki metre genişliğindeki sokağı masalarıyla ve küfeleriyle kaplayan satıcılar, müşterilerin geçişine izin vermiyor. İnsanlar, tezgâhlara sürtünerek, orasını burasını çizerek ilerlemeye çalışıyorlar. Sol tarafta önümüze çıkan eğri büğrü sokağa sapıyoruz ve biraz yürüyünce İngiliz Konsolosluğu yakınlarındaki geniş bir sokağa varıyoruz.

Sokağın başında çiçek satıcısı bir Ermeni dostum var. Onun yanında oturup biraz soluklanabiliriz.

İşlerin iyi gittiğini söylüyor dostum. Ee tabiî, İstanbul gibi bir kentte çiçek alacak yeteri kadar sevgili de var elbette; çiçeğin dili, uzun soluklu bir mektuptan veya bir ilanı aşktan daha etkilidir. En çok kim çiçek alıyor, diye soruyorum. "Türkler ve Yahudiler" diye yanıtlıyor ve devam ediyor, "Rumlar ve Ermeniler çok seyrek çiçek satın alır. Araplarsa hemen hemen hiç. Onlar işi daha çok şekerlemeyle götürmeye çalışıyorlar. Yabancılara gelince, çiçeğe çok önem veriyorlar. Çok seçiyorlar ve çok özel isteklerde bulunuyorlar. Örneğin İngilizler ve Amerikalılar yeşilliği ve süsü seviyorlar; Fransızlar, yumuşak renkleri tercih ediyorlar; İsviçreliler, genellikle gülü yeğliyorlar; İtalyanlar ve İspanyollar canlı renkleri ve kırmızıyı seviyorlar. Almanların, Avusturyalıların ve Macarların çiçek beğenileriyse mevsimlere göre değişkenlik gösteriyor."

İşte görüyorsunuz, İstanbul bu! Balık Pazarı'na gidiyorsunuz ve bütün ulusların ince çiçek zevklerini öğreniyorsunuz. Eğer bu kültür zenginliği değilse!?...

İSTANBUL'UN MOTORİZE DİŞ HEKİMLERİ

Yakınma ezgileriyle ünlü peygamber Yeremyâ'nın, Türk diş hekimlerinin piri olmasının (onlara koruyucu meleklik yapmasının) elbette kendine göre anlaşılır bir nedeni var.

Artık bugün hastalar, peygamber Yaremyâ'nın düştüğü duruma pek düşmüyorlar. Çünkü, Türkiye'de de çağdaş narkoz teknikleri kullanılıyor. Buna rağmen, gerek kent varoşlarında gerekse taşrada yaşayan halk kesiminin diş çekimlerinde, Yeremyâ'nın yakarışlara ve acı acı bağırışlara koşuşturmaktan başını kaşıyacak vakti yok. Diplomasız dişçiler kısmen de olsa, İstanbul'da hâlâ, ama modern biçimde, kötülük etmeye devam ediyorlar. Bu demek değil ki, modern araç ve yöntemler kullanıyorlar. Hayır! Yalnızca, motosiklet veya otomobil satın alarak işlerini motorize etmişler o kadar.

Böylelikle burada, Galata'da yani Altın Boynuz'un öte yakasında, eski İstambol'da içinde iki kişi bulunan bir otomobilin başında toplaşmış küçük küçük gruplar görmeniz mümkün: Birisi, elkol devinileriyle ateşli bir konferans vermektedir. Dinleyicilerine kendisinin ne kadar eli hafif ve çabuk bir dişçi olduğunu anlatırken, bir yandan da çok ucuza, 20 TL'ye (Otuz Mark) -Pera'nın ve Galata'nın burnu büyük diş ustaları en az 300 Mark almaktadır- protez yaptığının güvencesini veriyor. "Gel! Meşhur Ata'ya gel!" diyerek konferansını bitiriyor. Çevik bir hareketle dişinizi yerinden sökecektir; artık, Hz. Yeremyâ yardım taleplerinizi karşılamak için görev başındadır.

Ve işte, otomobilin merdivenlerini tırmanarak, ürkek ürkek koltuğa oturan ilk müşteri. Ameliyat için hazırlıklar başlamıştır. Büyük dişçinin asistanı, sürücü koltuğunun yanında duran gramofonu canhıraş kurmaya çalışırken, Hekim Ata, seri bir devinimle arka cebinden çıkardığı tentürdiyot şişesine parmağını daldırıp hemen hastanın dişine sürüyor. Bu arada gramofonu çalmaya hazır duruma getirmiş asistan, krikonun, pensenin, yağdanlığın, bujilerin ve enjektörün barış içinde yan yana durdukları takım sandığını karıştırmaktadır. "Jezabel"i çalmaya başlayan gramofonda, şarkıcının tiz kafa sesi en yüksek perdesine ulaştığı anda; Hekim Ata, penseyi hastanın ağzına dayıyor. Böylece, hastanın acı feryadı sanat dolu bir örtüyle örtülmüş oluyor. Hasta, beti benzi uçmuş, sersem sepet otomobilden atlıyor. Sıradaki diğer hasta lütfen! Otomobilin kapı kolu, hastaların açıp kapamasından yorgun düşmüştür. Hekim Ata, bu işi ucuza yaptığından, ticaret hacmi büyüdükçe büyür. Çünkü, gerçek bir diş hekimi, diş çekimi

için yaklaşık 15 Mark alırken, Hekim Ata, bu iş için sadece 2,75 Mark almaktadır.

Fakat, polis, bu güzel ticareti sık sık yarıda bıraktırır. İşte o zaman hasta sille tokat otomobilden dışarı atılır; artık Hekim Ata ile asistanı bir Doğuluya hiç de yakışmayan acelecilikle, yamru yumru sokaklarda kanunun elinden kurtulmak için tam gaz kaçmaktadır.

Ve kulağınız, "Jezabel"in o güzelim melodisinden mahrum kalır.

İSTANBUL RUM PATRİKHANESİ

Arada sırada İstanbul'da Patrikhane'ye gider, Başpapaz Emilianos'u ziyaret ederim. Kendisi, Patrikhane'nin hem evrak memuru hem de kütüphanecisidir. "Kutsal Mesih'in Kulesi" adlı ek bir binada bürosu var. Bu büro, mobilyasıyla bana hep, elli yıl önceki lise müdürümün odasını çağrıştırır.

Başpapaz Emilianos'a gitmek hiç de öyle sandığınız gibi kolay değil, sık sık yolumu kaybediyorum. Dünyada yüzaltmış milyon ortodoks yaşamakta ve Doğu Hıristiyanlığının nirengi noktası olmuş bu tarihsel makam, liman semtindeki küçük ve dar sokakların karmaşıklığına gizlenmiş bir durumda -her gidişimde yolu yenide aramak zorunda kalıyorum. Yolun solunda kalan küçük sokağı geçmemek için aşırı bir özen gösteriyorum. Bir Volkswagen'in dahi zorlukla geçebildiği dar kapı en fazla yedi-sekiz otomobilin sığabildiği avluya açılıyor.

Ben dahil hiç kimse, Ortodoks Patrikhanesi'nin makamının Papa'nın oturduğu Vatikan gibi görkemli ve göz alıcı olmasını beklemiyor. Fakat, bu kadar çok inananı olan patrikhanenin binasının büyüklüğü, Güney Almanya'daki orta büyüklükte bir kilisenin papaz dairesi ve yan binalarının toplamı kadar da olmamalı. Çevresini yüksek, sarı duvarların kapladığı bina, Fener semtine çıkan teras şeklindeki merdivenlerin arasına sıkışmış durumda; duvarın bazı bölümlerine takılmış demir parmaklıklardan birkaç palmiye ağacı ve eskiden çakıl yolun olduğu yerdeki bahçe gözüküyor. Sağlam olan ağaçlar bakımlı, fakat, yağmurlu havalarda tüm manzarayı bir hüzündür kaplar. Biraz ötede, 1941 yılındaki yangında tamamen yanan patrik konağının zamanla daha da mahvolan yıkıntıları duruyor.

Giriş kapısının önünde üniformalı bir görevli bulunuyor. Birden, liman semtinin dar sokaklarından üç otomobil kurşun hızıyla geliyor, bir dokunuşla kapı açılıyor ve üç saygın kişi binanın basamaklarından yukarı doğru patriğin yanına gidiyor.

Bu âni değişiklik öylesine kendine özgü ki, birkaç adımda, limanın şamatasından, gürültüsünden ve pisliğinden sıyrılıp, diplomatik bir protokole veya kilisenin mahremiyet ve kutsallık dolu gizemine ulaşıveriyorsunuz.

Ben, özellikle kütüphaneye gitmek istediğimden, soldaki kapıdan içeri giriyorum. Çünkü, ortadaki kapı 132 yıldan beri kapalı duruyor.

Bu durum, Sadrazam Benderli Ali Paşa'nın, Patrik Gregorios'u öldürtmesinin geleneksel yas ve protesto göstergesidir. Sağdaki giriş kapısıysa, Patrik Athenogoras'ın yaşadığı ve bürosunun bulunduğu iki katlı mütevazi binaya açılıyor. Patrikhane'de, ruhbanlar, gönüllüler, sekreter ve büro çalışanlarından meydana gelen otuzbeş kişi bulunuyor.

Başpapaz Emilianos'u her ziyarete gidişimde, eski kuledeki bir kasada saklanan Patrikhane'nin kıymetli evrak ve eşyalarını görmeyi umuyorum -ama bir gün mutlaka göreceğim.

Patrikhane'nin başından geçen olaylar sonucu, şimdi sadece birkaç sanat yapıtı ve azizlerin kemikleri kalmış durumda. 1941 yangınında bir dizi çok değerli tablo yitirildi. Bin yedi yüz yıllık bir tarihe sahip Ortodoks Patrikhanesi, son beşyüz yılda adeta gezici bir makam haline geldi. Konstantinopolis'in fethinden ve Ayasofya'dan koparılmasından sonra tam beş defa daha yer değiştirdi.

Bir kısım çok eski ve değerli kutsal emanet, bütün bu yaşananlara rağmen, bugün hâlâ, bir 18. yüzyıl kilisesi olan Patrikhane'de korunuyor: Panmakaristos'un 11. yüzyıldan bir ikonası, İsa'nın yakalanmasından sonra Aziz İoannes'in bağlanıp kırbaçlandığı direk, Aziz Euphemia'nın mumyası, Kapudar'ın İmparatoriçe Theophano ve Meryem İkonası ve kürek mahkûmu Ortodoks azizlerinin ikonaları. Ama ben daha fazlasını görmek istiyorum -eski kuledeki gizli bölmeye bir göz atsam yeter. Başpapaz Emilianos, bana orta katı göstermişti; tahta merdivenlerden yukarı çıkıyor, küçük bir çatı deliğinden içeri sızıyor ve ruhban meclisinin tutanaklarının, İstanbul'un fethinden itibaren Padişah buyruklarının, talimatlarının ve fermanlarının bulunduğu bölüme ulaşıyorsunuz. Buraya kadar öyle pek zor değil, sadece iyi bir tavsiye ile gelmeniz yeterli.

Kulenin kubbemsi en üst katına girmek, Kudüs'teki kutsal tapınakta olduğu gibi kesinlikle yasak. Kutsal Merhem, burada, her yıl kiliselere dağıtılana kadar gümüş taslarda korunuyor. Taslardaki merhem, her on-oniki yılda bir tükendiği için, Paskalya Yortusu'ndan önceki yas haftasında, Arkont Myrophyloks'un başkanlığında bir araya gelen -Kutsal Kokunun üst Düzey Bekleyenleri adlı- kurul toplanıyor. Ve dünyanın dört bir yanından gelen şarap, yağ ve kırk çeşit seçkin esans günlerce karıştırılıyor. Patrik, Pak Yortusu'ndan önceki perşembe günü merhemi kutsuyor ve kutsanan merhem dinî törenle, Aya Yorgi (Georgios) kilisesinin kubbemsi katına götürülüyor. İşte oraya hiçbir zaman giremeyeceğim. Fakat, gene burada, en üst katta, patriklerin değerli cübbelerinin ve kilisenin eski malzemelerinin bulunduğu ve geleneksel olarak dağınık bırakılan bir sandık odası var.

Bu gemlenemez isteğim, şimdiye kadar ne yazık ki gerçekleşmedi; tabiî, öteki isteğim olan, yeni patrikhanenin modern inşaat planına bir gözcük olsun atmak da...

Bana da, Doğu'nun metaneti ve tevekkülüyle, Başpapaz Emilianos'a sık sık yaptığım ziyaretlere devam etmekten başka çare kalmıyor. ■

TRABLUSGARP SAVAŞI ÜZERİNE FRANSIZ KAYNAKLI BİR RÖPORTAJ

JEAN-LOUIS MATTEI

1911-1912 yılları, siyasal bakımdan Osmanlı İmparatorluğu için önemli bir aşama oluşturuyor. Türkiye'nin zayıflığından istifade eden İtalya, Trablusgarp'ı kolay bir av sanıp Libya'yı ele geçirmek için elinden geleni yapıyor. Sömürge peşinde koşan İtalya'nın tavrı sonraki yıllarda da Türkiye, Habeşistan, Arnavutluk, Yunanistan ve Korsika için tekrarlanacak. Öte yandan, Libya'ya geçmek isteyen Mustafa Kemal, Mısır'ın "*de facto*" İngiliz sömürgesi olduğunun farkına varacaktı. Oysa, Trablusgarp konusundaki Fransa'nın tutumu bazı nedenlerle Osmanlı İmparatorluğu'nun aşağı yukarı lehineydi. Niçin? Çünkü Fransa İtalya'nın yayılmacılığına pek sıcak bakmıyordu. Unutmayalım ki, İtalya Tunus için Fransa ile rekabete girmişti. Buna rağmen, İtalya Fas üzerinde iddia ettiği haklarından vazgeçerse, Paris de Trablusgarp konusunda tarafsız kalacağını önceden Roma'ya vaat etmişti.

1912'de, aktaracağımız röportajdan biraz sonra, Fas Fransız protektorası olmuş, orada bulunan bazı Fransız vatandaşları katliama uğramıştı. Georges Rémond, Paris'te yayımlanan *L'Illustration* dergisinin yazarı idi. Bahsettiğimiz ortamda (Mart 1912'de) gazetesine bir makale gönderdi.[1] Şimdi bu makalenin çevirisini sayın okurlarımıza sunuyoruz. Ayrıca, ilâve edelim ki, çevirimizin içinde birkaç açıklama yapmayı yerinde bulduk.

Georges Rémond'nu makalesi şöyle başlıyor:

HUMS ÖNÜNDE, MARGEB SAVAŞININ YANKISI

Msellatta, 1 Mart 1912

Tarhua'dan hareket ettiğimizden beri, Hums[2] ve Zliten bölgelerinden gelen İtalyanların top seslerinin aralıksız yankılanmasını duyduk. Rastladığımız Araplar, büyük bir muharebenin meydana geldiğinden söz ediyor ve gökyüzüne ellerini kaldırıp Allah'tan yardım istiyorlardı. 28 Şubatta, sabahtan beri top seslerini tekrar duyuyoruz ve Sidi M'Amer ve Msellatta arasında, bazıları eşekle, bazıları yürüyerek, bazıları da arkadaşlarına dayanarak, köylerine dönmekte olan ilk yaralıların gelişini görüyoruz. Onlara sorular soruyoruz. Her zamanki gibi, böyle koşullarda, haberler çelişkili. Birisi şöyle diyor:

Kumandan Halil Bey'in Hums siperlerinde yakaladıkları İtalyan savaş köpeği *Brigante*'yle çektirdiği fotoğraf

"İtalyanlar çok fazla idiler! Yenildik: Hums önünde olan Margeb Dağı onların eline geçti. Oh. Canla başla orada savaştık: dağı aldık, kaybettik, tekrar aldık. Fakat cephanemiz sonuna varmıştı. Onların topları o kadar çok ki! Kumandan Halil Bey ağlıyor ve giysilerini yırtıyordu."

Fakat bir öteki de bağırmaya başlıyor:

"Hayır, hayır! Margeb düştü, doğru: fakat onlardan top aldık, çok asker öldürdük: yirmi beş İtalyan askeri bir eve kapatıldı ve hepsi katledildi. Orada idim. Bak! İşte tüfeklerinden biri. Şimdi, sağ taraflarında Silin, sol taraflarında ise Sahel gönüllülerince sıkıştırılıyorlar. Orada bakacaksın! Bizden kurtulamayacaklar."

...Sayısız köyler, sevimli bir kırdan sonra, arpa tarlaları arasında bulunan çok eski zeytin ağaçlarından geçip şehir gibi görünen bir kasaba olan Msellatta'ya varıyoruz.

Son derece zarif davranışlarıyla bir inzibat subayı bizi kabul ediyor ve bize belediye sarayını ev olarak veriyor.

"Büyük bir savaş var, diyor. Fakat sonucu belli değil ve bu veya şu taraf için şimdiye kadar belirli bir avantaj yok."

Söz konusu inzibat subayı aracılığıyla haberdar olsun diye Halil Muzaffer Bey'e gelişimizi anlatan bir telgraf çekiyoruz. Telgrafın metninde savaş muhabiri olarak yerimizin yanında, yani ateş hattında olduğunu

söylüyoruz ve kampına bizi götürsünler diye de emir vermesini ondan rica ediyoruz. Cevabını beklerken, şehri ziyaret ediyoruz: büyük bir pazar yeri görüntüsünde: yapımlarında kullanılmış antik sütunlarla birkaç kemerli ev var; merdivenlerle varılan ve pazara bakan bir cins terasa çıkıyoruz. Oradan kaymakamın gündüz kaldığı ve işlerini gördüğü alaturka bir köşk, ondan sonra bir konak, ondan sonra da kaldığımız belediye sarayı görünüyor. Şehrin dışında kocaman, fakat delinmiş ve birkaç yerde viran haline dönmüş eski bir kale bulunuyor; oradan deniz, bazen İtalyan toplarının dumanları ve gökte Hums üzerine yavaşça uçan "Drachen ballon" denilen yere bağlı askerî balon[3] görünüyor.

Türk-Arap kuvvetlerinin karargâhı olan Merhab'a varmak için buradan itibaren iki saat gerekiyor. Söz konusu yerden Hums'a en çok otuz ilâ kırk beş dakikada gidiliyor. Osmanlı askerleri, denize yakın antik Leptis Magna olan Lebda'ya bitişik Sahel'i ve de Hums'un öteki tarafında, ona da kırk beş dakikada varılabilen Silin'i de işgal ediyorlar.

Gece, güzel bir mehtabın altında inzibat subayı tarafından bize gönderilmiş ve tavuk çorbası, börek, köfteden ibaret olan nefis "alaturka" bir yemeğin önündeyiz. Birdenbire tüfek atışları duyuluyor, büyük bir karmaşa oluyor, insanlar meydana koşuyor.

Kendimizi dışarı atıyoruz: aşağıda ay ışığı ve atışların aleviyle aydınlanmış karışık bir bornoz ve tüfek kaynaşması görüyoruz; bu kalabalıktan karışık bir ses yükseliyor: söz konusu ses, konak ve onun karşısındaki merdivenlerden evimizin bulunduğu yüksek platforma kadar yayılıyor. İşte Taruha'dan gelen Arap gönüllüleri savaşa koşuyorlar: tüfeklerini havaya kaldırıyor, savaş çığlıklar atıyorlar. Ortalarında, iri bir adam arkadaşlarından birinin sırtında bulunan davula uzun bir iple biteviye vuruyor.

Gecenin ışığında, muhteşem bir gösteri. Fakat müftü, meydana bakan bir kürsüye çıkıyor. Bütün Araplar onun ayağına geliyor. İleri gelenler onun yanındalar. Aralarında yerimi alıyorum. Yavaş, tekdüze ama ahenkli, ve aynı zamanda da inip çıkan bir sesle Fatiha duasına başlıyor: "Allah, yüreklerinize cesaret koysun! Allah sizi muzaffer kılsın! Allah İtalyanlarla bütün kâfirleri ve putperestleri kovsun!"

Bütün bu insanlar ellerini yarı yarıya göğe açıp yüzlerini müftüye doğru çeviriyorlar ve "Amin! Amin!" diyorlar. Ben de farklı görünmemek için ellerimi kaldırıp "Amin! Amin!" diyorum.

Bu yolculuk, bu savaş, böyle son derece pitoresk din, çarpışma ve çobanlık sahnelerini gözümün

Mülazım Nuri Bey antik Leptis Magna kumsalında

önünde sergiliyor. Manzaraların en güzeli, duruşların en güzeli, gruplaşmaların en çeşitlisi gözleri ve hayal gücünü mest ediyor. Yalnız Avrupalıya bıkkınlık veren öğe, bu sahnelere kendini yabancı hissetmesidir. Bunlara dışarıdan hayran olmamak mümkün değil. Onlara baktığımızda hayal gücümüz şaşkına dönüyor: ama onlara katılamıyoruz....

L'Illustration dergisinin muhabiri şöyle devam ediyor:

İTALYAN MEVZİLERİNE 1 KİLOMETRE KALA, ÖN SAFLARDA

...Halil Bey'in cevabını aldık. İtalyan mevzilerinin önünde bize randevu veriyor ve bize yardımcı olsun diye birkaç jandarma gönderiyor. Nitekim, bir Arap kampında iki Fransızın varlığı bazı güçlükler meydana getiriyor.

Turbuşa (sarık), kızgın güneşe ve pejmürde elbiselerimize rağmen, inandırıcı birer Müslüman olmayı pek başaramıyoruz. Eğer gelişimizin sebeplerini uzun uzun anlatmasaydık, varlığımız çabucak düşmanlığa dönüşebilen bir meraka neden olurdu. Arapların bir gazetenin veya bir harp muhabirinin ne olduğunu anlamakta zorluk çekmesi doğaldır. Tam saat on ikide (29 Şubatta) yola çıkıyoruz ve Hasan Fehmi jandarma komutanının beraberliğinde engebeli bir kırdan geçiyoruz. Zirvelerden deniz birdenbire görünüyor. İtalyanların "Drachen ballon"u süzülerek uçuyor. Top atışları devam ediyor, fakat geçen günlere nazaran daha az şiddetli. Dar bir vadide, zeytin ağaçları arasında, işte Halil Bey'in karargâhı, Trablusgarp'a geldiğimizden beri Türk subaylarının bize gösterdiği aynı nezaketle bizi kabul ediyor. Onun yanında Sirenayka'nın müdafaasını tertip eden Enver Bey'in kardeşi Mülâzım Nuri (Kıllıgil) Bey bulunuyor. Onlara eşlik eden Misurata kaymakamı da var."

Şimdi biraz da metnimizin üzerinde duralım.

Tahmin edildiği gibi Halil (Kut) Bey gelecekteki Kut ül Amare savaşı galibinin ta kendisidir. Fransız gazetecisi, Halil Bey'in aynı zamanda Enver Bey'in amcası olduğunu bilmiyor.

İttihat ve Terrakki'nin ünlü lideri, Halil hakkında şunları yazıyordu (14 Nisan 1911): *"Burada Selânik'te bir karşı-propaganda düzenledim ve başına da yürekli bir çocuk olan amcamı ve başka arkadaşları getirdim"*[4] Zaman zaman Halil'den tavsiye isteyen Enver, amcasından daha yaşlı idi. Öte yandan, rivayete göre, Halil Bey ve Nuri Bey develerle Tu-

nus'tan Libya'ya geçmişti. Bu olay Türk subaylarının iradesini ve fedakârlığını iyice gösteriyor. Birkaç sene sonra (1920), her ikisi de Azerbaycan'da yeniden müşterek bir operasyona katılacaktı.[5]

Georges Rémond, Türk subaylarının kibarlığını çok beğeniyor. Cesaretlerini de az sonra çok methedecek. Ayrıca, misafirperverliklerinden makale boyunca bahsedecek. Nitekim, izlenimleri çok olumlu. Bu savaşta, Türklerin rolünü iyi değerlendiriyor.

Enver Bey'in kendisi de şu satırları önceden yazmıştı (4 Eylül 1911): *"..Medenî Avrupa'ya rechtlose Barbaren (adaletsiz barbarlar) olmadığımızı ve saygı gösterilmeyi hakettiğimizi göstereceğiz".*[6]

Şüphesiz Enver Bey'in o anda hedefine ulaştığını söyleyebiliriz. Gazetecimizin makalesi şöyle devam ediyor:

"Bize kahve getiriliyor ve birkaç portakal ikram ediliyor. Ondan sonra bizi İtalyan siperlerinden esir alınmış Brigante isminde bir köpekle tanıştırıyorlar.[7] *Ön saflardan gelen amirler oturuyor, kumandan ile konuşuyor ve tekrar gidiyorlar. Kalabalık Araplar etrafımızda toplanıyor. Merakla, belki de tedirginlik ve güvensizlik duygularıyla şu soruyu soruyorlar: "Kim bu 'gâvurlar'?"*[8]

Halil Bey, bize kendisiyle ön safları gezmeyi teklif ediyor. Eski karargâhı olan Cafa'yı ziyaret ediyoruz. Orada, İtalyan gemileriyle Hums'a kadar Kärnten'den gelmiş veya Araplar tarafından siper ve istihkâmlardan sökülmüş tahta ve kalaslarla Halil Bey kendine küçük bir ev yaptırmıştı. Önünde aynı malzemeden bir portik bulunuyor. Orada askerler ve subaylar jimnastik yaparken eğleniyorlardı. Bu mevzi mecburen terk edildi, çünkü oraya top mermileri bir dolu yağmurundan daha sıkı bir şekilde düşüyordu. Halil bey bana diyor ki: "Fakat, gördüğünüz gibi, çok uzaklaşmadık; Araplar, strateji konusunda biraz cahiller. Biz de cahil olmak istiyoruz. Zaten, Allah'ın himayesi bizimle değil mi? Bu askere, şu ötekine bakın: ağır yaralanmışlar, ikincisi de on iki defa üstelik. Buna rağmen, birkaç gün sonra savaşa dönüyorlar."

Halil Bey'in eski karargâhı: Baraka ve jimnastik trapezi İtalyan siperlerinden alınmış malzemeyle yapılmıştır

Burada kısa bir parantez açalım. Halil bey şüphesiz Fransızca biliyordu ve Georges Rémond'la doğrudan bir iletişim kurabilmişti. Fransızca o devirde uluslararası dil olduğundan, Türk subayı ile ana dilinde konuşmak gazetecimize doğal geliyor. Onun için bu noktaya değinmiyor bile. Öte yandan daha önce söylediğimiz gibi, Georges Rémond Türklerin cesaretini çok takdir ediyor. Zaten Türklerin cesareti Fransa'da çok iyi bilinen bir şey idi. *L'Illustration*'nun aynı sayısında bir fırkateyn kaptanı olan Sauvaire Jourdan kehanete benzeyen makalesinde Çanakkale'ye yönelik muhtemel bir çıkarmanın başarı şansına çok şüpheli bakıyor.

Makalemiz şöyle devam ediyor: *"Modern medeniyet zihniyeti ve dünyaya kuşkucu bakışlarıyla buraya gelen genç Türk subayları, Arapların inanç ateşiyle feth edilmişler: onlarla gerçek ortak noktalarının orada yattığını derinden hissediyorlar. Biliyorlar ki, bu ilkel ruhlardan kahramanlığı fışkırtmak için oraya vurmaları lâzımdır.*

Bizden 500-600 metrelik bir mesafede birkaç top mermisi düşüyor. Toz, kum ve taş kaldırıyorlar. Aynı zamanda da hafif parçalarla duman temiz göğe kadar yükseliyor. Ras-el Kheila tepesinin[9] *yamacına tırmanmak için eğiliyoruz: bizi mutlak bir nişan gibi gösteren kalpaklarımızı çıkartıyoruz ve kayalar üzerinden başlarımızı kaldırıp, 1 kilometre mesafesinde şu anda İtalyan bayrağı altında olan Margeb tepesini görüyoruz.*

Aniden, alay bandosu tarafından çalınan kralın marşını çok net duyuyoruz. Ona alkışlar eşlik ediyor. Halil Bey bana diyor ki: "Bu dağı aldılar, fakat biz tekrar onların elinden alacağız.[10] *Cephane ulaştıramadığımızdan dolayı onu terk etmek zorunda kaldık. Şimdi yeni cephanemiz geldi. Orada uzun zaman kalamazlar. Margeb önünde benim bir fotoğrafımı çekin. İyi bir alâmet olsun!" O zaman, düşman tarafından işgal edilmiş tepenin arka planıyla vücudunun yarısını teşhir ediyor.*

Ya İtalyanlar bizi görürlerse, dikkat! Üç fotoğraf çekiyorum. Hiçbir mermi, hiçbir top mermisi bizi "selâmlamaya" gelmiyor. Oralarda neşe hüküm sürüyor: bizi düşünmüyorlar. Gün batınca dönüyoruz. Halil Bey şöyle diyor:

"Arapları tanımıyordum, fakat birkaç ay içinde, onlardan biri oldum. Kahramanlık mucizelerini burada gördüm. Birkaç

hurma biraz arpayla beslendikten sonra köylerinden geliyorlar. Evlerini, ekinlerini geride bıraktılar, ama ileriye gitmek istiyorlar. Yalnız savaşmaya değil, aynı zamanda kazanmaya veya ölmeye de hazırlar.

Faydasız bir ölüme gitmelerini engellememiz lâzım. Fakat genelde o da imkânsızdır, çünkü en ufak itiraza karşı sizden şüpheleniyorlar. Sanıyorlar ki İtalyanlarla anlaştınız ve sizden nefret etmeye başlıyorlar. Ön saflara onları götürdüğümüz zaman önceden orada bulunanlar yeni gelenlere tüfek, tahta, kapan, miğfer ve telgraf tellerinden ibaret olan ganimetlerini gösteriyorlar. Ötekiler şöyle cevap veriyor: "Biz Taurgililer, siz Sahelliler veya Msellatalılardan, daha iyi değil miyiz? Biraz bekleyin! Az sonra sizden daha iyi yapacağız!"

Kadınlar onlara eşlik ediyor. Tepelerin zirvesinde adamları teşvik etmek için gırtlaklarının bütün kuvvetiyle, "yu yu" denilen ve neşe ifade eden "zagorit" çığlıklarını atıyorlar. Onların gözlerinin önünde kim kendini alçak gösterebilir. Kadınların hazıları savaşıyorlar. Ötekiler ateş hattına kadar su getiriyorlar. Ölüleri de topluyor, etraflarında ağlıyor, yas ve matem içinde dua ediyorlar. Bu seslerle, ruh, vücut bağlarından daha kolay kurtuluyor ve duaların eşliğinde cennete giriyor.

Öbür gün Sahel ön saflarına gitmek için karargâhı terk etmek üzere iken Halil Bey'e şunu diyorum:

"Allahaısmarladık, komutanım. Paris'te veya Boğaziçi kenarında yeniden görüşmek üzere!"

Halil Bey şöyle cevap veriyor:

"Hayır, 'elveda' deyin. Bunu tercih ederim. Vatan uğruna hepimiz kurban olabiliriz. Biz 'fedai'yiz ve randevu vermiyoruz".

ATEŞ ALTINDA LEPTİS MAGNA HARABELERİNE BİR ZİYARET

Sahel 3 Mart

Şeyh Ömer Ünnas'ın evinden, palmiyeler arasından, toprağın her karışını inceleyen "Drachen ballon"a bakıyoruz. Yere bağlı söz konusu balon, her şüpheli gruplaşmayı Margeb ile Hums bataryalarına ve "Varese" kruvazörünün toplarına gösteriyor. İtalyan bataryaları da hemen oraya top atmaya başlıyorlar. İtalyanlar cephane konusunda cimri değiller. Hums'un ilk evlerine kadar palmiyelikten itibaren bir kilometrelik bir mesafede bulunan Leptis Magna harabelerine yaklaşmamıza izin verecekler mi acaba? Birkaç dakika önce bir halk ozanı bize savaş türküleri söyledi. Bu gösteriden sonra kendimizi çekingen göstermek imkânımız var mı? Üstelik eski

Leptis Magda'da bir Roma saray kalıntısı

Romalılar tarafından inşa edilmiş bir şehirde, kendi torunlarınca kurşuna dizilmiş olursak ne mutlu bize! Çukur patikalardan geçiyoruz. Frenkinciri ağaçlarının çetin surları bizi koruyor: fakat çabuk bitiyor. Palmiyeler nadiren görünüyor. Ova bütün çıplaklığıyla, balonun gözcülüğüne ve top atışlarına açık. Patlamayan top mermileri, sayısız şarapnel parçaları, ovanın devamlı dövüldüğünü ispat ediyor. Çekici ve kolay bir hedef oluşturmamak için grubumuz dağılıyor. Seyrek harabelerden geçiyorum: kalıntılar, etek duvarları, devrilmiş sütunlar, yarı yarıya dökülmüş, fakat buna rağmen hâlâ bir korniş veya baştaban ucunu koruyan tapınak duvarları, bütün bunlar gözüme çarpıyor. Bir Arap bana rehberlik ediyor. Büyük harabeleri çevreleyen kumullara kadar uzanan çıplak alanı, onunla çabucak aşıyorum. Bizi gördüler. Margeb zirvesinden toplar gürlüyor ve Sahel istikametine, fakat bizden uzağa, birkaç top mermisi düşüyor. İşte, en ince tozdan daha ince gümüş kuma yarı yarıya gömülmüş abideler... Kemerlerin arasından denize, İtalyan askerlerini taşıyan ve onlara gıda da getiren gemilere bakıyorum... Varlığımız balonun gözünden kaçıyor veya balon bize karşı ilgisiz kalıyor, çünkü denize doğru eğiliyor ondan sonra da iniyor ve nihayet kayboluyor."

Metnimiz şöyle devam ediyor:

"Gün batıyor... Geri dönünce sahneler canlanıyor. Kumullardan ve büyük kayalardan, hareket eden, kalkan, koşan, eski Romalılar gibi giyinmiş bu heykeller nedir? Ne şahane frizler oluşturuyorlar! Şimdi tapınak alınlıkların önünde hareketsiz kalıyorlar. Oynak gölgeler ve mehtap ışınları yüzlerini yakalamak için birbirileriyle yarışıyor. Geldiğimiz zaman, Araplar kalkıyor, toplanıyorlar. Âmirler kılıçlarını kılıflarından çekiyorlar: devrilmiş sütunların üstünde askerler diziliyor ve gece göğünün önünde çizgileri beliriyor.

Mülâzım Nuri Bey[11] *yaklaşıyor ve onlarla konuşuyor:*

"Siz, Taurgha'dan, Misuraka'dan, Tarhuna'dan mısınız?"

-"Evet! Cesuruz. Padişah'a sadık kalacağız ve ölüme dek savaşmaya hazırız!" Bazıları avuçlarına kum alarak ateşli bir hareketle öpüyorlar ve üfleyerek dağıtıyorlar: "Bizim tozumuz, hepimizin tozu; aynı şekilde dağılacak, İtalyanların bu toprağa sahip olmasına kadar!"

"Bakın" diyor bana Nuri Bey, "Bu adam bir hayduttu. İtalyan çıkarmasını öğrendiği zaman

Halil Bey'le konuşmak için kampına gitti ve ona dedi ki: 'Savaşçıların babasısın sen: senin askerin olmam için geçmişte yaptıklarımı affeder misin?'

'Seni affediyorum' dedi kumandanımız. O zamandan beri adam kahramanca savaştı."

Çok sayıda asker kendi yaralarını gösteriyor. Onlardan biri bana diyor ki: "Bütün kanımı vermek istiyorum!" Nuri Bey de şöyle devam ediyor: "Tek korkuları var: yünden yapılmış ve karıları tarafından dokunmuş güzel bornozlarını savaş esnasında bir mermi delecek diye korkuyorlar. Onları çıkarıyor, pis bir çuval giyiyorlar. Onun için, bu adamları topraktan ayırt etmek mümkün değil."

Viranelerin zirvesinde uzun zaman oturmuş kalıyoruz. Birkaç yerden canlı bir türkü geliyor. Onlar gönüllüler: Ön saflara gidiyorlar ve savaş türkülerini söylüyorlar. Türkü adımlarının hızına yön veriyor. Bu, kamp gecelerinde, uyuklayan bir adam tarafından söylenen, titreşen, ocak alevi gibi billûr olan hafifçen bir Arap şarkısı değil. Ateş dolu ve yüksek sesli. Sizi düşmana doğru götüren ve kalbinizi mest eden bir yürüyüş türküsü.

Nuri Bey diyor ki: "O kadar coşku dolular ki, onlara ölüm üzüntü vermez. Ön saflarda vuruldukları zaman, onları cennete götürecek meleğin kendilerini kucakladığını düşünürken aldanmışlar: bu kadar büyük bir ihtirasın gerçekleşmesi, Azrail'in kanatlarının okşamasını onlara herhalde hissettiriyordur." Uzaklaştığımıza pişman oluyoruz. Yolumuzda, gönüllüler beliriyor ve büyük bir çığlık atıyorlar: "Allah yunsur es-sultan!" (Allah Padişah'ı muzaffer kılsın!) Denizden hafif bir esinti gelmeye başladı. Beyaz bornozları havalandırıyor. Sanki antik kenti koruyan Zafer heykellerinin ihramını dalgalandırıyor!"

Görüldüğü gibi, Fransız gazetecisi Türk subaylarından ve Arap savaşçılarından çok etkilenmiştir. Trablusgarp savaşı büyük bir önem taşıyordu; çünkü Osmanlı ordusu için bir mihenk taşı oluşturmuştu. Böylelikle, bu ordunun kadroları hazırlanmış oldu. Nitekim, İmparatorluğun en iyi subayları Libya'da kahramanca savaştılar. Üstelik Libya halkı canla başla onlarla birlikte dövüştü. Bu büyük avantaja rağmen, askerî bakımdan yenilmemiş olan Osmanlı İmparatorluğu Libya'yı İtalya'ya terk etmek zorunda kaldı (Ekim 1912). Arap halkı Libya'daki gibi Arabistan'da da Türklere destek verseydi, Birinci Dünya Savaşı'nın sonucu bir ölçüde değişebilirdi.[12]

Georges Rémond'a gelince, bu yetenekli ve dürüst gazeteci yoluna devam etti. *L'Illustration* dergisine göre Bingazi'ye sağ salim ulaştı. Orada, şüphesiz Enver Bey'e rastladı. Belki o sıralarda Derne'yi müdafaa eden Mustafa Kemal'le de bir görüşme yapmıştır. Bundan emin değiliz. *L'Illustration*'nun koleksiyonlarında yeni bir araştırma yapmamız gerekir. ■

1 Söz konusu makale, *L'Illustration*'nun 27 Nisan 1912 tarihli 3.609. sayısında çıkmıştır.

2 Hums, günümüzde 3.000 nüfuslu ve Trablusgarp'a nispeten yakın bir kasabadır. 1912'de İtalyan işgali altındaydı. "Hums cebi"ni oluşturuyordu.

3 Almancada "Drachen" uçurtma anlamına gelir.

4 *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, s. 36. Yayına hazırlayan: M. Şükrü Hanioğlu. Der Yayınları (1989). M. Şükrü Hanioğlu, Enver'in Fransızca yazdığı bu mektupların Türkçe tercümelerini vermektedir. Oysa, Enver mektuplarda, bazen buradaki gibi Almanca ifadeler de kullanıyor. Öteki genç Türk subaylar kadar Enver de Arap savaşçılarının cesaretinden çok duygulanmıştı.

5 1920'de Mustafa Butbay Ahuşa'da Enver'in kardeşine rastladı. Bu karşılaşmayı şöyle anlatıyor: "Nuri Paşa, genç, zeki, sevimli bir zattır. Kendisinde askerlikten çok, güzel sanatlara karşı bir eğilim ve yetenek vardır. Fakat olaylar kendisini Dağıstan Dağları içinde kalmaya zorlamıştır. Masraflar Azerbaycan Hükümeti tarafından ödenmektedir. Bolşevizm tehlikesine karşı kendisi ve buyruğundakiler bir engel oluşturmaktadır." *Kafkasya Hatıraları* (Mustafa Butbay. Yayına hazırlayan Ahmet Cevdet Canbulat. Türk Tarihi Kurumu yay., 1990). Nuri Bey 1889'da doğdu, Enver'in sayesinde Kafkasya'daki İslam ordusu komutanı oldu, Türkiye'ye döndü ve yönettiği mühimmat fabrikasındaki bir patlama sonucu İstanbul'da öldü (1949). Nuri Bey ayrıca bir süre Libya'da da kalmıştı.

6 *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, s. 76.

7 "Brigante", İtalyancada "Haydut" anlamına gelir. Nitekim, Trablusgarp savaşı esnasında çok sayıda köpek geceleyin İtalyan siperlerini tek başına muhafaza ediyordu. Bir fotoğraf Libya'ya gelişlerini gösteriyor. Bunlar özel olarak eğitilmişlerdi. (Benoist-Méchin, *La Turquie se dévoile*, s. 114.)

8 Fransızca metinde Araplar, "Rumi" sözcüğünü kullanıyorlar. Bu, Bizans'tan kalma bir ibaredir: Romalı, anlam gelişmesiyle, gâvur demektir.

9 Georges Rémond, Ras-el-Kheila kelimelerini "Boz tepe" olarak tercüme ediyor. Bu çevirinin doğru olduğundan pek emin değiliz.

10 Hakikaten, birkaç gün sonra Osmanlı kuvvetleri Margeb dağını yeniden alacaklardı. Fakat cephane yetersizliğinden onu tekrar kaybettiler (Georges Rémond'nun dipnotuna göre).

11 Anlaşılan, Nuri Bey Georges Rémond ile Leptis Magna viranelerini ziyaret etti. Enver Bey'in kardeşi yayımladığımız son fotoğrafta İtalyan gemilerinin önünde görünüyor. Bütün tehlikelere rağmen, Halil Bey gibi yapmak istemiş olmalı. Bu sefer, söz konusu fotoğrafı *Le Petit Marseillais* gazetesinde çalışan ve Georges Rémond'a eşlik eden Pol Tristan isminde başka bir gazeteci çekmiştir.

12 Nitekim, Enver şu satırları yazmaktadır: "...kokuşmuş bir milletin [İtalyanlar] çok modern ve iyi düzenlenmiş ordusuna karşı duran bu kahraman kitlenin [Libyalıların] başında olmaktan ötürü, asıl ben gurur duymalıyım." (9 Aralık 1911). *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, s. 107-8.

BİLMEMEK AYIP DEĞİL

İstanbul = Pekin

Eski Türkler Beijing'e "Hanbalık" yani büyük şehir derlerdi.

Vikingler için de, İstanbul "Miklagard" idi, yani büyük şehir.

■

Büro, bürokrasi, bürokrat deyip duruyoruz.

Fransızca "bureau" sözcüğü, aslında yazıhane masası, daha doğrusu onun üstüne örtülen (çoğucası yeşil çuhadan) kumaş anlamına gelir.

II.ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YABANCI GAZETE VE HABER AJANSLARININ ŞANTAJ VE YOLSUZLUKLARI

İLHAN YERLİKAYA

Günümüzde basın içtimaî, iktisadî ve siyasî hayatı etkileyen önemli güç odaklarından biridir. Çağımız yeni iletişim araçlarının icat edilmesiyle adeta bir medya çağı haline gelmiştir.

Medyanın bu gücü onu siyasal iktidarlarla içli dışlı hale getirmiştir. Siyasal iktidarlar ya bizzat kendileri gazete, radyo, televizyon gibi iletişim araçlarını kurmuşlar ve işletmeciliğini yapmışlar ya da mevcut iletişim araçlarından istifade yoluna gitmişlerdir. Her iki durumda da bazı menfaat çatışmaları ortaya çıkmıştır. İletişim araçları vasıtasıyla siyasal iktidarlar içte ve dışta kendi menfaatleri doğrultusunda yayınlar yapmışlar ve kamuoyunu etkilemeye çalışmışlardır. Günümüzde medyanın gücü daha da artmış ve bazı durumlarda siyasal iktidarları yönlendirebilme gayreti içerisine girmiştir.

Böylesine girift ilişkiler içerisinde bulunan medya zaman zaman şantaj, haksız çıkar elde etme, kamuoyunu yanıltma ve yolsuzluk olaylarına karışmıştır. Bugün de buna benzer olaylar cereyan etmektedir.

Şimdi Osmanlı döneminde bazı yerli ve yabancı gazetelerin, şantaj ve haksız kazanç elde etme konusundaki maharetlerine bazı örnekler vereceğiz.

Bildiğimiz gibi, gazete Osmanlı ülkesine Batıdan gelmiş bir iletişim aracıdır. Türkiye'de ilk gazeteyi Fransız devrimini izleyen yıllarda Fransızlar çıkarmıştır. 1795 yılında İstanbul'da Fransız elçiliği basımevinde basılan bu gazetenin adı *Bulleten des Nouvelles* (haberler bülteni) dir. Amacı Fransız devrimini anlatmaktır.[1] Bu tarihten sonra yerli ve yabancı birçok gazete Osmanlı basın hayatında yerini almıştır. Türkiye'de Türkçe olarak 1 Kasım 1831'de yayınlanan *Takvim-i Vekâyi* ise resmî bir gazete statüsünde idi.[2] Bundan sonra Türklerin çıkardığı özel gazeteler de basın tarihimizdeki yerlerini almışlardır.

Gazeteli dönemin başlaması ile Osmanlı hükûmetlerinin başı derde girmiştir. Eski haşmet ve gücünü kaybeden Osmanlı Devleti basında aleyhine çıkan yayınları etkisiz hale getirme veya durdurma çareleri aramaya başlamıştır. Bunun için sansür uygulamış, tekzip beyannameleri[3] yayınlanmıştır. Kimi zaman da gazetelerin şantajlarına boyun eğerek basına maddî menfaatler sağlamış, para ile susturma yoluna gitmiştir.

Osmanlı hükûmeti ilk zamanlar Avrupa gazetelerinde, Türkiye aleyhinde çıkan yazıları tekzib ettirmeyi bile düşünmüyordu. Bu gibi gazetelere menfaat sağlamak sureti ile lehimize çevrilmesi Abdülmecid'e tavsiye edilince: "Bazı gazetelerin celb ve taltifini, diğer bazılarının yine zararlı şeyler yazabileceklerine nazaran pek de o kadar faydalı görmüyorum. Halbuki memalik-i mahrusamda icra ve iltizam olunmakta olan muâdelet ve hakkaniyet o gibi iftira ve yalanları bittabi cerh ve tekzib eyliyecektir" diye cevap vermişti. Mustafa Reşit Paşa da "Bütün gazetelerin kizb-i lisanını tutmak kabil olmadığı ve içlerinden birkaçının taltifi ile diğerlerinin yazacaklarına hail olunmayacağına kail" bulunmakta idi. Bununla beraber Paşa Bâb-ı Âli'ye taraftar olan gazetelere abone kaydolunmasını ve bu gazetelere kendi deyimi ile "Artikller" (makaleler) yazdırılmasını faydalı görüyordu. Bu kısa açıklamadan anlaşılıyor ki, Osmanlı devlet adamları yabancı basının tenkitlerinden ürkmüyorlar, fakat aynı yolda tenkitlerin Osmanlı basınında çıkmaması için gerekli bütün önlemleri almakla kusur göstermiyorlardı.[4]

Sonraları dış basının Osmanlı hakkında yaptığı zararlı yayınların tesiri görülünce ve yabancı gazetelerin gücü anlaşılınca; Osmanlı hükûmetleri yabancı basını da hesaba katmak zorunda kaldılar.

II. Abdülhamid dönemi ve öncesi, gazetelerin yerden ot biter gibi bittiği dönemdir. II.Abdülhamid döneminde yerli basını susturmak ve gazetecilerin muhâlefetini bertaraf etmek için gazetelere çeşitli ödenekler sağlanmış ve gazetecilere nişanlar verilmesi yoluna gidilmiştir. Örneğin, *Tercüman-ı Hakikat*, *Saadet*, *Levand Herald*, *Moniteur Oriental*, *Byzantis*, *La Turquie*, *İstanbul*, *Tarîk* gazetelerine Padişâhın iradesiyle hazineden 30.000-100.000 kuruş arasında yardım yapılmıştır. Buna rağmen yine de bahsedilen bu gazeteler hükûmetten daha fazla para koparmak için şantajlar yapıyorlardı.[5] Basının şantaj ve sair yollarla maddî çıkar elde etmesi, II. Abdülhamit döneminden önce de olagelmiş hadiselerdendir. Bu dönemde basın hem Osmanlı Devleti'nden, hem Avrupa devletlerinden (elçiliklerden), hem de Türkiye'de ihale peşinde koşan Avrupalı bankerlerden ya da Galata sarrafların-

dan maddî çıkar sağlardı.[6]

Gazeteciler bu tür yolsuzluklara öyle alışmışlardı ki, finansman bakımından darboğaza giren bazı Jöntürk gazeteleri muhalif yazılarını artırırlardı. Sonra da Saray ile pazarlığa otururlar, yüksek bir meblâğa gazeteyi satarak basımını durdururlardı. Buradan elde ettikleri yüksek miktardaki para ile yeni bir gazete daha çıkarırlardı. Yine yurtdışına kaçan Jöntürkler de birtakım gayri ciddi ve blöften ibaret olan muhâlif gazete çıkarıp, muhâlif yazılar yazıp bunları ortaya koyarak o ülkedeki Osmanlı temsilciliği ile pazarlığa oturup para alırlardı.[7]

Bu dönemde dünya basınında da buna benzer yolsuzluklar oluyordu. Avrupa'da iki medya merkezi oluşmuştu. Birisi Paris merkezli Ajans Havas'ın başını çektiği güç odağı, diğeri ise Londra merkezli Reuter'in başını çektiği güç odağı idi. Başlangıçta özellikle çevredeki önemli ekonomik olay ve bilgileri merkeze iletmek amacına yönelik olarak kurulan bu iki ajans bütün uluslararası haber iletimini ellerinde tutmaktaydı.[8] Bunlar sahte, taraflı ve hileli haberlerle borsanın inip çıkmasını temin ediyorlar, bazı devletlerin aleyhinde yayınlar yaparak şantaj yapıp haksız kazançlar elde ediyorlardı. Başta Rusya, Prusya ve Avusturya-Macaristan olmak üzere Avrupa'nın bütün devletleri, hele Balkanlılar, kamuoyu oluşturan ve borsaları idare eden bu iki merkezde seslerini işittirebilmek için her türlü malî canbazlığa başvurmuşlardır. Muhbir, yazar, gazete, ajans satın almak vb. tüm yolları denemişlerdir.

Araştırmacı yazar Orhan Koloğlu, gazeteci, muhbir, gazete ve ajanslara para vermek suretiyle satın alma usulünü II. Abdülhamid'in koymadığını belirtir. Aynı araştırıcı bu usulsüz oyunun kurallarının dışarıda (Batıda) oluşturulduğunu, II. Abdülhamid'in ise bu oyunu kurallarına göre oynadığını söyleyerek, burada asıl kızılması gerekenin oyunu icat eden kimse olması gerektiğini belirtir.[9]

Şimdi Osmanlı Devleti'nin gazeteli döneminde, yabancı gazete ve ajansların sağladığı maddî çıkarları inceleyelim.

Bu dönemde yabancı basınla ilişkileri düzenlemek için Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi adıyla bir birim oluşturulmuş, buna belirli bir tahsisat ayrılmış ve zaman zaman da bu tahsisata ilâveler yapılmıştır.[10]

Bunun yanında, Osmanlı hükûmetleri yabancı ülkelerdeki gazeteleri okuyup tetkik etmek ve on beş günde bir özetlerini hâvi rapor vermek için memur istihdam yoluna da gitmişlerdir.[11]

Bu memurlar yabancı basını inceleyip okuyorlar, Osmanlı aleyhine yayın yapan gazeteleri rapor ediyorlardı. Saray ise yabancı gazetelerin Osmanlı aleyhindeki bu yayınlarını önlemek için onlara belirli para yardımı yapıyordu.

Örneğin New York'da basılan ve neşrolunan *Kevkeb-i Amerika* gazetesi müdürlerine bu amaçla aylık on lira tahsis edilmesi Dahiliye Nezaretinin tezkiresi üzerine irade buyrulmuştu.[12]

Osmanlı'nın yurtdışındaki bazı sefirleri ise sefaretlerinde özel bir memur istihdam ederek bulundukları ülkelerdeki gazeteleri teftiş ve tetkik ettirmekte idiler. Kimi zaman bu memurların maaşının nereden verileceği problem olmakta idi. Bu konuyla ilgili bir arşiv belgesini buraya olduğu gibi aktarırsak zannederim mesele daha iyi anlaşılacaktır.

Bâb-ı Âli
Daire-i Sadaret
Amedi-i Divan-ı Hümayun
Devletlû Efendim
Hazretleri

Almanya matbuatını bi't-teftiş Saltanat-ı Seniyye ve memalik-i Şahâneye dair neşrolunabilecek havâdis ve makalâtı ve musavver gazetelerdeki tesavir-i memnu'ayı Berlin Sefaret-i Seniyyesine ihbar etmek üzere şehrî üçyüz mark ma'aşla bir memur istihdamı ve ma'aş-ı mezkûrun senevîsî olan ondokuz bin sekizyüz kuruş idare-i merkeziye hafiye tertibi olarak dahil-i muvazene olan mebâliğden sarf olunmamakta olduğu tebeyyün eden on dokuz bin dokuz yüz yetmiş sekiz kuruşun karşılık ittihazı hakkında Hariciye Nezaret-i Celilesinin tezkeresi leffen arz ve takdim kılınmış olmağla olbabda her ne vechle irade-i seniyye-i Cenâb-ı Hilâfetpenâhi şerefsunüh ve sudûr buyurulur ise mantuk-ı münifi infaz olunacağı beyanıyla tezkere-i senaveri terkîm kılındı efendim 14-Ramazan 1310. 20 Mart 1309
Sadr-ı âzam ve yaver-i ekrem
Cevad
Derkenar
Ma'ruz-ı Çaker-i kemineleridir ki Reside-i dest-i ta'zim olup melfufuyle mazur-ı âli buyurulan işbu

tezkere-i semiye-i Sadaretpenahileri üzerine mucibine irade-i seniyye-i Cenab-ı hilâfetpenâhi şerefmüteallik buyrulmuş olmağla olbabda ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 21-N-1320.[13]

Bazen yabancı basında Osmanlı aleyhindeki yayınların artması üzerine, gazetelere verilen paranın miktarı artırılarak onların zararlı yayınlarının önüne geçilmek isteniyordu.[14]

Yukarıda bahsettiğimiz Avrupa'nın iki büyük güç odağı olan Ajans Havas ve Reuter de Osmanlı aleyhinde yazı yazmaktan geri durmuyorlardı. Günümüzde bile "güvenilir haber kaynakları" olarak nitelendirilen bu haber ajansları Osmanlı hükûmetini gayet açık bir şekilde tehdit etmişler ve şantaja başvurmuşlardır.

Ajans Havas'ın bundan 102 yıl önce böyle bir şantajı oldukça ilginç bir durum arzetmektedir. Bu belgeler zincirinin ilki, Matbuat-ı Hariciye müdürü Esseyid Abdullah Macid Bey'in imzasını taşıyan belgedir. Bu belgede matbuat müdürü özetle şunları anlatmaktadır:

"Ajans Havas Telgraf şirketinin İstanbul'da bulunan vekil ve muhabiri Müsteşar Paşa'ya şifahen ve yazılı olarak mükerreren başvurmuştur. Bu başvuru meali: Ajans Havas telgraf şirketinin Kayseriye olaylarına dair neşrettiği bazı zararlı yayını tekzibden çekinmesi Osmanlı Nezareti ve Paris elçiliğinin Ajans Havas'a abone olmamalarından kaynaklandığının muhtemel olduğu, bunun için bahsedilen ajanstan iki adet abonman olunmasının gerektiğini" ihtardan ibarettir.

Matbuat-ı Hariciye müdürü hadiseyi bu şekilde özetledikten sonra Avrupa ve Amerika'nın en büyük telgraf şirketlerinden biri olan bu ajansa abone olunmasının faydalı olacağını ve bu ajansın Osmanlı lehine çevirileceğini belirtmektedir. Eğer abone olunmazsa bu ajansın zararlı yayını yüzünden Osmanlının çok muzdarip olacağını belirterek yazısını bitirmektedir.

Matbuat-ı Ecnebiye müdürünün bu yazısı ilgili birimlerin ekleri ile birlikte havale edilerek Padişaha sunulmuştur.[15]

Padişahın onayını alan bu belgeyi buraya aynen alıyoruz.

Bâb-ı Âli
Daire-i Sadaret
Amedi-i Divan-ı Hümayun
Devletlû Efendim Hazretleri

Avans Havas Telgraf Şirketi'nin Avrupa ve Amerika'nın en mühim telgraf şirketlerinden olup bunun celb ve imalesi mucib-i istifade olacağına ve bundan bir adet abonman alınması kâfi ise de bedeli olan yirmialtı bin iki buçuk kuruşun karşılığı olmadığından icray-ı icabı ifadesine dair Hariciye Nezaret-i Celilesinin tezkiresi melfuflarıyla arz ve takdim kılınmakla bermucib-i işar bir adet abonman alınarak bedelinin gazete abonmanları tahsisatına zamimeten tesviyesi hakkında her ne vecihle Emr-i Ferman-ı Hümayun Hazreti Hilafetpenahiye şeref müteallik buyurulur ise mantuk-u münifi infaz edilmeyeceği beyanıyla tezkire-i senaveri terkîm kılındı efendim. Fi 18-Za- 1310 Fi 22 Mayıs 1309. Sadrâzam ve Yever-i Ekrem.

Ma'ruz-u çaker-i kemineleridir ki

Reside-i dest-i ta'zim olup melfutlarıyla manzur-u âli buyurulan iş bu Tezkire-i Samiye-i Sadaretpenahileri üzerine mucibince irade-i Seniyye-i Cenab-ı Hilafetpenahi şeref müteallik buyurulmuş olmakla ol-babda Emr-u Ferman Hazret-i Veliyyü'l Emrindir. Fi 23-Za-1310 Fi -28-Mayıs 1309/9 Haziran 1892 Serkâtib-i Hazret-i Şehriyari.[16]

Fakat buna rağmen bilhassa Ajans Havas ve Reuter şirketlerinin Osmanlı aleyhtarlığı ve Ortadoğu petrolleri üzerindeki emelleri sürekli devam etmiştir. Türk kurtuluş savaşı yıllarında da bu haber ajansları aynı tutumlarını devam ettirdikleri için Anadolu Ajansı kurulmuştur.[17]

Ajans Havas'ın şifahen ve yazılı olarak Osmanlı hükûmetine yaptığı bu şantajın arkası gelmiş ve bu tarihten sonra da hükûmetten maddî çıkar elde etme olayı devam etmiştir. 1895 yılında Avrupa gazeteleri vasıtasıyla neşr olunmakta olan birtakım eracifin red ve tekzibi için, hükûmet Ajans Havas, Ajans Reuter telgraf şirketleri ile diğer muhbirlere (gazetecilere) tahsisat ayırmıştır.[18]

Haber ajansları ve gazetelerin tehdit ve şantajları bu şekilde devam edince Osmanlı hükûmeti artık yabancı ajans müdürleri ve gazetecilere maaş bağlama yoluna gitmiştir. Örneğin bu amaçla 1899 yılında Agence Furmeir'in (?) İstanbul temsilcisi Mösyö Alberti'ye[19] ve 1900 yılında Agence Nationale müdürüne[20] Hariciye Nezareti tahsisatından maaş bağlanmıştır.

Bütün bu belgelerden öğrendiğimize göre, basının doğuşundan itibaren günümüze kadar bu bağlamda değişen fazla bir şey olmamıştır. ■

1 M.Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul 1982, s.165-166.
2 *Takvim-i Vekayi* hakkında geniş bilgi için bak. Nesimi Yazıcı, *Takvim-i Vekayi (Belgeler)*, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayını, Ankara 1983.
3 *Basiret* Gazetesi nr.929, 19 Ra-1290 (17 Mayıs 1873), s.1, Stn, 2-3'deki bir haberde, *Levand Herald* gazetesine yapılan bir tekzip beyannamesinden bahsedilmektedir.
3 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* Islahat Fermanı Devri (1856-1861), TTK., C.VI, Ankara 1983, s.190.
5 İnuğur, *a.g.e.*, s.267.
6 Orhan Koloğlu, "II, Abdülhamid'in Basın Karşındaki Açmazı", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay. C.I, s.84.
7 M. Şükrü Hanioğlu, "Jön Türk Basını", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.III, s.845.
8 Ersan İlal, *İletişim*, Yığınsal İletişim Araçları ve Toplum, İstanbul 1989, s.69.
9 Koloğlu, "a.g.m", s.84.
10 BOA., (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Hariciye İrade C.I, nr.6, 15-M-1310/10 Ağustos 1892
11 BOA., Hariciye İrade tas. nr.15, 18 M-1313/11 Temmuz 1895.
12 BOA., Hariciye İrade tas. nr. 3, 6-C.1311/15 Aralık 1893.
13 BOA., Hariciye İrade tas. nr. 5, 21-N-1310/9 Nisan 1892.
14 BOA., Hariciye İrade tas. nr. 4, 3-M-1313/26 Haziran 1895.
15 Olayın üst makamlara aktarılması sırası ile Hariciye Nezareti, Sadaret ve Padişah şeklindedir.
16 Hariciye İrade tas. nr. 12, 23-Za-1310/9 Haziran 1892.
17 Hariciye İrade tas. nr. 25, 23-Ca-1313/12 Kasım 1895.
18 Ersan İlal, *a.g.e*, s.69, 106 nolu dipnot.
19 Hariciye İrade tas. nr. 10; 26-N-1317/28 Ocak 1899.
20 Hariciye İrade tas. nr. 1, 18-C-1318/13 Ekim 1900.

ESKİ BEYOĞLU'NDA RESTAURANT, BİRAHANE, BAR, GAZİNO VE MEYHANELER
I

BEHZAT ÜSDİKEN

Bilindiği gibi, Pera'da lokanta ve içki kültürü, ancak 19'uncu yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru başlamıştı. Bu bakımdan içki içilen yerlerle ilgili başlangıç tarihini 1840 olarak alırsak, 1950 yılına kadar Pera'da yaşamış olan böyle yerleri, karışık da olsa, Rus Lokanta ve Barlarından başlayarak, sonra türlerine göre ayırarak anlatacağız.

RUS LOKANTA VE BARLARI:

1919 - 1920 yılları arasında, Rus ihtilâli sonucu, Rusya'dan kaçarak İstanbul'a, daha doğrusu Pera'ya sığınan Rusların burada açtıkları -çoğu kısa ömürlü- restaurant ve barlardır. Ülkemizde bu Ruslara ihtilâli yapan Kızıl Ordu'ya başkaldıran Deniken ve Vrangel'in yandaşları oldukları için, kızıl karşıtı "Beyaz Ruslar" denmişti. Yoksa bugün yaşamını sürdüren "Beyaz Rusya" ile bu göçmenlerin hiç mi hiç ilgisi yoktur.

"Bar" : üzeri tahtadan yapılmış uzun tezgâh, banko veya meyhane masası anlamına gelen, İngilizce bir kelimedir.

Bu tezgâh veya banko'nun önünde genellikle ayakta içki içilir, normal masa yüksekliğini aştığı için de, önünde uzun ayaklı ve arkalıksız tabureler de (bazen çok kısa arkalıklı) bulunur, içki içenler eğer isterlerse bu yüksek taburelerde oturabilirler. Barlar önce İngiltere ve Amerika'da, daha sonra tüm Avrupa ve dünyada ortaya çıkmıştır. İstanbul'da ise, Bar'ın karşılığı, tamamen başka bir şekilde düşünülmüştü: Caz veya diğer tür müzik parçaları çalan bir orkestra ile, konsomatris kadın ve kızların bulunduğu, varyete de yapılan bir eğlence yeri.

Bar yeni açıldığında, yalnız (*Shaker* ile çeşitli içkilerin karıştırılmasından elde edilen) kokteyl türü içkilerin içildiği bir yer olarak biliniyordu. Katışıksız içki servisine, barlarda sonraları başlandı.

Her ne kadar, Bar denince çok yakın zamanlar akla geliyorsa da, bunların M.Ö. dahi bilindiği kaynaklarda görülmektedir. Hatta, tarihçi "Herodot" ile coğrafyacı "Strabon" eserlerinde, kokteyl türü karışık bir içkiden söz etmektedirler. Eski Roma'da, yalnız kokteyl değil, değişik adlar altında, "Bar" ve "Shaker"e rastlarız. O dönemler "Shaker"e "Mixtarius" adı verilirdi. Bu tür içkiler içilmeden önce, buz yerine "kar" ile soğutulur ve öyle servis yapılırdı.

Sicilyalı Diodorus, Mısır'ı ziyaret ettiğinde, kendisine arpa ve sudan yapılmış "Zithos" adındaki bir içkinin sunulduğunu eserlerinde yazmıştır.

M.S. 79 tarihinde, Vezüv yanardağının püskürttüğü lavların altında kalan "Pompei" şehrinin harabeleri arasında, birçok bar ve içki lokallerinin harabelerine rastlanmıştır. Bu kısa tarihçeden sonra, Rusların özellikle "Pera"da açtıkları Restaurant ve Barları şöylece sıralıyabiliriz:

MAXIM

Maxim'i açan Frederick Thomas, Çarlık Rusyasında, Moskova'da açtığı ünlü bir bar-lokantanın sahibi idi. Orada sarışın ve çok güzel bir Rus kadınla evlenmişti. Devrim olunca İstanbul'a kaçmış ve Şişli'deki "La Paix" hastahanesinin bitişiğinde bulunan "Stella" adlı parkta ilk lokalini açmıştı.

Thomas uzun boylu bir Amerikalı zenci idi. Parmakları gerektiğinden çok uzundu, bunları zarif hareketlerle oynatırdı. Maxim, döneminde çok tutulan bir lokal oldu. İstanbul'da ilk "Fokstrot", "Shimmy", "Çarliston" danslar, güzel ve alımlı Rus kızları ile burada yapıldı. Don Kazakları, "Volga Mahkûmları" şarkısını ilk kez burada İstanbullulara duyurdular. Orijinal elbiseleri içinde, Rus-Çerkes kızları "Oçi-Çorniya"yı bu lokalde seslendirdiler. Lokal umulmadık bir şekilde ünlenince, Thomas uzak geliyor gerekçesiyle, Maxim'i Taksim'deki yerine taşıdı. Burası Pera'ya

MAXIM'S Restaurant
AU TAXIM
F. THOMAS
MAISON AMÉRICAINE
DINERS DE LUXE
4 COURS AND COFEE LTQ. 2
MATINÉES DANSANTES
THÉ CONCERT
VARIETY EXTERTAMMENTS
RUSSIAN-CAUCASIAN BALLET
EXCELLENT
Symphonic Orchestra & Jazz-Band
— TEL. PERA 3689 —

yakınlığı nedeniyle, her gece dolup taşmaya başladı, herkes ama herkes, sevimli Thomas'ın müşterisiydi. Thomas deste deste paralarını koyacak yer bulamıyordu. Ama kendisi de, lükse ve kadınlara düşkündü, zamanla kazandıkları, harcadıklarına yetmemeye başladı. Müsrifliği sonuçta Thomas'ın sefalet içinde ölmesine neden oldu. Cenazesine eski arkadaşlarından bazıları katıldı. Thomas gömüldü, ama arkasından gözü yaşlı, iki zenci çocuk bıraktı.

Thomas'ın ölümünden sonra da, bir süre lokali en iyi zenci caz orkestralarının çaldığı yerdi. Daima en yenileri burayı neşelendiriyordu. Rus kızları her zaman en iyi numaralarını yapıyor ve kendilerini gelenlere kesinlikle beğendiriyorlardı. Hepsi güzeldi. Atlama taşı gibi görünen İstanbul'dan sonra, tamamı Paris'in yolunu tuttu ve Montmartre'ın gece kulüplerinde şakımaya başladı. Bir Maxim efsanesi böyle başladı ve böyle bitti.

LE GRAND CERCLE MOSCOVITE (veya kısaca Moscovite)

Moskovit, bugünkü Hollanda Büyükelçiliğinin karşı köşesindeki çıkmazın başında idi. (O zamanki adı ile "Testa" çıkmazı.)

Lokal'e girdiğinizde hemen sol tarafta ve geriye doğru oldukça büyük bir sahne bulunuyordu. Orkestra sahnenin gerisinde yer almıştı. Solda ve sahnenin ön tarafındaki masaların tamamı verev konulmuştu. Masaların arasında ve orkestra sahnesinden önce, büyük bir palmiye ağacı orta mekânı süslüyordu. Sağda yukarıya çıkan bir merdiven vardı. Balkon orkestrayı görecek şekilde masalarla donatılmıştı. Sahne, numaralar olmadığı sürece, dans pisti olarak kullanılıyordu.

1925 yıllarında, Corc Karpiç burayı devir alarak, ufak tefek değişiklikler yaparak yeniden ve George Carpitch adı altında açtı.

1928 yılına kadar da burada Pera halkına çok iyi hizmet verdi. Bu yıl Atatürk'ün isteği üzerine, Ankara'ya taşındı ve Taş Han'da (bugünkü Ulus Meydanı) lokanta ve barını hizmete açtı. Bu yeri, ölünceye kadar yaşattı. Yaşattıktan başka, Ankara'nın en güzel ve en lüks yeri olarak burayı tanıttı ve bu süre içinde, en iyi hizmetlerini Ankara'nın elit tabakasına burada sundu.

KARPİÇ

George Carpitch, ilk lokalini İngiliz Sarayının tam karşısında, 1921 yılında açmıştı. Açtığında lokalinin ismi "BON GOUT" (iyi tat) idi. O dönem burada, Rus mutfağı ile Fransız mutfağının yemekleri, müşterilere sunuluyordu. George Carpitch gerçekten işinin ustasıydı. Belki de Pera halkı, ilk kez, "Piroşki", "Merenj" ve "Borç" ile burada tanıştılar. Belki de ilk kez sarı Rus Votkasını, küçük kadehlerde burada yudumladılar. Tepebaşı denilen bu bölümde, ilk Rus lokantası umulanın üzerinde "Lezzet" dağıtınca, diğerleri de, arkasından gelmeye başladılar.

George Carpitch, yukarda da belirlediğim gibi, Grand Rue de Pera üzerinde "Moscovite"in yerini devralarak oraya geçti. Uzunca bir süre de, daha geniş olan bu lokalde Pera müşterilerine hizmetlerini sundu.

MEDVED (AYI)

Bu lokanta- bar, Hamalbaşı Caddesi üzerinde ve İngiliz Sarayının karşı köşesinde idi.

Perdeli bir kapıdan içeri girilirdi. İçerisi çok az ışıklandırılmıştı. Loş bir havası vardı. Dekorasyon tamamen ekzotikti. Duvarlarında, sayısız Rus İkonu bulunuyordu. Ayrıca raf şeklindeki girintilerde, eski Rus tasvirleri vardı. Masalar duvar diplerine sıralanmış ve ortada açık bir alan bırakılmıştı. Masaların örtüleri bembeyazdı. Az ışık nedeni ile köşe masalarda daha fazla, ara masalarda ise birer mum bulunuyordu.

RESTAURANT
GEORGES KARPITCH

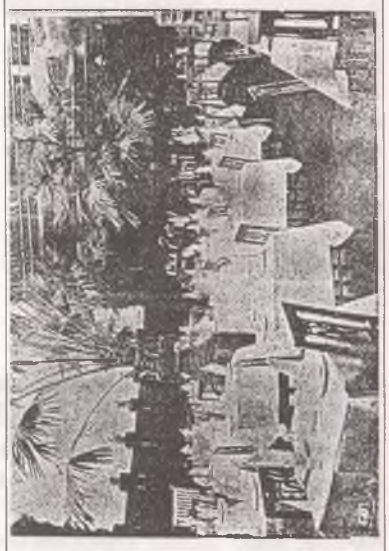

GRANDE RUE DE PÉRA, 318
Téléphone : Péra 1614

RUSSIAN RESTAURANT
MOSCOVITE
Grand'Rue de Pera 310-378
From noon until 2 a. m.
Luncheon, Dinners and Suppers,
Table d'Hote and A la Carte. First
class Russian Cuisine
EXCELLENT CELLAR
Grand Symphony. Orchestra and Jazz-Band.

Perdenin önündeki girişe ufak bir vestiyer yerleşmişti. Paltolar görünmüyordu. Çünkü vestiyer de kapı gibi perde ile bölünmüştü. Vestiyerde çalışan Rus palto veya mantoları alarak perdenin arkasındaki bölüme yerleştiriyordu. Garsonlar tamamen Rus kızları idi. Zaten, o dönem tüm Rus Restaurant-barlarında çalışan garsonların hepsi kadındı.

Bu lokal diğerleri kadar uzun bir süre çalışamadı. Belki de darlığından dolayı kısa bir süre sonra kapanmak zorunda kaldı.

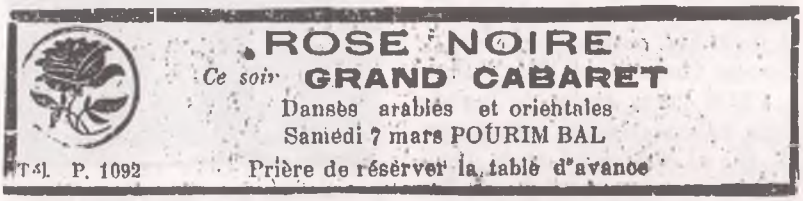

ROSE - NOIRE (KARA GÜL)

Bu kulüp, Grand Rue de Pera üzerinde ve Abraham Karakahya Paşanın binasının altında idi. Sahibi "Weinbaum" adında Kievli bir Yahudi idi. Lokal o kadar güzel çalışıyordu ki, buraya gelenler arasında bulunan Roube-Jansky, "Rose-Noire" romanını buradan ilham alarak yazdı. Kaldı ki, Weinbaum, müşterilerine en iyi varyeteyi ve en iyi orkestrayı sunmak için elinden gelen her şeyi yapıyordu. Nitekim, yazın "Pera" yaşayanlarının bir kısmının yazlık olarak Boğazı seçmeleri nedeniyle, Bebek'te sahilde "Rose-Noire"ın yazlığını açtı. Yazlığın en önemli tarafı iki dans pistinin bulunması idi. Yuvarlak olan dans pistlerini ortadan bir yol ayırırdı. Orkestra sol tarafta çalardı. Dans pistlerinin her ikisinin altı renkli ışıklarla donatılmıştı. Dans edenlerin ayaklarının altında ışıldayan bu renkler, lokale çok değişik bir hava verirdi. Weinbaum, günün birinde Fransa'ya gitmek zorunda kaldı. Ülkeyi terk ettikten sonra da lokalleri kendiliğinden kapandı.

SPLENDID

1923 yılında, Grand Rue de Pera üzerinde ve şimdiki FİTAŞ sinemasının karşısında açıldı.

O dönemler, her açılan Rus lokali, Rusya'yı anımsatmak için sahneyi, ülkesinin bir yöresiyle ilgili olarak dekore ederdi. Splendid de bu şartlar içinde açıldı. Bu lokallerin hepsi kesinlikle, Noel'de ayrı, yılbaşında ayrı birer balo yaparlardı.

Genellikle, Rus bale ve müziğinden, İstanbul'a yerleşmiş ünlü veya ünsüz Rus bale ve şarkıcılarından yararlanılırdı.

Splendid kısa bir süre sonra, Tünel'e doğru ve eski "Yanni" birahanesinin olduğu yere taşındı. Buraya yerleşmiş olan "Cheherezade" kulübü de, Splendid'in boşalan yerine çöreklendi. Splendid olsun, Cheherezade olsun, Beyoğlu'nda çok az yaşayan Rus lokalleri idi.

Sonradan Splended ve Şehrazat olan Yanni Birahanesi

CHEHEREZADE (Şehrazat)

İlk kez, "Yanni"nin lokantasının bulunduğu yerde, açıldı. Başlarda iyi çalışıyordu. Lokalin diğer bir özelliği gündüzleri de açık olmasıydı. Gündüzleri, normal piyano eşliğinde, öğle yemekleri yeniyordu. Fiyatlar normaldi. Zaman içinde, neden olduğu bilinmez, Splendid lokali ile yer değiştirdi. Bu yer değiştirme 1924 Noel'inden birkaç gün önce gerçekleşti. Splendid buraya, Cheherezade ise Fitaş'ın karşısındaki yere geçti ve kısa bir sonra da kapandı.

NOVOTNY OTEL VE LOKANTASI

Jean Novotny, ilk kez "Novotny Birahanesi" adı altındaki birahanesini 1920 yılının başlarında, Asmalı Mescit'teki Minare sokağının hemen başında açtı. Burası, sonraları Benzur oteli adı ile anılacak (Kabristan sokağı üzerinde ve Amerikan Büyükelçiğinin karşısındaki) otel ve birahanenin servis kapısının bulunduğu yerdi. Jean Novotny, burada sattığı Çekoslovak biraları ile çok çabuk ünlendi ve bu kez Kabristan sokağı üzerindeki "Grand Hotel Kroecker"in binalarından ikisini kiraladı. Burada da, oldukça uzun süre hizmet veren, "Novotny Otel ve Lokantası"nı yeniden dekore ederek hizmete açtı.

Novotny otelinin görünümü çok güzeldi, arka odaları hem Haliç'i ve hem de Boğaz'ı ve limanı görüyordu.

1930 yılında oda fiyatları 200 (ikiyüz) kuruştu. En güzel Çekoslovak biraları, gene Novotny'nin barını süslüyordu. Novotny'nin arka bahçesinde ayrıca bir yazlık bölümü de vardı.

Genellikle, öğlenleri ve akşamları yemek müziği olurdu. 1920 yılında, Rusya'dan kapağı İstanbul'a atan müzisyen "Ster-

nad kardeşler", önceleri kurdukları kuartetin dağılması üzerine burada çalmaya başlamışlardı. "Sternad" kardeşlerden biri viyolonsel, diğeri ise keman çalardı. Yönlendirdikleri orkestra, Novotny içinde çok ünlenmişti. Bu bakımdan özellikle levantenlerin yeğlediği bir lokal olmuştu.

"Sternad" kardeşler, Fransa'daki bir lokal ile anlaşarak Paris'in yolunu tutunca, Novotny yönetimi, bu kez değişik orkestralarla müşterilerine hizmet vermeyi sürdürdü. Ayrıca Garden Bar'dan ayrılan kızlara da kucak açtı. Böylece Novotny otel ve lokantası, daha çok aranan bir lokal haline geldi. 1940'ın başında, Novotny otel ve lokantasında dört kap yemek 75 kuruştu. Her gün saat 12.30-14.30 arası orkestra sürekli müzik çalıyor ve yemeğe eşlik ediyordu. 1939 sonlarına kadar, ünlü "Halasz Kadınlar Orkestrası" burada müzik yapmıştı. Bu sıralarda şirket haline gelen Novotny, hâlâ aynı netlikte ve birinci sırayı alan bir lokanta olmayı sürdürüyordu.

Novotny'nin lokantasına girmek için, önce dış kapıdan birkaç basamakla çıkılması gerekiyordu, resepsiyonun yanından geçilerek, arka taraftaki merdivenden birkaç basamakla inilerek bu kez lokantaya ulaşılabiliyordu. Bahçe bölümü ise, yazın tamamen açık olarak çalışıyor, kışın burası bir kış bahçesi şeklinde süsleniyordu. Her dönem, ithal Çekoslovak biralarını bu lokalde bulmak mümkündü. Zamanla bu güzelim yer de nedeni bilinmez, kapanmak zorunda kaldı.

KİEVSKİ UGOLOK

Bu Rus restoranı, Yeni Çarşı caddesinin başında ve eski Galatasaray Pasajı'nın köşesinde açılmıştı. Bu lokal, çok genç Rus kızlarını çalıştırmasına karşılık, gözönünde olduğu için kısa süre içinde kapanmıştı.

KİT - KAT

KİT-KAT Bar ve Restaurant'ı Oliva Pasajı'nın içinde ve ünlü "Constantinople Palace" otelinin altında idi. Birbirini tamamlayan iki Rus garson tarafından açılmıştı. Restoran, pek büyük olmadığı için daha çok bar olarak hizmet veriyordu.

Rejans'ın aynı sokak içinde açılması ve bahçesinin de varlığı Kit-Kat'ı oldukça güç duruma soktu. Sonunda da kapandı. Bir süre kapalı kaldıktan sonra burasını "Rothstein" adındaki bir Musevi satın aldı. Yıl 1949'u gösteriyordu. Rothstein, burasını tamamen yeniledi ve tekrar "Bar" yönü ağır çeken bir lokal olarak hizmete soktu.

DULBER RESTAURANT DE CAUCASSE

Dulber Cafe-Bar olarak da bilinen bu yer Grand Rue de Pera üzerinde ve sonraları G.E.N. kitap sarayı olarak adlandırılan yerde açıldı (Şimdiki Beymen'in olduğu yer). Çok güzel dekore edilen yerin ömrü kısa oldu, önce burada Bon-Marche türü bir mağaza açıldı adı da: "SOCIETE de COMMERCE RUSSE" oldu.

Bir süre burası, antikacı, gümüşçü hüviyetine büründü. Ancak bir bölümünde de, kürkler satılıyordu. Süreç içinde konfeksiyon bölümü de açıldı. İstek üzerine müşterilerine halı da temin ediliyordu.

Bütün bu karışık malların satışına rağmen, işyeri 1940'lı yıllara doğru gene iş alanını değiştirdi. Bu kez pastahaneye dönüş yaptı. Çok kısa süren yaşamını önce "MOSKOVA PASTAHANESİ" daha sonra da Şemsettin Karol'un açtığı, "KAROL PASTAHANESİ" olarak noktaladı. Bu pastahaneler kapandıktan sonra, yerine Zeyyad Ebüzziya-Vecihi Görk ve ortaklarının kurduğu "G.E.N. Kitap Sarayı" kuruldu.

SARMATOV

Sarmatov Bar-Restaurantı, Grand Rue de Pera üzerinde ve şimdiki Aznavur Pasajı'nın olduğu yerde açılmıştı. O dönem pasaj henüz ortaya çıkmamış ve Grand Rue de Pera'ya olan çıkışı açılmamıştı. Lokal, diğer Rus lokantaları gibi, tamamen Rus havası verilerek dekore edilmişti. Ama müşterileri kaliteli değildi. Bar-restorandan çok bir meyhaneyi andırıyordu. Ayrıca bu havada olması gerekirken, gene de müşterilerine iyi hizmet götüremiyordu. Zaten o sıralar, Aznavur Pasajın inşası söz konusu olunca burası kapanmak zorunda kaldı.

DORE

Veya Bar Dore, Grand Rue de Pera üzerinde, Tokatlıyan otelinin tam karışısında, Galatasaray Bonmarşesinden sonraki yerde açılmıştı.

Çok fazla yaşamayan bu yerin değişik bir özelliği yoktu. Rus lokantalarının en ünlüsü, REJANS olmuştur, bu restaurant'la "Turqoise"ı açan aynı kimse olduğu için, bu lokantalarla ilgili yorumu bundan sonraki yazıma bırakıyorum. Çünkü, Rejans, Turqoise ve Yeni Turqoise, başlı başına birer iz bırakan lokaller olmuştur. Ayaspaşa'daki Rus lokantası ise, çok sonra açılan bir yerdir. Tabiî ki, gelecek yazımda orasını da anlatacağım. ■

DELİ PETRO ZAMANINDA (1703-1725)

SANKT-PETERBURG ŞEHRİ

ÇEVİREN
AYDA AREL

Onsekizinci yüzyılın başında Rusya Çarı Deli Petro, âni ve tuhaf bir kararla, uçsuz bucaksız krallığın başkentini Moskova'dan daha batıya, Neva Irmağının Fin Körfezine boşaldığı yerdeki hastalık saçan bataklığın bir adasına taşımayı aklına koymuştur. Rivayet edilir ki, Petro, 1703'te, otuz yaşında iken bir askerinin elindeki teberini (baltalı kargısını) kaparak yerdeki çimenlerin üstüne çaprazlama bir işaret yapmış ve "İşte buraya yeni bir şehir kurulacak" demiştir. Sonra da teberi elinden bırakarak, şehir temellerinin ilk küreğini sallamıştır. Bu şaşırtıcı kararın gerisinde, İtalyan gezgini Francesco Algarotti'nin "Avrupa'ya bir pencere açmak" diye tanımladığı istek yatıyordu ve Çar'ın bu kararı, sonraları Bolşevik Hükûmetinin başkenti yeniden Moskova'ya nakletmesi kadar devrim niteliğinde sonuçlara yol açmıştır. Çünkü Çar, gezileri sırasında edindiği kanıyla, otokratik ve serfliğe dayalı iktidarını perçinlemenin ancak Batı'nın tekniklerini kullanmakla ve onlara ait imalat yöntemlerini öğrenip özümsemekle mümkün olacağını düşünüyordu.

Büyük Petro
Jean-Marc Nattier'in tablosundan ayrıntı.

Çar'ın düşmanları İsveçlilerin Rusları ilk fırsatta kovabilecekleri bir adaya şehir kurmak istemesi, saray çevresinde, pes perdeden kuşku ve kaygıların yükselmesine yol açmıştı. Ne var ki heybetli görünüşü ve güçlü mizacıyla, Petro inatçı bir adamdı. Boyu iki metre kadar, kolları olağanüstü uzun, elleri kaba ve güçlüydü. Derisindeki yara izleri, büyük bir enerji ve hevesle giriştiği ağır beden uğraşlarından arta kalmıştı. Huzursuz, sabırsız ve kararlı idi, çevresindekilere de sözünü geçirebiliyordu. Gerginlik anlarında ya da kendisine karşı çıkıldığında, yüzü ürkütecek kadar seğirirdi. Bu seğirme, bazen yüzünün sol yarısının denetleyemediği bir biçimde kasılmasına, gözlerinin de yuvalarında kaymasına bile yol açabiliyordu. Ama Brandenburg Prensi'nin kendisiyle ilk karşılaşmasından sonra dediği gibi, bunlar onun tuhaf ve tepkileri önceden kestirilemeyen kişiliğine de uygun düşmekteydi. Brandenburg Prensinin annesi, dul Hannover Prensesi ise bu yoruma şunları katıyordu: "Çok uyanık bir zekâsı, isabetli bir hazırcevaplığı var... Gene de, doğanın ona karşı ne denli cömert davrandığı düşünülecek olursa, bu kadar kabasaba davranışlara kapılmaması beklenirdi... Avlanmaktan hoşlanıp hoşlanmadığını sordum, babasının avı çok sevdiğini, kendisinin ise çocukluğundan beri denizcilik tutkunu olduğunu, kendi kendine gemiler inşa ettiğini anlattı, ellerini gösterdi ve nasırlarına dokundurttu... Çok sıradışı bir adamdı, öyle ki görmemiş olanlara onu anlatmak, onun hakkında bir fikir uyandırmak olanaksız... Kendisiyle aynı yemek sofrasında uzun uzadıya kaldık, hiç sıkılmadan daha da çok oturabilirdik... Büyük meziyetleri, sınır tanımayan doğuştan bir zekâsı vardı...".

Romanov hanedanının ikinci hükümdarı dindar Çar Aleksi ile Tarus eyaletinden yarı-Tatar bir toprak ağasının kızı olan onun ikinci karısı Natalya'nın oğulları olan Petro Moskova'da doğmuştu. Babasının ilk karısından iki oğlu daha vardı, ama bunlardan biri yarı yarıya felç olmuştu, öteki ise yarı kör ve geri zekâlıydı. Petro'nun hayatiyeti bu yüzden büsbütün göze batardı. Üvey ağabeylerinin büyüğü olan Fedon daha yirmi yaşında iken ölmüştü; küçüğü olan İvan ise, Petro ile birlikte eş-çar ilân edilmişti. İki çocuk, tahta çıktıktan sonra birlikte görünmüşlerdi, ama İvan

Büyük Petro 1703 baharında S. Peterburg kentini kurarken

ile iradeli ve hırslı kız kardeşi Sofya Moskova'da debdebe içinde yaşarlarken, Petro annesiyle birlikte, Moskova taşrasında, Alman göçmenlerinin oturdukları varoşa yakın bir köyde oturuyordu. Eğitiminde enikonu eksikler vardı: okuyup yazmayı, biraz da Grekçe ile Latince biliyordu, ama vaktinin çoğunu soylu ve köylü çocuklarıyla oynayarak geçiriyordu. Oyun arkadaşlarından bu oyunları ciddiye almalarını, savaş taktiklerine, istihkâm yapımına, ağır silâhların olanaklarını öğrenmeye olanca dikkatlerini vermelerini bekliyordu. Petro, bu konularda Alman kolonisindeki ecnebilerden epey bilgi edinmişti, ve zaten daha sonra, orada bulduğu bir de Alman metresi olacaktı.

Petro onyedi yaşında iken, bir Rus soylusunun kızıyla evlendirildi. Kendisine bir oğul veren bu kadınla ilgilenmedi, bir süre sonra da onu başından attı. İvan ölünce de, öteden beri zaten tek hakimi sayıldığı İmparatorluğun başındaki tek hükümdar durumuna geldi.

Petro ülkesini Batı'nın çizgisine getirerek onu çağdaşlaştıracağına ve Rus egemenliğini benimsetmek için de deniz gücünden yararlanacağına karar vermişti bile. Genç Rus soyluları bu amaçla Venedik, Hollanda, ve İngiltere'ye gemicilik, denizcilik ve gemi yapımı öğrenmeye gönderildi. Ayrıca, ikiyüzelliden fazla Rus bellibaşlı Avrupa ülkelerine Batı yöntemlerini öğrenmekle ve güçlü bir Rus donanmasının oluşmasına yarayabilecek subay, denizci ve kalafatçıları devşirmekle görevlendirildi. Çar'ın kendisi ise, Petro Mihailov takma adıyla, kâh kızak ve at arabası, kâh gemiyle yol alarak Hollanda'ya kadar gitmiş ve Zaandam tersanelerinde çalışmaya başlamıştı. Daha sonra, dondurucu bir kışın yaşandığı, Taymis ırmağının kıyıdan kıyıya buz tuttuğu bir sırada, Hollanda'dan İngiltere'ye geçmiş ve Deptford'da iş bulmuştu. Burada sadece gemicilik konusundaki bilgilerini arttırmakla kalmamış, aynı zamanda silâh yapımı, saatçilik gibi mekanik alana giren birçok konuda da bilgisini geliştirmişti. Burada da, Çar ve arkadaşları, ikamet ettikleri Sayes Court'taki John Evelyn'in güzel evinde öylesine görgüsüzce davranmışlardı ki, üç ay sonra o evden çıktıklarında bina harabeye dönmüştü: pencereleri kırılmış, döşemeleri sökülmüş, hedef tahtası olarak kullanılan tabloları tanınmaz olmuş, ve -herhalde parçalanarak sobalarda yakılan- koltukların tümü yok olmuştu.

Yanındakilerin kabasaba davranışlarına rağmen, Çar sekizyüzden çok usta, teknisyen, mühendis, topçu, mimar, gökbilimci, tersane işçisi ve dekoratörü Rus Çarlığının hizmetine almayı başarmıştı. Rusya'ya dönünce, önce yokluğunda kopan bir ayaklanmayı acımasız bir vahşetle bastırmış, sonra da emrindeki yeni işgücünü, ülkeyi çağdaş ve güçlü bir devlete dönüştürme düşünü gerçekleştirmek, İsveç'in eline geçmiş olan Baltık eyaletlerini geri almak ve Peterburg'dan yeni imparatorluğa yakışır bir başkent yapmak için kullanmıştır.

Başlarda, Rusya ile iş yapan gemilerin Buz Denizi ve Arhangel'e kadar seyir izlemelerine meydan vermemek için bir liman inşa ettirmeyi ve Neva Irmağı ile daha yukarıda kalan Ladoga Gölü'ne olan ulaşımı denetlemeye yarayacak bir istihkâm kurmayı tasarlamıştı sadece. Azizler Petro ve Pavel Kalesi di-

ye bilinen bu istihkâm, ırmağın denize döküldüğü yerde bulunan ve yaz aylarında birkaç Fin balıkçısının balçık kulübelerini barındıran Hares adasında kurulacak ve adanın hemen hemen bütün yüzölçümünü kaplayacaktı. Ne var ki, fırtına günlerinde sular yükseliyordu, kaleyi de en yüksek su düzeyinin üstünde tutma zorunluğu vardı. İşte bunun için, başka yerlerden taşıttırılan yığınlarla toprak bu noktaya boşaltılmaya başlandı. İşçilerle birlikte İsveçli savaş tutsakları bu işe koşulmuşlardı. O dönemde, tekerlekli el arabası bilinmediği için -gerçi, İngiltere'deki konutunun altüst ettiği bahçesinin güzelim çoban püskülü çitlerinin üzerinden bu arabalardan biriyle geçirildiği için Petro onları biliyordu elbet-, işçiler toprağı torbalarda ya da mintanlarının içinde taşımak zorundaydılar. Ağır ve zahmetli olan bu iş binlerce kişinin canına maloldu. Buna rağmen çalışmalara kesintisiz devam ediliyordu ve beş ay sonra, su düzeyinin otuz ayak üstüne kadar yükselen altı büyük tabyanın kabası tamamlanmıştı. Bir süre sonra da, ırmağın sol yakasında, sonraları Amirallik binasına dönüşecek olan ve tâ uzaklardan kilisesinin kulesinden tanınan bir tersanenin yapımına başlanmıştır. Buna da, İsveçlilerin gitgide büyüyen yerleşmeye sık sık yaptıkları saldırılardan korunmaya yarayacak bir tabya eklenmiştir.

Çar kendisi için ağaç kütüklerinden tek katlı bir kulübe yaptırmıştı. Bunun bir yatak odası, bir yemek ve çalışma odası, Hollanda tipi kafesleri olan geniş mika pencereleri ve kiremite benzeyecek şekilde boyanıp işlenmiş tahta latalarla kaplı bir çatısı vardı. Irmağın güney yakasına yönelen küçük bir kanalın üzerine de, Petro, sonradan Katerina adıyla İmparatoriçe olan metresi, Litvanyalı köylü kızı Marta Skavonskaya için, Hollanda tarzında ufak bir ev yaptırmıştı. Bu evin cephesini baştan başa kateden bir korkuluğu, pencerelerinin arasında da korent başlıklı sütunları vardı. Evden kanala kadar teraslarla inilirdi. Bu bina ondokuzuncu yüzyılda tümüyle harab olmuşsa da, şehirdeki en eski yapı olan Petro'nun kulübesi, II. Katerina'nın çevresine inşa ettirdiği taştan koruma duvarlarının ortasında bugün hâlâ durmaktadır.

Bir yandan tabyalar yapılırken, öte yandan da -önceleri Ladoga Gölünün üst tarafındaki tersanelerde, daha sonra Neva Irmağının sol yakasındaki yeni tersanede- gemiler inşa ediliyordu. 23 Eylül 1704 gibi erken sayılabilecek bir tarihte, Petro yakın bir arkadaşı olan eski seyis ve seyyar börekçi Aleksander Daniloviç Menşikov'a şunları yazıyordu: "Tanrıya şükürler olsun, burada her şey yolunda... Yarın ve öbürgün, üç fırkateyn, dört ince yelkenli bir posta gemisi ile bir çektirmeyi suya indireceğiz". Petro, Sancak adlı fırkateynle bizzat Baltık Denizine açılmış, suyun derinliğini iskandil ile ölçmüş, ileride Kronstadt diye anılan bir deniz üssüne dönüşecek olan Kotlin adasından Neva'nın ağzına uzanan dipteki bir kanalı ortaya çıkarmıştır. Çar, kanalı koruyacak bir kalenin yapımını buyurmuş, kalenin temeli için kullanılacak iri taşları taşıyan kutuların buz üstünde kaydırılarak ırmağa boşaltılması işinin başında bulunmuştur.

Ele geçirilen İsveç fırkateynlerinin S. Peterburg limanına getirilişi, arka planda Amirallik binası ve önde küçük tekne içinde Petro
A. Zubov'un gravürü, 1720.

Petro, seyrüsefer yapan teknelerin yeni limana uğramaları için çeşitli teşvik yolları denemiştir: Gümrük rüsumunu İsveç limanlarından daha düşük tutuyor, Arhangel yerine Peterburg'dan yüklenecek Rus ihraç mallarını indirimli fiyatla sattırıyordu. Bizzat kendisi, limana giren ilk Hollanda gemisine kılavuzluk etmiş, onu Rus gümrüklerine rüsum ödemekten sonsuza kadar bağışık tutmuştur. Bu gemiden sonra gelen İngiliz tüccar gemisine de ayrıcalıklar tanınmıştır.

Çar, ahşap kulübelerden oluşan yerleşmenin modern kârgir bir şehre dönüştürülmesine karar verdiğinde, inşaat yapacaklar için de benzer önlemler öngörmüş, malzemenin nakli ve kullanımına ciddi sınırlamalar getirmişti. Peterburg'a giren bütün araba ve tekneler, olağan yüklerinden başka belli bir taş yükünü de taşıyacaklardı. Taşçı ustası sayısındaki açık inşaatı yavaşlatınca da, Moskova'da taş ev yapımını yasaklamıştı. İnşaat sektörünün gereksindiği kereste az geldiğinde, Peterburg sâkinlerinin ağaç kesmelerini, ya da hamamlarını haftada bir defadan

Bitirildikten hemen sonra Çarlık Sarayı'nı gösteren bir resim

çok yakmalarını yasakladı. Çar, her yeni binanın ilk taşını kendisinin dikeceğini, inşaatın başarılı olması için mal sahibinin yapacağı kutlamalara da katılacağını duyurdu.

Peterburg'da zorla çalışmaya gönderilenlerin dışındaki kişiler, şehrin uzaklığı ve ikliminden çekindikleri için, gidip oraya yerleşmeye istekli değillerdi. Ama Çar, çağrılarının geri çevrilmesini zorlaştırmış, giderek olanaksız kılmıştı. Mart 1708'de, ailesinden birçok kişiye, çok sayıda soyluya, devlet görevlisine ve zengin tâcire, ilkbaharda Peterburg'a gelmelerini bildirdi. Onlar da, Moskova dışındaki rahat evlerini bırakıp onun dediğine uymuşlar, Peterburg'a giderek fâhiş fiyatlara konut yaptırmışlar, gene çok pahalıya, kızak ve arabalarla başka yerlerden erzak getirtmişlerdi. Çar, Peterburg'u eski Rusya'ya ait bir şehir diye değil, Londra ve Amsterdam ile yarışabilecek şekilde gelişmesini istediği bir şehir olarak düşlüyordu. Bu nedenle, yeni gelenlerin yaptıracakları evlerin İngiliz ya da Hollanda tarzında olmasını, soylulara ait taş evlerin Neva'nın sol yakasında, tâcirlere ait ahşap evlerin ise karşı kıyıda inşa edilmesini, beşyüzden fazla serfe sahip olan soylu evlerinin de iki katlı olmasını buyurmuştu.

Peterburg'daki yaşam ve inşaatın pahalılığı, bu zoraki göçmenlerin yakındıkları şeylerden sadece biriydi. Sonbaharda taşkınlar başladığında, Neva'nın suları yollarda çağlar, bodrumlara dolar, dayanıksız olan evleri sürükleyip götürürdü: Gemilere ait direklerin üst kat pencerelerinin önünden süzülüp gittiğini görenler olurdu. Gece gündüz ortalıkta kurtlar dolanırdı: 1715'te bile, bir kadın, güpegündüz, Vali Sarayının yakınlarında kurtlara yem olmuştu. Çar ihtiyatı elden bırakmadığı halde sık sık yangın çıkardı: Çar'ın, elinde balta, yanan evlerin üstüne çıkarak itfaiyeye cesaret verdiği görülürdü. Danimarka elçisinin anlattıklarına göre: "Soyluları da sıradan insanları da ateşle savaşmaya itiyor, yangın sönünceye kadar durmuyordu. Ama hükümdar şehirde olmadığı zamanlar işler bambaşkaydı: Halk yangınları ilgisizce seyrediyor, onları söndürmek için çaba sarfetmiyordu. Ne dil dökmenin ne de para vermenin yararı olurdu, onlar sadece bir şeyleri aşırıp götürmek için fırsat kolluyorlardı.."

Soylularla tâcirler, bu denli ücra bir yerde yaşamaya zorlandıkları için içerliyorlardı. Zorla çalışmaya gönderilenlerin yakınmaları ise çok daha haklı nedenlere dayanıyordu. Bunlar soğuktan ve korunaksızlıktan dökülüyor, dizanteri, iskorbüt, sıtma ve başka hastalıklardan kırılıyor, pis, nemli ve sıkışık kulübelerinde ölüyorlardı. Yüzlerce kişi bu şekilde kurban giderken, yüzlerce Kazak, Sibiryalı, Tatar ve Finli, ölenlerin küreklerini devralmaya getirtiliyorlardı. Petro üzerine çok iyi bir bibliyografya yazmış olan Robert K. Massie'nin anlatımıyla: "Onlara harcırah ve altı aylık iaşeleri, sonra da, hayatta kalmayı başarmışlarsa, evlerine dönme izni veriliyordu. Bu arada, bir sonraki yaz mevsiminde bunların yerini alacak olanların devşirilmesine geçiliyordu. Petro'nun devşirme işlerini üstlenmiş olan soylularla yerel yöneticiler, yüzlerce köyün bu şekilde en iyi adamlarını yitirdiklerini, perişan olduklarını anlatmaya çalışıyorlardı, ama Petro'nun onları dinlediği yoktu."

Bu şekilde ölenlerin gerçek sayısı hiç öğrenilmeyecektir. Petro zamanında ifade edilen rakam yüzbin idi, daha sonraki dönemlerde ise bu sayı yirmibeş, otuz bine inmiştir, ama gene de hiç kimse Peterburg'un "ölü kemikleri üzerinde yükselen" bir şehir olduğu savına karşı çıkmamıştır.

Petro halkının acılarına ve yakınmalarına aldırmıyordu, ama üzerine en çok titrediği yaratısı olan Peterburg'a olan inancını, İsveç'in gözdağı vermeleri karşısında bile yitirmiyordu. İsveç Kralı 12. Karl [Demirbaş], atıp tutuyor ve Petro'nun binbir zorlukla kurduğu şehirleri ele geçirme onurunun kendisine ait olacağını iddia ediyordu. Petro ise, 1709'da İsveç ordusunu Poltava'da yendikten sonra Riga ile Vyborg'u ele geçirmiş, Baltık eyaletleri üzerindeki egemenliğini perçinlemiş, sonra da tüm enerjisini yenibaştan "cennetim" dediği Peterburg şehrinin gelişmesine yöneltmiştir.

Daha bundan beş yıl önce Peterburg'daki konak sayısı beş iken, bu sayı yüzelliye yükselmişti. 1703 yılında, imar, inşaat ve istihkâm işlerinin başına, daha önce kalenin içinde inşa edilen kilisenin mimarı olan İtalyan Domenica Trezzini atanmıştı. Bu kişi, Aleksander Nevski Manastırını, Amirallik binasından bir mil kadar uzaktaki Çar'ın Kış Sarayını inşa etmiştir. 1713'ten sonra, Trezzini'nin yerini Alman Andreas Schlüter alınca, şehrin gelişmesi daha da hızlanmıştır. O yıllarda şehrin merkezi, Çar'ın ahşap kulübesi yakınındaki Teslis [Kutsal Üçleme] meydanıydı. Bu meydanda Mukaddes Teslis Kilise-

Jean-Marc Nattier'in İmparatorun eşi Katerina'yı betimleyen bir tablosu

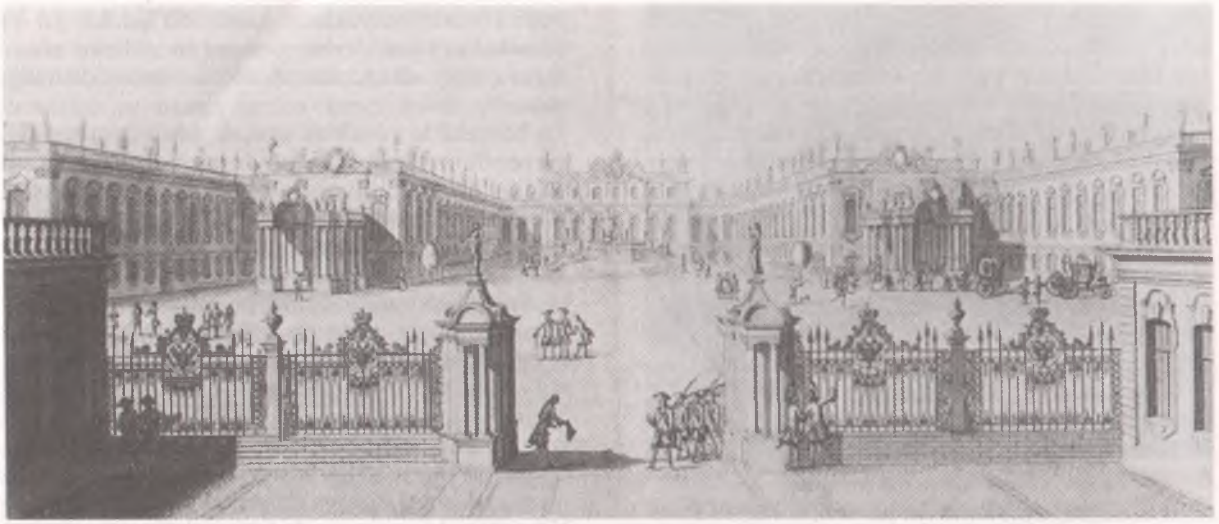

İmparatoriçe Elizabeth'in Kışlık Sarayı

si, çeşitli hükûmet binaları, bir hastane ve bakanlarla soyluların taş konakları dururdu. Meydanın yakınlarında ise şehrin kalabalık çarşısı ile ünlü Dört Fırkateyn Zafer Meyhanesi bulunuyordu. Her zaman içkiye -ve özellikle acı biber ekilmiş votkaya- düşkün olan Çar, bir Alman'ın açtığı bu meyhanenin müdavimiydi. Şehir bu merkezden öteki adalarla anakaraya doğru genişliyordu. Adaların en büyüğü olan Vasilevski adasında, şehrin Genel Valisi Prens Menşikov'un yaptırdığı kocaman bir saray duruyordu. İtalyan mimar Giovanni Maria Fontana ile Alman Gottfried Schaedel'in tasarladıkları bu sarayın pencereli bir ön çıkması, arka tarafta bir avlu oluşturan yan kanatları, kırmızı boyalı demir levhalarla kaplı Hollanda tarzı bir çatısı vardı. Belirgin kirişlerle bölünen cephesinin her üç katında taş başlıklı sütunlar diziliydi. Duvarlarla çevrili geniş tarhlı bahçeleri, çiftlik binası, işçi evleri, kilisesi ve biniş sahanlığıyla bu saray, Çar'ın Kış Sarayından çok daha gösterişliydi. Kış Sarayına gelince, o önceleri iddiasız ahşap bir bina olarak inşa edilmişti, tek özelliği kapısının üzerinde duran denizcilik armasıydı. Şimdi İmparatoriçe Elizabet'in Kış Sarayının bulunduğu yerde duran Baş Amiral Apraksin'in konağı yanında durduğu bu alçakgönüllü yapıyı gölgeliyordu. Sadece iki katlı olan sarayı ondan yüksek olan komşu binalarla simetrik bir çizgide tutma kaygusu, bu katların gereğinden daha yüksek tutulmasına yol açmıştı. Ama gösterişli ortamlardan hoşlanmayan Çar'ın tedirgin olmaması için de, katlara sahte tavanlar eklenmişti. Bu yüzden Çar, önemli konuklarını Menşikov'un sarayında ağırlıyordu. 1721'de Çar'ın bu sarayı yıktırılmış, yerine yenisi inşa edilmişti. Daha sonraları bu saray da, ondan sonra arka arkaya inşa edilen üç saray da yıktırıldı. Bunların bir zamanlar durdukları yerde bugün Ermitaj Müzesi bulunuyor.

Çar'ın Yaz Sarayının zemin kat odaları, tıpkı ırmağın üst kısımlarındaki Kış Sarayındakiler kadar iddiasızdılar. Buna karşılık, 1724'te taç giyerek Eş-İmparatoriçe ünvanını alacak olan Katerina Skavronskaya'ya ait dairenin bulunduğu üst kat daha gösterişliydi. Bu dairenin boyalı tavanları, halı ve ipek dokumalarla kaplı duvarları, parkeli döşemeleri, fildişi kakmalı mobilyaları vardı. Petro'nun en sevdiği odası ise işliğiydi: Bu işlikte deri yeleğini giyer, bir tezgâhın başına geçer, bir yandan devlet adamları ve elçilerle sohbet ederken, bir yandan da becerilerini sergilerdi. Buna karşılık, Katerina vaktinin en büyük kısmını, İngiliz yapımı yüksek aynalarla donatılmış balo salonunda geçiriyordu. Bu aynalar, levha şeklinde üretilmiş camın Rusya'da, tezyinî amaçlarla kullanılışının ilk örnekleriydi. O güne kadar Rus Sarayının bir özelliği olagelen patırtılı ve içkili erkek toplantılarına Çar daha uygar bir seçenek yaratmak istediği için de, bu salonda Petro'nun emriyle kadınların da katıldığı toplantılar yapılırdı.

1715'te, Peterburg'da yabancı devlet temsilcileri için düzenlenen erkek toplantılarından birini Hannover Elçisi Christian Weber şöyle anlatmıştır: "Her zaman olduğu gibi şölenlerle ağırlandık... Yemekte tam kıvamında bir Macar şarabı sunuldu... O kadar içkiliydik ki ayakta zor durabiliyorduk, ama bize yeniden yarımşar litrelik kupalar içinde sunulan şarabı reddedemezdik... Bunu içince öyle bir duruma düştük ki, adamlarımız birimizi bahçeye, ötekimizi de ağaçlıklara götürdüler. Oralarda hastalandık, saat dörde kadar da oyalandık... Arkadan bir işret âlemi daha yapıldı: Bu defa kendimizden geçtiğimiz için bizi yatağa taşımak zorunda kaldılar. Bir saatlik uykudan sonra Çar'ın gözdelerinden biri, bizi karısıyla yatakta yatan Çerkes Prensine götürmek için uyandırmaya geldi. Saat dörde kadar prensin başucunda konyakla şarap içmeyi sürdürdük. Kendimizi evde bulduğumuzda, oraya nasıl varabildiğimizi kestiremiyorduk.

"Sabah sekizde Saraya kahve içmeye gittik, ama fincanlarımız konyakla doldurulmuştu... Daha sonra yemek yemeğe, yani dördüncü defa sarhoş olmaya

çıktık." Başka bir gün, yemek esnasında bir düzine kadar Macar şarabı kadehini yuvarlamış olan Weber'e, iki dikişte içmesi kaydıyla "bir litreden fazla konyak" sunulmuş: " Az sonra kendimde değildim, ama yerde yatan öteki konukların içkideki marifetlerimi fark edecek durumda olmadıklarını anlayınca rahatladım." Katerina'nın Yaz Sarayındaki toplantılarda ise, hanımların sarhoş olmalarına hiçbir şekilde izin verilmez, beyler için de saat dokuzda başlama koşulu getirilirdi.

Yaz Sarayının tamamlandığı 1716 yılında, bir başka yabancı mimar olan Alexandre Jean Baptiste Le Blond Peterburg'a geldi. Bir ressamın oğlu ve Ondördüncü Louis'nin Versailles Sarayında çalışmış olan André Le Nôtre'un öğrencisi olan Le Blond, içlerinde Clermont konağının da bulunduğu birçok seçkin binanın yaratıcısıydı. Rusya'da mimarbaşı olarak çalışmak üzere beş yıllık bir mukavele imzalayan ve Çar'ın "gerçek bir harika" diye nitelediği bu adam, aralarında iki ressam, üç heykeltıraş, iki mühendis, iki doğrama ustası, üç taşçı ustası, bir tuğla duvarcısı, bir dülger, üç çilingir, bir oymacı, bir dökümcü, iki kuyumcu, bir bahçevan ve bir bina emininin yer aldığı kalabalık bir Fransız maiyetle gelmişti.

Bu adamların katkısıyla ve İsveçli tutsakları işçi olarak çalıştırarak, Le Blond şehrin ana güzergâhı olan ve Amirallikten Aleksander Nevski Manastırına uzanan Nevski caddesini açtı; Yaz Sarayının arkasındaki otuzyedi dönümlük güzelim Yazlık Bahçeyi yeniden düzenledi. Bu bahçe, yıllar önce, Almanya, Hollanda ve Rusya'nın çeşitli yerlerinden getirtilen ağaçlar ve çiçeklerle oluşturulmuştu ve şehrin en göz alıcı yerlerinden biriydi. Le Blond işini bitirdiğinde, burası eskisinden daha da hoş, Versay tarzında bir Fransız bahçesine dönüştürülmüştü. Parkın düzgün işlenmiş tarhları, çakıltaşı döşeli patikaları, ellinin üstünde çeşmesi, havuz ve göletleri, pagoda biçiminde kuş kafesleri, narenciye ve defne ağaçlarının yetiştirildiği limonluğu, içinden zaman zaman samurlarla kirpilerin, hattâ bir mavi maymunun çıktığı bir hayvanat bahçesi, Venedik'ten ithal edilmiş bir kameriyesi, Hans Konrad Ossner'in heykelleriyle donatılmış bir mağarası vardı.

Le Blond'un, Kronstadt'ın karşı kıyısında, Oranienbaum'daki Prens Menşikov sarayının bir mil kadar doğusunda, Çar için inşa ettiği Petro sarayı eşit ölçüde başarılı bir binaydı. Nicolas Pineau'nun elinden çıkmış nefis ahşap oymalarla bezeli olan bu konut, gene de Petro'nun kızı İmparatoriçe Elizabeth'in Rastrelli'ye inşa ettireceği saray kadar görkemli değildi. Ne var ki, Çar'ın sarayını o denli çekici kılan çevresindeki park ve bahçeler, ve denize kadar uzanan arazisine kondurulmuş olan Hermitage, Monplaisir ya da Marly diye adlandırılan köşkleriydi. Marly, gölün kenarına yapılmış, iddiasız, Hollanda üslûbunda bir evdi; Monplaisir de Hollanda tarzındaydı ve Fin Körfezine bakan terasına açılan pencereleriyle Çar'ın en sevdiği konutuydu. Bununla birlikte, Çar'ın konuklarını ağırladığı yer Hermitage köşküydü. Bu taş binanın birinci katının tümünü kaplayan yemek odasının ortasında duran beyzi yemek masasının orta kısmı iniyor, ve yemek servisini değiştirmek için mutfakların bulunduğu zemin kata gönderiliyordu. Sofradaki her konuğun yanıbaşında, içinden istediği yemekleri seçebileceği listeler dururdu.

Falconet'in yaptığı Büyük Petro heykelinin resmi açılış töreni, S. Peterburg, 1782.

Çar, Peterhof'un mahremiyetini korumaya özen gösteriyordu. Ağaç dikmek, bahçe kazmak gibi beden işlerine, ya da kaldırabileceklerinden daha çok içki içmeye zorlanan konuklara, yatacakları yatağın numarası ile ziyaretleri boyunca uymak zorunda oldukları kuralların yazılı olduğu kartlar verilirdi. Bu kurallardan biri yatağa yatarken çizme ve postallarını çıkarmakla ilgiliydi.

Le Blond'un, Vasilevski adasında Petro için yaptığı işler, ötekiler kadar başarılı olmamıştı, ama bunda onun suçu yoktu. Çar ile Le Blond, adanın doğu kesiminde Amsterdam'a benzeyen bir kanallar şehri kurmayı tasarlamışlardı. Adayı boydan boya geçen iki ana kanal ile onlara dikine bağlanan oniki tâlî kanal kazılacaktı. Hepsinin genişliği de, yanyana iki teknenin geçebileceği kadar olacaktı. Ancak, adanın büyük kısmı kendisine Çar tarafından bağışlanan ve kendini adanın efendisi sayan şehrin Genel Valisi Prens Menşikov'un bu tasarıya karşı direneceği hesaplanmamıştı. Prens öc almak için, kanalların teknelerin geçemeyeceği kadar dar yapılmasını, ve çamurla dolabilecekleri şekilde sığ tutulmalarını sağlamıştı. Uzun bir süre Peterburg dışında kalan Çar, oraya döndüğünde Vasilevski'deki kanalların darlığına şaşmıştır. Bunu J.V. Staehlin-Strockburg şöyle anlatmaktadır: "Haşmetmeap bütün öteki işlerini bırakarak onları gezmeye gitti. Caddelerin çoğundaki taş ve ahşap ev sıralarının tamamlanmış olmasına memnun oldu... ama sokaklarla kanalların acınası ölçülerini görünce keyfi kaçtı. Şaşkınlıktan sesi çıkmadı, ama davranışlarıyla bu yanlışın karşısındaki öfke ve küçümseyişini açıkça belli etti.

"Gene de, örnek olarak aldığı Amsterdam kanallarının ölçüsü konusunda yanılmış olabileceğinden kuşkulanarak, derhal Hollanda Maslahatgüzarı Bay Wilde'nin evine gitti, ona Amsterdam kanallarının genişliğini bilip bilmediğini sordu. Wilde ona Amsterdam'ın bir plânını gösterince de, eline pergeli aldı, kanalların uzunluğuyla genişliklerini ölçtü, bir yana kaydetti. Sonra da, maslahatgüzarı, yokluğunda bitirilmiş olan işleri görmek için kendisiyle gelmeye davet etti. Karşılarına ilk çıkan kanalı ölçünce de, bunun genişliğinin, hatta sokak genişliğiyle toplamının Amsterdam'daki kanal genişliklerinden az olduğunu saptadı. Öfkeyle 'Bu işleri şeytan görsün... hepsi de berbat' diye haykırarak sarayına çekildi.

"Bütün bu yalan yanlış işlerden kaynaklanan olumsuz duyguları, uzun zaman Çar'ın aklından çıkmadı: Zaman zaman Prens Menşikov'a öfke dolu bakışlarla bakardı... Bazen de adaya gider, açılan sokaklarla kanallarda saatlerce dolaşır, sonra da tek söz etmeden, kederli bir ifadeyle sarayına dönerdi.

Alexandre Jean Baptiste Le Blond'un Büyük Petro için inşa ettiği Petro Sarayı

"Bir gün elinde plânı bütün adayı dolaştıktan sonra Çar mimarına sordu: 'Söyleyin bakalım Sayın Le Blond, plânımı uygulatmak için ne yapmalı?' Le Blond omuz silkerek 'Yerle bir edin Efendim, yerle bir edin. Yapılanların hepsini yıkıp kanalları yenibaştan kazdırmaktan başka çare yok' diye yanıt verince, Çar da 'Ben de öyle düşünüyordum zaten' demiş ve gemisine binmiştir... Bir daha da Le Blond'a Vasilevski adası konusunu açmadı".

Bu, Çar'ın Peterburg'da uğradığı en büyük hayal kırıklığı olmuştur. Ama şehir büyüyüp güzelleştikçe de, şehri kurma isteğinin gözükara ve saçma bir heves olduğunu düşünenlerin sıkıntıya düştüklerini anımsar, keyiflenirdi. Bu kişiler, tıpkı Prens Narişkin gibi Rusya'yı kuzeybatı köşesinden yönetmeye kalkmanın gülünç olduğunu savunmuşlardı. Şöyle demişti Narişkin: "Kalbi parmak uçlarında, midesi ayak ucunda olan bir hayvanı düşünebiliyor musunuz?".

Ne var ki, 1725'te, elliiki yaşında iken öldüğünde, Petro düşünün gerçekleştiğini görmüştü. Onun herkesi şaşırtan şehri Peterburg, yaşayacak, gelişecek ve dünyanın en geniş ülkesinin başkenti olacaktı. Petro'dan sonra gelenler bu şehri genişletip değiştireceklerdi, ama o, her zaman yaratıcısının olağanüstü kişiliğinin damgasını taşıyacaktı. ■

TÜRKİYE HİMAYE-İ ETFAL CEMİYETİ HÜVİYET VARAKASI

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti

Sevgili Yurt

Bugünün çocukları yarının büyükleridir.

A'zâya mahsus hüviyet varakasıdır - Ankara 1338

Evlâd-ı şühedanın refah u saadetini temin vazife-i mübeccelesini deruhte eylemiş olan

Himaye-i Etfal Cemiyetine

senede bir lira vererek a'zâ yazılmak vazife-i milliyemiz-dendir.

Himaye-i Etfal

Gönülden yapılmış bu millî saray,
Yetimler içinde birer küçük ay,
Birer daye orda bütün melekler,
Yârindir içinde koşan bebekler,
Şehitler inerler, çıkarlar gece,
Bütün hurilerle dolar gizlice,
Sıcak buselerle, sıcak kucaklar,
Bu yurdu derinden sarar kucaklar,
Tabii ölümken şehadet Türke,
Siperken büsbütün mübarek ülke
Belki sevdiğin kalacak yoksul
Veriniz bugünden veriniz oğul
Öksüzler yurdunun ey süt annesi
Koynunda şehidin o bir tanesi

Turgut

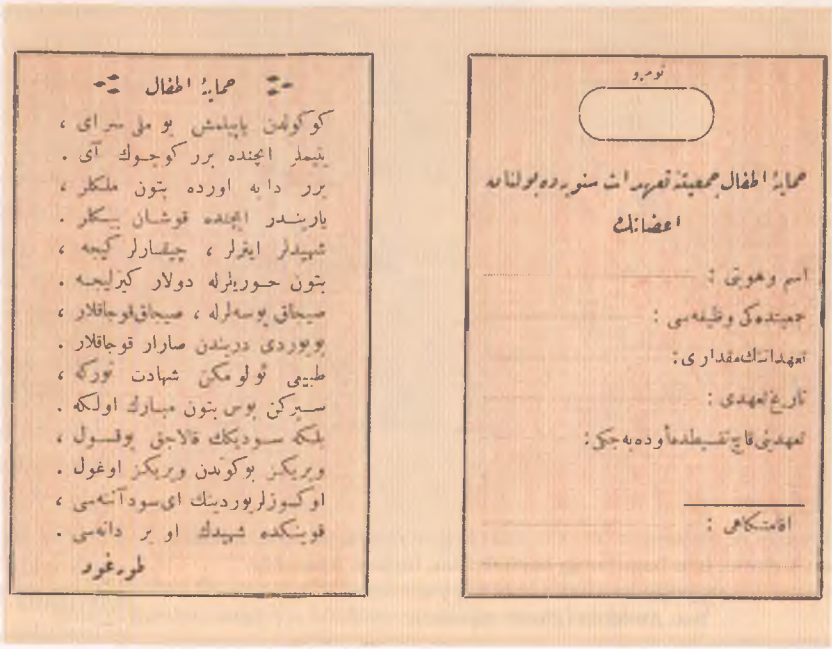

Numara

Himaye-i Etfal Cemiyetine taahhüdat-ı seneviyede bulunan A'zânın

İsmi ve hüviyeti:
Cemiyetteki vazifesi:
Taahhüdatının miktarı:
Tarih-i taahhüdü:
Taahhüdünü kaç taksitde ödeyeceği:

İkametgâh:

OSMANLI DENİZ HARİTALARI

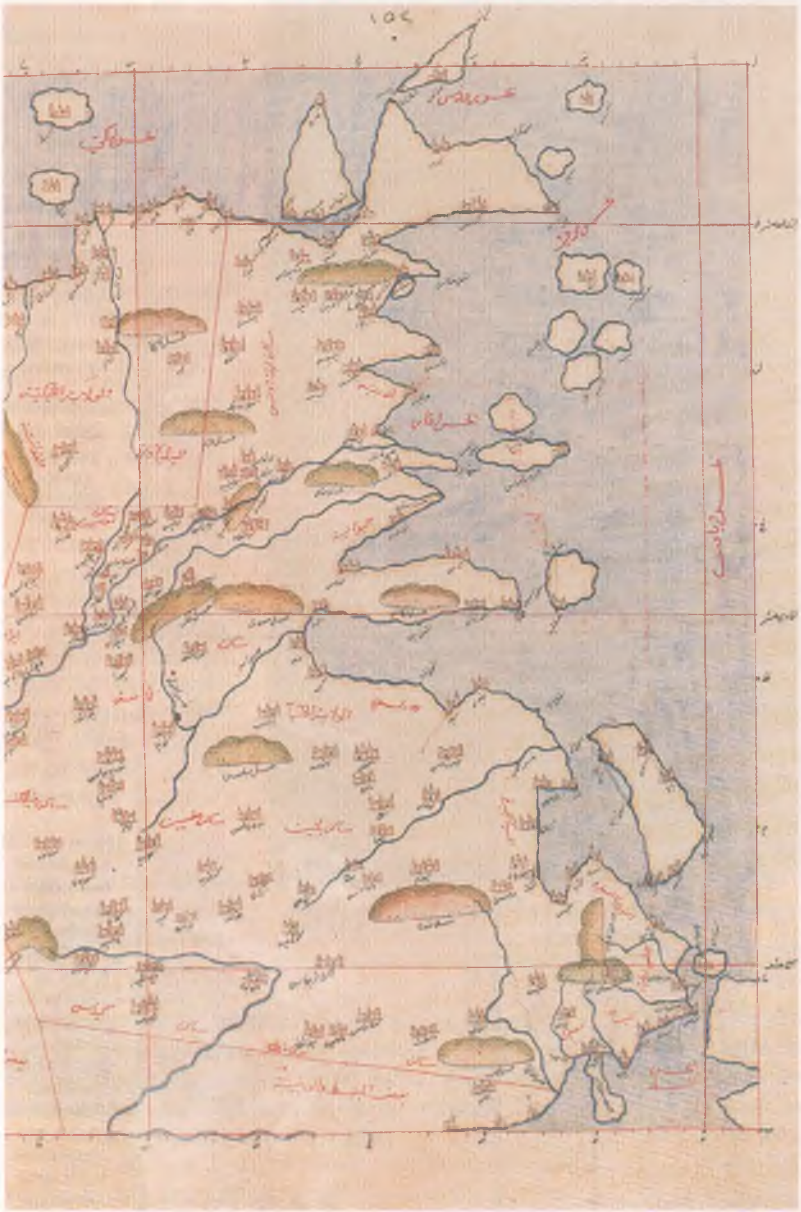

Georgios Amirutzes'in Batlamyus (Ptolemaios) Coğrafya'sına dayanarak Fatih Sultan Mehmet için hazırladığı haritalardan birinin Ayasofya Kütüphanesindeki bir kopyası: Batı Anadolu (güney tepede!)

Bazı bankaların gerçekleştirdiği kültür hizmetleri çok yararlı oluyor. Özellikle, piyasa koşullarında üretilme şansı olmayan, yüksek maliyetli ve efektif talebi sınırlı birtakım yapıtlar, ancak böyle dış desteklerle ortaya konabiliyor. Aslında, bu durum dünyanın her yerinde böyledir. Fakat ülkemizde, sayısı zaten az olan ciddi okurun yoksulluğu, devlet-dışı sponsorluğu daha da önemli hale getirmekte. Bu tür etkinlikleri şükranla karşılıyor ve yaygınlaşmasını diliyoruz.

Finans sektörünün yeni kuruluşlarından Marmara Bankası, şimdiye değin pek az işlenen bir alana el attı ve Kemal Özdemir'in hazırladığı, Türk Portolanlarıyla ilgili bir çalışmayı nefis bir baskıyla 1992 yılında yayımladı. Piyasaya çıkmadığı ve sadece "promosyon" olarak, banka yöneticilerinin uygun gördüğü kişilere dağıtıldığı için, sözünü ettiğimiz değerli yapıtı burada tanıtmak istiyoruz.

Kitap esas itibarıyla, bir 16'ncı yüzyıl eseri olan Macar Ali Reis Atlası'nın tıpkı-basım yayını niteliğindedir (s. 133-52 arası 20 sayfa). Fakat ondan önce, konuya giriş olarak bazı bilgiler verilmekte ve bu atlasa kaynaklık ettiği sanılan başka çalışmalar anlatılmaktadır.

Bu çalışmalar 15 bölüm halinde:

I. Türk Denizciliğine Kısa Bir Bakış (11-26)
II. Osmanlıların Coğrafî Eserleri (27-35)
III. Haritacılığın Başlangıcı ve Gelişimi (36-43)
IV. Beyrunî (44-47)
V. Kaşgarlı Mahmut (48-51)
VI. Fatih ve Haritalar (52-56)
VII. Pirî Reis (57-73)
VIII. Matrakçı Nasuh (74-85)
IX. Seydî Ali Reis (86-87)
X. Tunuslu Hacı Ahmet (88-91)
XI. Walters Deniz Atlası (92-97)
XII. Atlas-ı Hümayun (98-104)
XIII. Takiyüddin (105-108)
XIV. Menemenli Ali Reis (109-113)
XV. Ali Macar Reis 114-132

Dip(!)notlar ve Bibliyografya (153-159)

Aslı Topkapı Sarayı Müzesi Hazine kitaplığında bulunan Ali Macar Reis Atlası 7 (çift sayfa) haritadan oluşmaktadır:

1. Karadeniz
2. Doğu Akdeniz ve Ege (bu harita, üstüne bir göğe yerleştirilmiş olarak, önlü-arkalı cilt gömleğine -şömize- basılmıştır)
3. İtalya
4. Batı Akdeniz ve İberya
5. Britanya Adaları ve Avrupa'nın Atlantik Kıyıları
6. Ege: Batı Anadolu ve Yunanistan
7. Dünya

Osmanlı Deniz Haritaları, İstanbul, 1992. Sayfalarımızdaki haritaları bu kitaptan aldık.

Pirî Reis'in Kitab-ı Bahriye'sinin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki Yıldız Koleksiyonu nüshasından Venedik limanı. Kaleler, kuleler... körfezde gondollar ve su kayıkları.

Amerikalı bilimadamı Thomas D. Goodrich'in Baltimor, Walters Art Gallery'de keşfettiği, Ali Macar Reis Atlası'ndan hemen sonra yapılmış bir Osmanlı atlasındaki Karadeniz haritasının Sofya, İstanbul ve Bursa vinyetlerini içeren batı yarısı.

Korsanlıktan gelme ve lâkabı Macar kökenli olduğunu düşündüren Ali Reis'in 1567 tarihli Atlas'ında yeralan haritalardan Ege paftasının Doğu yarısı.

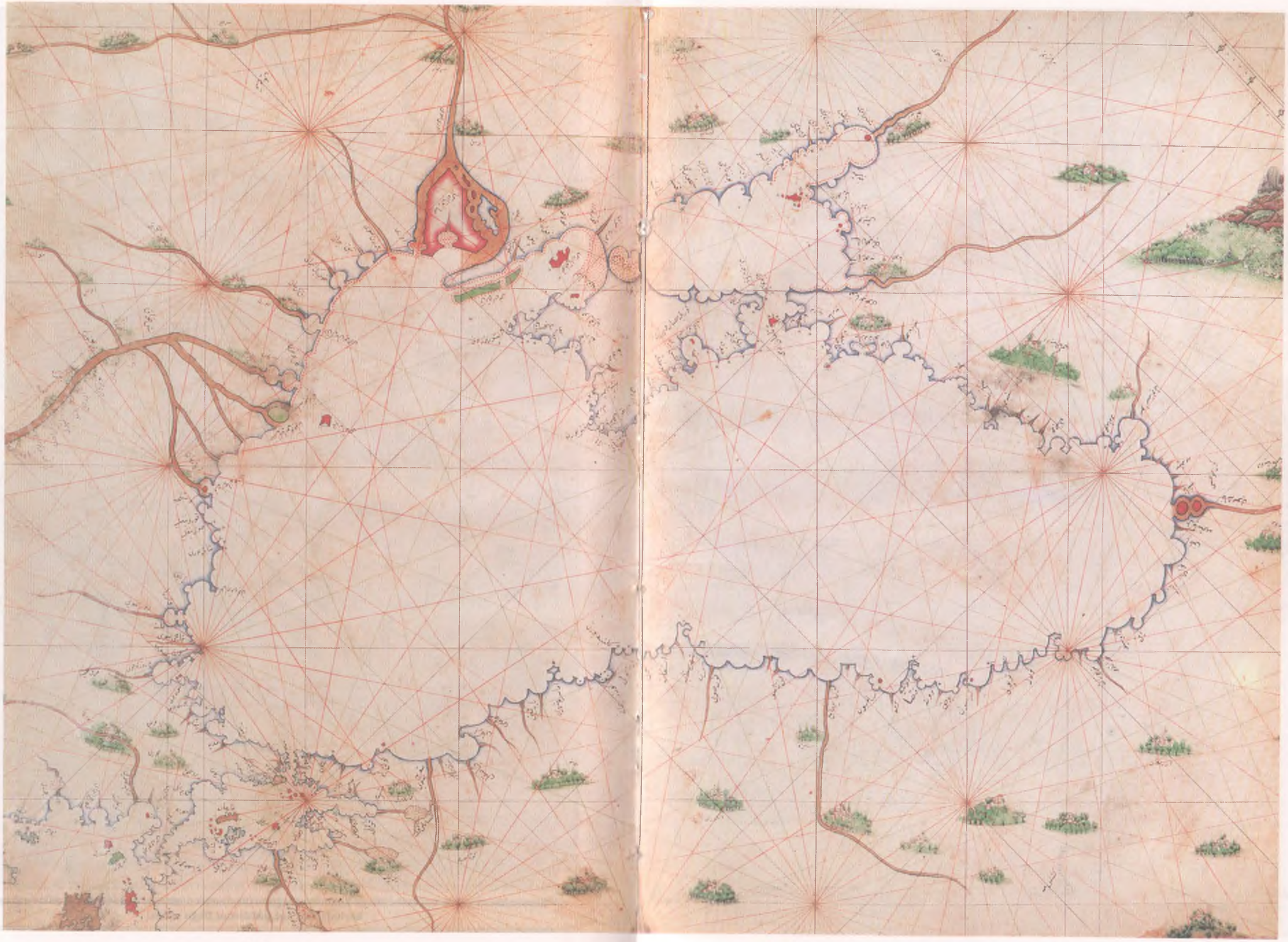

Ali Macar Reis Atlası'nda Karadeniz.

Ali Macar Reis'in kaynaklarından Hacı Ebul Hasan Haritası (Topkapı Sarayı Müzesi).

GERMİNAL'DE GEÇMİŞ VE BUGÜN

HALİL BERKTAY

21 yaşındaki işsiz makinist Etienne Lantier, yıldızsız bir gecede yürüye yürüye, karanlıkta ateşleriyle soluyan bir ejderhanın, Voreux madeninin yanına varır. Güvertede, artık "inemediği" için yalnızca dekovilleri boşaltmakla görevlendirilen ve üç göçükten canlı çıktığından arkadaşlarınca Bonnemort ("Hayırlı ölümler") adıyla anılan yaşlı bir işçi, yeraltında geçirdiği 45 yılın ciğerlerine doldurduğu kömür tozunu her öksürüşünde siyah topaklar halinde tükürmektedir...

Zola'nın, Balzac'ın *Comédie humaine*'ini örnek alarak tasarladığı yirmi romanlık Rougon-Macquart dizisinin onüçüncü kitabı olan *Germinal*'in (1885) kendisi gibi Claude Berri'nin filmi de böyle sürüklüyor bizi, 19. yüzyıl proletaryasına. Sanayi Devrimi'nin yeryüzünü değiştirişinin üzerinden 150 yıl geçmiştir artık: Hafif sanayide başlayan teknolojik gelişme, sermaye birikimi ve disipline edilmiş emek ordusu, oradan ağır sanayiye akmış yüksek fırınlar için kömür, demir ve çelikten yapılma makina ve teçhizatın kullanıldığı her türlü fabrikanın çalıştırılması için gene kömür, kömür taşıyan gemiler ve lokomotifler için tekrar kömür, ekonominin candamarı haline gelmiştir. Kuzey Fransa'ya (ve Belçika'ya, Ruhr'a, Galler'e, Newcastle'a) serpiştirilmiş sayısız ocakta, nesiller boyu başka bir yaşantı bilmemiş işçiler ömürlerini yerin yüzlerce metre altındaki galerilerde tüketmektedirler. Bonnemort gibi, daha yedi-sekiz yaşlarında kuyuya "inerler"; insanın ruhu çekilir, her seferinde asansörden geride bıraktıklarına elveda diyenlere. Kazmacılar, belirli bir aile ilişkisi çekirdeğini üretim ilişkilerinin bağrına taşıyan ekipler (çiftler, sevgililer, ana-baba ve çocuklar) halinde çalışırlar aşağıda; aynı

eve ekmek götürmeye yönelik böyle özel dayanışma şebekeleri gereklidir, çünkü göçük, su baskını ve grizu tehlikesi altında bir "vagon doldurma" yarışıdır sürüp giden. Marx'ın *Kapital*'de bu konuda yazdıklarını somutlarcasına, vagon başına ücret uygulaması korkunç bir üretim baskısı yaratır işçi üzerinde; öyle ki, hayatları pahasına tavan desteklerini bile yenilemek istemezler (çünkü bu, parasız yapılan bir işe zaman ayırmak demektir); buna karşılık sabit yatırımını ve üretimin aksamamasını düşündüğünden kaza istemeyen şirket, destek yapımı için ek bir ücret saptar - ama bu, "vagon parası"nı düşürmenin örtük bir biçimidir yalnızca. Vardiya sonundaysa açık havada, sabah karanlığındaki gidiş gibi topluca dönülür sokaklardan; genç kız ve delikanlılar flört eder; evin ısıtılan biricik odasında herkes birbirinin önünde yıkanır; dolaysızca yaşanan cinsellik, duygudan yoksun değildir, ama evlilik izni, aileden bir gündeliğin daha kaybı korkusuyla elele gider; öte yandan ay sonuna doğru sofraya su çorbasının yanında herhangi bir şey koyabilmek için gidilen bakkal da, evin genç kızının kendisine gönderilmesini açıkça talep eder. Koşulların bütün ağırlığına karşın, özellikle hafta sonları, bira, müzik, dans, panayır ve alışveriş neşesiyle de dolar, hemen herkesin işçi olduğu bu tipik 19. yüzyıl "factory housing" veya "company housing" kenti. Oysa burjuvazi (daha doğrusu, uzak ve anonim bir burjuvazinin direktörleri) de yanıbaşlarındadır. Voreux'nün müdürü, ailesiyle birlikte, oturma odalarında sütlü kahve ve çörekle geç kahvaltı edilen bir yaşantıyı sürdürür, ocaktan bir korulukla ayrılan konağında; şapkayla selamlamalar kadar, nefret mırıltılarına da konu olur, kasabanın içinden arabayla geçişleri; eski elbiseler yardım istemeye gelen madenci eşlerine bağışlanırken, "bu kadar çok çocuk yapmamaları" da tavsiye edilir; grev sırasında, işçilere beş metelik daha verilmezken, istakozlar ve karideslerle kutlanır, iki direktör ailesinin gençleri arasında "düzenlenen" evlilik. Oysa müdür Hennebeau'nun kalpsiz karısı, müdürün evlenecek olan yeğeni ile yatmaktadır; Zola, işçilerin serbest aşkı bu sahtelik ve yapaylığa kıyasla çok daha sıcak ve dürüsttür, demeye getirir.

Zıtlıkları içinde betimlenen bu iki sınıf arasındaki gerilimin alttan alta gelişmesi ve bir grev dalgası halinde patlak vermesi, *Germinal*'in ana konusudur. Devrevî buhranlar artık dünya çapındadır; Amerika'daki fabrika ve demir-çelik tesislerinin kapanması Avrupa kömürüne olan talebi azaltmakta; ocak yönetimleri maliyetleri kısmakta ve hattâ bazıları için grev, stok eritmenin çaresi olmaktadır. İşçiler de bunu bildikleri halde, "vagon parası"ndaki kısıntılara boyun

eğemezler ve sonunda bir sabah onurları uğruna "inmeyiverirler" ocağa: Sosyalist örgütlenmelerle bağlantıları olan meyhaneci (emekli işçi) Rasseneur'ün tavsiyeleri, genç Lantier'nin çabaları, yaşayarak öğrenme ve olgunlaşma sürecini Gerard Depardieu'nün her zamanki gibi perdeden salona taşan sıcaklık ve insancıllığıyla oynadığı Maheu'nün doğal önderliği sayesinde, bir yardımlaşma sandığında 3000 frank biriktirmişlerdir; dayanırlar dayanabildikleri kadar. Mücadele, atılganlar, ihtiyatlılar, Chaval gibi kaypaklar, grev kırıcılar, muhbir ustabaşılar, hiç geri çekilmemek yanlıları ile bir noktada durmak gerektiğini hissedenler yelpazesinde kendi tiplerini oluşturduğu gibi, çok ezilen, çok sömürülen bir sınıfın olası bütün davranışlarını da gündeme getirir: Makina kırıcılık, açlığın pençesinde sınırsız şiddet, işçinin işçiye düşmanlığı, tefeci bakkalın hayalarını söküp alan öfke ve intikam duyguları. Aynı dönemin Rusya'sından fırlanuş bir Anarşist de vardır, ortalıkta dolaşan; durum o kadar umarsızdır ki, onun herşeyi toptan yıkmak söylemi bile belirli bir inandırıcılığa bürünür. Sonunda grevciler askerle de çatışırlar; Maheu jandarma kurşunuyla, Maheu'nün kızı (Lantier'nin sevgilisi) Catherine su baskını sonrası göçükte havasız kalarak, onu aramaya inen erkek kardeşi de grizu patlamasında ölür. Oralarda istenmediğini hisseden Lantier, tarlalar arasında uzaklaşırken, "aşağılarda, toprağın yedi yüz metre altında, sessiz öfkeleriyle kazmaya devam eden yoldaşların sağır, muntazam, aralıksız darbeleri"ni duyar gibi olur: "Yenilmişlerdi kuşkusuz... ama Paris de Voreux'deki silah seslerini unutmayacaktı bundan böyle." Germinal, "tohumlanma ayı"dır Fransız Devrimi takviminde; Lantier de yeni bir çağın tohumlarının çıtırdayışını sezer toprağın altında, "gelecek yüzyılın mahsullerine doğru büyüyen ve fışkınışları yeryüzünü sarsacak olan."

Peki ama birincisi, kapitalizm hâlâ bu düzeyde mi ve ikincisi, 20. yüzyıl bu patlamayı getirdiğinde, maden işçiliğinin en kötüsü "sosyalist devlet" karşısında yaşanmadı mı, örneğin Urallar bölgesinde? *Germinal*'in sergilediği toplumsal çelişkiler kadar, *Germinal*'i seyretmenin çelişkileri de buradan kaynaklanıyor, kuşkusuz. İşçiler madenden madene yürürken alkışlayanlar vardı, benim gittiğim seansta. Bu bir tarihsel saf tutuş reaksiyonudur ve küllenmeye yüz tutan, emekten ve sosyal adaletten yana değerlerin vicdani ağırlığına tanıklık ediyor; kimileriyse tarihsel bir çerçeve içinde bile rahatsız oluyor bu anımsatıştan (oysa bugün bu değerlerin hangi hedef ve politikalara yönelebileceği, elbette prensip olarak ayrı bir sorun). Filmin esas olarak hakkını veren bir yazısında İshak Alaton, "kalın, hattâ biraz kaba" demiş çizilen portrelere (*Sabah*, 15.2.1994). Kaba olan, gerçekliğin kendisi, orada: *Germinal* bizi, Marksizmin de içinde doğduğu ve yansıttığı son derece sert "sınıfa karşı sınıf" koşullarının vahşetiyle bir kere daha yüzyüze getiriyor. Buna da iki farklı haleti ruhiye içinde yaklaşılabilir, kuşkusuz. "Hah işte, Marksizmin bir 19. yüzyıl ideolojisinden ibaret olduğunu biliyorduk zaten," diye dudak bükebilir bazıları. Başkaları, "19. yüzyılda ne kadar gerçekmiş" diye bir kere daha düşünebilir, "Marx'ın kafasından icat ettiği bir şeydi ve başından beri yanlıştı" gibi bir spekülasyonun tarih duyarlılığından yoksunluğuna karşı. *Germinal*'deki maden işçilerinin dahi, zincirlerinden başka kaybedecek en azından bir şeyleri vardı belki: işleri, yani istihdam. Ama kapitalizmin yarattığı zenginliğin biraz daha tabana yayıldığı bugün, global olarak bakıldığında daha ileri bir hak ve refah marjları varsa, gene bu iki yüzyıllık mücadeleler sayesinde var - Zola'nın çok iyi gördüğü gibi. Paradoks, kapitalizmi önemli ölçüde sosyalizmin "sosyal"leştirmiş olmasında yatıyor. ■

BİZANS'TAN VENEDİK'E TÜRK ARKETİPLERİ

ZALİM İSTİBDAT

FATMA MANSUR COŞAR

***Venedik ve Türkler* başlıklı İtalyanca kitaptan bir başka makale özetliyor.**

Antonio Carlie bu yazısında Türk imgesinin Batı yazınında neden ve nasıl geliştiğini irdeliyor. Yazar, Türklerle ilgili gözlem ve inançların, Batı'nın "demagojik" diye adlandırdığı katmanında yer aldığına işaret ediyor ve bunu en çok kullanılan sıfatları sıralayarak gösteriyor: Türkler, "saldırgan, barbar, acımasız, aşırı şehvet düşkünü, çirkin, biçimsiz, ince fakat marazî zevkli"dir vb. Bu klişeler Batı zihniyetinde birbiriyle çelişen iki öğeyi simgeler gibiydi - bir yandan Haçlı ruh hali, öbür yandan egzotizmin çekiciliği. Aslında, 11'inci ile 16'ncı yüzyılların arasında Osmanlı yayılmacılığının yarattığı endişe gerçekti. "Korku" diyor Carile, "gerçek olmakla beraber, imge yanlış ve saptırılmıştı."

Türklerin Anadolu ve Suriye'ye akınları Bizans İmparatorluğu'nun çözülüşünü hızlandırmış, iki bin yıldan beri Elenizmi bağrında barındıran topraklar Türklerin eline geçmiştir. Başlangıçta, bütün Hıristiyan dünyasını tehdit eden bu gelişmeye, Latin Batı Haçlı seferleriyle karşı koymaya yöneldi. Fakat Bizans için Latin Haçlılığının kendine özgü tinsel ve maddî öğeleriyle, Türklerden daha çok korkulacak bir tehdit olduğu meydana çıktı. Birinci

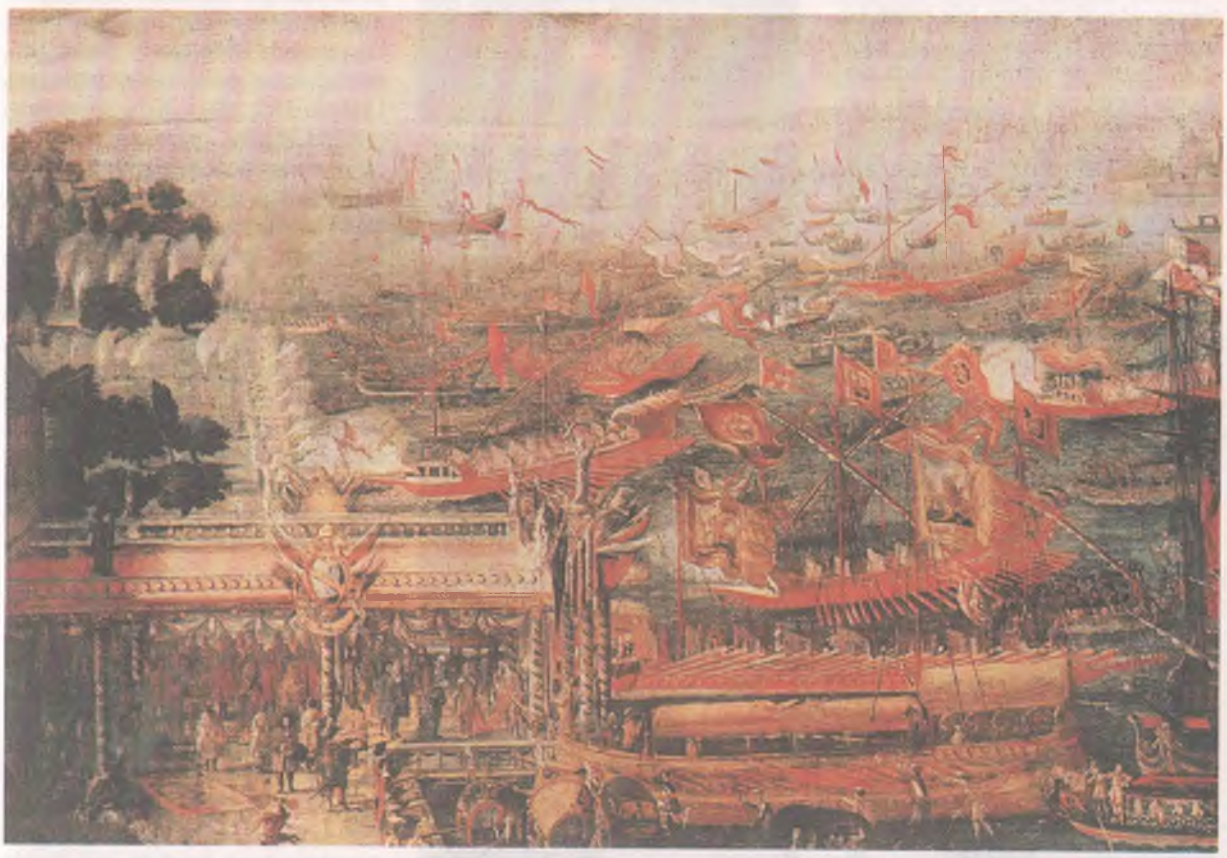

1580'lerde "Balyoz" (Bailo) Morosini'nin Venedik'ten İstanbul'a hareketi.
(A. Piazza'nın Venedik'teki Museo Civico Correre'de bulunan tablosundaki ayrıntı)

Haçlı seferinden başlayarak, 1204 yılında İstanbul'un işgali ve korkunç yağmalanmasıyla sonuçlanan dördüncü sefere kadar, Batı sömürgeciliği hem Bizans'ın çöküşünü çabuklaştırmış, hem de Türklerin Anadolu'ya yerleşmesini kolaylaştırmıştır.

Aynı zamanda, Türk meselesi yalnızca bir Anadolu meselesi olmayıp, bir Balkanlar meselesi olmaya başlamıştı. Balkanlara yerleşen Özbek, Koman ve Peçenek gibi Türkofon (Türk dilli) boylar ve 13'üncü yüzyılda Moğolların yayılmacılığı meseleye önemli boyutlar kattı ve Batı'da büyük bir korkunun doğmasına neden oldu. Moğol akınlarının boyutları hatırlardadır - 1233'te Kuzey Çin, 1231'de İran, 1236'da Bulgaristan, 1238'de Kıpçak elleri, o yıl Moskova'nın yağmalanması, 1240 ve 1241'de Polonya ve Macaristan, Viyana yakınları, Spalato vb. Bu yıldırım akınlarının sonuncusunda, Moğollar İmparator II. Friedrich, Fransa Kralı ve Papa'nın kendilerine teslim olmalarını isterler.

Marko Polo, daha seyahatlarına çıkmadan evvel, Papa IV. İnnoçente ve IX. Louis'nin elçileri seyahatnameleriyle Batı'nın düş dünyasına Uzak Asya imgelerinin tohumlarını atmışlardı. 11'inci yüzyılda Bizans elyazmalarında, bozkırlarda dolaşan "İskit halklarından" söz edilmişti. Dev Moğol İmparatorluğu dağıldıktan sonra, tehlike Batı'dan uzaklaşırken, bu sefer de Türk yayılımcılığı başlamıştı. Aslında, 6'ncı yüzyıldan beri Bizans etnografilerinde göçer kültürlerinin benzerlikleri vurgulanıyor ve "İskit" adı altında Hunlar, Tatarlar ve Türkler birleştiriliyordu.

Isabella Piccini'nin 1672'de Venedik'te basılan kitabının iç kapağı

(Osmanlı İmparatorluğu'nun Bugünkü Durumunun Tarihi)

Bu sınıflandırma Batı kültüründe aynen görülüyor. Kendisi kadar bilgin olan Friedrich Barbarossa'nın amcası Piskopos Oton'un 13'üncü yüzyılda yazdığı bir vakayinameye adsız kalmış biri şöyle bir not düşüyor: "Hunlar, Avarlar, Macarlar ve Türkler tek bir etnik ve kültürel varlıktır. Örneğin, yemek türleri aynıdır ve bir Batılı için tiksindiricidir." Türk dünyasının "iticiliği", Batı yazınına oranla Bizans yüksek kültüründe daha çok işlenmekte, bu imgenin yerleşmesi için daha çok çaba sarfedilmekteydi. Nedenine gelince, Carile şu yorumu getiriyor: Türk işgallerinden dolayı, Bizans asilleri, devlet ve kilisenin yüksek rütbeli üyeleri toplumsal konumlarının ekonomik temellerinden yoksun kalmışlardı. İlkin Selçuklular, sonra da Osmanlılar, işgal ettikleri topraklarda özel mülkiyet rejimini kaldırdılar. Köylüler vergilerini Türklere vermeye başlamışlardı. 7'nci yüzyıldan beri askerî, bürokratik ve dinî hiyerarşiler giderek büyük toprak sahipleriyle özdeşleşti. Bu sınıf Türk işgaliyle büsbütün ortadan kalktı.

Dahası, kilise hiyerarşisi büyüyen bir endişeye daha kapılmaya başlamıştı. Türk kültürünün yerli

15'nci ve 16'ncı yüzyıllardan bir Türk kalyonu ve saykası (çektirme)

Bostancıbaşı (Piccini'den)

Hıristiyan halklarına "aşağı sınıflara ve köylülere" karşı gösterdiği özümseme esnekliği ve senkretik özelliği, yüzeysel de olsa İslâmın kabulüne yol açıyordu. Yazara göre, İslâmiyetin kabulü, bu "dönme"lere Türklerin nezdinde askerî ve bürokratik karyerlere girmek olanağını sağladı. Bu öğe, 15'inci yüzyılda bile geçerliğini korumaktaydı.

Venedik 16'ncı yüzyılı izleyen ve 17'nci yüzyıla kadar uzanan dönemde Türk dünyasına ait yazın, çeviri ve yayıncılığın merkezi idi. Bizans arşivleri, elyazmaları, koleksiyonları çevrilip Batı üniversite, manastır ve din okullarına (seminerlere) gönderilirdi. Böylece, Bizans kaynaklarından çıkan Türk arketipleri Batı zihniyetine yerleşiverdi. Bizans'ın aristokratik kültürünün temsilcileri, toplumsal ve ekonomik konumlarından yoksun kalmaları, yoksullaşmaları ve Hıristiyan kitlelerin İslâmlaşması karşısında, Türklere karşı imgesel bir polemiğe giriştiler. Amaçları, Osmanlı padişahlarının evrensel bir hükümdarlık kurma emeline karşı gelmek olduğu kadar, ortodoks dininin tekrar güçlenmesine de katkıda bulunmaktı.

11'inci yüzyılda Nikoforos Briennio, Covani Şilize, Anna Komnena, 12'nci yüzyılda Covani Zonara gibi vakanüvisler, İstanbul'un fethine kadar ve ondan sonra da, durumu tersine çevirmek ve Basileos'un eski konumuna kavuşması için çabaladılar. Basileos, Allah tarafından, evreni yeniden kurtarmak için tahta çıkarılacak; dünyanın ve Doğu'nun hâmisi, II'nci ve III'üncü Roma'nın, yani İstanbul ve Moskova'nın hâkimi olacaktı.

Yazar, gene bizlere ilginç bir örnek sunmaktadır. Tarihçi Dukas Osmanlı sultanlarının portrelerini betimlerken, "bunların çirkinliği ve biçimsizliği hâkimiyetlerinin hukukî olmadığının simgesidir" diyor. Aynı zamanda bu hâkimiyetin geçici olduğunu, Hıristiyanların işledikleri günahların bedeli olduğunu ve yakında günahtan arınmış saydam bir Hıristiyan devletinin tekrar ortaya çıkacağını müjdeliyordu.

Ortodoks Kilisesi, 14'üncü ve 15'inci yüzyıllarda, Kilise ile Hıristiyan İmparatorluğunun özdeşliği üzerinde durmuş, İslâm ve Hıristiyanlık arasındaki senkretik görüngüleri araştırmış, bunların, tarihin süreci üzerindeki etkisini göstermeye çalışmıştır. Tarihçi Ducellier'e göre, boş klişelerden oluşagelen bu polemiklerin, yüzyıllarca tekrarlanarak, bambaşka bir işlevi olmuştur. Yunanistan'dan Rusya'ya kadar uzanan topraklarda, Ortodoksluk bilincinin kökleşmesine, anti-Mongol ve anti-Türk bir ulusçuluğun doğmasına da büyük çapta bir yardımı olmuştur.

Gelecek yazıda Türklerin Hıristiyanlaşacağına dair Venedik'te ortaya atılan kehanetler üzerinde durulacaktır. ■

Bir Türk atlısı

Şeyhülislam

C. Vecellio'nun *Habiti antichi et moderni di tutto il mondo* (Bütün dünyanın eski ve yeni kılıkları) adlı eserinin Türk kıyafetlerine ilişkin VII'nci kitabından (Venedik, 1589)
Soldan sağa doğru Paşa Çavuşu, İstanbul'da bir Frenk, Hamal.

İSTANBUL'DA SOKAKTAKİLER VE SARAYDAKİLER

Piccini, *Istoria dello stato presente dell'impero ottomano..., Venezia 1672.* Padişahın dilsiz ve cüceleri (sol üst), sadrazamın muhafızları(sağ üst), Hasodalı ve Tülbenttar Ağa(sol alt), Acemi Oğlan Ocağı (sağ alt).

TÜRK KADINLARI

Üstte iki çocuklu bir Türk kadını, Histoire des Turcs, cilt II (Paris 1662), ve Vecellio'dan Sultan'ın başgözdesi(Sağ üst), ile nalınlı Türk kadını (alt), Venedik 1589
Piccini'den Saraylı kadınların kılığı (sol alt) ve İstanbul'da bir kadın kılığı (sağ alt), Venedik 1672.

TOPLUM TARİHİ İÇİN ZENGİN BİR KAYNAK:

FETVÂ MECMUALARI

NECDET SAKAOĞLU

Toplumumuzun yüzyıllar boyunca kazandığı veya yitirdiği değerler bakımından birinci derecede değerli kaynaklar olan fetvâ mecmuaları, şeriat düzeninde kadıların "kara kaplı" kitaplarıydı. Ta'zir-i şedîler, haps-i medidler için bunlara başvurulurdu. 15. ve 16. yüzyılların din bilginleri Zembilli Ali, Kemalpaşa-zâde Ahmed, Ebussuud efendiler, toplumu ve bireyi ilgilendiren her konuda fetvâlar yazarak İslâm dininin mantık çizgisini ve sağduyusunu bozmamaya çalıştılar. Onların ve sonraki ülemânın bıraktıkları binlerle fetvâ, Osmanlı asırlarının yaşam kesitlerini, anlayış ve inançlarını, yazılı tarihten daha somut örneklerle sergilemektedir. Bu nedenle eski fetvâ mecmuaları daha çok toplum tarihini ilgilendiren birer kaynak değerindedir.

Örneğin eski fetvâ mecmualarının konulara göre kronolojik tertipleri yapılabilse ne denli çarpıcı değişimler yaşandığı ortaya çıkacaktır. Sözgelimi, dini yozlaştırdıkları, yeni ibadet biçimleri getirdikleri, inançları saptırdıkları, tapınma ile eğlenmeyi içiçe soktukları, şeyhlere mürşitlere bağlanarak Hz. Muhammed'in yolundan çıktıkları ilh.. iddiaları ile mücadele ettikleri sofiyyeciler karşısında, şeriatçı kesimin yenik düşüşleri adım adım izlenebilir. Hatta giderek bilgi ve donanım yetersizliği içinde bocalayan 18. ve 19. yy ülemâsının, şeyhlerin eteklerine yapışıp dergâhlardan içeriye girişleri de saptanır. Bunun gibi, başlangıçta pek saf duygularla tarikate yönelenlerin üç beş kuşak sonraki izleyicilerinin neler yaptıkları da türlü olaylarla ortaya çıkartılabilir. "Kul tertibi" (tarikat) ile "Allah tertibi" (şeriat) arasındaki bitmeyen kavganın gerçek nedenleri de açığa çıkar.

Öte yandan bazı tarikatların bünyesine giren bugün bile dedikoduları yapılan gayri ahlakî davranışlar, örneğin şair Hayretî'ye

"varımız mahbûb ile meydür kalandan fâriğiz"

dedirten Kalenderîliğin, bunlara öfke duyan bir başka ozanı

"Tâ ezelden meyl-i zendir âdemi rüsvâ eden
Ânın-çün şeyh ü sofi cân verir oğlana hep!"

hicviyesinde imâ edilen kepazeliğin içyüzü de öğrenilir. Melâmet meşrepli Kaygusuz Abdal'ın (ö. 1444)

"Işkunla fâş oldum/Yolunda tıraş oldum
Melâmet dümbeciğin/Kakwirdüm dümbedek"

dizeleriyle pek masumane anlattığı bir oluntunun, tâ 1940'lardaki (500 yıl sonra) uzantısını benim, babamın dükkân komşusu berbere haftada on günde bir gelip "âyin-i Kalenderî ve tezyinî Haydarî üzre kirpik ve kaş ve sakal ve saçın pâk tıraş ettiren" merhum zâtı merakla seyredişime değin nasıl yaşayabildiği de yine bu tür kaynaklardan keşfedilebilir. Kuşkusuz bunlarla birlikte menakıbnâmelerin, tezkirelerin, ahlakî eserlerin de artık yepyeni yaklaşımlarla incelenmesi gerekmektedir.

Elimizdeki 16. ve 17. yy'a ait fetvâ mecmualarında akla gelmeyecek konularda bile fetvâlar var. Örneğin, karısını nâmahremden kaçırmayan imamın arkasında namaz kılınıp kılınamayacağı, sahipsiz mezarın taşı bir câmi inşaatında kullanılmışsa içinde namaz kılmanın câiz olup olmayacağı, kılıç balçağındaki altın ve gümüş işleme için zekât vermek gerekip gerekmediği gibi... Çoğu "Ahmed bin Kemal" (Kemalpaşazâde Şemseddin Ahmed, ölümü 1534) imzasını taşıyan bu fetvâlar arasında tarikatlerle ilgili olanlar daha da ilginçtir. Bu kısa metinler, dönemin Türkçesi ve anlatım teknikleri bakımından da birer belgedir:

"Birkaç sofiler bir yere cem" olub ayak üzre kalkub kalğayub dönüb ol hâlde başdan rû çıkarub elinde dutub girü giyüb kuşağın ve düğmüşün çözüb cümlesi bu üslûb üzre hareket idüb birbirine eyüşüb gazel okundukda istima' idüb tamâm olduk-da bu yerden kalğışsalar biz dâire-i akıldan çıkub cümlemüz bir yerden vecd olduk bize devr ve raks mübâhdur diseler kavilleri makbûl olur mu?

el-cevab olmaz. Kezzablar müfterîlerdir. Ta'zîr-i şedîd ile men' ve zecr lâzımdır."

"Zeyd sofi zikr iderken raksa ve devre harâm dirlermiş. Şeyhden el alub sofî olana harâm olmaz. Her-kim devre ve raksa harâm didiyse bizüm katımızda kâfir olur ve men' iden dahi kâfir olur dise şer'an Zeyd'e ne lâzım olur?

el-cevab kendileri kâfir ve avretleri Bayındır şeyhlerinden el alanlara muharremat-ı şer'iyye helâl olur deyü 'itikat iderlerse mülhîdlerdir ve zındıklardır. Katilleri helâldir."

"Birkaç sofiler bir yere cem' olub tevhîd iderlerken ayak üzre kâh birbirinin ellerine yabaşub kâh kavalların boyunlarına bağlayub kalkub ve devr idüb bî-edeb 'avâzeler ve hareketler eyleseler şer'an câiz olur mu?

el-cevab ne'uzübillah olmaz."

"Tâife-i sofiyye cevâmi-i şerifede ve emâkin-i münifede ittihaz-ı zikrullah eylüyüb şevka geldük deyü hareket-i devriye eyleyüb kâh düşüb ve kâh te'ahhur ve kâh tekaddüm eyleyüb hay huy deyüb ehyat ü

eş'ar okuyub envâ-ı teganniyatla kelime-i tevhidi tagyir ve lahn eylediklerinde müslümanlardan bir nice kimesneler bunlara nasihat eyleyüb itseler ki bu tarık ile zikrullah deyü eylediğünüz evzâ-ı garîbe ve hareket-i şeni'yenin fısk idügine zemâne müftîleri fetvâ virmişlerdir. Mesâcid-i şerifede a'lenen fısk itmek islâma lâyık değildür bu makûle dalâletden gelün feragat eylen deyü nasihat eylediklerinde mütenassıh olmayub nasihat kabul itmediklerinden müslümanlar dahi hamiyyet-i islâmiye eyleyüb mezkûrları kâh darb ile ve kâh sümsürükle câmi-i şerifden ihrac eyledüklerinde ilh..."

"Birkaç hâtunlar bir yere cem' olub içlerinden Hind içün falan şeyhden el almışdur. Biz dahi andan el aldık deyü Hind'in evinde ve ahar kimesnelerün evlerinde fi zemanina suret-i mutasavvefede olan mübtedîler gibi el ele alub ayağ üzere hülend savtla kâh zikrullah, kâh beyt okuyub kalğışub hılâf-ı şer' vaz' etmeği' adet idinüb 'ibadet iderüz deyü ülemâdan men' idenlerin kavillerine iltifat itmeyüb zevcleri dahi ruhsat virüb memnu' olmadıkları takdirce mezburlara ne lâzım olur? Cevab virülüb müsab oluna.

el-cevab hâkim-i şeriat-ı şerifeye tâ'zir-i şedid ile ve habs-i medîd ile men' ve zecr itmek vâcibdir."

"Devranla zikr itmeği 'âdet iden kimesnelerün şehâdetleri şer'an istima' olunur mu? Cevab virilüb müsab oluna.

el-cevab olmaz."

Bu altı fetvâ, 15. yy Anadolusunun İstanbulunun, tarikat ortamlarının aradığı coşku dolu, sazlı sözlü dünyasını, buna karşılık din kurallarından ödün vermemeye kararlı ülemâyı bize tanıtıyor. Fakat, gözden kaçırılmaması gereken başka konular da var: Bayındır şeyhleri kimlerdi?... Olasılıkla Türkmen boylarının yarı şaman yarı müslüman "dedeler"i ve babalar"ı ...

El alıp el veren "hâtun", onun çevresinde toplanan, yüksek sesle beyitler okuyup raks eden, bunu ibadet sayan, din bilginlerini eslemeyen "kocalarından ruhsatlı" kadınlara ne demeli?...

Zikir halkasına girip dönenlerin tanıklıklarının geçerli olmayacağı ise caydırıcılık şansından yoksun komik bir tehdittir.

Din âlimleri, meslektaşlarından aymazlığa sapan, aklını "kadercilik"le bozan bedbahtlar için de fetvâlar vermek zorunda kalmışlardır. Ayyaş âlim hakkında İbn Kemal'in fetvâsının "mes'ele" bölümü aynen şöyle:

"Zeyd 'âlim, nefsine zâlim olub rûz u şeb ol bî-edeb fısk u 'isyan işleyüb 'inde'n-nâs temâm bednâm oldukda cemaatden bir bölük kavm alâ vechi'l-levm âna ta'rîz ve tesni'ler idüb her-mûcib-i emr-i ma'rûf ve neyh-i münker ânı fıskdan zecr itdiklerinde dise-kim meyhaneye gideceğüm ve anda fısk ideceğüm 'ilm'ullahda mukarrerdür Levh-i Mahfûz'da mestûrdur. Lâcerem benden bu fıskın sudûru bir emr-i zarûrîdir!"

Bu mesele biraz karışık olduğundan cevabı bir iki sözcükle verilmemiş. Ortada bir "kadere iman" dogması ve bunu gerekçe gösterip meyhaneden çıkmayan bir din bilgini varken cevap vermek zor olduğu için, upuzun karmaşık, Arapça ibarelerle sayfalar doldurulmuş. İlkin, kadere imanın hükmü, insanın iradesi anlatılmış, sonra aymazlığa sapanın aklı yerinde mi değil mi bunun saptanmasının gerektiği üzerinde durulmuş, ardından eylemin zararlarının kişiyle sınırlı kalıp kalmadığının tesbiti önerilmiş vs.

Ülemânın tartıştığı ve fetvâ vermek gereğini duyduğu bir başka konu İstanbul'un "'anveten" (savaşarak yenip istilâ etmek suretiyle) mi? "sulhen" (barış yoluyla) mi? alındığıdır. Çünkü birinci durumda kiliselerin yıkılması, câmiye çevrilmesi, gayrimüslimlerin dine dâveti veya kentten çıkartılmaları gibi birçok zaruret vardır. Buna ilişkin fetvâ da enteresandır:

"Merhûm ve mağfûrleh Sultan Mehmed Han aleyhirrahmete ve'l-gufrân hazretleri Mahrûse-i İstanbul ve etrafında vaki' karyeleri' anveten mi feth itmişlerdir beyân buyurula.

el-cevab ma'ruf olan 'anveten fetihdir. Amma kenais-i kadime (eski kiliseler) hâli üzerine ibka olunmak sulh ile fethe delâlet ider. Sene hams ve erbâin ve tisa'mie (Hicrî 944-Milâdî 1537) tarihinde bu husus teftiş olunmuştur. Yüzonyedi yaşında bir kimesne bulunub Yahud(i) ve Nasarî el altından sultan Mehmed Han dahi anları sebî (tutsak) itmeyüb hâlleri üzere mukarrer idecek oldu. Bu veçhile feth olundu deyü müfettiş mahfazasında şehadet idüb bu şehadet ile kenais-i kadîme hâli üzere kalmışdır."

Fetihten 84 yıl sonra ortaya getirilen tehlikeli bir konu, sanki bunun için yaşamış bir pir-i fâninin tanıklığı ile münakaşadan kurtarılmış.

Şu fetvâ ise hattatlara kolaylık sağlamış olmalıdır:

"Tefsirde Kur'an-ı 'azîmi sürble (kırmızı) yazmakda kerahet var mıdır? Yazan asim olur mu?

el-cevab olmaz Ahmed (İbn Kemal)"

Uçurmak, takla attırmak ve eğlenmek için güvercin beslemek günah, üretip yemek için beslemek mübahmış:

"Zeyd, yavrusun yemek içün gögercin beslese lû'b murad olmasa asim olur mu?

el-cevab olmaz"

Bu fetvâ da İbn Kemal'indir.

Salgın olan yerden kaçılıp kaçılmayacağına ilişkin bir fetvâ ile konuyu bağlayalım:

"Tâ'ûn nedir sâ-y (bulaşıcı) mıdır? ve bundan firâr câ'iz olur mu? ve firar edenlerün halâs olduklarının hikmeti nedir?

Beyân buyurula.

Ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezheb(i) üzre bi-iznillah-i teâlâ cin dutmasıdır. Bir arzda vakı' oldukda (kaçmak) memnû'dur. Ammâ Hakk tealânın kahrında(n) lûtfuna ekinmekde be'is yokdur.

Halâsın dahi allahü 'alem hikmeti budur."

Bu fetvâyı ise müftî Mehmed Nûri vermiş.(*) ■

(*) Yazıda yer verilen fetvâ örnekleri kitaplığımızda bulunan yazma fetvâ mecmualarından seçilmiştir. İstanbul'daki yazma eser mevcudu bulunan kütüphanelerin hepsinde pekçok fetvâ mecmûaları bulunduğu gibi bunlardan bazıları aynı zamanda basılmıştır: Fetavay-ı Ali Efendi 2 cilt İst., 1311-1312, 428-374, Fetavây-ı Abdürrahim 2 cilt, İst., 1243, 25-578-584, Fetvavây-ı Ali Efendi ve Fetavây-ı Feyziyye, İst., 1324-1325, 436-398, Fekavây-ı Câmi'ül-İcareteyn, İst. 1252, 6-427, Fetavây-ı Feyziyye maan Nükûl, İst. 1266, 3-14-572 s., Fetavây-ı ibn Nüceym (ve tercümesi) İst. 1289, 3-363 s., Behcetü'l-Fetavâ maan Nükul, İst. 1266, 4-652 s., Neticetü'l-Fetavâ maan Nükûl İst. 1237, 683 s. bunlardandır. Ayrıca yeni haflerle Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları (M. Ertuğrul Düzdağ, Enderun Kitapevi) 1983'te İstanbul'da basılmıştır.

ÖLÜMÜNÜN 50. YILINDA

MAHMUT ESAT BOZKURT SEMPOZYUMU

(KUŞADASI: 21 ARALIK 1993)

DR. KEMAL ARI

Yakın dönem Türk siyaset ve hukuk tarihinin özgün kişilerinden birisi olan; kuva-yı milliyeci, Atatürk Dönemi'nin iktisat ve adliye vekili Mahmut Esat Bozkurt, ölümünün 50. yıldönümü olan 21 Aralık 1993 tarihinde, doğum yeri olan Kuşadası'nda düzenlenen bir sempozyumla anıldı. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü ile Kuşadası Belediyesi'nin ortaklaşa düzenlemiş oldukları sempozyumda; Mahmut Esat Bozkurt'un, cumhuriyet Türkiyesi'nin oluşum ve gelişim evrelerinde etkin biçimde ortaya çıkmış işlevsel yönü ile devlet, siyaset, hukuk ve düşünce adamı olma özellikleri irdelenmek istenmiştir. Türkçü kişiliği ve radikal reformcu niteliğiyle, yakın dönem Türkiye Tarihi'ne damgasını vurmuş kişiler arasında ön sırada yer alanlardan birisi olan Bozkurt anısına düzenlenmiş olan bu bilimsel kollokyumda, orijinal ve ilginç bildirilerin sunulduğu gözlemlenmiştir.

Kuşadası, aralık ayının son günleri olmasına karşın, umulmadık ölçüde güneşli ve ılıktı. Turizm sektörünün gözbebeği olan bu güzel ilçemiz, doğal olarak, yaz aylarıyla kıyaslanamayacak ölçüde ıssızdı. Sese, ışığa ve eğlenceye alışmış; ama, turizm yönüyle, bu ölü mevsimlerde dinlenmeyi de bir gelenek yapmış olan Kuşadası'na, söz konusu sempozyum güzel bir renk ve tatlı bir sıcaklık katmış oldu.

Sempozyum, Kuşadası İlçe Halk Kütüphanesi'nin yeni restore edilmiş şirin salonunda yapıldı. Genel olarak bilimsel toplantılara ilginin ülkemizde pek az olduğu düşünüldüğünde, sempozyuma katılımın oldukça iyi olduğu gözlemleniyordu. Kütüphane binasının girişinde yer alan sergi salonunda, Mahmut Esat Bozkurt'tan yaşamakta olan tek çocuğu Gün Bozkurt Tekant'a kalmış oldukça değerli yazılı ve görsel malzemeden oluşan bir de sergi düzenlendi. Bozkurt'un yaşamının değişik anlarına ilişkin kişisel ve aile fotoğrafları, değişik okullardan aldığı diplomalar, devrin önemli kişileriyle değişik nitelikte ve içerikteki resmî ve özel yazışma metinleri, kendisiyle ilgili gazete haberleri, kaleme aldığı önemli kitap ve makaleler, sergiyi gezenler için gerçekten pek ilgi çekici oldu. TRT İzmir Radyosu, "Ege'nin İçinden" adlı programında, sempozyumun akışı içinde, zaman zaman canlı bağlantılar kurarak, dinleyicilerine sempozyum ve sempozyuma sunulan bildiriler hakkında bilgiler aktarıyordu.

Mahmut Esat Bozkurt'un anısına düzenlenmiş olan sempozyuma İzmir, Ankara ve İstanbul'dan bilimadamları katıldılar. Öğleden önce ve sonra olmak üzere, iki ayrı oturumda gerçekleştirilmiş olan sempozyuma onbir bildiri sunuldu ve her oturumun sonunda birer tartışma bölümü açıldı. Sabahleyin saat 9.30'da yapılan açılışta, açılış konuşmalarını, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Ergün Aybars ile, Kuşadası Belediye Başkanı Lütfü Suyolcu yaptı. Bu konuşmalarda, düşüncenin ortaya çıkışı üzerinde duruldu ve ortak çalışmalar konusunda bilgiler verildi. Açılış programından sonraki kısa bir aradan sonra, birinci oturuma geçildi.

İlk oturumun başkanlığını, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Sina Akşin yaptı. İlk bildirinin sahibi de, Dr. Kemal Arı'ydı. "Mahmut Esat Bozkurt'un Yaşamı" adlı bildirisinde araştırıcı; Bozkurt'un ellibir yıllık yaşamöyküsünü verdi. 1892 yılında Kuşadası'nda dünyaya gelen M. E. Bozkurt'un yaşamı, tanık olunan tarihsel sürecin toplumsal ve siyasal koşulları içinde irdelendi. Sıradışı bir Jön Türk olan Ubeydullah Efendi'nin, Bozkurt'un öz dayısı olduğu belirtilerek; dayısından pek etkilendiğini dile getiren Bozkurt'un, öğrenim döneminde, dayısının yönlendirmesiyle hareket ettiği vurgulandı. O'nun, İstanbul Hukuk Mektebi'nden mezun olduktan sonra, İsviçre'deki Fribourg Üniversitesi'ndeki öğrencilik yılları, buradaki kişilik kazanma uğraşıları, söz konusu fakülteye sunmuş olduğu kapitülasyonlarla ilgili doktora tezi; sonra, I. Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'da başlayan ulusal diriliş eylemine katılmak üzere, gönüllü olarak Anadolu'ya geçişi, kuva-yı milliye hareketi içinde yer alışı; birinci TBMM'ne İzmir Mebusu olarak girişi; bu dönemde, başta *Anadolu'da Yenigün* ve *Hakimiyet-i Milliye* olmak üzere kaleme aldığı gazete yazıları; değinilen bildiride ilk aşamada ele alınan yönleri olmuştur. Eylemli olarak biten Türk Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki İktisat ve Adliye vekillikleri; bu dönemde, Türkiye'nin ekonomik görüntüsünü ortaya koymaya yönelik topografya oluşturma çabaları, İzmir İktisat Kongresi'nin toplanmasındaki katkıları; Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışında oynadığı rol, başta Medenî Kanun olmak üzere, hukuk alanında gerçekleştirdiği reformlar; Adliye Vekilliği'nden istifası ve bu

konu ile ilgili spekülasyonlar ve nihayet, anılardan hiçbir zaman silinmeyecek üniversite hocalığı ve aile reisliği; söz konusu bildirinin genel olarak üzerinde durduğu, Bozkurt'un değişik yaşam evreleriyle ilgili konulardı.

İkinci bildiriyi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden Doç. Dr. Gülnihal Bozkurt sunmuştur. "Mahmut Esat Bozkurt'un Laik Hukuka Geçişteki Katkıları" başlığını taşıyan bildirisinde araştırmacı; Kurtuluş Savaşı sonrasında kurulan yeni devletin varolan hukuk sistemindeki aksaklık ve eksikliklerini tamamlamak üzere kurulan iki komisyondan ve bunların çalışmalarından söz ederek, bir reforma gereksinim duyulacak koşulların belirişiyle ilgili açılım yapmıştır. Bu komisyonlardan birisi "ahval-i şahsiyeye" ilişkin tüm konuların "müzakere ve tedvini", ikincisi de yine özel hukukla ilgili diğer konuları belirleyecek komisyondu. Ne var ki, bu komisyonların çalışmaları pek yavaş gitmiş, umulan sonucu alma yolundaki umutlar kırılmıştı. İşte bu devrede, Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in oynadığı rol ortaya çıkmıştır. O, hukuk reformunun böyle devam etmesi durumunda, sonuca varmadan yıllar geçeceğinden, iyi ve bilimsel bir hukuk koduna geçmenin bir an önce gerekli olduğunu savunmuş ve şu soruları sorarak, genel yargısını belirtmiştir: "Çok iyi kodlar mevcutken, yeni bir şey elde etmeye çaba sarfetmek suretiyle vaktimizi neden heba edelim? Ayrıca, tatbikatta rehberlik edecek güzel şerhleri olmayan bir kanun mecellesinin faydası nedir?... Yapılacak yegâne iş, iyi şerhleri bulunan hazır ve iyi bir kodu almak ve tam olarak onu tercüme etmektir".

O'nun bu çıkışı ile, Türk vatandaşları için, medenî haklarını düzenleyen; borç, aile, miras, vakıf ve kişi hakları gibi temel ilişkilerini içeren; belli ölçülerde kadın-erkek eşitliğini gözeten bir Batı medeni yasasının hazırlanması sağlanmıştır. Doç. Dr. Gülnihal Bozkurt'un özenle vurguladığına göre, bir dinsel hukuktan laik, eşitlikçi, medenî hukuka geçiş, Atatürk tarafından da çeşitli zamanlarda "uygarlığa geçiş" olarak değerlendirilmiştir.

Birinci oturumun üçüncü konuşmacısı, tarih araştırmacısı, yazar Dr. Orhan Koloğlu olmuştur. "Medenî Kanun'un Yurtdışındaki Yankıları" başlığını taşıyan bildirisinde Koloğlu; henüz bu yasa ele alınmadan önce, Kemalist devrimlerin bütün dünyada oldukça gündeme gelmiş olduğundan hareketle; sorunun asıl özünü, bu girişimlerin tutarlı bir bütün mü, yoksa Osmanlı'daki gibi "yasak savma" kabilinden bir aldatmaca mı olduğu gibi, bir tartışmanın ve kuşkunun oluşturduğunu vurgulamıştır. Türkiye'deki bu gelişmeleri gözlemleyen Doğulu ve Batılı çevrelerde, algılamaların da farklı olduğuna ilgileri çeken araştırmacı; Tanzimat'tan bu yana, pek çok çağdaş gelişmeye kapalı olan Doğulu çevrelerde, yeni bir çözüm getirmeden, yalnızca eleştirmeci bir yaklaşımın egemen olduğunu; Batılı çevrelerde ise, Kemalist Devrim'in başarısının kendi çıkarlarını engeller korku ve kaygısının görüldüğünü belirtmiştir. Verilen ilk örnek, Londra'da yayınlanan *Times*'tandır. Atatürk'ün Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışında yaptığı konuşmadaki, ülkenin toplumsal düzenini değiştirme yolundaki savların "abartılı" olduğu yorumunun söz konusu yayın organında görülebilmesinin yanı sıra; örneğin, Türkiye'ye gelip, birtakım siyasal ve toplumsal oluşumları yerinde gözlemlemiş Fransız yazar Paul Gentizon ya da Amerikalı Edward Mead Earle gibi kişilerde, yapılan reformların gerçekçi yorumların ve devrimin iyi niyetlerine ilgileri çekme yaklaşımının gözlemlenebilemesi olanaklıdır. Ama yine de, bu ikinci grubun yeterince etkili olduğu söylenemez. Koloğlu bildirisinde, İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, Mısır ve Hindistan gibi ülkelerde, medenî kanunun nasıl algılandığı yolunda bolca örnekler vermiştir. Bu ülkeler içinde, bulunduğu siyasal koşullar nedeniyle, özellikle İngiltere'nin durumu ilgi çekicidir. Koloğlu bunu, "konuya siyasî nitelikli, olumsuz bir yaklaşım" olarak nitelemiştir. Örneğin, M. Spender imzasıyla, *Westminster Gazette*'de çıkan bir yazıda, bir Mısırlı ile bir Türk'ün karşılaştırması yapılmış; kadına özgürlük tanımayan, geleneklerine bağlı Mısırlı'nın İngiliz yönetiminde son derece mutlu olduğu ve Türk'ten de daha çağdaş olduğu vurgulanmıştır. Kontrolü altında bulunan Mısır'da, dinci çevreleri destekleyerek, Kemalist Devrim'in Arap dünyasında yaygınlaşmasını önlemeyi tasarlayan İngiltere'de genel olarak, ihtilâlci Türkiye'nin uygulamaya kalkışı, "Traji-Komik" olarak değerlendirilmiştir.

Bütün bunların yanı sıra, özellikle Doğu toplumlarında görüldüğü gibi, bu yasanın İslâmın temel ilkeleriyle çelişip-çelişmediği sorusunun yanıtını arama çabası da görülmüştür. Aslında bu, Tanzimat'tan bu yana, her çağdaş girişimle ilgili olarak yapılan bir tartışmadır. Pek çok gazete, dergi ve hukuk bilimciden örnekler veren Koloğlu; kendi deyimiyle, konuyu son derece bilerek kavramış olan ve günümüzde bile hâlâ tartışılan yönlere ilgileri çeken; İstanbul'da yaşamış ve Türk toplumunu çok yakından tanımış olan Ostrorog'un şu soruları ve sorular sonrasındaki yargısıyla konuşmasını bitirmiştir: "Türkiye'deki bu yeni anlayış din değiştirme mi, dine aykırı davranma mı; yoksa, mezhepler ya da ulema tarafından oluşturulan kalıplardan çıkıp, dinin ilk saflığına dönmek mi? Bunun yanıtını Batılı İslâm araştırmacıları veremezler".

Birinci oturumun son konuşmacısı, "Mahmut Esat Bozkurt ve Kapitülasyonlar" adlı bildirisiyle, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Zeki Arıkan'dı. Kapitülasyonlar konusundaki genel bir girişten sonra araştırıcı; Mahmut Esat Bey'in Fribourg Üniversitesi (İsviçre)'ne, 1918 yılında sunmuş olduğu "Du régime des Capitulations Ottomanes" (Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi) adlı doktora tezi üzerinde durmuştur. O dönemde pek güncel olan kapitülasyonlar konusunda bir doktora tezi hazırlama isteğiyle Mahmut Esat Bey, özel bir amaç gütmüştü. Bilindiği gibi, Birinci Dünya Savaşı'na girerken Osmanlı Devleti tek yanlı olarak, kapitülasyonları kaldırmıştı; ama Osmanlı'nın bu kararı, Batılı büyük devletlerin büyük bir tepkisiyle karşılaşmıştı. Mahmut Esat Bey, hazırladığı ve söz konusu üniversiteye sunduğu doktora teziyle, kapitülasyonlar rejiminin kökenine inerek, bu siste-

min gelişimini incelemiş ve Osmanlı Devleti'nin tek yanlı olarak böyle bir kararı alabileceğini savunmuştur. Daha sonraki yıllarda, İstanbul'da basılmış olan Mahmud Esat Bozkurt'un bu yapıtı üzerinde duran Prof. Dr. Zeki Arıkan; Mahmut Esat Bey'in konuyu ele alıştaki yöntemi ve hukuksal yaklaşımını aktarmıştır. Araştırıcının yaptığı aktarmaya göre; kapitülasyonlar çağdaş anlamda bir antlaşma değildi; tek yanlı olarak sultanlar tarafından verilmişti. Bu nedenle geri alınabilirdi. Sultanların gayrimüslimlerle çağdaş anlamda bir antlaşma imzalamaları, Osmanlı kamu hukuku ile bağdaşan bir şey değildir. Yapılan şey bir uzlaşmadır; bu da "ahitname" olarak bilinmektedir ki, verenin iradesine göre geri alınabilir. Bu nedenle, kapitülasyonların Osmanlı İmparatorluğu içinde olağanüstü bir rejim oluşturması olanaksızdır.

"Bendini büyük bir taşkınlıkla aşan bir sel gibi, ağır bir haksızlığa karşı çıkan bu tez, haklı davamızın şahlanışıdır" diyen Prof. Dr. Zeki Arıkan; söz konusu tezin "*cum laude*" derecesiyle söz konusu üniversitece kabul edildiğini, sözlü ve yazılı sınavdan da başarıyla çıktıktan sonra, fakülte dekanı Petrus Aeby'nin imzasıyla almış olduğu diplomayla, Mahmut Esat Bozkurt'un, ilk kez bir Batılı bilim kurumunda Türk tezini kabul ettirdiğini özellikle vurgulamıştır.

Öğleden sonraki ikinci oturumun başkanı, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Seyfullah Edis'ti. Bu oturumun ilk konuşmacısı ise, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Sina Akşin'di. Yakın dönem Türkiye Tarihi'nin siyasal oluşumlarıyla ilgili çalışmalarıyla bilim dünyasının pek yakından tanıdığı Akşin, sempozyuma; "Bozkurt ve Peker'in Devrim Tarihi Ders Kitapları" adlı ilginç bildirisini sunmuştur. Mahmut Esat Bozkurt'un, 1940 yılında, İstanbul Üniversitesi yayını olarak çıkmış olan ve sonradan yeni baskısı da yapılan *Atatürk İhtilâli* adlı yapıtı ile, 1935'te Ankara'da yayınlanan ve sonradan baskısı yapılmış olan Recep Peker'in *İnkılâp Dersleri Notları* adlı yapıtını ele almış; zaman zaman her iki yapıtı karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırma, daha çok, siyasal ve toplumsal nitelikli kimi kavramların, Türk Devrimi'nin oluşum ve gelişim evrelerinin içinde bulunmuş bu iki kişi tarafından nasıl algılandığına ilişkin, kuramsal bir içerikte olmuştur. Bilindiği gibi Mahmut Esat Bozkurt ve Recep Peker; Yusuf Hikmet Bayur ve Yusuf Kemal Tengirşek ile birlikte, ilk kez Devrim Tarihi dersini verenlerdendir. Bu nedenle, belirtilen bu kişilerin, Türk Kurtuluş Savaşı'nı ve genel olarak da Türk Devrimi'ni nasıl algıladıklarının çok önemli olduğuna ilgileri çeken Prof. Dr. Sina Akşin; bu algılanış biçimlerinin, sonraki kuşaklar üzerinde de etkisi olabileceğini belirtmiştir. Bu genel yargıya koşut olarak, Mahmut Esat Bozkurt'un "ihtilâl" ve "inkılâp" sözcüklerinden ne anladığını, belirtilen kitaptan da alıntılar yaparak vermeye çalışan Akşin; Bozkurt için ihtilâlin çok önem taşıyan bir kavram olduğunu vurguladı. Buna göre; ihtilâli aydınlarla birlikte büyük liderler yapar; büyük hamleler yapan topumlar bunu büyük liderlerle birlikte gerçekleştirmiştir; nitekim "Atatürk, modern milletler karşısında bin yıl geri kalmış Türk toplumunu, bir hamlede bin yıl ileri götürmüş bir zekâ ve bir bilgiydi". Bozkurt'un gözünde, ihtilâllerin yapılması için, toplumun hazır olup-olmamasının pek önemi yoktur. Baştaki liderlerin yüksek seviyeli insanlar olması bunun için yeterlidir; çünkü: "Denize girmeden yüzücü, ata binmeden binici olunmaz". Bozkurt, "kaytaklık" deyimini çok sıkça "irtica" deyiminin karşılığı olarak kullanır; yapılacak şey, bu sınıfı "imha" etmektir; böylece, ihtilâllerin yolları açılacaktır.

Prof. Dr. Sina Akşin; Bozkurt'un, faşizmin geriye baktığı için geleceğinin olmadığını, komünizmin de fazla "ütopik" olduğundan gerçekçi olmadığını düşündüğünü vurgulayarak; gelecekteki egemen düşüncenin "Kemalizm" olacağı yargısına vardığını vurgulamıştır.

Sempozyumu düzenleyen iki kurumdan birisi olan Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün Müdürü Prof. Dr. Ergün Aybars ise; "Mahmut Esat Bozkurt ve Masonlar" adlı bildirisini sunmuştur. Bilindiği gibi, Masonlar Cemiyeti'nin kapatılması, Türk Ocakları'nın kapatılmasından sonra yaşanan tarihsel sürecin önemli bir halkasını oluşturur. Türk Ocakları'nın kapatılarak, mal varlığının Cumhuriyet Halk Fırkası'na aktarılması, koyu bir Türkçü olan Mahmut Esat Bey'de derin bir üzüntü yaratmıştır. Araştırıcı, Mahmut Esat Bey'in, söz konusu karar ve eylemli gelişmeler üzerine, davranışlarını tepkisel bir boyuta getirişini ele almış; O'nun bu eylemli duruma dayanamayarak, 1931'de, *Anadolu* gazetesinde masonlara ve masonluğa karşı başlattığı yoğun saldırı yazılarını ve bu yazılara dönemin ünlü masonlarınca verilmiş karşılıkları ele almıştır. *Anadolu* gazetesinde Mahmut Esat Bey'in yazılarına, *Hizmet*'te karşılık verenlerin başında Dr. Nahit Hilmi Bey, M. Kemal Bey, M. Sami, G. Kenan yer almıştır. Prof. Dr. Ergün Aybars ilgiyle izlenen bildirisinde, söz konusu dönemde kamuoyunda büyük etkiler bırakmış bir tartışma ortamına değinmiş ve bu sürecin Masonlar Cemiyeti'nin kapatılmasına dönük evrelerini aktarmıştır.

Dokuz Eylül Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Seyfullah Edis'in sunmuş olduğu bildiri ise, "Mahmut Esat Bozkurt'un Hukuk Reformuna Katkıları" başlığını taşımaktadır. Prof. Edis, Türkiye'de Tanzimat'la birlikte başlayan kanunlaştırma hareketinin cumhuriyet döneminde devrimci bir nitelik aldığını vurgulayarak, bunun yönteminin "iktibas" olduğunu belirtmiştir. İktibas, bir ülke hukukunun, başka bir ülke tarafından olduğu gibi alınması anlamını taşımaktadır. Bu anlayış, hiç kuşkusuz, Türkiye'de büyük bir tartışma başlatmıştır ve bunu günümüzde de görmek olanaklıdır. Ne var ki, bu yöntem gelişigüzel bir belirleyicilik özelliği göstermemiş; aksine, iktibas edilecek yasaların seçiminde bilinçli davranılmıştır. Mahmut Esat Bozkurt'un, adliye vekili olarak, iktibas edilecek yasaların belirlenmesinde büyük rolü olduğunu söyleyen konuşmacı; toplumun yeni yasalara kolay bir uyum sağlamış olmasının, seçim konusunda ne öl-

çüde bilinçli davranılmış olduğunun güzel bir örneğini oluşturduğunu vurgulamıştır. Hiç kuşku yok ki, böyle bir yönteme çok sıkça başvurulmuş olması, "devrimci" bir anlayışın ürünü olarak algılanmalıdır.

Prof. Dr. Seyfullah Edis'in bildirisini, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Durmuş Tezcan'ın; "Bozkurt-Lotus Davası'nın Uluslararası Hukuktaki Yeri ve Önemi" adlı bildirisi izlemiştir. Prof. Tezcan konuşmasında önce, tarihte "Bozkurt-Lotus Olayı" diye bilinen ve Türk-Fransız ilişkilerinde önemli bir gerginlik yaratmış olan olayın nasıl gerçekleştiğini anlatmıştır: 2 Ağustos 1926 gecesi, Ege Denizi açık sularında, Bozkurt adlı bir Türk gemisiyle, Lotus adlı bir Fransız gemisi çarpışmıştır. Sonuçta Türk gemisi batmış, sekiz Türk gemicisi boğulmuştur. Lotus, kurtarabildiğini birkaç tayfa ile, Bozkurt'un kaptanı Hasan Bey'i alarak, İstanbul'a gelmiştir. Lotus'un süvarisi Desmons, dikkatsizlik ve tedbirsizlik sonucu, sekiz kişinin ölümüne neden olmasından dolayı, İstanbul mahkemelerince tutuklanmıştır. Fransa, bu tutuklama olayını sert bir şekilde protesto ederek; Türk mahkemelerinin bir Fransız vatandaşını tutuklayıp yargılamasının, millet itibarıyle yetkisiz olduğunu ileri sürmüştür. O dönemde Adliye Vekili olan Mahmut Esat Bozkurt, Fransa'nın bu tavrını, Lozan'da kaldırılmış olan ve geçmişte Türkiye'nin başını çok ağrıtmış kapitülasyonlar sorununun bir şekilde devamı gibi algılayarak; Türkiye'nin konunun takipçisi olmasını ve Lahey Uluslararası Adalet Divanı'na götürmesini; kendisinin de gönüllü olarak orada Türk tezini savunmasını önermiştir. Bu öneriyi Türkiye'nin yanı sıra, Fransa da benimsemiştir. Böylece, Mahmut Esat Bozkurt, Uluslararası Adalet Divanı'nda, büyük bir başarıyla Türk tezini savunmuş; karşısında ise, Fransa adına savunma yapan ünlü hukukçu Prof. Dr. Baduvan yer almıştır. 7 Eylül 1927'deki kararla, davayı oy çokluğu ile Türkiye kazanmıştır.

Prof. Dr. Durmuş Tezcan; kapitülasyonlar rejiminden sonra, artık Batılı yasalara sahip olan Türkiye'nin, yalnızca kendi ülkesinde suç işleyen vatandaş ve yabancıları değil, yurtdışında bir Türk vatandaşına karşı suç işleyen yabancıya karşı da yargılama yetkisine sahip olduğunu, Mahmut Esat Bozkurt'un uluslararası mahkemede kabul ettirdiğini belirtmiştir. Soyadı yasasından sonra, Atatürk'ün Mahmut Esat Bey'e "Ateştenadam" soyadını vermek istemesi üzerine, o, bu olayın anısına "Bozkurt" soyadını almak istemiş ve Atatürk de bu isteği pek olumlu bulmuştur.

Boğaziçi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Suna Kili; "Mahmut Esat Bozkurt: Hukuk Devrimi ve Çağdaşlaşma" adlı bildirisiyle, Mahmut Esat Bozkurt'un bir başka yönüne ilgileri çekmiştir: Çağdaşlaşma boyutundan, Türk Devrimi'nin önemli niteliklerinden birisi, hukuk alanındaki devrim olduğuna göre; bu süreçte Mahmut Esat Bozkurt'un işlevsel rolü nedir?.. Prof. Kili'nin özenle vurguladığı gibi; Türk Devrimi, toplum ve devlet yönetiminde dinsel kurallar, bu kurallardan kaynaklanan yasaları, gelenekleri, düzenlemeleri, bunların oluşturduğu düzeni iten, ortadan kaldıran, onun yerine Batıda gelişen pozitif düşünceyi, bilime, insan onuruna dayalı yaşam biçimini, bunun gereği olan yasaları belirleyen, devlet ve toplum yapısını bu gelenekler doğrultusunda gerçekleştirmeyi amaçlayan bir devrimdir. Bu köklü değişim, yenileşme çabası içinde, Atatürk ile birlikte Mahmut Esat Bozkurt'un öncülük ettiği Hukuk Devrimi'nin çok önemli bir yeri ve işlevi olduğuna değinen Prof. Dr. Suna Kili, hukuk devriminin, devrim olgusu içindeki rolüne değinerek, konuyu irdelemiştir. Hiç kuşkusuz bu yapılırken, Atatürk'ün çevresinde nitelikli bir kadro yer almıştır. Ulusçu ve ulusçu olduğu kadar da devrimci bir kişiliği olan Mahmut Esat Bozkurt'u, bu ilerici kadronun örnek bir insanı olarak değerlendiren Kili, bildirisini şu öneriyle bitirmiştir: "Tüm ilerici atılımların düşmanları olduğu gibi... Atatürk'ün başlattığı ve Mahmut Esat Bozkurt gibi aydınlarla yürüttüğü çağdaşlaşmayı yolundan çevirmek, yozlaştırmak isteyenler çıkmıştır, çıkacaktır. Yüksünmeyelim; bir koşulla: Tüm Atatürkçüler, Mustafa Kemal gibi, onun ilerici kadrosunun aydın insanı Mahmut Esat Bozkurt gibi ulusçu, usçu, bilinçli, dirençli ve uyanık olmalı; Türk Devrimi'nin gereklerine, kişiliklerini, kişisel çıkarlarını düşünmeden uyma, gereğini yapma görevinden kaçınmamalıdırlar".

Mahmut Esat Bozkurt'un öğrencilerinden, İzmir Barosu Eski Başkanı Avukat Necdet Öklem de, sempozyuma "Anılarla Mahmut Esat Bozkurt" adlı konuşmasıyla katılmıştır. O'nun üniversitedeki hocalık özelliklerini dile getiren Öklem, akıcı konuşmasıyla dinleyicileri oldukça etkilemiştir. Bozkurt'u hocalık yıllarından çok önce, bakanlık yaptığı dönemlerde, Mustafa Necati, Vasıf Çınar, Şükrü Saraçoğlu gibi isimlerle birlikte sıkça duyduğuna değinen konuşmacı; ilk kez, İstanbul Hukuk Fakültesi'nde, o zamanlar Zeynep Hanım Konağı adlı binada ders verirken tanıdığını, dersi anlatışındaki heyecandan, derin tarih ve hukuk bilgisinden çok etkilendiğini dile getirmiştir. 21 Aralık 1943'teki ölümüne kadar olan tanışıklığına ilişkin, Bozkurt'un yaşamından değişik anıları aktaran Öklem, o dönemde onu tanıyan gençliğin, ne ölçüde etkilenmiş olduğunu cenazesindeki izdiham örneğiyle vurgulamıştır.

Bozkurt'un kızı Gün Bozkurt Tekant, sempozyumun son konuşmacısıydı. "Babam Mahmut Esat Bozkurt" adlı konuşmasında Tekant, babasının bir aile reisi olarak, kişisel özelliklerini dile getirmiştir. Yoğun okuma tutkusundan, şiire ve edebiyatın diğer dallarına olan büyük ilgisine, toprağa, Türk İnsanına ve özellikle de Türk Gençliği'ne olan düşkünlüğüne değinen konuşmacı, tanık olduğu kimi anıları dinleyenlere aktarmıştır.

Sempozyumda, tartışmalar bölümünde dile getirilen orijinal görüşler de özellikle belirtilmeye değer. Bu yazıda kısaca değinilen bildirilerin ve bildiriler üzerindeki tartışma ve katkıların bir kitap biçiminde basılması yararlı olacak.

Hiç kuşku yok ki, bu tür bilimsel toplantıların çoğalarak sürmesi, Türk kültür yaşamına daha nice sıcaklıklar ve güzellikler katacaktır! ■

YUNANİSTAN'DA TÜRK KAHVESİ

HERKÜL MİLLAS

Halkbilim ulusal devletlerle birlikte gelişti. Ulusların tarihin derinliklerine uzandığı varsayılan kökenlerini ya da hiç olmazsa yakın geçmişteki değişmez özelliklerini ortaya çıkarma kaygısı ile başlatılan girişimlerle, halkbilimciler, tabiatından dolayı, genel olarak ulusların hoşa giden yanlarını keşfetmişlerdir (bir görüşe göre icat etmişlerdir). Yunanistan'da güçlü bir halkbilimcilik, genellikle olduğu gibi resmî bir destekle, bu yolda yıllarca ürün vermiştir. Bu genel gidişle uyum sağlayamayan ve hoşa gideni değil de, halkın belki saklanmak, görmezlikten gelinmek, rötuş edilmek istenen yanlarını da ortaya koyanlar olmuştur. Yunanistan'da Elias Petropoulos, ulusun resmî (ve yalnız kıvanç veren) imajıyla yetinmeyerek, herhalde halkı tuhaflıkları ve yetersizlikleriyle de sevdiğinden, başka bir halkbilimcilik anlayışı ve türü izlemiştir. Gerçeğin bütünü deyin buna isterseniz.*

Petropoulos Yunanistan'da hem sevilen hem de yıldırımları üzerine çeken bir yazardır. Alışılmamış konuları bir sanatçı duyarlılığı ve bir toplumbilimci tarafsızlığı ile ele alan yazar, şimdiye dek rebetiko müzik dünyası, eşcinsellerin dili üstüne bir sözlük, hapishanelerdeki adabı muaşeret, karagöz oyunu ve dünyası, hırsızlıkların yaşamı gibi konuları işlemiş ve bu konularla ilgili kitaplar yayımlamıştır. Demokrasinin koşullu uygulandığı geçmiş dönemlerde kaleme aldığı kimi kitapları yüzünden aydın olma diyetini de aylarca hapis yatarak ödemiştir yazar.

Yunanistan'da Türk Kahvesi (Grammata Yayınları, Atina 1980, ikinci baskı) adlı 90 sayfayı geçmeyen kitapçık da, yalnız bir konuyu incelemekle kalmamakta, konuya alışılmışın dışında, toplumun bilinmeyen yüzlerce ve önemsiz gibi görünen ayrıntının içinden bizler için canlı mı canlı, şaşırtıcı ve sevecen, çarpıcı ve düşündürücü, çelişkili ve acılı bir toplum sunmaktadır.

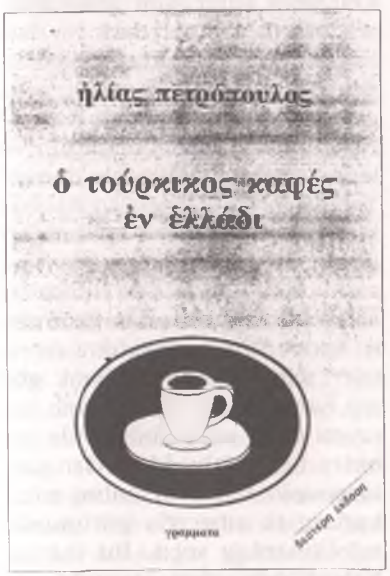

Türk Kahvesi adlı kitabın kapağı (solda) ve Abidin Dino'nun kitabın ikinci basımı için özel olarak hazırladığı eskiz

Hemen ikinci paragrafta okuduğumuz, "Çağdaş Yunanlılar'ın babaları sayılması gereken Türkler'in miras olarak bize bıraktıkları bir sürü iyi ve kötü şeyin arasında kahve de vardır" cümlesi, uluslar arasındaki benzerlikleri yadsıyan ve farklılıkları abartan ulusçu ideolojiye bir meydan okuma gibidir.

Sonra sayfaların içinden kahvenin dünyası canlanıyor. Kahvenin etimolojisi, Türk kahvesinin son yıllara dek Yunanistan'da elliye yakın farklı pişirme biçimleri ya da reçeteleri, kahvehanelerdeki âletler, usüller, çalışanların alışkanlıkları, Atina'nın, Selânik'in vb. ünlü kahvehaneleri, kahvehane türleri ve onlarla ilişkili yaşam, müşterilerin türleri, sınıfsal kökenleri ve kaprisleri, kahve falı ve bu falla ilgili merasimler ve inançlar, kahvenin yakın komşuları olan nargile, tavla, lokumlarla ilgili bilgiler.

Bütün bunlar yakın tarihle iç içe verilmektedir. Toplumsal gelişmelerle gelişiyor ve değişiyor kahve içme yöntemleri. Hükûmetler gelip geçiyor ve kahvehaneler, alışkanlıklar değişiyor. Yazarın yaşamış olduğu, duyduğu ve Yunan edebiyatında yer almış olan kahve ile ilgili öyküler sergileniyor. Kaybolmakta olan bir miras, Türk kahvesi, artık Batı'dan gelen etkilerle cafe-au-lait gibi bir şey olu-

yor; kimileri ona Yunan kahvesi demeye başlıyor.

Kahve, bir dönemin simgesidir diyesin gelir. Rebetiko ile, sıradan insanların ufukta dönülecek bir köşeyi henüz göremedikleri yıllarla, genelde zenginle yoksulların ancak gittikleri büyük ve minik mahalle ya da (esrarın da bulunabileceği) salaş kahvehanelerine göre ayırtedildiği zamanla ilgili gibi. Hapishanede kahve merasimi nasıldı, evde nasıl pişirilirdi, misafir nereye oturtulurdu, ikram sırasında ne denirdi, bunları öğreniyoruz. Yaşlı olanlarımız unuttuklarımızı da anımsayabiliriz. Romantizm ya da ucuz ve moda olan özlem yok bu kitapta. Tam tersine alışılmışla alay var; ve küçük burjuva/köylü ahlâkına ve dar kafalılığına doğrudan bir karşı çıkma: "Hiç bir zaman anlamadım neden böyle traş ettiler Akropol'ü - itler! - camiyi, kuleyi ve hamamı yıkarak".

Kitabın sonunda kırk sayfa boyunca kahve ve kahvehaneyle ilgili seksen kartpostal ve fotoğraf yer alıyor. Geçen yüzyıllardan günümüze, Mağrip'ten İstanbul'a, Araplar, Türkler, Rumlar; sarıklısı, feslisi, hasır şapkalısı; hamalı, saraylısı; şadırvanlı kahvede, toprak kaldırımda; nargilelerle, çubukların ucunda sigaralarını tüttürerek kahve içiyorlar.

E. Petropoulos farklı görüşlere karşı, Balkanlar'a kıyasla, ürkekliği daha az, hoşgörüsü daha bol olan Paris'te yaşamaktadır. Abidin Dino ile arkadaştılar. Kitabın ikinci baskısı için Abidin kahve sunan bir Türk kızı (ya da belki sadece bir kız) çizmişti. Altına da Latin harfleriyle Vari-gliko-Anatolitiko diye yazmış, yani bir kahve "reçete"si: Anadolu işi, çok şekerli gibi bir şey. Bu kitap Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde Çağdaş Yunanca çeviri dersinde Türkçe'ye kazandırıldı. Dileriz yayımlanır da. ■

* Elias Petropoulos Türkiye okuyucularına yabancı değildir. Selçuk Uzun Cumhuriyet Gazetesi'nde "Rebetoloji ya da Ege Blues" başlıklı yazı dizisiyle onun rebetiko şarkıları ve kültürü ile ilgili görkemli çalışmasından örnekler vermiştir. (25-28/8/1993).

SABETAYCILIK VE YAHUDİLİK

ILGAZ ZORLU

Onyedinci yüzyılda Osmanlı Toprakları'nda doğan ve günümüzde hâlâ dünyanın belli başlı merkezlerinde devam eden Sabetaycılık üzerine yazılan tüm metinlerde sürekli bu hareketin Yahudi diniyle paralelliği üzerinde durulmuştur. Türk yazarları genellikle Sabetaycılığı "Gizli Yahudilik" olarak tanımlamaktadırlar. Özellikle radikal İslamcı çizgiyi benimseyen yazarlar Sabetaycılık, masonluk ve Yahudilik birlikteliğinden hareketle bu üçlünün Türkiye üzerindeki hayalî etkilerinden bahsetmektedirler. Bu yazıda Sabetaycılığın Yahudilik dini açısından durumu incelenmeye çalışılmıştır.

Yahudilik bu dindeki inanca göre 5800 yıllık bir geçmişe dayanmaktadır.[1] Dindeki kurumsal yapı Musa'nın ortaya çıkmasıyla başlar. O'nun Sina Dağı'nda Tanrı ile yaptığı konuşmayla birlikte İsrail Ulusu 10 Emir sembolizmiyle bir inanç sistemine kavuşmuştur. Bu sistemin temelini oluşturan kutsal metin Torah[2] ulusun ilk kutsal kitabıdır. İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkarak ikinci tapınağın yıkılışına kadar geçen sürede yaşadıkları bölge de Filistin topraklarıdır. Ancak Romalıların tapınağı yok edişinin ardından[3] İsrail kavmi dünya üzerine dağılmıştır. Genellikle bu göç esnasında kuzeye giden ve Doğu Avrupa, Rusya, Ukrayna civarında yaşayan Yahudilere Aşkenaz[4], güneye, Akdeniz ve çevresine dağılan Yahudilere de Sefarad isimleri verilmiştir. Bunların dışında Yemen, Fas, Tunus bölgelerinde yaşayan ancak Aşkenaz olmayan Yahudiler de Sefarad olarak tanımlanmaktadır. Her grubun okuduğu günlük dualarda ana tema kaybedilen vatana tekrar geri dönmenin gerçekleşme arzusudur. Bu yüzden Yahudilik daima İsrailoğulları'nı dünya üzerinde yaşadıkları zulümlerden kurtararak ana vatanları İsrail'e götürecek bir kurtarıcı Mesih fikrini taşımaktadır. İnanca göre -Mesih'e olan iman Yahudiliğin temel inançlarından biridir - Davut Peygamber soyundan gelecek bir kurtarıcı dağılmış oniki Yahudi kabilesiyle beraber kaybolan onüçüncü Yahudi kabilesinin bireylerini toplayarak İsrail'e geri götürecek ve orada büyük İsrail Krallığı'nı kuracaktır.

Onyedinci yüzyılda yaşayan Sabetay Sevi Yahudilerin beklediği mesih olduğunu ve İsrail Krallığı'nı kuracağını iddia ederek ortaya çıkan İzmirli bir hahamdı. Bu amaçla Ortadoğu'daki pek çok dinî merkezi gezdi, peygamberi olarak ilân ettiği Gazzeli Natan Levi'yle beraber düşüncelerini yaydı. Felsefesinin temeli Yahudi mistik kitabı olan Kabbala'nın ve onun temel kitabı olan Zohar'ın[5] yorumlarına dayanmaktaydı. Kabbala'yı herkesin anlayabileceği bir şekle getirmişti. Ancak Sevi'yi kendi dinî otoriteleri için bir tehlike olarak gören hahamlar, O'nu Osmanlı sarayına ihbar ettiler, böylelikle Sabetay Sevi Yahudileri Osmanlı idaresinin olası bir zulmünden kurtarmak amacıyla görünürde müslümanlığı seçti. Bu durum Yahudi cemaatleri arasında şok etkisi yaptı, kısa süre içinde tüm Yahudi dünyası O'na ve öğretisi-

ne karşı cephe aldı. Ancak ikiyüz ailelik bir grup Sevi'ye inançla bağlandı, Selânik şehrinde 1924 yılına kadar varlığını sürdürdü, bugün de gizli olarak müslüman görüntüsü altında hâlâ inançlarını sürdüren bir grup Sabetaycı Türkiye, Yemen, Avrupa ve Amerika'da yaşamaktadır. Sabetay'ın ana hedefi dışarıda müslüman gibi görünen ancak kendi aralarında Yahudi dinî ritüellerini uygulayan -ancak burada ortodoks Yahudilikle çok temel farklar mevcuttur- bir cemaat oluşturmaktı. Çünkü O bu cemaatin varlığını Tora'ya dayandırmaktaydı ve bu cemaatin gerçek Yahudiliği temsil edeceğine inanıyordu.

Yazar, İsrail Arşivinde Sabetay Sevi'nin elyazısıyla bir mektubunu incelerken

Sabetaycılığın onyedinci yüzyılda ortodoks Yahudilikten ayrılarak mistik bir dinî yol görünümü almasıyla birlikte Yahudi cemaatlerinin tepkileri somutlaşmıştır. Bu tepkiler iki yönlü olmuştur. Din adamları genellikle Sabetaycıları Yahudilikten çıkmış olarak gördüler ve Yahudilerin bu kişilerle görüşmeleri birtakım dinî kararlarla yasaklanmaya çalışıldı. Fakat ikinci yönde hareket eden Yahudiler her zaman ticaret, siyaset ve dinsel yorumlar yoluyla ilişkileri muhafaza etmişlerdir. Zaten aynı kültürel evreni paylaşan insanların bu yasalarla sınırlandırılamayacakları da açıktı.

Sevi'nin emriyle Selânik'e yerleşen Sabetaycılar ondokuzuncu yüzyıla kadarki tarihsel süreçte yaşanan birtakım olaylarla üç gruba ayrılmışlardır. Yahudiler genellikle bu alt grupların hiçbirini dinî yönden kabul etmemekle beraber yine de ticarî, siyasî ve dinsel ilişkileri sürdürüyorlardı, bugün hâlâ yaşayan bazı kişilerden alınan bilgilere göre Sabetaycıların hukukî ve bazı dinî sorunlarda Yahudi cemaatiyle ilişkilerde bulunduğu söylenmektedir. Özellikle Kabbala tartışmaları iki grubu bir araya getiren en önemli etmendi. Burada Yahudi cemaatinin -hahamlar dışındaki- tepkilerini biraz daha açmakta yararlar var; her ne kadar aforoz yoluyla ortodoks Yahudiliğin dışına atılmışlarsa da Sabetaycılar Sefarad kültür evrenine olan bağlılıklarını büyük değişimler yaşadıkları ondokuzuncu yüzyıl ortalarına dek sürdürmüşlerdir. Günlük lisanda -ve zaman zaman dualarında da- Judeo İspanyol'u kullandılar. Yemeklerinden, gündelik yaşamın diğer tüm kurumlarına kadar Yahudi gelenekleri özenle korunmuştur. Kaldı ki ticaret -ve çok daha sonraları küçük sînai hareketlerde- beraber ekonomik alanda da Yahudilerle temaslarda bulundular. Her ne kadar açıkça belirtilmese de Yahudiler Sabetaycıları kendilerinden değilmiş gibi kabul etmediler, ancak yine de dinsel alandaki hoşgörüsüzlük burada da ister istemez tepkiler yaratıyordu. Tüm bunların bir uzantısı olarak yirminci yüzyılda da modern Türkiye'nin kent merkezlerinde -özellikle İstanbul'da- Yahudi çocuklarının Sabetaycı eğitim kurumlarında öğrenim görmeleri, iki cemaat arasında yaşanan karma evlilikler, ticaret ortaklıklarının kurulabilmesinin kökeninde hep bu gizli kabullenme yatmaktadır.

Ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Selânik şehri ekonomik ve siyasî konumu itibariyle imparatorluk içinde giderek artan bir öneme sahip olmuştur. İstanbul'a uzak oluşu, Avrupa kentleriyle yakın irtibatı, ulaşım kolaylıkları ekonomik açıdan kentin gelişmesini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda düşünsel alanda da ilerlemelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ticarî faaliyetlerin genişlemesi burada yaşayan Sabetaycı cemaatlerin de önem kazanması sonucunu doğuruyordu. Cemaat üyeleri -ki özellikle nüfusça en büyük grubu oluşturan Kapancılar- tekstil sanayiinin kurucuları arasında yer aldılar. Cemaat içi yardımlaşma daha da büyümelerine yol açtı. İşte bu sırada Osmanlı Sarayı'nda önemini yitiren Yahudi cemaatinin Sabetaycılara yaklaşarak menfaat birlikleri oluşturmaya başladıklarını görüyoruz. Nitekim bu dönemde Türkiye'nin kurulan ilk mason localarının merkezinin Selânik olması, bu localardaki üyelerin de çoğunlukla Yahudi ve Sabetaycılardan oluşması bir rastlantı değildir.

1924 mübadelesi sonrasında Türkiye topraklarına gelen Sabetaycılar özellikle İstanbul'da toplanmışlardır. Cemaat yapılarının giderek çözüldüğü bu dönemde[6] önce Selânik ve sonra da İstanbul'da yaşanan Yahudiliğe geri dönüş arzuları reddedilince Sabetaycılar dinî özelliklerini kaybetmeye başladılar. Fakat Türkiye'de bu dönemden başlayarak Sabetaycılık hep Yahudiliğin bir kolu olarak görüldü, nitekim

varlık vergisi sırasında da "D Grubu" adı altında ele alınarak özel tarifelere tabi tutuldular.[7]

1948 yılına kadar İstanbul'da yaşayan Sabetaycı ve Yahudi cemaatleri arasında dinsel ilişkiler mevcut değildi. Bu tarihten sonra İsrail Devleti'nin kuruluşuyla cemaate karşı olan bakış biraz daha değişmiştir. Özellikle İsrail'in Türkiye kökenli ikinci Cumhurbaşkanı olan İzak Ben Zwi bizzat konuyla ilgilenerek Sabetaycılığı incelemiştir.[8] Hatta bazı rivayetlere göre Zwi'nin Sabetaycı dostları da bulunuyordu ve kendisine aile yadigârı kitaplar da verilmişti.[9] Tarihçi Scholem 1960'lı yıllarda bir grup Sabetaycının İsrail'e gelerek Yahudiliğe tekrar döndüklerini belirtmekteyse de bu İsrail hahambaşılığınca yalanlanmaktadır.

Sabetaycılık Yahudilikten kesin çizgilerle ayrılan mistik karakterli dinî bir cemaattir ve bugün dünyanın hiçbir Yahudi cemaatince de Yahudi olarak kabul edilmemektedir. Her ne kadar köken olarak Yahudiliğe dayanmaktaysa da Yahudi dinî otoritelerince "Yahudi tarihinin unutulması gereken bir dönemi" olarak görülmektedir. Bunun çeşitli nedenleri vardır:

Öncelikle klasik Yahudi öğretisi "Kurtarıcı Mesih" doktrini üzerinde yoğunlaşmıştır. Burada mesih Kral David'in soyundan gelecek ve İsrail Devleti'nin gerçek kurucusu olacaktır. Halbuki Sabetaycı öğretide mesih Sabetay Sevi'dir, o ölmemiştir, sadece dünyaya tekrar geri gelmek üzere yok olmuştur. Tekrar geri geldiğindeyse ona inanan kişileri - ki bu yüzden Sabetaycılar kendilerini inananlar olarak tanımlarlar- kuracağı İsrail'e götürecektir.

Diğer bir husus Zohar'a duyulan inançtır.[10] Yahudiler ancak Torah, Talmud ve Mişna okunduktan sonra Zohar'ı ve onunla beraber Kabbala'nın diğer bölümlerini kabul etmektedirler. Halbuki Sabetaycılar için gerçekte var olan ilk kitap Torah olmakla beraber onun gizli anlamlarını bildiren Zohar'dır. Zira Tora'nın varolan iki anlamı olduğuna inanırlar; Görünen (ki buna Bereşit Torası derler) ve Gerçek (buna da Atzilut yani yükseliş Tora'sı derler) anlamları. İşte Zohar Torah'ın gerçek anlamlarını ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla bu da Yahudiliğin temel inancına karşı gelen bir düşüncedir.

Üçüncü bir husus Yahudi dinine dışarıdan alınan kişilerin varlığıdır. Bugün köken itibariyle Yahudilikle hiçbir bağlantısı olmayan bir kişi (kadın veya erkek bu fark etmez) İsrail'de Giyur (din değiştirme)[11] Kibbutzlarında kalarak Yahudi dinine geçebilmektedir. Oysaki Sabetaycılıkta bu olanaksızdır ve ancak Yahudi kökenli bir kişi Sabetay'ı Bet-Din üyelerinin oluruyla cemaate kabul edilebilmektedir[12] fakat Radikal Sabetayistler bunu bile kabul etmemektedirler.

Görülüyor ki Sabetaycılık ve Yahudilik arasında dinî yönden pek çok temel farklar mevcuttur. Bundan dolayı radikal İslamcı yazarların iddia ettikleri gibi "Sabetaycılık" bir Yahudi tarikatı değildir. Nitekim bunun en somut ifadesi şöyle de görülebilir: Dünya Yahudi kültürünün ve mirasının tek temsilcisi olduğunu iddia eden İsrail Devleti'nde Aşkenaz ve Sefarad Hahambaşılıkların varlığının yanında bir Karay Hahambaşılığı da[13] mevcutken Sabetaycı bir dinî organizasyon yoktur. Ayrıca her Aşkenaz, Sefarad ve Karay Yahudisi İsrail Devleti'nin doğal vatandaşı sayılmakla beraber Sabetaycılar için böyle bir olanak yoktur. Dolayısıyla yapılan bilimsel araştırmalarda yöntem olarak Sabetaycılık bir Yahudi mezhebi veya tarikatı olarak incelenirse bunun hatalı sonuçlara yol açacağı açıktır. ■

1 Yahudi takvimine göre 1993 yılı 5753 senesine karşılık gelmektedir.

2 Sina'da Tanrı inanca göre Musa'ya beş kitap indirmiştir. Bunların hepsine birden Torah denir ki yazılı Tevrat'ı oluştururlar. Bir de bu bölümleri açıklayan Şifahi Bölüm vardır. İşte bu iki bölüme birden Tanah denir.

3 İsrailoğulları'nı bir arada tutan en önemli unsur sözü geçen tapınaktan bugüne dek kalan bir parçadır: "Ağlama Duvarı".

4 Arthur Koestler Hazar kıyılarında yaşayan ve daha sonra Aşkenaz Yahudileri'ni oluşturan bu kabilelerin aslında Türk asıllı olduklarını 13. Kabile adlı eserinde iddia etmişti.

5 Yazılı Kabbala'nın iki ana kitabı vardır, Sefer Ha Zohar (İhtişamın Kitabı) ve Sefer Ha Yetzirah (Yaratılışın Kitabı).

6 Karakaşzade Mehmet Rüştü olayı ile yaşanan korku Türk toplumu ile asimilasyon düşüncesini de hızlandırmıştır.

7 "Varlık Vergisi Faciası" adlı kitabında Ökte bu konuda ayrıntılı bilgiler vermektedir. O dönemin deftardarlık arşivleri yandığından bu kitap dışında elde somut kaynaklar mevcut değildir.

8 Kendisi de bir yazar olan Zwi Fransızca yazdığı "Dağınık Aşiretler" adlı kitabında konuyu ele almıştır.

9 Nitekim bugün İsrail'de bulunan Sabetaycılara ait bazı dokümanların bu yıllarda Türkiye'den toplandığı bilinmektedir. İsrailli tarihçi Scholem bu konuyu ayrıntılarıyla inceleyen yazılar yazmıştır.

10 Yazılı Kabbala'nın en önemli kitabı olan Zohar Torah'da yazılı olan "gizli sırları" harflere sayı değeri vererek açıklamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla farklı yorumlar yapan Yahudi mistik grupları arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktadır.

11 Yahudilik her ne kadar İsrailoğulları'na inen bir din olarak bilinse de bugün için İsrail'de varlığını sürdüren Giyur (İng. konvertion) Kibbutzları vasıtasıyla Yahudilikle hiçbir kan bağı olmayan kişiler bu dine kabul edilmektedir. Hahambaşılıklar buna dayanak olaraksa Musa'nın Mısır'dan çıkarken farklı toplumları da cemaatine kabul etmesini göstermektedir.

12 Geçmişte örnekleri görüldüğü üzere Sabetaycı bir kişiyle evlenen bir Yahudi bu cemaatin Bet Din (Dinî Konsey)'inde uygun görülürse Sabetayist olabiliyordu. Ancak genelde radikaller buna karşı çıkmışlardır.

13 Karaylar ortodoks Yahudilikten farklı olarak yalnızca Tanah'ı Kutsal Metin olarak kabul etmektedirler. İsrail'de özellikle Ramle'de yaşamaktadırlar

AMSTERDAM'DA BAKÛ SEMPOZYUMU

METE TUNÇAY

4 Şubat 1994 Cuma günü, Hollanda'daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün Türkiye Bölümünce düzenlenen (TÜSTAV'dan Nabi Yağcı'nın da geldiği) bir toplantıya katıldım. Konu, 1920 Eylülünün ilk haftasında Bakû'da yapılan Doğu Halkları Kurultayı idi. Üç tane belgesel film gösterildi ve üç bildiri sunuldu. Filmleri Azerbaycan Bilimler Akademisi'nden baş ilmî işçi (ilimler namzedi=kandidat, yani bizdeki doçentliğe karşılık tuttukları küçük doktora derecesi sahibi) Bayan Solmaz Rüstemova Tovhidî getirmişti. (Tarih Vakfı için bunların video-kaset kopyalarını istedim; ama henüz gerekli izinler alınamadığı için USTE'ye bile vermiyorlar!) Asıl konuyla ilgili olan dokümanter, Komintern'in çektirdiği 50 dakikalık (elbette sessiz) Kurultay filmiydi.

Uzun uzadıya, Komintern'in ileri gelenlerinin (Zinovyev, Radek, Stasova, Pavloviç, Quelch, John Reed, Bela Kun vb.) Moskova'dan trenle gelişleri, birçok Kafkas istasyonunda durup nutuklar söylemeleri gösteriliyor. Opera binasında toplanan Kurultay'dan da bir hayli iç çekim yapılmış. Özellikle Başkanlık Divanı üyeleri, söylevciler ve çevirmenler. (Kare kare inceleyebilsek, belki bizim delegelerin kimilerini de teşhis ederdik).

Meğer, Şevket Süreyya Aydemir merhumun *Suyu Arayan Adam* otobiyografisinde anlattığı sahnelerin eksiği var, fazlası yokmuş. ("Havada savrulan ve birbirleriyle çarpışan kılıç, hançer sesleriyle yalnız salon değil, bütün gök kubbe inliyor gibiydi.") Gerçekten, birçoğu kafasında kalpak ve papak taşıyan adamlar, kılıç ve palalarını kaldırıp sallamakla yetinmiyorlar, yer yer tabancalarını da çekip tavana ateş ediyorlar.

Kurultay sırasında Bakû sokaklarındaki gösteri ve geçit resimleri; çeşitli Müslüman etnik gruplar, halk oyunları (bizim herhalde yanlış olarak Kazaska dediğimiz Lezginka) vb. Bir ara Enver Paşa'nın arkadaşlarıyla birlikte trenden inişi; istasyonda onu karşılayan Dr. İbrahim Tali (Öngören); paşanın vagon merdivenlerinde kameraya poz verişi.

Sonra uzun bir süre, Bakû petrolleri. (Zahir, tasarlanan dünya devrimi için, Azerî "kara altı"nın yeterli bir maddî destek sağlayabileceği imâ ediliyor. Bakû Kurultayı sırasında, Ermenistan ve Gürcistan bile henüz Sovyetleştirilmemişti; Daşnak ve Menşevik hükûmetler hâlâ iktidardaydı.)

Kurultay bitince de, Komintern heyetinin trenle Moskova'ya dönerken karşılaştıkları güçlükler: Beyaz karşı-devrimciler bir önceki katarı devirmişler, onun yanından geçmek için yeni bir hat döşenmesi, yine duraklarda nutuklar vb.

Solmaz hanım, bu filmin ardalanını anlatan bir bildiri okudu. Birkaç yıl önce, parti arşivlerinden yararlanılarak, Kurultay hakkında iki ciltlik geniş bir derleme yayına hazırlanmış, ama basılamamış. Anlaşılan, bu kitap olayı salt olumlu yanlarıyla yansıtıyormuş. Rüstemova ise, arşivlerde bu vakte kadar gizli tutulan belgeleri incelemekteymiş. Örneğin, Kurultay'da oluşturulan ve bir yıl kadar çalışan Propaganda ve Eylem Kurulu'nun ("Tebligat ve Faaliyet Şûrası") tek tek doğu ülkelerinde nelerin iyi gitmediğini yansıtan raporları varmış.

Öğleden sonraki oturumda, Amerikalı John Riddell konuştu. Pathfinder Press adlı Troçkist yayınevi, birkaç yıldır "Lenin zamanında Komintern" diye bir dizi yayınlıyor. (2. Komintern Kongresiyle ilgili ciltleri, ben *Tarih ve Toplum*'un 117'inci sayısında - Eylül 1993- tanıtmıştım.) Aynı dizide, geçen yıl *To See the Dawn* (Şafağı Görmek) başlığıyla, Bakû Kurultayı tutanaklarının ve ilgili belgelerinin notlanmış olarak İngilizce çevirileri çıktı. Riddell, bu yapıtın editörü. O da, Kurultay'da dile getirilen görüşleri berrak bir biçimde aktardıktan sonra, dünya devrimi idealinden gerilenmesini Stalin'e yükledi.

Daha sonra, yine Solmaz hanımın getirdiği, biri 1930'da öteki 1950'de çekilmiş iki propaganda belgeseli seyrettik: Stalin döneminde Azerbaycan. (Sonuncu film sesliydi - Rusça sözlü!)

En son ben konuştum. "Birinci" Doğu Halkları Kurultayı'nın niçin arkasının gelmediğini, "İkinci"sinin yapılamadığını çözümlemeye çalıştım. Bunun bir nedeni, Kızılordu'nun batıda, Polonya karşısında başarısızlığa uğraması ve Sovyet hükûmetinin uzayan iç savaşın yaralarını bir an önce sarmak için İngiltere'yle anlaşmaya hazırlanması

idiyse, bir nedeni de Doğu Halkları arasında en kritik bir konumda olan Türkiye'deki işlerin, Komintern'in umduğu yönde gitmemesi olduğunu söyledim. Kurultaya katılan Türklerden kimliklerini bildiğimiz otuz küsur delegeyi sınıflandırmaya çalıştım.

Arşiv kayıtlarından yararlanan Pathfinder basımı çıkıncaya değin, elimizdeki Rusça ve Fransızca zabıtlarda Kurultaya 1891 kişinin katıldığı belirtiliyor ve bunlardan 1275'inin milliyet dağılımı veriliyordu: 235 Türk. (Ben, kitabımda bu sayının büyüklüğünden kuşkulanmış, acaba Azerîler de dahil mi diye sormuştum. Değilmiş!) Yeni rakamlar, toplamı 2050'ye çıkarıyor, Türkleri de 273 kişi diye gösteriyor. Fakat "(özgün) memleketi" (doğum yeri mi?) Türkiye olanlar sadece 105 kişi. Kurultay sona erdikten bir gün sonra, 10 Eylülde toplanan TKP kuruluş kongresine ise, partili ve partisiz 74 kişinin katıldığını biliyoruz.

Kurultay'daki Türklerden partili olanların bir kısmı, M. Suphi'yle birlikte zaten oradaydılar. Bir kısmı, İstanbul'dan gönderilmişlerdi: Ethem Nejat, M. Nermi, Nüzhet Sabit, (Arap) İsmail Hakkı, kızkardeşi Naciye hanım. Enver Paşa ve öteki İttihatçılar, İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı'nı temsil ediyorlardı. Paşanın kendisi kuzey Afrika delegesiydi. (Belki bu nedenle, Türklerin istatistiğine bile dahil edilmemişlerdir. Şevket Süreyya Şeki/Nuha'dan Azerî delegesi olarak gelmişti.) Türklerin büyük çoğunluğunun vatana dönmek için sabırsızlanan savaş esirleri olduğu düşünülebilir. Bir de, Anadolu'dan görevlendirilenler vardı. Bunların başında, Mustafa Kemal Paşa'nın yolladığı Dr. İbrahim Tâli geliyordu (Cebesoy, Moskova Hatıraları'nda ona verilen talimatı aktarır). Karabekir de, Trabzon ve Erzurum'dan güvendiği delegeler göndermişti. (Bunlardan biri olan Dr. Salim Cimilli'nin anıları, Süreyya Şehidoğlu'nun Eylül 1920 - Bakû Kurultayı kitabındadır.)

Kurultay'da Türk komünistleri ön plânda değildir. Daha ziyade, Doğu'nun ulusal kurtuluş hareketleri tartışılmıştır. Ben, esas itibarıyla Ankara temsilcilerinin Londra Konferansı'na davet edilmesine bağladığım bir dizi olaya değindim: Kuvayı Seyyare'nin tasfiyesi, resmî TKF'nin kapatılması, T. Halk İştirakiyun Fırkası'nın İstiklâl Mahkemesince kovuşturulması ve Suphi'lerin öldürülmesi. Bu cinayetin Ankara'ca düzenlenmiş olmadığına inanıyorum, ama sonuç değişmiyor. Önemli olan, Sovyetlerin kendi ulusal çıkarları için oportünistçe davranmalarıdır. Gerçekten, Suphi'lerin katlinden bir buçuk ay sonra 16 Mart 1921'de Moskova Dostluk Antlaşmasını imzalamışlar ve kendi ülkelerinde Türkiye'ye yönelik yıkıcı etkinliklere izin vermeme yükümlülüğüne girmişlerdi. Ve bu karar alındığında yönetim Stalin'in değil, Lenin ve Troçki'nin sorumluluğundaydı. ■

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

- MURAT BELGE
  İSTANBUL GEZİ REHBERİ 2. BASKI
  Kendine has üslubuyla yazdığı bu kitapta Murat Belge İstanbul'u sokak sokak gezdiriyor, anlatıyor ve yorumluyor. Her bölümde yer alan harita ve krokileriyle İstanbul'u sevenlerin, gezmek ve öğrenmek isteyenlerin el kitabı.

- SURAIYA FAROQHI
  OSMANLI'DA KENTLER VE KENTLİLER
  Siyasal tarihin ötesinde toplumsal alana açılan bu temel kitap kent mekânının bireyle bütünleşmesini yansıtıyor. Neyyir Kalaycıoğlu'nun dilimize kazandırdığı bu inceleme, kentler ve kentlilerin tarihiyle ilgilenenler için önemli bir kaynak olacak.

- HAGOP MINTZURI
  İSTANBUL ANILARI (1896-1907)
  1886-1978 yılları arasında yaşamış olan Ermeni yazar Mıntzuri'nin çocukluk anılarında Beşiktaş esnafı, dilenciler, Tibetli doktorlar, mahalle köpekleri, tramvaylar, Ermeniler, Arnavutlar, Araplar ve Kürtleri okuyacaksınız. Döneme ait ilginç fotoğraflar Abdullah Biraderler, Sebah ve Joaillier, Berggren'den.

- ÇAĞLAR KEYDER
  DÜNYA EKONOMİSİ İÇİNDE TÜRKİYE (1923-1929) 2. BASKI
  Yurt Yayınları'ndan 1982'de çıkıp mevcudu tükenen ve şimdi yeniden basılan bu kitap ülke ekonomilerinin dünya sistemi ile eklemlenmesi sorununu irdelerken, 1923-1929 yılları arasında Türkiye'de ekonominin yapılanmasını titizlikle inceliyor.

- KORKUT BORATAV, ERGUN TÜRKCAN, (Editörler)
  TÜRKİYE'DE SANAYİNİN YENİ BOYUTLARI VE KİTLER 2. BASKI
  Değişen dünya koşulları Türkiye'de sanayileşme tartışmalarını gündem dışı bıraktı mı? KİT'lerin özelleştirilerek tasfiyesi, çağın gereği midir? On iki seçkin iktisatçı, bu sorulara olumsuz cevap veriyorlar. İktisat Politikası Seçenekleri dizisinin ilk kitabı.

- İZZETTİN ÖNDER, OKTAR TÜREL, NAZIM EKİNCİ, CEM SOMEL
  TÜRKİYE'DE KAMU MALİYESİ FİNANSAL YAPI VE POLİTİKALAR
  İktisat Politikası Seçenekleri dizisinin ikinci kitabı. Son yıllarda Türkiye ekonomisinde kamu açıkları, kamu maliyesindeki tıkanmayı yansıtıyor; bir mali reformu gündeme getiriyor. Peki gündemde ne gibi çözümler var? Dört seçkin iktisatçı bu sorunları tartışıyor.

- **OSMAN HAMDİ BEY VE DÖNEMİ**
  Aralık 1992'de yapılan aynı adlı sempozyum bildirilerini kapsayan kitap, simgesi Osman Hamdi Bey olan Batılılaşma dönemini, toplum, sanat, mimari, arkeoloji ve kültür mirası açısından irdeliyor, özgün çalışmalarla bu döneme ışık tutuyor.

YENİ ÇIKTI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Tel. (212) 227 37 33

GENEL DAĞITIM
Kavram Ajans, Başkurt S. 41/2 Cihangir-İstanbul
Tel. (212) 244 02 85

MASON GÖZÜYLE SOSYALİZM

ÇEVRİMYAZI
MUSTAFA ŞAHİN

Muhter Sebat Mah*nde 27 Şubat sene 1918 tarihinde Bir*lerden biri tarafından "Sosyalizm" hakkında verilen konferanstır.

Üs* Muhter* Az* bir Bir*!

Âlem-i haricîden şu nur-ı irfan Mah*ne duhulümün bu gece 2. haftası tamam oluyor. Daha usul ve merasimiyle ünsiyet peyda etmeden, hatta böyle ayda bir musahabe verilmekte olduğundan da bî-haberken Muhter* Ka* Bir*mizin bir teklifi karşısında bulundum; benden bir musahabe isteniyordu. Bunu cemiyet-i muhteremenin benden istediği bir hizmet şeklinde telakki ettiğim için kabulünde tereddüt etmedim. İki hafta evvel şurada gözlerim bağlı olduğu halde sorulan suallere nasıl tereddütsüz cevap vermiş idiysem şimdi de intihabı kendi reyime bırakılmış bir suale cevap vermek kabilinden olarak Muhter* Ka* Bir*mizin hakkında biraz da iltifatı tazammun eden teklifini öylece kabul etmekliğim tabiîydi. Yalnız musahabeden maksat istifadeli ve hoşça bir vakit geçirmekse bunu kabul etmek ağır bir mesuliyeti yüklenmektir. Çünkü musahabemin sıkıntılı /4/ olması mümkün olduğu gibi şüphesiz bir mümtaziyeti haiz olan Muhter* bir Bİr* için istifadeli olması da pek melhuzdur. Buna karşı İngilizlerin bir darbımeselini hatırlayarak müteselli olabilirim. Onlar "Söz gümüşse sükût altındır" derler. Bu darbımeselin manasını ben "Söyleyenin kıymeti gümüşle, dinleyenin altınla takdir olunur" şeklinde tefsir ediyorum. Bu tefsirim pek de sebepsiz değildir. Yine İngiliz mütefekkirlerinden Lord Auberry bir kitabında: "Biz, der, söylemesini bildiğimiz kadar dinlemesini bilmeyiz". Filhakika az çok herkes dinlemekten ziyade dinletmeye maildir. Buysa söylemenin dinlemekten daha kolay olduğunu gösterir. Yine bunun için pek az kimse vardır ki uzunca süren bir sözü tamamıyla ve ipin ucunu kaçırmadan dinleyebilsin. İnsan muhatabını dinler gibi görünerek arada bir kendi hususî düşüncelerine dalabilir. Halbuki söyler gibi görünerek bir şey söylememek mümkün değildir. Dinlemenin, hakiki dinlemenin söylemekten güç olduğunu bu da ispat eder. Şu mukaddimeyle /5/ söylemek ve dinlemek hususunda vaziyet-i mütekabilemiz tayin etmiş demek olacağından artık musahabeme başlayabilirim.

Münferid veya umumî herhalde sulhü ta'cil eden Rus İhtilâli'nin sosyalizm esaslarına müstenid olduğu malumdur. İşte ben bugünkü musahebemde sosyalizmin zuhuruyla geçirdiği tekamül safahatından ve nihayet bugün aldığı şekillerden münhasıran bahsedeceğim:

Sosyalizm nedir? Evvela şunu söyleyeyim ki bu, bir cümle içinde tarifi kabil olmayan bir kelimedir. Çünkü manası pek müphem ve şâmildir. Bunun daire-i şümulü içinde birbirine tamamen zıt fikirler ve prensipler mevcuttur. Eğer Proudhon'a tebeiyetle "Sosyalizm cemiyet-i beşeriyenin ıslah-ı ahvaline ve ta'dil-i âlâmına hadim bir müessesedir" diyecek olursak dünyada aklı başında olup da sosyalist olmayacak bir fert tasavvur edemem. Maksat ihtimal ki hakikaten budur. Fakat bu maksadın husulü için tavsiye /6/ olunan usuller bazan.. bazan değil çok kere o derece ma'kulat haricine çıkar ki aklı başında bir kimsenin de bu şerait dairesinde sosyalist olacağına ihtimal verilmez. Çünkü anarşistler de müfrit birer sosyalistten başka bir şey değillerdir. Bununla beraber umumiyetle, sosyalizm insanlar arasındaki müsavatsızlığı tadil maksadını istihdaf etmektedir, denilebilir. Maksad ulvi ve mukaddestir; buna şüphe yok. İşin cihet-i tatbikiyesi maksadın ulviyetiyle mütenasip bir şekilde olmuyorsa o da bu meselenin kolaylıkla halledilemeyecek mesail-i muazzıladan olmasından ileri gelir.

İnsanlar arasında müsavat tesisine çalışanların noktainazarına göre sosyalizm pek muhtelif şubelere ayrılırsa da esas itibarıyla bunları dört sınıfta cem etmek kabildir. Evvela herkese müsavi pay vermek, yani servet-i umumiyeyi insanlar arasında mütesaviyen taksim etmek fikri: Vakıa evailde Minos, Likurg, Romulus gibi vazı-ı kanun /7/ olan kudema araziyi nüfus başına değilse de aile başına taksim etmişlerdir. Hal-i ibtidaide bulunan akvam için bir dereceye kadar kabil olsa da medeniyetin terakkiyat-ı hâzırasına ve servetin eşkaline göre bugün böyle bir taksime imkân yoktur. Farzedelim ki taksimi kabil olsun; acaba servet-i

umumiyi insanlara mütesaviyen taksim etsek adam başına ne düşer? Dünyanın en zengin memleketi olan Amerika'nın servet-i umumiyesi yani arazisi, fabrikaları, eşyasıyla beraber evleri, şirketlerinin esham ve tahvilatı, nukudu-ki servet-i umumiyeye nispeten ancak % 3 kadardır- ve mebani-i miriyesi hasılı bütün emval-i menkule ve gayrımenkulesi mecmuu 500 milyar frank tahmin olunuyor ki nüfus başına 330 lira bile düşmez. İngiltere'nin servet-i umumiyesi daha azsa da nüfusu da az olduğu için adam başına 450 lira raddesinde bir şey düşüyor. İtalya'nın 55 milyar derecesindeki servet-i umumiyesinden adam başına 94 lira isabet eder. Bizim ne servet-i umumiyemiz /8/ ne de nüfusumuz muayyen olduğu için böyle bir hesaba girişmeye imkân yoksa da İtalya'ya nispeten bile pek fakir bir millet olduğumuza göre servet-i umumiyemiz nüfusumuza taksim olunsa adam başına 25 liradan fazla bir şey düşmeyeceğini zannederim. Almanya'da, ki ne zengin bir millet olduğunu şu Harb-i Umumi'de ispat etmiştir, ayda 25 liradan fazla iradı olanların şu fazla iradı diğerlerine taksim olunsa adam başına ancak ayda 5 liralık bir irad hasıl olur. Bunların hesabatıyla iştigal etmiş olan Vilfro de Pareto insanlarla servet-i umumiye arasındaki nispeti kaidesi gayet vasi bir ehramla şeklen tayin etmek istemiştir. Ehramın kaidesi fukara tabakasını re'si de dünyanın en zengini her kimse onun mevkiini gösterir. Ehram geniş bir kaideden sonra o kadar sivrilmeye meyyaldir ki satıhları müstevi olmaktan ziyade mukmer oluyor. Demek isterim ki dünyanın serveti insanlara bol bol yetişecek kadar değildir. Böyle bir nispet zenginliğe nihayet verirse de /9/ fukaraya hayır etmez. Bilakis büyük sermayelerin inkısamını ve istihsalat menbalarının kurumasını ve dolayısıyla fukara güruhunun da bilahare aç kalmasını mucib olabilir.

Kominstler gibi bazı sosyalistler de serveti herkesin ihtiyacına göre tevzi etmek tasavvurunda bulunmuşlardır. Fakat servet herkesin ihtiyacına kifayet edecek kadar bol değildir. Servet, hava gibi su gibi mebzul olsa zaten bu kavgalar çıkmaz.İhtiyaçsa bilakis mütemadiyen artmak istidadındadır. Serveti ihtiyaca göre tevzi etmek fikrinde olanlar bazı teşkilatla umumun ihtiyacını tahdid etmek ve herkesi birbirine benzetmek gibi şiddetli inzıbatlara lüzum gösterecek programlar tanzimi mecburiyetinde kalmışlardır. Bir aile reisi bütçesine göre ailesi efradının ihtiyaçlarını tahdid edebilirse de cemiyet-i beşeriyeyi bu suretle idare etmek müstahildir.

Saint-Simon gibi bazı sosyalistler de herkese değerine göre pay vermek taraftarıdırlar. Buna /10/ sosyalizm aristokratik dense yeri vardır. Herkese hüner ve marifet ve irfanına ve vücuda getirdiği esere göre servet tevzi etmek tabaka-i münevvere için pek cazip bir şey; fakat herkesin değerini ölçecek bir mizan var mıdır? Haydi böyle bir mizan bulunsun, esasen zekâ ve istidad ve bunun bir netice-i tabiiyesi olan ilim ve irfan insanlar arasında kafi derece müsavatsızlığa bâis olurken bunu bir de servetle teşdid etmek layık mıdır? Layık olsa bile buna sosyalizm mi önayak olmalıdır?

Nihayet herkese sa'yinin derecesine göre pay vermek taraftarı olanlar gelir. Serveti herkese derece-i mesaîsine, daha doğrusu sâât-ı mesaîsine göre tevzi etmek isteyenler o mesaînin kıymetini nazar-ı itibara almamak suretiyle müsavatsızlığa düşmüş olurlar. Bununla beraber kolektivizm namıyla dünyanın her tarafına bugün intişar eden sosyalizm bu şekilde olanıdır.

İnsanlar arasındaki müsavatsızlıkların elîm /11/ safahatına şahit olarak buna bir çare arayanlar yalnız zamanımızın mütefekkirleri değildir. Milad-ı İsa'dan 400 bu kadar sene evvel gelen Platon *Cumhuriyet* unvanıyla yazdığı eserinde mülkiyet-i ferdiye yerine mülkiyet-i ictimaiyeyi ikame etmiş, izdivac ve aile esaslarını temelinden yıkmıştır. iki bin sene sonra sosyalist Maurras Platon'un fikirlerini aynen alarak neşre kıyam etmiştir. Sosyalizm insanı fikirle mülhem olduğu için kütüb-i mukaddesede bu fikirleri okşayan ahkâm mevcuttur. Din-i Musa zenginlere karşı ateşler püskürerek Benî İsrail'i adalet ve müsavata nail bir Arz-ı Mev'ud'la tebşir etmiştir. Din-i İsa da ağniyaya husumet etmekte öbüründen aşağı kalmaz. İncil faziletle servetin ictima edemeyeceğini söyler. Muhammedî olmak münasebetiyle din-i mübin-i İslâmın bu babdaki ahkâmını daha büyük bir kanaatle zikredebilirim. İslâmiyet insanların yekdiğerine fazl ve tekaddümünü teslim etmekle beraber mabedde, huzur-ı ilahide /12/ müsavi olduklarını söyler. Bir kimse hak-ı meşruunu halifeden bile dava edebilir. Haseb ve nesep hiç fazla bir hak bahşedemez. İslâmiyet teavün-i hüsnü bir fariza-i diniye şekline sokmuştur. Zekât namıyla her sene malının 40'ta 1'ini yani % 2,5'unu fukaraya vermeyen zengin dininin ahkâmına riayet etmemiş sayılır.

Bununla beraber Milad-ı İsa'dan sonra 1500 sene kadar bir zaman geçtiği halde -Bedreddin Simavî müstesna olmak üzere- beşeriyette müsavat tesisi fikriyle müteheyyic ve firuzan bir ferd zuhur etmemiştir. Bundan en sonra bahsedeceğim.

1525 senesinde Anabaptistler namıyla maruf bir tarikat-ı mezhebiyenin reisi olan Almanyalı Münzer müsavat-ı kat'iye ve iştirak-i emval esasları üzerinde bir inkılâb tevlidine teşebbüs etti. Rahip olmakla beraber mizacı pek ateşîn olan bu adam: "Canım, diyordu, biz hep bir ananın, bir babanın evladı değil miyiz? Babamız Hz. Âdem, anamız Hz. Havva! Pekâlâ, öyleyse servetçe, /13/ hususiyle nesepçe aramızda bu fark-ı azîm neden ileri geliyor? Biz niçin böyle fakr u sefalet içinde ve aşağı tabakalarda inleyelim de bizden farklı şerait-i tabiiye dairesinde doğmuş olmayan diğer kardeşlerimiz servetleri ve mevkileri icabı, zevk ve saadete müstağrak olsun! Bu servet ve saadetlere ortak olmaya hakkımız yok mu? Verin, ey asrın zenginleri, ey

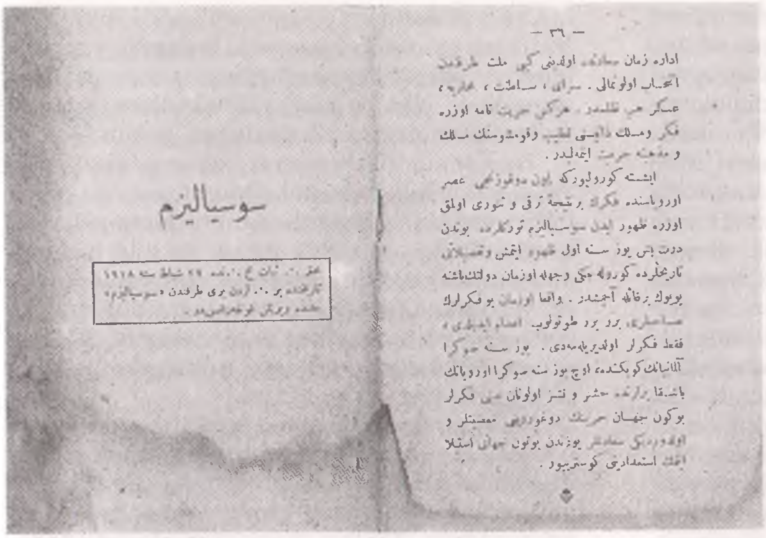
— ٣٦ —
سوسياليزم

hasis muhtekirler veriniz. Ebnâ-yı cinsinizin zararına olarak biriktirdiğiniz bu servetleri iade ediniz!"

Münzer'in emrine tabi tilamizi vardı ki hepsi fanatik adamlardı. Bunlar bir hareket-i isyaniyeyle ortalığı yağma etmeye başladılar. Vukua gelen cidalde kendisi Franken Hausen'de maktul düştü, maiyeti dağıtıldı. Fakat bununla iş bitmiş olmadı. Anabaptistler yine toplandılar. Ve bu sefer ekmekçi Matisson'un idaresi altında evleri yağma edip sahiplerini kapıdışarı ettiler. Ekmekçi Matisson katledildikten sonra terzi Bukold /14/ onun yerini tuttu ve kendisini kral ilan etti. Garaibden olmak üzere şunu da ilave edeyim ki bu küçük kral havza-i hükümetinde taaddüd-i zevcat usulünü kabul etti. Numune olmak üzre kendisi 17 karı aldı. Bu mutaassıp güruhunun tevkıf ve işkencelerle imha edilmeleri üzerine ne kendilerinden ne de tarikatlarından bir eser kalmadıysa da Almanya hayli zaman bu fırtınanın tesiratı altında kaldı.

Fransa İhtilâl-i Kebîri efkârı bu kadar dalgalandırmış ve müessesat-ı kadîmeyi yerinden oynatmış olduğu halde tam manasıyla sosyalizm ceryanları tevlid etmemiştir. Siyasî inkılâp, ictimaî salâhı ve tesis olunan müsavat, iktisadî adaleti doğurabilir zannolundu. Sosyalistlerce en ziyade itiraza hedef olan mülkiyet-i şahsiye esası bile ihtilâlcilerin taarruzundan masun kaldı. Yalnız birkaç sene sonra yani Direktuar Hükümeti zamanında Babeuf *Journal de Babeuf* unvanıyla çıkardığı bir gazetede müsavat-ı kat'iye fikirlerini neşre başladı. Babeuf'la rüfekâsı /15/ Direktuar Hükümeti aleyhinde bir cemiyet-i hafiye de teşkil ettilerse de çok geçmeden bu cemiyet meydana çıkarılarak bazıları idam bazıları da nefyedildi. Firarîlerden Bonarotti bilahare cemiyetin programını şu suretle izah etmiştir: "Fransız milleti servet-i milliyenin yegâne sahibidir. Herkesin mesaîsi umuma aid hidemattan bir cüz'ü teşkil edecek ve kanunen tayin olunacaktır. Hiç kimse çalışmaktan âzade olamayacak, zahmetli işlerse münavebeten bütün sunuf-ı ahali tarafından yapılacaktır. Milletin vekâletini haiz olan bir kuvve-i icraiye servetin istihsal ve mübadelesiyle herkese mütesaviyen taksimine nezaret ve bunların arasında muvazene tesisine gayret edecek, emval-i müstahsale devlet ambarlarında idhar olunarak tevziat münhasıran oralardan olacak, ilim ve irfanla temayüz memnu, dâhî olsa para etmeyecek, müsavat kat'îdir. Malumat-ı umumiye okuyup yazmak, biraz hesap ve bunlara ilaveten doğru düşünebilmek için mantık bilmeye münhasır kalacak. Maarif-i umumiyenin şu mahdudiyeti müsavatın en sağlam /16/ zımânı olduğundan bunun ötesine geçilmemesi için matbuata kat'î emirler verilecek..."

Gerek Münzer ve peyrevleri ve gerek Babeuf ihtilalci sosyalistlerden ma'duddurlar. Islahcıların hepsi bunlar gibi cebr ve şiddet taraftarı olmaz. 19. asırda bu kabilden teessüs etmiş birkaç mekteb-i felsefi vardır ki teşkil ettikleri numunelik müesseselerle bütün âlemin rağbetini celbetmek ve cemiyetlerini böyle herkesin tav'an iştirakiyle büyütmek dâiyesinde bulunmuşlardır.

Bunların biri Owen'in mektebidir. İngiliz filozofu Owen 1812 tarihlerinde System Cooperativ namını verdiği meslek-i felsefesiyle iştihar etmişti. Bugünkü kooperatif şirketlerinin bilhassa istihlak şirketlerinin asıl müessisi olmakla beraber onun felsefesi tam manasıyla bir Komünizm'dir. Filhakika Owen yalnız mülkiyeti inkâr etmekle kalmıyor; aynı zamanda izdivac, aile, din, beşerin hukuk ve vezaifi, hürriyet ve mes'uliyet-i ahlâkiyesi /17/ hep kadro haricine çıkarılıyordu. Herşey herkesin! Yani herkesin mahsul-ı mesaîsi yine herkese taksim olunacak! Zaten komünizm de bundan ibarettir: Demek oluyor ki Owen esasen hak-ı mülkiyete mu'terizdir. O der ki: "İnsanlar esas itibarıyla hılkaten müsavidirler. Hepsinde aynı âza, aynı ihtiyacat, aynı havass ve aynı melekat-ı akliye vardır. Terbiye, tahsil ve muhitin tesiriyle birtakım fer'î farkların husulü tabiî addolunamaz. Cemiyet-i beşeriyenin bütün fenalıklarına ve sefaletlerine tabiî olmayan bu müsavatsızlıklar sebeb oluyor. Her şeyden hak-ı mülkiyeti ilga etmeli: Yalnız ilga değil tekrar teşekkülüne mani tedbirler de ittihaz etmelidir. Bunun için cemiyet vasi bir atölye halini alacak, oradan herkese işler ve yevmiyeler tevzi edilecek..."

Acaba bu azîm darülmesaîde yevmiyeler müsavi mi olacak? Müsavi olmayacaksa yine müsavatsızlık hasıl olacak, zenginlik ve fakirliğin mayası konulmuş demektir: Müsavi olacaksa çalışkan /18/ ve mahir bir işçi tembel ve gabî bir işçi derecesinde sa'yinden müstefid olursa bir daha gayret ve maharetini ibraz eder mi? Hatta gayret ve maharet iktisabına çalışır mı? Buna çare olmak üzre dendi ki: Herkes bir arada çalışsın ve birbirini kontrol et-

sin. Bu suretle herkesin mümkün mertebe müsavi derecede çalışarak müsavi derecede kazandığını farzedelim. Fakat herkes kazandığını gidip ayrıca ve ailesiyle yerse kiminin masrafı çok, kiminin azdır, ailei ve masrafı az olanlar yahud tab'an iktisadı sevenler kazançlarının bir kısmını tasarruf ettikleri halde bunun aksi vaziyette bulunanlar borca girerler. İctimai tabakaların müsavatsızlığı yine meydan alır. Bunun için de çare bulundu. Beşeriyete umumiyetle bir leylî mektep veya manastır hayatı yaşatmak! Beraber çalışmak, aynı suretle yemek içmek, aynı suretle giyinmek! Öyle bir mektebi sanayi ki talebesi çalışarak yiyeceğini çıkarıyor. Bu suretle tasarruf veya israfın da önü alınmış /19/ olur. Yalnız bir şey kalıyor: Görülecek işler kıymet itibarıyla müsavi derecede olamaz. Medeniyetin terakkîsi birçok sanatları yükseltmiş ve bu sanatlar ashabı için birer imtiyaz şeklini almıştır. Hiçbir vakit bir mimarın fikrî ve ilmî olan mesaîsiyle toprak taşıyan bir rençperin mesaîsi aynı mikyasla ölçülemez. Resimde, musikîde, edebiyatta dehaya sahip olanlar tabiatın kendilerine bahşettiği bu mevhibelerle bedemehal sairleri arasında temayüz ederler. Halbuki bu mümtaziyet de müsavatı ihlal eden avamilden biridir. O halde ne yapmalı? Başka çare yok, Babeuf gibi ulum ve sanayii kökünden söküp atmalı. Beşeriyet barbarlık devrine avdet edecekmiş, etsin. Medeniyet namına beşeriyete enînler, sefaletler ve hastalıklar neşreden teşkilat-ı ictimaiye yerinde dursun! İnsanlar mesut olsunlar da medenî olacaklarına bedevî olsunlar, ne olur?...

Bunun çıkar bir yol olmadığını söylemeye hacet /20/ yoktur. Fıtratta müsavi olmayan insanlar arasında mevhum bir müsavat tesisi maksadıyla onların istidadlarını köreltmek, istihsalat ve terakkiyata sed çekmek, vahşet devrine rücu etmek kâr-ı akıl mıdır? Bu şekilde bir komünizm yalnız sa'yi, fazileti ve istidadı değil hürriyeti de mahveder. Herkes hükümetin emri altında ve ancak onun tayin edeceği bir işle meşgul olursa bunun hürriyet neresinde kalır?...

19. asır içinde teşekkül eden sosyalizm mesleklerinden biri de Fourier'nin mesleğidir ki buna Fourierism namı verilir. Bir bakıma Fourierism, komünizmle taban tabana zıt addolunabilir. Çünkü Fourier'ye göre "İnsanlar hılkaten müsavi değildirler. Tabiattaki bu müsavatsızlığı gayritabiî vasıtalarla tashihe çalışmak abestir. Bilakis asıl ahenk-i ictimaiyi payidar eden bu müsavatsızlıktır. Fakat müsavatsızlık ne derece tabiîyse ihtirasat-ı nefsaniye de o derece tabiîdir. /21/ Din ve ahlâk namına hevesat-ı nefsaniyeyle mücadele etmek hatadır. Cemadatta kuvve-i cazibe, hayvanatta sevkitabiî neyse insanlarda hevesat ve ihtirasat odur. Bütün ef'al ve terakkiyat-ı beşeriyenin nâzımı yine odur. Binaenaleyh aklın vazifesi buna karşı gelmek değil, tekamülüne yardım etmektir. Hevesat-ı nefsaniyemizin fena neticeler vermesi neden ileri geliyor? Şundan ileri geliyor ki biz bu hevesatı terbiye edip aralarında muvazene husulüne çalışacağımıza onları boğmaya veya birbirleriyle mücadeleye sevkediyoruz. Kanun-ı tabiata muhalif olan bu gibi sahîf itikadların mükemmel teşkilata malik milletlerde yeri yoktur."

Fourier'nin ilk teşebbüsü izdivacla ahlakî takyidâtı kaldırmak olmuştur. Onun nazarında erkek bütün kadınlara, kadın bütün erkeklere aittir. Bu kargaşalık içinde çoluk çocuk ve aile hislerini aramak tabiî abestir hem peder çocuğunu tanıyıp ne yapacak? Çünkü hükümet doğar doğmaz çocuğu alıp kendi hesabına yani umumun /27/ hesabına büyütecek ve kendi nazariyelerine göre terbiye edecektir.

Fourier 'Ahenk' namını verdiği bu cemiyette bilhassa sa'y ile zevk ve safayı mezcetmek gayesini istihdaf etmiştir. Fikrince en meşakkatli işler müşterek olunca şetaret içinde eğlence haline inkılâb edebilir. Köylüler hasat zamanlarında kadın erkek şarkı söyleyerek, dans ederek işlerini bütün müşkilata rağmen kolayca görüp bitirmiyorlar mı?

Muhtî kendine zevk etmedir âlemde hüner
Ömr ü şâdî-i felek böyle gelir böyle gider!

İşte Fourier'nin fikrince hayat böyle eğlence içinde çalışarak geçmeliydi. Cemiyet-i beşeriye Falanstêr namı verilmiş 1.600 ve nihayet 2.000 kişilik küçük kabilelerden mürekkeptir. Fourieristlere bundan dolayı Falanstêrien de derler. Falansterler kabilenin sanayi ve ziraatine kafi gelecek derecede araziyle muhattır. Her Falanster bir nahiye gibi telakki olunabilirse de hakikatte her biri /23/ cihanşümul bir cumhuriyetin müstakil bir hükümeti hükmündedir. Fourier, sekene-i arzın 3 milyon falasterden mürekkep olabileceğini hesap etmişse de bunların heyet-i mecmuasından bir kuvvet istihsali cihetini hatırına bile getirmemiştir. Yalnız bu cihanşümul cumhuriyete bir merkez aradığı zaman Fourier bir hayli düşündükten sonra güzel İstanbulumuzu intihap etmiştir ki bu takdirce payitahtımızı cihanın şark ve garba hâkim bir melikesi farzetmek hata olmayacak demek olur.

Mülkiyet meselesini Fourier şu suretle halletmiştir: Emval-i menkule ve gayrimenkule, sabit ve mütehavvil sermaye falansterin şahs-ı manevisine aittir. Bugün cebinde bir demiryolu veya kanal şirketinin eshamını taşıyan kimse nasıl o demiryolu veya kanaldan ufak bir parçasının kendisine ait olduğunu hiç hatırına bile getirmezse falanster sakinleri de aynı hissi taşırlar. Şirketlerde esham sahipleri nasıl bu eshamın adedine göre temettü veya faizden /24/ hissedar olurlarsa falanster sakinleri de hem derece-i mesaîlerine, hem derece-i marifetlerine hem de sermayelerinin derecesine göre istihsalat-ı umumiyeden müstefid olurlar. İşte Fourier'nin diğer komünistlerden farkı budur. Hasılat-ı umumiyeden falansterin masarıfı çıktıktan sonra bakisinden sa'yin hissesi 4/12, sermayenin hissesi 3/12, hüner ve marifetin hissesi 5/12'dir. Fourier aceze güruhunu da düşünmüş ve onlar için de asgari bir hisse tefrik

etmiştir. Fourier sa'yle zevki mezcetmek hususuna pek ehemmiyet verdiği için falanster dahilinde herkesi istediği işlerle meşgul olmakta istediği kimselerle birlikte çalışmakta muhtar bırakmıştır. Bu şerait dairesinde tedvir-i umur etmenin pek müşkil olacağını zannederim.

Şimdi biraz da Saint-Simonizmden bahsedelim. Fourier'yle bir asırda gelmiş olan Saint-Simon'un meslek-i felsefisi Fourierismle komünizmin ictimaından hasıl olmuş gibidir. Saint-Simon bunu /25/ bir meslek-i felsefesi olmaktan ziyade bir tarikat, bir mezhep gibi neşretmek istemiştir. Bu aynı zamanda bir din, bir müessese-i siyasiye, bir kilise, bir müessese-i dünyeviyedir. Birbirine zıt görünen bu müssesatı ustalıklı bir fasıla-i müşterekle birbirine mezcedebilmiştir.

Saint-Simon der ki: "Zaman-ı kadim ve Romalılar zamanında din kuvva-yı tabiiyenin teşehhus etmiş bir timsaliydi. Bu mefkurenin tesiri altında kalan ictimai hissiyat da o zaman ruhani olmaktan ziyade cismaniydi. Cismani ezvak ve hevesatın bir hakkı vardı. Hıristiyanlığın ve bilhassa İslâmiyetin zuhuruyla uluhiyet fikri maddiyetten tecerrüd ederek sırf ruhani bir şekil alınca tene ait ezvak merdud, vücudun hakkı zayi oldu. İşte Saint-Simon ruhla vücud arasındaki bu mücadeleye nihayet vermek ve tene eski hukukunu iade etmek iddiasındadır. Servet-i umumiyeden herkese meziyetine ve her meziyete eserine göre hisse vermek isteyen Saint-Simon kadının da /26/ mabedde, ailede, hükümette erkekle müsavatını tasdik etmişse de bu cihette Fourier derecesinde ahlâk-şikenlik etmemiştir. Fakat kadınla erkek arasındaki münasebeti tayin edecek yeni bir kod tanzimi mesuliyetini de deruhte edemeyerek bu vazifeyi müstakbel nesiller içinde yetişecek hür bir kadının himmetine terketmiştir. Proudhon da o asrın mütefekkirleri içinde şöhret alanlardan biridir. Proudhon kendinden evvel gelen sosyalistlerin mesleklerini şiddetli tenkitleriyle çürütmüş, fakat kendi prensipleri de akamete mahkûm olmakta ötekilerden aşağı kalmamıştır. Yani cemiyet-i beşeriyeyi ıslah etmek gayretine düşen her aklı başında adamın akıbetine o da duçar olmuştur. Yalnız Proudhon eslafının fikrine muhalif olarak hükümetin rolünü asgarî dereceye indirmek istemiştir. Bu fikri bilahare Bakunin'e ilham ederek Anarşizm'i ilan ettiği gibi servet-i umumiyenin *bon de travaille*'ı, sa'y vesikası /27/ mukabilinde aynen mübadelesi esasına müstenid olan fikirleri de sonraları Karl Marx'a yani Kolektivizme rehber olmuştur.

19. asrın nısf-ı ahirinden sonra sosyalizm nazariyatı ilmî sosyalizm namıyla başka bir tekamül gösterir. Aynı zamanda kolektivizm namını taşıyan bu meslek eski komünizm fikirlerinin hayalden başka bir şey olamayacağını tasdikle insanlar arasında icrası kabil olmayacak müsavatlar tesisine kalkışmaz. Bilakis milletlerin bir kanun-ı tabiiye tebeatiyle ister istemez tekamül ettiklerine kanidir. Kolektivistler bu tedrici tekamüle mani teşkil eden ictimai müesseseleri yıkarak tekamüle tabiî bir cereyan vermek ve milletlerin yakın veya uzak bir müstakbelde kendiliklerinden iktisab edecekleri ictimai terakkiyi onlara bir an evvel kazandırmak iddiasındadırlar. Dediklerine göre medeniyet terakki ettikçe istihsal keyfiyeti ferdî olmaktan ziyade ictimaî bir şekil alıyor. Vaktiyle /28/ kullanılan şeyler birer elden çıkarken asrın iktisadî şeraiti binlerce ameleyi bir arada cem ederek her birini taksim-i a'mal kaidesine tevfikan bir işin ufak bir cüzüyle meşgul ediyor. Bir iğne meydana çıkmak için 120 amelenin elinden geçiyor. Fabrikalarda, çiftliklerde, tecarethanelerde sa'y-i münferid yerine sa'y-i müşterek kaim oluyor. Fakat herkes bir arada aynı iş için çalıştığı halde o işten hasıl olan temettü herkese taksim olunmuyor da işin asıl sâni'lerine pek az bir pay çıkarılıyor. Farzedelim ki bütün dünyanın para kazandıran işleri birkaç kişinin elinde mütemerkiz olsun; ve bütün dünya halkı bir veya birkaç kişinin kârına hizmetle çalışsın, buna tahammül olunur mu? İşte kolektivistler günün birinde işlerin bu raddeye geleceğini ve kendi hesabına müstahsil kalmayacağını kestirerek buna çare düşünüyorlar. Mademki istihsalat nev'umâ sosyalize oluyor, mülkiyet de sosyalize olmalıdır. Yani istihsala vasıta olan /29/ her şey herkesin olmalıdır. Binaenaleyh arazi, madenler, fabrikalar, bankalar, şimendöferler ve mevad-ı ibtidaiye umumun mal ve mülkü olmalı, ferdin mülkiyeti yalnız istihlakatına münhasır kalmalıdır.

Karl Marx *Kapital* yani *Sermaye* ismindeki kitabında uzun uzadıya bu nazariyeyi izahla o kadar mukni delillerle techiz etmiştir ki bunun zayıf noktalarını keşfedebilmek için ekonomistler epeyce dikkat sarfına mecbur olmuşlardır. Karl Marx, maişetini temin için bir adamın günde 6 saat çalışması kafi geldiği halde sermayedarın onu 10 saat çalıştırarak 4 saatini kendi hesabına kâr kaydettiğini yazıyor. Bu suretle sermaye artıkça artıyor. Binaenaleyh sabit ve mütedavil sermayeler kâmilen hükümete intikal etmeli, istihsalat erbab-ı mesai arasında birer sa'y vesikası mukabilinde taksim edilmelidir. Vakıa cemiyetin masrafı içinde çocukların, ihtiyarların, aciz kadınların, alillerin, iaşesi; bütün müessesatın sigorta ve amortismanı /30/ bedelleri ve ihtiyat akçesi dahilse de buna mukabil harbedilmeyeceği için masarıf-ı harbiye, hükümet borçları tanınmayacağı için düyun-ı umumiye hissesi gibi azim yekunler de yoktur. Rus ihtilâli bize bu nazariyelerin cihet-i tatbikiyesini pek güzel göstermektedir.

Sosyalizmin anarşizm denilen müfrit bir şekli daha vardır ki hiçbir şekl-i hükümeti olmadığı için amorfizm namını da alır. Bunun hakkında söylenecek çok şey olamaz. Mahiyetini izah için anarşistlerin hep fanatik adamlar olduğunu söylemek kifayet eder. Fanatizme karşı mücadele eden Ma**luk şüphesiz anarşizme karşı da mücadele edecek bir vaziti haizdir.

Proudhon eslafının mesleği hilafına hüküme-

tin rolünü asgari dereceye indirmek istediği zaman bundan bir anarşi çıkarılacağını hatırına bile getirmemişti. Halbuki Bakunin Proudhon'dan mülhem olarak yalnız Rusya'da nihilizmin müessisi /31/ değil, bütün âlem-i medeniyette anarşizmin piri oldu. Anarşizm ancak tahrip ve imha maksadını takip eder. O, bütün hükümdarları rüesa-yı hükümetiyle, bütün dinleri camiaları ve kiliseleriyle yıkmak ister... Dinî, siyasî, adlî, malî bütün kanunları çiğner, geçer.. hançerini en masum bir kraliçenin kalbine saplamaktan çekinmez. İnfilaklar, yangınlar, dinamitler, silahlar ve zehirler hep onun emrine tabi, maksadına hadim birer vasıtadır. İhtilal ve imha! İşte onlar için iki mukaddes kelime! Pek şiddetli bir nizamnameyle teşekkül eden hafi cemiyetleri müthiş programlarını mevki-i icraya koymaktan çekinmez. Önlerine çıkan engelleri idama mahkûm eder, bir veya birkaç biradere havale eyler. Çünkü onlar da birbirlerine bizim gibi birader namını verirler.

Anarşizmin Rusya'daki ismi nihilizmdir. Gariptir ki nihilizm en gayretli azasını sefil ve mahrum tabakalardan ziyade münevver ve oldukça refaha nail olanlar içinde bulmuştur. Bu, gizli /32/ gizli bütün Rusya'yı istila etmiş bir sıtma, bir hummaydı. Orada talebeden, memurdan, askerden, tüccardan, her sınıftan nihilist çıkmıştır. Bu niçin böyle olmuş? İhtimal ki Rusların şarklılara mahsus esrar-alûd bir hilkata sahip olmalarının bir dahli vardır. Fakat Rusya'da asıl nihilizmi doğuran eski Çar hükümet-i müstebidesiydi. O çar hükümeti ki istibdadıyla bunu doğurur, yine istibdad kuvvetiyle doğurduğunu boğmaya muvaffak olurdu. Fakat herhalde doğan boğulandan çoktu. Çünkü, biraderler, bir yerde ki söz serbest değildir, hakk-ı kelam yoktur, aleni münakaşalar yoktur ve yapılamaz o yerde hakkı kalbinde duyanlar gizli gizli birbirini bulur, derdini döker, birbirinin fikrini muttasıl körükler ve alevlendirir. Başını koltuğunun altına alarak doğru düşüncelerini hayatı pahasına neşretmek cesaretini haiz olanlar muhitlerin de öyle mafevkalhayal bir faaliyet-i dimağiye bulurlar ki bunun tesiriyle her teşebbüs makul, her /33/ cür'et meşru sayılır ve hiç olmayacak şeyler hemen oluverecek gibi görünür. Fikirler itiraza duçar olmak şöyle dursun teati edildikçe mahiyet-i müdhişesini artırır. Nihayet öyle bir kuvvet kesbeder ki onun karşısında asırların zade-i haşmeti olan koca çarlık hükümeti de devrilir.

Her felaketin bir hayırlı ciheti varmış. Şu Harb-i Umumi'nin de şüphesiz beşeriyet-i muzaribe** için bir lutf-ı terbiyet-kârîsi, acı dersleri ve pek hayırlı neticeleri olacaktır. Fakat bence bunların en mühimmi Rus devlet-i muazzaması içinde 30-40 seneden beri kaynamakta olan o müthiş katran kazanının nihayet taşması, birden feveran eden bu berkânın kendi lavlarıyla kendini boğması olmuştur. Ümid edelim ki orada bulunan kardeşlerimiz için sulh ve salah tamamen avdet ettiği zaman anarşizm meslek-i sakimi artık büyük krizlerini geçirmiş olsun ve insaniyet namına derin ve kanlı bir leke olan bu hastalığın nekahat devresi vürud etmiş bulunsun! /34/

Şimdi sosyalizmin Osmanlı Türklerine taalluk eden mühim bir parçasından bahsedeceğim.* Daha Avrupa'da sosyalizm ceryanlarının eseri bile yokken ilk defa olarak Çelebi Sultan Mehmed'in zamanında Şeyh Bedreddin isminde bir âlim sosyalizmi Anadolu'da bir mezheb-i mahsus gibi neşre başlamıştı. Şeyh Bedreddin Kütahya sancağında Simav kasabasında mütevellid olduğu için kendisine Bedreddin Simavî denilir. Kendisi menfası olan İznik'te halkı tedris ve istibdada karşı irşad vazifelerini deruhte ettiği gibi Dede Sultan unvanını ihraz eden Börklüce Mustafa'yla Torlak Kemal ismindeki tilmizlerini de Anadolu içerilerine göndererek halka sosyalizm fikirlerini telkin ettiriyordu. Zulüm ve istibdada karşı memleketimizin ilk inkılâpçıları ve sosyalizmin dünya yüzünde ilk müteşebbisleri bunlar sayılmalıdır. Esas vaazları hakkında Tarih-i Ebulfaruk'ta aynen şu satırlar görülür: /35/ "Allah dünyayı yaratmış, insanlara bahşetmiştir. Servet ve mahsulat-ı arziye cümlenin müşterek hakkıdır. İnsanlar müsavidir. Birinin servet cem ve idharıyla diğerlerinin ekmeğe bile muhtaç kalmaları maksud-ı ilahiye münafidir. Nikâhlı kadınlardan başka dünyada her şey müşterek olmalı. Allah kanunlar vaz' etmiş. Onlardan istifade için de insanlara akıl ve izan vermiştir. Evamir-i ilahiyeyi mukit-i ictimainin aklı dairesinde kabul eder. Bir muhitin itikadı diğerine benzemek iddiasıyla icbar icrası evamir-i ilahiyeye münafidir. Çünkü fikir ve vicdan bir aheng-i tabiat mahsûlüdür. Cebirden masundur. Binaenaleyh İslâm, Hıristiyan, Musevî, Mecusî, hep Allah kuludur, birdir, kardeştir. Beynlerinde uhuvvet ve muhabbet şarttır. Bunların ihtilat ve muhabbetleri sayesinde hak batıla galebe eder, hakikat anlaşılır. Maksad-ı esasî külfetsizce kendiliğinden hasıl olur. Hükümetler zulüm ve tagallüb mahsulüdür. Onun tecavüzlerini hoşgörmek ve maksud-ı ilahiye münafi emirlerine itaat etmek caiz değildir. Heyet-i /36/ idare zaman-ı saadette olduğu gibi millet tarafından intihap olunmalı. Saray, saltanat, muharebe, asker hep zulümdür. Herkes hürriyet-i tamme üzre fikir ve meslek-i zatisini takip ve komşusunun meslek ve mezhebine hürmet etmelidir.

İşte görülüyor ki 19. asır Avrupasında fikrin bir netice-i terakki ve tenevvürü olmak üzre zuhur eden sosyalizm Türklerde bundan 4-500 sene evvel zuhur etmiş ve tafsilatı tarihlerde görüleceği vechle o zaman bu fikirlerin sahipleri birer birer tutulup idam edildi, fakat fikirler öldürülemedi. 100 sene sonra Almanya'nın göbeğinde, 300 sene sonra Avrupa'nın başka yerlerinde haşır ve neşir olunan aynı fikirler bugün Cihan Harbinin doğurduğu ma'sıyetler ve öldürdüğü saadetler yüzünden bütün cihanı istila etmek istidadını gösteriyor. ■

* Vaktin müsaadesizliğine binaen bu kısım konferanstan tayyedilmişti.

Not: ** masonların kullandıkları işaretlerdir (Ed. notu).

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK, NO. 15 34460 EMİNÖNÜ / İSTANBUL

KENT TARİHÇİLİĞİNE BAŞLARKEN

Ocak ayı bültenimizde kent tarihleri projesine başladığımızı sizlere bildirmiştik. Ferzan Yıldırım arkadaşımızın yürüttüğü bu projenin önemi büyük. Biliyorsunuz, 1800'lerden bu yana "kentleşme devrimi" olarak nitelenebilecek bir nüfus hareketliliği, kentlerde bulunan nüfusun bugün yüzde beşlerden yüzde ellilere gelmesi olgusunu gündeme getirdi. Bu da bir anlamda, dünyanın geleceğinin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından kentlerde yatmakta olduğuna işaret ediyor.

Kentlerin her birinin özgün koşulları ve gelişme süreçleri olduğu da yadsınamaz bir gerçeklik. Bu nedenle de kentlerimize ilişkin bir tarih bilincinin yaygınlaşması, kentlerimizin geçmişlerinin ve bugünlerinin anlaşılarak bu bilgilerin üzerine temellenecek saptamalarla yarınının daha sağlıklı planlanmasına katkıda bulunabilecek. Bunun da ötesinde, insanların yaşadıkları kente ilişkin tarih bilinçlerinin oluşması, sakinlerinin kente atfedecekleri kimlik ve bu kimliğe sahip çıkma istekleri, onların kente ilişkin karar ve uygulama süreçlerine daha etkin bir biçimde katılmalarını getirecek ve sonuçta, genel olarak toplumun demokratikleşmesine ve sivil toplum olgusunun yerleşmesine yardımcı olabilecek.

Kente ilişkin tarih bilincinin oluşmasında temel taşlardan biri olan kent tarihleri yazımı ülkemizde ilk olarak, 1800'lerin son yarısında görülmeye başladı. Ancak nitelikleri ve sayıları bakımından alandaki gereksinimleri karşıladıklarını söylemek olası değil.

Tarih Vakfı, Toplu Konut İdaresi ile işbirliği yaptı ve çalışma ağı içinde bulunan uzman kadroların niteliklerine ve bugüne değin tamamladığı ya da başarıyla sürdürdüğü projelerin boyutlarına dayanarak söz konusu alandaki boşluğu doldurmaya talip oldu. İlk adım olarak kent tarihçiliği alanında çalışan insanların bir araya gelebilecekleri bir platformun oluşturulmasını planladık.

Bu bağlamda öncelikle bir ön araştırma grubu oluşturularak, kent tarihlerine ilişkin mevcut yazılı ürünler tarandı. Bu tarama bizi hem ülkemizdeki kent tarihi araştırmacılarına ulaştırdı hem de alandaki sorunlar konusunda bilgilenmemizi sağladı. Bu çalışmalar ışığında bir atölyenin yapılmasının yararlı olacağı düşünüldü ve bu amaçla da 5-6 Mart tarihleri saptandı.

Atölye üç başlık altında sunulacak. Amaçlanan atölye çalışması bir tür ihtisas toplantısı olarak

AYIN TAKVİMİ

İstanbul

5-6 Mart 1994 Cumartesi, Pazar 10.00-17.00 **Kent Tarihçiliği Atölyesi.** Tarih Vakfı Merkezi, Eminönü.

7-17 Mart 1994 **Eyüp Sergisi.** AKM

9 Mart 1994 Çarşamba, 17.30 **Sözlü Tarih Atölyesi (IV):** Sabiha ve Zekeriya Sertel, 1923-45: Yazıları, yapıtları, kavgaları. Kızları Dr. Yıldız Sertel'in gözüyle. Yöneten Prof.Dr. Zafer Toprak. Tarih Vakfı Merkezi, Eminönü.

18 Mart 1994 Cuma, 17.00 **Konferans**: "Bir Tarih Araştırması Alanı olarak Sosyalizm", **Frank Deppe.** Tarih Vakfı Merkezi, Eminönü.

31 Mart 1994 Perşembe, 17.30 **Tarihe Tanıklık Edenler:** "Varlık Vergisi." Paneli yöneten Ayhan Aktar. Tarih Vakfı Merkezi, Eminönü.

Ankara

19 Mart 1994 Cumartesi 14.00 **Konferans**: "Batı Avrupa'da Sendikal Hareket" **Frank Deppe**.

23 Mart 1994 Çarşamba 18.00 **Konferans**: "Tarih eğitimi ve ders kitaplarının yeniden eleştirisine giriş" **Halil Berktay**.

VAKFA BAĞIŞLAR

Zerrin Bölükbaşı - kitap; **Nazife, Adnan Cemgil** - süreli yayın, kitap, arşiv malzemesi; **Tülin Yazgan** - süreli yayın; **Orhan Silier** - ses ve görüntü bandı; **Tayfun Kurt** - arşiv malzemesi; **Nihat Sargın** - arşiv malzemesi; **Hayri Kurtgözü** - arşiv malzemesi.

düşünüldüğünden, konuşmacı olarak belirlenmiş isimler dışındaki katılımcıların da öneri ve deneyimlerini aktarabilmeleri büyük önem taşıyor ve tüm çağrılılar bu yönde özendiriliyor.

Kent Tarihçiliği Atölyesi'nin gündemi şöyle:
5 Mart Cumartesi: 1. Oturum (10.00) - Nasıl Bir Tarih Anlayışı. Oturum Yöneticisi Mübeccel Kıray, Genel Bildiri Zafer Toprak, Panel grubu, Sina Akşin, Halil Berktay, Çağlar Keyder, İlhan Tekeli, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Stephane Yerasimos. 2. Oturum (13.30) - Kent Tarihleri Yazımında Yöntem. Oturum yöneticisi Halil İnalcık, Genel Bildiri Doğan Kuban, Panel grubu Sevgi Aktüre, Suraiya Faroqhi, Murat Güvenç, Gülru Kafadar, Doğan Kuban, Yusuf Oğuzoğlu, Ülker Seymen.
6 Mart Pazar: 3. Oturum (10.00) - Kent Tarihleri ve Kaynaklar. Oturum yöneticisi Abdullah Kuran, Genel Bildiri İlber Ortaylı, Panel grubu Zeki Arıkan, Tülay Artan, Tuncer Baykara, Edhem eldem, Özer Ergenç, Nejat Göyünç, İlber Ortaylı, Necdet Sakaoğlu. Pazar öğleden sonra tartışmalara ayrıldı.

Fikri Sağlar Vakıf Merkezimizdeydi

Kültür Bakanlığı ile Tarih Vakfı'nın birlikte gerçekleştirdikleri Taşınmaz Kültür ve Doğa Varlıkları Ulusal Arşivi İstanbul Bölümü Pilot Projesinin tanıtım ve değerlendirme toplantısı 11 Şubat günü Vakıf merkezimizde yapıldı. Kültür Bakanı Fikri Sağlar, Tarih Vakfı Başkanı İlhan Tekeli, Kültür Bakanlığı Kültür ve Doğa Varlıklarını Koruma Genel Müdürü Mehmet Tuç ve tarih ve kültür varlıklarımızın saptanması, tasnifi ve korunmasına yıllarını vermiş değerli bilim ve meslek adamlarının hazır bulunduğu bu toplantıda, proje yönetmeni Prof. Dr. Ayla Ödekan sonuçlanan çalışmanın yürütülüş biçimi ve bulguları hakkında bilgi verdi.

Kısa bir konuşma ile toplantıyı açan Tarih Vakfı Başkanı İlhan Tekeli, Tarih Vakfı'nın Kültür Bakanlığı ile ortaklaşa yürütmekte olduğu projeler hakkında bilgi verdi. Bu projeler Doğa ve Kültür Varlıkları Envanteri Pilot Projesi, Eyüp Projesi, Sözlü Tarih Projesi ve yakında ikinci cildi yayımlanacak olan *İstanbul Ansiklopedisi* 'ydi. Tekeli bu verimli işbirliğindeki rolü dolayısıyla Kültür Bakanı Fikri Sağlar'a teşekkür ederek kendisine *İstanbul Ansiklopedisi* 'nin yayın kurulu üyelerinin imzalarını taşıyan, özel olarak hazırlanmış 1. cildini armağan etti.

Kültür Bakanı Fikri Sağlar yaptığı konuşmada İstanbul'un doğa, tarih ve kültür mirası açısından bir açık hava müzesi niteliğinde olduğunu belirterek, bu müzede yaşamakta olan insanlarda bir koruma bilincinin gelişip yaygınlaşmasının yanı sıra koruyacağımız değerlerin envanterine sahip olmayı zorunlu kıldığına dikkat çekti. Yurdumuzda tescil edilmiş tarih, kültür ve doğa varlıklarının sayısının son derece sınırlı olduğunu belirten Fikri Sağlar, tescil etmenin de yeterli olmadığını, tescil edilen varlıkların izlenmesi ve denetlenmesi gerektiğini söyleyerek pilot projeye emeği geçen herkese teşekkür etti.

Proje Yönetmeni Prof. Dr. Ayla Ödekan yürüttükleri çalışmanın Doğa ve Kültür Varlıkları Ulusal Arşivi'nin bir parçasını oluşturduğunu belirterek başladığı konuşmasında iki bilgisayar uzmanıyla birlikte projede toplam 19 kişinin çalıştığını anlattı. Prof. Ödekan pilot projenin bitirilmesinin istendiği üç aylık süre içinde ancak 800 envanter yapabileceklerini göz önüne aldıklarını belirterek, sürenin darlığı ve projenin pilot niteliği yüzünden, içinde çeşitli kültür katmanlarının bulunduğu bir bölgeyi ele almak yerine, hızla yok olmakta olan Boğaziçi bölgesinde hiç tescil çalışması yapılmamış olan Kuruçeşme-Bebek alanını çalışma alanı olarak saptadıklarını anlattı. Prof. Ödekan daha sonra slaytlarla saptama çalışmaları hakkında bilgi verdi.

Öğle arasında tüm davetliler, Değirmen Han'ın çatı katında bulunan lokantada yemek yediler. Toplantı öğleden sonra proje üzerinde tartışma ve değerlendirme konuşmalarıyla devam etti.

Darüşşafaka Tarihi'ne Başlıyoruz

Milli Piyango, Tariş, Tarişbank ve İstanbul Sularının ardından Vakfımız Türkiye'nin en önemli eğitim kurumlarından Darüşşafaka'nın tarihini de yazmaya başlıyor. Darüşşafaka Cemiyeti ile Vakfımız arasında 14 Şubat 1994'te imzalanan sözleşmeye göre, Prof. Dr. Zafer Toprak'ın başkanlığında bir araştırmacı ekip 8 aylık bir süre içinde Darüşşafaka tarihini araştıracak ve basıma hazır bir metin haline getirerek kuruma teslim edecek. Proje kapsamında cemiyet ve okul tarihindeki önemli gelişmelere tanık olmuş yaşlı kuşaktan kişilerle yapılacak görüşmelerin kaydedilmesiyle bir sözlü tarih çalışması da yürütülecek ve bu görüşmeler tarih yazımı için kaynak olarak kullanılacak.

Eyüp Sergisi

Vakfımız Eylül 1993'ten bu yana İstanbul'un tarihi Eyüp semtinin korunmasına yönelik çalışmalar yürütüyor. Kültür Bakanlığı ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile yapılan sözleşmeler kapsamında yürütülen çalışmalar bugüne kadar önemli ürünler verdi. Aralık 1993'te düzenlediğimiz Eyüp, Dün-Bugün Sempozyumu'nun ardından -şu sıralar bu sempozyumun bildirilerinin toplanması ve basıma

hazırlanması çalışmaları sürüyor- çalışmalarımızın kamuya sunulabilmesi için yeni bir adım daha planlıyoruz. 7-17 Mart tarihleri arasında, Kültür Bakanlığıyla birlikte ve Eyüp ve Büyükşehir Belediyelerinin de katkılarıyla Atatürk Kültür Merkezi'nde 6 aydan bu yana yapılan rölöve-restorasyon çalışmaları, sokak siluetleri, koruma planları, fotoğraflardan örnekler sergilenecek.

TARİH EĞİTİMİ VE TARİH DERS KİTAPLARI PROJESİ HAZIRLIKLARI

Türkiye'deki tarih eğitiminin ve tarih kitaplarının yetersizliği ve bunlarda yer alan şoven öğelerin temizlenmesi gereği kamuoyunda sık sık dile getirilen konular olma özelliğini sürdürmekteler. İşte bu konuda Tarih Vakfı olarak genç nesillerin tarih bilinçlerinin daha barışçı, düzeyli ve sağlam hale getirilmesine bir katkıda bulunmak için 2 Şubat 1994 tarihinde Vakıf merkezimizde bir hazırlık toplantısı düzenledik. Toplantıya Türkiye'nin önde gelen bazı tarihçi ve eğitmenleri, ayrıca konuya ilgi duyan ve bu alandaki çalışmalara uluslararası bir boyut getirecek olan Hollanda Başkonsolosu J. J. J. Roelants katıldı. (Tam katılımcı listesi şöyleydi: İlhan Tekeli (Ankara), İlber Ortaylı (Ankara), Salih Özbaran (İzmir), Ayda Arel, Büşra Ersanlı-Behar, Selim Deringil, Orhan Koloğlu, Halil Berktay, J.J.J. Roelants, Mete Tunçay, Semra Ulusoy, Orhan Silier, Ayhan Akman.)

Katılımcılar öncelikle milli, dini veya ırksal düzeyde anlaşmazlık, nefret ve kin yaratacak ve dünya barışına olumsuz etki yapacak türden ders kitaplarının dünya çapında önemli bir sorun yarattığını vurguladılar.

Proje kapsamı açısından ise genel olarak tarihçilik üzerine değil tarih eğitimi üzerine, tarih yazıcılığı üzerine değil ders kitapları yazıcılığı üzerine eğilinmesinin uygun olacağı konusunda anlaşmaya varıldı. Tartışmalar sırasında Türkiye'deki tarih kitaplarının pedagojik kaygılar ve metotlar gözetilmeden yazıldığını, bunun sonucu olarak da ortaya ezberci, tarih ilgisi ve sevgisinin gelişimine uygun olmayan bir ortam yaratıldığı gözlendi.

Toplantıda ayrıca uluslararası ortamın bu konu üzerindeki önemine de değinildi. Tarih eğitiminde şoven öğelerin genellikle uluslararası ilişkilerle bağlantılı olarak yer aldığı göz önüne alınırsa, bu öğelerin çıkartılması ve daha olumlu bir tarih eğitimi yaratılması konusunda da uluslararası bir işbirliğinin yararlı olacağı belirtildi.

Daha somut olarak ise, eylül ayında İzmir'de ulusal çapta bir "Tarih Eğitimi ve Tarih Ders Kitapları Sempozyumu" toplanmasına, 1995 yılının mayıs ayında yapılacak II. Uluslararası Tarih Kongresi'nin bu konuya ayrılmasına, buna ek olarak da ders kitaplarında yer alan fotoğraf ve benzeri malzemeden seçilerek hazırlanacak ve bunlardaki şovenizmi ve dar bakış açılarını belgeleyecek bir sergi hazırlanmasına karar verildi. Bir başlangıç olarak düşündüğümüz bu üç adımı popüler tarih kitapları basımını (özellikle çocuklar için) gerçekleştirerek, tarih ders kitabı yazımı yarışmaları düzenleyerek, çeşitli ulusların uzmanlarının bir araya gelerek ortak tarih kitapları yazmalarını örgütleyerek, ortaöğretim tarih hocalarına yaz akademisi düzenleyerek ve tarih eğitimi ile ilgilenen öğrencilere yüksek lisans bursu vererek desteklemek ve geliştirmek istiyoruz.

FRANK DEPPE TÜRKİYE'DE

Batı Avrupa'nın önde gelen siyaset bilimcilerinden ve tarihçilerinden Prof. Frank Deppe Vakfımızın konuğu olarak İstanbul ve Ankara'da iki konferans verecek. İstanbul'daki konferans 18 Mart 1994 Cuma günü saat 17.00'de Vakıf merkezinde yapılacak. Frank Deppe bu ilk konferansta "Bir Tarih Araştırması Alanı Olarak Sosyalizm" üzerine konuşacak. Ankara'da 19 Mart Cumartesi günü saat 14.00'te yapılacak ve özellikle sendikacıların ve sendikal hareketle yakından ilgili uzmanların katılmasını beklediğimiz konferansın konusu ise "Batı Avrupa'da Sendikal Hareket: Sorunları ve Perspektifleri". Her iki konferansın da bu alanlarda Batı Avrupa'daki son tartışmaları Türkiye'ye yansıtmak açısından çok yararlı olacağını sanıyoruz.

Prof. Deppe, Abendroth Okulu adıyla tanınan toplumsal bilimler ekolünün, bazı kitapları Türkçeye de çevrilmiş olan ve 1987'de ölen Wolfgang Abendroth'dan sonraki, en önemli kişisi. 1972'den beri Marburg Üniversitesinde profesörlük yapan Frank Deppe'nin başlıca uzmanlık alanları sendikal hareket tarihi ve Avrupa entegrasyonu. 1991'de yayımlanan "Avrupa'da İşçi-İşveren İlişkilerinin Gelişimi ve İç Pazar" ve geçen yıl yayımlanan "Maastrich Krizi Sonrasında Avrupa Topluluğu" adlı kitapları önemli yankılar yaratmıştı.

Frank Deppe'nin İngilizce olarak vereceği konferanslarda Türkçeye çeviri yapılacak ve tartışma için de zaman ayrılacak. Konferaslara ait ek bilgi edinmek isteyenler Vakıf merkezine ya da Ankara temsilciliğine başvurabilirler.

TAŞ PLAKTAN YAYILAN İNCE BİR NAĞME...

Taş plaklarda, keşfedilmeyi bekleyen gizemli bir ses hafızamız var. Bu seslerin kaydedilebilmiş kısmı, bu yüzyılın başlarından itibaren alınmış ve daha çok İstanbul merkezli. Bu 78 devirlik geç-

miş sesler toplamı, dönemlerinin sosyal yapısından, kültürel ortamından, iletişim olanaklarından, insan ilişkisine dek pek çok etkenin bileşiminden oluşuyor. Taş plaklar bugün, miktarını tam olarak bilemediğimiz sayıda, farklı kişi ve kuruluşların korumasında, dağınık halde ve günümüz insanının istifade edemediği bir potansiyel olarak bekleşmekte. Doğal şartlardan gelebilecek her türlü etkiden tesadüfen korunuyorlar.

İnsanımızın günlük hayatıyla ilgili her boyutu çalışma kapsamı içinde gören Tarih Vakfı taş plaklar ve ardındaki bütünlüğü, çağın olanaklarıyla değerlendirerek yazılı (katalogların taranması ve yeniden toplu halde basılması) ve sözlü (taş plakların bir klasifikasyondan geçirilerek kaset ve disklere aktarılması) olarak yeniden yararlanılabilecek hale getirmeyi planlıyor.

Bu amaçla başlatılan bir organizasyonun ilk adımı olarak, bu konuda yıllardır titizlikle belli bir taş plak birikimi oluşturmuş olan kişilerden Niyazi Sayın, Muammer Karabey, Fikret Bertuğ, Ayhan Aktar, Şinasi Akbatu ve Cemal Ünlü bir araya geldiler. Bu çekirdek kadro, yapılacak çalışmaların ve izlenecek yolun belirlenmesi doğrultusunda birikim ve fikirlerini ortaya koydu ve bu bağlamdaki her türlü katılıma açık kalmak kaydıyla çalışmaları başlatma kararı aldı.

Bu konudaki ilk dinleti 22 Ocak 1994 günü Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi'nde yapıldı. Toplantı, İcra Heyeti'nin ilk elemanlarından rahmetli Necmi Rıza Ahıskan'ın bir plağı ve toplantıdan birkaç gün önce yitirdiğimiz Darülbedayi'nin son temsilcisi Bedia Muvahhit'in Vasfi Rıza ile yaptığı bir düet dinletilerek başladı. Yukarıda sözünü ettiğimiz değerli çekirdek kadro önce kendi koleksiyonlarından sunmak istedikleri iki ya da üçer plağı dinlettiler, bu plakları niçin seçtiklerini de anlattılar. Hafız Sami, Tanburi Cemil, Münir Nurettin Selçuk gibi örnekler çalındı.

Çalışma grubu toplantılarını sürdürüyor. Otuzun üzerinde plak kataloğu bir araya getirildi. Bunlar bilgisayara geçiriliyor. Ara listeler çıkarılacak ve koleksiyonculardan ek bilgiler istenecek. Tamamlama çalışmalarından sonra bir toplu katalog çıkacak. Daha sonra da taş plakların kaset ya da disklere geçirilmesi için sponsor bulma çalışmaları yapılacak.

İstanbul'da Musiki Dernekleri

Ocak ayında Vakfımız ile İstanbul'daki musiki dernekleri ve gruplarının, bu kuruluşların tarihi konusunda Sayın Gönül Paçacı'nın koordinatörlüğünde bir çalışma başlattığımızı duyurmuştuk. Türk musıkisinin aktarım ve öğretiminde dernekler ve amatör musiki topluluklarının büyük önemi var. Tarih Vakfı da, toplumumuzun bir iç dinamiği niteliğinde olan bu oluşumların tarihsel, sosyal ve kültürel anlamda önemini gündeme getirmek, kültür yaşamımıza yaptıkları katkıların boyutlarını saptamak, geçmişteki ve günümüzdeki konumlarını irdeleyen bilimsel bir dokümantasyon yapmak yolunda geniş çaplı bir çalışma planlıyor. Bu çalışma geçen yıl "Türk Müziği Günleri" adını taşıyan ve sekiz derneğin beraberliğiyle gerçekleştirilen etkinliklerin genişletilmiş devamı niteliğinde olacak.

Bu projeye hazırlık aşamasında, kurumlarla ilgili gerekli bilgi akışını sağlamak ve sonuçta yapılacak bir dizi konser, sempozyum, konferans gibi etkinliklere nasıl katkıda bulunulacağını saptamak için bir dayanışma ve beraberlik başlatmak istedik. Bu iletişimin ilk adımı olarak da 16 Şubat Çarşamba günü Vakfımızın Eminönü'ndeki merkezinde genel bir toplantı yapıldı. Tam 55 dernek ve topluluk çağrılmıştı. Dondurucu soğuk ve tipiye rağmen 20 derneğin temsilcisi katıldı toplantıya, bir o kadarı da telefon ederek gelemeyeceğini bildirdi. Örneğin, THY Korosu, Boğaziçi Üniversitesi Türk Müziği Kulübü, Beşiktaş, Beyoğlu, Bakırköy, Pendik, Anadolu (Küçükyalı), Çamlıca musiki dernekleri, Fasl-ı Musiki Derneği, Dede Efendi Musiki Derneği, Yesari Asım Arsoy'u Yaşatma Derneği, Türk Folklor Kurumu, İleri Türk Musikisi Konservatuarı Derneği, gelenler arasındaydılar.

Proje, toplantıda tartışıldı. 2 Mart'ta bir toplantı daha yapılmasına karar verildi. Tartışılacak konular arasında mayıs ayının ikinci yarısında "İkinci Türk Musikisi Günleri" adıyla düzenlenecek hafta var. Bu yoğun hafta içinde düzenlenmesi düşünülen etkinlikler arasında da bütün musiki dernek ve topluluklarından birkaç temsilcinin katılmasıyla oluşturulacak büyük bir İstanbul korosunun vereceği İstanbul ve Rumeli Türküleri konseri, en eski derneklere ayrılmış bir konser çok ilgi çekecek. Ayrıca bu dernek ve topluluklardan yetişmiş ustalar anılarını anlatacaklar; kültür tarihçileri, müzikologların katılacağı bir sempozyum, dia gösterisi de düzenlenebilecek.

Kısacası mayısta kulaklarımızın pası gidecek.

Görsel-İşitsel Malzeme Arşivi Kuruluş Çalışmaları

Geçen yüzyıllar boyunca İstanbul'da geniş kitlelerin günlük yaşamlarını fotoğraf ve orijinal malzeme aracılığıyla yansıtacak bir görsel-işitsel malzeme arşivi kuruluş çalışmalarını başlatmış bulunuyoruz. Projeyi değerli fotoğraf tarihçisi Engin Çizgen'in

eşgüdümünde bir ekip yürütüyor. Ocak ayında yapılan ve çok değerli uzmanların katıldığı ilk toplantılarda görsel-işitsel malzemenin kapsamı, seçimi, sağlanması için kaynak yaratılması, bunlardan yararlanacak kesimler ve Toplumsal Tarih Müzesi kuruluş çalışmalarında görsel-işitsel malzemenin yeri tartışıldı ve bazı sonuçlar ortaya çıktı.

Uzmanlara göre bu tür görsel-işitsel malzemeyi korumada bazı zorluklar vardı, ayrıca malzemenin içeriği konusunda bazı sınırlar da tespit edilmeliydi. Arşivlerin nerelerde bulunduğu tespit edilmeli, toplamanın nasıl yapılacağı ve sistematiği hakkında çalışmalar yapılmalıydı. Malzeme toplanması sırasında hangi teknolojinin kullanılacağı da önemli bir konu olarak ortaya çıktı.

Bütün bunlar göz önüne alınınca, konunun teknolojik özelliklerini ve yapılması gereken çalışmaları içeren bir rapor hazırlanabilmesi için bir alt komisyon oluşturulmasına karar verildi. İkinci toplantı mart ayı başında yapılacak.

Bilgi-Belge Merkezinde Gelişmeler

Eminönü'ndeki Vakıf merkezimizin asıl büyük parçasını oluşturan Bilgi Belge Merkezimize son zamanlarda hiç uğradınız mı? Eminönü Meydanı dağdağasından kurtulup kütüphanemize adımınızı attığınız anda sakin ve çağdaş bir ortamda bulursunuz kendinizi. Tuğla duvarları bölen kemerli pencerelerin içi yemyeşil bitkiler, rengârenk Afrika menekşeleriyle doludur. Üç genç uzman Bilgi Belge Merkezimizi size daha yararlı hale getirebilmek için canla başla çalışırlar. Merkezin yöneticisi Nadir Özbek ile arşivimizin sorumlusu Emine Nergis'i artık tanıyor olmalısınız, ama kütüphane sorumlusu Burcu Güvenç aramıza yeni katıldı. Burcu İstanbul Üniversitesi Kütüphanecilik bölümünden mezun olduktan sonra aynı üniversitenin İletişim Fakültesi gazetecilik bilim dalında yüksek lisans yapıyor. Vakfa gelmeden önce de Edebiyat Fakültesinin Bilim Tarihi Bölümü kütüphanesinde çalışmış. Bilgi-Belge Merkezi sorunlarının üstesinden gelebilmek için Emine gibi o da çok toz yutacak herhalde.

Biraz da merkeziminden bahsedelim. Biliyorsunuz, BBM, Tarih Vakfı bünyesi altında arşivcilik, kütüphanecilik ve bibliyografik hizmetler vermek amacıyla kurulmuş bir birim. İlgi alanını öncelikle 19. ve 20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'de ekonomik, toplumsal yapı ve ilişkiler, günlük yaşam tarihi alanıyla sınırlıyor.

BBM yukarda belirtilen genel çerçeve doğrultusunda çalışmalarını yürütürken başından beri teknolojinin sağladığı en yeni imkânları kullanmayı ilke edindi. Örneğin arşivini bilgisayar ve sayısal teknolojinin son ürünleriyle kurmayı planladı.

BBM'nin böylesi planları basit bir teknoloji hayranlığından kaynaklanmıyor. Sayısal teknolojilerin sunduğu yeni arşivleme teknikleri geleneksel yöntemlerin -mikrofiş, mikrofilm vb- sıradan bir alternatifi olmanın çok ötesine geçti. Çünkü sayısallaşmış bilgi uluslararası bilgisayar ağları aracılığıyla son derece düşük maliyetlerle dünyanın herhangi bir noktasından bir başka noktasına saniyelerle ölçülebilen zamanlarda ulaştırılabiliyor. Örneğin önümüzdeki bir yıl içinde BBM-Internet bağlantısı sağlandığında, görsel malzemelerden oluşan bir on-line sergi düzenlemek mümkün olacak. Daha da önemlisi Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal tarihi alanında bir bilgi bankası oluşturmayı hedefleyen BBM bu verilerini, kurmuş olduğu bilgisayar sistemleri ve ağlar aracılığıyla, Türkiye'nin ve dünyanın her yerindeki kullanıcılara masalarından kalkmadan erişme imkânı sağlayacak.

Genel çerçevesini çizdiğimiz türde bir Bilgi-Belge Merkezine ulaşmak kuşkusuz kolay bir şey değil. Yeni teknolojiler her şeyden önce büyük maddi kaynaklar gerektiriyor. Bu engeli BBM bilgiye ve kültüre önem veren resmi ve özel kuruluşların yardımları, bağışlarıyla aşmak zorunda. Bu da işlerin istenilenden daha yavaş ilerlemesine neden oluyor. Yine de önümüzdeki dönemde gerçekleştireceğimiz ilk hedef, bilgisayar altyapımızla ilgili belirsizlikleri gidermek ve Internet bağlantısını sağlamak olacak.

Kütüphanemizin şu an en zengin kısmını süreli yayınlar oluşturuyor. Halen elimizde bağış yoluyla edinilmiş 800 başlık süreli yayın var ama bunların büyük bir çoğunluğunun koleksiyonları tam değil. Gönüllü arkadaşlarımızın yardımıyla bu yayınların bir envanterinin çıkartılması ve ardından BBM için önemli olanlarının koleksiyonlarının hızla tamamlanması yoluna gidilecek. Sevindirici bir haber: Halen çıkmakta olan birçok kültürel ve siyasi süreli yayınla, yine gönüllü arkadaşlarımızın yardımıyla ilişki kuruldu ve bu yayınların eski sayılarıyla birlikte merkezimize gelmesi sağlandı.

Ayrıca sosyal tarih ve sözlü tarih konusunda önemli bulduğumuz ve İstanbul'da başka kütüphanelerde bulunmayan bazı yabancı dergilere de abone olmaya hazırlanıyoruz. Bütün bu çalışmalarla süreli yayınlar koleksiyonumuz daha da zenginleşmiş olacak.

Bu malzemelerin yanında Merkezimizde Türkiye İşçi Partisi ile ilgili uzun zamandan beri gündemde olan çalışma 1994 yılında hızlandırıldı. Bu alanda eski TİP üyelerinin aralarında topladıkları bağışlarla görevlendirilen bir kütüphaneci, malzemelerin toplanması ve tasnif edilmesi işlemleri ile uğraşıyor.

Kısacası BBM elemanları büyük "hayallerden" al-

dığı güç ve şevkle, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısı ve tarihi alanında bir birim olma yolunda yavaş ama kararlı adımlarla ilerliyor. Bu çerçevede gönüllü olarak çalışmalarımıza katılmak, yeni önerilerde bulunmak isteyen yeni arkadaşlarla tanışmak ve çalışmak bizim için büyük bir zevk olacak. Bekleriz...

Topkapı Sarayı'nı gezdik

Necdet Sakaoğlu'nun tanır mısınız? *İstanbul Ansiklopedisi*'nin editörlerinden olan bu değerli tarihçimizin en hoş özelliklerinden biri de ağzından bal damlamasıdır. Tarihi bir olayı, bir mekânı, bir hikâyeyi anlatmaya başlasın, ağzı açık dinler, hiç bitmesin istersiniz. Bunu keşfedip, bir de Sakaoğlu'nun engin uzmanlık yelpazesinde Topkapı Sarayı'nın önemli yer işgal ettiğini anlayınca Çağatay Anadol'un gözlerinde muzır bir ifade belirdi ve allem etti kallem etti, Necdet beyi Vakıf çalışanlarını Topkapı Sarayında gezdirmeye razı etti.

Kader... gezinin yapılacağı gün bu kışın en soğuk ve yağışlı günlerinden biriydi. Yine de Bab-ı Hümayun'dan geçip de Birinci Avlu'da titreşerek Necdet Beyi bekleyenlerin sayısı kırkı bulmuştu. Sarayın o insanın iliğini üşüten soğuğunda buz kesenlerin merakla sorduğu soru, "Bu sarayı nasıl ısıtıyorlardı acaba?" oldu. Birden bir baktık ki haremağaları haremin kapısını açmışlar, yakalı baltacılar küfe küfe odunu içeri taşıyorlar. Cariyeler koşuşturuyor, sofalardaki ocaklara odun atılıyor, akkor haline gelen kömürler mangallara aktarılıyor. Birbirinden güzel halıların üzerine kurulmuş kerevete uzanan kadınefendi, samur kürklü kaftanının yeninden çıkardığı zarif elini gümüş mangala uzatıyor ısınmak için. Her şeye rağmen burnu kızarmış soğuktan!

Gerçekten de Necdet Bey sarayı bize gezdirirken, o çoktan terkedilmiş, ıssız, soğuk odalar, harap koğuşlar, ot bürümüş avlular eski görkemine kavuştu. Mutfakta helvalar karılmaya, arka avlularda çamaşırlar yıkanmaya, şehzadeler yolları arşınlamaya, elçiler Babüssaade'de bekleşmeye başladı. Sadece sağda şu var solda bu var demiyordu Necdet bey; sarayın sosyal yaşamını, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal tarihini de birbirinden ilginç anekdotlarla anlatıyordu. Güzel bir öğle yemeğinden sonra da hazineyi gezdik. Sonra evlerimize dağıldık.

Necdet Sakaoğlu'na yürekten teşekkür ediyoruz. Diline, ayaklarına sağlık. Ayrıca, bu gezinin gerçekleşmesini sağlayan Topkapı Sarayı Müdürü Sayın Ahmet Menteş'e, müzenin görevli personeline, Konyalı Lokantası yetkililerine de teşekkür ediyoruz.

Araştırmalar, Yayınlar, İhtiyaçlar

Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arşivcilik Bölümü Öğretim Görevlisi Sayın Bekir Kemal Ataman'ın çağrısını yayınlıyoruz:

Bilindiği gibi Türkiye'de mevcut arşiv malzemesinin büyük çoğunluğu Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün elindedir. Ancak gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet arşivinin ulaşamadığı ve miktar olarak en az DAGM'dekiler kadar olduğunu tahmin ettiğimiz bir yığının olduğu da bilinmektedir. Osmanlı arşivinin (şimdilik) ulaşamadığı kesim, Vakıflar, Müftülük, Tapu-Kadastro gibi kamu kuruluşları ile çok sayıda özel arşive dağılmış durumdadır. Cumhuriyet arşivinin ulaşamadığı kesim ise dönemin iş, siyaset ve çalışma dünyaları ile ilgili evrak ve özel kesim elindeki kâğıt dışı malzeme yığınlarıdır.

Bu kaynaklarla ilgili temel bilgiyi bir araya getirmek, Türkiye'nin gerek geçmiş gerekse bugünkü tarihi üzerinde çalışan her türden araştırmacı için hiç şüphesiz büyük önem taşımaktadır. Çünkü aksi takdirde bu kaynakların tamamına yakın kısmı bilinmeden ve kullanılmadan kalacaktır.

Bu konuda daha önce yapılmış yayınlar, görece derli toplu olan bir kısım kamu kesimi arşivinin Osmanlı dönemine ait koleksiyonlarıyla ilgili yayınladıkları kataloglardan ibarettir. Bunlar dışındaki arşivler, tesadüfler dışında bir bilinmezlik evreninde kaybolmuşlardır.

DAGM'nin faaliyet alanı dışında kalan Cumhuriyet dönemine ait malzeme ise hiç bilinmemekte ve araştırmacılara tamamen kapalı kalmaktadır.

Dolayısıyla DAGM elinde bulunmayan "Türkiye'nin arşiv kaynakları"nı tespit edebilmek, bunlarla ilgili temel bilgiyi, kullanımı kolay bir araştırma aracı haline bir araya getirmek ve yayınlayarak araştırmacıların hizmetine sunmak, çok geç kalınmış bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda şu ana kadar yapılmış tek benzer çalışma -bildiğimiz kadarıyla- kendi yayımladığımız *Archimedia* dergisince yürütülmektedir. Ancak, bu çalışmanın da gerek içerik gerekse kapsayıcılık açısından belirli bir standardı olduğu söylenemez.

Bu ihtiyacı göz önüne alarak, "Türkiye Arşiv Kaynakları Rehberi" adıyla bir büyük projeye soyunuyoruz. Ancak, böylesi büyük bir projenin altından tek başımıza kalkmamız - doğal olarak- pek mümkün değil. Dolayısıyla katkısı olabilecek bütün kişi ve kuruluşların yardımına ihtiyacımız olacak.

Bunların başında ulaşabileceğimiz adreslerin tespiti geliyor. Özellikle özel arşiv koleksiyonuna sahip kişi ve kuruluşları tespit edip ulaşabilmek için katkısı olabilecek herkesin yardımına ihtiya-

cımız var. Lütfen bildiğimiz koleksiyonların adreslerini bize ulaştırır mısınız?

İkinci olarak ise bu konudaki her türlü görüş ve önerilerinizi bekliyoruz.
Adresimiz: Bekir Kemal Ataman,
PK 555 Sirkeci/İstanbul Tel. (212) 261 16 18

İSTANBUL'UN YEŞİLİ MAVİSİ

Şu satırları bilgisayara geçirirken dışarıda kar yağıyor, rüzgârlar uğulduyor... Yeşil, mavi ne kelime her taraf bembeyaz. Ama *İstanbul* dergisi de nisan ayında çıkacak dokuzuncu sayısı için hemen tüm hazırlıklarını tamamladı.

İstanbul'un ikinci yaş gününde seçtiği dosya konusu "çevre". Çevrebilimci Çelen Birkan'ın katkılarıyla hazırlanan dosyada İstanbul'un sağlıklı bir çevreye kavuşmasının önünde duran tüm engeller geniş bir perspektifle ele alınıyor. Daha sonra geleceğe yönelik projeler, önemli bir çözüm stratejisi olarak eğitim, çeşitli uzman ve bilimadamları tarafından irdeleniyor. İstanbul'un geniş ve renkli mozaiğini yansıtan diğer yazılardan da birkaç örnek verelim: Adalar'daki çarpık yapılaşma, üç gizemli İstanbul efsanesi, su-mermer-insan ilişkisi, Tahtakale Hamamı restorasyonu, eski İstanbul Sinematek'i, Dresden sarayında bir İstanbul manzarası, bir "İstanbul Dersi".... ve tabii yeni bir Ara Güler fotoğraf albümü.

İSTANBUL BİANNUAL ÇIKIYOR

Yılda iki kere yayınlanan *Biannual İstanbul* çıkıyor. Kış 1994 sayısındaki yazılar *İstanbul* dergisinin daha çok "Turizm ve İstanbul" ile "İstanbul ve Küreselleşme" dosyalarından ve son iki sayıdan seçildi. *Biannual*'in yayın kurulunda Zeynep Avcı, Richard Blakney, Caroline Finkel, John Freely ve Tony Greenwood var. Çevirileri Adair Mill ve Virginia Saçlıoğlu yapıyor.

Seçkide yer alan değerli yazılardan bazıları şöyle: Doğan Kuban "Tourism without Plunder", Korel Göymen "İstanbul Projects", Metin Sözen "Tourism Strategies for Old İstanbul", Ayşe Öncü-Çağlar Keyder "İstanbul at the Crossroads", Ahmet Buldam "What Sort of International Finance Center?", David Tonge "End of a Romance", Nedim Gürsel "The Spell of the Orient", Ara Güler-Hilmi Yavuz "A Night in Pera", John Freely "The Fountains of İstanbul", Şirin Tekeli "The Women's Library", ve diğer birçok ilginç yazı...

Biannual özellikle yabancı dostlarımızın çok ilginç bulacakları ve abone olmak isteyecekleri bir dergi. Yıllık abone bedeli 25 dolar. Dış ülkelerde oturanlar buna 10 dolar posta bedeli eklemeli.

BAĞIŞÇILARIMIZA DAİR

Bültenimizin ilk sayfasında Vakfa Bağışlar diye bir köşemiz vardır. Burada Vakfımıza küçüklü büyüklü bağış yapanların adlarını ve ne bağışı yaptıklarını yazarız. Hepsi bizim için değerlidir, hepsine gönül borcumuz vardır. Yine de zaman zaman bu listelerin kuruluğu içimizi burkmuştur. Oysa her bağışta bir yaşanmışlıklar, anılar birikimi vardır.

Örneğin değerli kurucularımız Nazife ve Adnan Cemgil'in bize bağışladığı kitap, süreli yayın ve arşiv malzemesi onların her bir kitaba, kâğıda besledikleri sevginin, gösterdikleri titizliğin belirtisiydi. Herşey özenle kutulara konmuş, üzerlerine tek tek kutu içinde neler olduğu yazılmıştı. İçlerinde çoğu az bulunan değerli dergiler de olan (örneğin 1890'larda çıkan *Mekteb* dergisi ciltleri) bu bağış sayesinde süreli yayın koleksiyonumuz daha da zenginleşmiş oldu.

Örneğin *İstanbul Ansiklopedisi* çalışanları için son derece anlamlı bir bağış da yapıldı. Üsküdar'daki Çınar Dibi Sahaf'ın sahibi Sayın Tayfun Kurt, Reşat Ekrem Koçu'nun ünlü *İstanbul Ansiklopedisi* ile ilgili bir kısım el yazısı notlarını bize iletti.

Aslında her bağışçımızı uzun uzun anlatmak isteriz, ama bu mümkün değil. Burada hepsine yürekten teşekkür borçlu olduğumuzu herkese duyurmak istiyoruz.

TARİHE TANIKLIK EDENLER İLK SANAYİCİLER

Tarihe Tanıklık Edenler dizisinin üçüncüsü, Türkiye'de İlk Sanayiciler Paneli 27 Ocak 1994'te yapıldı. Paneli Yılmaz Karakoyunlu yönetti. Panelde Akın Tekstil kurucusu Rüştü Akın, Derimod kurucusu Hasan Yelmen, ilk mensucatçı ailelerinden Pamir Bezmen ve kariyerine Sümerbank'ta başlayan sanayide profesyonel yönetici, eski bakanlardan Şahap Kocatopçu yer aldılar.

1915 doğumlu Rüştü Akın, tekstil sanayiine girişini şöyle anlattı: Kendisi Buldan doğumlu. Yunan işgali sonrasında, annesinin altınları satılıyor ve babası medrese içinde bir iplik boyahanesi kuruyor, yandan mekikli tezgâhlarda peştemal dokutuyorlar. Yerli bezler 70 kuruş. Dışarıdan gelen bezler daha pahalı, 2,5 lira ama boyası daha iyi olduğu için daha iyi satılıyor. Bunun üzerine, boyaların üzerindeki yazıyı oku-

tarak, firmaya mektup gönderiyor. Almanya'dan gelip boyaların kullanımını anlatıyorlar. 235 dokuma tezgâhına kadar çıkıyorlar, dünya krizine rağmen çok iyi satış yapıyorlar. Teşvik-i Sanayi Yasası çıkıyor. Teşvik için sanatkâra madalya veriliyor. Rüştü Akın 1932'de dokumacılık sanatkârı olarak altın madalya alıyor. 1934'te kılık-kıyafet kanunu çıkıyor, kendisi peştemal ürettiği için (çözgüsü kırmızı, atkısı beyaz) yeni kurallara göre bu mallar kullanılamıyor. Bütün mallar elinde kalıyor ve İstanbul'a geliyor. Bugün biri kombine tekstil, diğerleri iplik ve triko üreten 3 fabrikası var ve Tekstil Bank'ın kurucusu.

Sanayide başlangıçta yöneticilerin önemi hissedilmemişti. Sümerbank, Etibank, İşbankası gibi kuruluşlar yönetici eğitimi yapıyorlardı ve sanayi buralardan yönetici alıyordu. Sanayide ilk profesyonel yöneticilerden olan Şahap Kocatopçu, Türkiye'de en çok döviz sıkıntısı çektiği dönemde çeşitli sektörlerde uzman olmaları için devletin yurtdışına gönderdiği 500 gençten biri. Gelince Sümerbank'ta çalışıyor, 7 çimento fabrikası kuruyor. 26 sene Paşabahçe Şişe Cam Fabrikaları Genel Müdürlüğü, Sanayi Bakanlığı yapıyor. Kocatopçu, sanayimizin ilk yıllarında teknoloji sıkıntısı çekildiğini, örneğin sekiz sene Avrupa ve Amerika'dan flot cam teknolojisini alamadıklarını, yüzde 40 pahalı mal ithal etmek zorunda kalındığını, sonunda mecburen soda sanayiinin kurulduğunu, Rusların pencere camı fabrikası kurduklarını söyledi. Paşabahçe'nin ihracata başlama macerasını anlattı.

Elli yıllık derici Hasan Yelmen, 1942'de savaş nedeniyle deriye ihtiyacın arttığını, Beykoz fabrikasından 10 teknisyenin dericilik tahsili için Almanya'ya gönderildiğini nakletti. Bu dönemde Bulgaristan ve Yugoslavya göçmenleri dericilikte önemli yer alıyor. Hasan Yelmen'in babası dericiliği Yugoslavya'da öğreniyor. Varlık vergisi ve 6-7 Eylül'de gayrimüslimlerin gitmesi ile Türkler bu sanayiye giriyorlar. Avrupa'dan deri sanayiine kimyasal madde satan firmalar, mallarını satmak için dericilere eğitim veriyorlar. Türk deri sanayiine çok önemli katkıları oluyor. Hasan Yelmen 1945'te Kazlıçeşme'nin ilk eğitimli dericisi. 20 sene önce Pendik'te Dericilik Enstitüsünü ve sonra İstanbul Üniversitesi Dericilik Bölümünü kuruyor ve dersler veriyor.

Pamir Bezmen'in ailesi 1890'da Selanik'ten gelmiş ve 1929'da sanayii teşvik kanunu çıkınca mensucat fabrikası kurmuşlar. Avrupa üslubu ile ilk üretim yapan Akmeşe Pamuklu Mensucat fabrikası, Türkiye'de Halil Ali basmaları olarak ünleniyor. 2 milyon lira vererek varlık vergisi şampiyonları arasında yer alıyorlar.

Panelde ayrıca Türk sanayiinin başlangıcının ve en büyük sektörünün mensucat olduğu, Türk mensucat sanayiinin ve Sümerbank'ın tarihinin yazılması gereği üzerinde duruldu. Ayrıca Türk sanayicilerinin kendi anılarını yazmalarının gereği vurgulandı.

Tarihe Tanıklık edenler panel dizisinin dördüncüsü 24 Şubat'ta yapılmış olacak. Konusu İstanbul'da Menderes imarı ve sonrası. Paneli Prof. Doğan Kuban yönetecek, Prof. Kemal Ahmet Aruğ, Prof. Dr. Turgut Cansever, Prof. Asım Mutlu, Prof. Kemali Söylemezoğlu, Prof. Behçet Ünsal katılacaklar. İstanbul'un tarih ve doğasına kazmanın vurulmaya başlamasının hikâyesini gelecek ay sizlere aktaracağız.

31 Mart 1994 tarihinde yapılacak beşinci panelin konusu ise Türkiye'de Varlık Vergisi. Yine Tarihe Tanıklık Edenler'in ağzından az bilinen gerçekler anlatılacak. Paneli Ayhan Aktar yönetecek.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

Tülin Aren, Korkut Boratav (Bşk. Yrd.), Yiğit Gülöksüz, Hasan Karacal, Nazan Ölçer, Haldun Özen, Orhan Silier (Gen. Sekr. ve Vakıf Genel Müdürü), Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.), Zafer Toprak (Bşk. Yrd.), Mete Tunçay

ADRES VE TELEFON NUMARALARIMIZ:

Vakıf Merkezi ve Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayın, Mali İşler, Tanıtım ve Reklam Bölümleri
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 34 - 227 37 27
Faks: (0212) 227 37 32

Deniz Şenliği ve Projeler
Miralay Şefik Bey Sokak, 1 D.3
Ayaspaşa- İstanbul
Tel: (0212) 243 31 27 - 243 35 84
Faks: (0212) 243 35 84

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Kavaklıdere-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

POSTA ÇEKİ HESABIMIZ:

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ:

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

Pratik ve Her İşe Uygun

KIA **BESTA** Panelvan

2.2 lt 72 PS dizel motor, 4.2 minimum dönüş yarı çapı, azami yakıt tasarrufu, aerodinamik yapısı, ergonomik konforu, emniyetli gövde, ekonomik yakıt tüketimi, çabuk ateşleme sistemi, mükemmel yol tutuşu. Besta, halojen farları sayesinde gecenizi gündüz yapar. Radyo-teybi ile birlikte Besta Panelvan'ı seçmek için daha bir çok sebep bulacaksınız.

Genel Distribütör
IHLAS MOTOR

Büyükdere Cad. No: 73 80660 4. Levent/İST. Tel: 281 20 00 Fax: 279 00 50

KIA

ZAMANI DURDURMA ŞANSINIZ OLMADIĞINA GÖRE, ONA AYAK UYDURMAYI DENEYİN YA DA JUMBO İLE YARINI YAŞAMA FIRSATINI YAKALAYIN

ULUSOY

TOPLUMSAL TARİH

NİSAN 1994 FİYATI: 50.000 TL (KDV DAHİL)

NAZİ/HİTLER ORDULARININ TÜRKİYE'Yİ İŞGAL HAZIRLIKLARI: 1941

İSTANBUL'DA MİNİ OLİMPİYAT: 1922

BİR İNGİLİZ TAYFASININ OBJEKTİFİNDEN

BEBEKLERİN KAFATASINA YENİ BİR ŞEKİL VERME

AŞİRET ALAYLARI

4

BENZERLERİNDEN FARKLI OLANI SEÇEBİLMENİZ İÇİN DAHA BELİRGİN ÖZELLİKLERİ SİZE, BİZ SUNUYORUZ.

Boğaziçi Üniversitesi Mezunlar Derneği (BÜMED) Danışmanlık, güvenebileceğiniz, birlikte çalışmaktan gurur duyacağınız, zeki, çalışkan ve çağdaş Boğaziçi Üniversitesi mezunlarını, sizlerle buluşturmaya hazır.

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ MEZUNLAR DERNEĞİ

BÜMED DANIŞMANLIK

Detaylı bilgiyi (0212) 263 85 10 veya (0212) 257 73 84-85 numaralı telefonlarımızı arayarak alabilirsiniz.

SUNUŞ

Bu ay, birbirinden çok farklı konularda, ama hepsi de ilginizi çekecek ve sizi düşündürecek bir dizi inceleme ve araştırma yazımız var. Ama önce, kapağımızdan söz edeyim. Geçtiğimiz ayın ortalarında İstanbul Boğazı'nın atlattığı müthiş yangın tehlikesi nedeniyle seçtiğimiz bu resim, bir Liebig reklâm kartından alınmıştır. 1865 yılında bir Alman kimya profesörünün Güney Amerika'da kurduğu et(suyu)özü tabletleri üreten bu fabrika, yüz küsur yıl boyunca, böyle binlerce renkli-resimli kart dizileri bastırarak reklâm amacıyla dağıtmıştır. Değerli hemşehrimiz Dr. Robert Anhegger, *Tarih ve Toplum*'un 1985 Kasım ayında çıkan 23'üncü sayısında bu kartların öyküsünü anlatmış, derginin kapağında kullanmamız için de, 1910 yılında yayımlanan altılık bir Türkiye serisi vermişti. Onun aktardığı bilgilere göre, 1911'de de bir Dardanellen (Boğazlar) dizisi çıkmıştır. Bizim kart o diziden olmalı.

Bir eski Yunan söylencesine bakılırsa, tanrı Apollon ile satir Marsyas, aralarından hangisinin daha usta müzikçi olduğu konusunda iddialaşır ve Frigya kralı Midas'ı hakem tayin ederler. Midas'ın kararıyla yarışmayı kaybeden Apollon onun kulaklarını eşek kulaklarına çevirerek öç alır. İşin gerçeği ise, Midas'ın (MÖ 7'nci yüzyıl) bir süre önce Gordion höyüğünde bulunan kafatasının incelenmesinden anlaşılmıştır. Meğer hanedan üyelerine özgü bir görenek uyarınca, daha bebekken Midas'ın kafasını sıkı sıkı sararak öyle deforme etmişler ki, alnı iyice geride kalmış ve kulakları öne çıkmış. Eşek kulaklı olması bundanmış. Dr. Turgut Akpınar, Bizim Yörükler'de de sürdürüldüğünü saptadığı bu kafatasının biçimini bilinçli olarak değiştirme geleneğini irdeliyor.

Pek alışılmadık üslûbunu ve zengin çağrışımlarını içinize sindirebilirseniz, Frankfurt'ta yaşayan eski öğrencim Atilâ Türk'ün hazırladığı, Nazilerin 1941'de Türkiye'yi işgal plânlarıyla ilgili yazının, ibretâmizliğini teslim edeceğiniz gibi edebî niteliğinin de keyfine varacağınıza eminim.

Prof.Dr. Zafer Toprak'ın 1922'de İşgâl İstanbulu'nda düzenlenen mini-Olimpiyatlar hakkındaki araştırması, spor tarihimize önemli bir katkı oluşturuyor. ODTÜ öğretim üyelerinden iki Y. Mimarın, Emre Madran ile Nimet Özgönül'ün, bundan yedi yıl önce Atatürk Üniversitesi'nce düzenlenen "Tarihî Akış İçinde Erzurum Sempozyumu" için kaleme aldıkları yazının yayımlanmadan kalmasına gönlümüz razı olmadı. Ilgaz Zorlu arkadaşımız, Sabetaycılık konusunda yeni bir yazıyla karşınızda. Onun incelemesinin arkasına, İzmir'den Esra Danacıoğlu'nun gönderdiği, Amerikalı Protestan misyonerlerin bu toplulukla ilgili ilk izlenimlerini ekledik.

Behzat Üsdiken, "Firuze"den "Niyabet"e eski Beyoğlu'ndaki Rus lokantalarının öyküsünü tamamlıyor. (Fransızca *Turquoise* firuze, *Régence* da naiplik demek değil mi!) Londra'dan Roni Margulies, bu kere bir İngiliz denizci tarafından çekilmiş, 1921-22 yılları Türkiyesi'yle ilgili altı tane fotoğraf sunmakta. Fatma Mansur Coşar'ın bu sayıda özetlediği İtalyan makalesiyse, İstanbul'daki Venedik bailoları konusunda. Biz de, onun yararlandığı kitaptan, eski yangınlarla ilgili iki minyatür ve bir harita koyduk.

Benim harita tarihi merakım, bazı okuyucularımızın tepkisini çekiyor. Yine de, orta sayfalarımıza Hollanda kökenli bir 17'nci yüzyıl dünya haritası yerleştirdim. Haritasever izleyicilerimizi düşünerek, ileriki sayılarımızda da böyle eski örnekler vermeye devam edeceğim. (Kemal Özdemir, geçen ay kapağa bastığımız Kâbe resimli Arap haritasının, aslında bir "Kıblenümâ" olduğunu belirtti. Gerçekten, tablonun alt bölümünde Mekke'ye takılı ibrenin ucunu hangi ülkenin üstüne getirirseniz, namaza dururken yöneleceğiniz kıbleyi gösterecektir.)

Geçen Martın başında yeni bir aylık tarih dergisi yayımlanmaya başladı: İhlas Holding tarafından çıkarılan *Tarih ve Medeniyet*. Tamamı renkli, kuşe kâğıda basılmış bu yayın, ne yazık ki, 12 Eylül döneminde resmiyet kazanan Türk-İslâm sentezinin tarih'i şovenizme âlet eden yeni bir organı niteliğinde. (Zaten bu sentez de, İslâm'ı Türkçülüğe âlet etmekten başka bir şey değildir!) İlk sayının ana teması, "Yavuz'dan Günümüze Anadolu'nun Birliği". Önce, cumhurbaşkanı ile "separative terror" konusunda bir söyleşi var (bu İngilizce deyim, Sayın Demirel'e ait). Bir profesör, Yavuz'un Doğu ve Güney politikası ile "dört asırlık huzurun mimarı" olduğunu savunuyor; bir başkası "Hamidiye Alayları"nı, "Doğu Anadolu'da Ermeni meselesini çözen uygula- ➤

ma" diye sunuyor. Cemal Kutay, II. Abdülhamid'in halli olayını "Çöküşün başladığı gün" başlığı altında anlatıyor. Asıl üzücü olan, başka çalışmalarında iyi tarihçiler olarak yetişecekleri umudunu veren bazı gençlerin de, bu milliyetçi sapkınlığa kendilerini kaptırmış görünmeleri. "Allah ıslah etsin" demek işe yarar mı, acaba?

Elinizdeki sayımızda, Dr. Mustafa Balcıoğlu'nun, aşiret alaylarının yeniden düzenlenmesiyle ilgili olarak Nisan 1914 tarihinde hazırlanmış iki raporu aktaran yazısını, "bu uygulama"nın "bugüne de mesajlar taşıyıcı mahiyette" olduğunu ileri sürerek bitirirken ne kastettiğini bilmiyorum. Ben bu mesajların, Süleyman Demirel'in son Çanakkale gezisinde söylediği gibi, Kuyucu Murat Paşa yöntemleriyle kalıcı bir çözüm sağlanamayacağı yolunda olduğu kanısındayım. Şu 1994 yılında, geçmişin vahşetinden sadece ibret almalı, ona asla özenmemeliyiz. Kaldı ki, II. Abdülhamid'in Hamidiye Alaylarıyla Ermeniyi Kürde kırdırma planları, ancak onun tahttan indirilmesinden altı yıl sonra, İttihatçıların Teşkilât-ı Mahsusa marifetiyle yürüttükleri tehcirde amacına ulaşmıştır. (Bu arada, -Kürt- aşiret alaylarının Cumhuriyetin ilânından beş yıl sonra, 1928'de hâlâ Kara Kuvvetlerinin kuruluşunda görüldüğünü söyleyeyim. Bakınız, Türk Ocaklarının *Türk Yılı* cildi.)

Sıvas'tan Dr. Saim Savaş'ın Hoca Sünbül Zaviyesi hakkında, vakfiyeye dayanarak yaptığı inceleme, Osmanlı-öncesi Anadolu'nun tarikatlar tarihine önemli katkılar getiriyor. Koleksiyoncunun Dağarcığından köşemizde, Necdet Sakaoğlu dostumuzun sunduğu, bundan tam altmış yıl öncesine ait, taşrada bir 23 Nisan kutlama töreninin fotoğrafı var.

Kitabiyat bölümümüzdeki yazılardan ikisi, Herkül Millas arkadaşımızın. Herkül, önce Yılmaz Karakoyunlu'nun 6-7 Eylül (1955) olaylarını konu alan yeni romanını eleştiriyor; sonra da, Türkiye'yle ilgili Yunanca yayınları tanıttığı dizisinde, karşılaştırmalı bir ekonomik değerlendirme üstünde duruyor. Bülent Varlık da, Alman Merkez Bankası'nın İngilizce dergisinde çıkan Türkiye iktisat tarihiyle ilgili araştırmaları tanıtıyor.

Cüneyt Akalın ise, kendisinin dilimize çevirdiği *Kızıl Gökte Hilâl* adlı kitap üstüne düşündüklerini ve aklına takılan soruları bizimle paylaşıyor.

Ayşe Şen'in yüz yıl önce bu ayın gündelik Yol (*Tarik*) gazetesinden yaptığı seçmeler, bu kere iki değil üç sayfa. Çünkü arkadaşımız, bir Paris soygunu haberini pek eğlendirici bulmuş ve tamamını yeni yazıya aktarmış. Son sekiz sayfamızı, her zamanki gibi Vakıf Haberleri'ne ayırdık. Dergimize katılmadan önce çıkan 29 sayı ayrıca devam etseydi, bu hesapça 33 olacaktı.

Paramızın değeri, bu dergiyi çıkarmaya giriştiğimiz geçen yılın son ayından bu yana yarı yarıya azaldı. Biz de ister istemez, dergimizin fiyatını 40'tan 50 bine yükseltmek zorunda kaldık. Hükümet utansın!

Hepinizi saygı ve sevgiyle selâmlıyorum.

METE TUNÇAY

TOPLUMSAL TARİH

Bir Liebig etsuyu bülâsası reklâm kartında Boğaziçi ve Rumeli Hisarı

Aylık Dergi
Sayı: 4 Cilt: 1 Nisan 1994

Sahibi:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
İlhan Tekeli

Sorumlu Yazışleri Müdürü ve Yayın Yönetmeni:
Mete Tunçay

Danışma Kurulu:
Ayşen Anadol, Ayda Arel, Halil Berktay, Edhem Eldem, Ekrem Işın, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak

Grafik Tasarım:
Haluk Tuncay

Teknik Yönetmen:
Tamer Kayaş

Dizgi, Sayfa Düzeni: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Altan Matbaası*

Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*

Abone Koşulları:
Yıllık 12 sayı: 500.000 TL.
Altı aylık-6 sayı: 275.000 TL.

ÖZÜR DİLİYORUZ

Geçen ay, Mustafa Şahin arkadaşımızın çevrimyazısını yaptığı "Mason Gözüyle Sosyalizm"de bazı dizgi yanlışları olmuş. Örneğin, (s. 64'te sondan bir önceki paragrafın alttan 9'uncu satırındaki) Maksad-ı esasî, Matlub-ı esasî olacaktır. 63'üncü sayfanın ilk sütununda sondan bir önceki paragrafta Bakunin'in de mülhem olduğu Proudhon, Anarşizm'i ilân değil, ilâd etmiştir (yani doğurmuştur!). 62'nci sayfadaki Enderunlu Vâsıf'ın beytinin doğrusu da şöyle:

Mihneti kendine zevk etmededir âlemde hüner
Gam ü şâdî-i felek böyle gelir böyle gider!

YÜZ YIL ÖNCE OSMANLI BASININDA BU AY
***Ayşe Şen**'in Tarik'ten seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* 4

NAZİ/HİTLER ORDULARININ TÜRKİYE'Yİ İŞGAL HAZIRLIKLARI: 1941
***Atilâ Türk** "Hizmete Özel" yayınlardan aktarıyor.* 7

b

Nazi Hedefleri- Ankara'nın Bakanlıklar semtine Kale'den bakış. 26 numara Harb Okulu!

İSTANBUL'DA MİNİ OLİMPİYAT: 1922
***Zafer Toprak** işgal altında spor etkinliklerini anlatmakta.* 15

SEYAHATNAMELERDE ERZURUM
***Emre Madran-Nimet Özgönül** yabancı gezginlerin geçmiş yüzyıllardaki Erzurum izlenimlerini toplamışlar.* 19

SABETAYCILIK
***Ilgaz Zorlu,** bu hareketi, iki din arasında bir mistiklik olarak yorumluyor.* 24

SELÂNİK YAHUDİLERİ VE DÖNMELER HAKKINDA
***Esra Danacıoğlu** Amerikalı misyonerlerin üç mektubunu çevirmekte.* 26

BİR İNGİLİZ TAYFASININ OBJEKTİFİNDEN
***Roni Margulies**'in bulduğu 1921-22 yıllarının Türkiye'sine ilişkin fotoğraflar.* 29

İSTANBUL'DA VENEDİK ELÇİLERİ
***Fatma Mansur Coşar** Venedik ve Türkler başlıklı kitaptan "Bailo" ile ilgili bilgileri özetliyor.* 32

HARİTA TARİHİ
***N. Visscher**'in Dünya Haritası: 1652* 36

BEBEKLERİN KAFATASINA YENİ BİR ŞEKİL VERME
***Dr. Turgut Akpınar** Yörükler arasında da uygulanan eski bir geleneğe ışık tutuyor.* 38

ESKİ BEYOĞLU'NDA RESTAURANTLAR VB.-II
***Behzat Üsdiken** Rus lokantalarının serencamını hikâye etmekte.* 43

AŞİRET ALAYLARI
***Dr. Mustafa Balcıoğlu** Harb-i Umumî öncesinde Hamidiye Alayları'nın ıslahı için yazılmış iki rapor sunuyor.* 48

HOCA SÜNBÜL ZAVİYESİ
***Dr. Saim Savaş** Sivas'taki bir tekkenin vakfiyesinden Beylikler dönemi tarikat tarihine ait bilgiler çıkarmakta.* 52

KİTABİYAT
***Herkül Milas** Güz Sancısı'nı ve Türkiye-Yunanistan Ekonomik Karşılaştırmasını,*
***Bülent Varlık** Alman Merkez Bankası dergisindeki Türkiye İktisat Tarihi araştırmalarını,*
***Cüneyt Akalın** Kızıl Gökte Hilâl'i anlatıyor.* 59

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 65

Fünun ve edebiyata ve menafi-i âmmeyi mutazammın muharrerat ve makalâta ve igraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahesat ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin teehhür ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekâtib ve evrakın istirdadı iddiası kat'a mesmu' ve makbul olamaz.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

'TARİK'TEN SEÇMELER

NİSAN 1894

DERLEYEN

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL

Silâhsızlanma Çabaları

Avrupa hükûmetlerinin şu son senelerde kuvâ-yi harbiyyenin tezyidine çalışmakta oldukları ve bu bâbta icab eden masârifi ihtiyar hususunda asla geri durmadıkları malûm ise de, bu da kabil-i inkâr değildir ki bir taraftan da sulh ve müsâlemetin bekâsına fevkalâde gayret edilmekte ve bu fi'l-i hayrın kuvveden fiile isâli zımnında birçok kongre ve konferanslar teşkil edilmektedir. Bu cümleden olmak üzere her sene bir büyük şehirde içtimâ eden (Terk-i Silâh-ı Umumî) nâmıyla be-nâm olan kongre evvelce yazıldığı vechile bu sene İsviçre'nin makarr-ı idaresi olan Bern beldesinde ictimâ etmiş ve buna Amerika hükûmeti tarafından bilhassa teşkil ve i'zâm kılınan komisyon dahi iştirak eylemiştir.

Terk-i Silâh-ı Umumî Kongresinin bu seneki müzakerât ve netice-i kararı henüz suret-i resmiyyede anlaşılmamış ise de üss-ül-esas-i müzakerâtın Avrupa'da sinin-i muayyene zarfında techizât-ı askeriyye tezyîd edilmeyerek harbden külliyen tevakkî olunması [sakınılması] ve bu bâbta bir muâhede-i umumiyye akdi zımnında bilcümle hükûmetlere kongre nâmına olarak müracaat edilmesinden ibaret bulunduğu bedihi bulunuyor... (17 Nisan 1894)

Çara Alman Gelin

Gazetemizin (telgraf) kısmında münderic olduğu vechile haşmetlû Rusya Çarı hazretlerinin büyük mahdumunun Almanya prenseslerinden biriyle nişanlanacağına dair şüyû' bulan rivayet tahakkuk etmekte ve Avusturya ve Macaristan gazeteleri bunun iki hükûmet arasındaki münasebâtın bir derece daha kesb-i kuvvet eylemesine ve Avrupa sulh ve müsalemetinin [barış halinin] bekâsına hizmet edeceğini yazmaktadırlar. *Frambdenblat* gazetesi bu bâbta ber-vech-i âtî beyân-ı mütalaat etmektedir:

Rusya İmparatoru haşmetlû III. Aleksandr hazretlerinin büyük mahdumuyla Almanya prenseslerinden birinin vukû bulacak izdivacı bu yüzden husûle gelecek netâyic-i haseneyi ehemmiyeti nisbetinde takdir edebilenler için pek ziyade mucib-i memnuniyyet olacak ve herhalde sulh ü salâh-ı umummiyyenin bekâsı hakkında büyük bir eser-i itminân [güven alâmeti] addedilecektir... (26 Nisan 1894)

DAHİLİYE

İşe Girmek İçin Sınav Kazananlar

Düyûn-i Umumiyye idaresinde istihdam olunmak üzere lüzumu olan dokuz namzet için üç yüz dokuz senesinin Kânun-i sânisinin dördünde icra edilen müsabakât imtihanına Müslüman, Rum, Yahudi, Ermeni olmak üzere altmış kişinin dahil olduğu evvelce derc-i sahife-i beyan kılınmış idi. Bu kere ber-vech-i zîr intihab olunan talebeler Mart ibtidâsından itibaren devama başlamışlardır:

33 Hüseyin Kemal Bey 250 numero kazanmıştır / Ahmet Reşat Bey 210 numero kazanmıştır / 50 David Efendi 200 numero kazanmıştır / 15 Agop İnceyan Efendi 200 numero kazanmıştır / 23 Herekeciyan Efendi 184 numero kazanmıştır / 57 Mehmet Salim Efendi 165 numero kazanmıştır / 53 Karabet Basmacıyan Ef. 164 numero kazanmıştır / 56 Corc Mavror Fridz Ef. 142 numero kazanmıştır / 48 Selâhaddin Efendi 140 numero kazanmıştır / Ferid Naima ve Sadık efendilerin

dahi ileride lüzum görüldüğü zaman istihdamlarına meclis-i idarece karar verilmiştir...

(1 Nisan 1894)

Refah Geliyor!

Hindistan'da İslâmiyetin İntişarı-

Hindistan gazetelerinin beyanına göre din-i İslâm Hind ahalisinin her sınıf ve sülalesi beyninde mütemadiyen intişar etmektedir.

Ez-cümle İskender-âbâd'da İngiliz lisanıyla tekellüm eden Müsellemine mahsus olmak üzere bir cami-i şerif küşâd edilmiştir. Bu cemaatin adedi sekseni mütecâvizdir.

Kalküta hâkimi Wilson'un mahdumu "Mister Wilson" âhiren din-i İslâmı kabul ederek "Bengal"de neşr-i İslâm ile iştigal etmektedir... (4 Nisan 1894)

MEVÂDD-I ADLİYYE

Hırsızlık

Mercan'da Rızapaşa yokuşunda Fincancı hanında bir odada sâkin koltukcu esnafından Mustafa'nın paltosunu alız ü sirkat etmelerinden dolayı maznûnünaleyhümâ olup taht-ı tevkife alınmış olan Tophane'de Yorgi'nin ahurunda sâkin bargir sürücüsü Ali ve sucu Salih haklarında dünkü gün Birinci Ceza Daire-i aliyyesinde icra kılınan mahkeme-i aleniyye neticesinde fi'l-i sirkate cür'etleri ihbarâtla sabit olduğundan Kanun-i Cezanın 230uncu maddesi mucibince üçer mâh müddetle hapislerine ve emvâl-i mesrûkadan [çalınmış mallardan] olduğu anlaşılan caketin sahibine iâdesine müttefikan karar verilmiştir... (6 Nisan 1894)

HARİCİYE

Şatoda Onarım

İngiltere Kraliçesi haşmetlû Viktorya hazretleri bu kere Floransa'ya vukû bulan seyahatlerinden bi'l-istifade (Osborn) şehrindeki şatolarını tamire başlatmıştır. Şatoya yeni plân mucibince yeniden yirmi dört yatak ve iki hamam odasıyla bir büyük salon ilâve edilecek ve yalnız mezkûr salon için yarım milyondan ziyade bir meblâğ sarf edilecekmiş... (4 Nisan 1894)

MÜTENEVVİA

Ekmek Pusulası
Tüketim Hesabı

Bir günde vasatî olarak 100 dirhem ekmek ekl eden bir adam bir senenin müteaddid aylarında ne kadar ekmek yiyebilir?

Bu sual garip görünmesin? Çünkü bir fırıncı çıkaracağı ekmeği hesapsız olarak tabh ile [pişirmekle] vaz'-ı dest-gâh eyler ve müşterilerini hesab etmeksizin ekmek çıkaracak olur ise ziyan eylemez mi? Elbette.

İşte Fırıncıların günde yüz dirhem ekmek yiyen bir adam için çıkardıkları nân-ı azizin pusulasını görünüz. Bakın nasıl tanzim eylemişler. Adeta işi ince elekten geçirmişlerdir.

Yevmiye 100 dirhem ekmek ekl eden bir adam:

Mart ayında her gün	120
Nisan ayında her gün	110
Mayıs ayında her gün	100
Haziran ayında her gün	90
Temmuz ayında her gün	80
Ağustos ayında her gün	85
Eylül ayında her gün	100
T.-i evvel ayında her gün	100
Teşrin-i sâni ayında her gün	110
Kânun-i evvel ayında her "	120
Kânun-i Sânî ayında her "	120
Şubat ayında her gün	120

dirhem ekmek ekl edildiği gibi Balık, salata, kuru fasulye ile: 150; Üzüm, peynir ile : 130; Pilâv ve hamur işleriyle ancak: 35 dirhem ekmek yiyebilir imiş.

İşte efrâd-ı hânenin yiyecekleri ekmek bu hesaba tatbik olunursa zenbilinde kırıntı kalmaz...(17 Nisan 1894)

Seyyah-ı Meşhur
Cameron'un Hayatı

Afrika'da Avda Ölüm Afrika'nın muzlim [karanlık] köşelerini bütün cihan-ı medeniyete tanıtdırmış olan Avrupa meşâhir-i seyyahîninden biri de mösyö (Verney Lovet Cameron)dur.

Mumâileyh ehibbâsından Baron d'Roçild'in tertib etmiş olduğu bir sayddan [avdan] Mart-ı Efrencinin yirmi sekizinci günü hîn-i avdetinde attan düşerek birkaç saat zarfında aldığı eser-i cerhden müteessiren vefat etmiştir.

Seyyah-ı mumâileyh 1844 senesinde tevellüd edip 1857'de silk-i bahriyyeye dahil olmuş ve 1868 senesinde Habeşistan seferinde hazır bulunmuştur. Dört sene sonra İngiltere Coğrafya Cemiyeti tarafından Afrika seyyah-ı meşhuru müteveffa (Livingstone)un taharrîsi için kıt'a-i mezkûreye i'zâm olunmuş ise de ibtidâi taharriyâtında o koca kâşif-i gayûrun vukû-ı vefatını istihbar etmiş ve Ucici'ye hîn-i muvâsalatında tebdil-i fikr ve niyetiyle arkadaşlarından mösyö Murphy'yi müteveffa Livingstone'un cesedini bi'l-istishâb [yanına alarak] Afrikanın (Jak ?) ciheti sevâhiline nakle memur ederek kendisi (Tanganika) gölü sevâhiliyle mezkur gölden tahassul eden (Lofoga) ve (Loaluba Kongo) ayaklarını keşf ile zenciler elinde bulunan (Niyangaave) istihkâmâtına muvâsalat etmiştir.

Cameron böylece (Laoluba) nehri cihetine olan seyahatini daha ziyade temdîde muvaffak olamayarak avdete mecbur olmuş olduğundan (Loman?) nehrini Cenuba doğru takip etmiş ve üç bin mil kat-ı mesafe ettikten sonra ilk nokta-i azîmeti olan (Nigoala) civarındaki (Yagamayo)ya otuz iki ay gaybûbetinden sonra sağ ve sâlim olarak muvâsalat etmiştir.

1877 senesinde (Surion) nâm meclis-i kebirde ber-tafsil-i nakl ettiği işbu seyahat-i vâkıası hakkında Cameron epeyce mühim birkaç âsâr tab' ve neşr ettirmiş ve en nihayet İngiltere ashâb-ı fünununundan (Sir Richard Burton)un refakatinde olarak (Kon Dor?) cihetlerine bir seyahatte daha bulunmuştur. Cameron o vakitten beri bir hal-i inzivâ-perverânede olarak kûşe-i istirahate çekilmiş ve Afrika ticaretine medar-ı tevessü' olabilecek birtakım teşebbüsât-ı nâfiada bulunmakla evkat-güzâr olmakta bulunmuş idi... (3 Nisan 1894) ➤

FIKRA-İ MÜNTEHİBE

"12 Numaralı Loca"

Zükûr ve inâsdan [erkekler ve kadınlardan] izdivaca talip olanların Avrupa ve Amerika'da bazen gazeteler vasıtasıyla aradıklarını bulmaya çalıştıkları nadirattan olmayıp böyle izdivac ilânlarının bazen pek tuhaflarına da tesadüf edildiği malûmdur. Bu kabilden olarak Paris gazetelerinden biri ilân-ı âtiyi neşr eymiş idi:

"Yirmi yaşında, güzel ve on milyon servet sahibesi bir yetimenin yirmi beş ile kırk beş yaş arasında bir möysö ile tezvici arzu ediliyor. Servet matlub değildir. Cevabın ..... idarehânesinde 370 numaralıya iş'ârı iktiza eder"

Artık böyle bir ilân okunduktan sonra 370 numaradan ibaret bir adrese ne kadar mektup yağdırılmış olduğunu beyâna hacet yoktur. Birkaç saat zarfında mekâtib-i mürâselerin beş yüzü geçtiğini söylemekliğimiz kâfidir.

Genç, güzel, fevk-ol-hadd zengin bir yetimenin taleb-kârân-ı izdivacına katılarak mezkur adrese bir mektup göndermiş olan Vikont Kastel Ladsen âtideki cevabnâmeye dest-res olmuş idi:

Mösyö,

Hal ve mevkîinize ve ahvâl-i hususiyyenize dâir i'tâ-yı izahât emrinde ihtiyar eylediğimiz zahmet bâdî-i şükr ve memnuniyettir.

Yetîmeye gelince-Şunu arza mecburum ki-tarafeyn için kâfi derecede servete sahip olup ancak intihabı edeceği adama varmak emelinde bulunduğundan temâyülüne mazhar olup olamayacağınızı temin ciheti kalıyor.

Maa-hazâ fotografınıza baktığı zaman çehresinde adem-i memnuniyyet âsârı görmemiş olduğumu ilâve ederim. Bilâkis!..

Binaenaleyh kendisiyle bir kere görüşmenizi arzu eyliyorum. Mâh-ı cârînin on beşinci günü Foli Fantastik Tiyatrosunda isbat-ı vücûd eder misiniz?

Birinci ve ikinci perdeler arasında (12 No.lu Loca) da şeref-i ziyaretinizle teşrife âmâde bulunacağız. Takdim-i ihtiramât eylerim.

İmza: 370

Kastel Ladsen kendini bir sıçrayışta (Foli Fantastik) tiyatrosunun önünde buldu. Hemen bilet satılan mahalleye giderek:

- Ön sırada bir koltuk! dedi.

- Bugün için mi?

- Hayır, ayın on beşinci günü için.

- Bitti efendim.

- Aman!!..

- Ayın on beşinci günü için hiçbir bilet kalmamıştır.

Bu haber-i müdhiş üzerine Vikont bir bilet edinmek için epeyce ısrarda, ricada bulundu ise de boşuna çalışıyordu.

En arkada bir yer bile kalmadığını söyleyerek biletçi listeyi kapayınca Vikont çâr ü nâçâr geri dönmeye mecbur oldu.

Tiyatro kapısının önünde başına kavun biçiminde şapka geçirmiş bir adam vikonta yaklaşarak dedi ki:

- Orkestra takımına yakın bir koltuk mösyö.

- Haydi, defol sen de !..

- Ayın on beşinci günü için.

- Hımm!

Kavun şapkalı adam mânâlı surette gülerek yakında bulunan bir meyhaneye girdi.

Vikont da gözünde bir şua-i ümid parladığı halde merkumun arkasından gitti.

- Bir güzel koltuklu bileti mösyö... ön sırada... Numaralı...

- Alırım.

- Yirmi Franga.

- Ovvv !...

- Bir para aşağı olmaz.

Kavun şapkalı herif bileti cebine koydu. Vikont yüzünü ekşitti, söylendi, saydı, nihayet lirayı verip bileti aldı, dıraşarıya çıkacağı sırada kendi kendine

- Bu herife tesadüf de bir saadettir diye sayıklıyordu.

Ayın on beşinci günü akşamı Foli Fantastik Tiyatrosu fevkalade izdihamlı oldu.

Tiyatro dahilinde düğme iliklerine birer çiçek takılmış siyah setrelilerden geçilmiyordu.

Züvvârın heman cümlesi o gece siyahlar giyinmiş, süslenmiş idiler. Teşkil ettikleri kalabalık ise söylediğimiz vechile bir halde idi ve iğne atılsa yere düşmeyecek denilebilirdi. Hâsılı sandalyeler, koltuklar, localar bütün işgal edilmiş idi. Ancak (12) numaralı loca hâli olup halkın el dürbünleri hep oraya tevcih olunmakta idi.

İlk ve ikinci perde arasındaki fâsılada localara mahsus güzergâh geçilmez oldu. Hususiyle mezkur loca etrafında dolaşanlar karınca gibiydiler.

İkinci perde açıldığı halde (12) numaralı loca suret-i muhkemde mesdûd [sağlam bir şekilde kapalı, tıkanmış kaldı].

Bu esnada oyuncuların bir kısmı tiyatronun meşrûbât salonunda bulunuyorlardı.

O akşamki kendi menfaatine oyun icrâ edilen bir aktör diyordu ki:

Haydı çocuklarım! Yiyiniz, içiniz, midelerinizin almadığını ceplerinize doldurun.

Bu gecelik Foli Fantastik Tiyatrosunun âmiri, sahibi benim. Bütün masraflarınızı ben tesviye edeceğim.

Arkadaşları da:

- Elbette !.. Elbette !... diyorlardı.

Bu anda ikinci perdedeki vazifesini itmâm etmiş olan güzel (Anjel) salona atılarak:

- Gidin,bakın tiyatroda kıyamet kopuyor.

- Hayrola ne oldu?

- Ne olacak bir baston kavgasıdır gidiyor sebebini kimse anlayamıyor.

Arkadaşlarına ikram etmekte olan aktör dedi ki:

- Kızım bu geceki oyun benim menfaatime değil mi?

Ben de biraz para kazanmış olmak için entrikalı bir oyun oynadım!

Anlaşılıyor ya!.. O gece seyirciler az olmak ve az kazanılmak korkusuyla kurnaz aktör bir hile oyunu tertib ederek bu sayede hayli para kazanabilmiştir.

Yoksa bütün seyircilere biribirlerinden haberli olmaksızın gönderilen davetlerin ne aslı var imiş ne de esası!..

(10 Nisan 1894)

NAZİ-HİTLER ORDULARININ TÜRKİYE'Yİ İŞGAL HAZIRLIKLARI: 1941

ATİLÂ TÜRK

Edward Stevenson Murray, Robert College'de öğretmendir. İsmail adında Artvinli bir öğrencisini "ziyaret" eder. Ezan Türkçe okunmaktadır. Türkiye Parlamentosunda kadın mebus sayısı (16?) US Amerika'dakilerini geride bırakmaktadır! Saat, dakika ve saniye yerine, mevsimler ve günler egemendir. Kafkasya ile Anadolu'yu bağlayan demiryolu, üç farklı trenle aşılmaktadır. Erzurum'a kadar (Batılı) "standart" demiryolu hattı, yerini Sarıkamış'ta Ruslar'ın geniş aralıklı ray sistemine bırakmaktadır. (Polonya ve Çin sınırlarında olduğu gibi-A.T.) Bu yörede seyahat (Amerikalı'nın gözünde) bir mâcerâdır. Doğu Karadeniz tütününe US Amerikan yardımı (1939) başlamıştır. Öğrencisi İsmail'in babası "Hasan Efendi İstanbul'un uzakdoğusunda tehlikeli yalçın uçurumlarla kucak kucağa, oğullarının garantisinde" yaşamaktadır. Artvinli, dış dünyadan yalıtılmıştır. Haberler yavaş süzülüyordur. Pazar yerinde mallar ve haberler (dedikodular?) değiştokuş ediliyordur. Türk, Kürt ve Gürcüler'in yanına, koyu esmer Lâz mâceraperestleri ticarete geliyordurlar. Kara gözlü Gürcü kaçakçıları karlı Rus sınırını gizlice aşıyordurlar, her zamanki gibi. Eşek sırtında güneyde Ağrı Dağı geçitleri üzerinden Asya kervan yollarına, İran, Afganistan ve Hind'e doğru...

Bay Murray, yarım yüzyıl öncesinden, bunca haber veriyor. Öğrencisi İsmail'in soyadını bilmiyor. *Robert College Mezunları Topluluğunda Kim Kimdir*'e bakıyorum: 1937 mezunlarından İsmail H. Torun olamaz. Artvinli hiçbir RC öğrencisi gösterilmemiş. Ecevit Dönemi 1944 mezunlarından bir İsmail Kazdal geçiyor (İstanbul, 1985, c. 1, s. 266, 273), Kimbilir? Bay Murray, Alman Büyükelçisi F. v. Papen'in âmirine gizli telgrafındaki "Kayseri'de bir Rus tutuklandı"[1] türünden bilgilendirmelerden, aylarca önce, haberdâr gibidir.

RC öğretmenlerinden Bay Murray, (1939?) 1940 yazından kışına, Kuzeydoğu Anadolu'nun burcuna ulaşıyor. Sovyetler'le sınırlarımız dolaylarını, vapurla gelip, trenle geçip, eşek sırtında falan, gezmiş ve izlenimlerini yazmış. (Nefis fotoğraflar çekmiş.) 1941 Eylül'ünde de *The National Geographic Magazine*'de yayınlamış: (cilt: 80, sayı: 3, s. 367-392, bir harita, 21 foto.) Trabzonlu berber: "Atatürk'ten önce bu dağları gündüz gözüyle bile güvenlik içinde aşamazdınız" diyor. "Kürt eşkıyalar, her geçitte pusuda idiler. Şimdi, ister gece ister gündüz, her zaman her istediğiniz yere gidebilirsiniz." (s. 382) "Kürtlerin yabansı gelenekleri adlarını kötüye çıkarmış"tır. (s. 392).

"İsmail" ile, "yedi hafta konuk" olduğu babası "Hassan Efendi"nin soyadına takılıp kalmayın canım. Neyi söylemek (söylememek) istiyorsa, başarılıca, kolay okunur üslûbuyla bal gibi anlatıyor. Harita alt yazısında (editör?) ve makalesinin başlığında ve başında, bu mâcerâsının gerekçesiyle, bir gerçeği fısıldıyor, malumu bildiriyor: Artvin'den söz ederken "yukarıda yakın burunda, Almanlar'ın iştihasını kabartan Batum ve Rus Gürcistanı uzanıyor" (s. 367, 370).) Türkçe bilmeyenler için ve ayağa düşürmeden yazayım: "On the Turks' Russian Frontier Everyday Life in the Fastnesses between the Black Sea and Ararat, Borderland of Oil and Minerals that Hitler Coverts".

Hitler, Türkiye'de "büyük Türk Dostu" olduğu efsanesini estirmeye çalışmaktadır. Dışişleri Bakanı J. v. Ribbentrop, von Papen'e "özel tren'den gizli telgrafla (Aralık 1942'de, 20 Kasım tarihli... raporunuza cevaben Türkiye'deki dostlarımızı içinde bulundukları güç durumdan kurtarmak üzere beş milyon altın Alman markı iletilmesini emrettim. Bu parayı cömertçe kullanmanızı... bildirmenizi rica" edecektir. (Belge No: 34, s. 87.) Faşizm'e karşı uyarılar cılızdır. Artvin'de bir eski Efsane'ye hâlâ inanılmaktadır. "Ağrı Dağı Efsaneleri"nden "Nuh'un Gemisi Efsanesi" de günceldir. Bay Murray, aralarında İngiltere'nin ünlü US Amerikan Büyükelçisi James Bryce da olmak üzere, kimi Avrupalı "Dağcı"ların Ağrı Dağı'nın tepesine tırmandığını söyleyecek olur: "Eğer karla kaplı tepeyi görmüş olsaydınız, kimsenin oraya çıkıp sağ salim geri dönemeyeceğini anlardınız" tepkisini alır (s. 370).

Türkiye'yi "masalca zengin" bulan bir başkası da, İkinci Dünya Savaşı paraşütçüsü (Girit, Rusya ve Fransa'da) üsteğmen, sonra dışişleri görevlisi Dr. Felix O. Gaerte'dir. 1978'den emekliliğine kadar İstanbul'da Alman Başkonsolosu olarak bulunmuş. Ayazpaşa'daki (eski büyükelçilik)

konsolosluk binasıyla ilgili "efsaneler"den söz ederken bir "peri masalı-cadı kazanı hikâyesi"nden söz ediyor: "İkinci Dünya Savaşı yıllarında binanın bodrumunda Gestapo işkenceleri söylencesi dayanaksız, gerçeğe uymuyor. Ancak, Türkiye'de yaşayan Almanlardan Türkiye Almanya'ya karşı savaşa katılana kadar, gözaltına alınanlar olmuştur."[2]

Almanya'nın kapitalizme "geç ve güç", emperyalizme ise tez ve yoğun geliş-geçişlerinin birer trajedisi de olarak, iki dünya savaşı dolaylarında özelikle Nazi-Hitler Almanyası'nın, Rusya, Avrupa ülkeleri ve Dünyayı işgal, sömürgeleştirme ve paylaşım planları üzerine pek çok dilde yaygın ve yoğun araştırmalar yayınlandı. Sonunda, Stalin-Hitler anlaşması ve gizli ekleri taraflarca da "açıklanınca", Alman işgalciliği, Rusya (Stalinci) işgalciliğinin gölgesine sokulmuş kaldı idi.

"Dost ve müttefikimiz, Silâh Arkadaşımız Almanya" söylencesinin tarihselliğine bir küçük katkı olsun: "Şu 1941 Yılı"nda Nazi-Hitler Almanyası'nın Türkiye'yi İşgal Planı"ndan bir yarı-gizli, resmî belgesinden söz edeceğim.

"Hizmete mahsus! Türkiye Hakkında Askerî-Coğrafî Veriler Resimli Kitabı: 10 Ağustos 1941'de Tamamlanmıştır."

Alman Genelkurmayı, 1941 yılında, Türkiye'yi İşgal Hazırlıkları'ndan birini, yarı-gizli, resmî belge olarak yayınlamış.[3]

Belge, Alman Genelkurmayı'na (doğrudan) bağlı, Savaş Haritaları ve Topoğrafya-Ölçümler Dairesi'ne hazırlatılmış.[4]

Alman Nazi-Genelkurmayı, Türkiye'yi "savaş-coğrafyası" bakımından dokuz bölgeye ayırmış. 1- Kuzeybatı (Romanya-Bulgaristan üzerinden inmek-yürümek), 2- Batı Anadolu, 3- Batı Karadeniz (Batı Pontus diyor) Dağlık Arazisi, 4- Doğu Karadeniz Yüksek Sıradağlığı (Alpenland diyor), 5- Orta Anadolu Yaylası, 6- Doğu Anadolu Dağlık Arazisi, 7- Hatay ve güney kıyıları ile Batı ve Orta Toroslar (Demiryolu yapımı, Ordu Danışmanlığı ve Birinci Dünya Savaşı sırasından da tanıyorlar zaten), 8- Doğu Toroslar, 9- Güneydeki Toros Etekleri.

Yukarıda saydığım her bölgeyi, ayrıca dört açıdan görüntülemişler:

1- Mevki şartları (resimaltı yazılarında, not-açıklamalarından belli: çıkarma, indirme, siper, gizlenme, ilerleme... vb koşulları) 2- Ulaşım (yine resimaltı yazılarında geçiyor; mevki şartlarının alt-yapısı; deniz, kara, demir yolu, köprüler yapıları ve boyutları-ölçüleriyle, ırmak-nehir-çay geçitleri ve ulaşımı, ulaşım koşulları ve araçları), 3- Yerleşim (kent, kasaba, köy ve mezralar, tarihsel örgü-yapı, stratejik nokta-bölgeler, askerî konuşlanım-ikmal; üretim ve ulaşımı..), 4- İktisadiyat (değirmenden fabrikaya; krom gibi stratejik madenlerden siloya; kuyu, su deposu ve silâh ve mühimmat fabrikalarına, ilk vurulacak, ele geçirilecek hedefler... vb bakımlarından) görüntüler seçilip sıralanmışlar.

Bu "hizmete mahsus", yarı gizli, resmî işgal hazırlığı resimli kitabı, Genelkurmay hazırlıklarının "İki Kitap"ından ilki, resimli kısmı olmalıdır. Almanlar da içinde, "Batı" dediğimiz "Yazılı Hıristiyan Avrupa Uygarlığı", otuziki kısım tekmili birden yayınla yetinmez. Bunları, pratik el kitaplarına, taşınması, kullanımı kolay, cebe girer broşürler yaparak da yayınlar. Resim ile metinlerin; grafik, çizim, tablo, sayısal veriler ile açıklama, yorum, araştırma metin bölümlerinin ayrı ayrı yayınlanması da bir gelenektir. Askerî olsun, sivil olsun. Mimarlık, güzel sanatlar ve iktisat... alanlarında olduğu gibi. Ne ki, bu yayının olası-metin bölümünü (Textheft?) arayamadım. İstenirse bulunabileceğini düşünüyorum. Bu kadarıyla da bu yayın, resim, resimaltı yazılarıyla da ilginç.

Yarım yüzyıl uzağından, ardından, sonrasından sayfaları çevirirken "İşgalci Alman'a kızgınlık" veya "made in Germany malına hayranlık" gibi uçlara savrulmuyorsunuz. "Mükemmel Alaman İşi" örneği ile de karşı karşıya değilsiniz. Almanlara yakıştıramıyorsunuz hatta bu yayını. Ama daha çok, derli toplu bir

Hizmete Özel!
Türkiye Üstüne Askeri-Coğrafya Verileri
Resimli Kitabı
10 Ağustos 1941'de tamamlanmıştır
Genelkurmay
Savaş Haritaları ve Topografik Ölçümler Şubesi

1900-1940 Türkiye Panoraması ile karşı karşıyasınız. Bu yüzden, hele dışarda, buruk bir sevinç-özlem kaplıyor, ısıtıyor içinizi. Fotoğraflar'da "Memleketimden İnsan Manzaraları" olmasa da...

Metin bölümü elde olmadığı için, resimaltı yazılarıyla yetinerek Türkiye manzaralarını özetleyeceğim. Hitler Almanyası'nın Türkiye'ye bakışı, verdiği önem, biçtiği değer.. de özetlenmiş olacak.

1- Fotoğraf: Mahya Dağı'ndan Doğuya Istranca Dağları'nı gösteriyor. Altında: "tümüyle ağaçlı, neredeyse yolsuz, derin uçurumlarla kesilmiş dağlık arazi" notu yer alıyor. Sayfa 52'ye bakın göndermesi var. "Textheft"e bakamadığımızdan, bu yayının 52. fotoğrafına (çünkü sayfa sayıları yok, resimler numaralanmış sadece) bakıyoruz: "Büyük Menderes'in kaynaklandığı bölge, Batı Anadolu'da sıradağlar eteği, ormandan İç Anadolu yaylasında bozkıra geçiş" yazılı. Bu yazıda ise 73. sayfaya bakın diyor. Orada ise Amasya yer alıyor.

2. Fotoğraf: Kırklareli'nin 33 km doğusunda İnceköy yakınlarındaki güney bayırlarında tipik mevki şartları "alt-yazılı Istranca Dağları"dır. Nota şunlar eklenmiş: "Sağanak yağmurlardan derin kesintilere uğradığı için, geçilecek yolu olmayan 'defrişman' arazi. Uçurumlar, her zaman ayırt edilemiyor. (Yani? Aman Hans, dikkât!) Arka planda çalı kalıntıları'na da dikkat ayırın!) İstihkâm olanağı çok iyi ama sığınma olanağı tanımıyor." Burada da 52. sayfaya gönderme yapılmış.

3. Fotoğraf: "Istranca Dağları'nın Güney yakası"nı görüntülüyor. Altında şunlar yazılı: "İkmal edilmemiş ikinci sınıf yol, dağlık bölgeyi aşıyor. Ancak kuru/yağışsız mevsimde kullanılabilir durumda? Bu arazide yer alan 2-3 m boyundaki meşe koruluğu, sığınak ve siper olarak kullanılabilir". Burada da bak. s. 52 eklenmiş.

7. Foto: "Çilingoz Koyu". Bak. s. 52'yi de yineleyen buradaki alt yazının Türkçesi şu: "Istranca Dağları'ndan denize dökülen pek çok akarsuya örnektir. Koy, baharda 3 km'ye kadar kara içine sokulur. Yazın kurur. O zaman bu zeminde yalnız kazma ile istihkâm açılabilir. Kıyılar bataklıktır".

9. Foto: Karadeniz'e inen "Istranca Dağları"nı gösteriyor. "Dik, sarp, yalıyar kıyıları: 200 m yüksekliğinde duvar dizisi olup, çalı koruluğuna, ağaçlıklı tepelere sahiptir. Kum-kıyı yoktur. Çıkarma olanaksızdır. Kıyılar, büyük külte kütleleri çıkıntıları ile kaplıdır". Bu kez s. 55'e bak yazılı. Orada Ege Bölgesi Köprü dizileri başlıyor.

13. Foto: Gelibolu'da Anzak Körfezi'dir. Altında "İngilizler'in 1915'teki çıkarması ile ünlü. Çıkarma yapmak ve tutunmak için son derece güç bir alan." (Aman Anculaz'ın düştüğü hatayı yinelemeyelim?)

14. Foto: Arıburun. Batı Yakası. 1. Dünya Savaşı sırasında havadan çekilmiş.

16. Foto: Gelibolu'da Maydos/Eccabat güneyindeki kıyıdır. "14. Fotodaki kıyının tersine alçak tepelerle kaplı, kumluğa sahip." Bak denilen 58. sayfa yerine, 58. fotoğrafta Kadife-Kale'den çekilmiş İzmir, o "Gâvur İzmir" değil, "Yanık, yakılmış, yangın İzmir"dir.

19-22. Fotoğraflar: Edirne-İstanbul karayolu güzergâhında yer alan köprüler, şimdiki Unkapanı Köprüsü[5] var. Kitapta hemen her türden ve neredeyse tüm köprüler gösterilmiş: demirbeton-tahta-taş... tan yapılmış, boyutları şu... bilgileriyle donatılarak. 13 stratejik demiryolu köprüsünün yanında, karayolu köprülerine, geçitlere, demiryolu tünellerine, liman dışı nehir ulaşımı ve köprüsüz nehir aşma, sal, kelek, feri olanaklarına, kuruyan nehirlere... yer verilmiş. İstasyonlar, liman ve çevre yakın donanımları, silo-yükleme boşaltma merkezleri, sanayi, orman köyleri, ulaşım kavşakları, transit yollar, ulaşımın konumu, durumu ve ulaşım araçları: tren, vapur, kamyon, feri, otomobil, deve kervanı... bölgelere, alt ayırımlarına göre dizilenmiş.

ASKERÎ İLK HEDEFLERDEN SANAYİ İŞLETMELERİMİZ VE ASKERÎ FABRİKALARIMIZ VE İSTANBUL VE

Paşabahçe Cam, Kartal Çimento, Gemlik Suni İpek, İzmit Kâğıt, Uşak Şeker, Zonguldak Kömür (3 resim), Karabük Çelik (2), Ankara Garı'nda Silo (yıllık kapasitesi ile: 16 bin ton), Çubuk Barajı (2 resimle ve 1940 sonbaharında gazete haberlerine göre güvenlik nedeniyle boşaltıldığı bildirilerek), "Ankara Su Süzgeci" (Arıtma tesisi'nin arı-türkçesi oluyor yani), Kayseri Pamuklu İplik ve Dokuma (2) fabrikaları yapılan genel bölümlemelere uygun olarak yer alıyorlar. Konya Ovası'nda bir (derin) su kuyusu, Seyhan üzerinde bir yalın Sâkiye Su Dolabı (Sulama'da), Ergani-Osmaniye'de (eski) içme suyu sarnıçları; Adana Tekstil, Keçiborlu Kükürt fabrikaları ile Ergani Krom Madeni İşletmeleri (2-4'er resim) görüntüleniyor. Askerî fabrikalarımıza gelince: Haliç sonundaki İstanbul Fb.-Atölyeleri ile Silâh Fabrikaları, İstanbul yakasından kuzeye doğru fotoğraflanmışlar. (Ankara alt ayırımında buraya yeniden döneceğim.)

İstanbul: Istranca, Karadeniz'in batı kıyıları, Gelibolu ve Edirne'den sonra İstanbul'a "giriyoruz!" (34-38. fotoğraflar.) Galata Köprüsü'nün solunda Haliç yatıyor, sağında Boğaz'a açılıyoruz. Arkada Beyoğlu-Galata, Pera. Haliç'ten Süleymaniye'yi seyrediyoruz. Göz değil gözistan kesiliyoruz. Boğaz'dan Galata Kulesi'ne bakıyoruz. Galatasaray'dan İstiklâl Caddesi'ne çıkıyoruz. Sonuncu İstanbul fotoğrafında: Ayasofya, Selimiye Kışlası, Üsküdar, Topkapı Sarayı, *Marmara*'ya açılış...

Kent'ten Köye-Kıyı'dan İçeri'ye-Batı'dan Doğu'ya: Bandırma Limanı, Erdek'te deprem tahribatı, İzmir (58-60. fotoğraflar): İstanbul fotoğraflarından sonra en güzel olanıdır. Samsun: "gemiler (henüz) açıkta demirlemek zorundalar, fırtınalı havalarda yükleme boşaltma olanaksız". Zonguldak: askerî hedefler birer birer işaretlenmiş, alt yazıda açık-

lama yer alıyor: "Erkek Lisesi, Hastane, Cephane Deposu, Kışla ve binek oto parkı ile okul, Jandarma Kışlası, sahil muhafaza mevzileri körfezin kuzeybatı basamağı". Trabzon: (ikisi katlanır sayfalarda 7 foto): Tebriz-Trabzon Transit yolu, kentin güneydoğudan görünümü, kent merkezi ve liman. Katlamalı, ek, panoramik fotoğraflarda: Trabzon'un doğusu ve "Balık kurutma işletmeleri, yeni silo, balık konserve fabrikası Trabzon vilâyeti ve transit yolu ulaşımındaki araçların ihtiyacı için benzin deposu, eski dalgakıran ve arkasındaki mavna ve balıkçı tekneleri, bunların sığınağı, onun ardında da Değirmendere Vâdisi", oklarla işâretlenip fotoğraf altında açıklanmış. Rize ve Ordu fotoğraflarının açıklama notları yok. Unutulmuş? Gerek mi görülmemiş? Bu, güney kıyılarımız için Antalya'da da sürüyor (3 foto): Körfez ve limanın batı yakası, güneydoğu yakası, kentin genel görünümü, katlanmış sayfalara da taşırıldığı, 10 stratejik nokta saptanıp işaretlendiği halde açıklaması yok. İvediye mi gelmiş? Yetiştirilememiş mi? "Metin bölümü"nde "özel" açıklamalar mı yer alıyor? Susku'nun bir "özel" anlamı var mı? Uzmanları bileceklerdir. Yoksa açıklamak için araştırılması 1941 Ağustos'undan sonraya mı bırakılmış? Aynı durum, İskenderun Körfezi için de geçerli. Bu fotoğraf da katlamalı sayfalara enlemesine geniş-yatay yerleştirilmiş. Alt yazılar, notlar yok. Kıbrıs-Suriye'de Alman üsleri olmadığı için mi? Yöreyi tanısak, görmemiş, o yılları oralarda yaşamamış da olsak, sözgelimi Trabzon örneğindeki açıklama notları buralara taşıyabiliriz.

İŞGAL HAZIRLIĞI MI TURİZM ÇIKARMASI MI? TARİH KÖTÜDÜR MÜ?

"Kitapsız"lıktan "ilk şiir kitabı"na geçerken, Barış Pirhasan, "Tarih Kötüdür" çığlığı'nı kuşanmıştı (1981). Tarih neden kötüdür? Bu sorunun yanıtı edebiyat dışında, bilimde nasıl aranır?

Kanıtlanabilir özgünlüklerin aranması, bönyargılarda kişiliklerin yapıları üzerine yürümek, iyi olanın aptallığı...?

Bir türküdür, destandır. Gider. G. Seferis, o da, bizim bir DEME'mizi ödünçlemiş: "DERDİMİ UMMANA YAZSAM AĞAÇLAR KALEMİNE, DERYALAR MÜREKKEBİME YETMEZ". Kur'an'da yeri var. Komşumuza Nobel getirmiş: "As you are writing/The ink grows less/The sea increases." W. Faulkner: "The past is never dead/İt isn't even past". B. Brecht: "In den finsteren Zeiten/Wird da auch gesungen werden?/Da wird auch gesungen werden/Von den finsteren Zeiten". Sonra? 18. yüzyıldan beri, Tarihsel Romanlar, fantezilerini ulus(al) devlet bilincinin emrinde, Tarih Disiplini'ne yeni malzemeler sunuyor. Tâc ve Kilise'den, Dünya ve Din Derebeyliklerinden "kurtuluş"un geçmişini, şimdisini, geleceğini Hak simgesinde özetlediler. Mit'lerin izdüşümüdür: Homer'ler, Dramlar, hep, "Tarih kötüdür" ü söylüyor.

SAVAŞA BAKMAK?

İkidir; resmin, minyatürün, güncenin, kronikin.. pabuçları dama atılıyordur: Matbaa ve fotoğraf sanatları İHTİLALİ patlamıştır. Bunlar, topların açtıkları gediklerden ve çıkardıkları gürültülerden ve yarattıkları korku-korkunçluklardan daha mı etkin? Bu soruyu, böylesi bir karşılaştırmayı olanaklı kıldıklarına göre? Matbaa ve fotoğraf, Tarih'in TEKERRÜR TANIKLARI olarak, sırf ve yalnız MANEVİYATIN GÖZÜ olarak değil, VİCDANIN GÖZÜ olarak da, maddî: yazılmış söz'ün ve yaşanmışlıkların ve başımıza geleceklerin tesbit ve yinelenmesi ihtilâllerini gözistan dünyalara yayıvermektedirler. Tarih'in yinelenmesindeki bu olağanüstü altüstlük (görüntü, görme optiği-fizyolojisi gibi), itemeden/isteyerek, bilmeden/bilerek, manipulasyonlara açık olduğunu gözümüze sokuyordu: objektifliğin tarihini anlatırken bunu kullanabilir miyiz? Kaybolmuş kuşakların gözleri üzerimizdedir artık. Elleri yakamızdadır: Fotoğraflar, fotoğraf kitapları...! SAVAŞTA GÜNLÜK YAŞAM: "Fotoğraflarla Kırım Savaşı ve Amerikan İç Savaşı" dizisinde buradan devam edeceğim. Şimdi, Hitler Genelkurmayı'nın Türkiye'yi işgal hazırlığı fotoğraflarına bakmayı sürdürelim.

Edirne kent merkezi, Uludağ, "kuzeye bakan genel manzara"sı ve "Yeşil Türbe'ye çıkan eski bir sokağı ile: Bursa hasret kamçılıyor. Bergama, Osmancık, Devrek, Amasya, Boyabat, Kastamonu, Sinop: "eski evleriyle bir sokak", Ürgüp, Eskişehir, Kütahya

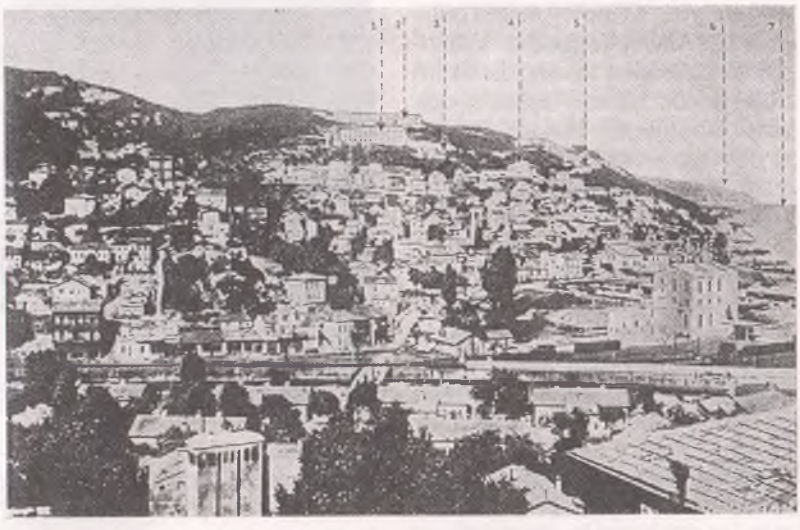

Zonguldak'ın güneybatıdan görünüşü.
Okul, hastane, cephanelik, tren istasyonu hedef olarak gösterilmiştir.

(2), Kayseri; "Erciyes Dağı ve kaynak sularının zenginliği" ile Alman Nazizmi'nin iştihasını çekmiş. Ilgın'ın "sulak arazisi" gibi. Bu "resim defteri"nin sayfalarını çevirmeye devam ediyoruz: Nevşehir, "Göçmenköyü", Üçhisar (höyükleri), Konya "İnce Minareli Camii", Sivas, Erzurum, Bayburt. Sonra Kars: "Birinci Dünya Savaşı fotoğrafıdır" kaydı düşülmüş. Belli, o yörelere US Amerikalı dışında kefereye tahammül edilmemiş. Notu okumaya devam ediyoruz, Kars için: "Rus tipi bir kenttir", "geniş ve düz bir cadde" fotoğraflanmış.

NE VAR NE YOK? NEDEN VAR NEDEN YOK?

Van kenti fotoğrafı yok. 1930'lar, 1940-1941 fotoğrafı çekemedikleri, bulamadıkları yerlerde, geriden, I. Dünya Savaşı fotoğraflarından yararlandıkları halde, Van'da, bu yola neden başvurmamışlar? Bu sorunun uygulanabileceği pek çok örnek söz konusu kitapta. Başlangıçta sözünü ettiğim "pek öyle made in Germany işi değil" tespitimin bir başka kanıtı. Devamı da ilginç. Aynı örnekle yetineyim: Van'ı görüntülememişler, ama Van yakınında bir "eski Ermeni, şimdi (1941) Kürt Köyü" (foto: 161) fotoğrafına yer vermişler. "Ermeni Kırımı'na Kürt katılımı, yerlerine, mallarına konma mı kınaye ediliyor?(*) 161. fotoğrafın alt yazısında şunlar ekli "kerpiç evler, damlarında kışlık yem yığılı". Sonra Hakkâri görüntülenmiş: "Kuzeyindeki Yukarı Zap üzerinde bir köy. Yığma taş duvar, toprak dam, oda-ambar yan yana, iç içe." Elazığ da, çevre yollarıyla verilirken, kimi resimlerin eski oluşu yüzünden, üzerlerine yeni yollar elle çizilip "El-Aziz" yazılmış. 217. fotoğrafta "Doğu Toroslar'da Kürt yarı-göçerleri köyü, yer altında kışın sığınılan-barınılan bu yapılarda ahır ve oda iç içe" açıklaması yapılmış.

Türkiye'yi işgal planlayan Nazi Almanyası genel kurmayının Ankara ve Mersin'e bakışını da anmalı.

Mersin: "çıkarma alanının denizden görünüşü 1.2: istasyon, 3: benzin deposu, 4: bot, salapurya ve mavnalar için çıkarma köprüsü, 5: depolar" (181. foto.)

Ankara: "Yeni İstasyon, Silo, Ankara Kalesi'nden güneybatıya görünüm" vb ile bir düzine fotoğraf kullanılmış. Trabzon, Mersin vb de olduğu gibi, hedefler oklarla saptanmış, üzerlerine numaralar konarak, alt yazıda açıklanmış: "11: Büyük depolarıyla yükleme boşaltma istasyonu, önünde Sergi Sarayı kulesi." Önce numaralamalar 11'den başlatılıyor ki bu da ilginç. Demek bu kitaba alınmamış kimi resimler var ki gösterilmemiş hedefleri kapsıyor. İsmet Paşa'nın konutu, anti faşistlerin konutları olmasın? Tarihsel romanlardan, filmlerden, askerlik anılarından vb anımsayacaksınız. İşgal hazırlıkları öyle fotoğraflara baktırılarak, resim defterleri yayınlayarak bitmiyor. Minyatür kentler kuruluyor. Askerler üstleriyle, sokakları mahalleleri avuçlarının içi gibi ezberlemeli, oralı olmalıdırlar artık. Şeytanın aklına gelmeyecek "yaratıcılık"lar, hileler... Yaşatmak için değil de öldürmek için harcanan çabaların ne denli yoğun, çok ve sürekli olduğunu bilmek bile hoşnutsuzluk verici. Evet, Ankara'ya, faşizmin ilk hedef tespitlerine dönelim yeniden, kaldığımız yerden: "Sergi Sarayı Kulesi" dedikleri, Gençlik Parkı içindeki Paraşüt Kulesi olmalı. "12: Askerî fabrikalar kompleksinin sonu" Tandoğan'daki MKE olsa gerek. "13: Askerî Fabrikalar deposu 13.a: Ankara Garnizonunun depoları ve atış poligonları". Daha sonra güneybatı hattından Ankara'nın genel görünümü iki sayfayı kaplıyor. Sağda stadyumun üzeri oklanmış, bu kez alta değil, fotoğrafın üzerine elle yazılmış. Solda Bakanlıkların tuttuğu yer işaretlenip fotoğraf üzerine elle yazılmış. 120. fotoğraftaki numara ve açıklamaları şöyle: "11: İstasyon, 12: Askerî fabrikalar, 13: Barakalı ordugâh ve karargâhı, 18: Jandarma mektebi" 121. fotoğraf: "Bakanlıklar. Güney-güneybatıya doğru görünüm. 19: Savunma Bakanlığı, 20: Genelkurmay, 21: Gümrük ve Tekel Bakanlığı, 22: İktisat Bakanlığı, 23: Yargıtay, 24: Bayındırlık Bakanlığı, 25: İçişleri Bakanlığı, 26: Harb Okulu", sonraki fotoğraflar Yenişehir'den Bakanlıklara, Çankaya yokuşunu, Ulus'ta Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü'nü sağa alan bir görünümü 124. fotoda "Yeni konutlar" izliyor. Mebus evleri mi? Saracoğlu Evleri? Yeni Mahalle? Hangisi kestiremedim.

GENEL İZLENİM VE KARŞILAŞTIRMALAR

Hani "Hadi adım adım Türkiye" adıyla yayınlanmış olsaydı bu fotoğraflar, bir seyyah kılavuzu, turist rehberi de sayabilirdiniz. Demem, böyle "barışçıl" amaçlı yayınları da isterseniz işgal hazırlıkları için kullanabilirdiniz. Kimi zehirleri, ilâç; ekmek bıçağını cinayet kanedim aracı olarak kullanıp durmuyor muyuz? Hitler'in "Yıldırım Harekât Orduları" için değil de, Hans-Helgagiller için bir kültür yayını sanki. Türkçemizde BAKAR-KÖR deme'sini hatırlayacaksınız. Bakmasını öğrenmek, bakmayı-görmeyi bilmek de diyebilirdik. Hocam Mete Tunçay, Bruegel'in güzelim tablosuna bu gerçekliği uygulamıştı. Ne güzel. Ziya Güler Öztan, televizyonda, Sinema'dan, o güzelim gerçekleştirimlerinden önceki belgesellerinde, sözgelimi Demiryolları programında bu fotoğrafları elinin altında bulabilseydi ne çok sevinirdi falan diye hayıflanıp, heyecanlanıp hasretleniyorum.

Turizme, kültürel, sanatcıl yayınlara, tarih, coğrafya derslerine hizmet edebilecek bu malzemeleri ve alt yazılarını tümüyle anmadım. Tırnak içinde çevirilerini vermediğim bu kıyı, kent, köy, yerleşim birimlerinin manevî örgü, mimarî konumu, yapı durumları...ndan da alt yazılarda söz ediliyor.

Hitler Genelkurmayı, bu "resim kitabı"nı "özel", istihbarat birimlerine mi dağıtmış? Sayın Alptekin Müderrisoğlu, bir gazete yayınında ikinci savaşı yitiren Alman Ordu depolarında, Türk Silâhlı Kuvvetleri giysilerine rastlandığını okuduğunu söylemişti.

Görüntü, baskı, kâğıt, kurgu,

açıklamaları ile "yıldırım harekât orduları"nın "Alman işi" bir "çalışma"sı ile karşı karşıya değiliz doğrusu. Propaganda için de olumlu not almıyor: "Türkiye kolay yutulur lokma, zengin kaynaklarıyla câzibeli ülke" izlenimi de vermiyor.

"Kediye göre budu" diye mi düşünülmüş? Gizli, çok gizli, mühürlü gizli planlarından, hazırlıklarından, şimdilik haberdar değiliz. Ancak, bildiğimiz ve karşılaştırabileceğimiz, önceki yayınları var ki, daha mükemmel görünüyorlar.

Alman sermayesi, sanayicileri, seçkin politikacıları ve bilginleriyle Genelkurmayının başlattıkları Osmanlı'ya yönelik pek çok girişim araştırılmıştır.[6] "Nazilerin Türkiye'yi İşgal Planı Resimli Defteri" ile karşılaştırılabilecek bir Alman görsel malzeme yayını var ki, "işgal planı resimleri"nin sıradanlığını gösterebilir.

Yüzyılın başında, Bağdat Demiryolu Projesi ve bir bakıma Birinci Dünya Savaşı hazırlıkları sırasında, gizli de olmayan, bir resim albümü yayınlamışlardı.[7]

"Sağlam temelleri", I. Dünya Savaşı öncesi yüzyıl boyu atılmış olan Alman Şarkiyatçılığı'nın bu iki kuşak yayınları arasındaki farkı nasıl açıklamalı? Rus Türkolojisi'nin Stalin ve Brejnev Darboğazı dönemlerinde uğradığı kıyımlardan kendisini toparlayamamasına benzetilebilecek bir "ortaçağlaşma" yaşayan Hitler dönemi Alman Şarkiyatçılığı ve Türkolojisi, faşizme hizmet etmekte gönüllü ve verimli olmamış diyebilir miyiz? Bu alanın cevap bekleyen soruları çok.

Karşılaştırmayı sürdürelim: Felsefe ve hukuk doktoru, coğrafyacı ve politika üreticisi bay Hugo Grothe'nin "Anadolu ve Güney Mezopotamya-İran sınır Bölgelerinin Coğrafî Karakter(de) Resimleri. Zemin Yapısı, Ahali, Yerleşim ve İktisadî Temsili" başlığıyla yayınladığı bu "mükemmel" çalışma, aslında "geçici-ön sonuç"tur. Metin kısmı sonradan yayınlanmıştır.[8] Bay Grothe, bu iki yayın arasında, Berlin-Charlottenburg'daki "Deutsche Kolonialgesellschaft"ta (Alman Sömürgeler Cemiyeti'nde) verdiği Expedition özeti konferansını da yayınlamıştı.[9] "Araştırma Seyahatleri" için kendisinden önce gerçekleştirilmemiş bir güzergâhı seçmiştir. Fotoğraf Albümü'nün önsözünde şunları söylüyor: "1906, 1907 arasında 18 ay boyunca, Zeiss Firması'nın Minimum-Palmos (9:12 teleobjektifli) ve Rietschel Firmasının Camera-Clack (13:18) fotoğraf makinaları ile Agfa'nın Chromo-Isolar Plan filmlerini kullanarak" fotoğraflar çekiyor. Son derece başarılı. Özenli ve dengeli bir seçki sunuyor. Mükemmel bir baskı ile enfes bir Albüm gerçekleştiriyor. "Almanya için olağanüstü önemde çıkarları temsil eden Bağdat Demiryolu Planları yolunda araştırmalar yaptım. Plana uygun olarak çekilen fotoğraflardan derlediğim görüntüler, araziyi, doğal örtüyü, halklarını, yerleşim biçimlerini gösterir. Harap olmuş kentlerin, ayakta kalmış önemli yapıları ve büyük ve değişimlerle dolu Anadolu geçmişine gözlerini kapayamazdı coğrafyacı. Özelliklerini ve olanaklarını sergilediğim bu coğrafya parçasına dair ne yabancı ne Alman, başkaları bize sunabilmiş değildirler. Bu ilk kez'lik, birbirine karışmış bölge halkları için de geçerlidir." diyor ve örneklerini sunuyor.

"Meselâ Avşarlar. Bu yerleşikleşmiş Türkmen kavmi kalıntısı, çoğunlukla Kızılbaş olan yerleşikleşmiş Kürtler ile göçmüş Çerkesler ve Kars yöresinin kırlık alanından Türk muhacirlerinin bir karışımıdır. Bu karışmışlık, Avrupalılara fanatizmle kapalı tutulan kutsal camii ve mezarı ile Necef-Kerbelâ arasındaki, bu, yılda binlerce Şî'nin Hacc ettiği bölge ile yukarı Mezopotamya'daki Urfa-Abd-al-Azîz ve Dicle kıvrımlarının Diyarbakır-Cizre dolaylarındaki o tekdüze bozkırlarla dilimlenmiş dağlık arazideki "Köçer" denilen Kürt ve Arap göçebelerinin birbirleriyle karışmışlıkları da daha önce araştırılıp belgelenmemiştir. Son olarak Türklere, Farslara ve Avrupalılara eşitçe giriş zorlukları - güçlükleri gösteren, sulu yüksek yamaçlarla dolu, meşe ormanlarıyla kaplı âlemindeki o korkulu Lûristan'ın batısı, Puşt-i Kûh'da da bu karışmışlık, keçi kılından çadırlarda ya-

Ankara'nın güneybatıdan görünüşü.
Tren istasyonu, askerî fabrikalar, jandarma okulu ve stadyum gibi hedefler belirlenmiş.

şayan derebeylikler için de geçerlidir. Urfa, Diyarbakır, Musul, Bağdat gibi ticaret merkezleri için de, ne seyahatnamelerde ne de okul kitaplarında (benimkilerle) karşılaştırılabilir fotoğraflar bulmak olanaksızdır. Türk, Arap, Kürt ve Farsların bu coğrafî terminolojisi (nomenklatura), tarihî coğrafya dersi (Landeskunde) için Tabiat Tarihi, Kültür Tarihi ve Arazisinin biçim ve yapısı için kimi değerli bilgiler veren ilginç bir fasıldır." Bay Grothe, Önsöz'ünü bir "ikincil amaç" ve bir "iyi dilek" ile bitiriyor: "Bu albüm, üniversite ve yüksekokullarda rahatlıkla kullanılabilecek bir derlemedir. O yüzden fotoğrafları teker teker kullanılabilmeleri için, ayrı kartonlara basmayı uygun buldum. Jön Türk Yönetimine, ele aldığım bu bölgeyi çağdaş ulaşım ve çalışma yöntemleriyle donatmak, kültürel bütünleşmeyi tamamlamak amacında, bu çok ihmal edilmiş Şark vilâyetlerine karşı eski (Abdülhamid) yönetiminden daha hızlı ve planlı olarak gerçekleştirebilmesinde başarılı olmasını temenni ediyoruz." (Önsöz, s. III-IV.)

İkinci Meşrutiyet Dönemi Fotoğraf Albümünde ne var? Grothe, çalışmasını üç bölüme ayırmış: I- Güneydoğu Anadolu (60 foto) A: Kilikya Torosları(13), B: Kayseri (5), C: Merkezî Anti-Toroslar ve bunu sınırlayan doğu ve batıdaki ovalar(29), D: Ara Anti-Torosların Güneybatısındaki bükümlü arazi (Faltenland: 29), II- Mezopotamya (89 foto) A: Yukarı Mezopotamya (30), B: Babilonya (Alüvyonlu Mazopotamya: 54) C: Şîîlerin Kutsal Yöreleri: Kûfe, Necef, Kerbelâ (18), III- Pûş-i Kûh (Dağardı): Batı Lûristan, Güney Mezopotamya-İran dağlık sınır yöresi(25). Fotoğraf özetlerine gelince:

Bulgar Maden-Gümüş-kurşun işletmeleri: "göçertilmiş Rumlar çalıştırılıyor", Karagöl, Kızıltepe, Bulgar-Maden Çayı, Akköprü, "Çadırım ve yardımcılarım: Tatar Mustafa, Türk Zaptiye Mahmud, Bulgar Stefan", Körkün Suyu, Aladağ, Gâvurköy, Karaköy, Bozdağ, Aladağ, Samantı Su, Kayseri, Ulu Minare, Ali Dağ, Kayseri Kalesi, Kayseri Sokağı'nda bir Düğün, Samantı Su, Söğütlü, Soğandağ, Arslandağ, Kurçay Beli, Kuru Bel, Binboğa Dağ, Yedi Olak kaynakları, Kermezdağ, Kermezdağ Avşarları, "1875'te ölen son bağımsız Avşar Beyi Ahmed Paşa", Avşar Kasabası Taff, Avşar köyü Köycere', Avşar Kadınları, Dede Bel Çerkes Tipleri, Kavaktepeli Çerkesler, Çerkes Köyü Kırkgeçit, Çerkes Kenti Aziziye, Kürt Çobanlar, Binboğa'lardan Göktepesi, Kızılbaş Kürt Kadınları dokurken, Binboğa Dağ doğusunda Kürt çadırları, Yarı göçer Kürtler, Elbistan "Şahr": Ermeni Kasabası, Şâ'r'da bir ev, Roma-Yunan tapınağı ve kalıntıları, Yarpuz'da mezarlık, Bakırdağ'da Karaabdi Yaylası, Işıkdağ'da Çerkes Köyü; Zeytun Kalesi, ev ve sokakları, Ahırdağı önünde Maraş-Alman Hastanesi, Ceyhan Kolu Körsulu yakınlarında Demmerek Köyü'nde Ermeni erkek tipleri, Gâvurgöl, Elbistan Nurhak Dağ'da yazlayan Kürtler, Gâvurgöl'de bir "yüzer" üzerinde, Kızılbaş Tikidler Köyünden Kürt Ağası Hasso ve çadır... Fırat üzerinde, Urfa, Kürt kadın, "1908 Ekiminde ayaklanan Millî Kürt Şeyhi İbrahim Paşa Virahşehir'den Abdülaziz Dağ'ına kaçarken, İbrahim Paşa çadırında oğullarıyla: "Mach'ât" (erkekler odası), süslenmiş deve yanında kınalı kızlar, "Karacadağ'da İbrahim Paşa'nın bana yol gösterici-yardımcı olarak verdiği Kürt Halil ile", Diyarbakır, Yukarı Dicle, Hasankeyf, Cezîre, Cudidağ zincirleri önünde... Hacc yolunda bir Şiî delikanlı... vb.

Hem böylesi bir karşılaştırmayı şu güncel "Türkî" tartışmalarına bağlamak, hem de Alman Slavist ve Türkologlarının Hitler Almanyası'nın Sovyetler Birliğini işgal planlarıyla karşılaştırmak ilginçliği bakımından, yine "1941 Ağustos"u yayınlarından bir "hizmete mahsus" olanından söz etmek gerekecek.[10]

Alman "Sınır ve Yurtdışı Araştırmaları Enstitüsü"nün, Hizmete Mahsus yayınlarından olan bu çalışma, 1897, 1926 ve 1939 yıllarında Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği resmî verilerine, ulus ve anadil sayım sonuçlarına dayanarak hazırlanmış. Alman, Hollandalı, Fransız ve İskandinavyalılar dışındaki Rusya, Sovyetler Birliği'nde yaşayan halk, halk grupları ve kabilelerden 163 "birim"i ve 136 "Dil"in dökümü yapılarak 11 grup içinde sınıflandırılmış. 1-Slavik, 2-Litobaltik, 3-Rumenik, 4-Finik, 5-Türkik, 6-Kafkas-İranik, 7-Doğu Asya, 8-Eski Asya, 9-Önasya, 10-Çingeneler, 11-Yahudi Grupları.

Burada dil, din, genel görenek-gelenekler, kan bağları bütünlüğü gözetilmiş. Coğrafî ayırdlanış ve yadlanışlar ise göz ardı edilmiş. Köken farkları ile yabancı etkilere kapalılık ve dilde ağız farkları sözkonusu olunca yeni bir halk sözkonusudur sayılmış. (Faşizm her ayrılığı kışkırtırken, bolşevizmin her özerk halk hareketini kırmaya yönelmiş olması emperyal politikalar olarak benzeşip birleşiyor.) İki yıl önceki, von Mende'nin çalışmasında, 1926 Sovyet Nüfus sayımına dayanarak, 1000 kişiden az birim olarak 52 halk grubu ile 100 bin kişiden az 141 halk grubu sayılmıştı.[11] Türkiye Türkçesi dışındaki lehçe, ağızlar, "türkî" toplulukların adları vb bakımlarından son yarım yüzyıldaki gelişmeleri, din, uğraşı alanları tarihsel, politik gelişmeleri karşılaştırabilmek için Peter B. Golden'in son çalışmasına başvurulmasını öneririm.[12]

Almanya'nın 2. Dünya Savaşı'nda Sovyetleri işgal planları sonuçları, işgal uygulamalarını, Şarkiyat-Türkoloji-filoloji.. bilginlerinin, uzmanlarının yardımlarıyla hazırlanan çalışmaları ve sonuçlarını yakından yaşayan Alman asıllı Rus dilbilimcisi, Altayist-mongolist.. Nicolas Poppe'nin Bergüzârı'nı okumak öğretici.[13]

Hayaka Kaynanalık Eder bir okuyucu olarak, yabancının gözüyle ülkemizi gösteren kitaplara bakalım istedim.

Resmin değerlenişi gözden ötürüdür. Ressamdan değil. Hep böyle değil. Yunus, dürbünü tersine çevirmesini biliyor: "Yaradılanı severiz. Yaradandan ötürü."

Ülkemize işgalci iştihalarıyla mı bakmışlar? Nazi mi imişler? düşman mı, dost mu?

LEYLA'YA MECNUN GÖZÜYLE BAKMAK gerektir.

Leylâcık, kuru, kara bir fasulye sırığı görülürmüş. Mecnûn, övüp bitiremediği, aşkından deli divâne olduğu Leylâsı yüzünden eleştirilip hafife alındıkça: "Siz Leylâ'yı bir de benim gözümle görün" der, savunurmuş aşkını.

İki dinle, duy. Bir söyle. Ammâ dört gözle bak denilmiştir.

Ülkemize bakanlarımız çok olsun diyelim. Mecnûn'un gözüyle. Gözü çukura, dudağı öne koymuşlar.

Neden?

Benden söylemesi. ■

1 SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşiv Bölümü (ed) 1977: *Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri. Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943)*, İstanbul, Havass Yayınları, (1948, Moskova'daki İngilizce yayından) çeviren: Levent Kongar, (7 Mart 1942 günlemeli Telgraf, Siyasi Kısım, gizli) Belge No: 19, s. 52.

2 Gaerte, F.O., 1989 (1985?), *Das Deutsche kaiserliche Palais in İstanbul*. Ein Beitrag zu Geschichte der deutsch-türkischen Bezienhungen und zur Geschicte der Stadt İstanbul, İstanbul, s. 15.

3 *Nur für den Dienstgebrauch! Militaergeographische Angaben über die Türkei. Bildheft*. Abgeschlossen am 10. August 1941. Generalstab des Heeres. Abteilung für Kriegskarten und Vermessungswesen (IV. Mil. Geo), Berlin, 1941. 243 fotoğraf (14x21 cm.) 13 foto. (14x45 cm.) (Kapak ve örnek fotoğrafların kopyalarını veriyorum.)

4 Bu daire, doğrudan bu yayının hazırlığından ve bu çerçevede: değerlendirme, seçim, resimaltı açıklamalarından vb hazırlıklardan sorumlu olsa gerek. Yoksa, politik ve askerî gizlilik, başka "daire" ve kurum-kuruluş-kişilerin sorumluluğunda olmalıdır. Yukarıda dipnot (1)'de sözünü ettiğim Sovyet Yayını, aslını değil de İngilizce çevirisini verdiği için "güvenilir" olmamakla birlikte, dikkatle okunduğunda, sıcak savaş içinde hele, askerî-politik gizliliklerin "karmaşıklığı" belli olur. Okumalarım daha çok Birinci Dünya Savaşı dolaylarında yoğunlaştığı için, burada, Osmanlı kamuoyunu etkilemede bir üs olarak kullanılan "aydın katlarında" Alman girişimleri hakkında kimi künyeler vermeyi uygun buldum.

Koszyck, K., 1968: *Deutsche Pressepolitik im Ersten Weltkrieg, Düsseldorf*, Arap, Acem ve Balkan çevreleri bakımından Osmanlı'da "Alman Sesi" için: Gemeinhardt, H. A., 1980: *Deutsche und österreichische Pressepolitik waehrend der Bosnischen Krise 1908-1909*, Husum.

Mahrad, A., 1983: *Die deutsch Pénétration pacifique des iranischen Pressewesen 1909-1939*, Frankfurt.

"Korrespondenzblatt für den Orient", "Deutsche wolff Agentur" gibi özel Haber Ajansları, "Osmanischer Lloyd" gibi özel yayınlar ile 1890-1916 arasında Almanya'nın Kahire Elçisi, varlıklı, Max von Oppenheim'in faaliyetleri vb. ayrıntılar üzerinde Bonn Hariciye Arşivi'nde araştırma yapan US Amerika Minnesota Üniversitesi bilginlerinden İrmgard Jacobsen'in basılmamış bir makalesi de ilginç veriler sunuyor: "Germen Attempts to Influence the Intellectual Life in the Ottoman Empire During Werld War I", Daktilo, 12 sayfa. Oppenheim'ın 1916'da gizli bir broşür yayınladığını bildiriyor: (PA-Bonn, Türkei 167, c. 11) "Gehcime Denkschrift des Freiherrn von Oppenheim über die Nachrichten stelle der kaiserlich Deutschen Botschaft in Konstantinopel und die deutsche wirtschaftliche Propaganda in der Türkei". Ayrıca, Krupp ve Leowe gibi tekellerin bu "gizli" faaliyetler içni besleyicilik yaptıkları da belgeleniyor. Alman Bankaları ve finans çevreleri de keselerinin ağzını açmışlardır.

Bay Oppenheim'ın "maceraları" için: Melka, R. L., 1973: "Max von Oppenheim: Sixty Years of Scholarship and Political Intrixue in the Middle East", in: *Middle Eastern Studies*, 9, s. 81 vd.

5 "Unkapanı" demiyor. "Önceleri Eski Köprü denirdi," diyor. "1939'da açıldı. Gazi Köprüsü" diye yazıyor.

(*) Veteriner Doktor M. Nuri Dersimi, anılarında Ermenilerin aslında Kürt olduklarını ve 1890 sonrasında, Kürtlere saldırarak kırdıklarını iddia ederken kullandığı terminoloji de dikkat çekici. 1973'te Halep'te ölümünden sonra eşi Fedire Dersimi'den alınan Arap harfleriyle kaleme alınmış bu anıların İsveç baskısından aktarıyorum:"...münevver bir cemiyete bağlı ve kısmen de tahsilli olan silâhlı Ermeni çetelerinin ilk önce ırkdaşları olan Kürtlere bilâmerhamet tecavüzleri...". Ermeni Meselesi ayrımında, ilerki sayfada da şunları okuyoruz: "Kürt Milleti haseten (hasseten olmalı A.T.) Kürt gençliği fitrî olarak mensup olduğu ırkının mühim bir şubesi olan Ermenilere öteden beri muhabbet ve samimiyetle alâka göstermiş..." Dersimi, Vet. Dr. M. Nuri, 1986, *Hatıratım*, Stockholm, s. 40, 41.

6 Bunlar içinde, en kolay okunur ve ciddilerinden biri İlber Ortaylı'nın çalışmasıdır: *İkinci Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı Alman Nüfuzu*, İstanbul, 1981.

7 Grothe, Dr. Hugo, 1909: *Geographische Charakterbilder aus der asiatisch en Türkei und dem südlichen Mesopotamisch-iranischen Randgebirge (Puscht-i Kûh)*. Eine Darstellung der Oberflaechengestalt, Bevölkerung, Siedlung und Wirtschaft, Leipzig, Karl W. Hiersemann Yayınevi. 176 orijinal Fotoğraf ve 3 harita, X-100 karton, bez ciltli, 19.5x23,5 cm. Tüm kenarlar altın yaldızlı. Ayrıca krşl.: Schaefer, Karl Anton, 1916, *Die Entwicklung der Bagdadbahnpolitik*, Weimar. Ve *Archiv für Eisenbahnwesen*, dergisindeki makaleler dışında Meyer'in 1914'te ikinci baskısını yapan 420 sayfalık çalışması: *Reisebücher, Balkanstaaten und Konstantinopel, Anatolische-und Bagdadbahn*, Leipzig-Wien. Ap-açık sözlü bir yorum: Grothe, Dr. Hugo, 1913: *Die asiatische Türkei und die deutsche Interessen Halle*.

8 Grothe, Dr. Hugo, 1812: *Meine Vorderasien Expedition 1906 und 1907*, Leipzig. İkincibaskı 1916, Frankfurt.

9 Grothe, Dr. Hugo, 1908: *Natur-und Wirtschaftsbilder aus Mesopotamien*, Berlin, E.S. Müller u. Sohn Yayınevi.

10 Teich, Dr. Gerhard ve Eugen Wieber ile Prof. von Menge ve Dr. von Gabain'in yardımlarıyla, 1941: *Verzeichnis der Völker, Volksgruppen und Volkstaemme auf dem Gebiet der ehemaligen UdSSR für den Diensgebrauch*, yayınlayan: Institüt für Grenz-und Auslandstudien, Berlin-Stegliz, 120 sayfa. Alman Genelkurmayının bu tür yayınlarını Anti-komintern yayınlardan (Schxertbücher, Schriften über Ostprobleme und Bolschewismus) vb. yayın dizileriyle karşılaştırmaya burada yerimiz yok. Ancak 1. Dünya Savaşı'ndan beri yapılan Alman Doğu Çalışmasını ve yeni "görev"lerin toplu değerlendirmesine dikkati çekmeye yetiniyorum. Aubin, H. vd. (ed) 1942-1943: *Deutsche Ostforschune, Greksmisse und Aufgaben seit dem ersten weltkries*, Leipzig, 2 cild. Ayrıca: Krebs, N. 1940: *Die Grenzes Osteuopas*, Berlin.

11 von Mende 1939: *Die Völker der Sowietunion*, Reichenau. Teich ve Wieber'in redaksiyonunu yaptıkları yukarıdaki çalışmada, Latince Kiril alfabeli indexler eklenmiş. Sonra, 1941 tahmini ve 1926 sayımına göre 1 milyon, 500 bin, 100 bin, 50 bin, 10 bin üzerinde ve 10 binin altında konuşanı olan diller için sayı verileri eklenmiş. Son olarak da 53 dil için ayrı ayrı bibliyografiler düzenlenmiş. von Mende'nin çalışmasından daha pratik amaçlara yönelmiş.

12 Golden, Peter B., 1992: *An Introduction of the Turkic Peoples: Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*, Wiesbaden, XIX, 483 sayfa.

13 Poppe, Nicholas, 1982: *Reminiscances*, yayınlayan: Henry J. Schwarz, Washington, Western Washington Üniversitesi Doğu/Uzak Asya Araştırmaları dizisi, s. 152-198: 7-9. bölümler.

TAKSİM STADINDA MİNİ-OLİMPİYAT 1922

ZAFER TOPRAK

İstanbul'da spor işgal yıllarında çok yönlü bir gelişim gösterdi. Müslüman ahali kimi kez bu tür faaliyetlere mesafeli kalırken, gayr-ı müslim kesim ve bu arada işgal kuvvetlerinin bünyesinde yer alan askerler spor etkinliklerini sürdürdüler.

Bu tür etkinliklerde işgal İstanbulu'nda çalışmalarını yoğunlaştıran Y.M.C.A.'in ayrı bir konumu vardır. Nitekim açtığı jimnastikhaneler İstanbul'un kültür fizik yaşamına yeni bir boyut getirdi. (Bak. *Toplumsal Tarih*, Şubat 1994, sayı 2)

Yine aynı yıllarda 1924 Paris Olimpiyatları'na hazırlık niteliğinde bir dizi spor faaliyeti izlendi. Bunlardan en önemlisi 1447 sporcunun katıldığı bir tür mini olimpiyattı. Resmi adı Fransızca "Championnat Annuel d'Athlétisme et de Football de Constantinople" olan 1922 oyunları katılan sporcuların milliyetleri açısından da ilginç bir mozaik oluşturuyordu. Türkiye bundan böyle olimpiyatlar için bir ön hazırlık evresine giriyordu.

Türkiye'de olimpiyatlar genellikle Cumhuriyet'le birlikte önem kazandı. Olimpiyat komitesi faaliyetlerini önce 1923'te kurulan İdman Cemiyetleri İttifakı yürüttü. 1938'de bu görev Beden Terbiyesi Müdürlüğü'ne devredildi. Burhan Felek, Suat Erler, Bekir Silâhçılar, Sadi Batu, Suat Yurtkoru, Rasim Adasal ve Cemal Alpmen'in kurucu üye olarak hazırladıkları Türkiye Olimpiyat Komitesi Tüzüğü 2 Mayıs 1962'de onaylandı. İki yıl sonra, 1964'te komitenin "millî" sıfatını kullanması kararlaştırıldı. 1970'te dernek oldu.

Ptrs. 20

Programme Officiel

CHAMPIONNAT

ANNUEL

d'Athlétisme et de Football

de

CONSTANTINOPLE

STADIUM TAXIM

(Ex-Caserne Mac-Mahon)

JUIN 1922

IMPRIMERIE C. MACRIDÈS & J. ALEXOPOULO

Şampiyonanın resmi program kitabının kapağı.

Ancak, Cumhuriyet yıllarında Olimpiyatlarla ilişkimiz bu doğrultuda evrilmişse de daha Osmanlı döneminde Olimpiyatlarla ilk bağlantımız Selim Sırrı Tarcan aracılığıyla sağlanmıştı.

Olimpiyatların önderi Baron Pierre de Coubertin 1907 yılında Uluslararası Olimpiyat Derneği'ne girmemiş devletleri de bünyeye almak için bir dünya turuna çıktı. Bu arada İstanbul'a geldi. Galatasaray Sultanisi'nde edebiyat öğretmenliği yapan Fransız Juery'ye geliş nedenini açıkladı. Juery, o sırada Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da eskrim ve jimnastik muallimliği yapan Selim Sırrı'yı yakından tanıyordu. Birlikte Büyükada'da boks ve atletik sporlar yapıyorlardı.

Juery Baron de Coubertin'e Selim Sırrı'yı önerdi. Selim Sırrı Tokatlıyan'da Coubertin ile birlikte yemek yedi. Selim Sırrı'nın anılarına göre Coubertin Selim Sırrı'ya şunları söyledi:

"Dostum Mösyö Juery sizin spor meraklısı olduğunuzu söyledi. Ben de çocukluğumdan beri spor âşıkıyım. Fransa ve İngiltere üniversitelerini bitirdikten sonra kendimi bütün varlığımla spora verdim. Birçok eserler yazdım, konferanslar verdim. Nihayet asırlardan beri unutulmuş olan olimpiyatları yeniden diriltmeğe karar verdim. Oldukça bir servete sahibim. Bu paraları idealimin tahakkuku için sarfetmeğe ahtettim. Yalnız vaktiyle Yunanistan'da millî olan bu oyunları milletler arasında bir anlaşmaya vasıta yapmak için ona beynelmilel bir mahiyet verdim.

1896'dan beri İngiltere'den başlayarak Avrupa'nın birçok devletlerinin başşehirlerine gittim ve o beldelerden bir zatı murahhas seçtim. Onlar benim kendi memleketleri nezdinde bir nevi sefirimdirler. Kendi memleketlerinde birer millî olimpiyat komitesi kuracaklar ve her dört senede bir Avrupa ve Amerika şehirlerinden birinde yapılacak olimpiyat müsabakalarına spor yüzünden para kazanmamış, amatör gençleri lisans vererek göndereceklerdir. İşte sizi de Türkiye'den murahhas seçiyorum. Siz benim Türkiye gençliği nezdinde sefirim olacaksınızın ve 1912 olimpiyatlarına amatör Türk sporcu gençleri göndereceksiniz." (Selim Sırrı Tarcan, *Yeni ve Eski Olempiyatlar*, İstanbul, 1948)

Selim Sırrı Coubertin'in önerisini kabul etti. Ancak Abdülhamit döneminde böyle bir komite kurulması olanaksızdı. 1908'de Meşrutiyet'in ilânıyla Selim Sırrı harekete geçti ve bir tür "millî olimpiyat komitesi" kurdu. 1912'de Stockholm'da yapılacak Beşinci Olimpiyat Oyunları'na katılmaya karar verildi. *İkdam* ve *Sabah* gazetelerinde muhtelif spor müsabakalarına katılmaları için amatör gençlere lisans alma çağrısında bulunuldu. Aynı zamanda Harbiye ve Bahriye nezaretlerine başvurularak uluslararası spor müsabakalarına katılacak subayların isimleri istendi. Ancak nezaretlerden gelen cevap olumsuzdu. Uluslararası oyunlar askerlik açısından gereksiz görülmüştü.

Selim Sırrı 1912 Uluslararası Olimpiyat Oyunları Komisyonu daimi üyeleri arasında Türkiye'yi temsilen yer aldı. Bu oyunlara Osmanlı iki sporcuyla katıldı.

Türkiye Olimpiyat tarihi açısından 1922 İstanbul Oyunları'nın ayrı bir yeri vardır. Bu oyunlar işgal İstanbulu'nun günlük yaşamı konusunda da bizleri aydınlatıcı niteliktedir. 1922 etkinliklerinin temel kaynağı, tertip heyeti tarafından yayımlanan Fransızca "programme officiel"dir. 1922 Haziranı'nda Galata'da C. Macrides ve J. Alevropoulo Matbaası tarafından yayınlanan bu program Türk spor tarihi açısından önemli bir belgedir.

1922 Atletizm ve Futbol Oyunları ya da Şampiyonası için 5 Mart günü, Beyoğlu'nda Taksim Sokağı no. 17'de V. Papazian, L. Bercowitz, Burhaneddin Bey, C.Z. Said Bey, N.A. Gorodetzky, N.J. Ratiani, V. Arzrouni, P.H. Robinson ve P.P. Phillips bir araya geldiler. P.P. Phillips komiteye başkan, P.H. Robinson sekreter ve *Spor Alemi* dergisinin editörü Sait Bey muhasip seçildiler.

Bir sonraki toplantıda komiteye yeni üyeler katıldı. Sait ve Burhanettin beyler Türk Atletizm Birliği'ni; F. Florides ve Meleni Carozzieris Rum Atletizm Birliği'ni; L. Agopian ve V.S. Papazian Ermeni Atletizm Birliğini; N. Abramovitz ve L. Bercowitz Maccabi'yi; N.A. Gorodetzky Rus Birliği'ni, V. Arzrouni ve E.C. Stevens Y.M.C.A'yi ve R.J. Dashwood İngiliz atletizm derneklerini temsil ediyorlardı.

Böylece 70'in üzerinde atletizm örgütü Tertip Komitesi'nde temsil edilmiş oluyordu. Toplantılarda 1 Ocak 1922'den önce İstanbul'da mukim ve amatör olarak tanınan tüm atletlerin yarışmalara katılmaları kararlaştırıldı.

Program atletizm, futbol karşılaşmalarını, jimnastik gösterilerini, ve genel ve sportif oyunları kapsıyordu. Bu arada Müttefik İşgal Kuvvetleri'ne atletizm oyunlarına katılmaları için çağrıda bulunulmuştu. Yetim mektepleri de atletizm gösterilerine katılmaya çağrıldı. Uluslararası Olimpiyat Komitesi Türkiye delegesi Selim Sırrı da davetliler arasındaydı.

Bu amaçla Taksim Kışlası'nın Joseph Borg'un önerisiyle stada dönüştürülmesine ve oyunların burda gerçekleştirilmesine karar verildi. Oyunlarda, madalyaların ve ödüllerin dağıtımı için, Türkçe ve Fransızca resmî dil olarak kabul edildi. Oyunların tanıtımı için Türkçe, Fransızca, Rumca, Ermenice, İngilizce, İbranice ve Rusça kullanılacaktı.

Oyunların şiarı "Herkes İçin Spor, Herkes İçin Oyun ve Evrensel Sağlık"tır. Fransızca tanıtım broşüründe bu şiar İngilizce yazılmıştı: "Sports for all, Play for Everybody, Good Health Universal"dı.

İstanbul Oyunları'nı Türkiye ölçeğinde oyunlar (Championnat National de Turquie), onu Yakın Doğu Oyunları izleyecek; böylece 1924'te yapılacak Paris Olimpiyatlarına katılınacaktı. Diğer bir deyişle 1922 İstanbul Oyunları 1924 Paris Olimpiyatı'na bir hazırlık niteliğindeydi.

Oyunlar Amerika Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol, İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Sir Charles Harington, Fransız İşgal

Taksim Kışlası'nın avlusunda voleybol maçı.

Kuvvetleri komutanı General Charpy, Amerikan Konsolosu G. Bie Ravndal, Rus Diplomatik Misyonu Başkanı A.A. Neratoff ve İstanbul Rus Askerî Ateşesi General G.G. Tchertkoff'un himayelerinde gerçekleşecekti.

Onur Kurulu'nda (Comité d'Honneur) Prof. G.H.Huntington, Andre Antippa, N. Eliasco, Leon Zarifi, V. Tahtadjian, A. Chahverdian, F.D. Steger, Z. Khorassandjian, J. Caleb, Joseph Niego, Moritz Abraham ve R. Jacpues Bey Nahmias yer alıyordu.

Danışma Komitesi Dr. Criticos, Dr. Salpy, J.M. Barzilai, Albay O.I. Pentucoff ve Dr. R.A. Hoover'dan oluşuyordu. Organizasyon Komitesi'nin başında P.P. Phillips vardı. P.H. Robinson sekreter, F. Floridis muhasipti. Meleni Carozzieris, L. Agopian, V.S. Papazian, N. Abramowitch, L. Bercowitch, R.I. Dashwood, N.A. Gorodetzky, E.C. Stevens ve V. Arzrouni üyelerdi.

Organizasyon Komitesi'nin yanı sıra bir de Genel Komite kurulmuştu: J. Fucks, A. Grobmann, S. Pilosoff, T. Tagaris, Petropoulos, Kalpakzoglou, F. Fumelli, K. Djololian, Sh. Gurdjian, A. Chrissian, D.L. Maffatt, G.D. Constantinidi bu komitenin üyeleriydi.

Mali Komite H.E. Boyde, T. Moskowitz, Kris. Fenerdjian ve C. Devedjis'ten oluşuyordu. Biletlerin satışı ve kontrolünden ise Şerif Bey, O. Scherler, Onnig Kovadjian ve Metaxa sorumluydu.

21, 26, 28 Mayıs ve 9, 11 Haziran 1922 günleri gerçekleştirilen İstanbul Atletizm ve Futbol Oyunları'nın her yıl yapılması düşünülmekteydi. Bu nedenle adında "yıllık" anlamına gelen "annuel" yer alıyordu. Bu amaçla 1918 Paris Müttefiklerarası Oyunlar ve Uluslararası Olimpiyat Oyunları yönetmelikleri örnek alınarak bir genel yönetmelik çıkarıldı. Son derece ayrıntılı olan bu yönetmelikte amatörlük için koşullar uzun uzun anlatılıyordu. Yarışmalara katılacak kulüplerden 10 lira kayıt ücreti alınacaktı.

Oyunların ağırlığı "klasik" diye adlandırılar atletizm yarışlarıydı. Bu alanda 100 metre, 200 metre, 400 metre, 800 metre, 1500 metre, 5000 metre, 110 engelli; hız alıp uzun atlama, hız almadan uzun atlama, hız alıp yüksek atlama, hız almadan yüksek atlama, sırıkla atlama, üç adım, gülle, disk ve cirit yer alıyordu. Ayrıca ekip oyunlarında dört kişilik bayrak yarışı ve sekiz kişilik halat çekme vardı. Bunlar genellikle önceki olimpiyat oyunlarında yer alan kategorilerdi.

Bir koşu yarışının depar hazırlığı (üstte), 200 m. yarışı finaline doğru (altta).

Futbol maçları ayrıca İstanbul Şampiyonası adı altında örgütlenmişti. Yarışma dışı spor faaliyetleri arasında basketbol, Floor ball, Cage Ball, voleybol, jimnastik ve dans yer alıyordu. Yarışlarda hakemlerin Fransızca direktif vermeleri kararlaştırılmıştı. Yarışlar sırasında beş kronometre tutulacak, bunlarından üçü uyum içersinde olduğu takdirde resmi sonuç bu ölçüm olacaktı. Kronometrelerde farklı sonuç çıkarsa, ortada yer alan ölçüm resmi sonuç olacaktı. Birinciye altın, ikinciye gümüş, üçüncüye bronz madalya verilecekti. Özel yarışlarda özel ödüller söz konusuydu. Futbol şampiyonu takım gümüşle bezenmiş bir şiltle ödüllendirilecekti.

İstanbul Oyunlarına 44 ekip katıldı. Bunlardan 12'si Ermeni, 11'i Rum, 2'si Musevi kulübüydü. Türkler İstanbul oyunlarına Anadolu'da sürmekte olan savaş nedeniyle ilgi göstermemişlerse de Kadıköy Union Kulübü programda tek Türk kulübü olarak gözü-

küyordu. Ayrıca Mühendis Mektebi ve Üsküdar Lisesi sporcuları arasında da Türkler vardı. Union Grecque başlığı altında yer alan Rum kulüpleri şunlardı: Tatavla Kulübü, Arnavutköy Kulübü, Tarabya Olimpia Kulübü, Büyükdere Kulübü, Beyoğlu Hermis Kulübü, Beşiktaş Kulübü, Ortaköy Kulübü, Cibali Kulübü, Makriköy (Bakırköy) Kulübü, Boyacıköy Kulübü ve Beyoğlu Kulübü'ydü.

Ermeni kulüpler Union Arménienne (U.C.P.S.A.) bünyesinde gösteriliyordu: Beyoğlu Kulübü, Üsküdar Kulübü, Samatya Kulübü, Balat Kulübü, Kadıköy Kulübü, Bebek Kulübü, San Stefano (Yeşilköy) Kulübü, Kuleli Kulübü, Proti Kulübü, Boğaziçi Kulübü ve Beşiktaş Kulübü oyunlara katılan Ermeni kulüplerdi.

Union İsraélite bünyesinde yer alan Maccabi Kulubü 1913 yılında Musevilerce kurulmuş bir kulüptü. Maccabi "beden eğitimi" anlamına geliyordu. Bu kesimden oyunlara Beyoğlu ve Ortaköy ekipleri katılıyordu.

Ayrıca Y.M.C.A.'in İstanbul'daki dört şubesi (İstanbul, Beyoğlu, Denizciler Klubü ve Rus Şubesi - Mayak), İngiliz Constantinople Civilian Athletic Club ve Rus Kulübü oyunlara katılan kesimlerdi.

İstanbul Oyunlarına okullar ve yetimhaneler de ilgi duymuş, ve ekip göndermişti. Bunlar Yüksek Mühendis Mektebi, Fransız St. Benoit ve St. Joseph kolejleri, Robert Kolej, Bowen Okulu, Ermeni Katolik Patrikliği Okulu (Mechitaristes), Üsküdar Lisesi, Zografyon Lisesi, Esseyan Beyoğlu Kız Lisesi, Kuleli Ermeni Yetimhanesi, Ermeni Çocuklar İçin Yakın Doğu Yardım Komitesi, Ermeni Kız Çocukları İçin Yakın Doğu Yardım Komitesi'ydi. Oyunlara katılan toplam sporcu adedi 1447'ydi.

Resmî programda yer alan yarışların yanı sıra değişik spor etkinliklerinden örnekler sergilendi. 9 Haziran günü Ermeni-Katolik Mıkhıtarist Papazlar Okulu öğrencileri 20 metre yüksekliğinde bir piramit gösterisi yaptılar.

11 Haziran günü sabahleyin Makabi Jimnastik Kulübü barfiks ve paralel-bar sergiledi. Ermeni Çocuklar Yakın Doğu Yardım Yetimhanesi gençleri jimnastik öğretmenleri Mango'nun yönetiminde jimnastik gösterilerinde bulundular. Benzer bir gösteriyi aynı yetimhanenin kız kısmı öğrencileri yaptı. Yine aynı gün Beyoğlu Eseyan Kız Okulu öğrencilerinden 20 kız jimnastik sergilediler.

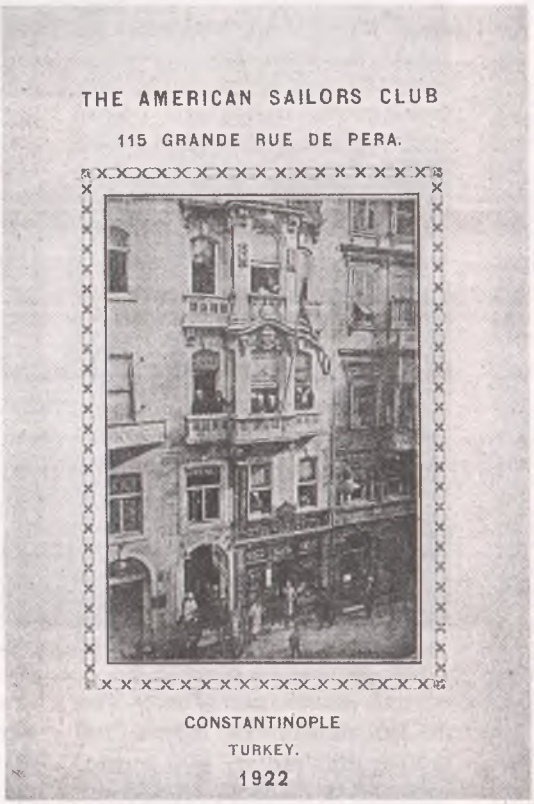

Beyoğlu'ndaki YMCA Amerikan Denizci Kulübünün tanıtım kitapçığı.

Aynı gün öğleden sonra Ermeni Yetimhanesi'nden 400 yetim jimnastik yaptılar. Saint Joseph öğrencileri öğretmenleri Goradetzky'nin yönetiminde ellerinde bayraklarla jimnastik gösterisinde bulundular. Bunu aynı öğrencilerin atletik hareketlerden oluşan bir dans gösterisi izledi. Ardından Y.M.C.A. Denizciler Kulübü'nün beyzbol maçı; Y.M.C.A. Denizciler ile Y.M.C.A. Rus Mayak kulüplerinin boks ve güreş müsabakaları ve nihayet Robert Kolej, Y.M.C.A. Denizciler Kulübü basketbol maçı yer aldı. Oyunlar sırasında Osmanlı Bahriyesi mızıkası marşlar çalıyordu. Tramvay Kumpanyası yolculara kolaylık olsun diye Taksim Stadı önünde durak ihdas etmişti.

Karşılaşmalar 11 Haziran akşamı bir "defile" ile son buldu. Bu büyük gösteriye yarışmalarda yer alan tüm ekipler katılıyordu. Sahaya giriş sırasına göre önde bando, onun ardından tek kız takımı Essayan Kız Okulu öğrencileri, ve sırasıyla Yakın Doğu Yardım Yetimhanesi, St. Benoit Koleji, Bowen Okulu, Mühendishane, St. Joseph Koleji, Kuleli Ermeni Yetimhanesi, Robert Kolej, Üsküdar Lisesi, Zografyon Lisesi yer alıyordu. Tüm ekiplerin geçişini Organizasyon Komitesi'ninki izliyordu. Yarışmaların sonuçları o günlerde İstanbul'da çıkan *Le Muscle* adlı dergide yer alıyordu.

İşgal yıllarında İstanbul'da yoğun bir spor etkinliği izlendi. Müslüman kesim arasında futbol kuşkusuz ilginin odak noktasıydı. Bir başka ilgi alanı bokstu. Türk boksörlerin yabancı boksörlerle yaptıkları maçlar Anadolu'da süre gelen mücadelenin spor alanına yansıması niteliğindeydi. Bu yıllarda Osmanlı şehzadeleri de spora yakın ilgi duymuşlardı. Bundan böyle İstanbul kortlarında tenis oynayan şehzadelere rastlanıyordu.

Bir başka yazımızda işgal İstanbulu'nda Türkler arasındaki spor etkinliklerini ele alacağız. ■

SEYAHATNAMELERDE ERZURUM

EMRE MADRAN - NİMET ÖZGÖNÜL

Binlerce yıllık tarihe sahip Doğu Anadolu'nun görkemli kenti Erzurum ve çevresi, birçok kültürlerin izlerini taşır. Değişik uygarlıklar, kendi yaşam biçimlerini, yapı sanatı geleneklerini, mimarî anlayışlarını çeşitli ölçek ve niteliklerdeki kültür değerlerine yansıtmışlar, kent, bu nedenle değişik dönemlerde ayrı görünümlere sahip olmuştur.

Ancak, doğal afetler, insan ve doğa eliyle oluşan tahribat, günümüzün çağdaş bir hastalığı olan hızlı ve çarpık kentleşme, kültür değerlerine olan ilgisizliğimiz, hatta onun ötesinde düşmanlığımız, Anadolu kent ve kasabalarının değişimini hızlandırmış, bu değişim çoğu zaman çok olumsuz boyutlara varabilmiştir. Bu nedenle kentlerimizin eski dönemlerine ait özgün tanım ve görünümleri önem kazanmış, Anadolu Uygarlıklarının tapusu haline gelmişlerdir.

Seyahatnameler, bu konuda önde gelen yapıtlar arasındadır. Özellikle, tarafsız, gözlemci ve aktarıcı, önyargısız kişilerce yapılan geziler sonucu oluşturulan yazılı ve çizimsel belgeler, yazıldıkları dönemin kentsel ve kırsal görünümleri, günlük yaşam biçimi, insan tipleri, doğa öğeleri, devlet yapısı, toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel düzeyine ilişkin en güvenilir ve doğrudan bilgi içerirler. Özellikle kentsel yapı ve mimarî eserler konusunda aktarılanlar, belli yorum ve değerlendirmelere tabi tutulmak koşuluyla, mimarlık ve sanat tarihi ile restorasyon bilim dallarının ana başvuru kaynaklarıdır.

Bu sunuşta, özellikle 19. yüzyılda bu yöreleri çeşitli amaçlarla gezen gezginlerin gözlemlerinden alıntılarla Erzurum'un kentsel yapısı ve mimarîsi anlatılacak, diğer konularda da ilginç gelen bazı hususlara yer verilmeye çalışılacaktır.

Sunuş, 19. yüzyıl görünümlerini kapsamaktaysa da, konuya 19. yüzyıl öncesinden önemli bir gezginin gözlemleri ile başlamakta yarar görülmüştür. Bu gezgin Evliya Çelebi'dir. Çelebi, Erzurum Kalesi'nin meyilli arazide, dört köşe, taştan ve iki sıra duvarlı olduğunu, iki duvarın arasının 70 adım olduğunu anlatır. Kaleiçinde 1700 toprak damlı ev vardır. Paşa Sarayı 110 odalıdır. Bahçesinde köşkler vardır. Kentte 70 Müslüman, 7 Ermeni mahallesi yer alır. 77 caminin en eskisi Ulu Cami'dir. Lala Mustafa Paşa Camisi, Paşa Sarayı kapısına yakındır ve her tarafı kurşun kaplıdır. Diğer yapılar arasında medreseler, 110 kadar sıbyan okulu, çeşmeler, hamamlar, 70 kadar tüccar hanı, 11 kadar da bekâr odaları sayılmaktadır. Cafer Efendi Camii, Paşa Camii, Gürcü Mehmed Paşa Camii, Cennet Pınarı Çeşmesi, Deve Çeşmesi, Cafer Efendi Hamamı, Evliya'nın adını sıraladığı yapılar arasındadır. Çarşısında 800 kadar dükkân, büyük bir bedesteni vardır.

19. yüzyılın sunacağımız ilk gezgini James Morier'dir. 1805-1809 yıllarında bir İngiliz Kurulunda yer alan ve İran'dan İstanbul'a giden Morier yapıtında kenti 2 sıra taş duvarın çevrelediğini, yer yer burçlarla desteklendiğini ve bu burçlarda topların yer aldığını belirtir. Surlardaki kapılar sac levhalarla kaplıdır. Kentte 16 hamam ve yüz kadar cami vardır. Camiler övgüye değer güzellikte, kubbeleri kurşunla kaplanmış ve yaldızlı alemlerle süslenmişlerdir. Kentin doğu yakasında eski bir tuğla kule yer alır. Bu kulenin tepesinde her saat başı düzenli bir biçimde çalan bir saat bulunmaktadır.[1] Morier, evlerin taştan olduğunu, üstlerinin toprak damlı ve yeşil otlarla kaplandığını, buralarda koyun ve buzağıların otladığını yazar.[2] Çarşılar genellikle düz damlıdır. Üzerlerinde yürünmekte, bir sokağa gelindiğinde üzerinden bir köprü ile geçilerek diğer dükkâna varılmaktadır. Sokaklar taş kaplıdır, ancak bu kaplama iyi yapılmamıştır. Morier'in anılarının en ilginç bölümlerinden biri Müsellim Emin Ağa'nın evinde yediği yemekle ilgili olanıdır. Sofra düzenine ilişkin bilgilerin yanı sıra, menüyle ilgili verdiği bilgiye göre, sofrada mevcut hazır yiyecekler ekmek, soğan, salata(?), yoğurt, süt ve çeşitli peynirlerdir. Bunlara ek olarak, çorba, pilav ve bademli kuzu kızartması, et yahnisi, haşlanmış koyun eti, yaprak dolma, baklava ve lokma menünün pişmiş yemek bölümünü oluştururlar.

1817-1820 yılları arasında Doğu Anadolu ve İran'ı gezen Sir Robert Ker Porter, anılarına kentin, iç kalesi, camileri ve mezarlıklarıyla uzaktan kendisini çok etkilediğini anlatarak başlar. En eski 2 cami, tuğla ve renkli çinilerle bezenmiştir.[3] İki sıralı bir duvarla korunan kentin, duvarlar

dışında da mahalleleri vardır. Suriçi kenti gezmek isteyen Porter'e Vali'nin habercisi aracılığıyla gönderdiği yanıt ilginçtir: "Efendiniz çarşıda alışveriş etmek istiyorsa gezebilir. Ancak salt görmek için gezecekse bunun anlamı yoktur, çünkü her yer birbirine benzer".

1832 yılı sonunda İstanbul'dan yola çıkarak İran'a giden James Baillie Frasier, 1833 yılı Şubat ayında Erzurum'a gelmiş ve izlenimlerini şöyle sıralamıştır:

"Kenti çok kötü durumda bulduk. Evlerin çoğu haraptı, büyük bir bölümü de esaslı onarım gerektiriyordu. Ramazan ayı ve havanın soğuk olması nedeniyle dükkânların üçte biri açıktı. Erzurum 1828-29'da Ruslar tarafından tahrip edilinceye değin cazip bir yer olmuştur. Şu anda ise üzüntü veren bir harabiyet içinde. İçkale oldukça iyi durumda. Dikkati çeken taş yapılardan bir tanesi kesme taştan yapılmış ve çok güzel bezemeleri var.[4] Bir zamanlar çatı ile örtülü olan bu iki katlı yapıya, süslü mermer bir kapıdan giriliyor. Herhangi bir haç işareti ya da Kuran'dan bölümler bulunmadığından kilise ya da cami olmadığı, belki de bir derviş okulu olduğu anlaşılıyor. Diğer önemli bir yapı bunun yanındaki cami.[5] Aynı stilde yapılmış ve kuşkusuz aynı döneme ait. Bir yönünde 5, diğer yönünde 7 sahınlı düz bir üst örtüsü var."

Anadolu'ya ilişkin önemli gözlemleri olan bir diğer İngiliz, İngiliz Jeoloji Kurumu Sekreteri ve yerbilim uzmanı olan William J. Hamilton'dur. Yazar 1836 yılının Mayıs ayında Trabzon'dan geldiği Erzurum'u iki sıra ve mazgallı duvarlar ile çevrili bir kent olarak tanımlar. Kentin hemen ortasında yine iki sıra duvarlı ve oldukça harap İçkale bulunur. İçkalenin hapishane olarak kullanıldığı dönemlerden kalan demir parmaklıkları halen izlenebilmektedir. Kentin ana kapısı güneye açılır ve Erzincan Kapı olarak anılır. Hamilton yapıtında, Çifte Minareli Medrese'yi ayrıntılı olarak tanımlamış ve tarihi ile stiline ilişkin bazı görüşler öne sürmüştür. Buna göre yapı, Ani'deki kimi yapılara benzemektedir. Tatar İstilasından önce 11. yüzyılda inşa edilmiştir. Yapım üslubu Bizans ve İslâm karışımıdır. Hamilton avluyu orta nef, revakları yan refler, odaları da küçük hücreler (*chambers*) olarak nitelemiştir.[6] Yazar, yapıda, 1830'lu yılların başında antik zırh, miğfer vb'den oluşan büyük bir koleksiyonun korunduğunu, fakat Rusların bunları yağmaladığını, halen bir tür silah deposu olarak kullanıldığını söyler. Ana kitlenin güney ucundaki yapıda[7] Hatuniye'nin mezarının bulunduğu, bu kişinin İran Sultanı olduğu, ve yapının 570 sene önce (1260'larda) yapıldığı söylenmektedir. Ana yapı ise yine bu tarihte yıkıntı halindeki bir Ermeni Kilisesi'nin bu sultan tarafından camiye çevrilmiş ve iki güzel minare eklenmiş halidir. Hamilton, bu olasılığı "bu binanın özgününde Muhammet için inşa edilmediğine inandığı" için kabul ettiğini söylemekte, bu stili Bizans ve İslâm sanatını birbirine bağlayan bir halka olarak nitelemektedir. Hamilton yapıtının diğer bölümlerinde, Erzurum'un, transit ticaretin önemli bir merkezi olduğunu, demir ve pirinç

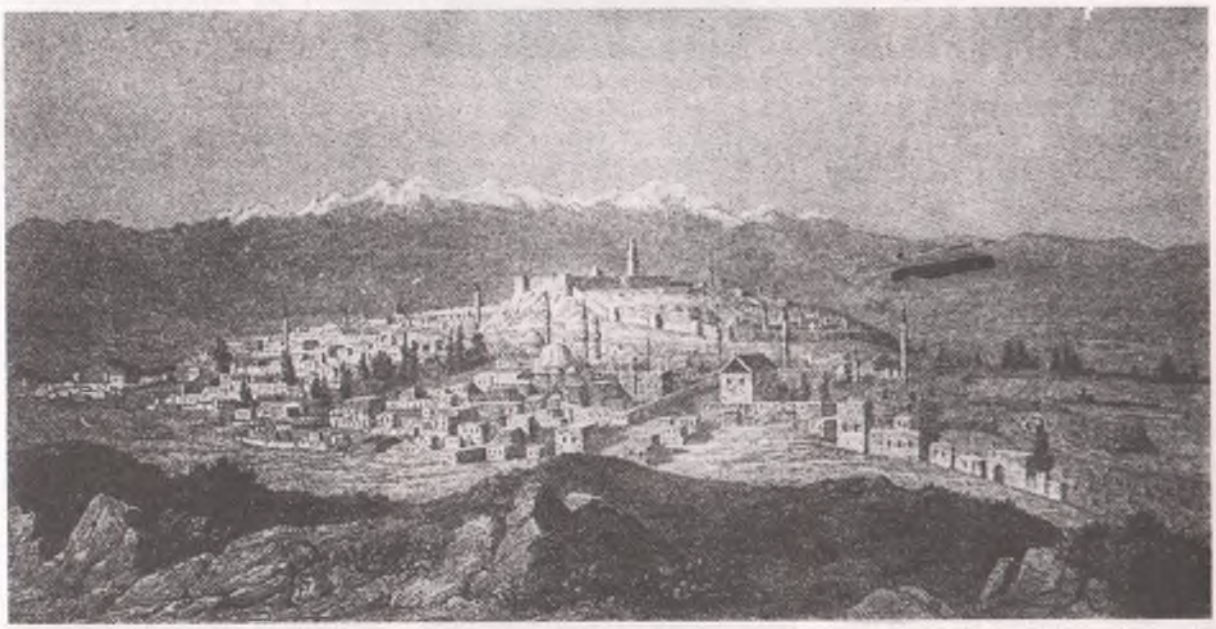

18. yüzyıl başlarında Erzurum.

eşya ürettiğini, İran'dan ham ya da işlenmiş ipek ve kaşmir yün geldiğini, karşılığında pamuklu ve yünlü mamuller satıldığını anlatır.

1853 yılında Erzurum'da İngiliz Konsolosluk mensubu olan Robert Curzon, 1 yıl kaldığı kent ve çevresine ilişkin gözlemlerinde şu bilgileri verir:

"Erzurum, Deve Dağı olarak anılan iki zirveli bir dağın eteklerinde küçük tepeler üzerine kurulmuş. Kare şekilli kenti, beşgen planlı kuleleri bulunan iki sıra duvar çevreliyor. Bu kulelerden her kenarda yaklaşık 20 tane bulunuyor. Çevresindeki hendeklerin çöple dolu olduğu duvarların dışında birçok mahalle var. Tüm yerleşmenin çevresinde derin ve yeni bir hendek oluşturulmuş, ancak bunun yeterli bir savunma elemanı olduğu söylenemez. Bazı eski yapılar ve hapishaneyi içeren içkale kentin ortasında yer alıyor. Paşa, Kadı ve diğer görevliler de burada oturuyorlar. Kentte 45 cami ve 17 hamam olduğu söyleniyor. Ancak, bunların çoğu önemli yapılar değil. Eski yapıların en ilgi çekenleri türbeler. Tarihi tam bilinmeyen 20-30 kadar türbe var. Olasılıkla 12.-16. yüzyıllarda inşa edilmişler. Erzurum'un en güzel yapıları 2 medrese. Bunlardan daha iyi durumda olanı kentin ana girişinin hemen solunda ve "Çifte Minareli" olarak anılıyor. Diğeri ise ortasında kurulan top döküm yeri nedeni ile yer yer yıkılmış ve her tarafını is kaplamış. Kentte, bunun dışında 1 ya da 2 Rum ve 2 Ermeni kilisesi var. Ancak bunlar küçük ve karanlık yapılar". Curzon anılarının devamında, Rus ve İngiliz konsolosluklarının evlerinin bulunduğu yerde, kendisine de tipik bir Erzurum evi verildiğini belirterek bu yapıyı ayrıntılı olarak şöyle tanımlar:

"Bu ev de, diğerleri gibi köşelerde kesme taş, ana duvarlarda kaba işlenmiş taş ile yapılmış. Düz olan çatı yeşil renkli kesek ile kaplı. Burada koyunlar ve kuzular otluyorlar. Ancak rüzgârlı havalarda aşağı düşmemeleri için dama çıkartılmıyorlar. Evin pencereleri küçük, ana giriş kapısı geniş, kemerli ve çevresi taş süslemeli. Kapıdan geniş bir taşlığa giriliyor. Bu taşlığın sağında ahırlar, solunda ise mutfak, servis mekânları ve bazı odalar var. Kesme taş bloklardan oluşan bir merdiven üst kat mekânlarına çıkıyor. Mutfak tepeden aydınlatılıyor. Yemek odası ile giriş holü dışında kalan diğer tüm üst kat odalarda altta ve üstte 2 sıra pencere var. Odaların duvarları beyaz badanalı. Ahşap düz tavanlar ilginç oyma ve boyalarla bezeli. Pencerelerde cam, pahalı bir lüks olarak kabul ediliyor. Bunun yerine, dışarıya bakmak için küçük bir bölümünde cam bulunan yağlı kâğıtlar kullanılıyor".

1869 yılında Trabzon'dan Erzurum'a gelen Fransız gezgin Théophil Deyrolle, kentin ticarî önemine değinerek, transit ticaretin yoğun olduğunu, buna karşın sanayi olarak pek az şey görüldüğünü söyler. Silah yapımı, üzeri renkli bezemeli keçe yapımı, yerel gereksinimleri karşılamanın ötesine geçmez. Buna karşın tarım ve hayvancılık gelişmiştir. Deyrolle, kentin konumunu anlatırken, dalgalı bir arazide kurulduğunu, yaslandığı yamaçlardan gelen derelerin kent içinden geçtiğini ve birçok köprü olduğunu belirtir. Erzurum, yazarın bu gezisinde gördüğü kentlerin en doğulusudur. Tüm Müslüman mahallelerinin etrafı duvarlarla çevrilidir. Evlerin özellikle tek katlı olanları ışığı tavanda açılmış bir delikten alırlar. Bu delik yağlı kâğıttan piramidal bir külahla örtülüdür. Evlerin damına serilen toprakta ot yetişir ve bahar aylarında burada koyun ve keçi otlatılır. Döşemesi olan yollar çok az olduğu için, yazın toz, kışın ise çamur gezenlerin en büyük düşmanıdır.

1876-77 kışında, İstanbul'dan başladığı gezisini Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerini dolaşarak yine İstanbul'da tamamlayan Amerikan Subayı Fred Burnaby, diğer gezginler gibi gözlemlerine kentin çevresini tanımlayarak başlar. Kentin Kars yönünde ve 3 km kadar ilerisinde 19 küçük kale, Ardahan yönünde ise sadece 1 km uzakta birkaç kale bulunmaktadır. Güneyindeki dağlardan Muş üzerinden Van'a gidilmektedir. Yine bu dağlardan iki kanalla getirilen suyun ve kent içinde açılan kuyuların halkın gereksinimini tam karşıladığı söylenemez. Erzurum'a İstanbul, Ardahan ve Karskapı'dan girilmektedir. Burnaby'nin Erzurum'da bulunduğu sırada, Palandöken'de ve Deveboynu yöresinde birer tabya yapılması planlanmıştır. Burnaby de diğer yazarlar gibi, kentin transit ticaretteki önemine değinerek bu amaçla birçok Doğulu tüccar bulunduğunu söyler. Buna karşın İngiliz, Fransız ve Rus konsoloslukları ile aileleri dışında Avrupalı yoktur.

14 Temmuz 1879'da İstanbul'da başladığı yolculuğunu, İç, Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde sürdürerek Eylül 1879'da yine İstanbul'a dönen İngiliz görevli Henry Fansharve Tozer, nüfusun yapısına ilişkin ayrıntılı gözlemler aktarır. Tozer, nüfusun bir dönemde fazla olduğunu, ancak şimdi 20.000 kadar sanıldığını belirterek başladığı anılarına Çifte Minareli'nin tanımıyla devam eder. Tozer, minarelerin yapı tekniğine dayanarak sonradan eklendiğini, avlunun özgününde kapalı olması gerektiğini, kiliseden çevrilme denmekle beraber kendisinin daha çok camiye benzettiğini belirtir. Yapının diğer ucundaki büyük ve çokgen yapı, surdışındaki türbelere benzemekte, ancak şu anda depo olan yapının sorumluları onun özgün kullanımının ne olduğunu bilmemektedirler. Kalenin diğer yönünde "Bir Minare" olarak anılan tuğla bir kolon Tozer'in dikkatini çekmiştir.[8] Kentin ortasında, küçük bir de mescidi olan İçkale yer almaktadır. Giriş kapısı ile Vali'nin konağı arasındaki mahallede 2000 kadar İranlı oturmakta ve bu grup İran ile ticareti ellerinde tutmaktadırlar.

Doğu Anadolu ile ilgili 2 cilt-

lik yapımında verdiği gerek yazılı tanımlar, gerekse kent planları ve fotoğrafları ile 19. yüzyıl sonunun en önemli gezginlerinden F. B. Lynch, Erzurum ile ilgili ayrıntılı bilgiler verir. Bu bilgiler arasında doğal çevre, kent yapısı ve anıtlar ile ilgili olanlar yanında günlük yaşam, çeşitli kurumlar ve etnik gruplara ilişkin ayrıntılı gözlemlere de yer verilmiştir.

Lynch, 1898'de geldiği Erzurum'un genel konumunu şöyle anlatır: "Kentin doğusunda Deveboynu geçidi ve onu tutan tabyalar var. Top Dağı üzerine dizilmiş bu tabyaların en önemlileri Mecidiye ve Aziziye, güneyde ise çeşitli yüksekliklerden oluşan tepeler sıralanıyor. Bunların en ilginci, tepesinin çiftli görünümüyle anılan Eyerli Dağ. Bunun doğusunda ise 3000 m dolaylarındaki Palandöken isimli en yüksek tepe var. Güneydeki bu tepelerde 4 doğal geçit yer alıyor. Bunlardan en doğuda yer alanı "Ağzı Açık" geçididir ve Tekman'a yol verir. Yanındaki "Abdurrahman Gazi" geçididir. Buradaki Türbe yaz aylarında ziyaret yeridir. Batıda yer alan diğer iki geçit ise "Palandöken" ve "Kırkdeğirmen" olarak anılır. Güneye giden yol, geçitlerin en önemlisi olan 2900 m yüksekliktek "Palandöken"den geçer ve her iki yanında birer modern tabya bulunur. Kentten bu geçide yeni yapılmış düzgün taş kaplamalı bir yol ile varılır". Lynch çevreye ilişkin bu bilgilerden sonra kentle ilgili gözlemlerine geçer: "Erzurum'un ilk andaki görünüşü çok çekici değildir. Bunun nedeni yapı taşlarının rengi ve ağaçların azlığı olabilir. Kentin bugünkü çevre tabyaları 1855 ile 1877 savaşları arasındaki dönemde yapıldı. Toprak olan bu tabyalar ve önündeki hendek Paris'i andırır. Üzerlerine belli aralıklarla toplar yerleştirilmiştir. Tabyaların çevrelediği alan yaklaşık 7 km"dir ve 4 kapısı vardır. Batıdaki "Erzincan", doğudaki "Tebriz", kuzeydeki "Oltu", güneybatıdaki "Harputkapı" olarak anılır. Her kapıda nöbetçi bulunur. 7 km²'lik bu alanın sadece 1 km²'lik bir kısmı konutlarla kaplıdır. Hıristiyan Mahallesi ile İngiliz, Fransız ve Rus konsoloslukları kentin kuzeydoğusunda yer alır". Yazar, bu bölümde kentin eski haline ilişkin bilgiler de aktarmaktadır. Buna göre, kenti 6 km'den fazla uzunluğu olan, 2 sıra duvar çevrelemekte, bu duvarların üzerinde 62 kule bulunmaktadır. Hıristiyanlar suriçine girememekte ve dıştaki mahallelerde oturmaktadırlar. Lynch, bu öğelerden sadece İçkale'nin kaldığını, gözetleme kulesi olarak kullanıldığı anlaşılan meşhur kulesindeki saatin 1830'da Ruslar tarafından götürüldüğünü anlatır.

Yapıtın bir başka bölümünde anıtlara ilişkin şu gözlemlere yer verilmiştir: "Kentte çok sayıda eski yapı kalmamış. Bunun nedeni depremler. 1859 Haziran'ında olan bir depremde 4500 ev ile eski duvarların bir bölümü yıkılmış, 9 minare yerle bir olmuş. En önemli yapı Çifte Minareli Medrese.[9] İngiliz Konsolosluk tercümanının 1840'larda Prof. Karl Koch'a söylendiğine göre, kûfi bir yazıtta, bu yapı ve buna bitişik bir caminin 962 M.de Melek Han döneminde isimsiz bir kişi tarafından yaptırıldığı yazılıymış. Yazıt 2 bölümden oluşmakta ve her biri bir minarede bulunmaktaymış.[10] Ulu Cami, Çifte Minare'nin hemen yanında. Gör-

19. yüzyılın ikinci yarısında Erzurum.

düğüm eski bir belgede, bu yapının 1179'da Muhammet El-Fatih tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Bu yapıların doğusunda konutlar yer alıyor. Bu yörede adım başında karşılaşılan taş yığınları, eski sur duvarlarından geride kalanlar".

Lynch, Erzurum'da çeşitli eğitim yapıları olduğunu, Gregoryen'lerin meşhur Sanasarean Koleji dışında 6 okulu bulunduğunu belirtir. 1839'da kurulan Amerikan Misyonerler topluluğunun da bir okulu vardır. Müslümanlar, kentin ortasında yeni ve büyük bir okulda eğitim yapmaktadır. Rüşdiye ve İdadi eğitimi aynı yapıda verilmekte ve 130 öğrenci bulunmaktadır.

Lynch'in gözlemlerinin bir bölümü ekonomik yaşam ile ilgilidir. Yazar Erzurum'un sadece Doğu'nun anahtarı değil, aynı zamanda ticaret yapılan bu ticaret Cenevizliler tarafından oluşturulmuş, 1830'lu yıllardan sonra Karadeniz'de başlayan buharlı gemi trafiği nedeniyle kara ticareti azalmış, ağırlık Trabzon-Erzurum-İran yoluna kaymıştır. 1898'te bu ticaret 5000 tonu aşmıştır. İran Konsolosunun dediğine göre kentten yılda 30-40.000 deve geçmektedir.

Gezi yapıtlarından derlenen alıntılar Lynch'in 1898 yılına ait notlarıyla sona ermektedir. Gerek 19. yüzyıl öncesinde, gerekse 19. yüzyılda birçok başka yapıt Erzurum ve çevresinden bahsetmekte, kimi gezginler, görevleri gereği yaptıkları temaslar sonucu edindikleri politik ve askerî izlenimleri de aktarmaktadırlar. Tüm bu veriler, zaman zaman kentsel yapısı bozulan, yapıları yıkılan ya da yok olan ve nüfusu azalan Erzurum'un Doğu Anadolu'daki önemini hiç yitirmediğini gösterir. Kent, Bölgesel Merkez olma özelliğini her zaman korumuştur.[11] ■

1 Bu yapı Tepsi Minare'dir.
2 Aynı gözleme diğer gezginlerin de yapıtlarında rastlanmaktadır.
3 Porter birçok gezgin gibi Çifte Minareli ve Yakutiye medreselerini cami sanmıştır.
4 Çifte Minareli Medrese.
5 Ulu Cami.
6 Yazar, yapıyı gayriislâmi bir kökene bağlamak istemektedir.
7 Türbe olan bu yapı, eserde "kilisecik" (*chapel*) olarak anılmaktadır.
8 Bu sütun Yakutiye Medresesi'nin minaresidir. Bu medreseye 19. yüzyılda "Bir Minare" dendiğini diğer gezginler de söylemektedir.
9 Yazar, askerî depo olduğu için giremediği yapının dıştan çok ayrıntılı bir tanımını verir.
10 Lynch, bu kitabelerin izine dahi rastlamadığını söylemektedir.
11 19. yüzyıl gözlemcilerinin bir bölümüne göre Erzurum'un nüfusu aşağıdaki çizelgede verilmiştir.

Tarih	Kaynak	Nüfus
1814	Kinneir	95-100.000
1819	Ker Porter	56.000*
1827	Fontanier	100.000
1827	Brant	130.000
1828	Uschakow	150-180.000**
1834	Aucher	30.000
1835	Brant	15.000
1837	Southgate	35.000
1840	Flandin	50.000
1843	Koch	40.000
1879	Tozer	20.000
1890	Cuinet	40.000***
1898	Lynch	40.000****

* 6.000'i gayrimüslim
** 30.000 Ermeni
*** 27.000 Müslüman, 11.000 Ermeni
**** Aynı bilgiyi kullanmıştır.

KAYNAKÇA

(Kaynakçada, bildiride yararlanılan yapıtlardan daha fazlasına yer verilmiş, bildiride incelenenlerin başına yıldız konulmuştur.)

Ainsworth, *William, Francis; Travels and Researches in Asia Mino, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*..., London, 1842.

Armstrong, T.P.; *Journal of Travels in the Seat of War During the Last Two Campaigns of Russia and Turkey, Intended as an Itinerary through the south of Russia, the Crimea, Georgia, and through Persia, Koordistan, and Asia Minor to Constantinople*, London, 1831.

Besse, Jean Charles de; *Voyage en Crimée, au Caucause, en Georgia, en Armenie, en Asie-Mineure et a Constantinople, en 1829 et 1830*, Paris, 1839.

Blau, Otto; "Brief von Erzurum", *Zoms*, Leipzig, XI (1857), s. 733.

Bore, Eugène; *Correspondance et mémoires d'un voyageur en Orient*; Paris, 1840.

Brant, J.; "A Journey through a part of Armenia and Asiae Minor", *Journal of Royal Geographic Society*, 1836, s. 210.

* Burnaby, Fred; *On Horseback through Asia Minor*, London, 1877.

Cholet, A. P. de; *Voyage en Turquie d Asie, Armenie, Kurdistan et Mesopotamie*; Paris, 1892.

* Curzon, Robert; *Armenia: A year at Erzeroom, and on the Frontiers of Russia, Turkey and Persia*, London, 1854.

Cuinet, Vital; La Turquie d'Asie; Paris, 1890.

* Deyrolle, Théophil; *1896'da Trabzon'dan Erzurum'a* (Çev.: Reşat Ekrem Koçu), İstanbul.

Fontainer, Victor; *Voyages en Orient*; *Paris*, 1829.

* Frasier, Jamer Baillie; *A Winter's Journey from Constantinople to Tehran, with Travels through Various Parts of Persia...; London, 1838.*

Gardane, Ange de; *Journal d'un Voyages dans la Turquie d'Asie et la Perse, fait en 1807 et 1808*; Paris, 1809.

* Hamilton, William J.; *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia, with Some Account of Their Antiquities and Geology*, London, 1842.

Hyvernat, H. -P. Muller-Simonis; *Du Caucause au Golfe Persique a'travers l'Armenie, le Kurdistan et la Mesopotamie*, Paris, 1892.

Jaudert, Amédée; *Voyage en Armenie et en Perse, fait dans les années 1805 et 1806*...; Paris, 1821.

Koch, Karl; *Die Kaukasischen Länder und Armenien*; Leipzig, 1855.

* Lynch, F. P.; *Armenia, Travels and Studies*, 1898; London, 1801.

* Morief, James; *A Journey through Persia, Armenia and Asia Minor, to Constantinople, in the years 1809 and 1809*; London, 1812.

Naumann, E.; *Vor Goldenen Horn zu den Quellen des Euphrat; München*-Leipzig, 1893.

* Porter, Robert Ker; *Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia, etc*...; London, 1821.

Radde, G.- G. Siewers; "Reisen in Hoch-Armenien", *Petermann'a Mitteilungen*, 21 (1874).

Ritter, C.; *Die Erdkunde von Asien*; Berlin, 1843.

Saint-Martin, J.; *Mémoire sur l'Armenie*, Paris, 1818.

Smith, Eli-H.G.O. Dwight; *Missionary Researches in Armenia*...; London, 1834.

Suter, H.; "Journey from Erz-Roum to Trebizond", *Journal of Royal Geographic Society*, London, 1840.

Tancoigne, J. M.; *Lettres sur la Perse et la Turquie*; Paris, 1819.

Tavernier, J. B.; *Les Six Voyages de Jean-Baptiste Tavernier en Turquie, en Perse et aux Indies*...; Paris, 1878.

Taylor, J.; "Journal of a Tour in Armenia, Kurdistan", *Journal of Royal Geographic Society*, XXXVIII (1868).

Tchihatcheff, Paul de; *Asie Mineure*; Paris, 1853-69.

Texier, Charles; *Description de l'Armenie, la Perse et la Mesopotamie*; Paris, 1840.

Tournefort, Pitton Joseph de; *Relation d'un Voyage du Levant*...; Paris, 1840.

* Tozer, Henry Faushawe; *Turkish Armenia and Eastern Asiae Minor*, London, 1991.

Ussher, John; *A Journey from London to Persepolis, including wanderings in Daghestan, Georgia, Armenia, Kurdistan, Mesopotamia and Persia*; London, 1865.

Wagner, Moritz; *Reise Nach Persien und dem Lande der Kurden*; Leipzig, 1852.

Walpole, F.; *The Ansayrii, and the Assassins, with travels in the Further East in 1850-51*; London, 1851.

KAVRAMI, KONUSU VE ARAŞTIRILMASI AÇILARINDAN
SABETAYCILIK

ILGAZ ZORLU

Osmanlı toplumu ve günümüz Türk toplumunun gerek sosyal gerek kültürel evreninde "Dönmelik" konusunun önemli bir yeri vardır.

16. yüzyıl Musevi dünyasında beklenen Mesih olduğunu iddia ederek, çevresine topladığı müritlerini kutsal topraklara götürüp orada bir Yahudi Devleti kuracağını söyleyen Sabetay Sevi artan gücü nedeniyle ortodoks Musevi din adamlarınca bir tehlike olarak görülerek, Osmanlı Sultanı'na şikâyet edilmişti. Sultan karşısında, kendisine yapılan telkinlerle Müslümanlığı seçen Sabetay müritlerini büyük bir düş kırıklığına uğratmışsa da, ikiyüz ailelik bir grup tarafından inançla takip edilmiştir. Bu grup üyeleri de O'nun yolunu seçerek Müslüman olmuşlar, Selânik'e yerleşerek dışta Müslüman içte Yahudi âdetlerini sürdürmek suretiyle yirminci yüzyıl başlarına kadar yaşayagelmişlerdi.

İşte tarihçiler arasında "Dönmelik" olarak ifade edilen Yahudi tarikatının kısa tarihçesi yukarıdaki gibi ele alınmıştır günümüze dek. Acaba gerçekten söz konusu olay bu kadar basit midir? Ayrıca bu hareketin toplumsal etkilerinin düzeyi ne olmuştur?

Daha önce kaleme aldığım iki makalemde[1] Sabetay Sevi ve hareketini yüzeysel de olsa incelemiştim. Ancak ilgili yazılarda isteğim haricinde "Dönmelik" kelimesinin kullanılmış olduğu dikkatimi çekti.[2] Gerek konunun bu adla literatüre geçmiş olması, gerek benim ilgili yayıncılara uyarıda bulunmamış olmam bu sonucu ortaya çıkarmıştı. Bundan dolayı bu makalenin yazılması bir zorunluluk oldu.

Bugüne dek bu tarihî olay karşısında yapılan çalışmaların geneli Sabetay Sevi'yi sahte bir peygamber, müritlerini de bu sahte peygamberin peşinden giden kişiler olarak ele aldı. Scholem'in devasa çalışmasına kadar da[3] hiç kimse olayın düşünsel boyutunu görmedi veya görmezden geldi. Yaşadığı dönemin ve hatta bugünün bile en büyük Kabbalaistlerinden sayılan Scholem İngilizceye de çevrilen "Mistik Mesih: Sabetay Sevi" adlı eserinde konuyu oldukça ayrıntılı olarak ele almış, dönemin musevi dinince önemli merkezlerinde, günümüze kadar ulaşan kaynakları inceleyerek kitabında kullanmıştır. Daha maalesef Türkçeye çevrilmemiş olan bu muazzam eser yazarınca beş cilt olarak tasarlanmışsa da, Scholem bunu bitirmeye muvaffak olamadı. Fakat ondan sonra onun öğrencilerince yayımlanan bazı makaleleri ve kitaplarında da ayrıntılı bilgiler yer aldıysa da bunlar da Türkçemize kazandırılmadı ne yazık ki...

Selânik'te Sabetaycıların ibadethanesi Yeni Cami

Türkçe'de konuya ilişkin ilk yazılı eser 1900'lü yıllarda İstanbul'da yayımlanan bir risale ile olmuştur ki, konu orada da "Dönmeler" adıyla incelenmiştir.[4] Daha sonraları bu cemaat üyelerinin siyasal yaşamda önemli roller almalarıyla beraber, özellikle radikal dinci kesimle muhafazakâr çevrelerden önemli tepkiler gelmeye başladı. 1924 yılında yaşanan Karakaşzade olayı ile de konu bir Yahudi tarikatının Müslümanlık karşısındaki durumu olarak ele alınmış, Sabetay Sevi ve müritleri vatan hainleri gibiymişcesine muamele görmüşlerdir. Dönme kelimesi de bilimsel bir ifade olmaktan öte, küçük düşürücü bir deyim gibi kullanılmıştır. Nihayet 1980'li yıllara geldiğimizde yayınlanan iki eserde de[5] konuya bakış açısı tarafsız olmaktan ziyade, İslâmcı bir perspektivle ele alınmıştır.

Dönmelik kavramını kavram olarak eleştirebilmek için öncelikle ifade ettiği konuyu oluşturan olayları doğru analiz edebilmek gerekir. Şu da açıklıkla belirtilmelidir ki, bugüne kadarki tüm çalışmalar hep basılı kaynaklar ele alınarak yapılmıştır. Halbuki Sabetaycı toplumlar[6] gizli olarak dinî prensiplerini sürdürmüşlerdi ve dinî bilgiler

de genellikle "Ogan" veya "Hoca" denilen din adamları tarafından sözlü olarak öğrencilere aktarılmaktaydı. Üstelik yazılı hale gelen bazı bilgiler 1917 Selânik yangınıyla beraber yok oldu, kalanların bir kısmı İsrail'e gitti, bir kısmıysa hâlâ Türkiye'de yaşayan ailelerce korunmaktadır. O halde Scholem'in çalışması da dahil yazılan tüm eserlerde karanlık kalan noktalar mevcuttur.

Sabetay Sevi'nin Müslüman oluşu, yaptığı tüm olağandışı diğer eylemleri gibi Zohar'ın mistik yorumlarına dayanmaktaydı. Nitekim Sara isimli kötü şöhretli bir kadınla evlenmesindeki amacı, kendini bir fahişeyle evlenen Hoşea ile özdeş kılma çabasıydı. Din değiştirmesiyse Zohar'da yer alan Mesihin Yahudiliği kurtarmak için başka bir dine geçeceği inancını temel almaktaydı. Nitekim Sabetay eylemleriyle zor duruma düşen Yahudi cemaatini Sultan'ın öfkesinden kurtarmak için Müslümanlığı seçtiğini şöyle ifade ediyor: "Divana çıkmadan bir gece evvel odama gelen melekler bana: Sen bizim Mesihimizsin, fakat yarın sen Yahudi ulusunun kaderi için, onun yok olmasını önlemek için İslâmiyeti seçmelisin dediler". Sabetay'ın Müslümanlığı seçen müritlerini Yahudilikten ayırması da yine Yahudiliğin seçilmiş toplum olma esasına dayanır ki, Sabetaycılar Yahudilik içinde seçilen gerçek dindarlar[7] olarak kendilerini görmektedirler. Tüm bunların haricinde Sabetay'ın din değiştirmesi konusu üç ayrı Sabetaycı grupça da farklı değerlendirilmektedir. Nitekim, Kapancılar grubundaki inanç şudur: Sabetay Sevi padişahın Müslüman olması konusundaki ısrarı üzerine: "Bu can bu bedende kaldıkça" diyerek Kelime-i Şehadet getirmiştir. Ancak huzurundan çıkınca cübbesini açmış ve koynunda saklı olan bir kuş göğe doğru uçmuştur, bunun üzerine "İşte can bedenden çıktı, Şema Yisrael Adonai Eloheynu Adonai Ehad"[8] diyerek Yahudiliğe bağlılığını belirtmiştir.

Tüm bu örneklerde açıklanmaya çalışılan husus Sabetaycılığın Kabbala kökenli bir düşünce sistemi olup bugüne kadar tüm hatlarıyla açıklanmadığı -dolayısıyla da bilinemediği- gerçeğidir.

Sabetay Sevi'nin Yahudilikten ayrılıp Müslüman olmasıyla iki yüz ailelik bir grubun da onun yolundan hareketle din değiştirdiği biliniyor. Fakat bunun haricinde de Yahudilik dininden ayrılmadan Sabetay'ı Mesih olarak kabul edenler oldu ki bunlar "Gizli Sabetaycılar"dır. Tiberyalı Abulafya ailesi bunlardan biri olarak örneklenebilir. Dolayısıyla Sabetaycı cemaatleri din değiştirme eylemiyle değerlendirerek "dönme" kavramıyla imgelemek, tam olarak bilimsel bir açı olarak gözükmemektedir. Polonya'dan Yemen'e, Rusya'dan Birleşik Amerika'ya kadar değişik karakterde bugün bile yaşayan cemaatlerin varlığı da bu tezi doğrulamaktadır. Kaldı ki, köken itibariyle en eski Sabetaycı toplum Türkiye'dedir ve bu grubu dönme olarak adlandırıp diğer cemaatlerden ayrı tutmak gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Kısaca sonuçta tüm Sabetaycı cemaatleri -ister Türkiye'de ister Yemen'de olsun- tek bir kavramla "Sabetaycılık" adı altında irdelemek en doğrusu olacaktır.

Konuyu "Sabetaycılık" adı altında geniş bir perspektivde incelememiz, bizi bilimsel olarak başka bir sorunsala yaklaştırmaktadır ki, bu da "varlık alanı" kavramıyla özetlenebilir. Sabetay Sevi'nin düşünce prensipleri doğrultusunda gelişen mistik hareket öncelikle Musevi dinini temelden sarsmış bir Mesihlik hareketidir ve benzerlerinden farklı olarak dayanağı Kabbala'dır. Dolayısıyla onun ortaya attığı yalnızca ve yalnızca cemaat üyelerince bilinen yorumlar, konunun bu açıdan incelenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Nitekim Scholem'in araştırmaları da bu yöndedir. Sevi ve müritlerinin Müslüman olmaları, bu dinin kurumları içinde yer almaları, aynı zamanda konunun İslâm tarihi ve düşüncesi açılarından da ele alınması zorunluluğunu doğurmuştur. Bu da bizi İslâm mistisizmine götürecektir ki, orada Mevlevî, Bektaşî, Melâmî tarikatları içindeki Sabetaycıların rolleri belirlenecektir. Diğer bir açı olayın tarihsel boyutlarıdır. Burada tarih biliminin analiz yöntemleriyle, konu daha da değişik sonuçları gündeme getirecektir. Bu noktadan itibaren gerek Osmanlı ve gerekse çağdaş Türkiye kültüründe bu cemaatin varlığı bizi kültür antropolojisinin alanına sokar. Ayrıca tamamıyla cemaat olarak yaşaması, Sabetaycılığı başlı başına bir sosyolojik problem haline getirmektedir. Tüm bu gerçeklerden hareketle görmekteyiz ki, konuya pek çok farklı açıdan yaklaşılabilmektedir ve tarihteki pek az olay böyle bir şansa sahiptir.

Sabetaycılık hareketinin bugüne kadar ki etkilerinin bilimsel olarak ele alınmasında karşılaşılan en önemli sorun, kaynak problemidir. Çünkü 1600'lerde ortaya çıkan harekete ilişkin ilk kaynaklar Avrupa'da 1800'lerde yayımlanmışken, bu Türkiye'de 1900'lerin başlarında olmuştur. Sabetaycılık temelde gizliliği esas aldığından konu uzun süre unutulmuştu. Ancak 1970'lerde Scholem'in çalışmaları Sabetaycılığı yeniden gündeme getirdi. Gerçekten de o zamana kadar bu konuda yayınlanan pek çok yazılı materyale ulaşan yazar, bunları başarılı bir şekilde kitabında kullanmıştır. Ancak o Türkiyeli Sabetaycılar'ın ellerinde bulunan pek çok kaynağı inceleyememişti. Zaten çalışmalarında sık sık eksikler olduğunu vurgulamıştı. Acaba bugün bile pek çok noktada tam bir bilgi birikimine sahip olmadığımız Sabetaycılık, bu denli farklı bilimlerin alanına girmekteyken neden tam olarak çözümlenememiştir? Bunun ilk nedeni hareketin doğup geliştiği topraklarda uğradığı baskılarla bu merkezde giderek güçlenen radikal İslâmcı tepkilerin sertliğidir.[9] Zira Müslüman çevreler bu konunun kültürel karakterinden ziyade onun inanç yapısının aykırılığına dikkat etmekte ve bu bağlamda hareketi

bölücü ve zararlı olarak ele almaktadırlar. Üstelik bu inanca sahip yazarların yayınları konuya açıklık getirmekten çok, yanlı ifadelerle toplumsal tepkileri çekme amacındadır. Zaten demokrasi sorunlarıyla uğraşan bir toplumda, teröre kayan radikal akımlar şiddet ve baskıyı yöntem olarak benimseyince, konu bir tabu halinde kalmıştır. Diğer bir neden Sevi'nin öğretileri konusundaki gizlilik kuralıdır. Çünkü Sevi Kabbala yorumlarına dayanan mistik sırlarını yalnızca cemaat üyelerine aktarmıştı ve bunların başkalarına aktarılmasını kesin surette yasaklamıştı. Bu ilke her üç cemaatte de korundu, pek azı yazılı hale getirildi. Hazırlanan kitapların büyük kısmıysa, önce 1917 Selânik yangınında yok oldu, ardından 1924 Karakaşzade olayıyla pek çok aile ellerindeki belgeleri yok etti. Bunun haricinde din adamları bilgilerini sonraki kuşaklara aktarmaktansa, beraberlerinde mezara taşımayı tercih ettiler. Bugün hâlâ yaşayan pek çok yaşlı kimseyse, bilimsel araştırmalara katkıda bulunmadan, bilgileriyle beraber ölüp gidecektir. Kaldı ki, hiçbir kurum oldukça külfetli ve masraflı olan bu araştırmaları finanse etmemektedir. Bununla beraber, bizzat bazı kişiler de konunun araştırılmasına engel olmaya çalışmaktadırlar. Nihayet, konuyla ilgili İsrail'de bulunan kaynaklar, yeraltındaki depolarda bilimadamlarının incelemelerinden adeta kaçırılmaktadır. İşin garip yanı, bu belgelerin gerçek sahipleri Türkiye'dedir ve bu kaynaklar artık Türk kültür hayatına da girmiş olan bir toplumun malıdır ve Türkiye'nindir. Dolayısıyla yurtdışında 500 yıllık Sefarad Kültürü'nün koruyuculuğunu yaptığını söyleyen bir Türkiye, bu kültürün önemli bir parçasını oluşturan eserlerin buraya getirilmesini sağlamalıdır.

Bugün Sabetaycılık konusunda, özellikle Batı'da giderek artan bir ilgi vardır. Aynı zamanda bu hareketin Polonya, Rusya, Hollanda ve Akdeniz ülkelerinde hâlâ devam ediyor olması, ne denli ilginç bir karakteri olduğunu ispatlamaktadır. Bu da konu üzerinde yeni araştırmalar yapılması zorunluluğunu ortaya koyar. En kısa zamanda, bu dinî akımın pratiğini yaşayan kimseler yaşamaktayken, maddî kaynaklar sağlanmalı, konu tüm yönleriyle açığa kavuşturulmalıdır. Bugünün Türk aydınlarına tarihin yüklediği görev, en kısa zamanda bu dinî akımın karanlık noktalarını aydınlığa kavuşturmaktır.

1 Ilgaz Zorlu, "İstanbul'da Yaşamış Mistik Bir Cemaat: Selânikli Dönmeler", *Bizim Şehir*, Mayıs 1992;
"500. Yılında Unutulan Bir Cemaat: Dönmeler", *Tarih ve Toplum*, sayı: 105, Eylül 1992.

2 Her iki makalede de başlık kısımlarındaki "Selânikli Dönmeler" ve "Dönmeler" kelimeleri yayıncılar tarafından konuya açıklık getirmek amacıyla eklenmiştir.

3 İsrailli araştırmacı Scholem konu hakkındaki en etkin eserin yazarıdır: *The Mystical Messiah: Sabbatai Zwi*, Princeton Univ.

4 Dönmeler: Hanyas, Koyegos, Sazan isimli eser 1912 yılında yazar ismi belirtilmemek suretiyle Osmanlı harfleriyle basılmıştı.

5 Türkiye'de yayımlanan en kapsamlı çalışma olarak Doç. Dr. Abdurrahman Küçük'ün *Dönmeler ve Dönmelik* isimli kitabıyla Yesevizade'nin *Yahudilik ve Dönmelik* adlı eseri.

6 20. yy'a gelindiğinde Sabetaycı toplum dinî prensipler yönünden aralarında büyük farklar olan üç ayrı gruptan oluşmaktaydı.

7 Kendilerini *maminin* [müminîn'in İbrancası!] olarak isimlendirmeleri de buna dayanmaktadır. Yalnız burada bir noktayı belirtmekte de fayda vardır. Yahudilerin yaşadıkları toplumlarda görünüşte egemen dini seçmeleri yalnızca bir Zohar yorumundan ibaret değildir. Yahudi ve Arap kültür tarihinin tanınan ismi ve Talmud'un yazarı olan Moşe Ben Meymon (veya İbn Meymun-Maimonides) da Yahudi dinini bırakarak Müslüman olmuştu. Sevi'nin müritlerine emrettiği "benzet-benzeme" prensibinin de fikir babasıydı.

8 Şema duası bir anlamda Yahudiliğin besmelesidir: "Dinle İsrael, Allah Efendimizdir ve Tektir" anlamındadır.

9 Radikal İslâmî düşünce her zaman, Sabetaycılığı bir düşünsel akım olarak değil, Türkiye'de Sionizmin bir uzantısı olarak görmektedir.

SELÂNİK YAHUDİLERİ VE DÖNMELER HAKKINDA ÜÇ MEKTUP

ÇEVİREN
ESRA DANACIOĞLU

Türkiye'de Protestan misyoner örgütleri Ermeniler arasındaki faaliyetleriyle tarih araştırmalarının gündemine girmiş ve özellikle bu cemaate yönelik faaliyetlerinin sonuçlarıyla tartışma konusu olagelmiştir. Halbuki Ermeniler, genel olarak Protestan misyoner örgütlerinin faaliyetlerini yönettiği cemaatlerden yalnızca biridir.

Protestan misyoner örgütleri 1815-1820 yılları arasında Doğu Akdeniz'e kendi ifadeleriyle başta "paganlar" (Yahudiler ve Müslümanlar kasdediliyor) ve genel olarak "nominal" (ismen-itibarî) Hıristiyanları (Doğu Kiliseleri kasdediliyor) "aydınlatmak" amacıyla yönelmişlerdir. İlk yıllardaki geniş faaliyet umut ve alanları süreç içinde giderek daralmış, önce Doğu Kiliselerinde, sonra Anadolu özelinde Ermeniler'de odaklaşmıştır.[1]

Yahudiler, Protestan misyoner örgütlerinin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine ilişkin gelecek kayıtlarında önemli bir yer tutuyordu. Genel olarak bölgedeki cemaatler arasında çalışmayı hedefleyen Church Missionary Society, American Board of Commisioners for Foreign Missions (ABCFM veya American Board)

en azından misyonlarının başlangıç yıllarında Yahudileri de dikkate alırken, London Jews' Society gibi sadece Yahudilere yönelik çalışan örgütler de bölgeye yönelmişti.[2]

Protestan misyonerliğinde bir bölgeye veya insan topluluğuna yönelik çalışma başlatılmadan önce söz konusu bölge veya topluluğa dair her türlü bilgi ile donanmak bir ilke olarak benimsenmiştir. Aşağıda tıpkı-çevirisinden parçalar vereceğimiz üç mektup misyonerlerin Yahudilere yönelik çalışma umutlarının henüz sürdüğü bir zaman aralığına denk düşüyor.

İlk iki mektubun yazarı Mr. Benjamin Barker önce İzmir'e British and Foreign Bible Society'nin temsilcisi (*agent*) olarak atanmış,[3] daha sonra ise örgütün Doğu Akdeniz temsilciliğine getirilmiştir.

Üçüncü mektubun yazarı Mr. William Schauffler ise ABCFM'ın Türkiye Misyonu'nun Yahudilere yönelik faaliyet sürdüren bölümünün başındadır. Misyonun 1831'de açılışında atanan üç misyonerden biri olan William Schauffler ABCFM'ın Yahudilere yönelik çalışmayı tamamıyla terk ettiği 1856 yılına kadar sadece bu cemaate yönelik çalışmıştır.[4]

ABCFM Schauffler'in 1847-1848 yıllarında bölgeye yaptığı geziler ve hazırladığı raporlardan sonra 1849'da Selânik'te Yahudi ve Dönmelere yönelik faaliyetleri başlattı. Kayda değer hiçbir başarı kazanılamaması üzerine örgüt 1852'de misyondaki misyonerleri İzmir'e kaydırarak misyonu kapattı.

Çevirisinden parçaları aşağıda sunacağımız üç mektup Selânik kentinde Yahudilerin dinî, eğitsel, ticarî durumlarına ilişkin bilgiler sunduğu gibi, haklarında pek az şey bilinen bir cemaat olan Dönmeler hakkında da, kısa ama ilginç bilgiler içermektedir.

MR. BARKER'İN
GEZİSİNDEN SEÇMELER[5]

Selânik bölgesinde ve İstanbul'dan Selânik'e kadar olan güzergâh ve genel olarak havalide (Seres, Filibe vb) bu günlerde hüküm süren sükûnetten faydalanmayı umarak ben ve Mr. Leeves bölgeye uzanan bir gezi düzenlemeyi düşünmeye başladık. Koşulların en uygun olduğu anda yola çıkmaya karar verdik. Bu nedenle 27 Nisan 1826 perşembe günü bir yelkenliyle yola çıktım. Gemimiz İzmir Körfezi'nin hemen ağzındaki Foça'da Fransız kaptanın yola devam emrini verinceye kadar 5 gün bekledi. Nihayet 3 Mayısta uygun bir havada tekrar denize açıldık ve güzel hava 7'si akşamı Selânik'e ulaşmamıza kadar sürdü.

Thessalonik; ekseriya söylendiği üzere Selânik aynı adlı geniş bir körfezin kuzey-kuzeydoğusunda ve en iç noktasında kurulu bir kent. Bir tarafından denize kadar uzanan alçak tepelere yaslanmış ve çepeçevre surlarla çevrili. Surların altı kapısı var, güneşin doğuşuyla açılıyor, batışıyla kapanıyor. Bazı caddeleri Türkiye'nin diğer bölgelerindekilerden daha geniş ve daha iyi durumda. Bununla birlikte yol teşkilâtının büyük kısmı dar, eğri büğrü ve kirli.

Selânik Paşalığı Kallamanya (kentin güneydoğusunda), Langaza (kuzeyde), Vodina (kuzeybatıda) ve Verya (batı-kuzeybatıda) adlı beş kazayı içeriyor. Paşalık, Türk ve Arnavutlardan müterekkip yaklaşık 3000 kişilik askerî gücü, molla, kadı ve âyânlardan oluşan divanı olan üçtuğlu bir paşa tarafından yönetiliyor. Selânik'in nüfus dağılımı genellikle şöyle kabul ediliyor:

Yahudiler:	25.000-30.000
Türkler:	15.000-20.000
Rumlar:	5.000- 6.000
Yahudi Türkler (Dönmeler ED):	1.200

Yahudilerin bir hahambaşı, ona bağlı çok sayıda hahamı ve otuzaltı sinagogları, bir büyük ve çok sayıda küçük okulları var. Dilleri Judeo-Espanyol, bu dili İbrani alfabesiyle okuyup yazıyorlar. İyi eğitim almış olanları keza kadîm İbranice de biliyorlar.

İçlerinde pek az sayıda sarraf ve tüccar var. Kalan çoğunluk simsar (*broker*), esnaf, zanaatkâr, hammal ve kayıkçı. Çok çalışkanlar ve genel olarak Osmanlı Yahudileri gibi ana amaçları para biriktirmek. Nüfus kesafetleri nedeniyle Selânik'te Türkiye'nin diğer kentlerinde olduklarından daha fazla öneme sahipler. Kısacası ticaretin motoru onlar, örneğin şabat günü (cumartesi ED) burada hemen hemen hayat duruyor, caddeler ve çarşılar terk edilmiş gibi görünüyor.

Yahudi-Türkler, burada İstanbul'da da bazılarının yaşadığını söylemelerine rağmen daha önceden hiç duymadığım mezhep. Bu kişilerle ilgili toplayabildiğim tüm bilgiler şunlar: Türk Dönmeler veya Renegados'lar olarak adlandırılıyorlar ve birbirinden bağımsız, üç gruba (*class*) ayrılmışlar; Ghonlothes, Bezestenlithes ve Cavalieros. Her bir grup birbirinden bağımsız, öyle ki ne birbirleriyle herhangi bir ilişki kuruyorlar, kız alıp veriyorlar ve ne de Türklerle bir ilişkileri var. Genellikle hâlâ Yahudi âdet ve âyinlerini sürdürdükleri sanılıyor ve çoğu kişi gizlice Yahudi olduklarını düşünüyor. Dışarda Türkçeden başka bir dil bilmiyormuş gibi görünüyorlar, fakat evlerinde çoğu zaman Judeo-Espanyol konuşuyorlar. Bir yandan aile içinde kendi haham ve vaizleriyle âyinlerini yapıyorlar, öte yandan zahiren camiye gidiyorlar. Sünneti Yahudilerde olduğu gibi doğumdan yaklaşık 8 gün sonra yapıyorlar; eğer Türk âdetlerini kabul etmiş olsalardı, Türkler gibi sünneti yıllar sonra yapmaları, sünnetten önce çocuğu şatafatlı bir şekilde giydirmeleri ve sünnet alayı ile şehirde dolaştırmaları gerekirdi. Fakat Yahudi-Türkler sünneti tersine evlerinde mahrem bir şekilde yapıyorlar. Çoğunun fikri, ayrıcalıklarını paylaşmak için sebatkâr bir şekilde sadece Türkmüş gibi görünmek.

MR. BARKER'İN
1847 TARİHLİ
MEKTUBUNDAN[6]

Dönmeler veya Yahudi-Türkler de dinî yayınlarımızı edinmek

istiyorlar. Onlara yönelik çalışan Mr. Schauffler'in tavsiyesiyle bu günlerde Selânik'e bir kasa Türkçe Kitab-ı Mukaddes, Ahit ve Mezmurlar Kitabı yollamak üzereyim. Yıllar önce bu konuyu vurgulamıştım. Selânik'te hatırı sayılı miktarda Dönme var. Daha rahat ticaret yapmak düşüncesiyle yahut zorla Müslümanlığı seçmiş İbranî Ataların soyundan geliyorlar.[7] Maamafih kendilerini Türklerden ayrı tutuyorlar, kız alıp vermiyorlar, dışa kapalı bir cemaat oluşturmuşlar. Zevahiri kurtarmak için sıklıkla camiye gitmelerine karşın, ibadetlerini evlerinde hâlâ Yahudi itikadına göre yapmayı sürdürüyorlar. Şu anda Türkçe dinî kitaba gösterdikleri talep, kendi dillerini, bu dilde en azından okuyup yazmayı unutmuş olmaları ve çocuklarının medreselere veya Türk okullarına gitme zorunluluğu ile ilişkili görünüyor.

MR. SCHAUFFLER'İN
10 AĞUSTOS 1847 TARİHLİ
MEKTUBU[8]

Varışımdan sonraki salı günü (6 Temmuz) İngiliz Konsolosu Mr. Blunt beni çağırttı. Mr. Dwight ve ben kendisini 1834'te Edirne'de konsolosken tanımıştık. Selânik'te kaldığım süre içinde hemen hemen her öğle yemeğinde evindeydim ve kendisinden çok değerli bilgiler edindim. Çok uzun zamandır Doğu'da ve oniki yıldır da ailesiyle birlikte Selânik'te konsolos olarak yaşıyor.

Mütalâam doğal olarak Yahudi ve Dönmelerin durumu üzerine olacak, maamafih genel hatlarıyla Selânik'deki nüfus dağılımına ilişkin bir çerçeveyi sunmanın uygun olacağı kanaatindeyim. Mr. Blunt'a... bir yıl önce İngiltere'deki bir ruhanîye yazdığı mektuptan bu sayısal bilgileri almama izin verdiği için müteşekkirim.

Mr. Blunt'un verdiği bilgilere göre Selânik'te otuz bin Yahudi, onbeş bin Türk, onüç bin Rum, beş bin Dönme ve elli Katolik aile ile değişik ülkelerden yaklaşık bin Frenk yaşıyor. Rum Katolik, Ermeni ve Alman Yahudisi bulunmuyor. Protestanlar Mr. Blunt ve çocukları ile iki İsveçli aileden ibaret.

Selânik'te ellialtı sinagog, üç üst düzeyde haham ve dörtyüz haham ile yirmibir mektep bulunuyor. Oniki Rum Kilisesi, bir başpiskopos, sekiz piskopos, kırk papaz, beş Rum mektebi, kadim Yunancanın okutulduğu bir diğer okul ve yirmiiki manastır var. Eğitim kurumları ve dinî mekânlara ilişkin sunduğum panoramayı kırkbeş imamıyla yirmibeş cami, beşyüz ulema,[9] her birinde bir öğretmen ve ortalama elli öğrencinin olduğu onsekiz okulu belirterek tamamlayabilirim.

YAHUDİLERİN DURUMU

Yahudilere yönelik çalışacak İstanbul gibi bir yerden gelecek bir misyoneri şaşırtacak ilk şey Yahudilerin ayrı mahallelerinin olmaması ve tüm kente yayılmış bir şekilde yaşamaları olacaktır. Kentin hemen hemen hiçbir köşesi yok ki Yahudi evleri olmasın, Yahudi çocukları oynamasın, Yahudi kadınları yemek yapıp, çamaşır yıkamasınlar, Yahudi dükkânları bulunmasın. Bu durum diğer inançlardan kişilerle sürekli ilişki içinde olmalarını kaçınılmaz kılar; öyle ki Yahudi kadın ve erkeklerinin sıklıkla Frenk evlerine gitmeleri bile garip karşılanmaz. Yahudi evlerinde yatılı veya sadece günübirlik hizmetli olmaya isteklidirler. Sütnineler genellikle Yahudi kadınlar ve Frenk evlerinin getir götür işlerini yapanlar veya kapıcıları da Yahudi erkekler. Öte yandan Yahudilerin çoğu zanaatkâr. Bütün bu etkenler Yahudilerin toplumun her kesiminden insanlarla ilişki içinde olmalarını zorunlu kılıyor. Bu tarz bir şey İstanbul için söz konusu değildir; İstanbul'da bir misyoner 25 yıl boyunca Sefarad Yahudilerle hiçbir ilişki kuramadan -kapısına gelen seyyar satıcılar dışında- yaşayabilir. Halbuki Selânik'te her çeşit Yahudi ile karşılaşmadan günü, hatta saati geçmez. Koşulların böyle olmasının doğal sonucu şudur: Selânik Yahudisi bir Hıristiyan veya Frenkle ilişki kurmada ne herhangi bir çekingenlik gösterir ve ne de haftanın her günü Frenklerin evinde oluyor diye kuşku uyandırır. ■

1 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. H. Esra Danacıoğlu, "Osmanlı Anadolusunda Anglo-Sakson Misyoner Faaliyetleri (1816-1856)", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, İzmir 1993 (yayınlanmamış doktora tezi).

2 Yahudiler Hıristiyan misyonerliğinin doğal mecrasında yöneleceği ilk topluluktur. Çünkü İsa sadece Yahudilere vaaz etmiş ve onların inancını reforma uğratmak istemiş ve sonunda onlar yüzünden çarmıha gerilmiştir. Hatta Hıristiyanlığın Yahudi-olmayan halklara (gentile) da vaaz edilip edilemeyeceği uzun ve çetin tartışmaların konusu olduktan sonra, Aziz Paul bu tartışmayı diğer halklara yazdığı ve onları da Hıristiyanlığa davet eden mektup ve eylemleriyle noktalamış ve böylece Hıristiyanlığı bir kavim dini olmaktan çıkarmıştı. Bütün bunlar Yahudilere misyoner söyleminde neden bu denli önemli bir yer verildiğini açıklar. Onlar İsa'nın hem sevgili ve hem de kanını taşıyan günahkâr akrabalarıdır.

3 *The Sixteenth Report of British and Foreign Bible Society 1820, with an Appendix Containing Extracts of Correspondence*, London, 1820; William Canton, *A History of British and Foreign Bible Society*, London, 1904, C. I, s. 5-6.

4 Schauffler'le ilgili bkz. *Autobiography of William G. Schauffler, for Forty-nine Years A Missionary in the Orient*, (oğlu tarafından derlenmiştir.) New York, 1887.

5 "Extracts from Mr. Barker's Journal", *The Twenty-third Report of British and Foreign Bible Society 1827*, with an Appendix, London, 1827, s. 77-89, s. 77-79. Mektubun sadece ilgili görülen kısımları çevrilmiştir.

6 *The Forty-fourth Report of British and Foreign Bible Society 1848 with an Appendix and a List of the Subscribers and Benefactors*, London, 1848, s. Lxxix.

7 Barker ilk mektubunda olduğu gibi Dönme topluluğunun ortaya çıkış nedenini yanlış açıklıyor. Bu, Sabetay Sevi olayı hakkında bilgi sahibi olmamasından kaynaklanmış olmalıdır.

8 *The Missionary Herald, Containing the Proceedings of the ABCFM with a General View of Other Benevolent Operations, for the Year 1847*, Boston, 1847, s. 407-410. Mektubun sadece ilgili görülen kısımları çevrilmiştir.

9 İngilizce metinde *ulemas* olarak verilmiştir.

BİR İNGİLİZ TAYFASININ OBJEKTİFİNDEN

RONİ MARGULİES

HMS *Cardiff* kruvazörü 1921-23 yıllarını sırasıyla Kaptan T.N. James, Kaptan Colin Maclean ve Kaptan L. F. Maitland-Kirwan komutası altında Akdeniz ve Karadeniz'de geçirir.

Örneğin 1921 yılında gemi Cebelitarık, Malta, İzmir ve Çanakkale'de birkaç günlük duraklardan sonra 16 Şubat'ta İstanbul'a vasıl olur. Dört gün sonra Karadeniz'e açılır, Köstence ve Batum'a uğrayıp İstanbul'a döner. Mart'ta Akdeniz'e çıkar, Malta, Mısır ve Kıbrıs'a uğrayıp Ağustos'ta tekrar İstanbul'a döner. Kasım'da yine Karadeniz'e açılır, ayın 4'ü ile 6'sı arasında Tuna nehrinde Romanya'nın Sulina limanında demirler ve 7'sinde İstanbul'dan geçip Cebelitarık yoluyla 19'unda Madeira adasına varır, sonra tekrar Malta'ya döner.

HMS *Cardiff* tayfalarından Charley Hore sefer boyunca Kodak marka küçük bir siyah kutudan ibaret olduğunu tahmin edebileceğimiz fotoğraf makinesiyle resim çeker. Çektiği resimleri çok büyük ihtimalle ailesine gönderir. Büyük ihtimalle diyorum, çünkü resimlerin arkasına açıklayıcı notlar yazmıştır; kendine hatırlatmak için değil de, birine hitaben gibi: "HMS *Cardiff*, Batum'da bir kar fırtınasından sonra. Kaptan köprüsünden aşağı bakan benim". Bu fotoğrafları Charley Hore'un annesi veya babası, karısı veya sevgilisi bir albüme yerleştirmiş. Albümü tam 70 yıl sonra bir antikacı dükkânının tozlu raflarında bulup aldım.

Charley Hore'un fotoğraflarında HMS *Cardiff* İşaret Subayları ve Telgrafçıları futbol takımını, Kaptan Maclean'in küçük köpeği Alphonso'yu, İşaret Subayları su

1921'de İzmir'de bir sokak (solda) ve İstanbul İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harington ile Bayan Harington.

topu takımını ve Batum'da gemiye maskot olarak alınan ayı yavrusunu görüyoruz (Charley Hore'un notlarından ayının çok uysal olduğunu, güreşmekten hoşlandığını ve adının "Bolshie" olduğunu öğreniyoruz; "Bolshie" Bolşevik kelimesinin kısaltılmışı olup günümüz İngilizcesinde isyankâr anlamına gelen argo bir söz haline gelmiştir).

HMS *Cardiff* İzmir'e vardığında Charley Hore, Cafe de la Paix'de biralarını yudumlayan subaylarının resmini çeker ve resmin arkasına, bilinçli veya bilinçsiz bir istihza ile, "Resimdeki kahvenin adı Barış Kahvesi" diye not düşer. Limanın genel bir manzarasının arkasına ise şöyle yazar: "Eskiden Türklerin olan İzmir şimdi Yunanlıların işgalinde. Bu da muhtemelen çok yakında Doğu'da sorun yaratacak. Doğu Sorunu hakkında bilgi sahibi olmaya başladığımı hissediyorum, sekiz yıldır içindeyim çünkü: Balkan Savaşları, dört yıl Türkiye ve şimdi yine iki yıl Türkiye".

Çanakkale açıklarından geçerken çektiği fotoğrafın arkasına şöyle yazar Charley Hore: "Hampshire Bölüğünün 25 Nisan 1915 günü River Clyde gemisinden ünlü çıkarmasını yaptığı koy. Çıkarmaya katılanlardan bugün sadece on ikisi sağ. O zaman batmış gemilerimizin bazılarını görmek mümkün". Bir başka fotoğrafta ise bu gemilerden Stonchenge destroyerinin leşi görülüyor.

HMS *Cardiff* İstanbul'a vardığında (veya daha sonraki duraklarından birinde; resimler tarihsiz) İstanbul İşgal Kuvvetleri komutanı General Charles Harington ve Bayan Harington gemiyi ziyaret ederler. Çektiği fotoğrafın arkasına Charley Hore şu notu düşer: "General Charles Harington. İstanbul'da çok hassas ve çetrefil bir işi var. Birkaç kez suikaste kurban gitmesine ramak kalmış".

HMS *Cardiff* Akdeniz ve Karadeniz'de bulunduğu süre içinde iki ilginç görev yerine getirir. Önce ikincisi. Charley Hore tarihsel günler yaşadığından tamamen bihaber değildir, İzmir'in bir barut fıçısı olduğunu sezmiştir örneğin. Ama yeni bir dünyanın oluştuğunun, tarihin o yıllarda harıl harıl yeniden yazıldığının bilincinde midir acaba? Değildir tahminen.[1]

İzmir, 1921, Café dela Paix (üstte) ve İzmir yanıyor, 1922.

Yine de, olayları resimlemekten geri durmaz.

Gemi 8 eylül 1922 günü Malta'dan İzmir'e doğru yola çıkar, ayın 11'inde İzmir'e varır. Kaptan Maitland-Kirwan 13 Eylül Çarşamba günü saat öğleden sonra 1'de şehirde yangın çıktığını seyir defterine not eder.[2] Tam 10 gün boyunca HMS Cardiff İzmir'den kaçan İngiliz vatandaşlarını ve Rumları sandallarla gemiye alır ve limandaki diğer yabancı gemilerin yolcu alma işlemlerine yardımcı olur. Kaptan'ın notlarına göre, örneğin, SS City of Versailles gemisi 4,407 yolcu almıştır.

Kaptan İzmir'in yanışını seyir defterinde 13 Eylül günü saat saat şöyle belgeler:

"13:00 ... Karada yangın var.

16:00 ... Karada ikinci bir yangın başladı.

18:00 ... Karadaki yangın büyük bir şiddetle sürüyor ve Kuzeybatıya doğru yayılıyor.

18:30 ... İngiliz vatandaşlarını almak için tüm sandallar karaya yollandı.

21:00 ... Yangın hızla yayılıyor; Avrupalıların mahallesini tümüyle tehdit ediyor".

Ertesi gün şöyle devam eder:

"02:30 ... Yangın deniz kenarındaki evlere sirayet etti. Rıhtım boyu panik içinde kaçmaya çalışanlarla dolu.

05:30 ... Yangın devam ediyor ve yayılıyor.

10:00 ... Yangın şehri mahvederek tüm şiddetiyle sürüyor.

17:00 ... Yangın hiç hafiflemeden sürüyor".

Bunu izleyen günlerde Kaptan yangından söz etmez; kaçanları

Eski Avusturya-Macaristan İmparatoru I. Karl ve İmparatoriçe Zita *Cardiff* gemisiyle sürgüne gidiyor (üstte), İmparator Karl ve Zita, Kont ve Kontes Hunyadi ile birlikte *Cardiff* güvertesinde.

kurtarma çalışmaları ayın 23'üne kadar sürdükten sonra HMS *Cardiff* İstanbul'a doğru yola çıkar.

Kaptan seyir defterine not düşerken, Charley Hore sandallarla gemiye gelenlerin resimlerini çeker; bir gündüz bir de gece İzmir'in üzerindeki kapkara dumanları resimler.

HMS *Cardiff* ilk ve daha ilginç görevini Romanya'nın Sulina limanında yerine getirmiştir. Limanda gemiye beş yolcu biner. Kim olduklarını Charley Hore açıklasın. Güvertede iki şezlonga uzanmış bir çifti gösteren uzaktan çekilmiş bir fotoğrafın arkasına şöyle yazmış: "Fotoğrafta eski [Avusturya-] Macaristan İmparatoru Karl. Gemimize 6 Kasım günü Tuna Nehri üzerinde Sulina limanında bindi. Madeira'da sürgüne gidiyor. Yanında eski İmparatoriçe. Sanırım İngiliz koruması altında olmaktan memnunlar. Macaristan tacından ziyade çocuklarını merak ediyorlar sanırım. Çok sevimli insanlara benziyorlar". Bir başka fotoğrafta İmparator I. Karl ile İmparatoriçe Zita özellikle poz vermişler.

Kaptanın seyir defterinde ise 6 Kasım 1921 Pazar günü saat 19.55'te şu not düşülmüş: "Eski Macar İmparatoru I. Karl, eski İmparatoriçe, Kont ve Kontes Hunyadi ve maiyetlerindeki bir kişi Romanya gemisi Principesa Maria'dan HMS Cardiff'e alındılar".[3]

Eski İmparator ve refakatindekiler kaptanın seyir defterine göre 9 Kasım günü saat 15:00'te Madeira'ya inerler.[4] I. Karl dört ay sonra 1 Nisan 1922'de Batı Afrika açıklarındaki bu küçük Portekiz adasında ölür.

Avusturya-Macaristan eski İmparatoru ve Macaristan eski Kralı I. Karl ile karısı Bourbon-Parma Prensesi Zita'nın Kont ve Kontes Hunyadi'yle birlikte İngiliz tayfası Charley Hore'a verdikleri poza bakarken ünlü ozan Shelley'nin "Ozymandias" şiirini düşünmemek mümkün mü?

Eski bir diyardan bir gezgin dedi ki bana:/Çölde duruyor bir çift büyük, gövdesiz bacak/Ve onların yanında, yarı gömülmüş kuma,/Yaştan, haşin bir insan yüzü, ortadan çatlak,/Burkulmuş dudakları ve çatık kaşlarıyla/Gösteren o alaycı yontucunun çok iyi/Kavradığını bütün o hırçın duyguları, /Bir zamanlar canlı bir yüreğin beslediği/Ve şu sözler yazıyor üzerinde tabanın:
"Ozymandias'ım ben, bilin ki, krallar kralı:/Kendini büyük sanan bir kez de bana baksın!"/Kalmamış başka bir şey, tek bir parçacık bile,/Çevresinde o koca, harap olmuş anıtın/Uzanıyor hep kumlar göz alabildiğine.[5] ■

1 Marx'ın dediği gibi "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaratır, fakat kendi seçtikleri koşullar altında değil". Marx burada "insanlar" derken sınıflardan söz etmektedir. Tek tek bireyler olarak ise, kanımca, insanlar tarihi yaratmaz, tarih insanların başına gelir.
2 PRO, ADM 53/72639
3 PRO, ADM 53/72638
4 *Encyclopaedia Britannica* İmparatorun Ekim ayı sonunda Madeira'ya gittiğini yazıyor (Cilt 5, s. 299, 1973). Ufak bir ayrıntı, ama Charley Hore'un fotoğraf merakı sayesinde, sürgün yolculuğunun Ekim'de değil, Kasım'da gerçekleştiğini öğrenmiş oluyoruz.
5 *Kuzeyde Bir Adadan: Orta Çağ'dan Yirminci Yüzyıla Yirmi İngiliz Şairinden Yirmi Şiir*, Derleyen ve Çeviren: Şavkar Altınel (Harf Yayınları, İstanbul, 1994).

İSTANBUL'DA VENEDİK ELÇİLERİ

FATMA MANSUR COŞAR

***Venedik ve Türkler* başlıklı İtalyanca kitaptan bir başka makale özetliyor.**

Bâbıâli'nin nezdindeki Venedik elçilerine verilen Bailo adı, Fetih'ten çok önce, XIII'üncü yüzyılda Mikhail Paleologos'un İstanbul'u tekrar Latinlerden almasından sonra (1261), Bizanslılar tarafından verilmiş olup, "bailos" sözcüğünden kaynaklanıyor. Bailos, "basileos"un nezdinde bir elçidir ve bu ünvanın klâsik anlamda taşıdığı tüm görev ve ayrıcalıkları içerir.

Bailo, Bizans İmparatorluğu'nda XI'inci yüzyıldan beri vardı, fakat durumu, Dördüncü Haçlı seferiyle sarsılmıştı. Gene Bailo'ların görevleri değişmemişti. Bizans topraklarında yaşayan bütün Venedikliler kontrol altında tutarlar, konsolos tayin ederler, topluluğun hesaplarını denetler, adlî meselelerle uğraşır ve doğal olarak İmparatorun nezdinde Venedik Cumhuriyeti'nin çıkarlarını temsil eder ve korurlardı.

Bailo'yu Venedik'teki Büyük Konsey seçerdi ve ona yardımcı olarak iki de müsteşar tayin ederdi. Bailo da, İstanbul'da oturan Venedikli ileri gelenlerinden oniki kişi seçiyordu ve böylece Onikiler Meclisi ile beraber topluluğu ilgilendiren tüm soruları ele alıp, karara bağlamak yetkisine sahip idiler.

Paleogosların devrinde Bailo'ya tanınan ayrıcalıklar, konumuna duyulan önemi gösteriyor. Şahsına bir saray tahsis edilmiş ve her türlü vergiden muaf tutulmuştu. Bu eski ve prestijli konum Fatih'ten sonra da, XVII'nci yüzyılın yarısına kadar sürmüş, İstanbul'daki kordiplomatiğin içinde Bailo'ya özel ve öncelikli bir yer tanınmıştır.

Aynı zamanda, Fetih'ten sonra ve doğal olarak, Bailo'nun statü ve sorumluklarına birtakım değişiklikler getirilmiştir. İstanbul düşer düşmez, o zamanki Bailo G. Minotto'nun kafası kesilmesine rağmen, Venedik Cumhuriyeti Fatih Sultan Mehmet'le 1454'te yeni bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma Batılı bir devlete verilen ilk kapitülasyondur. Adı İtalyanca "capitolazione"den gelir ki bu, birçok bölümler kapsayan bir doküman demektir.

Bu anlaşmada Bailo'nun eski ayrıcalıklarının büyük bir kısmı geri veriliyor, ancak görev süresi bir yıla indiriliyor. İlgi çeken bir ayrıcalık eklenmişti, bu anlaşmaya: Türkler tarafından Venedikli esirler için Bailo'nun ödediği fidyelerden bir vergi alınacaktı, ama karşılığında Bailo seyahata çıktığı zaman Bâbıâli ona yevmiye verecekti.

Kapitülasyon, her yeni Sultanın tahta çıktığında yenileniyordu ve bu münasebetle Venedik Bâbıâli'ye özel elçiler yolluyordu. Bu ziyaretler ve her türlü merasim ve düğünlerde Venedik'in özel elçiler göndermesi Venedik Cumhuriyeti'nin özel konumuna işaret ettiği gibi, XV'inci yüzyıldan XVI'ncı yüzyıla kadar yapılan her anlaşmada Venediklilerin lehine ilerlemeler

İstanbul Panoraması.
Ressamı bilinmiyor, Venedik, Museo Civico Correr

kaydediliyordu. 1479 yılında görev süresi iki yıla uzatılıyor, 1482'de Fatih tarafından istemiş olduğu yıllık 10.000 dükalık vergi kaldırılıyor-gümrük vergilerinin iadesi koşuluyla, 1503'te görev süresi üç yıla uzatılıyor, Bailo'nun başkalarının işlediği suçlardan dolayı sorumluluğu kaldırılıyor, 1521'de Bailo'nun aleyhine açılan davaların ancak Divan veya kaymakamlar nezdinde görülebileceği kararı alınıyor ve Venedikli tüccarların Kadı'nın önüne çıktıklarında, yanlarında bir dragoman bulundurmalarına izin veriliyordu.

Bailoluk, sorumlulukların genişliği, Türklerle ilişkilerinin nazikliği, statüsünün eskiliği dolayısıyla Venedik kordiplomatiğinin doruğunu temsil ediyordu. Birçok Bailo bu görevden sonra Doge'luğa seçilebiliyordu.

Bailo'nun sorumluluklarına önemli yan ödevler ekleniyordu. İstanbul'da Batı'nın siyasî oyunlarını takip etmek, Venedik'in aleyhine dönüşebilecek olayları gözlemek ve gereğinde önlemek, Bâbıâli'ye karşı, Batı'ya nazaran oldukça tarafsız bir konumu muhafaza etmek bunların arasında idi.

Mevkîin prestiji, önemli parasal faydaları da içeriyordu. İstanbul Bailosu'nun maaşı, diğer elçilere oranla çok daha yüksekti. Gümrük haklarından bir pay alıyordu. Oturduğu kışlık ve yazlık sarayların kirası Venedik tarafından ödeniyordu. Bir de, gayrı resmî olsa da, İstanbul Bailosu ticarî girişimlerde bulunabiliyordu.

Gene İstanbul'a ait özel bir uygulama dolayısıyla, bütün elçilere verilen günlük bir yevmiye Bailo'ya da ödeniyordu. Bunun tutarı da Bailo'nun maaşının iki mislini geçiyordu.

Kısacası İstanbul Bailoluğu Venedikli kordiplomatiğin en önemli, prestijli ve kârlı bailoluktu.

Durum böyle iken, Bruno Simon şaşırtıcı bir ayrıcalığa işaret ediyor. İstanbul'daki Bailoluğa ait hesap, rapor, arşiv ve her türlü evrak tam bir anarşi içinde imiş. Venedik'e dönen birçok Bailo evraklarını arşive vermek yerine, onları yanlarında tutuyorlardı. Böylece Venedik'in dış politikası için hayatî önem taşıyan bilgiler kaybolup gidiyor ve sözlü olarak verilen bilgiler çok defa birbirlerini tutmuyordu. Bâbıâli ile ilişkilere gelince, Bailo huzura ancak iki defa çıkıyordu: geldiği ve ayrıldığı zaman. Bâbıâli'de iki daimi temsilcisi, Baş Dragomanla Kâtip günlük ilişkileri yürütüyorlardı. Gereğinde doğrudan doğruya sadrazamla, birçok ahvalde nâzırlarla ve çok sık aralıklarla Osmanlı amiralleri ile görüşüyorlardı.

Geleneksel olarak Bailoloğun sofrası açıktı ve bazı günler otuz kadar ziyaretçi o sofrada buluşurdu. Bunların arasında Bâbı-

Venedik'te Osmanlı elçisi (solda) ve İstanbul'da Bailo.
G. Grevembroch, Costumi de' Venetiani 18. yüzyıl

âli'den yüksek memurlar, elçiliklerden görevliler, uzak yerlerden gelen seyyahlar ve tüccarlar vb vardı. Her ne kadar Bailo bu durumdan şikâyetçi idiyse de, şüphesiz bu sofrada konuşulanlar onu çok yakından ilgilendirirdi.

İstanbul Bailosu Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında oturan veya geçici olarak bulunan bütün Venedikliler üstünde tam yetki sahibiydi. Halep ve Kahire hariç, bütün konsolosları o tayin ediyordu. Aynı zamanda önemli parasal sorumlulukları vardı. Özel olsun, Venedik'in devlet tarafından yapılan ticaretiyle ilgili olsun, tüm hesaplar Bailo tarafından kontrol edilirdi. Savaş hallerinde Venediklilerin serveti Bailoluğa teslim edilirdi. Bütün elçiler gibi, Bailo'nun önemli bir ödevi de istihbarat şefi olmasıydı. Ajan bulur, tayin eder, azlederdi. Bu ajanlar imparatorlukta oturan memurlar, dönmeler, Venedikli ve Rum tüccarlar ve hatta ortalıkta dolaşan bazı eşkıyaların arasından seçilirdi. Bailo özellikle Venedikli amiraller ve kaptanlar ile çok sıkı temasta bulunuyordu. Osmanlı donanmasının durumu, hazırlıkları, hareketleri hakkında günü gününe bilgi toplayıp, Venedik'e aktarıyordu. Bâbıâli ile meydana gelen sayısız anlaşmazlıkları önlemek, önemlerini azaltmak, pürüzleri törpülemek gibi ödevlerin yanı sıra, Batılı elçilerle Bâbıâli arasında bir nevi arabulucu idi, kordiplomatiğin dekanı (duayyeni) olarak.

Venedik'in ayrıcalıklı konumu 1535 Osmanlı-Fransız anlaşmasıyla bir nebze zayıflamışsa da, gene XVII'nci yüzyılın başlarına kadar devam etmiş ve Kandiya savaşı ile son bulmuştur. Üç buçuk yüzyıl süren İstanbul Bailoluğu belli başlı üç devreden geçmiştir.

Birincisi başlangıçtan XVII'nci asrın başlarına kadar uzanıyor. Bu devrede hem Bailo konumu hem de İmparatorluk doruk noktasına erişmişlerdi. Gene bu devrede Osmanlılar Habsburglar ve Safavilerle çok büyük çarpışmalarda bulunurken, Bailo'lar ellerinden geldiği kadar tarafsız davranmaya çalıştılar. Bu tutumun sebeblerinden biri, Venedik Osmanlıların birinci derecede ticaret ortağı olması, diğeri kendisinin de Batılı devletlerle başı darda olmasıydı. Bailo'nun ayrıcalıklı durumu, güçlü bir "lobby" bulmuştu -İbrahim Paşa, Semiz Ali Paşa, Nur Bânu Sultan, Safiye Hatun ve etrafları. Ancak 1537 ve 1570'teki savaş hali devam ederken, Bailo'lar Rumeli Hisarı'nda veya kendi saraylarında hapsedilmişlerdi, fakat gene de onlara oldukça iyi davranılmıştı.

Bu karşılık, XVII'nci yüzyılda ilişkiler belli bir şekilde kötüleş-

Dragoman (solda) ve Hilâlli Suvari.
G. Grevembroch, Costumi de' Veneziani 18. yüzyıl

meye başladı. Bitmek bilmeyen Kandiya ve Mora savaşları, Hıristiyan ve Müslüman korsanlık olayları, Köprülülerin gelişine kadar Bâbıâli'deki siyasal sıkıntılar, Osmanlı yenilgileri, Venedik'le ilişkileri de krize sokmuştu. Kaldı ki, bu devrede İtalya'nın tek müstakil devleti olan Venedik Cumhuriyeti ikinci sınıf bir devlet durumuna düşmüştü. İlişkilerin en kötü devresiydi. Bu yüzyılda Bailo, 1620'de Baş Dragoman Sadrazamın hışmına uğramıştı ve asılmıştı. 1638'de, 1649'da, Bailo'lar hapse atılmışlar ve bu kez, çok kötü muamelelere maruz kalmışlardı. 1718 Pasarofça Barış Anlaşmasından itibaren Osmanlı-Venedik ilişkileri bir daha bozulmamak üzere düzeldi. Artık Venedik, Doğu'da aktif bir askerî siyaset gütmek için gerekli maddî güce sahip değildi. Osmanlılar da, Habsburglar ve Rusya ile çetin savaşlarla meşgullerdi.

Zamanla, ilişkiler normalleşti, Türkiye Cumhuriyeti nezdinde Venedik Cumhuriyeti yerini İtalyan Cumhuriyeti'ne bıraktı ve Bailoluk bugün, olağan bir diplomatik kurum olarak Beyoğlu'ndaki İtalyan Sefaretinde, mimaride, süslerde ve havada sezilen görkemli bir rüya gibidir. ■

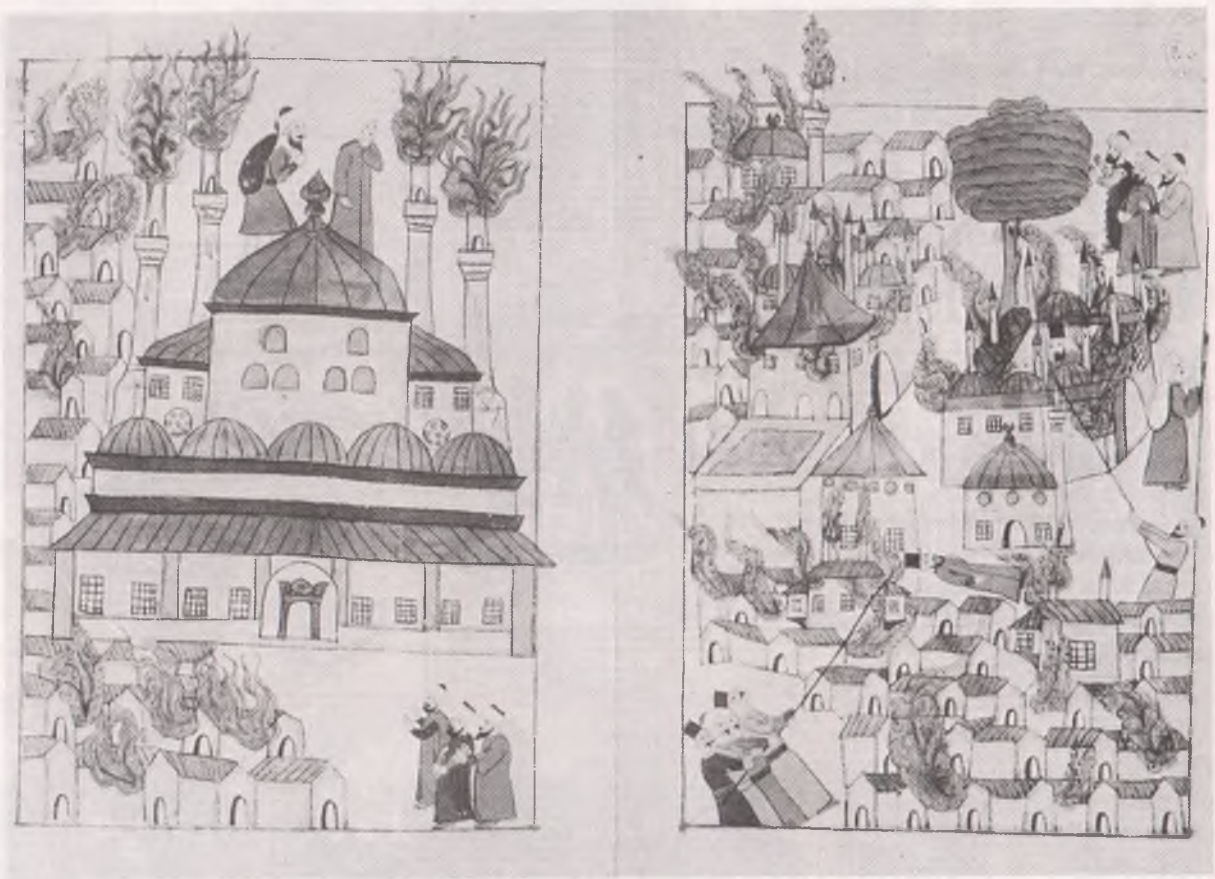

1782 yazında iki yangında harap olan yerleri gösteren harita (üstte) ve Venedik'teki elyazmalarında 1660 yangını .

VISSCHER'İN DÜNYA HARİTASI

Nicholas Visscher'in [adamın Balıkçı anlamına gelen soyadı Piscator diye çevriliyor] Mercator projeksiyonuyla yapılmış, 1652'de Amsterdam'da basılan dünya haritası.

Dört köşede, Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika kıtalarını simgeleyen kadın resimleri; sol dikey sütunda üç eski kıtanın insan tipleri ve şehir görünümleri, sağ dikey sütunda Kuzey, Orta ve Güney Amerika için aynı mantıkla yapılmış resimler; üst ve alt yatay sütunlarda ise altışardan on iki Roma imparatoru görülüyor.

ANADOLU'DA YÖRÜKLERDE DE RASTLANAN İLGİNÇ BİR ÂDET

BEBEKLERİN KAFATAŞINA YENİ BİR ŞEKİL VERME

DR. TURGUT AKPINAR

Okuyucularımıza, pek az bilinen bir âdetten söz etmek istiyorum. Daha evvel *Tarih ve Toplum* dergisinde evrensel bazı ilginç âdetlerin (Cinsel Konukseverlik, Su Kültü ve buna bağlı âdetler) Türkler arasında da, bazı yerlerde görüldüğünü, tarihî kaynaklardan alınmış örneklerle ortaya koymuştum. Bu konularda ve şimdi ele alacağımız konuda, ne yazık ki ciddî araştırmalar şöyle dursun, hemen hiçbir araştırma yapılmamıştır. Kendi yurdumuzu ve insanlarımızı bütün cepheleriyle, ne tarihteki ne de hâldeki durumlarıyla tam olarak tanımadığımızı gösteren bu düşündürücü durumun, "ilmî tecessüs noksanı"ndan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Çünkü kendimize ait birçok şeyleri yabancı araştırıcıların eserlerinden öğreniyoruz. Şimdi ele alacağım konuyu, ben de ancak 1960'lı yılların başında Berlin'de bir eserini satın aldığım Felix von Luschan'dan öğrenmiştim. Aşağıda görüleceği gibi konuyu, kendi gözlemlerine dayanarak incelemiş olan tek araştırıcı, bildiğimiz kadarıyla, bu bilgin olmuştur. Burada sözünü ettiğimiz husus Anadolu Yörüklerinin adı geçen âdeti uygulamalarıdır. Konu o kadar az bilinmektedir ki, genç yaşta kaybettiğimiz, çalışkan bir etnologumuz, Prof. Sedat Veyis Örnek bile, yeni denilebilecek bir tarihte (1971) yayınladığı *Etnoloji Sözlüğü* isimli eserinde, Anadolu'da böyle bir âdetin varlığından haberdar görünmemektedir. Halbuki Sedat Veyis Örnek *Etnoloji Sözlüğü*'nü, hemen aynen *Wörterbuch der Völkerkunde* isimli eserden nakletmiştir. Alman etnolog Walter Hirschberg'e ait bu kitabın "Schaedeldeformation-Kafatasının Şeklini Değiştirme" maddesinde, bu âdetin Kleinasien'de (Anadolu) de bulunduğu açıkça yazılmış olduğu halde, S. V. Örnek, nedense bunu zikretmemiştir. Anladığımıza göre, ya kendisi bu âdetin yurdumuzda da varolduğunu bilmemekteydi, bu yüzden doğruluğundan şüphe ettiği için sözlüğüne almamıştır veya zikretmesi halinde peşinden gelebilecek bir sürü soruya muhatap olmamak için, bilmediği bir konuya girmek istememiştir. Halbuki biraz evvel adından söz ettiğim Prof. Felix von Luschan, Berlin Üniversitesi'nin tanınmış bir hocası idi. Üstelik vaktiyle Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde (Zincirli Kazıları, Likya Seyahati ve antropolog olarak yaptığı binlerce kafatası ölçümleri vb) araştırmalarıyla tanınmış ve Petersen ile birlikte eserler yayınlamış bir ilim adamı idi. Luschan'ın Yörükler arasında böyle bir âdetin varlığına işaret ettiği ilk araştırması ise daha 1886 yılında yayınlanmıştır.[1] Sedat Veyis Örnek, Tübingen'de (Almanya) doktora yaptığına göre, Türkiye ve halkları üzerine bu derece eğilmiş bir âlimin eserlerini gözönüne almamasının nedenini bir türlü izah edemiyoruz.

Yörükler arasında, süt çocuklarının kafataslarına, uzatarak, yassıltarak yeni şekiller verilmesi âdetine temas eden (bizim bildiğimiz kadarıyla) ilk araştırıcımız ise Kemal Güngör olmuştur. Sonradan Halkevleri Müfettişi olarak görev yapan bu müellif, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde öğrenci iken, Prof. Şevket Aziz Kansu'nun başında bulunduğu Enstitü tarafından, antropolojik araştırmalar yapmak üzere Yörükler arasına gönderilmiş, muhtelif yerlerde, 4 ay kadar incelemeler yaparak hazırladığı eseri, 1941'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nce yayınlanmıştır.[2] O zamanlar pek moda olan "kafatası ölçme metodu"nu uygulayarak yüzlerce ölçüm yaptığı anlaşılan (listeler kitabın önemli bir kısmını oluşturmaktadır) müellif, bizde galiba ilk defa kafatasına yeni şekil vermenin, Yörüklerde de uygulandığından bahsetmiştir. Fakat bunu kendi gözlemlerine dayanarak değil, von Luschan'dan naklen yazdığı anlaşılmaktadır: "Yörüklerde de etnik bir hususiyet olarak kafa şeklini bozmanın mevcudiyetini kaydetmek icab eder. Yörükler, çocuk doğduğu günden itibaren (?T.A) alınlarını yassıltmak maksadiyle kaş kemerleri üzerinden ve kulakların üst hizasından kafa arkasında düğümlenmek üzere bağlanan bir çeki ile çocuğun başını sıkıca çemberlerler. Bu hal hakikaten Yörüklerde Fronto Occipital yani önden arkaya bir meyli temin etmektedir. Yörüklerde mevcut bu hali bize von Luschan da haber vermektedir (*Die Yürüken*, Zeitschr. f. Ethno. 1886, XVIII). Bundan başka Dingwall, E. de kafa deformationları hakkındaki eserinde Yörüklerde de mevcut bu vakıadan bahsetmektedir (Dingwall, E., *Artificial cronial deformation*, London, 1931)." deniliyor.

Özetle söylersek Kemal Güngör, bizde Yörüklerde böyle bir âdetin varolduğuna açıkça değ-

nen ilk araştırıcıdır. Bundan sonra konuyu ele alan ilim adamı genç yaşta kaybettiğimiz Prof. Mehmet Eröz olmuştur. Yörükler arasında bir hayli dolaşmış bulunan Eröz, "Göçebe Ekonomisi ve Türk Göçebelerinde İçtimaî Organizasyon" başlıklı doktora tezinde, bu âdeti bizzat gözlememiş, Güngör'ün eserinden alıntı yaparak kısaca değinmiştir. İstanbul İktisat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunan ve basılmadan kalmış olan bu tez, konusu bakımından önemli bir araştırmadır.

Özellikle Toroslar'daki Türkmenler üzerinde yaptığı gözlemlerle tanınan Ali Rıza Yalgın da *Cenupta Türkmen Oymakları* isimli eserinde konumuza tek bir cümle ile değinmekle yetinmiştir: "Ebe, çocuğun başının yamuk olmaması için tülbentlerle sıkar. Çocuk bir sene belekte kalır".[3]

Yerel âdetlerden çokça söz edilen, Vilâyet veya Şehir Tarihleri'mizde de bu konuya değinenlere rastlayamadık.

Böyle bir giriş yapmamızın nedeni, kendi insanlarımızın âdetlerinin bile yabancılar tarafından incelenip bize öğretilmesinden duyduğumuz rahatsızlık ve ilmî konulardaki ilgisizliğimizden şikâyet etmektir. Bunu yaparken bu tip uyarıların yararlı olabileceği, farz ve ümid edilmektedir.

Kafatası Deformasyonunun Mahiyeti ve Nedenleri

Almancada "Schaedeldeformation" (Fr. "Deformation crànienne", İng. "Cranial deformation") denilen âdet, dünyanın çeşitli yerlerinde oldukça yaygındır. Bu yolla, süt çocuklarının kafasına henüz kemikleri yumuşak iken, sıkı sargılar yoluyla, istenilen ve yapanlarca güzel olarak görünen bazı şekiller verilmektedir. Pek çok müellif bu işin estetik amaçlarla, güzel göründüğü için yapıldığını yazar (Eberhard, Hirschberg, Örnek vb). Bunun bazı sosyal temelleri olabileceğini düşünerek yaptığımız taramada, görebildiğimiz kaynaklardan sadece ikisinde bu fikri destekleyen açıklamalara rastladık. Bunlardan biri Danimarka'nın tanınmış etnologu Birket-Smith'dir. Büyük bir "Kültür Tarihi" yazmış olan bu bilgin, eserinde, âdetin amacının çocuğun kafasının sallanmalar esnasında zarar görmesini önlemek olduğunu söyler. Gerçekten bizde, bu âdete Antalya bölgesindeki Yörükler arasında rastlanması anlamlıdır. Çoğunlukta at ve deve sırtında seyahat eden Yörüklerin, çocuklarının, uzun yürüyüşler süresince, kafalarını oraya buraya vurarak zarar görmelerini önleyecek tedbirler almaları gerekir. Göçebelerin birçok eşyalarının, mesela testilerinin ağaçtan (bardak) yapılmış olmasının nedeni vardır. Bu suretle çarpıp kırılma tehlikesi kalmaz. Testinin kırılmasını düşünen Yörüklerin, çocuklarının kafasının da kırılabileceğini hesaba katmamaları düşünülemez. Çocuğu genişçe bir tahta üzerine sıkı sıkıya sarıp onu da bir heybe veya torba benzeri ile atın üzerine asmaları halinde, tahtanın kenarları kafanın çarpmasını önlemekte çok yararlı olabilir. Sıkı ve enli sargılarla uzun süre bağlı kalan yumuşak bir kafanın ise değişik bir şekil alması, kendiliğinden oluşabilir. Sonradan, güzel bulunan bu kafa şeklinin yapay olarak meydana getirilmesi de istenmiş olabilir.

Kafatasına yeni bir şekil verilmesinin sırf güzellik için değil, menşeinde sosyal nedenlere dayandığını etnografya ve antropoloji ile de ilgilenen dünyaca tanınmış patalog Rudolf Virchow'un, çok önceleri vurguladığını öğrenince sağlam bir kaynak bulmanın sevincini yaşadık. Virchow, bu âdetin kaynağının göçebelerin hayat tarzında aranması gerektiğine işaret ediyormuş. Bunu aktaran Petersen-Luschan'ın eserlerinde gerçekten de bu âdetin, ya hâlen göçebe olan veya evvelce göçebelik dönemi geçirmiş toplumlarda rastlanmakta olduğu vurgulanmaktadır.[4]

Kafatasına Yeni Şekil Nasıl Veriliyor?

Elimizdeki araştırmalar içinde, bu işin nasıl yapıldığını birçok kereler bizzat gözlemlediğini söyleyen tek araştırıcı von Luschan'dır. O zamanki Osmanlı İmparatorluğu topraklarında arkeolojik kazılar (Zincirli) ve antropolojik araştırmalar (özellikle Antalya bölgesinde) yapmış olan bu ilim adamı, Berlin Üniversitesi profesörlerinden olup, güvenilir bir kaynaktır. Von Luschan, bu âdetin uygulanış biçimini şöyle anlatmaktadır:

"Ben bu prosedürü, birçok defa bizzat gördüm. Bu işe çocuğun doğumundan bir veya iki hafta sonra yani loğusa kadın, tekrar serbestçe hareket eder hale gelince başlanır. (Burada Kemal Güngör'ün çocuğun doğduğu gün başlandığı hususundaki hatalı görünen ifadesini hatırlatalım.) Süt çocuğu, arpa dolu bir çuvalın veya bükülüp sarılmış bir halının veya bir semerin üstüne yatırılır. Ana, el genişliğinde, katlanmış yumuşak pamuklulardan veya baş örtüsü kumaşından (tülbent) oluşan sargıları çocuğun kafasına sa-

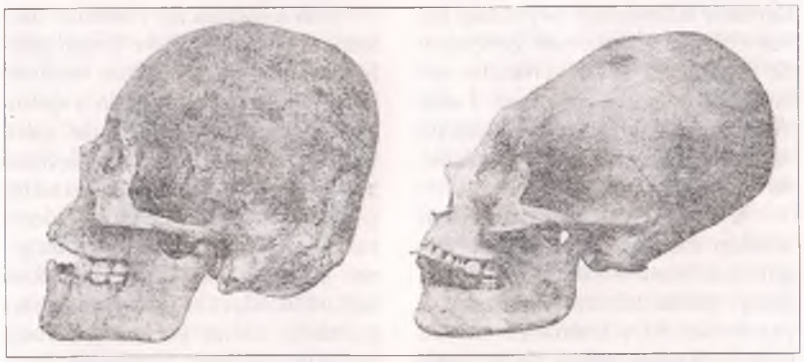

Danimarkalı etnolog K. Birket-Smith'in *Kültür Tarihi* kitabının Almanca basımında (Zürich 1946) verdiği, iki kafatası deformasyonu örneği. Soldaki Patagonya'dan, sağdaki Peru'dan.

Toroslar'da göçebe Türkmenler ve keçe çadırları.

rar ve ayağı ile gövdesini sabit tutarken iki eli sıkı şekilde çeker (çaprazlama olmalı ? T.A.) bu esnada nine veya kayın valide gibi, yaşlı bir kadın, çocuğun başını tutar ve bezlerin muntazam bağlanmasına nezaret eder. Bütün bu işlem çok tehlikeli gibi görünür, ama bu esnada çocuklar normalin üstünde bir ağlama ve bağırmaya kalkışmazlar. Daha sonra da bu işlem sonucu olarak acı çekmezler. Kafaya sarılan bezler, aylarca orada kalır ve ilk bir yıl içinde veya daha uzun sürede gevşemiş sargılar zaman zaman, aynı usulle yenilenir...

"Şahsen ben, çok sıkı şekilde bağlanan bu sargılama yüzünden çocuklar arasında en ufak bir fonksiyonel rahatsızlığa veya zarara uğramış olanına rastlamadım. Anlaşılan beynin herhangi bir yönde büyüyüp gelişebilmesi yeterli olmaktadır. Bazı müelliflerin böyle bir işlemin, sonunda ağır ve devamlı ruhî rahatsızlıklara neden olacağı tezini, tecrübelerime dayanarak söyleyeyim ki, kabule imkân yoktur. (Birket-Smith de aynı kanaattedir T.A.). Kafaya böylece verilen yeni şeklin, o şahsın çocuklarına da intikali şüphesiz mümkün değildir. Hippokrates, Kırım'daki Makrosefaller için bunu kabul etmişse de, bugünkü bilgilerimizle böyle bir şeye imkân göremiyoruz."[5]

Von Lusehan, bazı hallerde kafatasının şeklinin yapay olarak değil de kullanılan başlıklar vb yolla kendiliğinden oluşabileceğine de değinmektedir:

"Bugün (1880'ler) hâlâ Yörüklerde uygulanan bu usulün birkaç kuşak önce Kürtlerde de mevcut olduğu söylenebilir. Nemrud Dağı ve Karakuş bölgesinde de ben aynen Yörüklerdeki gibi kafalara rastladımsa da, bunlar yapay şekilde değil, bu bölgede kafada taşınan ağır ve büyük sarıklar yüzünden oluşmuşlardı. 1883 yılında aşağı yukarı 80 yaşında olan, Karakuş Kürtlerinin Şeyhinin, kabul ettiğine göre, onun gençliğinde kafatasına şekil verilmesi onlarda da uygulanıyormuş. Fakat diğer ahali halen böyle bir âdetin varlığını kesinlikle inkâr etmişlerdir.

"Kısaca eskiden böyle bir âdetleri mevcut olabilirse de bugün için bunu ispat mümkün değildir. Şekillendirilmiş bir kafanın yapay şekilde, istenerek mi bu hâle getirildiği yoksa başka tabiî yollarla mı oluştuğunu ayırt etmek çok zordur. Çocuk yaşlarda sıkı birtakım başlıklar giymek veya ağır ve sıkı sarıklar vb taşımak da buna sebep olabilir. Özellikle bu erken yaşlardan beri uygulanan bir âdetse, kafanın şekli değişebilir. Yapay şekilde kafatasının şeklinin değiştirilmesinde kulaklar sargı içinde bırakıldığından sarkık kulaklar bahis konusu olmaz. Fakat bu durum ağır başlıklar kullanılmasından doğuyorsa, sarık vb'lerin aşağı doğru yaptığı tazyikten dolayı kulaklar dışarı sarkacağından 'sarkık kulak'lar oluşur. Hatta sarık biraz sağa veya sola devrilmiş olarak taşınıyorsa, kulaklardan sadece biri sarkık olur. Bu gibi hallerde kafa deformasyonunun yapay şekilde oluşturulmadığı açıkca anlaşılır."[6]

Von Luschan'ın Yörükler arasında kesin şekilde ve kendi gözlemlerine dayanarak bize bildirdiği, kafatasına çoğunlukla yapıldığı üzere topatan kavunu gibi, uzun bir şekil verme âdetinin acaba bugün hâlâ uygulandığı yerler var mıdır? Bu gibi şeylerin vaktiyle bir yazımızda teklif ettiğimiz şekilde Asker Ocağında iken bulundurulacak bazı uzmanlar kanalıyla tesbiti yoluna gidilmesi ve üniversitelerle kurulacak ilişki ve işbirliği yoluyla ciddi araştırmalar yapılması herhalde kendimizi öğrenebilmek bakımından

Kuzeybatı Anadolu'da yerleşik bir Türkmen aşiretinin evleri

çok yararlı olacaktır. Burada şunu da belirtmek isterim ki, tanınmış Polonyalı Türkolog Kowalski vaktiyle Türk dilinin muhtelif lehçe ve ağızları hakkında araştırmalarının bir kısmını askerî hastahanelerdeki erlerle yaptığı uzun konuşmaları yoluyla sağlamıştır. Bu bizim için çok aydınlatıcı bir örnek olabilir.

Yeryüzünde Kafatası Deformasyonu Adetinin Yaygınlığı

Etnolojik araştırmaların açıkça gösterdiği gibi, bazı âdetler, dünyanın pek çok toplumunda hayret edilecek derecede yaygındır. Birket-Smith'in de işaret ettiği üzere bize en garip görünen âdetlerden biri de kafatasının şeklinin değiştirilmesidir. Yeryüzünde kafatası deformasyonunun yapıldığı yerler galiba Avustralya hariç (belki orada da vardır fakat bilim adamlarınca incelenmemiştir) bütün kıtalarda saptanmıştır:

Asya'da: Orta Asya (Türkler bahsinde geniş olarak ele alınacaktır), Hindistan, Endonezya, Çin'in kuzeyi, Irak (Yezidilerde); Afrika'da: Kongo'da (Zaire) Mangbatu kabilesinde; Amerika'da: İnkalar ve Antlardaki diğer kavimlerde (Peru vb), Kuzey Amerika Kızıl Derililerinde (İdaholar vb); Avrupa'da: Güney Fransa, Hollanda, Finlandiya ve Laponya'da, Girit'te, Okyanus ve Güney Denizinin muhtelif adalarında. Her bölgenin kafatasına verdiği şekiller farklı olabilmektedir. Kimisinde topatan kavunu veya kabak gibi uzunlamasına, kimisinde yassıltma şeklindedir. Birket-Smith'e göre Veracruz yakınında (Mexico Sahili) boğumlu testi gibi üç parçalı hale getirilmiş kafataslarına rastlanmıştır.[7]

Bizde çocukların sıkı sıkı kundaklanması âdeti son zamanlarda özellikle şehirlerde kalkmış gibidir. Halbuki bizim aklımız erdiğinde çocukların istisnasız mumya gibi sıkı sıkıya kundaklandığını görürdük. Böylelikle, çocukların eğri görünen kol ve bacaklarının böyle biçimsiz kalmaması amaçlanırdı herhalde. Yukarıda Ali Rıza Yalgın'ın Yörüklerin "çocuğun kafasının yamuk kalmaması için" doğumda ebe tarafından sarıldığından söz ettiğini biliyoruz. Bu âdetin hâlen veya evvelce göçebe olan toplumlarda görülmesi dolayısıyla bir sosyal nedeninin de bulunduğuna değinmiştik. Burada, âmilleri ne olursa olsun, benzer sebeblerin benzer sonuçlar doğuracağı şeklindeki tabiat kanunu gereğince, yeryüzünün birçok yerinde benzeri âdetlerin çıktığını görmekteyiz.

Orta Asya'da ve Türklerde Kafatasına Şekil Verme Adeti

Türklerde kafatasına yeni bir şekil verilmesinin en eski izlerine Hunlar'da rastlanmıştır. Gerçi en yeni araştırmalarda Hunların Türklüğü meselesi tartışma konusu edilmekte ise de, bu tartışma henüz kesin bir sonuca varmamıştır. Kaldı ki geniş alanlar kapsayan Hun Devletinin en azından önemli bir bölümünün Türk kavimlerinden oluştuğunu söyleyebiliriz. Konumuz olan âdetin Hunlar arasında da varlığını önemli bir etnologdan öğreniyoruz. Fakat ne yazık ki, Birket-Smith bunu belirtirken fazla bir açıklama yapmamaktadır. Anlaşılan arkeolojik kazılarda elde edilen malzemeye göre bu husus saptanmıştır.[8]

Uzun yıllar yurdumuzda, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Sinoloji okuttuktan sonra, Amerika Birleşik Devletleri'ne giden ve birkaç yıl önce (1989) vefat eden değerli bilgin Wolfram Eberhard bir araştırmasında, Hotanlılarda da bu âdetin varlığından söz etmektedir:

"(Hotan Halkları arasında) kafa yassılatmak âdeti dikkate değer. Kafanın ne şekilde yassılaştırıldığı etraflı şekilde tasvir edilmiş değildir. Yalnız dar ve uzun yapıldığı anlaşılıyor.. (buna yassılaştırma denilmeyeceği açıktır, burada belki tercüme hatası bahis konusudur T.A.) uzun kafatasının ahalinin ideali olduğu ve bunu sun'i vasıtlarla edinmek istediklerine hükmedebiliriz" der ve "Kore'de aksine kafayı yassılatmak âdeti vardır. Bugünkü Kuzey Çin'de de, çirkin sayıldığı için muhtemel uzun kafataslılığın önüne yardımcı vasıtalarla geçilmeye çalışılır" diye ilâve eder.[9]

Yine Orta Asya'da-Harizmlilerin, Allah'ın verdiği güzelliği, bu âdet yüzünden bozduğunu İslâm dünyasının meşhur bilginlerinden Biruni, kınayarak zikreder. Meselelerin nasıl hep Tanrı ve din açısından ele alındığını ve bunun İslâm düşüncesinin en büyük zaafı olduğunu burada da güzel bir örnekte görüyoruz. Son aylarda çıkan *Türk Tarihinde İslâmiyet* kitabımızda belirttiğimiz gibi, İslâm düşüncesini Yunan düşüncesinden ayıran büyük farkın, İslâm düşünürlerinin her konuyu dinî bir hüviyete büründürerek akıl ve gerçek ilim yolundan nasıl ayrıldığını belirten büyük Yahudi âlimi Plessner'in haklı mütalâalarını nakletmiştik. Bu durumu adeta tescil etmek için, büyük bir İslâm düşünürünün konumuzda söylediklerini buraya aldık. Adetin gerçek mahiyetine akıl yoluyla nüfuz etmeyi değil "Allahın verdiği ve yarattığı bir güzelliği insanların bu âdet kanalıyla bozduğunu ve dolayısıyla dinî bir suç işlediğini" belirtmeye kalkışmak, gerçek bir âlimin davranışı olamazdı.[10]

Kırım'da da bu âdetin varlığının arkeolojik kazılarda saptandığına Luschan işaret etmektedir.

Azerbaycan'daki durumu öğrenmemiz ise dolaşık bir yoldan mümkün oldu ki bu, başlı başına bir hikâyedir: Çarlık Rusyası'nda, Bakû'de petrol kuyuları sahibi zengin bir Yahudinin küçük oğlu vereme yakalanır. O devirde doktorlar hastalığa hiçbir çare bulamazlar ve hayatından ümit keserler. Zengin babanın yanında çalışan Kafkasya dağlarından gelmiş, zavallı bir işçi, patrona çıkar ve: "Beyim madem ki ümit kesildi, sen bana müsaade et, ben onu bizim köye götüreyim, orada temiz hava ve tertemiz gıdalarla, iyice istirahat etsin, bak bir şeyi kalır mı" der. Çaresiz kalmış baba, bu teklifi kabul eder. Adamcağız, hastayı Kafkas Dağlarının karlı tepelerine yakın, masalvarî bir köye çıkarır. Uzun süre orada kalan çocuğun yanaklarına gittikçe renk gelir ve aslan gibi gelişmiş olarak Bakû'ye evine döner. Delikanlı sadece sıhhatini kazanmamış, üstün zekâsıyla pek çok Kafkas dilini ve orada adeta kaynaşan çeşitli kavimlerin ve boyların âdetlerini büyük bir uzmanlık derecesinde öğrenmiştir. Fakat çocuklarına sıhhatli olarak tekrar kavuşan aileyi başka bir felâket beklemektedir. Rusya'da Komünist İhtilâl çıkar ve Komünistler başa geçerler. Trilyonlar sahibi petrolcu, bütün mallarını Bakû'de bırakarak ailesini zar zor Berlin'e kaçırabilir. Oğlu yanındadır. Ve bu cin gibi genç, kısa zamanda Almanya'nın "Essad Bey" takma adıyla yazan tanınmış bir yazarı olur. Asıl ismi ise Noissimbaum'dur. Özellikle Kafkasya ve âdetleri hakkında nefis bir Almanca ile eserler yazmaktadır. Çok okunan bir yazardır. Ben Münih'te onun *Kafkasya'nın On Sırrı* kitabını 35 yıl evvel bulup okumaya başladığım zaman zevk ve heyecandan yerimde duramaz olmuştum. Epeyce kitap okudum. Fakat onunkiler kadar "insanı saranına" nadiren rastladım. Bütün eserlerini topladım. Bulamadıklarımı, Bayerische Staatsbibliothek'e gidip okudum, notlar aldım. İşte bu kitaplardan biri de *Şarkta Petrol ve Kan* isimli olanıdır. O bu kitapta sadece eski bir petrol kuyuları sahibinin oğlu gibi değil, gözleri her şeyi görebilen zeki bir Yahudi araştırıcı gibi davranır. Bir münasebetle bizim meşhur kafatası hikâyesine de sözü getirir:[11]

"Azerbaycan'ın içerilerindeki köylerde, insanların kafatasları, mutad ölçülere uymaz. Onların kafatasları ırklarının normal ölçüleri dışında olup, köylülerce ana babanın güzellik duygusuna veya geçerli modaya göre şekillendirilir. Çoğunlukla kafa, uzunluğuna çekilmiştir, "kabak" görünümündedir. Böyle uzun kafalı bir Kafkasyalıya rastlarsanız, bu onun Azerbaycanlı olduğunun en sağlam delilidir". Essad Bey, burada şüphesiz kendi gününden bahsetmektedir. Halbuki Luschan, "âdetin eskiden Kafkasya'da da uygulandığının, eski mezarlardan çıkan kafataslarından anlaşıldığını" bize fısıldar.[12]

Orta Asya'dan Azerbaycan'a kadar uzayan bir alan içinde Türkler arasında da uygulanan kafatasına şekil verme âdetinin son yuvası Anadolu'dur. Acaba bugün bu âdet hâlâ Yörükler (kalan olduysa) arasında tatbik ediliyor mu? Bilenler ya kendisi bir yazı yazar ya da bizi bundan haberdar ederse, minnettar kalırız. ■

1 Felix von Luschan, "Die Jüriiken" (*Zeitschrift für Ethnologie* 1886, XVIII)
Wolter Hirschberg, *Wörterbuch der Völkerkunde*, Stuttgart, 1965 (Schaedels deformation) mad.
Sedat Veysi Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara, 1971, (Kafatası Deformasyonu) mad.
2 Kemal Güngör, *Cenubî Anadolu Yürüklerinin Etno-Antropolojik Tetkiki*. Ankara, 1941 (Dil ve Tarih-Coğr. Fak. yy.), s. 29
3 Ali Rıza Yalman (Yalgın), *Cenupta Türkmen Oymakları* 2. Bas. Ankara, 1977, c-II, s. 214.
4 Felix von Luschan, *Völker Rassen Sprachen*, Berlin 1922, s. 86-89
5 Luschan, *a.g.e.*, 87.
6 Luschan, *a.g.e.*, 88.
7 Kaj Birket-Smith, *Geschichte der Kultur-Eine Allgemeine Ethnologie*, Zürich. 1946, s. 224.
8 Birket-Smith, *a.g.e.*, 224.
9 Wolfram Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti" (*Türkiyat M.*, VII-VIII, 1. cüz (1942), s. 167.
10 Günay Tümer, *Birûni'ye Göre Dinler ve İslâm Dini*, Ankara, 1986 s. 36.
11 Essad Bey (Leo Noissimbaum), *Öl und Blut im Orient*, Stuttgart, 1930, s. 273-74.
12 Petersen und Luschan, *Reisen in Lykien, Milyas und Khyratis*, Wien, 1889, s. 222-23.
13 Diğer bazı önemli araştırmalar:
- H. Field, "Head-Deformation in the Near East", (*Man*, 48, no 154, 1948) içinde
- J. Imbelloni, "Die Arten der Künstlichen Schaedels-deformation (*Antropos* XXV, 1930) içinde

ESKİ BEYOĞLU'NDA RESTAURANT, BİRAHANE, BAR, GAZİNO VE MEYHANELER-II

BEHZAT ÜSDİKEN

Bazı yazarlarımız, İstanbul'a, daha doğrusu Pera'ya dökülen "Rus"ların, Beyoğlu kültür ve yaşamına bir katkıları olduğunu inatla söyler ve yazar.

Ama, asırlar boyu yerleşmiş bir Pera kültürü ile Pera yaşamına, Pera'da en fazla beş altı yıl kalabilmiş "Rus"ların katkıları ne olabilirdi? Bu düşünülmeden yazılmış ve söylenmiştir.

Bir meyhane veya bar kültürünün varlığını kabul etsek dahi, bu da geçici değil mi? O zaman, inatla "Rus"ları buraya sokuşturmak niye? Bugüne kadar yaşayabilmiş "Rejans Lokantası"nın, Rus meyhane kültürü olarak düşünülmesi ise ne derece doğru olabilir?

Beyaz Ruslar İstanbul'da

Beyaz Ruslar İstanbul'da "Erkek-Köpeğiniz çok sakil madam! Kadın-Fakat çok faydalı, efendi, bir yalayışda bir duzina tabak temizler!.." (Lokanta camında ters olarak "Rus Lokanta(sı) yazılıdır.)

Aydede Mizah Mecmuası, musavviri: Rıfkı, 1922

O günleri yaşamamış veya yaşayamamış olanların, sırf nostalji uğruna ürettikleri bu tür yorumlar ne denli gerçekçi sayılabilir?

Rejans Lokantası'nın doğuşu ve yaşayışı ile ilgili tarihlerde, iki yazarımız anlaşamamışlardır.

Sayın Özdemir Arkan, *Beyoğlu* adlı kitabında (s. 98-Not bölümü) aynen şunları yazar:

"Lokantanın ortaklarından Selim Taygan'ın eşi ve aynı zamanda yöneticilerinden olan Zinnur Taygan, doğru yılın 1932 olduğunu söylemektedir. Rejans'ın menülerinde kuruluş yılı olarak 1930 gösterilmektedir. Biz menülerde gösterilen yılın doğru olabileceğini sanıyoruz."

Sayın Jak Deleon ise: *Eski İstanbul'un (yaşayan) Tadı* adlı kitabında (s. 31) şöyle yazar:

"1934'te kurulan Rejans'ın yeri gerçekten ayrı, İstanbul'lu ehl-i keyifler arasında..."

Sayın Arkan menüdeki tarihi, Sayın Deleon ise kaynağı olmayan bir tarihi kabullenmiş.

Kanımca burada düşünülmesi gerekli çeşitli olgular var. Önce, Pera'ya 1920'de geldikleri belli olan Ruslar arasında ve Rejans Lokantası'nın kurucusu veya yöneticisi durumunda bulunan Vera Çirik, Vera Protoppova, Tevfik Manars, Abdurrahman Şirin ve Mihail Mihailoviç'in adları, o dönem bilinen ve ömürleri uzun olmayan Rus lokantalarının hiçbirinde (Mihail Mihailoviç hariç) geçmiyor. Bu kurucu veya yöneticilerin daha önce yapabildikleri veya yaptıkları işler dahi bilinmiyor.

Rejans'ın kuruluş tarihini varsayımlarla değil gerçekçi olarak belgeleyebilmek için, lokantanın geçmişiyle, bulunduğu Olivo Geçidi'nin de oluşumunu belirlemek gerekeceği kanısındayım.

Bu duruma göre:Rejans Lokantası'nın bulunduğu Olivo Geçidi ile, onu tamamlayan, Panaia Geçidine (bugünkü adı Emir Nevruz Sokağı) kısa bir göz atarsak, "U" harfi şeklindeki bu iki geçidin varlığı, Panaia Kilisesi'nden ötürüdür.

Panaia Kilisesi, Pera'da yaptırılan ilk Rum Ortodoks kilisesidir. Yapım tarihi 1804'tür.

Panaia Kilisesi'nin ana girişi önceleri Tepebaşı (bugünkü Meşrutiyet) Caddesi üzerinden ve uzun bir koridorla idi (halen durmaktadır). Grand Rue de Pera üzerinden girişi ise, önceleri patikamsı bir yolla sağlanıyordu. Daha Hacopulo Pasajı yapılmamıştır. Hacopulo Pasajı yapıldığında, buradan kiliseye ayrıca bir giriş açılmıştı.

Zaman içinde, Panaia Geçidi, parke taşları ile döşendi ve sağdaki iki büyük apartman yapıldı.

Bu geçide, kiliseden ötürü Panaia Geçidi deniyordu. Constantinople Palace oteli ise, Grand Rue de Pera'ya cepheliydi, kapısı ise sonraları Olivo adını alacak gene dar bir çıkmazda idi. Zamanla, bugünkü Olivo Geçidi'ne bir apartman inşa edildi. Bu apartman Latin kökenli bir aile olan "Olivieri"ler tarafından inşa ettirilmiş ve kısaca "Olivo" apartmanı adını almıştı. İşte bu geçide Olivo Geçidi denmesinin nedeni bu apartmandı.

19. yy'ın sonlarına doğru her

iki geçit de bugünkü halini almıştı. 1920 yılının başlarında, şimdiki Rejans Lokantası'nın bulunduğu yerde, "Trianon Palace" adı altında, bir birahane ve lokanta açılmıştı. O dönem lokantanın bahçesi yoktu. Buna karşı-

lık Musevilerin "Cheval Sion" adlı kulüpleri burada idi. Bu lokal açıldıktan kısa bir süre sonra ve 1921 yılı içinde Mihail Mihailoviç tarafından devir alınıyor. Ama lokal kapalı kalıyor. Mihail Mihailoviç burayı dekore etmek için gerekli sermayeyi bulamıyor. Bu sırada ve 1922 yılının ortalarında, Grand Ruç de Pera üzerinde ve Misk (Mis) Sokağı'nı (Taksim'e doğru) geçtikten hemen sonra, Tophaneli Rıza'nın Restoranı'nı Fransız Berthet satın alıyor ve buraya, Fransız havası veren bir lüks lokal açıyor.

Bu lokalin adı şöyleydi:
LA REGENCE
Cafe-Restaurant-Glacier
(Maison Française)

İşte Pera'da "Regence" adı, ilk kez bir Fransız lokantası için kullanılıyordu. 1923 yılının sonlarına doğru, içki yasağı nedeniyle, Berthet lokalinin adını Mihail Mihailoviç'e devretti. İleride "Regence" adını alacak lokantanın doğuşu, 1923 yılında idi.

Bundan sonra Mihail Mihailoviç 1924 yılında şimdiki Rejans'ı, önce "Turquoise" adı ile açtı. Oysa, Muhsin Ertuğrul *Benden Sonra Tufan Olmasın* adındaki anı kitabında, burası için "Rejans" deyimini kullanır ve şunları yazar:

"Stiller'in Beyaz Ruslarla ilgili tasarısı: Öğle yemeğini Rejans'ta yedik (yıl 1924). Stiller geliş nedenini şöyle anlattı: Berlin'deki Trianon-Film, Stiller'den bir film çevirmesini rica etmiş. O da Cavallius'la birlikte yazdıkları Beyaz Rus göçmenlerin öyküsünü, Swenska- Film yerine, Trianon-Film adına çevirmek üzere bu öneriyi benimsemiş" (Tarih Sayın Ertuğrul'a göre 1925). Bu filmde başrolü oynayacak olan ve M. Stiller'le beraber İstanbul'a gelen Greta Garbo, Amerika'dan teklif alınca, her ikisi âniden Amerika'ya gitmek zorunda kalmış ve film de çevrilememiştir. Ancak 1939 yılında, çekimi tamamlanan ve başrolünü Greta Garbo'nun oynadığı "Ninotschka" (Gülmeyen Kadın) filminin doğum yeri, kesinlikle, Mihail Mihailoviç'in sahibi bulunduğu Olivo Geçidi'ndeki Turquoise Lokantası idi. (Sayın Ertuğrul'a göre "Rejans", ancak merhum anılarında istemeyerek bu tür hatalara düşmüştür. Burasının o dönem daha Rejans olmasına olanak yok.)

Gelelim, "Ninoçka" filminin serüvenine: Filmin konusu Melchior Lengley'in aynı isimli romanından alınarak, Charles Brachette ve Billy Wilder tarafından senaryo haline getirilmişti. Filmin rejisörü Ernest Lubitsch'ti, yapımını ise "Metro-Goldwyn-Mayer" şirketi üstlenmişti.

Başrollerinde sıra ile:

Greta Garbo	Ninotschka
Melvyn Douglas	Kont Leon d'Algout
Ina Claire	Swana
Bela Lugosi	Razinin
Sigmund Rumann	Iranoff
Felix Bressart	Buljanoff
A. Granach	Kopalski

oynamışlardır.

Filmin sonlarında, İstanbul'a görevle gönderilen Iranoff, Buljanoff ve Kopalski'nin, sonradan burada lokantacılık yapmaya başladıklarını gösteren ve stüdyolarda hazırlanmış bir İstanbul bölümü de yer almıştı. Gerçek-

ten, "Rejans"ın tam karşısındaki balkonlu daire, filmde görünüyordu. İşte böyle bir filmin kaynağı olan, Olivo Pasajı'ndaki Turquoise, 1926 yılında, yeni yeri olan, İstiklâl Caddesi'ne ve Karlman Bonmarşesi'nin üst katına taşınmıştır.

Mihail Mihailoviç, burayı çok lüks bir lokal haline getirdiği için, Rejans'ın olduğu yeri kapatmış, ancak devretmemişti. 1931 yılının sonlarına doğru, Mihail Mihailoviç, Tevfik Manars, Vera Çirik, Vera Protoppova ile ortak olarak, Olivo Pasajı'ndaki yerini dekore ederek Rejans Kahve, Lokanta ve Çiçekli Bahçesi'ni 4 Mayıs 1932 Çarşamba günü öğle vakti, müşterilerin hizmetine açmıştı. O dönem lokantada hem müzik, hem de şantözler bulunuyordu. Akşamları yemeklerde hem dans müziği çalıyor, hem de dans edilebiliyordu. Lokantada, Fransız, Rus ve Türk mutfağının, en güzel örnekleri bulunuyordu.

O sıralar Turquoise hariç, aşağı yukarı hiçbir Rus lokantası çalışmıyordu. Burada Rus mutfağının örneklerinden "Pirochki", "Kievsky", "Merenge", "Borsch" ve "Boeuf Strogonoff"un en lezzetlilerini yemek mümkündü, (halen de mümkündür!). Sarı Votka'ya ise doyum olmaz. Ancak bu dörtlü ortaklık, Vera Protoppova'nın ayrılarak yurtdışına gitmesiyle üçe indi. Zaman içinde Tevfik Manars kendi hissesini, gene bir Rus göçmeni olan Abdurrahman Şirin'e sattı. Abdurrahman Şirin ölünce, hissesi kız kardeşine, onun da ölümü üzerine oğlu Selim Taygan'a kaldı.

Mihail Mihailoviç ise 1971 yılında öldüğünde, vârisleri ortak olur. 1976 yılında lokantada yangın çıkar ve bir süre kapalı kalır. Bu dönemde, Mihail Mihailoviç'in vârisleri ile Vera Çirik hisselerini satarlar, Lokanta 1977 yılında ve yangından sonra onarılarak yeniden açıldığında, ortakları artık Selim Taygan ve Nüvit Sezener'dir.

Rejans uzun ömürlü bir restaurant olmuştur. Önceleri Rejans'ın bir bahçesi de vardı. Lokantanın içinde halen duran balkonda ise müzik yapılırdı. Kapının girişinde ve uzun kanape şeklindeki deri koltuklar kaldırılmıştır. Bu koltukların en baştaki rahmetli Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay'ın yeri idi. Geldiğinde kesinlikle burada otururdu. Rejans'ın 1950 yılından önceki müşterileri tamamen belirgindi. Daha sonra bunlara yenileri eklendi.

Regence Bahçesi, 1933

Bugün mü? Eskiye oranla biraz farklı. Rejans 1920'lerden eski Pera ve bugünkü Beyoğlu'na bir şeyler bırakmıştır gerçekten, örneğin: Yeni bir damak tadı...

Turquoise Restaurant: Turquoise Restaurant, önce Olivo Pasajı'nda, şimdiki Rejans'ın yerinde 1924 yılında açılmıştı. 1926 yılında Karlman ailesi, Bon Marché'yi, Bortoli biraderlerden satın alınca, aile üst katı tümü ile Mihail Mihailoviç'e kiralamıştı. Mihail Mihailoviç bu geniş ve büyük yere, tam tamına 250 masalık çok büyük ve üç bölümlü bir Restaurant - Bar yaptırmış ve döneminin en güzel lokalini İstanbul halkına sunmuştu.

Bir süre bütün benzeri yerler, hatta Garden Bar bile, Turquoise kadar çalışamaz olmuştu. En güzel orkestralar, en güzel varyete grupları burada gösteri yapıyor, en güzel balolar burada veriliyordu.

Örneğin: 1930 yılının "Güzeller Balosu" burada verilmiştir.

8 Ocak akşamı için hazırlanan açık büfe menüsü aynen şöyle idi:

Mayonezli Levrek,
Hindi
Galatin
Soğuk Dana Eti-Soğuk Kuzu Eti,
Rozbif
Jambon
Rus Salatası
Muhtelif Sandviç
Kanape (açık sandviç)
Muhtelif Peynir
Envai Pasta
Baba Tatlısı
Pötifür ve bisküvi
Şekerleme ve Çikolata
Mevsim Meyveleri (Elma-Mandalina-Portakal vs.)

TÜRKUAZ

LE PLUS ANCIEN RESTAURANT RUSSE D'ISTANBUL

İstiklal Caddesi, No. 220
(Anci. Rue de Péra)

DEJEUNERS et DINERS DANSANTS

SERVICE PAR des DAMES RUSSES

Cuisine Orientale, Russe et Française

BONNE CAVE

RENDEZ-VOUS DU BEAU MONDE

JAZZ et BALALAIKA RUSSE.

ATTRACTIONS

ON MANGE BIEN - ON DANSE - ON S'AMUSE

PRIX MODERE

Tele: 40516

Büfe saat gece 11.00'de açılacak ve sabah dörde kadar gelenlere hizmetlerini sunacaktır.

Aynı yılın Şubat ayında, tahtını bırakmış olan İspanya Kralı 13. Alfons "Dük de Toledo" adı altında, arkadaşı Dük de Miranda ve aileleri "Teophile Gautier" gemisi ile İstanbul'a gelmişti.

25 Şubat akşamı yemeğini Turquoise'da kendisi ve ailesi için hazırlanan özel bölümde yedi. Saat 11.45'te Turquoise'dan ayrılan Kral, daha sonra, İspanyol şarkıcı Jose Olibar'ı dinlemek üzere yürüyerek Garden Bar'a gitti. Jose Olibar kralın şerefine o akşam, "Adieu Lisbon" (Granada), ve "Ay,Ay" şarkılarını söyledi.

O dönemler, yani Rejans açılmadan önce, Mihail Mihailoviç'in ödeme güçlüğü başladı.

Bunun en güzel örneği, Sayın Fikret Adil'in *Asmalımescit 74* adlı yapıtında yazılıdır (s. 54, ilk baskı 1933):

"O gün Türkuvaz'da bir müsamere vardı. Fürman isimli bir cazbant gelmişti. Davetliler arasında bir çok resmi ve tanınmış memurlar da aileleri ile gelmişlerdi.

İstanbul'un yüksek mevkiini işgal edenlerden birini göstererek, Mail Bey:

-Bak, dedi, vaktile onunla Arnavutköy gazinosunda beraber içerdik. Eskiden çok iyi ahbab idik. Şimdi artık büyüdü de görmemezliğe geliyor.

Sonra, Mail Bey, kuyruğuna basılmış bir kedi gibi yerinden fırladı.

-Ne var?

-Şimdi geliyorum beycağızım.

Jorjet, onun asabi hallerinden sözlerini anlamamakla beraber çok eğleniyordu.

Kalkıp bir dans ettik. Ortada dönerken Mail Beyin, Fürman cazbantçılarından birisi ile yan masada oturan bir kadını tetkik ettiğini gördüm, Beni de merak sardı. Acaba bu kadın kimdi? Dans bitip oturunca çağırıp sordum.

Turkuaz Restaurant müşterileri fotoğrafçıya poz veriyor, 1930.

-Beycağızım dedi ve güldü, demin sana bahsettiğim hani şu Arnavutköyünden tanıdığım zatın karısı. Şimdi dargınlarmış.

Manalı, manalı güldü.

-Aman Mail Bey anlat.

Zaten buna hacet yoktu anlatıyordu.

-Efendim, geçenlerde kocasını, kendisine işi için gidip gelen evli bir Rus karısı ile yakalamış.

-Evli mi?

-Evli ama, kadının kocası ticarethanesinin yürümesi için her şeye razı imiş.

-Kim bu adam?

-BAR SAHİBİ...."

Çok ilginç değil mi? işte böyle durumlardan sonra Mihail Mihailoviç Turkuvaz'ı (Turquoise) elden çıkarmak için uğraşmaya başladı.

Buraya önce bir Rum talip oldu; daha sonra kendi adamlarıyla anlaştı, onlara kiraladı.

Ancak borçlar ödenemiyordu. Bunun için de, Mihail Mihailoviç Turquoise'ı kapatmak zorunda kaldı. Ve tamamıyla Rejans'a döndü.

Turkuvaz Bon Marché'nin üst katını tamamen kaplıyordu, hem İstiklâl Caddesi'ne hem de Meşrutiyet Caddesi'ne (Petits Champs des Morts) çıkışı vardı. Yalnız, İstiklâl Caddesi yönünden düz ayak girildiği için, oradan tek bir merdivenle yukarıya ulaşmak kabildi. Meşrutiyet Caddesi yönü, kademeli olduğundan yukarıya ancak iki merdivenle çıkılabiliyordu.

Turquoise'ın sol (girişe göre) yanındaki bölümünde çok büyük bir bar vardı. Duvarlar ayna ile örtülmüştü, salon ara kapıları özel olarak yapılmıştı. Masalar, ortada bir dans pisti bırakılacak şekilde sıralanmıştı. Bar'ın olduğu bölümde, ayrıca, gelenlerin rahat oturabilmeleri için, o dönem moda olan hasır koltuklar konmuştu. Bu kadar iyi döşenmiş ve lüks bir yer, uzun süre çalışmamış ve sonunda kapanmak zorunda kalmıştı.

Turquoise, gerçekten ilginç olaylara sahne olan bir yerdi. Örneğin, Sirkeci'de bir polis memurunu öldüren, 1895 doğumlu ve 1920 yılında İstanbul'a gelen Rus asıllı (Estonya uyruklu) Yorgi oğlu Lublik Juljus bir süre Turquoise Restaurant'ında, bulaşıkçı olarak çalışmış ve geceleri de orada yatmıştı.

1930 yılları içinde lokalin müdürlüğünü yapan M. Pouritz, daha sonra buranın işletmesini de yüklenmek istemiş, ancak bu işin süremeyeceğini anlayınca, Turquoise'ın kapanması sonucu kendisine yeni bir yer açmayı düşlemişti. Kaldı ki, o dönemden önce, yani 1918-1920 yılları arasında Pera'ya dökülen Rusların sayısı 200 bin kadardı deniyor. 1934 yılında ise kalan tüm Rusların sayısı (resmi kayıtlara göre) 700-800'ü geçmiyordu. Bunların hepsi de 1934'e kadar geçici ikamet vesikası ile oturuyorlardı.

Bu tarihten sonra hepsinin Türk vatandaşlığına geçmesi istendi. Geçmeyen ve geçemeyenler ise, başka ülkelere gitmek zorunda kaldılar. İşte Rejans hariç, Rus lokantalarının yavaş yavaş ortadan kaybolmalarının nedeni de budur, sanırım.

YENİ TURQUOISE: İstiklâl Caddesi'ndeki Turquoise kapanınca, onun son yöneticisi olan Mr. Pouritz karısı ile birlikte yeni bir yer açma girişiminde bulundular. Açılacak lokanta için mümkün olduğu kadar geniş bir yeri Beyoğlu'nda aradılar ve sonunda buldular da. Bu yer, İstiklâl Caddesi üzerindeki Yeşilçam Sokağı'nda ve Melek Sineması'nın (bugünkü Emek Sineması) karşısında idi (şimdiki Bab Cafetaria'nın olduğu yer).

O dönem, daha garaj yapılmamıştı. (Bab Cafeteria o garajın yerine yapılmıştır.) Burası aynı zamanda Ermeni Patrikhanesi'nin arka bahçesi idi. Zaten lokanta bahçe içinde idi. Açıldığı mevsim yaz olduğu için (Haziran ayı) Mme. ve Mr. Pouritz bahçenin daha çok ilgi çekeceğini düşünmüşlerdi.

3 Haziran 1934 günü "YENİ TURKUAZ" çiçekli bahçesi ile hizmete giriyor ve birkaç gün içinde dönemin ünlü orkestralarından "Beyaz Kuş - Baso Orkestrası" burada konserlerine başlıyordu.

AYAZ PAŞA
Lokantası
Allelere
Çabidot ve Alakart yemekler
Ankara Palas altında
İSTANBUL

Yeni Turkuvaz, Beyoğlu âleminde ömrü en kısa olan lokantadır. Zaten yöneticisi, eski Turkuvaz'ı çalıştırabilseydi, burasını açmasına gerek kalmazdı. Nitekim çok az bir süre sonra kapanan bu lokal önce garaj oldu. Uzun süre de bu işlevi gördü.

Daha sonra da buraya Bab Cafeteria çöreklendi.

AYASPAŞA RUS LOKANTASI: Gümüşsuyu Caddesi üzerinde ve Ankara Palas apartmanının altında bulunan lokanta 1943 yılında açılmıştır.

İlk açıldığında Rus yemeklerini vermemiş, zaman içinde Regence ile Fischer lokantalarını örnek alarak onların mutfaklarını buraya taşımıştı. Ufak bir mekân içinde çalışan lokanta bugün hâlâ yaşamını sürdürmekte, sahiplerinin değişmesine rağmen, eski yemek lezzetine ulaşmaya çalışmaktadır.

Eski Pera veya Beyoğlu'nda kısa süre de yaşamış olsa Rus lokantalarının geçmişi böyle. Bundan sonraki yazımızda, Beyoğlu'na gerçekten renk katmış ve uzun süre yaşayabilmiş lokantalara yer vereceğiz. ■

HAMİDİYE ALAYLARINDAN AŞİRET ALAYLARINA GEÇERKEN

HARBİYE NEZARETİ'NE SUNULAN İKİ RAPOR

DR. MUSTAFA BALCIOĞLU*

Bu çalışma Osmanlı Devleti Harbiye Nezareti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, Aşiret Alaylarının mevcut durumu ve geleceği ile ilgili olarak iki uzmana hazırlattığı raporları incelemeyi hedeflemektedir.

Aşiret Alayları ya da daha önceki adıyla Hamidiye Alayları, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonraki devrede nitelik ve nicelik yönünden önemli değişikliklere uğramıştır. Bir büyük savaşın pek yakın olduğunun anlaşıldığı bir zamanda, söz konusu alaylarla ilgili olarak bu iki raporda durum değerlendirmesi yapılmaktadır. Hazırlanan raporlar, Harbiye Nezareti'nin yapacağı uygulamalara ışık tutucu olmuştur. Gerçekten de daha sonra da ifade edileceği gibi, Birinci Dünya Savaşı içerisinde özellikle Dersim'de raporların gösterdiği doğrultuda çalışmalar yapılmıştır.

Raporların konusu olan Aşiret Alayları ya da ilk adıyla Hamidiye Alayları, II. Abdülhamid'in desteğiyle Müşir Zeki Paşa tarafından kurulmuştur. Hamidiye Alayları ile ilgili olarak ilk bilimsel çalışmayı yapan Bayram Kodaman'a göre, alayların kuruluş sebepleri şunlardır:

1) Merkezî otoriteyi tesis etmek

2) Doğu Anadolu'da devletin etkin olabileceği yeni bir sosyopolitik denge kurmak

3) Aşiretlerden askerî güç olarak faydalanmak

4) Ermenilerin faaliyetine engel olmak ve Müslüman halkla Ermeniler arasında güç dengesini temin etmek

5) Rusların saldırısından ve İngiliz politikasından Doğu Anadolu'yu korumak

6) Pan-İslâmizm politikasını yürütmek[1]

Her biri 1200 atlıdan ibaret olarak kurulan Hamidiye süvari alayları, aşiretlerin ileri gelenlerinden birinin komutasına verilmiştir. Alay komutanlarının rütbeleri kadroya göre kaymakamdı. Yarbay olarak tesbit edilmişti. Aynı aşiretten iki binbaşı, dört yüzbaşı ve sekiz mülazım da alayın diğer subaylarını teşkil ediyorlardı.

Her biri iki süvari grubundan kurulan alaylar dörder bölüklü olmuşlardı. Birkaç alay birleştirilmiş, bunlarla Livalar kurulmuştu. Liva komutanları ise bölgenin en nüfuzlu kişileriydiler. Bu ağalar paşa payesini almışlardı.

II. Abdülhamid kurduğu bu teşkilâtın başına getirdiği komutan ve subayları, biraz olsun okuryazar bir duruma getirmek için aşiret ileri gelenlerinin çocuklarını okutmak üzere İstanbul'da "Aşiret Mektebi" açtırmıştı.

Kuruluşlarından 1897'ye kadar Hamidiye Alayları ile ilgili olarak gösterilen gayretlere rağmen istenilen sonuç tam elde edilememiştir. 1897'den sonra da Hamidiye Alaylarının düzene konması hususunda çalışmalar devam etmişse de, uygulama alanında sonuç pek değişmemiş, tam başarıya ulaşılamamıştır. Bununla birlikte alaylar ve alaylara mensup aşiretlerle merkez arasındaki ilişkilerde olumlu gelişmeler olmuştur. Özellikle II. Abdülhamid'in halifelik sıfatına ve hilâfet makamına dayanarak aşiretlerle doğrudan temas kurması sonucu aşiretlerin İstanbul'a bağlılığı sağlanmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra kurulan hükûmetler Hamidiye Süvari Alaylarını tamamen lağv etmektense, yeniden düzene koymayı daha uygun görmüşlerdir. Bu maksatla iki komisyon teşkil edilmiş, bu komisyonlar adayların kayıt defterini kontrol ederek, ölenleri çıkarmış ve askerlik yaşı gelenleri ise deftere kayıt etmişlerdir. Ayrıca, alayların atları muayene edilmiş ve aşiret ileri gelenlerine yeni rütbeler verilmiştir.[2]

4 Ağustos 1326'da (17 Ağustos 1910) çıkarılan bir nizamname ile Hamidiye Alayları, nizamiye ordularının süvarileri gibi bir düzene sokulmuş ve görevleri ile yetkileri sınırlandırılmıştır.[3]

Bu nizamnameye göre, Aşiret Alayları modern askerî usullerde, yani çete (gerilla) savaşı yapan yardımcı birlikler olarak teşkilâtlandırılmak istenmiştir. Yapılan bu düzenlemelerin maksadı, aşiretleri bir disiplin altına almak ve ordu bünyesine uydurmaktı. Bu arada alayların adı Mahmut Şevket Paşa tarafından değiştirilmiş, "Aşiret Alayları" denilmesi kararlaştırılmıştır. Bu alaylara "Oğuz Alayları" adı verilmek istenmişse de sonradan bundan vazgeçilmiştir.[4]

II. Meşrutiyet sonrası hükûmetleri tarafından Aşiret Alayları ile ilgili olarak yapılan değişiklikler aşiretlerin hoşnutsuzluğuna neden olmuştur. Halife-i müslimin olan padişahla doğrudan temas kuran, birçok imtiyazlara sahip olan aşiretler bu devrede böylesi hakları kaybettiklerinden

dolayı İttihat ve Terakki yönetimine muhalif olmuşlardır.

Birinci Dünya Savaşı'nda 3. Ordu'nun kuruluşuna verilen ve muharebelere sokulan Aşiret Alayları Ruslara karşı yapılan savaşlarda istenilen düzeyde yararlılık gösterememişlerdir. Bununla birlikte bu alayların, Millî Mücadele sırasında Doğu Anadolu'nun savunulmasında katkıları olmuştur.[5]

Çalışma konumuz olan 9 Nisan 1330 (22 Nisan 1914) tarihli, iki uzman tarafından hazırlanan raporların tam metni aşağıdadır:

9 NİSAN 1330 (22 NİSAN 1914) TARİHLİ BİRİNCİ RAPOR[6]

Teşkilât ve tensikat-ı hâzıra aşiret alayları teşkilâtındaki esaslı maksada vakıf olmayan bazı avamın merakına mucip olmakta bulundukları duyulmuştur. Rusya hükûmetinin aşiret arasına nifak ve fesat atarak kendisine meylettirmeğe çalıştığı ve daha gayr-i tabiî bazı ahvalin olacağı, 1307-1308 (1891-1892) senelerinde aşairden hafif süvari alayları teşkilâtı Rusya'nın amelî siyasetine büyük bir set çekmiş olduğu misullu tensikat-ı cedidenin icra ve alayların ikasına maddî ve manevî birçok faide mucip olmaktadır.

Gerçi bidayet-i teşkilâttan sonra aşairce irtikâb olunan bazı yolsuz harekâtın hükûmet-i seniyye ve memurin-i devletçe nazar-ı müsamaha ile görülmesi bu teşkilâtın aleyhindeki efkâra kuvvet vermiş ise de ba'del inkılâb kavanin-i hükûmetin cümle teb'a hakkında seyyanen tatbiki ve suimuamelelerin nazar-i kanunda hatır tutulamayacağına kattiyen kanaat getirmiş olmaları, kendilerinin fıtraten metbu ve sadık bir anasır-ı kavi olduğuna erbab-ı ukulca kanaat hasıl ettirmiştir. 1293 (1877) Osmanlı-Rus muharebesinde Rus süvarisine karşı koyacak elde kâfi derecede getirilmiş bu aşiret alaylarının talim ve terbiyelerine itina edilmek şartıyla bunlara karşı bir kuvvet teşkil edeceğine tereddüt edecek hiçbir kimse yoktur zannederim.

Kafkasya'nın serhadde civar olan Rus ahalinin ve memurlarının ahval-i ruhiyelerine vakıf olanlar nezdinde aşiret alaylarının Rusların kuvve-i maneviyelerine nasıl büyük bir suitesir icra etmekte olduğu ve hatta aşairin isimlerinin zikredilmesi bile bunları tedhiş eylemekte bulunduğu mesmu' olmaktadır.

Kavanin-i devletin umum teb'a hakkında seyyanen tatbikine taraftar olan bazı memurin, aşiret alayları nizamnamesinin efrad-ı aşaire fazla bir imtiyaz bahş etmiş olduğunu ileri sürerek bu alayların istikbalde mucip olacağı faide ve yardıma katiyyen nazar etmemekte oldukları görülmüş ve tabiatıyle bu gibilere karşı hakikat-ı hal izah edilerek ikna edilmişlerdir. Bu alayların ilgasıyla efradının ahz-ı askere verilmesinde bir faide olamayacağı ve olmadığı hal-i hâzırda ifay-ı şerait edemediklerine mebni ahz-ı askere verilen efraddan yüzde beş nisbetinde bir sevkiyat dahi olamamıştır. Nizamnamenin bu babdaki yeni şeraiti lâzımeyi muhafaza edemeyenleri ahz-ı askere vermek hususundaki hükmünde isabet pek ziyade olduğu halde bu maddenin tatbikinde matlub olan faide elde edilememektedir.

Şark'ta sahib-i emlâk ve arazisi olanlar umumiyetle rüesa ve agavat olup, efrad ve avam hemen umumiyet üzere yarı çıplak ve marabalık, hizmetkârlıkla temin-i idare ve maişet etmekte yani bu vatan ve toprakla alâkadar olanları pek az bulunmaktadır.

Bunları umumen ve birdenbire şimdiye kadar ülfet ettirilmedikleri ahz-ı askere tâbi kılmak mevcut olan pek ufak rabıtanın kesilmesi ve bozulmasına mucib olacağı aşikârdır.

Hükûmet öteden beri nizamiye süvarisi yetiştirmek hususundaki muvaffakiyeti pek ileri götürmemekte olduğundan elyevm nizamiye alaylarının mevcut binek hayvanı 150-200 arasında yani seferi bir bölüğün mevcudunda bulunduğuna ve işbu alaylara dahil olan hayvanat her mevsimde mütemadiyen tavlabend edilmek yüzünden meşakkat-ı seferiyyeye az mütehammil olmakta ve açık ordugâhlarda pek ziyade telafata düçar bulunmakta olduğuna binaen ordunun gündüz gözü, gece feneri müsabesinde bulunan ve Kazakların akınlarına karşı koyacak olan süvari sınıfına eşedd ihtiyaç kendisini göstermekte ve aşiret alayları bu lüzuma karşı elde büyük bir silâh ve mühim bir kuvvet teşkil eylemekteyse de hali hazırlarıyla bunlardan istifadenin mefkud olduğunu ve talim ve terbiye edilmek suretiyle inzibat altına alınmaksızın ve bir içtima' ve harekât-ı askeriye zamanında bunların idarelerine

muktezi mukalât ve levazımatı hazırlamaksızın faide yerine zararı mucip olacağı arz ve itiraf eylemekte vazife addederim. Bu madde hakkında idareye ait tafsilât verilmiştir. Elyevm tensikan teşkil edilmiş olan otuz aşiret alayını zaid görmemekle birlikte seferberlik vukuunda bunların toplanmalarını temin edecek vesaiti şimdiden düşünmek ve ihzar eylemek farz derecesinde elzemdir. Bu husus hakkında icap eden mülalâat da bahs-ı mahsusada bertafsil arzedildi.

Aşiret alaylarına olan derece-i lüzum ve ihtiyaç anlaşıldıktan sonra bazı aşair hakkındaki mütalâatımı da ifade etmek isterim.

Kısmen Kuruçay, Çemişkazak, Çarsancak, Mazgird, Hazat, Ovacık kazalarında meskûn olan Dersim aşairi öteden beri bunların hükûmete karşı almış oldukları vaziyet malûmdur. Birçok defalar üzerine sevkiyat-ı askeriye icra olunduğu halde istihsal olunan netice bir hiçten ibaret kalmış ve hiçbir suretle hükûmete ısındırılamamışlardır. Müşir İbrahim Paşa kumandasıyla ve 1325 (1909) senesinde icra edilmiş sevkiyat ve tedibattan sonra sükûn içinde kalan aşair-i merkume bu sene ufak mikyasta yine tecavüz ve şekavete başlamıştır. Senelerden beri Dersim'in hal-i selâha irca edilememesine ve hükûmetin burada inzibatı sağlayamamasının başlıca sebebi ahalinin hükûmete adem-i ülfeti, bedeviyet halinde bulunmaları ve esasen etrafındaki şehir ve kasabalara gelip geçinmelerini temin edecek tarikin olmaması mahsüllerini satarak müstefid olmak için hiçbir girizgâha malik olmamaları, emniyetin fıkdanı ve sair misillû haller olduğu gibi hükûmetin bunların tedip ve tenkillerin karşı mesaisinin semeredar olamaması da yerlerinin umumiyetle müthiş, sarp, uçurum bulunması mürur ve uburun ancak piyade olarak icrasının mümkün olabilmesi, bununla beraber kendilerinin pek silâhşör ve cesur bulunmaları gibi ahvaldir.

Gerçi Derim umumen abz-ı askere tâbiyse de aşairin meskûn olduğu mahallerden şimdiye kadar silâh altına davete vaki icabetin yüzde bir nisbetinden noksan olduğuna şüphe yoktur. Bununla beraber aşair-i merkumenin dahil-i kayd olanları mevcudun onda birinden noksan olacağı hiştibahdır. Bu aşairin dik uçurumları tırmanarak çıkmaları, meşakkatı tahammülleri fıtraten mevcud olan zekâları anasır ve aşairi saire-i Osmaniye'nin cümlesine faikdir. Bunlardan hususi tabur teşkiline teşebbüs edilse muvaffakiyet hasıl olabilmesi ihtimalden baid değildir. Bu vesile ile nüfuzları tahı-ı zabda alınacağı gibi rüesa ve agavatına rütbe tevcih etmek suretiyle elde edilmelerine imkân hasıl olacağı ve memurin ile ülfet ederek yavaş yavaş hal-i bedeviyetten izale olunacağı ve bir sefer vukuunda bunlardan milis tarzında teşkil olunacak kıtaattan Cebce Boğazı'nın ve Erzincan havalisinin müdefaasında düşman ordusunun hatt-ı ricatini kat' ve kafilelerinin zabtında pek ziyade istifâde olunacağı münasip gibi görünmektedir.

Dersim'in hemen her tarafının âb ve havası lâtif olduğu gibi mera ve yaylakları da iyidir. Ahalisi ziraatten ziyade hayvanat-ı ehliye ile temin-i maişet ederler. Ziraate uygun yerler mahsuldardır. Mahsulât ekseriyetle arpa, çaydar, darı ve kısmen buğdaydır. Senelik mahsulât kendilerini idareye kâfi gelmemekte olduğundan Erzincan ve Harput havalisinden mübayaa ve mübadele ile temin-i idare edilir. Ahali at, kısrak beslemekte varestedirler. Bununla birlikte cins atları pek az olduğundan, bunlardan süvari teşkilâtı yapmak pek muvafık değildir. Bunların uçurumları tırmanması, iniş yokuşları çıkmalarından dolayı bunlardan pek piyade teşkilâtı yapmak muvafıktır.

Musul, Diyarbakır vilâyetleriyle Deyrzor sancağı dahilindeki Şemar, Bazze, Cubur aşairinin teşkilâta dahil edilmeleri ile ilgili bir proje 1329'da (1913) istenilmişse de bu projenin bizzat gidilip görülmekle hazırlanacağı mevsimin uygunsuzluğundan ve 4. Fırka'nın silâh altında olmasından dolayı mezkûr proje 1330 (1914) senesi teftişine bırakıldı.

Sabık Aşiret Müfettişi
Mirliva Emin

AYNI TARİHLİ İKİNCİ RAPOR[7]

Aşiret alaylarının teşkilindeki maksadın az para ile çok süvari elde etmek ve indelhace bunları çerha ve akınlarda kullanıp fevaid-i harbiyeye istihsal eylemekten ibaret olduğu malûm ise de kabail-i ekrad ve efradın ekseriyetle meskûn bulundukları mıntıka-i coğrafya ile bunların mütehallik oldukları ahval-i ruhiye ve cehaletin maksad-ı maruzanın pek de istimaline yardım edemeyeceği bervech-i zir arzolunur.

1) Bir kısm-ı âzâmı hudud ve buna karib araziyi ihtiva eden menatıkta meskûn bu ahalinin taarruz yapabilecek harplerde, gerçi fıtraten binici ve atıcı ve saldırıcı bulunmalarından dolayı akıncı bir afet ve müthiş bir ateş halinde düşmana kapupkoyuverilmesi mümkün ve bu vesile ile epeyce menafit elde edilmesi melhuz-u kavî ise de tedafü-i harpte ilk defa ayad-i düşmana geçecek arazinin ve evlâd ve âsârının şahsî müdafasını her şeyden önce görecek olan efrad-ı aşairin seferberliğe ve hatta içtimaya bile katiyyen icabet etmeyeceklerini ve etmeleri halinde yine bir az zaman sonra elde ve avuçta tutulamayıp herbirisinin matechizat vaziyet-i mevdualarını terk ile birer tarafa savuşup gidecekleri bilâ şüphe beklenecek ahvalden olmakla, miktarları iyice bir yekûn teşkil eden alayların efradının ne suretle istihdamlarının faide bahs olması iki hale göre tahakkuk eder.

2) Efrad-ı aşair hemen kâmilen din ve diyanet derecesiyle cehl-i mutlakada, ilim ve maarif cihetiyle devre-i evvelde bulunduklarından kendilerinden dinî ve beşerî hissiyat-ı vataniyye ara-

mak pek de muvafık olamayacaktır. Binaenaleyh her hususta akdem gördükleri, demir güllesi gibi esaret boyunduruğu altında yaşadıkları rüesanın meşru ve gayr-i muhikk efkâr ve niyetlerine ve maksad-ı zati ve umumiyelerine körükörüne bir alet olmaktan başka bir şeye yaramadıklarından zamanında pek tehlikeli bir alet olacakları cihetle bunların aşiret alayları haline ıfrağı ve her veçhile kendilerini teslih ve techizle ayad-ı rüesayı aşaire tevdi etmek oğuşlarına bilmecburiye salıverilmelerinin muhtac-ı tetkik bir mesele olduğu vareste-i arz ve beyandır. Binaenaleyh fırkaca meçhul esbab-ı mechure ve hususat-ı saireden naşi bu alayların efradının arazinin yakınlığından, rüesanın nüfuz ve esaretinden kurtarılarak hükûmete rabtı bade bilcümle vesait ve techizatın itasıyla her sene silâh altına celp olunarak cümlesinin tedricen askerî ve muhibb-i vataniyye hususu ile eşbau getirilerek askerliğe yanaştırılması ve buraların ahval-i ruhiyesini bilen aşiret müfettişine keyfiyetin bildirilmesi elzemdir.

Aşiret alayları bir seferberlik vukuunda davete icabet edip ıslah-ı kabil bazı kusurlar bulunmakla beraber, silâh altına geliyorlar. Aşiret alayları efradı ömründe ata binmemiş, eline silâh almamış olan Anadolu köylüsünden pek ziyade cesur, çevik, talim ve terbiyeye müstaiddir. Zira aşair daima birbirlerine hasım olduklarından bunlar memleketlerinde bile düşman karşısındaymış gibi müteyakkız bulunmakla harbe hazırdırlar. Daima at ve silahla mücehhezdirler. Aşiret neferi ve kısrağı kanaatkârdır. Ne bulursa onunla geçinir. Çünkü memleketinde böyle yaşıyor.

Yalnız açıkgözlülüğü sayesinde her yerde bilhassa düşman memleketinde maişetini suhuletle tedarik eder. Kısrakları gayet munis, kanaatkârdırlar. Başıboş otlarlar. Kolaylıkla sahipleri tarafından tutulabilirler. Mücazatsız kalmayacaklarını görürlerse aşair daima mutidir. Terbiyelidir. Aldığı terbiye sathi değil esaslı olur. Ahlâksızlıkla müttesi olmadıklarından sirkat müstesna kolay idare olunur. Zabtürabt altına alınabilirler. Bu halde aşiret teşkilâtının aleyhinde söylenecek bir söz yoktur. Atideki hususat temin olunursa bunların ıslahı daima kabildir.

a) Fırka ve alay kumandanlarının vesair nizamiye münhalâtının hüsn-ü suretle intihab ve ikmali lâzımdır. Bu babda aşairle temasta bulunmuş, işret etmez, yalan söylemez, halûk ve sakin tabiatlı kimseler lâzımdır. Bunların aynı zamanda malûmatlı ve faal olmaları Kürtçe olmazsa Arapça'yı bilmeleri şarttır.

b) Aşiret efrad-ı adidesinin nizamiye alayında birer sene hizmetlerine zabitan ve küçük zabitanın münasib müddetle talim ve terbiyelerine ehemmiyet verilmelidir.

c) Bunun için nizamiye alayının valiler elinden kurtarılması ağnam tadadı, ağnam yoklaması, tahsilat vs gibi jandarma hizmetlerini ifaya mecbur tutulmaması lazımdır.

d) Efrad-ı cedidenin ahz-ı asker mıntıkalarından vaktinde celbine bir imkân bulunmalıdır. Senevî talim içtimalarının mümkün olması için aşiret alayları eşya ve techizat, esliha noksanının ikmaliyle beraber talim masrafı havalesinin vaktinde ve suhuletle kabul ve ita edilmesi lâzımdır. Bunlardan maada teferruata dair birtakım mevad zikir olunabiliyorsa da yazmaktan içtinab olundu. Bu esaslar ihzar olunabilirse hususat-ı sairesinin tabiatıyla temini arz edilir.

Aşiret Müfettişi
Kaymakam
Yusuf İzzet

SONUÇ

II. Meşrutiyet sonrası hükûmetlerinin adını, görevlerini, kadrolarını, teşkilâtını önemli bir değişikliğe uğrattığı bir ortamda, Aşiret Alayları ile ilgili olarak hazırlanan ve tam metnini verdiğimiz iki rapor, zaafları ve güçlü tarafları ile alayları objektif olarak değerlendirmektedir.

Raporda uzmanların Aşiret Alaylarının yararlı hale getirilmesi için alınmasını istedikleri tedbirlere başvurmak mümkün olamamıştır. Çünkü kısa süre sonra patlak veren Birinci Dünya Savaşı bu yönde uygulamalar yapılmasına imkân vermemiştir. Bunun yanısıra, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra, iktidara sahip olan İttihat ve Terakki'nin aşiretler nezdinde inandırıcılığını kaybetmesi de Aşiret Alaylarının ıslahını engellemiştir. İttihat ve Terakki yöneticilerinin Aşiret Alaylarını daha önceki dönemde olduğu gibi değerlendirmemeleri bu sonucun doğmasına etkili olmuştur. II. Abdülhamid bu olaylara salt askerlik açısından bakmamış, belki ondan da önemli olarak politik-dinî bir olgu olarak görmüştür. Buna karşılık İttihat ve Terakki, alayları askerlik hizmeti açısından değerlendirmiş, birinci raporda da belirtildiği gibi aşiretlerin sosyal-iktisadî-dinî vb cephelerini dikkate almamıştır.

Bununla birlikte birinci raporda işaret edildiği gibi Birinci Dünya Savaşı içerisinde Dersimliler arasında teşkilâtlanmaya gidilmiştir[8]. Bu çalışmalar sonucunda Dersimliler marifetiyle Rus ordularının ricat yolları kesilmiş, onlara önemli ölçüde zarar verilmiştir.

Aşiret Alayları Osmanlı Devletinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da uyguladığı dikkate değer bir uygulamadır. Bu uygulama bugüne de mesajlar taşıyıcı mahiyettedir. ■

* Yrd. Doç., K.H.O. öğretim üyesi

1 Bayram Kodaman, Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, T.K.A.E. yay., Ankara, 1987, s. 30.
2 A.g.e., s. 62
3 "Aşiret Hafif Alayları Nizamnamesi", Düstur, İkinci tertip, c. II. s. 649. No: 155.
4 Fahrettin Altay, 10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası, İstanbul, 1970, s. 57.
5 Kodaman, a.g.e., s. 64.
6 ATASE Arş., Kls. 1642. Ds. 18, fhr. 12.12.
7 A.g.arş. Kls. 1642. Ds. 18 fhr. 15.
8 A.g. arş., Kls. 2904, Ds. 431 fhr. 8.

TOKAT HOCA SÜNBÜL ZAVİYESİ

DR. SAİM SAVAŞ

HOCA SÜNBÜL'ÜN KİMLİĞİ

1292 (H. 691) yılında inşâ edildiğinde Dârussulehâ adını taşıyan Hoca Sünbül Zâviyesi'nin bânisi, bugün sadece mescit ve türbe kısımları ayakta kalabilen söz konusu müessesenin kitâbesinde yazıldığına göre, El-Hac Sünbül bin Abdullah'tır. Aynı kitâbede, Dârussulehâ'nın, Sultan Gıyaseddin Mes'ud bin Keykavus[1] zamanında inşâ edildiği ve El-Hac Sünbül bin Abdullah'ın da Muînüddin Pervâne'nin kızının utekâsından yani azatlı kölelerinden birisi olduğu kayıtlı bulunmaktadır. Kitâbeyi yayınlayan Halil Edhem, Pervâne'nin kızının isminin belli olmadığını kaydediyor[2]; zâviye hakkında kısa bir mâlûmât veren Ersal Yavi ise, sanırız kitâbedeki ifadelerden hareketle söz konusu kadının isminin Safiyeddin olduğunu yazıyor.[3] Yine aynı şekilde Albert Gabriel de, meşhur eserinde bu zâviyenin II. Mes'ud zamanında, Pervâne'nin kızı Safwat al-dîn'in azatlı kölesi Abdullah oğlu Sünbül tarafından inşâ edildiğini kaydediyor ki,[4] bu bilginin de söz konusu kitâbeye dayandığı anlaşılmaktadır.

Öyle anlaşılıyor ki, Hoca Sünbül'ün kimliğinin açıklığa kavuşması için, kendisini azat eden ve belki de dârussulehâsını inşâ etmesini sağlayan hatunun kim olduğunun bilinmesinde fayda vardır. Bu bakımdan, temel kaynağımız durumunda bulunan söz konusu kitâbenin dikkatlice incelenmesi gerekmektedir. Halil Edhem'in yayınladığı şekliyle kitâbenin bugünkü harflerle yazılışı aşağıdaki şekildedir:

1- Kâlellâhu Teâlâ "Vemâ tükaddimû lienfüsiküm min hayrin tecidûhu indellâhi hüve hayran ve a'zamu ecran vesteğfirullâhi"[5] tûsîlü bi inşêi hâze'l-makâmi'l-mübâreki'l-müsemmâ Dârussulehâ

2- İlellâhi Teâla fî zemâni Es-Sultâni'l-a'zam Gıyâsüddünya ve'd-Dîn Mes'ud bin Keykavus halledellâhu devletehû atîkı'l-meliketi'l-muazzameti'l-mütahhareti'l-mükerremeti

3- İlettarafeyni'n-nesîbeti'l-ebeveyn Safvetüddünya ve'd-Dîn bintü'l-emîrü'l-mağfur Muînüddin Pervâne rahimehullâh ve ebkâhe zeynü'l-Hac ve'l-Harameyn Sünbül bin Abdullah tekabbelallâhu minhu fî seneti ihdâ ve tis'în ve sitte mie.

Kitâbede de açıkca görüldüğü üzere El-Hac Sünbül bin Abdullah'ı azat eden hatun "Meliketü'l-Muazzame" lâkabını taşıyan, Safvetüddünya ve'd-Dîn binti Muînüddin Pervâne'dir. Bu ifade tarzını, zamanın sultanı Gıyaseddin Mes'ud bin Keykavus'un isminde olduğu gibi okursak, Safveddin binti Muînüddin Pervâne olmaktadır. Ancak, Gıyaseddin ve Safveddin kelimelerinin lâkap olma ihtimalinin bulunduğu da dikkate alınmalıdır. Nitekim Hüseyin Hüsameddin, meşhur eserinde, söz konusu kadının isminin "İldihond Hatun olduğu kuyûddan istidlâl edilmektedir" diyor. Yazara göre İldihond Hatun, "Anadolu'da hükûmet eden Selçuklu hânedânının son pâdişâhı olan Sultan Mes'ud bin İzzeddin Keykavus'un şehzâdesi olan Sultan Tâceddin Altunbaş'ın valdesi, Tokat'ta Ahmet Paşa Câmii ve Sünbül Baba Tekyesi kapılarındaki kitâbelere göre Muînüddin Pervâne'nin kerimesidir".[6] Bu ifadeden, kitâbede adı geçen kadının, yine kitâbede ismi yazılı olan ve zamanın sultanı olduğu belirtilen II. Mes'ud'un eşi olduğu anlaşılmaktadır. Kitâbeyi yayınlayan Halil Edhem de, "Bu hatuna (El-Meliketü'l-Muazzame) lâkabı verildiğinden kendisinin bir hükümdar zevcesi olması pek muhtemeldir, yoksa yalnız Pervâne'nin kızı olmasından dolayı bu lâkabı ahz edemezdi. Biz müşârunileyhâyı Sultan Mes'ud-ı Sânî'nin zevcesi zannediyoruz" demektedir.[7] *İslâm Ansiklopedisi'nde* "Muin-üd-din Süleyman Pervana" maddesini yazan J. H. Kramers te, "...kendisi II. Keyhüsrev'in bir kızı ile evlenmiş olduğu gibi, kendi kızlarından biri de Selçuklu II. Gıyaseddin Mes'ud ile evli idi" diyerek, bu yakınlığa işaret etmektedir.[8] Ayrıca, Mevlânâ Celâleddin Rûmî ile Pervâne Muînüddin Süleyman arasındaki münasebetin bolca yer aldığı Ahmet Eflâkî'nin meşhur eserinin iki yerinde Pervâne'nin kızından bahsedilir ve bunlardan birisinde, Pervâne'nin kızının isminin Havendzâde olduğu belirtilir.[9]

Pervâne'nin kızı olarak zikredilen İldihond ve Havendzâde isimleri, ilk planda bu zâtın birden fazla kızının olduğu intibâını verebilir. Ancak, bu iki ismin aynı kişiyi ifade etmesi de mümkündür. İldihond'daki "hond" ile Havendzâde'deki "havend" kelimeleri, aynı kelimenin değişik şekilde yazılmış halinden başka bir şey değildir. Farsça'da sahip,

mâlik, hüdâvend ve efendi manalarına gelen bu kelime, hükümdar ailesine mensup kızların en büyüğüne ve sultanların zevcelerine verilen bir ünvandır.[10]

Hoca Sünbül'ün kimliğinin anlaşılabilmesi için en eski kaynak durumundaki 1292 (H.691) tarihli söz konusu kitâbeden sonra, yine bu konuda temel kaynaklarımızdan birisi olan 1325 (H.725) tarihli vakfiyeden söz etmemiz gerekiyor. Sivas Ali Baba Zâviyesi evrâkı içinde elimize geçen[11] ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde de kayıtlı bulunan[12] bu vakfiyeye göre, ileride tafsilâtını vereceğimiz birtakım gelir kaynakları, Beğler Çelebi İbnü'l-merhum Çelebi Taceddin Mahmud bin el-Emirü'l-merhum Sârimü'd-Devleti ve'd-Dîn Ahmed tarafından, Tokat'ta bulunan ve El-Hac El-Merhum Tavâşî Hoca Said bin Sünbül tarafından inşâ edilen Hangâh'a vakfedilmiştir.

Halil Edhem, Hoca Sünbül Zâviyesi'ni ihtiva eden söz konusu makalesinde, "Bu bina Evkâf kuyudâtında Tavâşî Hoca Sünbül Baba Hangâhı sûretinde mukayyet imiş. Filvâki (Sünbül) ismi pek çok kere Tavâşîlere verildiği mâlumdur" demekte ve bu doğrultuda bazı misaller vermektedir.[13] Bu konuyla alâkalı derlediğimiz arşiv vesikalarında; "El-Hac Sünbül bin Abdullah", "El-Haca Tavâşî Hoca Said bin Sünbül", "Said Sünbül", "Hoca Sünbül Zâviyesi Vakfı", "Hoca Sünbül Zâviyesi Vakfı demekle Mâruf Mahmud Karyesi Zâviyesi Vakfı" ifadeleri yer alıyor. Ayrıca, 1574 (H.982) tarihli Defter-i Hâkânî'den çıkartılmış sûretten anlaşıldığına göre, bu defterde, "Vakfı-ı Zâviye-i Hoca Sünbül der nefs-i Tokat", 1576 (H.984) tarihli Evkâf-ı Rûm Defteri'nde "Vakf-ı Zâviye-i Merhum Sünbül Ağa", VGM Arşivi'nde bulunan 481 numaralı Sivas Evvel Muhasebe Defteri'nde "Vakf-ı Merhum Said İbn Sünbül der Tokat" ve 1906-1914 (R.1322-1329) tarihlerinde düzenlenmiş muhasebe kayıtlarında[14] "Sünbül Baba Tekyesi", "Said Sünbül Baba Vakfı", "Hoca Said Sünbül Baba Vakfı" şeklinde kaydedilen Hoca Sünbül Zâviyesi, Halil Edhem, Gabriel, H. T. Cinlioğlu, M. Tayyib Gökbilgin[15] ve Ersal Yavi tarafından "Sünbül Baba Zâviyesi" olarak ifade edilmiş, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*'nde ise, "Sünbüllü Baba Tekkesi" adıyla kaydedilmiştir. Biz en eski arşiv vesikalarına sadık kalarak "Hoca Sünbül Zâviyesi" ismini tercih ettik.

Kitâbede kayıtlı "Sünbül bin Abdullah" ismi ile vakfiyede ve sonraki tarihleri muhtevî diğer vesikalarda geçen "Said İbn Sünbül" ismi arasındaki münasebetin de açıklığa kavuşturulması icap ediyor. İlk bakışta bu iki isim arasında bir baba-oğul ilişkisinin var olabileceği düşünülebilir. Ancak, her ikisinin de aynı müessesenin bânisi durumunda gözükmesi, bu düşüncenin doğruluk payını azaltmaktadır.

Sünbül bin Abdullah'ın, azat edilmiş bir köle olması ve Said İbn Sünbül'ün de "Tavâşî" olarak anılması dolayısıyla, "Sünbül" isminin daha çok tavâşîlere verilen bir isim olduğu bilgisinden hareketle, görünüşün hilâfına bu iki ismin aynı kişiyi ifade ettiğini düşünüyoruz. Bilindiği üzere "Hadım" ya da "Tavâşî" adıyla anılan bazı kimseler, saraylarda ve vüzerâ konaklarında "harem"

Hoca Sünbül Zaviyesi'nin portali.

Hoca Sünbül Zaviyesine yapılan Beğler Çelebi Vakfiyesi'nin üst ve alt kısımları.

denilen kadınlara mahsus dairelerde vazife görürlerdi.[16] Ayrıca, kitâbede, El-Hac Sünbül'ün, "Abdullah"ın oğlu olarak kaydedilmesi, kendisinin, hadım edilerek saraya alınmış gayri müslim menşe'li birisi olduğu fikrini de uyandırabilir. Bu şekilde saraya alınan ve zamanla "Melike"nin güven ve itimâdını kazanan Hoca Sünbül, zâviyesini inşâ edecek desteği elde etmiş olabilir. Nitekim 1325 tarihinde tertip edilen vakfın da, yine söz konusu "Melike"nin evlâdı ya da torunlarından birisi tarafından yapıldığını sanıyoruz. *Amasya Tarihi* müellifinin, "Şimdiki Çorum Vilâyeti'ne hakim olan emîr-i kebîr Şerefüddin Osman Beğ bin Gazi Mehmed (bu Osman Beğ, Amasya valisi Şadi Beğ'in vakfiyesinde) "Beğler Çelebi' diye mezkur ve 737 H. tarihli kendi vakfiyesinde Es-Sultanü'l-Gazi Şerefüddin Osman diye mesturdur. Osmancık'ta Beğler Çelebi Câmii, Çorum'da Beğ Câmii bu Osman Beğ'in eser-i hayrıdır" diyerek anlattığı Beğler Çelebi ile Hoca Sünbül Zâviyesi'ne vakıf yapan Beğler Çelebi arasında bir kurulabilir.[17] Ancak, siyasî iktidarın sık sık el değiştirdiği bu karışık dönemde benzer isim ya da lâkap taşıyan başka kimseler de bulunabilir.[18] Bu bakımdan, bu konuda kesin bir hüküm vermek yerine yukarıda söylediğimiz ihtimali zikretmekle yetineceğiz. Aynı şekilde, söz konusu Beğler Çelebi'nin, Pervâne Muînüddin'in ya da Sultan II. Mes'ud'un evlâdı ile de bağlantısının olabileceği düşünülebilir. Çünkü, yukarıda izah edildiği şekilde her üç şahsiyetin evlâdı da, büyüklerinin desteklediği Hoca Sünbül'ü ve zâviyesini, bir vakıf yapmak sûretiyle idâme ettirmeyi düşünmüş olabilirler.

Aslında, Pervâne'nin kızının isminden ve Beğler Çelebi'nin bunlarla münasebetinden çok, bahis konusu şahsiyetlerin o dönemde ve bilhassa Hoca Sünbül için oynadıkları rol üzerinde durulmalıdır ve bu, Hoca Sünbül'ün yetiştiği çevreyi tanımamız bakımından elzemdir. *Menâkıbu'l-Arifîn*'de yer alan bilgiler, Pervâne Muînüddin'in Mevlânâ ve Mevlevîlik ile olan münasebetini açıklayıcı mahiyettedir. Söz konusu eserin birçok yerinde bu ikili arasındaki münasebetten ve Pervâne'nin sarayında düzenlenen Mevlevî âyinlerinden bahsedilir.[19] Bu kayıtlardan, Pervâne'nin kızının da Mevlevîler ile sıkı münasebet içinde bulunduğu anlaşılıyor.[20] Yine aynı eserde, Pervâne'nin desteğiyle Tokat'ta kurulan tekkelerden söz edilmektir.[21] İşte bu bilgiler, Hoca Sünbül'ün dinî ya da tarikat kimliğini anlamamızda yardımcı olabilir. Mevlânâ ve Mevlevîlik ile sıkı bir münasebet içinde bulunan bir ailenin bağışlanmış bir kölesi olan ve büyük bir ihtimalle de onların desteğiyle zâviyesini kuran Sünbül bin Abdullah'ın, Mevlevîlik ile ilişkisinin bulunabileceği düşünülmelidir.

Hoca Sünbül'ün yaşadığı ortam ve münasebette olduğu kimselere bakıldığında, kendisinin Mevlevî Tarikatı'na mensup olduğu akla gelmektedir. Ancak, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*'nde onun, Hacı Bektaş-ı Velî'nin postnişîni ve Hacı Bayram-ı Velî'nin çırağı olduğu kayıtlıdır.[22] Hoca Sünbül'den yaklaşık üç yüz sene sonraki rivâyeti ihtiva eden bu bilgiler de, onun kimliğinin anlaşılmasında birtakım ipuçları verebilir.

Yaşadığı dönemin rivayetlerinin ifadesi durumunda bulunan Evliya Çelebi'nin kayıtlarına göre; Konya'da Sultan Alâüddin zamanında Devlet-i Selçukiyye zevâl bulunca, Hacı Bektaş Velî-i Horasânî, Hoca Ahmed Yesevî izniyle Diyâr-ı Rûm'a geldiğinde Tokat Kalesi yakınlarında, Sünbüllü nâm bağlık arazide, kaleyi kefereden istemiş, verilmeyince, "İnşallah an karîb Yıldırım gibi bir er zuhur edip bunu feth eder" diyerek, Sünbüllü Baba adındaki halifesini sâhib-i seccâde ederek bırakmış, Evliyâ Çelebi Sünbüllü Baba'nın, Gazi-i Hüdâvendigâr zamanında vefat ettiğini, "şâhrâh üzre bir dut ağaçlı bahçe içre tekke-gâh ve mesîrede" medfun olduğun kaydetmiştir.[23]

Yukarıda zikredilen Beğler Çelebi vakfiyesinde geçen bilgiler, Hoca Sünbül'ün (Said İbn Sünbül) 1325 tarihinden önce vefat ettiğini gösteriyor. Bu bakımdan, Evliya Çelebi'nin kaydettiği bazı rivâyetler tarihî realiteye uygun düşmüyor. 1325'ten evvel vefat etmiş bulunan Hoca Sünbül'ün yaklaşık olarak 1348-1430 yılları arasında yaşayan Hacı Bayram-ı Veli'nin[24] çırağı olması ve Gazi Hüdâvendigâr (I. Murat) (hükümdarlık dönemi: 1362-1389) zamanında vefat etmesi mümkün değildir. Ancak, onun, yaklaşık 1270-71 (H.669) yılında vefat eden Hacı Bektaş-ı Velî[25] ile bir münasebetinin olması, tarihen mümkün gibi gözükmektedir. Buna karşılık, Hacı Bektaş-ı Velî'nin, Anadolu'ya

1270'ten önce gelmiş olması ve Hoca Sünbül'ün, zâviyesini inşâ ettiği 1292'de ya da bu tarihten az bir zaman önce bağışlanmış bir köle olması sebebiyle, Hacı Bektaş-Hoca Sünbül münasebetinin Evliya Çelebi'nin kaydettiği rivayette geçtiği şekilde gerçekleşmiş olması, yani onun halifesi ve postnişîni olması pek mümkün gözükmemektedir. Üstelik, Aşıkpaşazâde de, Hacı Bektaş-ı Velî'nin kardeşi Menteş ile birlikte Anadolu'ya gelişinde Amasya, Kayseri ve Sivas'a gittiğini belirtiyor ki,[26] bu bilgi de, Evliya Çelebi'nin rivayetine ters düşmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz gerekçeler sebebiyle Evliya Çelebi'nin Hoca Sünbül hakkında kaydettiği rivayetlerin ihtiyatla karşılanması gerektiğini söylemeliyiz. Ancak, *Seyahatnâme*'de geçen kayıtlar, o dönemin anlayışını yansıttığı için verilen bilgiler, Hoca Sünbül Zâviyesi'nin, o dönemdeki durumu bakımından kıymet ifade etmektedir. Büyük bir ihtimalle, Hoca Sünbül Zâviyesi, o dönemde ya da o dönemden epey bir zaman önce, Bektaşî veya Bayramî tarikatıyla münasebet içersinde bulunmuş olacak ki, zamanla bu tür rivâyetler teşekkül edebilmiştir. Asırlar boyu, muhtelif sebeplerle bu tip dinî ve sosyal müesseselerin, değişik tarikatların tesirinde kalabildiğine şahit oluyoruz.[27] Nitekim, 1821 (20 Muharrem 1237) senesinde bir dava sebebiyle İstanbul'a arzuhâl gönderen Tokatlılar arasında bulunan ve "Şeyh Abdurrezzak-Sünbül Baba-Kâdirî şeyhi" olarak ifade edilen kişinin o tarihte Hoca Sünbül Zâviyesi şeyhi ve Kâdirî Tarikatı mensubu olduğu anlaşılmaktadır.[28]

Hoca Sünbül'ün kimliği hususunda, netice itibariyle şunlar söylenebilir: Hoca Sünbül, 1292 tarihinden önce, Pervâne Muînüddin'in kızı ve Selçuklu Sultanı II. Mes'ud'un hanımı olan hatunun sarayında hadım edilmiş bir köledir ve muhtemelen gayri müslim menşe'lidir. Zamanla, efendisi olan hatunun nazarında itibar kazanarak azat edilmiştir. İçinde bulunduğu saraydaki yoğun Mevlevî propagandası ve âyinlerinin tesiriyle belki zamanla bu sahada gelişme istidâdı göstermiş ve neticede, büyük bir ihtimalle mensubu bulunduğu sarayın malî desteğiyle zâviyesini

Defter-i Cedid-i Mufassal-ı Sultânî Sûreti (Hergele Karyesi'nin Mufassal Gelir Dökümü).

kurmuştur. 1325 tarihli Beğler Çelebi Vakfiyesi'nden anlaşıldığına göre, bu tarihten evvel vefat eden Hoca Sünbül'ün zâviyesine, bu tarihte yapılan vakıfla bir takım gelir kaynakları tahsis edilmiştir.

HOCA SÜNBÜL ZAVİYESİ

1292 tarihli kitâbeden anlaşıldığına göre, o tarihte Sünbül bin Abdullah tarafından inşâ edilen müessesenin adı Dârussulehâ'dır. 1325 tarihli Beğler Çelebi Vakfiyesi'nde ve 1455 (H.859) tarihli Tokat Tahrir Defteri'nde (28-A) söz konusu edilen müessese ise, Hangâh olarak isimlendirilmiştir. 1576 (H.984) tarihli Evkaf Defteri'nde ve yukarıda zikrettiğimiz mufassal defter sûretinde Zâviye olarak kaydedilen müessesemizi Evliya Çelebi Tekke terimi ile ifade etmiştir. Bu değişik isimlendirmeler, müessesenin farklılığından değil zamanla müessesenin icrâ ettiği fonksiyonda meydana gelen kısmî değişmelerin ve söz konusu terimlerin zamanla geçirdiği mana değişikliklerinin ifadesi olmakla beraber, bu terimlerin hepsi aynı müesseseyi yani Hoca Sünbül Zâviyesi'ni ifade etmektedir.

1835 ve sonrasında düzenlenmiş bazı vesikalar, Hoca Sünbül Zâviyesi'nin yanında bir de Kuştaş Nahiyesi'nda kâin Hoca Sünbül Zâviyesi demekle mâruf Mahmud Karyesi Zâviyesi Vakfı'nın varlığından bizi haberdar ediyor. Yukarıda bahsettiğimiz on bir berât ve fermânın altısında sadece "Said bin Sünbül Vakfı"ndan söz edilmekte ve bu vesikalarda "zâviye" terimi kullanılmamaktadır. Söz konusu on bir vesikadan sadece birisinde "Hoca Sünbül Zâviyesi Vakfı" kaydı geçerken, diğer dört vesikada "Mahmud Karyesi" ifadesi yer almaktadır. Burada adı geçen Mahmud Karyesi, yukarıda zikredilen Beğler Çelebi Vakfiyesi'ndeki Mahmud Karyesi'dir. Bu ifadelere bakılırsa, bu köyde Hoca Sünbül Zâviyesi diye bilinen bir zâviye bulunmaktadır. Halbuki ne vakfiyede ve ne de mufassal tahrir ve evkaf defterlerindeki kayıtlarda, Mahmud Karyesi'nin böyle bir özelliğinin olduğundan bahsedilmemektedir. Acaba, 1835'lerde söz konusu köyde Hoca Sünbül Zâviyesi'nin bir şûbesi mi açıldı da vesikalarda bu şekildeki ifadeler yer almaya başladı? Elimizdeki söz konusu on bir vesikanın tamamında her iki müesseseye de aynı şahısların aynı tarihlerde tasarruf ettiklerini görüyoruz. Ancak, bu şahıslar, Said İbn Sünbül Vakfı'nın nısf-ı mahsul ile mütevellisi, Mahmud Karyesi Zâviyesi Vakfı'nın ise, bâ öşr-i mahsul zâviyedarı olarak gözükmektedirler. Bizim tahminimize göre, Mahmud Karyesi'nin öşür geliri, Hoca Sünbül Zâviyesi'nin zâviyedarına vazife ücreti olarak verildiği için, zamanla böyle bir ifade şekli ortaya çıkmış olmalıdır.

Beğler Çelebi Vakfiyesi'nde, zâviyenin (hangâh) Tokat'ta inşâ edildiği belirtiliyor. Evliya Çelebi, "Şehrin şimâlinde aşağı bağ ve bağçeler içre Sünbüllü Baba

Hoca Sünbül Zâviyesi'ne gelir getiren köy ve mezraların dökümü.

Tekkesi"nin bulunduğunu haber veriyor. Halil Edhem, söz konusu makalesinde "Meydan civarında Bac Kapısı mevkiinde bulunan bu bina tek kapılı bir câmi ile bir küçük türbeden ibarettir. Türbede kabir kitabesi yoktur. Medhal cephesi mermerden masnu' ve istilaktitler ile müzeyyendir. Kapının iki yanında mihrap şeklinde birer hücre vardır" demektedir. Ersal Yavi ise, Hoca Sünbül Zâviyesi'nin Gazi Osman Paşa Caddesi üzerinde yer aldığını belirtiyor ve zâviye müştemilâtının; kapıdan girilince biri kubbeli ders yeri olan iki oda ve çıkıntılı kısım içinde kubbeli türbeden ibaret olduğunu ve A. Gabriel'in, tâdilâta uğrayan kısmı zâviye olarak kabul ettiğini, kaydediyor.

Hoca Sünbül Zâviyesi'nin geçmiş dönemlerde birkaç kez tamirât geçirdiğini biliyoruz. Halil Edhem, zâviyenin önünden geçen caddenin zamanla tesviyesiyle binanın yol seviyesinden yirmi kadem kadar aşağı bulunduğunu, Doktor Mortman'ın 1858'de gördüğünü belirtiyor ve "bilâhare 1320 senelerinde zâviye-i mezkûrede sâkin olan Hasan Baba isminde gayyur bir dervişin himmetiyle cephe aksâmı sökülerek sûret-i muntazamada ve şekl-i asliyesine halel gelmeyerek medhal tekrar yolun seviyesinde inşâ olunmuş ve bu güzel eser çukurdan meydana çıkarılabilmiştir" diyerek, muhtemelen 1908'de yapılan tamirâtı anlatıyor. Bu tamir tarihini 1908 (R. 1323) olarak kesinleştiren H. T. Cinlioğlu, Tokat Şer'î Mahkeme Sicilleri'nden istifade ile yazdığı eserinde, Hoca Sünbül Türbe ve Hangâhı'nın 1818 (17 Şaban 1233) tarihinde de, Sivas valisi Hacı Ali Paşa'nın emriyle, bir heyet tarafından keşfi yapıldıktan sonra tamir edilmiş olduğunu, haber vermektedir.[29]

Netice itibariyle, binâ olarak fazla bir müştemilâta sahip olmayan Hoca Sünbül Zâviyesi'nin en ilgi çeken yanını, gök mermerden yapılmış portalinin ve bu portalin çevresini süsleyen kenger yaprağı motiflerinin teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

HOCA SÜNBÜL ZAVİYESİ VAKIFLARI

1325 yılında Beğler Çelebi'nin yaptığı vakıf, 1292'de kurulan zâviyenin yegâne gelir kaynağı durumunda gözükmektedir. Söz konusu vakıfla tahsis edilen gelirleri ve bunların sonraki dönemlerdeki durumlarını aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

Vakfiyede geçen ifadeleriyle gelir kaynakları:

1- Karye-i Hergele tâbi'-i Yıldus

2- Karye-i Mahmud tabi'-i Üçtaş

3- Mezraa-i Atâniye tabi'-i Meşhedâbad

4- Mezraa-i Ertoğdu tâbi'-i Meşhedâbad

5- Mezraa-i Hisarcık

6- Tokat'ın Huruş Mahallesi'nde hadîka ve menâzil (bağçe ve evler).

1576 tarihli Evkâf-ı Rûm'da geçen ifadeleriyle gelir kaynakları:

1- Karye-i Hergele tâbi'-i Nahiye-i Yılduz der Kaza-i Tokat tamam mâlikâne vakf-ı zâviye-i mezbûre hâsıl: 420

2- Karye-i Mahmud tâbi'-i Üçtaş Kaza-i Zile mâlikâne vakf-ı zâviye-i mezbûre hâsıl: 660

3- Mezraa-i Erâniye der nezd-i Karye-i Varaz, mâlikâne-i tamam vakf-ı zâviye-i mezbûre hâsıl: 720

4- Mezraa der Karye-i Yenimüslüman Kaza-i Zile tamam mâlikâne vakf-ı zâviye-i mezbûre hâsıl: 400

5- Bağçe-i çardivar ki, Çukurbağı[30] demekle mârufdur, der nezd-i zâviye-i mezbûre hâsıl: ber vech-i maktû' sene: 600

Yekûn: 2800

Elimizde bulunan 1835 (C.âhir 1251) tarihli iki adet vakıf muhasebe kaydında, 1576 tarihli Evkaf Defteri'ndeki bilgilerin aynısı bulunmakla beraber, bunlara ilâveten aşağıdaki kayıt da bulunuyor:

"Sivas Sancağı'nda Kuştaş Nahiyesi'nde Karye-i İsa ve Mezraa-i Yaşköy ve Mezraa-i Musa ve Mezraa-i Yaplak. Mezraa-i mezburlar mezkur İsa Karyesi'ne tâbidir. hâsıl: 10.000".

Verilen listelere dikkat edilirse, vakfiyede üç adet olan mezraa sayısının, Evkaf Defteri'nde iki olduğu görülecektir. Eğer, eksilen bu mezraanın, 1835 tarihli vesikalarda geçen İsa Karyesi ve buna tâbi mezraalarla bir ilgisi yoksa, vakfiyede kayıtlı Ertoğdu ya da Hisarcık mezraalarından birisinin 1576'lardan önce zâviye mensuplarının elinden çıktığını düşünmemiz gerekecektir. Ayrıca, bazı yer isimlerinin zamanla kısmen değiştiği (msl. Atâniye-Erâniye) ve bazılarının yeni isim aldıkları (msl. Çukurbağı) müşahade olunmaktadır.

1576 tarihli Evkaf Defteri'nde "hasıl" olarak kaydedilen gelir miktarları, 1835'te de değişmemiş gözükmektedir. Ancak, geliri 10.000 Akçe olan İsa Karyesi ve tâbi mezraalarının, ilâve bir gelir teşkil ettiği görülmektedir. Yine elimizde bulunan ve 1836 (Rebiülevvel 1252) tarihinde çıkartılmış mufassal defter (982 H. Ta-

rihli defter olmalıdır) suretinde, mâlikâne geliri Hoca Sünbül Zâviyesi'ne âit olan Hergele Karyesi'nin gelirleri ayrıntılı olarak belirlenip, yekûnu 3200 olarak verilmiştir. Yukarıda görüleceği üzere bu köyün mâlikâne geliri 420 Akçe'dir ve elimizdeki vesikada toplam gelirinin 3200 Akçe olarak gözükmesi, köyün toplam gelirinden mâlikâne sahibine ayrılan kısmın oldukça az olduğunu göstermektedir.

1906-1914 (R. 1322-1329) yılları arasında tutulan muhasebe kayıtları, zâviyenin gelir ve gideri hakkında daha net rakamlar verirken, aynı zamanda gelir kaynaklarında meydana gelen değişiklikleri gösteriyor. Buna göre bu yıllarda zâviyenin yıllık gelir toplamı 806 Kuruş'tur. Bunun 400 Kuruş'u dergâha bağlı dükkânlardan alınan îcar (kira) bedelidir.[31] Geriye kalan 406 kuruş ise, söz konusu muhasebe kayıtlarında "Tahmis Bedeli" olarak ifade edilmiştir. Bazı vesikalarda, doğrudan tahmis bedelinin 406 Kuruş olduğu belirtilirken, bazılarında bu miktarın nasıl elde edildiği de açıklanmaktadır. Söz konusu vesikalarda tahmis bedeli önce 761 Kuruş 20 Para olarak verilmekte, sonra bunun beşte biri olan 150 Kuruş 10 Para düşülerek (hums minhâ) 609 Kuruş 10 Para elde edilmektedir. Bunun da üçte biri (sülüsü minhâ) düşülmek sûretiyle tahmis bedeli olarak 406 Kuruş ortaya çıkarılmaktadır.[32] Bahis konusu vesikaların ihtiva ettiği sekiz yıllık dönemde tahmis bedeli ve dükkân icarı miktarlarının değişmeden devam ettiği görülmektedir.[33]

Zâviye bütçesinin denklendiği söz konusu muhasebe kayıtlarında gider olarak; dergâh ve türbenin tamirât masrafı, yağ ve mum masrafı, maaş-ı muharrer ve harc-ı muhasebe (Evkaf Muhasebecisi ve Evkaf Nezâreti Hazinesi'ne ödenen kısım olmalıdır) ile türbedar ve zâviyedar olan şahsa ait vazife ücretleri, gösterilmektedir. Bu dönemde, zâviyedar ve türbedar (ikisi birlikte) olarak gösterilen şahıslar Hacı Hasan Baba (1322-26 dönemi) ve Mehmed Şükrü Efendi'dir (1327). Bunlardan Hacı Hasan Baba'nın vazife ücreti yıllık 150 Kuruştur. Bu dönemde maaş-ı muharrer ve harc-ı muhasebe toplamı 50 Kuruş olarak kaydedilmiştir. M. Şükrü Efendi'nin vazife ücreti 534 Kuruş 10 Para, bu dönemdeki maaş-ı muharrer ve harc-ı muhasebe toplamı ise 115 Kuruş 30 Para olarak artmış gözükmektedir. Bu dönemdeki muhasebe kayıtlarında tevliyet görevinden bahsedilmemesi, vakıf gelirlerinin toplanmasının, evlâd-ı vâkıfın elinden çıkarak, Evkaf Nezâreti'nce yürütülmesinin bir neticesi olsa gerektir.[34] Bu şekilde, 1867'lere kadar varlığını tesbit edebildiğimiz mütevellinin, bu tarihlerde fonksiyonunu yitirmek sûretiyle ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.

ZAVİYE VE VAKIF GÖREVLİLERİ

Zâviye ve vakıf görevlileri, söz konusu müesseselerin büyüklük-küçüklük durumlarına göre değişiklik arzetmekle beraber, bir zâviye ve vakıfta bulunan temel görevlileri şu şekilde belirleyebiliriz: Bir zâviyede asgarî olarak zâviyedar, zâviye hizmetkârı, ferraş ve genellikle ihtivâ ettiği müştemilâta göre türbedar, duâgû vs. gibi görevliler bulunur. Bir vakıfta ise, başta mütevelli ve nâzır olmak üzere kâtip, câbi, kayyım vs. gibi görevliler bulunmaktadır.[35]

Prensip itibariyle normal büyüklükteki bir zâviye ve vakıfta bulunan bütün görevlilerin Hoca Sünbül Zaviyesi'nde de bulunduğunu kabul edebiliriz. Ancak, elimizdeki vesikalar, bu konuda fazla bir ipucu vermemektedir. 1325 tarihli vakfiyede geçen yegâne görevli, zâviyede Meşihat yani zâviye şeyhliği, vakıfta ise, Tevliyet yani mütevelliliktir. Vakfiyede belirtilen gelirler önce ikiye ayrılacak ve yarısı mütevelliye, diğer yarısı zâviyeye (hangâha) verilecektir. Zâviyeye ayrılan kısım da üçe bölünecek ve bunun üçte biri zâviye şeyhine, üçte ikisi de fukarâya tahsis edilecektir. 1835 tarihli muhâsebe kaydında da, "Hoca Sünbül Zâviyesi demekle mâruf Mahmud Karyesi Zâviyesi"nin zâviyerdarlık ve "Tokat'ta vâki Said ibn Sünbül Vakfı"nın tevliyet cihetinden bahsedilmektedir. Yine yukarıda söz konusu ettiğimiz fermân ve berâtlerde de aynı vazifeler kaydedilmiştir.

1576 tarihli Evkâf Defteri'ndeki bir kayıttan, o tarihte vakıf gelirlerinin az, vakıf gelirlerinden istifade eden fukarâ ve yolcular (âyende ve revende) çok olduğundan dolayı, elde edilen mahsûlün yetmediği ve bu yüzden, vakıf gelirlerinin yarısının ayrıldığı tevliyet görevinin ilga edilmesinin istenildiği, anlaşılmaktadır.[36] Bu tarihte karşımıza çıkan üçüncü görevli ise, "cihet-i mescid" olarak ifade edilen imamlıktır.[37]

Vakıf gelirlerinin yarısının ayrıldığı tevliyet cihetinin, 1576'da ilga edilmesinin istenilmesine rağmen kaldırılmadığı, elimizdeki vesikalardan açıkça anlaşılıyor. 1835-1867 tarihleri arasında düzenlenen söz konusu vesikalarda, yine "nısf mahsûl" ile mütevelli tayin edildiği görülmektedir.[38] Ancak, 1908'li yıllarda düzenlenen muhasebe kayıtlarında, zâviye giderleri arasında mütevelliye verilen ücretten bahsedilmemesi sebebiyle, bu tarihlerde gelir kaynaklarının evlâd-ı vâkıfın elinden çıkması neticesinde fonksiyonunu yitiren mütevelliliğin ortadan kalkmış olduğunu düşünüyoruz.[39]

Netice itibariyle, Hoca Sünbül Zâviyesi ve vakfı bünyesinde 1 zâviyedar, 1 mütevelli ve 1 mescit imamının bulunduğunu tesbit edebiliyoruz. Mescidin yanında bulunan türbe için, muhtemelen vakıf gelirlerinin azlığı sebebiyle ayrı bir türbedârın tayin edilmediğini zannediyoruz. Nitekim, 1908'lerde zâviyedar olan Hacı Hasan Baba'nın aynı zamanda türbedar olarak da vazife yapması[40] bu fikrimizi teyid etmektedir. Binâ ve vakıf gelirleri itibariyle oldukça küçük bir yapıya sahip olduğu anlaşılan bu müessesede, vakıf gelirlerinin toplanması ve

gerekli yerlere tahsisi mütevelli, zâviye bünyesinde gerçekleştirilen dinî âyin vb. törenlerin yanı sıra, zâviyenin temizliği, gelen misafirlerin ağırlanması gibi vazifelerin zâviyedar ve mescitteki mûtad dinî vazifelerin de görevli imam tarafından yerine getirildiği söylenebilir. Ayrıca, türbenin bakımı ve diğer hizmetlerinin de zâviyedar tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak, 20. asrın başlarından itibaren, sadece zâviyedar ve türbedarın (ikisi birlikte) varlığını tesbit edebiliyoruz ki, bu dönemde zâviyeye müteallik iktisadî, sosyal ve dinî vazifelerin tamamının bu iki görevi üzerinde taşıyan kimse tarafından yürütülmeye başlandığı söylenebilir. Bunların dışında, bizim göremediğimiz kaynaklarda, zâviye ve vakıf işlerinin yürütülmesinde görev alan daha başka vazifelilerin mevcut bulunabileceğini de ifade etmeliyiz. ■

1 Sultan Mes'ud bin Keykavus ve dönemi için bkz. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, İstanbul 1984, 2. baskı, s.585 vd.

2 Halil Edhem, "Anadolu'da İslâmî Kitâbeler (Tokat)", Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, Cüz: 35 (1 Kânun-ı Evvel 1331), ss. 650-653.

3 Ersal Yavi, Tokat, İstanbul 1986, s. 49.

4 Albert Gabriel, Monuments Turcs D'anatolie (Amasya-Tokat-Sivas), II, Paris 1934, s. 103.

5 Kur'ân-ı Kerîm, 73/20.

6 Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, III, İstanbul 1330-1332, s. 23± dn. 1,2.

7 Halil Edhem, agm, s. 652.

8 s. 557.

9 âriflerin Menkıbeleri, II, İstanbul 1989, s. 136, 294.

10 Halil Edhem, agm, s. 656-657.

11 Sivas'ta bulunan Ali Baba Zâviyesi evrâkı içinde biri vakfiye, biri Defter-i Cedid-i Mufassal-ı Sultânî sûreti, ikisi vakıf muhasebe kaydı ve on biri fermân ve berât olmak üzere toplam on beş vesika Hoca Sünbül Zâviyesi ile ilgilidir. Vakfiye hariç, en eskisi 1835 tarihli olan bu evrâkın, Ali Baba Zâviyesi mensuplarının eline nasıl ve ne maksatla geçtiği bilinmemektedir. Biz, evlilik yoluyla geçmiş olabileceğini düşünüyoruz. Söz konusu vakfiyenin, vakfiye tarihinden sonra çıkartılmış bir sûret olduğuna dâir vakfiye üzerinde herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Vesikaları aldığımız Ruhi Başeğmez'e burada tekrar teşekkür ediyoruz.

12 Elimizde bulunan Arapça vakfiyenin bir sûreti, VGM Arşivi, 484 numaralı defter, s. 137 ve 2 sıra numarasında ve s. 309, 20 sıra numarasında; vakfiyenin âyet, hadis ve duâ cümleleri hariç olarak yapılan tercümesi de, VGM Arşivi, 1989 numaralı defter, s. 494-496'da kayıtlı bulunmaktadır.

13 Halil Edhem, agm, s. 652±dn.1.

14 Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, 8 ve 9 numaralı Vakıf Muhasebe defterleri, muhtelif sayfalar.

15 M. Tayyib Gökbilgin, "Tokat", İA, s. 403.

16 Kamil Kepeci, Tarih Lûgati, İstanbul 1952, s. 185.

17 Hüseyin Hüsameddin, age, s. 10±dn.3.

18 Bu konuda bkz. Hüseyin Hüsameddin, age, s. 70,72,100,129,158,174.

19 Ahmet Eflâkî, âriflerin Menkıbeleri, çev. Tahsin Yazıcı, I, İstanbul 1989, İndeks'te "Muineddin Pervâne(Süleyman) başlığı altında gösterilen sayfalar.

20 âriflerin Menkıbeleri, II, s. 136,294.

21 Bu konuda, Mevlânâ'nın müsadesiyle, zamanın âriflerinden Şeyh Fahreddin-i Irakî'yi, Muînüddin Pervâne'nin Tokat'a çağırıp, onun için yüksek bir hangâh yaptırmasını misâl olarak gösterebiliriz, bkz. âriflerin Menkıbeleri, I, s. 431.

22 Evliya Çelebi, Seyahatnâme, V, İstanbul 1314, s. 54-55,61,70-71.

23 Bkz. dipnot 22.

24 Biz Seyahatnâme'nin yazma şeklini göremedik; eğer yazma halinden matbû hale gelirken Hacı Bektaş-ı Velî, Hacı Bayram-ı Velî haline, bir yanlışlık neticesinde gelmediyse, Evliya Çelebi, bu münasebete işaret ediyor, bkz. age, s. 61; Hacı Bayram-ı Velî hakkında bkz. Ethem Cebecioğlu, Hacı Bayram Velî, Ankara 1991.

25 Abdulbaki Gölpınarlı, Yunus Emre ve Tasavvuf, İstanbul 1961, s. 73±dn.78.

26 âşıkpaşaoğlu Tarihi, haz. A.Nihal Atsız, Ankara 1985, s. 195.

27 Bu konuda Sivas'ta bulunan Ali Baba Zâviyesi'ni tipik bir misal olarak verebiliriz, bkz. Saim Savaş, Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zâviyesi, İstanbul 1992, s. 59-64.

28 A-M. Tayyib Gökbilgin, agm, s. 405. 107.

29 H.T. Cinlioğlu, age, s. 87, age, IV, Tokat 1973, s. 52

30 1908'li yıllarda, bu bağçenin isim Çukurbağçe olarak zikredilmektedir. Bu dönemde söz konusu bağçe üzerinde Tilkioğlu Mehmed kerimesi Hıfza ile Hoca Sünbül Zâviyesi zâviyedarı Hacı Hasan Baba arasında birtakım münâzaaların çıktığı anlaşılıyor, bkz. Sivas VBM Arşivi, Haric-i Livaya Muâmele Defteri, 24,28 numaralı derkenarlar ile 96 numaralı vesika.

31 Biz, vesikalarda "dergâhın dükkânı" olarak zikredilen ve en azından 1835'lerden sonra yapıldığı anlaşılan dükkânların, yukarıda adı geçen ve zâviye yakınında bulunduğu belirtilen Çukurbağçe'den inşâ edilmiş olduğunu zannediyoruz. Bu şekilde, vakıf gelirleri oldukça azalan zâviyeye önemli bir gelir kaynağı sağlanmış olduğu anlaşılmaktadır.

32 Tahmis usûlü için bkz. M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, III, İstanbul 1983, s. 375-376.

33 Muhasebe kayıtları için bkz. Sivas VBM Arşivi, 8 ve 9 numaralı Vakıf muhasebe defterleri, muhtelif sayfalar.

34 Bu konuda bkz. Mustafa Nuri Paşa, Netâyicü'l-Vuku'ât, IV, İstanbul 1328 s. 100; Saim Savaş, age, s. 150-151; burada, vakıflara verilen miktarın iâneye çevrildiği ve dörtte birden daha aşağı düşürüldüğü anlaşılmaktadır ki, bizdeki kayıtlarda, muhtemelen öşür gelirlerinin önce beşte birinin, sonra da üçte birinin düşürülmesi bu gelişmenin ifadesi olmalıdır.

35 Zâviye ve vakıf görevlileri için bkz. Saim Savaş, age, s. 78- 99,138-145.

36 "Zâviye-i mezbûrinin vakfiyesi olmayub mûtemedün-aleyh müslümanlardan tefahhus olundukta zâviye-i mezbûrenin vakfı kalîl, âyende ve revende kesîr olub, tevliyet olmağla mahsûl-ı vakf fukarâya vefâ etmemeğin, cihet-i mescidden mâadâsı fukarâya sarf olunub, tevliyet olmamak evlâdır deyu haber verdiler", Fatma Üstek, H.984(M.1576) Tarihli Defter-i Evkâf-ı Rûm'a Göre Tokat Merkez Kazası Vakıf Kayıtları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmış basılmamış Master Tezi, Ankara 1985, s. 144-145.

37 1576'da bu görevi, günlük 1 Akçe ile Seyyid Muhammed yürütüyordu, bkz. Fatma Üstek, age, s. 144-145; VGM Arşivi, 481 numaralı Sivas Evvel Muhasebe Defteri, s. 448'de kaydedildiğine göre aynı vazifeye, 15 C.âhir 1145 (1732) tarihli rüûs-ı hümâyun ve Tokat nâibi Halil Efendi'nin arzıyla, evlâd-ı vâkıfra Es-Seyyid Ahmed Efendi tasarruf ediyordu.

38 Said bin Sünbül Vakfı'nın, "nısf mahsul" ile mütevellisi olan evlâd-ı vâkıftan Es-Seyyid Yusuf bin Ali, kendi isteğiyle vazifesini, yine evlâd-ı vâkıftan Seyyid Murad bin Seyyid Cafer ve Seyyid Yusuf bin İsmail'e feragat ve kasr-ı yed ediyor (rüûs tarihi 9 C.evvel 1251, vesika tarihi 10 C.âhir 1251/1835). Adı geçenlerin berâtleri 1839 ve 1861'de gerçekleşen cülûs sebebiyle yenilenmiş. 24 C. âhir 1284/1867 tarihli rüûsla da, bu tarihten önce, yine nısf mahsûl ile tevliyet cihetine mutasarrıf olan Es-Seyyid Hasan (Murad'ın oğlu), kendi rızasıyla vazifesini Es-Seyyid Hâfız Mehmed bin Ahmed'e feragat ve kasr-ı yed etmiştir. Tevliyat konusundaki bu gelişmeler, Mahmud Karyesi Zâviyesi zâviyerdalığı adı altında aynı paralelde gerçekleşmiş, yani aynı şahıslar burada da vazife yapmışlardır, bahis konusu vesikalar R. Başeğmez'den alınmıştır.

39 Bkz. dipnot 34.

40 Sivas VBM Arşivi, 9 numaralı Vakıf Muhasebe Defteri, s. 180.

TARİHLE İLGİLİ BİR ROMANIN ELEŞTİRİSİ "GÜZ SANCISI"

HERKÜL MİLLAS

Yılmaz Karakoyunlu'nun Simavi Yayınları arasında çıkan *Güz Sancısı* romanının konusu 1950 yıllarının İstanbul'unda geçer. Yazar büyük bir özenle o yılların yaşamını canlandırır. Zamanın dükkânları, sinemaları, pastahaneleri, afişleri, sanatçıları, politikacıları, yiyecekleri, eğlence biçimleri, randevucuları, sevilen arabaları, ekonomisi, politik tartışmaları romanın içinde kişilerin serüvenleri ile birlikte sergilenmektedir. Roman 6-7 (1955) Eylül olaylarıyla son bulmaktadır.

Romanın kahramanları büyük bir etnik çeşitlilik sergiliyor. İstanbul çeşitli etnik gruplardan oluşan bir kent gibi çiziliyor: Ester Yahudi'dir, Rhea Rum'dur, Katerina Rus'tur, Behçet Türk; Kürtler, Ermeniler de vardır. Bütün bu kimseler aynı etnik gruptan kimselerle ilişkili gösterilmekle beraber (örneğin Ester büyükannesiyle yaşar, Rhea'nın kocası Aleks'i tanıyoruz, Behçet'in babasını Hacı Kâmil Efendi'yi görüyoruz), etnik grup ya da cemaat ilişkileri ve bağları ikincil gibidir; bütün bu insanlar büyük bir yakınlık, dayanışma, anlayış, dostluk içinde yaşarlar. Din, dil, gelenek farklarıyla ulusal peşin yargılar hiç yokmuş gibi bir ilişkiler bütünü çizilmektedir.

İlişkiler temelde aşka dayanır; ve genellikle azınlık üyesi kadınlar Türk erkeklere hayranlık duyup âşık olurlar. Kitabın kahramanı Behçet ideal bir kimse olarak sergilenir: yakışıklıdır, başarılı bir tıp öğrencisidir, mükemmel Fransızca konuşur, sanattan anlar, duyarlıdır, insancıldır, yardımseverdir vb. Genç bir Yahudi fahişe, Ester, Behçet'e, bir vizite sırasında, Behçet örnek (ve Türkiye gerçeklerine göre beklenmedik) bir gözüdoymuşluk ve nefsine hâkimiyetle, soyunan kadına bakmakla yetindiği için âşık olur. Roman bu çiftin ilişkileri etrafında döner. Kuledibi fahişesiyle dergâhtan ayrılma Konyalı Behçet'in ilişkilerinde biraz şaşırtıcı olan, yüksek düzeydeki felsefî konuşmalarıyla Batı etiketine bağlılıklarıdır (örneğin s. 28, 34).

Rant sahibi Aleks'in dulu Madame Rhea, Behçet'in babası, ney üfleyen Mevlevî dervişi Konyalı Hacı Kâmil Efendi'ye âşıktır; onunla yatmak ister, ama o karısına âşıktır, yakınlık gösterir fakat cinsel konularda ödün vermez. Rhea şöyle der: "Bir keresinde köprü uzattım geçmedi. İkincisinde açıkça söyledim, oralı olmadı... Eğer Hacı Kâmil Efendi bir daha (Anadolu'dan) gelirse, kimsenin gözünün yaşına bakmadan koynuna girerim" (s. 24). Rhea Behçet'i çok sever, "oğlumu evlendireceğim" der, bu yolda elinden geleni ardına komaz (s. 95).

Romanda sık karşımıza çıkan başka bir Rum kadın, randevu evi işleten Madam Atina'dır. Bu Madam "Tatavla'dan getirdiği kıvrak Rum kızları(nın), kendi ırkının mükemmel hususiyetlerini pazarlar"dı (s. 53). Başka Rum kadın yok. Erkeklerden, pek ayrıntılı bir biçimde olmasa da tanıdıklarımız, meyhaneci Lambro'dur, Behçet'e hep kazık atmak isteyen, "alışverişlerden yüklü kâr etmek için küçük kurnazlıklar" yapan manav Tanaş'tır (s. 52), Degüstasyon'un garsonlarından Konstantin ve Köse Yorgi'dir. Bu iki Rum, serseri ama saf ruhlu Emirdağlı'nın anası ölünce yakınlık gösterirler (s. 123). Devlet işlerine ciddi bir biçimde eğilmeyen Adnan Menderes'e "kırgın, biraz endişeli fakat her safhada saygılı" olan milletvekili Hacopulos da bir an bir sayfada görünüp kayboluyor (s. 131).

Çocuklar yok. Rhea kısırdır. Romandaki öteki kadınlar zaten bekâr; Behçet'e âşık olan Nemika var örneğin. Sonunda Behçet onunla evlenecek, ama çocukları olmayacak. Bir Rum "kopili" görüyoruz, oldukça saf, romantizm dönemi (yoksul ama bozulmamış!) halkçılığı kokan, ulusçuluk ötesi, insancıl ve ütopik bir tablo içinde: "Sünnet kervanını alkışlayan çevre insanları, caddeyi doldurmuştu. Renk renk elbiseleri, yaşlı genç yüzler, ayrı ayrı dilleriyle canlı bir kalabalık, orta kültürün hamurunu yoğuruyordu... Doğu ve Batı kültürünün tam kaynaşmadan, fakat birbirini zorlamadan birlikte sürdürüldüğü bu müsamaha sahnesine katıldı. Önünde bir Rum kopili... ellerini çırpıyordu" (s. 12).

Romanın en güçlü ve çarpıcı bölümü, 6-7 Eylül gecesi süresinde yapılan tahribatın ve saldırıların anlatımıdır. Daha önce sokak gösterileri sırasında "Kıbrıs Türktür Türk kalacaktır", "Bu millet koynunda yılan beslemez" (s. 47, 55) gibi sloganların atıldığını, Menderes'in "Hiç kimse, beşyüz yıllık müsamahanın bir gün kükremeyeceğinden emin olamaz" (s. 79) dediğini okuyoruz. Yazar ekonomi konusunda görüşünü de şöyle dile getirecektir: "İslâm, iktisadiyatın taşıdığı ehemmiyeti idrakten acizdi... Esnaf palazlandır(ılarak) mesele çözülemezdi.. Gökalp'in 'korumacılık fikri' statik bir hevesti. Moiz Kohen, Parvus Efendi, Kirkor Zohrap bile Ziya Gökalp'ten daha korumacı sayılırdı... Halk Partisi celâllenmiş ve müslüman tüccar yaratacak gücü bulmuştu. İstanbul'un para babalarını Aşkale'ye süren Varlık Vergisi, Anadolu tüccarlarını Dersaadet'in kenar mahallelerine getirmişti. Bu nimetli büyük fırsat yarım bırakılmalıydı. Demokrat Parti, hazır fırsat eline geçmişken, Halk Partisi kadar bile cesaret göstermekten geri mi kalacaktı?" (s. 109).

Ve olaylar patlak veriyor: Önce "Ata'nın evi bombalandı" haberi yayılıyor, sonra "Hainlerin kökü buradadır. Kökünü kazımadıkça hiç bir netice alınamaz" sloganları duyuluyor (s. 154). Sonra "on-

binlerce insan" vitrinleri kırıyor, malları tahrip ediyor ya da yağmalıyor; kumaşlar makaslanıyor, üstkatlardan eşyalar kaldırımlara atılıyor, Rumlar dövülüyor, Degüstasyon'un Yorgi'si kanlar içinde kalıyor, Tanaş'ı makasla sünnet etmeye koyuluyorlar, -polisler talan güruhuna yol açmaktadır- Rhea'ya saldırıyor ırzına geçmek istiyorlar, Madam Atina'nın kızlarına saldırıyorlar, sokak ortasında Ester dövülüyor, kanlar içinde ırzına geçiliyor, kiliseleri, dükkânları ve evleri alevler sarmış yanıyorlar: "yangınlar, simsiyah gecenin içinde ölgün kandiller gibi için için yanıyordu" (s. 161-171).

Romanın Türk kahramanları bu arada saldıranlara karşı çıkıp Rumları (ve öteki gayrimüslimleri) koruyorlar: Emirdağlı, Yorgi'yi; Zaralı Zehra, Madam Katerina'yı; Hac Kâmil Efendi yaşına rağmen Rhea'yı; Fatmetüz Zehra Hanım, Tanaş'ı; Behçet, Ester'i korumak için adam dövüyorlar, satır ve makaslarla adam öldürmeyi bile göze alıyorlar. Her saldırıya uğrayan gayrimüslimin yanında koruyucu birer Türk duruyor gibidir. Bu korunan ve kurtarılanların hepsi, gözleri yaşlı, onları koruyan Türklere şükranlarını dile getiriyorlar: "Sen ne güzel bir adamsın Behçet!" diyerek örneğin (s. 171).

Romanın sonsözünde Ester'in İsrail'e, Rhea'nın Selânik'e göçtüğünü öğreniyoruz. Gidenlerin gönlü geride kalmıştır. Ester İsrail'de, (bir Yahudi ile evlenmesine rağmen) çocuğuna "Behçet" ismini verecek, Rhea ise Selânik'teki apartımanına "Ester" ismini verecektir (Yunanistan'da apartmanlara isim verme alışkanlığı yoktur). Roman boyunca farklı din ve dilden insanların sevgi ve anlayışla, dostça yaşamış olduklarını görmüş olduk -bunun dışında da 'hoşa gitmeyen' ilişkiler görmedik.

Ancak bir soru yanıtsız kalmaktadır. Romanda Rumlara hıncı olanlar görünmüyor; peki, olayları yapanlar kimlerdir? Tüm suç hükümette midir? En olağan yanıt budur denebilir. Romanda Adnan Menderes'in sorumluluğu vurgulanmaktadır. Ancak Halk Partisi'nin de Varlık Vergisi'ni uyguladığı anımsatılmaktadır. Yoksa sorumluluk genel olarak (soyut bir) devlette midir? O zaman da tahribatı yapan kimselerin coşkusunu ve sevincini nasıl açıklayacağız? "Hepsinin dilinde milli bir heyecan ile, ilahi bir kelam birleşmişti. Hepsinin dudaklarında Allah rızası için yağmaya davet vardı... İnsanların gözünde sevinç vardı" (s. 161). Onbinlerceydi bunlar ve romanda bu insanlardan bir tekini bile yakından tanımıyoruz.

Yalnız bir ara Tanaş'ın dükkânını talan eden ve kendisini sünnet etmeye çalışan kimselerin ruh hallerini anlıyor gibi oluyoruz. "Tanaş'ın küçümsediği, her fırsatta alay ettiği, hatta dükkânın önünden geçiyor diye mahalle bekçisine dayak attırdıkları karşısındaydı... layık olduğu dersi vermek için gelmişlerdi". "Bu herifler yıllarca soydular bizi" diyecek saldıranlar. Haklı bir öfke, bir yere kadar anlaşılır bir tepki miydi olaylar? Yazar bu konuda açık değil. Tanaş'ı kurtaran kadın bile "Bu dayak sana yeter... Sen utanmazın birisin. Ama dersin böyle olmamalıydı" diyecektir (s. 167, 168). Dozu kaçırılmış bir "ders" miydi olaylar? Yoksa neden ekonomik miydi? Bu "iktisadiyat" anlayışı sömürüyü mahalle manavı düzeyinde mi algılıyordu? Peki sömürüyle sünnet etmenin, sınıfsal tepkiyle ırza geçmenin ilişkisi nasıl açıklanacak? Bu nasıl bir anlayış, bir felsefe, bir ideolojidir?

Yıkımı getirenler çoğunluktaydı kuşkusuz; Rumları (ve genel olarak saldırıya uğrayanları) savunmuş olanlarsa -var olmuşsa böyleleri- azınlıktaydı. Oysa roman bu oranları tersine çevirmiştir. Romanda herkes Rumların yanında yer alıyor. Saldıranlar kimdi? Değerleri neydi? Azınlıkları nasıl değerlendiriyorlardı? Neden böylesine çoktular? Devletle çoğunluğun elele gerçekleştirdikleri bu operasyona karşı, o geceden sonraki günlerde neden hemen hemen kimse, bir gösteriyle ya da bir yazıyla karşı çıkmadı? Eleştiriler neden yapılan haksızlığa karşı yöneltilmedi de, hep Türkiye'ye yapılan kötülük gündeme getirildi? Bu soruları kendilerine sormak isteyenler bu romanda yanıtları bulamıyorlar.

Kimi sorulardan ve sorunlardan kaçınılmış; pek gerçekçi de olmayan cinsel ağırlıklı ilişkiler ön plana çıkarılmış. Roman bundan dolayı ne denli insancıl, özlemli, dostluktan yana ve kimi gerçekleri belki ilk kez böylesine yüreklilikle ortaya koyabildiğinden dolayı övülmeye değerse de, o dönemi bütünüyle anlamamızı, olayların gerçekten nasıl olduğunu kavramamızı sağlamıyor. Toplum ilişkilerine korkusuzca bakılamamış. Özlem, unutulmaya yüz tutmuş olan eskinin özleniyle, olmasını istediklerimizin özlemi egemen olmuş romanda. Roman sanki olanları değil, olmasını istediklerimizi dile getirmiş. Gerçekten bu ilişkilerin romandaki gibi olmuş olmasını kim istemezdi ki?

TÜRKİYE VE YUNANİSTAN'IN KARŞILAŞTIRMALI EKONOMİSİ

HERKÜL MİLLAS

Türkiye'nin ekonomik gelişmesini konu edinen bu çalışma Yunanistan'da Akdeniz Araştırmalar Kurumu tarafından yayımlanmıştır: Basiles Notes, *Türkiye'de Sanayileşme ve Ekonomik Kalkınma - Özellikler ve Yunanistan'la Kıyaslamalar*, Atina, 1986, 177 sayfa. B. Notes İstanbul doğumludur, İstanbul İktisat Fakültesi mezunudur ve söz konusu çalışmanın temelini oluşturan doktorasını Paris'te yapmıştır.

Türkiye ve uluslararası kaynaklara başvurularak hazırlanmış olan çalışmanın giriş bölümlerinde Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine değinilmekte,

Türkiye'nin geri kalmışlığına karşın bir imparatorluktan miras kalan (ve Yunanistan'a kıyasla) bir organizasyon üstünlüğü ve yeteneği sergileyen bürokrasisinden söz edilmektedir.

Cumhuriyet dönemi, devlet eliyle sanayileşme ve bir millî burjuvazi yaratma çabalarıyla nitelenebilir. Devletçilik ve "Varlık Vergisi" gibi uygulamalar anlatılmakta, 1945'li yıllardan sonra sağ muhalefetin oluştuğu belirtilmektedir. 1946-1984 arası liberal politikanın sonuçları ve dönem dönem hızlı gelişmeyle kriz yılları anlatılmaktadır.

Yunanistan'la kıyaslamalar üretim, dış ticaret, kamu kuruluşları, nüfus gibi konulardadır. 1985 yılıyla sınırlı kalan çalışmada, iki toplum arasındaki benzerlikler ve farklılıklar belirtilmektedir. 1950-1960 yıllarında iki ülke ekonomisi sonralara oranla daha büyük benzerlikler sergilerdi; temelde tarım ülkesiydiler, tarım ürünleri ihraç ederlerdi, ithalleri azaltmayı amaçlayan bir üretim politikası gözetirlerdi. 1960'lardan sonra Yunanistan özellikle inşaat ve servis alanlarındaki hamlesi ile adam başına millî gelir payını hızla yükseltmişti. Daha sınırlı olan Türkiye'deki millî gelir artışı ise temelde sanayiden doğmuştu. Türkiye'deki gelişmeler temelde geleneksel bir bürokrat elit eliyle gerçekleşmişti.

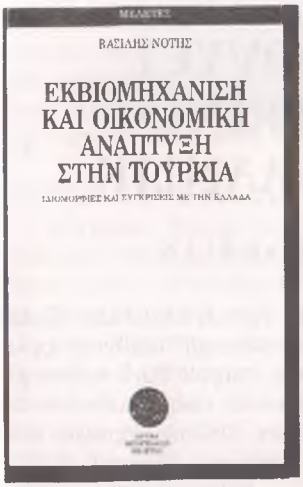

Türkiye 1970'li yıllarda hızlı bir gelişme izlemiş, ama buna karşılık ödeme dengelerinde büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Krizle beraber gelen askerî cunta yönetimiyle liberal ekonomi hız kazanmıştı. 1980'li yılların kıyaslamalarına bakıldığında, gayri safi millî hasıla Türkiye'de 57.6 milyar dolar, Yunanistan'da 36.7'dir. Nüfus göz önüne alındığında adam başına gelir Türkiye'de 1,262, Yunanistan'da 3,769 dolardı. Sanayi üretimine bakıldığında 1960'larda sanayi üretimi her iki ülkede de G. S. M. H.'nın %20'si iken, 1982 yılında Türkiye'de %20.7, Yunanistan'da %18.6'dı. Yunanistan hafif sanayiye, Türkiye ağır sanayiye daha fazla önem vermiştir. Türkiye'de nüfusun daha büyük bir kesimi tarım alanındadır: %60 (Yun. %30). Gizli ve açık işsizlik de Türkiye'de daha büyük bir sorundur; Türkiye'deki hızlı nüfus artışı ekonomik göstergeleri daha kötü kılan bir etkendir. Son yıllarda Türkiye'nin dünya pazarına önemli açılmalarda bulunduğu söylenmekte, ama çalışma bu dönemleri kapsamamaktadır.

Çalışmanın sonuç bölümü daha ilginçtir. Yazar salt sayılara bakarak Türkiye'nin anlaşılamayacağını savunmaktadır. Adam başına gelir ve üretim (adam başına sanayi üretimi T: 316, Y: 807 dolar) Türkiye'ye geri bir ülke görünümü verebilir. Oysa, diyor yazar, Dünya Bankası'nın istatistiklerine dayanarak, temelde Türkiye büyük sınıf ve bölge farkları sergileyen bir ülkedir. Halkın %10'u gelirin %40'ını almakta, %38.4 yoksullara karşılık halkın %5.1'i yüksek bir hayat standardı elde etmiştir. Ülkenin Batı'sı ile Doğu'su arasında büyük farklar vardır. İstanbul sanayinin %42'sini barındırmaktadır. Yunanistan, İspanya, Portekiz gibi olan çağdaş ve sanayileşmiş bir Türkiye de vardır. 10-15 milyonluk bu Türkiye, geniş ülkenin içinde bir vaha gibidir; burjuvazisi gelişmiş, aydın bürokratları olan, Batı'ya açık eğitim kurumlarıyla mücadele deneyimi kazanmış bir çalışanlar kesimi vardır. Türkiye'nin ortalamasına bakanlar ikilikler sergileyen bu ülkenin bu yanını görememektedirler. 10-15 milyonluk Türkiye'nin 14,7 milyar dolarlık sanayi üretimine karşılık, 9 milyonluk Yunanistan 14.7 milyar dolar üretmektedir.

ALMAN MERKEZ BANKASI DERGİSİNDE TÜRKİYE

M. BÜLENT VARLIK

Deutsche Bank tarafından 1965 yılından bu yana belirli bir periyoda bağlı olmaksızın Almanca ve İngilizce olarak iki versiyon halinde yayınlanan *Studies on Economic and Monetary Problems and on Banking History* dergisi, adından da anlaşıldığı gibi oldukça geniş bir konu yelpazesindeki araştırmalara yer vermektedir. İlk sayısı 1965 yılında yayınlanan derginin İngilizce versiyonunun 1-22. sayılarının ikinci baskısı 804 sayfalık bir cilt halinde 1988 yılında V.Hase und Koehler Verlag, Mainz tarafından yapılmıştır. Hemen her sayısında özellikle Deutsche Bank tarihi ile ilgili belge ve araştırmaların yayınlandığı derginin 1965-1989 yılları arasında yayınlanan 24 sayısında doğrudan ya da dolaylı olarak Türkiye/Osmanlı Devleti ile ilgili beş araştırma da yer almaktadır.

Türkiye petrol, demiryolları ve bankacılık tarihi, Alman emperyalizminin Türkiye'ye yönelik faaliyetleri, uluslararası arenada Türkiye'nin kaynaklarının kullanılması için yapılan mücadeleler ile ilgili bir kısmı ulaşılması pek mümkün olmayan arşiv malzemelerine de yer vermeleri nedeniyle önemli bir kaynak olarak gördüğümüz bu araştırmaların bibliyografik künyeleri ve kapsamları hakkında kısa bilgileri, araştırmacılara yararlı olur düşüncesi ile aşağıda sunmaktayız.

1. Fritz Seidenzahl; "The Bank for Oriental Railways (A Financial Holding Company and its Holdings)", No: 1, Sonbahar-1965, ss: 12-20.

1890 yılında Zürih'te, Deutsche Bank'ın öncülüğünde Wiener Bankverein ve Swiss Credit Bank für Orientalische Eisenbahnen (Doğu Demiryolları Bankası), klasik bir banka olmayıp önemli ölçüde Osmanlı Devleti'ndeki demiryolları ile ilgiliydi. Banka'nın temel amacı, Doğu Avrupa ve Türkiye'de başta demiryolları olmak üzere her türlü ulaşım sisteminin kurulması ve işletilmesi için gerekli finansal faaliyetleri göstermek ve gerekirse ulaşım sistemlerinin işletilmesini üstlenmek olarak belirlenmişti. Araştırmada, Banka'nın hisse senetlerinin 1910 yılında Zürih, Cenevre ve Basel borsalarında kote ettirilmesi nedeniyle yayınlanan broşürden geniş ölçüde yararlanılarak Banka'nın sermaye yapısı, Anadolu-Bağdat Demiryolu, Adana-Mersin Demiryolu ile ilgili olarak detaylı mali bilgiler verilmekte ve bu bağlamda Alman sermayesinin uluslararası finans kapital ile ortaklık çabaları üzerinde durulmaktadır.

2. Fritz Seidenzahl; "The Agreement Concerning the Turkish Petroleum Company-The Deutsche Bank and the Anglo-German Understanding of 19 March 1914", No: 5. Ağustos-1967, s: 95-120.

Musul petrollerinin işletilmesi ile olarak Almanya ve İngiltere arasında yapılan görüşmeleri ve varılan sonuçları inceleyen araştırma, geniş anlamı ile Türkiye petrol tarihi hakkında ilk elden bilgiler vermektedir. Araştırmada, Osmanlı Devleti'ndeki petrol yatakları ile ilgili olarak metropol ülkeler arasında yapılan pazarlıklar üzerinde de kısaca durulmaktadır. Araştırmanın eklerinde D'Arcy Grubu ile Deutsche Bank ve Anglo-Saxon Petroleum Company arasında yapılan anlaşmanın metni ile başta W. Knox D'Arch, Sir Ernest J. Cassel, Sir H. William Deterding, Sir E. Grey, C. Sarkis Gülbenkian, Arthur von Gwinner ve Karl Helfferich başta olmak üzere 27 kişinin kısa biyografisi de yer almaktadır.

3. Erich Achterberg; "Georg von Siemens-Banker", No: 12, Mayıs-1974, s: 311-322.

Almanya sanayinin kurucularından olan Siemens ailesinin önde gelen simalarından Georg von Siemens'in bankacılık sektörüne girişi ve Alman bankacılığında yaptığı reformları inceleyen araştırmada, Siemens'in banka sermayesi ile sanayi sermayesinin içiçe girmesi/bütünleşmesi yolundaki görüşleri doğrultusunda kurulan Doğu Demiryolları Bankası hakkında da kısa bilgiler verilmektedir.

4. Karl Erich Born; "Deutsche Bank During Germany's Great Inflation After the First World War", No: 17, Nisan-1979, s: 495-514.

1918 sonrasında Deutsche Bank'ın izlediği politikaları irdeleyen araştırmada Banka'nın Türkiye'de uğradığı kayıplar, Turkish Petroleum Company'nin durumu, Anadolu Demiryolu Şirketi, Adana-Mersin Demiryolu Şirketi hakkında bilgiler verilmekte, İsmail Hakkı Paşa'nın 20 Ekim 1922 tarihinde Deutsche Bank'a yaptığı ortak bankacılık yatırımı önerisi üzerinde durulmaktadır.

5. Karl Helfferich; "Extracts From a Diary Kept During his Stay in Turkey/1906-1908", No. 19, Eylül-1982, s. 585-619. [K. Helfferich'in, Manfred Pohl tarafından yazılan kısa biyografisi s. 585-588 arasında yer almaktadır].

Alman maliyesinin ve bankacılığının önde gelen isimlerinden olan K. Helfferich'in görevli olarak geldiği İstanbul'da 19 Mayıs 1906-5 Mayıs 1907 tarihleri arasında tuttuğu anıların İngilizce çevirisinden oluşan yazıda, İstanbul'daki Alman kolonisi, Almanya'nın Türkiye'deki çıkarları, emperyalist ülke temsilcileri arasındaki çekişmeler, Düyun-u Umumiye İdaresi, Anadolu Demiryolu gibi konular üzerinde önemli bilgiler yer almaktadır.

ESKİ SOVYET ÜLKELERİNDE MÜSLÜMANLIK

CÜNEYT AKALIN

1990 baharında Amir Taheri'nin *Kızıl Gökte Hilâl, Sovyetler'de İslamın Geleceği** kitabının çevirisini üstlendim. O sıralarda, birçok Türk aydını gibi, ben de Türki soydaşlarımızı daha yakından tanıma ihtiyacını duyuyordum. Onlara geçmişte çok mu haksızlık etmiştik? Ülkücülerin Ergenekon Masalları'na tepki duyarken, insanların dramına duyarsız mı kalmıştık? (Bu ilginin haksız olmadığını bugün de düşünüyorum). Dahası var; kitap beni bir başka dünyaya daha götürmüştü: Rusların dünyasına. Geçmişte, Sovyet Devrimi ile ilgili epeyce okuma yapmıştım (tabiî ortalama bir Türk okuruna kıyasla), üstelik orta yaşlı okuryazarların çoğu gibi ben de Rus klasiklerinden en azından bir bölümünü, ilgiyle okumuştum.

Ama *Kızıl Gökte Hilâl*'i elime alınca "ulusal düşmanımız"la ilgili ne kadar az şey bildiğimi fark ederek irkildim. Müslüman Türklerle, Ortodoks Ruslar arasındaki 10 yüzyıllık ilişkilerin kapsamı bildiklerimin çok ötesine taşıyordu. İşte bu nedenlerle, kararımı hemen verdim, oturdum kitabı çevirdim. Yazarın kişiliği de beni etkiledi. Önce, ondan başlamak istiyorum. Amir Taheri, 70'li yıllarda İran'ın önde gelen gazetesi *Kayhan*'ın genel yayın müdürlüğünü yapan bir gazeteci. İslâm Devriminden sonra Avrupa'ya göç etmiş ve Paris'te yaşama-

ya başlamış. Uluslararası Gazeteciler Federasyonu'nda (FİJ) yönetici olarak çalışmış. Taheri, 80'li yıllarda yayınladığı çeşitli kitaplarla Batı'da önde gelen bir Ortadoğu uzmanı olarak ün yaptı. Yazarın *Hizbullah* adlı kitabı da Sel Yayınları tarafından yayınlandı.

Taheri, kitabın önsözünde bu çalışmaya Azeri kökenli Ayetullah Kâzım Şeriatmedari'nin desteği ile başladığını belirtiyor. Şeriatmedari, Sovyet devriminden sonra özellikle Kuzey Azerbaycan'da, yani o zamanki Sovyet Azerbaycan'ında dinî faaliyetlerin sürmesi için yoğun çaba gösteriyor. Humeyni'nin "siyasal İslâm" yaklaşımlarına itibar etmeyen ve bu nedenle Humeyni tarafından tasfiye edilen Ayetullah Şeriatmedari (1986'da öldü), Şiî dünyasının en saygın dinî otoritelerinden biri olarak tanınıyor. Şeriatmedari referansı ve yazarın kökeni, doğrusu içimi rahatlattı. Doğu'yu, Doğulu yazarlardan öğrenmek insana daha bir güven veriyor.

ENDÜLÜS VE KAZAN

Sovyetler Birliği'nin hızla çoğalan Müslüman nüfusun etkisiyle bölünüp parçalanacağı, 80'li yıllarda çokça savunulan bir görüştü. Sovyetler Birliği, Müslümanların mücadelesi sonucunda yıkılmadı, ama Afganistan Savaşı'nın sonun başlangıcında önemli rol oynadığını günümüzde kimse inkâr etmiyor. Afganistan Savaşı'nın Sovyet Müslümanları üzerinde derin izler bıraktığı, büyük sarsıntılar yarattığı da biliniyor. İşte Taheri, Afganistan Savaşı sonrası, Gorbaçov'un Sovyet İmparatorluğunu yeniden yapılandırmaya çalıştığı bir dönemde (Berlin Duvarı'nın yıkılışından önce) Sovyet Müslümanlarının ruh halini incelemeye çalışmış. Ancak bunu yaparken, alelacele sonuçlar çıkarmak yerine, olaya geniş bir tarihsel perspektiften bakıyor.

Taheri, Türki halkların Abbasi halifesinin çağrısı üzerine 922'de Yağbu'nun önderliğinde İslâm'ı kabul etmelerinden başlıyor tarihi deşmeye. Bu serüvenin en dikkat çekici yanlarından biri, Ortodoks Slavlarla Müslüman Türkler arasındaki ilişkiler. Ruslar, Türki halkların İslâm'ı benimsemelerinden bir yüzyıl sonra Müslüman Bolkarların, Yahudi Hazerlerin ve Katolik Germen kavimlerinin arasında sıkışıp kalınca, bir kimlik arayışına giren Prens Vladimir Ortodoksluğu kabul ediyor. Taheri, Kiev ve Moskova prensliklerinin Türki halklarla nasıl çatıştıklarını, IV. İvan'ın (Korkunç İvan) önderliğindeki Moskova prensliğinin Volga üzerindeki stratejik Kazan Hanlığı'nı nasıl yıktığını, daha sonra güneye ve doğuya doğru nasıl yayıldığını ayrıntılarıyla ve renkli bir anlatımla sunuyor.

Kazan'ı ele geçiren ve bu kentte büyük bir katliama girişen IV. İvan Moskova'nın Kızıl Meydanı'ndaki ünlü Saint-Basil Katedralini, Müslüman Kazan'ın fethinin anısına inşa ettiriyor.

Taheri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Viyana kapılarına dayandığı bir sırada (yani en güçlü olduğu dönemde), İslâm tarihinin Müslümanların İspanya'dan atılmalarından sonra tanık olduğu en büyük yenilgisi olarak adlandırdığı Kazan katliamına neden kayıtsız kaldığı sorusunu soruyor.

Yazar, Çarlık Rusyası'nın 19. yüzyıldan itibaren kendisi için hayat sahası ilân ettiği Kafkasya'ya ve Orta Asya'ya doğru adım adım nasıl yayıldığını yine ayrıntılarıyla anlatmakta.

SOVYET TOPLUMUNDA PARALEL YAŞAMLAR

Taheri, Sovyet Müslümanlarının 80'li yıllardaki toplumsal yaşamları ile ilgili ilginç gözlemlerde bulunuyor. Yazarın "paralel yaşamlar" adını verdiği ikili toplumsal yapının bir kutbunda Sovyetler Birliği'nde yaşayan ve komünist partilerin şekillendirdiği Sovyet düzeninde örgütlenen halk, öteki kutbunda ise cemaatler halinde örgütlenen Müslümanlar yer alıyor.

Stalin, Nazi tehdidinin arttığı 1941'de Sovyet Müslümanlarına dinî haklarını bir ölçüde iade ederek, Müslümanları dört müftülükte (Orta Asya, Kuzey Rusya, Kafkasya ve Azerbaycan müftülükleri) örgütlemiş. "Paralel yaşamlar" bu tarihten sonra, zaman zaman görülen yalpalamalara karşın, sürüp gidiyor. Tarikatlar ise, Sovyet toplumunun bağrında, Sovyet yurttaşlarına bir başka seçenek sunmakta.

KADİM-CEDİD ÇATIŞMALARI

Taheri, tarihimizin son iki yüz yılına damgasını vuran "ilerici-gerici" çatışmalarının benzerlerinin Türki halklar arasında da yaşandığını, yine ayrıntılarıyla anlatıyor. Sorunsal aynı. Batı uygarlığı karşısında toplumlarının geri kaldığına inanan ve açığı kapatmak için Batı'dan kimi kurumları almayı önerenlerle (Cedidler), İslâm kimliğini her türlü baskıya rağmen inatla korumaya çalışan ve Cedidler'i "Batı hayranlığı" ile suçlayanlar (Kadimler) arasındaki mücadele, Taşkent'te, Buhara'da, Semerkant'ta, Bakû'de, Kazan'da da, örneğin İstanbul'daki ve Anadolu'nun öteki merkezlerindeki özellikleri gösteriyor.

Üstelik, İsmail Gaspiranski, Yusuf Akçura gibi düşünürlerin her iki dünyada (Anadolu Türkleri ve Anadolu dışında yaşayan Türkler) oynadıkları rolün ve bu iki dünya arasında kurdukları bağın önemi iyice vurgulanıyor kitapta.

ÇARLIK-SOVYET İLİŞKİSİ

Doğallıkla pan-Türkist olmayan, "İran İslâm Devrimi"nin "devrim ihracı" çabaları ile de ilgisi bulunmayan yazarın tezi kabaca şöyle özetlenebilir: Sovyetler Birliği, Çarlık Rusyası'nın devamıdır. Periferideki halkların acıları, Sovyet iktidarı altında ağırlaşarak sürdü. Öyle mi acaba? İşte bu soruya dolaylı bir cevap vermek istiyorum.

Bu satırları yazan kişinin unutamadığı anılarından biri, bu dergiyi yayınlayan hocası Mete Tunçay'ın 1965 kışında FKF'nin Ankara Bürosunda verdiği konferanstır. O sıralarda SBF'de Siyaset Bilimi dersleri veren Mete Tunçay, konferansında üzerin-

de çalıştığı kitabını, Türkiye'de Sol Akımları tanıtmış ve bu arada uzun uzadıya 1920 Bakû Kongresi üzerinde durmuştu.

Mete Tunçay gibi, birçok başka düşünürün, yakın zamana kadar Sovyet iktidarının Asya'nın "mazlum halkları"na yepyeni ufuklar açtığına inandığını biliyoruz. Doğu'nun "mazlum halkları" Sovyet desteği sayesinde kendi kaderlerini ellerine alacaklardı. Aralarında Türkiye Komünist Partisi lideri Mustafa Suphi'nin ve Enver Paşa'nın da katıldığı ünlü Bakû Kongresi (1920), bir dönüm noktasıydı. "Asya'nın köylü halkları" kendi egemenlerine karşı ayaklanacaklar, giderek kaderlerini Batı'nın sanayi proletaryası ile birleştireceklerdi.

Asya halkları kısmen ayaklandı. Çin kaderini değiştirdi. 20. yüzyılın ikinci yarısı, sömürgeciliğin tasfiyesine tanık oldu. Ancak olaylar öngörülen doğrultuda gelişmedi. Ama bu, Sovyet Devrimi'nin önemini reddetmemizi gerektirir mi? Çarlık boyunduruğunu kırmak, Asya halklarına, bu arada Türki halklara yeni ufuklar açmadı mı?

Tarihi değerlendirme çabaları, bana öyle geliyor ki, bir sarkacın hareketini andırıyor. Dönem dönem vurgular değişiyor. Sağlıklı değerlendirme imkânı, dönemsel duygusallıklar geride kaldıkça ortaya çıkıyor.

Taheri'nin kitabını ilgiyle okuyup, Rus ve Türki halkların tarihi ile ilgili pek çok şey öğrenirken, bir soru sürekli kafamı kurcaladı. Acaba sarkaç fazla mı savrulmuştu? Türki halkların ilginç ve çetin serüvenini kapsamlı biçimde, ama mümkün olduğunca "milliyetçi önyargılardan" ve Berlin Duvarı'nın yıkılışını izleyen günlerin duygusallığından uzaklaşarak ele alıp incelememiz gerektiğini düşünüyorum. ■

(*) Sel Yayınları, İstanbul; Kasım 1991.

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

Resmî-millî bayramların ilki 1921'de bir kanunla kabul edilen Hâkimiyet-i Milliye Bayramı'dır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1. yıldönümünde Meclis önünde yapılan geçit töreni ile de ilk kutlama yapılmıştı. Çocuk Esirgeme Kurumu'nun, Dünya Çocuk Haftası münasebetiyle her yıl 23-30 Nisan günlerinde düzenlediği şenliklerin ilk günü, Hâkimiyet-i Milliye Bayramı ile çakışınca iki bayram, iki kavram giderek kaynaşmış; 27 Mayıs 1935'te çıkartılan Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun da, buna uygun biçimde "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" deyimine resmiyet kazandırmıştır.

Fotoğraf, 23 Nisan 1934'te bir öğrenci grubunu öğretmenleriyle birlikte "şeker şöleni" öncesinde gösteriyor. Eski bayramlara yetişenler hatırlarlar. Cadde boyunca iplere dizi dizi şekerler bağlanır veya hükümet konağı, belediye dairesi balkonundan avuç avuç şekerler atılır, öğrenciler de kapışırlardı. 60 yıl önceye ait bu fotoğrafta ise daha uygar bir yöntemin uygulandığı ve görevlendirilen iki öğrencinin ilk ve ortaokul öğrencilerine "öğretmenlerin gözetiminde" şeker dağıtmak üzere oldukları görülüyor. Fakat, fotoğrafın nerede çekildiği belli değil. (Necdet Sakaoğlu)

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK, NO. 15 34460 EMİNÖNÜ / İSTANBUL

Ankara Kitap Fuarındayız

Ankara'da ilk kez bir kitap fuarı düzenleniyor. Yıllardır İstanbul'da yoğun ilgi gören kitap fuarlarını düzenleyen Tüyap bu kez de Altınpark'ta Ankaralıları kitapla buluşturuyor. Biz de bütün yayınlarımızla orada olacağız. 9-17 Nisan tarihleri arasında giriş katı A Salon'da 106-107'nci standlarda sizlerle buluşmak istiyoruz. Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan çıkan kitaplarımızı, *İstanbul* dergisi, *Toplumsal Tarih* dergisi, *İstanbul Ansiklopedisi*, *New Perspectives on Turkey* dergisini indirimli elde edebilir, ayrıca Vakıf temsilcilerimizden Vakfımız hakkında bilgi alabilirsiniz.

Buyurun, bekliyoruz.

Eyüp İçin Bir Gelecek

Bekleme ve hazırlık dönemleri de katıldığında, Tarih Vakfı'nda iki ayrı ekip, bir yılı aşkın süredir Eyüp'ün geçmişine ışık tutarak İstanbul'un bu tarihi açıdan çok önemli semti için bir gelecek önerisi hazırlamakla uğraşıyor. Prof. Doğan Kuban yönetimindeki ekip, mevcut fiziksel durumun saptanması, belgelenmesi, rölöve, restorasyon projelerinin hazırlanması ve bu veriler ışığında uygulamaya yönelik çalışmalar yapılmasıyla meşgul. Prof. Dr. Halil İnalcık yönetimindeki diğer ekibin çalışmalarının konusu da Eyüp'e ilişkin tarihi belgelerin derlenmesi ve Türkçeleştirilmesi.

Eyüp Projesi iki koldan yürütülüyor. Birinci proje Kültür Bakanlığı, ikincisi de İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından finanse edilmekte ve Eyüp'ün değişik bölgelerini kapsamakta. Şu anda tamamlanmak üzere olan bu projelerden birincisinin bu yıl ve gelecek yıl da yeni alanlara uzanacak şekilde genişletilerek devam etmesi planlanıyor.

Yine Kültür Bakanlığı ile birlikte, bu çalışmaların ürünlerinden örneklerin geniş bir kitleye sunulabilmesi amacıyla Atatürk Kültür Merkezi'nde bir sergi düzenledik. Sergide, İstanbul Belediyesi ve Eyüp Belediyesi'nin kendi bünyelerinde gerçekleştirmiş oldukları Eyüp'e ilişkin projelerden örnekler de yer aldı. Ayrıca Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün arşivinden eski Eyüp fotoğrafları da sergiye renk kattı. Serginin açılışı 7 Mart akşamı, Kültür Bakanlığı Müsteşarı Emre Kongar tarafından yapıldı ve sergi 17 Mart tarihine kadar açık kaldı. Sergiyi bu tarihler arasında AKM'de gezmek fırsatını bulamayanlar için hatırlatmak isteriz. Aynı sergi 2-10 Nisan tarihlerinde Eyüp Belediyesi'nde yeniden açılacak.

Toplumsal Tarih Müzesi İçin Çalışma Grubu

Bir çalışma grubunun kurulmasıyla Toplumsal Tarih Müzesi projemiz için yeni bir adım daha atıldı. Ülkemizde toplumsal tarih konusundaki boşluğun daha etkin ve kalıcı biçimde doldurulmasına, müzenin ön projesinin hazırlıklarını yapacak bu grubun çalışmalarının büyük katkısı olacak.

Çalışma grubunun ana amacı müze projesiyle ilgili olarak mekân kullanımı ve bunun mimari, ticari ve müzecilikle ilgili boyutlarının tartışılması

Ayın Takvimi

İstanbul

28 Nisan 1994 Perşembe, 17.30 - **Tarihe Tanıklık Edenler:** "Babıali'den İkitelli'ye". Tarih Vakfı Merkezi, Eminönü.

29-30 Nisan 1994 Cuma, Cumartesi. **Atölye:** "Yerel Kültürler, Global Şehirler".

Ankara

25 Nisan 1994 Pazartesi, 18.00 - **Konferans: Ahmet Mumcu**, "18. ve 19. Yüzyılda Alman Basınında Türk İmajı." Mimarlar Odası Ankara Şubesi salonu. Konur s. 4/5, Kızılay.

ve detaylandırılarak somutlaştırılması. Yani, eldeki mekân olanakları göz önünde bulundurularak belli konular üzerinde düşünce üretilmesi öncelikli hedefler olarak ortaya konuyor: Nasıl bir müze nosyonu geliştirilmek isteniyor, bu müzenin mekânla ilişkisini hangi ilkeler ya da hangi anlayış üzerine temellendirmek gerekiyor, verili mekânlar ticari olarak hangi teşebbüs ve oluşumlara elverecek, bu sayede müze nasıl mümkün olduğunca kendine yeterli duruma getirilecek vb.

Çalışma grubunun ortaya koyduğu bazı düşünceler ve üzerinde anlaştığı bazı noktalar şöyle:

■ Sadece bir müze mekânı değil, daha geniş anlamda bir kültür merkezi düşünülmesinin Toplumsal Tarih Projesini geliştirici ve zenginleştirici bir unsur olacağı.

■ Bu yapıda müze sergi ve depo alanlarının yanı sıra konferans ve seminer salonları, sinema ve video gösterim odaları, Vakfın diğer birimlerinin de (örneğin Bilgi-Belge Merkezi, Projeler Koordinasyon Merkezi) bulunacağı çok yönlü ve çok amaçlı bir yapılanma gerçekleştirilmesinin gerekliliği.

■ Bina programının oluşturulması, restorasyon ve koruma ilkelerinin neler olacağının belirlenmesi gereği.

■ Geleneksel, fosilleşmiş bir müze anlayışı yerine enformatik çağda bir bilgi üretim merkezi işlevini yüklenecek bir müze kurulmaya çalışılması gereği. Vakıf merkezi ve Bilgi-Belge merkezi gibi doğrudan enformatik havuzlar-bilgi bankaları oluşturma ve bunların topluma iletilmesine yönelik çalışacak birimlerin müze mekânının ayrılmaz, entegral bileşenleri olarak düşünülmeleri gereği.

■ Buna paralel olarak kent dokusu ve bunun korunması konusunda sadece "arşivleyici" değil bu dokunun değişimine bilgi üretim/iletimi yoluyla müdahale edebilen bir müze yapısının oluşturulmasına çalışılması gereği.

Bir gün Toplumsal Tarih Müzesini gezebilmek için önce neredeyse dağları devirmemiz gerektiğini biliyoruz. Bizce çalışma grubu işte o dağlara doğru yürümeye başlamanın bir simgesi.

Kent Tarihleri Atölyesi

Kent tarihleri atölye çalışması 5-6 Mart'ta Vakfımızın Eminönü Merkezindeki toplantı salonunda, Toplu Konut İdaresi ve Tarih Vakfı'nın işbirliğiyle gerçekleştirildi. Farklı kesimlerden gelen çok sayıda izleyici atölyeye yoğun ilgi gösterdi. Cumartesi günü "Nasıl bir tarih anlayışı" ve "Kent tarihi yazımında yöntem", pazar günü de "Kent tarihlerinde kaynaklar" konuları irdelendi.

"Nasıl bir tarih anlayışı" başlıklı ilk oturumda genel bir sunuş yapan Zafer Toprak, öncelikle sayısal verilerin kent tarihlerindeki önemi üzerinde durdu. Cumhuriyet döneminde kente yönelik ilk istatistik kaydı olarak 1928 *İstanbul Yıllığı*'nı gösteren Toprak, Cumhuriyet dönemi tarihçiliğinin en azından 1950'lere kadar kentle örtüşmediğini, 1910'larda başlayan ulusal tarihçilik çabalarında kır sorunsalının tartışıldığını, 1960'larda bağımlılık kuramları çerçevesinde emperyalizm üzerine yoğunlaştığını, ancak 1970'lerde yerel yönetimlerle birlikte kent olgusunun ön plana çıkarak toplum tarihi alanındaki yerini almaya başladığını vurguladı. Kent tarihlerinin ulusal tarihi aşma anlamında sorgulayıcı bir tarih anlayışı sunduğunu belirtti.

Sina Akşin, kent tarihlerinin ve kente ilişkin envanter çalışmalarının, kent sosyal sınıfları, kent ruhu ve kentin hukuki kimliğinin bir arada sorgulanmasıyla anlaşılabileceğini söyledi.

Çağlar Keyder, kentlere hem dikey (dönemsel ve toplumsal örgütleri baz alan-sosyal coğrafya) hem yatay (toplumsal katmanları total bir toplumsal çevreye oturtma çabaları-sosyal tarih) yaklaşılmasının daha sağlıklı açıklama ve yorumlar getirebilmek açısından önemli olduğunu vurgulayarak söze başladı. Keyder, kentle birlikte teknolojik gelişme, uzmanlaşma, ihtiyaçların farklılaşması gibi olguların politik bilincin gelişmesini getirdiğini, kentin dinamik potansiyelini yaratıcı kılanın da bu bilinçlilikten kaynaklanan politik yapı olduğunu anlattı. İlhan Tekeli, özellikle tarih ve sosyal bilimlerin ilişkisine dikkat çektiği konuşmasında, bazı sorulara yanıt arayışına girdi. Bir kente toplumsal tarih açısından bakarken epistemolojik pozisyonumuz, toplumu nasıl kavramlaştırdığımız, kuram ve tarih ilişkisinin nasıl kurulabileceği yolundaki sorulara getirilebilecek değişik yaklaşımları ortaya koydu; kent tarihi sorgulamalarının günlük yaşam genellemelerini aşabilecek, kuramla koşut ve onu tüketecek biçimde yapılanması gerekliliği üzerinde durdu.

Mete Tunçay, Türkiye'deki şehirlerin birkaç istisna dışında antik gelenekten gelen şehirler olduğunu vurgulayarak, yakın tarihimizdeki Osmanlı Anadolu şehirlerinin "*polis*"te hakim olan "dar hemşerilik" anlayışını benimsediğini ve "*urbs*"taki tabiiyete alma, "genel hemşerilik" anlayışını dışarıda bırakan bir yapı gösterdiğini söyledi.

Öğleden sonraki ikinci oturumda Doğan Kuban,

kentin toplumsallaşan bireyin hikâyesi olduğunu söyleyerek bireyi birey-toplum ve birey-politik sistem ilişkileri içinde anlamaya çalışmanın gerekliliğini vurguladı. Kuban'a göre temel bir nokta olarak kent tarihi çalışmalarında kentsel parametrelerin saptanması öncelik taşıyordu.

Sevgi Aktüre, Anadolu kenti incelemelerinde kentin özellikle iç dinamiklerden değil, dış dinamiklerden kaynaklanan etkenlerle değiştiğinin saptandığını ve bu nedenle söz konusu kaynakların irdelenmesinin zorunluluğunu vurguladı. Bu bağlamda da kentlerin kentlilik bilincinin yokluğu karşısında, kendi içinde bütünsellik taşıyan "mahalle"yi özne alan bir yöntemle değerlendirilmesini önerdi. Suraiya Faroqhi ise, atomize mahalle yaklaşımını sağlıklı bir yöntem olarak kabul edemediğini ve bunun yerine kente bütünsel bakışı tercih ettiğini belirtti.

Murat Güvenç, böylesi bir tarih çalışmasında birey, toplum ve ölçek tanımlamasıyla birlikte, felsefi ön seçimini gerçekleştirmiş, mesleki dil sınırlarına konuyu hapsetmeyen, kullanılan malzemenin toplumsal yaşamı canlandırmaya olanak veren bir yöntem izlenmesi gerekliliğini anlattı.

Pazar günü kaynaklar konusunda yoğunlaşan toplantıda ilk konuşmayı genel bir bildiri sunan İlber Ortaylı yaptı. Ortaylı, kent ve kır tarihi ayırımının güçlüğünden yola çıkarak, yazılı tarihin kentlerde ortaya çıktığını belirtti. Osmanlı'da köy-kent ayırımı için arşiv dışı malzemenin yararlı olabileceğini vurgulayan Ortaylı, tereke defterlerinin sağlıklı bilgi vermekten uzak olduklarını, kadı sicillerinin ise bu konuda çok verimli olduklarını söyledi. Ortaylı ayrıca kent tarihleri yazımında bir gecikme içinde olmadığımızı, bunun özellikle 20. yüzyıl başında Osman Nuri Ergin'in eserleriyle çok da iyi bir ele alışla başlatıldığını vurguladı.

Zeki Arıkan tapu tahrir defterlerinin yerleşim yeri, nüfus ve dağılımı, vergi kaynakları ve iktisadi faaliyetler konusunda bilgi verebildiklerini, ancak kale içi asker sayısı, medrese öğrenci sayısı, yabancı tüccara ait bilgiler gibi konularda eksiklikler taşıdıklarını, bu nedenle 15. ve 16. yüzyıl incelemeleri için gerekli ancak yeterli olmayan kaynaklar olduklarını söyledi.

Tülay Artan kent tarihlerinin ortaya çıkarılması, anlaşılması ve yorumlanabilmesi açısından görsel malzemenin önemini ortaya koyarak bunların kolektif olarak değerlendirilmesinin önemini vurguladı. Bu bağlamda, minyatür ve gravürler, Piri Reis'in *Kitab-ı Bahriye*'si, *Hünername*, yazma kütüphanelerindeki fetva, fıkıhlardaki kent ve kır tasvirleri gibi akla gelebilecek her türlü malzemenin söyleyeceği şeyler olduğunu örnekleriyle açıkladı.

Tuncer Baykara, kent tarihleri konusunda yeterli malzemenin mevcut olduğunu belirtti, ancak mesele ne arandığının çok iyi tanımlanmasında yatıyordu. Özer Ergenç özellikle vakfiyelerin önemi ve özgün kaynak olarak yararları üzerinde durdu.

Necdet Sakaoğlu'nun konuşmasındaki ana tema kaynakların güvenirliliğinin iyi irdelenmesi oldu. Sakaoğlu çeşitli yazılı malzemenin yanı sıra aile yaşamı, halk deyişleri, türküler ve artık tükenmekte olan şifahi tarih kaynaklarının kullanılabileceğini belirterek tarihi çalışılacak mekânı görmenin hatta orada belirli bir zaman yaşamış olmanın getireceği katkının öneminden bahsetti.

Numan Tuna, genellikle ihmal edilen bir tarih çalışması olarak arkeolojiyi gündeme getirdi; arkeolojinin sadece kazıdan ibaret olmadığını, aslında kazının sadece onun bir aracı olduğunu, arkeolojik çabaların tarihin yeniden inşası sürecinde, unsurların belirlenmesindeki rolünü anlattı.

Murat Çızakça para vakıf defterlerinin dönem kesintilerine uğramadan süregelen ve standart olan çok yararlı kaynaklar olduklarını belirtti.

Atölye çalışması, alanında bu boyutta yapılan ilk çalışma olmanın olumlu ve olumsuz yönlerini kaçınılmaz olarak taşıdı. En önemli yanı, farklı kesimlerden konuyla ilgili insanları bir araya getirmeyi başarabilmiş olmasıydı. Zaman darlığı ve organizasyondan doğan engeller nedeniyle birçok soru sorulamadı, farklı düşünceler salonda mevcut oldukları yoğunlukta ortaya konulamadı. Ama atölyenin, gerek gördüğü ilgi, gerekse kalite açısından Kent Tarihleri projemizin gelecekteki adımları için yönlendirici, cesaret verici ve özendirici olduğu söylenebilir.

İki kitap: "Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890" ve "Toplumsal Tarihte Çocuk"

Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın bir kitabı daha çıktı: Ehud R. Toledano'nun *The Ottoman Slave Trade and Its Suppression* adlı kitabını, kendisi de bu konunun uzmanı olan Y. Hakan Erdem çevirdi ve Türkiye Araştırmaları dizimizin dördüncü kitabı olarak piyasaya verildi.

Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890, Osmanlı toplu-

munda son derece önemli bir yeri olan köle ticaretinin 19. yüzyılda tedrici de olsa ortadan kalkışının öyküsü. Batı'da kölelik üzerine literatür oldukça kabarık, oysa ülkemizde bu konudaki çalışmalar pek fazla değil. Toledano'nun özellikle Osmanlı arşivlerinde, ayrıca da İngiltere ve Fransa arşivlerinde çalışarak yazdığı kitap, Osmanlıların çalkantılı bir dönemde köle ticaretiyle, İngiltere'nin baskısına rağmen "kendi usullerince" uğraşmalarını anlatıyor. Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik köle ticaretinin başlıca iki kaynağı var: Afrika ve Kafkasya. Kitabın ilk bölümünde kölelerin bu iki yörede elde edilişini, kervan yollarını, yelkenli ya da buharlı gemilerle pazara "nakledilen" kölelerin çektiği acıları, pazar fiyatları ve köle tüccarlarının kârlarını okuyacaksınız. İkinci bölümünde ise özellikle İngiltere'nin yoğun baskısıyla Afrikalı köle ticaretinin yasaklanmasını, Çerkes ve Gürcü köle ticaretinin ise Osmanlının kendi içinde bulduğu çözümlerle ortadan kalkışını göreceksiniz.

Nisan ayında çıkan ikinci kitabımız, *Toplumsal Tarihte Çocuk* ise bir yıl önce, 23-24 Nisan 1993'te İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin katkılarıyla yapılan Toplumsal Tarihte Çocuk sempozyumunun bildirilerini kapsıyor. On yedi bildirinin sunulduğu toplantıda ana izlek çocukluğun toplumsal tarihiydi. Ülkemizde ilk kez yapılan bu bilimsel toplantının amacı tarih boyunca dünyada ve ülkemizde ortaya çıkan çocukluk anlayışlarını irdelemekti.

Çocukluğun toplumsal tarihi alanındaki incelemelerde en çok başvurulan nesneler çocuk giysileri, fotoğrafları, oyunları, oyuncakları, çocuk edebiyatı ve çocuk tiyatrosu ürünleri; ayrıca eski gravürlerden, minyatürlerden, gazetelerden, televizyon programlarından da yararlanılıyor. Toplantıdaki bildiriler bu nesneler üzerinde duruyordu, kitapta da bütün bu konuları bulacaksınız.

Kitabı yayına hazırlayan Prof. Dr. Bekir Onur'un Önsöz'deki deyişiyle, "geleceğin biliminde çocukluğun tutacağı yerin ağırlığı şimdiden hissediliyor"sa bu kitap geleceğimize ışık tutacak.

İSTANBUL YEŞERDİ

Tam da Boğaziçi'nin büyük bir felaketle karşı karşıya olduğu günlerde çıkan *İstanbul* dergisinin kapağı yeşil, ana konusu İstanbul'un Yeşili, Mavisi, yani "Çevre". Dosya editörü Çelen Birkan, çok yerinde bir başlıkla "Allaha Emanet bir Kent"te son Boğaz kazasından da söz ederek İstanbul'un çevre sorunlarına değiniyor. Tümü uzmanlar tarafından yazılmış "Yeşil Alanlar Yok Olmadan", "Kavak Ağaçları Nereden Çıktı?", "Uçan Kuşa Vefa Borcu", "Floraya Yönelik Tehditler", "Çevreyi Göç mü Bozuyor?", "İstanbul'un Çevre Güzelleri Adalar", "Deniz Değil Atık Su", "Su Kaynağı Geliştirme Projeleri", "Yoğun Ses, Yoğun Kirlilik", "İstanbul'un Çöp Manzaraları" gibi hepsini sayamadığımız önemli yazıları bu dosyada okuyacaksınız.

Dosya haricinde de *İstanbul* çok zengin: Çevremizde mantar gibi iş merkezi bittiği şu günlerde Prof. Vedia Dökmeci ve Lale Berköz İstanbul'un yeni alışveriş merkezlerinin planlanmasının hangi amaçlarla yapılması gerektiğini anlatıyorlar. Korhan Gümüş ise Galata Kulesi ve çevresinin düzenlenmesi girişimlerinin tarihle ve tarihi dokuyla ne denli ilişkili olduğunu irdeliyor. Necdet Sakaoğlu İstanbul'un kuruluşuna dair az bilinen üç efsaneyi gün ışığına çıkarıyor. Gökhan Akçura da bir başka efsaneyi, rahmetli Bedia Muvahhit'i anekdotlarla anlatıyor.

Edebiyatseverler için *İstanbul*'da önemli bir yazı var: Füsun Akatlı Türk edebiyatında İstanbul imgelerini İstanbul'un çevresi açısından ele alıyor ve alıntılarla örnekliyor. Sinemaseverler ise İstanbul Film Festivali'nin başlangıcını oluşturan Sinematek'in unutulmaz siması Şakir Eczacıbaşı ve Onat Kutlar ile söyleşiyi kaçırmasınlar.

Ve tabii Ara Güler'in yine bir içim su fotoğraflarına Ahmet Cemal'in kıvrak kalemi eşlik ediyor.

İstanbul'u alın, okuyun, abone olun. Abone sorumlumuz, dünya sevimlisi Fatma Buluç 0212-227 37 32 telefondan size abone konusunda yardımcı olacaktır.

TÜYAP DENİZ ŞENLİĞİ PAZARI

İkinci İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği yaklaşıyor. Şenlik organizasyon bürosu çılgınca koşunun ön hazırlıklarını bitirdi ve artık koşmaya başlayacak. Başlayacak ama maddi kaynaklar henüz tamamen sağlanmış değil.

İşte bu kaynak arayışı sırasında Tüyap fuar işletmesi hiçbir bedel almadan tüm Tüyap fuar alanını, 29 Haziran-2 Temmuz arasında Deniz Şenliği etkinliklerine ayırdı. Adını Deniz Şenliği Pazarı koyduğumuz bu fuarın stand satışları Tarih Vakfı Döner Sermaye İşletmesi tarafından gerçekleştirilecek. Fuarda deniz sektörü ürünlerinin toplu bir tanıtımı yapılacak.

Denizcilik sektörümüz önü açık bir sektör. Teknesi, tekne parçaları, deniz kullanımına yönelik araç, gereç ve giysisiyle, kozmetiğiyle geniş bir pazar potansiyeli var. Bu pazarın büyümesi denize sahip çıkmaktan da geçiyor.

Eğer denizcilik sektörüyle ilgili bir işiniz varsa, bu pazara katılarak İstanbul'da denize sahip çıkanların arasında yerinizi alın. Bir stand açın, ürünlerinizi sergileyin. Hem kazanın hem Deniz Şenliği'ni kazandırın.

Ayrıntılı bilgi için Tarih Vakfı Organizasyon Bürosuna başvurmanız gerekiyor: Tel. 0212-243 31 27 Faks 0212-243 35 84

Kısa Film Yarışması

İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği'nin bu yılki faaliyetlerinden biri de "1. Kısa film Yarışması" olacak. Sponsorluğunu Deniz Otobüsleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.'nin üstlendiği bu yarışmada bu yıl konu kısıtlaması yok. Önümüzdeki yıl ise konu "İstanbul ve Deniz" olacak.

Jüri, Prof. Sami Şekeroğlu, Hasan Özgen, Enis Rıza Sakızlı, İstanbul Deniz Otobüsleri Genel Müdürü Bülent Danışoğlu ve Şenlik Koordinatörü Neşe Tunçay'dan oluşuyor.

1. Kısa Film Yarışması'nda katılan filmler için yapım yılı sınırı yok. Süre ise en fazla 30 dakika. Son katılma tarihi 30 Mayıs 1994. Jüri 15 haziran 1994'te değerlendirmesini tamamlayacak. Yarışmada birinci, ikinci ve üçüncülük ödülleri sırasıyla 20 milyon, 15 milyon ve 10 milyon TL.

Ödül kazanan ve finale kalan filmler, deniz otobüslerinde ve Tüyap Deniz Şenliği Pazarı ve Sergileri sırasında salonda gösterilecek.

Ayrıntılı bilgi için Tarih Vakfı'nın Gümüşsuyu'ndaki Şenlik Organizasyon bürosuna başvurmak gerekiyor: 0212-243 31 27.

TİP Arşivi Çalışmaları

TİP'in eski genel başkan ve genel sekreterlerinin öncülüğünü yapıp aynı çevreden kişilerin kendi aralarında para toplayarak finanse ettikleri, bir yıldır süren Türkiye İşçi Partisi arşivini oluşturma çalışmaları devam ediyor. TİP arşivine malzeme açısından katkısı olabilecek 173 kişiye mektup gönderildi, bazılarına da telefonla ulaşıldı. Ancak postadaki gecikme nedeniyle gönderilen mektuplar ancak Şubat sonuna doğru alıcıların eline ulaştığından henüz umduğumuz verimi alabildiğimizi söylemek olası değil.

Vakıf Bilgi-Belge Merkezi'ndeki kitaplar, süreli yayınlar ve arşiv malzemeleri de taranarak TİP arşiviyle ilgili olanlar saptandı, bazı kitaplar da satın alınarak arşive kazandırıldı. Bir yandan belge toplama işi devam ederken bir yandan da belgelerin tasnifi ve bilgisayara geçirilmesi ön hazırlığı olarak sınıflama işlemi devam ediyor.

Bu arada bazı son derece sevindirici gelişmeleri aktarmadan edemeyeceğiz. İlk nüvelerinin atılmaya başladığı andan itibaren Mehmet Ali Aybar çalışmanın içinde yer aldı, evini ve koleksiyonunu bize açtı. Nihat Sargın her cuma bizzat merkezimize geldi, kendisinde olan belgelerin yanı sıra ulaşabildiklerinden aldıklarını da düzenleyerek bize ulaştırdı, çalışmamızın gönüllü danışmanlığını üstlendi. Ahmet Hezarfen kendisindeki belgeleri zaman zaman bizzat getirdi. Nazife-Adnan Cemgil, Hilmi Artan, Nebil Varuy, Necla Fertan, Hüseyin Özşahin, Yavuz Erkoçak, Bülent Erdem, Emin Ali İnoğlu, Bekir Yenigün bağışta bulunarak çalışmamızı mümkün kıldılar. Öney Tameroğlu, Hikmet İşmen, Piraye Teoman, Yüksel Birdal, Ferit Safkan, Bülent Akyöndem, Varlık Özmenek, İlhan Alkan, Sabri Eryılmaz duyarlı davranarak mektubumuzu alır almaz ellerindeki belgeleri verdiler ya da en kısa zamanda vereceklerini söylediler. Hayri Kurtgöz Ankara'dan gelerek bizi ziyaret etti, çalışmamıza yakın ilgi gösterdi ve Yavuz Erkoçak'ın gönderdiği belgeleri bize ulaştırdı. Yahya Kanbolat da telefonla görüşmemizde elindeki belgeleri TİP arşivine açacağını belirtti. Hepsine teşekkür ediyoruz.

Türkiye'nin 1960 sonrası sosyal-siyasi yaşamına ışık tutacak böyle bir arşivin oluşturulup geleceğe aktarılması ve araştırmacılara açılmasının getireceği yararı belirtmeye sanırız gerek yok. Aynı şekilde, böyle bir çalışmanın, özellikle de belge temini açısından zorluklarını da... Bu zorlukları birlikte aşmak arzusuyla katkılarınızı bekliyoruz.

"Yerel Kültürler, Global Şehirler"

Vakfımız, Orient Institute ve Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü işbirliğiyle 29-30 Nisan tarihleri arasında bir atölye düzenliyor: "Yerel Kültürler, Global Şehirler." Bu atölyeye gerek duyulmasına yol açan olgu da son zamanlarda Batı ve Üçüncü Dünya kentleri tartışmalarında "global" kentler ya da "dünya kentleri" kavramının çok ilgi görmesi.

Konu üzerinde çalışan araştırmacıların çok yararlanacağına inandığımız bu atölye dört kavram

üzerinde yoğunlaşacak: Modernite-gelenek bağlantısı; global şehirde İslamlık; şehirlerin globalleşmesinde kimlik sorunları; global şehirde ekonomi ve politika.

Sözlü Tarih Atölyesi: Yıldız Sertel'in Gözünden Sabiha ve Zekeriya Sertel

Sözlü Tarih Atölyelerinden dördüncüsünde Prof. Yıldız Sertel, cumhuriyetin kuruluşundan tek parti döneminin sonuna kadar yaşamları, yapıtları ve ifade özgürlüğü için mücadeleleriyle Türkiye'de gazetecilik alanında eşine az rastlanır bir savaş veren annesiyle babasını, Sabiha ve Zekeriya Sertel'i anlattı. 9 Mart 1994 günü Tarih Vakfı Merkezinde yapılan atölyeyi Prof. Zafer Toprak yönetti.

Sabiha Sertel'i "Kalemi sert, düşüncelerinde bükülmez ama çok müşfik bir anne" olarak tanımlayan Yıldız Sertel, Sabiha ve Zekeriya Sertel'in "Selanik'teki dönme kastını bozan evliliğini", çiftin ABD'ye okumaya gidişlerini, Türkiye'ye döndüklerinde çıkarttıkları dergi ve gazeteleri (*Resimli Ay, Sevimli Ay, Projektör, Son Posta, Tan* vb), babasının Mustafa Kemal'in karşısında otururken ayaklarını masaya koyuşunu, kendisine *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi hakkındaki fikrini sorduğunda "Böyle bir gazete yoktur" deyişini, 1927'de Nazım Hikmet'in *Resimli Ay*'a katılışını anlattı. "Babam hiçbir ideolojiye bağlı değildi. Aslında annem de... İkisinin de bir milliyetçiliği vardı," diyen Prof. Sertel'e karşılık, Prof. Zafer Toprak, Sertellerin sosyalizminin sosyalizmden çok solidarizme yatkın olduğunu belirtti ve "Onlarınki Fransız tipi, Jaures türü bir sosyalizmdi, Marxist kökenden değil, sosyolojiden gelen bir sosyalizm türü," dedi.

Son Posta gazetesinin "Şekerci Hayri Bey İhtikar Yaptı!" manşeti yüzünden Sultanahmet Cezaevi'nde üç yıl kalan Zekeriya Sertel'in buradan hafta sonları evine ziyarete geldiğini, sonra muhafızlarıyla tekrar hapse döndüğünü, bütün siyasi tutukluların Sultanahmet'te özel muamele gördüğünü anlatan Yıldız Sertel, mahkûmların buraya Pandelli'den yemek getirttiklerini de sözlerine ekledi.

Yaklaşık 35 kişinin izlediği atölyenin en ilginç dakikaları, 4 Aralık 1945 günü (Tan Matbaası'nın CHP tarafından öğrencilere yaktırılıp tahrip ettirildiği gün) İstanbul'da Tıbbiye 3. sınıf öğrencisi olan Dr. Cengiz Yurtoğlu'nun Tan Gazetesi Matbaası'nın yakılmasıyla ilgili kendi tanıklığını anlatırken yaşandı. Yurtoğlu olayı bir arkadaşından öğrendiğini, onun olaylar karşısında duyduğu sevince karşın kendi üzüntüsünü, bu utanç ve üzüntüyü Sertellerin Moda'daki evine gidip polis kordonunu yararak evde çalışan İclal Hanım'a "Onlara söyleyin ben Tan Matbaasını yakanlardan biri değilim" diyerek dile getirdiğini anlattı.

Tarihe Tanıklık Edenler: Menderes İmarı ve Sonrası

Tarihe Tanıklık Edenler dizimizin dördüncüsü 24 Şubat'ta yapılmış ama dergimiz baskıya geçtiği için size verememiştik. Oysa Menderes İmarı ve Sonrası konulu panel basında da oldukça yankı bulmuştu. Paneli Doğan Kuban yönetmiş, kendi deyimi ile panele Cumhuriyetin ilk neferleri ile II. Cumhuriyet kuşağı temsilcileri katılmışlardı, yani Kemali Söylemezoğlu, Behçet Ünsal, Asım Mutlu ve Turgut Cansever. Bu son derece ilginç panelin bir özetini sunuyoruz:

Panelin açılışında Doğan Kuban, cumhuriyetin ilk dönemlerinde Ankara'nın önemli olduğunu ama 1950'den sonra demokrasinin gelmesiyle İstanbul'un uykudan uyandığını, yeniden şekillenmeye başladığını, devleşme yoluna gittiğini belirtti. Daha sonra panelistlerden Menderes'in İstanbul'da ne yapmak istediğini, 1945 sonrasında Türkiye'de mimarlığa bakış, Menderes'in şehir plancıları ile ilişkisi ve İstanbul'un tarihi karakteri konusunda Menderes'in tavrı konusunda fikirlerini sordu.

Kemali Söylemezoğlu, "Menderes, Batı ülkelerine ziyaretleri sırasında oralarda gördüklerini yüzeysel olarak İstanbul'a uygulamak istedi. Elinde kendisine yardımcı olacak teknisyenler yoktu," dedi. "1934'te İstanbul'da suriçinin tanzimi için projeler geliştirildi. Avrupa'dan mimarlar davet edildi. Sur içinde Arnavut kaldırımlı dar sokaklar vardı. Yangın olursa ne olacak diye düşünülürdü. İstanbul planlarında yangın yerleri ve rüzgâr yönü belli edilirdi.

"Avrupa'dan şehircilikle ilgili hocalar getirildi ama onlar şehir felsefesinden bahsediyorlardı; yaya kaldırımlarının 12 santimden yüksek olmaması gibi konular üzerinde duruyorlardı. İstanbul'a hiç karışmadılar. Kısacası şehirciler etkili olamadılar ve yardıma yol mühendisleri geldi. Onlar arazide

yol yapıyorlardı. Bu uygulamayı İstanbul'da yaptılar.

"Vatan Caddesi eskiden bostandı, içinden dere geçiyordu ve yazın oturulmazdı. Yol oldu, dümdüz, ama bir yere ulaşmıyordu. Sonuna stadyum yapmayı planlıyorlardı. Aynı mantıkla Beşiktaş'a inmek için Barbaros Bulvarı'nı yaptılar. Turgut Cansever buna 'Kürt tıraşı' derdi."

Behçet Ünsal: "İdareciler şehircilikten anlamazlar. Mimarlar, şehirciler, plancılar direnmeli. Genç mimarlar otoriteye karşı direnmeli. Menderes, Beyazıt'tan bakınca Aksaray'ı görmek istiyorum, dedi. Beyazıt Hamamı yukarıda kaldı, hamamı yıkalım dediler. Biz itiraz ettik, en eski hamam bu. Bir mimar arkadaşımız, moloz taşla yapılmış, dedi. Zor kurtardık ama Simkeşhane'yi kurtaramadık, yıktılar.

"Fatih'in askerlerinin girdiği sur kapısını yıkalım, yol için gerekli, dediler. İnşaatlara taş lazım, Bizans surlarını yıkalım, dediler. Karayolcuların mantığı ile Vatan Millet caddeleri yapıldı. Bir genel plan yoktu."

Asım Mutlu: "Menderes devrinde ölçüler kaçırıldı. Büyüklük hastalığı vardı, söz dinlemediler. İnsan yetişmemişti, biz de tam yetişmiş sayılmazdık. Şehirlerde okuyanlar kendi şehrini, kültürünü tanımıyor. O devirde sessiz kaldım, suçluyum. Hepimiz suçluyuz. Bırakırsanız sonu yok.

"Beyazıt Meydanı örneğinde tepede havuz vardı. Menderes ve yol mühendisleri geldiler, yol üzerinde tepe olmaz dediler. Oysa şehrin topografyası bozulmaz, anıtlar var. Tepe yok edildi. Çevresini seven, anlayan insanlar olmalı."

Turgut Cansever: "Türk aydınları Tanzimat'tan itibaren Fransız sonra Alman etkisindeydiler. Selimiye Kışlası yapılırken Kavak Sarayı vardı, o yıkıldı, halk isyan etti. Büyük yapı başarı sayılıyordu. Menderes imarı da büyüklük ve kuvvet göstermek isteyen üst yönetimin müdahalesiydi. Esas sorumlu icracılardı, teknisyenlerdi. Hepimizin sorumluluğu var.

"Türk plancılarının umursamazlıkları ve cehaletlerinin göstergesi şehir içindeki akslar ve çevresindeki yollar. Türk aydınları duyarsız. Direnmek gerekir, direnemiyorsa direnenlere karşı saygısızlık etmesin. İyi kentli olmalıyız.

"Yol mühendisleri şehirci yokken ortaya çıktı. Eski şehirleri yok ettiler, şehirciler kendilerini yetiştirmediler. Menderes döneminde nüfus 1-2 milyondu, şimdi 10 milyon. Yağma sistemsizdi, şimdi daha sistemli ve teknisyenler eliyle yapılıyor. Şimdi İstanbul için çok daha büyük tehlikeler var."

Bu satırları okuduğunuz sırada Tarihe Tanıklık Edenler panel dizisinin beşincisi, "Varlık Vergisi" de yapılmış olacak. Özetini önümüzdeki ay vereceğiz.

AYASOFYA'YI GEZDİK

Biraz da kendimizden söz edelim. Vakfımızın üç bürosundan hangisine giderseniz gidin, harıl harıl çalıştığımızı göreceksiniz. Hatta bazen ziyarete gelenlerin bile hatırını soramıyoruz (ellerine bir iş tutuşturduğumuz bile oluyor). Ama bu demek değil ki biz abus suratlı insanlarız. Kendi kendimize "okazyon" uydurup nefis pastalar yediğimiz, biraz şarap, biraz fındık fıstıkla partiler düzenlediğimiz de (itiraf edelim) epey sık oluyor.

Soluduğumuz hava da doğal olarak büyük oranda tarihle dolu. Bu da eğlencelerimizi genellikle tarihe yöneltiyor. Geçen defa Necdet Sakaoğlu'nun rehberliğindeki Topkapı Sarayı gezimizin tadı damağımızda kalmıştı. Bu kez de Ayasofya'yı gezelim dedik. Artık çok kalabalık olduğumuz için iki gruba bölündük.

Birinci grup, şansa bakın, güneşli günlerin ardından yine bir pazar sabahı ayazında Ayasofya Müzesi girişinde buluştu. Oluk oluk içeri giren turistlere bir de Ramazan dolayısıyla oluk oluk cami gezilerine çıkan Kuran kursu öğrencileri karışmıştı. Bu kalabalık arasında önce bir Ayasofya tekirini okşayan turist amcayı gördük, sonra da başımızı kaldırıp bize hoşgeldin diyen Konstantinos ve İustinianos'un şıkır şıkır mozaiklerini. Kubbenin altında kendimizi minicik hissedip böyle bir kültür mirasına sahip olduğumuz için büyüdük.

Daha sonra Mozaik Müzesi'ne gittik. Ne yazık ki bina tamirdeydi ve bazı mozaiklerin üstü örtülmüştü ama yine de mozaikler bizi uzun uzun düşündürdü ve konuşturdu. Belgin en çok fili sevdi, yanından ayrılamadığı için bir de kartpostalını aldı. Cengiz o loş binada flaşsız fotoğraf çekti!

Tabii ki bu tarihi gezinin sonunda yemek tarihi Sultanahmet köftecisinde yenmeliydi. Biz de öyle yaptık, köfte ve piyazları gövdeye indirdik. Doymuş ve mutlu evlerimize dağıldık (bazıları sinemaya gitti).

İkinci grup ise doğrusu birinci grubu kıskan-

dıracak kadar şanslıydı. Gezileri Ayasofya ve Mozaiklerle kısıtlı kalmadı. Sayın Nazan Ölçer, profesyonel rehber Selami beyin bize katılmasını sağlamıştı. Birden gezi programı genişledi, Yerebatan Sarnıcı, Sultanahmet Camii de gezildi. Tabii tarihi Sultanahmet köftecisi asla ihmal edilmedi.

Bu gezi için Ayasofya Müzesi Müdürü Sayın Erdem Yücel'e teşekkür ediyoruz.

Sanat Tarihi Araştırmaları Semineri

Topkapı Müzesini Sevenler Derneği'nin her yıl düzenlediği Sanat Tarihi Araştırmaları Haberleşme Semineri'nin on üçüncüsü 9-13 Mayıs 1994 tarihleri arasına gerçekleşecek. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün himayesinde yapılan seminerin bu yılki konusu Tarihöncesinden Günümüze Anadolu Kadınının Sosyal ve Kültürel Konumu. Konunun genişliği nedeniyle seminer İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuarı Müdürlüğü ve Topkapı Sarayı konferans salonlarında iki ayrı seksiyon halinde düzenleniyor. Katılmak isteyenler 5 Nisana kadar Seminer Organizasyon Komitesi, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi 34400 Sultanahmet adresine başvurabilirler. Tel. 0212-512 04 80/25

Koç Üniversitesi'nde Konferanslar:

Koç Üniversitesi güz dönemi konferans dizisi Mart başında Cemal Kafadar'ın "Osmanlıların çöküşü meselesi: tarihçiler nelerle uğraşıyor" sunuşu ile başladı. Bundan sonraki konferanslar ise şöyle:

6 Nisan- Selim Deringil, Boğaziçi Üniversitesi, "Günümüz Ortadoğu'sunun sorunları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son günleri."

20 Nisan- Erik L.Knudsen, The American College of Switzerland, "U.S policy in the Middle East."

11 Mayıs- Michael Geyer, University of Chicago, "The Return of Eurasian Politics: The Eastern question in the 19th and the late 20th centuries."

1 Haziran- Dilek Barlas, Koç Üniversitesi, "1930'larda Türkiye ve Balkanlar."

Tüm konferanslar 18.00-20.00 arası Akademik Bina Mavi Anfi'de yapılıyor. Daha fazla bilgi için Tel.212-229 30 06.

Ladino Günleri

Ladino ya da Judeo-İspanyol diliyle ilgilenenler için Tel Aviv'de 4-5 Nisan tarihleri arasında "The First International Encounters on the Judeo-Spanish" başlıklı bir dizi uluslararası etkinlik düzenleniyor. Amacı Ladino dilinin korunması ve kültürel bir araç olarak geliştirilmesi için bu dili sevenler arasında doğrudan bir iletişim fırsatı yaratmak. Ladino'nun konuşulduğu Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Fas gibi ülkelerden gelecekler konferanslara, bir yuvarlak masa tartışmasına katılabilecek, Ladino dilinde oynanan oyunların videolarını seyredecek ve konser dinleyebilecekler. Daha fazla bilgi için : MORIT (Heritage of Turkish Jewry) POB 1300, Bat-Yam 59112, İsrail. Tel. 972 3 553 64 43 / Faks. 972 9 50 82 46. İstanbul'da Tel. 0212 232 99 04 Rıfat Bali.

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yönetim Kurulu

Tülin Aren, Korkut Boratav (Bşk. Yrd.), Yiğit Gülöksüz, Hasan Karacal, Nazan Ölçer, Haldun Özen, Orhan Silier (Gen. Sekr. ve Vakıf Genel Müdürü), Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.), Zafer Toprak (Bşk. Yrd.), Mete Tunçay

Adres ve Telefon Numaralarımız:

Vakıf Merkezi ve Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayın, Mali İşler, Tanıtım ve Reklam Bölümleri
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 34 - 227 37 27
Faks: (0212) 227 37 32

Deniz Şenliği ve Projeler
Miralay Şefik Bey Sokak, 1 D.3
Ayaspaşa- İstanbul
Tel: (0212) 243 31 27 - 243 35 84
Faks: (0212) 243 35 84

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Kavaklıdere-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

Posta Çeki Hesabımız:

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

Banka Hesap Numaralarımız:

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

Bilim ve Teknik
AYLIK POPÜLER BİLİM DERGİSİ

Sanat değeri hiç eksilmeyen bir servettir!..

MİLLÎ PİYANGO

TOPLUMSAL TARİH

MAYIS 1994 FİYATI: 50.000 TL (KDV DAHİL)

YUSUF FEHMİ: POZİTİVİST, İSLAMCI VE KARŞI-CASUS

KIZIL KAYSER

70 YIL ÖNCE ANADOLU'DA 1 MAYIS

VENEDİK KEHANETLERİ

TÜRKİYE'DE İLK DEMİRYOLU: İZMİR-AYDIN HATTI

UZUNCAÂBAD-I HASKÖY (1771-1871)

BİZDE MASONLUK

5

YAPI KREDİ KÜLTÜR MERKEZİ

Yapı Kredi'nin sanata ve kültüre verdiği önem, daima insana öncelik tanıyan Yapı Kredi anlayışıyla, Yapı Kredi kültürüyle, Yapı Kredi felsefesiyle bir bütün oluşturur. Çağdaş bir kültür merkezi kimliğine sahip Yapı Kredi Kültür Merkezi işte bu anlayışın eseridir.

YAPI KREDİ VEDAT NEDİM TÖR MÜZESİ

Yapı Kredi'nin, zengin sikke, işleme, kumaş, tombak, yazma, tespih koleksiyonları, Yapı Kredi Vedat Nedim Tör Müzesi'nde, sürekli sergilerle sanatseverlere sunulmaktadır.

YAPI KREDİ SERMET ÇİFTER KÜTÜPHANESİ

Yaklaşık 85.000 kitap, 2.000 elyazması ve süreli yayınlarla araştırmacılara ve kitapseverlere hizmet veren Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi, *Bir Usta, Bir Dünya* arşiv sergileriyle, sanat ve edebiyatımızın ünlü isimlerinin hayatına ve eserlerine ışık tutmaktadır.

YAPI KREDİ SANAT GALERİLERİ

Yapı Kredi Kültür Merkezi'ne bağlı 5 sanat galerisinde, klasik ve modern resmin temsilcilerinin eserleri sergilenmektedir.

YAPI KREDİ KÜLTÜR MERKEZİ SALI TOPLANTILARI

Yapı Kredi Kültür Merkezi, her salı, ülkemizin önde gelen kültür, sanat ve bilim adamlarının katıldığı konferans, açık oturum ve sohbetlerde, izleyenlere canlı bir tartışma ortamı sunmaktadır.

Yapı Kredi, Yapı Kredi Kültür Merkezi etkinlikleriyle, sanatta ve kültürde de insanlara daima en yeniyi, en iyiyi, en kaliteliyi sunmaya devam edecektir.

Yapı Kredi Kültür Merkezi etkinliklerini isteyen herkes ücretsiz olarak izleyebilir.

YAPI KREDİ

Yapı Kredi Kültür Merkezi İstiklâl Caddesi 285 Beyoğlu 80050 İstanbul

SUNUŞ

Yeterince sorunumuz yokmuş gibi, bir de üstümüze çöken ekonomik sıkıntıya karşın, yaşam devam ediyor. Sağ kalmak için direniyoruz.

Ferzan Yıldırım arkadaşımız, önceki ay bizim Vakıf adına, Kentlerin Tarihyazımı sorunlarını tartışmak üzere, Halil İnalcık, Doğan Kuban, Tuncer Baykara, Zeki Arıkan, Suraiya Faroqhi, İlber Ortaylı, Zafer Toprak, Halil Berktay, Özer Ergenç ve Abdullah Kuran gibi otoritelerin katıldığı bir *atelier* düzenlemişti. Mimarlık tarihçisi Prof. Dr. Ayda Arel, iki gün süren bu toplantıyı esaslı bir biçimde özetledikten sonra, kendi eleştirel görüşlerini açıklıyor. A.Ü.S.B.F.'nden Prof. Dr. Taner Timur'un kaleminden de, ilginç bir Jön Türk'ün öyküsünü okuyacaksınız.

İzmir'den İlhan Pınar, yüz yıl önceki bir Almanın bu şehrin kadınları hakkındaki izlenimlerini aktarmakta. Bursa'dan Jean-Louis Mattei ise, eski Fransız basınından resim ve karikatürlerle "Kızıl Kayser" imgesini tanıtıyor.

Bundan tam 70 yıl önce, Mersin'de çıkan solcu *Doğru Öz* gazetesinin, kırmızı mürekkeple basılmış, tek yapraktan ibaret 1 Mayıs sayısını ben takdim ediyorum. Orta sayfalarımızdaki Rotterdam İslâm Sanatı sergisiyle ilgili yazıyı da ben hazırladım.

İzmir-Aydın hattının eski bir pasosunu sunduğumuz için, iktisat tarihçisi Dr. Şevket Pamuk, bu en eski demiryolu şebekemizi anlatıyor. Bir başka genç meslektaşı, Ömer Şen de, arşiv belgelerine dayanarak Hasköy-Uzuncaabad Panayırı'nın tarihini yazdı.

Fatma Mansur Coşar, "Venedik ve Türkler" adlı büyük İtalyanca derlemeden, beşinci bir makaleyi özetliyor. Bunun konusu, padişahın din değiştireceği umudu. Daha önce, sosyalizm hakkında bir Mason konferansını sizlere ileten Mustafa Şahin, bu ay da "Bizde Masonluk" adlı eski bir risalenin çevrimyazısını yaptı.

Ahmed Mehmetefendioğlu, İttihat ve Terakki'nin şimdiye kadar üstünde durulmamış (1913 tarihli) bir tüzük tasarısını sunuyor. (12'nci sayfamızda da, Koleksiyoncunun Dağarcığından, İT Midilli Kulübünün kimlik belgesi var. Sıvas'tan Hasan Yüksel ise, yakınlarda restorasyonu yapılan Ayıntab Mevlevihanesi'ni anlatmakta.

Herkül Millas bu ay, bizimle ilgili iki Yunanca kitabı tanıtıyor. Geçmiş Şölenlerden sayfamızda da, tam 120 yıl önce sarayda verilmiş bir ziyafetin menüsü var. Değerli koleksiyoner Fevzi Muhtar Katırcıoğlu, aslı kendisinde bulunan bu listeyi açıklayarak bizi imrendirmekte. Osmanlı basınından yüz yıl önce bu ayın yazılarından seçmeler, her zamanki yerinde. Son sekiz sayfamızı ise, Vakıf Haberleri kaplıyor.

Daha güzel bir Haziran'da buluşmak üzere, şimdiden Kurban Bayramızı kutlar, hepinize sevgi ve saygılar sunarım.

METE TUNÇAY

TOPLUMSAL
TARİH

Bir Fransız mağazasının Osmanlı nişanlarını gösteren reklâm kartı.

Aylık Dergi
Sayı: 5 Cilt: 1 Mayıs 1994

Sahibi:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
İlhan Tekeli

Sorumlu Yazışleri Müdürü ve Yayın Yönetmeni:
Mete Tunçay

Danışma Kurulu:
Ayşen Anadol, Ayda Arel, Halil Berktay, Edhem Eldem, Ekrem Işın, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak

Grafik Tasarım:
Haluk Tuncay

Teknik Yönetmen:
Tamer Kayaş

Dizgi, Sayfa Düzeni: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Altan Matbaası*

Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*

Abone Koşulları:
Yıllık-12 sayı: 500.000 TL.
Altı aylık-6 sayı: 275.000 TL.

YÜZ YIL ÖNCE OSMANLI BASININDA BU AY
***Ayşe Şen**'in Tarik'ten seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* 4

KENT TARİHLERİ İŞLİĞİ
***Ayda Arel** Tarih Vakfı'nda yapılan toplantıyı anlatıyor ve kendi görüşlerini belirtiyor.* 6

YUSUF FEHMİ: POZİTİVİST, İSLAMCI VE KARŞI-CASUS
***Taner Timur**, alışılmadık bir Jön Türk'ün profilini çizmekte.* 13

CUMHURİYET ÖNCESİ İZMİRLİ KADINLAR
***İlhan Pınar**, Hans Barth'ın 99 yıl önce yayımlanan "Güney Göğü Altında" kitabından izlenimlerini aktarıyor.* 18

KIZIL KAYSER
***Jean-Louis Mattei**, Fransız basınından görsel belgelerle II.Willhelm imgesini ortaya koymakta.* 23

1920 - İLK KASTAMONU İSTİKLAL MAHKEMESİ
Koleksiyonluk bir fotoğraf. 28

70 YIL ÖNCE ANADOLU'DA 1 MAYIS
***Mete Tunçay**, Doğru Öz gazetesinin bir sayısını özetlemekte.* 29

VENEDİK KEHANETLERİ
***Fatma Mansur Coşar**, Venediklilerin Türklerin Hıristiyanlığa dönecekleri yolundaki boş hayallerini aktarıyor.* 31

TÜRKİYE'DE İLK DEMİRYOLU: İZMİR-AYDIN HATTI

***Şevket Pamuk**, bu yazının sonundaki serbest geçiş kartı ile eklemleyerek bu işletmenin tarihini anlatmakta.* 35

CENNET'İN RÜYASINI GÖRMEK YA DA DİNİ DOĞRU ANLAMAK

***Mete Tunçay**, Rotterdam'daki İslâm Sanatı Sergisi'ni betimliyor.* 38

GEÇMİŞ ŞÖLENLERDEN

***Fevzi Muhtar Katırcıoğlu**, 120 yıl önce verilmiş bir saray ziyafetinin menüsünü açıklamalarla sunmakta.* 42

AYINTAP MEVLEVİHÂNESİ

***Hasan Yüksel**, tekkenin vakfiyesine dayanarak tarihine ışık tutuyor.* 43

UZUNCAÂBAD-I HASKÖY (1771-1871)

***Ömer Şen**, Osmanlı döneminde Bulgaristan'da kurulan bu panayırı belgelerle anlatmakta.* 47

KİTABİYAT: YUNANİSTAN'DA TÜRKİYE KAYNAKÇASI VE TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ (1923-1987)

***Herkül Millas**, son yıllarda yayımlanmış iki Yunanca çalışmayı tanıtıyor.* 53

MABED-İ SÜLEYMAN'IN MÂNÂ-YI HAKİKİSİ VE BİZDE MASONLUK

***Mustafa Şahin** 1918 Şubatında verilmiş bir konferansı yeni harflere aktarıyor.* 55

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN 1913 KONGRESİ

***Ahmet Mehmetefendioğlu**, bu toplantıda tartışılan tüzük taslağını sunmakta.* 60

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 65

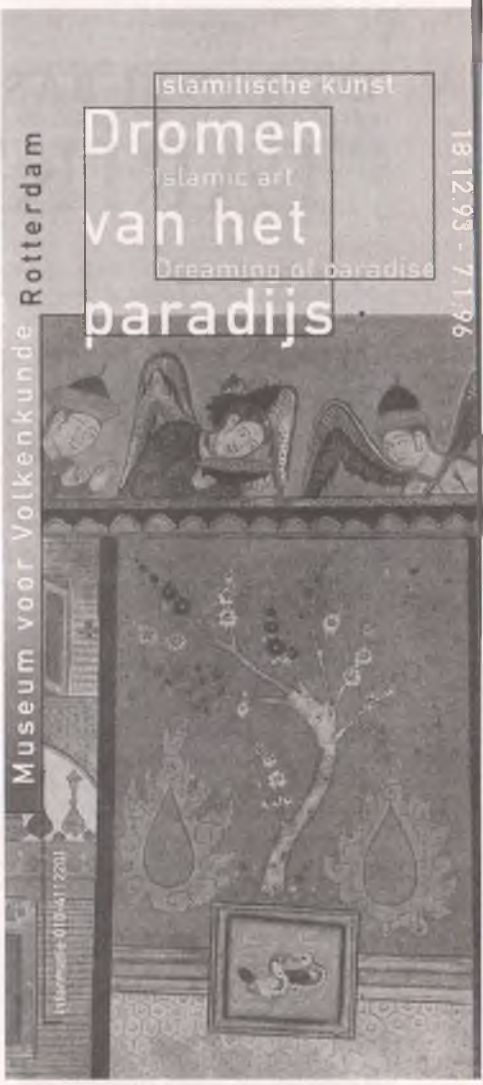

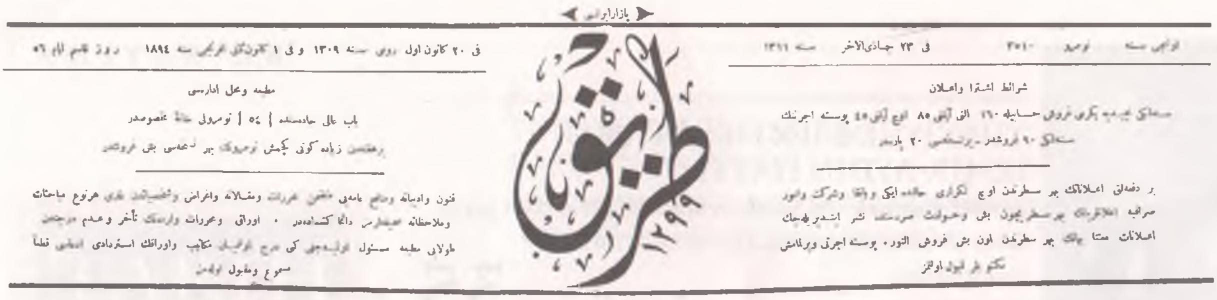

Fünun ve edebiyata ve menafi-i âmmeyi mutazammın muharrerat ve makalâta ve igraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahesat ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin teehhür ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekâtib ve evrakın istirdadı iddiası kat'a mesmu' ve makbul olamaz.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

'TARİK'TEN SEÇMELER

MAYIS 1894

DERLEYEN
AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL

İngiliz Donanması Genişlemeli mi?

Şu sırada İngiliz Lordlar Kamarasında İngiltere Kuvâ-yi harbiyyesi hakkında icrâ-yi müzakerât edilmekte olduğu gazetemizin telgraf kısmını mütalâa edenlerin malûmudur. Esnâ-yi müzakerede âzâlardan bazıları başvekil-i sâbık mösyö Gladstone'un fikrini tervîcen (destekleyerek) İngiltere kuvâ-yi bahriyyesi kâfi bir derecede olup tezyidine asla lüzum görülmeyeceğini beyan etmişler ise de âzâdan ekserisi bu re'yin (görüşün) hilafında olarak tezyidi lüzumunu der-miyan ve bu bâbta âcilen bir tedbir ittihazını teklif etmektedirler... (14 Mayıs 1894)

Sömürgeciler Arasında

Avrupa politikasınca el-yevm en mühim hadise (Kongo) umûru hakkında İngiltere ile Belçika arasında akd olunan mukavelenâmedir.

Kongo hükümet-i müstakilesi nâmına akd edilmiş olan bu mukavelenâmede Londra kabinesi (Kongo) umûrunda Belçika'ya muâvenât ve müzâherât-i lâzımada (gerekli yardım ve korumada) bulunacağını taahhüd etmiş olduğundan Fransız gazeteleri bu itilâfı o havalideki Fransa menâfiince mahzûru dâi (davet eden) addediyordu.

Mamafih akd edilen mukavelenâmede (Kongo) havalisine müteallik olarak bundan evvel vücuda getirilen mukavelât-ı düveliyye ahkâmına münâfî [aykırı] birtakım mevadd dahi münderic bulunduğundan devleteyn akâidine bundan dolayı tebligat vukû bulacağı cümle-i ihtimalden addolunuyor.

(*Standard*) ve (*Morning Post*) gibi İngiliz gazeteleri mukavelanâme-i cedidin (Kongo) kıt'asında terakki-i ticaret nokta-i nazarından pek büyük fevâidi mûcib olabileceğini ve münderecâtında muâhedat-ı sâbıka-i düveliyyeye mugayir mevadd bulunmadığını ityân ile [bildirmekle] Fransız gazetelerinin ol bâbtaki neşriyâtını sırf Paris kabinesinin Belçika ile akd-i i'tilâfa muvaffak olamamasından mütehassıl bir hoşnutsuzluğa haml ediyorlar.

Fransız gazeteleri ise bu muvaffakıyetsizlikten dolayı izhar-i adem-i hoşnûdî etmekle beraber (Kongo) umûru için bundan on sene evvel Berlin'de Prens dö Bismark'ın riyaseti tahtında akd edilen kongrede verilen kararlar ahkâmına riâyet edilmemiş olduğunu ityân ile mukavelanâmenin bu bâbtaki maddelerinin lüzum-i ta'dilini beyan etmişlerdir. Halbuki umum Fransız mutbuâtının münderecâtı bu meâlde değildir... (31 Mayıs 1894)

TEBLİGÂT-I RESMİYYE

İstanbul'da Kolera Salgını Bitti

Leh-ül-hamd Dersaadet ve bilâd-ı selâsede kolera illetinin indifâ'ına [def'edilmesine] mebni pâyitaht-ı Saltanat-ı Seniyye mevâridâtına karşı mevzu' olan karantinaların ilgâsı hakkında teşebbüsât icrâsı muktezi-i emr ü ferman Hümâyun cenâb-ı Hilâfet penâhiden olup Bulgaristan tarafından memâlik-i sâire-i Şâhâne mevâridâtı için berren müttehiz olan bilcümle karantinaların kâmilen ilgası ve bahren gidenler hakkında ba'demâ Varna ve Burgos'ta yalnız muâyene-i tıbbiyye icrâsı ve yolcuların kirli çamaşır ve elbisesinin usulü vechile tathîri ile iktifâ edilmesi ve şimdiye kadar Bulgaristan'a ithali memnû' olan eşya ve sâirenin dahi ba'd-ez-in serbestçe kabul olunması Bulgaristan Sıhhiye Meclisince âhiren ittihâz olunan mukarrerât cümlesinden olduğu ve Yunanistan tarafından Dersaadet mevâridâtına karşı vaz' edilmiş olan karantina müddetinin dahi 24 saate tenzil olunduğu Sıhhıye Nezaret-i celilesinden iş'âr edilmiş olmakla ilân-ı keyfiyyete ibtidar olunur.... (11 Mayıs 1894)

Dahiliye Nezaret-i Celilesine Meb'ûs [gönderilmiş] Telgrafnâmelerin Suretidir:

Taşrada Devam Ediyor

Sivas Vilâyetinden

-Dünkü gün saat sekizden bugün saat sekize kadar Sivas'ta koleradan yirmi beş musâb [musibete uğramış] olup eski ve yeni musâbinden on beş kişinin vefat eylediği verilen rapor üzerine ma'rûzdur [arz olunmuştur]

fi 27 Nisan sene 310

Kastamonu Vilâyetinden

-İskilip'te dün dokuz musâb olup eski musâblardan ikisinin vefat eylediği ve diğerlerinin ahvâl-i sıhhıyesi berkemal bulunduğu Kangırı Mutasarrıflığının iş'ârı üzerine ma'rûzdur.

fi 27 Nisan sene 310
Mamuretulaziz Vilâyetinden
-Nisanın yirmi dördüncü günü Hasançelebi tahaffuz-hânesine [karantinasına] yirmi iki yolcu gelip karantina müddetini ikmal eden otuz dokuz yolcuya pratika verildiği ve sıhhatleri mükemmel bulunduğu Malatya Mutasarrıflığından ve vilâyetin cihât-i sâiresinde sıhhat-i umumiyyenin ber-kemal olduğu mülhakattan alınan telgrafnâmeler üzerine ma'rûzdur. fi 27 Nisan 310 (11 Mayıs 1894)

DAHİLİYE

Gemi Yapımında Bedava Yerli Kereste

Son birbuçuk mâh zarfında on beş kıt'a tüccar sefinesi inşâ kılınıp ashâbı tebba-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyyeden oldukları hasebiyle Tevsî-i Ticaret-i Bahriyye Nizamnâmesi mucibince lüzumu olan kerestelerin usul ve emsaline tevfikan Orman ve Maden ve Ziraat Nezaret-i aliyyesine verilen mezuniyet üzerine Memalik-i Mahrûsa-i Şâhânede vâki mîrî ormanlarından meccânen i'tâ olunarak bu vesile ile dahi da'vât-ı mefrûza-i Cenab-ı Padişahî yâd ü tezkâr kılınmıştır [Yüce Padişahlık boyun borcu olan duâlarla hatırlanmıştır]..... (2 Mayıs 1894)

Lâzistan'da Yeni Köprü

Yomra nahiyesiyle Sürmene kazası hududunu tefrik etmekte olan Yanbolu deresinin üzerindeki köprü zaten eski tarzda yapılmış dar ve gayr-ı muntazam bir şey olmakla beraber zamanla mühhedim olmasına [yıkılmasına] ve Yomra'dan Sürmene'ye, Sürmene'den Yomra'ya gidip gelmek mecburiyetinde bulunan ahalinin bundan başka bir vasıta-i mürûr ü ubûru [gelip geçme aracı] olmayıp mezkur dere dahi bazen geçit vermeyecek derecede taşmakta ve mürûr ü ubûr sekteye uğramakta bulunduğu için zikr olunan köprünün müceddeden inşâsı mertebe-i vücûbda bulunmasına mebnî ashâb-ı hayr ü hamiyyet tarafından iâne verilen yüz seksen lira karşılık ittihaz olunarak müceddeden dört gözlü, metin ve muhkem kârgir bir köprü inşâ ve ikmal ve resm-i küşadı bilahire davat-i mefrûza-i hazret-i hilâfet-penahinin bu vesileyle de ref'-i bâr-gâh-ı Hudâ-yi lâ-yezâl kılındığı Sürmene'den yazılmıştır...
(8 Mayıs 1894)

HARİCİYE

Amerika'da Şarapçılık

Amerikalılar her şeyde Avrupalılara rekabet etmek üzere elden gelen gayreti dirig etmiyorlar [esirgemiyorlar]. Bundan birkaç sene evveline gelinceye değin arpa, buğday ve sâir mahsulât-ı gıdaiyye zer'iyle iştigal eden binlerce erbâb-ı ziraat bu son senelerde bağcılığa merak sardırıp ve semere-i sa'y ü gayretleri olarak netâyic-i haseneye dest-res oldukları heman her gün Fransa evrak-ı havadisinde görülüp okunmakta ve bu hâlin böyle bir müddet daha güzerân eder ise [geçerse] Fransa üzüm mahsulâtıyla şarap ticaretine hayli nakise irâs edeceği [eksik vereceği] cihetle buna heman bir çare-i âcil bulunması tavsiye olunmaktadır.
(18 Mayıs 1894)

MÜTENEVVİA

Alkoliklerin Dikkatine

Sarhoşluğu ayıltmak için istimal edilen devâların en eskisi lâhanadır. Eskiden Mısırlılar taamdan evvel lâhana haşlaması ekl ederler (yerler) ve eğer şarap içilecek olursa yemekten sonra yerlermiş. Şimdi ise sekri (sarhoşluğu) def ve teskin etmek için satılan devâların içinde lâhana tohumu mevcuttur... (7 Mayıs 1894).

İngiltere'de Garip Bir Kanun
İki Kap Yemek Sınırı

Garâib-i âdât cihetiyle Amerikalılardan geri kalmayan İngilizler pek çok yerlerde de gayet hakim-âne, gayet âkılâne tedâbir ittihaz eylerler. Ez-cümle sofrada üç beş tabak ve o tabaklarda müteaddid ve mütenevvi (çeşitli) yemekler yemek âdetinin sıhhat ve hayat için ne kadar muzırr olduğunu bilmedik, öğrenmedik kimse olmadığı halde yine Avrupa bilâd-ı mütemeddinesinin (medenî beldelerinin) ekser noktalarında bulunan lokanta ve oteller bâ-husus hânelerdeki yemek masalarına her taâm vaktinde müteaddid yemek konulmaktadır.

İngiltere Hükûmeti bu ciheti derpiş-i mütalâa eyleyerek Üçüncü Edward zamanında parlamento kararıyla gerek hânelerde ve gerek misafirhâne ve otellerde iki türlüden ziyade yemek yemek men' edilmiş ve işbu kanun bugüne kadar mer'iyy-ül-icrâ olmakta bulunmuştur. Şu kadar ki büyük paskalyalarda üç türlü taâm tenâvül olunmasına (alınıp yenilenmesine) müsamaha olunmuştur.

İki türlüden ziyade yemek yiyen bir misafir hakkında ikâme-i da'vâ olunursa aleyhine hüküm terettüb eder imiş!.. (4 Mayıs 1894)

Amerikalıların Garip Bir Modası
Canlı Börtü Böcek Takıları

Amerika nisvânının son defa olarak ihtiyar eyledikleri moda hakikaten şâyân-ı takbih [çirkinliğe şâyân] bir derecededir. Sanki dünyada tezyînât-ı sanîa ve tabiiye kalmamış gibi bu defa da Amerika'da kadınlar fistanlarını (bukalemun) denilen canlı hayvanlarla tezyin etmektedirler.

Bu zararsız hayvanlardan yüzbinlercesi canlı olarak satılmakta ve hatta o kadar çok celb olunmaktadır ki evvelce bir bukalemun bir Dolara iken şimdi yirmi beş santim kadar tenezzül eylemiştir.

Hayvanlar canlı canlı fistanlara iğne ile rabt kılınmakta olduğundan bu hali men etmek üzere bir cemiyet teşekkül eylemiş ve bukalemunları canlı canlı elbiselerin üzerine iğnelemek usulünün men'i hakkında icrâ-yı müzakerât edilmekte bulunmuştur.

Mamafih geceleri elektrik ziyâları altında renkten renge giren bukalemunlu fistanlarla dans eden kadınların manzaraları hakikaten görülecek bir derecededir.

Brezilya kadınları beyninde dahi bu yolda birçok âdetlerin cârî olduğu ve bâ-husus onların da ateş böceğini tezyinât kabilinden kullandıkları haber veriliyor. Ateş böceğinin üste başa takılması yine biraz lâtif gibi görünüyor ise de kertenkele ve bukalemunların elbiseye vaz' edilmesi hıfzıssıhhat nokta-i nazarından dahi tehlikeden hâlî değildir... (15 Mayıs 1894)

Çiçek Üreticilerine

Resâil-i fenniyyeden biri iyi gül yetiştirmek için ber-vech-i âti ihtarâtta bulunuyor:

Gül fidanları ve çiçeklerinin bir kat daha kesb-i letafet etmesini arzu eder iseniz ocak kurumunu bir torbaya koyup suya atınız. Su kıpkırmızı bir renk kesb edinceye kadar bırakınız ve ba'de bu sudan mikdar-ı münâsibte gülfidanlarını sulayınız.

Gayretlerinizin semeresini sonradan maa-ziyade istihsal edersiniz... (17 Mayıs 1894)

Mühim İlân

Öz Kanzuk

Asilzâdegân ve mu'teberân ve süferâ eczahânesi olan Beyoğlu'nda Cadde-i Kebirde 247 numaralı İngiliz Eczahânesinin şubesi olmadığı cihetle İstanbul cihetinde İngiliz Eczahânesi nâmıyla N. Kanzug'un ve Pangaltı cihetinde dahi İngiltere Eczahânesi nâmıyla F. Kanzug'un küşâd etmiş oldukları İngiliz ve İngiltere eczahânelerinin benim eczahânemle hiçbir irtibat ve münasebetleri olmadığına dikkat buyurulması hasseten rica olunur...
(18 Mayıs 1894)

Kâffe-i sefarethâneler eczacısı ve İngiliz Eczahânesi sahibi
Jozef Kanzug

KENT TARİHLERİ İŞLİĞİ

AYDA AREL

Tarih Vakfının, Toplu Konut İdaresinin katkısıyla, 5-6 Mart tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirdiği "Kent Tarihçiliği" başlıklı atölye çalışması, kentlerin tarihine profesyonel ve/veya akademik bir ilgi duyanları biri araya getiren, oldukça önemli bir olaydı. Genelden özele doğru gelişen bir tartışma ortamının öngörüldüğü düzenlemede, işlenmesi istenen sorunsal üç ayaklı bir parkur olarak düşünülmüştü. Parkurun birinci ayağı olan "Nasıl bir tarih anlayışı?" başlıklı ilk oturumda, kent tarihçiliğinin kuramsal çerçevesini belirleyen epistemolojik bir tartışma başlatılacaktı. Bunu, kent tarihleri yazımında ortaya çıkan yöntem sorunlarının irdeleneceği, "Kent yazımında yöntem" başlıklı oturum izleyecek, Türkiye'de kent tarihlerinin yazımında kullanılacak verilerin görüşüleceği "Kent tarihleri ve kaynaklar" başlıklı son oturum ise, çalışmaları noktalayacaktı. Ne var ki, bu düzenlemede veri kaynaklarına ilişkin görüşmelerin, bu kaynakların ne şekilde değerlendirileceğine ilişkin oturumun ertesine alınmış olması, hem bazı temel sorunların yeterince görüşülememesine ve hem de sıralama başka olsaydı gündemden düşebilecek kimi tartışmanın gereksiz yere uzamasına yol açtı. Bununla birlikte, henüz yazılmamış bir tarihin yöntemini kesinlemenin olanaksızlığı düşünülecek olursa, burada değinilen görece dağınıklığın çok fazla önemsenmemesi, hatta belki de uyarıcı ve düşündücü yönleriyle ele alınmasının yararı ortaya çıkar.

Birinci oturumu yöneten Mübeccel Kıray'ın, nüfusunun en büyük kısmı, kentlerde ya da kent olmaya aday yerleşmelerde oturan bir ülkede tarihin sosyal boyutlarıyla işlenmemesinin bir eksiklik olacağını vurgulaması bu toplantının genel tonunu verdi. Oturumun genel bildirisini sunan Zafer Toprak ise, 1970'lerden sonra, yerel yönetim ile merkez yönetim arasındaki ayrışmanının bir çeşit toplum tarihçiliğine yol açtığını, bunun sonucunda ortaya çıkan kent tarihçiliğinin o güne kadar kimliğini - popülist kimliğini- kırsal kesimde arayan, ulusal tarihçiliği sorgulayan ve onun siyasal kaygılarını aşan bir tür olarak belirdiğini anlatmıştı. Zafer Toprak ayrıca, kent tarihçiliğinin öncelikle sayısal verilere dayandığını, ülkemizde ise Cumhuriyet'e kadar çok sağlam ve yeterli sayısal bilgilere ilgi duyulmadığını belirtmişti.Daha sonra söz alan Sina Akşin ise, Osmanlı tarihinin göçebe bir halkın köylüleştirilmesinin tarihi olarak alınabileceğini, kapitalistleşme ile gelen kentleşmenin görece yeni bir olgu sayılacağını, kent tarihi yazımında belli bir kentin ruhunu ortaya çıkarmanın önemli olduğunu ve gerektiğinde, yöntem açısından cüretli sayılabilecek karşılaştırmalardan kaçınmamak gerektiğini vurguladı.

Kent tarihçiliğine daha küresel bir perspektiften bakmayı deneyen Çağlar Keyder ise, kent tarihlerinin genelde devre ve örgütlenme katmalarının ortaya çıkartılmasını amaçlayan bir çeşit arkeolojik giriş olarak ele alındığına, oysa kentlerin birer sosyal oluşum olduklarının unutulmaması gerektiğine, ayrıca kır/kent diyalektiğinde tartışılır yanlar bulunduğuna, yavaş gelişen yerler olan kırsal kesimlere göre daha çok farklı etkinlikler barındıran ve insanların yan yana değil, ama yoğun karşılıklı etkileşim içinde yaşadıkları kentlerde değişim ve dönüşüm dinamiklerinin de çok daha hızlı olduklarına dikkati çekti. Keyder, ayrıca, Avrupa kentlerin-

de görülen dönüşüm çizgisinden, ortaçağda kendi kendilerini yöneten ve bir yurttaşlık kategorisini çıkartan kentlerin politik güçlerini kırsal kesimden alan ulusal devletler ortaya çıktığında bağımlı konuma geçtiklerini, bu durumun 19. yüzyılda dünyalaşan ekonomiler nedeniyle kentlerin kendi aralarında ulusal devletleri aşan bir ilişkilendirmeye girmelerine kadar sürdüğünü, ancak 1. Dünya Savaşı'ndan sonra, yeniden, ama bu defa parçalanmış olarak ortaya çıkan ulusal devletlerin siyaseti götürmesiyle kent inisiyatiflerinin yeniden sekteye uğradığı, bunun bir uzantısının günümüz ulusal devletlerinin köylüleri vatandaşlaştırma çabasında görülebileceğini anlattı.

Konuya daha soyut bir düzeyden bakma gereksinimini dile getiren İlhan Tekeli, kent tarihleri yazımına geçerken temel kavramlara açıklık getirilmesini önerdi, söz gelimi toplumun nasıl kavramlaştırılacağına, toplum yapısıyla ilgili kabullerin neler olacağına, zaman, ilerleme ya da değişim olgularının nasıl tanımlanacağına eğilmenin önemini vurgulamış ve genelde dikkati çeken epistemolojik konumların ya betimleyici, ya ideografik ya da açıklamacı tutumlar olduklarını, açıklamacı tutumlar içinde de değişik yaklaşımların bulunabileceğini, ancak bunların birbirlerini dışlamadıklarını belirtmişti.

Kent teriminin şehir teriminin yerine kullanılmasına karşı çıkan Mete Tunçay, çoğu "*polis*" örgütlenmesi içinde kurulup Roma döneminde "*urbs*" örgütlenmesine geçtikten sonra, Türklerce iskân edilen Türkiye şehirlerinde, eski tortuların sonraki oluşumlara ne ölçüde girdiklerinin belirlenmesinin önemli olduğuna, şehirlerin geçmişine ilişkin kaynak ve malzemenin geriye gidildikçe azaldığına ve bunun yazımda mahiyet farkına yol açabileceğine dikkati çekti. Osmanlı dönemiyle yetinilip konu uzmanlarını bir araya getiren bir çalışmaya gidilmesini, bu arada aile monografileri üzerinde de çalışılmasını önerdi.

Bu bildirileri izleyen tartışma sırasında söz alan İlber Ortaylı, bir sosyal tarih kurumundan söz edilemeyeceğini, tarihin bizatihi sosyal olduğunu, tarih yazımında ayrı ayrı benimsenecek yöntemlerin olamayacağını, yazım sürecinin bileşik olduğunu öne sürdü, bu görüşü paylaştığını bildiren Mübeccel Kıray ise, tümevarımdan genellikle otoriter bir bilgi aktarımı için yararlanıldığını ekledi. Buna karşılık Orhan Silier, tarih yazımında başlıca zorluğun bilimsel bir söylemin özgürce dile getirilebildiği koşullardaki eksiklikten kaynaklandığını, ona rağmen, sonradan tamamlanabilecek bir kent yazımı çabasına, bütün eksiklikleriyle başlamanın gereğine işaret etti. Zeki Arıkan ile Zafer Toprak arasındaki kısa tartışma ise, Osmanlı kaynaklarındaki sayısal verilerin ne dereceye kadar güvenilir ve yeterli olduğu konusunda geçti.

Daha sonra Doğan Kuban, tarih çalışmalarında mekân sorununun genelde unutulduğuna değinerek tartışmaya yeni bir yön kazandırdı. Söz alan İlhan Tekeli, mekân sorununu daha ileri bir boyuta götürerek coğrafya ile kent arasındaki bağlantıdan söz etmiş, neo-Kantizmle sınırlı ideografik coğrafya anlayışından vazgeçilerek *Annales* ekolünün yaptığı gibi tarihle coğrafyayı organik olarak birbirine kenetleyen bir yaklaşıma geçilmesi gereğine işaretle, "*network*" sistemine göre ilişkilendirilmiş kentler konusunun biraz daha işlenmesi zorunluğuna değindi. Mübeccel Kıray da, kentler bir ilişki sistemi içinde ele alınmadıkları takdirde ampirisizmin mekanik yani olumsuz olan yönüne ödün verileceğini, sanayi öncesi kentlerinin kırla ilişkisinin ve siyasal yapı içindeki konumunun belirlenmesinin dağılmayı önleyecek bir önkoşul olduğunu ve en sağlam yöntemin, bütün verilerin hangi ilişkiler içinde yer aldıkları konusuna öncelik vermekten geçtiğini anlatmıştı. Aynı bağlamda, Zafer Toprak, coğrafyanın öncelikle sanayi öncesi için önem taşıdığını, sanayi devriminden sonra yönetimlerin coğrafyanın bütünleştirilmesi için özel bir çaba sarfettiklerini, bizdeki kır ağırlıklı tarih modelinin, Batıda olanın tersine kentlerimizde bir burjuva devriminin gerçekleştirilmemiş olmasından kaynaklandığını belirtti. Son konuşmayı yapan Doğan Kuban da tarihin çeşitli senaryolara göre yazılabileceğini, önemli olanın çeşitli bakışları birleştiren bir kitabın yazılması olduğunu dile getirdi.

Yöntem sorunlarına ayrılan ikinci oturumu açan Halil İnalcık, birinci toplantının sosyologların yol göstericiliğinde geçtiğini, oysa bu görevin tarihçilere verilmiş olması gerektiğini, çünkü verisi olmayan bir sosyal tarihin mümkün olamayacağını, fiziksel yapıyı belirleyenin sadece sosyal yapı değil, aynı zamanda varolan tarihsel koşullar ve geçirilen değişiklikler olduğunu, gerek yapısal düzenin gerekse değişimin tarihin sağladığı veriler olmaksızın anlaşılamayacağını anlattı ve kent tarihleri araştırmalarında arkeoloji ile başlayıp tabaka tabaka gidilmesinin gereğini vurguladı. Halil İnalcık bunlardan başka, karşılaştırmalı tarihin önemli olduğunu, ancak genellemelere gidildiğinde tarih alanının dışına çıkıldığını, tarihin her şeyden önce zaman ve mekân içinde olanı araştırdığını, bu araştırmanın ise kaynaklara gitmekle mümkün olduğunu hatırlattıktan başka, tarih ile sosyoloji arasında bir savaşın varolduğunu, tarih bilimini korumak gerektiğini, ama buna rağmen sosyoloji ile tarih arasında karşılıklı olarak bazı kavram alışverişlerinin olabileceğini ekledi.

Oturumun genel bildirisini sunan Doğan Kuban, kentin mekândan daha fazla bir şey olduğunu ve insanın çevresi ile olan ilişkilerini de içerdiğini, ancak, Braudel gibi tek tük yazarlar dışında bu hususun kitaplara yeterince yansıtılmadığını belirterek söze başladı. Kuban, arkeolojik verinin yazılı belge yanında önemini yitirmediğini, Türkiye'de ise henüz pozitivist bir kent tarihinin yazılmamış olduğunu, kurumsal varlığın mekândaki ifadesinin yanında bireysel iradenin de mekânın oluşmasında belirleyici olabileceğinin gözden kaçırılmaması gerekti-

ğini, kişi ile toplum arasındaki çelişkilerin kent mekânına nasıl yansıdığının araştırılmadığını, oysa paradoksların yaşandığını anlattı. Kuban'a göre kent tarihçiliğinde en sağlam nirengi noktaları yapılardır ve yapı tipolojileriyle üsluplar sürekliliğin paradigmalarıdır. Kuban, ayrıca total bir tarih yazımı yerine değişik kişilerin yazımına katılacakları bir "*korpus*" türünün düşünülmesini önermiştir.

İkinci bildiriyi sunan Sevgi Aktüre, karmaşık olan kent olgusuna nasıl bir yöntemle yaklaşılacağının kararlaştırılması için, Anadolu kentinin temel özelliğinin tanımlanması gerektiğini belirtti. Aktüre'ye göre, Anadolu için bir özellik olan mekânsal hareketlilik gerek üretim düzenini gerekse mekân düzenini etkilemiştir ve mekânsal yapıda iç dinamiklerden çok dış etmenler rol oynamıştır: Bu yüzden Türkiye'de, kentin öznesinin çok zayıf kalan kent bilincinde değil ama çok gelişmiş olan mahalle bilincinde aranması yerinde olur.

Suraiya Faroqhi, konuşmasını, tarihçinin belgelerle çalışmasına karşın, zihninde oluşmuş bir toplum modeli taşıması yüzünden bu ikisi arasında bir bağlantı kurmada zaman zaman zorlanabileceğini belirterek başlattı. Belgelerin yorumu sırasında, ön beklentilere uygun olarak yapılan değerlendirmelerin gerçeğin çarpıtılmasına yol açabileceğine dikkati çeken konuşmacı, kent öznesinin mahalle olduğu fikrine katılmadığını, kendi araştırmalarının kent ölçeğinde inisiyatiflerin bulunduğunu gösterdiğini, kapsamlı bir kent imgesini yaratabilmek için ekonomiyi aşan yönüyle günlük hayata eğilmenin yararlı olacağını, Osmanlı toplumunun özgüllüğünün ne atomize olmuş ne de fazlasıyla yapılanmış bir modelde aranması gerektiğini söyledi.

Görüşmeleri yeniden epistemolojik bir düzeye çeken Murat Güvenç ise coğrafyanın bizde ideografik yaklaşımı aşmamış olmasının sıkıntılarını yaşadığımızı, işlenen malzemenin nasıl temsil edileceğinin ve hangi farklı soyutlama düzeylerinde ele alınacağının kararlaştırılması gerektiğini anlattı. Güvenç, kent tarihinden söz ederken, biri içeriğe diğeri mekâna ilişkin iki dilin kullanıldığını, bunların arasında karşılıklar olmasına rağmen tam bir tekâbüliyet bulunmadığına, bunların birbirinin yerine kullanılması sırasında bazı indirgemeler olabileceğine dikkati çekti. Güvenç, ayrıca birden çok yöntemin bulunduğu varsayımından yola çıkarak eklektisizmden kaçınılmamasını, ancak sorunların meslekî çözümleme içinde hapsedilmemesini, çözümlenen malzemenin zihinlerde yeniden kurgulanmasına olanak tanınmasını, bilimler arasında yeni işbirliklerine elveren sonuçlara ulaşılmasının önemini dile getirdi.

Yusuf Oğuzoğlu, asıl sorunun kaynaklar yetmediğinde ne gibi işbirliklerine gidileceği sorusunda yattığını söyleyerek, çeşitli kaynakların farklılıklar sergilediğini, dolayısıyla bir dönemleme yapıp her dönemi kendi uzmanına yazdırmanın yerinde olacağını, ancak genel bir yorum için karşılaştırmalar yapılması gerekeceğini ve disiplinlerarası bir işbirliğinin gerekeceğini, bilgilerin ayıklanması sonucunda kent kimliklerinin ortaya çıkacağını anlattı.

Oturumun son konuşmacısı olan Ülker Seymen ise, kent, tarih ve anlamdan yola çıkıp yöntem üzerinde tartışıldığında, mekânın sürekli olarak hem olgu hem kavram olarak gündeme geldiğini ve çeşitli disiplinlerce ele alındığını, dolayısıyla tanımlarda ontolojik ve epistemolojik düzeyde önemli değişimler olabildiğini, bunların ötesinde zaman kavramına da açıklık kazandırılması gerektiğini, lineer anlatımdan kaçınılmasının zorunlu olduğunu ve kısa tarihe bakmanın yararsızlığını belirtti.

İkinci oturumun tartışmaları sırasında söz alan kimi dinleyiciler, oldukça önemli gözüken bazı noktalara parmak basmışlardır. Söz gelimi, Salgur Akçal'ın kent tarihi yazımında yöntemlerin değişik olabileceğini, izlenen yöntemin tümüyle sonuç beklentilerinden kaynaklandığını, tarihin hangi amaçla yazılıyorsa o amaca hizmet eden yöntemlerle yazıldığını hatırlatması, ayrıca başka disiplinlerin sordukları soruların yöntem belirleyici olabildiklerini vurgulaması, yöntem tartışmalarını temellendiren ciddi bir katkı niteliğindeydi. İlhan Tekeli'nin de, mahalle konusundan yola çıkarak, belge ve kayıtların açıklamadıkları verilerin yok sayılıp sayılmayacaklarını sorması, kurgusal olarak varlığından kuşku duyulan bir durumun bilimsel bir yöntemle nasıl tanımlanabileceği sorusunu getirmesi, bunun yanı sıra kentin uyumlu bir yapı olarak sunulmak yerine, bir dizi çatışmanın odağı olarak ele alınabileceğini hatırlatması, daha geniş görüşmelere yol açması beklenen can alıcı değinmelerdi.

Bununla birlikte, tartışmanın en hareketli görüşmesi Halil İnalcık ile Doğan Kuban'ın başlattıkları, ertesi günkü oturumda da süregiden ve İslâm kentinin tanımıyla ilgili olanıydı: Halil İnalcık, Osmanlı kentinin bir iskelete sahip olduğunu, söz gelimi yeniçeri ağasının durduğu ve valinin bile istediği zaman giremediği *hisar*'ın yanında, eşraf ve zevatın, yani zenginlerin, resmî görev sahipleriyle ulemanın oturdukları bir iç şehrin bulunduğunu, fakir kesimle gayrimüslim cemaatlerin dış mahallelerle *varoş*larda yaşadıklarını anlatmıştır ve şehrin karışık bir dokusu olduğunu gösteren tesadüfî bilgilerden genelleme şeklinde sonuçların çıkartılmaması gerektiğini söyledi. İnalcık, ayrıca, Osmanlı şehirlerinin farklı kimlikleri olduğunu, bu kimliklerin de zaman içinde değişikliğe uğrayabildiğini belirtmiş ve 15. yüzyıla kadar *Dar-üs Saltana* iken, daha sonra Akdeniz ticaret ağı merkezlerinden biri durumuna gelen Bursa örneğini vermiştir. Gene İnalcık'a göre, İslâma özgü, daha doğrusu *İslâmın karakterize ettiği bir şehir modeli* vardır ve bunun tartışılması Lapidus'la başlamıştır. Bu sava karşı çıkanlar, her ne kadar Weber'in tanımlarından hareketle İslâm şehrinin belli bir planda ifadesini bulan mekânsal bir örgütlenmeden yoksun, başlıca belirleyicisi çıkmaz sokak olan, amorf ve kaotik bir oluşum

olduğunu öne sürüyorlarsa da yanılıyorlardır. Aslında İslâm şehri, biri pazar, bedesten, çarşı ve kapanlardan oluşan plânlı ve düzenli, öteki ikamet yapılarının biriktiği düzensiz ve karmaşık iki sektörden oluşur. Ticaret sektörü örgütlüdür, gözlemlenebilen bir yapısı vardır ve bütün cemaatlerin din farkı gözetmeden bir arada bulundukları nötr bir alandır. Buna karşılık devlet ve kadının müdahale etmedikleri özel hayata ait olan bir sektör vardır ki, bu özel kişilerin gelişigüzel ve organik olarak oluşturdukları için kaotik görünüm veren ikamet sektörüdür. Mahallelere göre ayrılan bu sektörde her mahallenin yerleşikliğe geçmiş bir aşirete tekabül ettiği savına gelince, bu da Fas'a ait istisnai bir örnekten kaynaklanan yersiz bir genellemedir. Ayrıca, bilmek gerekir ki, kadı sadece yönetimi ve şeriatı değil, aynı zamanda hükümdar karşısında halkın haklarını şeriat adına temsil eden kişidir ve bu özelliğiyle bir çeşit belediye başkanıdır. Şeriye sicilleri kayıtları yukarıdakileri kanıtlayacak bilgilerle doludur. Grünebaum da zaten, İslâm'ın başlarda yaşamını gerçekleştirmek üzere uygun mekânlar aramadığı, bunları önceden varolan yerleşmelerde bulunca da, onları kendi akidelerine göre yeniden örgütlediği fikrindedir.

Aynı görüşü paylaşmayan Doğan Kuban ise, "İslâm Kenti" tanımının özünde ideolojik olduğunu, İslâm ülkelerinde doğru dürüst bir kent plânı yoktur diyenlere karşı gene İslâm ülkelerince oluşturulan kurgusal bir kavram olduğunu ileri sürdü, buna karşılık İslâmdaki kent olgusundan söz edilebileceğini, çünkü İslâm ülkelerinde birbirlerine hiç benzemeyen kentler bulunmasına karşılık, bunların hepsinin kurumsal olarak tanımlanabildiğini, dolayısıyla İslâm kimliğinin fiziksel yapının dışında aranması gerektiğini anlattı. Kuban, bu konuda sağlıklı bir sonuca ulaşmak için konunun ideolojik içeriğinden ayrı olarak ele alınması gerektiğini de vurguladı.

Bu tartışmayla biten ikinci -ve yönteme ilişkin- oturumun dinleyicilerin çoğunda bıraktığı genel izlenim, belli bir İslâmi - Osmanlı kent modelinin varolduğu, kent yazımı sorunlarının ise daha çok bu modeli doğrulayacak verilerin nasıl ve hangi düzeyde işlenmesi gerektiği hususlarından ibaret olduğu doğrultusundaydı.

Kent tarihleri yazımında kullanılacak kaynaklar konusuna ayrılmış üçüncü oturumu açan başkan Abdullah Kuran, bir önceki günün konuşmalarını özetleyerek, kentin kurumlaşmış bir mekân olduğu, kent tarihçiliğinin ise dinamik bir olgu olduğu görüşlerinin ağırlık kazandığını, başlıca tartışma konusunun İslâm kenti/İslâmda kent ikileminde düğümlendiğini söyledi ve bu konudaki kendi görüşüne de yer vererek, bunun İslâm ülkeleri kentlerinde genel bir plan olmasına karşılık mahallenin organik bir gelişme gösterdiği yolunda olduğunu ama durumun Avrupa ortaçağ kentlerinde görülen kaotik oluşumdan pek farklı olmadığını anlattı.

Üçüncü oturumun genel bildirisini sunan İlber Ortaylı, kent tarihi tanımlamalarında kır/kent ayrımının yapılmasının zor olduğunu, bunların aslında birbirlerini tamamladıklarını, kentin kıra göre olan başlıca farkının tarihin kent içinde gerçekleşmesinden ileri geldiğini, köylünün tarihin bir nesnesi olmasına karşılık kentlinin kendi tarihini kayda geçiren özne olduğunu söyledikten sonra, Osmanlı topluluğunda kentli ile reaya arasındaki farkın azaldığını, kentliyi anlamaya yarayan kaynakların doğurgan ve sancılı olan ilk dönemler için az olduğunu bu yüzden başka kaynaklara bakmak gereğinin doğduğunu, bunların dinî ya da edebî eserler, şuara tezkereleri, menakıbnameler, terekeler olabileceğini, ayrıca yabancı gezginlerin yazdıkları eserlerin de önem taşıdığını, buna karşılık kadı kayıtlarına mutlak olarak bağlanmaması gerektiğini, çünkü birçok durumun kayda geçirilmediğini ya da olduğundan değişik bir şekilde geçirildiğini anlattı, akitle toplaşan gruplara ve manastırlara ait bilgilerin hemen hemen hiç olmadığını hatırlattı ve asıl sorunun olana nasıl bakılacağı konusundan ibaret olmadığını, aynı zamanda olmayana nasıl bir ekstrapolasyonla ulaşılabileceğinin düşünülmesinin önem taşıdığını vurguladı.

Özgül bildiriler dizisinin ilk konuşmasında ise, Zeki Arıkan tımar sisteminin gerçekleşmesi için tutulan tahrir defterlerinin, bazı gelir kaynakları nedeniyle şehirleri de kapsadığını, bunlarda "*nefs-i...*" diye geçen şehirlerin mahallelere göre yazıldığını, buralardaki pazar ve kimi işletmelerin işlendiğini, hatta bazen geriye dönük bilgilerin de verildiğini belirtti. Bu defterlerde kayda geçen kimi muafiyetlerin şehrin tümünü ya da belli bir grubu ilgilendirmesine göre değişik anlamlar taşıdığını, en eski defterlerde mesleklerin bile yazılabildiğini, kısıtlı biçimde olsa da şehirleri ilgilendiren malî ve idarî kayıtların geçtiği bu defterlerin yerleşimin sürekliliği ile gelişme aşamalarına, nüfusuna ve etnik yapısına, şehir içi kurumlaşmalara ışık tutabilecek nitelikte olduklarını, ancak önemli eksikler içerdiklerini ve özellikle 15.-16. yüzyıllar için ek kaynaklara gereksinim olduğunu anlattı.

Tülây Artan, kent yazımında kullanılabilecek görsel malzemeyi tanıttığı konuşmasında, varolan görsel malzemenin yazılı metinlerle ilişkisinin yüzeysel kalabildiğini, bu yüzden bu malzemenin kolektif bir değerlendirmesinin yapılmasına gerek duyulduğunu belirttikten sonra, iyi bilinen harita ve minyatürlerin yanı sıra fetva mecmuaları, fıkıh kayıtları, tasavvuf, tarikat ve enbiya tarihleri gibi eserlerde de kır ve kent tasvirlerinin bulunabileceğini, ayrıca coğrafya ve kozmografyaya ilişkin yazmaların bilgi kaynağı olabileceklerini, yabancı kaynaklardaki tasvirlerin de kullanılırken ötekiler gibi genel bir değerlendirmeden geçirilmeleri gerektiğini ve bunların hangi gereksinimleri karşılamak için hazırladıklarının saptanmasının önem taşıdığını belirtti.

Tuncer Baykara, Türkiye'de kent tarihçiliği alanında eser vermiş olanları anarak, kent tarihçiliği

alanında Sauvajet'nin yol göstericiliğinin inkâr edilemeyeceğine değindi ve Zeki Velidi Toğan'ın dürtüsüyle giriştiği iskân tarihçiliği alanında yazmış olduğu eserleri nasıl hazırladığına ilişkin özet bilgiler verdi. Baykara, belli bir yerleşimin bulunduğu *yerin* önemli olduğunu, kentin öteki yerleşim biçimlerinden örgütlenişiyle ayrıldığını, bunun çeşitli kayıtlardan fakat öncelikle vakıf defterlerinden, kazasker tayin defterleri ile bostancı defterlerinden öğrenilebileceği, ancak maddî kültüre ilişkin gözlemlerin aynı konuda öğretici olabileceğini söyledikten başka, yapı ve insan ilişkileri açısından önemli ipuçları veren, yerinde gözlemlerin yazılı kaynaklardan edinilen bilgilerle birleştirilmesi gereğine değinerek, dönemden döneme işlenen malzemede farklar olabileceğinden de söz etti: Böylece Selçuklu dönemi için vakfiyeler, menakıbnameler ve yapı kalıntılarıyla yetinmek gerektiği halde, yazılı kaynakların daha sonraki dönemler için arttığını, yakın tarih araştırmalarında ise gazeteler, temettuat defterleri gibi yeni kaynak türlerinin ortaya çıktığını hatırlatan konuşmacı, yöntem sorununun çeşitli dönemlere ne kadar yer ayrılacağı ve kent bütünlüğü ile ilgili yazımın tek kişiye mi yoksa bir ekibe mi verileceği konularında yattığını ifade etti.

Özer Ergenç, bir gün önceki tartışmalardan edindiği izlenimin, ampirik tarihçiliğin büyütüldüğü ve belgeciliğe yeterince önem verilmediği yolunda olduğunu, başlıca sorunların ise belgelere mutlak ve tartışılmaz doğrular olarak bakmak eğilimi ile, taşıdıkları kimi olumsuzluk yüzünden bazı belgeleri kenara itmek dürtüsünden kaynaklandığını, belgelerdeki boşlukların bazen çalışmalarda boşluklar yarattığını ancak bunların başka kaynak türlerine başvurularak giderilebileceğini söyledi. Burhan Oğuz ise, kullanılan kaynakların genellikle resmî ve Sünnî yönetimin kayıtları olduğunu, oysa bunların dışındaki kaynaklara eğilmenin, söz gelimi sapkınlıklar ve halk hareketlerini incelemenin kent tarihleri açısından anlamlı bulgular sağlayabileceğini belirterek sözlü kaynaklara yer verilmesi gereğine değindi ve kullanılacak görsel malzeme dökümüne fotoğraf koleksiyonlarının eklenebileceğini hatırlattı. Aynı bağlamda konuşan Necdet Sakaoğlu da, mufassal tahrir defterlerinde bize ulaşmayan bazı belgelere ilişkin kayıtlara yer verildiğini, ayrıca incelenen kentte yaşamış olmanın kazandırdığı gözlem ve ayrıntı bilgilerinin önemine değinerek, tanık ifadelerinin de önemli bir gerçeklik boyutu kazandırdığını ekledi. Sakaoğlu kent yazımında çeşitli eksenlerin olabileceğini ancak yaşanan çağın özelliklerine bakarak eski bilgilerden sonuç çıkartmaya çalışmanın yanıltıcı olabileceğini söylediği konuşmasını, fetva mecmuaları, sarf defterleri, cönk, deyiş, mani ve türkü gibi dolaylı ipuçları içeren kaynaklara dikkati çekerek bitirdi.

Oturumun son bildirisini sunan Numan Tuna, üzerinde yeterince durulmadığına işaret ettiği arkeolojik kaynaklara değindi, yazılı kaynakların yetmediği yerde yerleşme gelenek ve biçimlerinin anlamlı olabileceğini anımsattı. Tuna, yanlış olarak kazıbilimle bir tutulmak istenen arkeolojinin asıl amacının ortadan kalkmış olan toplumların özellik ve yaşayışlarını bilimsel olarak yeniden kurgulamak olduğunu, bunun için her türlü malzemeden yararlanıldığını bu arada çevrenin de araştırıldığını, dolayısıyla neolitik dönemden beri iskânın sürekli olduğu ülkemizde arkeolojinin öneminin gözardı edilmemesi gerektiğini belirterek, kent yazımını üstlenen ekiplerin başındaki kişilerin bu verilere hakkını verecek kapasitede olmalarını diledi.

Üçüncü oturumun bildirilerini izleyen tartışma, atölyenin ulaştığı genel sonuçları ortaya koymaya ve bunları tartışmaya yönelikti. Tartışma İlber Ortaylı'nın görüşmeleri özetleyen konuşmasıyla başladı: Ortaylı bu konuşmasında nasıl bir tarih sorusuna yanıt aranırken, nasıl bir kent sorusuna yanıt arama gereğinin doğduğunu, buna ek olarak kent yapısına ilişkin "mekânsal yapı/sosyoekonomik yapı" tartışmasına girildiğini, ikinci oturumda tarihçilerin saldırıya geçerek tartışmaların sosyologların güdümünde başlatılmasına itiraz ettiklerini, kendi tartışmalarını ise İslâm kenti/İslâmda kent çekişmesiyle noktaladıklarını hatırlattı. Ortaylı, daha zengin bir içerik sunan üçüncü oturumda, kaynakların neleri kapsamadığını, kent tarihi yazımında malzemenin ne olabileceğini, yazılı ve görsel malzemenin yanı sıra toponimi, onomastika bilgileri ile objelerin dilinin anlamlı olduğu konularının ele alındığını belirtti.

Daha sonra söz alan dileyicilerden Kenan Göçer, tartışma sırasında açıklanmayan belgelerin de bulunduğunu, bunlara ne şekilde ulaşılabileceğinin kestirilebilmesi gerektiğini, ayrıca resmî tarih anlayışının uygulanmasından ileri gelen sansürleme geleneğinin aşılması zamanının geldiğini, söz gelimi bir Bizans arkeolojisinin incelenmesine gereksinim olduğunu söyledi. Ayda Arel ise, yapılan tartışmalarda Türkiye'deki kentlerin tarihinin nasıl yazılması gerektiğine ilişkin temel görüşlerin belirmediğini, bir kronolojik dönemlemeden söz edildiğini, oysa kentlerin, tabiatları gereği spesifik, sürekli ve değişken olduklarını, buna karşılık değişim ve dönüşüm süreçlerinin ne şekilde ele alınacağı konusuna açıklık kazandırılmadığını, ne kentlerin hangi zaman sınırı içinde işlenecekleri konusunda ne de değişik inceleme kategorilerinin nasıl bütünleştirileceğine ilişkin açık bir söyleşiye girilmediğini sıraladı...

Murat Kızakça, Osmanlı döneminde girişimcilerin finansman kaynaklarını nasıl elde ettiklerini araştırırken 350 yıllık bir süreklilik gösteren ve standart bir kaynak olan para vakıflarını ortaya çıkarttığını, bu belgelere kimlerin ne kadar borç aldıklarının, bu borçlanmanın İslâm hukuku açısından hangi tartışmalara yol açtığının işlendiğini, dolayısıyla bunların kent tarihçiliği açısından fevkalâde önemli belgeler olduğuna haklı olarak dikkati çekti.

Zafer Toprak, konuşulanları toparlamaya çalışa-

rak kullanılacak kaynakların dört başlık altına sokulabileceklerini, bunlardan ilkinin (a) arkeolojik bilgilerle ilgili olduğunu, ancak bunların uzak dönem olduğu kadar yakın dönem bilgileri de olabileceklerini, bunun yanı sıra (b) sözlü kaynaklara başvurulabileceğini, bunların sadece söylence türünden bilgileri kapsamayıp özellikle yakın dönemler için anlamlı olan anı derlemeleri olarak da anlaşılabileceklerini, üçüncü kategorinin (c) çok çeşitli türden malzeme içeren ikonografik kaynaklardan oluştuğunu, bunlara nümizmatik ile yakın dönemler için pul ve damgaları eklemenin yararlı olacağını, (d) yazılı kaynaklar kategorisine ise yabancı arşiv malzemesini katmak gerekeceğini, akademik kayıtlar, şehir içi taramalar ve salnamelerin de bu dökümde yer alması gerektiğini söyledi, ayrıca demografik sıçramalar ya da bilgi kaynaklarındaki değişmeler gibi kırılma noktalarının saptanmasının anlamlı sonuçlara götürebileceğine dikkati çekti.

Metin Ahunbay ise, kent tarihçiliğinin oldukça karmaşık bir süreç olduğunu ve ilgili çalışmaların ancak aşama aşama gerçekleşebileceğini öne sürdü ve bir gün önce başlatılan İslâm Kenti Kimliği sorununu, Türkiye açısından sonuçlandırmak için kendi görüşlerini bildirdi: Ahunbay'a göre, Müslümanlar Anadolu'da eski yerleşmelerin ve yaşanan şehirlerin üzerine gelip yerleştikleri için genel bir plânlamaya gitmelerine gerek olmamıştır. Buna karşılık, mevcut dokuya sur ya da külliyeler eklendiğinde, bunlar plânlı müdahaleler şeklinde yapılmıştır. Ancak, bu imar hareketlerinin ne gibi parsellerin istimlâkine yol açtığı konusu yeterince işlenmemiş önemli bir konudur. Ahunbay'a göre, İslâm şehirlerinin sıfırdan, yani Samarra gibi boş arazi üzerine kuruldukları durumlarda yapılan plânlı bir imar olmaktadır, buna karşılık önceden varolan bir yerleşim işgal edildiğinde, bunun plânı zaman içinde başıboşluk ve denetimsizlik yüzünden bozulabiliyor.

Nuşin Asgari ise, Türkiye'de kent yazımı söz konusu olduğunda, başlangıç dönemlerinin bir çeşit *hors d'oeuvre* gibi sunulduğuna dikkati çekerek, bu dönemin önemli olduğunu, hatta Türk iskânının bunu yok etmeyi pratik saymadığını, dolayısıyla mecutla yetinmek yerine daha önceki dönemlere, söz gelimi Bizans dönemine eğilip onların hakkını vermenin zorunlu olduğunu vurguladı. Tartışma bu noktadan sonra, klasik dönemin Bizans döneminden daha çok incelenip bilindiğini, Bizans kaynaklarının var olmasına karşın bunların bizde hakkıyla işlenmediğini, inceleyen Avrupalıların ise, yerinde gözlem yapmadan indi sonuçlara ulaştıklarını belirten İlber Ortaylı ile, bu çalışmaların bizim tarafımızdan yapılması gerektiğini ancak bunun uygun koşullarının yaratılması gerektiğini savunan Nuşin Asgari arasında bir söyleşiye dönüşecek iken, Ahunbay'ın 6. yüzyıla kadar olan süre için zengin kaynaklar bulunduğunu, ancak Bizans araştırmaları için başlıca zorluğun Ortaçağ Yunancasının bizde öğretilmemesinden kaynaklandığını söylemesiyle boyutlandı ve Christoffe Neumann'ın halen İstanbul'da çalışan bir Bizans uzmanının kaynaklara dayalı değerli bir araştırmasının bulunduğunu ve bu araştırmanın yayınlanmış olduğunu bildirmesiyle noktalandı.

Daha sonraki konuşmacılardan Belkıs Balpınar, maddî kültür ürünlerinden olan kilim ve halıların da bir arkeolojisinin olduğunu ve bunun kent yazımına yarar sağlayabileceğini bildirdi. Sevgi Aktüre ise eldeki malzemenin hem bir kent imgesi hem de bir kent belleği oluşturacak verileri kapsadığını, ancak bu iki veri türünü bir araya getirmenin zor olduğunu, bu zorluğun yöntem tartışmalarının öne alınması yüzünden aşılamadığını, ancak bu noktada Vakıf'tan bir seçim yapmasının beklendiğini belirtti. Bu konuşmalardan sonraki söyleşilerde ilk hızını yitiren ve sadece ayrıntıların konuşulduğu tartışma, oturum yöneticisi Abdullah Kuran'ın, kent tarihi bilincinin oluşması için, içinde yaşanılan mekânı anlamlı kılan bir tarih yazımının beklendiğini söylemesiyle sona erdi.

İmdi, bu kıssadan çıkacak hisse yok mudur diyenlere sözümüz şudur ki:

1- Kent Tarihçiliği Atölyesi, pratik kaygılar güden Toplu Konut İdaresi'nin kimi girişimlerine veri sağlamak üzere başlatılması düşünülen bir çalışmanın ilk halkasıdır. Söz konusu çalışma, Türkiye şehirlerinin mekânsal düzenini oluşturan tarihsel koşulları ortaya çıkartmayı ve bu düzenin nasıl bir değişim ve dönüşüm sürecinin sonucu olduğunu belirlemeye yönelik bir dizi çözümleme ve yorumlama çabasının ürünü olacaktır elbette... Gerçi, birçok konuşmada vurgulandığı gibi, çok değişik şehirlerin tarihleri yazılabilir ve bu şehirlerin tarihleri de çok çeşitli biçimlerde yazılabilir. Ne var ki, toplantı sırasında yapılması gereken, hangisinden başlanacağına karar vermekti. Öyle idi de, yapılan görüşmelerin çıkış noktası her nedense ısrarla gözden kaçırıldığı için, özde ilginç ve öğretici olan tartışmalar son kertede belli bir dağınıklıkla malûl olmuşlardır. Ayrıca şunu da belirtmekte yarar vardır ki, yazılması öngörülen şehir tarihlerinin mekânsal olguda odaklanması gerektiği savı, öteki kaynak ve/veya tarih türlerinin dışlanması anlamını taşımıyor, sadece bu kaynakların ne tür bilgilerin üretilmesinde kullanılacakları konusunda yönlendirici oluyor. O kadar...

2- Tartışmaların hatırı sayılır bir kısmını oluşturan ve bütün Müslüman şehirlerinde olduğu gibi Türkiye'de de şehirlerin belli ve ortak bir modeli sergiledikleri varsayımı, doğrusu istenirse, kağnının öküzün önüne koşulması kabilinden bir yöntem sapması gibi gözükmüştür... Yazılması öngörülen şehir tarihlerinin belli bir ideolojik modeli örneklemeye yarayan telkin eserleri olarak ele alınması söz konusu olmadığına göre -hiç değilse olmaması dilenir-, kaynak ve araştırma verilerinin kendi özgül modellerini oluşturmalarına izin ve fırsat veril-

melidir. Başka türlü söylemek gerekirse, önceden belirlenmiş bir modele denk düşecek verilerle doldurulmuş şehir tarihleri yazmak yerine, olabildiğince çok ve çeşitli kaynaktan elde edilmiş bilgilerden sonuçlar çıkartıp, onları tartışmak, biliyorum çok sıradan, çok beylik, ama o ölçüde de tercih edilir bir yaklaşım olacaktır. Kaynakların çeşitlilik ölçüsü ise, elbette senkronik eksendeki verilerin çeşitliliğiyle sınırlı değildir ve nadiren kesin bir kopukluk sergileyen şehir yaşamındaki süreklilik ve dönüşümlülüğü yansıtabilecek diyakronik düzey verileriyle birlikte düşünülmelidir.

3. Resmî tarihlerin bazen farklı olabilen görüşlerine rağmen, en eski iskân katmanlarını barındırmış olan Türkiye'de iskânın sürekli olduğu bilindiği gibi, bir önceki iskânın yarattığı fiziksel ortamın, yüksek uygarlık denen biçimleriyle olmasa bile, hemen her zaman bir sonraki iskânın kullanımına geçtiği de her gün yenisi eklenen bulgular sayesinde öğrenilmektedir. Bu geçişler, Türkiye iskân tarihinin anlam yükü en yoğun olan evreleridir ve bir sonraki dönemi anlamak için gerekli olan ipuçlarını -anahtarları ?- içerirler.

Kaldı ki, bir şehrin günümüze ulaşan çehresini ne zaman ve nasıl edindiğini kestirebilmek için ayakta duran binaların yapılış tarihinden yola çıkmak yeterli değildir ve zaman zaman yanıltıcı bile olabilmektedir. Nitekim, ayakta duran en eski yapılar bile, daha önceki oluşumun belirlediği bir parsel üzerinde inşa edilmişlerdir ve bu yapıların ölçeği, yüksekliği, yönelişi, hatta ola ki dış görünümü, onların ortadan kalkmış olan özgün çevrelerinin düzen ve koşullarını yansıtır. Dolayısıyla, değişen bir tarihsel doku içinde yer alan her yapı, ortadan kalkmış bulunan ama kendisiyle çağdaş, ya da onu önceleyen bir başka tarihsel ortama gönderme yapar. Böyle olunca, Türkiye şehirlerinin tarihini belli bir dönemin -söz gelimi, kaynakları bol olan Osmanlı döneminin- yazımıyla kısıtlamak, kanımca önemli yorum eksiklerine ve yanıtı verilmemiş sorulara yol açacaktır.

Bütün bu saptamalar, tasarlanan şehir tarihleri yazımının bir uzmanlar heyetinin işi olduğunu gösteriyorsa da, işin zor yanı, kitabın redaksiyonunu üstlenecek vizyon sahibi kişinin, bütün bu uzmanların ortak üslûbuna nasıl bir anlatım kazandıracağında yatıyor. ■

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

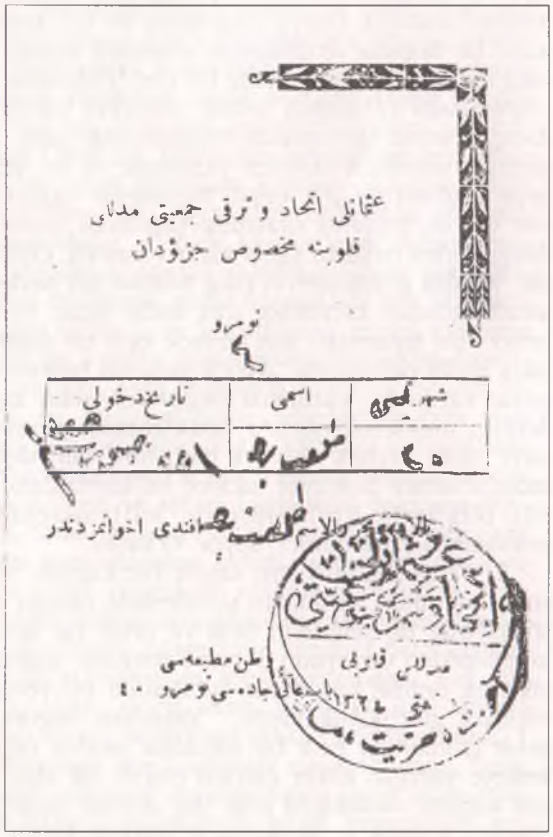

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti
Midilli Kulübüne Mahsus Cüzdan

Numara
4

Şehriyesi	İsmi	Tarih-i Duhulü
20	**Talât Bey**	**25 Ağustos 1325** (1909)

Balâda mukarrerü'l-ism
Talât Bey Efendi ihvanımızdandır.

Klüp mühürü

Vatan Matbaası
Bâbıali Caddesinde Numara 40

Hakan Akçaoğlu Koleksiyonu

BİR JÖN-TÜRK PROFİLİ

YUSUF FEHMİ: POZİTİVİST, İSLÂMCI VE "KARŞI-CASUS"

TANER TİMUR

1896 Kasım ayında, Paris'te yayınlanan *Le Rappel* isimli gazetede "Sultan ve Paris'teki Polisi" başlıklı bir yazı çıktı.[1] İlk sahifede, alaylı bir üslûpla kaleme alınmış olan yazıda, Osmanlı Elçiliği hesabına casusluk yapmanın ne kadar kolay ve kârlı bir iş olduğu anlatılıyordu. Hikâye şuydu: O tarihte Paris'te, Quartier Latin'de, öğrencilerin ve siyasal mültecilerin çalıştığı bir Rum lokantası vardı. Bu lokantada çalışan genç bir mülteci bir gün Türk Elçiliği'nden para sızdırmanın ne kadar kolay olduğu konusunda bir konuşmaya tanık olmuştu. Genç mülteci duyduklarını uyguladı ve o sırada söylenti halindeki "Osmanlı Bankası baskını"nı elçiliğe haber vererek ayda 400 Franga maaşa bağlandı.

Youssouf Fehmi

A. H. imzalı yazıda adı geçen casus kimdi? 1903'te yine Paris'te *Devrimci Risaleler* başlıklı bir kitap yayınlanmasaydı, bunu belki de hiç bilemeyecektik.[2] Fakat kitaptaki fikirler tüm Jön-Türkler'e maledilip Fransız basınında eleştirilince bazı tepkilere de neden oldu ve bu arada birtakım kirli çamaşırlar ortaya döküldü.

Joseph Fehmi imzalı ve Ali Suavi'ye ithaf edilmiş devrimci eser *L'Européen* adlı ilerici bir gazetede tanıtılmıştı. Bu gazete Fransız sömürgeciliğini kıyasıya eleştiriyor ve yazarları arasında -Balkanlarla ilgili çözümlemeler yapan- Guillaume Apollinaire'i de bulunduruyordu. J. Fehmi'nin kitabı Maurice Kahn adında bir yazar tarafından eleştirilmişti. Kahn'a göre, Jön-Türkler hep haktan, hukuktan, devrimci meclislerden, Abdülhamid'in zulmünden söz ediyorlar, fakat gerçekte bir şey yapmıyorlardı. Ek olarak yazar, tüm Jön Türkler'i hedef alan şu genel değerlendirmede bulunuyordu: "Bunlar Türktür, Türk kalıyorlar ve kafalarının Batılı süslerinin altında, Türk paçavraları varlıklarını koruyor. Avrupa'da eğitim gördüler; Quartier Latin'de yaşadılar; uygarlık cilası kazandılar ve insanî fikirlerin ne olduğunu biliyorlar. Üzerlerinde, pozitivizm, bilimsel ve somut unsurlar içerdiği için değil, tam tersine dinî ve idealist yönleriyle büyük bir etki yaptı: Zihinleri hiçbir açıklık kazanmadı, fakat ilerleme, insanlık, adalet sözcükleri ağızlarından düşmüyor."[3]

Görüldüğü gibi suçlama ağırdı ve Jön-Türkler sessiz kalamazlardı. Yanıt Jön-Türk'lerin en önemli temsilcisinden, *Meşveret* başyazarı Ahmet Rıza Bey'den geldi. Ahmet Rıza Bey söz konusu eserin sahibinin "İstanbullu bir Rum" olup, "Osmanlı Elçiliğinin eski bir casusu olduğunu kesinlikle itiraf ettiğini"[4] söylüyor ve kendilerini temsil edemeyeceğini ekliyordu. Daha sonra A. Rıza Bey savunmaya geçiyor; İslâma dayandıklarını kabul etmekle beraber Müslümanlığın başka dinler hakkındaki hoşgörüsünü hatırlatıyor ve yazara kendilerini gerçekten temsil eden programlarını yolluyordu. Jön-Türk programı, Osmanlı birlik ve bütünlüğünden, Osmanlı Hanedanı'nın meşruiyetinden, herkesin kanun önünde eşit olduğundan vb. söz eden maddeler içermekteydi.

Tartışma burada bitmedi. Fransız gazeteci, A. Rıza Bey'e, belki de mektubunda İslâm hoşgörüsü bağlamında kendisine Yahudi kökenini hatırlattığı için, daha da sert bir yanıt verdi. Bu kez saldırı doğrudan doğruya Jön-Türklere idi. Maurice Kahn, A. Rıza Bey'in "İsraelit olmanız dolayısıyla İslâm hoşgörüsünü çok iyi bilmelisiniz" şeklindeki ikazını ırkçı bir tutum gibi yorumlamış ve alınmışa benziyordu. Yanıtında, J. Fehmi'ni kitabında hiç de casusluğu itiraf etmediğini; kendisini Rıza Bey'le anlaşmış bir "karşı-casus" olarak sunduğunu ifade ediyor ve kendi tutumunu şöyle ortaya koyuyordu: "Karşı-casusluk için hiçbir sempati beslemiyorum;"[5] Daha sonra Jön-Türk partisini "İslâmî Devlet'in en kararlı desteklerinden biri" olarak görüyor ve "Hamid'in devrimcileri bizim için ateşli gericilerdir." diyordu.

Tartışmaya neden olan J. Fehmi de tam bu sırada devreye girdi ve Fransız gazetesine yolladığı mektupta kendisini "Türk devrimcisi" ilân ederek M. Kahn'a da A. Rıza Bey'e de karşı çıktı.[6] Casusluğu şiddetle reddediyor ve o günlerde yayınlanacak olan "Hamid'in Kulisleri" başlıklı eserinde bunu kanıtladığını bildiriyordu. Gerçekten de sözü edilen kitap bu sırada çıktı ve J. Fehmi'yi kendi ağzından tanıma olanağı doğdu.

SULTAN HAMİD'İN KULİSLERİNDE

Joseph-Youssouf Fehmi yeni eserinde Sultan Hamid'in Sarayı'nı çok ağır bir dille eleştirmektedir. Aslında söylediklerinin çoğu, o yıllarda Batı'da Abdülhamid'e karşı yazılmış kitaplarda bulunabilir. Fakat "korkak müstebit"[7]e karşı bir saray casusu bu tonda yazamazdı. Eserdeki kötüleyici bilgiler ne derece doğrudur, ne derecede iftiradır? Bu ayrı bir incelemeyi gerektirecek bir konudur. Gerçi yazar Osmanlı toplumunun son dönemiyle ilgili -örneğin eğitim kurumlarındaki gelişme gibi- ilginç gözlemlerde de bulunmuştur. Fakat Abdülhamid rejiminin bazı dış komplolarıyla ilgili ifşaatları daha da ilginçtir. Bu konuda dikkate değer bir açıklamayı aktarmak istiyorum.

İran Şahı Nasreddin'in öldürülmesi ve bu amaçla Cemaleddin Afganî'yi kullanması, gerçekten Abdülhamid'in yabancı ülkelerde gerçekleştirdiği komplolardan biri miydi? Yazara göre, İran'daki Sünnî ve Şiîleri birleştirmek için Abdülhamid önce Cemaleddin Afganî'nin nüfuzunu kullanarak İran ulemasını ayaklandırmak istemişti. Böylece rejim çökecek ve İran'ı panislamizm bayrağı altında hizaya getirmek mümkün olacaktı. Fakat bu yol gerçekleşmeyince, İran'da mahkûm olmuş ve Türkiye'ye sığınmış bir mülteciyi, C. Afganî etki alanına almış ve onu rejimin adamları silâhlandırarak İran'a yollamışlardı. Bu kez komplo başarılı olmuş ve mülteci İran Şahı'nı camiden çıkarken öldürmeyi başarmıştı. Ne var ki hemen yakalanan katil "bu eylemde ben, Mirza Kirmanî, el; Cemaleddin Afganî ile Abdülhamid de beyin olduk."[28] şeklinde ifade vermişti. Bunun üzerine paniğe kapılan sultan önce C. Afganî'yi İran Elçiliği'ne teslimi düşünmüş, fakat sonra onu, çok şey bildiğini gözönünde bulundurarak, tecrit etmiş ve bir süre sonra zehirlemişti. Bu bilgiler ne derece gerçeklere uymaktadır?[9] Bu konuda belgesel bir çalışma yapılmış mıdır? Bunlar için herhalde özel arşiv belgelerine ihtiyaç vardır.

Sadece Cemaleddin Afganî'nin uluslararası önemi dolayısıyla aktardığım bu açıklamalar, Yusuf Fehmi'nin o sıradaki tutumunu ve eylemini de ortaya koymaktadır. Burada da bir açıklığa kavuştuğumuzu söyleyemeyiz. Fakat "Hamid'in Kulisleri" yazarının kesinlikle, o sırada Osmanlı Elçiliği'nin ajanı olmadığını söyleyebiliriz.

"KARŞI-CASUS" BİR JÖN-TÜRK

Birkaç yıl sonra, 1908 devrimi üzerine, kahramanımız yeni bir kitap daha yayınlayarak hayatını ve düşüncelerini açıklıyor, hakkındaki ithamlara da yanıt veriyor.

Yusuf Fehmi önce şunu vurguluyor: Kendisi Ahmet Rıza Bey'in dediği gibi bir "İstanbullu Rum" değildir. Babası "Osmanlı Kürdü" Fehmi Bey olup, bir tek kelime Rumca dahi bilmemektedir. İzmir, Selânik, Rodos, Adana vilâyetlerinde yüksek idari görevlerde bulunmuş ve "Türk dilinde en iyi yazarlardan biri olarak"[10] isim yapmıştır. Y. Fehmi annesinden söz etmiyor. Rodos'ta Hıristiyan okulunda okumasından, bazı risalelerini "Joseph" adıyla imzalamasından, daha sonra başka bir eserinde "ilk dini olan" Hıristiyanlığın saf şekline döndüğünü ilân etmesinden[11] annesinin Rum olduğu tahmin edilebilir. Fakat Y. Fehmi kendisini Jön-Türk devrimcisi saymakta ve "İngiliz Ali"[12] Bey'in çocuğu A. Rıza Bey'le ilişkilerini başından itibaren anlatmaktadır.

Yusuf Fehmi'nin siyasal fikirleri, ilk kez İstanbul'da, 1894'de, bir Türk gazetesinde Jean Jaurès'in "ateşli" bir nutkundan parçalar okuduğu zaman oluşmaya başlamıştı. Fransa'ya kaçma fikri de o sırada kafasında doğmuştu. Bunun yolunu, ancak İstanbul'dan Madagaskar'ı işgale giden bir gemiye binmekte bulmuş ve bir Fransız hayranı olarak -ve belki de tek çare olduğu için- lejyoner yazılmayı aklına koymuştu. Y. Fehmi gemiye bindikten sonra heyecanla "Yaşasın Cumhuriyet!" diye bağırdığını ve Fransız mürettebatın lâkayd ve alaycı bakışlarının kendisinde yarattığı düşkırıklığını unutamadığını ifade ediyor. Genç maceracı bünye itibariyle zayıf bulunduğu için, başka bir "Yabancı Lejyon"a girmek üzere Paris'e yollanıyor. Orada parasız pulsuz, sıkıntı içinde kalmışken, daha önce sözünü ettiğimiz Rum lokantasına işçi olarak giriyor.

Yusuf Fehmi Türk, Rum, Bulgar, Romen vb müşterilerden oluşan bu lokantada Jön-Türklerle ve onların lideri durumunda bulunan Ahmed Rıza Bey'le ilişkiler kurar. O sırada Monge sokağında oturan Ahmed Rıza Bey'den iş istemeyi de ihmal etmez. Başlangıcında *Meşveret* başyazarı ikircikli davransa da, o ziyaretlerini devam ettirir. O yıllarda "Paris Osmanlı Elçiliği muhbirlerle doluydu" ve A. Rıza Bey'in çevresini de bir kısım ajanlar sarmış bulunuyordu. Bu durumda Yusuf Fehmi Ahmed Rıza Bey'e "karşı-casus"luk önerir ve onun da kabulüyle harekete geçer. Devrimci "karşı-casus", Osmanlı Elçiliği ile temasa geçerek onlara hizmetlerini sunar.

Bu sırada büyükelçi Salih Münir Paşa'nın, herhalde fazla muhbire ihtiyacı yok ki, Yusuf Fehmi'yi görevlendirmekte gönüllü davranmıyor. Fakat ateşli Jön-Türk ısrarlıdır ve büyükelçiyi, o sırada Paris, Cenevre ve Brüksel Osmanlı hafiye örgütünün başkanı Ahmed Celâleddin Paşa'nın huzuruna çıkmakla tehdit ederek kendini kabul ettiriyor. İşte Paris basınına yansıyan ve yazımızın başında sözünü ettiğimiz "Osmanlı Bankası baskını" ihbarı da bu sırada oluyor. Yusuf Fehmi o günlerde çarpıcı bir eylem yapılacağını herkesin bildiğini; kendisinin

de Reji İdaresi ile Osmanlı Bankası isimlerini tahminen verdiğini söylüyor. *Le Rappel* gazetesinde çıkan ve M. Honnorat tarafından yazıldığını belirttiği A. H. imzalı haberin, aslında "karşı-casus" olduğunu bilmeyenler arasında, kendisi hakkında büyük bir güvensizlik yarattığını belirtiyor. 1897 sonlarında Rum lokantasından ayrılıyor ve 1900 yılında da "karşı-casus"luk eylemlerine son vererek gerçek "devrimci" kimliğiyle harekete geçiyor. Yusuf Fehmi "karşı-casusluk" dönemiyle ilgili yaşantısını anlatırken, Ahmed Rıza Bey'le ilgili olarak "Kendisine ne kadar çok bilgi taşıdım. Siyasal eylem adamı olarak bilinen yeteneksizliği olmasaydı, çalışmalarımdan son derece yararlanabilirdi"[13] gözleminde bulunmaktadır.

Yusuf Fehmi, "devrimci" döneminde Ahmed Rıza Bey'i ve *Meşveret*'i aslında Sultan'ın manevi otoritesini güçlendirmekle suçlamıştır. Muhtaç oldukları zaman *Meşveret*'i Osmanlı Devleti'nin de finanse edebileceğini söyleyen yazar, genel hükmünü şöyle ifade eder: "Osmanlı tahtı, yürüttüğü uğursuz teokratik politikada, hiçbir zaman bu dergiyi çıkaranların söz ve eylemlerinde olduğundan daha iyi savunulmadı. Bu yayınlar sadece Yıldız üzerinde yabancı nüfuzun değişmesini istiyorlar. Bütün reform programları bundan ibaret. Dinî kanunla medenî kanunun ayrılmasına, aralarında şiddetle karşı çıkanlar yok. Oysa, az çok kılık değiştirmiş ve yabancı vesayeti altında bir teokratik rejimde yaşamaktansa, ulusal bir teokraside yaşamak daha iyidir."[14] Burada Yusuf Fehmi'nin pozitivizm ve dinle ilişkileri konusuna geliyoruz. Bu karanlık şahsiyetin en ilginç yönü budur.

YUSUF FEHMİ'NİN İSLÂMCI POZİTİVİZMİ

Auguste Comte'un ölümünden sonra fikirleri, zayıflayarak da olsa, Fransa'da konumunu korumuş ve "resmî felsefe" statüsünü sürdürmüştü. XIX. yüzyılın son yıllarında akımın en önemli temsilcisi Pierre Laffitte idi. Ahmed Rıza ve çevresi Pierre Laffitte'in kurlarına devam etmişler ve kendisiyle kişisel temaslar da kurmuşlardır. *Meşveret* şerefine verilen bir ziyafetten sonra Laffitte, dergide okuyuculara şöyle tanıtılıyordu: "Pozitivistlerin son derece saygın önderi, Fransa Koleji profesörlerinden Pierre Laffitte, dinin özel bir sorun olması gerektiğini söyleyerek, din siyaset ilişkilerini birkaç kelimede ifade etti; fakat aynı zamanda Müslümanlığın toplumsal hayata kattığı bütün erdemleri de kabul etti."[15] Aynı yazıya göre, "Sömürge Okulu'nun çok sevimli profesörü" Victor Bérard da şerefine kadeh kaldırılan davetliler arasındaydı.[16]

Yusuf Fehmi'nin pozitivizmi farklı bir çizgi izlemiştir. Ona göre *Meşveret*'çilerin izledikleri Pierre Laffitte'in fikirleri A. Comte'un öğretisinden sapmıştı. A. Comte sömürgeciliğe karşı idi ve Pozitif Siyaset derslerinde "Tamamıyle barışçı bir politikanın önlenemez iktidarını, önce Cezayir'in liyakatle Araplara teslim edilmesi çerçevesinde ifade etmek gerekir." diyor ve şunları da ekliyordu: "Gerçek pozitivistler adına, Arapların, Fransa'nın kendiliğinden Cezayir'i iade etmemeleri durumunda, onları ordan zorla atmaları yönündeki temennimi açıkça ifade etmeye cesaret ediyorum."[17] Oysa Comte'un ölümünden sonra bazı hayranları onu sömürgeciliğin bir aracı haline getirmişlerdi. Y. Fehmi'nin, pozitivizmi öğrendiği ve gerçek temsilcileri saydığı Antoine Baumann ve Paul Ritti gibi aydınlar sömürgeciliğe karşıydılar. Aslında onlar da, pozitivist öğreti çerçevesinde, "İslâmı ve Muhammed'i, insanlığın evriminde bir motor gücü olarak ilk sıralardan birine koyuyorlardı."[18] Fakat Ritti'nin (13 Haziran 1908 tarihli) bir mektubunda yazdığı gibi, "Flamanlar, Normanlar, Brötonlar nasıl Fransa'nın çocukları oldularsa; aynı biçimde Bulgar, Rum, Ermenilerin de Osmanlı olması gerektiğini"[19] belirtiyorlardı. Aslına bakılırsa, Baumann ve Ritti'nin pozitivizmi de sömürgecilikle tam bir uyum içindeydi. Fakat Osmanlı bütünlüğü çerçevesinde bir çözümleme peşindeydiler. Örneğin A. Baumann, Y. Fehmi'nin kaleme aldığı "Türkiye Tarihi" başlıklı bir vülgarizasyon eserine yazdığı önsözde şunları söylüyordu: "Türkiye'de, karşılıklı kin duyacak kadar çeşitlilik gösteren bir sürü halk, aralarında genel düzeni sağlayacak iyi bir zabıta kuvveti olmadan barış içinde gelişemez. Bu olmazsa toplumsal hareket kısır ve sonunda geriletici ajitasyona dönüşür. Türkler, doğal olarak, bu zabıta gücüne çok uygunlar"[20] Baumann, böylece sağlanan Osmanlı bütünlüğünün Alman-Fransız işbirliğine sırtını vermesi gereğini savunuyordu. Aynı önsözde "Alman İmparatorluğu'nun davanızla ilgilenmesini çok yerinde buluyorum"[21] diyordu.

Yusuf Fehmi de bu çerçevede düşünüyordu. Bu yıllarda Afrika'da İslâm gelişmekteydi. XIX. yüzyıl ortalarından itibaren Sudan, Senegal ve Nijerya'ya girmiş, fakat sömürgeciliğe engel olamamıştı. Fransa Batı Afrika'da dokuz milyon yerliyi beşbin "kolon"la kontrol altına almıştı. P. Laffitte'in temsil ettiği pozitivizmin sömürgeciliği desteklemesi, hareketin "uygarlığın genel yönetiminde"ki etkisini azaltmıştı. Fakat Fransa yine de bir "uygarlık merkezi" idi ve Yusuf Fehmi şunları haykırıyordu: "Fransa halklara kılavuzluk eden meşaleyi terk etmeyecek. Fransa'nın sadakatine ve cömertliğine inanan biz Türkler Paris'e bir kez daha yalvarıyoruz. Eminiz ki, o yöneticilerinden pozitivist felsefeye ve pozivist ahlâka tekrar dönmesini isteyecek. Tüm dünyaya, Türkiye'nin Afrikalı geri kalmışların toplumsal ve ahlâkî ilerlemelerine yardımı zorunlu olan Müslüman güç olduğunu ilân etmenin zamanı geçmemiştir. Türkiye, Fransa'nın Müslüman tebaasının evrimi için desteğini ve yardımını vermeye hazırdır. Bu sayede Afrika Müslümanları mümkün olduğu kadar Batılı uygarlığın kurallarına içtenlikle uyacaklardır. Türkiye sadece barış döneminde değil, fakat özellikle Avrupa'daki bir çatışma sonucunda Fransa sömürgelerini terk etmek zorunda kalırsa, Afrikalı Müslümanların sadakatine güvenebilmek

ve atalarının mirasının savunmasına tüm çabasını harcamak için etkili bir biçimde yardım edebilir."[22] Görülüyor ki Yusuf Fehmi Osmanlı İmparatorluğu'nu, Müslüman kimliğiyle, Afrika'daki Fransız sömürgeciliğini pekiştirici bir işleve aday kabul ediyordu. Bir uluslararası çatışmada sömürgelerin kaybı halinde ise, etkisinin devamında yardımcı olabilirdi.

Yusuf Fehmi yukardaki satırları 1913'de, Osmanlılar Balkan Savaşı'nda yenildikten sonra yazmıştı. Bu görüşleri yerine daha iyi oturtabilmek için Yusuf Fehmi'nin fikirlerinin "gelişimine", daha doğrusu bunların siyasal zikzakları ile ilişkisine bir göz atmak gerekiyor.

YUSUF FEHMİ'NİN SİYASAL SERÜVENİ

Yusuf Fehmi'nin Paris'teki ilk yıllarını Osmanlı Elçiliği'nin bir ajanı olarak geçirmiş olması muhtemeldir. Ahmed Rıza Bey, kendisini suçlarken herhalde bir şeyler biliyordu. Fakat *Meşveret* başyazarı ile ilişki kurduktan sonra, "Karşı-casus" olduğunu Ahmed Rıza Bey yadsımamıştır. Fakat bu devrede ikili ajan (*agent double*) rolü de oynamış olabilir. Kendi ifadesine göre, 1900'de gizli çalışmalardan vazgeçmiş ve "Türk devrimcisi" olarak eylemlerine başlamıştır. Gerçekten bu dönemdeki yayınları Abdülhamid rejimini -herhalde bazı söylentileri de gerçek sayarak- kıyasıya eleştiriyordu.

Yusuf Fehmi'nin Ahmed Rıza Bey'den asıl ayrıldığı nokta, Osmanlı Devleti'nin işbirliği yapacağı -daha doğrusu dayanacağı- Batılı güç konusunda idi. Ahmed Rıza Bey İngilizci idi ve bu yüzden Paris'te zor durumlara da düşmüştü. Örneğin 1896'da Mısır meselesinde sultanı kollayan Fransa'ya karşı İngiliz politikasını destekleyince, Fransa'dan kovulma kararı çıkmıştı.[23] Fransız polisine göre, Ahmed Rıza, İngilizlerin parasını yiyor ve politikalarını destekliyordu. Emniyet müdürü M. Puybaraud'un tebliğ ettiği karar, bir kısım basının muhalefeti, hattâ -*Meşveret*'e göre- G. Clemenceau'nun hükûmeti suçlamasıyla kaldırılabilmişti.[24] Fransız yanlısı olan Yusuf Fehmi, bu yüzden Ahmed Rıza Beyi "İngiliz çocuğu" olarak niteliyordu.

Yusuf Fehmi'nin, Ahmed Rıza Bey'den koptuktan sonra geçimini ve yayın faaliyetini nasıl sürdürdüğünü bilmiyoruz. Fransızlar tarafından finanse edilmiş olması mümkündür. Pierre Laffitte'in pozitivist çizgisini eleştirip, A. Baumann ve P. Ritti'nin çevresinde yer alması da anlamlıdır. Bunlar, Fransız-İngiliz işbirliğine karşı, Fransız-Alman işbirliğini savunuyorlardı. Burada belirtelim ki, Fransız kamuoyunda Auguste Comte'un gerçek mirasçısı olarak, Baumann ve Ritti gibi silik avukat ve yazarlar değil, Pierre Laffitte görülüyordu. Bugün Sorbon meydanında bulunan A. Comte'un heykeli, filozofun doğumunun yüzüncü yıldönümünde P. Laffitte'in başlattığı para toplama kampanyasıyla yapılmıştır.

Yusuf Fehmi 1908 devrimini büyük bir heyecanla karşılamıştır. Paris'teki Türkleri ve karşı-casusluk eylemlerini anlatan eserini bu sırada kaleme almıştır. İşin ilginç yönü, Yusuf Fehmi'nin bu kitabının, 1908 devriminin ilk aşamada koruduğu Sultan Abdülhamid'e ithaf edilmiş olmasıdır. Aynı şey 1909'da yayınlanan *Türkiye Tarihi* başlıklı kitabı için de söz konusudur. 31 Mart ayaklanmasından ve Sultan Hamid tahttan düştükten sonra yayınlanan bir kitabında ise, bu kısa Abdülhamidciliğinin açıklamasını yapmaktadır. 1908 Devrimi ile Sultan "kendisini kuşatan parazitlerden kurtardığı için"[25] halkının tüm güvenini yeniden kazanmıştı. Eskiden "büyük katil" dediği Abdülhamid Anayasa'yı ilân edince, kini, "minnet"e dönüşmüş ve kitaplarını onun için Abdülhamid'e ithaf etmişti. Yusuf Fehmi, Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra kurulan otoriter rejime de karşı çıkmıştır. 1911'de yayınlanan eserinde siyasal evrimini anlatırken, 1908'de Hürriyet'in İlânı'ndan sonra çıkan affa rağmen, İstanbul'a dönmediğini ve Paris'te Abdülhamid'i savunduğunu yazar. Ancak 31 Mart karşı-devrimiyle kendine gelmiş ve Abdülhamid'in eski rejimi getirmek istediğini anlamıştır.[26] Zaten bu sırada Almanlar da dönmektedir. Mahmut Şevket Paşa von der Goltz Paşa'nın yakında İstanbul'a geleceğini söyler. Almanlarla işbirliğinden yana olan Yusuf Fehmi İttihat ve Terakki'ye girer. İngilizlere ve Katoliklere şiddetle çatan yazar, temel ilkeyi şöyle özetler: "Artık tek arzumuz, tek ihtirasımız ülkemizde efendi olmaktır. Bir kısım basının bizi itham ettiği bulutlu milliyetçilikten ve şovenizmden ne kadar uzağız!"[27] Almancı politikanın bu ilkeye ters düştüğü inancında değildir. Eserine bir sunuş yazısı yazan Dr. F. Jousseaume'a göre, "Türkiye'nin çıkarı kuşkusuz gözlerini Almanya'dan tarafa çevirmektedir: manevî desteğini elde etmek için, yoksa himaye istemek için değil!"[28] Y. Fehmi'nin İttihatçılığı uzun sürmez. Yeni rejim de aynen eski rejimin yöntemleriyle çalışmaktadır. Bu bağlamda yazarımız iktidar partisinin ilginç bir sosyolojisini de yapmıştır. Y. Fehmi İttihat ve Terakki'nin 400.000 kadar üyesi olduğu kanısındadır. Oysa partiyi 30 kadar tanınmış Osmanlı ve birkaç tane de yabancı dinsiz ve mason yönetmektedir. Bunların hemen arkasında 300 kadar nüfuzlu üye grubu vardır. Bunların temel görevi, yönetici grubun aldığı yüce kararları ulusallaştırmak ve büyük İttihatçılar ordusunun zihniyetine uydurmaktadır. Bunlar Anayasa, kanun, nizam tanımaz, her türlü yöntemle çalışırlar. Daha sonra "taşradaki şefler, şef yardımcıları, komite ve kulüp sekreterlerinden oluşan"[29] 10.000 kişilik bir grup gelir. Bunları ise, aidat ödeyerek güvenliklerini sağlamak, "her türlü şüphenin üstünde" kalmak isteyenler izler. Bütün bu halkalara bir sürü oportünist ve muhbiri de eklersek, Y. Fehmi'nin tablosu tamamlanmış olur.

Yusuf Fehmi İttihatçılara cephe aldıktan sonra, Paris'te *Meşrutiyet* dergisini çıkaran Şerif Paşa'yla[30] da görüşür ve çok etkilenir. Şu kanıya varır ki, "Artık Paris'te gerçek ilericilerin bayrağını yükselten sadece Fransa'nın dostu bu eski Saint-Cyr'li (Fransız Harbokulu mezunu) kalmıştır."[31] Almanlara şid-

detle karşı ve Fransız-İngiliz işbirliğinden yana Şerif Paşa, Yusuf Fehmi'nin "Almancı" tutumuyla nasıl bağdaşmıştır? Dikkati çeken nokta, Yusuf Fehmi'nin 1913'teki yayınlarında, Almancı tavrını bırakmış ve Fransız dostluğunu ön plana çıkarmış olmasıdır. Daha önce söz ettiğimiz bu yayınlarında Yusuf Fehmi, pozitivizmin, A. Comte'un öğretisinin aksine sömürgeciliğin bir aracı haline geldiğini vurgular; fakat yine de İslâmcı bir politika çerçevesinde Fransa ile işbirliğini savunur. Böyle bir politika antikolonyalist olabilir mi? Yusuf Fehmi olamayacağını görebilecek kadar zekidir. Fakat bu husus o dönem aydınlarının ortak dramıdır.

Yusuf Fehmi'nin, yayınlarından izlediğimiz izini 1913'te kaybediyoruz. Hıristiyanlığın "saf biçimine" döndüğünü ilân eden tarihsiz broşürü herhalde 1913'ten sonra yazılmıştır. Bu fevrî bir çıkış mıdır? Hesaplı bir politik manevra mıdır? Yoksa samimi bir davranış mıdır? Bilemiyoruz. Doğrusu merak da etmiyoruz. Bu yüzden bu yüzyılın başında siyaset yapan bir Jön-Türk'ün profilini burada noktalıyoruz.

Osmanlı, Kürt, Rum karışımı bu "Jön-Türk devrimci" bir ölçüde bir prototipti ve çağının çelişkilerini temsil ediyordu. O dönemde, çöküş halindeki Osmanlı İmparatorluğu'nda aydınların bağımsız bir politika izlemeleri olanağı yoktu. Bunu yapmak isteyenler nötralize oluyorlar, etkisizliğe ve suskunluğa sürükleniyorlardı. Adı ön planda geçen Jön-Türkler ise Almancı, İngilizci, Fransızcı vb olarak rollerini oynuyorlardı. Acaba Mizancı Murad Bey 1897'de Abdülhamid'e teslim olmayı, yabancı hükûmetlere teslim olmaya yeğlediği için mi ülkeye döndü? Murat Bey, Ahmet Rıza Bey için "Türklük ve Osmanlılık ve Müslümanlık itibariyle gayret ve hamiyyet gibi haslet-i mahsusesi yoktur"[32] derken, kendisinin de gerçekçi bir değerlendirmesini yapmış mıydı? Örnekleri uzatmaya gerek var mı?

Yusuf Fehmi, hiç kuşkusuz, ne zekâdan, ne kültürden ne de cesaretten yoksundu. Uluslararası ilişkiler hakkında da üst düzeyde bir bilince sahipti.[33] Yoksun olduğu şey, moral "değerler"di. Yusuf Fehmi bir nihilistti. Farklı koşullarda bu nihilizmi tutarlı bir felsefe olarak yaşayabilirdi. Fakat yaşam kavgası ve kimlik buhranı, siyasal serüvenini bir oportünizm komedisi haline getirdi. O dönemin İslâmla ve pozitivizmle flört eden tüm aydınları, şu veya bu rolle, aynı komedinin içindeydiler. Fakat bu oyuncular tarihî misyonlarını tamamladılar mı? Bazı yönleriyle "çağdaş"lıklarını korumuyorlar mı? Dürüst olalım: Bugün de aramızda Yusuf Fehmi'lerin dolaştığını görür gibi olmuyor muyuz? ■

1 *Le Rappel*, 15 Kasım 1896.
2 Joseph, Fehmi; *Tablettes Révolutionnaires*, Paris, 1903.
3 *L'Européen*, 17 Ekim 1903.
4 *L'Européen*, 14 Kasım 1903.
5 *L'Européen*, 21 Kasım 1903.
6 *L'Européen*, 28 Kasım 1903.
7 J. Fehmi; *Les Coulisses Hamidiens dévoilés par un Jeune-Turc*; Paris, 1904.
8 *Aynı eser*; s. 61.
9 Cemaleddin Afganî'nin zehirlenerek öldürüldüğüne dair epeyce yaygın bir kanı vardır. Afganî 1897'de ölünce *Meşveret*'te, Jön-Türk ileri gelenlerinden, Hıristiyan asıllı Halil Ganem bir yazı yazarak onu övmüş, hem filozof hem de "ajitatör" olarak nitelediği düşünürün "Borjiya metoduyla" zehirlendiğini ileri sürmüştür. Bk. *Mechveret*, 15 Mart 1897. Afganî'yi çok iyi tanıyan İ. Goldzieher de *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki (Avrupa baskısı, 1965) yazısında, Afganî'nin İran Şahı'yla kavgalarını anlatmakla beraber, kendisinin 1896'da suikaste katılma iddialarını reddettiğini belirtmiş ve "zehirlenerek" öldürüldüğü iddialarına yer vermiştir.
10 Youssouf Fehmi; *Les Turcs de Paris, Espionage de Contre-Police*; Paris, 1908, s. 6
11 Youssouf Fehmi; *Les Congréganistes en Turquie*, Paris (tarihsiz). Burada Y. Fehmi şöyle bir "ilke bildirisi"nde bulunuyor: "Doğuştan Hıristiyan, fakat Romalı rahiplerin hatası yüzünden uzun zaman dinden nefret etmiş olarak; ruh huzuru ile ve serinkanlılıkla tekrar saf Hıristiyanlığa, yani tarifsiz sevinçlerin beni beklediği putsuz, resimsiz Hıristiyanlığa dönüyorum. Eminim ki, en iyi Müslüman kardeşlerimle buluşacağım saha budur". s. 4
12 Ahmed Rıza Bey'in babası Ali Bey İngiliz değildi, fakat "İngiliz" lâkabıyla anılırdı; buna karşılık annesi Avusturyalı idi. Y. Fehmi'nin eleştirisi ırkçı olmaktan çok, siyasal bir tutuma karşıdır. *Aynı eser*, s. 33
13 Y. Fehmi; *Les Turcs de Paris*, s. 24.
14 *Aynı eser*, s. 34.
15 *Mechveret*, 1 Ocak 1897, "Banquet de la Jeune Turquie" başlıklı yazı.
16 Aynı dergi, aynı sayı. Victor Bérard, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ile ilgili ilginç ve yer yer özgün yorumlar yapmış, ayrıca incelemeye değer bir yazardır. Bk. V. Bérard; *Le Sultan, l'Islam et les Puissances*, Paris, 1907. Ayrıca, *La Mort de Stamboul*, Paris, 1913.
17 Youssouf Fehmi; *Islam, France et Turquie*, Paris, 1913, s. 30. (A. Comte, *Politique Positive*, cilt: II, s. 463, Paris, 1851).
18 Y. Fehmi; *Les Turcs de Paris*, s. 38.
19 *Aynı eser*, s. 40.
20 Youssouf Fehmi; *Histoire de la Turquie*, Paris, 1909, s. XIII.
21 *Aynı eser*, s. XII.
22 Y. Fehmi; *İslam, France et Turquie*, s. 32
23 Olayın hikâyesi için bk. *Mechveret*, 15 Nisan 1896.
24 *Mechveret*, 1 Mayıs 1896.
25 Youssouf Fehmi; *La Revolution Ottomane (1908-1910)*; Paris, 1911, s. 10
26 *Aynı eser*, s. 94
27 *Aynı eser*, s. 101-102
28 *Aynı eser*, s. XVII
29 *Aynı eser*, s. 153
30 Şerif Paşa'yla ilgili bir tanıtma yazımız için bk. *Tarih ve Toplum*, no. 72, Aralık, 1989.
31 Y. Fehmi; *La Revolution...*. s. 172.
32 Şerif Mardin aktarıyor; *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul, 1989, s. 129
33 O dönemle ilgili eserlerde Yusuf Fehmi'nin adı hiç geçmemektedir. M. Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi* (İstanbul, 1986) başlıklı eserinde şu genel hükme varmaktadır: "Gerek Auguste Comte, gerekse diğer pozitivistler, Türklerin diğer Müslüman ülkeler üzerindeki nüfuzlarını bildikleri için bundan faydalanmayı düşünmüşler; elde edebildikleri Türkler vasıtasıyla pozitivizmi Müslüman ülkelerde yaymak istemişlerdir." (s. 376). Yusuf Fehmi de bunlardan biridir. Fakat kendisi, seksen yıl önce, daha nüanslı bir çözümleme yapmıştır. Yusuf Fehmi'nin adının geçtiği tek kaynak, E. E. Ramsaur'un *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli* (İstanbul, 1982) başlıklı eseridir. Ramsaur, kaynakçasına Y. Fehmi'nin bazı eserlerini koymuş, fakat metinde bunlara en küçük bir gönderme yapmamıştır.

HANS BARTH'IN GÖZÜYLE

CUMHURİYET ÖNCESİ İZMİRLİ KADINLAR

İLHAN PINAR

Hans Barth adını, *Tarih ve Toplum* dergisinin 29. sayısındaki Sayın Yağmur Atsız'ın, 36. sayısındaki Sayın Semavi Eyice'nin ve 38. sayısındaki Sayın Kemal Beydilli'nin yazılarından tanıyoruz. Adı geçen yazılar, yazarın, *Türke, wehre Dich!* (Türk, Savun Kendini!) adlı (maalesef bugüne kadar Türkçeye kazandırılmamış, yakın dönem siyasal tarihimiz hakkındaki birçok Batılı kaynaktan sadece birisidir,) benim de Berlin'deki Prusya Kültür Varlığı-Berlin Devlet Kütüphanesi'nden edindiğim kitabın dışındaki kitaplarından söz etmemektedirler. Adı geçen kitabı Berlin'deki kütüphaneden edinirken, Hans Barth'ın diğer kitaplarıyla da tanışma fırsatı buldum. Ve böylece, benim araştırma alanlarımdan birisi olan, Batılı gezginlerin ve araştırmacıların kitaplarından İzmir'in yakın dönem toplumsal tarihi dolayısıyla yazarın bir diğer kitabı olan, *Unter Südlichem Himmel* (Güney Gökyüzü Altında) adlı kitabı da elime geçmiş oldu. Tabiî bu kitapta da, yazar hakkındaki bilgilerimizi zenginleştirecek bilgi maalesef yok.

Bu kitap, yazarın "Türk, Savun Kendini!" adlı kitabından önce 1895 yılında yayınlanmış. Kapakta, adına "Roma" ilâve edilerek, "Hans Barth-Rom" olarak yazılmış. Henüz doktor titri de yok. Kitap, Barth'ın diğer kitabı gibi Leipzig'de ve aynı yayınevince, "Rengersche Buchhandlung"da yayınlanmış.

Kitap Doğu ve İtalya olmak üzere iki bölümden oluşuyor. İlk bölümün alt başlıklarını İzmir, İzmirli Kadınlar, Küçük Asya'da bir köy (Cumaovası) ve Doğu'da Bira Üzerine İncelemeler oluşturmakta; ikinci bölümdeyse İtalya gözlemlerinden söz edilmektedir.

Ben buraya, yazarın, İzmir'in yakın dönem toplumsal tarihi için önemli sayılabilecek, İzmirli Kadınlar başlıklı incelemesini alıyorum.

I.
LEVANTEN, RUM VE ERMENİ KADINI

"İzmirli bir kadın kadar güzel!" Eski, fakat (tabiî bizim ülkenin sarışınlarıyla kıyaslamadan) doğru söylenmiş bir sözdür. Elbette burada sözü edilen güzellik, ne bir Germen kadınının "zekâ güzelliği", ne bir Fransız kadınının "tinsel güzelliği", ne de bir İtalyan kadınının "ihtiraslı duygu güzelliği"dir. Levanten'in Havva-

Rum Kantocu Despina.

sı'nda psişik denen şeye rastlayamazsınız, güzellik denen şey ise hiç de öyle Venüs'ten kalma bir güzellik değil. Levanten kadın tipi, bir Arap prensesiyle vasat bir Karolenjiyen söylencesinin karışımından damıtılarak elde edilmiş basit bir kadındır. O, aldığı Fransız eğitimine (daha doğrusu eğitimsizliğine) rağmen ne bir "Demoiselle" ne de bir "Signorina"dır; o sadece bir kadındır. Edindiği tüm kültürel birikim bu "bilinç" karşısında geri adım atmakta; geriye sadece, damarlarında dolaşan doyumsuz şehvet kalmaktadır. Levanten kadının içinde doğuştan varolan bu "bilinç", çevresini saran amberli atmosfer tarafından da kamçılanınca, vücudunun baştan çıkarıcı dozu artmaktadır.

Levant'ın kadın dünyası, ırk ve (Doğu'da büyük öneme sahip olan) din olarak beş altı kategoride ele alınabilir. Rum, Ermeni, Katolik (asıl Levantenler), Yahudi, Türk ve sıkça karşılaşılan Çingene. Irkların Babil kaosundan meydana gelen, badem gözlüsünden, kara çarşaflı odalığına ve "*a la brebis*" kuaförlü işveli Levantenine kadar Havva'nın bütün bu kızları İzmirli kadın olarak adlandırılıyor. Hemen şunu da belirtmeden edemeyeceğim; Hilâl'in altında yaşayan bütün milletlerin kadın olarak (eğer böyle söylememe izin verilirse) bu üretim fazlası -kaynanalarımızın maalesef deyişlerini duyar gibi oluyorum- artık hiçbir haremde zapt edilemeyeceklerdir.

Bu kaosta, kendi ifadelerine göre ilk sırayı, uzun yıllardır Fransız koruması altında yaşayan

ve Osmanlı'nın o engin hoşgörüsünün keyfini çıkaran, psişik olarak olmasa da, moral açıdan büyük ölçüde yozlaşmış ve burada Katolik olarak adlandırılan İtalyanlar alıyor. Kendisini hangi özelliğinden dolayı Avrupalı saydığı, bu yüzden de Reaya ve Türk kadınlarından üstün gördüğü bize göre anlaşılır gibi değil. Çünkü, aldığı eğitim, fi tarihinin Katolik eğitimini veren "Soeurs de Zion" a dayanıyor. Yani, biraz Fransızca, bir iki piyano tıngırtısı ve bol miktarda ultra-dağlı-Katolik avareliği; eğitiminin hepsi bu kadar. Onun için de "*enfant gatée*" (şımarık çocuk) deyimi bir Levanten kadınına çok uygun düşüyor.

Fransa'dan, yani Kutsal Topraklardan(!) gelen her şeyi bir maymun iştahıyla hemen taklit ettiği ve bunu kendi kara cahilliğiyle harmanlayamadığı içindir ki, bir Alman köylü kızı onun yanında Saba Melikesi kadar bilge kalıyor. Tinsel dünyasının tamamı, rıhtımla Katolik kilisesinden oluşuyor; neyse ki, birincisi tiyatro ve konser gibi etkinliklerle bu dünyayı bir nebze olsun renklendiriyor.

Katolik kadının yüz hatları genel olarak Latin, özel olarak İtalyan karakteri taşıyor. Ne yazık ki, iri güzel gözlerini gölgeleyen uzun ipek kirpikleri, gözlerdeki derin mânânın öne çıkmasını engelliyor. Onu ebedî uykudan uyandıransa, belki tutkularının ateşidir; ama duyumlar dünyasının ateşi hiçbir maddî kıvılcım tarafından ateşlenememektedir. Tek idealiyse, bir türlü kavrayamadığı Fransız kadınıdır; onu da taklit ederken, kullandığı "*poudre de riz*" ve Doğu'nun güzellik kremleriyle, yüzünü ve ciltini mayalanmış hamurun kabuğu gibi yapıyor. Ondan sonra da, olsun, önemli olan güzellik ya, diye düşünüyor. Ve tabiî her türlü çareye başvurularak siyah boyalarla uzanılan kaşlar, beladona (güzelavratotu) sürülmüş bir cilt ve tek camlı saplı gözlükle ne kadar güzel olunursa o kadar güzel oluyor. Kuaföründe de "uhrevî saadet bahşedici" ideali Fransız kadınını taklit ediyor ve perçemlerini Paris modasına endeksli olarak bırakıyor veya kesiyor. Tüm bu uğraşlar sonucu aralarından birkaç tane pırıltı çıkmıyor değil; ama o da ağzını açana kadar. İzmir'in havasının da etkisiyle -bu hava her ne kadar kız çocuklarının erken gelişmesine neden oluyorsa da- miskin yaşamları ve atıştırdıkları şekerlemelerle potansiyel şişman kadın adayları olup çıkıyorlar. İlerleyen yaşlarındaysa hepsi birer yürüyen ibrik halini alıyor. Ondan sonra da -Türk kadınının henüz bilmediği- korseyle bu fazlalıklar toplanmaya ve saklanmaya çalışılıyor. Levanten kadının Parisli kadından tek farkı, -o da geminin geliş süresine bağlı olarak- onun giydiği elbiseyi sekiz-on gün sonra giyebilmesi. Eğer gelenler arasında -gelenler de zaten birer zevksizlik örneği- kendi şıklık anlayışına uygun bir şey bulamamışsa, o zaman zavallı kocasıyla gemiye atladığı gibi soluğu Paris'te alıyor. Genelde bu gibi olaylarda paranın hiç önemi yok.

Eğer bu gösteriş meraklısı kadına biraz daha yakından bakacak olursak, elbisesinin kolundaki söküğü ve ayağındaki çizmenin yırtığı karşısında öcü görmüş gibi ondan korkup hemen uzaklaşabiliriz. Eee nerede bunlar, nerede, zarif şıklığı ve sevimliliğiyle Alman buduvarı!

Levanten kadının kültür dünyasına biraz önce değinmiştik; herhalde bu konu için şu deyiş çok uygun düşüyor: "Sakın, sakın ha, o konuyu kurcalama!" Bu konuda onu besleyecek kitap ve gazetelerin olmaması durumunda zaten şaşılacak bir yan göremiyorum. Bunun için de, ona "günlük skandallar"dan başka bir seçenek kalmıyor. "İzmir'in günlük skandalları", burada yaşayan insanların tek yaşamsal merkezini oluşturuyor. Eğitim ve kültür gereksinimleri için kendi içlerinde bir papazlar ordusu var ki, aldıkları tüm kültür ve eğitim bu papazlar tarafından sağlanıyor. Cizvitlerden Kapusenlere kadar çok geniş bir yelpazenin temsilcisi olan bu papazların aforoz korkusundan dolayı da, hiçbir Levanten aile çocuğunu Avrupalıların veya Rumların okullarına göndermeye cesaret edemiyor. Ve şanssız Levanten erkeği, aklına gelen parlak fikir sonucu evlenmeye kalktığında ailesini, bu, kilise terliği altında ezilmiş ve saçları bigudili kadına teslim ediyor.

Levanten kadının ev hayatıysa, Avrupalı bir ailenin yüzlerce keder ve sevinç dolu hayatından çok yeknesak; evliliklerin çoğu madrabazlığa dayandığı ve Doğu'da kadın prenses olarak görüldüğü için de kadın hemen sorumluluk alanlarını belirliyor; tabiî çocuk bakımı ve ev işi sorumlulukları dışında kalıyor. Onun yaptığı tek iş, gösteriş ve eğlencedir; peki bu kadın nasıl eğlenmektedir? Okumak onun ilgi alanı dışındadır; zaten İzmir'de, bizim Avrupa'da anladığımız anlamda bir kitabevi de bulunmuyor. Varolan kitabevi de gözlük, gömlek düğmesi ve eldiven satıyor. Diğer kültürel olanaklar da zaten yok. İyi kötü idare eden "İtalyan Operası" da yandıktan sonra, bu iş için hiçbir şey kalmamış. Şimdi sadece, Kahire'ye giderken yolunu şaşırıp İzmir'e uğrayan ve nefes darlığı çeken tenorlarla yetinmek zorunda kalıyorlar. Peki yapacak ne kalıyor? Cevap: Pencereden dışarıyı seyretmek, sigara tüttürmek, balolara gitmek ve -ah ne de büyük haz!- kordonda züppelik yapmak. Kısacası uğraştığı ciddi hiçbir şey yok; Doğu'nun "tembellik mühendisliği"nin türevlerini yapmaktan başka.

Levanten genç kız, o kadar serbest davranmasına rağmen, yine de belli dereceye kadar güven duyulabilecek birisiyken; evli Levanten kadınsa durumuna aldırış etmeden sıkça uygunsuz ilişkilere girebiliyor. İnsan İzmir'de sık sık karşılaştığı bu tip kadınlardan sonra ister istemez şu soruyu soruyor kendisine, acaba Zola kadın kahramanlarını İzmir'de bu kadınları gördükten sonra mı yarattı. Espritüelliklerinin yanı sıra, hafifmeşreplik,

şehvet düşkünlüğü ve yozluk, bu kadınların temel özellikleri. Ve bunların sonucu olarak da, "İzmir'in günlük skandalları", ahlâk bakımından Avrupa'nın en yoz kentindekinden çok daha can sıkıcı ve yavan oluyor.

Ermeni kadın tipiyse, genel olarak Levanten kadına benziyorsa da, vücut özellikleri bakımından Rum kadınına daha çok benziyor. Genellikle aşırı şişman ve yüzleri kemikli; koyu tenleri, üst dudaktaki ayva tüyleri ve gür saçlarından sarkan pirzolavari zülüfleri Ermeni kadında göze çarpan temel özellikler. Aslında Ermenistan'ın iç kesimlerinde, sarışın, mavi gözlü ve oval yüzlü, bir Prusya köyündeki besleme kızı tipinde kızlar da görmek mümkün. Ermeni kadınları genellikle iri oluyor ve bizim faşing eğlencelerimizdeki devasa kadın figürlerine benziyorlar. Fakat Sultan İbrahim'in harem yıllıklarından, bu iri kadınların bir zamanlar güzel günler de gördüklerini biliyoruz.

Rum kadınlarıysa, Levanten kadınlarının tam tersi özelliklere sahip; zaten bu da hemen göze çarpıyor. İyi ki de, sayıları onlardan fazla. Rum kızları, incecik vücutları, ölçülü hatları ve kuzeyli güzelliğini çağrıştıran sarışınlarıyla Levanten Venüsü'nün tam zıddını oluşturuyor. Eski Helen özelliklerini neredeyse aynen korumuş; yüz hatları, o harika yontulardaki gibi muhteşem. Homeros tarafından "inek" benzetmesi yapılan, fakat bizim burada "ceylan" benzetmesini yeğleyeceğimiz gözlerinin ışıltısı, arada sırada ortaya çıkıveren ve yine âniden kayboluveren pırıltısı, kontra-fason zavallı Levanten kadının gözlerinden çok daha duygulu ve çok daha mânâlı. Dolayısıyla Doğulu kadının temel özelliği olan duygulu ve mânâlı gözler, Rum kadınında da var; fakat rakibesine meydan okurken bile daha çocuksu, daha şirin, daha doğal ve daha sevimli bir naiflikte. Çünkü, Rum kadının Parisli olmak veya Parisliyi oynamak gibi bir derdi yok; onun duygusallığı daha mütevazı ve daha neşeli, tıpkı bütün diğer özellikleri gibi. Bunun için de Rum kadını "İzmir'in günlük skandalları"nda daha önemsiz bir rol alıyor ve daha az göze batan skandallara adı karışıyor.

Akşamları İzmir'in Rum Mahallesi'nde dolaşırken, her evin kapısının önünde bir grup genç kadın ve genç kızı flanel gömlekleri içinde oturup sohbet ederken görmek mümkün. Başınızı hafif eğerek verdiğiniz bir selam dahi hiç aksamadan karşılık görecek ve hatta tek tük ama iyi telâffuz ettikleri Fransızcalarıyla kalıp sohbete katılmanız bile istenecektir; o birkaç kelimelik Fransızcayla komşuya hava atılacaktır çünkü. Burada her şey daha bir neşeli, daha bir rahat, daha bir genç ve daha bir doğaldır; oysa Levanten kadın, o canhıraş mücadele içine girdiği taklit görgüsüyle "*grand dame*" oynamaya ve kendisini Paris bulvarına yerleştirmeye çalışırken ne kadar da sahtedir. Marifet ve doğallık karşılaştırmasında kefe elbette Rum kadını tarafında daha ağırdır. Tabiî bu durumda insanın zavallı Levanten bebek, demekten başka yapacak bir şeyi yok!

Rum kadını, Doğu'nun genel özelliği olan kayıtsızlık konusunda -eğer yerel bir özellik olan ve saatler süren siestayı bir tür kayıtsızlık sayarsak- diğer Doğulu kız kardeşlerinden ayrılıyor. Yaşlı Rum kadınları her akşam terastan terasa cıyak cıyak sesler çıkarırken, genç kızlar, her şeye rağmen Avrupalıların sinirlerini ayağa kaldıran duygulu sesleriyle şarkılar söylüyorlar.

Rum kadınının eğitimi konusuna gelince; onun aldığı eğitim, üst tabakadan bir Levanten kızının aldığı eğitimden çok daha iyi. Rumların okulları, Levantenlerin eğitim gördüğü Katolik okullarından çok daha serbest ve geliştirmeye yönelik. Ayrıca çok sayıda Rum kızı, çok iyi bir eğitim veren Alman İmparatorluk Diyakonievi'nin kızlar okuluna devam ediyor. Ruhban sınıfının genç kızlar dünyasındaki etkisine gelince; bu etki Levanten kızlarda çok üzücü boyutlara varırken; Rum kızlarda kalkıyor, fakat yerini milliyetçilik unsurunun zerk edilmesine bırakıyor. Rum ailede kadının hor görülmesi ve aşağılanması asla söz konusu değil; bu yüzden de Doğu'nun entelektüel dünyası, Levanten kadınlar pas geçilerek Rum kadınlara teslim edilmiş durumda.

Rum kadınlara elveda demeden önce, her ne kadar bizim konumuz dışında kalsa da, konuyla dolaylı ilgisi olduğu için bir konuya daha değinmek istiyorum. O da genç kızların açık tabutta taşınması. Bir gün Frenk Sokağı'nda yürüyorduk; aniden birçok arabanın çıkardığı bir gürültüyle irkildik. Aynı anda arkamızı döndüğümüzde; her iki yanında kara cübbeli papazların yürüdüğü bir fayton gördük. Faytonda üstü açık bir tabut vardı. Mersin dallarıyla yemyeşil olmuş tabutun içinde, kefen giymiş soluk güzel bir genç kız, solgun göz kapakları sıkı sıkı kapanmış, uzun sarı saçlarının lüleleri açılmış tabuttan dışarıya sarkar vaziyette uzanmaktaydı. Gözlerimizin önünde öyle bir resim duruyordu ki, sanki Pamuk Prenses camdan tabutunda huzur ve barış içinde uyuyordu.

II.
TÜRK VE YAHUDİ KADINI

Ülkenin hanımefendisi, haremin incisi olan örtülü şirin bulmaca, yani kısaca Türk kadını, Bazar sokaklarının kalabalığı arasında rengârenk mumya örtüleriyle kapanarak bir hayalet gibi yürürken, fantezilerini yasladığı ve kendisine örnek seçtiği Batılı kadın tipinden henüz bir hayli uzakta. Bir zarif vücutlu kadın (Türk kadını doğuştan güzel bir vücuda sahip), tedepen tırnağa altın işlemeli siyah feracenin içine sokulmuş. Yüz, ince bir tülle örtülü; burun kemiğiyle alın arası açık bırakılmış ve bu aradan iki koyu renkli göz ışıldıyor. Minnacık ayaklarında ya bir Viyana çizmesi ya da peşindeki en ateşli delikanlıyı bile ürkütecek sesler çıkaran yöresel nalın vardır. Ve bütün bunların üzerinde bir Prusya miğferi gibi duran

rengârenk şemsiye. Fakat her türlü engelleyici önlemlere rağmen, Türk kadınları da emansipasyon konusunda oldukça ilerlemeler kaydetmiş. Artık taşradaki Türk ve Reaya kadınların giydikleri ipek donlar ve iç çamaşırları şehirde yerlerini sırtta çok sıkılarak göğüsleri açıkta bırakan Paris tuvaletlerine ve korselerine bırakmaya başlamışlar. Ancak belki bu eski moda giysiler, haremin sessiz ürkek dünyasında çağdışı zamanını törpülemekle meşguldür. Çarşafa gelince, özellikle İstanbul'da oldukça incelmeye yüz tutmuş, örtünmekten çok züppelik yapmaya yarayan bir giysi halini almış. Ola ki bir yerde kalın çarşaflı bir kadınla karşılaşırsanız, bilin ki, o çarşafın altında Müslüman geleneğine bağlı bir kadın değil, çekiciliğinin sonbaharını gizlemeye çalışan bir kadın vücudu vardır.

Sayıları şimdilik az da olsa, bazı modern Türk kadınları çağdaşlık düzeyine gelmiş bulunuyor. Onun için de bu çağdaş Türk kadınları, eskiden ölüm nedeni olabilecek bir durum olan, bir gâvur erkeğinin karşısına çarşafsız çıkabiliyor.

Türk kadınının yüz çizgileri tam bir Kafkas örneği; ve sürekli soru sorar gibi duran çocuksu gözleri badem formunda. Bu badem gözlerin üst çizgilerini çeken kaşlar kalem gibi dururken, kirpikler uzun ve iç gıcıklayıcı, kırmızı allıkla genç tazeliği hemen göze çarpan dudaklarsa bu şirin yüz resminin son çizgileri. Alt tabakadan kadınlar tırnak ve ellerini güzelleştirmek için kınalamaya devam ederken; üst tabaka Türk kadınları bu işi çoktandır Frenk modeli güderi eldivenle yapıyorlar.

Türk kadınının bir başka çekici yanı da sesidir, onun sesi, Rum kadının kulak tırmalayan cırtlak sesinin yanında çok hoş kalıyor. Gülerken bir harika olan bu ses; şarkı söylerken çok ilginç ve duygusaldır.

Türk kadınının doğal bir özelliği olan narin vücudu, hep şişman olarak anılagelmiştir; aslında bu pek de haksız bir yargı değildir. Şöyle ki, iklim, bağdaş kurup oturma, hiçbir iş yapmama ve hamam düşkünlüğü, bu yargıyı bir atasözü haline getirmiştir. Bilhassa bu satırların yazarı, Türk kadın ve kızlarının zarif vücutlarını ve cilveli hareketlerini yakından görmek sayesinde sağlam verilere mazhar olmuş ve Türk kadınının tipik Doğulu kadın özellikleri taşımadığına ta-

Halktan bir Türk kadını.

nıklık etmiştir. Oturuş biçimiyse, bazı Avrupalı yazarların "apul apul" dediği, fakat bizim "kıvırta kıvırta" demeyi yeğlediğimiz gemici tayfası gibi yürümesi sonucunu doğurmuştur. Fakat her şeye rağmen (feracesinin altında istediği kadar cilve ve süs saklasın) Türk kadını biz Avrupalılar için sadece olağanüstü durumlarda buduvarının kulisine göz atılabilen örtülü bir bulmaca olarak kalacaktır.

Türk kadını genel olarak kültürsüz olarak nitelendirilir; fakat bu da haksız bir yargıdır. Ben şahsen kız-erkek karışık eğitim veren bir okulu ziyaret etmiş ve bu konuda yeteri kadar ikna olmuşumdur. Bir defa okulda öğrendikleri güzel yazı yazma sanatını devam ettirebilecek olanakları yok ve eğitim sonrası genellikle geldikleri yerlere geri dönüyorlar. Ayrıca, Arapça gibi zor bir dille uğraşıp eziyet çekmeleri de, bu konuyu olumsuz etkileyen bir başka neden. Bunun yanı sıra modernleşmeyle birlikte nitelikli kız okulları da açılmaya başlandı ve bazı seçkin Türk aileleri kızlarını Fransız öğretmenler ve İngiliz mürebbiyelerle eğitmeye başlamışlardır. Bu konuda İzmir'in üst düzey yöneticileri, kızlarını Alman İmparatorluk Diyakonievi'ne göndererek öncülük yapmaktadırlar. Türk kadınının kendisine örnek seçtiği Avrupalı kadına olan hayranlığını en çok Frenk Sokağı'ndaki dükkânları ve mağazaları dolaşırken gözlemliyoruz. Hatta bu konuda daha yakın zamana kadar dükkân sahiplerinin yaşlı tezgâhtar çalıştırmaları emredilmiş. Söylentiye (gerçek olaylara bakılırsa demek istemediğim için böyle söylüyorum) göre bu Avrupalı dükkân ve mağazalar, Türk kadınları tarafından yaygın olarak bir buluşma ve küçük kaçamaklar yapma mekânları olarak kullanılıyormuş. Eh, her tarafı muhbirle çevrili zavallıların başka da bir seçeneği yok zaten!

Bir zamanlar, Osmanlı'nın gelişme döneminde çok önemli rol oynayan zenci haremağaları da bu eski despot işlevlerini yitirmişler. Artık hizmetçilikten başka bir işlevleri yok. Fakirleşmenin yanı sıra kadınların yükselen eğitim düzeyi de bu gerilemenin önemli unsurudur. İngiliz kadın asaletini ve modasını kendi gelişimi için örnek seçen Türk kadını kocasının despotik şiddetine karşı gözle görülür bir şekilde isyan bayrağı açmıştır. Hatta evlendikten sonra çarşafını açmaya kalkışarak kocasını gülünç durumlara dahi düşürebilmektedir. Fakat üç gün sonra kızın bu talebine karşılık babasından damada bir gürz yollanmakta ve bu ürkek güzelin açılma isteğinde ayak diretmesi halinde öldürülmesi istenmektedir. Ama gönderilen gürzlerin henüz bu amaç doğrultusunda kullanıldığına rastlanmamış.

Türk kadını genellikle kapalıyken, Yahudi kadını tam tersine genellikle açıktır! Yahudi Mahal-

lesi, Bazar'ın ve Türk Mahallesi'nin güneyinde kalıyor ve böylelikle Yahudiler, Hıristiyanların Yahudi düşmanlığı ve kışkırtıcılığından korunup Türklerin örneksiz hoşgörüsünün şemsiyesi altında yaşamlarını sürdürebiliyorlar.

Bir cuma akşamı, gösterişten yoksun, hatta yoksul sayılabilecek (çünkü "Alliance İsraelite"nin Yahudileri çoktan Frenk Mahallesi'ne göç etmişler) genellikle İspanya'dan göç etmiş Yahudilerin yerleştikleri İzmir'in Yahudi Mahallesi'ne gittik. Özellikle cuma akşamları Yahudiler zamanlarını sokaklarda geçiriyor. Sokaklarda ve kapı önlerinde yarı çocuk yarı genç kız on iki yaşlarındaki anneleri memelerini açmış çocuklarını emzirirken görmek mümkün. Yine sokaklarda Alman veya Fransız kızlarının ancak 22 yaşlarında eriştiği gelişkinliğe erişmiş on yaşlarındaki gelişkin kızları da görmek mümkün. Onun için de sık sık, ifade edilmesi korkunç bir yıpranmışlık içindeki kadın vücutlarına, daha gençliğinin baharındaki yaşlı ninelere ve sarı, soluk benizli kadınlara sokaklarda rastlanıyor.

İzmirli Yahudi kadın, Avrupa'daki din kardeşiyle benzer özgün özellikler göstermiyor. Ama bu nedenle de güzelliklerinin Avrupa'daki kız kardeşlerinden daha az olduğunu söylemek istemiyorum. Tartışmasız en güzel yeri, bazı padişahları da baştan çıkarmaya yeten gözleri; zaten Ester'in Türk tarihindeki yeri ve önemi sıkça tekrar edegelmiştir.

İzmirli Yahudi kadının temel özelliği, ister yaşlı ister genç olsun hiç de bilinçli yapılmayan [bir jestle] göğsünü açık bırakmasıdır. Kulağının arkasındaki karanfiliyse hiç eksik olmayan bir süsüdür. Tuvalet konusunda Türk kadınından daha tutucu olduğu bile söylenebilir. Kenarları kürkle çevrili, önü sürekli açık bırakılan uzun bir manto, içinde göğüsleri açık bırakan bir korse ve altında diz uzunluğunda ve burada lastikli kırmızı ipek pantolon en sık karşılaşılan giyimi. Saç, kulak, boyun ve kollar (bazıları İspanya günlerinden kalma) altın sikkelerle süsleniyor. Başlarındaysa ya bir İskoç şapkası ya da basit bir başlık bulunuyor. Saçları, Türk kadınları gibi genellikle kısa kesili. Eğitim durumlarına gelince; kısa süre öncesine kadar eğitimleri içler acısı bir durumdaydı. Fakat "Alliance İsraelite"nin yaşama geçirdiği kurumlar sayesinde -bu kurumların ulusal bir karakter taşıması zaten düşünülemez- önümüzdeki on yıllarda, İzmir'in Yahudi gettosunda, Paris korse ve şapkalarıyla tamamen Avrupalılaşmış ve kordonda züppelik yapan şık Yahudi kadınlarıyla karşılaşırsak hiç şaşırmayalım.

İzmirli kadınlar arasında az sayıda da olsa Çingene ve zenci kadınları sayabiliriz. Çingene

Çingene kadını.

kadınlar, sırtlarından eksik olmayan bebekleri, kırmızı çiçekleri solgun renkli şalvarları ve sıkça karşılaşılan güzelleriyle sokak sokak dolaşarak dileniyorlar. Yüzleri, göğüsleri ve kolları genellikle dövmeli; fakat kahve tenlerinin suyla aralarının iyi olmadığı kesin. Her ne kadar aralarında cidden çok güzel kadınlar varsa da, yine de Çingene kadınının kendisinde radikal bir değişiklik yapması kaçınılmaz!

Ve son olarak da İzmir'in zenci kadınları! Zenci kadınlar genellikle ya hizmetçilik ya da Bazar'ın veya Türk Mahallesi'nin sokak köşelerinde çömelmiş oturarak ve bembeyaz dişlerini göstererek satıcılık yapıyorlar. Bütün çekicilikleriyse kalın dudakları ve iri burunlarıyla yüzlerinde toplanmış.

Buraya kadar İzmir'in ırk ve din olarak akla gelebilecek kadınlarına göz attıktan sonra, biraz da İzmir'in "seyyar kadınlar dünyası"na bir göz atalım! Bu konuda İzmir, iffet sahibi Türk polisi tarafından oldukça iyi korunuyor ve en azından bizim Berlin'den daha fazla güvenlik sağlıyorlar. Şehirde hüküm süren yasalara uymayan kadınlar -ki genelde bunlar Rum kadınlarıdır- Kervan Köprüsü diye anılan yere sürülüyorlar. Türk kadınları, bu "kayıp kadınlar" ordusuna hiçbir kontenjan ayırmıyorlar.

Bir liman şehri olan İzmir, çeşitli şarkıcıların ve Bohemyalı kadın kumpanyalarının da bir uğrak yeri. Bu sonuncuları, İzmir'den, İskenderiye ve Kalküta'ya kadar bütün bu şehirlerin rıhtım gazinolarına Alman valsleriyle canlılık veriyorlar. Hatta Berlin'in çeşitli kadın şarkıcıları -aslında hiç de fena değiller- dahi, Levant'ın sahillerinde şarkı söyleyecek salonlar bulmuşlar ve bizleri temsil ediyorlar. Bir defasında biz de böyle bir konsere gitmiş ve kendimizi "Friedrich Wilhelm Stadt"da hissedip yurt özlemi gidermiştik. Ama ah, yanımızda Berlin'in neşeli ve şık giyimli kızları yerine, rüküş giyimli esmer Levanten kızlar vardı; ve tabiî kırmızı fesli Türkler de onlara kavalyelik yapıyorlardı. ■

FRANSIZ BASININDA II. WILHELM

KIZIL KAYSER

JEAN-LOUIS MATTEI

1870'te Fransa ve Prusya arasında meydana gelen savaştan sonra, Fransız-Alman ilişkileri çok gergin kaldı. Fransa, Alsace ve Lorraine eyaletlerini kaybetmişti.[1]

Söz konusu bölgelerde Almancaya yakın lehçeler konuşuluyordu, fakat nüfusu Fransa'ya çok bağlı idi.[2]

Tabiî ki Fransa, bu çok zengin ve stratejik iki eyaleti tekrar elde etmek için çaba sarfediyordu.

1888'de tahta çıkan II. Wilhelm Almanya'nın eski politikasını değiştirmedi. Hemen Prens von Bismarck'ı azletti ve mutlak bir hükümdar gibi davranmaya başladı. Her şeyden önce II. Wilhelm bir askerdi. Fransız tehdidine karşı ordusunu devamlı takviye ve modernize etti. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İtalya ile bir yakınlaşma oldu. Wilhelm, donanmasını da genişletmek istiyordu. Nihayet, Almanya'yı bir sömürge gücüne çevirmeye başladı. Fakat bu girişim çok zor oldu. Nitekim, Almanya Afrika'da birkaç sömürge elde ettiği halde, çok geç kalmıştı. Üstelik söz konusu sömürgeler bir bütünlük oluşturmuyordu.

Fas sorunu, yine Fransa ve Almanya arasında gerginlik sebebi oldu (1905). Almanya'ya "sömürge pastası"ndan pek az pay kalmıştı.Öte yandan, II. Wilhelm ülkesinin durumunu iyileştirmek için Osmanlı İmparatorluğu'nu düşünmeye başladı. Kendisini garantör gibi sunmak için iyi bir strateji saptamıştı. Peki, Fransa bu kuvvetli düşmana karşı nasıl tepki gösterdi? Bunu bilmek için o devrin Fransız basınına göz atmamız gerek. Bu amaçla, okurlarımıza birkaç örnek vermek istedik. 1898'den itibaren 1918'e kadar Fransız basınında yayımlanan bazı resim ve fotoğraflar seçtik.

Birinci resim *Le Rine* (Gülme) adlı derginin 26 Kasım 1898'de çıkan 212. sayısının kapağıdır. II. Wilhelm savaşçı bir Mesih gibi tasvir ediliyor. Bir taraftan takdis ediyor, diğer taraftan sol elinde bir top mermisi taşıyor.

Ayrıca kapakta şöyle yazıyor: "Bu sayı Almanya'da yasaktır." "II. Wilhelm turnesi. Türkiye'de, Filistin'de, Kudüs'te ve kutsal yerlerinde 15 gün yolculuğun sıkı planlamasından dolayı her şehirde yalnız bir tek gösteri yapılacaktır. Askerlerden ya-

Resim 1

Resim 2

Resim 3

rım ücret alınacaktır. Her türlü danışma için Vebers'e başvurmanız rica olunur."

Böylelikle, II. Wilhelm'in Doğu'ya yolculuğu bir sirkin turnesine benziyor.

Tabiî ki *Le Rire*'in amacı, imparatorun tantanalı seyahatini küçümsemektir. Bu vesileyle II. Wilhelm bir palyaço gibi gösteriliyor. Bilindiği gibi, insanoğlu korktuğu şeylerle alay etmeyi sever. Palyaço imgesi, *L'Assiette au Beurre*'de[3] tekrarlanmaktadır. Okurlarımız, 22 Nisan 1905 tarihli derginin 212. sayısının son sayfasına bakabilirler.

İkinci resimde Kayser Wilhelm, palyaço kıyafetiyle telgraf tellerinin üstünde cambazlık yapıyor. Etrafında telgraflar çelişkili metinleriyle göze çarpıyor. Meselâ hem "Yaşasın Ermenistan!" hem de "Yaşasın Padişah!"; hem "Yaşasın Japonya!"; hem de "Yaşasın Rusya!" hem "Yaşasın Krüger" hem de "Yaşasın İngiltere!".[4]

Karikatürist D'Ostoya tarafından resme verilen ad zaten "Palyaço"dur. Resmin alt kısmında şöyle yazıyor: "Bütün bunlar gösteriyor ki aynı kişi, hem iyi bir akrobat, hem de dengesiz bir adam olabilir." Burada da, sirk ve gösteri imgesi yinelenmektedir.

Üçüncü resimde Fas meselesi imâ ediliyor. Görüldüğü gibi Kayser Fas'ı şiddet yöntemleriyle sindirmek istemektedir. Karikatürün altında büyük Fransız yazarı Anatole France'tan bir alıntı: "...Almanya'nın İmparator olarak büyük bir onbaşısı var, mükemmel bir onbaşı, onbaşıların imparatoru ve tanrısı, onbaşı Hohenzollern, onbaşı Lohengrin. Onbaşı ruhlu ve bıyıklı Wilhelm: tabiatıyla savaş yapmak onun kaderidir."

Bu üç karikatür Birinci Dünya Savaşı'ndan önce çizilmişti. II. Wilhelm'in karakteri otoriter, şiddetli, iddialı, fakat hem güldürücü hem de etkisiz diye sunuluyordu. Aslında, dünya barışını tehdit etmekteydi.

3 Ağustos 1914'ten sonra Birinci Dünya Savaşı başladı.

Fransa, tabiî ki bu savaşı kendi askerleriyle yapacaktı; fakat basını da Almanya'ya harp ilân etti. Savaş boyunca *A la Baïonnette* (Süngü ile) denilen haftalık dergi çıktı. Önceden anarşist *L'Assiette au Beurre* dergisine resim veren hemen hemen aynı ressamlar, *A la Baionnette* ile çalışıyorlardı. Bu sefer, tabiî, sosyalizm unutuldu. Derginin amaca, Kayser II. Wilhelm'i ve

Resim 4

Resim 5

Resim 6

tüm ittifakçılarını rezil rüsva etmekti. Aynı zamanda da vatanperverlik duygusunun artması isteniyordu. "Kızıl Kayser" diye adlandırılan özel sayı 8 Temmuz 1915'te çıktı ve Fransızlar'ın II. Wilhelm'e karşı duygularını özetledi.

"Bu adam deli, kana susayan bir canavardır."

Dördüncü resimde okurlarımıza sunulan kapak, II. Wilhelm'i böyle tasvir ediyor. Yalnızca Tanrı'nın Adaleti onu durdurabilecektir. Wilhelm, "marotte" denilen soytarı değneğini sallıyor, ağzından bol bol kan akıyor, sağ elinde Fransa'nın gelecek zaferini simgeleyen kırık bir kılıcı var.

Fakat söz konusu sayıda başka şiddet dolu karikatürlere de rastlıyoruz. Onlardan biri ilginçtir. Adı: "Sahte Duygusallık".

Beşinci resimde "-Ne kadar korkunç bir şey! Çocuklarımın ellerini gördüğümü sandım..." diye şaşırıyor Kızıl Kayser.

Nitekim, Fransız basını ısrarla Alman askerlerini çocukların ve kadınların ellerini kesmekle suçluyordu.

Resim 7

Bu suçlamalarda propaganda ile gerçek payını kestirmek çok zor tabiî. Bahsettiğimiz karikatürün altında, iki tane resim daha var:

Savaş esnasında

"-Güzel Allah'ım sana yalvarırım, canımı koru!"

Savaştan sonra

"-Haydi, bana söyleyin, bakalım. Pozum iyi mi?"

Başka bir deyimle, Almanya İmparatoru sadece bir câni değil, üstelik bir alçaktır.

Oysa, bu sayıda daha az şiddet içeren karikatürler var. Meselâ "Kaiser Kabot" (kötü oyuncu Kayser) diye adlandırılan resimler. Fransızcada, nitekim, bir "cabot" iddialı ve kötü bir oyuncudur. Kelimeyi "Almanlaştırmak" için "c"nin yerine "k" harfi konulmuş.

Altıncı resimde XVII. yüzyılın dört oyunu resimleniyor.[5]

Birinci "Şaşkın"dır. II. Wilhelm, imzaladığı bütün antlaşmaları kibirle unutuyor. İkincisi "Yalancı"dır. II. Wilhelm, resmî Wolff ajansına yalanlarını dikte ediyor. Üçüncüsü "Davacılar". Kayser, *Uncle Sam*'a yalvarıyor, fakat o

(Le Matin) (Dessin de Hansi)

MÉGALOMANE, MICROCÉPHALE

La dernière image du trop fameux héritier de Guillaume II.

(Dessin de Lili)

Père et fils : kaiser et sous-kaiser. — La moustache et le rasé.

Resim 8

Kayser'e şüpheli şüpheli bakıyor. Dördüncüsü "Le Tartuffe" (Mûraî= iki yüzlü)dür. II. Wilhelm savaş yapmak için mantosunun altında birkaç kılıç saklıyor, fakat herkes ne istediğini anladığı için seyirciler tarafından yuhalanıyor. Palyaço, oyuncu, canavar, alçak, işte II. Wilhelm'in imgesi. İmparator, Birinci Dünya Savaşı'nın yegâne sebebi miydi? O devrin Fransızları için bu tartışmasız bir gerçekti. Tabiî ki bu fikri "nüanse" etmek gerekir, fakat makalemizin amacı bu değildir. Yedinci resimde gösterilen karikatürde II. Wilhelm kuduz bir köpek gibi tasvir ediliyor. Ayrıca şöyle yazıyor: "ABD'nin Avrupa'nın kuduz köpeğini yakalamaya mutlaka yardımcı olması lâzım." (Aynı sayıda).

İlâve edelim ki II. Wilhelm'in oğluna da "Clown-Prinz, Clown-Prince" (Palyaço Prens) deniyordu. Bu, bir kelime oyunudur, çünkü Almancada veliaht "Kronprinz" (Tacın Prensi)tir. Fransız basını aynı şekilde onu şiddet dolu ve mağrur bir hırsız gibi sunuyor, biraz da geri zekâlı olarak niteliyordu. "Kronprinz"ten de bahsediyoruz çünkü II. Wilhelm'in beraberinde sık sık bulunuyordu.[6]

Sekizinci resimdeki karikatürlerin altyazıları şöyle:

"Megaloman. Mikrosefal".

Ünü kötü olan II. Wilhelm'in oğlunun son resmi.

Baba ile oğul: Kayser ve askayser. Bıyıklı olan ve kel olan.

Dokuzuncu resimde II. Wilhelm oğluyla kadavra yiyen akbabalar gibi tasvir ediliyor.

Altında şu kelimeler beliriyor: "Kartal olmadığını daha önce de tahmin ediyordu" (*On se doutait qu'il n'était pas un aigle*). Nitekim Fransızcada "*ce n'est pas un aigle*" (kartal değil) "pek zeki değil" anlamına gelir.

Ayrıca, unutmayalım ki kartal Almanya'nın sembolüdür. Bu resimlerden sonra onuncu resimde II. Wilhelm'in iki fotoğrafını veriyoruz. Her ikisi de *Le Miroir* (Ayna) dergisinde 1915'te yayımlandı. *Le Miroir*'da resim ya da karikatür yoktu, sadece fotoğraf bulunuyordu.

Resim 9

LE MIROIR

LA GUERRE ET LA MALADIE ONT TERRIBLEMENT VIEILLI LE KAISER

Resim 10

Resim 11

Söz konusu dergi iki fotoğrafı yan yana yayınlanarak şu cümleyi ilâve ediyor: "Savaş ve hastalık Kayser'i korkunç ihtiyarlattı". Bize göre, bu iki fotoğraf arasında (ikincisi sözümona Almanya'da yasaklanmıştı) o kadar büyük bir fark yok (31 Ocak 1915). Nihayet, on birinci resimde takdim ettiğimiz son karikatür 1918'de çıkmıştır.

Savaş sonuna yaklaşıyor. II. Wilhelm kötü bir oyuncu olarak (bu temaya biraz önce değindik) koşarak sahneden çıkıyor. Kızıl Kayser savaşı artık kaybetti: seyirciler ona enginar, elma, havuç, bezelye konservesi vb atıyorlar. İmparator, sol koluyla selâm veriyor. Bu sol kol, göründüğü gibi, çok kısa. Karikatüristin bir "hatası" söz konusu değil. II. Wilhelm'in sol kolu ötekinden gerçekten daha kısa idi. Almanya İmparatoruna muhalif olan ressamlar bu eksiklikten sık sık yararlanmışlardır.

Örneğin, "Les Pieds Nickelés" adlı ünlü çizgi romanın "babası" olan Louis Forton cepheden dergisine gönderilen resimlerde bu öğeden yararlanarak Kızıl Kayser'i böylelikle rezil rüsva ediyordu.[7] Başka resimler yayımlamıyoruz: II. Wilhelm ölüm eşiğinde, Antechrist (Deccal) II. Wilhelm, Yaban domuzu II. Wilhelm vb. Bunlar, Kayser'e karşı duyulan büyük kinin tanıklarıdır. Tarihçinin işi bazen zordur. Ümit ediyoruz ki Almanların da Fransızlar hakkında aynı devir için ne gibi karikatürler çizdiğini bir gün göreceğiz.[8] Tarih, savaşta olan her tarafın belgelerinden istifade etmelidir. Bize gelince Türk okurlarımıza sadece belirli bir toplumun (Fransız toplumunun) imgeleri hakkında bilgi vermek istedik. ■

1 1870 yılında meydana gelen Fransız-Alman Savaşı "sadece" birkaç ay sürdü. Almanya galip geldi ve 1873'e kadar Fransa'nın büyük bir kısmı işgal altında kaldı. Bu bozgunun neticesi olarak Paris Komünü ortaya çıktı (1871). Paris komünü dünyanın bütün işçileri için bir örnek oluşturdu.

2 Almanlar, "dil ve kan bağları"ndan bahsediyorlardı. Fransızlara gelince, bu eyaletlerin halkı için Fransız olmayı istemek yetiyordu. Alsace-Lorraine sorunu Birinci Dünya Savaşı'nın önemli sebeplerindendir. Bu bölgelerde (Strasbourg'da meselâ) Alman lehçeleri hâlâ konuşuluyor. Merlebach, Hombourg-Haut, Bitche ve Sarreguemines şehirleri için de aynı şey geçerlidir (bu şehirler Lorraine'de bulunuyor). Oralarda bugün bile sadece "Almanca" bilen bazı ihtiyarlara rastlanır.

3 *L'Assette au Beurre* için *Tarih ve Toplum*'da çıkan makalemize bakılabilir (118. sayı "II. Abdülhamid İmgesi").

4 II. Wilhelm'in hem oportünist hem de tereddütlü politikası burada eleştiriliyor. Türk-Ermeni ilişkileri, Rus-Japon Savaşı (1904-1905) ve Boer Savaşı (1899-1902) imâ ediliyor.

5 "Yalancı" (Le Menteur) Pierre Corneille'den, "Davacılar" (Les Plaideurs) Racine'den, "Şaşkın" (Le Distrait) ve "Tartuffe" Molière'dendir. Her dördü ve klasik Fransız Tiyatrosuna aittir.

6 Friedrich-Wilhelm (1882-1951), "Dünyayı Neşeli Savaş'a itenler ve onu barbarca yapanlardandır". Bazı Fransız tarih kitapları "Kronprinz"i öyle nitelendiriyorlar. Sık sık hiciv konusu olan Friedricili-Wilhelm, babasının zayıf bir yansıması gibi görünüyordu. Savaştan sonra o da Hollanda'ya iltica etti. Sonra da Hitler'le yakınlaşması ününü epeyce lekeledi.
Yayınladığımız bazı karikatürlerde kasaları bir pens ile açıyor ve bu nedenle de "Le Pince-Monseigneur" olarak anılıyordu. Fransızcada "pince-monseigneur", hırsızların kullandığı, bir çeşit büyük kerpetendir.

7 Louis Forton, "Les Pieds Nickelés" denilen çizgi romanın ressamıdır. Üç tane sempatik hırsız, Croquignol, Filocharde ve Ribouldingue'in serüvenleri *L'Epantant* dergisinde 1905'te yayınlanmaya başladı. "Les Pieds Nickelés" bu üçlü çetenin adıdır. Hırsızlıklarıyla çok para kazanıyor, fakat ahlâk sağ kalsın diye, en sonunda meteliksiz kalıyorlar. 1915'te yaratıcıları Louis Forton gibi savaşa gidiyor ve Kayser II. Wilhelm'i esir aldıktan sonra harbe son veriyorlar...

8 Alman dergisi *Simplicissimus*'de çıkan bir karikatürü hatırlıyoruz. II. Wilhelm, büyük bir yılanın sırtında, Manche'ı aşıp İngiltere'ye gidiyor. Nitekim, her yaz Loch Ness Canavarı'ndan bahsedildiği gibi, karikatüriste göre, II. Wilhelm'in İngiltere'ye gitmesinden çok konuşuluyordu, ama bu yalan bir haberdi (1906 veya 1907). Demek istiyoruz ki, aynı devre ait fakat farklı ülkelerde çıkan karikatürlerin geniş çaplı incelenmesi tarihsel bakımdan ilginç ve faydalı olabilir.

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

1920 - İLK KASTAMONU İSTİKLÂL MAHKEMESİ

1- (Reis) Dr. Tevfik Rüştü (Aras: 1883-1972)
TBMM'nin 1. döneminde Menteşe, 2-5. dönemlerinde İzmir milletvekili; Atatürk'ün demirbaş dışişleri bakanı. Kastamonu'ya gittikten az sonra, resmî TKF'nı temsilen Moskova'ya gönderilmiştir.

2- Refik Şevket (İnce: 1885-1955) Hukukçu
1. dönemde Saruhan, 4-6. ve 9. dönemlerde Manisa milletvekili; Menderes'in adalet bakanı.

3- Dr. Fikret (Onuralp: 1887-1946)
1. dönemde Kozan, 2. dönemde Ertuğrul, 3. dönemde Bilecik milletvekili. Tevfik Rüştü'nün ardından, o da izinli ayrılmıştır.

Resmin üzerindeki rakkamlar Refik Şevket İnce tarafından yazılmıştır.

Yılın son aylarında faaliyet gösteren bu heyet kısa sürede değişecektir.

Bunların yerine, Mardin milletvekili Necip (Güven: 1876-1960) reis, Bitlis milletvekili Yusuf Ziya (1882-1925'te idam) da âzâ olarak atanmışlardır.

Bu resmin orijinalini, Sayın Yegân Berktay Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'na armağan etmiştir.

TÜRKİYE'DE SOLUN TARİHİNDEN

70 YIL ÖNCE ANADOLU'DA 1 MAYIS

METE TUNÇAY

Benim *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925* (4. bas. BDS Yay., 1991) kitabımda s. 436-37'de açıklandığı üzere, 1922 başında Mersin'de yayın yaşamına atılıp Takrir-i Sükûn döneminde (1925'te) kapatılan ve sahibi (Ata Çelebi) İstiklâl Mahkemesince hapse mahkûm edilen Komünist gazete *Doğru Öz*'ün 31 sayısının (yani aşağı yukarı tamamının beşte birinin) yurt içinde ve dışında hangi kütüphane ve koleksiyonlarda bulunduğunu saptamıştım.

Şimdi Cemil Koçak arkadaşım bana bir sayı armağan etti. 1924 yılı 1 Mayısında çıkan bu nüsha, baştan başa kırmızı mürekkeple basılmış.

Hep yolsuzlukların üstüne giden -hatta Mustafa Kemal Paşadan bile Hindistan Müslümanlarının yaptığı para bağışlarının hesabını soran- bu gazete, aynı zamanda keskin bir Türk milliyetçisidir. Buna karşın, elimizdeki sayıda, emlâk sahibi iki levanteni(?) niçin savunduğu pek anlaşılmıyor.

Bir Mayıs Bütün Dünya Emekçilerinin Büyük Bayramıdır

DOĞRU ÖZ

Şimdilik haftada iki defa çıkar halk gazetesidir
1 Mayıs 1340/1924 Perşembe
Beher sayısı 5 kuruştur
Yıl 3 - Sayı 109
Sahibi, yazıcısı, müdürü: Ata Çelebi
Adres: Mersin'de "Doğru Öz"
Tarih-i tesisi: Adana'nın kurtuluş günü olan 5 Kânunusâni 1338/1922
Halkın yükselmesini gösteren, benliğini öğreten yazılara sahifelerimiz açıktır.
Her husus müdürle görüşülür.
İlânat ücreti pazarlığa tâbidir.

Birinci sayfanın en altında:

Bu aziz gün namına gazetemiz bütün emekçileri kutlular

Sayfa 1, sütun 1 - başlıklar:

****Yeni bir âheng-i düvelî karşısında***
****Fransız ganbotu***

****[Köylü] Efendiye hürmet ediniz***

****Silâhsız, barutsuz domuz kuyruğu isteniyor***

****Hâlâ proteje***

****Bir adam ikiye taksim ediliyor*** *(Dava vekillerinin iki vecheli hareketleri)*

Sütun 2:

****Adana-Tarsus-Mersin'de Arapça Konuşulmayacak.*** *Maarif ve Dahiliye Vekâletleri tarafından [çok yakında mevki-i tatbike vaz' edilecek olan] Anasır Kanununa zeyl olarak Suriye hududuna mülâsık havalide Arapça lisanın konuşulmaması hakkında bir madde-i kanuniye ihzar edildiği müstahberdir.*

****Şeyh Sünusî*** *(Müdafaa-i Milliye bütçesinden aldığı 3.000 lira aylık kesiliyor!)*

****Oniki Sandık Meydana Çıkıyor.*** *Sekiz ay önce bir Fransız harp sefinesinden mümessillik binasına telsiz telgraf gereçleri kaçırılmış. Dahiliye Vekâletinin nazar-ı dikkatini celp ediyoruz.*

****Remzi Paşa.*** *Seferberlikte Adana'da yaptığı suistimaller nedeniyle Erkân Divan-ı Harbince tabt-ı muhakemeye alınan bu zat Selânik'te Yunan tâbiyetine girmiş!*

****İstanbul Vali Muavini.*** *Esbak Mersin mutasarrıfı Fahrettin beyin emval-i metruke işleri hakkında tahkikat yapılıyormuş.*

****Geliyorlar.*** *(Firarî Fransız yardakçıları -işbirlikçiler- kayıklarla birer ikişer geri geliyorlar. Makamın nazar- dikkatini celp ederiz.)*

Sütun 3:

****Masuniyet-i Şahsiye Böyle Olmalı!*** *(26 Nisanda Mösyö Basil Sersk ve Mösyö Jarslame hakkında evrak- muzırra casusluğu yaptıklarına dair üç serserinin ihbarı üzerine hanelerinde taharride bulunulmuş, ama boşa çıkmış. Şimdi makamı protesto ediyorlar ve muamele-i kanuniye istiyorlar)*

****Acaba?*** *Kuva-yı milliye harekâtı zamanında Pozantı askerî anbarlarında vuku bulan suistimal ile hat üzerinde yakalanan üçyüz küsur bin liralık mütenevvii eşyanın hesabatını teftiş ve tahkik etmek üzere Müdafaa-i Milliye Vekâletinden bir heyetin vürud etmek üzere olduğunu Ankara muhabirimiz yazmaktadır.*

******Fransızların Halep İstihbarat Müdüriyeti.*** *Salih Fansa'nın biraderi Cemil Efendi oraya tayin edilmiş. "Reisicumhur Paşa Hazretlerinin sıhriyetini ve kendisine Ankara'dan bir köşkün hediye edildiğini işittiğimiz Salih Beyi, biraderinin şu hareketinden çok müteessir zannederiz?"*

******Sual.* *Himaye-i Etfal (ÇEK) Ankara Merkez-i Umumisi geçen intihap devresine ait meb'usların birer kıt'a klişelerinden mürekkep bir albüm neşretti. Nâşir Yeni Gün Matbaasıdır. Neşr ve tab' ücreti 2.000 lira ve münakasasız verildiğini işittik. Acaba doğru mu? Şayet doğru ise, Himaye-i Etfal Yeni Gün'e karşı bu kadar semahat selâhiyetini nereden aldı?*

Sütun 4:

***"Doğru Öz Vasıtasıyla Adana'da çıkan Yeni Adana Gazetesine ve Türk Efkâr-ı Umumiyesine"** [s.2'de devamı var] Mersin'de mukim eshab-ı emlâkten Basil Sersk

Sayfa 2, sütun 1:

******Ocak Enternasyonal Oluyor* *Türkün yegâne müessesesi olan Türk Ocağında [hı ile] hırs kelimesini hars kelimesine tahvil ederek evlâd-ı Araptan bazılarının da mukayyet olduklarını görüyoruz. Ocağın dinç ve şuurlu reisinden tasfiye bekliyoruz.*

******150 Kişilik liste muhteviyatı* (+ sütun 2 ve 3)

Sütun 3:

******Anadolu Demiryolu Müdüriyet-i Umumiyesinden** [Hamam durağı]*

Sütun 4:

******İğtişaş* *Silifke'de câmide vaaz esnasında halk ikiye ayrılarak mühim bir arbede vuku bulmuş ve şehrimizden teskini için jandarma ve nizamiyeden iki bölük sevkedilmiştir. Mütemmim malûmatı gelecek nüsha yazacağız.*

Sütun 3 ve 4'te çerçeve içinde üç büyük ilân:

-Vakit gazetesinin abonelerine mahsus yeni hediye kur'aları

-Sıhhatini sevenler herhalde okusunlar (Konya'da Hulusi, Mersin'de Eczahaneleri)

-Demiryolu 15 günde bir neşr olunur ilmî, fennî, meslekî mecmua. Eskişehir: Anadolu Bağdat Şimendöfercileri Cemiyeti Merkez-i Umumîsi. [N.B.: Bu derginin bazı sayıları, Ankara'da Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde ve Millî Kütüphane'de 1962 SB 170 numarada kayıtlıdır. -MT]

Doğru Öz matbaasında tertip, Yıldız Matbaasında tab' olunmuştur.

VENEDİK KEHANETLERİ

DERLEYEN
FATMA MANSUR COŞAR

Dünya çapında felâketler gelince veya böyle felâketlerin gelebileceği sanıldığında, kıyamet kuramları ve onlara bağlı olarak kehanetler ortaya çıkar. Bu görüngünün toplumsal bir işlevi olduğu muhakkaktır. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden bu yana böyle görüngüler dünyanın her tarafına yayılmıştır. Dinî kökenli olsun olmasın, kehanetler bir ceza ve aynı zamanda insanlık için bir ümit olarak yorumlanır. İşte bu bağlamda, Türklerin dünyaya ve Akdeniz'e yayılmalarını Venedikliler bir evrensel felâket olarak görmüş ve Türklerin durdurulması sorumluluğunun en başta kendilerine ait olduğunu hissetmişlerdir.

Giampaolo Tognetti yazısında bu kehanetlerin bazılarını ele alıyor. Kehanetler ilginç bir "entelektüel manevra" olarak nitelendirilebilir. Felâketin nedeni olan yabancı unsur "ehlileştirilip" yeni bir evrensel düzen kurulabilmektedir. Böylece, Türklerin Hıristiyanlaşması evrensel bir barışın ve Hıristiyan dünyasının birliğe kavuşmasının aracı oluyor. Dahası, bütün insanlığın yeniden doğuşunu müjdeliyor.

Tognetti'ye göre, kehanetlerin en eskisi 1460-1461 yıllarında meydana gelecekti: İstanbul, Türklerin eline geçecek, Hıristiyanlar yerden yere sürülecek, kentler tek tek Türklerin eline geçecektir. İmparatorun âcizliği karşısında Papa tacı başka bir Hıristiyan prensine verecek, Venediklilerle birleşecek ve Türkleri durduracaktır. Bu arada, Osmanlı Padişahı, bir dizi yenilgiden sonra, yüreğinde Hıristiyanlığın doğruluğunu sezecekti. Fakat Türkler gene saldırıya geçecek, Hıristiyan dünyası gene eli kolu bağlı kalacak, iç kavgalar devam edecek, Papa imparator adayına tacı giydirmek istemeyecek, çünkü Venedikliler haklı bulacaktır. Papa'ya kızan imparator Türklerle bir olacak, Roma'nın fethine yardım edecek, ve ondan sonra Venedik'e yönelecektir. Mevcut imparator bir divan meydan getirecek, Kilise'de bir ikilik yaratarak papazlara eziyet edecektir. Padişah Roma'ya ve başkent hariç, tüm Venedik topraklarına el koyacak, Hıristiyanlık kendi içinden doğan kavgalarla ve savaşlarla sarsılacak, Papa öldürülecek, ve Kilise kötüler tarafından hemen hemen yok edilecektir. Selâmetin gelişi ise Hazreti İsa'nın bir ermişe görünmesiyle başlayacaktır. Bu kişi Venedik'te oturan, fakat kimsenin tanımadığı biri olacaktır. İsa ona mucizeler kudretini bağışlayacak, Kilise'nin başına geçebilmesi için yanına bir melek verecek, ve görevinin Padişahı Hıristiyan yapmak olduğunu söyleyecektir. Böylece bütün Müslüman halklar Hıristiyan dinini kabul edecek Padişah da İmparator olacak ve ödül olarak Venedikililere Kutsal Toprakları verecektir. Ermiş ise, Papa olacak, İmparator Padişahla iyi geçinecek, dünyayı fakir bir gariban kılığında dolaşıp, mucizeler yaratacaktır.

Edhemî tarikatından bir dervişle bir [Kalenderî] derviş.

Bundan sonra, insanlık barış ve mutluluk içinde yaşayacaktır.

Tognetti'ye göre, bu kehanetin tarihini saptayabilmek için zamanın tarihî olaylarını araştırmak gerekir. Bu olaylar, sonradan kehanete işlenmiş ve böylece onun daha gerçekçi görünmesine yardım etmiştir. Yukardaki örnekte başlangıç noktası olarak İstanbul'un fethi ele alınıyor, sonra Lodi Barışı'na (1454) değiniliyor, ki bu barış Venedik lehine ve Milano Dükü'nün aleyhine olmuştur. Büyük bir olasılıkla kehanet bu iki olayın ardından kaleme alınmıştır.

Kehanetlerin başka bir özelliği de şudur: Gelecekte yer bulacak bir dizi felâketi sıralayarak, geleceğin parlaklığını daha kolay bir şekilde vurgulamak fırsatını sağlamaktadır.

Yukardaki örnek İstanbul fethinden sonraki ilk kehanettir. Osmanlı ordularının, Macarları ve başka Hıristiyan kuvvetlerini yenerek, Tuna'yı geçmeleri, bu kehanette zikredilmiştir. Büyük bir olasılıkla da, 22 Temmuz 1456'da Belgrad yakınlarında Hıristiyan yengisinin haberi gelmeden önce yapılmıştır. Kehanetin bazı öğeleri daha evvel ve daha sonra da ortalıkta dolaşmaktaydı. 1456-1460 yılları için ayrı ayrı beş kısa bölümden meydana gelen bir kehanet yazılmıştı. Gene, bu kehanette, bir dizi felâketin olacağı, Türklerin Roma'yı alacakları haberi veriliyordu. Bu olayların insanlık için büyük bir ahlâkî arındırma fırsatı olacağı müjdelenmekteydi. Maamafih bu kehanette Padişah Hıristiyan olmayacaktı, yenilecekti ve Hıristiyan dünyasının birliği, Fransız Kralı tarafından sağlanacaktı.

1463 yılında yazılmışa benzeyen bir Alman kehaneti de, bir pagan, yani Müslüman hükümdarın 1464 yılında Roma'ya saldıracağı; fakat Hıristiyan dinini kabullenerek, Hıristiyanların İmparatoru olacağını ve Kutsal Mezarını tekrar fethedeceğini müjdeliyordu. Bu kehanette, papazların soysuzlaşması üzerinde epey duruluyor ve de Venedik'e pek sıcak bakılmıyordu.

Aslında, Hıristiyanlaşmış düşman hükümdar temasının Venedik'ten çıkıp çıkmadığı belli değildir. 1445 ile 1449 yılları arasında Alpler'in Batı tarafındaki ülkelerde birtakım uydurma mektuplar dolaşıyordu. Bunlar, kehanetlerden pek farklı değillerdi ve şöyle olaylar anlatıyorlardı: Padişah, Kutsal Mezarı mahvetmek üzereyken, birden O'na tapmaya başlar, vaftiz olmak ister ve Kutsal Topraklarını savunacağına yemin eder.

1456-1461'li Venedik kehaneti ve 1463'lü Alman kehaneti bu istek ve düşleri güncelleştirmiştir. 1453'ten sonra Roma'da gerçek bir korku yayılmaya başlamıştı. Doğu Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra, Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı gerçek bir olasılık gibi görünmekteydi. O sıralarda İtalya'ya yerleşen iki Rum âlimi beraberce bir kehanette bulundular. Bu kehanette, Padişahın Roma'yı aldıktan sonra Hıristiyan dinini kabul edeceği umudu dile getiriliyordu. Birinci âlim, Francesco Filelfo, 1454'te Fatih'e bir mektup ve bir şiir gönderdi. Şiirde, İstanbul'da kalmış bazı akrabalarının özgür bırakılmasını talep ediyor ve şiirin sonunda şunları ekliyordu: "Allahın Oğlu sana, bu kadar ulu bir hükümdara da, Hıristiyan inancını bahşetseydi, mutlaka bütün dünyanın padişahı olurdun."

Filelfo, burada, Hıristiyanlık ve İslâm arasındaki en ciddi ayrılığa atıfta bulunuyor ki, bu, İsa'nın Allahın oğlu olup olmadığı meselesiydi. Bütün övücü sözler arasında, bu öğeye değinmeden yapamamıştı.

İkinci âlim, Giorgio Trapezunzio, Fatih'e 1451'de Yunanca bir çalışma yolladı. Adı, "Hıristiyan inancı hakkında hakikat" idi. Bu çalışmada, Hıristiyanlıkla İslâm arasındaki farkları asgariye indirmeye çalışıyordu. Örnek olarak, Trapezunzio, İmparator Konstantin'i göstermekteydi. Rum âlimi, 1465 ile 1469 yılları arasında bu temayı işlemeye devam etmiş ve Fatih'e duyduğu hayranlık fark edilince, Roma'da hapse atılmıştı.

Hıristiyanlığın en üst katlarında bile böylesi temalar ilgi çekiyordu. Papa II. Pius 1464 yılında Fatih'e uzun bir mektup yazmıştı. Bu mektup yollanmadı ve bugün bile içeriği tam olarak bilinmemekle beraber, bazı ipuçları ışığa kavuşmuştur. Mektubunda Papa, Hıristiyanlığın İslâma göre üstünlüğünü anlatmaya çalışıyor ve Fatih'i Hıristiyan olmaya davet ediyordu. Böyle bir şey olursa, diyordu Papa, fetihler Hıristiyanların gözünde yasal kılınabilecek ve Fatih'in Batı İmparatoru olmasına olanak sağlanacaktır.

Yunanlı âlimlerin aksine, Papa, İslâm dinine, hatta Rum-Ortodoks dinine de karşılık, Katolik inancının üstünlüğünü vurgulamaktaydı. II. Pius, daha Papa seçilmeden evvel, 1454'te İmparator III. Friedrich'e ihtar etmişti: Allah, onun yerine, Kilise'nin daha ateşli bir savunucusunu tahta oturtabilirdi. Görüldüğü gibi, günün siyasal meseleleri kehanetlere kolaylıkla tanımlanabilen bir artalan teşkil ediyordu.

Venedik'e dönersek, 1275'te yazılan, kehanet olmamakla beraber, geleceğe ait bazı öğeler taşıyan "Merlin'in Kehanetleri" adlı bir belge, Venedik'in Doğu'ya karşı tutumunu göstermektedir. Bu belge, Franko-Veneto lehçesinde yazılmış olup, doğrudan doğruya Venedikliler zikretmeden "Bons Mariniers" adlı bir halktan söz eder. Burada "Yaman Denizciler" övülmekte, I. ve IV. Haçlı seferlerindeki rollerinden, Kudüs'ün fethine katkılarından dolayı yüceltilmektedir. Tognetti, bu dokümanın XIV. ve XV. yüzyıllarda basılı olarak ortaya çıkmasını, bazı temaların ne kadar eskilere dayandıklarını gösteriyor. Bazı mülâhazalar astrolojik olabilir, Türklerden hiç bahsedilmeyebilir, fakat pek çok kehanette Venedik'te yaşayan, bilinmeyen ermişten söz ediliyor. Kehanetler zamanla gerçekleşmeyince, metinlerde tarihler tahrif edilebilirdi. Tognetti'ye göre, bu endişelerin ve beklentilerin sürdüğü anlamına gelmektedir. Bundan sonraki yıllarda bazıları basılı ama çoğu el yazması olarak kehanetler devam etmiştir,

fakat hepsinde aynı temalar işlenmiştir: İmparator adayının ihaneti, hanedan kavgaları, Kilisenin soysuzlaşması gibi ... Türklere karşı duyulan korkunun öğelerinin biri de, bunların kutsal simgelere karşı gösterebilecekleri saygısızlıktır. Örneğin, kehanetlerin birinde, Padişah'ın Roma'yı aldıktan sonra, atının yemini kutsal sunak üzerine atacağı söyleniyor. Bu imge, İmparatorun ihanetinin bedellerinden biri olarak nitelendiriliyor. Başka bir "işaret", San Marko Basilikası'ndaki XIII. yüzyılda yapılmış bir mozaikte, adsız bir din adamının, yani Hıristayanlığı kurtaracak olan ermişin portresidir.

Bu metinlere bir şiiri de katmak gerek. Giustiniano Leonar-

Paris Gordon'un Doç'u tahtında gösteren tablosundan ayrıntı
(Venedik, Akademi Galerisi)

do bunu 1445'te yazılmış gibi gösteriyor ve ilham kaynağının Gioacchino adlı bir din adamının kehaneti olduğunu söylüyor. Bu kehenette de alışılmış temalar işlenmekte, Padişahın Roma'ya girmesinin hain İmparatorun yardımıyla gerçekleşeceğini, fakat tanınmayan bir Romaniolo köylüsünün onu yeneceğini, Padişahın Hıristiyan dinini kabullenmesini sağlayacağını ve ikisi bir arada dünyayı idare edeceklerini vb., vb. Tognetti'ye göre, bu meçhul köylü o yıllarda daha çok Batı'da ve özellikle İtalya'da kol gezen paralı asker çetelerinin bir önderine benzetilmektedir. Bu önder, büyük bir olasılıkla Milano'yu ele geçirecek olan Francesco Sforza'dır. Daha sonra bu kişi Venedik'i de ele geçirecektir.

Başka bir Venedikli, Marino Sanuto, güncesine 30 Mayıs 1509 günü şöyle bir not düşmüştü: Venedikli bir asil olan doksanlık din adamı Piero Nani kentin geleceğine dair kehanetlerde bulunuyordu. Venedikliler, işledikleri günahlardan dolayı bütün mülklerini kaybedeceklerdi. İmparator, Papa'nın başını uçurmak gibi korkunç bir günah işleyecekti. Bundan sonra, iyi şeyler olacaktı. Yeni İmparator Charles de Bourgogne olacaktı. O, sanıldığı gibi ölmemişti, bir yerde saklanıyordu. Yeni Papa'yı o atayacaktı. Dahası, Padişah Hıristiyanlığı kabullenecek ve Venedikliler mülklerine kavuşacaklardı. O yıllarda Venedik artık dünyanın tekrar huzura kavuşmasının mimarı olarak görünmüyordu. Agnadello savaşından sonra kara mülklerinin birçoğunu kaybetmişti. Bu öğenin kehanete işlendiği görülmektedir, ve kurtarıcının artık bir Venedikli olamayacağı anlamlıdır.

Tognetti yazısında birçok örnek daha veriyor. Bütün bu kehanetlerde iki ana tema, Padişahın Hıristiyan oluvermesi ve İmparator-Papa ikilisinin ezelî çekişmesinin şu veya bu şekilde işlenmesi, o yılların en hayatî dinî ve siyasî çalkantılarının ne denli önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Fatih, Hıristiyan dünyası gözünde hem korku hem hayranlık uyandırmış bir padişahtı, der Tognetti. 1481'de ölümü bu korkuyu azaltacak, Kilise'nin içinde düştüğü rezil durumlar ileride Luther'in ortaya çıkmasıyla beraber beklenmedik gelişmelerle değişecek, İmparator meselesi bambaşka çözümlere kavuşacaktı.

Zamanla, Osmanlıların yayılmasının devamına karşı, kehanetler artık birer teselli yazısına dönüşecekti. Yerlerini, dinî ve siyasî problemlerin çözümü için daha ciddi ve gerçekçi arayışlara bırakacaklardı.

Gelecek yazıda Hıristiyan olmuş bir Padişah temasına karşılık, Müslümanlığı kabul etmiş Venediklilerin öyküsü ele alınacaktır. ■

17. yüzyıldan bir Türk minyatürü, *Memorie turchesche*, Venedik, Musco Civico Correr.
(Bu müstahkem boğazın neresi olduğu belirtilmemiş. Çanakkale?)

TÜRKİYE'DEKİ İLK DEMİRYOLU: İZMİR-AYDIN

ŞEVKET PAMUK

19. yüzyılda Anadolu'yu etkileyen en önemli iktisadî gelişmelerden birisi de Avrupa sermayesi tarafından inşa edilen demiryollarıdır.

19. yüzyıl koşullarında Anadolu'da özellikle de Batı Anadolu'da yapılan demiryollarını dış ticarete yönelen bir tarımsal yapı modeli içinde düşünmek gerekiyor. 1820'lerden itibaren Anadolu'nun kıyı bölgelerinin Batı Avrupa ile ticareti hızla büyümeye başlamıştı. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde, İngiliz, Fransız, Belçikalı ve daha sonra Alman yatırımcılar açısından verimli toprakların bulunduğu ovaları belli başlı ihraç limanlarına bağlayan demiryolları yaparak bunları işletmek cazip bir yatırım alanı olarak gözüküyordu. Artan dış ticaret hacmi sayesinde demiryollarının boş kalmayacağı düşünülmekteydi.

İzmir-Aydın hattının Anadolu'da inşa edilen ilk demiryolu olması ve bu hattın bir İngiliz şirketi tarafından yapılması, bir rastlantı sayılmaz. Çünkü 19. yüzyılın ortalarında İzmir'in hinterlandı ve özelikle de Büyük Menderes Ovası, Anadolu'nun ihracata en fazla yönelmiş bölgesi durumundaydı. İngiltere ise Avrupa ve dünya ticaretinde en ön sırayı almakta, İngiliz tüccarları ve yatırımcıları dünyanın hemen her köşesinde yeni iş alanları peşinde koşmaktaydılar.

Osmanlı yöneticileri de demiryollarından çeşitli yararlar ummaktaydılar. Bunların en başında hiç şüphesiz siyasal ve askerî yararlar gelmekteydi. Demiryolları iç güvenliğin sağlanmasında, merkezî devletin gücünün imparatorluğun en uzak köşelerine kadar ulaştırılmasında ve savaş dönemlerinde cepheye asker ve malzeme sevkinde büyük kolaylıklar sağlayacaktı.

Osmanlı yöneticileri demiryollarının malî ve iktisadî etkileri üzerinde de durmaktaydılar. Demiryolları sayesinde devletin tarımsal vergileri daha etkin bir biçimde toplayabileceği, vergi gelirlerine ortak olan mültezimlerin gücünün ve payının gerileyeceği umulmaktaydı. Yine demiryollarının yapımıyla boş toprakların tarımsal üretime açılması düşünülmekteydi. Tarımsal üretimin artması, ekonominin canlanması devlet için daha fazla vergi geliri anlamına geliyordu. Bu amaçla, devlet Balkanlar'dan ve Rusya'dan dalga dalga gelen göçmenleri de demiryolları boyunca iskân etmek istiyordu.

Osmanlı yönetimleri Anadolu'da demiryolu yapımını daha cazip kılabilmek amacıyla Avrupalı sermayedarlara çeşitli teşvik önlemleri de sunmaktaydılar. En çok kullanılan yöntem, yapımcı ve demiryolunun sahibi durumundaki şirkete her kilometre için her yıl belirli miktar geliri garanti etmekti. Buna kilometre garantisi deniliyordu. Ayrıca demiryolunun her iki yanındaki şerit üzerindeki yerüstü ve yeraltı zenginlikleri ve bu arada madenlerin işletilmesi de demiryolu şirketine devredilebilmekteydi.

Bu uygulamalar nedeniyle, demiryolları yapımı ve işletmesi Avrupalı sermayedarlar için cazip bir yatırım alanı olmuştu. Demiryolu yapmak isteyen Avrupalı girişimciler Osmanlı devletine başvurarak imtiyazı koparıyor ve bir anonim şirket olarak örgütleniyorlardı.

İktisat tarihçisi arkadaşımız Orhan Kurmuş'un *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi* başlıklı kitabında ayrıntılı olarak incelediği gibi, İzmir-Aydın demiryolunun imtiyazı 1856 yılında, Kırım Savaşı'nın hemen ertesinde alınmıştır. İlk imtiyazda Osmanlı devleti yapımı ve işletmeyi üstlenecek şirkete 50 yıl süreyle her yıl sermayesinin yüzde 6'sı kadar bir kârı garanti etmekteydi. Ayrıca demiryolunun açılmasından sonra şirket, hattın 45 kilometre çevresinde bulunan madenleri az bir vergi vererek işletme hakkına da sahip oluyordu.

Ertesi yıl Londra'da kurulan İzmir-Aydın Demiryolları Şirket-i Hayriyyesi, İzmir-Aydın hattının yapımını bazı gecikmelerden dolayı ancak 1866 yılında bitirebilmiştir. Aynı şirket 1879, 1888 ve 1911 yıllarında sağlanan yeni imtiyazlarla demiryolunu Büyük Menderes ovasının içlerine, Dinar'a doğru uzatmaya girişmiştir. İlişikteki haritadan izlenebileceği gibi, Aydın-Kuyucak hattı 1881 yılında, Kuyucak-Sarayköy bölümü de ertesi yıl işletmeye açılmıştır. Torbalı'dan başlayarak Küçük Menderes ovasını izleyen ve Bayındır ile Tire'ye ulaşan şube hattı 1883 yılında açılmıştır. Demiryolu 1889 yılında Dinar ve Çivril'e ulaşmıştır. Dinar-Eğridir uzantısı ise, Birinci Dünya Savaşı öncesinde, 1912 yılında işletmeye açılmıştır. Böylece İzmir-Aydın olarak bilinen demiryolunun toplam uzunluğu 609 kilometreyi bulmuştur.

Demiryolunun yapımı sırasında Avrupa sanayisinin ürettiği demir-çelik ürünleri ile çeşitli araç ve

gereçler için yoğun talep oluşmakta, böylece Avrupa ülkesinden büyük miktarlarda ithalât yapılmaktaydı. Demiryolunun işletmeye açılmasıyla birlikte bir yandan tarımsal üretim, özellikle de dış pazarlara yönelik kuru üzüm, incir, pamuk ve tütün gibi malların üretimi gelişiyor, öte yandan da bölgede Avrupa'dan ithal edilmekte olan mamûl mallara olan talep genişliyordu. Böylece nüfusun yaklaşık olarak yüzde 80'inin kırlarda yaşadığı bir bölgede, köylüler hızla pazar ilişkilerinin içine çekiliyorlardı. Daha sonraki aşamalarda ise İngiliz sermayedarların bölgede başka yatırımlara giriştiklerini görüyoruz. Bu nedenle demiryollarının Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ülkeleri arasında iktisadî ve siyasal nüfuz bölgelerine ayrılması sürecinde çok önemli bir rol oynadıklarını söyleyebiliriz.

İzmir-Aydın demiryolu ile İzmir-Kasaba demiryolu ve bunların uzantılarının yapımı Batı Anadolu'da İngiliz sermayesini güçlendirmiştir. Bu demiryollarının yapımından sonra İngiliz sermayedarları Batı Anadolu'da madencilik, sanayi ve belediye hizmetleri alanında yatırımlara yönelmişlerdir. İngiliz müteşebbisler Ege'de büyük miktarlarda toprak da satın almışlar, ancak kapitalist çiftlikler kurma girişimleri başarılı olamamıştır.

İngiliz tüccarların etkinliği artınca Fransız ve daha sonra Alman tüccarlarının ve yatırımcılarının bölgede faaliyet gösterebilmeleri güçleşmiştir. Aynı şekilde Almanların 1880'lerin sonunda inşa etmeye başladığı Anadolu ve Bağdat demiryolları ile İç Anadolu'da Alman etkinliği artarken, Fransız sermayesi de yine aynı yıllarda Suriye'de yoğun olarak demiryolu yapmış ve başka alanlarda yatırımlara girişmiştir.

Cumhuriyet döneminde, özellikle de 1920'li ve 1930'lu yıllarda devlet tarafından inşa edilen demiryollarının iktisadî mantığı ise, yukarıda tartıştığımız dış ticarete yönelik modelden çok farklıdır. 19. yüzyılda Avrupalı girişimciler verimli ovaları Anadolu limanlarına ve oradan da Manchester, Marsilya ve Hamburg gibi Batı Avrupa limanlarına bağlamayı amaçlarken, Cumhuriyet dönemindeki demiryolu siyasetinde demiryolları aracılığıyla bir iç pazarın ya da millî ekonominin oluşturulması hedeflenmiştir. Bu nedenle, Batı'da değil, Orta ve Doğu Anadolu'da demiryolu yapımına ağırlık verilmiştir.

İzmir-Aydın demiryolu tüm uzantılarıyla birlikte 1930'ların başlarında İngiliz şirketten satın alınarak millîleştirilmiştir. 1935 ile 1944 yılları arasında İngiliz pay sahiplerine toplam olarak 100 milyon lira ödenmiştir. 1930'ların Dünya Bunalımı koşullarında Avrupa sermayesi için Anodolu'da demiryolu işletmek artık cazibesini kaybetmiş olduğu için, pay sahipleri İzmir-Aydın ve diğer demiryollarının satın alma yoluyla millîleştirilmesine karşı fazla direnmemişlerdir.

Yazıyı kişisel bir notla bitireceğim. Bu satırların yazarının dedesi 1890 Gördes doğumlu Mustafa Şevket Bey, 1329/1913 yılında İstanbul'da Mühen-

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINA AİT BİR PASO

OSMANLI AYDIN DEMİRYOLU
Bilâ-ücret seyr ü sefer varakası
Numara 15 1332-33 Birinci Mevki
1917
Mühür
(Aydın Demiryolu İşletme Müdüriyeti)

Hattı: Umûmi
Aydın Valisi Rahmi* Beyefendi Hazretleri
İşbu biletin hükmü 31 Kânûn-u evvel efrenci 1917 tarihine kadardır.

Bilet sahibinin imzası İşletme müdürü (imza)

İşbu paso kumpanya ve hamili beyninde hamilinin yolculuk esnasında bir kazaya uğradığı veya beraberinde taşıdığı eşyanın zâyi olduğu takdirde kumpanyanın hiçbir mesuliyet kabul etmeyeceğini mübeyyin bir mukaveledir. İşbu pasoya hamil olan kimse âdî yolcular hakkında mer'i kavâid ve nizâmâtın cümlesine tâbi tutulacaktır.

Kumpanya memurlarının her talebinde paso irâe olunmalıdır. Mugayiri halinde bütün yol alınır ve bu da muahharen iade olunmaz.

* Osmanlı Hürriyet Cemiyet'nin kurucu üyelerinden ve İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinden Rahmi (Arslan) Bey (1873-1947). 1913-1918 yılları arasında beş yıl süreyle İzmir valiliği yaptı.

Ahmet Mehmetefendioğlu Arşivi

---

dis Mektebi'nin (daha sonra İTÜ) demiryolu şubesini bitirdikten sonra Hicaz Demiryolu'na atanmış. Ancak patlayan Dünya Savaşı nedeniyle oraya gidemeyince, Birinci Dünya Savaşı sırasında Nazilli'de, o sırada İngiliz şirketinden devralınan İzmir-Aydın demiryolunda mühendis olarak çalışmış. İlkokul yıllarımda, kendisini daha sık görebildiğim o günlerde, babaannemin Nazilli anılarını ilgiyle dinlediğimi hatırlıyorum. ■

Kaynakça:

Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, (İzmir-Aydın demiryolunun Batı Anadolu'daki sonuçları), Bilim Yayınları, İstanbul, 1974.

Muhteşem Kaynak, *Demiryolları ve Ekonomik Gelişme: XIX. Yüzyıl Deneyimi*, yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1982.

Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi, 1500-1914*, 3. Baskı, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1994.

CENNET'İN RÜYASINI GÖRMEK YA DA DİNİ DOĞRU ANLAMAK

METE TUNÇAY

Hollanda'nın Rotterdam şehrinde, yüz yıldan uzun bir süredir Avrupa-dışı halkların yaşamlarını yansıtan bir Etnoloji Müzesi var. Geçen yıl Aralık ayının ortasında, burada bir İslâm Sanatı sergisi açıldı. "Cennet'in Rüyasını Görmek" adını taşıyan sergi, 1996 Ocak ayının ilk haftasına kadar açık kalacak.

Ben, Şubat başında bu sergiyi gezdim. Çok güzel düzenlenmiş. Günümüzün Müslüman ülkeleri hakkında on dakika kadar süren bir video bant sürekli gösteriliyor. Açıklamaların yanı sıra ezan da dinliyorsunuz. Genel olarak İslâm tarih ve sanatını özetleyen bir de tek yapraklık (Hollanda ve İngiliz dillerinde) metin hazırlamışlar. Bunun Türkçe çevirisini aşağıda veriyorum. Ayrıca, (yine iki ayrı dilde) 224'er sayfalık büyük boy ve renkli bir katalog kitabı yayımlamışlar.

Müzedeki uzmanların, bu konuya ölçülü ve saygılı yaklaşmaları, bana düzenlemedeki teknik ve estetik yetkinlik kadar çarpıcı geldi. İlk bakışta, "Acaba Müslümanlıkla dalga mı geçiyorlar?" diye, serginin adından şüphelenmiştim.

Oysa, bunu kitapta şöyle açıklamışlar: "İslâm toplumunda bir iyimserlik ve yaşama sevinci vardır. Böyle bir yaklaşım, Kur'an'daki vaade dayanır: Bu dünya, Cennet'in giriş kapısıdır. Bu dünyadaki her güzellik, orada bizi bekleyen daha güzellerinden bir tadımlıktır. Bu dünya yaşamının kendisi, ötedeki daha iyi bir yaşamın rüyasıdır."

Serginin kitabı, sıradan bir katalog olmanın çok ötesinde. İçinde birbirinden ilginç 17 inceleme var. (Ayrıca haritalar, zamandizim cetveli ve kaynakça!) Kitap, yerli ve yabancı, resmi ve özel on ayrı kurumun parasal desteğiyle çıkmış.

Tılsımlı Yelek

17. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'de yapılmış ipekli kumaştan 49 cm. boyunda.

Bir evliya kabrinde sandıka örtüsü olarak kullanılan, üstünde âyetler yazılı kumaştan biçilmiş bu yeleğin koruyucu güçleri vardı. Sandıka örtüleri düzenli aralıklarla yenilenir ve eski örtülerin parçaları müminlere dağıtılırdı. Kumaşın, ölü evliyanın karizmasını özümlediğine inanılırdı.

Müze müdürünün önsözünden sonra, hepsi resimlerle bezeli makaleler şöyle sıralanıyor:

1. Fred Ros (Müze görevlilerinden, İslâm Hukuku uzmanı, en son 1990'da Türk-Hollanda ilişkilerinin dört asırlık tarihi üstüne *Topkapı* adlı kitabı hazırlamış), "İslâm Koleksiyonunun Niteliği ve Birleşimi."

2. Yine aynı yazar, "Arap İmparatorluğu ve Para Sisteminin Gelişmesi."

3. Ghani Alani (Fransa'ya yerleşmiş bir Iraklı hattat ve hukukçu), "Kaligrafi/Hüsnühat."

4. Hans de Bruijn (Leiden Üniversitesi'nde Farsça profesörü), "Sır-altı altın yaldızlı, yıldız biçiminde bir İran çinisi."

5. Bernd Radtke (Bergen-Norveç ve Utrecht üniversitelerinde Arapça profesörü), "İslâm Tasavvufu."

6. Jan Schmidt (Manchester Üniversitesi'nde Türkolog, Mustafa Âli uzmanı), "Bir Osmanlı Silsilenamesi."

7. Barbara Flemming (Leiden Üniversitesi'nde Türk dili ve edebiyatı profesörü), "Türk Dinsel Minyatürleri ve Albüm Yaprakları."

8. P. Lunsingh Scheudleer (Amsterdam Rijksmuseum'da uzman), "Hint Moğol Sanatının İki Örneği."

9. Birinci ve ikinci makalelerin yazarı, "Bir Hint Falnamesi."

10. Liban Pollet (Belçikalı tekstil mühendisi), "İran Dokumaları."

11. Marlous Willemsen (Utrecht Üniversitesi'nde Arapça öğrencisi), "Bir Tabak Dolusu Büyü."

12. Marti Roos (Leiden Üniversitesi'nde Sarı Uygurca uzmanı), "Göncük" (Türkmen gerdanlığı).

13. Remke Kruk (Leiden Üniversitesi), "Zar Kültünün Muska-takıları."

14. Marjo Buitelaar (Groningen Üniversitesi Teoloji Fakültesi), "Peçeli Bakireler, Güzel Gelinler."

15. Wilmy Sijben (Utrecht'te Halk Kültürü eğitim görevlisi), "İki Dünya arasında: Siva Vahasında bir Gelin."

16. Said Motamed (Frankfurt'ta antikacı), "İran Lâke Eserleri."

17. G.van de Wijngaart (Utrecht Üniversitesi'nde Bağımlılık Araştırmaları uzmanı), "Rüya Ticareti - Afyon Üretimi."

Sergide dağıtılan, İslâm Tarih ve Sanatıyla ilgili, İngilizce ve Hollanda dilinde hazırlanmış açıklayıcı metin:

Ezan-günde beş kez yinelenen bu ibadet çağrısı üzerine, bütün yeryüzünde milyonlarca insan, yüzlerini tek bir noktaya, Mekke'deki Kâbe'ye çevirir.

Müslümanlar, Kâbe'yi bu dünya ile cennet arasındaki bağlantı yeri sayarlar. Onlar, 14 asra yakın geçmişi olan dünya-çapında bir kültürün mirasçılarıdır.

İslâm'ın öyküsü, İS yedinci yüzyılda Arabistan yarımadasının güneybatı bölümünde başlamıştır.

Burası, bir tüccarın oğlu olan Muhammed'in vatanıydı. Hz. Muhammed başmelek Cebrail aracılığıyla Tanrı'dan haberler alarak İslâm'ın büyük peygamberi oldu. Hz. Muhammed'e inen vahiyler önce sözle yayıldı, sonra yazıya çevrildi. Böylelikle, Müslümanların Kutsal Kitab'ı olan Kur'an oluştu.

622'de Hz. Muhammed Mekke'den Medine'ye kaçtı; Hicret denilen bu göçüş İslâm takviminin başlangıcıdır. Bir çatışma döneminden sonra, birçok izleyici toplayan Hz. Muhammed Mekke'ye döndü ve burasını İslâm inancının merkezi yaptı.

Yeni öğreti, Tanrı'nın birliğini ve bütün inananların eşitliğini öngörüyordu. Ayrıca Arap diline ve Arap kavmine özel bir konum sağlamaktaydı. Bunun sonucunda, Hz. Muhammed 632 yılında vefat ettiği zaman, çeşitli Arap kabileleri bir araya gelmişti. Bu güçlü bağlaşma, yeni inancı yaymaya girişti.

Sadece 80 yıl sonra, 711'de Arap orduları doğuda Ganj nehrine erişmiş, batıdaysa İspanya'yı fethetmek üzere Cebelüttarık'ı geçmişti. Arap halifeliği, Büyük İskender'in imparatorluğundan da, Roma İmparatorluğu'ndan da daha büyüktü. Ve daha da büyüyecekti.

Yeni kültür Kur'an'a ve Hz. Muhammed'in yaşamıyla ilgili geleneklere (Sünnet'e) dayanmaktaydı. En başından beri, Tanrı'nın sözü merkezî önemdeydi. Hüsn-ü hatla yazılı söz, çağrının yayılmasına hizmet etti. Tanrı'nın sözünü aktardığı için, en yüksek güzel sanat biçimi oldu.

İslâm sanatı geometrik tasarımları, çiçek ve bitki motifleriyle de ünlüdür. Bunlar, yeni imparatorluğun birliğini vurgulamaktaydı.

Kerbelâ muharebesi 680.
16. yüzyılda Türkiye'de yapılmış bir minyatür (18x14 cm.).
Başı alev haleli olarak gösterilen İmam Hüseyin'in şehit edildiği bu savaşın kahramanı, yenileceğini bile bile onun uğruna kendini feda eden (resmin ortasındaki) Hür bin Yezid'dir.

Hz. Ali'nin Şehid Edilmesi
"Bağdat okulu" tarzında bir minyatür, 16. yy (22x16 cm.). Yüzü peçeli ve başı alev haleli olarak gösterilen İmam Ali, namaz kılarken (Haricî) İbn Mulcam tarafından öldürülüyor.

Ahidname
Divanî hatla (46 x 30.3 cm.), 1618. II.Osman (Genç) ile İstanbul'daki Venedik baylosu arasındaki anlaşma metnini içeren ferman.

Sekizinci yüzyılla gelindiğinde, tipik olarak İslâmî nitelik taşıyan birtakım güzel sanat biçimleri gelişmişti. Aynı temel özellikler, bütün İslâm dünyasında gözlemlenebiliyordu. Bazı öğeler, yeni fethedilen ülkelerin daha eski kültürlerinden alınmıştı. Fakat çoğucası, yepyeni anlatım biçimleri ortaya çıktı. Camiler, İslâm sanatının ilk etkileyici örnekleri oldu. İslâm dünyasında birçok farklı halk ve kabile vardı. Hepsinin de kendi gelenekleri olan bu öğeler, temel bir birlik içinde çeşitlilik yaratmaktaydı.

İctihadname
III.Ahmet döneminde geliştirilmiş Türk baroku süslemeli.

Görece kısa süren bir parlak iktidar döneminden sonra Arap halifeliği geriledi. 1258'deki Moğol istilâsı bu hilâfetin sonunu getirdi. Fakat özgün inanç ve yasa (İslâm Hukuku), Arap başarısının kalıcı anıtları olarak yaşamaya devam etti.

Onbeşinci yüzyılın sonunda üç İslâm imparatorluğu kurulmuştu: Hindistan'da Moğol (Mogul, yani Timur soyundan Özbekler!) İmparatorluğu, İran'da Safevî İmparatorluğu ve Türkiye merkezli Osmanlı İmparatorluğu.

Hindistan'daki Moğol hükümdarları, güzel sanatlara çok ilgi duyan varlıklı insanlardı. Ekber ve Şah Cihan dönemlerinde minyatür, gelişen bir sanat biçimi oldu ve etkileyici anıtlar kuruldu. Ünlü "Taç Mahal", Şah Cihan'ın sevgili eşi Mümtaz Mahal'in anıt kabri olarak yapılmıştı.

İran şahlarının da, Safevî İmparatorluğu sanatında önemli bir rolleri oldu. Onların himayesinde, Şair Firdevsî'nin Şahname'sinin birçok farklı nüshası yapıldı. Hüsn-ü hat ve minyatür resim sanatları, bu yapıtlarda yüksek bir yetkinliğe ulaştı.

Silsilename (Halveti)
18. yüzyılda Türkiye'de yapılmış (rulo: 770 x 28 cm.). Tarikat önderlerinin Hz.Muhammed'e kadar dayanan soyağacı.

1722'de Safevî hanedanının yıkılmasından sonra, dönemin üstün lâke işlerinin tanıklık ettiği gibi, İran Batı etkisi altına girdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi Türkiye idi, ama Sultan'ın nüfuzu Kuzey Afrika ve Avrupa içlerine kadar yayılmıştı. II. Mehmet ve Kanunî Süleyman gibi hükümdarlar, güzel sanatları o zamana değin görülmemiş ölçülerde teşvik ettiler. Osmanlı mimarlığının görkemi, İstanbul'daki Mavi Cami ve Topkapı Sarayı gibi yapılara yansımıştır. Öte yandan, bir saray sanatı olarak gelişen minyatürlerdeki portre ve manzaralarda bir ayrıntı özeni vardı.

Bu imparatorlukların her üçünün de, kendilerine özgü üslûpları olmuş, fakat hepsinde yüksek bir sanatsal incelik ve yapımcılık ustalığına erişilmiştir.

Yüzyıllar boyunca, İslâm dünyasıyla Avrupa arasında, özellikle güzel sanatlar ve bilim alanlarında yoğun bir etkileşim yaşanmıştır.

Ondokuzuncu yüzyıldaki Batı yayılımı, bu etkileşimi geçici olarak sona erdirdi. İngiltere ile Fransa, yerel hükümdarların erklerini yıkarak, eski İslâm İmparatorluğunun çoğu ülkelerini işgal etti. Fakat çok geçmeden, sömürgecilik etkileşimi yeniden canlandırdı. Arap dünyası, moda bir konu oldu ve Avrupa resminde romantik bir 1001 Gece masalına dönüştürüldü. Benzer bir biçimde, İslâm sanatında da Batı etkisi gitgide belirginleşti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, İslâm dünyası bağımsızlığını kazanmıştır. Yaratılan çok sayıdaki yeni devletler arasında ulusal ayrılıklar bulunmasına karşın, İslâmî yaşam görüşü, Batı Afrika'dan Endonezya'ya kadar yayılan bir kültürel birliğin temellerini oluşturmaktadır.

Mimarî ve görsel sanatlar, -geçmişe saygıdan ayrılmamak koşuluyla değişime açık olarak- yüzlerce yıllık geleneklerini hâlâ sürdürüyorlar. ■

İpekli Bir Kabir Örtüsü.
17. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'de yapılmıştır (241 x 134 cm.).
"Allah Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali ile diğer sahabeden razı olsun; Allah'tan başka tapacak yoktur. Zafer ve selamet Resulullah'ın üstüne gelsin..."

Genç Bir Osmanlı Sufisi.
18. yüzyılda Türkiye'de yapılmış bir albüm resmi (42.5 x 27.5 cm.). Elindeki asa, herbalde dervişlerin 40 günlük çileleri sırasında alınlarını dayadıkları saplı değnek olmalı.

GEÇMİŞ ŞÖLENLERDEN

FEYZİ MUHTAR KATIRCIOĞLU

Sultan Abdülaziz zamanında, Sırbistan veliahtı Prens Milan İstanbul'u ziyaret ettiği zaman, "Rıza Paşa Hazretlerinin Prens Milan için verdikleri ziyafet." Obrenoviç hanedanına mensup olan bu zat, 1882-89 arasında IV. Milan adıyla kral olmuştur.

Tavuk ezmesi çorbası
Ufak alafranga börekler
Tereyağ soslu levrek
Fırında kuzu butu
Kuşkonmaz
Fırında dana filetosu, Madyera şarabı sos.
Zeytinyağlı enginar

Rum, beyaz şarap veya şampanya, limon, ve portakal suyundan meydana gelen bir içki. İtalyan usulü yumurta akından yapılmış merenglerle süslenir. Çok çeşitli yemeklerde damağı temizlemek için başvurulan bir yöntemdir. Günümüzde "Punch"e hiç rastlanmaz, yerine "Sorbet" tabir edilen, meyve veya şarap dondurmaları ikram edilir.

Piliç, yanında bıldırcın
Zeytinyağlı yalancı dolma
Pirinç pilavı
Baklava
Pirinç esaslı, meyveli bir tatlı
Lokum
Karışık tatlılar

Lor Peyniri esasından yapılmış bir çeşit dondurma.

* 19'uncu asırda, "Hollanda sosu sırf tereyağla yapılırdı. Günümüzde ise, yumurta sosu katılarak yapılmaktadır.

Resmî davet alarak, dönemin damak zevkini yansıtan bir mönü. İnceliklere değil, ihtiva ettiği çeşitli yemeklere ehemmiyet verilmiş. Görüldüğü gibi "alafranga" diye bilinen yemeklerin yanında, "alaturka" yemek olarak iki zeytinyağlı, pirinç pilavı, baklava, ve lokum(!) ikram edilmektedir.

Toplam olarak 16 öğün yemek çorba, börek, balık, üç değişik et, üç sebze, pirinç pilavı, ve beş çeşit tatlı.

Maalesef, bu ziyafetin nerede verildiğine dair bilgi yoktur. Rıza Paşanın Konağında verilmiş ise son derece geniş teşkilatı ve kadrosu olan bir mutfağa sahip olması gerekir. Kanımca, bu şölen büyük bir otelin lokantasında yer almıştı ve İstanbul'da, bundan 120 sene önce nelerin yenilebildiği konusunda ilginç bilgi vermektedir.■

AYINTAB MEVLEVİHÂNESİ

HASAN YÜKSEL

Mevlevihânelerin Anadolu insanı için hoşgörüyü empoze eden birer kültür ve sanat merkezi olduğunu söylemek, sanırız fazla abartılı bir iddia olmasa gerektir. Çünkü, Mevlevîlik, kent kültürü içinde neşet eden; müntesiplerinin epey bir kısmı kuyumcu, müzisyen, müzehhib vs. gibi zanaat erbabından oluşan bir tarikat olarak bilinmektedir.[1]

Günümüzde, değişik ideolojilere mensup insanlarımız diğer tarikatlara birazcık şüpheyle bakarken, Mevlevîliğe daha rahat bir hoşgörüyle bakabilmektedirler. Bunun da, Mevlevîliğin kendi hoşgörüsünün bir yansıması olduğu söylenebilir.

Burada, 14-15 Aralık 1993 tarihinde Selçuk Üniversitesi'nce düzenlenen, "II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevihâneler Kongresi"ne sunulan tebliğlerde dikkatimizi çeken birkaç hususu belirtmek istiyoruz.

Birincisi, birçok mevlevihânenin birer bahçe içinde ve yer aldığı kentin konumuna göre, akarsu kenarında yapılmış olduklarıydı. Örneğin Tokat, Amasya ve Trablusşam mevlevihâneleri gibi. İkincisi, 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın birinci yarısında birçok mevlevihânenin inşâ edildiğinin ortaya çıkmasıydı. Mesela Girne Mevlevihânesi 1593, Yenikapı 1597, Beşiktaş 1620/21, Amasya 1637, Tokat ve Ayıntab 1638. Üçüncüsü ise, bu mevlevihânelerin ekseriyetinin imparatorluğun ticarî yol güzergâhları ile önemli ekonomik potansiyeli olan kent merkezlerinde inşâ edilmiş olmalarıydı. Dördüncü bir husus ise, aşağı yukarı bütün mevlevihânelerin, kamu görevlileri diyebileceğimiz "askerî sınıf" mensuplarınca yaptırılmış olmalarıydı. Örneğin, Tokat Mevlevihânesi Muslu Ağa, Amasya Mevlevihânesi Bayram Paşa, Ayıntab Mevlevihânesi Mustafa Ağa, Girne Mevlevihânesi Ahmet Paşa tarafından inşâ edilmiştir.

Bu tespitlerimize göre, şöyle bir değerlendirmede bulunmak mümkündür:

1-Birçok mevlevihânenin yemyeşil birer bahçe içinde ve akarsu kenarında inşâ edilmiş olmaları, estetik ve mistik bir duygu ortamı oluşturması için olsa gerektir.

2-16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın ilk yarısında birçok mevlevihânenin inşâ edilmiş olması, o dönem merkezî yönetimin üst düzey yöneticilerinden bazılarının Mevlevî tarikatına mensubiyetleri sonucu, taşra yöneticilerinin de, bunlara hoş görünmek çabalarıyla bu tür faaliyetlere girişmeleri sebebiyledir, denilebilir. Mesela, burada söz konusu edeceğimiz Ayıntab Mevlevihânesi'nin kurucusu Mustafa Ağa, bu hususu vakfiyesinde açıkça belirtmiştir.[2]

3-Mevlevihânelerin imparatorluğun ana yolları üzerinde yer alan ve önemli ekonomik faaliyetlere sahne olan kentlerde inşâ edilmiş olmaları da, buralardaki sermaye birikimi ve refaha bağlıdır, denilebilir. Çünkü, refahın ve ekonomik doygunluğun olmadığı yerde, üretim dışı etkinliklerin organizasyonu pek de kolay değildir.

1993 onarımı sırasında Ayıntab (Gaziantep) Mevlevihânesi, ana avludan bakış: Solda son cemaat yeri ve kubbeli semâhâne, arada mescid, sağda 3 katlı selâmlık.

(Fotoğraflar Bayan Bârihûdâ Tanrıkorur'dan sağlanmıştır)

Söz konusu kongrede edindiğimiz bu genel gözlem ve değerlendirmelerden sonra, burada Ayıntab Mevlevihânesi hakkında, Sayın Hocam Prof. Dr. Nejat Göyünç'ün vasıtasıyla Bârihüdâ Tanrıkorur'un bize vermiş olduğu bir kısım belgeler ve Vakıflar Arşivi'nden diğer vesikaların elverdiği ölçüde, bazı bilgiler vermeye çalışacağız.

Ayıntab'ta ilk mevlevihânenin ne zaman inşâ edildiğine ilişkin, elimizde şimdilik bir bilgi bulunmamasına rağmen; burada üzerinde duracağımız mevlevihâneden önce bir mevlevihânenin bulunduğuna dâir bir kayıt bulunmaktadır.[3] Sanırız, bu mevlevihânenin zamanla harap olmasından sonra, 1638 (H.1048) tarihinde Ayıntablı Mustafa Ağa b. Yusuf adındaki bir askerî tarafından yeni bir mevlevihâne inşa edilmiştir.[4]

Vâkıf Mustafa Ağa, 1638'de tesis etmiş olduğu mevlevihâne için Nisan 1640'ta (Muharrem 1050) düzenlenmiş bulunduğu vakfiyede, hangi düşünce ve gerekçeyle bu Mevlevî tekkesini yaptırdığını şöyle dile getirmektedir:

"Ayıntab'ın ileri gelenlerinden Mustafa Ağa b. Yusuf mahkemede (meclis-i şer'-i şerifde) mütevelli tayin ettiği Seyyid Şeyh Mehmed Efendi b. Şaban Dede'nin huzurunda, Mevlânâ Celaleddin-i Rumî'nin tarikat-i aliyyelerine intisabla, gereksiz kavgayı bırakıp zikr-i ilahiye yöneldiğini, abâ ve külâhı tac ve kürke tercih ettiğini; bunun üzerine, bütün İslâm şehirlerinin ve Osmanlı ülkesinin dolup taştığı, özellikle de yüce sultanların yakınında yer alan seçkin Mevlevî grubunun, İslâmın kıblesi, büyük âlim ve şeyhlerin toplandığı yer olan İstanbul'un muhtelif yerlerinde, Edirne'de, Bursa'da, Selânik'te, Mısr-ı Kahire'de, Halep'te, Şam'da, Bağdat'ta vs. diğer İslâm kentlerinde konaklamak, ibadet etmek, özel günlerde Mesnevî okumak için birer mevlevihâneleri olduğu halde; şeyhlerin, âlimlerin, salihlerin merkezi (makarrı) ve gezgin dervişlerin, fukaranın yol güzergâhı olan Ayıntab'ta konaklayacakları bir yerleri olmamasından her yönüyle perişan olmaktadırlar.

Beyt:

Ravza-ı Huld-ı Berrin halvet-i dervişânest
Mâye-i muhteşemi hidmet-i dervişânest

Bugünkü ifadeyle, "ebedi cennet bahçesi, dervişlerle yalnız kalmaktır; muhteşem sermaye ise, dervişlere hizmet etmektir. Bu düşünce aklına gelince, dervişlere iyilik ve ihsan ile hizmet etmek gayesiyle Ayıntab'ın Kozluca Mahallesi'ndeki mülkü üzerinde bir mevlevihâne inşâ etti," demektedir.[5]

Ayıntab Mevlevîhanesi (bugünkü Gaziantep Tekke Camii) cümle kapısı üzerindeki "güdük" minare.

MÜŞTEMİLÂTI

1- Ortasında, "marğubu'l-uslûb, mahbubu'l-kulûb, derûnu kulûb-ı dervişân gibi nakş ve renkten sade ve birûnu zahir ehl-i fenâ gibi zer ve ziverden azâde kasr-ı cinâne müşabih" bir semahâne,

2- Kıble yönünde bir mescid-i şerif,

3- Mütevelli ve şeyh olan Seyyid Mehmed Efendi'ye mesken olacak bir büyük oda,

4- Dervişlerin içinde ikâmet edecekleri dokuz bab oda,

5- Bir havuz ve

6- İçinde meyveli ve meyvesiz ağaçları bulunan bir bahçeden oluşmaktadır[5/1]

Burada hemen şunu belirtelim ki, mevlevihânenin semahânesi zamanla mescide dönüştürülerek etrafındaki parmaklıklar kaldırılmış; bunun üzerine 7 Kasım 1911 (25 Teşrin-i Evvel 1327) tarihinde Konya'daki Çelebi'ye gönderilen arzda, bu durumdan şikâyet edilmektedir ve ya yeni bir semahâne inşâ edilmesi ya da mescide dönüştürülen bu semahâne kubbe sütunlarının ortasından ahşapla ikiye ayrılarak, üst katının semahâne, alt katının ise, mescid olarak muhafazası önerilmekte ve bu şekilde vuku bulacak birtakım tepkilerin de bertaraf edileceği bildirilmektedir.[6]

GELİR KAYNAKLARI

Mustafa Ağa'nın, 1638 tarihinde yaptırmış olduğu mevlevihâneye, 1640 tarihinde düzenlemiş bulunduğu vakfiye ile tahsis ettiği gelir kaynakları:

1- Hânigâhın dışında, komşularınca sınırları bilinen, meyveli ve meyvesiz ağaçlardan oluşan bir bahçe,

2- İki boyahâne (dönemin tekstil mamullerinin boyandığı atölye),

3- Etrafı duvarlarla çevrili bir un kapanı: Verilen padişah fermânına göre, içinde satılan beher deve yükünden iki batman[7] un; katır ve merkep yükünden birer batman un kira alınmaktadır.

4- Yine un kapanı içindeki 20 dükkân,

5- Aynı mahallede Nuh Ağa-Zâde'den satın aldı-

ğı arsa (ahır yeri diye tanımlanıyor) üzerinde inşâ etmiş olduğu 20 odalı han,

6- Arasta Meydanı (Hububât Pazarı): Keza Padişah emriyle, dışarıdan getirilip bu meydanda satılan arpa, buğday vs. gibi hububâtın beher deve yükünden yarım tümen[8]; katır ve merkep yükünden birer kırat[9] kira alınmaktadır.

GİDERLER VE GÖREVLİLER

Vâkıf Mustafa Ağa, yaptırmış olduğu mevlevihâneye vakfetmiş bulunduğu bu akarların (gelir kaynaklarının) her sene mütevelli eliyle icâra verilmesini şart koşmuştur. Bunca gelir kaynağından mevlevihâneye yıllık ne kadar gelir sağlandığına ilişkin elimizde 1846 (Muharrem 1263-Zilhicce 1263) senesine ait bir muhasebe bilançosu bulunmaktadır. Bu bilançoda, mevlevihânenin 8960 kuruş geliri, 9093 kuruş gideri ve 133 kuruş da borcu olduğu görülmektedir.[10] Mevlevihânenin gider kalemlerini ise, vâkıfın vakfiyesine koyduğu şartlara göre şöyle sıralayabiliriz:

1- Yukarıda saymış olduğumuz akarlardan elde edilen gelirlerle evvelâ, vakıf hanın, kapanın, boyahânelerin, bahçelerin, arasta meydanının tamir ve bakımlarının yapılması; geri kalan icâr gelirinden;

2- Gündelik beş akçeyle, dürüst ve tecvid bilen bir kimsenin mevlevihânenin mescidine *imam*,

3- "Hoşelhân ve hob-nefes, ilm-i mûsikîde mâhir" birinin, gündelik dört akçeyle *müezzin*,

4- Kandilleri yakıp söndürecek, mevlevihânenin sergilerini temizleyecek, misafirlerin yataklarını serecek ve görevinde kusur etmeyecek dürüst ve gayretli birinin gündelik üç akçe vazifeyle *kayyım* ve *ferraş* olarak tayin edilmesini,

5- Mesnevi-i Şerif okuyan (*mesnevihân*) dervişlerin her birine yevmî beşer akçe,

6- *Naathân*'a gündelik üç akçe,

7- Mevlevihânenin tamire muhtaç yerlerini onaracak *neccâr*'a gündelik iki akçe,

8- Damlarını karda kışta silip süpürecek *loğkeş*'e iki akçe,

9- *Aşçı*'ya dört akçe,

10- Sofrayı seren ve toplayan *somatçı*'ya bir akçe,

11- *İbrikdâr*'a (ibriklere bakan görevli) bir akçe,

12- Pazara alışverişe gidip gelen *pazarcı*'ya bir akçe,

13- *Vekilharc*'a bir akçe,

14- Söz konusu bahçeleri tamir edecek *bağbân*'a üç akçe gündelik verilmesini,

15- Dervilerin ikâmetine tahsis edilen dokuz odanın her birine gündelik iki akçe tahsisât verilmesini (içlerinde oturan dervişler tasarruf edecek),

16- Gündelik dört akçeye kandil yağı alınması,

17- Mütevellinin (bu görev mevlevihâne şeyhine meşruttur) münasip gördüğü dört dervişe ayda 300 akçe verilmesi,

18- Tekkede pişecek yemek için bir batman et, üç batman ekmek, birbuçuk batman pirinç yahut bulgur, üç kıyye sade yağ ve Cuma günlerinde zerde[11] pişirmek için bir batman bal ve günde 30 akçelik odun, soğan, biber ve tuz alınması,

19- Gelir fazlasını, mevlevihâne mütevellisi ve şeyhi Seyyid Mehmed Efendi'nin kendi şahsî giderlerine sarf etmesi,

20- Vakfın hem mütevellisi ve hem de şeyhi olan Seyyid Mehmed Efendi'nin vefatından sonra, Osmanlı toplumunda, daha doğrusu bütün Doğu kültüründe egemen ataerkil aile anlayışıyla, tevliyet ve meşihat görevleri, mütevellinin "evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı zükûrunun sinnen ekber ve erşedine", bugünkü ifadeyle, erkek evlâdının yaşça en büyüğüne, erkek evlâdın nesli kesilince, kız evlâdının erkek çocuklarının yaşça en büyüğüne şart koşulmuştur.

21- Seyyid Mehmed Efendi'nin nesli devam ettikçe, Konya'daki Asitâne'de bulunan Çelebi'nin, Ayıntab'taki mevlevihânenin yönetim (tevliyet) ve postnişinliğine müdahale etmemesi; nesli tükenince, imparatorluğun diğer vilayetlerinde bulunan mevlevihânelerde olduğu gibi, Konya'daki Çelebi Hazretleri, dilediği kimseyi şeyh ve mütevelli olarak, günde 20 akçe vazifeyle, atamaya mezun kılınmış ve geri kalan gelir fazlası da fakir Müslümanlara şart koşulmuştur.

1638'de inşâ edilen Ayıntab Mevlevihânesi'ne, vâkıf Mustafa Ağa tarafından şeyh ve mütevelli ola-

Ayıntab (Gaziantep) Mevlevîhanesi'ne ait 2 katlı derviş hücrelerinin 1993 onarımından sonra, selâmlık iç avlusundan görünüşü.

rak atanan Seyyid Şaban Dede'nin oğlu Seyyid Şeyh Mehmed Efendi'nin sülâlesinin hâlâ devam ettiğini, Cemil Cahid Güzelbey'in, "kentimizin ünlü ailelerinden Ocaklar Ailesi Mehmed Dede'nin soyundan gelmektedir", ifadesinden öğrenmekteyiz.[12]

Vâkıf Mustafa Ağa'nın yaptırmış bulunduğu mevlevihânenin vakfiyesinde belirttiği şartların, hizmetlerin ve görevlerin zamanla yerine getirilmediği, hatta semahânenin iptal edilip mescide dönüştürüldüğü, vakfiyede haftada iki kez âyin yapılması şart koşulmuş ise de, uzun süreden beri sema âyininin yapılmadığından şikâyet edildiği, 7 Kasım 1911 (25 Teşrin-i Evvel 1327) tarihli, Konya'daki Çelebi'ye iletilen bir mâruzâtta belirtilmektedir.[13] Yine aynı mâruzâttan, muhasebe kayıtlarında ayrı ayrı gösterilen hizmetlerin çoğunun da, yapılmadıkları halde aynı şahısların uhdesine verilip vazifelerine (gündelik ücretlerine) tasarruf ettikleri; örneğin, mesnevihânlık ciheti icrâ edilmediği halde tekkede imamlık yapan Hacı Abdullah'ın uhdesinde göründüğü, muhasebe kayıtlarında iki görevli olarak gösterilen türbedar ve Derviş Ali'nin aynı şahıs olduğu ve Hacı Abdullah ile Derviş Ali'nin evli olup tekkede kalmadıkları; tekkede kalanların sadece üç kişi olduğu, bunlardan birinin Derviş Hamza, ikincisinin tekkede ferraş, ibrikdâr, sumatçı ve pazarcı görevlerini beraberce ifa eden bir hizmetçi, üçüncü şahsın ise, vakfiyede böyle bir görevli olmadığı halde, şeyhin arabacısı olduğu anlaşılmaktadır.[14]

Başlangıçtan itibaren tekkelerin kapanışına değin aynı aileden gelenlerin Ayıntab Mevlevihânesi'nde şeyh olduklarını bilmemize rağmen, sırasıyla bunların kimler olduğuna ilişkin elimizde düzenli bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber, kronolojik sırasıyla şeyhlik yapanlardan tesbit edebildiklerimiz şunlardır:

Ayıntab Mevlevihânesi'ne ilk şeyh ve mütevelli olarak Şeyh Mehmed Efendi b. Şaban Dede'nin evlâdiyet üzere atandığını görmekteyiz.[15] 21 Ağustos 1698'de Ayıntab Mevlevihânesi'nde şeyh olarak Seyyid Mehmed Dede'nin bulunduğu[16], vefatıyla da yerine sulbi oğlu Seyyid İsmail Halife'nin atandığını biliyoruz.[17] 1902/1903'te Ayıntab'ta vuku bulan bir yangın sonucu Mevlevihâne'ye meşrut akarların yanmasından sonra, bunları yeniden inşâ eden Şeyh Mehmed Münip Efendi'nin postnişinlikte bulunduğunu öğrenmekteyiz.[18]

17. yüzyılın birinci yarısında bugünkü Gaziantep ilinde kurulan ve günümüzde Mevlevihâne (Tekke) Câmii[19] olarak anılan ve burada serüvenini vermeye çalıştığımız bu mevlevihâne, hâlâ varlığını devam ettirmekte ve câmi olarak kullanılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. ve hatta 18. yüzyıllarına ait eşraf, âyân, hükûmet konakları gibi hiçbir sivil ve laik yapıları günümüze ulaşmazken; câmi, mescid, medrese, tekke ve benzeri dinsel yapılarının günümüze kadar ulaşabilmesinin, üzerinde önemle durulması gereken bir konu olduğu söylenebilir. ■

1- Asaf Halet Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevilik*, İstanbul 1957, s. 147-154.
2- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (bundan sonra VGMA), Defter No:598/129; 609/22; Mevlânâ Müzesi Arşivi (bundan sonra MMA), 52/2 ve 52/3 Nolu vakfiye süretleri.
3- Bu kayıt, Evâil-i Şaban 1044 (Ocak 1635) tarihli bir mütevellilik berâtıdır, bkz. Gaziantep Şeriyye Sicili, No: 14; Ayrıca Sayın Dr. Cemil Cahid Güzelbey, "bu mevlevî tekkesinin Şaban Dede'nin türbesinin bulunduğu yerde olduğu sanılmaktadır", demektedir, bkz. *Gaziantep Camileri*, Gaziantep 1984, s. 131; Yine burada üzerinde durulacak mevlevihânenin bânisi Mustafa Ağa b. Yusuf'un 29 Kasım 1638 (Evâsıt-ı Receb 1048) tarihli tezkeresinde, yaptırmış olduğu bu hânigâhı, "Mevlevihâne-i Cedid" diye belirtmektedir, bkz. MMA, 52/4.
4- Mevlevihânenin tesisi, ebced hesabıyla düşürülen bir tarihle, semalhânenin giriş kapısı üzerindeki kitabeye dercedilmiştir, bkz. MMA, 65/7; Ayrıca, bkz. C. Cahid Güzelbey, *aynı eser*, s. 129 ve MMA, 52/4.
5- VGMA, 598/129; 609/22; MMA, 52/2 ve 52/3.
5/1- Evliya Çelebi, Ayıntab Mevlevihânesi'ni tavsif ederken şöyle demektedir: Ayıntab'ta "...kırk tekke vardır. En mükemmeli Mevlevihâne Tekkesi'dir ki, Türkmen Ağası Mustafa Ağa yapıp Sultan Murad'ın silahdarı Mustafa Paşa'ya hibe eylemiştir. Etrafında 40-50 fukara hücreleri vardır. Avlusunda havuz vardır. Dört tarafında ağaçlar ve çiçekler olup güzel kokuları insanı mest eder. Mevlevî âyini günü ney çalanlar Uşşak Faslı ederken bağlardaki kuşlar da öterler. Binanın tarihi Mevlânâ kerametidir ki, dörtyüz yıl evvel tarih düşmüştür. ... Ez in çün hikâyet mikûned (1038). Bu tarihi mısra Mesnevi'nin ilk mısraıdır ki, bu tekkeye tarih olmuştur'. *Seyahatnâme*, (Mümin Çevik Neşri), C. 9-10, İstanbul 1984, s.147.
6- MMA, 65/7.
7- 17. yüzyıl ortalarında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bir batman, takriben 7. 83 kg. olarak biliniyor, bkz. Walter Hinz, *İslâm'da Ölçü Birimleri*, Çev. Sevim Acar, İstanbul 1990, s. 27; Aynı eser makale olarak *Türklük Araştırmaları Dergisi*, V'te yayınlanmıştır.
8- Takriben 56 kg.'a eşit ağırlıkta bir hububat ölçü birimidir ki, tumın(?) veya tumın şeklinde de kullanılmaktadır. Takriben arpa için 19 kg, buğday için 23 kg, mercimek için 25 kg.
9- Yakın zamanlara kadar Harput, Maraş, Antep havalisinde kullanılan ve takriben 21-22 kg. ağırlığındaki bir hububat ölçü birimidir.
10- MMA, 52/1.
11- Antep yöresinde pişirilen mahallî bir tatlı türü.
12- C. Cahid Güzelbey, *aynı eser*, s. 128.
13- MMA, 65/7.
14- Vâkıfın belirlediği hizmetlerin yerine getirilmemesi, bir kişinin iki-üç vazifeye birden tasarruf etmesi, yeni görevler ihdası vs. gibi şikâyet konusu olan hususlar sadece burada görülen bir değişiklik değildir. Benzeri bir durumu Ali Baba Zâviyesi'nde de görmekteyiz. Bu daha çok, akçe olarak belirlenen cihetlerin muayyen gündeliklerinin, artık bir kişinin geçimine yetmemesinden ve değişen sosyal koşullardan kaynaklanan bir durumdur, bkz. Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zâviyesi*, İstanbul 1992, s. 78-108.
15- VGMA, 598/129; MMA, 52/2 ve 52/3.
16- MMA, 52/4; C. Cahid Güzelbey, *aynı eser*, s. 69.
17- MMA, 52/1.
18- C. Cahid Güzelbey, *aynı eser*, s. 131-132.
19- C. Cahid Güzelbey, *aynı eser*, s. 123.

BULGARİSTAN'DA KURULAN ULUSLARARASI BİR PANAYIR (FUAR): UZUNCAÂBAD-I HASKÖY (1771-1871)

ÖMER ŞEN

GİRİŞ

Panayır, yılda bir veya birkaç defa belirli zamanlarda 1 haftadan 1,5 aya kadar sürelerle açık tutulan, oldukça geniş bir bölgenin gereksinimlerini karşılamak üzere yerli ve yabancı tüccarın bir araya geldiği büyük ve küçük ölçekli fuar alanlarıdır.

Haftalık pazarlarla panayırı karıştırmamak gerekir. Pazar kurmadaki esas amaç; bir şehir, kasaba ve köy ile çevresinde yer alan taşra ahalisinin karşılıklı olarak ihtiyacını sağlamaya yöneliktir. 16. yüzyılda, Batı Anadolu'da kurulan haftalık pazarların büyüklüğünü belirleyen bir ölçüt vardı. Buna göre pazar, önemli bir iş merkezi değildi.[1] Pazar yerlerinde alışveriş için toplanan sınırlı sayıda insan kitlesi bulunuyordu. Panayırda, yerli ve yabancı tüccarın yanı sıra perakende ticaret yapan esnaf da yer alırdı. Panayırın organizasyonu ve kontrolü merkezî otorite tarafından sağlanırdı. Haftalık pazarların idamesini ise yerel yönetimler sağlardı.[2]

BULGARİSTAN'DA PANAYIR AÇMA DÜŞÜNCESİNİN GELİŞMESİ

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı idaresindeki Bulgaristan'ın ekonomik ve toplumsal gelişmesinde yeni bir dönem açıldı. Bu dönemde Balkan yarımadası ve Akdeniz'in doğu kıyıları giderek Avrupa ticaret ağı içine daha çok girmeye başladı. Karayoluyla Orta Avrupa'ya uzanan kervanlar, Balkan yarımadasından geçiyordu. Bulgaristan toprakları üzerinde çeşitli bölgeler belirli metanın üretiminde uzmanlaşmış ve bazı yerler, düzenli panayırların kurulduğu ünlü pazaryerlerine dönüşmüşlerdir. Et ve yün sağlanması için büyük sürülerin beslendiği Güney Bulgaristan'da dokumacılık büyük bir gelişme gösterdi. Yün kumaş üreten ve aynı zamanda tüccarlık yapan ve kendilerine "abacı" denilen Plodivli (Filibe) tüccarla, Balkanlar'ın güney eteklerinde yavaş yavaş gelişen kentlerden gelmiş tüccar, Yakındoğu pazarlarına girmeye başladı. Makedonya'dan pamuk, yün ve iplik Orta Avrupa'ya yollanıyor, tabaklaştırılmış ya da taze deri ve post gibi ürünler Kuzey ve Batı Bulgaristan'ın ünlü dışsatım ürünleri olarak Avrupa pazarlarında aranıyordu[3]. Bu dönemde; Yenice-i Vardar, Drama, Dolyan, Petriç, Uzuncaova, İslimye (Sliven), Karinâbad, Sözebolu, Bergos, Cum'a-i Atik, Şumnu, Akçekızanlık, Çirpan ve Uzuncaâbad-ı Hasköy'de panayırlar açılmaya başlandı ve bu bölgelerde ticarî hayat canlandı.[4]

Uzuncaâbad-ı Hasköy, 18. ve 19. yüzyıllarda Filibe'ye (Plovdiv) bağlı bir kaza idi. Burada kurulan panayır, özellikle 18. yüzyılın sonlarına doğru canlanmış, 19. yüzyıl ortalarında gerek katılan tüccar ve esnaf sayısı ve gerekse vergi geliri bakımından panayırlar arasında ön sıralarda yer almıştır. Yerli tüccarın yanı sıra yabancı tüccarın da katıldığı bu panayırın ismine, Osmanlı'nın klasik döneminde rastlanmamaktadır.[5]

HASKÖY PANAYIRINA KATILAN BÖLGE TÜCCARI VE PAZARLANAN EMTİA

Hasköy panayırı, nisandan mayıs ayına kadar 1 ay süreyle açık tutuluyordu. Düzenli olarak her yıl açılması "âdet" haline gelmişti. Panayır açılmadan önce, katılımı artırmak için ilgili bölgelerin panayırcı tüccarı, davet ediliyordu.[6]

Hasköy panayırına sokulan mal cinslerini, panayırın "varidât" defterlerinden öğrenebiliyoruz. Buna göre, panayıra yoğun katılım Balkanlar'ın diğer şehirlerinden gerçekleşmektedir. Anadolu'nun önemli üretim merkezlerindeki tüccar da emtiasıyla bu panayıra katılıyordu. 1797 yılında, Bursalı ve Ispartalı tacirlerin panayıra getirdikleri ürünler; afyon, deri, kürk, dokuma ürünleri ve kâğıttı.[7] Hamid (Isparta ve Denizli) bölgesinde kurulu tezgâhlarda üretilen "boğasi-i Hamid" adlı yerel dokuma ürünü, panayıra Tekirdağ üzerinden gönderiliyordu. Panayırdaki önemli emtialar arasında, kürk de yer alırdı. 1799 yılında açılan panayıra, 47 denk'ten oluşan kürk emtiası "kürkçü reâyâlar" tarafından getirilmişti.[8]

Panayırda gerek toptan ve gerekse perakende ticaretin yapılması, panayır piyasasının çok çeşitli ürünlerle dolup taşmasını sağladı. 1861 yılında, panayıra katılan toplam 494 kişilik tüccar ve esnaf grubu, sabundan ham demire kadar her türlü hammadde, yarı mamûl ve mamûl ürünleri piyasaya sunmuşlardı.[9]

Panayırda teşhir edilen önemli ürünlerden biri de tütündü. Tütün, balyalar halinde panayıra sokuluyordu. Bundan gümrük vergisi tahsil edilmesi

için, "duhan gümrükleri" adı altında müstakil gümrük oluşturuluyordu. Hasköy panayırına 1774 yılında; İslimye, Ahyolu, Yenipazar, Varna, Cum'a-i Atik, Şumnu, Bergos, Tırnova, Lofça, Gümülcine, Aydos ve Prevadi'den tüccar aracılığıyla toplam 61.360 kıyye tütün getirilirdi. Bu tüccarın gümrüğe ödediği toplam vergi ise 6.136 kuruştu.[10]

Hasköy panayırında ticaret yapan esnaf ve tüccar, genellikle kendi bölgelerine has ürünleri sergiliyorlardı. 1861 yılında, panayıra yoğun bir katılım gerçekleşti. Gelibolu, Şarköy, İpsala, Tekirdağ, Marmara Ereğlisi, Silivri, Çorlu, İstanbul, Gümülcine, İskeçe, Dimetoka, Edirne, Mustafa Paşa, Bergos, Ahyolu, Varna, Pazarcık, Ruscuk, Şumnu, Cum'a, İslimye, Yanbolu, Ziştovi, Pilevne, Servi, Tırnova, Gabrova, Zağra, Çirpan, İvraca, Sofya, Samokov, Filibe, Belgrad, Niş, Lofça, Bosna, Yenipazar, Üsküb, Manastır, Karaferye ve Selânik'ten oluşan toplam 42 bölgenin tüccar ve esnafı panayırdan emtia ihraç ederek memleketlerine götürmüşlerdi.[11] Panayırda satın alanın emtia, kefiller aracılığı ve vade ile (21 günden 61 güne kadar), belirlenen gümrük mahallerine indiriliyordu. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de bulunan bütün gümrük mahalleri, panayırdan çıkarılan emtia ile dolup taşıyordu. Bu gümrükler şunlardı: Gelibolu, Ruscuk, Ziştovi, Varna, Ahyolu, Niş, İstanbul, Şarköy, Yenipazar, Silivri, Tekirdağ, Marmara Ereğlisi ve Bosna. Emtianın gerekli resmî işlemleri tamamlandıktan sonra, tüccar tarafından çeşitli bölgelere dağıtımı yapılırdı.[12]

HASKÖY PANAYIRI VERGİLERİ

Panayırın kurulması ve emtianın pazarlanması münasebetiyle, çok çeşitli vergi toplanıyordu. Bu vergiler, panayıra ait "varidât" defterine kaydedilirdi. 1861 yılında tutulan kayda göre, Hasköy panayırında toplanan vergiler şunlardı:[13]

1. Serçin, yular ve damga vergisi.
2. Duhan (tütün), çalgıcı ve oyuncu ruhsâtiyye tezkereleri vergisi.
3. Kantar ve bac vergisi.
4. Panayıra, "tezkiresiz" gelen emtiadan alınan gümrük vergisi.
5. Müteferrik vergiler. (Tüccarın kiraladığı dükkân, araba ve halkın satın aldığı "eşyây-ı hasise"den alınan vergi).

Hasköy panayırında, "kara gümrüğü"nün ikamesinden sonra katılımda önemli ölçüde düşüş oldu. Panayır aktivitesini kaybetmeye başladı. 1850 yılında, neredeyse "metrûk" bir hale gelmişti.[14] Tüccar, kara gümrüğünün kaldırılması için ricada bulundu. Osmanlı hükûmeti bunu kabul etmedi. Devlet, vergi kaybı olacağını düşündü. Kaçak yollardan emtia pazarlanacağı endişesi de vardı.[15] Panayırcı tüccar tarafından, vergi indirimi konusunda yoğun talepler gelmeye devam etti. Sonunda Osmanlı hükûmeti, panayırda serbest ticaretin devamlılığını sağlamak için mâlî tedbirler alma zorunluluğunu hissetti. Devletin bu konuda aldığı tedbirler ve sebepleri nelerdi? Panayırda; çeşitli adlar altında tahsil edilen vergiler, emtia fiyatlarını artırmıştı.

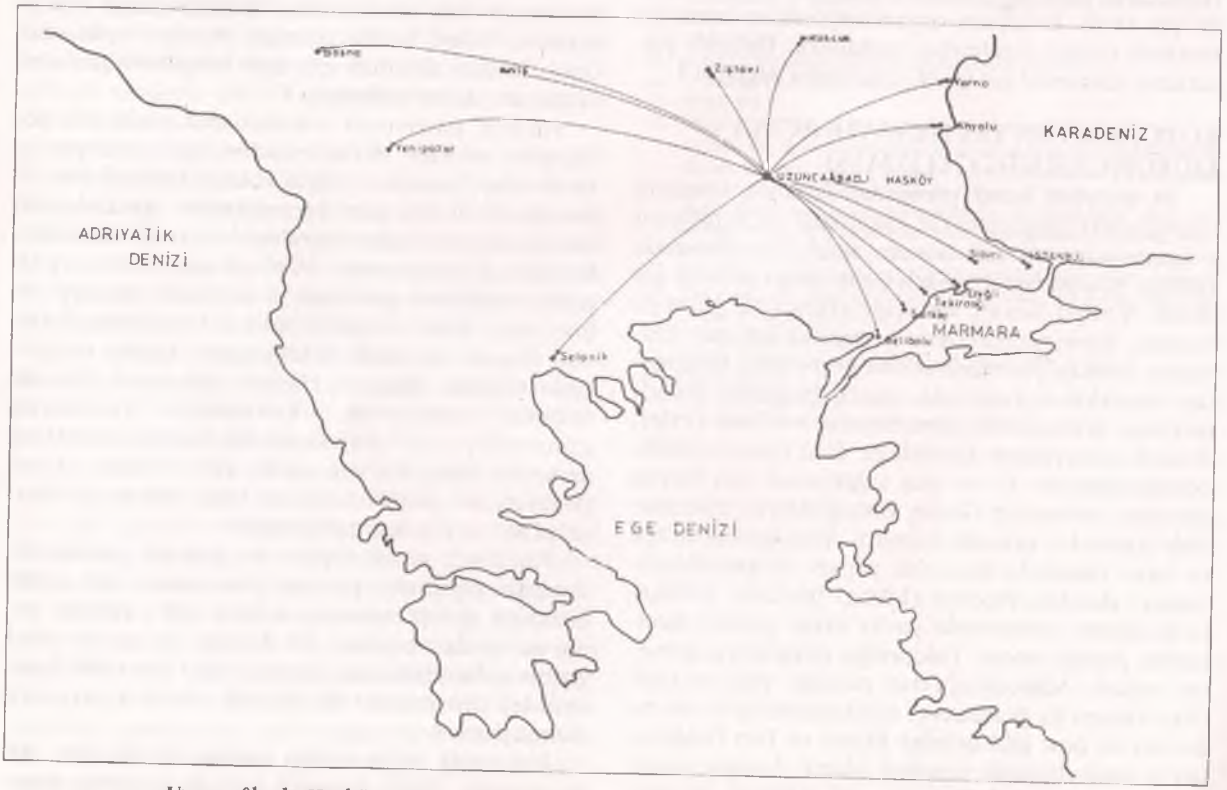

Uzuncaâbad-ı Hasköy Panayırından ihraç edilen emtianın indirildiği gümrükler (1861).

Dolayısıyla, panayırdaki ticarî hayat durgunlaştı. Bu nedenle 1868 yılında, "mükerrer vergi" sıfatını taşıyan "panayır rüsûmu"nun tahsilinden vazgeçildi. Devlet, bu verginin iptalini, iç ticaretin gelişmesi açısından uygun görüyordu.[16] 1869 yılında ise; serçin, yular, damga, gümrük ve müteferrik vergiler kaldırıldı.[17] Bu tarihten sonra panayırda, "bâc-ı bazar, kantar, çalgıcı ve oyuncu ruhsatiyye tezkereleri harcı ve duhan" vergilerinin tahsiline devam edildi.[18] Vergi indiriminden sonra, panayırın toplam vergi hasılatında önemli ölçüde düşüşler gerçekleşti. Nitekim panayırın 1867 yılına ait toplam vergi geliri 155.000 guruş olarak gerçekleşmişken, bu rakam 1868 yılında 151.000 guruşa, 1869'da ise 121.000 guruşa kadar indi. İki yıl içinde, 34.000 guruşluk vergi indirimi sağlanmış oldu. Vergi indirim oranı %21,93'tü.[19] Hasköy panayırı, 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'nin "en meşhur ve mutebar" panayırıydı. Bu tarihlerde panayırda, "beş-altı bin dükkân ve sergi" bulunuyordu. Fakat 1860'lı yıllarda panayırdaki dükkân ve sergi sayısı 1200'e kadar düştü.[20] Hasköy panayırına, aktif olduğu tarihlerde 100.000 kişi giriş yapıyordu.[21] 1869 yılında gerçekleştirilen vergi indirimiyle birlikte; Rumeli, Anadolu ve Ege Adaları'ndan çok sayıda tüccarın panayıra katılacağı beklentisi vardı. Ayrıca devlet, tüccarı panayıra çekebilmek için, "kemâl-i rahat ve serbestî ile" alışveriş yapabilecekleri ortamı sağlamayı da vaat etti.[22]

Hasköy panayırında, panayır halkını eğlendirmek için "çalgıcı ve oyuncular" da yer alıyordu. Devlet, bunlardan vergi olarak "ruhsâtiyye tezkeresi harcı" alırdı.[23]

CİZYE VERGİSİ

Cizye, panayırın düzenli gelirleri arasında yer almazdı. Osmanlı teb'ası gayri müslim tüccar ve esnaf, bu verginin tahsili zamanında panayırda bulunursa, vergisini burada ödemekle yükümlü tutulurdu. Tüccar ve kiracıları ile cizye tahsildarları arasında, bu verginin tahsilinden kaynaklanan pek çok problem yaşandı. Cizye tahsildarları, tüccarı "habs ve tazyik" ederek, panayıra giriş yapmalarını engelliyordu.[24]

YABANCI TÜCCARIN PANAYIRDAKİ VERGİ YÜKÜMLÜLÜĞÜ

1838'den önceki uluslararası antlaşmalara göre, yabancı tüccarın panayırda ödediği gümrük vergisi oranı % 3'tü. 1838'den sonra bu oran, % 9 "âmediyye" ve % 3 "reftiyye" olmak üzere toplam % 12'ye çıkarılmıştı.[25] Yabancı tüccar, gümrük vergisini ödedikten sonra "edâ tezkiresi" adlı bir belge alırdı. Bu belge, diğer gümrüklerde tekrar vergi talebini engellerdi.[26] Avrupalı tüccar, sadece kendi ülkesinden getirdiği emtiayı pazarlamakla yetinmiyordu. Onlar Osmanlı topraklarında satın aldıkları emtiayı da panayıra getirirlerdi. Fakat, bu emtianın vergisini, uluslararası antlaşmalara göre değil, iç gümrük koşullarına tâbi olarak öderlerdi. Bu tüccar özellikle; Ahyolu, Karaağaç, Tuna, Belgrad, Arnavutluk ve Siroz (Serez) gibi Osmanlı kentlerinden emtia satın alıp panayıra götürüyordu. Avrupalı tüccar 1837 yılında panayıra geldiklerinde, kendilerinden istenen gümrük vergisine karşı çıktılar. Yabancı tüccarın bu tutumu, gümrük müdürünü zor durumda bıraktı. Çünkü, panayırın gümrük vergisi hasılatının düşme tehlikesi vardı. Fakat bu itiraz sonuç vermedi. Çünkü, Osmanlı gümrük kanunları gayet açıktı. Buna göre Avrupalı tüccarın itirazı yersizdi.[27]

HASKÖY PANAYIRI VERGİ GELİRLERİNİN DİĞER PANAYIRLARIN VERGİ GELİRLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Hasköy panayırı, işlem hacmi yüksek olması dolayısıyla önemli bir vergi gelirine sahipti. Balkanlar'da kurulan iki önemli panayır daha vardı: İslimye (Sliven) ve Siroz (Serez). Bu üç panayırın özelliği, uluslararası statüde olmasıydı. Bu panayırların bazı yıllara ait vergi gelirleri aşağıda tablo halinde gösterilmiştir:[28]

Tabloya göre; Hasköy panayırının vergi gelirleri bir yüzyıllık (1769-1869) süreçte, 1.758 guruştan 121.000 guruşa kadar çıkmıştı. İslimye panayırı 1772 yılında 667 guruşluk vergi hasılatına sahipken, Hasköy panayırında bu rakam, 1.219 guruştu. Siroz panayırında, 1834 yılında 66.565 guruşluk vergi toplandı. Bu miktar 1835 yılında 65.845 guruşa indi. Bu tarihte Hasköy panayırı, 32.580 guruşluk vergi geliri sağladı. Bu tarihteki vergi gelirleri ölçü alınırsa, Siroz panayırının Hasköy'den iki kat fazla vergi topladığı açıktır. Fakat, bu panayırların gerçek büyüklüğünü tespit edebilmek için kronolojik vergi gelirlerini ortaya koymak gerekir. Şimdilik bu mümkün görünmemektedir.

Panayırın Adı	Kurulduğu Tarih	Tahsil edilen Vergi Guruş	Akçe	Pâre
Uzuncaâbad-ı Hasköy	1769	1758	48	-
"	1771	1069	-	36
"	1772	1219	-	9
"	1773	3729	-	20
"	1817	13413	-	6
"	1830	14396	-	-
"	1835	32580	-	-
"	1861	68377	-	-
"	1867	155000	-	-
"	1868	151000	-	-
"	1869	121000	-	-
Siroz (Serez)	1834	66565	-	-
"	1835	65845	-	-
İslimye (Sliven)	1772	667	18	-
"	1826	5550	-	31

SONUÇ

Hasköy panayırı, özellikle Balkanlar'da yaşayan üretici ve tüccarın emtiasını pazarlayabildiği önemli

bir ticarî merkezdi. Bu panayır, İslimye ve Siroz gibi iki önemli panayırla rekabet etti. Panayıra, Osmanlı vatandaşı olan Ermeni, Rum, Yahudi ve Müslüman toplumun yanı sıra Avrupalı tüccar da katıldı. Çok farklı bölgelerden gelen tüccar emtiasının bir pazarda toplanması, Hasköy panayırını renkli ve aktif bir organizasyon haline getirdi.

1 Suraiya Faroqhi, "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın Menteşe)," çev: Melek Eğilmez, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1978 Özel Sayısı, s. 53.
2 Osmanlı Arşivi (OA), No: 790, 8 Rebiyü'l-Âhir 1287/1871.
3 Nikolay Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, çev: Veysel Atayman, s. 57-58.
4 Ömer Şen, "Osmanlı Panayırları", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü 1992, s. 2-3
5 Lütfi Güçer, "16-18. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası", *Türk İktisat Tarihi Yıllığı 1987*, s. 46-47
6 OA., Mühimme Defteri (MD), No: 240, h: 50-51, s. 18-19, Evâil-i Zilk'ade 1236/1820.
7 OA., Cevdet, İktisat (Cİ), No: 1767, 28 Safer 1211/1797.
8 Denk: Küp şeklinde sıkı bağlanmış tüccar eşyası. (OA., BAŞ Muhasebe Defteri, No: 6712, 1213/1799.)
9 OA., Mâliye Nezâreti, Varidât Defteri (ML. VRD), No: 3392, 8 Eylül 1277/1861.
10 Kıyye: 1282 gr'a karşılık olan ölçü birimi. (OA., Başmuhasebe Defteri (D. BŞM), No: 4413, 23-27 Cemâziye'l-Âhir 1187/1774.)
11 OA., ML. VRD., No: 3392, 8 Eylül 1277/1861.
12 a.g.b.,
13 OA., İrâde, Şûrây-ı Devlet (İŞD), No: 503,4 Cemâziye'l-Âhir 1277/1861.
14 OA., Mektûbi Kalemi, Nezâret ve Devâir (A. MKT.NZD), 2/92,8 Rebiyü'l-Evvel 1266/1850, Mektûbi Kalemi, Meclis'i Vâlâ (AMKT.MVL), No:24/36, 7 Rebiyü'l-Evvel 1266/1850.
15 a.g.b.
16 OA., İrâde, Meclis-i Vâlâ (İMV), No: 25942,26 Cemâziye'l-Evvel 1284/1868.
17 OA., İŞD., No: 503,4 Cemâziye'l-Âhir 1285/1869.
18 a.g.b.,
19 a.g.b.,
20 OA., İrade, Dâhiliye (İD), No: 40540,9 Cemâziye'l-Âhir 1285/1869.
21 OA., İMV., No: 26166, 14 Şevval 1284/1869.
22 OA., İD., 40540, 9 Cemâziye'l-Âhir 1285/1869.
23 OA., İŞD., No:503,4 Cemâziye'l-Âhir 1277/1861.
24 OA., Cİ., No:664,6 Zilhicce 1204/1790.
25 OA., Cevdet, Mâliye (CM), No:11429,23 Rebiyül'-Evvel 1257/1841.
26 OA., Hâriciye (CH), No: 4561, 1207/1793, CH., No: 5253, 1212/1798.
27 OA., MD., No: 252, h: 624, s. 115, 1254/1838.
28 OA., İŞD., No: 503, 1285/1869; D. BŞM., No: 9368, 1242/1826; D.BŞM., No: 42721, 1233/1817; D.BŞM., No: 4202, 1185/1772; D.BŞM., No: 3925, 1182/1769; D.BŞM., No: 4131, 1184/1771; D. BŞM., No: 4222, 1985/1772; D. BŞM., No:4413, 1187/1774; ML.VRD., No:3392, 1277/1861; Cevdet, Belediye (CB), No:973, 1251/1835; CB., No:4127,1246/1830; Başmuhasebe Kalemi, Mukataat Hazinesi (D.BŞKM.MKH.) No: 43069, 1250/1834; CM., No: 15153, 1251/1835.

Filibe sancağında beher sene küşad olunmakta olan Uzuncaâbad-ı Hasköy panayırına götürülen emtia ve eşyâdan istihsal olunan rüsûmâtın tadili hususuna dâir divân-ı muhasebâtdan tanzim ve mâliye nezâret-i celilesi tarafından tezyil ve takdim ile Şûrây-ı Devlet'e havale buyurulan mazbata ve merbût hûlasa-i mâliye dairesinde kıraat ve mütala'a olundu.

Müdalarından müsteban olduğu vechile iş bu Uzuncaâbad panayırından min el kadim hazinenin aldığı rüsûmât, bir yük elli beş bin bu kadar guruşdan ibâret olduğu halde sûr-ı tahsiliyesinden geçen sene vuku bulan şikâyet üzerine dört bin iki yüz altmış sekiz guruş bedeli olan serçin ve yular ve damga rüsûmu afv ve tenzil olunarak rüsûmât-ı bâkiyenin yekûn bedelâtı bir yük elli bir bin şu kadar guruşa inmiş ve bunun bir yük yirmi bir bin bu kadar guruşu duhan hasılalı ve çalgıcı ve oyuncu ruhsâtiyye tezkerelerinin rüsûmuyla kantar ve bac rüsûmâtı ve on dokuz bin şu kadar guruş dört kalem bazı rüsûmât-ı müteferrikanın bedelâtı ve on bin altı yüz seksen bir guruşu panayıra gelen eşyânın gümrük rüsûmu olup bunlardan salifü'z-zikr bir yük yirmi bir bin bu kadar guruşun vaziyet ve cibâyetinden şikâyet olunmakda bulunmuş ise de on dokuz bin şu kadar bedeli olan kusur dört kalem rüsûmât tüccar takımının asbabından isticar itdikleri dekâkin ve arabalardan ve panayırın cevânib-i erbi'asına memurlar ik'ad olunarak ahâlinin mübaya'a eyledikleri eşyây-ı hasîseden yirmişer otuzar pare alınmağla hasıl olduğundan ve gümrük resmi ise memâlik-i mahruse malı olan ve ecnebi malı ile mahlût bulunan araba yüklerinden sunûf-ı sülüse itibariyle maktu'en alınmakta olub halbuki ecnebi malının derûn-ı memâlik-i mahrûseye bin-i idhalinde resm-i gümrükleri alınarak anlardan ahden bitekrar resm tahsili icab itmeyeceği, mesela memâlik-i mahrûse eşyasının bazısı gümrük olan

OA, İrâde, Şûrây-ı Devlet, 503

mahallerden gelerek ve panayırdan sonra bir takımı yine gümrük bulunan mahallerden gelçerek anların da bi'ttabi resm-i gümrükleri istifa kılınacağından gerek iş bu gümrük resminin ve gerek vaziyeti muvafık-ı muadelet olmayan dört kalem rüsûmât-ı müteferrikanın seksen dört senesinden itibaren afv ve terki rüsûmât emanet-i celilesiyle bi'l-muhâbere kararlaşdırılarak mevsimin takarrib-i hulûli cihetiyle keyfiyet vaktiyle cümleye ilân ve işa'a olunması zımmında Edirne vilâyetine telgraf ile icrây-ı tebligat olunduğu anlaşılmıştır.

Tafsilat-ı meşrûhaya nazaran rüsûmât-ı mebhuseden bac bazar ve kantar resmiyle ruhsatiyye tezkereleri harcının istihsali nizam ve emsaline muvafık ise de salifü'z-zikr rüsûmât-ı müteferrikanın ve gümrük resminin vaziyeti mugâyir-i muadelet ve maslahat olduğundan ve cümlesinin bedelâtı gayri ez masraf yirmi dört bin guruş raddesinde olup faidesi mazarratına değmeyeceğinden bunların ber mûcib-i karar hazinece terkin-i kaydıyla mebhus an olan bir yük yirmi bir bin guruş bedelli rüsûmâtın kemakân istihsali pek yolunda görüldüğünden ol vecible icrây-ı iktizasının nezâret-i müşârünileyhâya ve zikr olunan gümrük resminin ilgası ile beraber ibka edilecek rüsûmâtın tuz ve duhan rüsûmu içûn mezkur panayırda bulundurulacak rüsûmât memurları marifetleriyle idâre ettirilmesi husûsunun rüsûmât emânet-i celilesine havalesi tezkir olundu ise de ol bâbda emr ü ferman, hazret-i min lei ül emrindir... 4 Cemâziye'l-Âhir [12] 85.

OA, İrâde, Şûrây-ı Devlet, 503

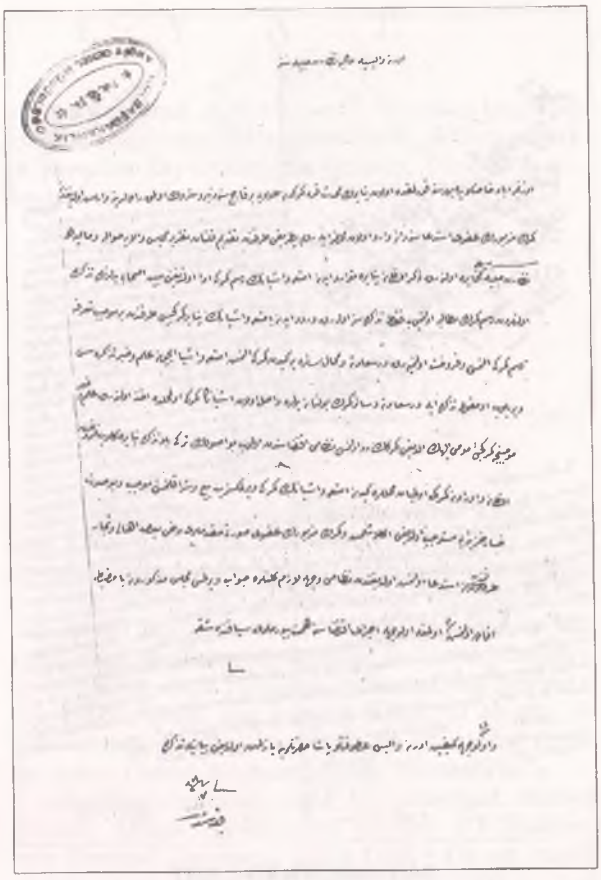

OA, Mektûbi Kalemi, Meclis-i Vâlâ, 24/36

Edirne valisiyle Mâliye Nezâret-i Celile'sine,

Uzuncaâbad-ı Hasköy'de beher sene kurulmakta olan panayırın muhaddis kara gümrüğünden dolayı bir kaç seneden beru metrûk olmak raddelerine varmış olduğundan gümrük-i mezbûrun afvı istidâsına dâir vârid olan mahzar ile Rum patriki tarafından takdim kılınan takrir Meclis-i Vâlâ'ya hayâle ve mâliye nezâret-i celilesiyle muhâbere olunarak zikr olunan panayıra tevard iden emtia ve eşyânın resm-i gümrüğü edâ olunduğunu mübin ashâbı yedlerinde tezkire olanlardan resm-i gümrük mutâlebe olunmayub fakat tezkiresiz olarak vürûd iden emtia ve eşyânın panayır gümrükçisi tarafından ber mûcib-i tarife resm-i gümrüği alınması ve fürûht olunmayarak dersaadete ve mahal-i sâireye giden gümrüğü alınmış emtia ve eşyâ içûn ilm u haber tezkiresi verilub o makûle tezkire ile dersaadete ve mahal-i sâire gümrük bulunan yerlere vâsıl olunan eşyânın gümrüği olmahalde ahz olunarak ilm u haber mûcibince gümrükci-i mumâileyhin aldığı gümrüğün red olunması nizâm iktizasından olub bu usûlün terki bilâ tezkire panayıra gelüb fürûht olunan ve oradan gümrüğü olmayan mahallere giden emtia ve eşyânın gümrüğü verilmeksizin bey' ve şirâ kılınması mûcib ve bu sûret hasar-ı hazineyi mestûcib olduğu anlaşılmış ve gümrük-i mezbûrun afvı sûreti mukaddemleri dahi bazı ahâli ve tüccar tarafından istidâ olunmuş olduğundan nizâmı vechile' lâzım gelenlere cevab verilmesi meclis-i mezkûrden bâ mazbata ifâde olunmuş ve ol vecible keyfiyet Edirne vâlisi utûfetlu paşa hazretlerine yazılmış olduğu beyâniyle tezkire olmağla ol vecible icrây-ı iktizasına himmet buyurmaları siyâkında şukka.

7 Rebiyü'l-Âhir [12] 66

OA, Mektûbi Kalemi, Meclis-i Vâlâ (A. MKT. MVL.), 24/36

İslimye ve Uzuncaâbad-ı Hasköy ve panayır ikame olunan sâir mahallerde ticaretiyle keşt ü güzâr iden Prusyalu ve onlara tâbi olanların memnuatdan olmayub bey ve iştirâ eyledikleri emtia ve eşyâsının abidnâme-i hümâyûn mûcibince iktiza iden resm-i gümrüğü edâ eylediklerinden sonra mükerrer gümrük ve bac ve resm-i kasabiyye ve muhaddis olan sair tekâlif talebiyle rencide ve remide olunmamak bâbında mukaddemâ İslimye ve Uzuncaâbad-ı Hasköy panayırlarına ve havalilerinde vâki kuzzat ve nevvâb efendilere hitâben sâdır olan emr-i âli hilafına hareket zuhûr itmiş ve bu esnalarda Edirne'de ticaretiyle ikamet iden Prusya tüccarından Kivork veled Panayiata nâm tâcir bâlâda mezkûr panayır ikame olunan mahallere vardıkda bey' ve iştirâ eylediği emtia ve

OA, Cevdet, Hâriciye, 5253

eşyâsının ber mûcib-i şurût-ı ahidnâme-i hümâyûn yüzde üç hesabı üzere resm-i gümrüği edâ ve teslim eyledikten sonra havâli-i merkûme gümrükçüleri ve sâir rüsûmât tahsildarları tarafından mükerrer gümrük, bac ve muhaddis olan sâir tekâlif ve resm-i kasabiyye mutâlebesiyle ve âhir vechiyle rencide eylediklerinden merâhim-i aliyyelerinden mercûdur ki, bu hususda verilen emir kaydı derkenar ve mûcibince tâcir-i mersûm Kivork veled Panayiata nâm tâcire vâk'i olan ta'diyat men' ve def' babında iktizâ idenlere hilâben bir kıta emr-i âlî ısdar....

Elçi-i Prusya

Evâil-i Şevval [1]209

OA, Cevdet, Hâriciye, 5253

Uzuncaâbad-ı Hasköy'de beher sene kurulmakda olan panayırda herkes temettu etmekte ve ahâlisi dahi dükkânlarını ol esnada etrafdan tevard etmekde olan tüccara icar idüb intifa eylemekde iselerde muhaddis kara gümrüğünden dolayı birkaç seneden berû panayır-ı mezkûre metrûk olur raddelerine varmış idüğü beyâniyle gümrük-i mezkûrun afvı istidâsına dâir Edirne ve Filibe ile sâir malûmü'l-esâmi mahaller ahâlisiyle tüccarı taraflarından takdim olunan Rumiü'l-ibâre mahzar ile olbâbda Rum patrikinin takriri Meclis-i Vâlâ'da bi'lrüye.... çâkeriye irsâl buyurulduğu beyân-ı âlîsiyle siyak-ı istidâya göre keyfiyetin işa'rına mübâderet olunmasını... ve tekrim olan emirnâme-i sâmî-i hazret-i sadâret penâhileri... çâkeri olmuşdur kuyûddan bi't-tekrim takdim-i hâkepây-ı hazret-i vekâletpenâhileri kılınan bir kıta pusulada muharrer olduğu üzere zikr olunan Uzuncaâbad panayırı gümrüğü dersaadet emtia gümrüğü mülhâkâtından olarak panayır-ı mezkûre tevard iden emtia ve eşyânın resm-i gümrüğü edâ olunduğunu mübîn ashâbı yedinde tezkire olanlardan resmi gümrük mutâlebe olunmayub fakat bilâ tezkire gelen emtia ve eşyâdan ber mûcib-i tarife ma'harc-ı m'utade lâzım gelân resm-i gümrüğün istihsali bâ irâde-i seniyye nizamgîr olduğu cihetle zikr olunan panayıra bilâ tezkire gümrüğe gelân emtia ve eşyânın resm-i gümrüğü panayır gümrükçüsü tarafından bade'l-ahz panayırda fürûht olunmayarak dersaadet vesâir bi'l-cümle sevâhil gümrükleriyle kadîm kara gümrüğü olan mahallere giden gümrüğü alınmış eşyâ içün ilm ü haber tezkiresi verilmek o makûle tezkere ile zikr olunan dersaadet vesâir bilcümle sevâhil gümrükleriyle kadîm kara gümrüğü olan yerlere vâsıl olan eşyânın gümrüğü ol mahalde ahz olunarak ilm ü haber mûcibince panayır gümrükcüsünün aldığı gümrük red olunmak gümrük-i mezbûrun zabtını hâvi verilen emr-i şerîfde münderic olub bu hâle göre mâl-ı tüccarın fakat bir kere gümrüğü alınacağı cihetle panayır gümrüğü cihet muhaddis ve mükerrer olmadığı derkâr ve panayırda gümrük alınmadığı halde bilâ tezkire gelüb fürûht olunan ve panayırdan gümrüğü olmayan mahallere giden emtia gümrük verilmeksizin bey' ve şira olunmak lâzım geleceğinden bu sûret hasar-ı mâl-ı hazineyi mûcib olacağından tecviz olunmayacağı âşikâr olmasına mebnî evrak-ı merkûme leffen iade ve takdim-i hâkepây-ı âlî-i sadâretpenâhileri kılınmış olmağla olbâbda emr ü ferman hazret-i minleü'l emrindir.

8 Rebiyü'l-Evvel [12]66

OA, Mektûbi Kalemi, Nezâret ve Devâir (A. MKT. NZD.), 2/92 ■

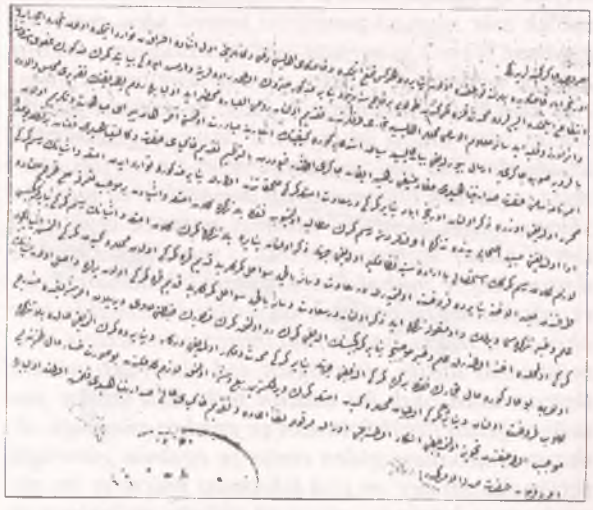

OA, Mektûbi Kalemi, Nezâret ve Devâir, 2/92

YUNANİSTAN'DA TÜRKİYE KAYNAKÇASI

HERKÜL MİLLAS

Merkezi Atina'da olan Akdeniz Araştırmalar Kurumu tarafından yayımlanan *Türkiye İçin Kaynakça Kılavuzu, 1923-1990* isimli çalışmayı, uluslararası ilişkiler öğretim üyesi Kharalampos Tsardanides hazırlamıştır (1990, 424 sayfa). Türkiye konusunu incelemek isteyen kimi araştırmacıların Türkçe bilmedikleri de göz önüne alınarak hazırlanan kitap, temelde ABD, Fransa, İngiltere, İtalya ve (Batı) Almanya'da yayımlanan (ama başka dilde çıkan kimi yayımları da içeren) ve Türkiye ile ilgili bilimsel makale, kitap ve doktora tezlerini içeren bir çalışmadır.

Kılavuz beş bölümden oluşuyor. Birinci bölüm Türkiye'nin dış politikasına ayrılmıştır. Kimi altbaşlıklar şöyle: Dış politika (1919-1945, 1945-1990), T/Yunan ilişkileri, Kıbrıs, T/Batı dünyası ilişkileri, T'nin güvenliği, Nato, Ekonomi, AT, ABD, Ortadoğu ülkeleri, Suriye, Balkan ülkeleri, Sovyetler, Birleşmiş Devletler ilişkileri, vb. Bu konuları işleyen toplam 2300 çalışma belirtilmektedir.

İkinci bölüm Türkiye'nin iç gelişmelerine ayrılmıştır: Tarih, siyasal ve hukuk alanında gelişmeler, azınlıklar, Kürt sorunu, Ermeni sorunu gibi. Üçüncü bölüm siyasal sosyolojiye (yönetim, baskı grupları, işçi ve köylü örgütler, iletişim kurumları, din, ordu, seçimler, siyasal partiler, komünist eylem, ulusçuluk, Kemalizm), dördüncü bölüm ekonomiye (tarım, nüfus, sanayi, finans ve yatırım, bankacılık, planlama, vergiler vb.), beşinci bölüm toplumsal konulara (yöresel/yerel gelişmeler, taşra, göç, aile, kadın, gençlik sorunları) ayrılmıştır.

Kaynakça kılavuzu 600'i aşan eser kapsamaktadır. Ayrıca ekte, Türkiye ile ilgili olarak yayımlanmış olan ve çeşitli konuları kapsayan 43 başka kaynakça da verilmektedir. *Kılavuz* Türkçe yayınları kapsamamakla birlikte, Türkiye konularını araştıranlar için yararlı bir referans kitabıdır.

TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ (1923-1987)

HERKÜL MİLLAS

İki ülke ilişkileri konusunda iyi bir kitap yazmak kolay bir iş değildir. Konuya el atanlar ya dil sorunu yüzünden karşı tarafı yeterince tanımamakta ya da ulusçu (ya da mesleki) bir duyarlılıkla *bizim tarafı* haklı çıkarmak kaygısıyla olaylara tek yanlı bakmaktadırlar. Genellikle de her iki kısıtlayıcı neden bir arada bulunur. Yunanistan'da yayımlanan ve başlıktaki ismi taşıyan kitap, bu alanda ölçülü, derinlemesine araştırmacı ve özenli bir yapıttır (Atina, Gnose Yayınları, 1988, 733 sayfa).

Altı araştırmacının ortak bir çalışması. Birinci bölümü Aleksis Aleksandres yazmış: *T/Y İlişkilerinin Tarihsel Çerçevesi, 1923-1955*.[1] Üç alt başlık altında (1923-1930, 1930-1945, 1945-1954) ve 140 sayfa içinde şu konular işlenmiş: İstanbul Rumları ve mübadele, İmroz-Gökçeada, Patrikhane, Batı Trakya azınlığı, T/Y dostluğu, İkinci Dünya Savaşı yılları, Nato vb. Yunan, Türk, İngiliz vb. kaynaklara ve dörtyüzü aşan göndermelerle işlenmiş olan konu, genel olarak Yunanistan görüşünün *legalitesi* içinde yer almıştır. İstanbul Rumları'nın şikâyetleri (İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki 25-45 yaş gruplarının askere alınması, Varlık Vergisi, İmroz ve Patrikhane konusunaki baskılar gibi) özellikle vurgulanmıştır. Batı Trakya azınlığının, 1951 sayımına göre, % 70'nin *Türksoylu*'lardan (*tourkegenes*) oluştuğunun yazılması yazarın resmi görüşü tam olarak izlemediğini göstermektedir (s. 144).

İkinci bölümde, *1945-1987 yıllarında Türk-Yunan savunma ilişkileri* işlenmektedir. 30 sayfa boyunca Giorgos Tsitsopoulos[2] ve Thanos Beremes,[3] Batı dünyası içindeki iki ülkenin yeri, uluslararası ilişkiler, Nato, ABD'nin rolü, Ege sorunları gibi konular işlenmiştir. Baggelles Kouphoudakes[4] üçüncü bölümde 1960-1986 yılları içinde Kıbrıs sorununu yorumlamaktadır. Perde arkasında kalmış birçok olay okuyoruz. Örneğin 3-4 Haziran 1971 tarihinde, Lizbon'daki NATO toplantısında, Sovyetler Birliği'nin isteklerine karşın, Türkler ve Yunanlılar (Olcay, Palamas) Kıbrıs'ın iki bölgeye ayrılmasına ya da bir tür çifte ilhak kararı vermişlerdi (s. 230).

Khrestos Rozakes,[5] Ege sorunun hukuksal yanını ele almaktadır. Yazının sonunda on harita da eklenmiştir. İkili ilişkiler, kıta sahanlığı, hava sa-

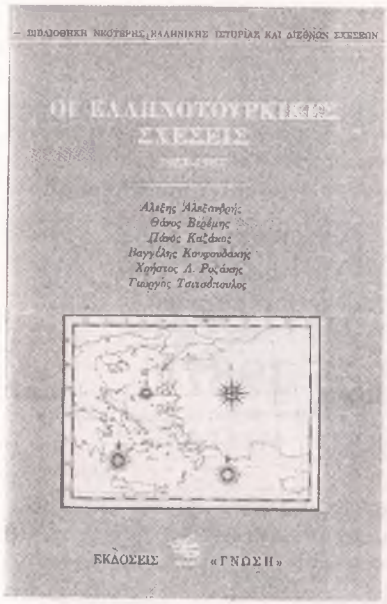

hanlığı, uluslararası uygulamalar, adaların silahlandırılması, 12 mil gibi konular 240 sayfalık bu en uzun bölümde incelenmektedir. Genel anlayış, Türkiye'nin Ege'de bugüne dek uygulamaları reddedip statükoyu değiştirmek istediği, hakem ve mahkeme yolu ile çözüm arama yerine ikili görüşmeler için baskılar yaptığı ve bütün bu değişikliklerin yetmişli yıllardan sonra başladığı yolundadır.

Son iki bölümde A. Aleksandres 1954-1978 yılları içinde azınlıklar konusunu (40 sayfa), Panos Kazakos[6] ise *Avrupa Topluluğu-Türkiye İlişkileri* konusunu işlemiştir (120 sayfa). A. Aleksandres, kendi yaşamıyla doğrudan ilgili olan bu konuda, haklı sitemlerinin hukuksal görünümü altında, *karşı tarafın* kimi duyarlılıklarını ve şikâyetlerini göremeyiş gibidir. Kozakos'un teknik yazısı, Yunanistan'ın Türkiye/Avrupa Birliği konusunda önemli bir rol oynayamayacağı yönündedir.

Kendi alanlarında uzman olan altı araştırmacının bu kapsamlı çalışması sonucunda Türk-Yunan ilişkileri konusunda kuşkusuz çok etraflı (belki en etraflı) kitaplardan birini ortaya çıkarmıştır. Yargılardan çok olaylara önem ve ağırlık verilen bu çalışma *milli legalite*'nin sınırları içinde kalmakla beraber olumlu bir çabadır. Bir soruyla yazıya son verelim. Yunanlılar T/Y ilişkilerini 1920'lerden başlatırlar; Türkler genellikle 1820'lerden. Neden dersiniz? ■

1 Yazar İstanbul doğumlu olup Türkçe bilmektedir; Londra'da uluslararası ilişkiler okumuştur. Halen Yunanistan Dış İşlerinde çalışmaktadır. Doktorası İstanbul Rumları üstünedir ve İngilizce olarak yayımlanmıştır: "The Greek Minority of İstanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974".

2 G. Tsitsopoulos 1954 Atina doğumludur. Kanada ve Almanya'da ekonomi ve siyaset bilimi okumuştur. Almanya'da öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Doktorası ve yayınları Yunanistan dış politikası ve savunması üstünedir.

3 Thanos Beremes 1943 Atina doğumludur. Boston ve Oxford'da (Trinity College) siyasal bilimler okumuştur. Atina, Harvard, Princeton gibi üniversitelerde öğretim üyesidir. Başka yayınları yanı sıra Türk-Yunan ilişkileri konusunda da (1986) çalışmaları yayımlanmıştır. Yazar tanıttığımız kitabın Giriş bölümünü de yazmıştır.

4 Indiana-Pourdue Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan B. Kouphoudakes aynı zamanda bu Üniversitenin rektör yardımcısıdır. Siyaset bilim ve uluslararası ilişkiler konusunda doktora yapmıştır. ABD dış politikası uzmanlık alanıdır.

5 Kh. Rozakes, Atina 1941 doğumludur. Atina'da hukuk, Londra, Illinois, Cenevre üniversitelerinde uluslararası ilişkiler okumuştur. Üniversite öğretim üyesi ve Avrupa İnsan Hakları Komitesi üyesidir. Deniz Hukuku ve Türk-Yunan ilişkileri konusunda yayınları vardır.

6 P. Kazakos, 1941 doğumludur. Atina ve Almanya'da Ekonomi okumuştur. Atina'da öğretim üyesidir. Yunanistan Dış İşleri'nde uzman eleman olarak çalışmıştır. Avrupa Topluluğu konusunda yayınları vardır.

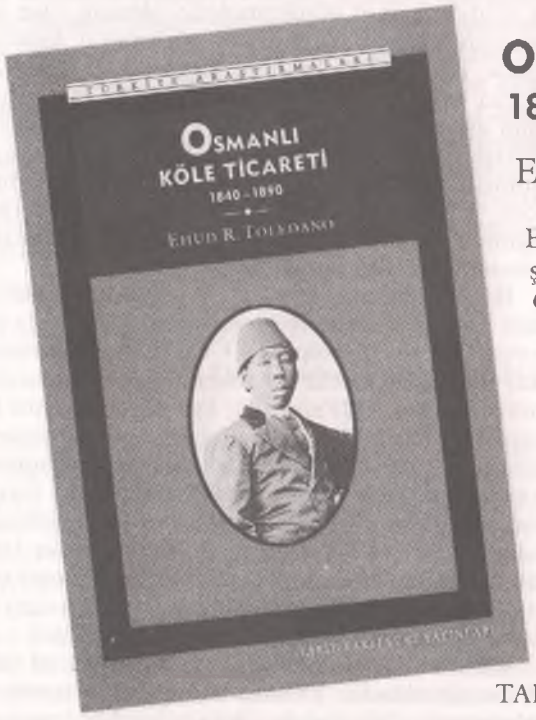

OSMANLI KÖLE TİCARETİ
1840-1890

EHUD R. TOLEDANO

Ehud R. Toledano bu yapıtında Osmanlı tarihinin şimdiye kadar üzerinde pek az durulan bir yönünü, Osmanlı İmparatorluğu'nda köle ticaretini ele alıyor, bu ticaretin 19. yüzyılda bastırılışı ve yasaklanışını anlatıyor. Kölelik ve köle ticareti hakkında Batı'da gittikçe büyüyen bir literatür olmasına karşın Osmanlı özelinde ve İslam toplumları genelinde bu konular üzerindeki çalışmalar henüz başlangıç aşamasında. Toledano'nun önemli bir boşluğu dolduracak nitelikteki bu kitabında, Çerkes, Gürcü ve Afrikalı kölelerin karanlıkta kalmış öykülerini okuyacaksınız.

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

BİZDE MASONLUK

MUSTAFA ŞAHİN

Gördüğümüz kadarıyla Masonluk belgeleri son yılların kitap müzayedelerinin vazgeçilmez unsuru olmaya devam ediyor. Bunda, belgelerin sadece alâkadarın arasında kalmasının da rolü olsa gerek. Cevat Rifat Atilhan'ın bazı kitaplarıyla *Yeni İstiklâl*'den kısa alıntılar da bunu gösteriyor.

"Büyük farmason üstadı ve sabık vekillerden [Ticaret ve Ekonomi Bakanı] Zühtü [Hilmi] Velibeşe'nin farmasonlara hitaben neşreylediği sözümona gayet mahrem eseri", "Ömer Rıza Doğrul biraderin 'Anadavalarımız, anaprensiplerimiz' ismini taşıyan ... gizli olarak neşredilen ve bizim gibi haricîlerin eline geçmesine imkân olmadığını sandığı kitabında", "Ömer Rıza Doğrul'un Kültür Mahfeli için verdiği birinci konferanstan sonra 1950 senesinde 'İki numaralı konferans' adıyla gizli bir kitap daha neşretmiştir.", "Farmason doktor İsmail Kenan Sunal gizli kitabında", Türkiye Mason Derneği Türkiye Mason şûrası birinci derecede çalışma usulünü tab, ikinci derecede çalışma usulünü teksir ettiriyor, "Mason H. Noradonkyan gizli konferansında" (*Türk Oğlu! Düşmanını Tanı!*, 4. bas. İstanbul 1966, s. 6,56,67,75,76); "Selâmet Mahfili'nde dört konferans isimli gizli eserde", "Ömer Rıza Doğrul'un Selâmet Mahfili'nde dört konferans isimli matbu ve mahrem eserinde" (*İğneli Fıçı*, 2. bas. İstanbul 1958, s. 142, 186); "Ömer Rıza Doğrul 'Selâmet Mahfeli'nde dört konferans' ismini taşıyan farmasonlara mahsus gizli eserinde", "Farmason birâder H. Noradinkyan, neşrettiği gizli konferansında", "33 dereceli Mason Servet Yesari'nin Azim Mahfili namına bastırdığı sözümona, gizli 'Farmason'lukta milliyet ve beynelmilelcilik' kitabının", "sözümona, gayet gizli olarak yalnız Mason birâderlere mahsus olarak neşredilen Zühtü Velibeşe'nin iki formalık broşüründe" (*Farmasonluk Nedir*, s. 40, 175, 100, 211).

"Şafak Mahfili 1914'te Sebat ismini almış ve yeni bir patente ile faaliyete geçmiştir."; "Sebat Mahfili 18 Ekim 1914 tarihli patenta ile istanbul'da kurulmuştur. Şafak Mahfilinin devamı saymak yerinde olur. Son senelerdeki üstadları sırası ile Ali Kâmi Akyüz, Agâh Sırrı Levned, Dr. Halid Tekin ve nihayet 1935'te Cevdet Hamdi Balım Biraderler idi." (Kemalettin Apak, "Türkiye'de Mansonluk Tarihinin Anahatları", *Yeni İstiklâl*, sayı 145, 4 Aralık 1963, s. 3; sayı 147, 18 Aralık 1963, s.3)

Bu ifadelerden sonra, matbu olsalar da, *Sosyalizm, Bizde Masonluk* broşürlerinin ortalıkta dolaşmadığını, piyasaya arzedilmediğini, kendine özgü bir gizlilik taşıdığını söyleyebiliriz. Atilhan'a göre, yurtdışında basılan bazı mason belgelerinde "son derece gizli", "mahremdir. Yalnız .... mahsustur" gibi kayıtlar da varmış. Onları bilemeyiz, ama Türkiye'de gördüğümüz risaleler matbu olmaktan çok teksir halindedir.

[1] Ma'bed-i Süleyman'ın Ma'nâ-yı Târihîsi ve Bizde ⁂luk

[3] S ⁂A ⁂K ⁂Ş ⁂C ⁂ne (Sebat) Mah ⁂Muhter ⁂nin, 29 Kanun-ı sani 1334 Salı günü ba'de'z-zeval Saat 6'da in'ıkad eden celsesinde bir ⁂lerden birinin "Ma'bed-i Süleyman'ın Ma'nâ-yı Târihîsi ve Bizde Ma ⁂luk" unvanıyla irad ettiği hitabe [*].

⁂

Üs ⁂Muhter ⁂,

Tarih-i Kadimin ve hatta bütün tarihin en büyük bedîası, ma'na-yı manevîsiyle Ma'bed-i Süleyman'dır; şimdiye kadar zuhur etmiş hak ve insaniyet hayranlarının en doğru ve en metini ondan çıktı: Bu itibarla onun ma'nâ-yı târihîsi, beşeriyetin tarih-i haysiyeti demektir. Ben burada Ma'bed-i Süleyman'ın ne teşkilât-ı dahiliyesinden, ne bir Mısır-Fenike tarzından ibaret olan üslubunun zarafet-i umumiyesinden ve ne de Süleyman'ın fildişi tahtından bahsedeceğim: Maksadım sade ma'bedin bir timsal-i manevî olarak ihraz ettiği hüviyet-i tarihiyenin hutut-ı esasiyesini arzetmekten ibarettir ki, bunun [4] da Ma ⁂lukla olan derece-i alâkasını herhalde her M ⁂takdir eder.

Ma ⁂luğun esasını başlıca üç asla irca' ediyorlar: Bir rivayete nazaran, Yunan-ı Kadimle Eski Mısır esrarından çıkmış bir ihtilâl akidesi, asırlar geçtikçe beynelmilel bir müessese şeklinde tebellür edip nihayet bugünkü halini bulmuş.. daha kuvvetli olan diğer bir itikada göre de, Sur hükümdarı Hirom'un Kudüs-i şerife gönderdiği Mimar Hiram, etrafına Ma'bed-i Süleyman'ı inşa eden çıraklarla kal-

faları toplayarak gizli bir ocak kurmuş, ve bu ocak bugünkü müessesemizin şekl-i ibtidaisi olmuş... Fakat herhalde Üs ⁂ Muhter ⁂ pek güzel bilir ki, asr-ı hâzır Ma ⁂ luğunun esasını vaz'edenler, Miladın 8. asrında Avrupa'yı baştan başa dolaşarak her memlekette Gotik tarzda katedraller ibda' eden bir yapıcı takımından ibaretti.

Bu hakikat, Ma ⁂ luğun bugünkü telakkiyat-ı tarihiyesiyle zahiren tenakuz teşkil ediyor: Çünkü müessesemiz, gerek rumuzu, gerek itikadı itibarıyla kendisini pek haklı olarak Ma'bed-i Süleyman'a mensup addetmektedir; fakat bu mensubiyetin doğrudan değil, bilvasıta vücuda geldiği ve ilk defa olarak 8. asr-ı Miladîde cemiyetimizi [5] tesis eden mimar biraderlerin neşrettikleri bir fikir olduğu düşünülürse, ortada hiçbir tenakuz ihtimali kalmaz.

-Onlar neden böyle dediler, ve neden hem kendilerini, hem herhalde kendilerinin olan eserlerini maziye, zamanlarından 14 asır evvelki mazide yetişmiş bir mimara isnad ettiler? Bu meselenin iki sebeb-i tarihîsi var: Birincisi, insanların mensup oldukları meslek müesseselerine karşı zaman geçtikçe artan merbutiyet-i fikriyeleridir; mesela doktorlar, besmele yerine Hippokrat kelimesinin başharfini koymadan reçete yazmazlar! Çünkü Hippokrat artık dünyanın ilk tabibi addedilmektedir. Tarih uleması da Herodot'u birinci müverrih sayar; askerlerin de İskender'e olan merbutiyetlerini herkes bilir. Fakat, herhalde Hiram'ın fenn-i mimarî mucidi olmadığı itirazı da varidse de, bunun reddi için hiçbir meslek müessisinin katiyetle malum olmadığını düşünmek kifayet eder: Meslekler eşhas icadı değil, kanun-ı tekâmül mahsulüdür.

İkinci sebep de, her iki zümrenin san'at itibarıyla olan halet-i ruhiyelerindeki ayniyettir: Kudüs'ün ilk zamanları, bir şehirden ziyade bir çamur yığınına benzer, ve herhalde bugünkünden [6] bin beterdi; orada seyyahın nazarıdikkatini celbedebilen yegâne bina, Ma'bed-i Süleyman'dı; ondaki o meşhur ihtişam, o güzellik ve incelikler sade sanattan çıkamayacak kadar mükemmeldi. Çünkü onu sanatkârından ziyade, sanatkârının imanı ve vicdanı ibda' etmişti! 8. asrın Gotik binalarında da aynı ruhun ve aynı sermestînin harika-i in'ikası vardır. Bu iki devrin her ikisinde de, mimarî demek, mabed inşası demekti ve meydana gelen eserler, bütün manasıyla birer Beytullah olurdu: İşte müessislerimizin başka bir devri ve başka bir mimari ve mesela bir Ebulhevl icad eden eâzımı nazarıtibara almayarak, doğrudan doğruya Ma'bed-i Süleyman'a rabt-ı kalp etmeleri, bir de bu sebeptendi.

Fakat aynı mensubiyet iddiasının hâlâ mevcut olması, biraz akla, biraz da tarihe mugayir görünüyor; deminden arzettiğim gibi, Ma ⁂ luğun ilk âzası doğrudan doğruya yapıcı olduklarından, gerek rumuz, gerek itikad itibarıyla mimarîyi esas ittihaz etmekte pek haklıydılar; o zaman kendi meslektaşlarından başka kimsenin cemiyetlerine intisap edememesi de, bu hakkı tabiatıyla idame ediyordu. Fakat bir zaman geldi ki artık herkes girebilir oldu ve o zaman Ma ⁂ luğun hiçbir hüviyet-i meslekiyesi [7] kalmadığından, eski rumuzun, eski işaretlerin ve hatta eski mensubiyet itikadının bile bekası zaid olmaya başladı; çünkü, hikmet-i vücudu zail olmuş an'anâtın devamı, tarihin binlerce misalle sabit bir kanununa muhalifti.

Fakat Ma ⁂ luk beynelmilel ve beynelmesalik bir cemiyet olduktan sonra da, yine eşkâl-i kadîmenin ibkasında haklıydı: Zira Ma'bed-i Süleyman'ın ifade ettiği timsal-i manevîde bütün ruhunun ve bütün gayesinin en doğru esasını buldu ve bu sebeple eski itikadı ve eski eşkali hak bildi! Çünkü Ma ⁂ luk nasıl bir zümreden, nasıl bir gayeden ve yine nasıl bir vazife-i ta'mim esasatından mürekkepse, mabedin hüviyeti-i tarihiyesi de, öyle bir zümre, aynı bir gaye ve yine aynı bir vazife-i ta'mim esasından ibaretti; bu ayniyetler o kadar bariz bir vahdet-i maneviye vücuda getiriyordu ki, bir fikrin 14 asır fasılayla iki şekl-i tezahürü sanmamak ve olmamak kabil değildi.

Bu vahdeti isbat için, tarihin iki harikasından, Yunan ve Musevî harikalarından bahsetmek isterim. Noktainazarım, bunların bütün beşeriyete icra ettikleri tesiratın vüs'at ve ehemmiyeti olduğundan, her şeyden evvel, unutmayalım ki tarihin [8] ceryanı olan zümrelerden başlayarak gittikçe milliyetleri ve ondan sonra da ancak diyanetlerin ihtiva ettikleri beynelmileliyetleri teşkil etmiş ve hâlâ da ondan fazla tevessü' edemediğinden, bugün bile gayemiz olan tek ve umumî bir âlem-i insaniyet henüz teşekkül etmemiştir.

YUNAN VE MUSEVÎ HARİKALARI

Musevî harikasının tesiratını kâmilen ihata edebilmek için, evvela onun tamamıyla zıddı olan Yunan harikasından bahsetmek mecburiyetindeyim; buysa tarih-i Kadîm içinde her şeyden evvel ictimaî bir ademimerkeziyet ve daha doğrusu bir teferrük suretinde tezahür eder: Eski Yunanlılar bütün dünyaya dağılmıştılar; bu dağınıklık Yunanîlerin daha kendi vatanlarındaki teşkilat-ı ictimaiyelerinden başlamış ve hiçbir zaman müttehid bir Yunan milleti görülememişti! Bu sebeple Yunanîliğin bir merkez-i siyasîsi olmadığı gibi, efradı da Akdaniz'in Asya, Afrika ve Avrupa sevahilinden içerilere doğru dağılıyor ve hatta kutb-ı şimalîye kadar ilerliyordu! Sokrat gibi mütefekkirleri, Homer(os) gibi şairleri, Aristo(teles) gibi filozofları ve Hippokrat'la Galiyen gibi uleması da çıkmış olmakla beraber, Yunan'ın bütün hizmeti, beşerden ziyade fikr-i beşere ait oldu; çünkü neşrettiği efkârla beraber, bir tefrika şîmesi şeklinde tezahür eden [9] mecmua-i itikadâtı da vardı ve bu suretle Yunanistan'daki ihtilafat-ı dahiliye, Yunan müstemlekât-ı fikriyesine de sirayet ederdi; eğer Yunan-ı Kadîmin kadınlarından ziyade ilaheleri ve erkeklerinden çok ilahları olmasaydı, aynı zamanda insaniyete de hizmet etmiş olabilirdi....

Musevî tarihiyse, buna büsbütün zıt olarak, bir merkeziyet-i ictimaiye halinde ve toplu bir şekilde

tezahür eder. Musevî kavminin dünyada görmek istediği, sade kendi kavmiyetiydi. Bu sebeple doğrudan doğruya kendi manzara-i mukadderatına, kendi mazisinin hatıratına ve yine kendi ümid-i istikbaline dalmıştı: Yazdığı kitaplar, kendisinin, kendi tarihinin ve kendi Yahvesi'nin hikâyesiydi. Eğer Davud'uyla Süleyman'ın Mezamir'i varsa, herhalde İsrail'le mabudunun şan-ı celîlinden bâhisti! İnşa ettiği yegâne büyük belde, kendi Allahının şehri, ve kurduğu en büyük bina da, o yegâne olan mabediydi... bu sebeple İsrail'in en büyük manası, tek bir Allah, tek bir şehir, tek bir mabed, te bir millet ve tek bir kitaptı! Adeta bunların hepsi yekdiğerinde inhilal edip Benî İsrail'i teşkil etmişti. Zaten Musevî harikasının Yunan harikasından bütün farkı da bu halindeydi: O bir kavim içinde bir ilah, ve bir [10] ilâh içinde bir kavim olmuştu- tarihin idrak ettiği ilk beynelmileliyet, yani milliyetten vasi' bir hudut içinde birkaç milleti cem'eden vahdaniyet itikadı, en evvel ondan çıktı.

ÜÇ ADEDİNİN MUSEVÎ TARİHİNDEKİ EHEMMİYETİ

Bazı akvamın ve eşhasın tarihinde birtakım rakamların hem büyük, hem anlaşılması güç bir ehemmiyeti vardır: 60 adedinin Asurîlerdeki itibarı riyaziyatla felekiyata kadar tesir ederek saatle dakikanın 60 cüz'e, ayın da 60'ın yarısı olan 30 güne inkısamını intac etmişti: Hatta Asuriler sayılarında ancak 60'a kadar çıkarlar ve ondan sonra tekrar 1'den başlarlardı! Bu sebeple onlarda 70, 80, 90 ve 100 aşarat-ı itibariyesi yoktu. Bunun gibi, Ma**luktaki 3 adedinin de Musevî tarihinde harikulâde tezahüratı ve o nispette ehemmiyeti vardı; burada bu tarihi bu noktainazardan tatkikle Ma'bed-i Süleyman'ın hüviyet-i tarihiyesini çıkarmak isterim. Benî İsrail'in hayatına 3 adedi 3 kere icra-yı tesir etmiş ve her tesiri 3'er sebepten mürekkep olarak tezahür etmişti; onlar da şunlardı:

Menfa 1 - bir çöl, bir Firavun, bir menfa.

Huruç 1 - bir Musa, bir inziva, bir Sina.

Arzımev'ud 1 - bir Allah, bir belde ve bir mabed.

[11] Şimdi söylediğim gibi, Musevî tarihini en ziyade bu adet noktainazarı ve Ma**luk tarz-ı telakkisiyle izah edeceğimden, Benî İsrail'n Mısır'daki hayatından başlamak mecburiyetindeydim. Öyle olmasa bile, zaten ondan evvelki tarihi, üsturelerle karışmış ve bin türlü ihtilafa zemin olmuştur; tarihe değil, hurafata bile benzemez.

1- Mısır, demiştim. Benî İsrail'in menfası, tamamıyla orası değil, daha doğrusu Nil'le Sina arasıydı; Ken'an ilindeki açlıktan kurtulmak için, bir unvanı da İsrail olan Hazreti Ya'kub'un idaresinde bu menfa-yı ihtiyarîye gelen Yahudilerin en dehşetli düşmanı, üstünde çobanlık ettikleri çöllerdi; çöller, ekseriyetle milletlerin katil faaliyeti olur. Adavetlerin en kuvvetlisi, tabiatınkidir. Fakat bu müşkilin İsrail'e olan en büyük tesiri, kavmin tesanüd istidadını tezyid ederek vahdet-i milliyesinde tezahür etti; hem tabiata, hem karşılarındaki kuvvetli millete mukavemet için, daima ittihada mecbur oldular; o zamanın Kıptîleri, Nil'in her iki boyunca imtidad eden milyonlarca hektarlık mamurelerde yaşar, ve yine milyonlarca nüfusa baliğ olurlardı. Kuvve-i sınaiyeleri, bugünün cemahir-i müttehidesiyle mütenasipti. Başlarında [12] ulûhiyetle karışmış bir Firavun var, ve bu adam adeta Yahudi öldürerek yaşardı! Büyük binaları ve mülkünün pek muhtaç olduğu kiremitleri hep Benî İsrail'e yaptırır, ve her angaryasında birer Nil olacak kadar kan akıtırdı... çölle Firavun'un teşkil ettiği bu müsenna sebebe,

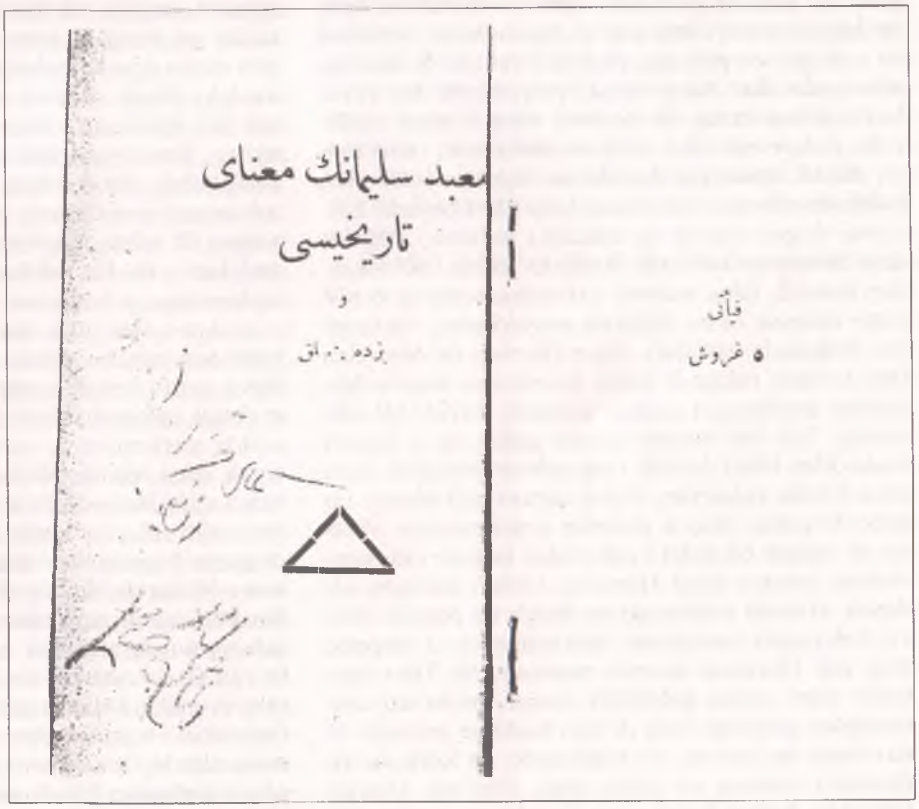

Kapaktaki ithaf: **Kemal-i hürmetle Kâmi Beyefendiye**
İmza (remizli)

menfanın ihsas ettiği derd-i gurbet de inzımam eder ki, zaten Musa'yla Huruc'un en büyük âmilleri de Mısır hayatının bu anasır-ı sülüsesi olmuştur. Çünkü bu kadar mehcuriyetler altında ezilmiş bir kavmin, herhalde ya ihtilali, ya hicret etmesi muhakkaktı.

2- Bir Yahudiyi döven bir yerliyi bir yumrukta yere seren Musa, Kıptî hükümetince ceraim-i siyasiye erbabından olmuş, ve Mısır'dan kavminin menfasına kaçmıştı. Musa'nın bu yumruğu, iyilikten fenalığa inmiş bir darbe, İsrail'in tecrübe-i isyanı ve insaniyetin mazlumiyetten silkinmesi demekti! Musa, kavminin tercüman-ı ruhuydu. 15. asrın nısf-ı evvelinde her taraftan İngiliz istilası altında kalan Fransa'nın bütün halet-i ruhiyesi nasıl Jeanne D'Arc'ın şahsiyetinde toplanarak vahdet-i milliye kurtulduysa, Musa da aynen milletinin muhassala-i âlâmı, ve adeta insan şeklinde tezahür etmiş bir mecmua-i hissiyatı olmuştu. Musa, ihtilalciydi: [13] Çöle geldikten sonra, *müselles şeklinde* eski bir mezara benzeyen kırık bir ehramı, milletin büyüklerinden mürekkep olan gizli cemiyetine mahall-i ictima intihap etti; orada riyaset ettiği *üç celseden* sonra, kavmin arzusuna rağmen Huruca karar verdirdi, ve bu suretle de, insanlara rağmen bile olsa, yine insaniyete hizmet etmek lâzım olduğunu gösterdi! Eğer halkın sözünü dinleseydi, herhalde bir gün millet olduğu yerde ihtilal edecek ve nihayet Kıptîlerin o dehşetli kudreti karşısında mahvolup giderek, hem Museviyetin, hem İsevîyetin ve hem de İslâmiyetin ya hiç zuhur etmemesine, veyahud da pek geç ve pek güç çıkarak beyhude kalmasına sebep olacaktı! Fakat Musa, yeryüzünde Ma ⁂ ruhuyla zuhur etmiş ilk cemiyet olan o zayıf ekalliyetle o kuvvetli ekseriyeti sürükleyerek, dünyanın en büyük insaniyet dairelerini teşkil edecek olan istikbalin edyan-ı sülüsesini, yani fikr-i beşerin hürriyete doğru olacak üç inkılâb-ı kebîrini, doğmadan ölmekten kurtardı. Yoldaki inziva, çöldekinden beterdi, fakat milletin vahdetine tesiri de o nispette müessir oldu: Hâillerle meşakkatler, bir taraftan ibtikalarla iştikâları, diğer cihetten de Mısır'dan beri kavmin ruhunda kalan tesanüd ve teavün hissiyatını mecburiyet şekline sokarak tezyid [14] ediyordu. Tek bir hedefe doğru giden ve o hedefi mukaddes bilen büyük cemaatlerin ruhunda hasıl olan büyük vahdetler, hiçbir zaman zail olmaz; bu sebeple yollar, birçok milletler teşkil etmiştir. Musa da en ziyade bu halet-i ruhiyeden istifade etti; kendisinin zuhuru nasıl Hurucun birinci hadisesi olduysa, yolların inzivasıyla müşkilatı da ikincisi oldu ve dolayısıyla insaniyetin istikbaline de o nispette tesir etti. Hurucun üçüncü unsurunu da Tûr-ı Sina teşkil eder; oraya geldikleri zaman, Musa'nın ümmetinden gördüğü cefa da son haddine gelmişti. O havalinin en mühim, en harikulade, en korkunç ve hadisat-ı semaya en yakın dağı, Sina'ydı. Oranın fırtınaları, halkın kulaklarına borular ve çanlar gibi tesir ediyordu! Tur-ı sina, acz-i beşerin Allaha en yakın olduğu yerdi. Musa, bundan da istifadeyi bildi ve elvah-ı aşereyi orada telakki ve telkin etti. Elvah-ı aşere demek, edyan-ı müstakbelenin ruhu ve esası demektir: O, Fransızların Hukuk-ı Beşer Beyannamesi gibi kelime-i meyyite halinde ve salnamelerde kalmış bir levha değil, insaniyetin bütün hukukunu doğurmuş bir (Vezaif-i Beşer Beyannamesi)ydi. Bu sebeple Sina'nın altında geçen gün, insaniyet ceryanının belki en parlak günüydü.

[15]... Bu itibarla Ma ⁂ luğun da re's-i tarihi demektir.

3- Bu kadar yol müşkilâtı ve bunca Sina muhafetleri altında durmadan yürümüş, Arz-ı Mev'ud'una kavuşmak için karadan, denizden, dağdan, nehirden aşmak mecburiyetlerinde kalmış, hiçbir konakta birkaç günden fazla kalmamış bir kavmin, ağaçtan, taştan veya tunçtan bir ilahı olamaz. Taşındıkça aşınacak, düştükçe kırılacak putlar, böyle seyyar olanların evvela şerait-i maddiyeleriyle mütenasib değildir; fazla olarak, Benî İsrail'in manevî bir ilaha ma'nen de ihtiyacı vardı; çünkü uzun bir istibdad altından kaçmış, kaçarken maddiyatın bin türlü miheninden geçmiş, yorgunluk ve açlıkla adeta maddiyetinden tecerrüd etmiş bir cemaat, kendisi gibi her zaman helak olabilecek aciz ve mukavemetsiz bir cisme rabt-ı ruh edemezdi. Zaten inzivalarından çıkan vahdet-i milliye, gittikçe itikadatında da bir vahdaniyet vücuda getirmiş ve her tecerrüdünde Allahla millet yekdiğerinde inhilal etmişti! Bu sebeple İsrail'in Allah'ı, manevî, mutlak, nâ-mer'î ve gayrimaddî, vahid ve kadir, ve, hain Albiyon gibi değil, ümmet-i Musa gibi inziva içinde muhteşemdi! Musa, bu suretle semadaki itibarî silsile-i meratibi kırmış ve hemen her [16] felsefenin müncer olduğu vahdaniyeti kurmuştu. Beşeriyeti tefrik eden en büyük kuvvet, itikad ihtilafı olduğundan, Benî İsrail'in bu hizmet-i ruhaniyesi, yeryüzünde insaniyetin tevhidine doğru atılmış ilk adım demekti: En büyük ve en mükemmel hatve de Hz. Muhammed'in olduğundan, İsa aralarından bir hatt-ı vasl olur.

...Arz-ı Mev'ud'a muvasalattan sonra tezahür eden son esbab-ı vahdet de, evvela Davud'un Kudüs-i şerif'i tesisi, saniyen de oğlu Süleyman'ın ma'bedi inşasıydı. Kudüs'ün Musevî tarihinde oynadığı merkeziyet ve vahdet rolü, o zamana kadar tevalî eden tekmil esbab-ı ittihadı itmam ediyordu: Fakat eğer Ma'bed-i Süleyman olmasaydı, herhalde tesiri devam edemezdi; çünkü akvâmın ve daha doğrusu beşeriyetin hayatında, yollar kadar Makamat-ı Mübareke'nin de ehemmiyeti vardır. İnsanlığın bütün imtiyazı maneviyetinde olduğundan, bu şahsiyetimizle alâkadar olan müessesat, tarihin en büyük ve en müessir sevaıkından olur: Eğer Süleyman'ın mabedi olmasaydı, Roma ve Yunan putperestlerinin en parlak devrine tesadüf eden o müşkil zamanlarda, insaniyet-i müttehide esası demek olan vahdeniyet itikadının inkırazıyla Huruc'un [17] bütün netaic-i tarihiyesi akim olacak, ve belki de medeniyet-i hâzıra 14 asır daha tehir edecekti...

Zaten Musevilikte de putperestlik ceryanları

başgöstermiyor değildi: Meselâ İcl-i Sâmirî (Altın Buzağı) Hadisesi bunların en bâriz numunesidir. Fakat bu gibi temayülât-ı ruhiye karşısında, Musa'nın Mısır'daki müselles ehramını takliden Süleyman'ın mabed altında Hiram'a yaptırdığı müselles mahzende toplanan rüesa-yı ruhaniye, büyük mukavemetler gösteriyor, ve her defa aynı yerde ictima eden bu gizli cemiyetler, bugünkü Ma ⁂ luğun adeta eşkal-i ibtidaiyesi oluyordu: Bu suretle, onlar da Musa gibi, icab ettikçe insanlara rağmen insaniyete hizmetin en mukaddes vazife olduğunu muakkiblerine göstermiş oldular.

İşte Ma'bed-i Süleyman'ın Roma'daki Kapitol'le Atina'daki Parthenon'dan bütün fark-ı manevîsi, onların şîme-i tefrikine karşı olan bu büyük ve parlak mücadelesindedir: Parthenon Minor'un sarayı demektir: O, bizzad orada, yani heykeli ortadaydı; Jüpiter'i de mabedinde görmek kabildi! Fakat onların mevcudiyeti nasıl insanları ayırdıysa Musevî Yahovasının ma'dumiyeti de o kadar insaniyeti tevhid etti! Nihayet 5,5 asır sonra Keldanîler mabedin mevcudiyet-i maddiyesini yıktılarsa da, hüviyet-i maneviyesi asırdan [18] asıra ve dinden dine intikal ederek tâ zamanımıza kadar geldi: Evvela vahdaniyetin mahfazasıydı, sonradan da, Ma ⁂ luk gibi, takip ettiği gayenin bütün insaniyete merkez-i neşri oldu.

...Ma'bed-i Süleyman işte bundan ibaret olan mana-yı tarihîsi de pek güzel gösteriyor ki, o her şeyden evvel zulme karşı bir müessesedir: Çünkü insanlığın her hakkı var, yalnız hakka karşı hukuku, yani hakk-ı zulmü yoktur, Üs ⁂ muh ⁂!

Bu büyük tarihin en büyük dersi de, kanun-ı tabiat dahilinde olmak şartıyla insanlara rağmen bile olsa, yine insaniyete hizmetin mecburiyetidir: En büyük ihtilâlciler, peygamberlerdi; peygamberlerin de hepsi, muhitin maziden kalmış ve istihaleye hazır bütün şerait-i muhalifesine rağmen beşeriyeti kurtarmak, yani ceryan-ı tabiîyi evvelden keşfedip inkılâbın önüne geçmek olmuştu. Zamanımızın şerait-i maddiyetperestîsi altında hâlâ peygamber beklemenin ne beyhude olduğunu herhalde herkes takdir eder. Bugün artık onların vazifesini nacak mezahib-i ictimaiye ifa edebilir, ve bunların da en mühimmi Ma ⁂ luktur.

Bugün insaniyet, tarihin hiçbir devrinde görülmemiş mezalim altında, hak-ı kelamından, hak-ı ictimaından, hak-ı hürriyetinden ve hatta hak-ı tegaddîsinden [19] bile mahrum olarak ezilirken, eğer yien Ma ⁂ luk hakiki vazifesini ifa etmezse, bundan sonra mensubiyetini iddia ettiği Ma'bed-i Süleyman'ın maneviyetiyle hiçbir alâkası kalmayacaktır. Bu sebeple her memleket Ma ⁂ luğunun en birinci vazifesi, kendi mıntıka-i faaliyetinde sürünen biçare beşer zümresinin ihtiyacını evvelden keşfetmek ve önüne geçmektir. Bu böyle olduğu halde, Osmanlı Ma ⁂ luğu şimdiye kadar hiçbir iş görmemiştir: Ben bu fena hakikati, daha resm-i tekrisimin nihayetinde gözlerim açılır açılmaz dinlediğim bazı sözlerden, Ma ⁂ luğumuzun hulasa-i tarihine benzeyen birtakım beyanattan anladım. Eğer bizce insaniyete hizmet, ölmüş bir ⁂ lerin dullarına muavenetten ve fakir olan âzamıza beş on para verebilmekten ibaretse, Ma ⁂ luk en büyük ve en şiddetli manasıyla bir hodbinlik müessesesi olur.

Fakat herhalde insaniyet demek, sade Ma ⁂ luk muhiti demek değildir.

⁂

Eğer her memleketin Ma ⁂ luğu o memleketteki halkı tahlise gayret ederse, tekmil insaniyet binnetice yükselir, demiştim; söze başlarken de en vâsi daire-i insaniyetin milliyetten diyanet denilen beynelmileliyete intikal etitğini söyledim: Bu sebeple bugün bir, ve müttehid bir beşeriyet henüz mevcut olmadığından, [20] âlemşümul olarak icra-yı tesir etmek kabil değildir. Binaenaleyh, zamanımızdaki Ma ⁂ luğun biraz da mahiyet-i milliye ve daha doğrusu mahalliyesi vardır; bu itibarla bizim burada en büyük vazifemiz, Mah ⁂ mizin haricinde ve hududumuzun dahilindeki insaniyeti, daha doğrusu Osmanlı insaniyetini i'lâya, ve ondan da evvel irşada çalışmaktır. Bunun da yegâne çaresi her cemiyetin ilk vasıta-i icraiyesi olan matbuat olabilir: Ecnebî Ma ⁂ luklarından hepsinin iki türlü vasıta-i neşri var; birincisi mevkûte şeklinde sade Bir ⁂ lere tevzi olunur, ikincisi de hiçbir şekl-i meslekîsi olmayarak hariçte neşr-i gaye eder. Onların bunlardan başka daha pek çok vesaiti olduğu halde, bizde hiçbiri yok! Bununla beraber, bugün bin türlü sefalete maruz olan halkın yarınki harekât-ı muhtemelesi, herhalde bir mürşid ihtiyacındadır... ve zamanımızın en büyük ceryanı da, sulh ceryanıdır; eğer bu müthiş ve bir felakete inkılâbı muhtemel ceryanı şimdiden irşada başlarsak, vazife-i esasiyemiz ifa edilmiş olur: Binaenaleyh (*Sulh*) isminde bir mecmua tesisini sonsöz olarak teklif ederim.

[*] Mah ⁂ Muh ⁂ Ka ⁂ i tarafından zabtedilmiştir. ■

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN 1913 KONGRESİ VE BİR NİZÂMNÂME

AHMET MEHMETEFENDİOĞLU

A- İttihat ve Terakki'nin altıncı ve belki de en önemli kongresi 1913 yılında toplandı. Bu kongreyi diğerlerinden farklı kılan hiç kuşkusuz İttihat ve Terakki'nin 1913 yılında sahip olduğu konumdu. İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra yönetimi üstlenmeyip perde arkasında kalan İttihat ve Terakki 1913 yılında ülkenin içinde bulunduğu durumdan da yararlanarak Bâb-ı Âli baskınıyla ülke yönetimini ele geçirdi. Böylece Bâb-ı Âli baskınıyla "İktidarı Denetleme" dönemi sona ererken İttihat ve Terakki için yeni bir dönem; "Tam İktidar" dönemi başlıyordu. İttihat ve Terakki'nin bu yeni dönemdeki ilk önemli sıkıntıları Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi ve Taklib-i hükümet meselesiydi. Muhalefetin tasfiye edilmesiyle sonuçlanan bu olayları İkinci Meşrutiyet döneminin en uzun süreyle görev yapan Sait Halim Paşa kabinesinin kurulması izledi. 1913 yılının kendisine özgü bu koşulları içinde toplanan kongrede alınan kararlar İttihat ve Terakki'nin bu yeni dönemdeki gücüne, siyasî ve ekonomik politikalarına destek verecek nitelikteydi. Kongrenin aldığı en önemli karar Meşrutiyetin ilanından beri süren "Cemiyet-Fırka" ikilemine son vererek İttihat ve Terakki'nin kendisini bir siyasi parti olarak ilan etmesidir.[1] İttihat ve Terakki'nin muhalefette bulunduğu ve iç çekişmelerin en üst düzeye çıktığı 1912 kongresi ise Talat ve Enver Paşa gruplarının çekişmesiyle geçmiş, "Cemiyet-Fırka" ikilemi geri planda kalmıştı.[2] İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra yayınlanan siyasi program ve nizâmnâmelerde "Cemiyet-Fırka" ikilemini ortadan kaldırmaya yönelik hükümler yer almıştı.[3] Örneğin 1908 yılındaki kongre kararının üçüncü maddesinde "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meclis-i Mebusan'da bulunacak azaları İttihat ve Terakki Fırka-i siyasiyesi namı altında ortak olarak çalışacaklardır" denilmekteydi. 1909 yılındaki nizâmnâmede ise meclisteki İttihat ve Terakki Fırkasıyla olan ilişkileri yürütmenin Merkez-i Umûmînin görevi olduğu belirtiliyordu (m 15) 1909 yılında meclisteki İttihat ve Terakki Fırkası'nın dahili nizâmnâmesi ve siyasî programına[4] ve 1910 ve 1911 yılındaki düzenlemelerle "Cemiyet-Fırka" ikilemine açıklık getirilmeye çalışılmışsa da bu İttihat ve Terakki için bir çelişki olmaya devam etmiştir.

1913 kongresiyle beraber bu ikilem ortadan kıldırılırken İttihat ve Terakki'nin Batı'ya özgü bir siyasi partiye dönüşme süreci de başlamış oluyordu.[5] Buna rağmen rahmetli Tunaya Hocanın ifadesiyle, "başlangıçta gizli ve ihtilâlci bir yeraltı örgütü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908'de açılan plüralist siyasal hayat içinde bir siyasî parti olamamıştır. Cemiyet-Fırka ikiliği yapısına hakim olmuştur. Ancak 1913'te kendisini açıkca bir siyasal parti olarak ilân ettiği zaman da siyasal hayattaki plüralizm kalkmıştı. 1918 yılına değin tek parti olarak, Osmanlı Devleti'ni yönetmiştir. Fakat yapısal birliğini yine kuramamıştır".[6] Daha doğrusu İttihat ve Terakki'nin ne olduğu ve nasıl yönetileceği sorunu 1918 yılına değin İttihatçı liderlerinin cevaplandırmakta güçlük çektikleri bir soru olmuştur. Bir dönem *Tanin*'in başyazarlığını yapan Muhittin Birgen'in İttihat ve Terakki'nin ne olduğu sorusuna Talat Paşa'nın verdiği cevap dikkat çekicidir: "Ne olduğunu ben de bilmiyorum ama idaresi pek müşkil bir şey". Merkez-i umûmî üyelerinden Ziya Gökalp'in verdiği cevap ise kısa ve nettir: "İttihat ve Terakki Türk milletinin ruhundan kopan bir mefkûre hamlesidir."[7]

20 Eylül 1913'de toplanan kongrede merkez-i umûmînin yıllık raporunu Ali Fethi (Okyar) Bey okudu.[8] İttihat ve Terakki'nin yeni dönemde izleyeceği politikanın ana hatlarını senelik raporda kongre üyelerine duyuran Fethi Bey, İttihatçı düşmanlarını ve muhalifleri devletin gençler tarafından idare edilmesine karşı çıkmakla suçladı.[9] Ülkenin ve cemiyetin son bir senede karşılaştığı iç ve dış sorunların da dile getirildiği bu yıllık rapor Yunus Nadi'ye göre, "müthiş bir kâbusun tevahhuş ve ızdırabı ile tekrar hatıralarımızda canlanmasına sâik olacak muhtasar ve seri bir tarihçeden"[10] ibaretti. Senelik raporda İttihat ve Terakki'nin bir siyasî cemiyet olması gerektiği de şu cümlelerle ifade ediliyordu: "Bu sene heyet-i âliyenize arz ettiğimiz mühim bir mesele de teşkilatımıza ait olan layihadır. Bu layiha ile İttihat ve Terakki Cemiyeti, İttihat ve Terakki Fırka-i siyasiyesine inkılâb etmek istiyor. Bu layiha Avrupa fırka-i

siyasiyesinin bugünkü eşkâliyle beraber safahât-ı tekamüliyesi nazar-ı dikkate alınarak vücuda getirilmiştir. Bu teşkilata göre İttihat ve Terakki Fırkası bundan sonra bir reise malik olacak ve fırka mevkî-i iktidara geçince bu reis heyet-i vükelada da mevkî-i riyaseti ihraz ederek merkez-i umûmî ile Meclis-i Mebusan'daki İttihat ve Terakki grubunu birer vekil ile idare eyleyecektir".

Kâtib-i umûmîliğe Mithat Şükrü (Bleda) Bey'in getirildiği kongrede yeni merkez-i umûmî üyeliklerine de Eyüp Sabri, Doktor Nâzım, Bahattin Şakir, Ziya Gökalp, Doktor Rasuhi, Emrullah Efendi, Küçük Talat (Muşkara), Rıza ve Kara Kemal seçildi.[11] Cemiyetin genel başkanı Sait Halim Paşa kısa bir süre sonra başkanlık görevini "vekîl-i umûmî" adı altında Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya "tevdi" etti.[12]

Kongrenin getirdiği diğer önemli bir sonuç da liberal kanada mensup olan üyelerin tasfiye edilmesidir. Bu doğrultuda cemiyetin önde gelen isimlerinden Rahmi (Arslan) Bey İzmir valiliğine atanırken, Fethi Bey de Sofya'ya elçi olarak tayin edildi.[13] 1909 yılındaki kongrede dile getirdiği düşüncelerden dolayı "cumhuriyetçi" olarak suçlanan ve ismi liberal üyeler arasında geçen Mustafa Kemal de Sofya ateşemiliterliğine atandı.[14]

Kongrede kabul edilen yeni nizâmnâmenin[15] ilk maddesi İttihat ve Terakki'nin bir siyasî parti olduğunu vurguluyordu: "İttihat ve Terakki Cemiyeti program ve âtiyy-üz zikr nizâmnâmeyi kabul eden efrad-ı Osmaniye ve gazeteler ve zümrelerden mürekkeb bir fırka-i siyasiyedir." Kongrede kabul edilen ve büyük bir kısmı ekonomiye ayrılan 48 maddelik[16] siyasî programda son yıllarda yaşanan olayların da etkisiyle antiemperyalist[17] bir tutum ön plana çıkmıştır: "İttihat ve Terakki Fırkası siyaset-i iktisadiye-i maliyenin istiklâlini müşkilata koyan ve ecnebilere taallûk eden imtiyazat ve istisnaat-ı maliye ve iktisadiyeyi ref'e çalışacağı gibi ale-l-umum kapitülasyonların dahi kaldırılması esbabını istikbal etmeyi en mukaddes gaye addeder (m. 2)."

B- 1913 kongresi hakkında ana hatlarıyla vermeye çalıştığımız bu bilgiler 1913 yılına ait olduğunu tahmin ettiğimiz ve bu çalışmayla birlikte tanıtmak ve aynı zamanda da tartışmaya açmak istediğimiz bir nizâmnâmeye ilişkindi. Bu nizâmnâmenin İttihat ve Terakki'nin bir siyasî cemiyet olduğunu vurgulaması bakımından önemli olduğunu düşünmekteyiz. Üzerinde basıldığı yer ve tarihe ilişkin herhangi bir kaydın bulunmadığı nizâmnâme "İttihat ve Terakki Fırkası Nizâmnâmesi" üst başlığını taşımaktadır. Nizâmnâmenin alt başlığında ise bunu pekiştirecek şu ifade yer almaktadır: "İttihat ve Terakki Fırkası bir cemiyet-i siyasiyedir." On iki sayfadan oluşan nizâmnâmede benzerlerinden farklı olarak "İttihat ve Terakki Cemiyeti Nizâmnâmesi" yerine "İttihat ve Terakki Fırkası Nizâmnâmesi" başlığının bulunması dikkat çekicidir. 1913 yılına ait olabileceğini belirttiğimiz nizâmnâme 51 maddeden oluşmaktadır. Bizi böyle bir düşünceye iten neden ise bu nizâmnâme ile 1913 kongresinde kabul edilen nizâmnâmenin maddeleri arasındaki şaşırtıcı benzerliklerdir. Nizâmnâmenin 1, 2, 7, 8, 9, 12, 14, 17, 18, 22, 24, 50 ve 51. maddeleri 1913 nizâmnâmesinin bazı maddeleriyle benzer ya da içerik açısından aynı şeyleri ifade etmektedir.

Nizâmnâmeye göre kongrenin seçtiği kırk kişilik merkez-i umûmî dokuz kişiden oluşan bir heyet-i icrâiye seçer (m. 3). Merkez-i umûmîye bağlı olarak çalışan heyet-i icrâiye partinin çıkarlarını korur (m. 24-28). Bu amaçla "umur-u idare ve teşkilat ve propaganda ve neşriyat komisyonları" oluşturulur (m. 26). "Fırkanın aza-yı faalesini müdafaa ve icabında muhalif fırkalara karşı hareket etmek için lazım gelen bil-cümle vesâiki tedarik" etmek neşriyat ve propaganda komisyonunun görevidir (m. 27). Partiye karşı olan "vezaifden tekasül eden ve fırkanın mukarrerâtına muhalefet" eden üyeler ise cezalandırılır. Cezalar üç türlüdür: İhtar, takbih ve tard (m. 38,39). nizâmnâmeye göre parti propagandasını kendisine mensup gazeteler, dergiler ve konferanslar yapar. Partiye mensup Meclis-i Mebusan ve Ayan üyeleri bu faaliyetlere katılırlar.

Dönemin gazete ve dergi koleksiyonlarında da tespit edemediğimiz bu basılı nizâmnâmeyi İttihat ve Terakki'deki radikal bir grubun hazırlamış olduğunu düşünmekteyiz. 1913 kongresinde tartışmaya açılan nizâmnâme büyük bir olasılıkla bu şekliyle kabul edilmemiştir. Nizâmnâmenin bir taslak olabileceğini de gözardı etmemek gerekir.

1 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: 3, İstanbul 1989, 2. 235

2 Samih Nafiz Tansu, *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, Anlatan: Galib Vardar, İstanbul 1960, s. 71-81, Tunaya, *age*, s. 232-235.

3 Sina Akşin, "İttihat ve Terakki Üzerine Düşünceler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 26, No: 1, Mart 1971, s. 153-182; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1987, s. 149-151; Tunaya, *age*, s. 200-206.

4 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, cilt: 1, İstanbul 1984, s. 80-81

5 Zafer Toprak, "70. Yıldönümünde İttihat ve Terakki'nin 1916 Kongresi", *Tarih ve Toplum*, Eylül 1986, sayı: 33, s. 133. Üç sene sonra toplanacak olan 1916 kongresinde cemiyetin bir siyasi parti olmasının gerekçesi şu cümlelerle ifade ediliyordu: "... İttihat ve Terakki, 1329 kongresinde kendisine Avrupa'daki emsali gibi muntazam bir teşkilat vücuda getirmek istemiş ve buna muvaffak olmuştu. O zamana kadar gerek hükûmetle olan münasebâtı, gerek fırka-i teşrîiyye ile mevcut olan revâbâtı kafî ve esaslı bir surette takarrür ve tayyün etmemiş olan cemiyet usulî bir faaliyet takib edemiyor ve bundan dolayı birçok mahzurlar tevellûd ediyordu. 329'da artık bu hâle bir nihayet vermek ve memlekette ilim ve usul esaslarına istinad eden bir siyaset makinesi kurmak üzere fırkayı Avrupa'da olduğu tarzda bir teşkilat ile techiz eylemeye karar verilince onu, biri memleket dahilinde tesis edilen kulüplerden, diğeri de heyet-i teşrîiyye arasında teşekkül edecek parlamento heyetlerinden mürekkeb iki şubeye ayırmak ve bunları da netice itibariyle bir merkezde toplamak tasavvur edilmişti ve bu, en muntazam Avrupa fırkalarında da böyle idi". 6 Teşrin-i Evvel 1916 tarihli *Tanin*'den aktaran, Zafer Toprak, "agm", *Tarih ve Toplum*,

Ekim 1986, sayı: 34, s. 206. Ayrıca bkz: *İttihat ve Terakki'nin Son Yılları, (1916 Kongre Zabıtları)*, Sadeleştiren: Eşref Yağcıoğlu, İstanbul 1992, s. 44.

6 Tunaya, *age*, cilt: 3, s. 250.

7 Muhittin Birgen "İttihat ve Terakki'de On Sene", *Son Posta*, 16 Birinci Teşrin 1936.

8 Senelik raporun tam metni için bkz: *Tasvir-i Efkâr*, 8 Eylül 1329, Fethi Bey tarafından okunan senelik raporun Mustafa Kemal tarafından kaleme alındığına ilişkin bkz: "Atatürk'ün Sınıf Arkadaşı Anlatıyor", Anlatan: Kemal Ohrili, *Yeni İnci*, 20 Şubat 1954, Cilt: 4 sayı: 5, s. 11.

9 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki*, İstanbul 1986, s. 234-235.

10 Yunus Nadi, "İttihat ve Terakki Kongresi", *Tasvir-i Efkâr*, 9 Eylül 1329.

11 *Tanin*, 29 Eylül 1329, Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi*, İstanbul 1991, s. 59, Tansu, *age*, 83.

12 *Tanin*, 7 Teşrin-i Evvel 1329, M. Hanefi Bostan, *Said Halim Paşa*, İstanbul 1992, s. 41

13 Osman Okyar, "İttihat ve Terakki ve Demokrasi (1908-1914)", *Tercüman*, 15 Aralık 1985.

14 Mustafa Kemal 1909 kongresinde ordunun politikadan ayrılması düşüncesini savunduğu için cumhuriyetçi olarak suçlanmıştı. Bkz; Celal Bayar, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul 1955, s. 16-20; Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çeviren: Nüzhet Salihoğlu, İstanbul 1987, s. 99.

15 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Dh-Sys, No: 53/25, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Program ve Nizâmnâmesi*, İstanbul 1329, s. 14-32, 1913 yılında örgütteki yeni düzenlemeler için bkz: "İttihat ve Terakki'nin Teşkilât-ı Cedidesi", *Tanin*, 2 Teşrin-i Evvel 1329.

16 48 maddelik siyasî program *Türkiye'de Siyasal Partiler*'in ilk baskısında (İstanbul 1952, s. 214-215) dizgiden kaynaklanan bir hata kitabın ikinci baskısında da (İstanbul 1984, Cilt: I, s. 106-107) tekrarlanmış ve siyasî programın 5. maddesi atlanmıştır. Eksik olan 5. madde ise şu şekildedir: "Dört mâh zarfında müceddeden intihâb olunmak ve ictimâ etmek üzere Heyet-i Mebusan'ın ladel-iktiza feshi hukuk-u hazret-i padişahîden olması teklif olunacaktır". Bkz: *Tanin*, 2 Teşrin-i Evvel 1329, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Program ve Nizâmnâmesidir*, İstanbul 1329, s. 4; siyasi programla beraber nizâmnâmenin bir değerlendirmesi için bkz: "İttihat ve Terakki Kongresi'nin Siyasi Programı", *Tanin*, 8 Teşrin-i Evvel 1329.

17 *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Siyasî Programı İzahnamesidir*, İstanbul 1329, s.6-8.

İTTİHAT VE TERAKKİ FIRKASI NİZÂMNÂMESİ

-İttihat ve Terakki Fırkası Bir Cemiyet-i Siyasiyedir-

-Nizâmnâme-

-Tarifât-ı Umûmiye

Madde 1- Nizâmnâme ahkâmını ve âtiyy-üz-zikr programı kabul eden efrad-ı Osmaniye gazeteler ve zümrelerden mürekkeb İttihad ve Terakki Fırkası namında bir cemiyet-i siyasiye teşkil etmiştir.

Madde 2- Cemiyetin merkezi pâyitaht-ı saltanat-ı seniyyedir.

Madde 3- Her sene nizâmnâme ahkâmı mucibince intihâb edilmiş azâlardan mürekkeb bir kongre inikad eder. Kongre Reis-i Umûmîyi intihâb eder. Reis-i Umûmî kendisine vekâlet etmek ve Fırkanın parlamentodaki grubunu idare etmek üzere bir Vekil-i Umûmî tayin eder. Merkez-i Umûmî kongre tarafından kırk kişiden mürekkeb olmak üzere kongrece intihâb olunur. Merkez-i Umûmî dokuz kişiden mürekkeb olmak üzere Heyet-i İcrâiyeyi intihâb eder. Merkez-i Umumî kendisine riyâset ve Reis-i Umûmiye vekâlet etmek ve Vekil-i Umûmî ile temasda bulunmak üzere intihâb edeceği üç zattan birini Reis-i Umûmîye kâtib olmak üzere tayin eder, Heyet-i İcrâiye ve Kâtib-i Umûmî mebus olmayacaktır.

Madde 4- Her azâ programa riâyete ve mucibince harekete mecburdur.

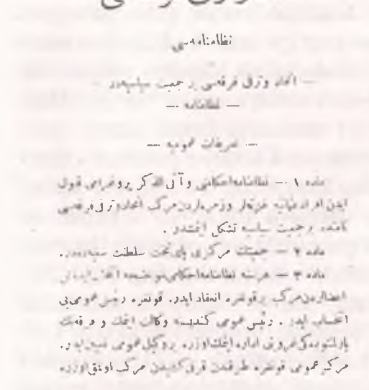
اتحاد وترقی فرقه‌سی

نظامنامه‌سی

— اتحاد وترقی فرقه‌سی ... جمعیت سیاسیه‌در —

— نظامنامه —

— تعریفات عمومیه —

ماده ۱ — نظامنامه احکامی وآن الذکر پروغرامی قبول ایدن افرادعثمانیه طرفدار وزمام‌دارین مرکب اتحاد وترقی فرقه‌سی نامنده رجعیت سیاسیه تشکل ایتمشدر .

ماده ۲ — جمعیتك مرکزی پایتخت سلطنت سنیه‌در .

ماده ۳ — هر سنه نظامنامه احکامی موجبنجه انعقاد ایدن انجمن مرکب یوزنفره انعقاد ایدر . قونغره رئیس عمومی انتخاب ایدر . رئیس عمومی کندیسنه وکالت ایتمك و فرقه‌نك پارلامنودکی غروپنی اداره ایتمك اوزره بر وکیل عمومی نصب ایدر . مرکز عمومی قونغره طرفندن فرق کثیرین مرکب اولمق اوزره

FASL I

Suret-i Kabul

Madde 5- Birinci madde mucibince Fırkaya dahil olanlar âtîdeki vechile kayd edilirler.

Madde 6- Tahrîren Fırkanın programını kabul ettiklerini bildiren Meclis-i Mebusan ve Ayan azâları Fırkanın azâ-yı tabiyesinden madûddurlar. Kongrede isbât-ı vücud eder. Taahhüdât-ı nakdîyelerini muntazaman ifâ ederler.

Madde 7- Fırkanın programını kabul eden gazeteler heyet-i icrâiye-yi merkeziye tarafından kabul edilib defter-i mahsûsa kayd edilirler.

Madde 8- Fırkaya faâliyet-i intihâbiyede yardım etmek şartıyla zümreler ve cemiyetlerde Fırkaya kabul edilirler. Vilayet heyet-i merkeziyeleri tarafından kabul edilenler heyet-i icrâiye-yi merkeziyeye kabul edilirler. Merkezde kabul edilenler vilayet cemiyetlerine merbût olmaya mecburdurlar.

Madde 9- Birinci maddedeki şeraiti kabul eden ve hüsn-ü sîret eshâbından olan ve siyasî cemiyetlere iştiraki kanunen memnû olmayan her ferd-i Osmani Fırka azâsı olabilir. Kabul talebi red edilirse, red vilayet cemiyetleri tarafından vâkî olmuş ise heyet-i icraiye-yi merkeziyeye, merkezden vârid olmuş ise kongreye istînâf edilir.

Madde 10- Fırkaya duhûl başka bir Fırkaya intisâba mânidir.

Madde 11- Kongre elviye

cemiyetlerinin ve Fırkaya mensub gazetelerin intihâb ettikleri murahhaslar ile Meclis-i Mebusan ve Ayan'daki Fırka azâsından ve Fırkanın müteşebbislerinden terekküb eder. Ve senede bir kere evvelki kongre tarafından tayin edilen şehirde ictimâ eder. Azâ-yı tabiîyye ve müntehibe kongreye iştirak edebilmek için lâ-akall üç ay evvel Fırkaya intisâb etmiş olmalıdır.

Madde 12- Fırkanın esâsât-ı siyasiyesine dair karar vermek Fırka programını ve nizâmnâmesini tanzîm ve tadil ve ıslah etmek sırf kongrenin vazifesidir. Mesâil-i inzibâtiyeyi katiyyen fasl eder, icrâât-ı hükûmete dair ihtisâsâfını bildirir. Ve Merkez-i Umumî tarafından arz edilecek sair teklifi tedkik eder ve Fırka Reis-i Umûmîsini tayin eder. Reis de vekil-î umûmî ve muavinlerden mürekkeb bir Kalem-i Umûmî teşkil eder.

Madde 13- Kongre, kararlarını icrâ ettirmek ve daimî surette ifâ-yı vazife etmek üzere Merkez-i Umûmîyî intihâb eder. Kongrenin müzâkeratının suret-i icrasına dâir bir talîmât-ı dahiliyesi olacaktır.

Madde 14- Liva murahhasları ancak Liva cemiyetlerine dahil olan azâlardan intihâb edilebilirler. Bir liva cemiyeti tarafından ihraç edilmiş olan efrad diğer livaden intihâb edilemez.

Madde 15- Murahhaslar kongreye dahil olmazdan mukaddem vekâletnamelerini merkeze tevdî ederler. Heyet-i icrâiyece tedkik edilir. Kabul edilmez ise gelecek kongreye kadar yeri açık kalır. Madde 16- Kongrenin yevm-i küşadında eğer Fırka mevki-i iktidarda ise başvekil ve nazırlardan arzu edenlerde bulunur. Fırkanın bütün erkânı kongrede hazır bulunmalıdır.

FASL 3
KALEM-İ UMÛMÎ

Madde 17- Kalem-i Umûmî Fırka heyet-i* teşrîiyesinin intizâmını temin ve muavinler vasıtasıyla parlamento azâsına lazım gelen cereyanlar ve istikametleri vermeye çalışır. İntihâb zamanında mebus namzedlerinin tayini zımnında Merkez-i Umûmî ve liva kâtibleri ile muhâbere eder. Namzedler vesâyâ-yı lazimede bulunur.

Madde 18- Merkez-i Umûmî tarafından intihâb olunan başkâtib aynı zamanda Kalem-i Umûmînin vazife-yi kitâbetini ifâ eder.

FASL 4
MERKEZ-İ UMÛMÎ

Madde 19- Kongrenin müctemi olmadığı zamanlarda Merkez-i Umûmî Fırkayı idare eder. Fırka menafiine aid olan bütün mesâili müzakere ve kararlarını ittihaz eder. Ve tevhid-i harekâtı temin için vilayat mecalisine talimat, teşkilat ve telkinata, inzibat ve Fırkanın idaresine müteallik mesail-i mühimmeye dair heyet-i icrâiyeye ihtaratda bulunur.

Madde 20- Merkez-i Umûmî azâları her sene lâakall nısf-ı parlamento azâsından olmak üzere kongre tarafından intihâb edilirler. Ve mikdarı kırk kişidir.

Madde 21- Merkez-i Umûmî ayda bir kere içtimâ eder. Heyet-i icrâiye tarafından fevkalâde ictimâ davet edildiği gibi azâsının ekseriyeti tarafından vukubulacak taleb üzerinde ictimâ eder.

Madde 22- Ruznâmesi kendi tarafından kabûl edilmek şartıyla heyet-i icrâiye tarafından ihzâr edilir. Ruznâmesine hâkimdir.

Madde 23- Talimat-ı dahiliyesi mucibince komisyonlara inkısâm eder. Başlıca üç komisyon tayin eder:

(1) Teşkilat ve talimat komisyonu, (2) İrşâd, telkinat ve faâliyet komisyonu, (3) İnzibat komisyonu.

HEYET-İ MERKEZİYE-Yİ İCRÂİYE

Madde 24- Heyet-i merkeziye-yi icrâiye, Merkez-i Umûmî tarafından kendi azâsı meyanında intihâb edilmiş dokuz azâdan terekküb eder. Kâtib-i Umûmî Heyet-i icrâiyenin reisidir. Başkâtib heyet-i icrâiyenin vazife-i kitâbatını ifâ eder.

Madde 25- Heyet-i icrâiye mesâlih-i câriyeyi rüyet eder. İstizahlarına cevablar verir. Teşkilatın nevâkısını ikmal için ihtaratta bulunur. Gerek mebusan azâsından ve gerek hariçden konferanslar vermek üzere hutebâ gönderir.

Madde 26- Heyet-i icrâie mesâlihin nevine göre ber-vechi-i âti komisyonlar inkısam eder.(1) Umuru idare ve teşkilat, (2) propaganda ve neşriyat komisyonlarıdır.

Madde 27- Neşriyat ve propaganda komisyonu Fırkanın her ay çıkan mecmuasını tertib ve idare eder. Propaganda için risaleler çıkartır. Fırka muhabirlerinin istizahlarına cevablar verir. Ve-l-hâsıl Fırkanın azâ-yı faâlesini müdâfaa ve icabında muhalif fırkalara karşı hareket etmek için lazım gelen bilcümle vesâiki tedarik eder.

Madde 28- Bu vezâifi ifâ için heyet-i icrâiye erbab-ı ihtisâsdan istiâne edebilir. Merkez-i Umûmînin her içtimâında iki ictimâ ibtidâsında cerayan eden ahval ve görülen işlere dair malûmât verir. Her senei ictimâiyede kongre bir senelik faâliyet ve icrââta ve istihsâl edilen netayice dair rapor takdim eder.

LİVALAR TEŞKİLÂTI

Madde 29- Liva merkezlerinde teşkilât ber-vechi-i âtidir: Her mahalde** olan efrad-ı cemiyet bir reis bir kâtib ve birkaç azâdan mürekkeb daimi encümen teşkil eder.

Madde 30- Mahalledeki azâdan mürekkeb olan mahalle heyetleri liva kongrelerine murahhaslar intihâb ederler. Mahallelerinin müsâadesine göre mecalis-i belediye namzetleri intihâb eder. Mahallenin Fırka işlerini kâtib tedvîr eder. Azâ arasında muhabbet ve münasebeti muhfaza ve idame eder. Hususi içtimâgâhı olmayan yerlerde mahalle kıraathanelerini ziyaret eder. Ve anlayabilecekleri suretde nutk-u siyasîler verirler.

Madde 31- Livanın sair kasabalarında liva cemiyetlerine merbut hüsn-ü siret eshâbından ve muteberân ahaliden mevkilerine göre fahri veya maaşlı muhabirler bulunurlar.

Madde 32- Muhabirler bulundukları mahalin vaziyet-i siyasiyesini taht-ı nezâretde bulundururlar. Efrad-ı cemiyeti sebt-i defter ederler. Ve cereyanı halden liva kâtiblerini haberdar ederler. Ve istizahlarına cevablar verirler. Kâtiblerden ihtarat ile muhabirleri ve muhabirler vasıtasıyla gönderecekleri neşriyât ile ahaliyi tenvir etmeye çalışırlar.

LİVA KONGRESİ

Madde 33- Kongre azâsı lâ-akall on kişiden ibaret olan mahalle heyetleriyle kasabaların intihâb edecekleri murahhaslardan ve mahalle encümenlerinin kâtiblerinden ve kasabaların muhabirlerinden bu heyet-i mecmûanın yüzde onu tecavüz etmemek üzere Fırka erkânı arasında intihâb edecek zevattan terekküb eder.

Madde 34- Liva kongresi livadaki hayat-ı siyasiye-yi tanzim eder. Ve Merkez-i Umûmiye livanın hakkında mülâhazâtını bildirir. Liva heyet-i icrâiyesi tarafından teklif edilecek zevat arasından livanın mevcud namzedlerini bila-intihab Merkez-i Umûmînin kabulüne arz eder.

Madde 35- Kongre, liva heyet-i icrâiyesini tayin eder. Heyet-i icrâiye bir reis ve altı azâdan mürekkebdir.

Madde 36- Heyet-i icrâiye bütün şuabâtın nazımı ve mercidir.

Madde 37- Merkez-i Umûmî tarafından müntehib liva müfettişi mahalle kâtiblerini taht-ı nezaret ve murakâbede bulundurur. İyi Kâtibler intihâb edilmesine ve mahalle murahhaslarının faal ve mâhir efraddan gönderilmesine dikkat eder. Mahallelerde Fırka hayatı hal-i tayakkuz ve intibâhda tutar. Mitingler tertib eder. Mesâil-i mühimme-i siyasiye ve kanuniyede Fırkanın tezahüratını temin eder. İntihâbat zamanında intihâbata müteallik bütün faâliyeti idare eder.

FASL.

Madde 38- Fırkaya karşı olan vazaifden takâsül eden ve fırkanın mukarrerâtına muhalefet eden azâ ber-vechi-i âti tecziye edilir:

Madde 39- Cezalar üç nevidir. (1) İhtar, (2) Takbîh, (3) Tard.

Madde 40- İhtar ve tevbih kararları heyet-i icrâiye azâ mevcudesinin ekseriyet-i mutlakasıyla ve tard kararı, salisen ekseriyetle verilir. Tard kararı Merkez-i Umûmînin tasdikinden sonra icra olunur. Her üç ceza hakkında Merkez-i Umûmî nezdinde itiraz olunabilir. Netice-i itirazda verilen karar katîdir.

Madde 41- Tard edilen her azâ Fırkaya tekrar duhûl için mürâcaatda bulunabilir. Taleb vukunda inzibat komisyonunun takriri üzerine Merkez-i Umûmîce kabul veya red ederler.

Madde 42- Gerek tecziye ve gerek tekrar kabûl kararlarında vekâlet ile rey vermek câiz değildir.

-BAB-
İNTİHÂBA MÜTEALLIK İNZIBÂT

Madde 43- Meclisi Umûmî ve belediye namzedleri liva heyet-i icrâiyeleri tarafından tayin edilir.

Madde 44- Meclis-i Mebusan namzedleri liva kongreleri tarafından intihâb edilir. Ve reis veya vekil-i umûmînin riyaseti altında ictimâ eden Merkez-i Umûmî heyeti tarafından tadâd edilir. Heyet-i mezkûre kongreler müntehibleri yerine başka namzed de tayin eder.

Madde 45- Tayin eden namzedlere Merkez-i Umûmî her suretle yardım eder. Konferanslar, hutebâ ve fırkaya mensub gazeteler fırkanın namzedlerini müdâfaa ve sahâbet etmeye mecburdurlar. Namzedler "İttihad ve Terakki" namzedleri diye müntehiblere ilan ve ifhâm edilir.

Madde 46- Kongre hal-i ictimâda olmadığı zaman merkezlerde heyet-i icrâiyeler tarafından intihâb ve Merkez-i Umûmî tarafından tasdik olunur.

İRŞÂDAT VE TELKİNAT

Madde 47- Fırka propagandası, konferanslar, risaleler ve kendisine mensub gazetelerin neşriyatıyla ve aylık mecmualarıyla memleket içinde gezdirdiği münevver ve hutebâsıyla, risail-i münasibe ile, ihzar ettiği mitingler ile, mesâil-i mühimme-i siyasiyedeki tezahüratıyla ifâ eder.

Madde 48- Fırkaya mensub Mebusan ve Ayan azâları münâvebeten muhtelif mahallerde ihzar edilen fırka tezahüratına iştirâk ederler.

KLÜBLER

Madde 49- Fırkanın merkez-i saltanatda bir büyük klübü olacaktır. Buraya fırka azâsı, heyet-i merkeziye-yi icraiyece tayin edilecek bir duhûliye ve taahüdât-ı nakdiye-yi seneviye ile dahil olur. Memâlîk-i mütemeddine klübler mesellü her türlü esbab-ı istirahat temin edilecektir. Vilâyet merkezlerinde ve bunun misâli şehirlerde de bunun gibi klübler tesis edilecektir.

Madde 50- Büyük şehirlerde ayrıca esnaf ve amele klübleri küşâd edilecektir. Bunlarda muhitin zihniyet ve ahval-i ictimâiyesine göre esbab-ı istirahat nazar-ı dikkate alınacaktır. Kumar ve müskirât memnûdur. Bunlara yalnız fırka efradı dahil olmazlar, sair ahali de devam edebilirler. Vilayet cemiyetleri buralara erbab-ı iktidar ve zekâyı münavebeten gönderir. Bunlar bir arkadaş gibi klüp efradıyla müzakere ve muhaverede bulunur. Müzakere ve talim suretiyle onların ahlâklarının tasviyesine ve fikirlerinin tenvirine hizmet ederler. Vilayet heyet-i icrâiyeleri bil-hâssa bu hususa itina etmekle mükellefdirler.

Madde 51- Fırkaya merbut olarak ayrıca avcı, binici, futbol, bisiklet klübleri gibi eğlence ve idman klübleri teşkil edilecektir. ■

* Heyetten maksad grubtur.

** Mahalle teşkilât itibariyle heyet-i icrâiyelerin ihtiyaca göre tefrik edeceği mıntıkalardır.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK, NO. 15 34460 EMİNÖNÜ / İSTANBUL

VAKIF YÖNETİMİNDEN ÇAĞRI

Tarih Vakfı yönetimi önemli bir çağrı yayımladı. Yönetim Kurulu Başkanı İlhan Tekeli ve Genel Müdür Orhan Silier'in imzalarını taşıyan bu çağrıyı tüm Vakıf destekçilerine ve *Toplumsal Tarih* okurlarına da duyurmak istiyoruz:

"Tarih Vakfı, üç yıldan kısa bir süre içinde küçük bir irtibat bürosu etrafında birbiriyle ilişki kuran aydınların geleceğe ilişkin bazı plan ve umutlarını temsil etmekten, üç binaya yayılmış 70'e yakın çalışanı ve onlarca projeyi bünyesinde barındıran bir kurum durumuna ulaştı. Vakfımız, kimi eksikliklerle de olsa, hepimizi sevindiren, verimli, başarılı bir çalışma yürüttü.

"Şimdi, 1993 sonlarından bu yana içinde olduğumuz ve son günlerde iyice derinleşen ekonomik kriz Vakfımıza zor günler yaşatıyor. Başta kâğıt olmak üzere ürettiğimiz ürünlerin birçok girdisi son altı ayda % 300'e varan oranlarda arttı. Dergi, kitap, ansiklopedi gibi ürünlere olan talepte önemli düşmeler var. Özellikle en büyük projemiz durumundaki (Kültür Bakanlığı ile birlikte yürüttüğümüz) *İstanbul Ansiklopedisi*'nin toplam abone ve satış sayısı, 7500 adet gibi her fasikülü zararla yayınlamamıza yol açan bir düzeyde kaldı. Alacaklı olduğumuz kimi kurumlar -kamu kurumları dahil- ödemelerini büyük ölçüde aksatıyorlar. Reklam ve sponsorluk kaynaklı gelirler de çok önemli oranda azaldı. Son aylarda, gerek özel sektör ve gerekse kamu kuruluşları, şimdiye kadar Vakfımıza gelir sağlayan kurum tarihi yazımı, arşiv düzenleme, bilgi bankası oluşturma türünde projelerden uzak duruyorlar.

"Kısaca, piyasadaki birçok firmanın içinde bulunduğu krizi, bu krizin yükünü başkalarına aktarma olanaklarına sahip olmaksızın yaşıyoruz. Son aylarda Yönetim Kurulu ve Bölüm Yöneticileri toplantılarımızı neredeyse tümüyle hangi önlemleri alabileceğimizi tartışmaya ayırdık. Vakfın gelir yaratmayan ve yükünü artık taşıyamayacağımız kimi proje ve bölümlerini kapatmak, bazı çalışanlarımızın işine son vermek, tüm masraflarımızı daha da düşürmek, genel olarak proje üretmeye ve özellikle yurtdışı fonlarla desteklenen projeler sağlamaya öncelik vermek, pazarlama çabalarımızı etkinleştirmek doğrultusunda bir dizi karar aldık. Ne var ki, yeni gelir kaynakları yaratmaya yönelik adımlarımızın ancak bir bölümünün başarıyla sonuçlanabileceğini ve bunların mali sonuçlarının ise aylar sonra alınabileceğini biliyoruz.

"Bu koşullarda, kurucularımızın, üyelerimizin, destekçilerimizin acil yardımlarına ihtiyacımız var. Bu yardım çeşitli biçimler altında olabilir. Olanakları, zamanı, ilişkileri ne kadar sınırlı olursa olsun her bir kurucumuz, üyemiz, destekçimiz, mutlaka Tarih Vakfı'na yardımcı olmanın bir ya da birden çok yolunu bulabilir. İzninizle bunlardan bazılarını size hatırlatmak istiyoruz:

"❑ 1993 Ekim ayında yapılan genel kurulumuzda tüm Vakıf üyelerinin 1993 yılı için en az 200,000 TL, daha sonraki yıllar için Yönetim Kurulu'nca belirlenecek bir düzeyde yıllık bağış vermeleri kararlaştırılmıştı. Yönetim Kurulu ise 1994 yılı bağış miktarını en az 500,000 TL olarak saptamıştı. Eğer vakıf üyesiyseniz ve bu miktarı ödemediniz-se, 668341 numaralı posta çeki ya da Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi'ndeki 2003924, İş Banka-

AYIN TAKVİMİ

İstanbul

25-26-27 Mayıs 1994: **İkinci Türk Müziği Günleri.** Harbiye Kültür Sitesi (Askeri Müze), Harbiye.

Ankara

30 Mayıs 1994 Cumartesi, 18.00: Konferans: **Uygur Kocabaşoğlu,** "Bolşevik İhtilali ve Osmanlı Basını". Mimarlar Odası Ankara Şubesi Konferans salonu. Konur Sokak 4/5 Kızılay.

sı Ayaspaşa Şubesi 250962 numaralı banka hesapları kanalıyla (zorunluysa birkaç taksit halinde) Vakıf saymanlığına yollayabilirsiniz. Destekçilerimizden de bu bağış kampanyasına güçleri oranında katılmalarını diliyoruz.

"❑ Vakfın çeşitli yayınlarına (*Toplumsal Tarih*, *İstanbul*, *New Perspectives on Turkey* dergilerine ve *İstanbul Ansiklopedisi*'ne) abone olmadınızsa, bu yayınlara abone olabilir ve çevrenizdeki kişilerin abone olması için, bu zor koşullarda, özel ve sistemli bir çaba göstererek sonuç alabilirsiniz. Eğer önereceğiniz toplu abonelik ya da toplu satış olanakları (yıl sonunda büyük şirketlerin üst kademe personeline takım ansiklopedi ya da dergi armağan etmelerini sağlama, İngilizce *İstanbul* dergimizin tanıtım amacıyla yurtdışında, otellerde, havayollarında kullanılmasını örgütleme gibi) varsa, bunu Mali İşler Bölümü Koordinatörü Mustafa Atalay'a (tel 227 37 33) bildirebilirsiniz.

"❑ Gerçekten yüksek bir teknik kalite ve zengin bir içerikle yayınlanan Vakıf dergilerine ve *İstanbul Ansiklopedisi*'nin arka kapağına reklam verilmesini sağlayabilir, ya da takas ve hatır reklamları dahil, reklam bulunması için Reklam-Tanıtım Bölümü Koordinatörü Hülya Üstün'e (tel: 227 37 33) yardımcı olabilirsiniz. Aynı bölümle ilişki kurarak Vakfın ve yayınlarının televizyonlarda, radyoda, gazete ve dergilerde tanıtımı için fırsatlar yaratabilirsiniz.

"❑ Gerek kurum tarihleri yazımı, kurum arşivleri düzenlenmesi, kent tarihleri yazımı, bilgi bankaları oluşturulması, koruma planları yapılması gibi çalışma yürüttüğümüz alanlarda, gerekse Vakfa uygun düşebilecek öteki kâr getirici konularda, yeni projeler üretilebilmesi için ilgili kuruluşlarla Vakıf arasındaki bağlantıları kurabilirsiniz.

"❑ Vakfa gayrımenkul bağışı için, şimdiye kadar Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Türk Eğitim Vakfı, Darüşşafaka gibi kuruluşları tanıyan kişilere Tarih Vakfının bu tür bağışların en iyi bir biçimde değerlendirilebileceği bir kuruluş olduğunu anlatabilirsiniz. Vakfa nakit bağışı ya da ihtiyaç duyulan türden malzeme ve makine bağışı (büro eşyası, bilgisayar, mobilya vs.) yapabilir ya da yapabilecek durumdaki kişilerin Vakıfla bağlantısını kurabilirsiniz.

"❑ Bütün bunların yanı sıra, uygun bulduğunuz kanallarla -olanaklıysa yazılı olarak- görüşlerinizi, önerilerinizi, eleştirilerinizi Vakıf merkezine iletebilirsiniz. Bu yolla da Vakfımızın önümüzdeki darboğazı en az sarsıntı ile atlatmasına ve çalışmalarına güçlü bir kuruluş olarak devam etmesine katkıda bulunabilirsiniz. İçinde bulunduğumuz koşullarda özellikle ihtiyaç duyduğumuz desteğinizi eksik etmemenizi diliyoruz. Saygılarımızla."

30 Nisanda Üye Toplantısı

9 Ekim'de yapılan Vakıf Genel Kurulu'ndan sonraki üç aylık üye toplantılarından ikincisi 30 Nisan günü Vakıf Merkezi'nde yapılmış olacak. Gündemin ana maddelerini Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullarda Vakfa düşen görevler ve Vakıf çalışmaları için daha etkin bir mali yapının yaratılması konuları oluşturacak.

Üç aylık üye toplantılarına üyeler dışında tüm Vakıf çalışanları ve destekçileri de izleyici olarak katılabiliyorlar. Bültenimizin gelecek sayısında, bu toplantıdaki verimli olmasını umduğumuz tartışmaların bir özetini bulacaksınız.

Koşullar Ağır, Ancak...

Eğer, *Toplumsal Tarih* dergisine,
İstanbul dergisine,
İstanbul Ansiklopedisi'ne,
New Perspectives on Turkey dergisine
henüz abone olmadınızsa, hem bu önemli entelektüel iletişim kanallarını, hem değerli yayın koleksiyonlarını ve Tarih Vakfı ile dayanışma için bazı fırsatları kaçırıyorsunuz demektir.

Son ekonomik kriz hepimizin koşullarını ağırlaştırdı. Bu nedenle şimdi tercihler ve Türkiye'nin önemli kurumlarıyla dayanışma daha da önemli.

Deniz Şenliği Erteleniyor mu?

Geçen yıl 12-18 Temmuz tarihleri arasında bütün belli başlı denizcilik kuruluşlarıyla birlikte birincisini örgütlediğimiz İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği'nin ikincisinin hazırlıkları 9 aydır sürdürülüyor. 29 Haziran-3 Temmuz arasında yapılması planlanan bu şenlik için TÜYAP'ın tümüyle karşılıksız olarak şenliğe tahsis ettiği salonlarında bir Denizcilik Fuarı yapılması düşünülüyordu. Fuar için stand satışları ekonomik kriz nedeniyle önemli bir katkı sağlamayacak düzeyde kaldı. Özel sektör kurumlarının sponsorluk ve benzeri kanallarla sağladıkları destekte de büyük düşme var. Başbakanlık Tanıtma Fonu geçen yıl şenliğin giderlerinin önemlice bir bölümünü karşılamıştı, bu yıl ise henüz olumlu bir cevap vermedi.

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Türkiye Denizcilik İşletmeleri, Yelken ve Kürek Federasyonu gibi kurumlar şenliğe doğrudan katkılarla büyük yük üstlenmeye hazırlar; ancak genel giderlerin karşılanması özel kaynaklar gerektiriyor. Şimdiye kadar büro, personel, haberleşme benzeri giderleri karşılayan Tarih Vakfı, önümüzdeki aylarda bu yükü üstlenemeyeceğini, bunların paylaşılması gerektiğini öteki kuruluşlara duyurdu.

Bu paylaşım gerçekleştirilebilecek mi? Merkezi ya da yerel yönetimden, özel kuruluşlardan son anda büyükçe bir katkı için karar çıkacak mı? Yoksa Tarih ve Deniz Şenliği'ni iki yılda bir yapılan ve daha geniş ancak daha amatörce bir örgütlenmeyle başarılan bir şenlik mi yapmalı? Daha uzun bir hazırlık ve daha geniş olanaklarla gelecek yıl İstanbul'un yüzünü denize döndürmek ve tarihiyle kucaklaşmasını sağlamak üzere bir şeyler yapmayı mı seçmeliyiz?

Bültenimizin baskıya hazırlandığı günlerde, 27 Nisan'da toplanacak olan kuruluş temsilcilerinden oluşan Hazırlık Grubu, işte bu sorulara cevap vermiş olacak. Sonuçları size Haziran sayımızda duyuracağız.

Kent Tarihleri Yazımı Projesi'nden İki Kitap

Ocak 1994'te başlatılan Kent Tarihleri Yazımı çalışmaları ilk somut ürünlerini mayıs ve haziran aylarında vermiş olacak.

Kent tarihi projesi temelde iki aşamalı olarak planlanmıştı; ön hazırlıklar devresi ve uygulama. Ön hazırlık çalışmaları arasında 5-6 Mart tarihlerinde düzenlenen Kent Tarihçiliği Atölyesi gerçekleştirildi. Bu atölyede 25'ten fazla uzman, üç ana başlık -tarih yaklaşımı, kent tarihçiliğinde yöntem, kaynaklar- bağlamında önerilerini sunup tartıştılar. Diğer katılımcıların da tartışmalara katılmasıyla oldukça zengin bir bilgi birikimi teyp kasetlerimize aktarılmış oldu. Bu alanda yapılan ilk çalışma olması bakımından, atölye tartışma ve bildirilerinin bir araya getirilerek okuyucuya sunulmasının, bir tür kent tarihçiliğine giriş kitabı işlevi görebileceğini düşünen T.C Başbakanlık Toplu Konut İdaresi ve Tarih Vakfı, yaptıkları işbirliğiyle bu ürünün mayıs ayı sonunda elinizde olmasını sağlayacaklar.

İkinci kitabımız yine ön hazırlık çalışmaları kapsamında yer alan ve T.C Toplu Konut İdaresi ve Tarih Vakfı işbirliğiyle gerçekleştirilecek olan Kent Tarihleri Bibliyografyası olacak. Bibliyografyanın haziran sonunda basılarak okuyucuya ulaştırılması hedefleniyor. Yaz sonunda başlatmayı programa aldığımız kent tarihleri yazımı uygulama çalışmalarına bir temel oluşturması amaçlanan bibliyografya, bu nedenle oldukça dar bir zaman aralığında gerçekleştirilmek durumunda. Ancak zaten daha kapsamlı bir projenin bir ayağı olması ve ona temel veri sağlayabilmesi açısından, amacı ve sınırlarının çok iyi tanımlanması gerekiyordu. Sonuç olarak, bibliyografyanın bugün Türkiye sınırları içinde bulunan kentsel yerleşim yerlerine ilişkin temel yazılı kaynakları kapsaması, ancak ayrıntılı çalışmalara girmenin gerekli ve olanaklı olmadığı da ortaya konuldu. Bugün itibariyle elimizde il bazı üzerinden ayrıştırılmış 7000 girdi bulunmaktadır. Haziran ayı ortalarına kadar sürecek olan çalışmalarda bu sayının yükseleceğini ve kent tarihi çalışmalarına başlayacak kişilere ilk adım olarak tatmin edici bir kaynak sağlayacağını umuyoruz.

İkinci Türk Müziği Günleri

İstanbul'daki musiki dernekleri ve musiki topluluklarının kültür hayatımıza katkılarını konu edinen çalışmamız, bu yılın başından beri Sayın Gönül Paçacı'nın koordinatörlüğünde sürdürülüyor. Bu çalışmanın son derece renkli bir parçası olan "İkinci Türk Müziği Günleri" bu ay gerçekleşiyor.

Bu konuda şimdiye kadar toplam dört toplantı yapıldı; 48 derneğin şef, idareci, hoca veya temsilci bazında katıldığı, katılamayanların da telefon veya faksla konuya ilgilerini ifade ettiği bu süreç sonunda, İkinci Türk Müziği Günleri'nin tarihi ve kapsamı belirlendi.

Çalışmanın başında, Eminönü'ndeki Vakıf merkezinde toplanan içlerinde birçok deneyimli ve ünlü müzisyenin de bulunduğu dernek yönetici ve hocaları, görüş bildirdiler. Renkli tartışmalardan, yapıcı önerilerden, ileriye yönelik dileklerden oluşan bu toplantılar zinciri sonucunda net bir program belirlenebilmesi için bir komite oluşturulması kararlaştırıldı. Geçen yıl yapılan Birinci Türk Müziği Günleri'ni düzenleyen sekiz derneğin temsilcilerinden beşi, konunun sanatsal içeriğini (genelde birleşilen ilkeler ışığında) saptayıp diğer derneklere bildirmek üzere seçildiler. Bu kurul, İTÜ Konservatuarı Mezun ve Mensupları Derneği adına başkan ve çalışmanın koordinatörü Gönül Paçacı, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Musiki Topluluğu adına Yusuf Ömürlü, İleri Türk Musikisi Konservatuarı Derneği adına Başkan Çe-

tin Körükçü, Beşiktaş Musıki Cemiyeti adına Yılmaz Pamukçu, Türk Folklor Kurumu adına Salih Tangül ve Hüsnü Tiryaki'den oluşuyor.

Ayrıca konunun düşünsel boyutunun ön plana çıkarılacağı, kültürel ve sosyal tarihimiz açısından irdeleneceği bir panelin de faydalı olacağı düşünüldü. Bu konuda yardımcı olabileceğini ifade eden Anadolu Musıki ve Kültür Derneği (Küçükyalı) yönetim kurulu üyesi Doç.Dr. Salih Murat Akkın da kadroya dahil oldu.

İkinci Türk Müziği Günleri'ni gerçekleştirmek istediğimiz Harbiye Kültür Sitesi (Askeri Müze) konser salonu için salon yönetimine ve Genel Kurmay Başkanlığı'na yaptığımız başvuru da sonuçlandı ve 25-26-27 Mayıs tarihleri kesinleşti.

Böylece İkinci Türk Müziği Günleri'nin ilk gününde tüm musıki dernek ve topluluklarını bir araya getiren sembolik bir "İstanbul Dernekler Korosu" konseri verilecek. Her kurumdan iki-üç kişinin katılımıyla oluşacak yaklaşık 100 kişilik bu koro konserinde İstanbul ve Rumeli türküleri yer alacak. Konseri Türk musıkisinin deneyimli isimlerinden ve ilk dönemlerinde İstanbul Üniversitesi korosundan istifade etmiş olan Alaeddin Yavaşça yönetecek; solist olarak başlangıçta Üsküdar Musiki Cemiyeti'nden bir hayli istifade etmiş olan ünlü sanatkâr İnci Çayırlı katılacak. Aynı gün daha erken saatlerde musıki topluluklarında görev yapan ve aralarında Melahat Pars, Sadun Aksüt, Erol Sayan, Kasım İnantekin, Semahat Özdenses, Amir Ateş, Süheyla Altmışdört, Rıdvan Aytan, Dr. Bülent Türkeli ve daha pek çok deneyimli müzisyenin bulunduğu isimler bir araya gelerek İstanbul'daki musıki topluluklarının önemini vurgulayan bir toplantı yapacak ve problemleri ortaya koyacaklar.

Diğer iki günde ise altı musıki topluluğunun üçer bölümlü iki konser vermesi benimsendi:

- Üsküdar Musıki Cemiyeti klasik repertuardan,
- İleri Türk Musıkisi Derneği Arel ve reform döneminden,
- Kubbealtı Musıki Topluluğu dini musikiden,
- Beşiktaş Musıki Cemiyeti fasıl musıkisinden,
- Türk Folklor Kurumu halk müziği ve halk oyunlarından,
- İTÜ Konservatuar Mezunları Derneği ise, okullaşma sürecinin vurgulanacağı bir mezunlar korosuyla klasik Türk musıkisi ve halk musıkisinden örnekler verecekler.

Daha önce de söylediğimiz gibi, bu ay kulağımızın pası gidecek. Son bir bilgi daha: Tarih Vakfı'nda bu derneklerle ilgili bilgi ve belgelerden oluşan bir arşiv oluşturuluyor. Bu konuda yardımcı olabilecek tüm okurlarımızın da bu duyarlığı paylaşacağı umuduyla herkesi İkinci Türk Müziği Günleri'ne bekliyoruz.

Taş Plaklar

Taş plakların yeniden herkesin yararlanabileceği hale getirilmesi için çalışmalar yaptığımızı biliyorsunuz. Taş plak koleksiyonerleri ve müzisyenler Sayın Gönül Paçacı'nın koordinatörlüğünde toplantılarını sürdürüyorlar. İlk olarak, 1928 öncesi ve sonrası yayınlanan taş plak kataloglarının toplu halde yayımlanması için hazırlıklar ilerliyor.

Çok güçlükle ulaşılabilen 30 kadar kataloğu Muammer Aksoy, Sahaf İsmail Akçay, Ayhan Aktar, Cemal Ünlü, Fikret Bertuğ ve Niyazi Sayın temin etti. Kendilerine teşekkürü borç biliyoruz. Bugünlerde Vakıf merkezinde bir eleman bunları bilgisayara giriyor. Finansman çalışmaları sonuçlanırsa taş plak tutkunlarının toplu bir kataloğu olacak.

Bilgi Belge Merkezinde Mikro CDS/ISIS

BBM, 1994 Mayısından itibaren yeni bir dokümantasyon sistemi ve buna bağlı bir bilgisayar altyapısına kavuşmuş olacak. Hedeflediğimiz işlevleri daha iyi yerine getirebilmemizi sağlayacak bu yeni yapılanma hakkında sizleri kısaca bilgilendirmek istiyoruz.

Yeni sisteminizin temel unsuru Unesco tarafından üretilen CDS/ISIS veri tabanı programı. Bu programın mikrobilgisayarlar için sürümünü Unesco, özellikle gelişmekte olan ülkelerin dokümantasyon merkezlerine yardım etmek için 1985'te geliştirdi. Bugün dünyanın en yaygın kullanılan veri-tabanı programı olan CDS/ISIS kullanımı konusunda bir projeyi, örneğin dünyanın en büyük kütüphanelerinden olan Moskova Devlet Kütüphanesi tamamlamak üzere.

Unesco, programı üye ülkelerdeki ticari olmayan merkezlere ücretsiz sağlıyor. Biz de Unesco'nun ilgili birimlerine bu çerçevede başvurduk ve programla ilgili dokümanlarla disketleri aldık. Türkiye'de bu program, merkezimiz dışında İTO Dokümantasyon Merkezi Kütüphanesi'nde, Tübitak Kütüphanesi'nde Boğaziçi Üniversitesi Turizm Veri Bankası ve Bilgi Dağıtım Merkezi'nde kullanılıyor.

ISIS programının en önemli özelliği, dokümantas-

ANKARA TÜYAP KİTAP FUARI DA GERİDE KALDI

Altın Park'ta yapılan Birinci Tüyap Kitap Fuarı İstanbul'daki kitap fuarlarına oranla doğrusu biraz sönük geçti. Ankaralılar sadece son iki gün fuara yoğun ilgi gösterdiler. Fuarda en çok ilgi gören standlardan biri de Tarih Vakfı standıydı. İşin tuhafı en çok satılan yayınlarımız da *İstanbul Ansiklopedisi*, *İstanbul* dergisi ve *İstanbul Gezi Rehberi*'ydi. Başbakan Yardımcısı ve SHP Genel Başkanı Murat Karayalçın da standımızı ziyaret etti ve yayınlarımızdan satın aldı.

yon alanında, hızla gelişmesi ve yaygın kullanılırlığı nedeniyle standartları belirleyen bir program haline gelmiş olması. Teknik olarak en güçlü özelliklerinden biri çeşitli bibliyografik formatlar arasında hiç sorunsuz veri alışverişini mümkün kılması. Örneğin bir dokümantasyon merkezi tamamen kendi ihtiyaçlarına göre özel bir veri tabanı sistemi geliştirmiş olsa bile bu verileri ISIS programını kullanarak uluslararası standart bir format olan UNIMARC formatına dönüştürebiliyor. Tam ters yönde veri dönüştürmesi de mümkün. Son derece gelişmiş bir indeksleme tekniğine sahip. On altı milyon kayda kadar çalışma imkânı veren bu program, bu indeksleme tekniği sayesinde sorgulamalarınıza, veri tabanındaki kayıt sayısından bağımsız olarak saniyeden daha kısa bir sürede cevap verebiliyor. ISIS'in her türlü ihtiyaca cevap verecek düzeyde gelişmiş bir sorgulama imkânı da sunduğunu belirtmeye gerek yok. Türkçe karakter sorunu da çözülmüş. Türkçe sıralama ve rapor alma mümkün olabilecek.

Bilgi Belge Merkezimiz böyle bir programı kullanmaya karar vermekle çalışmalarında bir atılım yapmayı umuyor. Bir program kuşkusuz tek başına bir işe yaramaz; öncelikle onu kontrol etmeyi bilmek gerekir. Daha da önemlisi bu program üzerine kurduğunuz dokümantasyon sisteminin (veri tabanları sistemi) kısa ve uzun vadeli ihtiyaçları gözeten bir çerçevede tasarlanmış olması gerekiyor. İşte bu nedenle öncelikle BBM'nin kendine hedef seçtiği çalışma alanları dikkate alınarak bütünleşik bir veri tabanları sistemi tasarlanıyor. Bu yeni tasarıma göre merkezimizden yararlanmak isteyen araştırmacılar, kitaplar, arşiv malzemesi, süreli yayınlar, bibliyografya çalışmaları, kişi ve kurum veri tabanları, çeşitli toplumsal olaylar veri tabanlarına tümleşik bir çerçevede ulaşabilecek ve bu tümleşik yapı üzerinde araştırma konusunda sorgulama yapabilecekler. Bundan sonrası ise belgelerin uygun bir şekilde tasnif edilmesi ve yeni dokümantasyon sistemimize dahil edilmesi.

Bilgi Belge Merkezi olarak, artık altyapımız tamamlanmış olduğu için daha yoğun ama daha zevkli ve üretken bir çalışma süreci bizi bekliyor. Her zaman olduğu gibi üretilecek çok şeyin olması bizimle çalışmak isteyecek gönüllü arkadaşlara ihtiyacımızı daha da artırıyor. Çağrımıza lütfen kulak verin.

YURT YAYINLARI'NDAN SEVGİLER

Tarih Vakfı Yurt Yayınları ilk adımlarını atalı henüz bir yıl bile olmadı. "Hem içerik hem de biçimde iyi kitap" ilkemizi, kısıtlı olanaklarımızla sürdürmeye çalışırken bir de baktık ki dokuz kitap yayınlamışız. Üstelik kitaplarımızın satışı da

hiç fena değil. Bu dokuz kitabın her bakımdan mükemmel olduğunu söylemekten uzağız. Bütün titizlenmelerimize rağmen hatalar oluyor. Ancak her hatanın bize bir şeyler öğrettiğini, hiçbirini kanıksamadığımızı söylemek istiyoruz. Hedefimiz Tarih Vakfı'na yaraşır kitaplar çıkartmak. Bunun için de kılı kırk yararak çalışacağız.

Şimdi kitaplarımızı bir daha hatırlatalım:

Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890.* Osmanlı tarihinin üzerinde fazla çalışılmamış bir yönünü araştıran Toledano'nun bu kitabı Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik Afrikalı, Çerkes ve Gürcü köle ticaretinin 19. yüzyılda tedrici ortadan kaldırılış ve kalkışının öyküsünü anlatıyor. Y. Hakan Erdem çevirisiyle.

Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler.* Siyasal tarihin ötesinde toplumsal alana açılan bu temel kitap kent mekânının bireyle bütünleşmesini yansıtıyor. Neyyir Kalaycıoğlu'nun dilimize kazandırdığı bu inceleme, kentler ve kentlilerin tarihiyle ilgilenenler için önemli bir kaynak.

Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929).* Yurt Yayınları'ndan 1982'de çıkıp mevcudu tükenen ve şimdi yeniden basılan bu kitap ülke ekonomilerinin dünya sistemi ile eklemlenmesi sorununu irdelerken, 1923-1929 yılları arasında Türkiye'de ekonominin yapılanmasını titizlikle inceliyor.

Hagop Mıntzuri, *İstanbul Anıları (1896-1907).* 1886-1978 yılları arasında yaşamış olan Ermeni yazar Mıntzuri'nin çocukluk anılarında Beşiktaş esnafı, dilenciler, Tibetli doktorlar, mahalle köpekleri, tramvaylar, Ermeniler, Arnavutlar, Araplar ve Kürtleri okuyacaksınız. Döneme ait ilginç fotoğraflar Abdullah Biraderler, Sebah ve Joaillier, Berggren'den.

Murat Belge, *İstanbul Gezi Rehberi.* 2. Baskı. Kendine has üslubuyla yazdığı bu kitapta Murat Belge İstanbul'u sokak sokak gezdiriyor, anlatıyor ve yorumluyor. Her bölümde yer alan harita ve krokileriyle İstanbul'u sevenlerin, gezmek ve öğrenmek isteyenlerin elkitabı.

Korkut Boratav, Ergun Türkcan (Editörler), *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler.* 2. Baskı. Değişen dünya koşulları Türkiye'de sanayileşme tartışmalarını gündem dışı bıraktı mı? KİT'lerin özelleştirilerek tasfiyesi, çağın gereği midir? On iki seçkin iktisatçı, bu sorulara olumsuz cevap veriyorlar. İktisat Politikası Seçenekleri dizisinin ilk kitabı.

İzzettin Önder, Oktar Türel, Nazım Ekinci, Cem Somel, *Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar.* İktisat Politikası Seçenekleri dizisinin ikinci kitabı. Son yıllarda Türkiye ekonomisinde kamu açıkları, kamu maliyesindeki tıkanmayı yansıtıyor; bir mali reformu gündeme getiriyor. Peki gündemde ne gibi çözümler var? Dört seçkin iktisatçı bu sorunları tartışıyor.

Osman Hamdi Bey ve Dönemi. Aralık 1992'de yapılan aynı adlı sempozyumun bildirilerini içeren kitapta, Tanzimat sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma, modernleşme, Doğu-Batı ikilemi, kimlik arayışı, sanatta ve mimarlıkta yeni arayışlar ile kültür ve tarih mirasının korunmasıyla ilgili önemli atılımlar inceleniyor.

Toplumsal Tarihte Çocuk. Tarihin seçkinlerin öyküsünden ibaret olmadığına inanan bir grup bilimadamı, 1993'te yapılan aynı adlı sempozyuma sundukları bildirilerde çocukluğun tarihini arkeolojik eser, gravür, fotoğraf, kitap, tiyatro, giysi, oyuncak ve oyunlarda araştırıyorlar. Dilimizde bu konudaki ilk yayın.

Frank Deppe'nin Konferansları

Marburg Üniversitesi öğretim üyelerinden ve Federal Almanya'nın en saygın tarihçilerinden Prof. Frank Deppe Mart ayında Tarih Vakfı'nın davetlisi olarak İstanbul ve Ankara'da birer konferans verdi. İstanbul'daki "Bir Tarih Araştırması Alanı Olarak Sosyalizm" başlıklı konferans izleyicilerin yönelttiği sorularla ilginç bir söyleşiye dönüştü. Prof. Deppe sosyalist düşüncenin bugünkü sorunları ve çıkmazları üzerinde durdu.

Türkiye Solunun çeşitli kesimlerinden izleyicilerin katıldığı İstanbul konferansında Deppe'ye "sosyalist hareketin geleceği"ne ilişkin sorular soruldu. Deppe'nin gerek konferansında gerekse sorulara verdiği yanıtlarda sosyalist sistemin çöküşünü daha çok komünist partilerin hatalarına ve emperyalist merkezlerin politik manevralarına bağladığı dikkati çekti.

Ankara'da yapılan konferansı Harb-İş Başkanı İzzet Çetin açtı ve yeni dünya düzeninde sendikal hareketin zayıfladığını, sendikaların karşılaştıkları sorunların üstesinden gelebilmek için kendilerini yenilemeleri, yalnız toplu sözleşme yapan kurumlar değil, toplumun tüm sorunlarını kucaklayacak kurumlar haline dönüşmeleri gerektiğini söyledi.

Daha sonra söz alan Sayın Deppe, özetle şunları

anlattı: "Son yirmi yılda Batı Avrupa'daki sendikaların üye sayıları ve mali güçleri azaldı, grev sayısında ciddi düşmeler oldu. Bu zayıflamanın nedenlerini ekonomik, sosyal ve kültürel yapıdaki değişikliklerde ve tabii ki politik yapıda aramak gerekir.

"Sorun ekonomik yapıda arandığında petrol krizinden sonra Avrupa'daki tüm ülkelerde işsizliğin arttığını görüyoruz; işini kaybetme korkusunda olan işçinin sendikal mücadeleye katılmaya psikolojik olarak eğilimi kalmıyor. Ayrıca, globalleşme aşamasına geçen kapitalizmdeki gerçek gelir üretimden değil, spekülatif sermaye hareketlerinden elde ediliyor; geleneksel olarak da bu sektörlerde sendikalar zayıf.

"Sosyal yapıdaki değişiklikler açısından soruna baktığımızda, yönetici konuma gelen gençlerin bir üst orta sınıf oluşturduğunu görüyoruz; bu sınıf sendikal hareketi fazla benimsemiyor, kendilerine özgü bir kültürleri var. Aynı kapitalist koşullarda yine sendikal hareketi benimsemeyen bir tür yeni alt proletarya da oluştu ve Avrupa'nın ortasında 'üçüncü dünya' sektörü diyebileceğimiz bir sınıf ortaya çıktı.

"Sendikal hareketteki zayıflamanın kültürel boyutları ise, entelektüellerin ve sosyalistlerin artık işçi sınıfı hareketiyle özdeşleşme, yakınlaşma arzusunu duymadıkları, entelektüellere postmodernizm akımının hakim olduğu söylenerek açıklanabilir. Sendikaların zayıflamasının politik nedenini ise yeni liberalizmin sendikalara ve refah devletine karşı olması ve işgücü piyasasını düzensizleştirmeden yana olmasıyla açıklayabiliriz.

"Avrupa'daki sendikalar bu durumdan çıkmak, tekrar güçlenmek için yaptıkları arayışlarda dışa açılma programları geliştiriyor, kadın ve göçmen işçileri sendikalaştırmak için çaba sarf ediyorlar, gençleri sendikal harekete katmak için yeni bir söylem başlatıyorlar. Sendikacılar yeni sosyal hareketler içinde, örneğin çevrecilerle nasıl bir tartışmaya gireceklerini de araştırıyorlar."

Frank Deppe'nin konuşmasını Türk-İş danışmanı Seyhan Erdoğdu Türkçe'ye çevirdi.

Tarihe Tanıklık Edenler: Varlık Vergisi

31 Mart 1994 tarihinde "Tarihe Tanıklık Edenler" panel dizisinin beşincisi "Varlık Vergisi" konusunda yapıldı. Panelin yöneticisi Dr. Ayhan Aktar Varlık Vergisi hakkında kısa bilgiler verdi.

Varlık Vergisi, 2. Dünya Savaşı ortamında, Türkiye'de bir milyonluk bir ordunun beslenmesi zorunluluğu ve diğer savaş sıkıntıları nedeniyle Saracoğlu Hükümeti'nin bir defaya mahsus olmak üzere, varlıktan aldığı bir vergiydi. Alınacak vergiyi saptayan komisyonlar, yerel yönetim ve parti kadrolarından oluşuyor, alaturka yöntemlerle çalışıyordu. Sonuçta listeler oluştuğunda vergi mükelleflerinin ağırlıkla gayri müslim azınlıkları kapsadığı ortaya çıktı. Bir ay içinde nakit ödenmemesi durumunda, bedenen çalışma zorunluluğu getirilmişti. 28 Şubat 1943'te Trakya'da Aşkale'ye 32 kişi gönderiliyordu. Daha sonra ikinci bir merkez de, Eskişehir civarında Sivrihisar'da açıldı. Toplam 1400 kişi bedenen çalışarak vergi ödedi. *New York Times*'da üst üste çıkan yazıların da etkisi ile borçlar silindi ve mükellefler Aşkale ve Sivrihisar'dan geri döndüler.

Hayrettin Erkmen, o dönemlerde kendisinin yedek subay olduğunu, orduda 120 kişiye 17 ekmek düştüğünü, büyük bir iktisadi sıkıntı yaşandığını belirtti. Ancak Varlık Vergisi'nde istenen meblağın çok yüksek, yaptırımın da çok insafsız olduğunu söyledi. Devlet, savaş koşullarında tabii ki vatandaşa müracaat edecekti, ama bir eşitsizlik vardı, bu nedenle haksızdı. Müslim-gayri müslim ayırımının ardında servet kıskançlığı vardı. "Savaş sonrası İsviçre'deydim, Türkiye'yi Nazi Almanyası ile mukayese ediyorlardı. Saraçoğlu'na 'Haraçoğlu' denilmesi, 'Bu memlekette misafir olarak bulunanlar külfetini ödesinler,' diyen bir başbakan için haklı bir ithamdı. Varlık Vergisi, Türkiye'yi dışarıda kötü göstermiş, maliyeti yüksek olmuştu. Düşülen yanlışların tekrarlanmaması için bu konuların incelenmesi gerekir."

Aleksandra Lambrinos, kendisi 12 yaşında iken babasının Sivrihisar'a gönderildiğini anlattı: "Kurtuluş'ta bakkal dükkânımız vardı. 5 bin lira vergi istenmişti, ödeyecek durumda değildik. Okuldan geldiğimde annem, götürülen dolabın arkasındaki tozları tavan süpürgesiyle temizliyordu. Okula gidince ağladım. Dükkân mühürlenmişti. Kedi içerde kaldı, devamlı bağırıyordu. Babam delireceğim bu sesten diyordu. Bütün eşyalarımızı bir odaya koyup mühürlediler. Yer muşambaları, perdeler, karyolalar dahil. İçerden saatin sesi geliyordu. Kapının önünden geçerken duyuyorduk. Babamı da aldılar. Eminönü-Sirkeci arasında Demirkapı'da bekliyorlardı. Üç-dört kişiyi sedyeyle götürdüler. Annem dikiş dikerek bize baktı. Babam dönünce bir daha kendi işi olamadı, başkalarının yanında çalıştı. Bize karşı ayırımcılık var. 6-7 Eylül gibi

olaylar olunca bu ayırımcılık hatırlanıyor."

Pamir Bezmen de kendi anılarını anlattı: "Giden 1400 kişiden 21 kişi geri dönmedi. TBMM'de soruluyor, zamanın başbakanı yüzde bir-beş arası zayiat, kabili ihmaldir diyor. Varlık Vergisi, mali açıdan da yarar getirmedi. İnsanlara verdiği güvensizlik, üzüntü inanılmaz boyutlardaydı. Ermeni, Balat Rum ve Amerikan hastanelerine de vergi tahakkuk etti. Onlar bütün hastalara bakarlardı. Hangi dindensin diye hiç sormadılar. Vergi verirken bu söz konusu oldu. Ağababam Halit Ali Bezmen, dükkânına götürürdü bizi. Bir gün bir bey geldi. Dedem, onu bastonla kovaladı. 'Size 500 bin vergi tarh edilecek, bana 50 bin verin 75 bine indirelim, 125 bin ile kurtarırsanız' demiş, ondan kovalamış. Müfreze ile o adam da geldi ve 2 milyon vergi ödendi sonunda, evdeki her şey satıldı. Türk sanayiine de zararı dokundu. Birikim yok oldu. Ya kaçtılar ya silindiler. Hiç kimseye yaramadığı kanısındayım."

Dimitri Karakaş: "Artık konuşan Türkiye'de bunları konuşabiliriz. Hatalar unutulmamalıdır, bazı bedbaht yöneticilerin hataları değerlendirilmelidir. Savaş ortamı, ekonomik zorluklar vardı, ama Almanya tüm olayları körükledi. Varlık Vergisi ile zulme kanun cüppesi giydirildi. İktisadi hayata etkisi olmadı. Yabancı sermaye ürktü, yatırım yapmadı. 1935'te 125 bin, bugün 2 bin Rum Ortodoks var. Yaraları kanatmak istemiyoruz, ama memlekete ne faydası oldu? Daha esnek politikayla da vergi alınabilirdi."

Yılmaz Benadrate: "Çanakkaleli bir ailedeniz. 500 yıl birlikte yaşadık, Çanakkale'yi birlikte savunduk. Küçük bir zümrenin yaptığı yanlışı, bütün Türk Milletine mal etmek yanlıştır. Türk Yahudisi olarak bizim malımızı aldılar, ama canımızı kurtardılar. Babam 110 bin lira verdi, Aşkale'ye gitmedi. Bu zengin ve fakir arasındaki zıtlıktan doğdu. Sanayiye yararı oldu. Sonuçta Müslüman ortak aldılar, müteşebbis sınıfın gelişmesine yaradı."

Yılmaz Karakoyunlu: "Varlığa bağlı vergi, mantıklı olmayan müdahalelere ilk örnek değil. Savunulması gerekir demiyorum. Bu gayri adil uygulama, siyasal muhalefet olmadığı için mi yapılabildi? Demokrat Parti de sahip çıkmadı. O tarihte Varlık Vergisi'ni savunmayacak kişiye vatan haini denilirdi diyorlar. Uygulamacılar hâlâ 'iktisadi istiklal savaşıydı, yapılması gerekti' diyorlar. Azınlıklara yöneltilmiş gibi gösterilme hatası var, örneğin Niğde valisi uygulatmamış, Niğde'de Müslümanlar var diye. Avukat İbrahim Ali Bey'den 100 bin TL. vergi isteniyor. Şevket Adalan 200 bine, maliye vekili 300 bine çıkarıyor. Keyfi uygulama var. Vergi tarh eden komisyonda şahsi değerlendirmeler yapıldı. Maliye teftiş heyeti tek otoriteydi. Anadolu'daki tüccarlar o açılan kanallarla iş dünyasına girdiler."

Dinleyicilerin de katıldığı tartışmalarda birçok ilginç yorum yapıldı. Bunlardan bazılarını notlar halinde veriyoruz:

* "Savaş konumu farklı yapılanmalara neden olur. Varlık Vergisi, olağan dışı elde edilmiş servetlere yönelik bir vergidir. Toprak Mahsulleri Vergisi çok yaygın bir vergi idi, toparlanamamıştır."

* "Varlık Vergisi İnönü ve Saracoğlu'nun bilinçli bir politika ve ekonomik baskısıdır."

* "Ahmet Faik Barutçu gizli oturumda ticareti Türklere vereceğiz, demiş."

* "Son derece ırkçı bir ortamda Varlık Vergisi yerli yerine oturuyor. Azınlıklar fişlendi. Bu, azınlıkların mülksüzleştirilmesi, ekonomik soykırımdı."

* "Varlık Vergisi ödeyen sanayiciler sanayiye yatırım yapmaktan vazgeçiyor."

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

Tülin Aren, Korkut Boratav (Bşk. Yrd.), Yiğit Gülöksüz, Hasan Karacal, Nazan Ölçer, Haldun Özen, Orhan Silier (Gen. Sekr. ve Vakıf Genel Müdürü), Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.), Zafer Toprak (Bşk. Yrd.), Mete Tunçay

ADRES VE TELEFON NUMARALARIMIZ:

Vakıf Merkezi ve Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak 15
34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Yayın, Mali İşler, Tanıtım ve Reklam Bölümleri
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı,
Arabacılar Dairesi, 80700
Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 34 - 227 37 27
Faks: (0212) 227 37 32

Deniz Şenliği ve Projeler
Miralay Şefik Bey Sokak, 1 D.3
Ayaspaşa- İstanbul
Tel: (0212) 243 31 27 - 243 35 84
Faks: (0212) 243 35 84

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Kavaklıdere Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

POSTA ÇEKİ HESABIMIZ:

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabımıza yatırabilirsiniz.

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ:

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

ÜÇ AYLIK DERGİ

İSTANBUL

İstanbul Allaha Emanet!

Füsun Akatlı
Adem Baştürk
Çelen Birkan
Alice Carswel
Orhan Cem Çetin
Oktay Ekinci
Zafer Ertaş
Halit Esen
Ateş Evirgen

İSTANBUL'UN *Yeşili* MAVİSİ

Tansu Gürpınar
Selma Kurra
Şule Aşıkyusuf
Mansur
Derin Orhon
Tülay Öney
Neriman Özhatay
Olcay Tünay
Faik Yaltırık

YİTİK KENTİN PEŞİNDE *Ara Güler - Ahmet Cemal*
YAMADA TORAJİRO *Selçuk Esenbel*
İSTANBUL EFSANELERİ *Necdet Sakaoğlu*
TAHTAKALE HAMAMI *Doğan Kuban*
15 m² İSTANBUL *Ahmet Doğan*
BEDİA MUVAHHİT *Gökhan Akçura*
SİNEMATEK *Şakir Eczacıbaşı - Onat Kutlar*

1994 SAYI: 6

BAYİLERDE

ÜÇ AYLIK İSTANBUL DERGİSİ TARİH VAKFI YAYINIDIR.

ÜÇ AYLIK DERGİ
İSTANBUL

ABONE KOŞULLARI

Yıllık (4 sayı), Yurtiçi: 350.000.- TL.
Yurtdışı: US$ 60.-
Kütüphane ve kurumlar için: US$ 80.-

Adı Soyadı: _____
Mesleği: _____
Adres: _____
_____ Posta Kodu: _____
Şehir: _____ Tel.: _____

Abone Bedelini

☐ Türkiye İş Bankası Taksim Şubesi 510267 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 668341 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum. ☐ Çekle ödüyorum, ektedir.
☐ Kredi Kartı hesabıma borç kaydediniz:
☐ Visa ☐ Master-Euro Card ☐ Diners Club ☐ Prestige

Kredi kartı No.: |_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_| Geçerlilik Tarihi: |_|_| |_|_|

Kart Sahibi:..... İmza:..... Başlangıç Sayısı:.....

Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş - İstanbul Tel: (212) 227 37 33-34 Faks: (212) 227 37 32

Esbank, kurumsal ve bireysel bankacılığın tüm alanlarında bugün ve yarın hizmetinizde.

Esbank, kurulduğu günden bu yana müşterilerinin ihtiyaçlarına onların gözüyle bakan bir banka olarak hizmet veriyor.

Kurumsal bankacılık alanında başarılı 67 yılın deneyimiyle destek veriyor, çözüm öneriyor. Çağdaş bireysel bankacılık hizmetlerinin tümünde, ihtiyaç sahiplerine Esbank avantajlarını sunuyor.

Esbank, Türkiye'nin en önemli ticaret ve sanayi merkezlerindeki 40 şubesiyle, kurumlara ve bireylere güvenli, yenilikçi, hızlı bankacılık hizmetlerini bugün olduğu gibi yarın da sünmaya kararlı.

ESBANK

"TEDBİRLİ VE KARARLI"

TOPLUMSAL TARİH

HAZİRAN 1994 FİYATI: 50.000 TL (KDV DAHİL)

MAHMUT ŞEVKET PAŞA SUİKASTİ

KIRIM VE KAFKASYA'DA OSMANLI NÜFUZUNUN GERİLEMESİ

İŞTİRAKÇİ HİLMİ

FARSI TURCO

6

ÇATI
Restaurant
Cafe – Bar

**Özgün yemekleri, benzersiz hizmeti,
seçkin ve keyifli ortamıyla
on yılı aşkın bir süredir eski Beyoğlu'ndan sunulan tatlar...
Turist grupları için özel Osmanlı ve Türk mutfağı mönüleri...**

İstiklal Caddesi Orhan Apaydın Sokak 20/7 Baro Han 80050 Beyoğlu İstanbul
Tel: (212) 251 00 00 Fax: (212) 252 75 80

ÇATI
MUTFAK
STÜDYOSU

**Ülkemizde ilk kez
gıda maddelerinin özel fotoğraf ve film
çekim imkânlarıyla...
özel ve özgün mönülerin yaratımıyla...
özel catering hizmetiyle...
Ülkemizin tek kuruluşu.**

İrtibat: (212) 252 75 75 -251 00 00

Ç A T I TOURISM

**Ülkemizde ilk kez,
gastronomi özellikli,
özgün otantik turlarıyla benzersiz hizmet...**

İstiklal Caddesi Orhan Apaydın Sokak 31/2 Musabey Apt. 80050 Beyoğlu İstanbul
Tel: (212) 252 75 75 Fax: (212) 252 75 80

SUNUŞ

Bu sayımızın orta sayfalarında, yüz (küsur) yıl önceki Avrupa hükümdarlarının gravür portrelerini içeren bir levha göreceksiniz. Bir örneği Behzat Üsdiken'in koleksiyonunda bulunan *Le Journal illustre* adlı Fransızca resimli derginin 7 Şubat 1886 tarihli sayısında basılmış. Ortasında, Fransa cumhurbaşkanı Jules Grevy yer alıyor. (Hâlâ birçoğunun olduğu gibi, o tarihte -İsviçre Konfederasyonu'ndan başka- monarşiyle yönetilmeyen tek Avrupa ülkesi Fransa'ydı!) Geri kalan 24 portreyse, soldan sağa şöyle: Büyük Britanya kraliçesi Victoria, Avusturya imparatoru Franz-Joseph ve imparatoriçesi Elisabeth-Amelie, Hollanda kralı II.Wilhelm ve kraliçesi Emma-Adelaide, Karadağ prensi Nikola ve prensesi Milena, Prusya kralı ve Almanya imparatoru I.Wilhelm, Portekiz kralı I.Luis ve kraliçesi Maria-Pie, Danimarka kralı IX.Christian ve kraliçesi Louise-Wilhelmine, Belçika kralı II.Leopold ve kraliçesi Marie-Henriette-Anne, Romanya Kralı Charles, Sırbistan kralı I.Milan ve kraliçesi Natalie, Yunanistan kralı I.Georgios ve kraliçesi Olga-Constantinova, Büyük Sultan [II.] Abdülhamid, İtalya kralı I.Humbert ve kraliçesi Maria-Marguerita-Theresa, İsveç ve Norveç kralı II.Oscar ve kraliçesi Sophia-Wilhelmina, Rusya çarı III.Aleksandr ve çariçesi Maria-Feodorovna, Papa XIII.Leo, ve İspanya naibesi (XII.Alfons'un dulu) Maria-Christina.

Her kıssadan hisse çıkartmaya meraklı olanlar, TC Avrupa Birliği'ne bir türlü giremediği halde, Osmanlı'nın Avrupa'daki yerine gıpta edeceklerdir. Ama o zaman, devlet-i âliyenin Avrupa kıtasındaki toprak varlığı, şimdiki gibi doğu Trakya'dan ibaret değildi! Levhanın arkasına bastığımız, biraz daha eski karikatürlü Avrupa haritasında da bu durum ayan beyan.

İktisat tarihçisi Şevket Pamuk arkadaşımız, istikrar kelâm-ı kibarıyla (stabilisation = durulma euphemism'iyle) anılan günümüzdeki en yakıcı ülke sorununun 40 yıllık serencamını aydınlatıyor. Gerçekten, 1958 paketinden günümüze, tekrar tekrar aynı kalıptan geçmek kaderimiz oldu. Sadece boyutlar büyüdü: şimdi 1950'li yıllardakine oranla, dört kat insan altı kat daha ağır bir enflasyonun altında eziliyor.

Türkiye'de hükümferma olan askerî diktatörlerin prototipi, Mahmud Şevket Paşa, tam 81 yıl önce bu ay bir suikasta kurban gitmişti. Onun öldürülmesi, daha yoğun bir baskı dönemini başlattı ve beş yıl içinde devlet battı. Necdet Kurdakul ağabeyimiz, bu suikastı ve ardalanını anlatıyor.

Dr. Metin Ayışığı, Son Osmanlı Hükûmetinin Ankara Hükûmetiyle ilişkilerini, belgelere dayanarak ayrıntılarıyla açıklamakta.

Bu uzun yazının Sakarya sonrasına ilişkin ikinci bölümünü gelecek ay yayımlayacağız.

Ayda Arel, Türkiye'de uzun zamandır çalışan yabancı arkeoloji kurumlarını tanıtma amaçlı bir incelemeler dizisi örgütledi.

Buna, Frank Rumscheid'ın kaleme aldığı Alman Arkeoloji Enstitüsü ile başlıyoruz.

Behzat Üsdiken, eski Beyoğlu restoran ve barları hakkındaki yazılarının 3. bölümünde, namları günümüze kadar gelen bazı lokantaları anlatıyor.

Ocaktaki ilk sayımızdan beri her ay, Venedik ve Türkler adlı İtalyanca derlemeden bir makale özetleyen Fatma Mansur Coşar'ın hazırladığı yazıların sonuncusu İtalyan dönmeleri hakkında. Ilgaz Zorlu arkadaşımız da, Sabetaycıların soyağaçları üstünde duruyor.

Yücel Demirel, Süleyman Nazif'in yayımlanalı neredeyse yetmiş yıl olan, Osmanlı ve Türkiye Sosyalist Fırkaları önderi "İştirakçi Hilmi"yi yergiyle anan yazısını yeni harflere aktardı. Bu vesilei hasene ile ben de şuracığa, Hüseyin Hilmi hakkında başka yerlerde rastlamadığım bilgiler veren bir kaynağı kaydetmek istiyorum. Ziya Şakir Soku, 1937 Kasımında *Tan* gazetesinde çıkan "Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı?" başlıklı yazı dizisinin 14 ve 15'incilerinde (15-16 Kasım), Hilmi'nin Kastamonu civarındaki Eflâni köyünden olduğunu yazıyor. "Uzunca boylu, hafif vücutlu, çakır gözlü, sert bakışlı, haşin tavırlı, kalın sesli ve tok sözlü bir genç" diye betimlediği bu zatın "safderun ve şöhret budalası" olduğunu ileri sürdükten sonra, tek havarisinin Vitali adında bir İtalyan olduğunu belirtiyor; ama onun için de, "galiba H.Hilmi'yi istismar ederek gizlice İtalyan sosyalistlerinden para çekmekte idi" diyor. *İştirak*'i baştan başa Baha Tevfik'in yazdığını iddia eden Ziya Şakir'e göre, Hilmi İttihatçılara "Sazanikolar" (Selânik Yahudileri!) dermiş, bir ara Paris'e giderek Jaures'le görüşmüş, vb. vb.

İzmir'den İlhan Pınar, bir Katolik papazın 170 yıl önce bu şehirden yazdığı bir mektubun çevirisini sunmakta. Yine İzmir'den Esra Danacıoğlu ise, Cumhuriyet'in ilk yıllarında oranın sinemalarını anlatan bir yazıyı aktarmakta. Bursa'dan Jean-Louis Mattei, Marsilya Belediyesi'nin arşivinde bir hayli Osmanlı belgesi bulmuş. Bunların devamı gelecek ay çıkacak.

Bu sayıda dil tarihine değgin bir yazı var. Çetin Derdiyok, edebiyatımızdaki mektup yazma kuralları üstüne ilk yapıtı bilimsel açıdan tanıtıyor. Ahmet Demirel de, benim hayli zaman önce yazdığım bir kitaptaki yanlışlar üstüne, bana uzun bir not gönderdi. Kendisinin izniyle, en önemli bölümlerini yayımlıyorum. Çok teşekkür ederim.

Yüz yıl önce bu ay bir Osmanlı gazetesinde ne gibi havadisler çıktığını merak edenlere, her zamanki gibi seçmeler sunuyor; boğazına düşkün olanları da, seksen yıl öncesinin iki asker (paşa) şöleninin menülerine buyur ediyoruz. Vakıf Haberleri'miz yerli yerinde. Kabotaj bayramında yeniden buluşmak üzere, hepinizi saygı ve sevgiyle selâmlarım.

METE TUNÇAY

TOPLUMSAL
TARİH

Notitia Dignitatum'un Oxford Bodleian Kütüphanesinde bulunan 15'inci yüzyıldan kalma bir elyazmasında Fetih öncesi İstanbul (Yeni Roma).

Aylık Dergi
Sayı: 6 Cilt: 1 Haziran 1994

Sahibi:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
İlhan Tekeli

Sorumlu Yazışleri Müdürü ve Yayın Yönetmeni:
Mete Tunçay

Danışma Kurulu:
Ayşen Anadol, Ayda Arel, Halil Berktay, Edhem Eldem, Ekrem Işın, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak

Grafik Tasarım:
Haluk Tuncay

Dizgi, Sayfa Düzeni: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Altan Matbaası*

Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*

Abone Koşulları:
Altı aylık (6 sayı): 300.000 TL.

YÜZ YIL ÖNCE OSMANLI BASININDA BU AY
***Ayşe Şen**'in* Tarik'*ten seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri.* 4

81'İNCİ YILDÖNÜMÜNDE MAHMUT ŞEVKET PAŞA SUİKASTİ
Necdet Kurdakul, bu siyasal cinayetin hazırlandığı ortamı anlatıyor. 6

SON OSMANLI HÜKÛMETİ İLE ANKARA HÜKÛMETİ ARASINDAKİ MÜNASEBETLER (20.10.20-4.11.22)
Y. Doç. Dr. Metin Ayışığı resmî tarihte çarpıtılan durumun doğrusunu belgelerle ortaya koymakta. 12

ALMAN ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ İSTANBUL ŞUBESİ
Frank Rumscheid 28.000 kitabı, 14.000 cilt dergisi, 6.000 ayrıbasımı, 100.000 fotoğrafı barındıran, kütüphanesi ve süregelen akademik yayınlarıyla bilim dünyamızda önemli yeri olan bu 65 yıllık kurumun geçmişine ışık tutuyor. 19

MENDERES'TEN ÇİLLER'E İSTİKRAR PAKETLERİ
Dr. Şevket Pamuk son 40 yılın ekonomi politikaları tarihini anımsatırken, büyük devalüasyonların mutlaka askerî darbelere yol açıp açmadığını da tartışıyor. 23

GEÇMİŞ ŞÖLENLERDEN
Cemal ve Enver Paşaların Harb-i Umumî sıralarında ayrı ayrı keşide ettikleri ziyafetlerin yemek listeleri. 26

FARSI TURCO VEYA DÖNMENİN GÖLGESİ
Fatma Mansur Coşar Müslümanlığı kabul ederek Devlet-i Âliyeye hizmet eden Venediklilerin nasıl ikbale erdiklerini aktarıyor. 27

ESKİ BEYOĞLU'NDA RESTAURANT, BİRAHANE, BAR, GAZİNO VE MEYHANELER - III
Behzat Üsdiken bir zamanların namlı yeme-içme yerlerini tanıtmakta. 31

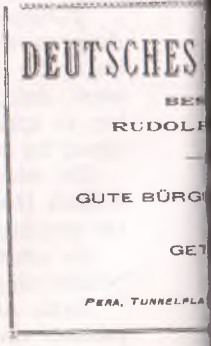

YÜZ YIL ÖNCESİNİN AVRUPA HÜKÜMDARLARI
Bir Fransız gazetesinde çıkan gravürler. 36

KIRIM VE KAFKASYA'DA OSMANLI NÜFUZUNUN GERİLEMESİ
Jean-Louis Mattei onsekizinci yüzyıl sonlarında Çerkeslerin Ruslara karşı direnişlerini, hiç bilinmeyen belgelerle gösteriyor. 40

İŞTİRAKÇİ HİLMİ
Süleyman Nazif merhumun eski bir yergi yazısını Yücel Demirel yeni harflere çevirdi. 48

1720'Lİ YILLARDA İZMİR'DEN BİR MEKTUP
İlhan Pınar bir Cizvit papazının tarikatının bir başka üyesine yazdığı izlenimleri aktarmakta. 50

1924'TE İZMİR'DE SİNEMA HAYATI
Esra Danacıoğlu, yetmiş yıl önce M. Necati imzasıyla çıkan iki yazının çevrimyazılarını sunuyor. 51

SABETAYCI KÜLTÜRE AİT ÜÇ SOYAĞACI BELGESİ
Ilgaz Zorlu, her iki yandan baskı altında kaldıkları için eski gizliliği sürdüren bu topluluk üyelerinin jeneolojileri üstünde duruyor. 53

AHMET DÂ'Î'NİN *TERESSÜL*'Ü
Çukurova Üniversitesi'nden Çetin Derdiyok edebiyatımızdaki mektup yazma kuralları üstüne en eski yapıtı tanıtmakta. 56

TEK-PARTİ YÖNETİMİNİN KURULMASI ADLI KİTAP ÜZERİNE NOTLAR
Ahmet Demirel, Mete Tunçay'ın bir çalışmasındaki yanlışların doğrularını gösteriyor. 60

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER 65

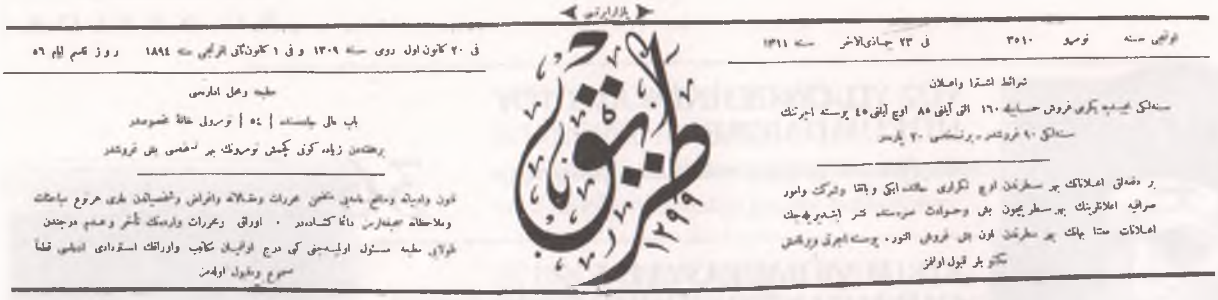

Fünun ve edebiyata ve menafi-i âmmeyi mutazammın muharrerat ve makalâta ve igraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahesat ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin teehhür ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekâtib ve evrakın istirdadı iddiası kat'a mesmu' ve makbul olamaz.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

'TARİK'TEN SEÇMELER

HAZİRAN 1894

DERLEYEN
AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL

Savaşacaklarına Alışveriş Etsinler

Fas ve İspanya arasında müddet-i medîdeden beri imza edilemeyen sulh mukavelenâmesi İspanya ve Fas mahâfil-i ticariyyesince mücib-i kîl ü kâl olmakta ve bu halin devamı tarafeynce muamelât-ı ticariyyeye pek ziyade îrâs-ı hasar eylemekte [zarar vermekte] idi.

Bundan maâdâ bu mesele Avrupa gazetelerine sermaye-i bahs-i makâl olup pek çokları hüsn-i suretle hall ve tesviye edilemeyerek yine bir vak'a-i siyasiyyeye sebebiyet vereceğini yazmakta bulunduklarından ahalî büyük bir heyecana dûçar olmakta ve bunun sür'at-i seriada neticelendirilmesi zımnında İspanya Hariciye Nezaretine istidalar takdim kılınmakta idi.

Bu defa alınan İspanya gazetelerinde mütalaâ kılındığına göre bunca zamandan beri münâziün-fih [hakkında münakaşa] olan bu mesele-i siyasiyyenin Avrupa gazetelerinden bazılarının tahmini hilâfında olarak hüsn-i suretle hall ve tesviyesi kabil olabilmiş ve iki hükümet arasında akd olunan Sulh mukavelenâmesinin Fas Hariciye Nazırıyla İspanya Murahhası tarafından imza ve teâti kılınmış olduğu resmen ilân edilmiştir.

Sulh mukavelenâmesinin imzasını müteâkib tarafeynce mucib-i memnuniyyet ve menfaat olaCak surette bir de ticaret muâhedesi akdi musammem [kat'i olarak kararlaştırılmış] olup hatta bu bâbta İspanya Hükûmeti tarafından berây-i müzakere Fas Hükûmetine davetnâme isâl kılınmış olduğu ve muâhede-i mezkûre müzakerâtı esnasında İspanya Hükûmeti tarafından koyun ve hayvanât-ı ehliyye-i sâire ile pamuk ve edevât-i züccaciye ve debbağiyye ithal rüsûmunun tenzili talep edileceği gibi buna mukabil Fas'tan gelecek mamûlât-i haririyye ve şeker kamışı ve hurmalara karşı İspanya Hükümeti tarafından müsâadâtta bulunulacağı tahmin kılındığı yine İspanya gazetelerinin rivayâtındadır... (11 Haziran 1894)

DAHİLİYE

Artık Tulumbacılar Koşmayacak

Dersaadet itfaiye alaylarının mahall-i harike vakit ve zamanıyla yetişmeleriyle beraber alay-ı mezkûr efrâdının yolda yorulmamak için tedarik edilecek olan mahsus arabaların miktar ve hususât-ı sâiresi hakkında beyan-ı mütalâa etmek üzere itfaiye alayları kumandanı ferik saadetlû Zihni Paşa hazretleriyle Bahriye itfaiye alayı kumandanı ferikân-ı kirâmdan saadetlû Mehmed Paşa hazretlerine ve sâir icab edenlere iş'âr-ı keyfiyyet edilmiştir.

Müşârünileyhümâ hazretlerinin bu bâbtaki efkâr-ı mütalaâtı haber alınmasını müteâkib icâb-ı hâlin ifâsı makam-ı âidine havale olunacağı da cümle-i müstahberâtımızdandır... (18 Haziran 1894)

Çöken Ev

Beyoğlu'nda Sakızağacı civarında Kırlangıç Sokağı'nda Ermeni Katolik Kilisesi hademesinden Artin Ağa'nın mutasarrıf olduğu kârgir hânesini geçen cuma günü Mösyö Dimistok nâmında biri ikibuçuk liraya isticâr ederek pazar günü nakl etmek üzere Cumartesi günü hâneyi sildirir ise de, nakl-i hâne keyfiyeti muharrem Pazarertesine tâ'lik olunur. Bu tehir pek isabet olmuştur. Zira mezkûr hâne altı odadan ibaret olduğu halde Pazar günü bağteten (âniden) yıkılmıştır.

Sebeb-i inhidâm [yıkılma nedeni] hâne-i mezkûrun ittisâlinde bulunan bir virâneye mücedded en diğer hânenin inşâsı için hafriyat icrâ edildiği sırada temellerin oynamasından ileri gelmiştir.

Mezkûr hâne Hudâ-negerde [Allah göstermesin] ittisâlindeki diğer küçük hânenin üzerine yıkılacak olsa idi nüfusça telefât vukûu muhakkak idi.

Zikr olunan sokak haylice kalabalık olduğu halde hamdolsun hiçbir sakatlık vukûa gelmemiş ve Pazar tatili olmak münâsebetiyle amele dahi tehlikeden masûn kalmıştır.

Sahib-i hâne kalfa aleyhine ikame-i dâvâ edecek imiş... (19 Haziran 1894)

Dersaadet'te Seyyahân-i Ecnebiyye
Paket Turizmi

Yataklı Vagonlar Şirketinin bir şubesi olmak üzere (Büyük Oteller Şirket-i Umumiyyesi) nâmıyla Avrupa'da teşekkül etmiş olan kumpanya Tarabya'da büyük bir misafirhâne inşâ ettirmiş olduğu gibi Beyoğlu'nda Tepebaşında dahi gayet vâsî' bir misafirhâne inşâ ettirmekte bulunduğu malûmdur.

Mezkûr kumpanya Dersaadet'e gelen seyyahinin miktarını tezyîd için el-yevm seyyahin kafileleri tertib etmekte olup bu kere Paris gazetelerinde neşr edilen tarifede müstebân olduğuna göre Paris'ten Dersaade'te ve üç hafta Dersaadet'te ikâmet bedeli-seyahat için intihab olunan tarîke göre- bin yüz yahut bin yüz elli Frank olacaktır.

Bin yüz Frank verildiği halde Bâle [Basel], İsviçre Innsbruck, Viyana, Belgrat, Sofya tarikiyle Dersaadet'e gelinecek ve avdet dahi Münih ve Stuttgart tarikiyle vukû bulacaktır.

Bin yüz elli Frank verildiği takdirde ise seyahat Münih, Belgrat, Sofya tarikiyle vukû bulup Bahr-ı Siyah, Varna, Bükreş, Peşte, Viyana tarikiyle tekrar Paris'e gidilecektir.

Alınan ücret seyahat masrafından maadâ İstanbul hotel ücretini de şâmildir. Yani bu tarife mucibinde seyahat edenler seyahatleri imtidâd edeceği üç hafta zarfında yol masrafı ve taam ve yatak parası nâmıyla hiçbir şey sarf etmeyeceklerdir. On kişi beraberce seyahat ettikleri halde kendilerine bir hususî vagon ve kırk kişi beraberce seyahat ettiklerinde bir katar-ı mahsus verilecektir.

Figaro gazetesi bu tarifeyi neşr ettiği sırada heman umum sanatkârân ve erbab-ı merakın payitaht-ı Saltanat-ı Seniyyeyi ziyaret için bu vesileden istifade eyleyecekleri ümidini ityân eylemiştir [bildirmiştir]... (20 Haziran 1894)

HARİCİYE

İçki Ömrü Kısaltıyor mu?

İngiltere'de men'i müskirât için birtakım hususi komiteler şirketler tesis ederek ahaliyi müskirâtın dâî [sarhoş edici şeylerin sebep] olduğu her türlü hastalık ve tehlikeden vikâye [korumak] ve men' etmeyi kendilerine vazife addeylemişlerdir. Bunlar hem-cinslerini böyle bir âdet-i müstekreheden [iğrenç âdetten] vaz geçirmek gibi vazife-i hayriyyeyi deruhde etmişlerdir. İş bu komitelerin en başlıcası olan (British Medical Association) nâm cemiyet-i hayriye müskirâtın hayat-ı beşer üzerinde olan nüfûz ve tesirini tayin için bir tabibi evvelâ müskirât istimal etmeyenler, sâniyen mutavassıt bir suretle istimal edenler üzerinde icrâ-yi tedkikâta memur etmiş idi.

Mumâileyh tabip komitenin arzusu vechi üzere kendine tevdî edilen vazifeyi maa-ziyade ifâ etmiştir. Komisyonun 4234 vefayât [ölümler] hakkında ettiği tedkikâttan bunları beş sınıfa ayırarak beher sınıfa dahil olanların müddet-i hayatlarını tanzim ile istatistik suretinde mezkûr komiteye takdim etmiştir... (14 Haziran 1894)

Zaten Harakiriye Yatkınlar!

Japonya gazetelerinde okunduğuna göre mukaddema Almanya'da ikmal-i tahsil etmiş bulunan (Mari) nâmında bir Japonyalı Almanya şair-i meşhuru Goethe'nin (Werther) nâm eserini kendi lisanına tercüme etmiş ve eser-i meşhur altmış defa tab' edildiği gibi yeniden talepler dahi zuhûr eylediğinden tekrar tab' kılınacağı şüpheden vâreste bulunmuştur.

Japonyalıların edebiyat-ı garbiyyeye karşı göstermiş oldukları bu rağbet Avrupaca pek ziyade hüsn-i tesir husûle getirmiştir... (20 Haziran 1894)

Çok Çocuklu Alman Zâniye

On sekiz çocuğu olan bir kadının diğer bir erkek ile harekât-ı gayr-ı meşrûada bulunduğuna dair zevci tarafından vâkî olan iştikâ' [şikâyet] üzerine beş sene müddetle mahkûmiyetine hükm edildiği Berlin gazetelerinin cümle-i rivayâtındandır... (20 Haziran 1894)

MÜTENEVVİA

Ziyankâr Fareler

Rusya'da Volga nehri kenarında bulunan (Ostrogsk) şehrinden yazıldığına göre nahiye-i mezkûre farelerin dendân-ı harisâneleri [hırslı dişleri] altında pek ziyade kesb-i harabiyet eylemiştir. Bu nâmütenâhî dehşetli farelerin bâdî [sebep] oldukları hasarât iki milyon Rubleyi mütecâvizdir. Bunları itlâf için zürrâ' [çiftçi] ve ahali kifayet etmediği cihetle asâkire dahi evâmir-i lâzıme isdâr olunmuştur [gerekli emirler çıkarılmıştır].

Ne garip tesadüf! Bundan iki hafta mukaddem kediler de kuduz illeti zuhur eylemesinden nâşî diğerlerine sirayet etmemek üzere ahalî kedileri telef eylemiş olduklarından şimdi civar köylerden kedi aşırmaya kalkışmışlar ve bu hayvanların kıymetini arttırmışlardı... (9 Haziran 1894)

İngilizlerin Bir Tuhaflığı Daha:
Satılık Süslü Tabut

İngiliz gazetelerinden biri ilk sütunda neşr etmiştir. "Müddet-i medide esir-i firâş [yatalak] olan bir kadın hastalığı esnasında mahsusen sipariş etmiş olduğu canfes ve kadife ile müzeyyen güzel bir tabutu artık iâde-i sıhhat ettiği cihetle satmak arzusundadır. Kendilerine lüzum olup da almak isteyenlerin matbaa idaresine müracaat etmeleri ilan olunur"... (12 Haziran 1894)

Amerikalıların Cömertliği: Vergiden Düşüyorlar!

Amerikalılar herşeyde olduğu gibi cömertlikte dahi hadd-i muayyeni tecavüzle herkesin nazar-ı dikkatini celb etmektedirler.

Bu cümleden olarak (Chicago) ağniyâsından [zenginlerinden] Mösyö Bruck nâmında biri şehr-i mezkûr rasathânesine vaz' edilmek üzere sade camıaltı tonilato sıkletinde ve mihveri de yetmiş tonilato ağırlıkta olmak üzere bir teleskop imâlini on milyon Dolar mukâbilinde bir fabrikaya sipariş etmiştir.

Chicago'nun en meşhur zenginlerinden olan Mösyö Rockefeller geçenlerde şehr-i mezkûr Darülfünûnuna ihdâ ettiği on üç milyon Dolardan maâdâ bu kere ikinci defa olarak beş milyon dolar daha hediye etmiştir.

En ziyade taaccübe şâyân olan bir cihet var ise de Amerikalılar beyninde servet ü sâmânıyla en ziyade hâiz-i şöhret olanlar bile bu gibi müessesât-ı hayriyyeye pek büyük fedakârlıklarda bulundukları ve meselâ bir gazino veya sâir bir tenezzühgâha gittiklerinde bir imza ile şuna buna milyonlarca dolar i'tâ ettikleri halde farazâ ettikleri bir taâmın ayrı ayrı ücretlerini sorup pazarlık etmedikçe ücretini vermezler.

Hele garsonlara ve sâireye verilen cüz'î bahşişleri pek zâid add eylerler.

Mütebâkisini getirmek üzere garsonlara verdikleri paranın üst tarafını birer birer sayarak kemal-i ihtimam ve nezaretle ceplerine yerleştirirler...

(24 Haziran 1894)

81. YILDÖNÜMÜNDE MAHMUT ŞEVKET PAŞA SUİKASTI

NECDET KURDAKUL

Mahmut Şevket Paşa 1856 yılında Bağdat'da doğdu. İlköğrenimini bu kentte yükseköğrenimini ise askerî okullarda tamamladı: 1880 yılında Harp Okulu'nu, 1883'te Akademi'yi bitirdi. Arapça, Fransızca ve Almancayı anadili gibi konuşan ve okuyan Mahmut Şevket Paşa, Rumeli'deki 3. Ordu komutanı iken meydana gelen 31 Mart eylemini bastırmak üzere hareket ordusuyla İstanbul üzerine yürüdü. Bundan sonra birinci, ikinci ve üçüncü ordular genel müfettişliğine atandı. Kısa bir süre sonra da, Hakkı Paşa kabinesinde harbiye nazırlığına getirildi.

Balkan Savaşı'nın birinci devresinde yenilerek geriye çekilen ordunun Selânik'ten Anadolu'ya naklinden sonra İstanbul, Lüleburgaz'a kadar gelen düşman ordularının tehdidi altına girmişti. İşte bu sıralarda Hürriyet ve İtilâf Partisi eğilimli gibi görünen Kâmil Paşa hükûmeti Bâb-ı Âli baskını ile istifaya mecbur edilmişti. Bu suretle Mahmut Şevket Paşa 23 Ocak 1913 günü, millî savunma bakanlığı ile birlikte sadrazamlığa getiriliyordu. Bu dönemde dağılmış olan orduyu tekrar düzenleyen Mahmut Şevket Paşa, İkinci Balkan Savaşı'nda Edirne'yi kurtarmıştı. Namuslu, çalışkan ve çok iyi bir askerî uzman olarak kabul edilen Mahmut Şevket Paşa'nın (Lügaritme cedveli risalesi, usul-ü hendese, hendese-i mücesseme, fen-i esliha, seferber zabitanına mahsus muhtıra, dokuzbuçuk milimetrelik mavzer tüfekleri, küçük çaplı mavzer tüfekleri, atlas) gibi yapıtlarıyla 3 ciltlik (Şimdiye kadar Osmanlı teşkilât ve kıyafet-i askeriyesi) adlı araştırmaların da sahibiydi.

Suikast Düzenlenmesi ve Yeri

Mahmut Şevket Paşa, her gün öğlene kadar, şimdiki üniversite merkez binası olan harbiye nezaretinde çalışırdı. Öğlen üzeri buradan arabasıyla çıkar, Çarşıkapı (Yeniçeriler) caddesini izleyerek, Bâb-ı Âli'ye giderdi. 11 Haziran 1913 günü saat 11.30'a doğru aynı yol izlenirken, caminin cadde tarafındaki duvarlarının dibinden geçen Leblebiciler sokağından bir cenaze alayı çıkınca duraklayan otomobile üçbir yandan atılan kurşunlarla yaver bahriye üsteğmeni İbrahim Bey ile Paşa'nın hizmetinde bulunan Kâzım Ağa derhal ölürler. Mahmut Şevket Paşa ise, aldığı yaralardan kurtulamayarak, nezaret binasında kan kusarak hayata gözlerini kapar.

Olayın ertesi günü İstanbul muhafızlığından yayınlanmış olan bildiride sadrazamın öldürülmesi olayı kamuoyuna ayrıntılı olarak duyurulmuştu. Aynı bildiride ayrıca, Trablus savaşından beri yürürlükte olan sıkıyönetim kurallarına uyulması halktan istenilmekte ve en küçük bir olayın ya da gösterinin çok şiddetle karşılık göreceğine işaret edilmekteydi. (*Tanin* gazetesi, No. 1629, 12.6.1913.) Bu bildiriden anlaşılmaktaydı ki, askerî yönetim, sadrazamın öldürülmesiyle birtakım olayların meydana gelebileceğinden kuşkulanmaktadır. Oysa, sıkıyönetimi güç durumlara sokacak hiçbir halk gösterisine rastlanmamış olmasına karşılık, yayınlanan ikinci bir bildiride; "Memleketin muhtaç olduğu huzuru muhalefet adına sözle, eylemle ve yayım yoluyla bozmaya cür'et ettikleri öteden beri bilinen bazı kimselerle İstanbul'un asayişi için devamlı bir tehlike olan serserilerin sıkıyönetim kararnamesinin 6'ncı maddesinin ikinci fıkrasına uyularak Sinop'a gönderilmeleri suretiyle yönetim bölgesi dışına sürüldükleri" (*Tanin* gazetesi, 19.6.1913, No.1636) belirtilmekteydi. Bu ikinci bildiriye ekli kimlik listesinde ise 19 müslüman olmayan ve 150 müslüman Türk ile 50 kadar mahalle muhtar ve imamı ile aydın kesiminden 107 kişi bulunmaktaydı. Sorgusuz sualsiz Sinop'a gönderilen bu 107 kişi, meslekleri itibariyle şöyle idi:

Çeşitli hükûmet daireleriyle adliyede çalışanlar	12
Memur emeklisi	24
Subay emeklisi	11
Eski milletvekili	2
Gazeteci	10
Serbest hekim	3
Avukat	7
Din adamı	7
Emlâk sahibi	1

Bu tebliğin gerek baş tarafından gerekse sürgün listesinden anlaşılıyor ki, Sinop kalesine gönderilen gazeteciler arasında, suikast günü tutuklandıkları halde suikastla ilgileri görülmeyen *Alemdar* gazetesi sahiplerinden Refii Cevat (Ulunay), aynı gazetenin neşriyat müdürü Kadri, *İkdam* gazetesi muha-

birlerinden Osman Nuri, Refik Halid (Karay) ve Burhan (Felek), *İfham* gazetesi yazarlarından toplumbilim uzmanı Mustafa Suphi de vardı. (*Tanin*, 19.6.1913, No. 1636.)

Bu tebliğin gerek baş tarafından gerekse listenin 107'lik kısmından da anlaşılıyor ki, Sinop kalesine gönderilenler suikastla hiçbir ilgileri olmayan, sırf muhalefete yâni Hürriyet ve İtilâf partisine mensup ya da yandaş olan kimselerdi. Bunlar için İttihatçı Hüseyin Cahit Yalçın, neden sonra bin dokuz yüz otuz yedilerde "On yılın tarihi"nde şöyle diyordu: "Mahmut Şevket Paşa olayına doğrudan doğruya iştirak etmemiş oldukları şüphesiz olan birtakım Hürriyet ve İtilâfçıları, daha doğrusu İttihat ve terakki aleyhtarlarını rast gele topladılar, bir gemiye doldurarak Sinop'a sürdüler. ..." (*Yakın Tarihimiz*, c. 4, No. 42, s.66)

İşte, İttihat Terakki, bu suretle muhaliflerini tamamıyla susturma yoluna girerek, Türkiye'de kanlı ya da olumsuz particilik sisteminin kurucusu olmuştu.

Suikastçılar ve yargılama

İstanbul, sıkıyönetim altında bulunduğu için olay ve yargılanması hakkında gazetelerde bir iki tebliğden başka bir habere rastlanmamaktadır. Gerek sanıklar gerekse yargılanmaları hususundaki bilgimiz, 24 Haziran 1913 tarihli gazetelerde ilân edilen "Divan-ı harp" kararına dayanmaktadır.

22 Haziran 1913 tarihli bu karara göre, mevcut hükûmeti devirmek amacıyla memlekette kargaşalık ve ayaklanmalar çıkarmak; muhtelif yüksek şahıslara suikastlar düzenlemek üzere bir gizli ihtilâl cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyeti kuran ve kurulmasına hizmet edenler Prens Sabahattin, Kâmil Paşa hükûmetinde içişleri bakanı olan Reşit Bey, Şerif Paşa, Gümülcineli İsmail Bey, Damat Salih Paşa, Albay Fuat, Yarbay Zeki, Yüzbaşı Kâzım, Kemal, Mithat, Pertev Tevfik beyler ve polis genel müdürlüğü siyasî kısım müdürü Muhib beydi. Memlekette kargaşalıklar çıkarmak ve suikastlar düzenlemek için, gizli cemiyet, İstanbul'un tanınmış birtakım sabıkalılarından yararlanma yoluna gitmiştir. Bu kanun kaçakları arasında eyleme bizzat katılarak olay yerinde yakalanan Topal Tevfik ve diğerleri, sayılı "Baba"lardan Kavaklı Mustafa ile Hakkı grubuna mensup silâh, esrar kaçakçılarıyla kumarhane sahipleriydi. Gizli cemiyetin, suikast eylemlerinde yararlanmak istedikleri bu kanun dışı kimseler, özellikle sıkıyönetimin kendilerine karşı açmış olduğu savaşta yenilgiye uğramış ve yasal olmayan işleri bozulmuş kişilerdi.

Divan-ı harp tarafından, gizli cemiyet kurucuları olarak gösterilenlerle katillerin tümü idama mahkûm edildiler. Bunlardan kaçabilen Prens Sabahattin, Reşit Bey, Şerif Paşa, Gümülcineli İsmail, Kemal ve Mithat beylerin dışında kalanlar Damat Salih Paşa, Albay Fuat, Yüzbaşı Kâzım, Muhip, Ziya ile Topal Tevfik, Şevki, Mehmet Ali, Abdullah Safa, Cevat ve diğer suikastçılar idam edildiler. Sanıklardan üçünün onbeşer yıl, ikisinin ömürboyu hapislerine, yedi sanığın da beraatlerine karar verilmişti. (*Tanin* gazetesi 24.6.1913, No. 1641.)

İkinci Meşrutiyet'in ilk yılları açısından suikast nedenleri

Bir ihtilâl cemiyeti olarak kurulmuş olan "İttihat ve Terakki"; Rumeli toprak sahipleri ve Selânikli tüccarlarla II. Abdülhamid'in gazebine uğramış ya da özgürlük savaşına atılmış çok sayıda aydın ve Balkanlarda çete savaşları veren genç subaylardan olmuştu. (Akçuraoğlu Yusuf, *Siyaset ve İktisat Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale*, İstanbul, 1340, s. 2E-27). Bu çeşitli görüş ve düşün sahiplerinin güçbirliği ile İkinci Meşrutiyet, önce Rumeli'de sonra da 24 Temmuz 1908'de İstanbul'da ilân edildi. Kasım 1908 ilk genel seçimleri yapılmadan önce, ağustos ayında Fedakârân-ı Millet Cemiyeti, 14 Eylül 1908'de Osmanlı Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası ve İttihat-ı Muhammedî Fırkası birbiri peşine kurulmuşlardı. (Necdet Kurdakul, *Osmanlı İmparatorluğundan Ortadoğu'ya Belgelerle Şark Meselesi*, 1976, s. 96-99.) Meşrutiyetin ilk aylarında gerek bu partilerin ve gerekse İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selânik'te toplamış olduğu kongresiyle belirli bir hale gelmekteydi. Cemiyet, 23 Ağustos 1908 tarihli bildirisi ile "Teşebbüs-ü şahsî ve adem-i merkeziyet Cemiyeti" ile birleştiğini ve "Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti" ismini aldığını, Prens Sabahattin Bey'in, Paris'ten İstanbul'a dönüşünden birkaç gün önce ilân etmişti. Bu suretle yeni şeklini almış olan cemiyet, ilk kongresinde Prens Sabahattin Bey'in görüşlerine uygun olarak şu ilkelerini açıklamaktaydı: "Tevsii mezuniyet idarî usulünün uygulanmasını sağlayacak yasaların çıkarılmasına çaba gösterilecektir. (Madde:5) Kanuni Esasinin 113. Maddesinin kişi özgürlüğüne karşı olan son fıkrasının ilgası istenecektir. (Madde:12) Cins ve mezhep ayrılığı gözetilmeksizin herkes eşit ve özgür olarak, ehliyet ve kaabiliyetlerine göre münasip devlet memurluğuna kabul olunacaktır. (Madde:9) Memleketin ekonomik ve sosyal yönlerden yükselmesini sağlayacak önlemler alınacak ve tarım yönünden her türlü teknik ilerlemelerin sağlanmasına özellikle başlanacak. (Madde:18) İşçilerle işverenlerin karşılıklı hak ve ödevlerini düzenleyecek yasalar önerilecektir. (Madde:13)" (Dr. Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler 1859-1952*, İstanbul 1952, s. 206-207)

Gerek İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin bu kongresiyle ve gerekse içlerinde yalnız Osmanlı Ahrar Fırkası'nın kuvvetlice göründüğü diğer partilerin görüşleriyle birlikte ortaya şu iki ana düşün çıkmıştı:

1- Prens Sabahattin Bey'in kurucusu olduğu ve İttihat Terakki Cemiyeti'nin de benimser göründüğü "Adem-i merkeziyetçilik."*

2- Said-i Nursî, ibn. Mirzâ, Derviş Vahdetî'nin kurdukları İttihat-ı Muhammedî Fırkası'nın temsil ettikleri İslâm birliği düşünü.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk kongresiyle aslında birbirini tamamlayan bu iki fikre uyar bir görüntü içine girmiş bulunuyordu. İkinci Meşrutiyet'in ilk aylarında genel durum bu şekli arzederken iki büyük olay ortaya çıkmıştı. Bu olaylardan biri, 5 Ekim 1908'de Avusturya'nın, esasen işgali altında bulunan Bosna ve Hersek'i kendi topraklarına katmış olmasıdır. İkinci olay ise, aynı gün Bulgar Prensi Ferdinand'ın Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlığını ilân etmiş bulunmasıydı. (Necdet Kurdakul, *Osmanlı İmparatorluğundan Ortadoğu'ya*, 1976, s. 102.) Ve bu sıralarda İstanbul'da ilk seçim hazırlıkları yapılıyordu.

Kasım 1908 Genel seçimleri Meclis-i Meb'usan'ın karakteri

Seçimler kasım ayında başlayarak aralıkta tamamlandı. Parlamentoya 266 milletvekili seçilmişti. Bunların 142'si Türk, 60'ı Arap, 23'ü Rum, 12'si Ermeni, 5'i Yahudi, 4'ü Bulgar, 3'ü Sırp, bir kişi de Ulah idi. (Fahri Belen, *20. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, s. 94.)

İstibdat idaresine karşı çıkmış olan tüm güçler işbirliği halinde bu genel seçimlerde meclise giriyorlardı. Ancak, II. Abdülhamid istibdadına karşı aynı eylem çevresinde toplanmış olan güçlerin ayrı ayrı birtakım siyasal, ekonomik, sosyal görüş ve çıkar sahibi olmaları doğaldır. Nitekim, meclisin açılışından daha altı ay geçmeden meclis içerisinde, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet kendini göstermeye başlamıştı.

Muhalefetin Doğuş Nedenleri

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti seçimlerden sonra kabul ettiği 1909 tarihli "Muaddel Siyasî programı"nda: 1- Kuvvetlerin ayrılığı ilkesi (Madde:1), 1- Kanunu Esasinin 113. maddesinin son fıkrasının ilgası-mükerreren-(Madde:3), 3- İki dereceli milletvekili seçim sisteminin devamı (Madde:5), 4- Cins ve mezhep ayrılığı gütmeksizin her Osmanlının eşit ve özgür olmaları ve devlet memuriyetine girebilmeleri- mükerreren-(Madde:6), 5-Kanunu Esasinin birinci maddesi hükmüne uyularak siyasi cemiyetler teşkili hakkında yasa çıkarılması ve her türlü toplantı özgürlüğüne Osmanlıların sahip bulunmaları (Madde: 7), 6- İşçi ve işverenin karşılıklı hak ve ödevlerinin yasalarla düzenlenmesi -mükerreren- (Madde:11) (Dr. Tarık Z. Tunaya, *Türkiyede Siyasî Partiler 1859-1952*, İstanbul 1952, s. 211, 212) yolunda kararlar alınmıştı.

Ancak, bu yeni programda rastlanan bir nokta çok önemliydi ki, o da, Cemiyetin ilk programında vurguladığı "Tevsii mezuniyet" esasının tekrarlanmamış olmasıydı.

Gerek birinci gerekse ikinci programlarında saptanan ilkelerin kâğıt üzerinde kaldığı hissedilmektedir. Koyu İttihatçıların deyimiyle, henüz hükûmet etmekte acemilikleri nedeniyle mevcut meşrutiyet hükûmetlerine katılmamalarına rağmen İttihat ve Terakki, kendisini destekleyen güçlere karşı bu iki programıyla yapmış olduğu vaidlerini yerine getirmediği gibi Cemiyet Merkez-i Umumisi'nin gerek meclisi ve gerekse hükûmetleri emri altında tutmaya çalışmasıyla parlamentonun itibarı da kırılmaktaydı. Fakat meclis ve meclis dışında meydana gelmeye başlayan muhalefet gruplarını asıl çileden çıkaran olay, 1 Ocak 1909 günü Fedakâran-ı Millet Fırkası'nın hükûmet darbesi hazırlığı suçlamasıyla kapatılarak, II. Abdülhamid döneminde sürgün ve kal'ebend edilmiş kurucularının tutuklanmalarıydı. Mecliste, bu nedenlerle ilk muhalefet eylemi kendini göstermiş ve 10 Şubat 1909 tarihli toplantısında 120'ye yakın milletvekili, meclis başkanlığına bir takrir vermişlerdi. Bu takrirde şunlar ileri sürülmekteydi: 1- İllerde asayiş kalmamıştır. 2- İstanbul'da cinayetler birbirini kovalamaktadır. 3- Sivil yönetimde hâlâ temizlik yapılmamıştır. 4- Tevsii mezuniyete ilişkin yasa hâlâ çıkarılmamıştır.

Bu takrirle mecliste ilk muhalefet belirtileri yüzeye çıkarken İstanbul'da 31 Mart eylemiyle gerici akımlar da başgösteriyordu; yüzlerce "Mektepli" öldürülürken öbür tarafta Adana'da da, Ermeniler ayaklanmaktaydılar (Sadi Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, s. 168). Hareket ordusu, Mahmut Şevket Paşa'nın komutasında İstanbul'a girerek gericilik eylemlerini sona erdirdi. II. Abdülhamid bu eylemin düzenleyicisi sayılarak 26 Nisan 1909 günü tahttan indirilerek yerine V. Mehmet geçirildi. Bu hususta meclis, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin isteğine uyarak kararı oybirliğiyle almıştı. Ve aynı gün Galata Köprüsü üzerinde *Serbestî* gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi ve Bah-

çekapı'da Ahmet Samim tabanca kurşunlarıyla öldürülmüşlerdi. Prens Sabahattin, sonradan Cemal Paşa'nın müdahalesiyle serbest bırakılmak üzere tutuklanmıştı (Cemal Paşa'nın anılarından).

31 Mart eyleminden sonra hükûmet önce Hüseyin Hilmi Paşa tarafından kurulmuş ise de iktidarı 5 Mayıs ile 25 Aralık 1909 arasında devam etti. Bundan sonra hükûmeti 12 Ocak 1910'da Roma Büyükelçisi Hakkı Paşa kurdu; Mahmut Şevket Paşa'yı harbiye nezaretine, Talat Bey'i de dahiliye nezaretine getirerek, bu suretle İttihat ve Terakki Cemiyeti, ilk defa olmak üzere bir hükûmete iştirak etmiş oluyordu. Bu dönemde sırasıyla Bosna ve Hersek Avusturya'ya katıldı. Bulgaristan bağımsızlığını ilân etti. Arnavutluk isyanları başgösterdi. Ve nihayet 20 Eylül 1911'de İtalyanlar Trablusgarb'a saldırarak burasını, sonra da oniki adayı elde ettiler. İtalyanların saldırısı ile Hakkı Paşa istifa etti. Yerine Ahmet Muhtar Paşa hükûmeti kuruldu. Bu yeni hükûmette İttihatçılardan kimse yoktu. İşte sırasıyla gelen bu toprak kayıpları, yenilgiler, isyanlar ve nihayet Trablusgarb savaşı, İttihat ve Terakki'ye karşı halk arasında hoşnutsuzluğu; mecliste de kendi aralarında ayrılma sancıları çeken muhalifleri daha da kuvvetlendirdi. Cemiyet, kendine göre bu çatlak sesleri boğmak için, savaş nedeniyle ilân edilen sıkıyönetimden yararlanmak isteyince partiden istifalar başladı. Bu suretle Cemiyet'ten ayrılan milletvekilleriyle muhaliflerin birleşimi ile Hürriyet ve İtilâf Partisi 21 Kasım 1911 günü kurulmuş oldu. Partinin hükûmete sunulan Beyannamesi ve idare meclisini oluşturan üyelerin kimlikleri gazetelerde ilân edilince İttihatçı olan ve *Tanin* gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) çok ilginç bir yazı yayınlamıştı. 23 Kasım 1911 günkü *Tanin*'de yayınlanan bu makalenin bir yerinde şöyle deniliyordu: "Bizim düşüncemizde Hürriyet ve İtilâf Partisi ülkede iş görmek üzere kurulmuş sürekli ve verimli bir parti değildir, olumlu bir güç değildir. Ancak İttihat ve Terakki'yi yıkmak ve kırıp dökmek için işe yarayabilir bir güç olmak üzere ana rahmine düşmüştür. ....."

Hüseyin Cahit'in, partinin kuruluşundan birkaç gün sonra, kurucularının ismini öğrenerek buna göre kehanette bulunması, demokrasi tarihimizin unutulmaması gereken olaylarından biridir. Çünkü yeni kurulan bir parti için bu karşılama töreni şekli ortaya daima çıkmış ve bundan sonra da çıkmakta devam edeceğe benzer.

Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin programı

Parti'nin 1911 Aralık ayının başlarında ilân edilen programının birinci maddesinin hükmü; bu Parti'nin amacını açıkça belirtmektedir: "Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin kuruluşundaki esas ve amacı her türlü yasalarla Osmanlı memleketlerinde gerçek meşrutiyetin sağlanması akımına, imparatorluğun tüm unsurları arasında-her unsurun sosyal yaşantısı ve doğal faaliyetleri saklı kalmak üzere- gerçek bir siyasî birlik yaratılmasına ve Osmanlı ülkesinin içine düştüğü tehlike ve âmillerinin ortadan kaldırılarak Osmanlı Saltanatının geleceğinin teminine çalışmaktır."

Bu ilk maddede görülüyor ki, Parti'nin amacı; 1- Osmanlı İmparatorluğunu oluşturan müslüman ve müslüman olmayan halk arasında birlik yaratmak, 2- Gerçek meşrutiyeti yasalar yoluyla sağlamak, 3- Devleti içine düştüğü tehlikelerden kurtarmak, 4- Osmanlı saltanatını sağlam temellere oturtarak devamını sağlamak.

Her iki Parti arasındaki görüş ayrılığı

Muhalefet partisi programı ile İttihat ve Terakki'den şu üç noktada ayrılmaktaydı: 1- Osmanlı birliği, 2- Gerçek meşrutiyetin sağlanması ile meclis ve millet egemenliğinin kurulması. Nitekim aynı programının 13. Maddesinde hükûmetin sıkıyönetim ilân edebilmesi hakkı sınırlanarak, sıkıyönetim süresi belirlenecekti. Bunun için de, acele olarak bir sıkıyönetim yasası düzenlenecekti. -(Dr. Tarık Z. Tunaya, s. 335-338) 3- İttihat ve Terakki'nin ilk iki programında bulunduğu halde sonradan çıkarılan "İllerin tevsii mezuniyet ve tefriki vezaif" ilkesi benimsenmiş olarak Prens Sabahattin Bey'in doktrini kabul edilmiş oluyordu. İttihat ve Terakki, artık kendisinden pek ayrılamayacağı sıkıyönetimli bir sistem içerisinde programlarıyla ilân etmiş olduğu ilkeleri tamamıyla unutmuştur. Buna karşılık muhalefet partisi, imparatorluğun tüm kesimleri arasında özgürlüğün, eşitliğin ve adaletin süratle oluşturularak kuvvetli bir siyasî birliğin kurulması yanlısıdır. Ancak bu suretle gerçek bir meşrutiyet kurulabilir ve ülke içinde bulunduğu tehlikelerden kurtulabilirdi.

Her iki parti arasındaki bu siyasal yönlü ayrılık yanında muhalefeti kuvvetlendiren bir diğer etmen, ekonomik görüşlerdi.

Ekonomik etmenler

İttihat ve Terakki'nin 1908 tarihli kongre kararlarının 13. maddesiyle, Prens Sabahattin Bey'in "adem-i merkeziyet" sistemini hemen hemen tamamıyla benimsemiş olduğu görülür. Örneğin, memleketin ekonomik, sosyal ve kültürel yükselmesinde halkın ve hükûmetin üzerine düşen ödevler vardır. Halkın bu işlerde özendirilmesi için önlemler alınmalıdır. Hükûmet tarafından ise illerde, yerel gereksinmeler gözönünde tutularak, endüstriyel, tarımsal ilerlemelerin sağlanması için tevsii mezuniyet ve selâhiyetler valilere verilmelidir.

Ancak Cemiyet, bu adem-i merkeziyet sistemine uygun olan düşüncelerini uygulamadığı gibi, 1911 kongresi sonunda alınan kararlar arasında da görülmemektedir. Ve esasen İttihat ve Terakki, Sabahattin Bey'in gerek sosyal ve gerekse ekonomik ve siyasal düşüncelerine şiddetle karşı çıkma eğilimini göstermeye başlayınca, Prens, kendini savunmak bakımından şu üç kitabını yayınlamak zorunda kalmıştı:

İttihat ve Terakki, adem-i merkeziyet sistemini

uygulamaktan vazgeçtikten sonra sosyal ve ekonomik alanda, bazı düşünürlerimizin "Millî iktisat" deyimiyle adlandırdıkları bir uğraşı içine girdikleri görülmektedir (Bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat 1908-1918*, Yurt Yayınları 1982). İttihat ve Terakki'nin bu "Millî ekonomi" akımının gerçekleşmesi, ancak imparatorluğun Müslüman Türk kesiminin ticarette, sanayide, tarımda güçlenmesiyle olanak kazanacaktı. Ve bu nedenle 1913 kongresinde alınan kararlar arasında "Tarımın ilerlemesi için ucuz faizli, uzun vâdeli sermayenin çiftçiye sağlanması" amacı ile "kredi fonsiyone" bankası açılması için çaba gösterilmesi istenmekteydi (M. 18). 19'uncu madde ile de ilkel bir durumda olan ticaret işlerinin çağdaş gereksinmelere uygun bir şekilde düzene koyulmasına çalışılacaktı. (Tarık Zafer Tunaya, *Türkiyede Siyasi Partiler*, 1952, s. 216.)

Yusuf Akçura'nın deyimiyle; "İttihat ve Terakki Fırkası, Osmanlı memleketlerinde bütün Türk emlâk ve akar sahiplerinin ve müslüman tüccarlarının ekonomik güçlerini arttırarak ve bunların birbirleriyle olan rekabetlerini kısıtlayarak, ekonomik çıkarlarını inkişaf ettirmek istedi. Böylece güçsüz bir halde zaten mevcut olan Türk burjuvazisi kuvvetlenecek ve gitgide Müslüman ve Türk milliyetperver partisi mahiyetine dönüşmekte olan İttihat ve Terakki'nin gerçek temelini oluşturacaktı". (*Siyaset ve İktisad Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale*, İstanbul 1340, s. 27).

Yusuf Akçura, bu görüşünü Birinci Dünya Savaşı'nda gerçekleşmiş olarak göstermekteyse de, o dönemde savaş zenginlerinin, vagon ticaretinin, şeker ve her türlü tüketim malı vurgunculuğunun yaratmış olduğu bir türedi Türk burjuvazisi doğmaktaydı. Bu sıralarda dış borçlar ise durmadan yükselmekteydi. 1908-1913 yılları arasında sekiz defa "istikraz" yapılmıştı. Bunların tutarı 33.775.412 Osmanlı altın lirasını bulmuştu. Bu paradan ele geçen 29.475.486 Osmanlı altınıydı. Bunun da 14.809.558 altın lirası ile aynı yılların bütçe açıkları kapatılmıştı. (*Tanzimat Devrinde İstikrazlar, Tanzimat I*, Yüzüncü yıldönümü münasebetiyle anonim, Maarif Matbaası, 1940, s. 282-284)

Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin ekonomik görüşleri ve sokaktaki adam

Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin Aralık 1911 günlü kongresinde benimsemiş olduğu ilkeler ise şunlardı:

"Orman ve madenlerin işletilmesi, sanayiin kurulması, tarımın çağdaş yöntemlerle yürütülmesi için özel girişimleri özendirecek yasalar çıkarılacaktır." (M.55), "Yabancı sermayesinin ülkeye girmesi kolaylaştırılmakla beraber memleket halkının yabancı rekabeti altında ezilmesine engel olmak için esaslı bir ekonomi politik izlenecektir." (M. 56) (Dr. Tarık Z. Tunaya, s. 392).

İttihat ve Terakki'nin bıraktığı "adem-i merkeziyet" sistemine de yeni parti sahip çıkmaktaydı. Ülkenin her yönden kalkınmasına yerel yönetimlerin büyük etkisi olacağı kanısı beslenmekteydi.

İttihat ve Terakki'nin de programlarında özellikle sanayi, ticaret ve tarım alanlarında çalışanları güçlendirmek için birtakım önlemler alınacağı vaad edilmişti. Ancak her iki partinin bu konulardaki görüşleri arasında en önemli fark, İttihat ve Terakki'nin gözünde Müslüman Osmanlıların; diğerinin ise tüm müslim ve gayri müslim Osmanlıların bulunmasıydı.

İktidar ile, hileli seçimler sonucu meclis dışında bırakılan muhalifler arasındaki bu ayrılıklar Hürriyet ve İtilâfçıların iki yönden kuvvetlenmelerine neden olmuştur:

Bir kere, Müslüman olmayan Osmanlılarla Arap, Arnavut topluluklarının desteğini görmüştü. İkincisi ise, İttihat ve Terakki'den yüz bulamayan ya da bu cemiyetin gazebine uğramış olan II. Abdülhamid döneminin emlâk ve toprak sahipleriyle büyük tüccarlarını, iş adamlarını çevresinde toplamıştı (Yusuf Akçora, aynı makaleler.) Fakat, Akçora'nın bu isabetli görüşüne rağmen muhalefeti destekleyen bir başka güç vardı: O da, İttihat ve Terakki'nin özellikle 1909'dan itibaren almış olduğu çeşitli önlemlerle kendi mensuplarına çıkarlar sağlamasıyla işinden gücünden, hatta az çok servetinden yoksun kalmış, fukaralaşmış geniş halk kitleleriydi. Bunların da başında, Cemiyet'in programında işçi ve işverenin karşılıklı hak ve ödevlerinin yasalarla düzenleneceği vaidlerine rağmen örneğin sanayi kuruluşlarında ortalama 12-14 kuruş gündelikli işçiler çoğunluktaydı. Tarım kesiminde ise durum daha da beterdi: 5-10 kuruş gündelikle çalışan erkek ve 3-6 kuruşla çalışan kadın işçilerin meydana getirdiği kalabalık (Muzaffer Toprak, s. 35 ve 36.) Ayrıca, memur, öğretmen gibi aylıkçıların ise, paranın alım gücünün düşmesine karşılık fiyatların her gün biraz daha yükselmesi karşısında sanayi ve tarım işçilerinden bir farkları kalmamıştı. İşte yoksulluğa doğru itilen bu sınıf da, İttihat ve Terakki'yi ilk yıllarındaki coşkunlukla tutmaktan vazgeçmişti. Ve bu yeni muhalefet, İstanbul'daki Aralık 1911 milletvekili ara seçimi ile eğilimini açıkça gösterecekti.

Sokaktaki adamın uygarlığı

İkinci Meşrutiyet'in ilânından üçbuçuk yıl kadar sonra İstanbul'da açılan bir milletvekilliği için 11Aralık 1911 günü yapılan ara seçime İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilâf Partisi girdiler. Cemiyetin adayı Dahiliye Nazırı Memduh Paşa, diğerinin ise, gazeteci Tahir Hayrettin Bey idi. Seçimler sonunda Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin adayı Tahir Hayrettin Bey bir tek oy farkı ile rakibini yenerek meclise girmişti. Bu yenilgi cemiyet "Merkez-i umumisi"ni bir taraftan şaşkına döndürürken diğer taraftan da alabildiğine asabileştirerek, meclisi fesh ettirmeye kadar gitmiş ve 1912 yılının mart ayında genel seçimleri yeniletmişti. Türk seçim tarihinde ilk defa uygulanan hile, polis ve jandarma baskıla-

rıyla İttihat ve Terakki seçimi kazanmış göründü. Bu suretle ancak altı sandalyeyi sağlayabilen muhalefet partisi yasal olmasa da, zorbalıkla saf dışı edilerek susturulmuştu.

Balkan Savaşları

İstanbul'da bu tür oyunlar ortalığa egemen olurken, beri tarafta Balkan Devletleri aralarında anlaşmaya vararak, Balkan Savaşı'nı 17 Ekim 1912'de ilân ediyorlardı. Ve bu nedenle hükûmet başkanı olan Abdülhamid'in 1876 yılından beri sağkolu ve suç ortağı Sait Paşa çekilerek yerine, yine kendisi gibi Abdülhamid'in adamlarından Kâmil Paşa gelmişti. Kâmil Paşa görünüşte hiçbir parti taraftarı değildi. Ancak, İttihat ve Terakki'ye de karşıydı. Onun bu tutumundan Hürriyet ve İtilâfçılara karşı eğilimi olduğu anlaşılmaktaydı. Zaten harbiye nazırı olan Çerkes Nazım Paşa da, İttihatçılar tarafından sadrazam yapılmayarak atlatıldığından muhalefete doğru kaymaktaydı.

İşte bu sıralarda, yani Balkan Savaşı'nın birinci devresini yenilgi ile bitirerek Londra sulh konferansı peşine düşüldüğünde Enver Bey ve arkadaşları ile İttihat ve Terakki güçbirliği sonucunda Bâb-ı Âli baskını düzenlendi. Bu baskın sırasında harbiye nazırı cemiyetin ünlü katillerinden Yakup Cemil tarafından öldürüldü. Sadrazam Kâmil Paşa da istifa zorunda bırakıldı. Hemen o gün Mahmut Şevket Paşa sadrazamlığa getirilerek harbiye nazırlığını da üslendi ve hükûmetini 23 Ocak 1913 günü İttihatçılarla kurdu. Bu tarihten beş ay sonra da, Mahmut Şevket Paşa, Beyazıt'da düzenlenen suikast sonucu öldü.

İttihatçılara göre suikastın nedeni

Bu suiskastın düzenlenmesindeki nedeni, koyu İttihatçılardan Hüseyin Cahit (Yalçın) ve dönemin İstanbul Komutanı Cemal Paşa, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin yaratmış olduğu düşmanlığa bağlamaktadırlar (Hüseyin Cahit ve Cemal Paşa'nın anıları). Ayrıca Cemal Paşa anılarında; "böyle bir şey yapılacağı yolunda bana ve Talât Bey'e her dakika ihbarlar yapılıyordu; ve kendilerini himaye edenlerin de İngiltere Büyükelçiliği Baştercümanı Fıç Moris ile askerî ataşesi Binbaşı Tereel olduğu biliniyordu." demektedir. Ve o devirleri aktif bir şekilde yaşamış olan Hasan Amca da *Doğmayan Hürriyet* adlı yapıtında koyu bir Almancı olarak gösterdiği Mahmut Şevket Paşa'yı alabildiğine kötülemektedir. Oysa, Mahmut Şevket Paşa, 1870-1871 Fransa-Prusya savaşında kuvvetli rakibini yenerek Paris'e giren Prusyalı generallerin askerî dehalarına, zamanının tüm askerleri gibi hayrandı kuşkusuz. Ayrıca, ülkenin her yönüyle içine düştüğü gerilikten, cehaletten kurtarılarak çağdaş bir düzeye yükselebilmesi için Batı bilimine, teknolojisine, eğitim sistemine gereksinme olduğunun da farkındaydı. Nitekim, sadrazam olunca *Daily Telgraph* muhabirine verdiği demeç, bu bakımlardan önem taşımaktadır:

"Ülkemizin iyi bir şekilde idaresi için tüm bakanlıklara yabancı danışmanlar getireceğim. Hükûmetin korkaklığı veyahut parlamentoda uzun uzadıya gereksiz ve yararsız tartışmalarla vakit kaybetmek yüzünden yasalar çıkarılamadığından bayındırlık işlerini ele alamamıştık. Yabancı sermayelerin yardımından bu suretle yararlanmak mümkün olamadı. Bunlardan yabancı sermaye sahiplerinin şikâyetçi olduğunu biliyorum. Bunun için meclisin açılmasını beklemeksizin, bütün sorumluluğu kabineye ait olmak üzere birtakım geçici yasaların iradesini alarak işe başlayacağım. Biz, Avrupa'ya karşı meydan okumak ve Avrupalıların önerilerine kafa tutmak için iktidara gelmedik. Emin olmalısınız ki, ahvâlin gerektirdiği saygı, ağırbaşlılık ve ciddiyetle Avrupa'ya cevap vermek ve vicdanına müracaat etmek için hükûmet olduk. Biz, her şeyden önce sulh istiyoruz, yalnız şu kadar ki, bir Avrupa devleti olmak itibariyle mükellef olduğumuz vazifeyi takdir ederek şiddetle arzu ettiğimiz sulhü sağlasın." (Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, İstanbul 1958, s. 113)

Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmek istenilmesinde, görülüyor ki iki siyasî parti arasındaki bir düşmanlıktan çok, memleketin geleceği ile ilgili daha derin, daha karışık nedenler vardı. Lüleburgaz'a kadar gelen, İstanbul ve Boğazları tehdit altına alan düşmanı geri atarak, Edirne'yi kurtarma askerî maharetini gösteren Mahmut Şevket Paşa'nın, Birinci Dünya Savaşı'nı çıkarabilmek için bahaneler arayan Alman militarizmiyle İngiliz politikasının egemen olduğu bir dönemde öldürülmesinin nedenlerini, yalnız iç meselelere bağlamak, mümkün değildir. Ancak ülkenin içine düşmüş olduğu siyasal, ekonomik ve sosyal çalkantılarla İttihat ve Terakki'nin hiçbir şansı kalmadığını, başta Enver Bey ve arkadaşları olmak üzere cemiyet "merkez-i umumisi" çoktan anlamıştı. Sadrazama suikast yapılacak ihbarlarına aldırış etmeyen yönetimin imdadına bu olay yetişmişti. Suikast bahanesiyle tüm muhalifler İstanbul'dan atılarak dağıtılmış, kaçamayan gizli cemiyet kurucuları idam edilmişlerdi. Artık bu tarihten sonra Türk demokrasi tarihine, jandarmalı polisli seçimlerden başka, bir de tek partili demokrasi modeli girmişti. Ve bu dönemde Cemiyet, Yusuf Akçora'nın dediği gibi "Milliyetperver" bir parti şekline dönüşmüyor, Enver Paşa'nın damat olarak girdiği Osmanlı Hanedanı'nın egemenliği altında, büyük İslâm-Türk imparatorluğu düşlerine dalınıyordu. ■

* Prens Sabahattin'e göre tevsi-i mezuniyet, adem-i merkeziyet idarenin ismi değil tarifidir, ama her iki deyimin aynı anlamda kullanılmasında bir sakınca yoktur; manâsı valilerin, eyaletlerindeki bayındırlık, eğitim ve benzeri işleri, merkezden izin almadan yerel bütçeleriyle yapabilmeleridir. [*Teşebbüs-ü Şahsi ve Tevsii Mezuniyet Hakkında Bir İzah*, İst., 1324, s. 14-15]

SON OSMANLI HÜKÛMETİ İLE ANKARA HÜKÛMETİ ARASINDAKİ MÜNASEBETLER

(21 EKİM 1920 - 4 KASIM 1922)

DR. METİN AYIŞIĞI

Kuvâ-yı Millîye'nin işgale karşı muazzam direnişi ve Anadolu harekâtını yok etmek için tertip edilen isyanlarda büyük başarı elde etmesi karşısında İtilaf Devletleri, Damat Ferit Paşa Kabinesi'nden ümitlerini tamamen kesmişlerdi. İslâm Dünyası'nın Türkiye lehindeki baskısının gittikçe genişleyerek önemini artırdığı bir sırada, sertlik yanlısı Clemencau'nun siyasetten çekilmesi, Yunanistan'da Kral Aleksandre'ın ölümü, Venizelos'un iktidardan düşmesi, İtilaf Devletleri'nce pek de sevilmeyen Kral Konstantin'in dönüşü, bu devletleri Yunanlılar'a karşı her türlü taahhüdden kurtarmış olduğundan, Türkiye hakkındaki siyasetleri de yol değiştirmişti[1]. Bu yüzden son çare kabilinden Ankara ile uyuşma yolu seçilmiştir. Üstelik Sevr Antlaşması'nın milletçe bütünüyle reddedilmesi ve Kuvâ-yı Millîye'ye karşı takip ettiği politikanın başarısızlığa uğraması sadrâzamı iyice gözden düşürmüştü. En sonunda kendi partisi bile aleyhine dönen Damat Ferit Paşa, 16 Ekim 1920'de istifa etmek zorunda kaldı.[2] Bütün umutlarını Tevfik Paşa'ya bağlayan İtilaf Devletleri, birkaç askerî görevliyi de Ahmed İzzet Paşa'ya göndererek, Paşa'nın gelecek hakkındaki düşüncelerini ve bilhassa gizli bir şekilde münasebette olduğunu sezinledikleri Anadolu liderlerinin Bolşeviklere tamamen bağlı olup olmadıklarını öğrenmek istemişlerdi. İzzet Paşa ise, büyük çoğunluğunu memleketin askerî ve mülkî erkânının, arazi sahipleri ve aydınlarının oluşturduğu bu heyetin, komünizme meyletmelerinin düşünülemeyeceğini, ancak Batılı devletler tarafından haksız bir baskıda ısrar edilecek olursa, Rusya'nın kucağına atılmalarının uzak bir ihtimal olamayacağını ifade etti.[3]

Damat Ferit Paşa ve çevresindekiler, İzzet Paşa'nın Ankara Hükûmeti'yle ilişkide bulunduğunu devamlı olarak İtilaf Devletleri'nin askerî ve siyasî ileri gelenlerine jurnal ettirdikçe, onlar da Ankara ile temas hususunda O'nu aracı koymaya başlamışlardı. İzzet Paşa da çoğu eski öğrencileri ve silâh arkadaşları olan Ankara liderlerine tavsiye mektupları yazmaktan çekinmemişti.[4] Böylece Kuvâ-yı Millîye liderlerince benimsenen ve Anadolu Hareketi'ne sempati ile bakan kişilerden oluşan bir kabineye görev verilmesi düşünülmeye başlanmıştı. Nihayet 17 Ekim Pazar günü, Amerika Birleşik Devletleri temsilcisi dahil İngiltere, Fransa ve İtalya yüksek komiserleri Padişah tarafından kabul edildiler. Hepsinin adına konuşan İngiltere yüksek komiseri, hükûmetlerinden aldıkları talimata göre, Anadolu ile anlaşabilecek bir hükûmet teşkil edilmesini Padişah'tan rica etti.[5] Bunun üzerine yeni hükûmeti kurma görevi Tevfik Paşa'ya verildi. 21 Ekim 1920 tarihinde göreve başlayan yeni kabinenin programında şu satırlar dikkat çekiciydi: "Beniyye-i vatanda hâdis olan ve mevcûdiyet-i devleti gayr-i muayyen avâkıba sürükleyen ikiliği vakâr-ı devlet ve millet ile mütenâsib surette bertaraf ederek mevcûdiyet-ı millîyemizi siyanet ve te'min etmek hey'etimizin ilk vazifesi olacaktır".[6] Yani hükûmetin amacı, Anadolu ile samimi bir şekilde uzlaşmak ve devletin çıkarlarına uygun bir barış antlaşması imzalandıktan sonra ikiliği kaldırarak Osmanlı hanedanının hakimiyeti altında gerçek bir meşrutiyet, sağlam ve düzenli bir idare kurmak ve sağlamak olarak özetlenebilir.[7] Bu nedenle hükûmet ilk olumlu adımı atmış; önceki hükûmet döneminde Kuvâ-yı Millîye'ye yardım etmelerinden dolayı kürek mahkûmiyeti, sürgün gibi çeşitli cezalara çarptırılmış olan mahkûmların affedilmelerine karar vermiştir.[8]

İstanbul'daki İtilaf Devletri yüksek komiserleri 25 Ekim'de, Sevr Antlaşması'nın derhal tasdik edilmesini isteyen müşterek bir notayı Osmanlı Hükûmeti'ne verdiler.[9] Fakat aynı gün hükûmetin yapmış olduğu "siyasî beyan" İtilaf Devletleri yüksek komiserlerini hiç de memnun etmedi. Çünkü bu beyanda, hükûmetle milletin elele vererek çalışması gerektiğine inanıldığı, barış antlaşmasının anayasanın icaplarına uygun olarak tasdik edilebilmesi için, birlik etrafındaki gayretler bir sonuca ulaşır ulaşmaz, Meclis-i Meb'usan'ın toplantıya çağrılacağı açıklanıyordu.[10] Ayrıca İtilaf Devletleri'nin 25 Ekim 1920 tarihli notasına verilen 5 Kasım 1920 tarihli cevabî notada, sulhün tasdikinin ancak Ankara ile temastan sonra mümkün olacağı belirtilerek, bunun için de, en az bir aylık mühlet verilmesi talep ediliyordu.[11]

BİLECİK MÜLÂKATI VE MUSTAFA KEMAL PAŞA

Damat Ferit Paşa'nın iktidardan uzaklaştırılması ve Tevfik Paşa'nın sadrâzamlığa getirilmesi, Ankara

ile İstanbul'un arasını bulmaya yönelik gayretlere karşı büyük bir engeli ortadan kaldırmıştı. Bu kabinede eski sadrâzamlardan Ahmed İzzet Paşa Dahiliye, Salih Paşa da Bahriye nezaretlerine getirilmişlerdi. Vatanseverliklerinden asla şüphe edilemeyecek iki eski sadrâzama görev verilmesi, İstanbul ile Anadolu'nun birbirlerine yaklaşması için atılmış çok olumlu bir adımdı. Çünkü her iki paşa da Kuvâ-yı Millîye'ye gösterdikleri yakınlıkla tanınmışlardı. Bilhassa Ahmed İzzet Paşa, "Anadolu ile İstanbul'un zâhiren münfekk, bâtınen ve kalben muvâfık olarak çalışmalarını" istemekte idi.[12] Bu sırada İsmet (İnönü) Bey'den İzzet Paşa'ya, İtilaf Devletleri'nin kendileriyle olacak münasebetlerinde Ahmed İzzet Paşa'dan başka kimsenin aracılığını kabul etmeyecekleri anlamında bir mektup geldi.[13] Bunun üzerine Ahmed İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya başvurarak görüşme isteğinde bulundu. Buna olumlu cevap veren Mustafa Kemal, İzzet Paşa'nın Dahiliye Nezareti gibi önemli bir bakanlıkta bulunmasından dolayı Büyük Millet Meclisi'nin memnuniyetini belirtiyor; Türk milliyetçilerinin, Wilson ilkelerine göre ülkenin bütünlüğünü sağlayacak bir yönetim kurulması amacını takip ettiklerini ve millî birliğin ancak T.B.M.Meclisi'nce tesbit edilen şartlar uygulanırsa sağlanabileceğini ileri sürüyordu.[14] İzzet Paşa'nın 1 Kasım 1920 tarihinde kabine toplantısında açıkladığı bu şartlar, İstanbul Hükûmeti'nin görüşlerinden büyük ölçüde uzaktı. Fakat İzzet Paşa, İtilaf Devletleri'nin, bilhassa İzmir bölgesi, Trakya, malî denetim, kapitülasyonlar ve Boğazların durumuyla ilgili olarak antlaşmada bazı değişiklikler yapmaya razı olabilecekleri yolunda Ankara'ya güvence vererek, milliyetçileri tutumlarını değiştirmeye inandıracağını sanıyordu. Kabinenin de onayını alan Ahmed İzzet Paşa, İzmit ve Sapanca hattından giden telgraf hattını bağlamak ve haberleşmeyi sağlamak için, Bekir Efendi adında, Anadolu tarafından da güvenilir sayılan bir telgraf memurunu göndermişse de, Ankara Hükûmeti bu memuru alıkoyarak iade etmemiştir.[15] Sonunda kurmay yüzbaşı Neşet Bey, İnebolu yoluyla Ankara'ya gönderildi.[16] Birinci Dünya Savaşı'nda, Mustafa Kemal Paşa'nın kumanda ettiği 16. Kolordu'nun erkân-ı harbiyesinde bulunmuş olan Neşet Bey, aynı zamanda Padişahın damadı ve Tevfik Paşa'nın oğlu olan kurmay binbaşı İsmail Hakkı Bey'in başkanlığında kurulmuş olan Padişahın kurmay heyetinde de görevli idi. Neşet Bey, Anadolu ile ilişkileri gizlice devam ettirerek, sarayın tertiplerinden Anadolu'yu haberdar etmekteydi.[17] İşte bu kıymetli subaya bir şifre ile sözlü talimat veren Ahmed İzzet Paşa, onu doğruca Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gönderdi. Ankara'da yetkililerle görüşen Neşet Bey, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin kuvvet ve kudretini ortaya koyan bir muhtıra ile birlikte, Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın bir davetnamesini getirdi. Bunda İstanbul Hükûmeti'nin görüşme isteği kabul ediliyor ve görüşmenin Bilecik'te yapılması öngörülüyordu. Ayrıca İzzet Paşa'nın yanı sıra Salih Paşa'nın da gelmesi gerektiği belirtiliyordu.[18] Aslında Anadolu'ya gönderilecek heyet, daha yola çıkmadan başarısızlıkla karşı karşıya idi. Çünkü, milliyetçileri Sevr Antlaması'nı kabule inandırmak için, Yunanlıların Anadolu içlerine dek ilerlemeleri tehlikesinden başka, öne sürebileceği tehdit edici bir unsur yoktu. İşte bu sıralarda, Ankara'nın görüşmeyi kabul eden davetnamesini alan Ahmed İzzet Paşa ve heyeti 3 Aralık 1920 Cuma günü, Haydarpaşa İstasyonu'ndan kalkan özel bir trenle Anadolu'ya hareket etti.[19] Tevfik Paşa'nın, Padişahın ve hatta İstanbul'daki yüksek komiserlerin bütün umutları, bu heyetin üzerinde toplanmış bulunuyordu. Heyet 5 Aralık 1920'de Bilecik'te, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ile görüştü. Fakat bu görüşme İzzet Paşa için büyük bir hayal kırıklığı mahiyetinde oldu. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükûmeti temsilcilerine karşı çok sert bir tavır takındı. Kendisini, "Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti Reisi" olarak takdim eden Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükûmeti'ni ve kendilerini o hükûmetin üyesi olarak tanımadığını; dolayısıyla kendileriyle memleket meseleleri üzerinde konuşma yetkileri olamayacağını söylemiştir.[20] Birkaç saat süren görüşmelerden sonra Ahmed İzzet Paşa, "Kuvâ-yı Millîye'nin hareket tarzını ve siyasetini haklı bulduklarını, kendilerinin hatalı düşündüklerini, Ankara'nın izlediği yolda yürümeye devam etmesini ve Anadolu ile hemfikir olduklarını" söyledi.[21] Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Heyeti ile uzlaşmak niyetinde olmadığı ortadaydı. Hatta müzakere esnasında Damat Ferit Hükû-

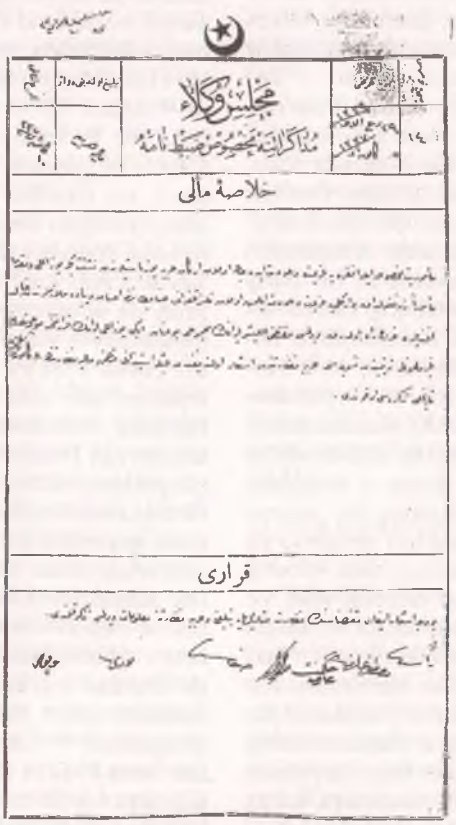
مجلس وكلاء
مذاكرات
خلاصة مالى
قرارى

Ankara'ya gidip dönecek bir erkân-ı harp yüzbaşısı ile Zonguldak ve Ereğli'ye gidip dönen Mülazım İhsan Bey'in harcırahları hakkında.

meti'nin kendi işine daha çok yaradığını, çünkü onun hakkındaki genel nefretin kendileri için kuvvet, İstanbul'da halkın güvenini kazanmış kimselerin kabine kurmasının ise zayıflık olduğunu açıkça ifade etmişti.[22] Saatler süren görüşmelerden bir netice alınamaması üzerine, beklemekte olan trenle Ankara'ya hareket edildi. 6 Aralık 1920'de "Zoraki misafirlerle" birlikte Ankara'ya gelindi. Heyet üyeleri, istasyonda Mustafa Kemal Paşa'nın da bulunduğu bir topluluk tarafından fevkalâde bir coşkuyla karşılandı. Hüseyin Kâzım Bey'i, Ahmed Ferid Bey defalarca kucaklamış, Hamdullah Subhi Bey ise, "Hakan Kokusu Getirdiniz." diye bağırmıştır.[23] İzzet ve Salih Paşa ile diğerlerinden Anadolu'da istifade etmeyi düşünerek, haysiyetlerini korumak istediğini ifade eden Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya gelir gelmez Anadolu Ajansı'na verdiği resmî tebliğde, "Zulüm gördükleri için, B.M.M. Hükûmeti ile görüşmelerde bulunmak bahanesiyle İstanbul'dan çıkan ve İngilizlerce göz hapsinde tutulan vatansever aydınlardan İzzet Paşa ile beş arkadaşının, memleketin hayır ve selameti için, daha faydalı ve etkili bir şekilde çalışmak üzere Anadolu'ya katılmış olduklarını" ilân ettirdi.[24] Mustafa Kemal Paşa, bu sıralarda İzzet Paşa heyetinin Anadolu'da bulunmasının Millî Mücadele'ye ne denli zarar verebileceğini sezmişti. Fakat, bu görüşme isteğini kabul etmemezlik de yapamazdı. Ayrıca, İzzet Paşa heyetini Moskova'ya karşı bir koz olarak da kullanabilirdi. Çünkü o sıralarda Bolşevikler, İttihat ve Terakki ileri gelenleriyle ve Mustafa Kemal Paşa'nın yerini almaya hazırlanan Enver Paşa ile birtakım planlar içerisindeydiler.[25] Üstelik o sırada Ruslar'dan büyük ölçüde silâh ve mühimmat yardımı beklendiğinden, onları gücendirmemek için Bolşevik yanlısı görünmek siyaseti izlendiği anlaşılmaktadır.[26] Bir başka tehlike de, Anadolu'ya bir barış heyetinin geldiği öğrenilirse, o sıralarda henüz toparlanmakta olan ordunun morali bozulabilirdi. Diğer taraftan, İzzet Paşa ve arkadaşlarının Millî Hareket'e katılmaya geldikleri Anadolu'ya duyurulursa, halkın morali yükseltilmiş olurdu. Kanaatimizce Mustafa Kemal Paşa, sadece İstanbul Hükûmeti'ni değil, Padişah'ı da tanımıyordu. Bunu o sıralarda, hem de önemli görevlerde bulunmuş bir askere söyleyemezdi. Halbuki İzzet Paşa'nın Anadolu'ya Millî Mücadele için geldikleri yazılmış olsa, elbette durum çok farklı olacaktı. Son derece titiz ve haysiyet sahibi bir asker olan İzzet Paşa'yı, böyle bir bir beyanatın, kendisine haber verilmeden hazırlanarak ajanslar vasıtasıyla ilân ettirilmesi son derece üzmüştü.[27] Neticede İstanbul Hükûmeti ile Ankara arasında tam bir anlaşmaya varılamamakla birlikte, Mustafa Kemal Paşa, İzzet Paşa heyetinin Ankara'daki misafirlik müddetini uzatmaya karar verdi. Bütün hareketlerinde serbest olmakla beraber, Ankara'dan çıkmalarına izin verilmeyen, "herkesin büyük umut bağladığı" bu heyet bir çeşit rehin halini almıştı. Ankara, bilhassa dost ve düşman tarafından saygı duyulan bir asker olan İzzet Paşa'nın İstanbul'a dönmesini istemiyordu. Onun çalışmalarına Ankara'da devam edeceği inancı hâlâ yaşatılıyordu. Fakat, İzzet Paşa bir türlü bu doğrultuda bir karara varamadı.

İSTANBUL VE ANKARA ARASINDA YAKINLAŞMA ÇABALARI

Birinci İnönü Savaşı'nın kazanılması T.B.M.Meclisi gerçeğini İngilizlere kabul ettirmişti. Üstelik İngilizler işgal altında bulundurdukları Musul-Kerkük yöresinde de yerli halkın direnişiyle karşılaşmışlardı. Bunun üzerinde Türklerle uzlaşmaya varılmasının gerekli olduğunu gören İtilaf Devletleri, "Şark Meselesi"nin çözümünü görüşmek üzere, 21 Şubat 1921'de Londra'da kendi delegeleriyle, Osmanlı ve Yunan hükûmetleri delegelerinden meydana gelen bir konferansın toplanmasına karar verdiler. 26 Ocak'ta Sadrâzam Tevfik Paşa'ya durumu bildirdiler. Tevfik Paşa, 27 Ocak'ta bu gelişmeleri Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi. Bu davetin en ilginç tarafı, konferansta Osmanlı Hükûmeti'ni temsil edecek heyete, Anadolu temsilcilerinin de katılması şartının açıkça belirtilmesiydi. Fakat Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da Tevfik Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Türkiye'nin kaderini elinde bulunduran meşru ve müstakil yegâne kuvvetin T.B.M.M. olduğunu, İstanbul'da herhangi bir heyetin, hiçbir bakımdan meşru ve hukukî durumu olamayacağını, millet ve memleket adına meşru ve muhatap hükûmetin Ankara'da olduğunun kabul ve ilân edilmesini istedi.[28] Ayrıca 28 Ocak'ta gönderdiği bir başka telgrafta da, Padişahın T.B.M.Meclisi'ni tanıdığını bir "Hatt-ı Hümâyunla" ilân etmesini istemiş ve bu takdirde ise İstanbul'da artık bir hükûmetin mevcut olamayacağını belirtmiştir.[29] T.B.M.Melisi'nin konferansa dolaylı yoldan çağrılmasını tabiî karşılayan Tevfik Paşa, İtilaf Devletleri'nin Anadolu delegelerinin de konferansta bulunmasını şart koşmalarını memnuniyet verici bir gelişme olarak kabul etmiştir. Tevfik Paşa'ya göre, Ankara ile İstanbul'un birleştikleri ilân edildikten sonra, söz konusu durum bir şekil meselesinden ibarettir.[30] Tevfik Paşa Hükûmeti'nin İstanbul ve Anadolu'nun birleşmesi için çalıştıklarını kabul eden Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa'nın Anadolu'yu İstanbul Hükûmeti'ne bağlama gayretleri içinde olduğunu, Anadolu'nun mücadelesini inkâr etmemekle beraber, meydana gelen gelişmeleri İstanbul'un kendisine pay çıkarması olarak değerlendirmiştir.[31] Bu sırada Ankara'da bulunan Ahmet İzzet Paşa'nın, 30 Ocak 1921 tarihinde İstanbul'a gönderdiği ve Ankara'yı destekler izlenimini veren telgrafı da iki tarafın uzlaşmasına yetmemiştir.[32] Ankara Hükûmeti üyelerinden bazıları İzzet Paşa'yı ziyaret ederek, heyeti Anadolu'da kalmaya teşvik etmişlerdi. Hatta bir aralık bu paşalara boş olan Trabzon milletvekillikleri bile teklif edilmiş, ancak onlar bunu kabulden çekinerek reddetmişlerdi.[33]

Yazışmalar bir sonuç vermemekle beraber, İstanbul ve Ankara arasında bir yakınlaşmanın ortaya

çıktığı inkâr edilemez bir gerçektir. Nitekim, Yunanlılar'ın 21 Şubat 1921'de 70-80 bin kişilik bir kuvvetle saldırıya geçeceğinin haber alındığını Mustafa Kemal Paşa'ya bildiren Tevfik Paşa, kendisi ve arkadaşları hakkında daha önce alınmış olan idam kararlarını kaldırdığı gibi, milliyetçiler için kullanılması yasak olan bey ve paşa gibi ünvanların yeniden kullanılmasını serbest bıraktı.[34] Bundan başka, 18 Nisan 1920 tarihli Kuvâ-yı İnzibâtiye kararnamesinin "Askerî tekaüd ve istifa kanununun ahkâm-ı umumîyesine aykırı ve hazinenin tahammülü fevkinde bazı müsaedâtı ihtiva ettiği" gerekçesiyle bu kararnamenin iptalinin gerekli olduğuna dair Harbiye Nezareti'nin 20 Mart 1921 tarihli tezkeresi üzerine[35], 31 Mart 1921 tarihinde toplanan Vükela Meclisi, almış olduğu kararla bunu uygun görerek, söz konusu kararnamenin ilgasına karar vermiştir.[36] Bunun yanı sıra Ankara Hükûmeti'nin Anadolu'daki merkezler üzerindeki müdahalelerine göz yumulduğu, ancak temkinli hareket edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim, Nazilli'deki Düyûn-ı Umûmiye müfettişliğinden atfen, İzmir'deki Düyûn-ı Umûmiye müfettişliğinden bildirildiğine göre, Ankara Hükûmeti, memur maaşlarının Düyûn-ı Umûmiye'ye aid hububat aşarından aynen ödenmesi için Aydın Mutasarrıflığı'na emir vermiştir. İstanbul Hükûmeti her ne kadar bu durumu onaylamamışsa da, gönderilen talimatla, "Şayet cebren hububat alınacak olursa, Düyûn-ı Umûmiye idarelerince mazbata tanzim edilmesini ve alınan (Emvâl-i aşariyeye) mukabil makbuz alınması gerektiği hususu hatırlatılarak, daha sonra merkezî idare ve mülhikata gönderilecek olan söz konusu tebligatın talimata uygun bulunduğu belirtilmiştir.[37]

Diğer taraftan, Ankara Hükûmeti, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyeti 6 Şubat 1921 tarihinde Londra'ya gitmek üzere yola çıkardı. Bu zata Meclisin de onayı ile Yunus Nadi ve eski mutasarrıflardan Sırrı Bey'ler yardımcı olarak katıldı. İzzet Paşa Heyeti ile Ankara'ya gelmiş olan Hariciye Nezareti Hukuk müşaviri Münir Bey'in müşavir sıfatıyla heyete katılmasının arzu edilmesi üzerine, bunu memnuniyetle karşılayan Ahmed İzzet Paşa, kendisine Ankara delegelerine refakat ettiğini bildiren bir de varaka verdi.[38] Ankara Heyeti Roma'ya vardığı sırada, İtilaf Devletleri temsilcileri T.B.M.Meclisi Hükûmeti'ni resmen Londra Konferansı'na davet ettiler. 24 Şubat'ta hasta olduğu için toplantıya katılamayan Tevfik Paşa'nın yerine konuşan Reşid Paşa'nın Ankara ile fikir birliğine varılmış olduğunu söylemesi, İstanbul ile Ankara'nın Türkiye'nin mukadderatı üzerinde anlaştıklarının açık bir ifadesi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa da Bekir Sami Bey'e çektiği telgrafta aynı hususa işaret ederek, İstanbul ile anlaşmayı men edecek bütün engel ve güçlüklerin bertaraf edilmesini tavsiye etmiş ve vatanın "Halası ve selameti" önünde bütün anlaşmazlıkların ortadan kalkması gerektiğini bildirmiştir.[39] Bu sırada Sadrâzam Tevfik Paşa'dan heyetin dönüşünü emreden bir şifre telgraf geldi. Ancak, yanlarında hükûmetin bir kontrol memuru bulunduğundan istedikleri gibi yazmaktan men edildikleri için buna cevap veremediler. Bir süre sonra Harbiye Nazırı Ziya Paşa, yüzbaşı Neşet Bey'i Ankara'ya göndermişse de, İzzet Paşa heyeti yine kontrol altında cevap vermekten kaçındılar.[40] Bu sırada Londra Konferansı'nda söz alan T.B.M.M. üyeleri Sevr Antlaşması'nı tanımadıklarını, dolayısıyla Misâk-ı Millî esasları üzerinde görüşebileceklerini bildirdiler. Fakat İtilaf Devletleri Türk gerçeğini görmek istemeseler de, T.B.M.Meclisi'nin varlığını kabul etmek zorunda kaldılar. Böylece 12 Mart 1921'de sona eren Londra Konferansı'ndan bir sonuç çıkmadı. Zaten Yunanlılar 23 Mart 1921'den itibaren Batı Anadolu'da yeniden taarruza geçtiler. Ancak Yunan ordusu 1 Nisan 1921'de bir kez daha "İnönü"de yenilgiye uğradı. Ankara'da ve tüm yurtta sevinç sonsuzdu. Ahmed İzzet Paşa bile, tüm sıkıntılarını unutmuş bir halde, karargâha giderek, bu umumî sevince katılmış ve hepsi eski öğrencileri olan bu genç insanları kutlamıştı.[41] Millî Mücadele'yi başından beri destekleyen İstanbul halkı, II. İnönü zaferi ile birlikte coşmuş ve mitingler düzenleyerek zaferden duyduğu büyük sevincini dile getirmiştir. Anadolu'daki gazilere ulaştırılmak üzere açılan yardım kampanyalarına Padişah başta olmak üzere hemen bütün haneden mensupları katılmıştı. Ayrıca İstanbul'un büyük camilerinde, şehit düşen askerlerimizin ruhları için mevlidler okutulmuştur.[42]

İnönü Zaferi, Çerkes Ethem ve diğer çetelerin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı başlattıkları hareketin susturulması, Bolşeviklerin uzaklaştırılmasından sonra, durumunu daha da sağlamlaştıran Ankara Hükûmeti, artık İstanbul'la irtibatı kesmek hususunda eskisi kadar aşırılık göstermiyordu. Nitekim 1 Nisan 1921'de İnönü'de ikinci bir zafer kazanılması ve Yunan kuvvetlerinin Karadeniz sahillerindeki mevkilerinden çekilmeleri üzerine İngiliz işgal kuvvetleri kumandanlığının aracılığı ile Şile üzerinden yeni bir hat temin edilmişti. Böylece 16 Nisan 1921 tarihinde İstanbul ile Ankara arasındaki resmî telgraf haberleşmesi yeniden başlamış oldu.[43]

MÜZAKERE HEYETİNİN İSTANBUL'A DÖNÜŞÜ

Bilindiği üzere İzzet Paşa Heyeti Ankara'ya geldikten birkaç gün sonra, Ankara Kabinesi onları ziyaret ederek, Millî Harekete katılmalarını ısrarla rica etmişti. Ahmed İzzet Paşa, "Anadolu'daki Millî Hareket'e tamamen katıldıklarını, zaten bunun için Ankara'ya gelmiş olduklarını; fakat dâva için İstanbul'da çok daha faydalı olabileceklerini söyleyerek, geri dönmek istediklerini" söylemişti.[44] Nihayet Ankara Hükûmeti, Ahmed İzzet Paşa Heyeti'nin İstanbul'a dönmesine karar verdi. Bu kararın alınmasına Mustafa Kemal Paşa'nın karşı çıkmadığı anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Ahmed İzzet ve Salih Paşaların Millî Mücadele için zaten faydalı olama-

dıklarını, aksine Ankara'da bir yük teşkil ettiklerini, fazla olarak bazı "Menfi cereyanlara" da sebep teşkil ettikleri anlaşıldığından, kabinenin bu paşaların İstanbul'a dönmelerinde bir mahzur görmediğini ileri sürmektedir.[45] Ahmed İzzet ve Salih Paşaların vermiş olduğu sözlü teminata güvenmeyen Mustafa Kemal Paşa, döndüklerinde mutlaka İstanbul Hükûmeti'nde tekrar görev alarak Ankara'yı rahatsız etmeye devam edeceklerine inanıyordu.[46] Ayrıca İzzet Paşa'nın varlığı T.B.M.Meclisi'nde bulunan muhalif gruplara umut kaynağı olmaya devam ediyordu. İttihatçılara meyilli veya vekiller heyetinde muhalif olan grupların İzzet Paşa'yı sık sık ziyaret ederek, Anadolu'da kalmasında ısrar etmeleri, Mustafa Kemal Paşa'yı son derece tedirgin etmeye başlamıştı.[47] Bunun üzerine Paşalar, "Hey'et-i Vekile" nezdine çağrılarak, kendilerinden, "İstanbul'a gider gitmez kabineden istifa edeceklerine" dair bir taahhüdname yazıp imzalamaları istendi. Kendilerine uzatılan senetleri imzalayan Ahmed İzzet ve Salih Paşalar 7 Mart 1921 tarihinde Ankara'dan hareket ettiler. Gelişlerinde büyük bir coşku ile karşılanan bu iki güzîde askere, dönüşlerinde yanlarına hiçbir resmî görevli verilmediği gibi, yol esnasında da istirahat imkânları sağlanmakla birlikte, hiçbir merasim yapılmamasına da özen gösterilmiştir.[48]

Ahmet İzzet ve Salih Paşalar 18 Mart 1921'de İstanbul'a geldiler. Ertesi günü kabine toplantısına katılan paşalar, Ankara'da iken vermiş oldukları söze uyarak, hükûmetteki görevlerinden istifa ettiler. Sadrâzam Tevfik Paşa'nın Londra'da olması sebebiyle, istifayı kabul etmeyen Ali Rıza Paşa, Ahmed İzzet ve Salih Paşalar'a sadrâzamın dönüşünü beklemelerini istedi. Fakat istifada kararlı olan İzzet Paşa, bu tarihten sonra Dahiliye Nezareti'ne gitmediği gibi, kabine toplantılarına da katılmadı. Heyet üyeleri Kuvâ-yı Millîye'nin yaşamasına, yükselmesine, başarısına hizmet etmeye, İstanbul'da Anadolu için zayıflık sebebi olacak kötü bir kelime telaffuz etmemeye karar vermişlerdi. Basına verdikleri beyanatlarda, kendilerinden beklenen vazifeyi başaramadıklarından dolayı istifa ettiklerini açıklamışlar, Ankara aleyhinde herhangi bir ifade beyan etmemişlerdi.[49] Sonuçta Tevfik Paşa'nın 14 Nisan 1921 tarihinde İstanbul'a dönmesinden kısa bir süre sonra, 23 Nisan 1921'de Ahmed İzzet ve Salih Paşalar'ın kabinedeki görevlerinden istifalarına dair irade de çıkmış oldu.[50]

İstanbul Hükûmeti'nin Anadolu Harekâtı lehindeki icraatları bundan sonra da devam etmiştir. Nitekim Kuvâ-yı Millîye hareketi, Divân-ı Harb-i Örfîce bir mesele olarak ele alınmış olmasına rağmen, 30 Nisan 1921 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela'da, "Vatan müdafaası uğrunda teşekkül etmiş bu kuvvet ile âlâkadar olan kişiler hakkında, ta'kibat icrasının adalete uygun düşmeyeceği, bu kabil davaların tümünün düşürülmesi ve meydana gelen hadiselerin nezaketine binaen, söz konusu hacizlerin kaldırılması lüzumuna dair", 1. Divân-ı Harb tarafından gönderilen yazı ve izni ihtiva eden Harbiye Nezareti'nin tezkereleri okunmuştu.[51] Bu gelişmeler üzerine Meclis-i Vükela, bu mesele dolayısıyla şimdiye kadar mağdur olan şahıslar hakkında gerekli bilgileri gösteren bir defterin gönderilmesini Harbiye Nezareti'nden istedi.[52] Böylece Kuvâ-yı Millîye ile âlâkadar olmalarından dolayı gıyaben mahkûm olanlarla, o sırada mahkemeleri yapılmakta olan şahısların isimlerini ihtiva eden Birinci Divân-ı Harb-i Örfi başkanlığınca tanzim edilen üç kıta defterin gönderildiğini havi Harbiye Nezareti'nden cevaben gelen 25 Mayıs 1921 tarihli tezkere üzerine, Meclis-i Vükela 1 Haziran 1921 tarihinde yeniden toplandı. Alınan karar gereğince, söz konusu defterde ismi bulunanların suçları ve mahkûmiyetlerinin ne olduğu veya tutuklanmalarına dair hiçbir işaret olmadığı gibi, kısmen mevcud olanları dahi istenilen muamale için yeterli görmemişti.[53] Ayrıca Kuvâ-yı Millîye ile âlâkadar olmalarından dolayı tutuklanmış veya tutuklanmadan mahkemeleri görülmekte olanlarla, henüz mahkemeleri yapılmayan, fakat mahkemeleri görülmek üzere tutuklu bulunanların ve mahkûm edilerek hapse girenlerin isimleri, ne gibi suçları olduğu ve ne zamandan beri tutuklu veya hapiste bulunduklarını belirten bir defterin hazırlanarak gönderilmesi Harbiye Nezareti'nden istenmişti.[54] Görüldüğü üzere, Tevfik Paşa Hükûmeti'nin bu ve benzeri hususlarda almış olduğu kararlar, Damat Ferit Hükûmetlerinden çok farklı bir tutum ve icraat içinde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Hariciye Nazırının, Sadrazama yazısı. Yunan hükümetince, İzmir'deki "fevkalâde komiserlik" unvanının "Vali-i Umumiliğe" çevrilmesinden duyulan endişe nedeniyle, ilgili devletlere nota verilmesine dâir.

Bu arada Franklin-Bouillon Ankara'ya gitmek üzere İstanbul'a gelmiş ve isteği üzerine Âyan dairesinde Ahmed İzzet Paşa ile bir görüşme yapmıştı. İzzet Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmek üzere bir de "Tavsiye Mektubu" alan bu zatın şahsında Fransa ile 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması yapılmıştır.[55] Bu gelişmelerin yanı sıra sahillerimizin abluka altına alınacağı, İstanbul'un hareket üssü olarak Yunan işgali-

ne verileceğinden söz edilmeye başlanmıştı. Siyasî durumun gittikçe önem kazanması üzerine, Paşaların tekrar kabineye girmeleri için ısrar edilmeye başlanmıştı. Nihayet 12 Haziran 1921 tarihli irâde-i seniyye ile Ahmed İzzet Paşa Hariciye Nezareti'ne, Salih Paşa ise yeniden Bahriye Nezareti'ne tayin edildiler.[56] Ancak büyük eleştirilere uğradılar. Ahmed İzzet Paşa, "Verdikleri senedin hiçbir kayıd ve şarta bağlı olmadığını, bu senede göre istifayı vaad ettiklerini, fakat sonsuza kadar devlet hizmetinden ayrılıp vazgeçtikleri sözünü vermediklerini" söylemektedir.[57] İzzet Paşa'nın İstanbul kabinesinde yeniden görev kabul etmesi, bilhassa Ankara Hükûmeti nazarında çok sert eleştiriler almasına sebep olmuştur. Avrupa kamuoyunun siyasetimize olumlu etkileri ve İzmir'in tahliyesinin gündeme geldiği sırada ortaya çıkan bu gelişme, Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Anadolu'daki gelişmelerin ve başarıların gözardı edilerek, İstanbul adına pay çıkartılması demekti. İzzet Paşa'nın yeniden görev kabul etmesine bir süre ses çıkarmayan Mustafa Kemal Paşa, 28/29 Haziran 1921 gecesi çekmiş olduğu telgrafla, Paşaları Ankara'da iken vermiş oldukları söze uymamakla itham etmiştir.[58] Ancak bu noktada bazı sorular akla gelmektedir. Eğer iddia ettikleri gibi bu paşalar, Ankara'da, "İstanbul'a döndüklerinde istifa edip, kabinede bir daha görev almayacaklarına" dair söz vermişlerse, tekrar görev almak için neden dört ay beklediler. Şayet, İstanbul'a döndüklerinde kabineden istifa edeceğiz diye söz vermişlerse, her ikisi de İstanbul'a döndüklerinde derhal istifa etmişlerdi. Üstelik İzzet Paşa, o günden itibaren ne kabine toplantılarına katılmış, ne de Dahiliye Nezareti'ne uğramıştı.[59] Ayrıca İzzet Paşa'nın, kabinede yeniden görev alabileceğine dair Ankara'yı haberdar ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim İsmet Paşa'ya yazdığı bir mektupla, kabineye girmek zorunda kalacağını bildirmiş, fakat herhangi bir cevap alamamıştı. İkinci defa yazıp, Bekir Sami Bey'e verdiği mektup Ankara'ya iletilmemişti.[60] İzzet Paşa, Hariciye Nezaretini kabul edişinin sebeplerini ihtiva eden bir telgrafı da, Mustafa Kemal Paşa'ya göndermişti. Paşa, bunda Avrupa kamuoyunda bir sükûnet, yeniden lehimize ve kurtuluşa doğru bir değişimin ortaya çıktığını, bu sebeple devlete ve millete yönelebilecek bir kötülüğün önüne geçmek için hükûmete girdiğini belirtmiştir.[61] Ancak, Mustafa Kemal Paşa, çok daha önceden maksadını, hedefini tayin etmiş, kararını vermiş ve yolunu çizmiştir. O bakımdan ne İzzet Paşa'nın tutumu, ne de İtilaf Devletleri'nin tehditleri hareket tarzını değiştiremezdi ve değiştiremeyecektir de.

Bu sırada İngiltere Askerî Ateşe Vekili Rattigan, 7 Temmuz 1921'de Osmanlı Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet Paşa'yı ziyaret etti. Paşa'nın yanında Ankara Hükûmeti'nin temsilcisi Hamit (Hasancan) Bey de vardı. Mustafa Kemal Paşa'nın âdil bir barış için, tam bağımsızlık isteklerinin kabul edilmesini şart koşmasını "çılgınlık" olarak niteleyen Rattigan, böyle bir istekte bulunmakla Kemalistlerin akıllarını yitirmiş olduğunu söyleyince, Hamit Bey toplantıyı ter ketti.[62] Bu kere Ahmet İzzet Paşa, 2 Ağustos 1921'de Hamit Bey'le birlikte, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbolt'u ziyaret etti. Anadolu'daki savaşın bir an önce sona erdirilmesini isteyen İzzet Paşa, İtilaf Devletleri'nin Türkler lehine vereceklerini vaad ettikleri bazı imtiyazların durumunu sorunca, Rumbolt 1921 yılı başlarında Londra ve Paris'te yapılan görüşmeleri hatırlatarak kaçamak bir cevap verdi.[63] Ahmed İzzet Paşa ve arkadaşlarının son derece belirsiz bir tutum sergilemesi, Rumbolt'un nazarında İstanbul ve Ankara Hükûmetlerinin esas itibariyle anlaşmış olduklarını gösteriyordu. Fakat Hamit Bey'in, Ankara'nın Misâk-ı Millî üzerinde direnmeyi sürdüreceğini açıklaması üzerine, İngiliz Yüksek Komiseri, Sevr Antlaşması ve Yunan başarılarının yaratmış olduğu yeni durumu hatırlattı. Rumbolt, bu son sözlerden İzzet Paşa'nın pek sarsılmış görünmesine rağmen, Ankara ve İstanbul Hükûmetleri arasında sıkı temaslar olduğunu anlamıştı.[64] Ancak 6 Ağustos 1921 tarihinde, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbolt ile olan görüşmesine, yine Ankara temsilcisi Hamit Bey'i götürmesi İngiliz yetkililerce yadırganmıştı. Rumbolt, Anadolu'daki milliyetçilerle işbirliği içinde olduğunu bildikleri İzzet Paşa vasıtasıyla, Ankara Hükûmeti'nin ılımlı olmasını isteyerek, İngiliz esirlerinin salıverilmesi gerektiğini tavsiye etti. Bunun üzerine Ahmet İzzet Paşa, Rumbolt'a, Malta'da bulunan tüm Osmanlı esirleri bırakıldığı takdirde, Anadolu'daki İngiliz esirlerinin de serbest bırakılacağı cevabını verdi.[65] Bu kere 24 Ağustos 1921 tarihinde Hariciye Nazırı İzzet Paşa'yı ziyaret eden Rumbolt, Yalova-Gemlik yöresinde yağmacılık hadisesi yüzünden tutuklanmış olan Hıristiyanların serbest bırakılmasını istedi. Buna karşılık mütarekeden bu yana tutuklu bulunan Müslüman Türkleri hatırlatan Ahmet İzzet Paşa, "Bu gelişmeler karışısında Mustafa Kemal Paşa'nın ne yapacağı" şeklinde bir soruya da, "O size başvurur". diyerek çok anlamlı bir cevap vermiştir.[66]

Bu sırada Yunan ordusu büyük bir saldırıya hazırlanıyordu. Ankara geniş kapsamlı bir taarruza henüz yeterince hazır değildi. Silah, cephane, iaşe, ulaşım, araç ve gereç ihtiyacı had safhadaydı. Parasızlık yüzünden İtalya ve Almanya'dan silah almak için yapılan teşebbüsler gecikiyordu. İşte bu vahim durumda, Yunan ordusu 10 Temmuz 1921'de saldırıya geçti ve İsmet Paşa komutasındaki Garp ordusu şiddetli taarruzlar neticesinde yerleştiği mevzilerden geriye atıldı. Yunan ilerleyişi karşısında Afyon, Kütahya ve Eskişehir düştü. 21 Temmuz'da yapılan Türk karşı taarruzunun da başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, duruma müdahale eden Mustafa Kemal Paşa, ordunun daha fazla ezilmesini önlemek, yeniden toparlanmasını sağlamak için Sakarya'nın gerisine çekilme emrini verdi.[67] Mustafa Kemal Paşa'nın mecliste, geri çekilmenin bir strateji gereği olduğunu açıklamasına rağmen, sert tartışmalar cereyan ediyordu. Nihayet meclis, 5 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay süre-

le Başkomutanlık yetkisini veren kanunu kabul etti. Eskişehir-Kütahya muharebesinden sonra Yunanlılar, Türk ordusunu nihaî bir meydan savaşında yenip dağıtmadıkça amaçlarına ulaşamayacaklarını biliyorlardı. Bu sebeple, 14 Ağustos 1921 tarihinde ileri harekâta geçtiler. 23 Ağustos'ta, bütün güçleriyle Türk ordusunun sol kanadına yüklendiler, Yirmiki gün, yirmiki gece devam eden muharebeler sonucunda, Yunan ordusu yenildi. Bu zafer, milletin ve ordunun sarsılmış olan moralini yükseltti ve Batılı devletlerin Yunan ordusuna olan güvenini sarstı. Bunun üzerine, bir taraftan İngiltere Başbakanı Lloyd George, Yunanistan'a para ve ekonomik yardım yapamayacaklarını bildirirken, diğer taraftan Fransa, Türkiye ile anlaştı ve böylece İtilâf Devletleri bloku parçalandı. ■

(Gerisi gelecek sayıda)

1 Ahmed İzzet Paşa, *Feryâdım*, İstanbul 1993, II, 87.
2 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1971, 204.
3 Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrâzamlar*, İstanbul 1953, 1996.
4 Bunlar arasında Mösyö Duque ve Franklin-Bouillon da vardı. Bk. Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 87.
5 Arnold J. Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey*, London 1922, 185.
6 BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), *M. V. (Meclis-i Vükela, Mazbataları)*, nr. 538; *Vakit*, 26 Teşrîn-i evvel 1920, s. 1035.
7 Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 95.
8 BOA, *İHB (İrade Harbiye)*, nr. 349548.
9 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Ankara 1975, II, 386-388.
10 *Takvîm-i Vakâyi*, 26 Teşrîn-i evvel 1920, s. 3991.
11 Gottahrd Jaeschke, *Aynı eser*, s. 205.
12 Mahmud Kemal İnal, *Aynı eser*, s. 1997.
13 Bu mektubun tam metni için bk. Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, s. 329, Ek. 31.
14 26 Ekim 1920 tarihli, Mustafa Kemal Paşa'dan Ahmed İzzet Paşa'ya gönderilen ve "Misâk-ı Millî" kararlarını ihtiva eden tel yazısı için bk. Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Ankara 1987, II, 113.
15 Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 95
16 Bu hususta alınan Meclis-i Vükela kararı için bk. *M.V*, nr. 14,9 Ocak 1921.
17 Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 95.
18 Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 96-97; Bilâl Şimşir, *Aynı eser*, II, 448. Neşet Bey'in Anadolu'dan dönmesinden sonra, mülâzım İhsan Bey adında bir subay daha gönderilmiş, bu subay Zonguldak'a kadar gidip dönmüştür. Bundan sonra âyan Meclisi muhafız bölüğü subaylarından Halit Bey'e talimat verilerek Ankara'ya gönderilmişse de, bu subayın dönüşü uzandığından, doğrudan doğruya Ankara B.M.M. Hükûmeti'ne Bâbıâli tarafından telgrafla müracaat edilerek Ahmed İzzet Paşa başkanlığında bir heyetin gönderileceği bildirilmiş ve bu hususta Ankara'nın onayı istenmiştir. Bu telgrafa Ankara'dan verilen cevapta, İstanbul heyetinin Bilecik yoluyla Ankara'ya gelmesinin beklendiği bildiriliyordu. Bk. Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahdeddin Mütareke Gayyasında*, İstanbul 1969, s. 381.
19 Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmed İzzet Paşa'nın Askerî ve Siyasî Hayatı*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991, s. 245.
20 Mahmut Kemal İnal, *Aynı eser*, s. 1997.
21 Rauf Orbay, *Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz*, İstanbul 1964, II, s. 386.
22 Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 100.
23 *Vakit*, 17 Aralık 1920, s. 1085.
24 Bu hususta geniş bilgi için bk. Metin Ayışığı, Aynı tez, s. 248.
25 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Ankara 1987, II, s. 116.
26 Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 101. Tevfik Paşa'nın iktidara gelmesiyle birlikte, İstanbul ile Anadolu'nun uzlaşmasından kuşkulanan Ruslar, 34 vagon mermi ve topu bir bahane ile geri çekerek, başka bir tarafa sevk etmişlerdi. Fakat bu kuşkularının yersiz olduğu hususunda ikna edilince, sevkiyata yeniden başlamışlardı. Bk. *T.B.M.Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, I:126, C:2, C:II, s. 461.
27 Halide Edip Adıvar, *The Turkish Ordeal*, London 1928, s. 236.
28 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1975, II, 141-142.
29 Mustafa Kemal Atatürk, *Aynı eser*, II, 142.
30 Mustafa Kemal Atatürk, *Aynı eser*, II, 143.
31 Mustafa Kemal Atatürk, *Aynı eser*, II, 144.
32 Bu şifre telgrafın tam metni için bk. Metin Ayışığı, Aynı tez, s. 251.
33 Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 103.
34 Atatürk, *Aynı eser*, II, 164; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara 1990, I, 274.
35 BOA, *B.E.O. İHB*, nr. 350808.
36 BOA, *M.V. Mazbataları*, nr. 98.
37 BOA, *B.E.O. İHB*, nr. 348144.
38 Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 106.
39 *Vakit*, 27 Aralık 1921, s. 1157 (Londra-Journal D'Orient'ten atfen).
40 BOA, *M.V.Mazbataları*, 9 Mart 1921, nr. 81; Ahmed İzzet Paşa, *Feryadım*, II, 104.
41 Halide Edip Adıvar, *Aynı eser*, s. 238.
42 Metin Ayışığı, "30 Ağustos Zaferi ve İstanbul'daki Yankıları", *Tarih ve Toplum*, Eylül 1992, s. 43.
43 Bu hususta geniş bilgi için bk. Metin Ayışığı, "Millî Mücadele'de İstanbul'dan Anadolu'ya Yapılan Silâh Sevkiyâtı ve İstihbârat Meselesi", *ATA* dergisi, Konya 1992, s. 87-88.
44 Halide Edip Adıvar, *Aynı eser*, s. 236.
45 Mustafa Kemal Atatürk, *Aynı eser*, II, 197.
46 Mustafa Kemal Atatürk, *Aynı eser*, II, 197.
47 Mustafa Kemal Atatürk, *Aynı eser*, II, 197; Salâhi R. Sonyel, *Aynı eser*, II, 138.
48 Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 110.
Ancak, *Vakit* gazetesinde yer alan bir habere göre, heyetin Ankara'dan ayrılışları sırasında başta Mustafa Kemal Paşa, kabine üyeleri, bazı milletvekilleri ve Ankara kumandanı hazır bulunmuşlardı. Bern Büyükelçisi Münir (Ertegün) Bey, Ankara Hükûmeti adına Londra'da bulunduğundan dönen heyet arasında değildi. Bk. *Vakit*, 20 Mart 1921, s. 1177
49 Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 111.
50 BOA, B.E.O. *İsti'zân-ı İrâde-i Seniyye*, nr. 350974.
51 BOA, *M.V. Mazbataları*, nr.128.
52 BOA, *Aynı belge*, nr. 128.
53 BOA, *M.V. Mazbataları*, nr. 164.
54 BOA, *Aynı belge*, nr. 164.
55 Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 113. Ahmed İzzet Paşa tarafından Franklin-Bouillon'a verilen 27 Mayıs 1921 tarihli bu mektubun tam metni için bk. Aynı eser, s. 362, ek. 42.
56 BOA, *DUİT (Dosya Usulü İradeler)*, D. 4, nr. 28-12.
57 Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, s. 115.
58 İzzet Paşa'nın bu hususta Mustafa Kemal Paşa ile yapmış olduğu telgraf haberleşmesi için bk. *Aynı eser*, s. 362-366, Ek. 43, 44, 45.
59 Bu durum basının da dikkatini çekmiş olmalı ki, İzzet Paşa basına, istifası, kabine toplantılarına ve Dahiliye Nezareti görevine devam etmeyişinin sebeplerini açıklamak zorunda kalmıştı. Bk. *Vakit*, 9 Nisan 1921, s. 1198.
60 Ahmed İzzet Paşa, *Aynı eser*, II, 113.
61) Bu telgrafın tam metni için bk. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, XVIII, 62.
62 Metin Ayışığı, *Aynı tez*, s. 264.
63 Bilal N. Şimşir, *Aynı eser*, III, 575.
64 Bilâl N. Şimşir, *Aynı eser*, III, 576.
65 Bilâl Şimşir, *Aynı eser*, III, 585; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1971, s. 193.
66 Bilâl N. Şimşir, *Aynı eser*, III, 617-618.
67 Mustafa Kemal Atatürk, *Aynı eser*, II, 204.

ALMAN ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ, İSTANBUL ŞUBESİ

FRANK RUMSCHEID

Merkezi Berlin'de olan Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI)'nün yurtdışındaki dokuz şubesinden bir tanesi İstanbul'dadır. Şubenin görevi, Türkiye'deki arkeoloji ve tarih araştırmalarının yürütülmesi ve geliştirilmesidir. Alman devleti, kültür tarihini çok yönlü bağlantılar, etkiler ve paralel görüntüler nedeni ile bir bütün olarak görmenin ve kültür tarihinin bugünkü devlet yapılarının dar çerçevesi içerisinde incelenemeyeceğinin bilinci ile, DAI'nin yurtdışındaki diğer şubelerinde de olduğu gibi, bu çalışmaları finanse etmektedir. Bu bağlamda, DAI İstanbul'un bilimsel etkinlikleri, klasik arkeolojinin ve mimarî araştırmalarının geleneksel sahaları ile sınırlı kalmamış ve prehistorya, Ön Asya arkeolojisi, Bizans arkeolojisi, oryantalistik/Osmanlı sanatı konularına da yayılmıştır. Yalnızca Alman araştırmaları desteklenmemekte, aynı zamanda Türk araştırmaları ve eğitimine de katkılar sağlanmaktadır.

Kuruluşundan beri sadece ihtisas sahibi kişilere değil, bütün ilgilenenlere açık olan DAI'nin İstanbul Şubesi'nin bilimsel donanımı, İstanbul-Gümüşsuyu'ndaki bir zamanlar Alman Sefareti olan, Alman Başkonsolosluğu'nun mekânları içerisine yer almaktadır. Kütüphane, enstitü çalışanları dışında, her yıl büyük bir bölümü Türk olan yaklaşık 3.000 kişi tarafından ziyaret edilir. Kütüphane şimdilerde 28.000 monografisi ve 796 değişik sürekli yayını içeren 14.000 ciltlik bir mevcudu vardır. Buna ek olarak 6.000 ayrı basımdan oluşan zengin bir koleksiyona sahiptir. Her sene 1000 ciltten fazla gerçekleşen artış, kütüphanenin Türkiye'deki benzerleri arasında gelecekte de en eksiksiz olmasını güvence altına almaktadır. Fotoğraf arşivi (photothek) 1870 senesinden bugüne kadarki 100.000 fotoğrafı ile enstitünün ikinci önemli çalışma donanımını oluşturur. Buna ilâve olarak, neredeyse aynı miktardaki fotoğraf adedi ile Pergamon-Arşivi gelmektedir. Fotoğraf arşivinde yalnızca arkeolojik resimler bulunmazlar. Sebah ve Joallier'in meşhur atölyesinden gelen Osmanlı dönemi İstanbul'una ait fotoğraflar gibi resimler de vardır. Böylece fotoğraf arşivi, araştırmacılar ve sergi organizatörleri için tam bir maden yatağı gibidir; en son Atatürk Kültür Merkezi'nin fuayesindeki Eyüp semti ile âlâkalı sergide gösterilen eski Eyüp resimleri, buradandır.

Şubenin kendi fotoğraf laboratuarı yalnızca enstitünün kazı ve araştırmaları neticesindeki çalışmalar için değil, İstanbul Üniversitesi'ndeki eğitim için de dialar yapmaktadır. DAI İstanbul, bilimsel dünyaya kendi redaksiyonu tarafından yürütülen yayınlarla düzenli aralıklar ile açılmaktadır: Bunlar her sene çıkarılan *Istanbuler Mitteilungen* dergisi (şimdiye kadar 43 cilt), bu derginin monografi şeklindeki ekleri (şimdiye kadar 38 cilt) ve *Istanbuler Forschungen* (şimdiye kadar 40 cilt) serisidir. Makaleler, Alman, İngiliz ve Fransız dillerinde yayınlanmaktadır. Makalelerin yaklaşık dörtte biri Türk meslektaşlarımıza aittir. Gene uluslararası katılım ile her kış, ilgili kişilerden oluşan bir topluluğa, bir dizi konferans verilmektedir. İlkbaharda enstitü çalışanlarının rehberliğinde İstanbul ve müzelerine geziler düzenlenmektedir.

Enstitünün Ankara'da, Anadolu'daki Alman araştırmalarını desteklemek ve başkentteki meslektaşlar ve resmî merciler ile bağlantıları sağlamak üzere bir istasyonu vardır.

DAI'nin İstanbul Şubesi, enstitünün 100. sene kutlamaları münasebetiyle onaylanan kaynaklarla 1929 senesinde kurulmuştur. İstanbul Müzeleri Genel Müdürü Halil Ethem Bey gibi Türk meslektaşlar da kurulması için taraf olmuşlar ve böylece 1928 senesi sonlarında, Alman Reich (Rayh) yönetiminin konuyla âlâkalı dilekçesi, Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından olumlu cevaplandırılmıştır. Daha eski olan DAI'nin Atina Şubesi'nin Anadolu'daki bilimsel çalışmaları, fakat her şeyden önce Prusya Müzeleri'nin Mysia ve İonia'daki kazıları kurulmaya önayak olmuştur. Bu kazıların koordinasyonu için başta İzmir'de olan, daha sonra İstanbul'a kaydırılan bir istasyon vardı. 1912'den beri müzenin istasyonunu itinalı biçimde yürütmüş olan Martin Schede, istasyonun DAI'nin "Abteilung für Archaeologie und Geschichte der Türkei-Türkiye Arkeolojisi ve Tarihi Şubesi" haline gelmesiyle 1929'da ilk müdürü olmuştur. Enstitünün görevleri ve hedefleri o zaman da bugünkü gibi geniş tutulmuş olduğu halde, başlangıçta çok kısıtlı bir donanım ile yetinilmesi gerekmiştir. Beyoğ-

Rudolf Naumann, Wolfgang Müller-Wiener, Kurt Bittel
Alman Arkeoloji Enstitüsü

lu'nda Sıraselviler Caddesi Nr. 123'deki enstitü binası, 1989 senesinde bugünkü yerine taşınıncaya kadar hiç durmadan büyüyen kitaplık ve görevlilere ait çalışma odalarını içinde barındırmak zorunda kalmıştır. Schede'ye yardımcı olarak yanında yalnızca bir asistan (Paul Wittek), idari işleri de yapan bir kütüphane memuresi, bir kütüphane yardımcısı ve kısa dönemler için görevlendirilen yetiştirilmekte olan bilim adamları vardı. Her şeye rağmen İstanbul Şubesi, müdürleri Martin Schede'nin ve -Martin Schede 1938'de Berlin'de DAI'nin Başkanı seçildikten sonra- Kurt Bittel'in yönetimi altında, (Türkiye, Almanya ile diplomatik bağlantılarını koparduğu 1944 senesindeki kapanışına kadar) başarıyla çalışmıştır.

Şubenin faaliyet gösterdiği 15 sene içerisinde, İstanbul'da eski Alman araştırma geleneği, Hagia Sophia (Ayasofya)'nın ön avlusu ve Euphemia Kilisesi alanındaki kazılarla, Konstantinopel/İstanbul'un kara surlarındaki detaylı bir araştırma ve inşaat sahalarındaki gözlemlerle devam ettirilmiştir. Edinilen bilgiler, ilk olarak Alfons Maria Schneider'in *Byzanz. Vorarbeiten zur Topographie und Archaeologie der Stadt* (Bizans. Şehrin Topografi ve Arkeolojisine Dair Ön Çalışmalar) kitabında, *Istanbuler Forschungen*'ın 8. cildi olarak yayınlanmıştır.

İstanbul dışında Nikaeia (İznik)'da yüzeyde kalmış olan anıtların, bunlar arasında Islâmî yapıların da çizimi yapılmıştır. 1937 senesinde Eskişehir yakınındaki bir bronz çağı yerleşim yeri olan Demircihöyük'de ilk kazılara başlanmıştır. Daha o zamanlarda ikinci bir ağırlık noktasını genişletilmiş yüzey araştırmaları oluşturuyordu: Bunlar, 1936 senesinde Dağlık Kilikia (Schede ve Schultz), 1938'de Ovalık Kilikia (Bittel ve Güterbock), aynı sene Kommagene (Dörner ve Naumann), 1939'da Phrygia ve Kappadokia (Bittel ve Naumann) ve Bithynia (Dörner)'da yapılan araştırmalardır. Blegen'in yönetimi altında Troia'daki Amerikan kazıları ve Aiolia bölgesindeki Larisa'da yapılan İsveç kazıları gibi Anadolu'da yapılan başka önemli çalışmalarda, enstitünün İstanbul Şubesi'nde çalışan personel de yer almaktaydı. Roma dönemi Smyrna Agorası'ndaki çalışmalarda İzmir'deki müze yönetimi ile, Mysia bölgesinde bulunan Babaköy'de Yortan kültürüne ait nekropol kazısında Cambridge Üniversitesi ile ve Boğazköy'de Hitit başkenti Hattuşa'da Bittel'in 1931'den beri yürüttüğü kazılarda Alman Şark Cemiyeti (Deutsche Orientgesellschaft) ile ortak çalışmalar yapılmıştır.

İstanbul Üniversitesi 1941'de, 1934'de yayınlanmış olan *Praehistorische Forschungen in Kleinasien* (Küçük Asya'daki Prehistorik Araştırmalar) kitabı ile Anadolu'nun tarihöncesi çağlarının sistematik araştırılmasına temel atmış olan Bittel'i, kendi sahasında ders vermek üzere görevlendirdi. Bu, üniversite ve enstitü arasında daha önce de var olan ve bugüne kadar süregelen iyi ilişkileri daha da pekiştirmiştir.

2 Ağustos 1944'de Alman çalışanlar Türkiye'yi terk ettikten sonra, mühürlenen enstitü binası önce 23 Mayıs 1945'e, savaş sonuna kadar İsviçre Sefaretinin nezaretine bırakılmıştır. Daha sonra Türk hükûmeti enstitünün sorumluluğunu İstanbul Üniversitesi'ne, o zamanının Klâsik Arkeoloji Profesörü Arif Müfid Mansel'e bırakmıştır. Arif Müfid Mansel bundan çok önce DAI tarafından düzenli üye seçilmişti. Mansel ve üniversitedeki aynı düşüncede çalışma arkadaşları - ki burada özellikle Halet Çambel, Jale İnan ve Afif Erzen'in isimleri verilmelidir- enstitü mevcutlarını tam bir düzende tutmuşlardır. DAI'nın uzun zamandır kütüphane görevlisi olan Yugoslav Bayan Josefine Zornia gene işe alınmış ve kütüphane, üniversite öğretmen ve öğrencileri için tekrar açılmıştır.

Kurt Bittel 1951 senesinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne profesör olma çağrısına uymuştur. 1954 senesi başında Kurt Bittel, Türk yönetimi 1953 senesi sonunda enstitüyü Almanya'ya geri verdiğinde, kendisi İstanbul Şubesi'nin yönetimini tekrar devralırken yazdığına göre: "her şey; hem techizatlar hem de kütüphane... eksiksiz olarak yerinde"ydi.

İstanbul Şubesi'nin 1954'de tekrar çalışmalarına başlaması, gene Alman Hastanesi'nin arazisi

üzerindeki eski binada gerçekleştiği halde, bilimsel ve diğer çalışanlar için artık daha fazla kadro vardır. Asistan kadrosu dışında ikinci müdür için de bir kadro sağlanmıştır. Bu görevde şimdiye kadar klasik arkeologlardan G. Kleiner, H. Luschey, H. Weber, K. Tuchelt ve W. Radt bulunmuşlardır. Buna karşın, birinci müdürler, 1960'da Kurt Bittel'in DAI'nin başkanı olarak Berlin'e gitmesinden sonra, hep mimarlık tarihi eğitimli olmuşlardır: 1975'e kadar Rudolf Naumann, 1988'e kadar Wolfgang Müller-Wiener ve 1989'dan itibaren Wolf Koenigs. Hepsi de mimarî tarihi üzerine dersler vermek sureti ile İstanbul Üniversitesi'ndeki eğitim kadrolarında yer almışlardır. Böylece pek çok on seneden beri sürmekte olan sıkı bağlar, bugüne kadar hiç kopmamıştır.

Devletin sağladığı kaynak, şubeye personel ve finansman sağlamaktadır. Alman Araştırma Birliği (Deutsche Forschungsgemeinschaft), Alman Bilim Vakıf Birliği (Stifterverband für die Deutsche Wissenschaft), Volkswagen Vakfı (Volkswagenstiftung) ve sıkça Theodor-Wiegand Cemiyeti (Theodor-Wiegand-Gesellschaft)'nin yardımlarının ilâvesi ile artırılan kaynak ile şubenin finansman durumu iyileştirilmiştir. Buna bağlı olarak, çalışanların şahsî katkısı ile de yeniden açılıştan sonra geçen 40 sene içerisinde, etkileyici bir bilimsel programın üstesinden gelinmiştir. Bu program çerçevesindeki kazı ve araştırma çalışmalarında, her sene yaklaşık 200 sezonluk işçi iş bulmaktadır.

İstanbul'da şehrin araştırılmasına özellikle Naumann ve Müller-Wiener tarafından devam edilmiştir. Naumann çalışmaları sırasında, kazılar sayesinde Hippodrom (At Meydanı) ve Mese (Divan Yolu) arasındaki Bizans Lausos Sarayı'nı ve Antiokhos Sarayı'nın yerini belirleyebilmiştir. Müller-Wiener, örneğin Zeyrek semtindeki çalışmalara önayak olmuş ve kendisi de bunları yürütmüştür. Ayrıca şehrin limanları ve erken dönem endüstri yapıları üzerinde çalışmıştır. Bu konuda geride bıraktığı eser, şimdilerde basımdadır. Müller-Wiener'in kendisinin ve selefinin izlenimlerini özetleyerek anlattığı en ünlü kitabı, *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls* (İstanbul'un Topografisi Üzerine Resimli Sözlük" 1977'deki basımından sonra bir başvuru kitabı konumuna gelmiştir. Hans-Peter Laqueur yıllarca yer yer Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (Institut Français d'Etudes Anatoliennes) ile beraber çalışarak şehrin Osmanlı dönemi mezar taşlarını araştırmış ve sonuçları son *Istanbuler Mitteilung*'da gözler önüne sermiştir. Bugün de şube, Türk yetkilileri ve kuruluşları ile çok yönlü bağlantılarla, şehirdeki tarihî anıtların araştırılmasında ve maksada uygun biçimde korunmasında çaba sarfetmektedir. Bu çabalara bağlantılı şekilde, Tarih Vakfı'nın teşebbüsü, yeni başlanan *İstanbul Ansiklopedisi*'nde Albrecht Berger'e ait Bizans dönemini içeren 85 madde bulunacaktır.

Anadolu'daki bitmiş kazı ve araştırmalardan burada yalnızca kısaca bahsedilecektir: Prehistorik dönem ve Ön Aysa arkeolojisi alanında, Winfried Orthmann'ın Ilıca'daki eski Hitit yanık mezar sahası ve Doğu Anadolu'daki Türk baraj gölü programı çerçevesinde kazılması zorunlu hale gelmiş bulunan Norşuntepe ve Hassek Höyük kurtarma kazıları vardır. Norşuntepe'de Harald Hauptmann kalkolitikden M. Ö. 1000 ve 500 seneleri arasındaki zamana kadar inen yerleşim katmanları bulmuştur. Hassek Höyük'de Mahfred Behm-Blancke, 1978-1986 seneleri arasında prehistorik yerleşimi araştırmıştır. Eskişehir yakınındaki Demircihöyük kazısına devam edilmiştir. Burada yalnızca 1975 ile 1978 tarihleri arasında erken bronz dönemine tarihlenen bir yerleşim bulunmamış, hatta daha sonra Bursa Müzesi'yle ortak bir çalışmayla, 1990'dan 1992 senesine kadar Jürgen Seeher tarafından buraya ait mezar sahası da kazılmıştır.

Klasik arkeoloji alanında Hans Weber'in Troas (Troya) bölgesindeki Smintheion ve Ionia'daki Myus şehri tapınaklarındaki çalışmalardan, bundan başka Gerhard Kleiner, Peter Hommel ve Wolfgang Müller-Wiener'in Panionion kutsal alanındaki kazılarından ve gene Panionion gibi Mykale Sıradağı'nın kuzey yamacında yer alan Melie'nin aynı kişiler tarafından bulunmasından ve en son Jürgen Borchardt'ın İstanbul Şubesi'nin asistanı olarak gerçekleştirdiği bütün Lykia bölgesi, özellikle Myra ve Limyra'daki çalışmalarından söz etmek gerekir. Lykia'da Phaselis ve Pamphylia'da Side'deki liman yapılarının araştırılmalarının daha özel bir karakteri vardı. Bunlar A. M. Mansel'in destekleri ile H. Schla-

Enstitünün Sıraselviler No 123'teki eski binası
Foto: A. Aydın / Alman Arkeoloji Enstitüsü

eger tarafından yapılmıştır. Phrygia'da Dokimeion (İscehisar)'ın antik ve ortaçağ taş köprülerinin J. Roeder tarafından araştırılmasının da özel bir karakteri vardır. Çünkü bu tip araştırmalar, o zamana kadar klasik arkeolojide alışılmış olan konulardan değildi. Burada, en az yukarıdakiler kadar önemli arazi araştırmalarından örnekler verilmelidir: Bunlardan Paphlogonia, Pontus ve Armenia Minor'daki kaya merdivenleri ve tünellerini tespit etmiş olan Hubertus von Gall ve Halikarnassos/Bodrum yarımadasındaki Lelegler'e ait yerleşim yapılaşmaları konusunda çalışmış olan Wolfgang Radt hatıra gelmelidir.

Bittel, Boğazköy'deki kazıları tekrar ele almıştır. 1978'den 1993 senesine kadar kazılar, Peter Neve tarafından devam ettirilmiştir. Peter Neve, buradaki mimarî kalıntıların restorasyonu konusunda da büyük işler başarmıştır. Aşağı yukarı M. Ö. 1800-1200 yılları arasında yerleşim görmüş olan Hititler'in başkenti, yeni sonuçlara göre, bugün anladığımız anlamda bir şehir değildi; devâsâ surlar içerisinde tapınaklar, tören yolları ve dinî saraylar gibi anıtsal yapılardan oluşmaktadır. Son zamanlarda, bir saray-arşivinde, Hitit İmparatorluğu'nun tarihi ve yönetim şekli hakkındaki zengin bilgiler beklenen binlerce toprak mühür bulunmuştur.

Pergamon (Bergama)'daki kazılar, 1968 senesine kadar Erich Boehringer tarafından yürütülmüştür. Bu kazılar tamamen İstanbul Şubesi'ne geçtikten ve Oskar Ziegenaus üç sene çalıştıktan sonra, 1972 senesinde Wolfgang Radt kazı başkanı olmuştur. Şehrin yer aldığı tepenin yamacındaki evlerin bulunduğu kısımda yaptığı genişletilmiş araştırmalar, daha tamamen değerlendirilmemiştir. Fakat daha şimdiden, özellikle Roma ve Bizans dönemleri için şehir planı ve yaşama düzenleri hakkında ilginç yeni bilgiler edinilmiştir. Kale-tepenin göze çarpan yerindeki Traian tapınağının masraflı, kalabalık ekip ve ekipmanlı restorasyonunda, Türk makamlarının arzusuna uyulmuştur. Bu çalışmalarda, sahada mevcut bütün kalıntıların bilimsel dokümantasyonu ile yer yer ayağa kaldırılması elele gitmektedir. Aynı zamanda burası, Türk taş ustaları ve restoratörleri için kayda değer bir okuldur. Artık öğrendikleri ile başka yerlerde de, örneğin Çırağan Sarayı'nda restorasyon çalışmalarında memnuniyetle işe alınmaktadırlar.

Kütahya, Aizanoi (Çavdarhisar)'da Rudolf Naumann ve daha sonra Adolf Hoffmann tarafından özellikle umumî binalar araştırıldıktan sonra, bugün Klaus Rheidt'ın çabaları, imparatorluk dönemi şehir yapısını bir bütün olarak tekrar kazanma konusuna yoğunlaşmıştır. Bu sırada bugünkü köyün eski, güzel yapıları da tespit edilmektedir. En son geç antik döneme ait, devşirme malzemeden bir sütunlu cadde ortaya çıkarılmış ve daha şimdiden yer yer yeniden ayağa kaldırılmıştır.

Pergamon yanında Ionia'da Alman arkeoloji araştırmalarının bir başka eski ağırlık noktasında da çalışmalar devam etmektedir: Didyma'da Klaus Tuchelt her şeyden önce Miletos'tan tapınağa kadar giden kutsal yoldaki kazılarıyla, Hellenistik dönemde başlanmış olan Apollon Tapınağı gibi anıtsal yapıların çevreleriyle bağlantıları içerisinde değerlendirilmesinin önemini göstermiştir. Yeni kazı buluntuları mümkün olduğu kadar tahribattan korunduktan sonra, şimdilerde tapınağın eski kazı dönemlerinde başlatılan koruma önlemleri yenilenip genişletilmektedir. Ön cephesindeki mermerleri daha antik dönemde bir yangın felâketi geçiren tapınak, mümkün olduğu kadar ortaya çıkarıldığı durumunda muhafaza edilmek istenmektedir. İstanbul Şubesi, halen Miletos kazılarında yer almaktadır. 1989 senesinde W. Müller-Wiener emekli olduktan sonra kazıyı Bochum Üniversitesi'nden Volkmar von Graeve yürütmektedir. Eskiden şehrin özellikle Hellenistikten ortaçağa ait kalıntıları araştırılırken, bugünkü ilgi odağını ilk etapta, Milletos'un M.Ö. 800 ve 494 seneleri arası arkaik dönemdeki parlak çağı oluşturur. O zamanlar yedi bilginden biri olan tabiat filozofu Thales Miletos'ta öğretilerini yaymaktaydı. Gene Miletos bu zamanlarda Karadeniz kıyısında birçok koloni kurmuştur. Bunlara bugün hâlâ yerleşim gören Sinop, Samsun ve Trabzon örnek verilebilir. 1977 senesinde Priene'de Müller-Wiener'in tekrar başlattığı arazi araştırmaları, şimdi Wolf Koenigs'in yönetimi altında devam etmektedir. Bilimsel hedef, ünlü mimar Pytheos'un Büyük İskender döneminde başlatılmış olan Athena Tapınağı ile, buna bağlı kutsal alanın yayınlanması ve büyük bölümü Hellenistik olan şehrin mimarî gelişimini daha iyi anlamaktır. Ören yerinin park karakterini bozmayan agora yakınındaki "Zeus" Tapınağı ve tiyatrodaki itinalı restorasyon çalışmaları, antik mimarînin korunmasına hizmet etmekte ve aynı zamanda ziyaretçilerin yapıları daha iyi anlayabilmelerine izin vermektedir. ■

Çeviren: Selma Bulgurlu

Bibliografya:

S. Eyice, *İstanbul Ansiklopedisi II* (1959) 1023-1024-K. Bittel, Zur Geschichte der Abteilung Istanbul des Deutschen Archaeologischen Instituts von 1929 bis 1979, *Das Deutsche Archaelogische Institut, Geschichte und Dokumente III* (1981) 65-91 Taf. 6-9. - H. Çambel, In Memoriam Kurt Bittel, *Istanbuler Mitteilungen* 41, 1991, 5-12. - W. Koenigs, In Memoriam Wolfgang Müller-Wiener, *Istanbuler Mitteilungen* 41, 1991, 13-16. - S. Eyice, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* I (1993) 207-208.

MENDERES'TEN ÇİLLER'E
KISA VADELİ İKTİSAT POLİTİKALARI VE İSTİKRAR PAKETLERİ

ŞEVKET PAMUK

Tek Parti döneminde İnönü hükûmetleri denk bütçe-sağlam para ilkesine sıkı sıkıya bağlıydılar. Bugün Keynes sonrası iktisat bilgimizle, 1930'ların dünya bunalımı koşullarında bu tür politikaların ne ölçüde uygun olduğunu tartışabiliriz, ama hükûmetlerin sağlamcı davrandıkları açıktır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'na kadar enflasyonist baskılar gündeme gelmemiştir.

Denk bütçe-sağlam para politikalarının bir nedeni, hiç şüphesiz, Osmanlı dönemindeki uygulamalardı. Osmanlı dönemindeki bütçe açıkları ve bunları kapatmak için başvurulan dış borçlanma, Düyun-ı Umumiye İdaresinin kurulması ile sonuçlanmıştı. Cumhuriyetin ilk yıllarında iktisat politikalarını yönlendirenler, Osmanlı devletinin son yıllarındaki ağır borç ve siyasal bağımlılık koşullarını yakından yaşayarak yetişmişlerdi. Bu nedenle hem malî ve parasal politikalarda, hem de dış borçlanma konusunda ihtiyatlı davranıyorlardı.

Ayrıca dünya koşullarının da etkilerini dikkate almak gerekir. Özellikle 1930'lardaki Dünya Bunalımı yıllarında Türkiye'de hükûmetlerin isteseler bile dış borç bulabilmeleri kolay değildi. Nitekim, 1930'lu yıllarda devlet yoluyla sanayileşme programlarının finansmanı için, tüm çabalara karşın çok sınırlı miktarlarda kaynak sağlanabilmiştir.

Türkiye'de istikrar paketleri ilk kez 1950'li yıllarda Demokrat Parti döneminde gündeme gelmiştir. Demokrat Parti yılları bugün kamuoyunda altın yıllar olarak hatırlanır. Oysa Demokrat Parti'nin on yıllık iktidarı birbirinden çok farklı iki alt dönemden oluşmaktadır: 1950 yılından 1953 yılına kadarki olağanüstü elverişli büyüme ve bolluk dönemi ile bunu izleyen çalkantılı, sancılı ve nihayet 1958 yılında istikrar paketinin açılmasına kadar giden bunalım dönemi.

1950 seçimleri öncesinde Demokrat Parti'nin ekonomiye ilişkin platformunda iki temel unsur dikkati çekiyordu. Devletin ekonomideki yerini küçültmeyi hedefleyen daha liberal bir anlayış ve tarıma ağırlık veren bir kalkınma stratejisi. Bu çerçevede Tek Parti rejiminin simgeleri olarak kabul edilen KİT'lerin özelleştirileceği, tarım kesimine daha fazla kaynak sağlanacağı, altyapı yatırımlarına önem verileceği belirtilmekteydi.

DP iktidarının ilk yıllarında elverişli hava koşulları ve yeni toprakların ekime açılması sayesinde tarımsal üretimde büyük artışlar görüldü. Öte yandan Kore Savaşı'nın yarattığı konjonktür nedeniyle dünya piyasalarında bir "*commodity boom*" [mal bolluğu] yaşanmaktaydı. Tarımsal malların ve hammaddelerin talebi artmakta, iç ve dış fiyatlar tarım lehine gelişmekteydi. Bu koşullarda, Türkiye'nin buğday ve krom gibi ürünleri yüksek fiyatlarla ihraç edilirken hem döviz sağlanıyor hem de üreticilerin gelirleri önemli artışlar gösteriyordu.

1950 yılından itibaren gerek ihracat gelirleri gerekse CHP döneminden kalan döviz rezervleri sayesinde, ithalatın önündeki sınırlamalar da kaldırıldı. O dönemin deyimiyle kotalar daraltılırken liberasyon listeleri genişletildi. İthalat hacmi hızla büyüdü. Kısacası 1953 yılına kadar Türkiye, artan gelirler ve ithalata dayalı bolluklar ülkesidir. Yalnızca tarımsal üreticilerin değil, tüccarların, sanayicilerin, hemen her kesimin gelirleri artmaktadır. Bu arada işçi ücretleri de, tarımsal gelirler kadar olmasa da, yükseliş göstermekteydi.

Ancak Türkiye ekonomisinin o günkü koşullarında tarıma dayalı liberal ekonomi modeli fazla uzun sürememiştir. 1954 yılından itibaren elverişli hava koşulları kaybolurken tarımsal üretim gerilemeye başlamıştır. Kore Savaşı'nın sona ermesiyle dünya piyasalarındaki elverişli koşullar da kaybolmuştur. Bu gelişmeler dış ticaret ve cari ödemeler dengelerini hemen etkilemiştir.

Bugün baktığımızda, 1954 ve 1955 yıllarının DP iktidarı için bir dönüm noktası olduğunu görüyoruz. 1954 seçimlerinin ezici bir çoğunlukla kazanmış olması, DP iktidarına dört yıllık yeni bir süre kazandırmıştı. Ortaya çıkan yeni ve olumsuz konjonktür karşısında hükûmet, daha az harcama ve daha az büyümeyi kabullenebilirdi. Bu yeni dönemin hiç olmazsa başlangıcı daha dikkatli kullanılabilir, iç ve dış iktisadî dengeler yeniden kurulabilirdi.

Oysa seçimlerde elde edilen zafer başları döndürmüştür. 1954 yılından itibaren Menderes hükûmetleri iktisadî dengeler ve iktisat kuralları gibi önemsiz konuları bir kenara iterek harcamalara devam edecektir. Bir yandan içeriği pek tanımlanmamış bir kalkınma hamlesi anlayışıyla temeller atılacak, öte yandan da pek çok kesime, özellikle de

nüfusun en büyük kesimini oluşturan tarımsal üreticilere yüksek gelir sağlanmaya çalışılacaktır.

Dünya piyasalarında tarımsal malların fiyatları düşerken, Toprak Mahsulleri Ofisi devreye sokularak buğday fiyatları yüksek tutulmakta, ancak kentli tüketiciye de ucuz ekmek yedirilmektedir. Aradaki fark Ofis'in zararı olarak gözükmekte ve Merkez Bankası'nın bir daha geri ödenmeyecek kısa vadeli kredileriyle karşılanmaktadır. Bu sübvansiyon yöntemi nedeniyle tedavüldeki para miktarı üretim artışlarının çok üzerinde bir hızla artmıştır. 1950 ile 1959 yılları arasında tedavüldeki para arzında ortaya çıkan toplam artışın yüzde 45'i Merkez Bankası'nın TMO'ne açtığı ve bir daha geri dönmeyen kredilerden kaynaklanmaktaydı. Ziraat Bankası'nın tarımsal üreticilere açtığı krediler de aynı dönemde yaklaşık 10 kat artış göstermiştir.

Böylece DP yönetimi uzun ve son derece sorunlu bir yola girmiş oluyordu. Döviz darboğazı ortaya çıkınca, Ankara'da Merkez Bankası içinde bir "Döviz Komitesi" kurulmuştur. Hükûmetin dış kredi sağlamak amacıyla yaptığı başvuru üzerine, 1954 yılında IMF heyeti Ankara'ya geldiğinde Maliye Bakanı Hasan Polatkan'dır. IMF standart reçetesini önermektedir: Bütçe açığını kapatmak için harcamaları kısın ve kamu iktisadî kuruluşlarının ürünlerine zam yapın. Dışı ödemeler dengesini yeniden kurmak için de yüksek oranlı bir devalüasyon önerilmektedir.

Ancak Menderes seçimler öncesinde bir kemer sıkma programını uygulamak niyetinde değildir. Seçimler büyük zaferle sonuçlanınca da IMF ile anlaşarak önerilen reçeteyi kabullenmek yerine Amerika'ya geziye çıkarak, gerekirse siyasal ödünler de vermek pahasına, ABD yönetiminden borç bulmaya karar verecektir.

1955 ve 1956 yıllarında önce Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu'nun, daha sonra da bizzat Menderes'in başkanlığındaki heyetler Washington'da çalmadık kapı bırakmayacaklar, ancak taze para yerine bol bol nasihat alacaklardır.

Dış ödemeler dengesinde yaşanan güçlükler ve ithalatın finansmanında ortaya çıkan sorunlar, bütçe açıkları ve parasal genişlemeyle birleşince, Türkiye kıtlıklar, kuyruklar ülkesine dönüşmüştür. Kaçakçılık ve karaborsa almış yürümüş, büyük kentlerin sokaklarında kuyruklar artık olağan sayılmaya başlanmıştır. Tiryakiler kahve yerine kavrulmuş nohut içmektedir.

Yıllık enflasyon hızı yüzde 20'nin üzerinde gezerken, liberal iktisat felsefesiyle iktidara gelen hükûmet giderek daha müdahaleci olmuştur. Polisiye önlemlerle mal piyasalarını denetlemeye çalışmaktadır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında karaborsa ve ihtikâra karşı kullanılan Milli Korunma Kanunu raftan indirilmiş ve kapsamı genişletilerek tekrar uygulanmaya başlanmıştır. Daha önce özelleştirileceği söylenen KİT'ler tekrar devreye sokulmuştur.

İktisadî güçlükler karşısında hükûmet siyasal olarak da sertleşmeye karar vermiştir. Kıbrıs sorununun alevlenmesi ve hükûmetin örgütlediği 6-7 Eylül 1955 olayları ile İstanbul'da azınlıkların mallarının yağmalanması, işte bu ortamda gündeme gelecektir.

IMF ile görüşmeler sürmektedir. 1956 yılında Maliye Bakanlığı'nın teknisyenleri ile IMF yetkilileri yeni bir istikrar paketi ve devalüasyon oranı üzerinde anlaşırlar. Resmî kuru 2 lira 80 kuruş olan doların fiyatı yüzde 86'lık bir artışla 5 lira 20 kuruşa çıkarılacak, buna karşılık Batı kaynaklarından gerekli krediler sağlanacaktır.

Ancak Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve diğer bakanlar karşı çıkınca hükûmet devalüasyon kararından vazgeçer. Maliye Bakanlığı'nın bürokratları IMF heyeti ile Washington'daki görüşmelerini keserek geri dönerler.

DP hükûmeti istikrar paketini bu kez 1957 seçimlerinin sonrasına erteleyecektir. 1954 yılında başlayan dengesizlikler böylece tam dört yıl ertelendikten sonra 4 Ağustos 1958 tarihinde açıklanan ilk istikrar paketiyle sonuçlanacaktır. Pakette, bütçe dengesini yeniden kurmak amacıyla devlet harcamaları kısılırken, KİT ürünlerine zam yapılmakta, ithalatta ise önemli bir liberalleşmeye gidilmektedir. Cumhuriyet tarihinin en yüksek oranlı devalüasyonu ile doların fiyatı yüzde 320 artırılarak 9 liraya çıkarılmaktadır. Ancak bundan Türkiye'nin 600 milyon dolara ulaşan dış borçları ertelenebilecek ve OECD ülkelerinden taze kredi sağlanacaktır. Bu program 1961 yılının sonuna kadar yürürlükte kalmıştır.

Bu noktada başbakandan milletvekillerine kadar DP iktidarının kemer sıkma konusunda niçin bu kadar isteksiz davrandığı sorulabilir.

İstikrar önlemleri, hem yatırımlardan ve büyümeden vazgeçmek hem de bunalımın yükünü geniş toplumsal kesimlere yüklemek anlamına geliyordu. DP iktidarı daha sonraki örneklerde de olduğu gibi, işte bu yükün altına girmek yerine toplumun hemen her kesimini memnun tutmak istiyordu.

Sanıyorum, biraz da deneyimsizlik vardır. Menderes hükûmetleri Cumhuriyet tarihinde bu tür kısa vadeli ve daha sonra populist olarak nitelendirilecek politikaları uygulayan ilk hükûmetlerdir. DP iktidarı özellikle 1954 seçim sonuçlarının da getirdiği iyimserlikle, uyguladıkları genişlemeci politikaların iktisat kurallarını aşabileceğini, kemer sıkmaya gerek kalmayacağını ve eğer çok zorlanırlarsa da, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu güvenilir müttefike yardım elini uzatacağını düşündüler.

Ancak devalüasyona ve istikrar paketlerine karşı direnişin bir işe yaradığı söylenmez. Tam tersine, 1954 yılında ortaya çıkmaya başlayan iç ve dış dengesizliklerin ertelenmesi, DP iktidarını 1958 yılında çok daha ağır koşulları kabullenmek zorunda bırakmıştır. Kendi deyimleriyle kalkınma hamlesinden yine vazgeçilmiş ve kemer sıkma politikalarının yükü yine geniş kesimlerin sırtına binmiştir. 1950'lerin ikinci yarısında hem tarımsal gelirler

hem de reel işçi ücretlerinde gerileme görülmektedir.

İlginçtir, aynı döngüyü 1970'li yıllarda da gözlemliyoruz. 1970 yılında yapılan devalüasyon ve uygulanan kemer sıkma paketi, fazla gecikmeden yapılmış ve başarılı bir müdahaledir. İşçi dövizlerinin girişini de özendirerek ödemeler dengesinde önemli bir rahatlama sağlamıştır. Ancak 1973 yılında, Türkiye ödemeler dengesinde fazlalar verirken patlak veren petrol krizi, zor günlerin, belki de yeni bir bunalımın ilk habercisiydi. Ertesi yıl Kıbrıs olayı, hem bütçeye hem de dış ödemeler dengesine yeni yükler getirecektir.

İşte bu koşullarda 1974 Ecevit hükûmetinden itibaren iktidarlar iç ve dış dengeleri yeniden kurmak yerine çözümleri ertelemeyi tercih ettiler. Önce Türk lirasının dolar karşısındaki değerini artırarak varolan rezervlerle ithal ikamesine dayalı yeni bir tüketim dalgasının önünü açtılar. 1976-77 yıllarında artık ipin ucu kaçarken, Demirel hükûmeti ise sadece ve sadece günü kurtarmaya çalıştı. Dövize Çevrilebilir Mevduat adı altında son derece ağır koşullarla, tefeci faizleriyle dış borçlanmaya yöneldiler. Böylece 1977 yılının ortalarında ekonomi başbakanın kendi deyimiyle 70 cent'e muhtaç bir duruma geldi. En son aşamada iktidara gelen 1978-79 yıllarının Ecevit hükûmeti ise, yine IMF'nin kapısını aşındıran, ama bir türlü de ileri sürülen ağır koşulları kabullenemeyen kararsız bir konumda iki yıl geçirdi.

Türkiye'de politikacılar iç ve dış dengesizlikler küçükken onları seyretmeyi ve çözümleri ertelemeyi tercih ediyorlar. Pek çoğu iktisadın temel yasalarının kendileri için geçerli olmadığını, ya bir mucize yaratacaklarını ya da Türkiye'nin stratejik konumunu da kullanarak borç bulacaklarını düşünüyorlar. Bu iktidarların içinde, köylüleri, işçileri, dar gelirli memurları korumak amacıyla bu kısa vadeli politikaları sürdürdüklerini, kemer sıkma paketlerine karşı direndiklerine inananlar da, sonunda bu geniş kesimlere en büyük zararları verebiliyorlar.

Çünkü kendi iktidarları sırasında ertelenen çözümler daha sonra çok daha ağır koşullar altında ve demokrasinin de askıya alınabildiği ortamlarda uygulanıyor. 1958, 1979-1980 ve nihayet 1994 örneklerinde görüldüğü gibi IMF'nin de katkısıyla ortaya çıkarılan reçeteler, gelir dağılımını işte bu kesimler aleyhine bozmaktadırlar. Ayrıca, çok daha derin bunalım koşullarında kabul edilen paketler, başka konularda önemli siyasal ödünlerin verilmesine de yol açabilmektedir.

Ayrıca, devalüasyonlara da eski dönemlerin ithal ikamesi mantığı içinde, yalnızca ithalatın maliyetini artıran, reel gelirleri düşüren bir operasyon olarak bakmaktan artık vazgeçmek gerekiyor. Türkiye'de sanayileşmenin bugün ulaştığı noktada, dövizi ucuz tutan politikalar sanayinin dış pazarlardaki rekabet gücünü azaltmaktadır. Oysa Türk lirasının değerini düşük tutarak ihracata yönelmek, Avrupa ve dünya piyasalarında daha rekabetçi bir konuma gelmek mümkündür. Böyle bir kur politikası sanayi kesimine ve ekonomiye de canlılık getirecektir.

Son olarak basit, basit olduğu için de pek cazip gelen, kamuoyunda sık sık tartışılan bir görüşe değinelim. Acaba istikrar paketleri ve büyük oranlı devalüasyonlar askerî darbelere mi yol açıyor? Eğer öyleyse, istikrar paketlerine direnmek, bunları uygulamamak gerekmez mi? Gerçekten de yüksek oranlı devalüasyonlar ve acı istikrar reçeteleri, hem geniş kesimlerin gelirlerini düşürerek, hem de iktisadî durgunluk ve yaygın işsizliğe yol açarak önce iktisadî sorunları ağırlaştırır ve ancak daha sonra darboğazların aşılmasını sağlayabilirler. Ancak bu ilişkiye bakarak, her kemer sıkma peketinin demokratik rejimi tehlikeye soktuğu sonucuna varmamak gerekir.

1950'ler ve 1970'lerde yaşanan gelişmelerden daha farklı bir ders çıkarmak gerekiyor. Derin bunalımlardan, acı reçetelerden ve nihayet askerî rejimlerden kaçınmanın yolu, devalüasyonları reddetmekten, onları ertelemekten değil, iç ve dış dengesizlikler daha küçük boyutlardayken gerekli önlemleri almaktan, kemerleri zamanında sıkmaktan geçiyor. Demoratik rejimi tehlikeye atanlar, küçük dengesizliklere zamanında müdahale etmek yerine, günü kurtarmaya bakan siyasal iktidarlardır. Ayrıca, dengesizlikler daha küçük boyutlardayken yapılacak müdahalelerde, önlemlerin yükünü toplumsal kesimler arasında daha eşit olarak dağıtma olasılığı da, derin bunalım dönemlerine kıyasla, daha fazla olacaktır. ■

Kaynakça:

Korkut Boratav, "DP Döneminde Ekonomi", *Tarih ve Toplum*, No. 53, Mayıs 1988.

Yalçın Doğan, *IMF Kıskacında Türkiye, 1946-1980*, Ankara, 1980.

Nazif Ekzen, "1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi", İlhan Tekeli vd., *Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım*, Ankara, 1984 içinde, s. 165-87.

Z.Y. Hershlag, *Turkey: The Challenge of Growth*, Leiden, 1968.

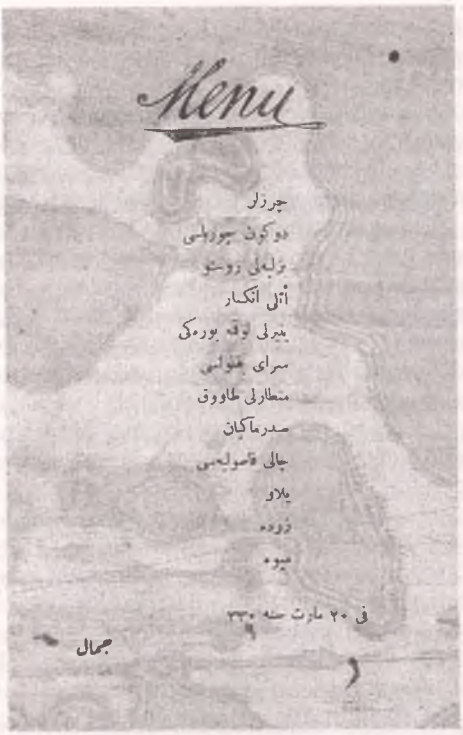

GEÇMİŞ ŞÖLENLERDEN

FEYZİ MUHTAR KATIRCIOĞLU

İttihatçı triumvirasının iki asker üyesinden Cemal Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan önce "keşide" ettiği bir ziyafetle, Enver Paşa'nın (muhtemelen savaş yıllarında) verdiği bir öğle yemeğinin listeleri.

(Enver Paşa, konuklarına sunduğu yemeklerin alçakgö-nüllülüğünü telâfi etmek istercesine menüye kendi fotoğrafını bastırmış!)

20 Mart 1330/2 Nisan 1914	Taam
Çerezler	öğle
Düğün çorbası	Hindi rostosu püreli
Bezelyeli rosto	Bamya
Etli enginar	Köfte
Peynirli lokma böreği	Pilav
Saray baklavası	Muhallebi
Mantarlı tavuk	Kahve
Sadrımakyan (tavukgöğsü)	
Çalı fasulyası	
Pilav	
Zerde	
Meyve	

Cemal

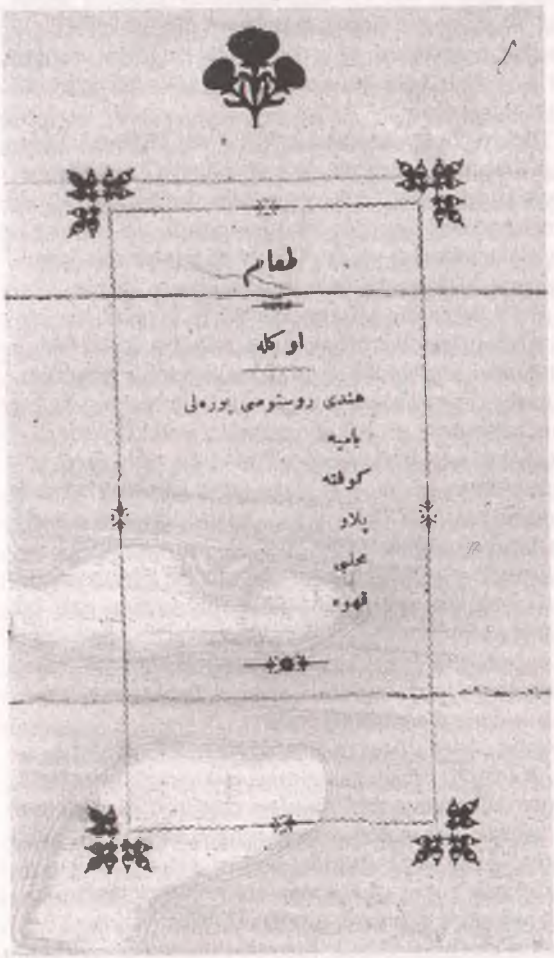

"FARSI TURCO" VEYA DÖNMENİN GÖLGESİ

DERLEYEN
FATMA MANSUR COŞAR

Gino Benzoni'nin yazısı, geçen sayıdaki konuya ilginç bir karşılık teşkil ediyor. Osmanlıların padişahı dininden dönmedi, ama birçok Venedikli o yolu seçti ve birkaç istisna dışında, bu yol onlara şan, şöhret ve servet sağladı. Bu yazıyı okurken de, XV'inci, XVI'ncı ve XVII'nci yüzyıllarda, yani Rönesansın en parlak döneminde ve ondan sonraki devirde, hümanizmanın getirdiği bireysellik, kanunsuzluk ve maceraperestliğin tarihî tabloya kattığı renkli ve hareketli ardalanı akılda tutmak faydalı olur.

Benzoni'nin makalesi, kitaptaki diğer yazılara göre çok uzundur. İçindeki bilgileri aktarırken, yazının en ilginç ve aydınlatıcı kısımlarını ele aldım.

Makale, bilinen temaya kısaca değinerek başlıyor; iki tarafta da işlenen acımasızlıklara, çetin ve pahalı savaşlara, karşılıklı köle ve esir alınmasına rağmen, ticaret devam etmektedir. Rialto'nun ticaret erbabı, iki "düşman kardeş" arasındaki bağın kopmamasına özen göstermektedir. Mal, para, gereksinimler, kârlar, Serenissima'yı ve Bâb-ı Âli'yi sıkı sıkıya birbirine muhtaç kılmaktadır. Bir örnek veriyor Benzoni: 1662'deki çetin savaş sırasında bile, İstanbul'da ölen bir Bailo'nun cesedi, evvela İngiliz elçiliğinde saklandıktan sonra, ikiye bölünür, bir havyar varilinin içine konur ve dolambaçlı yollardan Venedik'e ulaştırılır.

Kara mizah mı? Evet, der yazar, ama o büyük savaş sırasında bile, ne havyar eksik, ne de lüks malların ticareti durmuştu. Bir örnek daha vermek gerekirse, Venedik Lepanto'nun (İnebahtı) acısını unutamıyordu. Elde ettiği zafer, ona "el kadar bir toprak" bile kazandırmamıştı. Buna rağmen, Papa VIII'inci Clement yeni bir haçlı seferi için Venedik'ten yardım istediğinde, Venedik o yardımı vermedi.

Venedik, bazılarının gözünde, ve Fetih'ten sonra oraya akın eden aydın ve âlim kitlelerine rağmen, kendini ne Elenizmin yeni beşiği, ne de "Öbür Roma" olarak görmek istedi. Şunu da hatırlatmakta fayda var: Rönesans'ın en belli başlı kökeni Elenizm'de yatıyordu. Fakat, Venedik için, "Raison d'Etat" [Hikmet-i Devlet] demek, "Raison de [Hikmet-i] Ticaret" demekti. Bu evlilik, diyor yazar, bir aşk izdivacı değildi, bir çıkar evliliğiydi, dolayısıyle sürekliliğini koruyordu. Dilde, mimaride, müzikte, yazında ve hatta mutfakta alışverişler hep devam etmiştir. Bununla birlikte, Venedik haçlı zihniyetini çok az benimsemesine rağmen, haçlı terminolojisinin en abartılı ideolojik ve dinî kavramlarını hep kullanmıştır. Benzoni örnek olarak çok uzun listeler sunuyor. Kin ve nefret dolu bu terminoloji, Venedik toplumunun her katında tiksintiyi öyle boyutlara vardırmıştır ki, Osmanlılar Viyana'nın önünde "bozgun"a uğradıklarında, o zamana kadar, Venedik zaferlerinden sonra bile görülmemiş kutlamalar yapılmıştı.

Zamanla, Ege'de ve Batı'da, bu dehşet filmini seyredenler için bir kurtuluş yolu aranıyor ve de bulunuyor; Osmanlı'nın ele geçirdiği topraklarda, her aileden bir kişi, Müslüman oluyor. Böylece düşmanın garazına karşı bir tedbir alınıyor. Venedikliler bu olayı dehşetengiz buluyorlardı. Nasıl oluyor da, cennete giden şehitlik yolu terkedip, cehenneme giden yol tercih edilebiliyordu? Kullar ve köleler tarafından idare edilen bir imparatorluğun teb'asına nasıl girilebiliyordu? "Zavallı" Türkler, onların kutsal kitabı olan Kuran cehaleti önerdiği için, âciz kişilerdi. Ama, bunu bilenler, nasıl olur da bilinçle, kararlılıkla bu yolu seçebiliyorlardı?

Venedik hainleri Müslüman oluveriyor, soydaşlarına karşı savaşıyor, düşmana askerî sır veriyor, gemilerini Türklere teslim ediyorlardı. Bailo Gianbattista Dona, Türk yazını hakkında bir kitap yazdığı için, paralı katiller tarafından öldürtülüyor.[1] Başka biri, ünlü kaptan Natalino Furlan, Hanya Savaşı sırasında donanması ile birlikte Türklere teslim oluyor, Müslüman oluveriyor, Mora Paşalığına atanıyor. Fakat, başka bir savaşta Allah onu cezalandırıyor; esir düşüyor, Venedik'e getirtiliyor ve orada korkunç işkencelerle katlediliyor. Bu "farsi turco", "Türk oluvermek" terimi gündelik halk dilinde en kötü beddua sözü olarak yerleşiyor. Basiretsiz âşıklara bile küfür olarak kullanılıyor: Yazar, eğlenceli bir noktaya değiniyor. Türklere karşı kullanılan bütün sıfatlar tükenince, dönmelere karşı nasıl hakaret edilsin? Mesele çözülüyor: Dönme, Türkten beterdir!

Daha evvel görüldüğü gibi,

Venedik, Batı dünyasında, Türklere en yakın olan, onları en iyi tanıyan devletti. Dönme olgusu gizli tutulamazdı. O kadar yaygındı ki, görmezlikten gelinemezdi, ve ciddi bir mesele haline gelmişti.

Kilise'ye gelince, yüzyılların verdiği usla, ve kendi ideolojisi doğrultusunda dönmeleri affetmeye uğraşıyordu. Engizisyon mahkemelerinde dönmelerin itirafları dinleniyor, dönmelik olayının bir boş bulunmuşluk, bir kandırılış, hatta sarhoşluk anında, bir kendini bilmezlik olayı olduğu kabullenmeye çalışılıyor. Olgu, kişisel boyutlara indirgenerek, önemini azaltma yoluna gidiliyor,

Dönmelik olgusunun, casusluk tarihinde yeri vardır. Dönmeler, sır alıp verdikleri için, realpolitik çerçevesinde kullanılmışlar. Bunun ünlü bir örneği, [İstanbul'un Cağaloğlu semtinde adı yaşayan] Amiral Cicala Mehmed Paşa'dır. 1590'larda bu kişi (ki asıl adı Scipione Cicala'dır) Bâb-ı Âli'de en yüksek mevkilere ulaşmış, sayısız servet ve büyük bir üne sahip olmuştu. Kilise'ye göre bu zat, tekrar Kilise'ye kazandırılabilinirse, Osmanlı İmparatorluğu içerden çökertilebilirdi. Papa VIII'inci Clement bu yolu denemek istiyordu, fakat Venedik pek istekli değildi. O günün konjonktüründe, böyle bir olayda, kendisi değil, İspanya kârlı çıkacaktı. Fakat Papa kararlı görünüyordu ve yazara göre, biraz safça, "ödül" olarak Cicala Paşa'ya -Osmanlı malıvedildikten sonra- bütün mal ve mülklerine dokunulmayacağının bildirilmesini istiyordu. O plan yürürlüğe konmadı.

Venedik'e gelince, Katolik bir devlet olmasına rağmen, Kilise kadar ezeli hakikatlarla uğraşmıyordu. Tanıdığı dönmeler kandırılmış zavallı saf kişiler değildi. İslâm dünyasına bilinçli ve hesaplı bir şekilde göç etmiş bir kitleydi. Venedik seyyahları, Süveyş'te, Yemen'de bile, kabiliyetli ve başarılı dönmelere rastlanıldığını yazıyorlardı. "Sinan Paşa, bir Venedikli dönmenin oğlu olan başka bir dönmeye, çok nazik ve tehlikeli ödevler veriyormuş. Bir Venedikli asilin oğlu başka bir dönme, Siyam'larda ihtişam içinde yaşıyormuş." vb., vb.

"Success story"ler, başarı masalları o kadar çoktu ki, dönmelik olayı gün gibi ortadaydı. Kilise, devlet ve toplum istedikleri kadar günahtan, cehennemden, ihanetten söz ede dursunlar, dünyevî gözlerle bakıldığında, dönmelik kârlı bir işti. Venedikli Bailolar, ki bunlar Venedik'in en asil ailelerinin üyeleriydi, böyle köle ve dönmelerden meydana gelmiş bir bürokrasi ve orduya, annesi Çerkes veya Rum veya Rus ve hatta Venedikli bir köle olan bir Padişaha nefretle bakıyorlardı. Onlar ve kendileri gibi olan Venedik'in üst devlet yetkilileri, deniz kuvvetleri komutanları, senatörler vb., yüzyıllarca sürmüş aristokratik bir devlet anlaşıyı ile yoğurulmuşlardı. Senato seçimleri belki günümüze kadar tasarlanan en titiz, karmaşık, kılı kırk yaran usullere göre yapılırdı. Keyfilik en çok nefret edilen şeydi. Ama, nerede görülmüştü ki, bir Venedikli 600 köleye sahip olsun, ve yirmi yıl içinde iki milyon altınlık bir servete kavuşsun? Cicala gibi birinin suçu büyüktü mutlaka, ama serveti ve gücü de o nispette büyüktü.

Servet anlayışına gelince, Venedikli asillerin servetleri o kadar büyük değildi, ama öldüklerinde vârislerine geçiyordu. Mülkiyet hakkı kutsaldı. Halbuki dönmelerin serveti öyle değildi. Padişahın bir kaprisi, bir gözdenin hırsı, bir saray entrikası mevkilerini ve servetlerini bir anda yok edebilirdi. Nitekim, I'inci Sultan Ahmed Cicala Paşa'yı kıskanmış, kölelerine ve sarayına el koymuş, perişan bir halde onu Diyarbakır'a sürmüştü. 1609'da Cicala İranlılara Urmiye Gölü Savaşı'nda yenilmiş ve günlerini oralarda yitirmiştir. Bir de Silistre'nin dönme paşası vardı. 1656'da Çanakkale'de yenilgiye uğradıktan sonra, Padişahın hışmına uğramış ve her şeyini kaybetmişti. Bu olaylar ibret olsun diye ortalıklarda anlatılırken, mutlu son ile neticelenen başka hikâyelerin de olduğu gözden kaçmıyordu. Perugialı bir dönme olan Sadrazam Mehmed Paşa, hem yatağında rahat rahat ölmüştü, hem de yerini oğlu Ahmet'e devredebilmişti.

Osmanlı geleneğinin bir parçası olan "kulluk" kurumu, Venedik ve İstanbul arasındaki ikiciliği simgeliyordu. Bu tema tekrarlanıp işleniyordu. Venedik-özgürlük ikilemi bir yanda, Osmanlı-kölelik öbür yanda, hukuksallığa karşı keyfilik, haksızlığa uğramış bir Doge adayı, Domenico Contarini, "alla turca" adaletten yakınmıştı.

Venedik'te bir travma yaşanıyordu. Dönmelerin gücü, eğer bir Valide Sultan'ın veya gözdenin kulağına sahipseler, sonsuz boyutlara ulaşabilirdi. Halbuki Venediklilerin özgürlüğü ve gücü kanunlarla sınırlıydı, Cumhuriyet'te güçler anayasal bir çerçeve içerisinde dengeleniyordu. En üst yetkili olan Doge bile, en sıkı kontrol altında tutulan kişiydi. Kuvvetli bir kişiliğe sahip olan bir Doge böyle bir kontrolden sıkıntı duyabilirdi. O zamanlar, aklı, yoksul bir balıkçıya veya köylüye takılabilirdi, o kişilerin önündeki fırsatları düşünebilirdi. Yoksul bir Kalabriyalı köylü maceraya atılıp, döndükten sonra ünlü Ochiali [Uluç Ali] Paşa olmamış mıydı? O ki, Lepanto bozgunundan sonra Osmanlı donanmasını bir çırpıda toparlayıp, Tunus'u ve Goletta'yı tekrar zaptedebilmişti.

Doge Andrea Gritti'nin gayrimeşru oğlu olan Alvize Gritti, döndükten sonra Bâb-ı Âli'de yıldırım hızı ile yükselebilmişti. Venedik'te toplumsal yalnızlığa ve her türlü aşağılanmalara maruz kalmaktansa, dönmeyi tercih etmişti. Bir örnek daha veriliyordu, Venedik salonlarında, arkadaşlar arasında: Ünlü komutan Claude-Alexandre de Bonneval 1729'da dininden dönmüş ve ünlü [Humbaracı] Ahmet Paşa olarak parlak bir karyere sahip olmuştu. Bu gibi olaylar, Venediklilerin kendilerine özgü gördükleri maharet ve üstünlükleri üzerine bir gölge düşürüyordu. Gü-

nahın ve keyfiliğin ödüllendirildiğini görmek onları sarsmıyor değildi. Venedik'in siyasal düzeni, idaresinin kişisel değil, kurulsal (kolegial) olması, devlet adamlarını aynı katmanda tutmaya yönelikti, haliyle. Kişisel sivrilmelere izin vermiyordu. Kuvvetli ve hırslı şahsiyetler bu gibi kısıtlamalara zor katlanıyorlardı, başka yollara vurup benliklerinin üstünlüğünü kanıtlamayı deneyebilirlerdi. Örnek olarak Benzoni XVI'ncı yüzyılda tanınmış Barbaro ailesinden Antonio Barbaro'yu gösteriyor. Bu kişi dönmemişti, ama içindeki hırsı tatmin edebilmek için Santa Maria del Giglio kilisesinin yüzüne kendi heykelini yaptırmıştı. Pano'da ne Meryem Ana, ne azizler, ne de melekler vardı. Tam ortada, bir nevi apoteoz gibi, Antonio'nun heykeli heybetli bir şekilde sergileniyordu. Barbaro, hırsını ancak ölümünden sonra doyurabileceğine kanaat getirmişti.

Başarılı, ünlü dönmelere ait hikâye ve dedikodularda, gidip gelen seyyahların anlatılarında bir öğe daha seziliyor. Bu da cinsellik öğesidir. Venedikliler için paranın, şanın ve şöhretin önemi büyüktü, fakat cinsellik öğesi başka bir boyutta yer alıyor. Dönmeler, din değiştirmekle kalmıyor, dönmelik anında Türk oluveriyorlar. Bu demektir ki, Türk dünyasına atfedilen inanılmaz cinsel sapıklıkların içine düşüyorlar. Haremin güzelleri dillere destan olmuş, sarayda her türlü ince zevk, haz ve tatmin dışında, dehşet verici günahlar işleniyor Türk dünyasında: çok karılılık, eşcinsellik, lutilik ve nice başka günahlar.

Bütün bu ayrıntılar Batı'nın düş dünyasında yerlerini buluyor, ibret olsun diye uzun uzun anlatılıyor, tasvir ediliyordu. Kuran'ın vaadettiği gulam ve huri cenneti bu günahların nasıl ödüllendirildiğini gösteriyordu. Böylece dönme daha da iğrenç bir yaratık olarak meydana çıkıyordu. Bu gibi ithamlar bilhassa Venedik'te -Türkleri en iyi bilen kentte- yoğunlaşıyor ve oradan bütün Batı dünyasına yayılıyordu. Örneklerden biri Cicala Paşa'nın kendisiydi. Gençliğinde II. Sultan Selim'in gözdesiymiş, yetişkin bir erkek olduğunda etrafı yakışıklı gençlerle çevriliymiş, vb., vb.

Türk dünyasına sempati ile bakanlar yok değildi. Bunlardan Bailo Simine Contarini İstanbul'un güzelliklerini, gökyüzünü, ürünleri, limanının "dünyanın en güzeli ve emniyetli olduğunu", sunduğu her türlü zevk ve sefahatın cehennemden çok, cennete yakıştığını ballandıra ballandıra anlatmıştı. Fakat yazısında, birdenbire, sanki başkalarının, ama en başta kendisinin, bu büyüye kapılacakları korkusu ile, dönmeleri lânetlemeye başlar ve Hıristiyan dinine sımsıkı bağlanmanın gereğini vurgular. "İstanbul", der Constarini, "zehir dolu bir altın küptür, cehennem ruhlu bir cennetir".

Bütün bunları anlattıktan sonra Benzoni bir soru soruyor. Venedik kendisi, İstanbul ve Türkler hakkında bu kadar haşin ve aşağılayıcı bir tavır takınabilmek için, ne gibi kozlara güveniyor? Venedik, İstanbul-Cehennem, Venedik-Cennet, aydınlık-karanlık, iffet-günah ikileminin neresinde acaba? Erdemli olmak gerçekten Hıristiyan olmakla eşanlamlı mıdır? Bunu anlayabilmek için, cepte biraz para bulundurarak Venedik'e turist olarak gelmek yeterlidir, diyor Benzoni. Venedik modern Avrupa'nın "ışıklar kenti"ydi. Her türlü zevk orada tatminini buluyordu. İstanbul kadar hoş ve başdöndürücüydü. Bu iki kenti anlatanlar, aynı terimleri ve sıfatları kullanıyorlardı. İstanbul ve Venedik iki kız kardeş gibiydiler, onlara göre. Daha eskiden Venedik ve Bizans eşanlamlı idi, 1453'ten sonra Venedik-İstanbul ikilisinden söz ediliyor. Bir sanat tarihçisi de, yarı şaka, yarı ciddi bir espri yapar: "Bir Venedikliyi kazı, altından bir Türk çıkar!"

Venedik'te de insan dininden dönmeksizin cehennemlik olabilirdi. Fakat onu affetmek olanağı vardı, Kilise'nin kurallarına göre. Aslında, Venedik Avrupa'nın en tanınmış şehvet ve fuhuş merkezi idi. Batılı asiller ve zenginler oraya gelir ve bu işlerde ihtisas kazanmış aracıların yardımıyla günün en "moda" fahişeleriyle ilişki kurabilirlerdi. Sefirlerin mektuplarında bile bu hoş hanımlardan bahsedilirdi, adları verilirdi, şenliklerden ve her türlü ifradı körükleyen maskeli balolardan söz edilirdi. Venedik'te, zengin, kültürlü ve normal cinsel doyumuna ulaşmış üst düzey toplumunda her türlü sapıklık yerini buluyordu. Örneğin, Hazreti İsa heykeliyle "oynaşan" asil bir hanımefendi, günün birinde pişman olur, hayvansal duygulara kapıldığını ve nihayet "Türkler gibi yapmak" istediğini itiraf eder! Bunlar bir tarafa, Venedik, Batı dünyasının erotik ve pornografik yazın ve resminin tartışılmaz merkeziydi. Bu bağlamda, Venediklilerin, İstanbul'a, ayni "cehennemî" kente ve dönmelere karşı besledikleri marazi ilgi ve gizli imrenme, daha iyi anlaşılmaktadır. Dönme, "öbürüne", "başka olana", yani Türke katıldığı zaman içinde beslediği en itiraf edilemeyen arzularını tatmin etmektedir. Benzoni'ye göre, Türk'e karşı duyulan nefret ve tiksintinin kökü burada yatıyor. Hıristiyanlığın en ileri elinde, en uç savunma hattında bulunan Venedik'te, Doğu'yu en iyi tanıyan kentte, bu kin ve nefret kendi içindeki aşırılıklarından kaynaklanıyor. Yukarıda adı geçen Boneval'ın sözü anlamlıdır: "Türkiye'ye kaçmaktan çok, Türkiye'ye gidilir." Ne Kilise'nin lânetleri, ne devlet ve yargı organları, ne Karşı-Reform hareketi Venedik'in ruhundaki zevk ve lüks aşırılıklarını frenlemeye yetiyordu. Venedik, iyiliklere ne kadar açıksa, kötülüklere de o denli açıktı. Maddeten ve manen su geçirir bir doğaya sahipti. Yeniliklere, modalara hemen ayak uyduruyordu. Benzoni örnek olarak kahveyi veriyor. "Kaynar kara su", Marsilya'dan, Paris'ten önce Venedik'te kabul görmüş, 1640 yıllarında. İlk kahvehane İstanbul'da 1554'te açılmıştı ve Bailo Morosini bu yeni üründen

söz etmişti, "bu su insanı uyanık tutar" demişti. Vay şeytan Türkler! Herhalde bu su cinsel duyguları da kamçılıyor olmalı ki, dönmeler onu lıkır lıkır içiyordu! Ve Venedik derhal o kaynar kara suyu içmeye koyuvermişti kendini. Acaba, bu ayrıntıda, bir nebzecik Türk olmak isteği yatmıyor muydu?

Fakat Venedik'te şöhretli dönmelere atfedilen günahları başka bir dönme kitlesine atfetmek mümkün değildi. Dev bir kent olan İstanbul'un zenaat ve beceriye büyük gereksinmesi vardı. Becerisi olanı çağırır ve kollardı. Benzoni gelenlerin çok uzun bir listesini sunuyor yazısında: Venedik topraklarından, Girit'ten, Cenova'dan, Balkanlar'dan, Ege'den akın akın gelen insanlar İslâmı kabullenerek karınlarını doyurmak fırsatını buluyorlardı. Kendi memleketlerindeki işsizlik, açlık ve sömürü, onları İstanbul'a yolluyordu ve pek çok halde Türklerin hoşgörüsü onlara dinlerini değiştirmeden de yaşamak ve çalışmak hakkını veriyordu. Listede kimler vardı? Gemici, marangoz, taş ustası, cerrah, demirci, aşçı, hizmetçi, dokumacı, kasap, zırh ve silâh ustası, tavernacı, terzi, komisyoncu ve nice başkaları. Bailo Contarini'ye göre, bunların çoğu dönmeydi, namuslu ve çalışkan insanlardı. Bunlara hiçbir şekilde ne küfürbaz, ne maceracı, ne servet ve şan düşkünü, ne cinsel sapık denebilirdi. Olgunun boyutları ve aşikârlığı ortadaydı. Üstelik, Venedik'e geri dönenler -ki bunlardan birçoğu bunu istemeyerek yapıyordu- Türklerin iyiliğini gözleri yaşararak anlatırlardı. Benzoni, dönmelik olgusuna bu bilgilerle yeni bir boyut getiriyor ve İtalya'yı örnek gösteriyor.

İtalya'nın güneyi, örneğin Kalabriya İspanyolların hâkimiyetindeydi ve feodal sistemin en acımasız örneklerinden biriydi. Aynı zamanda -ve günümüzde olduğu gibi- İtalya'nın en yoksul bölgesiydi. İtalya'dan göç eden ve dinlerinden dönenlerin çoğu bu bölgeden geliyordu. İspanyol zulmü ve açlık, arasıra patlak veren ve hunharca bastırılan ayaklanmalara sebep oluyordu.

Venedik'te bile yoksulluk bazılarını öyle etkiliyordu ki, adsız bir yazar iki balıkçı ağzından bir balad bestelemişti. Bu şarkıda bu sözler geçiyor: "Gelsin artık Ulu Türk, gelsin artık Ulu Asker!" Girit'te de feodal düzen halkı perişan ediyordu. Bu gibi durumlarda, dönmelik olgusu içerisinde bir baş kaldırma, bir devrimci öğe yatmıyor değildi ve Venedik'te nefretin içinde korku da sezilebilirdi. Bâb-ı Âli bu durumlardan haberliydi ve bu bilgileri kullanabilirdi. Yirmibeş sene sürmüş o uzun savaşta, halk genelde Venedik'e karşı baş kaldırmamıştı, ama sayısız sabotaj olayları yer almış ve Osmanlılara gizli bilgiler sızdırılmıştı. Girit'teki Venedikli valiler defalarca Venedik'i uyarmışlardı, "halk, ortodoks olsun, katolik olsun, dönme değildir, Osmanlı onları dönmeye zorlamıyor, yalnız hoşgörü ve ekmek sağlıyor."

XVIII'inci yüzyılda Dalmaçyalılar dinlerinden dönecek ve böylece Venedikli kişiliklerini reddedeceklerdi. XV'inci ve XVI'ncı yüzyıllarda Batı'nın karışık tarihi, hızlı bir toprak ve sınır alışverişi, insanların kâh bir devletin, kâh başka bir devletin hükmü altına girip çıkmalarına zorluyordu. Fakat her seferinde istibdat ve yoksulluk aynıydı. O kadar ki, paradoksal bir şekilde, Osmanlı'ya sığınmak, kendi devletine isyan, hatta devlet kavramına karşı isyan etmekle eşanlamlı oluyordu. Buraya kadar, "Türk Oluvermek", "Dönmek" görüngüsünün başlıca etkenlerine değinildi. XV'inci ve XVI'ncı yüzyıllarda bu olay doruğuna ulaşmış, XVII'nci yüzyıldan itibaren giderek azalmaya yüz tutmuştu. Dönmelere karşı duyulan öfke Protestanlığın yerleşmesiyle giderek azalıyordu. Benzoni'nin sözleriyle, "Öte taraftan, astımlı Osmanlı nastodon" artık resmî olarak teknik yardım talebinde bulunuyor, İstanbul-Venedik ticaret ekseni zayıflıyordu. Çağdaş "trend", gidişat, başka denizlere ve karalara yönelikti. Yeni bir bilim, siyasal iktisat, teoloji ilminin yerini almaya başlamıştı. Dönmeler başkaldırışları için başka jestler bulmaya mecbur kalacaklardı. Fakat Türk'ün imajı, onarılması hemen hemen imkânsız yaralar almıştı bile. ■

Venedik'teki Musco Civico Correr'de bulunan bir yazma eserden odalıkların raksını gösteren bir minyatür.

ESKİ BEYOĞLU'NDA, RESTAURANT, BİRAHANE, BAR, GAZİNO VE MEYHANELER-III

BEHZAT ÜSDİKEN

Dönemine göre ünlü olan Rus lokantalarını anlattıktan sonra, bu kez onlar kadar ünlenmiş olan bazı içkili yerleri şöylece sıralayabiliriz:

"FISCHER RESTAURANT",

Tünel'deki "Fischer Restaurant", Sümbül Sokağı'na (bugünkü General Yazgan Sokağı) girdiğinizde, Ali Hoşnudi ve Lütfü Beyzade'nin kahvehanelerini geçtikten sonra, köşe yapan yerdeydi. Restaurant'ın cephesi, iki taraftan yere yaklaşan camlarla örtülü çift vitrin ve ortadaki iki kanatlı kapıdan oluşuyordu. Kapıdan girdiğinizde tam karşıda "U" şeklinde bir tezgâh bulunuyordu. Tezgâhın sağ tarafında bira muslukları, alt tarafta ise bira fıçılarının durduğu bir girinti vardı. Sağ ve sol taraflarda, vitrinlere dik olarak konmuş, mis gibi beyaz örtülerle kaplı masalar sıralanmıştı. Duvarlar yarıya kadar ahşapla kaplanmıştı, üst kısımlar krem renginde yağlıboya ile boyanmıştı. Biraz geride ve fıçıların durduğu girintinin arkasında, yukarıya çıkan bir merdiven görünürdü. Bu merdiven, Fischer ailesinin oturduğu bölüme çıkardı.

Vitrin camlarının üzerinde büyük bir bira bardağından taşan birayı, orijinal renkleriyle yansıtan resimler bulunuyordu. Bar denebilecek hiçbir özelliği yoktu. Doğrudan bir Alman lokanta-birahanesiydi.

Fischer çok güzel bir birahane ve lokanta olmasına karşılık, Beyoğlu ile ilgili eserlerin çoğunda adı geçmez. Yalnız 1988'de, *Cumhuriyet* gazetesinin Turgut Boralı ile yapmış olduğu bir söyleşide, Turgut Boralı, Fischer Lokantası'ndan bar diye söz etmekte, Fischer ailesi için de Nazi Almanya'sından kaçanlar demektedir.

Jak Deleon ise *Eski İstanbul'un (yaşayan) Tadı* (Cep yayınları 1988) adlı eserinde aynen şunları yazar (s. 28-29): "Knatchbull-Huegessen, akşamları bunalıp Galata'daki (Galatasarayı olması gerek!) İngiliz Sarayı'ndan çıkarak, (bu da olamaz, çünkü Huegessen büyükelçidir, İstanbul'da değil Ankara'da oturur!) Tünel'e doğru tek başına yürümekte, Fischer birahanesinde, gelecek zaferin şerefine kadeh tokuşturan kahverengi gömlekli Hitler hayranı sarışın Alman oğlanları görünce, sinirden tansiyonu yükselmekte, gerisin geri çark edip postu Rejans'a zor atmakta, orada da Von Papen'le (buna da olanak yok, çünkü Von Papen de büyükelçidir ve Ankara'da oturur!) burun buruna gelmektedir."

Şimdi her iki yorumu da dikkate alırsak, hiçbirinin doğru olmadığını kolaylıkla anlayabiliriz. Önce, aile Nazi Almanya'sından kaçmış değildir. Öyle olsaydı, 1944 yılında Heinz (Rudolf Fischer'in oğlu, o tarihte 18 yaşındadır) savaşmak için annesiyle birlikte Almanya'ya gitmezdi. Deleon'un sözünü ettiği Alman gençleriyse, İstanbul'daki "Unkapanı" köprüsünün onarılması için gelen teknik elemanlardır. Bu gençler sürekli yemeklerini, "Fischer"de yemekte, yemekten sonra da bol bol "Bavyera" şarkıları söylemektedirler.

Bu açıklamadan sonra, gelelim "Fischer" ailesinin bireylerine: Baba Rudolf, burundan takma gözlük kullanan, orta boyun üzerinde, şişman hafif göbekli, sivri sakallı, açık renk gözlü, sarışın biriydi. Genellikle pantolon ve kısa kollu gömlek giyer ve kemer yerine pantolon askısı kullanırdı. Madam İjeni, sımsıkı sarılmış ve topuz yapılmış saçlarıyla orta boylu narin bir hanımdı. Türkçeyi zorlukla ve Alman şivesi ile konuşurdu. Kızları Turchin için söylenebilecek yegâne şey, çok güzel hem de çok güzel oluşuydu. Oğulları Heinz ise, o dönemler

küçüktü ve hiçbir işe karışmazdı. İyi bir yönetici olan baba Fischer lokantayı yönlendirir, dönemin en iyi ahçılarından sayılan Madam İjeni de hem yemekleri yapar hem de mutfağı tümüyle yönetirdi. Güzel Turchin'in görevi ise, yalnız müşterileri karşılamaktı.

Turchin o sıralar bir Almanla evlenecekti. Nedeni bilinmez, bu evlilik o zaman bozulmuş ve Turchin (sonraları adı hep Türkân Hanım diye geçecektir) R. R. adlı bir Türk beyle hayatını birleştirmiştir.

O arada şu hususu belirtmekte yarar görüyorum. Hepimizin tanıdığı ve şimdiki "Refik Restaurant"ın sahibi Refik, Fischer'in lokantasına bulaşıkçı olarak gelmişti, hem de 1937 yılının sonlarına doğru. Refik buraya gelmeden önce, hemşehrisi Aslan, Fischer'de bulaşıkçılık yapıyordu. Zaten, Refik'i Fischer'e tanıştıran ve onun buraya yerleşmesine neden olan da Aslan'dır.

Bir hatırlatma, Refik Fischer'in Asmalı Mescit'teki, Nil Lokantasına değil, Sümbül Sokağı'ndakine gelmiş ve ilk kez burada işe başlamıştır. Ancak Baba Fischer, kızı R. R. ile evlendikten sonra, kendi lokantasını, damadı ile kızına bırakmış ve kendisi de, Nil lokantasını satın almıştı. Tünel'deki lokantasından ayrılırken de, kadrodan yalnız Refik'i yanında götürmüştü.

Asmalı Mescit'te, şimdilerde "Yakup"un bulunduğu ve o dönemler caddeye çıkıntı yapmış olan Nil Lokantası'na, birkaç basamakla çıkılırdı. Girişte sol tarafta bir bar, sağ taraftaysa bir sıra masa bulunmaktaydı. Barın nihayetinde, hiçbir zaman kullanılmamış olan, girişin tam üstündeki yarım balkona çıkan bir merdiven vardı. Oldukça büyük olan ana salona, barın bitimindeki iki basamakla girilirdi. Salonun nihayetinde ve sağ tarafındaki bir kapıdan, apartman boşlukları arasında kalmış bahçe gibi bir yere çıkılırdı. Yazın bu bölüme masalar konur, lokantanın devamlı müşterileri de, güneş almayan bu serin yeri yeğlerlerdi.

İşte böyle bir lokantayı Fischer 1941 yılında satın aldı. 1943'te de burada çalışırken yaşamını yitirdi. Bu güzelim lokanta önceleri bir Alman lokanta ve birahanesiydi. Daha önce ise "Kohut Lokanta ve Oteli" olarak ünlenmişti. Otelin girişi buradan olmasına karşılık, otel binası arka sokakta idi.

Neyse gelelim, lokantanın devamına, Rudolf Fischer öldükten sonra, Nil Lokantası başkası tarafından devir alındı. Turchin ise bir zaman sonra R. R.'den ayrıldı. Zaten babasının ölümü, annesi İjeni ile kardeşi Heinz'ın savaşın içindeki Almanya'da bulunması onu çok etkilemişti. Çeşitli yerlerde, örneğin "Kordon Bleu" ve "Vagon Bleu"de çalışmalarını sürdürdü.

1953 yılında, Turchin ve Romanyalı ortağının katkısıyla, Fischer Lokantası, bu kez Yeni Çarşı caddesi üzerinde yeniden doğdu. Aşçı gene Madam İjeni idi. Şubat 1953'te açmış oldukları yer, eskisi gibi, gene çok elegandı. Turchin pek büyük olmayan bu yere, tüm Alman kolonisiyle, yabancı legasyonunu toplamayı başardı.

1967 yılında bu kez, oldukları yer küçük geliyor gerekçesiyle, İngiliz Sarayı'nın karşısındaki hayli büyük bir mekâna taşındılar. En eski havasını yansıtan bir dekor içindeydi, buradaki Fischer Lokantası. Turchin 1967'nin Temmuz ayında burada bir açılış yaptı. Nefis yemekler ve gerçekten güzel bir servis, gene aynı beğieniyi almıştı. Artık, Madam İjeni olmamasına rağmen, iyi yetişen yeni kadro eski damak zevkini veriyordu. Zamanla, sürekli müşterileri yavaş yavaş azalmaya başladı. Aslında, Beyoğlu inişe geçmiş ve parlak yaşamını yitirmişti. Bunun sonucu olarak, Beyoğlu'ndaki iyi yerlerden biri daha, 1978 yılında bir daha açılmamak üzere kapandı.

Turchin mi? O hâlâ sağ, kendini bırakmadan, her zamanki gibi, güzel günler içinde yaşamını sürdürüyor.

SARAYBOSNA LOKANTA-MEYHANESİ

İkinci Dünya Savaşı sürecinde, Yugoslavya'nın Sancak yöresinden kaçarak İstanbul'a gelen ve dört bireyden (Baba Amir, karısı Anna ve 10 yaşlarında, Emina'yla Ayşa adında iki kız çocuk) oluşan bir aile, doğrudan Beyoğlu'na yerleşmiş ve Amir'in ana mesleği olan meyhaneciliği de sürdürmek için, Sümbül Sokağı'nda, tam Fischer Lokantası'nın karşı köşesinde, altı masalık "Saraybosna" adında bir meyhane açmışlardı.

Amir tipik bir Yugoslav, Türkçesi nanay; karısı Anna hem güzel, hem alımlı, hem de kokana; kızlarıysa felâket güzel iki sarışın. Amir, Türkçe bilmemesine rağmen, çok iyi bir meyhaneci olduğunu kısa sürede kanıtladı.

Meyhane, her akşam altıdan sonra ful! Nedeni mi? Önce tüm Yugoslavlar burada, sonra Anna harika bir sarışın. Bol pantolon giymiş, başına bir Montgomery beresi oturtmuş Amir, karısıyla pek ilgili değil. Ayrıca, buldukları gramofon eskisi ve beraberlerinde getirdikleri "SEVDALİNKA" plaklarıyla müşterilere hava atmaktalar.

Yemekleri, Yugoslav mutfağının özelliğini taşıyor, "Rasoy" birinci yemekleri, rakının her türlüsü, hatta "Slivovica" bile var (o dönemde, Kulüp, Baküs, Dem, Bilecik, Fertek, Dimitrokopulo rakıları varsa da, müşterler genellikle, Kulüp rakısını yeğlerler.)

İkinci Dünya Savaşı'ndan ötürü, geceleri karartma olduğundan, dışarıya ışık sızmasın diye, vitrin ve kapı camlarına konan tül perdelerin dışında, storlar da (halkın deyimiyle muşamba perdeler) akşamları kullanılıyordu. Anna'nın güzelliği, gelenlerin ailelerince bir dedikodu kaynağı oluşturmaya ve karartmadan ötürü geceleri geç saatlere kadar kalınamaması, müziğin kısıtlanması, lokanta-meyhanenin yaşamını zorlamaya başladı.

Amir bütün bunlara karşılık, müessesesini bir süre daha yaşatmaya çalışmışsa da aldığı borçları ödeyemez hale gelince, özene bezene duvarlara yaptırdığı resimlere ve meyhane atmosferine gerçekten katkıda bulunan plak ve müziğine rağmen,

istemeyerek de olsa, işyerini önce geçici olarak, daha sonra tamamen kapatmak zorunda kaldı. Yıllar sonra, kızları Emine ve Ayşe'ye (Yugoslav söyleyişiyle Emina ve Ayşa) Galatasaray'da rastladım, büyümüşler ve çok güzelleşmişlerdi.

BEDROS'UN MEYHANESİ

Bedros'un meyhanesi, Asmalı Mescit Sokağı'nda, İstiklâl Caddesi'nden girişe göre sağ tarafta, Asmalı Mescit Sokağı'yla, Asmalı Mezarlık Sokağı'nın kesiştiği yerdeki, sütçü Toma'dan önceydi. Meyhane olarak çok kaliteli bir yerdi. Dışardan bakıldığında, tüneli andırırdı, çünkü cephesi dar ve dükkân biraz uzuncaydı. Ön yüzü tamamen maviye boyanmıştı. Kapının girişinde, sol tarafta, meyhanenin yarısını kaplayan, üstü çinko kaplı ve "L" biçiminde bir bar tezgâhı vardı. Tezgâhın önündeki yüksek taburelerde, genellikle saat altıdan sonra damlayan akşamcılar otururlardı. Meyhanenin geri kalan bölümündeyse, masalar bulunmaktaydı. Uzun süre oturacaklar veya misafirleri olanlar, arka bölümdeki bu masalarda otururlardı.

Meyhanenin müşterileri, mahalle esnafı, boyacı Hasan, Bristol oteli resepsiyon memuru İvo, dal gibi boyu ve taranmamış saçlarıyla sözümona tüccar Ragıp bey, terzi Şakir, enspektör Niyazi bey, demirci İbrahim, sivil giyindikten sonra sıska polis Hikmet, terzi Halil, Derviş, Mustafa, terzi Emin'le kalfası aslan Niyazi ağabeyimiz, Turan Aziz Beler ve de Şef Seyfo ile burası, tam ortadirek meyhanesiydi, her taraf temiz ve pırıl pırıl.

Mezelerine gelince: topik, plaki (her türlüsü), midye tava, midye ve yaprak dolması, lakerda (kapının önündeki camekânda lakerda satan Musevi'den alınırdı), kışın içine limon sıkılmış tahin helvası ve de leblebi.

Bedros, tezgâhın arkasındaki raflara sıralanmış çeşitli rakılar, kırmızı ve beyaz Mutuk, Marmara, Dimitrokopulo şarap şişeleriyle, alt raflarda, kendi parlattığı bardakların arasında gidip gelirdi. Kısa boyu, simsiyah gür ve çok saçlı, yusyuvarlak yüzlü, bıyıksız, sürekli gülümseyen biriydi, Bedros.

Gelenler, akşamcı olduklarından, kolay kolay yerlerini bırakmazlardı. Bu bakımdan, meyhane çok iyi çalışır, Bedros da çok iyi para kazanırdı. Bedros, sevip saydıklarının hesabını tutar, kimsenin de yüzüne vurmazdı. Bu borçlar bazen ödenmez, bazen de uzun süre yazılı kalırdı. Sade vatandaşa hizmet götüren bu güzel meyhaneye ve sürekli gülümseyen meyhanecisine kalan borç-hesaplarının pek yüksek bir tutara ulaştığını sanmıyorum.

TUNA LOKANTA VE PASTAHANESİ (TUNA İÇKİLİ LOKANTASI)

İstiklâl Caddesi yönünden Asmalı Mescit Sokağı'na girdiğinizde, soldaki üçüncü apartmanın adı (çok eskiden beri) "Atlas"tı. Apartmanın altındaki yerse, İzzet Toker ve karısının yönettiği "Tuna Lokanta ve Pastahanesi" idi. İzzet çok şişman bir

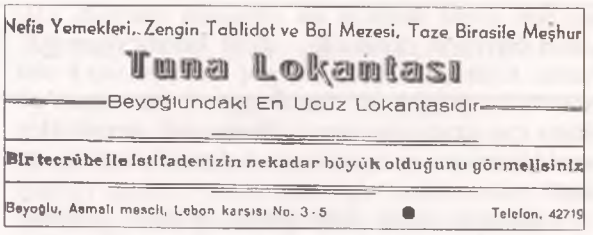

beydi; karısı da öyle. Beraberce lokantayı yönetirler ve lokantanın hemen üstündeki Atlas apartmanının 1. katında ve 3 numaralı dairesinde otururlardı.

Bu lokanta açılmadan önce, burada Haralambos Yorgiadis'in işlettiği "Lux" adında çok güzel ve mezeleriyle tanınmış bir birahane vardı. Tuna Lokanta ve Pastahanesi, Rusların İstanbul'a döküldüğü dönemlerde açılmıştı. Söylentiye göre, İzzet Toker ve karısı Rusya'dan göç edenlerdendi. İşte bu ikili, çok güzel dekore ettikleri bu lokanta ve pastahaneyi uzun süre işletmeyi başarabilmişlerdi.

Lokantanın cephesinin sağ tarafında, geniş olmayan çift kanatlı bir kapısı, sol tarafındaysa büyük bir vitrin camı bulunuyordu. Vitrin ve kapı camlarını tamamen tül perdeler kapatıyordu. Lokantanın girişi biraz dardı, arkaya doğru ise salon genişliyor ve üç sıra halinde konmuş masalar büyük salonu dolduruyordu. Girişe göre genişleyen sol bölümde, çok büyük iki vitrin buzdolabı vardı. Yemek servisi yapılan mutfak penceresiyse sol dipteydi. Yemeklerin ve içkilerin servisini Bayan Toker kontrol ederdi. İzzet Bey müşterilerle ilgilenir ve garsonların adisyonlarını ödenmeden önce kesinlikle incelerdi.

Lokanta, orta halli sade vatandaşın rahatça gidebileceği bir yerdi. Yemeklerinde bir özellik yoktu. Fiyatlar ise diğer lokallere göre daha ucuzdu. Burası sanatkârların bazılarının da uğrak yeri olmuştu. Nitekim, Sait Faik ile olan anısını, Salâh Birsel bakınız nasıl anlatır: "Sait'in üstelemesine karşı koyamaz, çıkarlar Tepebaşı'ndaki İzmir lokantasına giderler, bir Fertek açtırırlar, içerler, içerler, ikisi de kafaları bulmuştur. Saat altıda Sait Tuna'ya gitmek için ayaklanır. Samim'in de oraya gelmesini tembihlemiştir. Aleksandra ile Katina da geleceklerdir. O durumda Salâh'ı bırakmayı gönlü elvermez: 'Hadi sen de gel.' İki adımda Tuna'yı tutarlar. Birahanede daha kimsecikler yoktur. Biraz sonra Samim görünür. Arkasından Aleksandra ile Katina. Aleksandra esmer, ortadan biraz uzun, saçları alagarsondur. Bizim silahşörler, Tuna'da kafaları iyice çektikten sonra, dans edilecek bir yer ararlar." Böyle bir yerdi Tuna Lokantası, herkesin rahatça gidebildiği ve fiyatların da müsait olduğu bir yerdi. Bu lokantayı yönetenler, yani İzzet Toker ile karısı 1950'li yılların ortalarına doğru yorulduklarını ileri sürerek, işyerini devrettiler, kendileri de Minare Sokağı'nda bir daire satın alarak oraya yerleştiler.

KAPTAN RESTAURANT

Ömrü kısa olan bu lokanta, Sofyalı Sokağı'nda ve Şenbender Sokağı'nın köşesindeki Kasap Van-

gel'den sonra Refik'in ilk yerinden önceydi. Dar uzun bir yerdi, kesinlikle güzel bir meyhaneydi. Sahibi Kırım'dan 1920'lerde göç etmiş Nâzım Pamir adında bir Rusyalı idi. Ancak gerçek bir kaptan olduğu için uzun süre denizcilik yapmış, gemilerden ayrıldıktan sonra da, kapağı Sofyalı Sokağı'na atmıştı.

Lokantayı açtığı dönemlerde bekârdı. Lokanta-meyhane de gerçekten çok iyi çalışırdı. Müşteriler zaten çevredeki esanftı. Zamanla, evlendi, tek bir oğlu oldu. Oğlu genç yaşında amansız bir hastalığa yakalandı ve yaşamını yitirdi. Nâzım Bey amcamız da zaten içkiye alışkındı, gittikçe dozunu artırdı ve bir süre sonra oğlunun yanına doğru ebedî yolculuğuna çıktı.

REFİK RESTAURANT

"Refik Restaurant"ı açan (hepimizin tanıdığı) Refik, 1937 yılının sonlarında, Tünel'deki Fischer Lokantası'na gelmiş ve bir süre burada çalışmıştır. Fischer'in kızının evlenmesi üzerine, burayı damadına ve kızına bırakan Baba Fischer'in arkasından Asmalı Mescid'deki Nil Lokantası'na gidecek ve Fischer'in öldüğü 1943 yılı Ağustos ayına kadar orada kalacaktır. Nil Lokantası'ndan bu tarihte ayrıldıktan sonra, Refik değişik yerlerde çalışacak, bu arada (Galatasaray'daki) Bohem ve (Postacılar Sokağı'ndaki) Hristaki'de boy gösterecek, daha sonra Sofyalı Sokağı'ndaki ilk lokantasını açacaktır.

Kaptan Restaurant ve Refik Restaurant'ın da bulunduğu Sofyalı Sokaktan bir görünüm, 1970'ler.

Refik, özellikle Rum meyhanecilerinin yanında çalıştığı için, meyhane kültürünü çok iyi sindirmiş, ayrıca meze tekniğini de öğrenmiş olduğundan, kısa sürede çok saygın ve sade vatandaşlardan oluşan bir müşteri grubunu toplamayı başarmıştır. Refik'in yemekleri ve mezeleri, her zaman temiz ve nefis olmuştur. Kışın Pazartesi günleri menüde kesinlikle ya patates musakka ya da pastırmalı kurufasulye vardır. Balıkları ızgara ve tavadan çok, fırında tepsi ile yaptırır. Arasıra gelen konsoloslık mensupları hanımlar ve beyler orta masalara yerleşirler. Çünkü ön masalar sürekli gelen, gündüzcü ve akşamcılarındır. Saat 13.000'e doğru geldiğinizde, bizim Yorgo yorulmuşsa oturuyordur; geç kalmışsanız, onu vestiyerde sigara içerken yakalarsınız. Kaldı ki hem yaş, hem baş, tabiî ki Yorgo da her dem sarhoştur. Kaldı ki, bu kadar sarhoşun arasında ayık kalmaya olanak var mı? Refik ise, yaşlılıktan demeyelim, sabah başladığı içkiden dolayı göbeğinde her gün artan kilosunu barındırmak zorundadır.

Lokantanın en belirgin diğer bir özelliği de, müşterilerin kendi kendilerine hizmet etmeleridir. Örneğin: Ekmek istiyorlarsa kesip alırlar, tezgâhtan yemeklerini ister, oturur yerler, kapıdan çıkarken de hesaplarını öderler, hem de yediklerini kendileri sayarak... Kanımca, kaybolan Rum meyhanecilik geleneğini halen sürdürebilen nadir yerlerden biridir, Refik Restaurant...

DEGUSTASYON, İTALYAN LOKANTA VE KAHVEHANESİ

"Degustasyon" adı ile tanınan İtalyan Lokanta ve Kahvehanesi, halen onarılmış bulunan Çiçek Pasajı'nın İstiklâl Caddesi üzerindeki kapısının bitişiğinde idi.

Bugün "Çiçek Pasajı" olarak bilinen bina, 5 Haziran 1870 tarihli Büyük Beyoğlu yangınında yanan "Hoca Naum Tiyatrosu" arsasının, dönem bankerlerinden Hristaki Zografos Efendi tarafından 1873 yılında satın alınması sonucu, Rum Mimar Kleanthi tarafından ve Hristaki Zografos Efendinin istekleri doğrultusunda inşa edilmişti.

1876 yılının Haziran ayında, yapımı biten pasaj ve binanın içinde, 24 dükkân, üç kapısı bulunan apartmanlarda ise 18 daire bulunmaktaydı. O dönem "Hristaki Pasajı" diye adlandırılan bu ünlü pasaj (ayrıca "Cite de Pera" olarak da bilinir), Sadr-ı âzâm Küçük Said Paşa'ya geçince, "Said Paşa geçidi" olarak anılmaya başlandı. 1940'lı yıllarda "Çiçekçilik İstihsal ve Satış Kooperatifi" buraya yerleşince, pasajın adı "Çiçek Pasajı" oldu (halen de öyle).

Degustasyon Lokantası işte böyle ünlü bir pasajın altında açılmış ve uzun süre Pera'da yaşayabilmişti. 1876 yılının Ağustos ve Eylül aylarında biten pasajın kiralanması başladı. Bu işle özellikle, Hris-

İTALYAN LOKANTASI
DEGÜSTASYON
BİRA, KAHVE EKSPRESS ve MAKARNA

taki Zografos Efendi uğraşıyordu. Bu dönem, Degustasyon Lokantası'nın yerini önce Eugene Parret kiraladı. Ve burasını çok lüks, kadın kumaşları ve aksesuarları ile ilgili her türlü malzemeyi satan bir işyeri haline getirdi. Adını da "Maison Parret" koydu.

Zamanla, Maison Parret, İstiklâl Caddesi üzerinde ve Tütüncü çıkmazının bitişiğindeki yerine taşınınca, boş kalan mağazaya manifaturacı "Grizagorides Kardeşler" yerleşti. 1890'lı yılların başında, pasajın içinde "Spiridon Tiberius" kendi adını taşıyan, şarküteri ve bakkal karışımı bir işyeri açmıştı. Uzun süre Pera halkına hizmet veren, Spiridon Tiberius 1920'li yıllarda dükkânını "Maurandi" adlı birine devir etti. Yeni gelen, burasını yeniden dekore ederek, lokanta ve şarküteri mağazası olarak açtı. Ayakta bira içilen bir bölümü olan bu yer İtalyan spesiyalitelerine de yer veriyordu.

Bu arada İstiklal Caddesi üzerindeki Grizagorides Kardeşler işyerlerini devretmek istediler. Maurandi, bu işyerini, ileride kendi işyerine katma düşüncesi ile devren satın aldı ve çok sempatik bir İtalyan lokantası haline soktu. Adını da "Restaurant Milano" koydu. 1928 yılına kadar burasını çalıştıran Maurandi her iki bölüme bakamadığı için yalnız Restaurant Milano'yu devren gene kendi gibi İtalyan olan Edmondo Moriçi'ye sattı. Edmondo Moriçi burayı yeniden dekore etti ve adını "Degustasyon" koydu, 1928 yılından 10 Mayıs 1978 gününe kadar, lokanta bu adla anıldı. Yeniden dekore edilerek hizmete sokulan "Degustasyon, İtalyan Lokanta ve Kahvehanesi", İtalyan ağırlıklı yemekleri ve içkileri ile ünlendi.

1928 yılında Degustasyon Lokantası, Maurandi'nin sahip olduğu arka bölümle birleşmemiş ve 1932 yılına kadar yalnız caddeye bakan bölümle müşterilerine hizmet vermişti. 1932 yılında Maurandi Ankara'dan teklif alıp oraya gitmeye karar verince arka bölümü, yani pasaj içindeki lokantasını da, Edmondo Moriçi'ye devren sattı. Bunun üzerine, Maurandi'nin uzun süre yaşayabilmiş olan lokantası kapanmış, buna karşılık Edmondo Moriçi yeni aldığı bölümle, ön bölümü birleştirmiş sonuçta oldukça büyük bir lokanta ortaya çıkmıştı.

Degustasyon Lokantası'na, ortadaki iki kanatlı kapıdan ve üç basamakla girilirdi. Yanlardaki iki vitrin çıkıntı yaptığından bu bölümler caddeye balkon gibi bakardı. Her iki tarafa da birer masa konmuştu. Sağ arkada, yukarıya çıkan merdiven vardı. Bu merdiven ikinci salona girişte basamaklı kademeden sonraydı. Balkon bölümü, lokantanın yarısına kadar gelirdi. Kademeli olan bölümse Maurandi'nin sonradan devir ettiği ve eklenerek elde edilen salondu. Lokanta İtalyan yemeklerini sunduğu için yıkılışına kadar menü hemen hemen hiç değişikliğe uğramadı.

Lokanta, Edmondo Moriçi ölene kadar onun yönetiminde kaldı. Ölmesi üzerine yerine Donato Moriçi geldi. Degustasyon açılışından beri tamamen Rum garsonların tekelinde çalışmıştı. Örneğin: Strati Kotakis, Koço Yankulovitch, Mihal Naum, Koço Mancavino ve Yorgo Mancopoulo...

Degustasyon'un kanımca, Çiçek Pasajı'na yaptığı en büyük iyilik, yazın pasaja bakan cephenin önüne masa koymaya başlamasıdır. Bu başlangıç varolan birkaç küçük lokantanın da, aynı şekilde hareket etmesine neden oldu. Ve Çiçek Pasajı, "Çiçek Pasajı" halini aldı. Bu lokantanın müşterileri genellikle belirgindi. Örneğin: Ercümend Ekrem Talu, Turan Aziz Beler, Baki Süha Ediboğlu, Yahya Kemal (bazen), Pallavidis'ler, Sabuncakis'ler, Muzaffer Tema (son yıllarda), Faruk Nafiz Çamlıbel vb...

Degustasyon, kendi yaşam şeklini bir süre daha korumaya çalışmışsa da, kadronun kısmen de olsa değişmesi, Beyoğlu'nun da esprisini yitirmesi üzerine, zaten eksi havasını kısmen kaybetmişti. 10 Mayıs 1978 günü pasajın çökmesi üzerine de, Degustasyon kendi kendine tarih oldu. Yeri halen aynen ve kapalı olarak durmaktadır. ■

Selahattin Giz'in bir fotoğrafında Degustasyon'un vitrini kısmen görülüyor.

CHEZ TOUS LES LIBRAIRES ET MARCHANDS DE JOURNAUX

LES SOUVERAINS D'EUROPE

VICTORIA

FRANÇOIS JOSEPH Ier

ÉLISABETH AMÉLIE

GUILLAUME III

EMMA-ADELAÏDE

NICOLAS

MILENA

GUILLAUME Ier

LOUIS Ier

MARIE-PIE

CHRISTIAN IX

LOUISE-WILHELMINE

LEOPOLD II

MARIE-HENRIETTE-ANNE

CHARLES

MILAN Ier

NATALIE

GEORGES Ier

OLGA CONSTANTINOVNA

ABDUL-HAMID

HUMBERT Ier

MARIE MAROUBRITK-THERESE

OSCAR II

SOPHIE WILHELMINE

ALEXANDRE III

MARIE FEODOROVNA

LÉON XIII

MARIE-CHRISTINE

LES PORTRAITS DES SOUVERAINS ACTUELLEMENT RÉGNANTS EN EUROPE

AVRUPA SİYASAL COĞRAFYASINA KAZBAKIŞI

Papagallo (Papağan) adlı İtalyan mizah dergisinin, bundan 123 yıl önce (Prusya'nın Fransa'yı yenmesinin ertesinde) yayınladığı karikatürlü Avrupa (ve Magrip) haritası:
L'Europa geografico-politika, veduta a volo d'oca (Avrupa Siyasal Coğrafyasına Kazbakışı).
Haritanın iki yanında 24 ülke hakkında alaylı şiirler var.
Bunlardan bazılarının çevirilerini sunuyoruz.
1- İzlanda, 2- İsveç ve Norveç, 3- Finlandiya, 4- İrlanda, 5- B. Britanya, 6- Hollanda, 7- Prusya ya da Alman İmp., 8- Polonya, 9- Danimarka, 10- Belçika, 11- Rusya, 12- Alsas Loren, 13- Fransa, 14- İspanya, 15- Portekiz, 16- İsviçre, 17- Avusturya, 18- Dalmaçya, 19- Moldavya ve Eflâk, 20- Türkiye, 21- Yunanistan, 22- İtalya, 23- Adalar (Sardunya), 24- Afrika.
Haritayı Atilâ Türk gönderdi. Çevirileri Ayça Gülsoy yaptı.

İngiltere
Medeniyetin üstadı İngiltere. / Anlamanız gereken teorisi: kemirme. / Bu, bize onun ne kadar medenî olduğunu göstermekte. / Diğer ülkelerle dalga geçmeyi de bilmekte. / Yaşasın medeniyet, yaşasın İngiltere.

Prusya ya da Alman İmparatorluğu
Bir atasözü der ki, / Rastlantıyla olmaz hiçbir şey, / İnayet-i Rabbaniye* her yere sokar burnunu. / Bir hükümdarın ikbal ve maceraperestliğini, / şan ve şöhret düşkünlüğünü, ihtirasını / dindirebilmek için insaniyeti susturmalıdır. /Ülkenin kanını içer ve altına dönüştürür onu. / İnayet-i Rabbaniye alışıktır taşımaya zafer tacını. / Çok yaşa diye bağırır, boyun eğenler muzaffer olana: / Veyl mağlûplara, veyl Galyalı Brennus'a** / Başka yerde iner kırbaç, haklı olarak / aptalların omuzuna. / Daha fazla öldüremezsin, / İnayet-i Rabbaniye işe karışmadıkça.

Rusya
Dünyanın çivisi çoktan çıkmış yerinden, / Çarsa gözünü âleme dikmiş, / memnun yediklerinden.
Her karış, demir, ateş ve diş. / Ne merhamet! Dünyanın akibetini düşünmek, / Yıkımı tatlılaştırmak için / Sahte meşrutiyeti iteklemek. / Nasıl yamyam olduklarını görmek için / Bakın gırtlaklarına asılı kalplerine. / Ne yazık ki, kötülük / yan çizmekte Adalete. / Bu Laponyalı hayvanlar, / çoktan özgür olduklarına inanıyorlar. / Yaşasın toptan bizi uçuranlar / Yaşasın bütün bunlara inanan aptallar.

Fransa
Çoktan ateşi sönmüş kundakçı canavar / Yendiklerine lâzımlık yapılmakta. / Onlar ki kuklalar, / çok cumhuriyetçi geçinen çarpık çocuklar / Saf istakoz ne kadar yaşlanırsa yaşlansın, / Kulağındaki sinekle birlikte çürür. / Geçmiş özgürlük ona bir engel gibi gözükmekteyken, / Onu yeniden baskıya sokuverdiler. / Üç boynuzluların babalık hakları, / Size tembellik özgürlüğünü vermekte. / Çapkınlara ise, bu bayanın uzun ve güzel / kuyrukları sevdiğini göstermekte. / Bu küstahın yakalamak istediği özgürlük, / Sessizlikte basılmakta. / O hiçbir şey bilmezken, / Dayak ülkesinin köpeği / Safdil adamın sırasını da bilememekte.

Avusturya
Geçmiş zamanın şerefi artan adımlarla / ilerlemesi gerekmez miydi? / Ah! Değersiz Dünya! İyiniyet uzun sürmez, / Tahtın meyvesi olgunlaşmakta. / Macarlar ve Hırvatlar gürültü yapmaktalar, / Bizi pençeleri altında tutmak için yenilikler yaratmakta / Tahtta bol kargaşa. / Hiçbir şey kalıcı değildir, oysa. / Ah! Yalan Dünya...

Moldavya ve Eflâk
Neden bu kadar aptalsınız, / Sultanın dalgasısınız? / Ya da yavaş yavaş / İstemez misiniz derinizi yüzmesini?

Türkiye
Fethederler... Döverler sizi / Parlayarak çıkar
Kınlarından korkutucu palalar. / Cezalandırmaktır amaçları / Kavgayı patırdıyı. / Cemaate ihtiyaç duyduklarında / Nasıl da ağlayıp inlerler arsızca. / Güçlülerin yasasıdır küstahlık, oysa.

Yunanistan
Güçlünün ağzından bazı dişleri / almaya çalışır boş yere. / Bunu da meslek sanır../ Oysa budalaların kokusudur / Platon'un modern çocuğu.

İtalya
Bu arada, Vatikan'daki iskemle / Kuzeydeki papayı başaşağı etmekte / Küçük kediler etrafı karıştırmakta. / Komik sahnenin ortaya çıkacağından korkulmakta. / Papanın hayal kırıklığı / Roma halkının ödülü, gagaladığı. / Çünkü tıpkı Rus kilisesi gençleri gibi / Yanındakileri daha çok aydınlatmakta / Ve İtalya ulu haçına sarılmakta / Sarıldığı gibi kurdun patateslere.

Burada kazın uçuşu bitmekte. / Eğer görevini yerine getiremediyse, / Sizlerden özür dilemekte. ■

---

* Bundan kasıt, Alman zaferinin (savaş sanatının değil) Allah'ın eseri olduğudur. Öte yandan, Prusya kralının 2 Eylül 1870'te kraliçesine gönderdiği zafer haberindeki bir ifadeye ("Allah'ın İnayetiyle durum bir döndü ki!") dokundurma yapılıyor.

** Bu zat, İÖ 387'de Romalıları yendikten sonra, onların kurtulmalık paraları [fidye-i necat] tartılırken, karşı kefeye kılıcını atarak alacağı paraları arttırmak istemesiyle ünlüdür.

Prezzo: Centesimi 40.

Milano presso Manfredi Manfredi Editore Via Venezia N. 140

KIRIM VE KAFKASYA'DA OSMANLI NÜFUZUNUN GERİLEMESİ VE RUSLARA KARŞI KAFKAS KABİLELERİNİN DİRENİŞ GİRİŞİMLERİ (1792)

JEAN-LOUIS MATTEI

Her şeyden önce, söz konusu belgeleri Marsilya Belediyesi Kütüphanesi'nde tesadüfen bulduğumu belirtmeliyim.

"Documents concernant le Pachalik de Trébizonde" ("Trabzon Paşalığına dair Belgeler") adı altında kaydedilmişlerdi.

Tercüme edilmemiş idiler. İnsanlar ve zaman, onları orada unutmuştu.[1] Okudum ve şimdi transkripsyonlarını sunmak istiyorum. Çok sayıda oldukları için, iki veya üç makale gerekebilir. Hepsi de Koca Yusuf Paşa'ya gönderilmiş olan bu belgeler arasında takrir, müsvedde, plânlar var.

Büyük bir kapakta şöyle yazıyor: "Hâlâ Trabzon Valisi ve Anapa Canibi Seraskeri Sadr-ı Sabık Devletlû inayetlû veliyyi nimet biminnetim efendim Sultanım hazretlerinin hâk-ı pay-ı merambahşa-yı asafanelerine arzuhal-i çakeranemdir."

Bilindiği gibi, Koca Yusuf Paşa üç sene Sadrazamlık yapmıştı (1786-1789). Bu, I. Abdülhamid zamanında idi. Fakat III. Selim'in sülusundan sonra Yusuf Paşa nüfuzunu kaybetmeye başladı. O zaman Anapa Seraskeri oldu, fakat genelde Trabzon'da oturuyordu. Eski bir Ceneviz kalesi olan ve Karadeniz kıyısında bulunan Anapa, Ferah Paşa'nın sayesinde güzel bir Osmanlı şehri haline dönüştürülmüştü (1782). Anapa, günümüzde Rusya Cumhuriyeti'nde bulunuyor, nüfusu 20.000'e yaklaşıyor.

II. Katerina

Fakat 1782-1792 yılları kentimiz için çok maceralı bir şekilde geçti. Nitekim, Anapa Ruslar tarafından üç defa kuşatıldı. Son defada Anapa düştü (1791), fakat Yaş Antlaşması ile (Ocak 1792) Osmanlı İmparatorluğu'na iade edildi. Öte yandan Padişah Kırım'dan vazgeçmek zorunda kaldı. Osmanlı İmparatorluğu hangi politikayı güdüyordu? Bu politikanın özü, Rusların hücumlarına ve girişimlerine karşı aşağı yukarı hepsi Müslüman olan Kafkas kabilelerini himaye etmek ve silâhlandırmaktı.

Çarlığa karşı aktif bir rol oynamasına rağmen, Yusuf Paşa Prens Potemkin'in önünde boyun eğmek zorunda kaldı. Oysa, Potemkin Yaş'a varmadan önce ölmüştü.[2] Kaybettiklerini yeniden almak ve Rusların ilerlemesine karşı direnmek Osmanlı İmparatorluğu için hayati bir önem taşıyordu. Fakat bu politikayı uygulamak hiç de kolay değildi. İstanbul'da Rus maslahatgüzarını zaman zaman uyarmasına karşın, Bâb-ı Âli genelde resmî bir uzlaşma tercih ediyordu. Ayrıca, Rus sahasında bulunan âsi Kabartay halkı gizlice destekleniyordu. Kuban nehri artık iki devlet arasında sınır rolünü oynamaktaydı. Öte yandan, Anapa kalesini Türkler için büyük bir koz olarak niteleyebiliriz. Yusuf Paşa'nın artık eski kuvveti kalmamış olmakla birlikte, politikasından vazgeçmemişti. Durumunun daha zayıf olmasına rağmen, Anapa eski Sadrazam'ın projelerinin çerçevesine giriyordu.

Koca Yusuf Paşa Trabzon'da kalıyor, Anapa'ya sık sık gitmiyor ama etraflı bilgi istiyordu.

Seyyid Halil, Yusuf Paşa'nın güvenli vekili idi. Raporların çoğu bu zattan kaynaklanıyor. Aynı zamanda bir Davud Bey Bey(?) de Anapa'da bulunuyordu. Koca Yusuf Paşa'ya bir mektup yazdı. Belgelerden sadece bu iki isim çıkıyor. İki adamın gerçek rütbesi hakkında ayrıntı bulamadık, fakat Seyyid Halil Yusuf Paşa'ya (belki başka vekillerle birlikte) devamlı bilgi veriyor ve rapor gönderiyordu.

Şüphesiz Seyyid Halil, Yusuf Paşa'nın en güvenli yardımcılarındandı. Belgelere bir göz atalım, şimdi. (Her dokümanın orijinal metninin fotokopisini ve transkripsiyonunu verdikten sonra bir açıklama da ilâve etmeyi yerinde bulduk.)

BİRİNCİ BELGE

(Seyyid Halil'den Yusuf Paşa'ya)

Devletlû inayetlû atufetlû ve iffetlû veliyünniam Efendim Sultanım Hazretleri

Mukaddema esna-yi muharebede Anapa ve havalisinden esir olub Kırım ve Kumi kalesi taraflarında olan üsera-yı ahil-i İslâm (Müslüman esirlerden) ahdname mucibince istirdadları (iadeleri) derciyle tahrirat-ı acizanemiz ile Kırım zabiti kuburnator tarafına kapucular kethüdamız ve Kumi kalesi cenerali Van Gudaviç (Gudoviç) ceneral kıbeline bir nefer Tatarımız kulları irsal olunmuş olub vürudlarında getürdükleri cevabları savb-ı devletlerine tahrir olunacağı bundan akdem taraf-ı devletlerine iş'ar olmuş olmakla bu defa kapucular kethüdamız avdet ve cevab olarak mumaileyh kuburnator tarafından getürdüğü kağid ile Kırım'ın hal ve keyfiyyetine kesb-i ittila' eylediği vechle verdiği takriri ve Kumi kalesi ceneralinden Tatarımız kulları avdetiyle cevab olarak getürdüğü kâğıdı manzur-ı alileri buyurulmak içün takdim-i savb-i samiyyeleri kılındığı..... ve şimdiye kadar Kırım ve Kumi kalesi tarafından gelen üsera kalil olub (az olub) takrirlerine göre (raporlarına göre) ol taraflarda kati vafir-i esir-i ahil-i İslâm (çok sayıda Müslüman esir) olub ancak durdukça belki Hıristiyan olurlar mülahazasıyla cebr idüb Moskoflu istirdad itmediği takdim olunan kâğıdlardan dahi mülahaza ile mâlum-ı alileri buyuruldukda keyfiyyeti Der-i Aliyye'de mukim maslahatgüzara ifade ve tefhim ve müsemma mezkûrlarda olan üsera-yı muharebenin ahdname mucibince Hıristiyan olanlardan maadasının (Hıristiyan olanların dışında) müctemi ve istirdadları içün taraf-ı Devlet-i Aliyye'den rütbelü bir kimsenin memur ve mahall-i merkuma tayin ve irsal lazimeden idüğü.....

Anapa ve havalisi üserasından olub Kırım ve Kumi kalesi taraflarından şimdiye kadar gelen Üsera Moskoflu'dan her kimin yedinde bulunmuşlar ise kendülerini akçe ile mübayaa ve tahlis-i giriban idüb Anapa'ya gelen sagir ü kabir zükûr ü inas kaç nefer olduğu ve nemikdar akçe ile kendülerini mübayaa eyledikleri tahkik ve defter olunub manzur-ı aileleri buyurulmak içün takdim olunduğu...

Bundan akdem Anapa kalesinde esna-yi muharebede Çeçen kabilesinden gelüb muharebede bulunan Şeyh Mansur nam kimesne müttaki ve zahid bir adam olub ol esnada eylediği cenk ve cedel harun ef zun ve hatta kale-i merkume istilasından sonra dahi iki gün muharebe eylediğini bu tarafda müşahede idenler ihbar itmekle bir muktaza-yı takdir yed-i küffarda esir olub el haletü hinde içerüde Bije Buğ(?) nam mahallde mahbusan esir olub Moskof istirdad itmediği ve tahlisi hususuna himmet ve inayet buyurulmak ba'is-i ecr-i cezil olacağı mâlum-ı alileri buyuruldukda keyfiyyeti mumaileyh maslahatgüzara tefhim ve Şeyh-i mumaileyhin tahlisi hususuna himmet-i seniyyenin erzan buyurulması....

El haletü hinde Kabarta ahalisinin oldukları

Birinci Belge

mahall nehir-i Kuban'ın öte yakası olub bu defa Kuban hudud tayin olunmağla kabail-i Kabarta Moskoflu tarafında kalmakdan naşi istirahmlarını müşir arz-ı mahzar ile taraf-ı acizanemize gelen Kutatlı (Kutaysili) Mehmed Bey'in takriri ve Kabarta Beylerinin mahzar-ı kuleb vürud iden kâğıdları ve Kumi kalesi ceneralinden ahali-i merkumeye gelen kâğıdı manzur-ali buyurulmak içün takdim olunmağla nevechle emr ü ferman erzan buyurulur ise taraf-ı ubeydanemize iş'ar buyurulması....

İşbu müsâlahadan evvel mütareke esnasında Temirgoy ve Abazk'da sakin Bjeduğlulardan altı nefer kimesne av atmak içün nehir-i Kuban kenarında gezer iken Kuban hududunu bu tarafa geçüb geşt ü güzar iden elli mikdar-ı süvar-ı Moskoflu Kazağı rast gelüb sual eylediklerinde mütareke olmak hasbiyle av itmek içün geziyoruz deyü Temirgoylular cevab virüb baadehu bilâ hız olarak merkumları Moskoflu Kazakları matlub idüb yanlarına geldiklerinde beş neferini katl ve helâk ve bir neferi firaren(?) gelüb Temirgoylulara haber verdikde Temirgoylu Aytek Oğlu Arslan Bey husus-ı mezkûr içün Kumi kalesine Ceneraline haber gönderüb katl olunan beş nefer adamlarının diyetini ve eşyalarını matlub eyledikde bundan böyle tahsil ve irsal iderim deyü Ceneral-i mumaileyh haber göndermekle altı müruriyye kadar bir haber gelmediğinden Temirgoy ve Abazk'dan bir bölük kavim Kuban'ı mürur ve Moskoflu arazisinden elli beş

res-i bargir gasb ve iki nefer Kazak katl itmekle bu husus maslahatgüzar tarafından Bâb-ı Âli'ye batakrir inha ve ol babda sadr olan emr-i ali mucibince derakab (derhal) emval-i magsubenin tahsil ve Rusyalu'ya istirdad zamanında tarafımızdan mübaşir irsal olunub şimdiye kadar mar-üz-zikr bargirlerden mumaileyh Aytek Oğlu Arslan Bey tarafında olan on iki res-i bargir Moskoflu'ya teslim olduğu bu defa Ceneral-i mumaileyh tarafından gelüb takdim olunan kâğıddan mâlum-ı devletleri buyurulacağı ve küsurlarının dahi lâzım gelenlerden tahsil ve istirdadı hususuna ikdam üzre olduğumuz ve katl olunan beş nefer mumaileyh Arslan Bey'in adamları olub Moskoflu'dan tazmin ve matlubunda olduğu kâğıdından dahi malum-ı alileri buyruldukda keyfiyyet Cenerale bir vech-i tefâsil (ayrıntılı olarak) yazılmak için Rusya maslahatgüzarına ifade ve tenbih buyurulması niyazında olduğumuz.....

AÇIKLAMA

Seyyid Halil, mektubunda Anapa seraskeri ve aynı zamanda eski Sadrazam olan Yusuf Paşa'ya Anapa'ya dair son gelişmelerden haber veriyor. Başka bir deyişle efendisine raporunu sunuyor.

NE DİYOR?

O yılın başlangıcında (1792'de) Rusya ile bir antlaşma imzalanmıştı. Bu antlaşmadan daha etraflı bir şekilde makalelerimizde bahsedeceğiz. Söz konusu antlaşmaya göre Ruslar Müslüman esirleri (metinde "üsera") tahliye etmek mecburiyetinde idiler. Oysa, bu kendiliğinden yapılmadı. Seyyid Halil onun için iki adamını Ruslara gönderdi. "Kapucular kethüdamız" diye adlandırılan birincisi Kırım Rus Gubernatoruna gitti, Tatar olan bir ikincisi de başka bir yöne gönderildi. Tatar elçisi "Kumi kalesi cenerali Van Gudaviç" ile görüştü. Bu aşamada birkaç açıklama yapalım. İlk önce Kumi kalesi nerede bulunuyordu? Gerçi, böyle bir kalenin izini bulamadık, fakat hangi bölgede bulunduğunu gayet iyi biliyoruz. Şüphesiz, Kumi kalesi Kabartay ülkesinde idi. Nitekim, adını Kuma ırmağından almış olmalı. O zaman, bugünkü Pyatigorsk, Suvorovskaya veya Mineralmiye Vodi yörelerinde olabilirdi.

Van Gudoviç'e gelince, büyük bir ihtimalle Hollanda asıllı olan bu generalden Puşkin'in "Erzurum Yolculuğu"nda bahsediliyor:

"Ufukta her gün biraz daha yükselen yüce Kafkas tepeleri. Bu ülkeye yetecek kaleler var: eskiden her birimizin hız almadan atlayabileceğimiz hendeğiyle, Kont Gudoviç zamanından beri kullanılmayan paslı toplarıyla, üzerlerinde bir tavuk ve kaz garnizonunun dolaştığı yıkılmış toprak tabyalarıyla...."[3]

Kont Gudoviç zamanı, Puşkin'den yaklaşık kırk sene önce idi, yani Seyyid Halil'in raporunu yazdığı devir. Bizi ilgilendiren yıllarda, Kafkas kaleleri terk edilmiş bir vaziyette değildiler. Tam tersine, stratejik bir önem taşıyorlardı. Büyük Yekaterina zorla veya ikna yoluyla "Çerkes"[4] kabilelerini Rus İmparatorluğu etkinlik bölgesine sokmak istiyordu. Oysa, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel politikası, daha önce belirttiğimiz gibi, Rusların kötü tesirlerine karşı bu Kafkas halklarını korumaktı.

Tatarlar ve Çerkesler Müslüman idiler. Seyyid Halil Ruslar'ın esirlerini Hıristiyan yapmak istediklerini düşünüyor. Bu, antlaşmaya aykırı idi. Onun için Seyyid Halil Efendisi Yusuf Paşa'dan istiyor ki, İstanbul'da bulunan Rus maslahatgüzarına haber verilsin ve Müslüman esirler kurtulsunlar.

Öte yandan, Seyyid Halil, genç, yaşlı, kadın, erkek, bazı esirlerin Ruslara para vererek kendilerini kurtardıklarını ve Anapa kalesine iltica ettiklerini belirtmektedir. Başka ilginç bir noktaya değinelim. Seyyid Halil Şeyh Mansur'dan bahsediyor. Söz konusu Şeyh Mansur Çeçen asıllı idi ve "Anapa muharebesi" diye adlandırılan savaştan sonra Rusların eline esir düşmüştü (1791). Şeyh Mansur Çeçenistan'da çok ünlü bir kahramandır. Belirtelim ki, son günlerde Çeçenistan Devlet Başkanı General Dudayev (otantik olup olmadığını bilmediğimiz) Şeyh Mansur portresinin önünde fotoğraf çektirmiştir.

Burada *Tarih-i Cevdet*'ten iki alıntı vermek istiyoruz. Birincisinde şöyle yazıyor: "Rusyalılar Kabartaylılara adamlar gönderip Devlet-i Aliyye'nin kendilerine imdad edemeyeceğini bazı vaad ü vaidler ilâvesiyle beyan ederek.... ahil-i merkumeyi ikna ettikten sonra Gürcistan'a yol açmak hususuna dahi hevâ ve nahevâ irza' ederek (kandırarak) birkaç sene zarfında Gürcistan'a Kabartay içinden yol açıp ve mahal bemahal kaleler yapıp Gürcistan Hanlarıyla ittifaka rabıta verdi. Bu münasebetle Gürcistan'a göndermek üzre on bine karib asker tertip edip ancak o esnada Şeyh Mansur zuhur etmekle asakir-i merkumeyi Rusyalı onun üzerine sevk ettiğinde münhezim (mağlup) olduklarından kabail halkına şevk ve hahiş gelerek Şeyhin başına içtima birle Kızlar kalesi tarafına doğru hücum ederek Rusyalı'ya hayli rahneler verdiler" (*Tarih-i Cevdet*, Beşinci cilt, 134. sayfa, 1892).

Yukarıdaki satırlar Kabartay bölgesinin önemini teyit ediyor ve Şeyh Mansur'un Ruslar için çok tehlikeli bir hasım olduğunu gösteriyor. Üstelik, Şeyh Mansur'dan Battal Paşa'ya[5] bir mektubun metni günümüze kadar gelmiştir.

İkinci alıntımızda, Şeyh Mansur Battal Paşa'ya şöyle hitap ediyor: "Gönderdiğiniz mektubunuz tarafımıza vasıl olduktan sonra düşmanı Anapa'da bozduğunuz mesnu'muz oldu (öğrendik): bu hususda bizler ne vechle memnun olduk ise Hak Teâlâ dahi sizden ol vechle razı olsun, bundan sonra bize ve cemi' müslimine hayırlı işleri ifa ideseniz eğer maiyetinize gelmem murad olunur ise habere muntazarım (bekliyorum) ve eğer binnefs (şahsen) varmayub asker göndermek muradınız ise ol vechle hareket iderim; size lâzım olan emr itmekdir, bize vacib dahi emre inkıyad eylemekdir" (*Tarih-i Cevdet*, Beşinci cilt, 151. sayfa, 1892).

Görüldüğü gibi Şeyh Mansur bu bölgede çok

mühim bir rol oynadı. Puşkin de aynı kitapta ondan bahsediyor. Büyük şair, Mansur'un cesaretine hayrandı, aynı zamanda da Kafkas halklarının vahşi halinden şikâyetçi idi.[6] "Müttaki ve zahid bir adam olan" Şeyh Mansur'un tahliyesi için Seyyid Halil Bâb-ı Âli nezdinde Yusuf Paşa'nın çaba sarf etmesini istiyor. Bu tahliye maalesef olmamıştır. Şeyh Mansur, sonuç olarak, Rusya'da bulunan Schlüsselburg kalesine[7] hapsedildi ve 1794'te öldü.

Bu dağlı önderin sayesinde Kafkas kabilelerinin kurtuluş savaşları ilk defa olarak kutsal ve tutarlı bir nitelik taşımaya başlamıştır.

Öte yandan, Seyyid Halil raporunda başka tarihsel bir şahıstan söz ediyor. Kutaysili Mehmed Bey, Kabartayların raporlarını toplayıp Seyyid Halil'e göndermişti. Büyük bir ihtimalle Gürcü bir Müslüman olan söz konusu Kutaysili Mehmed Bey bütün Kafkasya halklarının sözcüsü idi. *Tarih-i Cevdet*'te "gayretkeş" bir zat olarak ondan bahsediliyor. Gerçekten, Kutaysili Mehmed, III. Selim'in yardımlarını sağlamak için birkaç defa İstanbul'a gitti. Battal Paşa'yı uyuşukluğundan uyandırmaya çalıştı. Saygıyla daima anılıyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun zaferi için hiç durmadan elinden geleni yaptı. Sanıyoruz ki, eğer Türkiye'nin bugün de Çerkes denilen halkların önünde belirli bir prestiji varsa, bunu büyük bir ölçüde söz konusu Kutaysili Mehmed Bey'e borçludur.

İtiraf edelim ki, bu dürüst, vefalı ve aktif şahıs ilgimizi çekti, fakat onun hakkında daha ayrıntılı başka bilgiler bulamadık. Belgemize dönelim. Şimdi bir sınır ihtilâfı söz konusudur. Yukarıda söylediğimiz gibi, Kuban nehri Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında sınır olarak kabul edilmişti.

Altı Bjeduğ avlanmak için Kuban'ın öteki tarafına geçmişti. Bjeduğlular ve Temirgoylular komşu idiler. Kuban'a nispeten yakın olan topraklarda oturuyorlardı.

Temirgoylulara emir veren Arslan Bey Bin Aytek onların üzerinde söz sahibiydi. Şimdiden not edelim ki bu kabileler iç içe yaşıyorlardı. Adlarını yeterince doğru okumak için topografiye başvurduk. Nitekim bazen belgelerde değişik şekillerde yazılmış bulunuyorlar. Bjeduğlulara gelince, adlarını yeniden oluşturmak için[8] "L'Empire du dernier Tsar" diye adlandırılan kitabı referans olarak aldık (Astrid Yayınları, 1982). Söz konusu kitapta, Kafkas bölgesine dair eski bir haritaya bakarak (235. sayfa) Maykop ve Yekaterinodar arasında bulunan "Bjedoukhovskaia" kasabasını bulduk. Aynı şekilde, bu sefer günümüzde yayınlanan bir Rusya haritasına bir göz atarak Kropotkin ve Armavir bölgesinde olan ve Kuban nehrine aşağı yukarı 50 kilometre bir mesafede bulunan Temirgoyevskaya köyünü veya kasabasını keşfettik.

Bjeduğlular ve Temirgoylular Kuzey Kafkas ailesine ait dilleri kullanıyorlardı herhalde. Rusların politikası, tabiî, bu kabileleri özümlemekti. Her neyse, Bjeduğ süvarileri Kuban'ı geçtikten sonra elli Kazak ile burun buruna geldiler.

Don veya Karadeniz kazakları[9] korkulacak bir milis oluşturuyordu. Bazen Çarlara bile başkaldıran

Kazaklar, bazı devirlerde Devlet içinde bir Devlet haline gelmişti.

Seyyid Halil'in raporuna göre, bahsettiğimiz Kazaklar beş Bjeduğ öldürdüler, fakat onlardan biri kaçmayı başarabildi, ondan sonra da Arslan Bey'e haber verdi ve raporunu yaptı. Bu, tipik bir sınır olayı idi.

Gerçi, Bjeduğlular Kuban'ın öteki tarafına, yani Rusya'ya geçmekte haklı değildiler; fakat onları katletmek suçlarına göre çok ağır bir ceza idi. Temirgoylular bir misillemede bulunmak için yeniden Kuban'ı geçtiler, iki Kazak öldürdüler ve Seyyid Halil'e göre Ruslardan 55, Arslan Bey'e göre 100 tane yük atı aldılar.

Arslan Bey, Rusları yatıştırmak için 12 tane "bargir" iade etti. Fakat herhalde Bey'in adamları kalan miktarı geri vermemekte inatçı bir şekilde direndiler.

Bu, Seyyid Halil ve Yusuf Paşa için büyük bir problem oluşturdu. Çünkü her iki taraftan kan akmıştı ve bu olay Müslüman esirlerin iadesi konusunu karmakarışık bir hale getiriyordu. Ayrıca, tahmin edebiliriz ki Arslan Bey de güç bir durumda bulunuyordu, çünkü birdenbire üç tarafa hesap vermek zorunda kaldı: Osmanlı tarafına, Rus tarafına ve (unutmayalım) kendi tarafına.

Onun için söz konusu Arslan Bey ve onun kardeşi, Seyyid Halil'in vasıtasıyla ve Kutaysili Mehmed Bey'e haber vererek, Yusuf Paşa'ya ikinci belgemizi teşkil eden bir mektup gönderdiler.

İKİNCİ BELGE

(Kafkas Beylerinden Yusuf Paşa'ya bir mektup)

Sultanım

Devletlû inayetlü mezid merhametlû veliyünnimet biminnetim efendim

Hazretleri sağ olsun arzuhal-i kulları budur ki siz efendimizin Anapa Kalesi'ne teşrif buyurulduğu mesmu'umuz oldukda bu kullarına dünyalar kadar surur hâsıl olmuşdur bu ana kadar efendimizin hâk-i pay-ı devletlerine yüzler sürmediğimizin aslı budur ki Efendimizin bu kullarına ne guna emr ü fermanları buyurulur deyü ana göre hizmet idüb emr ü fermanınıza bakub kalmışızdır emri efendimizin bu kullarına taraf-i hâk-ı payımıza gelürken deyü emr ü fermanınız mı buyurulur yoksa hatemizde olub hizmet idin deyû ferman buyurulur mu her ne guna emr ü ferman buyurulur ise İnşa Allahü Teâlâ yedimizden geldiği kadar veliyünnimet biminnetim efendimize sadakat üzre hizmet ideriz baki efendimize olan niyazımız bu yurdların hal-i keyfiyyeti cümlesi Kutaysili Mehmed Bey Hazretlerinize mâlumları olmağıyla her niyaz ve her cevab cümlesi mir-i muhterem hazretlerine sipariş ve ifade eylemişizdir takrir takririmizdir her hal-i keyfiyyetimiz mir hazretlerine takririmizden mâlum-i Devletiniz buyurulur kaldı ki bu sulh-i mütarekede Kuban'ın berü tarafda Moskoflu'nun kırk elli kadar süvar bizüm oda gezen özdenlerimizden beş adamımızı Moskoflular mulakat olub katl eylemişlerdir badehu bunda dibden iki yüz kadar süvar olub bizim ilmimiz olmayub üç süvar yalnız Bjaduğ ile me'an varub Moskoflu'nun yüz kadar bargirleri sürüp getürdükde bizim adamlarımızın yerinde olan on iki kadar bargir alub yine Moskoflu'ya teslim eylemişdik bakisi bundadır gulüv idenlerde kalmışdır siz efendimizin her ne guna emr ü fermanları buyurulur ise ana göre hizmet ideceğimiz içün arzuhal cari olundu mâlum-i hazretleri buyuruldukda hüsn himmetleri bu kulları üzerinedir yani buyurulmaları babında emr ü ferman Devletlû inayetlû merhametlû veliyünnimet biminnetim efendim Sultanım Hazretlerinizde

Bende	*Bende*
Arslan Bey	*Hatumcuk Bey*
Bin Aytek	*Bin Aytek*
Mir-i Temirgoy	*Mir-i Temirgoy*

AÇIKLAMA

Bu mektup divanî yazısıyla yazılmıştır. Aşağıdaki sol kenarda Arslan Bey'in ve onun kardeşinin Hatumcuk (başka bir belgede Hatoğuzk) imzaları bulunuyor. İki Bey'in basılmış mühürleri belgelerimizde zaten vardı. Onun için bu mektup resmî bir doküman niteliğini taşıyor. Önce Arslan Bey ve Hatumcuk Bey, Yusuf Paşa'nın Anapa'ya gelişinden çok memnun olduklarını kaydediyorlar. Daha yukarıda söylediğimiz gibi, Yusuf Paşa zaman zaman Anapa'ya gidiyordu. Herhalde eski Sadrazam Trabzon'dan Anapa'ya bir gemi ile gitmişti. Fakat tahmin edebiliriz ki, bu geçit Ruslar yüzünden tehlikeli idi. Dördüncü belgemiz zaten, bu tahmini teyit ediyor. Temirgoyluların Mirleri, Yusuf Paşa'ya ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı sonsuz vefalarını tekrar ediyorlar. Her türlü emiri yerine getirmeye hazır olduklarını ısrarla söylüyorlar. Ondan sonra sınır olayına nihayet değiniyorlar. Ruslar tarafın-

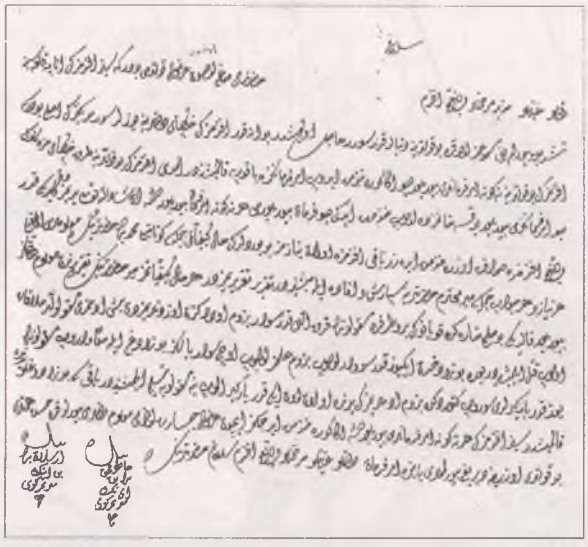

İkinci Belge

dan katledilmiş adamlar "özden" sınıfına ait idiler. Bu rütbe, "Tokağular"dan hemen sonra geliyordu. Başka bir deyişle hayli soylu ve önemli şahıslar bu olayda öldüler. Arslan Bey'in zor bir durumda olduğunu daha önce söyledik. Nitekim, ne yapacağını şaşırdı. İlk olarak, iyi niyet işareti olsun diye Ruslara 12 at iade etti. Öte yandan "altını çizerek" misilleme operasyonunun haberi olmadan meydana geldiğini ("ilmimiz olmayub") öne sürüyor.

Yani demek istiyor ki adamlarının davranışlarından kendisi sorumlu değil. Fakat 88 "bargir" köyünde (metinde "dih" deniyor, belki bu köy bugünkü Temirgoyevskaya'dır) hâlâ kalıyordu. Ne Ruslar ne Temirgoylular memnun idiler. Bize göre, Arslan Bey belki iyi niyetli idi; fakat mektubunda iki Kazağın öldüğünü yazmıyor. Oysa, Seyyid Halil bu "ayrıntıyı" efendisi Yusuf Paşa'ya daha önce iletmişti. Bu mektupla Türkler ve "Çerkes" kabileleri arasında olan iyi ilişkilere tanık oluyoruz. Fakat söz konusu kabileleri kontrol etmek epeyce güçtü. Gelecek bir makalemizde ondan bir örnek daha vereceğiz.

Kutaysili Mehmed ise birkaç mektupta daha ismi bulunan herkes için bir ölçü oluşturuyordu. Ayrıca, bahsettiğimiz olayda bazı gelişmeler oldu, çünkü Seyyid Halil Yusuf Paşa'ya yeni bir rapor göndermek zorunda kaldı. Bu "takrir" üçüncü belgemizdir.

Koca Yusuf Paşa

ÜÇÜNCÜ BELGE

Tekrir-i bendeleridir ki

Temirgoylular ve Abazklular Rusya arazinden gasb eyledikleri hayvanatın tahsil ve istirdadı içün bundan akdem taraflarımızdan her ne kadar mübaşir tayin ve irsal olunmuş ise dahi emval-ı magsube ve mukatele tarafından olmak hasbiyle bir muceb-i ahdname hududa memur zabitan muvacehesinde rivayet olunmak içün Kumi kalesi Ceneralinden gelen kâğıda nazaran Kuban hududuna bir memur irsal itmekle Moskoflu'nun Temirgoy ve Abazk'dan matlub eylediği hayvanat ve Temirgoylu dahi Moskoflu'dan matlub eylediği beş nefer maktul ve mecluh adamlarının ve diyeti ve eşyası zamanında hudud zabiti muvacehesinde tarafından istirdad ve irza olmak içün taraflarımızdan dahi tekrar işgüzar bir kullarının tayin ve memur ve irsal olunması tertibinde olduğumuz malum-i devletleri buyuruldukda emr ü ferman efendimizindir

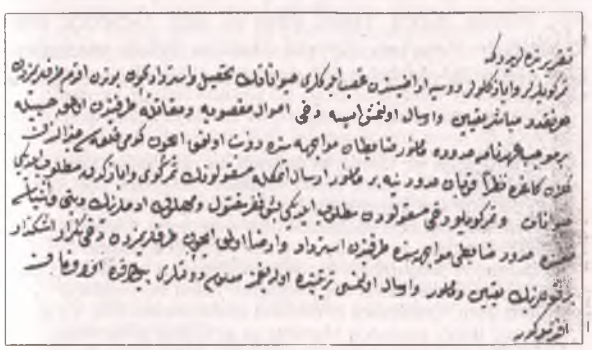

Üçüncü Belge

AÇIKLAMA

Ötekilere nazaran daha kısa olan bu belgede, "bargir olayı" devam ediyor, Ruslar bir taraftan atlarını istiyorlar, öteki taraftan da Temirgoylular ve Abazklar (yani Bjeduğlular) Ruslardan yalnız özdenlerin eşyalarını (at, eyer, silah) değil bir miktar para da istiyorlar. Bu paraya diyet denirdi. Diyet, başka bir tabirle "kan bedeli", yani bir cins tazminat idi. Söz konusu diyet ölülerin ailelerine ödenirdi. Sonuç olarak, askıda kalan birkaç girişimden sonra, yeni bir Türk memurunun Rus sınırına gönderilmesi lâzım geldi. Olay nasıl kapatıldı? Tahmin edebiliriz ki, nihayet Temirgoylular bargirleri iade ettiler ve Ruslar da söz konusu diyet ile beş Bjeduğlu'nun eşyalarını geri verdiler; çünkü "Kumi kalesi Ceneralı" yani Kont van Gudoviç şahsen müdahale etti ve kendisi de sınıra bir memur gönderdi. Öldürülmüş iki Kazağa gelince, Ruslar onlar için hiçbir şey istemiyorlar. Nitekim ilk önce Rus tarafı kan aktırmıştı.

DÖRDÜNCÜ BELGE

Kırım ahalisinden bu defa bend bilen ve hafiyyat beren taraflarımıza gelen Seyyid Halil'in takriridir

Kırım ahalisine Moskoflu'nun gün begün zuhur iden tekliflerine takat getürmeyüb Kırım ülkesi Devlet-i Aliyye (tarafından) akçe ile alınmak irade buyurulur ise cümle ehl-i Kırım kefil-bil-mal olarak nemikdar akçeye kat olunur ise (karar edilirse) tamamen eda ideceklerini ittifak idüb hafiyyen (gizlice) merkum Seyyid Halil'i vasıta olarak irsal eylediklerini takrir eyledikde böyle bilâ sened haber-i vahid ile olan mevaddi beyhude Devlet-i Aliyye'ye tahrir idemeyüz. Kırım ahalisi sözsahiplerinin mümehhed (düzgün) senedlerine muhtaçdır deyü cevab virilüb bir vech-i muharrer mümehhed ve ma'mul bir sened getürmek içün merkum Seyyid Halil iade olunduğu

Dördüncü Belge

Bu esnada Kırım ve Kabarta tarafından gelen üsera ve sair ebna-yi sebilin (yolcuların) takrirleridir

Bu defa Don Kazakları Moskoflu'dan iftirak ile (?) de olan Ceneral zabitlerini kovub soyub iddiasıyla semtleri olan Don Suyu canibine gittiklerini ve Moskoflu'nun bu esnada Lehlü üzerine tayin eylediği askerinin bozulub münhezim (mağlub) olduğunu takrir iderler

AÇIKLAMA

Bu belgeye kırmızı mürekkeple yazılmış iki satır ilâve edilmiş (transkripsiyonumuzda tırnak içinde). Söz konusu satırlar belki Yusuf Paşa'nın kendi elinden veya onun kâtibinden kaynaklanıyor. Kırmızı mürekkebin kullanılması şüphesiz dokümanın önemini gösteriyor. Belgenin birinci kısmında yeniden esir veya perişan bir vaziyette olan Müslümanlardan bahsediliyor. Kırımlılar artık Ruslara tahammül edemiyorlar ve kendi ülkelerini terk etmek istiyorlar.

Seyyid Halil Kırım halkı tarafından seçilmiş ve Yusuf Paşa'ya gizlice gönderilmişti. Kendilerini kurtarmak için paraya ihtiyaçları vardı.

Osmanlı İmparatorluğu onlara ödünç para verebilirdi, fakat Koca Yusuf Paşa o konuda çok temkinli davranıyordu.

Senetsiz bu işin mümkün olmadığını söylüyor. Onun için senedi efendisine getirmek üzere Seyyid Halil tekrar Kırım'a dönüyor. Kırımlılar Seyyid Halil'i gizlice (hafiyyen) göndermişlerdi, çünkü Ruslardan korkuyorlardı. Herhalde, Yusuf Paşa hem Bâb-ı Âli'nin çıkarlarını korumak istiyor hem de kendisine bir çıkış yolunu hazırlıyordu. Vefalı Seyyid Halil yeniden mekik dokumak mecburiyetinde kaldı.

Belgenin ikinci kısmında, ilginç bir olay anlatılıyor: Don Kazakları isyan etmiş ve üslerine dönmüşler. Bir defa daha Kazakların tarihsel "dengesizliğine" ve algınlığına tanık oluyoruz. Maalesef olayın yerini saptayamadık. Başka bir haber: Büyük Yekaterina tarafından parçalanmış bulunan Polonya'da Ruslara karşı bir isyan çıkmış ve işgalciler mağlub olmuşlar. Yusuf Paşa herhalde emin kaynaklardan haber alıyordu. Nitekim, o zamanlarda (1792) ünlü general Kosciuszko adamlarıyla Ruslara karşı mücadele etmeye başlamıştı.

Gördüğümüz gibi, Koca Yusuf Paşa ince bir politika yürütmek zorunda idi. Onun hasmı, korkulacak cinstenti, yani II. Yekaterina'nın ta kendisi idi. Şüphesiz o esnada Ruslar her bakımdan Türklerden daha güçlü idiler. Fakat Yusuf Paşa'nın elinde önemli bir koz vardı: Anapa civarında oturan Çerkes kabileleri. Onlar, Rusların önünde boyun eğmeye pek taraftar değildiler. Birçok nedenlerden dolayı Rusları sevmezlerdi. Belgelerimizde bulunan "sınır olayı" ondan sadece bir örnektir. Zeki ve ileri bir hükümdar olan III. Selim nihaî bozgunu ve Kırım'ın ilhakını kabul etmiyordu.

Padişah'ın görüşleri genişti, fakat mesela Battal Paşa'nın ya da başka komutanların uyuşukluğuna veya kötü niyetine karşı koymak, onun için bile zordu. Koca Yusuf'a gelince, Rusya ile savaş nüfuzunu yıpratmıştı. Ama eski sadrazamın elinden geldiğini yaptığını sanıyoruz. Zaten belgelerimiz, belki şüpheleri susturmak için, onun Müslüman esirlerin iadesi konusunda en azından titiz davrandığını gösteriyor. Öte yandan, Anapa ile çok ilgilendiğini ispat ediyor.

Koca Yusuf Paşa ne yapabilirdi?

Kabilelere destek vermek şarttı.

Fakat, aynı zamanda, Rusları fazla kızdırmamak da gerekiyordu. Rus hududunun ötesinde bulunan Kabartay bölgesi Osmanlılar ve Ruslar arasında tartışma ve mücadele konusu olmaktaydı.

Kabartay ülkesi, Gürcistan'ın anahtarı idi. Gürcistan, Ermenistan gibi, Rusya İmparatorluğu için kesin bir hedef oluşturuyordu. Bu bağlamda, yetenekli bir komutan olan Kont Gudoviç Kafkasya'daki Rus ordusunun başında idi.

Oysa, Kutaysili Mehmed Bey bütün gücüyle Rus tesirine karşı mücadele ediyordu. Fakat karar, sonuç olarak, Koca Yusuf Paşa'ya aitti. Gelecek makalemizde Paşa'nın, Seyyid Halil'in vefalı yardımıyla, Çerkes Beylerini nasıl desteklediğini göreceğiz. ■

1 Şunu belirtelim ki, Marsilyalı anonim bir oryentalist tahminen 1880 yıllarında sadece ikinci ve altıncı belgeden çok kısa ve hızlı özetler çıkarmıştır. Bu iki özetin değerli bilgi vermesine rağmen okunması bize neredeyse Osmanlıca metinden daha zor geldi... Ayrıca, Provence dilinde yazılmış ve konumuzla hiç alâkası olmayan bir mektup da belgelerimiz arasında bulunuyordu. Fakat bu yazıların ilginç yanı, Osmanlıca evrakların muhtemelen XIX. yy'ın en geç ikinci yarısında Marsilya'ya geldiğini göstermesi. Marsilya ve Trabzon her ikisi de birer liman, ama bu belgeleri kim ve neden getirdi? Bir muammadır.

2 Büyük Yekaterina'nın sevgilisi olan Prens Potemkin (1739-

1791) Osmanlı İmparatorluğu'na ait Kırım'ı fethetmişti. Bu fetih Kırım Tatarlarının göçüne yol açmıştır. Potemkin'in politikası, Kırım'ı ve Kafkasya'yı Ruslaştırmaktı.
General Suvorov ise askerî operasyonların başıydı.
Bu tarihsel olayların günümüzdeki sonuçları şunlardır:
1 Kırım'da Tatar asıllı bir azınlık hâlâ haklarını arıyor.
2 Kırım'da bulunan Ruslar Ukrayna'dan kopmak istiyorlar.
Öte yandan, ilâve edelim ki, Prens Potemkin'in ölümü sırasında Koca Yusuf Paşa yine Sadrazam idi.

3 "Erzurum Yolculuğu" 22. sayfa, Çeviren: Z. Baştımar. Rusça orijinal metin (A. S. Puşkin. *Romani i Povyesti. Putyeşes Evye v Arzrum vo vrimya pohoda 1829 goda*) (Moskova 1971), 308 sayfa.
Kont Gudoviç'e gelince, Çar III. Pyotr'un nedimi olduğunu bulduk. Bilindiği gibi Yekaterina kocası olan III. Pyotr'u öldürtmüştü (1762). Buna rağmen Gudoviç, özellikle Kafkasya'da çarlığa hizmet etmeye devam etti. Büyük Yekaterina kendisi de 1796'da öldü. Oğlu I. Pavel cülus ettikten sonra Gudoviç'e bu soruyu sordu: "*Jiv li moy atyetz*" (Babam yaşıyor mu?).
A. S. Myl'nikov. "Ruskiy printz i samozvantzi" (Rus Prensi ve gâsıplar) SSCB Bilimler Akademisi (1991) 110 sayfa.
Unutmayalım ki Pugaçov mesela kendisinin III. Pyotr olduğunu ileri sürmüştü. 1796'da Gudoviç, tahminlerimize göre, yaklaşık 65 yaşında idi.

4 "Çerkes" tabiri geniş bir anlam kapsıyordu.
Adigeler ve Çerkesler birbirlerine yakın Kafkas dillerini kullanıyorlar. Aynı şekilde halen milliyetçi hareketleriyle Gürcistan'ın bütünlüğünü tehdit eden Abhazlar ve Abazalar, Kuzey Kafkas grubuna ait diller konuşmaktadırlar.
Kabartaylara gelince onların da Çerkesceye yakın bir dili vardır. Çoğunlukla Hıristiyan olan Gürcüler, başka bir öbeğe ait Kafkas kökenli bir dil kullanıyorlar ve Gürcüce, Kafkas dilleri arasında en yaygınıdır. Çerkes sayılmıyorlar.
Karaçayların lisanı bir Türk lehçesidir ve Çeçen dili Kafkas dillerine özgü bir kol teşkil ediyor. Görüldüğü gibi karışık bir dil ve halk dokusuyla karşı karşıyayız ve Dağıstan'ın lengüistik yapısı daha da karmaşıktır. Belki Osmanlıca o zamanlarda bir yere kadar Kafkas halkları için resmî bir "koyne" oluşturuyordu.
Her neyse, bu kabilelerin ileri gelenleri şüphesiz Osmanlıca biliyorlardı. Ayrıca, Tatar dili Puşkin'e göre farklı dillerde konuşan Kafkaslılar arasında iletişim aracı rolünü oynuyordu.
Hal bu iken, Tatar dili XVII. yüzyıldan beri yazılı idi ve Çerkesler kitabelerini onunla yazıyorlardı. Çerkes dili, sadece Rus egemenliğinden sonra Kiril harfleriyle yazılmaya başladı. Temirgoylular, Adigece'nin bir lehçesini konuşuyorlardı.

5 Battal Paşa III. Selim'in kesin emirleriyle içini çeke çeke Anapa'ya gitti. Kabartay ülkesini işgal eden Ruslara karşı bir sefer düzenledi. Çerkeslerin başkenti olan Çerkesk'in eski adı zaten "Batalpaşinsk"tir. Fakat Battal Paşa çok temkinli davrandı ve bazı zaferlere rağmen Anapa'yı sonuç olarak koruyamadı. Hatta Ruslara sığınmak zorunda kaldı. Onun yerine Sarı Abdullah Paşa tayin edildi, o da enerjik bir şekilde davranmadı ve Anapa Rusların eline düştü. Bu işgal Yaş Antlaşması ile iptal edildi (1792).

6 Puşkin, bahsettiğimiz "Erzurum Yolculuğu"nda şöyle yazıyor: "Çerkesler bizden nefret ediyorlar... Savaş dışı kalan Çerkeslerin dostluğuna güvenilmez. Kabilelerinin azgın üyelerine her zaman yardıma hazırdırlar. Eşit sayıda Kazaklara seyrek saldırırlar, piyadelere hiç saldırmazlar, topu görünce kaçarlar. Öte yandan, zayıf bir müfrezeye veya koruyucusuz bir kimseye hücum etmek fırsatını kaçırmazlar. Kırım Tatarları gibi silahsızlandırılmadıkça... onları uslandırmanın hemen hemen hiçbir yolu yoktur."

7 Schlüsselburg kalesi Ladoga gölü kıyısında bulunuyordu. "Schlüssel" Almancada anahtar demek. Nitekim Neva Nehri'nin anahtarı gibiydi. Siyasî ve devrimci tutuklular orada çürüyordu. Kalenin ünlü "konukları" arasında, Rus tahtına aday olan Ivan Antonoviç (1756-1764), meşhur anarşist lider Mihail Bakunin (1851-1855), "Narodnaya Volya"nın üyeleri olan Germen Aleksandroviç Lopatin (1887-1905) ile Vera Figner (1884-1904) vardı. Lenin'in kardeşi Aleksandr Ulyanov Schlüsselburg'un avlusunda idam edilmişti (1887).

8 Arap yazısıyla ünlü sesler not edilmiyor. Onun için bir kelimeyi doğru okumak için neredeyse onu önceden bilmek lâzımdır. Az kullanılan veya nadir olan sözcükler bu sebepten dolayı zor veya yanlış okunabilir. Kabilelerin isimlerine dair transkripsiyonumuzun kusursuz olduğunu iddia etmiyoruz.

9 Kazaklar, Rusya hudutlarını Tatarlara, Türklere ve Çerkeslere karşı koruyor ve tabiî, fırsat buldukça onlara hücum ediyorlardı. Bu işte çok etkin idiler.
Yarı bağımsız davranan Kazaklar (kazak [kaçak], bağımsız anlamına gelir zaten), dördüncü belgemizde gösterildiği gibi sık sık başkaldırıyorlardı. En meşhur Kazak isyanı metnimizden 17 sene önce meydana gelen ve Rusça "Pugaçovşçina" denilen başkaldırıydı. II. Yekaterina isyanları Suvarov'un yardımıyla bozguna uğrattı ve Pugaçov Moskova'da idam edildi (1775). Bu isyanların halkçı bir nitelik taşımasına rağmen, XIX. asırda Kazaklar genelde devrimcilere karşı kullanıldılar.

İŞTİRAKÇİ HİLMİ

ÇEVRİYAZI
YÜCEL DEMİREL

İtiraf ederim ki kitaplarımla başbaşa kaldığım zamanlardan başka, vakayie karşı pek lâkaydım. Hadisât-ı âlemin rasıdı (gözlemcisi) olmaktan ziyade, temâşâgeri (izleyicisi) bulunmak beni mahzuz eder (hazlandırır). Bununla beraber, hayatta ve zahirde ehemmiyetsiz görünen, tetkik ve tetebbua (incelemeye) şayan vakalar da az değildir. İşte dün akşam şahidi olduğum küçük bir hadiseyi buna misâl gösterebilirim:

Tamir edilmekte olan bir kaldırım mürûr ü ubûru (geliş gidişi) iş-kâl ediyordu (zorlaştırıyordu). Çalışan ameleden birinin biraz öteye çekilerek, yol vermesini nâzikâne ihtar eden, temiz giyinmiş, kibâr tavırlı bir adama o işçi müteazzım (büyüklük taslayan) ve kaba bir edâ ile şu cevabı verdi

- Ben ameleyim. Ve amele efendidir. İşime sen karışamazsın.

Dünyada hiçbir millet-i mütemeddine (gelişmiş milletler) yoktur ki efrâdının seviye-i akliye ve ilmiyesi aynı derecede olsun. Bu tefâvüt (farklı oluş), tabakat-ı içtimâiyede de farkı icâb eder. Dünya devam ettikçe sınıflar ihtilaf edecektir. Avrupa'daki amele burjuvaziye karşı hüsn-i niyet ve muhabbet beslemez. Fakat hiçbir yerde bir kaldırım ırgadı, kendine sınıfen ve ilmen mütefevvik (üstün) bir vatandaşın daima geçebileceği bir yoldaki hakk-ı mürûrunu (geçiş hakkı) nez' etmeye (kaldırmaya) kadir değildir. Ve bu onun hatırına bile gelmez, meğer ki sarhoş ola!...

Benim dün tesadüf ettiğim "efendi" iddialı işçi, meyhanelerden alınmamış bir mestî-i gurur (gurur sarhoşluğu) ile bu sözü söylüyordu.

İşte ismini bu satırların yukarısına kaydettiğim adamın adı, o dakikada hatırıma ve uzun boyuyla küstah tavrı gözümün önüne geldi. Bu zavallı kaldırımcıyı İştirakçi Hilmi nâmıyla bir zaman İstanbul'un sathında bir kasırga gibi geçip gitmiş olan mahlûk bir terbiyesiz, mütecâviz ve bedmest (kötü sarhoş) etmişti.

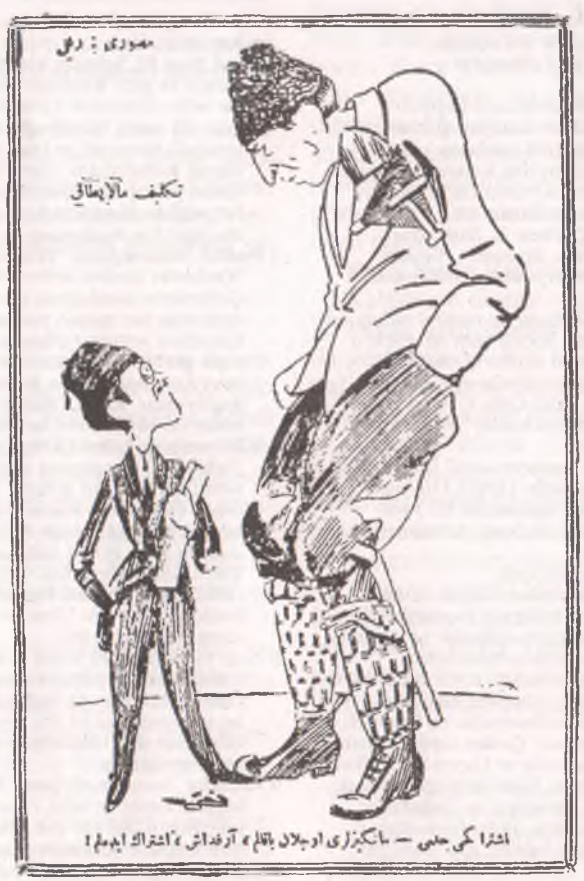

Musavviri: Kıfkı
***Teklif-i Mâlâyutak* [Dayanılmaz Öneri]**
"İştirâkçi Hilmi - Mangizleri uçlan bakalım, arkadaş, iştirâk edelim!"

Ahvâl-i fevkalâde her cemiyette vakit vakit fevkalâde ricâl ve eşhas yetiştirir. Bunların bir kısmı fıtraten (yaratılıştan) müstesna ve memleketlerine mucize-nümûn (mucizeli) hizmetler ifa etmeye kadir adamlardır: Cromwell, Nadir Şah, Washington, Napolyon, Garibaldi, Mustafa Kemal, Rifli Abdülkerim gibi.

Bir kısmı da sefîl, müterediddi (soysuz), yalnız muhitin mahkûm-i tefessüh (yozlaşmaya mahkûm) bir galeyanından ve cehl ü gafletinden tâb-ı hareket (hareket gücü) almış kimselerdir: Patrona Halil, Marat, Kabakçı Mustafa gibi.

İşte İştirakçi Hilmi de bu esâfil meyanında (sefiller arasında) tasnif olunabilir.

Hilmi'yi Kastamonu'da bulunduğum zaman tanıdım. İstanbul'daki divan-ı harb onu idare-i örfiye mıntıkası haricine nefy etmeye (sürmeye) karar vermiş ve emniyet-i umumiye müdiriyeti de Kastamonu'da ikamet etmesini tensib ile (uygun bularak) mahfuzen i'zâm etmişti (göndermişti). Bugün adı bile hatırımda kalmayan o vakitki âşinâlardan biri, Hilmi'nin yedine (eline) bana hitaben muharrer (yazılı) bir tavsiyename vermiş, bu menfinin (sürgünün) vatanperverliğinden, hürriyetperestliğinden hararetle bahsediyordu. Hakkındaki hüsn-i şehâdetin butlanını iki dakikada anladım, bununla beraber daire-i idarem dahiline menfiyen (sürgün olarak) düşmüş bir adama acımamazlık edemezdim. Kastamonu'da bulunduğum müddetçe kendisine hüsn-i muamele ve elimden geldiği kadar muâvenet ettim. Hatta İstanbul divan-ı harbinin kararı idare-i örfiye mıntıkasından teb'id (uzaklaştırma) ve ihraç edilmesine münhasır olduğundan Kastamonu vilâyetinin her tarafında gezebilmesi hakkındaki istid'âsını mesuliyetim dahilinde tervic ile (uygun bularak) bir buyuruldu da ita etmiştim.

Hilmi'yi Kastamonu'da bırakarak, Trabzon'a gittim. Balkan Harbi'nin tahaddüsünden (çıkışından) az evvel sukut eden (düşen) İttihat ve Terakki hükûmetinin halefi kabine tarafından ilân olunan afv-ı umumîden Kastamonu menfîsi de istifade ile İstanbul'a geldi. Ve *İştirak* adlı gazetesini yeniden neşr etmeye başladı. Hilmi ecnebi lisanlarından hiçbirini bilmez, Türkçe yazmaktan ve belki okumaktan âciz bir câhil idi. Onu bu memlekette temeyyüz ettiren (öne çıkaran) kuvvet, "havf u hayâ" (korku ve utanma) denilen hal ve hasletle asla mukayyed (bağlı) bulunmaması idi. Ve vâesefâ ki (ne yazık ki) bu menfi ve mezmûm (kötülenmiş) meziyetler ashabına bazen liyâkat ve ümitlerinin çok fevkinde mevkiler ihraz ettirmeye kifayet ediyor.

Hilmi'nin *İştirak* gazetesini Baha Tevfik yazardı. Baha Tevfik!

İşte unutulmayacak isimlerden biri!.. Baha Tevfik Bey zeki, tahsili kuvvetli ve pek çok çalışkan, fakat ahlâka, vefaya, memlekete, insaniyete düşman bir genç idi. Hilmi'nin cüret-i câhilânesiyle cehl-i mütecâvizi Baha Tevfik'in elinde müdhiş bir silâh oldu. *İştirak* gazetesi mesâlik-i içtimâiyeden birinin vasıta-i intişarı olmaktan uzak, yalnız zehr-i teşettüt (karışıklık zehri) saçıyordu. Şunu da söyliyeyim ki Hilmi gazetesiyle hücum ettiği adamlar arasında beni istisna ve galiba bir iki defa da senâ etmişti (övmüştü).

İttihat ve Terakki, hükûmeti ikinci defa ele geçirdikten sonra *İştirak* gazetesi sed (kapatılma) ve galiba sahibi de bir yere nefy edildi (sürüldü). Mütareke Hilmi ile emsâline İstanbul'un kapılarını tekrar açmıştı. İştirakçi menfalarından (sürgün yerlerinden) cehl ü cüretini tenmiye etmiş (geliştirmiş) bir halde avdet etti. İngilizlere istinâd ederek, amele sınıfının mukadderâtına mütehakkimâne ve hâkimâne vaz'-ı yed ediyordu (el koyuyordu).

Avrupa'da sosyalistlerin reisleri memleketin en büyük ulemâyı içtimâiyesinden olur. Halbuki bizde İştirakçi Hilmi gibi "sosyalizm" ile "sosyalist" kelimelerini, yani isim ile sıfatı uzun zamanlar tefrik edemeyerek, Baha Tevfik'in müteaddid ihtar ve tamimlerinden sonra "ben sosyalizmim" davasını "ben sosyalistim" iddiasına kalb eden (dönüştüren) bir cahil, kimsesiz amelenin mukadderatına vaz'-ı yed ederse vay o biçare sınıfın haline!..

İştirakçi Hilmi'de milliyet, vatan, insaniyet kayıtları ve fukarânın ıztırabâtına acımak zaafı yoktu. Ve bu kayıt ve zaaftan âzâdelik amele sınıfının maddî, madevî harâbîsine sebep oldu. Onun içerdiği zehir ile bu halk hâlâ sersemdir. O ameleyi "efendi" etmek şöyle dursun, kendi mevki-i içtimâîsini görüp bulamayacak kadar şımartmış ve çıldırtmıştı.

Sosyalizm, sermayenin fazla tahakküm etmemesi için mücadele eder. Bizde sermaye yok ki tahakkümü olabilsin. Sermayenin fıkdânıyla (yokluğuyla) kıvranan bu memlekette, ve amele teâvün sandıklarıyla icâbında himaye edebilecek sendikaların bulunmadığı bir zamanda adına "proleter" dedikleri, nafaka-i rûzmerresini (günlük nafakasını) sa'y-ı yevmîsi ve kedd-i yemîniyle (el emeğiyle) kazanan bir sınıfı sermayedârlara karşı kafa tutmaya sevk ve teşvik etmek cinayettir. Bu cinayeti İştirakçi Hilmi, mahiyeti amele tarafından anlaşılarak, def' edilinceye kadar bilâfasıla ika etti. Tramvay müstahdemlerinin ilân ettikleri bir grev esnasında birçok biçarelerin yorgan ve kap kacak satmak suretiyle sedd-i ramak (ölmeyecek kadar beslenmek) etmeye mecbur kalmış olduklarını hepimiz işittik.

Malta'dan yeni gelmiştim. Yine tramvay amelesinin aleyhlerinde neticelenen bir tatil-i eşgal fâciası esnasında Galatasaray önünden yayan geçiyordum. Kulaklarıma bir otomobilin tiz sesi geldi. Baktım; kırmızı boyalı, gayet zarif hususi bir otomobilin içinde İştirakçi Hilmi Bey azametle oturmuş, sağa sola selâmlar tasadduk (sadaka olarak vermek) ede ede ve süratle Şişli'ye doğru gidiyordu.

Hilmi'yi ondan sonra hiç görmedim. Foyası meydana çıkarak amelenin kendisini azl ettiğini, biraz sonra da kurşunla öldürülmüş olduğunu gazeteler yazdı. Bu katl meselesi her halde sosyalistlikle alâkadâr değildi. Katilini de galiba onbeş seneye mahkûm ettiler. Düne kadar ben İştirakçi Hilmi'yi mezarında çürümekle meşgul zannediyordum. Fakat herkesin hakk-ı mürûrunu nez' etmeye nefsinde salâhiyet gören "efendi" iddialı kaldırımcının arkasında ben Hilmi'yi dipdiri, uzun boyu, küstah tavrı, arsız edâsı ve mütecâviz iddiasıyla kaim gördüm.

Evet, İştirakçi Hilmi ölmemiş, yaşıyordu. İştirakçi Hilmi hâlâ yaşıyor ve öldürüyor. ■

Süleyman Nâzif
8 Kânunusânî 1925, *Son Telgraf*

1720'Lİ YILLARDA İZMİR'DEN BİR MEKTUP

İLHAN PINAR

Bilindiği gibi Anadolu'ya ve Osmanlı topraklarına çok sayıda gezgin gelmiş; gözlem ve izlenimlerini kitap halinde yayınlamışlardır. Bu kitaplar, Anadolu şehirlerinin yakın dönem toplumsal tarihleri için önemli kaynak oluşturduğu gibi aynı zamanda dünya gezi edebiyatına da çok önemli bir zenginlik kazandırmışlardır.

Gezginlerin birçoğu ilk olarak İstanbul'a, sonra da İzmir'e gelmişlerdir. Değişik meslek gruplarından ve ilgi alanlarından olan bu insanlar, kendi birikim ve dünya görüşlerine bağlı olarak gördükleri şehirler hakkında bilgi aktarmışlardır. Bu bilgilerin önemini kavrayan yazar ve araştırmacılar da, Avrupa'da yayınlanan her gezi kitabını aynı yıl veya birkaç yıl içinde kendi dillerine çevirmişlerdir.

Jena'da Teoloji Ordinaryüs Profösörü olan H. F. G. Paulus, 1790'lı yıllarda, Avrupa dillerinde çıkan gezi yazılarını toplayarak 6 cilt halinde yayınlamıştır. Ben buraya, misyoner gezi yazılarından oluşan dördüncü ciltten bir papazın İzmir'den gönderdiği mektubu alıyorum.

Paulus, misyoner yazılarından oluşan dördüncü cildinin önsözünde şöyle yazıyor: "Bu yazılarda kendilerine özgü bir hatalar silsilesi bulunmaktadır; çünkü bu cildi genellikle misyonerlerin yazılarından oluşturduğumuz için, onların dar bakış açılarını yansıtmaktadır. Ama gene de bu bilgileri bir kenarda bırakmak istemedik".

Evet, ben de, İzmir'le ilgili bir mektubun Almanca olarak kütüphane raflarında kalmasını istemediğim için Türkçeye çevirdim. Gezinin hangi tarihte yapıldığı hakkında bir ipucu yok; fakat Paulus'un verdiği bilgiye göre, Fransızcadan çevrilen bu mektubun yayınlandığı kitabın 1725 tarihini taşıdığını göz önünde bulundurursak, gezinin bu tarihten çok önce olmadığı sonucunu çıkarabiliriz.

YUNANİSTAN'DA GÖREVLENDİRİLEN İSA TOPLULUĞUNDAN (CİZVİT) BİR MİSYONERİN AYNI TOPLULUK ÜYESİ P. FLERIAU'YA MEKTUBU

(Marsilya'dan başlayan ve Malta, Adriyatik Denizi'ndeki bazı adalar ve Arşipel üzerinden İzmir'e kadar yapılan bir yolculuk).

... Arşipel'i geçerek Anadolu'ya ulaşmak için yolculuğumuza devam ettik. Buraya gelene kadar, Doğu'da hep yaz mevsimi, hatta ve hatta yakıcı bir sıcak yaşayacağımı düşünmüştüm. Fakat bugüne kadar yaşadıklarım bunun tam tersiydi. Kesici bir soğuk var ve en kalın giysilerimizi giymek zorunda kaldık.

Henüz İzmir'den bir günlük uzakta bir mesafedeydik. Rüzgâr birdenbire o kadar zayıfladı ki, yol alamaz olduk. Bu yetmezmiş gibi can sıkıcı bir olay yüzünden de zaman yitirdik. Tan ağarırken, Sakız adasına doğru yol almakta olan beş gemiyle karşılaştık. Gemiler arasındaki sultanın bulunduğu gemi sahip olduğu 30 topuyla hemen fark ediliyordu. Bize doğru yaklaştılar. O sırada bizi yanlarına çağırdıklarını işittik. Sultanın kaptanı bizi gemiye aldırttı. Bizim gemide arama yapmaları için de üç Türkü gönderdi. Çok şükür ki, hiçbir şey bulamadılar. Üç Türkün getirdiği bu haber üzerine kaptan bize, Malta ve Sicilya'daki durumlar hakkında sorular yöneltti, sonra bizi serbest bıraktı. Kaptanımız gemiye döner dönmez top atışıyla sultanı selâmladı; onlar da buna top atışıyla karşılık verdiler. Biz de yolumuza devam ettik.

Havadaki durgunluk ve sonraları esmeye başlayan ters bir rüzgâr İzmir'e varışımızı geciktirmişti. Nihayet yarımadanın ucundaki Karaburun'u geçtik. Karşılaştığımız manzara bizi sevindirdi.

İzmir Körfezi, yaklaşık 15 fersah uzunluğunda ve 5 fersah genişliğinde; körfezi çevreleyen dağların sırtları hep zeytin ağaçlarıyla kaplı. Körfezde birçoğu demirlemiş vaziyette büyük yelkenli vardı ve ufukta İzmir gözüküyordu. 23 Şubat'ta öğleye doğru İzmir'e vardık.

Karşılaştığımız kötü hava koşulları nedeniyle yolculuğumuz tam 51 gün sürdü; İzmir'deki misyonerliğimizin Başpapazı Adrien Verseau ve diğer papazları geç kaldığımız için bizi merak eder bir halde bulduk.

İlk tanışmalardan ve biraz sohbet ettikten sonra diller üzerine araştırmamıza başladık. Karşılaştığımız zorlukları aşmamızda, içimizdeki öğrenme isteği ve gayretinin büyük yardımları oldu.

İzmir, Asya'daki 7 kutsal kilisenin ilki olarak biliniyor ve yıllık toplantılar burada yapılıyor.

İzmir, bugün de Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli ve en ünlü şehirlerinden birisi konumunda; ticarî önemi o kadar büyük ki, körfezde Fransız, İngiliz, Hollanda, Venedik ve Ceneviz yelkenlileri hiç eksik olmuyor. Bunlar genellikle Ermenilerin sevk ettikleri İran ipeği, pamuk, Ankara'nın tiftik yünü, yağ, tütün gibi malları Avrupa'ya taşıyorlar.

İzmir oldukça büyük bir şehir; fakat buna karşılık savunması için kıyıda bulunan tek kaleden başka bir şey yok. İki yüz yeniçeri ve üç yelkenli, şehrin savunması için bulunduruluyor. Türk, Ermeni, Yahudi, Fransız ve Rumlardan oluşan nüfusunun yaklaşık 60.000 olduğu sanılıyor. Her millet kendine ait bir mahallede oturuyor. Fransızlar kıyı boyunca yerleşmişler ve tartışmasız en güzel mahalle onlarınki. İzmir'de evler genellikle ahşap; fakat son büyük yangından sonra daha iyi malzeme kullanmaya özen göstermişler. Camiler o kadar değil, ama çarşı çok güzel. Çarşı denilen yerler, uzun bir sokağın her iki yanına dizili dükkânlardan oluşuyor. Buradaki esnaf mallarını, Paris saraylarının sergi salonlarındaki sanat şaheserleri gibi sergiliyorlar. Böylesine özenle sergilenmiş mallar insanda ilgi ve alışveriş yapma isteği uyandırıyor. Dükkânlar, üstü kurşunla kaplanmış -bu aynı zamanda kötü hava koşullarından da koruyor- pencereler tarafından aydınlatılmakta.

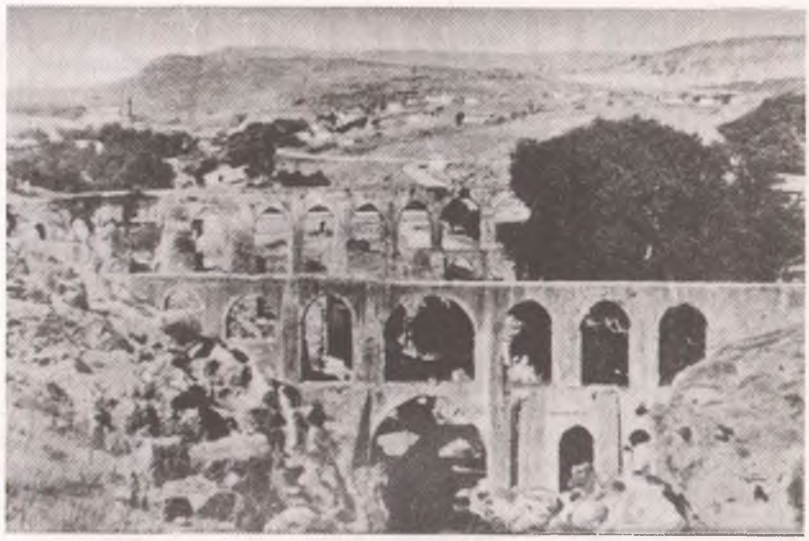

Roma Sukemerleri

İzmir, eskiden kendisini üne kavuşturan birçok yapıya da sahipmiş. Fakat Türkler bu gibi eserlere değer vermedikleri için bunların yıkılıp yok olmalarına kayıtsız kalmışlar. En çok da, birçok din adamının kahramanca can verdiği stadyumun tamamen yıkılmış olmasından şikâyet ediliyor.

Başpapazımız Adrien Verseau, burada çok sayıdaki kölenin eğitimi için çok çaba harcıyor. Cemaatimizin en yaşlı misyoneri olan bu insan 70 yaşında ve 40 yıldır canını dişine takarak üzerine düşen bu ağır görevi büyük bir özveriyle yerine getiriyor. Birkaç yıl önce Cezayirlilerin eline esir düşmüş ve iki yıl çok kötü esaret günleri geçirmiş; fakat bitmez tükenmez sabrı sayesinde bu esaretten kurtulmuş. ■

1924'TE İZMİR'DE SİNEMA HAYATI[1]

İzmir muhabirimiz bildiriyor:

Memleketimizde sinemacılığın iki kapısı olduğunu kabul edersek birinci değil fakat o derecede mühim olanı şüphesiz İzmir'dir. İzmir, Türkiye sinema ticareti nokta-i nazarından mühim olduğu kadar nazik ve nazik olduğu kadar da mühlik bir vaziyettedir. Bu vaziyeti birkaç makale ile izah edeceğim. Sinema film ticaretinin ma'rûz bulunduğu harici tehlikeleri sırasıyla yazacağım.

Bu mektubumda yalnız İzmir'in sinemalarından bahsedeceğim. İzmir şehri dahilinde on yedi sinema salonu vardır. Derece ve mevkilerini sırasıyla yazıyorum:

Yazdığım bu on yedi sinemadan on biri muntazaman hal-i faaliyettedir. Diğerlerine sezon (mevsim) sinemaları denilebilir. Bu kadar sinemaya malik olan bir şehirde bulunması lâzım gelen film acentaları şunlardır:

1- "Milli" Sinema Film İdaresi Kemeraltı

2- "Kemal" Film İzmir Şubesi Beyler Sokağı

3- Said Bey Karaosman İzmir Şubesi

4- Palas Film İdaresi Kordon Palas Sineması

5- Gomon İstanbul Acentası'nın İzmir Şubesi Kordon (Sakarya Sineması)

Bunlardan maada gerek İstanbul'daki bazı acentaların filmlerini işleten, gerek Suriye ve Yunanistan'dan kaçak (kontrband) film getiren gayrimüslim komisyoncular vakit vakit piyasada zuhûr eder.

Türkiye vilayetleri içinde -sinemacılık nokta-i nazarından- İzmir'in ehemmiyeti hakkında kar'ilere ufak bir fikir verebildiğimi zannediyorum. Diğer mektuplarımda İzmir ahalisinin sinema ibtilâsını, hangi filmlerin rağbet bulduğunu, İzmir'de sinema teşkilatını, mülhakat sinemalarının faaliyeti, şimdiye kadar gösterilen

İsmi	Mevki	Sahibleri	Had-i İstabiyesi (tahminen)
Palas	Kordon	Said Bey, Mösyö Piyer Şürekası	700
Sakarya	Kordon	Jülyen Ailesi	550
Milli Sinema	Beyler Sokağı	Milli Kütüphane Heyeti	400
Büyük Türk	Irgat Pazar	Said bey	800
Lale	Keçeciler	Tevfik ve Cemil Kardeşler	800
Ankara	İkiçeşmelik	Said Bey ve Şürekası	600
Kışla	Bahri Baba	Ziya Bey ve Şürekası (Bazen tiyatroya tahsis edilir)	800
Ferah	Karşıyaka	Uşakizade Muammer Lütfi bey	400
Markiz	Kokaryalı	Havacızadeler	400
İzmir	Karataş	Rahmi Bey Şürakası	400 (Yazlık)
Şark Yıldızı	Buca	Faik Bey	300
Bornova	Bornova	Mösyö Karlo	250
Halk	Göztepe (mesduddur)	.....	500
Yıldız	Karataş	Türk Ocağı	200
Yıldız	Tepecik	Ahmed Hamdi Bey	400
Asansör	Karataş	Mehmed Efendi ve Buhuraki (Yazlık tesis edilecektir)	300
Eşref Paşa	Eşref Paşa	Mehmed Efendi ve Buhuraki (Yazlık henüz açılacaktır)	400

filmler hakkındaki intibaı tafsilatıyla ve sırasıyla yazacağım.

Mazhar Necati

İZMİR'DE SİNEMA TİRYAKİLERİ[2]

Muhâbir-i mahsûsamızdan;

İzmir ahalisinde sinemaya karşı hatırı sayılır bir ibtilâ mahsûsdur. İzmir'in -bugün hal-i faaliyette bulunan- onbir sineması hergün muntazaman işler. Bayram [ve] cuma günleri sinemalar sabahın sekizinde faaliyete başlar ve bu saatte müşteri bulur. Bilhassa kış mevsiminde cuma günleri sinemalar akşama kadar programlarını beş defa devr eder ve laeka'de iki suare yapar ve her seansda sinema salonunda oturacak bir kanepe bulunamayacak derecede izdiham ekseriyetle vakidir. Hatta birçok sinema meraklıları bilirim ki adeta -tabiri caizse- sinema tiryakisi olmuşlardır. Bunlar bir cuma günü mesela saat sekizde Irgat Pazar, Lale, onikide Milli, İkide Palas ve dörtte Sakarya sinemalarına giderek ekseriyetle serili olan beş programı birden takipederler. Buna da sebep İzmir'de başka eğlence mahalli bulunmamasıdır. Cuma günü işsiz olan halk -bilhassa kışın-ya sinemaya gidecek veyahut kahvede oturacaktır.

İzmir'de her şeyin haddinden fazla pahalı oluşuna nazaran, sinema duhûliyyeleri gayet ucuzdur. Mesela bir kilo ekmeği fırında yirmi dört kuruşa alan, lokantalarda ekmeği kırk kuruştan yiyen ve aynı zamanda da sinema tiryakisi bulunan bir kimse sinemaya gelince nihayet otuz kuruş verebilir. Burada sinema fiyatları azami otuzbeş, asgari on kuruştur; hem de öyle böyle film geçiren sinemacıya da ekmek yoktur. Bilhassa revaçta olan Amerikan dramlarında Edi Poli(?), Villiam Dunkan, Perl Vait, Hucuk Jak Oks.. İlh gibi marûf bir artist ismi ilan etmeyen sinemaya iltifat edilmez.

İzmir'de artistik dramlardan ziyade avanturya Amerikan serileri büyük rağbet kazanır. Artistik dram geçiren Palas, Sakarya ve Milli Sinemaları bile cuma, cumartesi ve pazar günleri bir Amerikan serisiyle programlarını takviye etmeye mecburdur. Aksi takdirde sinemacı için zarar muhakkakdır.

Bu sene en ziyade rağbet kazanan avantür filmleri "Ali Yusuf Pehlivan" ile "Ormanlar Perisi" oldu. Ali Yusuf birinci vizyon Palas, ikinci vizyon Irgat Pazar Türk sinemasında; "Ormanlar Perisi" birinci vizyon Palas, ikinci Milli Sine'de İrâe edilmiş ve her iki vizyonlarında da fevkalmu'tâd iş görmüştür. Artistik filmlerden en ziyade rağbet gören şunlardır: "Samson Dalila" birinci vizyon Palas, ikinci Milli sinema, "Hicran Demirleri" birinci vizyon Palas, İkinci Milli, "Şeyh Ahmed" birinci vizyon Palas, ikinci Milli, "Harb" birinci Sakarya, ikinci Irgat Pazar sinemaları...

Mevsim hasebiyle sinema işleri oldukça sarsılmıştır. Geçen hafta "ikinci Madam Tanköray" filmini birinci vizyon geçiren Palas sineması diğerlerine nispeten biraz çalışmış ise de film layık olduğu rağbete nail değildir. Böyle olmakla beraber yazın hiçbir sinema tatil-i faaliyet etmez. Müzik, reklam ve film masraflarından imkân raddesinde tasarruf ederek sezona kadar muntazaman işler. Bu yaz sinema piyasasında durgunluk geçen yazdan fazladır. Buna sebep iktisadi buhrandır. Tabir-i sahihiyle İzmir'de halihazırda parasızlık vardır.

Geçen sene mahsulundan müstahsiller zarar görmüştür. İktisadi teşkilatsızlığımız yüzünden mahsul pek dûn fiyata satılmıştır. Bu durgunluk ağustosa yani yeni mahsul idrak edilinceye kadar devam edecek ve şüphesiz sinema piyasasına icra-i tesir eyleyecektir. İkinci bir sebeb de İzmir'in marur sıcakları oluyor. İzmir'de henüz devamlı sıcaklar başlamamıştır. Böyle olmakla beraber, geçen haftaki İstanbul gazetelerinin şikâyet ettikleri 30-33 derece hararet burada aranıp da bulunamayan serin havalardır. Mizan-ül harare daha şimdiden kırktan aşağı düşmüyor, 45'i aştığı günler de oluyor. Bir ay sonraki hararetin derecesini bile hatırlamak istemiyorum. Bu şerait dahilinde on bir sinemanın muntazaman işleyebilmesi için İzmir'in muhterem ahalisi ne kadar sinema tiryakisi olmalıdır. ■

Mazhar Necati

(çevriyazı: Esra Danacıoğlu)

1 *Sinema Yıldızı* birinci sene, numero 3, (26 Haziran 1340), s. 11-12.
2 *Sinema Yıldızı*, birinci sene, numero 4, (31 Temmuz 1340), s. 14-15.

SABETAYCI KÜLTÜRE AİT ÜÇ SOYAĞACI BELGESİ

ILGAZ ZORLU

Toplumsal Tarih gibi Türkiye'nin bilimsel yaşamında önemli işlevleri olan bir dergide yazı yazmak her şeyden önce yazı yazan kişiye birtakım sorumluluklar yüklemektedir.

Bu sorumlulukların en başında da nesnel olmak, tarihî gerçekleri çarptırmadan kaynaklarıyla belirleme zorunluluğu gelmektedir. Ancak tabiatta varolan her kuralda olduğu gibi burada da bir istisnanın saklı tutulması gerekebilir. Bu yazımızda sözü geçen belgeler, ne yazık ki çeşitli nedenlerle yayımlanamıyorlar, sadece yazarın ve kapalı bir cemaatin üyelerince görülebilen bu dökümanların gerçekliklerinin tartışılması da yine okuyucuya kalmaktadır. Ancak Sabetaycılık gibi tarihçesi gerçekten çok az bilinen ve ilgiyle takip edilen bir olgunun aydınlatılması gereği de ister istemez bizi -sadece kaynakların orijinallerini yayımlayamamak ile- bilimsel kuralların dışına itmektedir.

1

Sabetaycılık hareketinin Sabetay Sevi sonrasında Selânik'te devam ettiği ilk andan itibaren soyağacı tutmak hemen hemen her ailenin benimsediği bir metoddu. Bunun en önemli nedeni Yahudi kökeni muhafaza etmek, bir süre sonra ortaya çıkabilecek karma evlilikleri ve kan değişimlerini belirlemekti. Çünkü Sabetaycılar Sevi'nin kuralları uyarınca yalnızca ona inanan kişilerle evlenebilirlerdi. Her ne kadar Karakaşlar'ın lideri Baruhya'nın (Osman Baba) Polonya'da yaptığı bazı misyonerlik faaliyetleri olmuşsa da, bu da tümüyle o bölgede yaşayan Frankistleri (Yahudi kökenli bu dönmeler aynı Sabetaycılar gibi Hıristiyanlığı benimsemişlerdi) ve Yahudileri hedef almıştı. Zaman içerisinde Sabetaycıların aralarında ortaya çıkan birtakım bölünmeler sonucunda üç alt grup olmuşsa da (bunlar Karakaşlar, Kapancılar ve Yakubîlerdir), her grupta soyağacı tutma geleneği korunmuştur. Bir süre sonra sürekli aile içi evlenmeler ortaya çıktığından giderek kişiler arasında yakın akrabalıklar kurulmaya başlamıştır. Sabetaycı soyağaçları konusunda İsrail Arşivleri'nde saklanan belgeler bir yana bırakılırsa, eldeki en somut kaynak, gazeteci Bilgin ailesine ait olan ve bir kitap halinde de yayımlanan bir şeceredir. "Yeni Asrın Selânik Yılları" adında Türkmen Parlak'ın yayınladığı bu kitapta maalesef tarihî bir gerçek tamamıyla çarptırılarak bu ailenin tarihçesi Anadolu'ya dayandırılmaktadır. Ne enteresandır ki, bu ailenin kökeni dikkate alınmadan 1750'lerde Anadolu'dan Edirne'ye getirilen Türklere dayandırılmaktadır. Fakat umarız yazar bu zorunlu göçün tarihî kaynaklarını araştırmıştır ve bunları cevabî bir yazıyla açıklayabilecektir. Fakat bu şecerenin hazırlanışı ve teferruatı hakkında daha fazla bilgi verilmemektedir.

Selânik'te yaşayan iki Sabetaycı, 19. yy. sonu.
Ilgaz Zorlu arşivi

Yukarıda zikredilen ve bugün İzmir'de yaşayan bu Karakaş ailesinin soyağacından sonra, İstanbul'da bir başka Kapancı ailenin elinde bulunan soyağacına gelelim. Şu ana dek hiçbir yerde yayımlanmamış bu soyağacında garip olan nokta tıpkı ilk soyağacında ol-

duğu gibi erkekler üzerinde gitmesidir. Gerçekten de her iki belgede de kadınlara hiç yer verilmemiş olmasıdır. Halbuki Sabetaycılıkta da tıpkı Yahudilikte olduğu gibi kan anneden geçmektedir. İkinci soyağacının hazırlayıcısı, temel olarak İtalya'nın Alvo kasabasından Selânik'e gelerek Sabetay Sevi hareketine katılan bir kişiyi ele almaktadır. Şecere'nin alt orta kısmında bir ağaç resmedilmekte ve burada Sabetay Sevi olayı, anlatılmaktadır. Şecerenin başlangıcında yer alan Abdullah Efendi'nin Avcı Sultan Mehmet tarafından çiçekçibaşı yapıldığı iddia edilmektedir. Sabetay Sevi'nin de İslâmiyeti seçtikten sonra Kapıcıbaşı yapıldığı düşünülürse bu iddianın gerçek olma payının oldukça yüksek olduğu belirlenmektedir. Ayrıca bu zatın öldükten sonra Selânik'te gömüldüğü belirtilen yer, daha sonra Yunanlılarca ortadan kaldırılan Dönme Mezarlığı idi. Bu soyağacı da ondokuzuncu yüzyılın sonuna kadar getirilmiştir. Bu makalenin yazarında ayrıntılı resimleri mevcut olmakla beraber, bir rivayete göre bir süre sonra bir Sabetaycı ailenin hayatını konu alan bir kitapta yayımlanacağından burada kullanılmamaktadır.

Ancak hiç kuşkusuz bu iki soyağacının dışında en önemli olanı, yine hiç ortaya çıkarılmamış olan ve yine İstanbullu bir ailenin elinde bulunanıdır. Bu ağacın kökeninde Sevi'ye inanan iki yüz kişi geldikleri mekânlar itibariyle ele alınmaktadır. Daha sonra Yakubîler'in bölünmesine kadar gelen bu ağaçta ayrılan her aile İbranice "Koferim" (kâfirler) kelimesiyle belirlenmiştir. Ancak esas bölünme Osman Baba olayı neticesinde olmuştur ve soyağacının bugünkü vârisi olan kişinin akrabaları (bu akrabalık on kuşağın üstüne çıkmaktadır) arasında ağaç taksim edilmiştir. Osman Baba olayı sırasında iki kız kardeş eşlerinin farklı gruplarda yer almaları nedeniyle ayrılmışlarsa da, görüşmelerini sürdürmüşlerdir. Bu soyağacı Latin ve İbrani harflerinden oluşturulmuştur. Burada ayrıca yaşadıkları dönemde Sabetaycı inanışa katkıda bulunan kişiler de ele alınmıştır. Üstelik, bu soyağacının diğer bir bölümü kadınlarla ilgili bilgileri içermektedir. Soyağacının etrafı birtakım dualarla süslenmiştir, sahiplerinin izniyle bu ağacın bir kopyası alınmışsa da, vârislerin istekleri doğrultusunda yayımlanamamaktadır.

Sabetaycı bir geleneksel aile.
Ilgaz Zorlu arşivi

2

Sabetaycı soyağaçları konusunda kısaca bilgi verilmeye çalışıldı. Gerçek şu ki, 1917 Selânik yangını sonrasında kaynakların ortadan kalkmış olması tarihçileri oldukça güç şartlarda çalışmaya itmektedir. Ancak ne yazık ki, ortaya çıkan bazı bilim şarlatanları da ailelerinin Sabetaycı kökenlerini ret etme yolundadırlar ve sırf para kazanma uğruna birtakım hayalî bağlar ortaya çıkarmaktadırlar. Umarız ki, bu konuda elinde kaynak olan kişiler ortaya çıkıp gerçekleri yazabilme cesaretini gösterirler.

SABETAYCILARA AİT BİLİNMEYEN BİR DUA VE DİNSEL ANLAMLARI

Sabetaycı cemaatlere ait olan dua kitaplarının önemli bir kısmı İsrail Devleti'nin kuruluşu sonrasında burada kurulan İbrani Üniversitesi ve ona bağlı olarak çalışan Ben Zwi Enstitüsü'nde yer altında kurulmuş olan muazzam kütüphanelerde muhafaza edilmektedir.[1] Ancak genellikle 1960'lı yıllara dek bu ülkeye gönderilen kaynakların dışında da kuşkusuz hâlâ Sabetaycı kökenini koruyan ailelerde de bu tarihî cemaat hakkında önemli bilgiler verecek dökümanlar bulunmaktadır.

1

Türkiye'deki Sabetaycı ilk el kaynaklara geçmeden evvel bugüne kadar Türkiye'de hakkında ayrıntılı pek fazla bilgi bulunmayan ancak gerçekten pek çok açıdan tarihî önemi olan bir kitaptan söz etmek gerekmektedir.

Bu kitap, İbranice'deki adıyla *Sefer Şirot ve Tişbahot Şel Ha Şabtayim*, 1947 yılında -İsrail Devleti'nin kuruluşu öncesinde o zamanki adıyla Filistin'de- basılmıştır. Türkçe'deki anlamıyla "Sabetaycılar'ın Şarkı ve İlahileri" kitabıdır. Kitap Moşe Attias tarafından yazılmıştır. Kitabın önsözünü, kendisi de baba tarafından Sabetaycı olan (bu bilgi tamamıyla Sabetaycı bazı ailelerce iddia edilmektedir), İsrail'in kurucuları arasında yer alan ve sonra da bu ülkenin ikinci cumhurbaşkanı olan İzak ben

Zwi yazmıştır. Yine aynı kitabın içinde yer alan ilahilerin dinî kökenleri hakkında dipnotlar veren kişi de Kabbala teoriği konusundaki çalışmalarıyla tanınan, Sabetay Sevi'nin hayatı konusundaki kapsamlı bir yapıtın yazarı ve modern İbranice'nin yaratıcılarından olan Gershom Scholem'dir.

Kitabın ilgi çekici yönü Sabetaycılara ait olan dinsel şiirlerin toplandığı bir antoloji olmasıdır. Bu şiirler İzmirliler olarak da bilinen Kapancılar grubuna ait bir ailenin arşivinden oluşmuştur. Genellikle İspanyolca, Türkçe veya İbranice olarak söylenen ilahileri içermekteyse de yazıdili olarak İbranice kullanılmıştır. Ancak ilerleyen zaman içinde İbranice'nin İzmirliler grubunda yeterince cemaat üyelerine öğretilememesi nedeniyle birtakım İbranice imla hataları yapılmıştır. Bu kitap içerisinden, bir cemaat üyesinin Sabetay Sevi'ye karşı olan duygularının ifadesi olması bakımından seçtiğimiz bir ilahiyi buraya naklediyoruz:

1) Biz sana üftadeyiz ey seh-i hub-i cihan
Rahmedip âşıkların itme seza-yi figan!
Ru-yi zemin görmemiş sen gibi bir hoşrevan
Rahmedip âşıkların itme seza-yi figan!

3) Vuslatını can ile itmedeyiz
Âşık-i müstakiniz şimdi biz ey mahruy,
Tekke'yi aşkında hep çekmedeyiz hay hu
Rahmedip...[2]

2

Sabetaycı teorinin esası Luria[3] Kabbalasında temellenen kırılma olarak adlandırılan bir yaratılış teorisine dayanmaktadır. Bu teoriye göre Tanrı gönderilen bir ışık ve onun yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Tanrısal ışığı toplayan kaplar bu ışığın kuvvetine dayanamayıp kırılırlar, ışığın bir kısmı ilk kaynağına geri dönerse de diğer bir kısmı kırılan parçalara yapışık kalacaklardır. Bu parçalar klipa denilen kabuklarla kaplanmışlardır ve kötülükler ortamındadırlar. Bu parçaların klipalardan teker teker kurtarılarak kötülükler ortamından çıkarılması ise Trikun olayını meydana getirmektedir. İşte Lurianic inanca göre Mesih'in[4] geliş zamanı Tikun'un gerçekleşmesiyle olacaktır.[5]

Sabetaycı teoride de Mesih'in kişiliği ve görevleri Lurianic bir açıdan ele alınmıştır. Sabetaycılar da Sevi'nin Tikkun olayını gerçekleştireceğinden hareketle klipaların öleceğine ve kötülüklerin yok olacağına inanıyorlardı, bunu dinî ritüellerinde söyledikleri ilahilerinde de benimsediler. Aşağıda yeralan ilahi dünya literatüründe ilk kez yayımlanan anonim bir Sabetayist şiirdir, ritüellerin uygulandığı yıllarda Kapancı grubunda okunmaktaydı.

Cennetin Kapısı, cevahirdir yapısı
Yosef Açar kendisi, konvenyamos konvedrad hey
Başım tacı Şabetay hey
Başım tacı Şabetay
Direk, direk mumları
Göreceğiz onları
Kim görürse onları
Görecektir Allah'ı hey
Konvenyamos konvedrad hey
Başım tacı Şabetay
Gün olsa biz de görsek
Muradımıza ersek
Efendimizi görsek
Konvenyamos konvedrat hey
Başım tacı Şabetay
Klipalar ölecek
Dünya bize kalacak
David'ler oynayacak
Konvenyamos Konvedrat hey
Başım tacı Şabetay

Yukarıda verilen ilahinin ilk dizelerinde arzu edilen Sabetay Sevi'yi görmektir, bu da onun ancak tekrar Mesih olarak geri gelmesiyle mümkün olacaktır. Daha sonraki dizelerde Mesih'in gelmesiyle klipaların yok olacağı ve Davidler'in oynayacağı inancı yer almaktadır. Tanah'a göre Mesih David'in soyundan gelecek bir kişidir, Sabetayist inançta ise aslında Mesih İbrahim'den beri onsekiz kez beden değiştirerek yeryüzüne gelmiştir, yani Sabetayistler reenkarnasyonu kabullenmektedirler. O halde Mesih'in gelişiyle beraber bütün Mesihi kişiliklerde ortaya çıkacaktır. Ve sonuçta Mesih'in geri gelmesine yol açacak olan kıyamet olayında Sabetaycılar insanları kurtarma görevini üstleneceklerdir. Nitekim Sabetaycıların kendilerini maaminim -inananlar- olarak adlandırmaları da bu felsefenin bir sonucudur. Çünkü Mesih geri geldiğinde sadece ona inananlar gerçek kurtuluşa ulaşacaktır. ■

1 Her ne kadar İsrailli bilim adamlarınca Sabetaycılara ait kaynakların burada muhafaza edildikleri gerçeği -bu kaynakların İsrail dışına çıkarılamaması amacıyla- yalanlanmaktaysa da, bizzat bu makalenin yazarı 1991-1992 yılları arasında bu değerli kaynaklar üstünde incelemeler yapma olanağı bulmuştur. Ayrıca bu kaynakların İsrail'e nasıl ulaştıkları ve muhteviyatları hakkında da İsrailli bilim adamı Gershom Scholem *Sabatay Zwi-The Mystical Messiah*, (Princeton University Press, 1977) adıyla İngilizceye'de çevrilen kitabının önsöz ve giriş bölümlerinde ayrıntılı açıklamalar vermektedir.

2 Moşe Atiyas / Gershom Scholem *Sefer Şirot ve Tişbahot şel Haşabtayim*, TelAviv, 1947, s. 62

3 Safed Aslanı olarak da tanınan ve Safed Ekolü'nün kurucusu olan İzak Lurİa Aşkenazi yalnız yaşadığı dönemi değil, kendinden sonra gelen doktrinleri de etkilemiş olan büyük bir Kabbalistti. Kabalacı teoriye Mesih inancını sokmuş ve kimi tarihçilere göre de ölümü sonrasında da Sabetayizmin doğmasına yol açmıştır.

4 Yahudi dininde yer alan ve onyedinci yüzyılda doruk noktasına ulaşan Mesih inancı İsrailoğullarının çektikleri ızdıraplara son verecek bir Kurtarıcı'nın gelişi olarak tanımlanabilir. Sabetay Sevi yaşadığı dönemin beklenen Kurtarıcısı olarak kendini ilân etmiş ve bu yolda da Kabbala'yı temel almıştır.

5 "Sabetay Sevi" Erol Coşkun-YomTov Ben Sason, *Şalom* gazetesi 21.10.1993-17.11.1993 adlı dizinin ilk bölümünden alınmıştır.

ESKİ TÜRK EDEBİYATI'NDA MEKTUP YAZMA KURALLARI HAKKINDA BİLGİ VEREN EN ESKİ ESER AHMED DÂ'Î'NİN *TERESSÜL*'Ü

İ. ÇETİN DERDİYOK*

En eski zamanlardan beri insan ve toplum yaşamında önemli bir yer tutan mektup, edebiyatta da bir tür olarak varlığını ortaya koymuştur. Önceleri insanlar arasında sadece haberleşmeyi sağlayan mektup, dil ve düşüncenin gelişmesine bağlı olarak sanat ve edebiyatın gelişip olgunlaşmasıyla da belirli bir biçim kazanmıştır. Böylece mektup, insanın duygu ve düşüncelerini yazıyla güzel ve etkili bir biçimde anlatan bir edebi tür olmuştur. Mektubun tarihi aslında insanlık kadar eskidir. Mağara duvarlarına çizilen ilk resimler, bir bakıma eskiden günümüze gelebilen mektuplardır. Uygarlık tarihinde yer alan toplumların geçmişlerinde mektupların, gerek barış gerekse savaş zamanlarında ne denli önemli rol oynadıkları bugün belgelerle görülebilmektedir. Bu konuyla ilgili olarak *Tercüme* dergisinin mektup özel sayısında yer alan Prof. Bedrettin Tuncel'in "Mektup Türü üzerine"[1] başlıklı yazısına bakılabilir. Tuncel, bu yazısında "Çömelmiş kâtip" heykelinden de söz ederek eski Mısır'dan başlıyor, Hititlerle Babil ve Asur arasındaki mektuplaşmaları anarak, eski Yunan ve Latin edebiyatlarında mektup konusuna değiniyor, daha sonra başta Fransa olmak üzere Avrupa ülkelerinde mektubun gelişmesi hakkında ana hatlarıyla bilgi veriyor.

Gürsel Aytaç da *Mektup Seçkisi* adlı kitabının başında "Mektup, bir edebiyat formu olarak, 16., 17., 18. yüzyıllarda retorik-stilistik katı, kesin kurallara bağlıydı. Mektup, edebiyat gibi, hitabet gibi kendi başına bir sanattı. Epistolografie'nin mektup yazma öğretisi anlamında, eğitimde yeri vardı."[2] diyerek, Batı'da mektubun 16. ve 17. yüzyıllarda kesin olarak bir biçim kazandığını ve eğitimde önemli bir yeri bulunduğunu bildiriyor.

Mektup, günümüzde ise iletişim araçlarının son derece hızlı bir biçimde gelişmesiyle eski önemini yitirmiş gibi görünüyor. Fakat mektubun, insanın duygu ve düşüncelerini yazıyla anlatan bir tür olması nedeniyle, diğer sanat ürünlerinde olduğu gibi önemini her zaman koruyacağını düşünüyoruz.

Burada mektubun Doğu'da ve Batı'da gelişimi hakkında bilgiler aktarmaktan çok Ahmed Dâ'î'nin *Teressül* adlı eserinin baş kısmında verdiği mektup yazarken uyulması gereken kuralları incelemeye ve tanıtmaya çalışacağız.

Teressül, eski Türk edebiyatı sahasında mektup yazma kuralları hakkında bilgi ve örnekler veren en eski eserdir. Bu nedenle edebiyat tarihimiz açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Gerçi Şinasi Tekin, tam ve eksiksiz bir eser olarak en eski inşâ örneğinin *Menâhicü'l-İnşâ* olduğunu bildiriyor.[3] Fakat kısa ve eksik bir nüsha olmasına rağmen, mektup yazmada uyulması gereken bazı kuralları madde madde vermesi nedeniyle *Teressül*'ün de eski Türk edebiyatı ve edebiyat tarihimiz açısından ayrı bir değeri ve önemi vardır.

Teressül'ün bilinen tek yazma nüshası, Manisa İl Halk Kütüphanesi Muradiye kısmında bulunmaktadır.[4] İsmail Hikmet Ertaylan, *Ahmed-i Dâ'î Hayatı ve Eserleri*[5] adlı eserinde bu nüshanın bir tanıtımını yapmış ve kuralların yer aldığı kısmın fotoğraflarını yayınlamıştır. Fakat *Teressül*'de yer alan kurallarla ilgili ayrıntılı bilgi vermemiştir. Biz de bu kuralları incelemek ve tanıtmak amacıyla, Ertaylan'ın yayınlamış olduğu fotoğraflardan[6] ve adı geçen nüshanın Milli Kütüphane vasıtasıyla elde ettiğimiz mikrofilminden yararlanarak metnin bir transkripsiyonunu yapmaya çalıştık. Ayrıca metnin günümüz Türkçesine çevirisini de vermeye gayret ettik. Daha sonra "İnceleme" başlığı altında günümüz kompozisyon bilgileriyle de karşılaştırarak *Teressül*'deki kuralları, daha açık, daha anlaşılır bir biçimde tanıtmaya çalıştık.

Mektup örneklerinin yer aldığı, ser-nâmelerin bulunduğu kısım, bu incelemeye dahil edilmemiştir. Bu nedenle ser-nâmelerin transkripsiyonu ve Türkçeye çevirileri de bu yazıda yer almamaktadır.

Teressül metninin baş kısmında yer alan kurallar kısmının transkripsiyonu:

(1) Bi'smi'llâhi'r-rahmani'r-rahim ve bihi nesta'in.[7]

(2) El-hamdü li'llâhi'l-e'azzi'l-kerem.[8] Ellezî 'alleme bi'l-kalemi[9] 'allame'l-insâne mâ lem ya'lem[10] ve'ş-şalâtü 'alâ halîfeti (3) fî-halîkati Muhammedini'l- hullâ (?) ilâ tarîkatihi ve 'alâ âlihi ve şahbihi ve hulefâ'ihi.[11] Ammâ ba'dehu bu teressülün mü'ellifi (4) ve bu risâlenün muşanifi bende-i sâ'î Ahmed Dâ'î eşlaha'llâhu şânehu ve şânehu 'ammâ şânehu[12] (5) eydür. Bu teressüli Türkçe terkîb eyle-

*Ç. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim görevlisi.

dük. 'Arabî ve Pârsî teressüllerden ihtiyâr idüp (6) şöyle kim mübtedî kişilere âsân ola ve ol ser-nâmeleri ki muhtasar ve müsta'mel (7) ve muhayyerdür, kaleme getürdük, me'âlinden fâyide dutmaklık her kişiye edebî nazarda müyesser ola. (8) Çün bu mikdâr ile hâcet kifâyet olur. Pes her kim bu ser-nâmelerün 'ibâretlerini ezberlese (9) ve dahi her kişinün mertebesine lâyık nâme yazsa dükeli yirde makbûl ve mergûb (10) ola, İnşâ' Allâhu te'âlâ.

Mukaddime bilmek gerek kim biti yazmakda birkaç dürlü edeb var. (11) Anı ri'âyet eylemek gerek tâ ol biti kanda kim varsa anı yazan kişiye (12) ta'yîb itmeyeler ve ol bitinün dükeli yirde kitâbeti ve 'ibâreti makbûl düşe.

(13) Evvel edeb oldur kim kaçan ednâ kişi ulu pâdişâhlara ve ulu beglere biti yazsa (1) gerek kim çok söz uzatmaya. Belki maksûdı neyise anı yaza ve anlada dahı du'â ile (2) âhir eyleye ve 'unvanın ya'nî tahiyyetin aşağa yaza, ammâ tahiyyet diyü yazmaya. Belki kemîne-i (3) kemter fülân diye yâ hôd du'âcınuz fülân diye ve dahı bitinün yanında ayruk (4) kişilere selâm ve kelâm yazmaya.

İkinci edeb oldur kim ulu hâtûnlara biti yazıcak (5) çok ta'rîf ve uzun ser-nâme yazmaya. Belki du'â ve alkış yaza. Andan maksûd (6) neyise anı yaza ve dahı müştâklık ve ârzû-mendlik kelecini yazmaya kim 'ayb olur. (7) Meger 'avrat âdem dahı bir 'avrata biti yazsa anda iştiyâk kelecini yazmak (8) dürüst olur.

Üçinci edeb oldur kim er "avratına yâ 'avrat erine yâ oğul (9) atasına biti yazıcak çok ta'rîf idüp öğmeye. Belki iştiyâk ve ârzû-mendlik (10) göstere. Dahı garaz neyise anı yaza.

Dördinci edeb oldur kim dostlara biti (11) yazıcak çok ta'rîfler yaza ve öge ve iştiyâk ve ârzûmendlık sözlerin beyân (12) eyide ve eger beyt ve şi'r dahı yazarsa dürüst olur ve eger bitisinde sözi dahı (13) uzatsa kayurmaz.

Bişinci edeb oldur kim biti her kime kim veribser ol bitide (1) evvel anun adını yaza. Ana selâm ve kelâm yaza. andan sonra ayruk kişilere (2) selâm yazıcak ol bitinün kıranında yaza.

Altıncı edeb oldur kim bir keleci (3) yazar iken anun ortasında ayruk söz karışdurmaya. Belki bir sözi temâm (4) yaza, andan bir söze dahı başlaya.

Yidinci edeb oldur kim mermûz kim (5) yaza gerek kim anı bellü ve 'ayân eyleye. Tâ kim biti vardığı yirde maksûd (6) neyidügi anlanmayıp girü göndermege ve yâ hôd ayruk kişiden sormaga hâcet olmaya. (7) bitiden garaz neyise gökçek ma'lûm ola.

Sekizinci edeb oldur kim bir kez (8) yazdugı sözi dönüp bir dahı yazmaya, 'ayb olur. Meger becidd ısmarlayıcak (9) iş ve gâyet gereklü maslahat ola. Anı zinhâr namak içün yazalar. Ol (10) vakt dürüst olur. Ana te'kîd dirler.

Tokuzıncı edeb oldur kim gökçek (11) kâğıd üzerine ve dahı gökçek hatt ile yaza. Zîrâ yaramaz yazuyı degme (12) kişi okıyumaz ve dahı imlâsını dürüst yaza ve bellü bildüre ve işlemedük (13) 'ibâret ve meşhûr olmaduk lügat yazmaya. Zîrâ maksûd tizcek (1) ma'lûm olmaz ve dahı karışık ve uvacuk yazmaya. Zîrâ okımaga güç olur.

(2) Onıncı edeb oldur kim kaçan biti yazup temâm eyleye, gerek kim evvelinden âhirine degin (3) okıya göre. Nesne unıtmaya ve yâ hôd yanlış yazılmış olmaya ve söz kalmaya ve noktada (4) ve i'râbda sehv var ise ıslâh ide ve dahı bitinün aşaga başından bir pâre (5) cuk tirîz bırıga nite kim bitinün kâğıdı dört bucaklu olmaya. Zîrâ ol (6) müneccimler kavlince terbî'e delâlet ider. Terbî' dimek iki yılduz birbiri ile düşmenlik (7) nazarın eylemek olur.[13]

Pes bu denli edebleri saklamak ve bu şartları ri'âyet (8) eylemek biti yazan kişilere vâcibdür. Şimdi ta'rîfleri ve ser-nâmeleri beyân (9) idelüm.

METNİN GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE ÇEVİRİSİ

Kendisinden yardım umulan, esirgeyen bağışlayan Tanrı'nın adıyla. İnsana bilmediği şeyleri kalemle öğreten kerem sahibi yüce Allâh'a hamd olsun. Yaratılmışlar içerisinde halife olan gönüllerin sevinci Muhammed'e, onun yolunda olanlara, ümmetine, sahabelerine ve halifelerine selâm olsun. Fakat ondan sonra bu teressülü yazan ve bu yazıyı tasnif eden (Allâh, onun şanını ıslah etsin ve onu korusun, şânını genel kılsın.) çalışkan kulunuz Ahmed Dâ'î der ki:

Bu Teressül'ü Türkçe olarak düzenledik. Mektup yazma işine yeni başlayan kişilere kolaylık olsun diye, Arap ve Fars dilinde yazılmış mektuplardan en iyi bilinen, en çok kullanılan ve en seçkin hitapları seçerek yazdık. Umarız, edebi açıdan herkes bu teressülün anlatmak istediklerinden yararlanır; ihtiyaçlarını giderir. Yüce Allâh'ın izniyle bir kimse bu mektup hitaplarındaki ibareleri zihninde tutsa ve

gönderilecek mevki ve makama uygun olarak yazsa, bu mektup her yerde makbul olur ve ilgi görür.

Önce mektup yazmak için birkaç türlü kural olduğunu bilmek gerek. Yazılan mektubun sözlerinin ve ibarelerinin makbul olması, yazılan kişiye sağlıklı bilgi vermesi için bu kurallara uyulmalı.

Birinci kural: Rütbece daha küçük bir kimse, büyük padişahlara ve beylere mektup yazdığı zaman sözü çok uzatmamalı; amacı neyse onu kısaca yazıp anlatmalı; sonra dua ederek bitirmeli. Tahiyyeti (selam ve hayır duaları) mektubun altına yazmalı. Ayrıca tahiyyet diye belirtilmemeli. Belki duacınız, aciz, hakir kulunuz filan diye yazılabilir. Bundan başka mektubun içinde bir başkasına selâm ve söz yazılmamalı.

İkinci kural: Saygı değer büyük hanımlara mektup yazıldığı zaman uzun uzun övgü ve saygı sözleri, hitaplar yazmamalı. Belki dua, övgü ve saygı sözleri yazılabilir. Sonra amaç neyse o yazılmalı. Sevgi ve ilgi sözleri yazmamalı yoksa ayıp olur. Eğer bir hanım başka bir hanıma sevgi sözleri yazarsa uygundur.

Üçüncü kural: Adam karısına, kadın kocasına veya çocuk büyüklerine mektup yazdığı zaman uzun uzun övgü ve saygı sözleri yazmamalı. Belki sevgi ve saygısını belirtebilir; sonra amacı neyse onu yazmalı.

Dördüncü kural: Yakın arkadaşlara mektup yazıldığı zaman uzun uzun övgü ve saygı sözleri yazılmalı; sevgi ve ilgi sözleri açık bir biçimde belirtilmeli; eğer beyit ve şiir yazılırsa uygun olur; hatta sözün uzatılmasında bir mahzur yoktur.

Beşinci kural: Mektup, kime gönderilecekse mektuba önce onun adı yazılmalı; sonra selâm ve saygı sözleri yazılmalı. Daha sonra başka bir kişiye selâm yazılacaksa mektubun kenarında bir yere yazılmalı.

Altıncı kural: Bir konu yazılırken başka bir konu karıştırılmamalı. Belki bir konu bittikten sonra başka bir konuya başlanabilir.

Yedinci kural: Rumuzlu yazan kişi, o mektubu alanın anlayacağı biçimde açık ve seçik yazmalı. Mektubu alan kişi, başkasına sormak veya mektubu geri göndermek durumunda bırakılmamalı. Mektupta ne anlatılmak isteniyorsa, o güzel bir biçimde anlaşılmalı.

Sekizinci kural: Yazılan bir söz tekrar yazılmamalı, yoksa ayıp olur. Ciddi olarak, yapılması istenilen iş veya uğraş önemli bir iş veya uğraş olmalı. Kesin olarak doğru yazılmalı. Buna (tekit) pekiştirme denir.

Dokuzuncu kural: Mektup, güzel bir kâğıda ve güzel bir yazıyla yazılmalı, yoksa en bilgili kişiler bile okuyamaz. Ayrıca mektubun imlası doğru yazılmalı; sözler açık ve belirgin olmalı; işlenmemiş ibareler ve bilinmeyen sözler yazılmamalı; yoksa anlatılmak istenilen anlatılamaz. Okunması güç olacağı için harfler küçücük ve karışık yazılmamalı.

Onuncu kural: Mektup, yazılıp tamamlandığında, unutulan, yanlış yazılan bir söz veya eksik varsa gidermek için baştan sona okunmalı. Sonra mektup kâğıdının alt ucu dört köşeli olmamalı, üç köşeli olarak bırakılmalı. Çünkü müneccimlere göre kâğıdın altının dört köşeli olması, iki yıldızın düşmanlığını üzerine çekmeye bir işarettir.[14]

Bundan sonra bu kuralları korumak ve bu kurallara uymak mektup yazan kişilerin boynunun borcudur. Şimdi övgü ve saygı sözleri ile mektupta kullanılan hitapları yazalım.

İNCELEME

Şimdi günümüzdeki yazılı anlatım bilgileriyle benzerlikler gösteren Ahmed Dâ'î'nin *Teressül*'ünde verilen kuralların incelenmesine çalışılacaktır.

Teressül'ün hemen başında, Dâ'î, kurallara geçmeden önce *Teressül*'ü Arapça ve Farsça'dan seçerek Türkçe düzenlediğini açıklıyor. Dâ'î'nin verdiği bu bilgiden eski Türk edebiyatında görülen ve münşeat adı altında yazılmış mektup türünün asıl kaynağının İran ve Arap edebiyatları olduğunu tahmin etmek pek güç değildir.

Dâ'î, daha sonra mektup yazmaya yeni başlayanlara kolaylık sağlaması için eserinde yer alan örnek hitapların istenildiği gibi alınıp kullanılabileceğini bildiriyor. Hatta mektupların değer ve ilgi görebilmesi için gönderilecek mevki ve makama uygun hitapların seçilmesine dikkat edilmesi gerektiğini belirtiyor ve bunu diliyor.

Bir maddeye bazen birden çok kural sığdırmış olan Ahmed Dâ'î, bu kuralları on maddede toplamıştır. Belki bu kurallar daha başka gruplara da ayrılabilirdi, fakat biz bu kuralları biçim ve içerik ile ilgili kurallar olmak üzere iki genel başlık altında toplamaya çalıştık. Kuralların daha açık ve anlaşılır olması için de metinde anlam bakımından birbirine benzeyen kuralların tekrar tekrar yazılmamasına özen gösterdik. Şimdi bu kuralları şöyle gruplandırıp sıralayabiliriz:

A) Biçimle ilgili kurallar

1. Mektup, dua ve saygı sözleriyle bitirilmeli.
2. Mektuplarda belki rütbece yüksek kişilere (padişah, bey gibi) duacınız, hakir, kemter gibi sözler yazılabilir.
3. Aynı mektup içerisinde bir başkasına hitap edilmemeli.
4. Mektuba önce mektubu alacak olan kişinin adı, sonra selam ve diğer sözler yazılmalıdır.
5. Mektupta başka birilerine selâm yazılacaksa, mektubun kıyısında köşesinde bir yere yazılabilir.
6. Mektup, güzel bir kâğıt üzerine güzel bir yazıyla yazılmalı.
7. Yazının imlâsı doğru olmalı.
8. Sözler açık olmalı. Kullanılmayan, tanınıp bilinmeyen sözler yazılmamalı.
9. Mektup, küçücük harflerle ve karışık biçimde yazılmamalı.
10. Mektup kâğıdının en altı üç köşeli olarak bırakılmalı. Çünkü mektup kâğıdının altı dört köşeli kalırsa bu, müneccimlere göre iki yıldızın düşmanlığını üzerine çekmeye dair bir işaret olduğu için uğurlu değildir.[15]

B) İçerikle ilgili kurallar

1. Söz gereksiz yere uzatılmamalı; amaç, kısa ve özlü bir biçimde anlatılmalı.

2. Resmî kişiliği bulunan hanımlara uzun uzun övgü ve saygı sözleri yazmak gereksizdir. Belki hayır dua ve dilekler yazılabilir.

3. Resmî kişiliği bulunan hanımlara sevgi ve ilgi sözleri yazılmamalı; aksi takdirde hata yapılmış olur. Bir hanımın başka bir hanıma sevgi ve dostluk sözleri yazması ise uygundur.

4. Eşlerin birbirine, anne ve babanın çocuklarına, çocukların anne ve babaya yazdıkları özel mektuplarda uzun uzun övgü ve ululama sözlerine gerek yoktur. Onun yerine sevgi ve ilgiyi belirtmek yeterlidir. Sonra amaç neyse o yazılır.

5. Dostlar, arkadaşlar birbirlerine mektup yazdıkları zaman uzun uzun övgü ve ululama sözleri yazabilir, sevgi ve dostluklarını birbirlerine açıkça belirtebilirler. Yani arkadaşların birbirlerine yazdıkları mektuplarda sözü uzatmanın bir sakıncası yoktur.

6. Mektupta bir konu anlatılırken başka bir konu karıştırılmamalıdır. Bir konu bittikten sonra başka bir konuya geçilebilir.

7. Mektup, eğer şifreli yazılacaksa alanın anlayacağı biçimde yazılmalıdır.

8. Anlatılan konu tekrar anlatılmamalıdır.

9. Mektupta yapılması istenilen iş, önemli ve gerekli bir iş olmalı.

Ayrıca *Teressül*'ün onuncu maddesinde yer alan ve bu gruplara dahil edemediğimiz bir kural daha vardır. O da "Mektup yazılıp tamamlandığında bir eksik veya yanlış varsa düzeltmek için baştan sona bir kez okunması." kuralıdır. Dâ'î, *Teressül*'de yer alan onuncu kuralda mektup kâğıdının alt tarafının üç köşeli olarak bırakılması gerektiğini de belirtiyor. Hatta bu durumla ilgili bir inanışı da dile getiriyor.[16] Bugün artık mektup kâğıdının alt tarafının üç köşeli bırakılması söz konusu değildir.

Yine Dâ'î, mektup yazma kurallarını saymadan önce, aslında bu kurallara dahil etmediği bir kural daha belirtiyor. O da "Mektup gönderilecek mevki ve makama uygun hitapların seçilmesi"dir. Eğer bu kuralı biçim ve içerik ile ilgili kurallardan birine dahil etmek gerekirse, içerik ile ilgili kurallara dahil etmek mümkündür.

Teressül'de yer alan bu kuralların büyük bir kısmı bugün de geçerliğini korumaktadır. Hatta ortaöğretim ve yükseköğretimde okutulan kompozisyon derslerinin en önemli konuları içerisinde yer almaktadırlar. Bu konu ile ilgili olarak Beşir Göğüş'ün hazırlamış olduğu "Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi" adlı kitabın *The Language Arts in the Secondary School*[17] adlı eserden yararlanılarak hazırlanan "Yazılı anlatım (Yazma)" bölümüne bakılabilir. Burada birçok kuralın *Teressül*'deki kurallarla aynı olduğunu görmek mümkündür. Örneğin Beşir Göğüş'ün kitabından madde numaralarıyla birlikte aynen alınan şu birkaç kural, *Teressül*'de yer alan bazı kurallarla hemen hemen aynıdır:

"1. Sözle belirtebildiği bilgisini, düşüncesini, duygusunu yazıyla da doğru ve açık bildirebilmek;

9. Yazısında ana düşüncesini, ayrıntılar arasında yitirmeyip belirtebilmek;

25. Yazısında kaba sözler, argo deyimleri, yazı diline geçmemiş yerel ağız sözcük ve deyimleri yerine, kültür ağzındaki karşılıklarını kullanmaya alışmak;

26. Kişisel ilgi ve iş yazılarında, yazının yöneltildiği kişiye, makama ve duruma uygun nazik ve saygılı dil kullanabilmek;

30. Kendisinin ya da başkasının yazısını okuyup yazım, anlatım ve anlam yönlerinden düzeltme alışkanlığı kazanmak;"[18]

Burada *Teressül*'le ilgili olarak kısaca şunları söyleyebiliriz: *Teressül*, eski Türk edebiyatı alanında özellikle mektup ve yazı yazma konusunda bilgiler veren bir eserdir. Bu konuda bilgi veren en eski eser olması nedeniyle de eski Türk edebiyatında ayrı bir yeri vardır. Ayrıca devrinin dil özelliklerini yansıtması da eserin bir başka ilgi çekici özelliğidir. Kompozisyon bilgisi açısından da özellikle metinde yer alan kurallar, yazılı ve sözlü anlatımda uyulması gereken önemli kurallardır. Bu nedenle günümüzle doğrudan ilgilidir. Bütün bunlar *Teressül*'ün gerek mektup, gerek düzyazı geleneğimiz, gerekse edebiyat tarihimiz ve dil incelemeleri açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. ■

1 Prof. Dr. Bedrettin Tuncel, "Mektup Türü üzerine", *Tercüme Dergisi*, C. XVI., S. 77-80, Ankara 1964, s. II.
2 Gürsel Aytaç, *Mektup Seçkisi*, Gündoğan Yayınları, Ankara, Ekim 1992, s. 9.
3 Prof. Dr. Şinasi Tekin, *Menâhicü'l-İnşâ The Earliest Ottoman Chancery Manual by Yahyâ bin Mehmed el-Kâtib from the 15th Century*, Community art Workshop. Roxbury. Mass. 1971, s. 7.
4 Bkz. İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyatı Örnekleri VII, Ahmed-i Dâ'î Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1952, s. 159; *Büyük Türk Klâsikleri*, C. 2, Ötüken-Söğüt Yayınları, İstanbul 1985, s. 110; Günay Kut, "Ahmet Dâ'î," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s.57.
5 İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyatı Örnekleri VII, Ahmed-i Dâ'î Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1952, s. 157-160.
6 *a.g.e.*, s. 325-328.
7 Kendisinden yardım umulan, esirgeyen bağışlayan Tanrı adıyla. *Kur'ân* Sûre I, Fâtihâ, âyet 1 ve 4.
8 Kerem sahibi yüce Allâh'a hamd olsun.
9 *Kur'an* Sûre XCVI, el-'Alâk, âyet 4. "kalemle öğreten"
10 *Kur'ân*, Sûre XCVI, el-'Alâk, âyet 5. "insana bilmediği şeyleri öğreten"
11 Yaratılmışlar içerisinde halife olan gönüllerin sevinci Muhammed'e, onun yolunda olanlara, ümmetine, sahabelerine ve halifelerine selâm olsun.
12 Allâh, onun şânını ıslah etsin ve onu korusun, şânını genel kılsın.
13 "Eski astronomide Merih ve Zühâl gezegenleri nahs olarak bilinir ve ikisine birlikte "nahseyn" denilir". Bkz. Dr. İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara Tarihsiz, "nahs" mad., s. 378. Ayrıca "Zühal de Mirih gibi fenalığın alâmetidir. Nahs-ı ekberdir." Bkz. Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, 4. Basım İstanbul 1984, s. 208. Burada, yukarıda adı geçen iki yıldızdan söz edildiğini sanıyoruz.
14 Bkz. not 13.
15 Bkz. not 13.
16 Bkz. not 13.
17 *The Language Arts in the Secondary Scholl*, National Council of Teachers of English (NCTE), New York, 1956.
18 Göğüş Beşir, *Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi*, Ankara 1978, s. 237-239.

METE TUNÇAY'IN, "*TC'NDE TEK PARTİ YÖNETİMİ'NİN KURULMASI (1923-1931)*" KİTABI ÜZERİNE BAZI NOTLAR

AHMET DEMİREL

Mete Tunçay'ın, 1981'de Yurt Yayınları'nca birinci, 1989'da da Cem Yayınevi'nce ikinci baskısı yapılan, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)* adlı incelemesi kısa sürede, haklı olarak, bir temel başvuru kitabı niteliği kazandı. Gerçekten de, 1981'den bu yana, Türkiye yakın tarihiyle ilgili birçok çalışmada araştırmacılar, kitaba sık sık atıfta bulunmuş, birçok konuda, Tunçay'ın özgün değerlendirmelerini olduğu gibi aktarmakla yetinmişlerdir. Kitap, Türkiye'nin 1923-1931 dönemindeki gerçeğini yalın biçimde sergilemektedir.

İnceleme, başlığından da anlaşılabileceği gibi esas olarak 1923-1931 dönemini kapsamaktadır. Bununla birlikte, Birinci Meclis'in faaliyet gösterdiği 1920-1923 dönemine de geniş sayılabilecek bir yer verilmiştir. İncelemenin, "Takrir-i Sükûn Kanunu'na Gidiş" başlığını taşıyan birinci bölümünün, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na" başlıklı ilk alt bölümünde, Tunçay, A-RMHC'ni kuran Sivas Kongresi'nin toplandığı 4 Eylül 1919'dan, TBMM'ndeki Birinci Grup üyelerinin HF'nı oluşturdukları 9 Eylül 1923'e kadar geçen dört yıl boyunca, birtakım belgelere bakarak, ilk oluşumun ve Cemiyetten Gruba, Gruptan da Fırkaya geçişin aşamalarını saptamış ve bu süreç içinde, örgütün yapısal ve düşünsel değişimlerini ortaya koymuştur. (s. 26-67).

Tunçay, bu alt bölümde, Birinci Meclis'teki muhalefet hareketi olan İkinci Grup'a da değinmiştir. Burada, İkinci Grup üzerine ayrıntılı bir inceleme yapma amacı güdülmemiş, konuya, araştırılan konuyla ilgisi ölçüsünde yer verilmiştir. Tunçay, İkinci Grup'un asıl amacının Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel egemenlik kurmasına karşı çıkmaktan ibaret olduğunu söylemekle birlikte (s. 46-47), konunun yeterince araştırılmamış olduğunu da belirterek, İkinci Grup'un niteliğinin hâlâ karanlıkta kaldığını sözlerine eklemiştir (s. 61). Kitapta İkinci Grup'la ilgili bilgiler kısa olmakla birlikte, bu gruba ilişkin başka derli toplu bir kaynak bulunmadığından, bu bilgiler de daha sonraki çalışmalarda, araştırmacılar tarafından yoğun olarak kullanılmıştır.

Birinci Meclis'teki muhalefeti konu alan doktora tezi çalışmam *(Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul: İletişim Yayınları, Ocak 1994), sırasında, Tunçay'ın kitabından oldukça yararlandım. Ayrıca, özellikle meclis tutanakları ve dönemin basınını gözden geçirerek konuyu ayrıntılı olarak inceleme olanağı buldum. Bu yazıda, çalışmam sırasında dikkatimi çeken, Tunçay'ın incelemesinin Birinci ve İkinci Gruplara değinilen birinci bölümünün ilk alt bölümündeki bazı olgusal hatalar üzerinde durmak, ayrıca bazı noktalara ilişkin ek bilgiler vermek istiyorum.

İKİNCİ GRUP'UN KURULUŞ NEDENİ

Tunçay, kitabının 46 ve 47. sayfalarındaki 42. dipnotta "İkinci Grup'un kuruluş nedeni, sonraları tutucu bir siyaset adamı olarak ortaya çıkan Rauf (Orbay) Bey'e göre" şöyledir diyerek, Rauf Bey'in, İzmir Suikasti davasında Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce gıyaben mahkûm edilmesinden sonra, 12 Ekim 1926'da Paris'ten TBMM Başkanı Kâzım (Özalp) Paşa'ya yazdığı mektubunun şu bölümünü aktarmaktadır: İkinci Grup'un kuruluş nedeni, "(Birinci) MHG içinde bugün mahkeme riyasetini iddia eden zatın da (Ali Çetinkaya) dahil bulunduğu muhallef ve gizli bir komitenin teşkili ve hafi müzakeratta bulunarak, grup rüfeka-i sairesinin hüsniniyet ve emniyetlerini suistimal ederek grup mukarreratına ekalliyet-i mütehakkime şeklinde icra-yı tesir edilmesinden ibarettir."

Tunçay, kitabında, Rauf Orbay'ın değindiği bu yeminli ve gizli komite hakkında herhangi bir bilgi vermemekte, alıntıyla ilgili yorum da yapmamaktadır. İkinci Grup'un kuruluş süreci içinde önemli bir yeri olan ve muhaliflerce Fransız Devrimi'nden esinlenerek Selâmet-i Umumiye Komitesi olarak anılan bu komite üzerinde durmak, sanırım, Rauf Bey'in sözlerinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Bu konuda şu kaynaklara bakılabilir:

1) Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, İstanbul: Örgün Yay., 1981, 5. basım, s. 601.

2) Selâmet-i Umumiye Komitesi'nin kurucularından, Bursa mebusu Dr. Emin (Erkul) Beyin,

anıları: "Millî Mücadele Hatıraları", *Vakit*, 3 Mart 1954.

3) Kâzım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1971, Cilt 1, s. 226.

İKİNCİ GRUP'UN KURUCULARI

Tunçay, kitabının 46. sayfasında, Dr. Ömür Sezgin'in, Fransız Dışişleri Raporları'na dayanarak, kendisine Hüseyin Avni Bey'in 1 Mayıs 1923 tarihli *Tevhid-i Efkâr* Gazetesi'ne bir demeç verdiğini aktardığını belirtiyor ve buna dayanarak İkinci Grup'un kurucularının adlarını sayıyor. *Tevhid-i Efkâr*'dan Fransız Dışişleri Raporları'na, buradan Ömür Sezgin'e, ondan da Mete Tunçay'a olmak üzere bu aktarmalar sırasında, demecin tarihi değiştiği gibi (demecin yayınlandığı tarih 30 Nisan 1923'tür), kuruculardan Rifat (Çalıka) Bey'in adı da eksilmiş, kitapta 7 kurucu, 1 eksiğiyle sayılmıştır. Hüseyin Avni Bey'in verdiği kurucular listesi şöyledir: Erzurum mebusları Hüseyin Avni (Ulaş) ve Süleyman Necati (Güneri), Canik mebusu Emin (Gevelioğlu), Kastamonu mebusu Mehmet Besim (Fazlıoğlu), Kayseri mebusu Rifat (Çalıka), Sivas mebusu Vasıf (Karakol) ve Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Beyler.

İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., 1985) adlı kitabını hazırlarken, Hüseyin Avni Bey'in demecini orijinal kaynak olan *Tevhid-i Efkâr*'dan incelemiş, ancak gazetenin tarihini bazen 29 Nisan 1923 olarak (s. 143/n.296 ve s. 144/n. 302) bazen de 30 Nisan 1923 olarak vermiştir (s. 143/n. 304). Güneş de, 7 yerine 6 isim saymıştır. Ama bu kez liste dışında bırakılan Rifat (Çalıka) Bey değil, Vasıf (Karakol) Bey olmuştur! (s. 142).

İKİNCİ GRUP'UN SAYISAL VARLIĞI

İkinci Grup üyeleriyle ilgili olarak şimdiye kadar bilinen ve kullanılan üç kaynak vardır. Birincisi, Genya'nın yukarıda değinilen albümüdür. Bu albüm, Prof. Tunaya'nın 1952'de yayınlanan *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859 - 1952* adlı kitabının Birinci ve İkinci gruplara ilişkin bölümüne de kaynak olmuştur. Tunaya, kitabında, İkinci Grup'un kurucularından Erzurum mebusu Hüseyin Avni Ulaş ile İstanbul mebusu Şükrü Oğuz'u kaynak göstererek 9 isim daha vermektedir. Üçüncü kaynak ise Birinci Dönem Adana mebusu Damar (Zamir) Arıkoğlu'nun 1961'de yayınlanan *Hatıralarım* adlı kitabıdır. Arıkoğlu hatıralarında Birinci Dönem'de Adliye Vekili de seçilmiş olan ve İkinci Grup üyesi olduğu bilinen Kayseri mebusu Rifat Çalıka ile birlikte saptamaya çalıştığı bir İkinci Grup listesi vermektedir.

Bununla birlikte, sorun, Tunçay'ın da belirttiği gibi, bu listelerin ne derecede güvenilir olduğudur. Listelerin doğruluğu konusunda listeleri verenlerin kendilerinin de kuşkuları vardır.

Oysa, İkinci Grup'un kurucularından Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in 30 Nisan 1923 tarihli *Tevhid-i Efkâr* Gazetesi'nde yayınlanan demeci, Birinci Meclis üyelerinin gruplara dağılımındaki belirsizliğin giderilmesini olanaklı kılmaktadır. Hüseyin Avni Bey, bu önemli demecinde İkinci Grup üyelerinin adlarını tek tek saymıştır. Hüseyin Avni Bey, 9 Kasım 1922'de Meclis Birinci Reis Vekili seçilmiş, seçimden sonra, bu yeni sıfatının kendisinin tarafsızlığını gerektirdiğini öne sürerek, İkinci Grup'tan istifa ettiğini açıklamıştır (*TBMM ZC*, Cilt 24, s. 408). Hüseyin Avni Bey, demecinde, listenin kendisinin Grup'tan ayrıldığı tarihte Grup'a kayıtlı olanların listesi olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla, liste, 9 Kasım 1922 tarihindeki durumu yansıtmaktadır. Bugüne kadar hiçbir araştırmada kullanılmayan bu listede Hüseyin Avni Bey'in dışında 66 İkinci Grup üyesinin adı sayılmakta, ancak bunların 4'ünün daha sonra İkinci Grup'tan istifa ettiği belirtildiğinden, liste toplamı (kendisiyle birlikte) 63'e düşmektedir.

Genya'nın 113 kişilik İkinci Grup listesinden 56, Arıkoğlu'nun 66 kişilik listesinden ise 36 mebusun adları, bu İkinci Grup listesi içinde yer almaktadır. Ulaş, Genya'nın İkinci Grup'ta saydığı 113 kişi ile Arıkoğlu'nun buna eklediği 7 kişiden 56'sının İkinci Grup üyesi olduğunu onaylamakta, ayrıca 7 yeni isim vermektedir (Tunaya'nın, Hüseyin Avni Ulaş'ı kaynak göstererek eklediği 9 kişiden hiçbirinin adı, Ulaş'ın kendi listesinde yoktur).

Birinci Meclis'teki gruplarla ilgili istatistiki değerlendirmeler yaparken, Frey'in hatalı hesaplarını bir yana bırakıp, Hüseyin Avni Ulaş'ın verdiği İkinci Grup listesinden hareketle yeni hesaplar yapmak, sanırım, en doğru yol olacaktır.

İKİNCİ GRUP'UN PROGRAMLARI

Tunçay, kitabının 46. sayfasında, yine Ömür Sezgin'in, Fransız Dışişleri Raporları'ndan kendisine aktardığı bilgilere dayanarak, Hüseyin Avni Bey'in bu demecinde İkinci Grup'un 3 maddelik programını da açıkladığını belirtmiş ve programı yayınlamıştır. Ancak, demeç, *Tevhid-i Efkâr*'dan Fransız Dışişleri Raporları'na, buradan Ömür Sezgin'e, ondan da Mete Tunçay'a aktarılırken, doğrusu "Misak-ı Millî dairesinde vahdet ve istiklâl-i millînin istihsal ve temini" olan programın ilk maddesi "İstanbul'la millî birliğin Misak-ı Millî sınırları içinde gerçekleştirilmesi" şekline dönüşmüştür.

Şimdi, İkinci Grup'un programları konusunu, Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in, 30 Nisan 1923 tarihli *Tevhid-i Efkâr*'da yayınlanan demecinden izleyelim: Hüseyin Avni Bey, demecinde, Grup'un, üye sayısı 35'e ulaşınca, 16 Temmuz 1922'de, "hal için gaye ve maksad olmak üzere" 3 mad-

delik bir program yaptığını açıklamıştır. Bu 3 madde şunlardı:

1. Misak-ı Millî dairesinde vahdet ve istiklâl-i millinin istihsal ve temini,

2. Kavanin-i mevcudenin hâkimiyet-i milliye esasına göre tâdil ve ıslahı,

3. Hukuk-ı umumiyenin masuniyet ve muhteremiyeti.

Programın Misak-ı millî çerçevesinde millî birlik ve bağımsızlığa ulaşılmasını amaçlayan ilk maddesiyle, mecliste tüm mebusların üzerinde görüş birliği içinde bulundukları ve Birinci Grup'un programında da yer alan ilke bir kez daha vurgulanmaktadır. Mevcut kanunların millî egemenlik ilkesine göre değiştirilmesi ve düzeltilmesini öngören 2. maddenin asıl hedefi, Başkumandanlık ve İstiklâl Mahkemeleri'ne ilişkin kanunlarla, vekillerin seçim şekline ilişkin kanundur. Bu konunun programda ayrı bir madde olarak yer alması, muhaliflerin bu kanunlara karşı tepkilerinde ne kadar kararlı oldukları göstermektedir. Herkesin hukukunun dokunulmazlığı ve saygınlığını sağlamayı hedefleyen 3. madde ise, muhaliflerin temel hak ve özgürlükler konusunudaki duyarlılığının, grup programına yansımasıdır.

Hüseyin Avni Bey, aynı demecinde, muhaliflerin, önce bu 3 madde etrafında toplandığını ve ilk programın amaca göre 7 maddede özetlendiğini belirtmekte ve program yapılırken bütün kanunlarda hâkimiyet-i milliye esasının sağlanması için, yürürlükteki kanunların değişmesi gereken bölümlerinin projelerinin ortaya konmasının kararlaştırıldığını belirtmektedir. İkinci Grup'un, demokratik ilkelerden hareket ederek hazırladığı ve esas olarak, karşı çıktıkları kanunları ve meclisteki uygulamaları hedef alan bu 7 maddelik programı şöyledir:

1. Hukuk-ı umumiyenin ahkâm-ı esasiyesine mugayir ve hâkimiyet-i milliyeye münafi salahiyat, imtiyazat, teşkilât ve icraatın ref'i,

2. İcra vekilleri riyasetinin teşri' riyasetinden tefriki ile bir memuriyet-i müstakile olarak meclis-i millî tarafından kendi âzâsı meyanından müntehab bir zata tevdii,

3. İcra vekillerinin suret-i intihâbatı ile vazife ve mesuliyetlerinin tesbit ve namzedlik kanununun ilgası,

4. Meclis-i millî nizamname-i dahilisinin meclisin haiz olduğu icraî salahiyete göre ıslah ve ikmali,

5. Başkumandanlık Kanunu'nun icabında tadili veya ilgası,

6. İstiklâl mehakiminin ilgası ve zaruret-i mücbire halinde teşkil edilmeleri, fakat kanun dairesinde hareket etmeleri,

7. Meclis reisi ve reis vekillerinin, zümre, fırka ve cemiyet-i siyasiye ile iştigal ve intisabdan azade kalmaları ve bir vaz'-ı bitarafî ahz ve muhafaza etmeleri hususunda nizamname-i dahiliyeye bir madde ilâvesi.

Programın ilk maddesinde "genel hukukun esas hükümlerine ve milli egemenliğe aykırı yetki, ayrıcalık, kuruluş ve icraat yürürlükten kaldırılmalıdır" denilerek temel esas ortaya konulmakta, izleyen maddelerde ise bu esasa aykırı bulunan kanun ve uygulamalar somut olarak sayılıp, bunların yürürlükten kaldırılması istenmektedir. Hemen eklemek gerekir ki, bu ilk madde, Grup'un 16 Temmuz 1922'de yaptığı 3 maddelik ilk programın 2. maddesinde belirlenen esasla aynı doğrultudadır ve onu biraz daha açmaktadır. Başkumandanlık Kanunu, İstiklâl Mahkemeleri'ne ilişkin kanun ve vekil seçimlerinde aday gösterilmesini öngören kanun, İkinci Grup'ça, birinci maddede belirtilen ulusal egemenliğe aykırı kanunlar arasında sayıldığından, programın 3, 5 ve 6. maddeleri bunların kaldırılması gereğine işaret etmektedir. 3. maddeyle, ayrıca, Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarının tek tek belirlenerek, Heyet-i Vekile'nin, yetki alanı içinde sayılmayan konularda, meclisin bilgisi dışında icraatta bulunması önlenmek istenmektedir (Birinci Meclis'te benimsenen anayasal çerçeveye göre meclisin hem yasama hem de yürütme yetkileriyle donatılmış olduğu gözden kaçırılmamalıdır ve "Millet meclisi iç tüzüğünün, meclisin sahip olduğu yürütme yetkisine göre düzeltilerek yetkinleştirilmesi"ni isteyen 4. madde de bu çerçeve içinde değerlendirilmelidir). 6. maddeyle, ayrıca, zorunlu hallerde kurulabilecek İstiklâl Mahkemeleri'nin, kendi başlarına buyruk değil, kanunî sınırlar içinde hareket etmeleri istenmektedir.

Heyet-i Vekile başkanlığı ile Meclis başkanlığının birbirinden ayrılmasını öngören ikinci madde, kuvvetler ayrımı ilkesinden hareketle, herhangi bir kişinin şahsında yetki toplulaşmasına karşı düşünülmüş bir önlem olarak değerlendirilmelidir.

Programın meclis başkanlık divanının tarafsızlığıyla ilgili son maddesi ise, muhalif mebusların, İkinci Grup kurulmadan önce de meclis tartışmalarında bu konuda gösterdikleri hassasiyeti bir kez daha göstermektedir.

Hüseyin Avni Bey, prog-

ram maddelerini sayarken, Grup'un programın 2, 3, 5 ve 6. maddelerde belirlenen esasları Meclis'te kabul ettirmeyi başardığını da belirtmiştir.

İkinci Grup, daha sonra ayrıntılı bir program yapmıştır. Hüseyin Avni Bey'in aktardığına göre, Grup, Hüseyin Avni Bey'in TBMM Birinci Reis Vekili seçilerek Grup'tan istifa ettiği, 9 Kasım 1922'den önce bu programın bütününü kabul etmiş ve tek tek maddeleri görüşmeye başlamıştır. Programda, kişi hak ve özgürlükleri, devlet teşkilâtı ve Millet Meclisi'ne ilişkin hükümlerin yanı sıra eğitim, adliye, maliye, ekonomi ve sağlık konularına ilişkin hükümlere de yer verilmiştir. (Bu programın tam metni için bkz: Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, s. 398-401).

NİZAMNAME-İ DAHİLİ KİME AİT?

Tunçay, 47. sayfadaki 43. dipnotta Unat'ın Birinci Grup'a ait olduğunu ileri sürdüğü ve üstünde "Grup Nizamname-i Dahilisi" başlığı ve 1337 (1921)'de Hâkimiyet-i Milliye Matbaası'nda basıldığı kaydı bulunan ve bir Mukaddeme ile 16 maddeden ibaret olan belgenin Birinci Grup'a ait olduğunu pek olası görmediğini belirttikten sonra, bunun -büsbütün başka bir fraksiyona değilse- İkinci Gruba ait bir belge olabileceğinin düşünülebileceğini söylüyor. Kitabın ekler bölümünde belgenin tamamını verirken de "(İkinci ?) Grup Nizamname-i Dahilisi" başlığını kullanıyor (s. 351).

Bu belgenin İkinci Grup'la ilgisi olabileceği görüşüne katılmıyorum. Birincisi, belge 1921 tarihlidir ve İkinci Grup kurulmadan çok önce kaleme alınmıştır. İkinci olarak, belgenin içeriğinin İkinci Grup'un yukarıda değinilen programları ile hiçbir benzer yanı yoktur. Dolayısıyla, adı geçen belgenin ne Birinci ne de İkinci Grup'a ait olduğunu, olsa olsa, Meclis'te 1921 İlkbaharına kadar faaliyet gösteren İstiklâl, Islahat, Tesanüt vb. gibi küçük gruplardan birine ait olma ihtimalinin daha ağır bastığını düşünmenin daha isabetli olacağı görüşündeyim.

TAN'IN İLK SAYISINDAKİ BAŞMAKALE: "YOLUMUZ"

Tunçay, *Tan*'ın ilk sayısının Millî Kütüphane'de bulunmayışıyla ilgili olarak "*Tan*'ın ilk sayısının bulunmayışı özellikle hayıflanmaya değer. Çünkü, ileriki birtakım göndermelerden bu sayıda 'Yolumuz' diye bir başyazı bulunduğu anlaşılmaktadır ki, herhalde İkinci Grup'un genel tutumunu özetleyen bir metin olmalıdır" demektedir (s. 61). Bu önemli başyazının yer aldığı gazetenin 1. sayısı İstanbul'da Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. (Çevrimyazısı için Bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, s. 403-405).

TAN'IN EKSİK SAYILARI

Tunçay, 61. sayfadaki "İkinci Grub'un yayın organı *Tan*" başlıklı ara ekte, Milli Kütüphane'de 54 adet *Tan*'ın bulunduğunu belirtip, eksik sayıların 1, 4, 40, 45-45, (44-45 olacak) 47-48, 61-67 olduğunu söylüyor. Bu konuda tamamlayıcı bir bilgi vermek, sanırım yararlı olacaktır. *Tan*'ın 1 ve 4. sayıları Hakkı Tarık Us, 61-67. sayıları da Meclis Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Dolayısıyla, gazetenin kütüphanelerimizde bulunamayan sayıları 5'e düşmektedir (40, 44, 45, 47 ve 48). (40. sayı özel arşivimizde bulunmaktadır). Aynı ara ekte, Tunçay, *Tan*'ın 68. sayıdan sonra yayımlanmaya devam edip etmediğini bilmediğini belirtmektedir. *Tan*, 68. sayıdan sonra yayınını sürdürmemiştir. Gazete, 8 Nisan 1923 tarihli 68. sayısında, okurlarına bir duyuru yaparak yayınını geçici olarak durdurduğunu bildirmiş, Nisan ayı sonlarında, İstanbul basınında, *Tan*'ın yayınını İstanbul'da sürdüreceğine ilişkin haberler çıkmışsa da, gazete yeniden yayımlanmamıştır. 68. sayıdaki duyuru şöyledir: "Sahib-i imtiyazımız Ali Şükrü Bey'in feciai şehadetinden mütevellit esbaba binaen gazetemizi, kariben yeniden neşrine devam etmek emniyesiyle bugünden itibaren muvakkaten tatil ediyoruz. Mamafih abone olan zevat-ı muhteremenin hukuku her halde tamamiyle mahfuz olduğunu arz ve kariin-i kiramdan inkıta-ı intişar sebebiyle özür dileriz".

BAŞKUMANDANLIK KANUNU VE OLAĞANÜSTÜ YETKİLER

47. sayfadaki 44. dipnot şöyle: "Mustafa Kemal Paşa, Karabekir'e gönderdiği 20/21 Temmuz 1922 tarihli telgrafta, Başkumandanlık Kanunu'nun geçici olmaktan çıkarıldığını haber verirken, Grup için yeni bir içtüzük yapıldığını ve kendi önerisiyle, Grup başkanlığına da Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın seçildiğini bildirmektedir. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri. Belge 434*. Hatırlanacağı gibi, Karabekir, Mustafa Kemal'in grup başkanı olmasına karşı çıkmış, o da bunun zorunluluğunu savunmuştu. *Anlaşılan olağanüstü yetkili ve süresiz Başkumandanlık elinde olunca*, Mustafa Kemal Paşa için grup başkanlığının bir zorunluluğu kalmamıştır" (a.b.ç.).

Birinci Meclis'te yetkilerin kullanılış biçimiyle ilgili en temel tartışma konularından biri Başkumandanlık Kanunu'nun çizdiği hukuki çerçevedir. Cephelerde durumun kötüye gittiği bir dönemde, 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa, Meclis yetkilerini kullanma hakkı gibi olağanüstü yetkilerle donatılarak başkumandanlığa getirilmiştir. Muhalif mebuslar, Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlığa getirilmesine karşı çıkmamışlar, üstelik destek vermişlerdir. Buna karşılık, Kanun'la Başkumandan'a, kanun yürürlükte olduğu süre boyunca, Meclis yetkilerini

kullanma hakkı verilmesini hiçbir zaman kabul etmemişler, buna başından beri karşı çıkmışlardır. Kanun izleyen dönemde 3 kez üçer ay sürelerle uzatılmış, ancak Başkumandan'a olağanüstü yetkiler veren ikinci maddeye muhalefet giderek büyümüştür. Hatta, 4 Mayıs 1922 tarihli gizli oturumda, kanunun 3. kez uzatılması konusu görüşülürken muhalifler maddenin kaldırılmasına yönelik bir önerge vermiş, bu önerge 12 çekimser, 73 kabul oyuna karşılık, 91 oyla reddedilmiştir. Bu sayılar, kanunun verdiği olağanüstü yetkilere muhalefetin boyutunu açıkca göstermektedir. Üstelik aynı günkü açık toplantıda muhalifler oylamaya katılmayarak, nisaba ulaşılmasını engellemişler, kanun meclisten geçmeyince bir günlük hukuki boşluk doğmuştur. Muhalif mebusların 1922 Temmuzu'nda İkinci Grup adıyla örgütlü yapı içine girmelerinde bu kanunun büyük rolü olmuştur. İkinci Grup'un kurulmasından hemen sonra ise, Başkumandanlık Kanunu ile Mustafa Kemal Paşa'ya olağanüstü yetkiler verilmesi sorunu, muhalif mebusların isteği doğrultusunda çözümlenmiştir. 20 Temmuz 1922'de, Büyük Taarruz öncesinde, Kanun'da yapılan değişiklikle, Mustafa Kemal Paşa'nın, başkumandan sıfatıyla Meclis yetkilerini kişisel olarak kullanma yetkisi iptal edilmiş, buna karşılık kendisinin Başkumandan unvanı süresiz uzatılmıştır.

ŞERİYE VE EVKAF VEKİLİNİN AKIBETİ

Tunçay, kitabında "Rauf Bey kabinesinde Azmi Efendi'nin yerine 6 Kasım 1922'de Şeriye Vekili olan Vehbi Efendi, 4 Ağustos 1923'te kabinenin istifasına kadar bu makamda kalmıştır" demektedir (s. 50).

İhsan Güneş ise Mehmet Vehbi Bey'in Birinci Grup'un aldığı bu kararı protesto etmek için istifa ettiğini öne sürmüştür. (İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, s. 140).

Oysa, istifa etmesi için kendisine telkinde bulunulan Vehbi Bey, istifa etmemekte ısrar edince, 14 Nisan 1923'te, bir gensoru önergesi sonucunda, Birinci Grup üyelerinin oylarıyla vekillikten düşürülmüş; bir gün sonra da Konya mebusu Musa Kâzım (Göksu) Efendi Şeriye ve Evkaf Vekili seçilmiştir (*TBMM ZC*, Cilt 29, s. 146, 156, 159).

1923 SEÇİM SONUÇLARIYLA İLGİLİ BİR YANILGI

1923 seçim sonuçları hakkında öteden beri yapılagelen bir hata üzerinde de durmak istiyorum: Frederick Frey, Kırşehir mebusu Rıza (Silsüpür), Biga mebusu Mehmet (Dinç) Beyler ve Amasya mebusu Ali Rıza (Özdarende) olmak üzere İkinci Grup'tan 3 kişinin İkinci Meclis'e seçildiğini yazmaktadır (Frey, *The Turkish Political Elite*, s. 308, 324). Frey'in bu hatalı saptaması (gruplarla ilgili hatalı istatistiki değerlendirmeleri gibi) daha sonraki çalışmalarda kullanılmıştır.

Tunçay, yukarıdaki isimleri vererek , "İkinci Grup'tan oldukları sanılanlardan yalnız üç kişi ikinci dönemde TBMM'ne seçilebilmişlerdir" demekte ve Kırşehir mebusu Rıza Bey hakkında daha geniş bilgi için "... Bir Heyet-i Fesadiye Davası ve Kuva-yı Milliye" adlı çalışmasını kaynak göstermektedir (s. 55/ n.62).

İlk söylenmesi gereken, İkinci Grup üyelikleri Veysel Genya tarafından iddia olunan ve bu kaynağı kullanan Frey tarafından da İkinci Grup içinde gösterilen Biga mebusu Mehmet (Dinç) Bey ve Amasya mebusu Ali Rıza (Özdarende) Efendi'nin İkinci Grup üyesi olmadıklarıdır. Üstelik, her ikisi de Mustafa Kemal Paşa'nın başında bulunduğu seçim komitesince aday gösterilmiştir (1923 seçimi gibi son derece güdümlü bir seçimde herhangi bir İkinci Grup üyesinin seçim kazanabileceği ihtimalini akla bile getirmemek gerekir!). İkinci Grup üyesi olan Rıza Bey ise zaten İkinci Meclis'e seçilmemiştir. Üstelik, Mete Tunçay, Rıza Bey hakkında daha ayrıntılı bilgi için kaynak gösterdiği incelemesinde de Rıza Bey'in İkinci dönemde Meclis dışında kaldığını belirtmektedir. (Mete Tunçay, "... Bir Heyet-i Fesadiye Davası ve Kuva-yı Milliye", *Bilineceği Bilmek*, s. 128).

Rıza Bey, 1925'te İstiklâl Mahkemesi'nde hükûmeti devirmeye kalkışmak suçundan idama mahkûm olmuş, sorgusu sırasında savcının "Birinci Meclis'te iken hangi gruba mensuptunuz?" sorusu karşısında, "son zamanda İkinci Grup'a intisap ettim, ettiğime pişman oldum ya, ne ise" cevabını vermişse de (*Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1925), dava sonucunda asılmaktan kurtulamamıştır.

NOT: BİR DÜZELTME DE KENDİME

Bu yazı vesilesiyle bir düzeltme de kendi kitabıma yapayım. Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in Birinci Reis Vekilliğine seçilişini anlatırken 8 Kasım 1922'deki ilk turda sonuç alınamadığını, bunun üzerine 9 Kasım 1922'de yapılan ikinci turda Hüseyin Avni Bey'in seçildiğini yazmışım (s. 436-437). Oysa tutanakları incelerken gözden kaçırmışım; kitapta ikinci tur dediğim aslında üçüncü turmuş. Atladığım ikinci tur da 8 Kasım'da yapılmış ve yine sonuç alınamamış. Bu ikinci turda 206 oy kullanılmış. Çoğunluğu sağlamak için 104 oy gerekirken, Hüseyin Avni (Ulaş) bir oy eksiğiyle 103, Yahya Galip (Kargı) Bey 95, Mustafa (Atay) Bey 1 oy almış, 7 kişi de çekimser kalmış. Bir gün sonra benim ikinci tur dediğim üçüncü turda ise sonuca ulaşılmış (*TBMM ZC*, Cilt 24, s. 429, 433). ■

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

ZİNDANKAPI DEĞİRMEN SOKAK, NO. 15 34460 EMİNÖNÜ / İSTANBUL

Üç Aylık Üye Toplantısı

Vakıf üyeleriyle üç ayda bir yapılan toplantıların sonuncusu 29 Nisan Cumartesi günü yapılmıştı. Zafer Toprak başkanlığındaki toplantıda önce son dönem çalışmalarının genel dökümü yapıldı. Daha sonra katılan üyeler eleştiri ve önerilerini dile getirdiler.

Üzerinde en çok durulan konu Vakfın ana hedeflerine dönük faaliyetlere daha büyük ağırlık verilip verilemeyeceği konusu oldu. Yurt içinde ve dışında üniversitelerdeki genç tarihçilerin heyecanla sarılabileceği projelere, ortaöğretimde çalışan tarih öğretmenlerini hedefleyen yayınlara, çocuklar için hazırlanmış tarih kitaplarına öncelik verilmesi bu kapsamdaki önerilerin başında geldi. Geniş kapsamlı ve teorik tarih araştırmalarına yer verebilecek ve üç ayda bir yayınlanacak bir tarih dergisinin yayını için yeterli birikim olup olmadığı ve böyle bir derginin kendi masraflarını karşılayıp karşılayamayacağı uzun uzun tartışıldı. Elit tarihçileri çevresinde örgütleyebilecek ve ekonomik fizibilitesi olabilecek projelerin neler olabileceği üzerinde duruldu.

Bir başka konu Vakfın politik bir örgüt olmaksızın Türkiye'nin içinde bulunduğu ideolojik krize nasıl müdahale edebileceğiydi. Vakıf yayınlarının güncel tartışmalara ne ölçüde karışması gerektiği üzerinde duruldu. Burada şoven milliyetçilikle, uluslar ve halklar arasında dostluk ve barışı değil, kini ve savaşı tırmandırmak isteyen tarihçilik yayınlarıyla Vakıf yayınlarında polemiğe girişilmesi istendi. Aynı konuda söz alan bazı üyeler ise bu tür polemiklerin Vakfı bağlayıcı olmaması, Vakıf ve çevresinin çoğulcu yapısına ters düşmemesi gerektiğini vurguladılar.

Söz alan bazı üyeler yurtdışındaki paralel kuruluşlarla ilişkiye daha büyük ağırlık verilmesini, tarihsel birikimin küreselleştirilmesine yönelinmesini, çeşitli alanlarda bibliyografya yayınının planlanmasını, seçim sonuçlarıyla ortaya çıkan duyarlılıklara açık olunmasını, kamuya fazla bel bağlamadan sivil kaynakları harekete geçiren projeler geliştirilmesini, belgesel film üretimi alanına girilmesini önerdiler.

Tarih ve Deniz Şenliği Temmuz 1995'e Ertelendi

27 Nisan'da toplanan Tarih ve Deniz Şenliği Hazırlık Grubu özellikle ekonomik kriz ve istikrar tedbirleri ile ortaya çıkan parasal kısıtlamaları dikkate alarak bu yıl 29 Haziran-3 Temmuz arasında yapılması planlanan İkinci İstanbul Tarih ve Deniz Şenliğinin 1-2 Temmuz 1995'e ertelenmesine karar verdi. Bundan böyle şenlik organizasyonu her yıl değil iki yılda bir yapılacak.

Erteleme kararının bir iptal değil bir güç toplama kararı olması için şimdi şenlik çalışmalarının amatör temelde yeniden örgütlenmesi gerekiyor. Tarih Vakfı yine şenlik çalışmaları için bir şemsiye işlevi görmeyi ve ana bağlantı noktası olmayı sürdürecek. Ancak parasal destek bulununcaya kadar kendi kaynaklarından şimdiye kadar ayırdıklarının ötesinde yeni bir kaynak ayırmayacak. Bu zorunlu kararın sonucu olarak İstanbul Gümüşsuyu'ndaki Şenlik Bürosu da Mayıs ortasından başlayarak çalışmalarına son verdi. Artık şenlikle ilgili bağlantılar Vakıf Merkezi kanalıyla sürdürülecek.

II. Tarih ve Deniz Şenliği için önümüzde duran bir yıllık dönemi gereği gibi değerlendirebilirsek gelecek şenliğin ilkini her açıdan aşan bir nitelikte olması da sağlanabilecek.

Vakfa Bağışlar

Filiz-Kadri İlal - kitap ve büro malzemesi.

Koruma ve restorasyon envanteri ve sempozyumu

Vakfımız, Kültür Bakanlığı ve ICOMOS Türkiye temsilciliğiyle birlikte doğal ve tarihsel yapıların korunması ve restorasyonu alanında önemli bir çalışmaya başlıyor. Çalışmanın ilk bölümünü Türkiye'de koruma ve restorasyonla ilgili tüm kuruluş ve uzmanlara ilişkin bir envanterin bilgisayar ortamında gerçekleştirilmesi var. İlgili kamu kuruluşları, gönüllü kuruluşlar, proje ve uygulama büroları, uzmanlar ve yapı ustaları, malzemeciler hakkında yaygın bir çalışmayla toplanacak bilgiler, sistemlileştirilerek bir envanter halinde yayına hazırlanacak. Bu çalışmaya paralel olarak Kültür Bakanlığı'nın yıllardır düzenlediği Kazı Sempozyumları'na benzer yıllık bir koruma ve restorasyon sempozyumu örgütlenmesi ve bu alanın genel ve uygulamaya ilişkin sorunlarının üç günlük bir toplantıda tartışılması öngörülüyor. Toplantı tebliğleri sempozyumdan hemen sonra yayınlanacak.

Başbakanlığın aldığı tasarruf tedbirlerinin bu çalışmayı aksatmaması için şimdi çerçevesi çizilen bu çalışmanın hemen önümüzdeki aylardaki giderlerini karşılayabilecek bir ortak aranıyor.

Eğer bu engel aşılabilirse 1994 sonbaharı sonrasında Vakfımız faaliyet alanında önemli bir girişime önayak olacak, koruma ve restorasyon alanı sorunlarının tartışılabileceği sürekli bir platforma kavuşmuş olacak.

Sendikacılık ansiklopedisi hazırlığı

Başlangıcından bugüne Türkiye'de kurulmuş belli başlı sendikalara, bunların önde gelen yöneticilerine, sendikal hareketin tarihindeki önemli olaylara ait bilgilerin bol görsel malzeme ile bir araya getirildiği iki ciltlik, *İstanbul Ansiklopedisi*'ne benzer bir kaynak kitap elimizde olsa ne kadar yararlı olurdu!

Bu ihtiyaç tespiti, bizi yeni bir projeye doğru götürüyor. Vakıf proje ve yayın grupları olarak belli başlı sendika konfederasyonlarının, tek tek sendikaların, çalışma bakanlığının, bu alandaki kimi uluslararası kuruluşların ve uluslararası sendika birliklerinin desteğini sağlayarak eksikliği duyulan bir yayının projelendirilmesine ve ilk ilişkilerinin kurulmasına girişiyoruz. Türkiye'de sendikal hareketin tarihine ilişkin birçok değerli çalışmanın yazarı olan Prof. Mesut Gülmez arkadaşımızın Vakfa gelir sağlayacak küçük çaplı bir yayın önerisinden, geniş kapsamlı bir proje ortaya çıkıyor. Doğal olarak her şey bir kere daha gerekli kaynakların bulunabilmesine bağlı. Kurduğumuz ilişkilerin sonuçları ve projenin biçimlenmesi konusunda sizi önümüzdeki sayılarda bilgilendireceğiz.

Dileğimiz *Haberler* okuyucularının, yalnızca bir yayın çalışması olarak değil, arşiv ve kütüphanemizin önemli boşluklarını ortadan kaldıracak bu çalışmada projeyi geliştirebilecek önerilerini (olanaklı ise yazılı olarak) daha bu aşamada vakıf merkezine iletmeleri.

Gönüllü kuruluşlar envanteri

Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı (UNDP) Vakfımızdan Türkiye'de gönüllü kuruluşlar (non-governmental organizations) üzerine bir bilgi bankası çalışması istedi. Türkiye'de bu gruba giren vakıf, dernek, birlik, sendika ve benzeri kuruluşların yaklaşık sayısı bile bilinmiyor. Üstelik araştırmanın çapı çok büyük; yalnızca 2.500 civarında vakfın varolduğu biliniyor. *İstanbul Kültür Kurumları Kataloğu*'nu hazırlayıp üç ayrı basımını yapmış, Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri Pilot projesini gerçekleştirmiş olmanın deneyimiyle çalışmayı projelendirdik.

Öyle görünüyor ki, 25.000 civarında olduğu tahmin edilen bu tür kuruluşlara ilişkin temel bilgileri yanyana getirmek için en az 5 kişilik bir ekibin iki yıla yakın bir süre çalışması gerekiyor. Yakında, proje protokolünün imzalanmasından sonra, Bilgisayar Destek ve Bilgi-Belge Merkezi bölümlerimiz ağır bir yükün altına girecekler. Kendilerine başarılar diliyoruz.

Toplumsal Tarih Müzesi hazırlığı ilerliyor

Vakfımızın kütüphane, arşiv, sözlü tarih, yayın, araştırma birimlerine ek olarak son iki yüzyılda Türkiye'nin toplumsal tarihine ilişkin bir müzeyi konferans, konser, sinema salonlarını yanyana getirecek bir kültür merkezi olarak düşünülen Toplumsal Tarih Müzesi'ne ilişkin hazırlık çalışmalarımız adım adım ilerliyor. Geçen Kasım ayından bu ay sonuna kadar projeye ait işlerin eşgüdümünü üstlenen ve şimdi doktora çalışmasını tamamlamak üzere aramızdan -daha doğrusu Va-

kıfta profesyonel olarak çalışmaktan- ayrılan Ayhan Akman'ın da katkılarıyla son aylarda hayli yol alındı.

Mimar arkadaşlarımız Güven Birkan, Korhan Gümüş, işletme uzmanları Tavit Köletavitoğlu ve Şükrü Arslanyürek, müze yöneticileri Nuşin Asgari, Filiz Çağman, Alpay Pasinli, Ülkü İzmirlioğlu ve Nazan Ölçer'in oluşturdukları küçük çalışma grupları bir dizi hazırlığı sürdürüyorlar. Bu arada müze için en uygun bir-iki bina için önproje ve hesaplar yapılıyor.

Müzenin çeşitli salonlarına temel olabilecek birkaç sergi projelendirilerek destek aranmaya başlandı. Sergilerden ilki "Son 150 Yılda Türkiye'de Göçler ve Kültürel Çeşitlilik" başlığını taşıyacak ve Rockefeller Vakfı tarafından finanse edilecek. İkinci sergi, Türkiye İnsan Hakları Vakfı ile birlikte hazırlayacağımız "Türkiye'de Sivil Toplum Kurumlarının ve İnsan Haklarının Gelişim Tarihi" olacak. Bu sergi için Almanya'dan Heinrich Böll Vakfı masraflardan bir bölümünü karşılamayı kabul etti; şimdi geriye kalan bölüm için kaynak arıyor. Öteki iki sergi, yani "Türkiye'de Sanayileşmenin Tarihi" ve "Türkiye'de Kentleşme" sergileri için kaynak aramayı ise sürdürüyoruz.

Bu çalışmaya destek olabilecek her meslek ve çevreden gönüllüleri Vakıf merkeziyle ilişki kurmaya çağırıyoruz.

İZMİR'DE SÖZLÜ TARİH KONFERANSI

9 Eylül Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Bölümünün daveti üzerine Vakıf Genel Sekreteri Orhan Silier, İzmir'de "Genel Olarak Sözlü Tarih" konulu bir konferans verdi. Yüzün üzerinde öğrenci ve öğretim üyesinin izlediği konferansın sonunda Yıldız Sertel ve İsmail Hüsrev Tökin'le yapılan sözlü tarih görüşmelerinden bazı bölümler dinleyicilere sunularak karşılaşılan somut sorunlar üzerine tartışma açıldı.

NEW PERSPECTIVES ON TURKEY BAHAR 1994 ÇIKTI

Türkiye'nin en ilginç yayınlarından birini Tarih Vakfı'nın çıkardığını biliyorsunuz: *New Perspectives on Turkey*, Türkiye toplumu ve tarihi konusunda son derece önemli makaleleri içeriyor ve yılda iki kez yayımlanıyor. Aslında 1990 yılında Amerika'da doğmuş ama editörleri ve yayın kurulu, *New Perspectives*'i Sonbahar 1993 sayısından itibaren Tarih Vakfı'nın bünyesine taşıdılar.

NPT bütün dünyadaki araştırmacılara açık olduğu için İngilizce; yine okur olarak sosyalbilimler ve tarih alanındaki araştırmacıları hedeflediği için akademik bir dergi. İçindeki, Osmanlı ve Türkiye araştırmaları ile ilgilenenler için adeta vazgeçilmez bir kaynak olan makaleler son derece titizlikle seçiliyor. Dergi en çok ABD'de tanınıyor ve abonelerinin dörtte üçünü bu ülkedeki araştırmacılar teşkil ediyor. Biz, Türkiye'yi konu alan bu çok önemli derginin Türkiye'de daha fazla tanınmasını ve okunmasını istiyoruz. İşte *New Perspectives on Turkey*, Spring 1994:

Asu Aksoy, Kevin Robins, "İstanbul between Civilization and Discontent" (Uygarlık ve huzursuzluk arasında kalan İstanbul); Sibel Bozdoğan, "Architecture, Modernism and Nation Building in Kemalist Turkey" (Kemalist Türkiye'de mimari, modernizm ve bir ulusun inşası); Molly Greene, "Commerce and the Ottoman Conquest of Kandiye" (Ticaret ve Osmanlıların Kandiye'yi Fethi); Joel S. Migdal ve Baruch Kimmerling, "The Shaping of a Nation: Palestinians in the Last Century of Ottoman Rule" (Bir milletin biçimlenişi: Osmanlı egemenliğinin son yüzyılında Filistinliler); Ayşe Öncü, "Packaging Islam: Cultural Politics on the Landscape of Commercial Television" (İslamı paketlemek: Ticari televizyon manzarasında kültürel politika); Sami Zubaida, "Human Rights and Cultural Difference: Middle Eastern Perspectives" (İnsan hakları ve kültür farkı: Ortadoğu açısı).

Ayrıca derginin kitap eleştirileri bölümünde Elisabeth Özdalga, Edhem Eldem, Faruk Tabak, Henri Barkey şu kitapları eleştiriyorlar: Metin Heper, Jacob M. Landau, *Political Parties and Democracy in Turkey*; Kenneth M. Cuno, *The Pasha's peasants: Land, society and economy in Lower Egypt, 1740-1858*; İlhan Tekeli and Selim İlkin, *Dr. Max von der Porten'in Türkiye'deki Çalışmaları ve İktisadi Devlet Teşekkülleri Sisteminin Oluşumu*; Elena Frangakis Syrett, *The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century*.

New Perspectives'i özellikle üniversite çevrelerindeki kısıtlı sayıdaki kitapçılarda ve Vakfımızın Yıldız bölümünde bulabilirsiniz. Ayrıca eski sayılarını da elde edebilirsiniz.

Ama en iyisi abone olmak. Abone koşulları yurtiçi yıllık 225,000 TL., yurtdışı 10 ABD doları ayrıca her sayı için 2,5 dolar posta ücreti.

Milli Piyangonun Dünü Bugünü kitabından bir fotoğraf: Eminönü İsabet Gişesi- "Parasız Güzel Bir erkek İsterim. Tayyare Piyankosu."

KURUM TARİHÇİLİĞİNİN İKİ ÜRÜNÜ DAHA ÇIKTI

Piyango'nun Dünü Bugünü ve Milli Piyango İdaresi

Kurum tarihçiliği çalışmalarımızın bir bölümünü oluşturan Milli Piyango tarih yazımını hepiniz biliyorsunuz. Mete Tunçay'ın yürüttüğü çalışmanın bir de kitabı yayımlanmış ve Vakfımızca kısıtlı miktarda satışa sunulmuştu.

Vakfımız, Milli Piyango İdaresi için bu kitaptan ayrı olarak bir de promosyon kitabı düzenledi. Haluk Tunçay'ın tasarımıyla gerçekleşen bu kitap nefis bir baskı. İlk kitapta geniş ve tam haliyle yer alan Milli Piyango'nun tarihi, burada iyice özümlenmiş biçimiyle veriliyor. Ama asıl güzellik bu tarihin görsel malzemeyle, adeta rengârenk verilmesi.

Kitabın "Dünyada Piyango" bölümünde, 3'üncü yüzyılda aşık oynayan kızların pişmiş topraktan heykelciği ile keyiflenmeye başlıyor ve çeşitli tarih ve ülkelere ait piyango bilet ve ilanlarını görüyorsunuz. "Osmanlı'da Piyango", Ebubekir Tahir Efendi'nin *Nemçe Seyahatnamesi*'nin elyazmasından (1792) "Lotarya dedikleri melâbe ahvaline dairdir" diye meraklı bir serüveni başlatıyor. Neler yok ki bu bölümde: Türkiye Şark Demiryolları tahvilatının ikramiye sigara kâğıtlarından tutun 1899 tarihli Evlâdı Şüheda ve Malûlini Askeriye İanesi piyangosuna kadar ilginç malzeme. "Eşya Piyangoları"nda örneğin Yozgat Türk Ocağı'nın resimli 1000 lira kıymetinde halis Arap kısrağı piyango biletini, "Tayyare Piyangosu" bölümünde "Piyango tali kuşudur, her ayın 11'inde konar" lejandlı İhap Hulusi afişini görüyorsunuz. "Milli Piyango İdaresi (1939-1993)" bölümünde iyice keyifleniyorsunuz. Renk renk piyango biletlerini, gazete ilanlarını, afişleri, "Eski Ünlü Bayiler" ve "Toplumsal Kültürel Hizmetler" bölümleri izliyor.

Milli Piyango İdaresi'nin promosyonu olduğu için bu kitap maalesef satılmıyor. Ama rastlarsanız vakit ayırıp inceleyin.

Milli Aydın Bankası-Tarişbank Tarihi

Kurum tarihçiliği çalışmalarımızın bir diğeri de Tariş-Tarişbank projesiydi. Bu projenin ilk kitabı olan *Tariş Tarihi*'ni size daha önce tanıtmıştık. İkinci kitap, yani *Milli Aydın Bankası-Tarişbank Tarihi*, Prof.Dr. Hüsnü Erkan'ın başkanlığında Sabri Yetkin, Oktay Gökdemir, Özlem Yıldırır ve N. Oğuzhan Altay tarafından araştırıldı ve yazıldı. 361 + xi sayfalık kitapta önce "Bankacılık ve Türkiye'de bankacılığın gelişimine kısa bir bakış" bölümünden sonra, kurumun tarihinin ülkemizin tarihi ile paralellik göstermesi dolayısıyla "19. yüzyılda Batı ekonomileri karşısında Osmanlı ve Ege'de durum" gözden geçiriliyor. Ardından "Milli Aydın Bankası'nın kuruluşu ve ilk yılları", "Cumhuriyet sonrası Milli Aydın Bankası" ve "Milli Aydın Bankasında yeniden yapılanma" bölümleri geliyor. Kitabın sonunda çeşitli ek belgeler, geniş bir bibliyografya ve fotoğraflar var.

Birinci kitap olan *Tariş Tarihi* ve bu yeni kitabı, kısıtlı miktarda olmakla birlikte Vakfımızdan temin edebilirsiniz.

Bu şehirde nasıl yaşamalı?

İstanbul dergisi Temmuz ayında yayımlanacak 10. sayısında kentte hakim olan popüler kültüre eğiliyor. Ayşe Öncü ve Aydın Uğur'un editörlüğünde hazırlanan dosya özellikle son yıllarda baskın hale gelen yeni yaşama şekillerini araştırıyor. Bu dosyanın yanı sıra derginin sayfalarında, yerel seçimlerden sonra iyiden iyiye gündeme gelen kente sahip çıkma tartışmaları yer alıyor. *İstanbul* böylece gerek İstanbul gerekse İstanbul dışında oluşan yeni ve umut verici yapılanmaları, platformları gündeme getirecek, her birinin çalışmalarını tanıtacak. İstanbul'a sahip çıkılması yolundaki tüm çabaları destekleyen derginin sayfaları her zamanki gibi bir görsel şölen sunacak okurlara. Sadece bir ay kaldı, abone oldunuz mu?

İstanbul Ansiklopedisi 3. cildini tamamladı

İstanbul Ansiklopedisi'nin 27. fasikülü 30 Nisan 1994'da yayınlanınca 3. cildimiz de tamamlanmış oldu. Ansiklopedi çalışanları da artık gelenekselleşmiş olan cilt bitirme kokteyllerinden birini daha gerçekleştirdiler. Üçüncü cilt abonelere gönderilmeye başlandı. Şimdi hedef 2 Temmuz 1994. Bu tarihte Ansiklopedinin 36. fasikülü yayınlanacak ve böylece 4. cildi de tamamlanmış olacak. 4. cilt işin yarısını bitirme gibi özel bir anlam da taşıyor.

Nisan ayında, *İstanbul Ansiklopedisi* 3. cildini tamamlamaya çalıştığı sırada bir krizle karşılaştık. Ansiklopedinin tamamlanmasına yetecek ölçüde kâğıt Ocak ayında Avusturya'ya ısmarlanmış ve kâğıtlar Nisan ayında gümrüğe gelmişti. Ancak gerek Nisan öncesindeki döviz kuru artışları, gerekse de 5 Nisan kararlarının yarattığı kur sıçraması ödenmesi gereken bedeli üç misli arttırdı. Bu ölçüde büyük bir bedelin sınırlı okur kitlesine ulaşabilen *İstanbul Ansiklopedisi* tarafından karşılanması mümkün değildi. Kültür Bakanlığı ise 1994 bütçesi ile bağlı olduğundan ek bir olanak sağlayamıyordu. İşte bu mali kriz nedeniyle yayıncılık tarihinde görülmemiş bir şey yapıldı ve *İstanbul Ansiklopedisi* abonelerinden bir ek katkı, bir dayanışma talep edildi. Bu istek riskliydi çünkü abonelerle yapılmış sözleşmenin yenilenmesi anlamını taşıyordu, reddedilebilirdi. Ama yayının aksamasız sürdürülebilmesi için başka bir yol da bulunamıyordu. Bu ek talebi ileten mektubun yollanmasından sonra heyecanlı bir bekleyiş sürecine girildi. Ansiklopedinin tanıtım elemanları abonelere telefon etmeye başladılar. Ve abonelerin *İstanbul Ansiklopedisi*'ne sahip çıktığını gösteren haberler gelmeye başladı. Örneğin kızgın bir abone Çağatay Anadol'a şöyle diyordu: "Size ek para isteyen böyle bir mektup gelse ne yapardınız?" Anadol şöyle cevap verdi: "Üç şeye bakardım. Mali durumum böyle ek bir parayı ödemeye müsait mi? Karşımdaki kuruma güveniyor muyum? Çıkan ürünü beğeniyor muyum?" Bunun üzerine abonemiz "şimdi parayı gönderiyorum" dedi.

Kriz aşılmıştı.

Bu satırlar yazıldığı sırada *İstanbul Ansiklopedisi*'nde hummalı bir faaliyet vardı. Çünkü yaklaşan Kurban Bayramı nedeniyle, bayram haftasında yayınlanacak 31. fasikülün bayramdan önce baskıya yetiştirilmesi gerekiyordu. Ansiklopedinin normal iş sürecinde haftada bir fasikül yayına hazırlanır ve basılırken, bayram öncesindeki hafta içinde iki fasikülün birden yayına hazırlanması ve basılması için çalışılıyordu. Ansiklopedi çalışanları böylesine bilinçli bir okura layık olmak için daha büyük bir şevkle işlerini yapıyorlardı.

Şimdi *İstanbul Ansiklopedisi* 4. cildine doğru ilerliyor. Sekizinci ciltte yer alacak açıklamalı indeks bölümünün hazırlıkları da ilerliyor. Ansiklopedi yönetimi ve bilgisayar programımızı hazırlayan Derya Köroğlu son derece işlevsel bir indeks yapısı kurdu. Örneğin Kocamustafapaşa semtini indeksten arayan bir okur Kocamustafapaşa sözcüğünün altında önce bu semtin anlatıldığı maddenin cilt, sayfa ve sütununu gösteren bilgiyle karşılaşacak. Bu bilginin hemen ardında içinde Kocamustafapaşa sözcüğünün geçtiği diğer maddelerin cilt, sayfa, sütun bilgilerini bulacak. Bunun ardından da Kocamustafapaşa'da yer alan tarihi yapılarla ilgili maddelerin cilt ve sayfa numaralarını bulacak. Örneğin:

Abbas Ağa Çeşmesi 1: 8a (1.cildin 8. sayfasında ilk sütunda)
Abdi Çelebi Camii 1: 12a
Ağaçayırı Mescidi 1: 95b
Ağaçkakan Mescidi 1: 96c
Ali Fakih Camii 1:193a

Okur benzer biçimde Sinan (Mimar) maddesini aradığında ilgili maddenin yerini, Sinan'ın adının geçtiği yerleri ve Sinan'ın İstanbul'daki eserlerinin ansiklopedideki maddelerini bulabilecek. Böylece okur Sinan'ın İstanbul'daki eserlerinin listesine de çok kolay ulaşabilecek. Çeşitli maddelerde ge-

çen ve ayrıca bir ansiklopedi başlığı oluşturmayan onbinlerce isim indekste yer alacak. İndeks cildinde, indeksin kendi alfabetik sıralaması içinde, ilk yedi ciltte yayınlanan maddelerden ayrı olarak 5000 civarında kısa madde daha bulunacak.

Eğer İstanbul Ansiklopedisi'ne henüz abone olmadınızsa hem bu değerli yayını hem de Tarih Vakfı ile dayanışma için fırsatı kaçırıyorsunuz demektir. Son ekonomik kriz hepimizin koşullarını ağırlaştırdı. Bu nedenle şimdi tercihler ve Türkiyenin önemli kurumlarıyla dayanışma daha da önemli.

DÜNDEN BUGÜNE
İSTANBUL
ANSİKLOPEDİSİ

ABONE FORMU

ADI SOYADI:

MESLEĞİ:

ADRESİ:

POSTA KODU:

ŞEHİR:

TEL:

ABONE SEÇENEKLERİ

- ☐ PEŞİN 6.000.000.- TL.
- ☐ 2 TAKSİTTE 7.000.000.- TL. (2.250.000 + 2 x 2.375.000)
- ☐ 4 TAKSİTTE 7.650.000.- TL. (1.750.000 + 4 x 1.475.000)
- ☐ 6 TAKSİTTE 8.400.000.- TL. (1.500.000 + 6 x 1.150.000)

ABONE BEDELİNİ/TAKSİTİNİ

- ☐ 662894 no'lu posta çeki ile ödüyorum, fotokopisi ektedir.
- ☐ Nakit ödüyorum.
- ☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz. (Yalnız peşin ödemeler ve ilk taksit için.)
  - ☐ VISA
  - ☐ MASTER-EURO CARD
  - ☐ DINERS CLUB
  - ☐ PRESTİGE

Kredi Kartı No.:

Kartın Geçerlilik Tarihi:

Kart Sahibi:

İmza:

Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı
80700 Beşiktaş/İstanbul
Tel: (212) 227.37.33-34 Faks: (212) 227.37.32

TARİHE TANIKLIK EDENLER: BABIALİ'DEN İKİTELLİ'YE

Tarih'e Tanıklık Edenler panel dizimizin altıncısı 28 Nisan 1994'te yapıldı. Başlığı "Babıali'den İkitelli'ye" idi. Paneli Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Nail Güreli yönetti.

İlk konuşmayı yapan Orhan Koloğlu, 1947'de gazeteciliğe başlamış, müsahhihlik, mürettiplik, muhabirlik gibi her işi yapmış, en ilkel makinalar döneminden Babıali'nin modernleşme sürecine kadar tüm aşamalara tanıklık etmişti:

"Yazıişleri müdürü gazetenin her noktasını bilmek zorundaydı. Şimdi her sayfanın, bölümün ayrı sorumlusu var. Habere maksatlı yön verildi diye anında muhabirler işten atılırdı. Sabahları bütün gazetelere bakılır, atlanan haber var mı diye kontrol edildi. Gazete patronları da genellikle gazetecilikten gelirdi. İşadamı gazete patronları sonradan ortaya çıktı. Farklı bir gazetecilik anlayışı vardı, dürüstlük çok önemliydi. İzin yoktu. Saat 5'te gazeteden çıkıp eve giden gazeteci tipi 1960'larda başladı. Çok hızlı bir tempo ile çalışılırdı; gazeteci kalpten gider lafı buradan çıkar.

"Basında büyük sermaye yoktu. Bu içeriği de etkiliyordu. Sermayenin basın üzerinde etkisi sınırlıydı. Reklam çok yoktu. Şimdi sermaye basını doğrudan etkileyebiliyor. Rakip gazetelerde bile olunsa dost bir ortam, dayanışma vardı tüm Babıali'de. 1960'dan sonra kutuplaşma oldu. 1970'lerde TV'nin gelmesi ile nitelik değişti. Gazeteciliğin yapısı değişti.

"Musahhihler çok önemliydi, Türkçe'yi çok iyi bilirlerdi. İkitelli'de müthiş Türkçe hataları oluyor."

Daha sonra söz alan Semih Balcıoğlu şunları anlattı:

"İlk karikatürüm 1943'te yayınlandı. O dönemde ne karikatür ne sanat ciddiye alınırdı, çok zorluklar vardı. Muhtara gitmiştim, nüfus kâğıdı sureti ve ikametgâh kâğıdı için, 'ne iş yapıyorsun' dedi, karikatürist deyince, 'ben gazeteci yazayım, bu ciddi değil,' dedi.

"1950-1953 demokrasi kuşağı yazısız karikatürü çıkardı, kabul ettirdi. Okur daha çabuk kabul etti, en son yazı işleri kabul edebildi. İlhan Selçuk, *Dolmuş* dergisini çıkarırken mürettip sormuş, 'karikatürde alt yazı yok ne yazacağız' diye. O, 'sen mürettiphaneye in, ben birazdan gelirim' diyor, karikatür bu alt yazı ile çıkıyor.

"Faks çıkınca çok hayret ettik. Önceden Ankara'dan haber telefonla alınırdı, eski Türkçesi olan not alırdı. Halk üzerinde basının büyük etkisi vardı. Cemal Nadir'in cenazesinde Beyazıt, Babıali, Sirkeci'de bütün dükkânlar kepenk kapatmıştı.

"İlk işyerinde lokanta *Hürriyet*'te açıldı. Gazeteciler 11.30'da yemek düşünmeye başlarlar, çıkıp 2.30'da gelirlerdi. Simavi elimin altında olsunlar, işyerinde yesinler diye düşündü."

Abbas Parmaksızoğlu 1948'de gazeteciliğe başlamıştı:

"Tek parti rejimi vardı. Gazetecilik 3-5 sokak içinde yapılırdı. Hüseyin Cahit Yalçın'ın siyasi yazı yazması men edilmişti. 1938'de ilk defa siyasi başyazı yazmasına izin verildi ama dış politika konusunda. Haziran 1938'de bir grup gazeteci Trakya manevralarını izlerken Savarona ile Atatürk gelmişti. Bizi de Savarona'ya aldı, İstanbul'da götürmek üzere. Celal Bayar, Fevzi Çakmak, Salih Omurtak vardı. Elini öptüler. Bize aşağıda yemek hazırlattı, 'Ben içkiyi severim ama bana yasak, siz yiyin için' dedi."

Nail Güreli ise şöyle konuştu:

"Eskiden de devlet adamlarının gezilerine gazeteciler katılırdı ama masraflarını gazeteleri öderdi. Sendikacılık ters başladı, yukarıdan verildi. Türkiye genelinde olduğu gibi, sendikalar toplu sözleşme bürosu oldular. İstihdam politikasında yanlışlık var. Kıdem tazminatları gazetelerin zor duruma düşmesine neden oldu. İkitelli'den insanlar Babıali'ye simitçi görmeye geliyorlar. Otomasyon içindeyiz. Girişler manyetik kartlarla, misafirler aşağıda otomattan kahve ile ağırlanıyor. Sigara içilmiyor."

Sami Karaören:

"Gazetecilik itibarlı meslekti. Çok çalışılırdı, yasa yoktu. Haber atlanmamak için çırpınılıyordu. Doğru haber verilmeliydi, sorumluluk yazı işleri müdüründeydi. Geceleri yasak kararı gelirdi, yazılar kazınırdı. Gazete bembeyaz çıkardı. Ne kadar beyaz çıkarsa o kadar çok satardı. 27 Mayıs ile sendikalaşma hakkı sağlandı. 212 sayılı kanun, yıllık izin hakkı çıktı, parasal güvence sağlandı. İstifa edince gazeteci kıdem tazminatı aldı. Benim davam içtihat oldu. Patronlar protesto için 3 gün gazete çıkarmadılar, sendika gazete çıkardı.

"Teknoloji gelişince büyük sermaye basına girdi. Eskiden yazı işleri müdürü gazeteyi hazırlardı, şimdi her sayfayı en az 5 kişi çıkarıyor. Bilgisayar çiziyor. Avrupa gazetelerinden de kopya ediyorlar. İkitelli, teknoloji ve ulaşımın getirdiği bir nokta. Babıali bir kültürdü, gece çalışmaları, köfteciler, çaycıları ile. Artık bir fikir merkezi yok. Sadece yayınevleri ve kitapevleri Babıali'de kaldı. Kâğıt pahalılığı ile onların da durumu kötü. Yapay yollardan gazeteler tiraj yapıyor. Cumhuriyet tutkunu aileler, örneğin üç aile, birleşip bir gazete alıyor. İkitelli ile masa başı gazeteciliği başladı."

Cem Atabeyoğlu:

"Babıali bir mektepti, çok şey öğrendik. Okuyucuya da çok şey öğrettik. Bugün kültürde düşüş varsa gazetelerin de katkısı var. Halkın düzeyini yükseltmek yerine biz onun düzeyine indik. Eskiden kahveci bile farklıydı. *Cumhuriyet*'te kahveci Cemal vardı. Doğan Bey ile çocukluktan tanışırlarmış. Doğan Bey beş kahve getir diyor. Odada Ömer Rıza gibi adında Rıza olan birkaç kişi varmış. Kahveci Cemal bakıyor, 'Bir Allah rızası eksik' diyor. Artık 'Çiftetelli'de kahve bile otomattan alınıyor.

"1942'de gazeteciliğe başladım, 30 lira maaşla. Babam da gazeteciydi. O zaman şekerin kilosu 5 lira. Büyüklere saygı vardı. Bu hava içinde gazetelerin ciddiyetine ve dürüstlüğüne inanılırdı. Evlendiğimde ilk defa 2 gün izin verdiler. Cevat Bey 'bana da o kadar izin vermişlerdi' deyince, 'siz o zaman ne düşündünüz' dedim, bana üç gün izin verdi."

Panele katılarak tatlı anılarını bizlerle paylaşanlara yürekten teşekkür ediyoruz.

KÜLTÜR KURUMLARI KATALOĞU
Catalogue of Cultural Institutions

İkinci Basım / Second Edition

İstanbul'da yaşayanlar için el kitabı

40.000 TL.
Tarih Vakfı Yayınlar Bölümü'nden (Yıldız) istenebilir.

NE LATİF BİR GÜNDÜ!

Biraz kıskandıralım sizi. Âdet edindiğimiz üzere, yine güneşli bir pazar günü biz Vakıf çalışanları sevgili Necdet Sakaoğlu'nun ardında Edirnekapı'dan Ayvansaray'a kadar gezdik, neler neler öğrendik. (Nedir bu Necdet beyin bizden çektiği? Ansiklopedi için ceketinin sağ kolunu Çağatay'a kaptırmış. Sol kolu Ayşen'in elinde, kitap yazması için çekiştirilip duruyor. Zeynep yakasını bırakmıyor İstanbul'a güzel yazı diye, bir de kendimizi gezdirtiyoruz.)

Gezimiz Edirnekapı'daki Mimar Sinan yapısı Mihrimah Sultan Camii ve Külliyesi'nden başladı. Caminin nadir bulunan bakımlılıktaki bahçesinde Necdet bey bize Mihrimah Sultan'ı tanıttı. Öbek öbek yoncaları sevip içeri girdik. Maalesef caminin içi pek fena kalemişleriyle süslenmiş(!)ti. Sinan mezarında dönüyordur herhalde. Meğer minareye tırmanma heveslileri ne çokmuş! Bir iki tıknefes hariç herkes kendini minare tepesinde manzara seyretmeye verdi. Daha sonra surların yanındaki sokaktan yavaş yavaş aşağılara doğru indik, Tekfur Sarayı'nı, İvaz Efendi Camii'ni, Anemas zindanlarını (meğer zindan görme heveslisi ne çokmuş!) gördük. Tekfur Sarayı bir çöplük halindeydi, Anemas zindanlarının dehlizleri de çok tehlikeli. Bu arada Necdet bey birbirinden güzel tarih anekdotlarını anlatıp duruyordu. Elindeki İstanbul rehberi bile tarihiydi (Mamboury, eski yazı).

Sıra Kariye Müzesi'ndeydi ama önce müzenin önündeki sevimli meydana yayılıverdik. Fotoğrafta mini-pikniğimizi görüyorsunuz. Önde gençler (hayır, o sevimli küçük kız vakfımızda çalışmıyor, Fatoş'un kardeşi ve gezilerin maskotu), arka solda daha az gençler, arka sağda da en az gençler.

Kariye Müzesi ve o olağanüstü mozaiklerden sonra Ayvansaray Vlaherna Ayazması'nın suları ile yüzler yıkandı, bir de Aya Yorgi Kilisesi gezildi.

Sonra evli evine, köylü köyüne.

Necdet Sakaoğlu'na bin teşekkür borçluyuz.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI YÖNETİM KURULU

Tülin Aren, Korkut Boratav (Bşk. Yrd.), Yiğit Gülöksüz, Hasan Karacal, Nazan Ölçer, Haldun Özen, Orhan Silier (Gen. Sekr. ve Vakıf Genel Müdürü), Özkan Taner (Sayman), İlhan Tekeli (Bşk.), Zafer Toprak (Bşk. Yrd.), Mete Tunçay

ADRES VE TELEFON NUMARALARIMIZ:

Vakıf Merkezi ve Bilgi-Belge Merkezi Projeler ve Deniz Şenliği
Zindankapı Değirmen Sokak 15 34460 Eminönü-İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35 Faks: (0212) 513 21 77

Yayın, Mali İşler, Tanıtım ve Reklam Bölümleri
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 34 - 227 37 27 Faks: (0212) 227 37 32

Ankara Temsilciliği
Büyükelçi Sokak 14/2 Kavaklıdere-Ankara
Tel ve Faks: (0312) 426 16 54

POSTA ÇEKİ HESABIMIZ:

Tarih Vakfı'na nakit para bağışlarınızı ve *İstanbul* dergisi abone bedelini ek masraf ödemeden 668341 numaralı posta çeki hesabınıza yatırabilirsiniz.

BANKA HESAP NUMARALARIMIZ:

Vakıflar Bankası İstanbul Şubesi 2003924
İş Bankası Ayaspaşa Şubesi 250962

ÜÇ AYLIK DERGİ
İSTANBUL

İstanbul Allaha Emanet!

Füsun Akatlı
Adem Baştürk
Çelen Birkan
Alice Carswel
Orhan Cem Çetin
Oktay Ekinci
Zafer Ertaş
Halit Esen
Ateş Evirgen

İSTANBUL'UN *Yeşili* MAVİSİ

Tansu Gürpınar
Selma Kurra
Şule Aşıkyusuf
Mansur
Derin Orhon
Tülay Öney
Neriman Özhatay
Olcay Tünay
Faik Yaltırık

YİTİK KENTİN PEŞİNDE *Ara Güler - Ahmet Cemal*
YAMADA TORAJİRO *Selçuk Esenbel*
İSTANBUL EFSANELERİ *Necdet Sakaoğlu*
TAHTAKALE HAMAMI *Doğan Kuban*
15 m² İSTANBUL *Ahmet Doğan*
BEDİA MUVAHHİT *Gökhan Akçura*
SİNEMATEK *Şakir Eczacıbaşı - Onat Kutlar*

1994 SAYI: 6

BAYİLERDE

ÜÇ AYLIK İSTANBUL DERGİSİ TARİH VAKFI YAYINIDIR.

ÜÇ AYLIK DERGİ
İSTANBUL

ABONE KOŞULLARI

Yıllık (4 sayı), Yurtiçi: 350.000.- TL.
Yurtdışı: US$ 60.-
Kütüphane ve kurumlar için: US$ 80.-

Adı Soyadı:
Mesleği:
Adres:
Posta Kodu:
Şehir: Tel.:

Abone Bedelini

☐ Türkiye İş Bankası Taksim Şubesi 510267 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 668341 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum. ☐ Çekle ödüyorum, ektedir.
☐ Kredi Kartı hesabıma borç kaydediniz:
☐ Visa ☐ Master-Euro Card ☐ Diners Club ☐ Prestige

Kredi kartı No.: Geçerlilik Tarihi:
Kart Sahibi: İmza: Başlangıç Sayısı:

Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş - İstanbul Tel: (212) 227 37 33-34 Faks: (212) 227 37 32

"Tedbirli ve kararlı"
bir bankayı yakından tanıyın.

Değişmeyen ilke: Tedbirli ve kararlı

Esbank, 67 yıldır bu ilkeyi titizlikle korudu,

Türk ekonomisine ve tasarruf sahiplerine

bu ilkeyle hizmet sundu.

Birikimlerinizi değerlendirirken siz de

"tedbirli ve kararlı" bankayı seçin, Esbank'ı seçin.

Tecrübe
1927'de kurulan Esbank, 67 yıllık tecrübesiyle Türkiye'nin en kıdemli bankalarından biridir. Yılların biriktirdiği bankacılık tecrübesi ve sağduyulu yönetim anlayışıyla her dönemde gelişmenin hizmetinde olmuş, tasarruflara güvenli gelir sağlamıştır.

Yönetimde İstikrar
Esbank yönetimi istikrarın sembolüdür. Her biri bankacılık sektörüne yıllarını vermiş üst düzey yöneticileri, ortalama 11 yıldır birlikte çalışmanın verimini elde ederler.

Modern Bankacılık
Esbank, bütün modern bankacılık araçlarıyla eksiksiz hizmet verir. Firma Aktif Sistem Terminali (FAST), Express 24 Kartı, Visa ve MasterCard Kredi Kartları, Express Tüketici Kredileri, Alo Esbank, İhbarlı Mevduat Hesabı, her türlü Sermaye Piyasası İşlemleri ve tüm bankacılık hizmetleri Esbank'la sizindir.

Esbank Genel Müdürlük Binası, Tepebaşı-İSTANBUL

Güçlü Esbank
Esbank sermayesi ve özkaynaklarıyla güçlüdür. Esbank'ın sermayesi 1993 yılında 1.3 trilyon TL.'ye ulaşmış, toplam aktifleri 31 Mart 1994 itibariyle 20.7 trilyon TL. olarak gerçekleşmiştir.

Sağlıklı Büyüme
Bütün verileriyle sağlıklı bir büyümeyi gerçekleştiren Esbank, 1993'te 4, 1994'ün ilk aylarında 2 yeni şube ile size daha da yaklaşmıştır. Esbank bugün ülkemizin önemli ticaret ve sanayi merkezlerindeki On Line-Real Time çalışan 40 şubesiyle yanınızdadır.

Hizmet Kalitesi
Esbank hizmet kalitesini üstün nitelikli personeline borçludur. Büyük çoğunluğu yüksek öğrenim görmüş, yabancı dil bilen deneyimli Esbanklılar size daha iyi hizmet için vardırlar.

ESBANK

"TEDBİRLİ VE KARARLI"

TOPLUMSAL TARİH

OCAK-HAZİRAN 1994 / SAYI 1-6

1. CİLT DİZİNİ

Abadan-Unat, Nermin 1. 64
Abazalar 2/46-47 6/47
Abdullah Macid 3/19
Abdülaziz 5/42
Abdülhamid I 6/40
Abdülhamid II 1. 59 2.46, 59 3.1, 17-19 4.2, 48, 51 5. 13-17 6. 1, 7-8, 10-11
Abdülhamid'in Kulisleri 5/14
Abdülmecid 3. 17
"Abidin Dino hakkında bir kronoloji denemesi 1/10-11"
Acemioğlan Ocağı 3/45
Adasal, Rasim 4/15
Adigeler 6/47
Âdil, Fikret 1. 10
Afyon tiryakiliği 2/13, 16
Agahî 1/13
Ağa Han 1. 14-16
Ağaoğlu, Ahmed 1. 15 2. 46, 48
Ağlama Duvarı 3. 56
Ahidname 5/40
Ahmed I 6/28
Ahmed III 2/15
Ahmed Celaleddin Paşa 5/14
Ahmed Dâî 6/56-59
Ahmed İzzet Paşa 6/12-18
Ahmed Muhtar 2/61 6/9
Ahmed Rıza 5/13-17
Ahmed Robenson 2/12
Ahmed Samim 6/9
Ahmet Şerif 1. 51
Ahunbay, Metin 5/11
"Akalın, Cüneyt 4/2, 62-64"
Akçal, Salgur 5/8
Akçura, Yusuf 1. 15 2. 46 4. 63 6/7, 10-11
Akdeniz Portolanı 2/36-37
Akıl manasında ög 1. 18
"Akpınar, Turgut 4/1, 38-42"
Akşin, Sina 3/49, 51
Aktüre, Sevgi 5/8, 11
Akyüz, Kenan 1. 13
Alaton, İshak 3/41
Albion 5/58
Aleksandr III 4/4
Aleksandre 6/12
Aleksanyan Efendi 3/4
Aleksi, Çar 3/24
Alfons XIII 4/46
Algarotti, F. 3/24
Ali, Hz. 3/7 5/40
Ali Enis Bey 1. 41-42
Ali Paşa, Benderli 3/11
Ali Şükrü Bey 6/63
"Alkan, Mehmet Ö. 2. 1, 49-55"
Alkolikler 5/5
Alliance İsraelite 1/60
"Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi 6/19-22"
Alman kehaneti 5/32
"Alman Merkez Bankası Dergisinde Türkiye 4/61-62"
Altan, Mehmet 1. 62
6 Ok 1/64
6-7 Eylül 6/24
"Altın madenciliği tarihinde Batı Anadolu'nun yeri ve bir belge 2/26-29"
Amerika'da İslamiyet 3/5
Amerika'da şarapçılık 5/5
Amerikalıların cömertliği 6/5
Amerikalıların garip modası 5/5
Amerikan Bahriyesi 2/9
Amerikan Denizci Kulübü 4/18
"Amsterdam'da Bakû Sempozyumu 3/57-58"
Anabaptistler 3/60
"Anadolu Yörüklerinde de rastlanan ilginç bir âdet: Bebeklerin kafatasına yeni bir şekil verme 4/38-42"
Anarşizm 3/63-64
Andonyadi, E. 2/27
Ankara Hükümeti 6/12-18
Ankara Türkiye'nin Kalbi, film 1/11
Anhegger, Robert 4/1
Anne manasında ög 1. 18
Apollinaire, G. 5/13
Apollon 4/1
Aquinas, Aziz Thomas 1. 44
Arap Haritacılığı 2/34
Aras, T. R. 5/28
Arberry, A. 2/5
"Arel, Ayda 3/1, 24-30 5/1, 6-12 6/1"
"Arı, Kemal 3/1, 49-52"
Arıkan, Zeki 3/50-51 5. 1, 7, 9
Arıkoğlu, Damar 6/61
Aristoteles 3/7
Arkan, Özdemir 4/43
Arkeolojik kazılar 6/19-22
Arkont Myrophyloks 3/11
Arnavut Bektaşileri 2/58-61
Arnavutluk istiklâli 2/59-60
Arsenal Tersanesi 1/46
"Arslan, Necla 2. 1, 40-43"
Arslan, Rahmi 5/37, 61
Artan, Tülay 5/9
Asgari, Nuşin 5/11
Aşiret Alayları 4/48-51
Aşiret evi 4/41
Aşiret Mektebi 4/48
Aşkenaz 3/54, 56 6/55
Ata Çelebi 5/29
Atatürk 1/2, 11, 13-17, 52, 56, 59-60, 62-64 2/47-48 3/12, 21, 49-52, 58 4/7, 59 5/29, 61-62 6/13-18, 48, 63-64
"Atatürk'ün ilk öğretmeni Şemsi Efendi hakkında bilinmeyen birkaç nokta 1. 59-60"
Atsız, Yağmur 5/18
Auberry, Lord 3/59
Aurelianus 1. 37
Avcı bir timsah 3/5
Avrupa Birliği 6/1
Avrupa hükümdarları 6/1, 36-37
"Avrupa siyasal coğrafyasına kazbakışı 6/38-39"
"Avrupalı gözüyle 1950'li yılların İstanbul Üçlemesi 3/8-11"
Avşarlar 4/12
Avustralya'nın kurtuluşu 1/24
Ayastefanos Antlaşması 2/58
"Ayastefanos'taki Rus Kilise Abidesi'nin yıkılışı 1. 40-43"
Aybar, Mehmet Ali 1. 11
Aybars, Ergün 3/49, 51
"Aybay, Atilla 2. 1, 56"
Aydemir, Ş. S. 3/57
Aydın demiryolu pasosu 5/37
Aydın Vilâyeti 2/27, 29
"Ayıntab Mevlevihanesi 5/43-46"
"Ayışığı, Metin 6/1, 12-18"
Ayna imalatı 3/5
Aynen varaka 3/4
Aytaç, Gürsel 6/56
Azeriler 2/47
Azınlık politikası 1/64
Aziz Euphemia 3/11
Aziz İoannes 3/11
Aziz Mikail 3/7
Aziz Paul 4/28
Azmî 1/13
Baba Abidin 2/60
Baba Aluş 2/58, 60
Baba Hüseyin 2/60
Baba Melek 2/59
Baba Manes 2/61
Babeuf 3/61

Babıâlî Baskını 2/29 5/60 6/6, 11
Baha Tevfik 6/49
Bailo 1/46-47 2/17-20 3/42 4/1, 32-35 6/27, 29
Bainbridge, M. 2/44
Bakunin 3/64
"Balcıoğlu, Mustafa 4/2, 48-51"
Balkan Savaşı 1. 10, 51 2. 46, 61 5. 15 6. 6, 11, 49
Balpınar, Belkıs 5/11
Balyoz Morosini 3/42
Balzac 3/40
Bang, W. 1. 19, 23
Baraner, Reşat Fuat 1. 11
Barbari, Jacopo de 1/46
Barbaro, Antonio 6/29
Barbarossa, F. 3/4
Barker, Benjamin 4/27
Barker, E. 3/7
Barney, George 1. 28
Barth, Hans 5/18
Baruhya 1/60 6/53
Basileos 3/44
Başbakanlık henüz hayal... Ama 2/7
Başkım Kulübü 2/59
Başkumandanlık Kanunu 6/63
Battal Paşa 6/42, 47
Baştımar, Zeki 1. 11
Baumann, Antoine 5/15-16
Bayar, Celal 6/24
Baykara. Tuncer 5/1, 9-10
Bayur, Y. H. 1. 52 2/62 3/51
Bebek kafatasları 4/38-42
Beden Terbiyesi Dairesi 2/9, 12
Bedoukian, Kerop 2/48
Bedri Bey 1. 42
Bedros'un Meyhanesi 6/33
Bekir Sami 6/15, 17
"Beklediğimiz Fırka 1. 50"
"Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu 2/58-61
Bello, Richard de 1. 33
Benzoni, Gino 6/27, 29-30
Bérard, Victor 5/15, 17
Berdyaev 2/4
Berk, N. 2/4
Berke, Fikret Baha 1. 13
"Berktay, Halil 3/1, 40-41 5/1
Berktay, Yegân 5/28
Berri, Claude 3/4
Bet-Din 3/56
Beyanname-i Cihad 1/2, 6-8
Beyaz Ruslar 2/9 3/20 4/43
Beydilli, Kemal 5/18
Beyoğlu 3/20 23 4/43-47
Beyoğlu şubesi jimnastikhanesi 2/11
Bilecik Mülâkatı 6/12-14
Bilge Kağan 1/20-21
Bilinmeyen niçin X ile gösterilir 2/61
Bilmemek ayıp değil 1/64 2/21, 61 3/7, 16
"1720'li yıllarda İzmir'den bir mektup 6/50-51"
1908 Seçimleri 6/8
1911 ara seçimi 6/10
1912 Olimpiyatları 4/16
1912 Seçimleri 6/10
"1919'da İtalya işgalindeki Rodos'ta alınmış bir lise diploması 1. 61-62"
1920 İlk Kastamonu İstiklâl Mahkemesi 5/28
1922 İstanbul Oyunları 4/16
1923 seçim sonuçları 6/64
"1924'te İzmir'de sinema hayatı 6/51-52"
"1950'den 2000'e Türk Plastik Sanatları 2/40-43"
Binemeciyan Hanım 3/5
Bir bilginin ölümü 1/5
Bir hisse senedi. I. Dünya Savaşı'nda Özel Oyak 2/30
"Bir ilaç reklamı üzerine: Venedik'te ithal altınbaş tiryakı 2/13-16"
Bir ilkokul diploması 2/57
"Bir İngiliz tayfasının objektifinden 4/29-31"
"Bir Jön-Türk profili Yusuf Fehmi: Pozitivist, İslâmcı ve 'karşı-casus' 5/13-17"
1 Mayıs 5/29-30
Bir mektup 2/4-5
Bir sigortanın fedakârlığı 1/5
Birgen, Muhiddin 5/60
Birinci, Ali 2/49, 55
Birinci sayının günahları 2/62
Birket-Smith 4/40-41
Birlikler 1/51
Biruni 4/42
Bismarck 5/23
Bittel, Kurt 6/20, 22
"Bizans'tan Venedik'e Türk Arketipleri. Zalim İstibdat 3/42-46"
"Bizde Masonluk 5/55-59"
Bizim Radyo 1/11
Bligh, William 1. 26
Blunt 4/28
Boer Savaşı 5/27
Bon Marché 4/47
Bonneval 6/28-29
Boran, Behice 1. 11
Basna-Hersek'in fethi 2/18
Bostancıbaşı 3/44
Bowen, Marcellus 2/8
Bozkurt, Gülnihal 3/50
Bozkurt, M. E. 1. 52 3. 1, 49-52
Bögü, Kağan 1/23
Börklüce Mustafa 3/64
Braudel 5/7
Brejnev 4/12
Breton 1. 11
Briennio, N. 3/44
Brisbane, Sir Thomas 1. 27
Bristol, M. L. 4/16
British Medical Association 6/5
Bruegel 4/11
Bryce, James 4/7
Bulard, F. U. 2/23, 25
"Bulgaristan'da kurulan uluslararası bir panayır (fuar): Uzuncaâbad-ı Hasköy (1771-1871) 5/47-52"
Bulgurlu, Sema 6/19-22
Burkancılık 1/22
Burke, Peter 3/7
Burnaby, Fred 4/21
Butbay, Mustafa 3/16
Büyük Oteller Şirket-i Umumiyesi 6/5
Cağala Mehmed Paşa 6/28
Calvino, Italo 1. 34
Cankoçak, Gülten Akın 1. 13
Carlie, Antonio 3/42
Cebesoy, Ali Fuad 1. 11 3. 58
Celtes, Konrad 1/34
Cemal Paşa 6/9, 11, 26
Cemaleddin Afgani 5/14, 17
Cemiyet-Fırka 5/60
Cemiyetler-Fırkalar 6/7
Cengiz, Halil Erdoğan 1/2, 12-13
"Cennet'in rüyasını görmek ya da dini doğru anlamak 5/38-41"
"Ceza sömürgeciliğinden olimpiyat başkentliğine Sydney. Dünyanın en iyi limanı 1. 24-31"
Charnaud 2/27
CHF 1. 50-54, 57-58
CHP 1/2, 10, 52, 54, 57-58 2/8, 42 4/59-60 6/23
Cihad Beyannamesi Hatırası 1/7
Cinlioğlu, H. T. 4/53
Cizvit misyonerleri 2/20 6/50
Cizye vergisi 5/49
"Clayer, Nathalie 2. 1, 58-61"
Clemenceau, G. 5/16 6/12
Clement VIII, Papa 6/27-28
Comte, Auguste 5/15-17
Cook, Kaptan 1. 24
"Coşar, Fatma Mansur 1/1, 44-49 2/1, 17-21 3/42-46 4/1, 32-35 5/1, 31-34 6/1, 27-30"
Coubertin, P. de 4/15-16
Cumhuriyet'in 10. yılı kutlamaları 1/57
Curzon, Robert 4/21
Çağdaş Türk Sanatı 2/40-43Çağlar, Arif 1. 34
Çallı, İ. 2/42"Çapa. Mesut 1/2, 14-17"
Çar'a Alman gelin 4/4Çarlık Sarayı 3/26
Çarlık-Sovyet ilişkisi 4/63
Çay en ziyade nerede istimal olunur 3/5
Çeçenler 2/46
Çelikalay, Hoca Şükrü 1. 14
Çerkes Ethem 6/15
Çerkesler 2/46-47 6/42, 47
"Çetin, Türkan 1/2, 51-58"
Çınar, Vasıf 3/52
Çiçek üreticileri 5/5
Çiller, T. 1/64 6/23
Çingene kadını 5/22
Çizim 1/25, 28
Çobanyan Efendi 3/4
Çok çocuklu Alman 6/5
Çöken ev 6/4
D Grubu 2/41
Dahiliye 1/4 2/6 3/4 4/4 5/5 6/4
DAI 6/19-21
Dali 1. 11
Dallaway, J. 2/16
Damat Ferit Paşa 6/12-13
"Danacıoğlu, Esra 4/1, 26-28 6/1, 51-52"
David 3/56
Davud 3/54
Degustasyon 6/34
Deleon, Jak 4/43 6/31

"Deli Petro zamanında (1703-1725) Sankt-Peterburg Şehri 3/24-30"
Demirel, Ahmet 6/1, 60-64
Demirel, S. 1/64 4/1-2 6/25
"Demirel, Yücel 1/2, 50 6/1, 48-49"
"Derdiyok, İ. Çetin 6/1, 56-59"
Dersaadet'te Seyyahân-ı Ecnebiye 6/5
Dersimi, M. Nuri 4/14
Derviş Efendi 1. 59
Dervişler 5/31
Desen 2/40-42
Deyrolle, T. 4/21
Dış Türkler 2/45-48
Dil Devrimi 1/57
Dingwall, E. 4/38
Dino, Abidin 1/2, 10-11, 43, 65 2/42 3/53
Diploma, Mekatib-i İbtidaiye 2/1, 57
Diploma, Rodos İdadisi 1/2
Direklerarası 3/4
Divan-ı Harp 6/7, 16
Doç 1/47 5/33
Doerfer, G. 1. 22
Doğanay, Y. Bahri 1. 41
Doğramacı, İhsan 2/47
Doğru Öz 5/29-30
93 Harbi 1/2
Doktor Ensari 1. 16
D'Ostoya 5/24
Dönmelik 4/24
Dönmeler 1/60 3/44 4/26-28 6/27-30
"Dört kelimenin nerede geldiği hakkında 1. 18-23"
DP 1. 11 2/43 4. 59 6. 23-24
Dragoman 1/46 4/33-34
Ducellier 3/44
Dukas 3/44
Duran, F. 2/42
Duru, Kazım Nami 1/55
Dünya Ekonomik Bunalımı 1/51
Dünya haritası 1/32-33
"Dünya'nın Türk Halkları 2/44"
Dwight 4/28
Earle, E. M. 3/50
Eberhard, W. 4/41
Ebû Kelam Ahmed Âzâd 1. 16
Ebubekir, Hz. 1. 16
Ebussuud Efendi 3/47
Ebüzziya, Zeyyad 3/23
Ecevit, Bülent 1. 62 4.7 6. 25
Edis, Seyfullah 3/51-52
Ege'de tarım ürünleri 2/7
Eğriboz Savaşı 1/48
Ekber 5/40
Ekmek pusulası tüketim hesabı 4/5
Elçi Hanı 2/19
"Eldem, Edhem 2. 1, 13-16"
Eldem, Halil Edhem 4/52-53, 56 6/19
Eldem, S. H. 2/5
Eluard 1. 11
Elviye-i Selase 2/47
Emeviler 1/44
Emilianos, Papaz 3/11
Eminönü'nde düzenleme 3/5
Emir Ali 1. 14-15
"En Eski Haritalarda Türkiye 1. 32-39"
Enderunlu Vasıf 4/2
Endülüs ve Kazan 4/63
Enver Paşa 1. 13, 42 3/1314, 16, 58 4. 64 5. 60 6. 11, 14, 26
Ergin, Osman 1. 59
Ergenç, Özer 5. 1, 10
Ermeni Kadını 5/18
Eröz, Mehmet 4/39
Ertaylan, İ. Hikmet 6/56
Ertuğrul, Muhsin 4/44
Erzurum 4/19-25
"Eski Beyoğlu'nda restaurant, birahane, bar, gazino ve meyhaneler 3/20-23 4/43-47 6/31-35"
"Eski bir Roma haritasında bugünkü Türkiye 1. 34"
Eski posta pulları 3/5
"Eski Roma'da saç yapmak ve sürüp sürüştürmek 2/31-33"
"Eski Sovyet ülkelerinde Müslümanlık 4/62-64"
"Eski Türk Edebiyatı'nda mektup yazma kuralları hakkında bilgi veren en eski eser. Ahmed Dâ'i'nin Teressül'ü 6/56-59"
Eskiz 3/53
Essad Bey 4/42
Eşya-yı Askeriye A. Ş. 2/30
Evliya Çelebi 4/54-55
Eyice, Semavi 5/18
Facchinetti, elçi 2/20
Falconet 3/29
Fareler 6/5
Farley, Cyril 1/29
Faroqhi, Suraiya 5. 1, 8
"Farsı Turco veya dönmenin Gölgesi 6/27-30"
Fas meselesi 5/24
Fatih öncesi İstanbul, sayı 6 kapak
Fatih'in nâmesi 1/45
Felek, Burhan 4/15 6/7
Ferdinand 6/8
Fetva Mecmuaları 3/47-48
Fevziye Mektebi 1/60
Fıkra-i Müntehibe 4/6
Fikret Mualla 1. 11 2/41
Filelfo, F. 5/32
Firdevsi 5/40
Fischbach, W. 2/27-28
Fischer Restaurant 6/31
Flavius 2/33
Fondaco 2/20-21
Forton, Louis 5/27
Fotoğraf 1/27, 29 5/28 6/35
Fourier 3/62-63
France, Anatole 5/24
Frankistler 6/53
Fransız-Alman Savaşı 5/27
"Fransız basınında II. Wilhelm. Kızıl Kayser 5/23-27"
Fransız Maden Şirketi 2/56
Frasier, J. B. 4/20
Fraşeri, Abdul 2/58, 60
Fraşeri, Naim 2/58, 60
Frenk 3/45
Frey, Frederick 6/64
Friedrich II 3/43
Friedrich III 5/32
Fukara Kulübü 2/59
Futbol 2/9 4/16-17
Fuzulî 2/58
Gabriel, Albert 4/52
Gaerte, F. O. 4/7
Galata sırtlarından tarihî yarımada, sayı 1 kapak
Gandi, Mahatma 1. 14, 16
Garbo, Greta 4. 44
Garip bir izdivaç 2/7
Garip bir sirkat 1/4
Gaspıralı İsmail 4. 63
Gaziantep Mevlevihanesi 5/43-46
Geçmiş Şölenler 5/1, 42
Geçmiş Şölenlerden 6/26
Gedikpaşa Amerikan Okulu Basketbol Takımı 2/11
Gemi yapımı 5/5
Genç, Mehmet 2. 1
Genya, Veysel 6/61, 64
George, Lloyd 6/18
"Germinal'de geçmiş ve bugün 3/40-41"
Gevherî 1/13
Giyaseddin Keyhüsrev 4/52
Gibb, H. A. R. 2/5
Giderleri azalt, vergileri artır 3/4
Gizli Sabetaycılar 4. 25
Gizli Yahudilik 3. 54
Goethe 6/5
Golden, Peter B. 4/13
Goltz, von der 5/16
Goodrich, T. D. 3/34
Gorbaçov 4/63
Göçer, Kenan 5/10
Göçmen yerleştirme işleri 1/4
Göğüş, Beşir 6/59
Gökay, F. K. 4/45
Gökbilgin, T. 4/53
Göyünç, Nejat 5/44
Gravür 1/46 3/26
Greenway, Francis 1. 28
Gregorios, Patrik 3/11
Grothe, Hugo 4/12-13
Grünebaum 5/9
Gülsoy, Ayça 6/38
Gültigin 1/20-21
Güneş, İhsan 6/61, 64
"Güneyçal, Aydın Sami 1/2, 12-13"
Güngör, Kemal 4/38-39
Güven Ferit Celâl 1. 11
Güven, Necip 5/28
Güvenç, Murat 5/8
Güzelbey, C. C. 5/46
Güzeller Balosu 4/45
Hacı Ali Paşa 4/56
Hacı Bektaş Veli 2/61
Haçlı Seferleri 1/45 3/42 4/32 5/32
Hadrianus 1/37
Hakim Ecmel Han 1.16
Hakimiyet-i Milliye Bayramı 4/64
Hakkı Paşa 6/6,9
Halifelik tartışmaları 1/14-17
"Halil Erdoğan Cengiz'in ardından 1.12-13"
Halil Ganem 5. 17
Halil Vehbi 1.59
Halka Doğru Cemiyeti 1.51
Halkevleri 1/52 2/8, 41
Hamal 3/45

Hamidiye Alayları 4/1-2
"Hamidiye Alaylarından Aşiret Alaylarına geçerken Harbiye Nezareti'ne sunulan iki rapor 4/48-51"
Hamilton, W. J. 4/20
Hamit Fahri 1.41-42
Hamsun, Knut 3/8
Hanioğlu, Şükrü 3/16
"Hans Barth'ın gözüyle Cumhuriyet öncesi İzmirli kadınlar 5/18-22"
Hanya Savaşı 6/27
Harakiri 6/5
Hareket Ordusu 6/6,8
Hariciye 1/4 3/5 4/5 5/5 6/5
Harita tarihi 1/1, 32-39 2/1, 34-39 3/32-39 4/35-37
Harrington, Sir C. 4/16, 29-30
Hasan Amca 6/11
Hasan Can 6/17
Hasan Fehmi 6/8
Hasköy Panayırı 5/47-52
Hasodalı 3/45
Hastings Savaşı 2/34
Haşim Bey, Bestekâr 1.13
Hayretî 3/47
Hz. İsa'nın doğum günü 1/4
Hekimbaşı Ömer Efendi 2/15
Helfer, J. W. 2/22
"Her kıssadan ille de hisse çıkarılmasını isteyenlere yanıt 3/6-7"
Herodotos 2/29
Hırsızlık 4/5
Hibberth, C. 3/1
Hilafet Komitesi 1/14
Hilal-i Ahmer 1/14
Hilalli Süvari 4/34
Hill, M. S. 1/27
Himaye-i Etfal Cemiyeti 3/31
Hindistan'da İslâmiyetin intişarı 4/5
Hint Hilafet Komitesi 1/16
Hiram Abif 5/55
Hirom 5/55
Hirschberg, W. 4/38
Hisse senedi 2.1,30
History and Society 1/1
Hitler 1.11 4.7-8
Hobyarlı Haydar 1.42
Hoca Sünbül Zaviyesi 4/52-58
Hore, Charly 4/29-31
Hristos 1/36
Humbaracı Ahmed Paşa 6/28-29
Hume, D. 3/7
Humeyni 4/63
Hums önünde Margeb savaşının yankısı 3/12
Hunyadi 4/31
Hususi kurşunkalemler 1/5
Hürriyet ve İtilaf 2.1 6.7, 9-11
"Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın ilk programı ve Nizamnamesi 2/49-55"
Hürriyet ve İtilaf-İttihad ve Terakki'nin görüş ayrılığı 6/9
Hürriyet ve İtilaf-Programı 6/6-7, 9-11
Hüseyinzade Ali 2/46
Hüseyin Hilmi Paşa 6/9
Hüviyet varakası 3/31 4/12 5/37
IMF 6/24-25
"Işın, Ekrem 2/30"
İbn el-Nedîm 1.19
İbn Kemal 3/48
İbn Meymun 4/26
İbrahim Paşa 2/17 4/34,50
İcmal-i Ahval 2/6 3/4 4/4 5/4 6/4
İctihadname 5/40
İçki 6/5
İdman Cemiyetleri 4/15
İdrisî'nin Dünya Haritası'nda bugünkü Türkiye 2/34-39
İki orangutan 1/5
"II. Abdülhamid döneminde yabancı gazete ve haber ajanslarının şantaj ve yolsuzlukları 3/17-19"
İkinci Grup'un kurucuları, kuruluşu, sayısal varlığı, programları 6/60-63
II. Meşrutiyet 1/51 2/8,49 3/1 4/51 5/16,60 6/7
İkinci Yeni Akımı 2/43
2000 yılı olimpiyatı 1/1
"İleri, Rasih Nuri 1/2,10-11, 43"
İleri, Suphi Nuri 1.11
İlk demiryolu 5/35
İlmî sosyalizm 3/63
İnalcık, Halil 2/5 5/1,7-8
İnce, R. Ş. 5/28
İnebahtı 1/47-48
İngiliz Donanması 5/4
İngiliz tayfa 4/29-31
İngilizlerin bir tuhaflığı 6/5
İngiltere'de garip bir kanun 5/5
İnnocent IV Papa 3/43
İnönü, Erdal 1/64
İnönü, İsmet 1.14 4.11 6.13,23
İnönü Savaşları 6/14-15
İpekçi İsmail Efedi 2/30
İran-Osmanlı Savaşı 2/19
İrredentist akımlar 2/47, 61
İsa, Hz. 3/11, 60 4/28 5/31 6/29
İskitler 3/43
İslâm Sanatı 5/38-41
İsmail Hakkı 1.59
İsmail Hakkı Paşa 4.62
İstanbul Oyunları 4/17
İstanbul Panoraması 4/32
İstanbul Rum Patrikhanesi 3/11
İstanbul şubesi güreşçileri 2/10
İstanbul şubesi kros takımı 2/10
İstanbul Üçlemesi 3/8-11
İstanbul Yangınları 4/35
İstanbul'da Bailo 4/33
İstanbul'da kolera 5/4
İstanbul'da sıkıyönetim (1912-13) 6/6-7
İstanbul'da sokaktakiler ve saraydakiler 3/44-45
İstanbul'da spor 2/8-12
"İstanbul'da Venedik elçileri 4/32-35"
İstanbul'un motorize diş hekimleri 3/10-11
"İstihrac-ı maadin ve destgâh-ı ziynet mukayesesi konusunda Mete Tunçay'a yarı açık mektup 2/4-5"
İstiklâl Mahkemesi 5/28 6/60, 62
İstikrar paketleri 6/23-25
İşe girmek için sınav kazananlar 4/4
İştikakçının Köşesi 1/18-23
İştirakçi Hilmi 6/1, 48-49
İtalya Lokanta-Kahvehanesi 6/34-35
"İtalyanca bir kitap. Venedik ve Türkler 1/44-49"
İtilaf Devletleri 6/12, 14, 18
İttihad-ı Anasır 2/61
İttihad-ı İslâm 6/7
İttihad ve Terakki 1/41, 51, 59 2/4-5 3/13 4/2, 51 5/16 6/7-11
"İttihad ve Terakki'nin 1913 Kongresi ve bir Nizamname 5/60-64"
İttihat ve Terakki Fırkası Nizamnamesi 5/62-64
İttihad ve Terakki'ye muhalefet 6/8-9
İvan, Çar 3/25
İvan IV 4/63
İzak Luria Aşkenazi 6/55
İzer, Z. F. 2/40
İzcilik 2/8
İzmir-Aydın demiryolu 5/35
İzmir-Bayındır madeni 2/27
İzmir İktisat Kongresi 1/51
İzmir'de sinema hayatı, sinema tiryakileri 6/51-52
"İzmir'de veba 2/22-25"
İzmirli kadınlar 5/18-22
Jackson, Sir George 1.25
Jackson, W. 1. 9
Jaurès, Jean 5/14
Jdanov 1.11
Jonquière, De la 2/46-47
Joseph Fehmi 5/13-17
Jön Türk İhtilali 2/59-60
Judeo İspanyol 3/55
Juvenal 2/32
Kabala 1. 60 3. 54-56 4. 24-26 6. 55
Kabalistler 1/60
Kabartaylar 6/47
Kabir örtüsü 5/41
Kadın büstleri, portreleri, makyaj, saç bakımı 2/31-33
Kadın tarihi 2.1, 31-33
Kadim-Cedid çatışmaları 4/63
Kadro dergisi 1/2
Kafatası deformasyonu 4/39
Kafatasına şekil verme 4/39
Kahn, Maurice 5/13-14
Kâmil Paşa 2/5, 27, 29 6/11
Kandiya Savaşı 1/48 2/20-21
Kanık, Orhan Veli 1.13
Kansu, Ş. A. 4/38
Kanunlar 1/51
Kapancılar 1/59-60 4/25 3/55 6/53, 55
Kapitülasyon 4/32
Kaplan, Rasih 1.14
Kaplan, Sefa 2.1
Kaptan Restaurant 6/33
Kapuçin Rahipleri 2/13
Kara, İsmail 3/1
Karakahya, Abraham 3/22
"Karakaş, Zare 1/2,6 2/1,30"
Karakaşlar 1/60 4/24, 26 6/53
Karakoyunlu, Yılmaz 4/2, 59
Karamanlılar 2/48
Karaosmanoğlu, Fevzi Lütfi 1.11
Karaylar 3/56

Karikatür 1/11, 54-55 3/53 4/43 5/23-27 6/48
Karl I 4/31
Karl XII 3/27
Karpiç 3/21
Karşı-casus bir Jön-Türk 5/14
Kastamonu İstiklâl Mahkemesi 5/28
Kaşgarlı Mahmud 1.18, 21, 23, 38 2/62
Katerina 2/45 3/27-28
Katırcıoğlu, F. M. 5/1, 42 6/26
Kaygusuz Abdal 3/47
Kazaklar 6/43, 47
Keçe çadır 4/40
Kemalizm 1/51, 62
Kemalpaşazade 3/47
Kent tarihi 1. 66 3. 65 4.66 5. 67
"Kent tarihçileri işliği 5. 6-12"
Kerbela muharebesi 5/39
Kerim Sadi 3/7
Keyder, Çağlar 2/5 5/6
Keynes 2/28
Kıbrıs Savaşı 2/20 6/25
Kıray, Mübeccel 5/6-7
"Kırım ve Kafkasya'da Osmanlı nüfuzunun gerilemesi ve Ruslara karşı Kafkas kabilelerinin direniş girişimleri 6/40-47"
Kırımer, C. Ss. 2/46
Kırşehrî 1. 13
Kısakürek, Necip Fazıl 1. 10
Kışlalı, Ahmet Taner 1/2, 62-64
Kışlık Sarayı 3/28
Kızakça, Murat 5/10
Kızıl Kayser 5/23-27
Kızılay 1/4, 14,16-17
Kızılhaç 1/4
Kili, Suna 3/52
Killigil, Nuri 3/13, 15-16
Kirkoryan, Ohannes 2/8
KİT 6/23-24
Kitap eleştirisi 1/62 4/59-64
Kitap tanıtımı 2/56 3/53
Klamroth, Ursula 3/8
Knatchbull-Huegessen 6/31
Koca Yusuf Paşa 6/40, 42-46
Kodaman, Bayram 4/48
Koçak, Cemil 5/29
Koestler, Arthur 3/56
Koleksiyoncunun Dağarcığından 1/63-64 2/57 3/31 4/2, 64 5/1, 28
Kolera 5/4
"Koloğlu, Orhan 2. 1, 58-61 3/18, 50"
Koltan, Oktay 2. 1, 4-5 3/6-7
Konstantin 6/12
Konstantinos 1. 35
Kooperatifler 1/51
Kore Savaşı 6/23
Koruyucu gümrük resimleri 2/6
Kowalski 4/41
Köprülü, M. F. 2/5
Köy Enstitüleri 1/52, 57
Köy Kanunu 1/51, 54-56
Köylü Bilgi Ceimiyeti 1. 51
Köylünün Gazetesi 1/2
Krezüs 2/27
Kuban, Doğan 5. 1, 7-9
Kundera, Milan 1. 62
Kuran, Abdullah 5. 1, 9, 11
"Kurdakul, Necdet 6/1, 6-11"
Kurmuş, Orhan 5/35
Kut, Halil 2/12, 14, 16
Kutay, Cemal 4/2
Kutsal Merhem 3/11
Kutsal Mezar 5/32
Kutsal Savaş Bildirisi 1/6-8
Kuva-yı İnzibatiye 6/15
Kuva-yı Milliye 6/12-13, 16, 64
Kuyucu Murad Paşa 4/2
Ladino 1/60
Laffitte, Pierre 5/15-16
Laiklik 1/64 3/1
Lang, J. T. 1. 29
Langa cinayeti 2/6
Lapidus 5/8
Latin harfleri meselesi 1/17
Latourette, K. S. 2/8
Lazistan'da yeni köprü 5/5
Le Coq. A. v. 1. 19, 23
Lenin Portresi 1/43
Leonardo, G. 5/33-34
Levanten Kadını 5/18
Levi, Natan 3/54
Levy, Leopold 2/42
Liebig reklam kartı sayı 4 kapak
Loch Ness Canavarı 5/27
Lodi Barışı 5/32
Londra Konferansı 6/15
Louis IX 3/43
Louis XIV 3/29
Luria Kabbalası 6/55
Luschan, F. von 4/38-40, 42
Luther 5/34
Lüdecke, Papaz 2/23
Lynch, F. B. 4/22-23
M. Honnorat 5/14
M. Nermi 3/58
M. Suphi 3/58 4/64
"Mabed-i Süleyman'ın Mana-yı Tarihisi ve Bizde Masonluk 5/55-59"
Macquarie, L. 1. 26-28
Maden direkleri 2/56
Madenciler, film 1/11
Madenler 2/26
"Madran, Emre 4/1, 19-25"
Magee, Bryan 2/4 3/7
Mahmud II 2/23, 58
Mahmud Şevket Paşa 5/16, 60 6/1, 6-11
Maimonides 4/26
Makkabi Klübü 4/18
Makyaj 2/32-33
Manars, Tevfik 4/43, 45
Manastır Komitesi 2/60
Manastır Kongresi 2/59
"Mango, Andrew 2/45-48 3/1"
Mani Dini 1/19
Mani Rahipleri 1. 20
Mansel, Arif Müfid 6/20-21
Marco Polo 3/43
Mardin, Şerif 2/5
"Margulies, Roni 1/2, 40-43 4/1 29-31"
Marx 3/40-41, 63
"Mason gözüyle sosyalizm 3/59-64"
Mason Locaları 1. 59
Masonlar Cemiyeti 3/51
Masonluk 3/54
"Mattei, Jean-Louis 3/1, 12-16 5/1, 23-27 6/1, 40-47"
Maxim 3/20
Mazhar Necati 6/52
McCarthy, Justin 2/48
M'nin dalgaları 2/21
Mehmed II Fatih 1/44-45, 48 3/48 4/32 5/32-34, 41 6/27
Mehmed IV Avcı 6/54
Mehmed V Reşad 1/7 6/8
Mehmet Ali Sahip 1. 16
Mehmed Arif, İsmetzade 3/5
Mehmed, Çelebi 3/64
Mehmed Memduh 2/49 6/10
Mehmed Muhtar 2/16
Mehmed Nuri 3/48
Mehmed Paşa, Ferik 6/4
Mehmed Paşa, Sadrazam 6/28
"Mehmetefendioğlu, Ahmet 5/1, 37, 60-64"
Mektup, mektup türü 6/56
Mektupta biçim-içerik 6/57-59
Menkiçof, Prens 3/28, 30
Menderes, A. 4. 59-60
"Menderes'ten Çiller'e kısa vadeli iktisat politikaları ve istikrar paketleri 6/23-25"
Menü 5/42 6/26
Mercator Atlası 4/36-37
Mert, Özcan 1. 59
Meryem, Hz. 6/29
Mesih 1/60 3. 54, 56 4. 24-25
Mesket Türkleri 2/47
Mes'ud II 4/52, 54-55
"Mete Tunçay'ın TC'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931) kitabı üzerine bazı notlar 6/60-64"
Mevadd-ı Adliye 4/5
Mevlevihane 5/43-46
Mevlevihane gelirleri-giderleri 5/44-45
Mevlevihane görevlileri 5/45
Mevlevihane müştemilatı 5/44
MHP 2/47
Mınakyan 3/4
Mısır meselesi 5/16
Midas 4/1
Mihailoviç, Mihail 4/43-45
Milan IV 5/42
"Millas, Herkül 3/53-54 4/2, 59-61 5/1, 53-54"
Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 1/2
Milli Korunma Kanunu 6/24
Milliyetçilik 1/64
Mini Olimpiyat 4/15-18
Minyatür 5/34, 39-40 6/30
Mirza Kirmanî 5/14
Misâk-ı Millî 6/17, 61-62
Mizah 4/43 5/23-27 6/38-39
Mizancı Murad 2/46 5/17
Moiz Kohen 4. 59
Mordo Fuad Bey 1. 41
Morier, James 4/19
Morosini 3/42
Muhacirler 2/44
Muhammed, Hz. 3/47, 60 5/15, 39 6/56-57

Muinüddin Pervane 4/52, 54
Murad III 2/38
Murray, E. S. 4/7
Musa, Hz. 3/54, 60 5/58
Musevi Harikaları 5/56
Musevi tarihinde 3 sayısının önemi 5/57
Museviler 1. 60
Mustafa Ağa 5/43-46
"Mustafa Kemal Paşa'ya halifelik önerisi 1. 14-17"
Mustafa Necati 3/52
Mustafa Reşid Paşa 2/25 3/17
Mustafa Şevket Bey 5/36
Mutluay, Kemal 1. 57
Mutluay, Rauf 1. 12
Mübadele 1/60, 64 3/55
Müderrisoğlu, Alp 4/11
Müller-Wiener, Wolfgang 6/20-22
Müstakil Ressamlar 2/41
Müstecaplıoğlu, Esat Âdil 1.11
Mütenevvia 1/5 2/7 3/5 4/5 5/5 6/5
Müzik tarihi 1. 66
Namık Kemal 1. 13
Nargile 2/45
Nasıreddin Şah 5/14
Nattier, Jean-Marc 3/24, 27
Naumann, Rudolf 6/20-21
Nayır, Y. N. 2/41
Nazım Hikmet 1. 10-11
Nazım Paşa, Çerkes 6/11
"Nazi-Hitler ordularının Türkiye'yi işgal hazırlıkları: 1941 4/7-14"
Nazi orduları 4/7
Nazi tehdidi 4/63
Nefî 1. 13
Nekroloji 1/10-13
Nesin, Aziz 1. 64
Neuman, Christie 5/11
Nicholson 2/5
Nihilizm 3/64
Ninoçka Filmi 4/44
Nirvana 1/22
Niyazi Bey, Resneli 2/60
Nizamname-i Dahili 6/63
Noha, Pirrus de 1/32
Nostitz, Pauline 2/22
Notes, B. 4/60
Novotny 3/22
Nurbanu Sultan 4/34
Nuruosmaniye koyunlara yasak 2/7
10. Yıl Kutlamaları 1/52, 53, 57
Ohannes Efendi 2/27
Odalıkların raksı 6/30
Oğuz, Burhan 5/10
Oğuzoğlu, Yusuf 5/8
Okur, Hafız Yaşar 1. 13
Okyar, Fethi 1. 10, 51 5. 60
Olağanüstü yetkiler 6/63
Onat, H. 2/42
12 Numaralı Loca 4/6
Onuralp, Fikret 5/28
Onyollar 1/60
Orbay, Rauf 1. 15 6. 60
Orhan Gazi 1. 46
Orhon, O. S. 2/42
Orta Asya'da kafatasına şekil verme 4/41
Oruç, Arif 1. 10-11 3/7
Ortaylı, İlber 5. 1, 7, 10-11
Osman Gazi 1. 13
Osman Baba 1. 60 6. 53-54
Osmanlı Bankası baskını 5/13-15
Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay 1/4-5, 2/6-7 3/4-5 4/4-6 5/4-5 6/4-5
Osmanlı Deniz Haritaları 3/32-39
Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Midilli Kulübüne Mahsus Cüzdan 5/12
Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti 6/7-8
Osmanlı Nişanları, sayı 5 kapak
Osmanlı sufisi 5/41
Osmanlı Tiyatrosu 3/4
Oton, Piskopos 3/43
31 Mart 1. 59 5. 16 6. 6, 8
Owen 3/61
"O zaman öyle [mi] gerekiyordu [?] 1. 62-64"
Öklem, Necdet 3/52
"Ölümünün 50. yılında Mahmut Esat Bozkurt Sempozyumu 3/49-52"
Ömer, Hz. 1. 16
Öngören, İ. T. 3/57-58
Örnek, S. V. 4/38
Özal, T. 1/64
Özalp, Kâzım 6/60
Özdemir, Kemal 3/32 4/1
"Özgönül, Nimet 4/1, 19-25"
Özgüç, Agâh 1. 40
Öz Kanzuk 5/5
Özön, Nijat 1. 40
Öztan, Z. G. 4/11
Padişahın dilsiz ve cüceleri 3/45
Paket turizmi 5/5
Paleologos, Mikhail 4/32
"Pamuk, Şevket 5/1, 35-37 6/1, 23-25"
Panayır 5/47
Papagallo 6/38-39
Papen, F. v. 4/7
Paris Komünü 5/27
Parlak, Türkmen 6/53
Parvus Efendi 1. 51 4. 59
Pasarofça Antlaşması 4/35
Paso 5/37
Paşa Çavuşu 3/45
Paulus, H. F. G. 6/50
Peker, Recep 1. 52, 57, 63 3/51
Peterburg 3/24-30
Petro I 3/1, 24-30
Petro III 6/47
Petro Sarayı 3/30
Petropoulos, Elias 3/53-54
Peutinger, Konrad 1/34
Phillip, Arthur 1. 24-26, 28
"Pınar, İlhan 2. 1, 22-25 3. 1, 8-11 5. 1 6. 1, 50-51"
Picasso 1. 11
Piccini, İsabella 3/43-46
Pirhasan, Barış 4/10
Piscator Atlası 4/36-37
Pius II 5/32
Piyango tarihi 6/68
Platon 3/6
Plessner 4/42
Plevne Savaşı 2/27
Polatkan, Hasan 6/24
Polsby, N. 3/7
Popper, Karl 2/4 3/7
Porter, Sir R. K. 4/19
Potemkin, Prens 6/40, 46
Prens Sabahattin 6/7, 9
Preveze Savaşı 1/48
Prizren Birliği 2/58-59
Proudhon 3/63-64
Ptolemaios 3/32
Pugaçev Ayaklanması 6/47
Rahmi Arslan 5/37, 61
Rahmizade, Bahaeddin 1. 41
Rasih Bey 1. 10
Rasih Efendi, Mebus 1. 14-17
Rattigan 6/17
Rebetiko 3/54
Refah geliyor 4/5
Refik Restaurant 6/34
Rémond, Georges 3/12, 14, 16
Renard, Louis 1. 39
Resim 1/41, 45 3/26
Resim Heykel Sergileri 2/42
Resna, Fotoğrafçı 1/41
Resulzade, M. E. 2/46
Ribbentrop, J. v. 4/7
Riddell, John 3/57
Ritti, Paul 5/15-16
Rockefeller 6/5
Roger II 2/34
Romanov Hanedanı 3/24
Rönesans 1/46
Rum Kadını 5/18
Rumbolt 6/17
Rumeli Hisarı 1/45
"Rumscheid, Frank 6/1, 19-22"
Rus anıt-kilisesi 1/2, 40
Rus-Japon Savaşı 5/27
Rus Kilisesi 1/40-42
Rus lokanta ve barları 3/20
Ruso, Baruhya 1/60
Rüstemova, Solmaz 3/57
Sabetay Sevi 1. 60 3/54-56 4. 24-26, 28 6. 53-55
"Sabetaycı kültüre ait üç soyağacı belgesi 6/53-55"
Sabetaycılar 1/2, 59-60 2/47 3/1, 4/24-26
Sabetaycılar 6/53
"Sabetaycılık ve Yahudilik 3/54-56"
Saç modası 2/33
Sadrazamın muhafızları 3/45
Safa, Peyami 1. 10-11
Safed Aslanı, Safed Ekolü 6/55
Safiye Sultan 4/34
Said Paşa 2/5
Saint Sever 1. 32
Saint-Simon 3/60, 63
"Sakaoğlu, Necdet 1/6-8 2/62 3/1, 47-48 4/2, 64 5/10"
Salih Münir Paşa 5/14
Salih Niyazi Dede 2/61
Salih Paşa 6/13-17
Sanat tarihi 4. 72
Sanat ve Tarih 3/40-41
Sansür 3/17
Saraçoğlu, Şükrü 3/52 4/11
Saraybosna Lokanta-Meyhanesi 6/32
Saraylı kadınlar 3/46

Sasaniler 1/44
Sauvajet 5/10
"Savaş, Saim 4/2, 52-58 5/46"
Savaş ve alışveriş 6/4
Savaşkan, Bahri 2/56
Sazanikolar 6/1
Schauffler, W. 4/27-28
Schede, Martin 6/19-20
Schimmell, A. 2/5
Scholem, G. 3/56 4/24-25 6/55
Scognamillo, Giovanni 1. 40
"81. yıldönümünde Mahmut Şevket Paşa suikastı 6/6-11"
Sefarad Yahudileri 1. 60 3. 54-56 4. 26, 28
Selânik 1. 59 3. 55 4. 24, 27-28
Selânik Yangını (1917) 4. 25-26
"Selânik Yahudileri ve Dönmeler hakkında üç mektup 4/26-28"
Selim II 6/29
Selim III 6/40, 43, 46-47
Semiz Ali Paşa 4/34
Sempozyum 3/49-52, 57-58
Serbest Fırka 1. 10-11
SCF 1. 51
Sertel, Sabiha 1. 11
Severus 2/33
Sevr Antlaşması 6/12-13, 15, 17
"Seyahatnamelerde Erzurum 4/19-25"
Seymen, Ülker 5/8
Seyyah-ı meşhur Cameron'un hayatı 4/5
Seyyid Halil 6/40-46
Sezgin, Ömür 6/61
Shaw, G. B. 3/6
Shelley 4/31
Sınıf fırkası 1/50
Siemens 4. 62
Silahsızlanma çabaları 4/4
Silier, Orhan 5/7
Silsilename 5/41
Simenon, G. 1. 10
Sinan Paşa 6/28
Sinop sürgünleri 6/6-7
Sivil toplum 1/1, 64
Siyasal tarih 1/1
Sokrates 2/4
Soku, Ziya Şakir 6/1
"Son Osmanlı Hükümeti ile Ankara Hükümeti arasındaki münasebetler (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922) 6/12-18"
Sorokin 2/4 3/7
Sossidi, Elef 3/8
Sosyal tarih 1/1
Sovyet toplumunda paralel yaşamlar 4/63
Sömürgeciler arasında 5/4
Sözer, Necdet 1. 13
Sözlü tarih 1. 67 4. 70 6/67
Spender, M. 3/50
Spengler 2/4
Spor müsabakaları 2/9 4/16-18
St. Denis 1. 38
Stalin 4/8, 12, 63
Stein, Gertrude 1. 11
Stiller, M. 4/44
Sufi 5/41
Sultanın baş gözdesi 3/46
Sururi 1/13
Süleyman I Kanuni 2/18, 29 5/41
Süleyman Nazif 6/1, 48-49
Sydney 1/24-31
Şah Cihan 5/40
"Şahin Mustafa 3/1, 59-64 4/2 5/1, 55-59"
Şakiroğlu, Mahmut 1/1
Şark Meselesi 6/14
Şatoda onarım 4/5
Şehir hatları vapurları arasında ezilen kayık 1/7
Şeker şöleni 4/64
Şemseddin Sami 2/58
Şehrazat 3/22
Şemsi Efendi 1/2 59-60 3/1
"Şen, Ayşe 1/2, 4-5 2/6-7 3/4-5 4/4-6 5/4-5 6/4-5"
"Şen, Ömer 5/1, 47-52"
Şerif Paşa 5/16
Şeriye ve Evkaf Vekaleti 6/64
Şevket Ali Sahip 1. 16
Şeyh Bedreddin 3/60, 64
Şeyh Mansur 6/42-43
Şeyh Said Ayaklanması 1/2
Şeyhülislam 3/44
Tablo 1/49 3/24, 27, 42 5/33
Tabula Peutingeriana 1. 34
Tabut 6/5
Taheri, Amir 4. 62
Tahir Hayreddin 2/49 6/10
Taklib-i Hükümet 5/60
Takrir-i Sükûn 6/60
Taksim Kışlası 4/16
"Taksim Stadı'nda Mini-Olimpiyat 1922 4/15-18
Taksim Tünel arası 3/8-10
Talat Paşa 5. 60 6. 9
Tallis, John 2/38-39
Talmadge, Algernon 1/24
Tan'ın ilk sayısı 6/63
Tanrıkorur, B. 5/44
Tanzimat eşitlik ilkesi 1/59
Tarcan, Selim Sırrı 4/15-16
Tarı, Sevim Belli 1. 11
Tarih eğitimi 1. 67 3. 67
Tarih konferansı 1. 70
Tarih Müzesi 2/67 4/65
Tarih Vakfı 1/1, 65, 67 5/6 6/66
Tarih yarışması 1. 67
Tarih ve Deniz Şenliği 1/69 6/65
Tarihe tanıklık edenler 6/70
"Tarihle ilgili bir romanın eleştirisi: Güz Sancısı 4/59-60"
Tarik'ten Seçmeler 1/4-5 2/6-7 3/4-5 4/4-6 5/4-5 6/4-5
Tarz-ı Cedit 1/59
Tatarlar 2/45-47
Taylor, Major 1/25
TBKP 1. 11
TCF 1/2, 51
Tebligat-ı Resmiye 5/4
Tek Parti 1. 63 6. 60-64
Tekand, Gün 3/49, 52
Tekeli, İlhan 5/7
"Tekin, Şinasi 1/1, 18-23 2/1, 62 6/56"
Tenenti, Alberto 1. 44-45, 48
Tengirşenk, Y. K. 1. 52 3. 51
Tepedelenlioğlu, N. N. 1. 10
Terekeme-Türkmen 4/47
Teressül 6/56-59
Tevfik Paşa 6/12-16, 18
Tevsi-i mezuniyet 6/7-9, 11
TEVTTV 1/1
Tezcan, Durmuş 3/52
Theophano 3/11
Thomas, Frederick 3/20
Tılsımlı yelek 5/38
"Timur, Taner 5/13-17"
TİP 1. 11, 67
Tiryak 2/13-16
TKP 1/2, 11
TMO 6/24
Tobin, Chester M. 2/12
Togan, Z. V. 2/46 5/10
Tognetti, G. 5/31-34
"Tokat Hoca Sünbül Zaviyesi 4/52-58"
Tonyukuk 1/20
"Toplum tarihi için zengin bir kaynak: Fetva Mecmuaları 3/47-48"
Toplumsal tarih 1/1 6/66
"Toprak, Zafer 2.1, 8-12 4/1, 15-18 5/6-7, 10 6/10"
Torah 3.54-56
Torlak Kemal 3/64
Townshend, Charles 1. 30
Townshend, Thomas 1. 25
Toynbee, A. 2/4
Tozer, H. F. 4/21
Tör, Vedat Nedim 1/2, 50 2/62
Töre 3/29
Trablusgarb Savaşı 6/6,9
"Trablusgarp Savaşı üzerine Fransız kaynaklı bir röportaj 3/12-16"
Trapezunzio, G. 5/32
Trayanus 1. 37 2/32
Tucci, Ugo 2/17, 20
Tuna, Numan 5/10
Tulumbacılar 6/4
Tuna Lokanta-Meyhanesi 6/33
Tunaya, Tarık Zafer 2/49, 55 5/60-62 6/7-10, 61
Tuncel, Bedrettin 6/56
Tunç, M. Ş. 2/42
"Tunçay, Mete 1/2,8, 62-64 2/4-5 3/6-7, 57-58 4/11, 63-64 5/7, 38-41 6/1, 61-64"
Turquoise 3/23 4/44-47
Tutankhamon 1. 29
Tülbenttar 3/45
Türk Arketipleri 3/42-46
"Türk, Atilâ 4/1, 7-14 6/38"
Türk atlısı 3/44
Türk aydını 2/4-5 3/6
Türk cambazı 2/17
Türk cenazesi 2/47
Türk Devrimi 1/51
Türk Hanı 2/18
Türk Kadını 3/48 5/20-21
Türk Kadınları 3/46
Türk Kahvesi 2/46, 48 3/53-54
Türk kalyonu ve saykası 3/43
Türk limonatacı 2/44
Türk minyatürü 5/34
Türk Müziği 5/67-68

Türk Ocakları 1. 51
Türk Portolanları 3/32
Türk Sanatı Koleksiyonu 2/40
Türk Spartakistleri 1/2
Türk Tarih Tezi 1/57
Türk Tayyare Cemiyeti 1/2
Türk-Venedik Savaşı 1/49
"Türk-Yunan ilişkileri (1923-1987) 5/53-54"
"Türkiye: Dış Türkler 2/45-48"
Türkiye Genç Erkekleri 2/8-9
Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Hüviyet Varakası 3/31
Türkiye metalojenisi 2/26
Türkiye savaş-coğrafyası 4/8
Türkiye'de Siyasal Partiler Tarihine Katkı 2/49
Türkiye'de Solun Tarihinden 5/29-30
"Türkiye'deki ilk demiryolu: İzmir-Aydın 5/35-37"
"Türkiye ve Yunanistan'ın karşılaştırmalı ekonomisi 4/60-61"
Türkiye'yi işgal hazırlığı 4/7
Türklerde kafatasına şekil verme 4/41
Türklerin Magosa Kuşatması 1/46
Tüzel, Mualla Uzkınay 1. 40
Tzara 1. 11
Ubeydullah Efendi 3/49
Ufacık arılar koskoca treni durdurabilir mi 1/5
Ulaş, H. Avni 6/61, 63-64
Ulema Cemiye 1/16-17
Uluç Ali Paşa 6/28
Uluğ, Naşid 1. 57
Ulusçu Bektaşilik-Ulusal Bektaşilik 2/58-61
Union Arménienne 4/18
Utzon, Joern 1. 29
Us, Hakkı Tarık 1. 57
"Uyar, Hakkı 1/2, 51-58"
Uzkınay, Fuat 1. 40, 42
Uzkınay, Mutena 1. 40
Uzuncaabad-ı Hasköy 5/47-52
Ülken, H. Z. 2/42
"Üsdiken, Behzat 3/1, 20-23 4/1, 43-47 6/1, 31-35"
Valide Sultan 6/28
van Lennep 2/22
"Varlık, Bülent 4/2, 61-62"
Varlık Vergisi 3/56 4/59-61 5/53
"Vay Em Si Ey (YMCA) Jimnastikhaneleri 2/8-12"
Vecellio, C. 3/45
Veba 2/1, 22-25
Venedik 6/27-30
Venedik kehanetleri 5/31-34
Venedik tiryakı 2/15
"Venedik ve Osmanlı arasındaki bağ: Tüccarlar 2/17-21"
Venedik ve Türkler 1/1, 44-49 2/1 17-21 3/1, 42-46 4/1, 32-35
Venedik'te Osmanlı elçisi 4/33
Venedik'te Türk cambazı 2/17
Venedik'te Türk Hanı 2/18
Venedik'te Türk tüccarları 2/20
Venizelos 6/12
Vergi 6/5
Veysel Bejkua 2/59
Vikont Sydney 1. 25
Viktorya 1/5 4/5
Viranî 1/13
Visscher'in Dünya Haritası 4/36-37
Vitali 6/1
von Mende 4/13
Von Papen 6/31
Weber, Christian 3/28 5/8
White 2/28
Wilhelm II 5/23-27
William, Normandiyalı 2/34
Wilson prensipleri 6/13
Wittek, Paul 6/20
Yağcı, Nabi 3/57
Yahudi Kadını 5/20
Yahudiler 1/60 2/18, 47 3/54-56 4/24-28 6/53
Yakubîler 1/60 6/53-54
Yakup, Hz. 5/57
Yalçın, Hüseyin Cahit 6/7, 9, 11
Yalgın, Ali Rıza 4/39, 41
Yalman, Ahmet Emin 1. 60
Yaş Antlaşması 6/40
Yaşar Kemal 1. 64
Yataklı Vagonlar Şirketi 6/5
Yavi, Ersal 4/52-53, 56
Yavuz, Hilmi 1. 13
Yekaterina II 6/46-47
Yekta, Rauf 1. 13
Yelizaveta 3/28
Yeltsin 1/11
Yeryüzünde kafatası deformasyonu âdeti 4/41
Yıldırım, Nuran 1/61-62
Yıldırım, Ferzan 5. 1
23 Nisan 1934 4/64
YMCA 2/8-12 4/15-16, 18
YMCA'in 1920 broşürü 2/9
Yeniler Grubu 2/42
"Yerlikaya, İlhan 3/1 17-19"
Yersel, Kadri 2. 1
"70 yıl önce Anadolu'da 1 Mayıs 5/29-30
Yolumuz 6/63
"Yorulmaz, Şerife 2. 1, 26-29"
Yunan Harikaları 5/56
"Yunanistan'da Türk Kahvesi 3/53-54"
"Yunanistan'da Türkiye Kaynakçası 5/53"
Yunus Nadi 5/60 6/15
Yurt gazetesi 1/2, 51
Yusuf Fehmi 5/13-17
Yusuf Fehmi'nin İslâmcı Pozitivizmi 5/15
Yusuf Fehmi'nin siyasal serüveni 5/16
Yusuf Ziya 5/28
Yutkiyeviç 1. 10
Yücel, Yaşar 1. 13
"Yüksel, Hasan 5/1, 43-46"
Zalim İstibdat 3/42-46
Zarcone, Thierry 2/61
Zarifi, Leon 4/17
Zaviye 4/52-58
Zaviye görevlileri 4/57
Zaviye vakıfları 4/56
Zembilli Ali Ef. 3/47
Zihni Paşa, Ferik 6/4
Zita 4/31
Ziya Gökalp 4. 59 5. 60
Zohar 1. 60 3. 54, 56 4. 25-26
Zohrap, Kirkor 4. 59
Zola 3/40
Zonara, Covani 3/44
"Zonguldak Kömür Havzasının kısa öyküsü 2/56"
Zorlu, Fatin Rüştü 6/24
"Zorlu, Ilgaz 1/2, 59-60 3/1, 54-56 4/1, 24-26 6/1, 53-55"
Zwi, İzak Ben 3/56 6/54-55